

Cilt/Volume: 64 | Sayı/Number: 2 | Aralık/December 2024

ISSN 2459-0150

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Cilt: 64 • Sayı: 2 (Aralık) • Yıl: 2024

Baş Editör

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editör Kurulu

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEK, Ankara Üniversitesi, tekmen@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, herol@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi,
tahire.mammed@yahoo.com

Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi,
byalcinkaya@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, gulentum@gmail.com

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi, dalkilicleyla@hotmail.com

Doç. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University, k.okonski@ukw.edu.pl

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi, ahmetozkan@hotmail.fr

Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi,
eceye@yahoo.com.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Öğr. Gör. Dr. Alpaslan ACAR, Ankara Üniversitesi, alpacar1972@gmail.com

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Türkçe Dil Editörü

Arş. Gör. Yunus SARAR, Ankara Üniversitesi, ysarar@ankara.edu.tr

İngilizce Dil Editörleri

Öğr. Gör. Dr. Yağmur KIZILAY, Ankara Üniversitesi, ykizilay@gmail.com
Öğr. Gör. Cemre ÇİÇEK TÜMER, Ankara Üniversitesi,
cemrecicek@ankara.edu.tr

Editör Asistanı

Zeynep Su GÜLHAN, Ankara Üniversitesi, zeynepsugulhan@gmail.com

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEK, Ankara Üniversitesi, tekmen@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara Üniversitesi, erdoganuygur@yahoo.com

Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, herol@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi,
tahire.mammed@yahoo.com

Doç. Dr. Ayşe Gül SONCU, Marmara Üniversitesi, asoncu@marmara.edu.tr

Doç. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi,
byalcinkaya@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Derya PERK, Ankara Üniversitesi, der@ankara.edu.tr

Doç. Dr. Gülden TÜM, Çukurova Üniversitesi, guldentum@gmail.com

Doç. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara Üniversitesi,
dalkilicleyla@hotmail.com

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ÖZKAN, Galatasaray Üniversitesi,
ahmetozkan@hotmail.fr

Dr. Öğr. Üyesi Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara Üniversitesi,
eceye@yahoo.com.tr

Dr. Öğr. Üyesi Funda HAY, Ankara Üniversitesi, fhay@ankara.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Öğr. Gör. Dr. Alpaslan ACAR, Ankara Üniversitesi, alpacar1972@gmail.com

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, Milli Savunma Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Cécile MICHEL, Centre National de la Recherche Scientifique, Fransa
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität, Almanya
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege Üniversitesi
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. İsmet EMRE, Cumhuriyet Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL,
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Kafkas Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Murat KÜÇÜK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Musa ÇİFCİ, Uşak Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Mürüvvet Özlem PARER, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Ortadoğu Teknik Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM, İnönü Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY, Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, Fransa
Prof. Dr. Süer EKER, Başkent Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Hacettepe Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan
Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN, Jusup Balasagyn Adına Kırgız Üniversitesi,
Kırgızistan

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Danışma Kurulu

- Prof. Dr. Uğur DOĞAN**, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Uli SCHAMILOĞLU, Nazarbayev Üniversitesi, Kazakistan
Prof. Dr. Viorel PANAITE, Bükreş Üniversitesi, Romanya
Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama Üniversitesi, Japonya
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege Üniversitesi, Türkiye
Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ, Ankara Üniversitesi, Türkiye
Doç. Dr. Mehman HASANLI, Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Azerbaycan

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Dergi Yönetim Merkezi

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi

Yayıncı

Ankara Üniversitesi

Adres

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Genel ağ: www.dtcf.ankara.edu.tr

E-posta: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

ISSN 2459-0150

Volume: 64 • Number: 2 (December) • Year: 2024

Owner on behalf of the Faculty of Languages and History-Geography

Prof. Dr. İrfan ALBAYRAK

Ankara University, ialbayrak@ankara.edu.tr

Editor in Chief

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR

Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com (+90) 505 368 30 97

Editors

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEK, Ankara University, tekmen@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, herol@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Małgorzata FEDOROWICZ-KRUSZEWSKA,
Nicolaus Copernicus University, fema@umk.pl

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan, tahire.mammed@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara Üniversitesi,
byalcinkaya@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Gülден TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assoc. Dr. Krzysztof OKONSKI, Kazimierz Wielki University,
k.okonski@ukw.edu.pl

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University,
dalkilicleyla@hotmail.com

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr

Assist. Prof. Dr. Ece YASSITEPE AYYILDIZ, Ankara University,
eceye@yahoo.com.tr

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Lecturer Dr. Alpaslan ACAR, Ankara University, alpacar1972@gmail.com

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Turkish Language Editor

Res. Assist. Yunus SARAR, Ankara University, ysarar@ankara.edu.tr

English Language Editors

Lecturer Dr. Yağmur KIZILAY, Ankara Üniversitesi, ykizilay@gmail.com

Lecturer Cemre ÇİÇEK TÜMER, Ankara Üniversitesi, cemrecicek@ankara.edu.tr

Assistant Editor

Zeynep Su GÜLHAN, Ankara University, zeynepsugulhan@gmail.com

Publishing Board

Prof. Dr. Ayşe Nur TEKMEN, Ankara University, tekmen@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Bilal ÇAKICI, Social Sciences University of Ankara,
bilal.cakici@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Erdoğan UYGUR, Ankara University, erdoganuygur@yahoo.com

Prof. Dr. Hakan EROL, Ankara Üniversitesi, herol@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan, tahire.mammed@yahoo.com

Assoc. Prof. Dr. Ayşe Gül SONCU, Marmara University, asoncu@marmara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Betül YALÇINKAYA AKÇİT, Ankara University,
byalcinkaya@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Derya PERK, Ankara University, der@ankara.edu.tr

Assoc. Prof. Dr. Gülден TÜM, Çukurova University, guldentum@gmail.com

Assoc. Prof. Dr. Leyla Çiğdem DALKILIÇ, Ankara University,
dalkilicleyla@hotmail.com

Assist. Prof. Dr. Ahmet ÖZKAN, Galatasaray University, ahmetozkan@hotmail.fr

Assist. Prof. Dr. Ece YASSİTEPE AYYILDIZ, Ankara University,
eceye@yahoo.com.tr

Assist. Prof. Dr. Funda HAY, Ankara University, fhay@ankara.edu.tr

Assist. Prof. Dr. İsmail Serdar ALTAÇ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi,
serdaraltac@nevsehir.edu.tr

Lecturer Dr. Alpaslan ACAR, Ankara University, alpacar1972@gmail.com

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

- Prof. Dr. Ayla SEVİM EROL**, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Ayşe KAYAPINAR, National Defence University, Türkiye
Prof. Dr. Birsen KARACA, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Cécile MICHEL, Centre National de la Recherche Scientifique, France
Prof. Dr. Enrique JIMENEZ, Ludwig-Maximilians-Universität Munich, Germany
Prof. Dr. Fatoş SUBAŞIOĞLU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Ege University
Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Işıl BAYAR BRAVO, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. İsa HABİBBEYLİ, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
Prof. Dr. İsmet EMRE, Cumhuriyet University, Türkiye
Prof. Dr. Kemal TUZCU, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Leyla MURAT KARAKURT, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL, Ankara Hacı Bayram Veli University, Türkiye
Prof. Dr. Mitat DURMUŞ, Kafkas University, Türkiye
Prof. Dr. Murat KÜÇÜK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Musa ÇİFCİ, Uşak University, Türkiye
Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Ege University, Türkiye
Prof. Dr. Münevver Özlem PARER, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Nihat KARAER, Burdur Mehmet Akif Ersoy University, Türkiye
Prof. Dr. Osman GÜMÜŞÇÜ, Çankırı Karatekin University, Türkiye
Prof. Dr. Ömer TURAN, Middle East Technical University, Türkiye
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM, İnönü University, Türkiye
Prof. Dr. Rıfat GÜNDAY, On Dokuz Mayıs University, Türkiye
Prof. Dr. Sacit ARSLANTEKİN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Suna TİMUR AĞILDERE, France
Prof. Dr. Süer EKER, Başkent University, Türkiye
Prof. Dr. Şennur KIŞLAK, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Şükrü Haluk AKALIN, Hacettepe University, Türkiye
Prof. Dr. Tahire MEMMED, Azerbaijan National Academy of Sciences, Azerbaijan
Prof. Dr. Tınçtıkbek CHOROTEGİN, Kyrgyz National University, Kyrgyzstan
Prof. Dr. Uğur DOĞAN, Ankara University, Türkiye
Prof. Dr. Uli SCHAMILOGLU, Nazarbayev University, Kazakhstan

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Board of Editorial Advisor

Prof. Dr. Ünal KAYA, Ankara University, Türkiye

Prof. Dr. Viorel PANAITE, University of Bucharest, Romania

Prof. Dr. Yuu KURIBAYASHI, Okayama University, Japan

Prof. Dr. Zeki KAYMAZ, Ege University, Türkiye

Prof. Dr. Ziya Kenan BİLİCİ, Ankara University, Türkiye

Assoc. Prof. Dr. Mehman HASANLI, Azerbaijan National Academy of Sciences,
Azerbaijan

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Managing Office

AÜ Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi
Atatürk Bulvarı, No:45-45/A
06100 Sıhhiye/Ankara-Türkiye

Web page: www.dtcf.ankara.edu.tr
E-mail: dtcfdergisi@ankara.edu.tr

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Abdulkadir GÜRER**, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ahmet Nadi Günal, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Ali TİLBE, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ali Volkan ERDEMİR, Erciyes Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşe Banu KARADAĞ, Yıldız Teknik Üniversitesi
Prof. Dr. Ayşen SİNA, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Prof. Dr. Ayten ER, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Barış ÖZDAL, Bursa Uludağ Üniversitesi
Prof. Dr. Emine İNANIR, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ersel KAYAOĞLU, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Prof. Dr. Ferudun Hakan ÖZKAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Gürsoy ŞAHİN, Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Hüseyin ÜRETEN, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi
Prof. Dr. Lütfi Gürkan GÖKÇEK, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. M. Ertan GÖKMEN, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Marcel ERDAL, Goethe University
Prof. Dr. Mehmet Ak, Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi
Prof. Dr. Melahat PARS, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Mine KAYA KEHA, Atatürk Üniversitesi
Prof. Dr. Mualla UYDU YÜCEL, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Murat CERİTOĞLU, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Prof. Dr. Nedret KILIÇERİ, İstanbul Üniversitesi
Prof. Dr. Ömer Faik ANLI, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Özgür YILMAZ, Samsun Üniversitesi
Prof. Dr. Özlem AYAZLI, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Pınar GÖZLÜK KIRMIZIOĞLU, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Ramilya YARULLİNA YILDIRIM, İnönü Üniversitesi
Prof. Dr. Salih ŞAHİN, Gazi Üniversitesi
Prof. Dr. Sertaç GÜNGÖR, Selçuk Üniversitesi
Prof. Dr. Sevgi Can YAĞCI AKSEL, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Süer EKER, Başkent Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Prof. Dr. Timur GÜLTEKİN**, Ankara Üniversitesi
Prof. Dr. Yener BEKTAŞ, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Prof. Dr. Yücel NAMAL, Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi
Prof. Dr. Zeynep Zeren ATAYURT FENGE, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Alper Bilgehan YARDIMCI, Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Arina BERIDZE, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Bora ERDAĞI, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Cenk TAN, Pamukkale Üniversitesi
Doç. Dr. Ceren GÜNERÖZ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Devrim Çetin GÜVEN, Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Doğanay ERYILMAZ, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Emine TEMEL ALEMDAR, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Enis DOKO, İbni Haldun Üniversitesi
Doç. Dr. Erdal ÇOBAN, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Fatma UYGUR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Gökçen KAPUSUZUĞLU, Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi
Doç. Dr. Görkem KÖKDEMİR, Ankara Üniversitesi
Doç. Dr. Güven ŞAHİN, Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Habib TEKİN, Marmara Üniversitesi
Doç. Dr. Hatice KÖROĞLU TÜRKÖZÜ, Erciyes Üniversitesi
Doç. Dr. Murat KADİROĞLU, Kocaeli Üniversitesi
Doç. Dr. Nazan COŞKUN, Selçuk Üniversitesi
Doç. Dr. Oğuz ARICI, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Özlem BAŞARIR, İnönü Üniversitesi
Doç. Dr. Reyila KAŞGARLI, İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Taylan MARAL, İstanbul Gelişim Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Elif DEMİR, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra ŞÖLENTAŞ, Ankara Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Eunkyung JEONG, İstanbul Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hadi BAK, Atatürk Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Cemil KOYUNCU, Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Nesli Tuğban YABAN, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi

**ANKARA ÜNİVERSİTESİ
DİL VE TARİH - COĞRAFYA FAKÜLTESİ DERGİSİ**

*ANKARA UNIVERSITY
THE JOURNAL OF THE FACULTY OF LANGUAGES AND
HISTORY-GEOGRAPHY*

Bu Sayının Hakemleri / Referees of This Issue

- Dr. Öğr. Üyesi Nurdan BESLİ**, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Özlem ERTAN KAYA, Ankara Medipol Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sibel İZMİR, Atılım Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Sinan GÜL, Milli Savunma Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zeynep TEMEL, İstanbul Medipol Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Ercan Cihan ULUPINAR, Ankara Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Gizem DOĞAN, Ankara Üniversitesi
Öğr. Gör. Dr. Lada AKSÜT, Çankaya Üniversitesi

ISSN 2459-0150

Cilt | Volume: 64 • Sayı | Number: 2 (Aralık | December) • Yıl | Year: 2024

İçindekiler | Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ | RESEARCH ARTICLES

WUJING ZONGYAO ADLI ESERE GÖRE "ALTIN DAĞIN" KONUMU ÜZERİNE <i>ON THE LOCATION OF THE "GOLDEN MOUNTAIN" ACCORDING TO WUJING ZONGYAO</i> Gürhan KİRİLEN	944-1001
ISAAC NEWTON VE KÜTLEÇEKİMİNİN KEŞFİNDE DENEYİN ROLÜ: ASTRONOMİ VE FİZİK BİLİMLERİNDE GÖZLEMLENEN GELİŞMELER EKSENİNDE BİR İNCELEME <i>ISAAC NEWTON AND THE ROLE OF EXPERIMENT ON THE DISCOVERY OF GRAVITATION: A REVIEW ON THE CONTEXT OF THE DEVELOPMENT OF ASTRONOMY AND PHYSICS</i> Seda ÖZSOY SOMUNCUOĞLU	1002-1020
POSTMODERN LAMPOON: METATHEATRICAL SATIRE ON NEOLIBERALISM IN TIMBERLAKE WERTENBAKER'S OUR COUNTRY'S GOOD <i>POSTMODERN YERĞİ: TIMBERLAKE WERTENBAKER'IN OUR COUNTRY'S GOOD OYUNUNDA NEOLİBERALİZMİN METATEYATRAL HİCVİ</i> Esra ÜNLÜ ÇİMEN	1021-1043
TARİH ÖĞRETİMİNDE TARTIŞMALI KONULAR: TARİH DERS KİTAPLARINDA 1915 OLAYLARININ KONU VE KAPSAM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ <i>CONTROVERSIAL ISSUES IN HISTORY TEACHING: EVALUATING THE CONTENT AND SCOPE OF THE 1915 EVENTS IN HISTORY TEXTBOOKS</i> Tolgahan AYANTAŞ, Yıldız DEVECİ BOZKUŞ	1044-1074
ESKİ KİLİSE SLAV DİLİNİN (KİLİSE SLAVCASININ) ORTAYA ÇIKIŞI VE ÇAĞDAŞ RUS EDEBİ DİLİ AÇISINDAN ÖNEMİ <i>THE EMERGENCE OF THE OLD CHURCH SLAVONIC LANGUAGE (CHURCH SLAVONIC) AND ITS IMPORTANCE FROM THE PERSPECTIVE OF MODERN RUSSIAN LITERARY LANGUAGE</i> Tülay AKBABA	1075-1099
FRANSA'NIN MANDA DÖNEMİNDE ARKEOLOJİK FAALİYETLERİ VE ABD'NİN HATAY'DAN KAZI TALEBİ <i>ARCHAEOLOGICAL ACTIVITIES OF FRANCE DURING THE MANDATE PERIOD AND THE USA'S EXCAVATION REQUEST FROM HATAY</i> Müzehher YAMAÇ	1100-1131

NECROPOLITICS AND MODERNITY: UNVEILING THE 'EMPIRE'S DIRTY WORK' IN <i>HEART OF DARKNESS</i>, <i>A PASSAGE TO INDIA</i> AND <i>BURMESE DAYS</i> NEKROPOLİTİKA VE MODERNİTE: 'İMPARATORLUĞUN KİRLİ İŞLERİNİ' <i>HEART OF DARKNESS</i> , <i>A PASSAGE TO INDIA</i> VE <i>BURMESE DAYS</i> ARACILIĞIYLA DEŞİFRE ETMEK	1132-1152
Ayşegül DEMİR, İsmail KAYGISIZ	
MÜZE-İ HÜMÂYUNU BOMBARDIMANDAN KORUMAK <i>PROTECTING THE IMPERIAL MUSEUM (MÜZE-İ HÜMAYUN) FROM BOMBARDMENT</i>	1153-1165
Yahya COŞKUN	
ALL THE THINGS WE NEVER SAID THROUGH THE LENS OF NARRATIVE EMPATHY EMPATİK ANLATI ÇERÇEVESİNDEN <i>ALL THE THINGS WE NEVER SAID</i>	1166-1188
Nalan DEMİR, Mehmet Başak UYSAL	
XVIII. YÜZYIL RUS ROMANININ İLK KADIN KAHRAMANI "AHLAKSIZ BİR KADININ MACERALARI" <i>THE FRIST HEROINE IN THE XVIII. CENTURY RUSSIAN NOVEL "ADVENTURES OF A DEPRAVED WOMAN"</i>	1189-1206
Tuğba GÜNÖR	
SURİYELİ VE UKRAYNALI GÖÇMEN ALGISI ÜZERİNE İNGİLİZ BASININDAN BİR ÖRNEK: THE DAILY EXPRESS GAZETESİ <i>AN EXAMPLE FROM THE BRITISH PRESS ON THE PERCEPTION OF SYRIAN AND UKRAINIAN IMMIGRANTS: THE DAILY EXPRESS NEWSPAPER</i>	1207-1227
A. Vildan KARAKAŞ, Rüya BAYAR, Mehmet ÖZDEMİR, Mutlu YILMAZ	
THE ANGORA GOATS IN HISTORY (1765-1908) <i>TARİHTE ANKARA KEÇİLERİ (1765-1908)</i>	1228-1256
Senem GÖNENÇ	
ERMENİ SÖZLÜ EDEBİYATINDA İLK DÖNEM MİTOLOJİK ANLATILAR <i>THE FIRST PERIOD OF MYTHOLOGICAL NARRATIVES IN ARMENIAN ORAL LITERATURE</i>	1257-1275
Doğanay ERYILMAZ	
KORECE AKRABALIK HİTAPLARI İLE KADININ TOPLUMSAL STATÜSÜ ARASINDAKİ İLİŞKİ VE GÜNÜMÜZ DEĞİŞİMLERİ <i>THE RELATIONSHIP BETWEEN KOREAN KINSHIP TERMS AND SOCIAL STATUS OF WOMEN AND CURRENT CHANGES</i>	1276-1313
Özlem GÖKÇE	

SOPHOKLES'İN OİDİPUS SAHNESİNDE İNSAN BEDENİ <i>HUMAN BODY IN THE SOPHOCLES' STAGE OF OEDIPUS</i> Ayşe YAKUT, Nalan BURULDAĞ	1314-1338
ATİNA YURTTAŞLIK HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ <i>THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF ATHENIAN CITIZENSHIP LAW</i> Sultan Deniz KÜÇÜKER	1339-1365
DİKKAT, BİLİŞSEL KONTROL VE UYUMLULUK ORANI ETKİLERİ <i>ATTENTION, COGNITIVE CONTROL, AND PROPORTION CONGRUENCY EFFECTS</i> Özge BOZKURT	1366-1404
MODERN TATAR EDEBİYATININ ÖNCÜLERİNDEN FATİH HÂLİDÎ (1850-1923) <i>FATİH KHALIDI (1850-1923): A PIONEER OF MODERN TATAR LITERATURE</i> Derya Hamiye KHAZE SHAHGOLİ	1405-1421
İYİ KALPLİ VE KÖTÜ KALPLİ PRENS HİKÂYESİ'NDE KONAR-GÖÇERLİK BAĞLAMINDA BİYOETİK BETİMLEMELER <i>BIOETHICAL DESCRIPTIONS IN THE STORY OF GOOD HEARTED</i> <i>AND BAD HEARTED PRINCE IN NOMADIC CONTEXT</i> Özge EKER KAVALÇALAN	1422-1451
ALIMLAMA ESTETİĞİNDE ETKİSEL VE TARİHSEL YAKLAŞIMLAR: ADELBERT VON CHAMISSO "PETER SCHLEMIHL'İN TUHAF HİKÂYESİ" ÖRNEĞİ <i>EFFECTIVE AND HISTORICAL APPROACHES IN RECEPTION AESTHETICS: THE</i> <i>EXAMPLE OF ADELBERT VON CHAMISSO "THE WONDERFUL HISTORY OF PETER</i> <i>SCHLEMIHL"</i> Miray ENEZ BAYAR	1452-1484
ÇOBAN BEYİ VERGİSİ <i>ÇOBAN BEYI TAX</i> Ali KÖK	1485-1508
MARİNA TSVETAYEVA'NIN TİYATRO OYUNLARI <i>THEATER PLAYS OF MARINA TSVETAeva</i> Lada AKSÜT	1509-1536
HESS'TEN SÁRVÁR-ÚJSZİGET'E MACARİSTAN'DA MATBAANIN GELİŞİMİ <i>THE DEVELOPMENT OF PRINTING IN HUNGARY FROM HESS TO</i> <i>SÁRVÁR-ÚJSZİGET</i> Yasemin ALTAYLI	1537-1553

İçindekiler | Contents

THE REPRESENTATION OF BANLIEUES IN CONTEMPORARY FRENCH LITERATURE: A NEW FORM OF ENGAGED REALISM?

ÇAĞDAŞ FRANSIZ EDEBİYATINDA BANLİYÖLERİN TEMSİLİ: YENİ "ANGAJE" BİR GERÇEKÇİLİK?

Gülseren ŞEN DAĞTEKİN, Arzu KUNT

1554-1580

UŞUR-ŞA-İŞTAR ARŞİVİNDEN KERVAN MASRAFLARINA İLİŞKİN BİR KÜLTEPE TABLETİ

A KÜLTEPE TABLET RELATING TO CARAVAN EXPENSES FROM THE UŞUR-ŞA-İŞTAR ARCHIVE

İrfan ALBAYRAK

1581-1589

İNCELEME MAKALELERİ | REVIEW ARTICLES

<p>TANZİMAT FERMANI'NIN İTALYA'DAKİ YANKILARI: "GAZZETTA PIEMONTESE" ÖRNEĞİ <i>REFLECTIONS OF THE TANZIMAT EDICT IN ITALY: THE EXAMPLE OF "GAZZETTA PIEMONTESE"</i></p> <p>Consuelo Emilj MALARA, Mehmet SEYİTDANLIOĞLU</p>	1590-1606
<p>RENK ADLARININ "ÇOKLUK" ANLAMI BAĞLAMINDA GÖK/GÖMGÖK ÖRNEĞİ <i>THE EXAMPLE OF GÖK/GÖMGÖK IN THE CONTEXT OF "MULTIPLICITY" MEANING OF COLOR NAMES</i></p> <p>Ülkü ÇETİNKAYA KARAKOYUN</p>	1607-1626
<p>TOPLANMA ALANLARI OLARAK YEŞİL ALANLAR VE PARKLAR: ARAŞTIRMALARA DAYALI BİR BAKIŞ <i>GREEN AREAS AND PARKS AS ASSEMBLY AREAS: A RESEARCH-BASED VIEW</i></p> <p>Sibel ÖNAL</p>	1627-1643
<p>HARUKİ MURAKAMİ'NİN "ZEMBEREKKUŞU'NUN GÜNCE'Sİ" BAŞLIKLİ ROMANINDA BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK KAPSAMINDA "KUYU" İMGESİ <i>THE IMAGE OF "WELL" WITHIN THE SCOPE OF MAGICAL REALISM IN HARUKİ MURAKAMİ'S NOVEL TITLED "THE WIND-UP BIRD CHRONICLE"</i></p> <p>Esmâ ALTIN</p>	1644-1660
<p>ROMEYKANIN ETNODİLBİLİMSEL CANLILIK KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ <i>INVESTIGATION OF ROMEYKA WITHIN THE FRAMEWORK OF ETHNOLINGUISTIC VITALITY THEORY</i></p> <p>Mehmet AKKUŞ</p>	1661-1691
<p>ÖLÜM VE SAHNE İLETİŞİMSİZLİĞİ ÜZERİNE FELSEFİ BİR ÜÇLEME: AMÉDÉE, BİZİM ŞEHİR, ESKİ BİR MASAL <i>A PHILOSOPHICAL TRILOGY ON THE NON-COMMUNICATION OF DEATH AND STAGE: AMÉDÉE, OUR TOWN, AN OLD YARN</i></p> <p>Burcu CANAR</p>	1692-1717
<p>ÇANKIRI ÇORAKYERLER FOSİL LOKALİTESİNİN COĞRAFİ ÖZELLİKLERİ: FIRSATLAR VE RİSKLER <i>GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF ÇANKIRI ÇORAKYERLER FOSSIL LOCALITY: OPPORTUNITIES AND RISKS</i></p> <p>Nazan KARAKAŞ ÖZÜR, Gülşah GÜLER, Ayla Sevim EROL, Anıl Levent TUNCAY</p>	1718-1759

WUJING ZONGYAO ADLI ESERE GÖRE "ALTIN DAĞIN" KONUMU ÜZERİNE

ON THE LOCATION OF THE "GOLDEN MOUNTAIN"
ACCORDING TO WUJING ZONGYAO

Gürhan KİRİLEN

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları, Sinoloji Anabilim Dalı,
kirilen@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 2 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 27 September 2024
Date accepted: 2 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Altın Dağ; Wujing Zongyao; Jinshan;
Gaochang

Keywords

Jinshan; Golden Mountain; Wujing
Zongyao; Gaochang

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.1

Öz

Göktürk Türeyiş Destanı ile ilgili en eski kayıtlar 7. Yüzyılın ilk yarısına tarihlenen Zhou Shu (ZS) ve Sui Shu (SS) adlı eserlerde karşımıza çıkmaktadır. Batılı Sinologlar gibi, Çinli tarihçiler ve Türk tarihi uzmanları da bu iki eserde bulunan anlatılardan yararlanarak Göktürklerin ilk dönemlerini incelemiş, Çince "Tujüe" adıyla anılan Göktürklerin neşet ettiği "Jinshan/Altın Dağ" hakkında görüşler ortaya koymuşlardır. Göktürklerin ortaya çıkışı üzerine bugün dahi tam olarak anlaşılamayan anlatılar içindeki "dişi kurt", "mağara" ve "Jinshan/Altın Dağ" gibi motifler merak uyandırmış, söylencelerin nasıl anlaşılması gerektiği tartışma konusu olmuştur. Türeyiş ile ilgili Çince pasajların mitoloji mi, yoksa erken dönemlere ışık tutan örtük hikayeler mi olduğu netlik kazanmamıştır. Her iki durumda da, Çince kayıtları değerlendirmek için yalnızca birkaç anahtar kelime olduğu için Tujüe/Göktürklerin aslında nereden neşet ettiği sorusu belirsiz kalmıştır. Zhou Shu (ZS) ve Sui Shu (SS) adlı eserlerde karşımıza çıkan Göktürk Türeyiş efsanesinde "dört tarafı dağlarla çevrili bir vadi" konu edilmektedir. "Altın Dağ"ın yakınında yer alan bu vadinin batısında bir "Xihai/Batı Denizi" olduğu anlatılmaktadır. "Batı Denizi"nin doğusunda ve "Altın Dağ"ın güneyinde (ZS) veya güneydoğusunda (SS) ise "Gaochang" adını taşıyan bir yerleşim yerinin bulunduğu kaydedilmiştir. Bu makale, türeyiş efsanelerinde geçen yer adları üzerine, Wujing Zongyao (WJZY) ve Tianxia Jünguo Libing Shu (TXJGLBS) adlı eserlerde geçen birkaç cümle yardımıyla Jinshan/Altın Dağ sorununu yeniden ele almaktadır.

Abstract

Emergence of Tujue in Chinese sources has always been an interesting issue with controversial records and for having symbolic connotations such as "she wolf", "cave" and the "gold mountain/Jin shan" problems. As in Suishu (SS) and Zhoushu (ZS) and the other widely read sources we see little explanation whether we may take those accounts in words or as some fragmental remnants of a complete mythology. In both circumstances, we only have few keywords to evaluate these accounts: so the background of Tujue remains obscure for not being able to locate and identify some of the terminology. In the legend, which is relevant in related chapters of Zhou Shu (ZS) and Sui Shu (SS), there is "a valley surrounded by mountains on all four sides". The valley is located near the "Golden Mountain". It is said that there is a "Xihai/ West Sea" in the west of the valley and there was a settlement named "Gaochang" in the east of the "West Sea" and in the south (ZS) or southeast (SS) of the "Golden Mountain". This paper aims to investigate Jinshan/ Golden Mountain problem once again by bringing in two unnoticed accounts from Chinese sources, namely Wujing Zongyao (WJZY) and Tianxia Junguo Libing Shu (TXJGLBS).

Giriş: Kaynaklar ve Araştırma Problemi

Çince kaynakların temelde *Zhou Shu* (ZS) ve *Sui Shu*'dan (SS) alıntılıdığı Göktürk türeyiş destanı ile ilgili pasajlarda birkaç farklı coğrafya anlatılmaktadır: Erken Sinoloji çalışmaları arasında olduğu gibi, Türkçeye de pek çok kez tercüme edilen temel kayıtlar yan yana getirildiğinde, köken meselesi gizemini korumakta ve anlatılar farklı ayrıntıların peş peşe sıralanmasından ibaret oldukları izlenimini uyandırmaktadır. Özellikle olayların nerede geçtiği açıkça gösterilmemekte ve *Sui Shu*'daki (SS) anlatının başındaki "Pingliang" ile *Zhou Shu*'da (ZH) geçen "Gaochang Guo (Turfan)" arasındaki mesafe, söylencenin inandırıcılığına gölge düşürmektedir. Dahası "Jüqü köken bağlantısı" *Sui Shu*'da bulunurken *Zhou Shu*'da konu edilmemektedir. Aslında, *Sui Shu* gibi *Zhou Shu* da saray onayından MS 636 yılında geçmiştir. Aynı dönemde Tang divanında onlarca Türk kökenli komutan vardır. Yazarlar Wei Zheng 魏徵 (580-643) ve Linghu Defen'in 令狐德棻 (583-666) onları tanımıyor olamaz. Anlatılanların kaynağı onlar olmalıdır. Her halükârda eldeki ilk anahtar sözcük "Altın Dağ (Jinshan 金山)" dır.

Zhou Shu'da (ZS) kısa olan "türeyiş" ile ilgili ilk kısım, *Sui Shu*'da daha ayrıntılıdır ve iki anlatı arasındaki farklar iki metnin ayrı ayrı kaleme alındığını düşündürür.¹ Belki aynı malzeme farklı ellerde farklı şekilde derlenmiş olabilir. Daha eski metinlerden derlendiklerini ve sonra da özet olarak verildiklerini düşünmek anlamlıdır. Nitekim birkaç kalıplaşmış ifade her iki metinde de geçmektedir. Bu durum daha uzun bir metinden özet yapıldığını düşündürmektedir. Her iki eserin (ZS ve SS) kendi içindeki nüshaları arasındaki farklar ise imlerin farklı yazımlarından ibarettir. Farklı baskılarda ilgili cümlelerin aynı oluşu ve ihtilaf bulunmayışı, orijinal metne sadık kalındığını gösterir. Öyleyse SS ve ZS'daki Göktürk monografilerinin son hali Tang Hükümdarı Li Shimin'in denetiminden geçmiş olabilir. Zira iki eser MS 636'da tamamlanmış ve son olarak hükümdarın onayına sunulmuştur.

¹ SS, 1988, s. 1863-; ZS, 1988, s. 907-. Diğer taraftan örneğin, Shi Ji (Tarihçinin Kayıtları) ve Han Shu (Han Tarihi)'ndeki Hun Monografilerinde görülen örtüşme burada yoktur. Hun Monografileri'ndeki birebir örtüşme, metinlerin birbirilerinden kopyalandığını düşündürür. Oradaki sorun kimin kimden kopyaladığı meselesidir. Oysa Göktürk Monografilerinin giriş kısmı, benzer içerikleri ele almakla beraber, farklı, birbiriyle çelişen ve zaman zaman da birbirini tamamlayan nitelikte metinlerdir. İki ayrı elden çıktığı anlaşılmaktadır. Diğer görevlerinin yanında saray tarihçisi de olan Linghu Defen ve Wei Zheng'in farklı bilgiler vermesi çok anlaşılır değildir. Aynı yıl yayınlanan eserler, aynı dönemde saray kalemisinden iki vezir... Vezirlerin birbirini ve eserlerini bilmediğini düşünmek zordur. Eğer eldeki nüshaların ilgili bölümü günümüze değişmeden gelmiş ise, Tang Hükümdarı Li Shi-min'in onayına sunuldukları da vaka iken bu tam olarak anlaşılmayan ve örtüşmeyen pasajlar izaha muhtaç kalacaktır. İllig Kağan'dan önce olduğu gibi sonrasında da onlarca Türk komutanın divana girip çıktığı ve sürecin tanığı olduğunu düşündüğümüzde, farklı rivayetlerin çeşitli kaynaklardan alındığını ve yazarlar eliyle kısa özetler şeklinde düzenlendiğini söyleyebiliriz.

Sui Shu'daki Göktürk Monografisi'nin giriş kısmı şöyledir:

Türklerin evveliyatı Pingliang'daki karışık Hu(n)lardandır²; soy adları A-shi-na oğlu'dur. Sonraki Wei [Tabgaç Hükümdarı] Taiwu (Fuli/Börü), Jüqü soyunu kurutmaya kalkıştığında (MS 439?) [Jüqülerden] A-shi-na, 500 aile ile Ru-rulara kaçmıştı, nesiller [boyu] Altın Dağ'da oturmuşlar [ve] demircilik yapmışlardı...

Ya da derler ki; [Türklerin] ataları Batı Denizi'nin yukarısında yaşıyordu. Komşu bir ülke, kadın, erkek, yaşlı genç demeden hepsini katletmişti... [Komşu ülkenin askerleri] küçük bir çocuğa geldiklerinde ona kıyamamış, ayak[lar]ını kesip kol[lar]ını kırarak [onu] bataklığın ortasına bırakmıştı. Bir dişi kurt, [çocuğun] yanına her gidişinde onu etle beslemiş [ve] çocuk et yediği için ölmemişti. Daha sonra kurtla çiftleşmiş ve kurt gebe kalmıştı. O komşu ülke[nin hükümdarı?] tekrar adam göndererek bu çocuğu da öldürmelerini [istemmiş] fakat [adamlar geldiklerinde] kurt, çocuğun yanında imiş. Gönderilenler çocuğu öldürecekleri sırada, kurt sanki Tanrı tarafından büyülenmiş gibi ateş olup [Batı] Denizi'nin doğusundaki [bir] dağın üzerine uçup burada durmuştu. (止於山上) Gaochang'ın kuzeybatısındaki bu dağın altında bir mağara geçidi varmış ve kurt oradan girmiş. Karşı [tarafa geçince] düz bir çayırılık bulmuş. Bu [çayırılık] 200 küsur li genişliğindeymiş..."³

² Hu, kuzeyli ve batılı kavimler için kullanılan genel bir terimdir. Önceleri Hunlar'ı anlatmış ve Tabgaçlarla beraber anlam kayması yaşamış ve Türkistan'da yaşayan bütün halkar için kullanılmış ve anlam genişmesiyle "yabancı" anlamını yüklenmiştir. Çinlinin nazarında Hu-Hun eşliği belirgindir. Bkz. Kirilen, 2021.

³ ...Daha sonra kurtla [temsil edilen bir kadın] on oğlan doğurmuş ve birinin soyadı A-shi-na imiş. SS s. 1863-1864'te Türkler Bölümü ilk kısım, Çincesi şöyle: 突厥之先，平涼雜胡也，姓阿史那氏。後魏太武滅沮渠氏，阿史那以五百家奔茹茹，世居金山，工於鐵作。金山狀如兜鍪，俗呼兜鍪為「突厥」，因以為號。或云，其先國於西海之上，為鄰國所滅，男女無少長盡殺之。至一兒，不忍殺，別足斷臂，棄於大澤中。有一牝狼，每啣肉至其所，此兒因食之，得以不死。其後遂與狼交，狼有孕焉。彼鄰國者，復令人殺此兒，而狼在其側。使者將殺之，其狼若為神所憑，歛然至於海東，止於山上。其山在高昌西北，下有洞穴，狼入其中，遇得平壤茂草，地方二百餘里。其後狼生十男，其一姓阿史那氏，最賢，遂為君長，故牙門建狼頭纛，示不忘本也。有阿賢設者，率部落出於穴中，世臣茹茹。 "...Daha sonra kurt on oğlan doğurmuş ve onlardan birinin soyadı A-shi-na imiş..." Kurt ile temsil, Oğuzlara miras kalmıştır. "Kurt" temsili, Göktürk köken anlatısından başka, Uygurlara miras kalan ve Gaoche efsanesinde de karşımıza çıkan, "Hun hükümdarının küçük kızını kaçıran "yaşlı kurtta" çıkıyor. Buna göre "kurt" ile Uygurlar baba üzerinden ilişkilendirilmiş oluyor; "kurt soyundan geldikleri", "ciğerlerinin güçlü olduğu" ve "bu sebele kurt ulur gibi uzun avaz" türkü okuduklarını öğreniyoruz. (TPYL, Tom. 801, s. 4a) Gaoche/Uygur efsanesindeki lao/yaşlı (ulu?) erkek kurt, Uygurların ve Gaoche/Tiele özdeşliği üzerinden Oğuz boylarının da evveliyatını oluşturuyor. İmlerin farklı dönemdeki karşılıkları kafa karıştırmamalıdır. Hatırlamak gerekirse; Gaoche birliğinde; Di 狄 (Türk?),

Zhou Shu Sayfa 907'deki ilgili kısım ise şöyledir:

Türkler, Hunların bir diğer boyu olmalıdır. Soy adları A-shi-na'dır. Farklı boylara ayrılmışlardır.

Daha sonra bir komşu ülke tarafından mağlup edilmiş [ve] bütün soyu katledilmiş. Bir erkek çocuk kalmış, ancak on yaşındaymış. Asker onun küçük olduğunu görmüş, öldürmeye kıyamamışlar böylece ayaklarını kesip çayırlığa bırakmışlar. Bir dişi kurt varmış, çocuğu etle beslemiş; çocuk büyüdüğünde kurtla birleşmiş [ve] kurt gebe kalmış. [O] hükümdar, çocuğun hayatta olduğunu duymuş; öldürmek için peşine yeniden adam takmış. Gönderilenler, kurdu çocuğun yanında görmüş [ve] onunla birlikte kurdu da öldürmek istemiş. **Kurt, Gaochang Ülkesi'nin kuzeyindeki dağlara kaçmış.**

Dağda bir mağara varmış, mağaranın içinde[n karşıya geçince] düz bir çayırılık varmış. Çevresi yüzlerce li⁴ [boyunca], dört yandan dağlarla çevriliymiş. Kurt buraya sığınmış [ve] sonra on oğlan doğurmuş. On oğlan büyümüş; dışarıdan aldıkları eşleri de gebe kalmış, bundan sonra herbiri yeni bir soy adı almış. İşte A-shi-na onlardan biridir. Çocukları ve torunları çoğalıp gelişmiş [ve] bu şekilde yüzlerce aile olmuşlar. Birkaç nesil sonra hep beraber mağaradan çıkıp Ru-rulara⁵ tâbi olmuşlar. Altın Dağ'ın güneyine yerleşerek Ru-ruların demircisi olmuşlar. Altın Dağ'ın şekli miğfere benzediğinden, miğfere de

Yuan-he 袁紇 (Uygur), Hu-gu 護骨 (Kırgız?), Hu-lü 斛律 (Yüg-rük), Jie-bi 解批 (Çebi/Çimen?) Yi-qi-jin 異奇斤 (İl Tigin?) 6 bağ boy vardır. Türk boyları arasında statü yukarıdaki örneğe göre, Hunlarla akrabalık üzerinden sağlanmaktadır. En başından beri Gaochelar arasında en etkili boy olan Uygurlar, "sıcak olduğu için" güneye gitmekten vaz geçen ve kuzeye, Turfan çevresine dönüp devlet kuran Gaochelar'dır. Kuzeye göç eden kitle göz önüne alındığında, Uygur boyu ve onun bağlı olduğu Dinglingler (sonraki Tiele: Teg-reg/Tengri(?); Chi-le (Çık-rık/Çıgri?), Gao-che (Koçu?) adlarıyla da anılan ve aslında "uçsuz bucaksız Asya bozkırına yayılıp yaşayan halklardır". Çin ufuklarında "dokuz soy" adıyla yeni ve çeşitli birlikler kurmuşlardır. Uygur-Göktürk ilişkilerini Gaoche-Jüqü'den itibaren düşünebiliriz. Turfan merkezinde diğer boylarla ilişkilerin izlerini arayabiliriz.

⁴ Uzunluk birimi li, 300 ila 360 adıma karşılık gelen uzunluk birimidir. (GJHCD: s. 864) Ming dönemine kadar 440-450 metre olan li daha sonra 500 metrenin üzerinde hesaplanmıştır. Kullandığımız kaynakların asılları erken döneme ait olsa da elimizdeki nüshalar Mançu devrindedir. O nedenle yaklaşık bir fikir vermesi bakımından li'yi kilometrenin yarısı olarak almak mümkündür.

⁵ Çin kaynaklarında Rou-ran 柔然, Ru-ru 蠕蠕 WS ile BS'de, Rou-rou 芮芮 SS, NQS ve LS'da, Ru-ru 茹茹 en çok ZS ve BS'de ve 蠕蠕 haliyle JS 3130-3133 arasında birkaç farklı yazımla anılmışlardır. Aynı adın ses çevrimi olduğu anlaşılan bu adlar; JS: s. 3202, WS: s. 2289, BS: s. 3249 içinde de geçiyor; bunların arasında yaygın olanı "Ru-ru"dur 蠕蠕. Bu makaleye konu olan WJZY'da bu kullanım görülür; bu Zhou Shu (ZS)'da kullanılan yazımdır ve aslen aşağılayıcı bir anlam çağrışım özelliği taşır. Sui Shu'da ise "茹茹" kullanılmıştır. İki eserdeki bu yazım farkı, kaynakların farklı olmasından öte Rouanlara karşı iki farklı politik yaklaşımın tezahürü gibi görünür.

Tujüe dedikleri için bu adı almışlardır.⁶

Batı dillerindeki ilgili literatür gibi Türkçe ve Çince yazın da "Altın Dağ" ve "Batı Denizi" konusunda öneriler dile getirilmiştir. "Gaochang"ın "Turfan"da olduğu konusunda kanaat oluşmuştur. Chavannes'dan ve Liu Mau-tsai'dan bu yana Jinshan/Altın Dağ'ın Altaylar'da olması gerektiği düşünülmüş, Gaochang'ın Turfan/Qocho olduğu kabul edilmiş ve Xihai/Batı Denizi'nin ise Bostan Gölü olabileceği fikri kabul görmüştür. Böylece efsanenin anlattığı erken dönem olayların Doğu Türkistan'da ve Moğolistan'da olması gerektiği fikri benimsenmiştir.⁷

Cen Zhongmian (1855-1961), *Tujüe Jishi*⁸ adlı kült eserinde, *Zhou Shu* ve *Sui Shu*'daki türeyiş ile ilgili kayıtları vermiş fakat Jinshan/Altın Dağ, Gaochang ve Xihai/Batı Denizi yer adlarını notlandırmamıştır. Ancak eserinin 528. sayfasında, *Tongdian*'in ilgili bölümündeki ifadeleri vererek diğer eserlerle kıyaslamış; "Nesil[ler boyu] Altın Dağ Kenti'nde (Jinshan Cheng) oturdular..." cümlesinde geçen "cheng/kent" iminin bir ekleme olması gerektiğini dile getirmiştir. (Cen, 1958/2004, s. 528) Bizce burada önemli bir ipucunu gözden kaçırmıştır.⁹ *Taiping Huanyuji*'nin

⁶ Zhou Shu'daki pasajın Çincesi: "突厥者，蓋匈奴之別種，姓阿史那氏。別為部落。後為鄰國所破，盡滅其族。有一兒，年且十歲，兵人見其小，不忍殺之，乃刖其足，棄草澤中。有牝狼以肉飼之，及長，與狼合，遂有孕焉。彼王聞此兒尚在，重遣殺之。使者見狼在側，並欲殺狼。狼遂逃于高昌國之北山。山有洞穴，穴內有平壤茂草，周回數百里，四面俱山。狼匿其中，遂生十男。十男長大，外託妻孕，其後各有一姓，阿史那即一也。子孫蕃育，漸至數百家。經數世，相與出穴，臣於茹茹。居金山之陽，為茹茹鐵工。金山形似兜鍪，其俗謂兜鍪為「突厥」，遂因以為號焉。 (Linghu, 1988, s. 907-908) *Zhou Shu* (ZS), dili bakımından daha tempolu, genelde dört imlik ifadelerden oluşurken *Sui Shu*'daki (SS) ilgili cümlelerde im sayısı fazla ve anlam-çağırışım zengindir. Her iki metin de rivayet aktarmakta ve özet vermektedir.

⁷ Çince kaynaklarla sınırlı olmakla sınırlı olan bu makale, konu hakkında daha önce konu edilmemiş olan *Wujing Zongyao* adlı eserdeki bir pasajı ele aldığı için Türkçe ve batı dillerindeki ilgili literatür tartışılmamıştır. Türkçe literatür için Bkz. S. Gömeç, 2014 s. 23-37; P. Golden, 2013, s. 129, D. Sinor, 2014, s. 397. Sovyet hakimiyetindeki Altaylar için Bahaeddin Ögel, Kokonor-Qinghai'ın Batı Denizi/Xihai ile bir tutulup, Altaylar söyleminin zarar görmesini istememiş olabilir: Eserinin 27. sayfasında, "Türklerin ve Hunların Kokonor çevresine ayak basmadığını" ifade eder. Oysa kaynaklar bunun örneklerine yer verir: Dahası Çin'den Hindistan'a, Kafkaslardan Avrupa'ya kadar on binlerce kilometre kat eden Hun-Türk halklarının sadece birkaç yüz kilometre ötedeki topraklara gitmemiş olduğunu düşünmek için geçerli gerekçelerimiz olmalıdır. Bugün şartlar değişmiştir. Çizgi daha ileri çekilmelidir. Nitekim Kokonor ve çevresi, Türkistan gibi at yetiştiriciliğinin, büyük ve küçük baş hayvancılığın ve madenciliğın yaygın olduğu bir bozkır platosudur. Bugünkü yer adlarında, pekçok Türkçe unsur görmek mümkündür.

⁸ Bu çalışmada Pinyin Transkripsiyoyu kullanılmıştır. Wade-Giles'tan farklı olarak Pinyin'de ince ünlü "ü" bulunmaz. Okuma kolaylığı sağlaması için aslen "u" ile gösterilen ancak ince okunması gereken hecelerde ince ünlü "ü" kullanılmıştır.

⁹ Göktürklerin mesken tuttuğu "Jinshan Cheng 金山城 (Altın Dağ Kenti)" ibaresi, *Tongdian*'den (Tom. 202, s. 5a) başka, WXTK Tom. 343, s. 1a ve Luo M., 1755, Tom. 22, s. 32a gibi kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır. Cen Zhongmian'in bunun bir "ekleme olduğunu" düşünmesi onun da *Zhou Shu*'yu takip ettiğini göstermektedir. Öte yandan WJZY'nun tanımladığı alanda, "Altın Dağların" güneyinde kadim "Jincheng/Altın Kent" bulunmaktadır.

194. tomarından yararlandığı görülen Cen Zhongmian'in aynı tomarda geçen, "Gaochang, bugün Xihe Jün'dür" (Ek.1a) notuna dikkat etmediği görülmektedir.

TPHYJ'nin SKQS Nüshası'nda, "Gaochang" için, "Xihe Jün 西河郡" açıkça okunabilmektedir (Le, 1781, Tom. 194, s. 10b; Ek.1a). Eserin aynı tomarında, sadece üç sayfa önce, "Gaochang Guo (Turfan) hakkındaki bahiste ise "Jiaohe Jün 交河郡" notu görülmektedir (Le, 1781 Tom. 194, s. 7a; Ek.1b). Bu durum, TPHYJ'nin SKQS Nüshası'ndaki notlandırmanın bilinçli olduğunu ve "Gaochang" ile "Gaochang Guo"nun farklı yerlere işaret ettiğini göstermektedir. Ayrıca Cen Zhongmian'in yararlandığı kaynaklar arasında, Jinshan/Altın Dağ'ın konumu için dört yer adı ile açık bir çerçeve sunan *Wujing Zongyao*'nun (WJZY) bulunmadığı da görülmektedir. Yazarın aynı açıklamanın yer aldığı *Tianxia Jünguo Libingshu* (TXJGLBS) adlı eserin ilgili kısmını görmediğini de anlayabiliyoruz.

Liu Mau-tsai (1914-2007), *Zhou Shu* ve *Sui Shu*'da geçen ilgili ifadeleri tercüme ettiği kısımda, "Jinshan/Altın Dağ" için; "...Kin-shan (Altay) Dağları'nın eteklerinde..." derken; Gaochang için, "...Kao-çang'ın (Turfan) kuzeybatısında..." ifadelerini kullanmıştır (Liu, 2006, s. 62-63). *Zhou Shu*'daki "Gaochang Ülkesini" de "Turfan" ile karşılamıştır. Verdiği dipnot Chavannes'a atıf yapmaktadır (Liu, 2006, s. 14). Onun yararlandığı kaynak eserler arasında da *Wujing Zongyao* (WJZY) ve *Tianxia Jünguo Libingshu*'nun (TXJGLBS) bulunmadığı görülmektedir.

Ma Changshou (1907-1971), Göktürkler için *Sui Shu*'da geçen "Pingliang'daki karışık Hu(n)lardandır" kaydının mümkün olmadığını dile getirerek, Jüqülerden Ashina'nın beş yüz aile ile göç hadisesini tartışmış ve "Göktürklerin Pingliang'dan çıktığı" yönündeki görüşü reddetmiştir. Buna karşın Xue Zongzheng, Ma Changshou'nun görüşünü ele almış ve "*Sui Shu*'daki kaydın değil, bizzat Ma Changshou'nun hatalı olduğunu" öne sürmüştür (Xue, 1992, s. 59-61). Lakin Xue Zongzheng da efsanede geçen Jinshan/Altın Dağ'ın "Altaylar" olduğu fikrini benimsemiş ve eserinde "Türklerin Ortaya Çıktığı Altın Dağ (Altaylar)" alt yazısı ile bir de fotoğrafa yer vermiştir (Xue, 1992, s. 72). Erken devirlerde Türklerin kuzeye ve güneye göçlerini, kendi hazırladığı bir harita üzerinde göstermiş fakat kuzeye yönelen ilk göçün Qilian Dağları'nın doğusundaki Gansu üzerinden gerçekleştiğini düşünmüştür (Xue, 1992, s. 64). Bu durum, onun da Qilian'in ve Xueshan/Karlı Dağların batısında yer alan Kokonor Havzası'nı göz ardı ettiğini göstermektedir. Oysa Kuzey Hanedanlıkları (MS 420-589) tarihine genel bakış, ticaretin ana damarı olan Gansu Koridoru'nun kontrolü için verilen mücadelelerin, Qilian Dağları'nın batısına ve Kokonor Havzasına yayıldığını gösterir.

Çinli araştırmacılar gibi Türk ve Batılı araştırmacılar da "Altın Dağ: Altaylar" "Gaochang: Turfan" ve "Batı Denizi: Bostan Gölü" fikrini benimsemiştir. Daha önceki çalışmalarımızda biz de aynı görüşü tereddütsüz tekrar etmiştik. (Kirilen, 2021, s. 358) Lakin kaynakların çeşitlendirilmesi farklı ihtimallere kapı açmaktadır. Bizce efsanelerle iç içe geçmiş olan anlatılar iki farklı "Altın Dağ" ve "düz çayırılık vadisi" bir arada ve karışık hâlde vermektedir. Çünkü Türklerle ilgili Çince kaynaklara göre akılda tutulması gereken husus iki vadinin olduğudur; bu iki vadiden birinin "dört tarafı" diğerinin ise "üç tarafı" dağlarla çevrilidir. *Sui Shu* gibi *Zhou Shu*'daki Göktürk monografisinde ise türeyiş bağlamında sadece "dört tarafı dağlarla çevrili" olan bir vadi ve yakınındaki "Altın Dağ" konu edilmektedir. Üç tarafı dağlarla çevrili vadi ise¹⁰ Uygurlara miras kalan Gaoche Monografisi'nde karşımıza çıkar ve buradaki Jinshan/Altın Dağ "şüphesiz Altan Ula'dadır" (Ying, 1777, Tom. 22, s. 6a-b).

Göktürk monografileri özelinde literatürde, Jinshan/Altın Dağ'ın Altaylar; Gaochang'ın Turfan ve Xihai/Batı Denizi'nin de Bostan Gölü olduğu yönünde fikir birliği oluşmasının görünen sebebi, *Cefu Yuanguai* (CFYG 冊府元龜) ve *Zizhi Tongjian* (ZZTJ 資治通鑑) gibi kudretli kaynakların pasajları bir araya getirip vererek bu eşleşmeyi onaylamaları olabilir.¹¹ Bunun tereddütsüz kabulüne vesile olan ise 18. yüzyılın sonunda tamamlanan *Xiyu Tuzhi* (XYTZ 西域圖志) adlı coğrafya eserinde geçen, "Altın Dağ şüphesiz Altan Ula'dır" ifadesi olabilir.¹² Çünkü bu açık yargının

¹⁰ "Altın Dağ sınırların dışındadır. Bu bölge üç [yanı] perdelenmiş [korunaklı ve] sapa bir yerdir, yalnızca bir tarafı [açıktır ve buraya] araba [ve] atlılar konuşlandırılır, [içerideki] arazi düz [ve] geniştir; boy beyleri eskiden beri otağlarını bu [alanın] kuzey [kısmına] kurarlar [ve] buraya Altın Otağ Dağı da denir" (Gu Z., 2005, Tom. 45).

¹¹ *Zizhi Tongjian* (ZZTJ)'nin yorumu Hu Sanxing, eserin 4668. sayfasında bu eşleşmenin net olmadığına ilişkin bir açıklama vermektedir. Ama onun konu ettiği bağlam farklı olduğu için açık bir sonuca ulaşmamış ve ancak Gaocheların Jinshan/Altın Dağı'nı konu ederken hemen ardından bu dağın "miğfere benzediğinden" bahisle, "Türkler daha sonra bu dağın güneyinde oturdular" demiştir (Sima, 1956, s. 4668). Pasajın genelinden anlaşılana, Göktürklerin mesken tuttuğu iki Altın Dağ olduğudur. O nedenle burada "daha sonra" ibaresine yer vermiş olmalıdır. Bu yüzden "miğfere benzeyen Altın Dağ kuzeyde, aslen Gaoche/Uygur mirası olan "üç tarafı dağlarla çevrili vadinin" yakınındaki Altın Dağ olmalıdır. SS ve ZS'daki anlatılar karışık hâlde ve peş peşe verildiği için "dört tarafı dağlarla çevrili vadinin" yakınlarındaki dağın miğfere benzediği izlenimi oluşmaktadır. ZZTJ'deki bu not bizce bu hususa dikkat çekmekte, "miğfere benzeyen dağın", Göktürklerden önce Gaochelara atfedilen üç tarafı dağlarla çevrili vadiye yakın olan Altın Dağ'da olduğunu dile getirmektedir. Burada cümlelerin başında geçen "daha sonra" ibaresi bunun için olmalıdır. "Altın Dağ", farklı bölgelerde pek çok kez geçen bir adlandırmadır. Bu makale WJZY'nin tanımladığı bölge ile sınırlıdır.

¹² XYTZ'nin Dağlar 3 Bölümü'nde, Chebi Kağan'ın, Rouranların ve Gaocheların Altın Dağ'da otağ kurdukları anlatılmakta ve Göktürk türeyiş efsanesiyle iç içe verilen bu kısım toplamda, Altın Dağ hakkında şüpheye yer vermeyecek bir kanaat oluşturmaktadır. SKQS orijinal nüshasında 1777 tarihi görülen *Xiyu Tuzhi* (XYTZ) içinde, "Moğolcada altın/jin 金 için "altan 阿勒坦" dendiği ve "altay" ile "altan"ın sesleri yakın olduğundan ve de konumu değerlendirildiğinde Altan Ula'nın (阿勒坦鄂拉) eski Altın Dağ/Jinshan olduğu şüphesizdir" demektedir. (...按 阿勒坦鄂拉即古金山無疑也 (Ying, 1777, Tom. 22, s. 6a-b). Bizce literatürde Jinshan ile Altayları

kaydedildiği pasajda Göktürk türeyiş efsanesine özellikle yer verilmiştir (Ying, 1777, Tom. 22, s. 6a-b). Bir diğer sebebin de *Zhou Shu*'daki ilgili kayıta geçen "Gaochang Ülkesi" ifadesi olduğunu düşünüyoruz. Bu izleği takip eden CFYG ve ZZTJ gibi başlıca eserler bu görüşün pekişmesinde etkili olmuş görünmektedir. Lakin aradan geçen yüz yılı aşkın sürede, "dört tarafı dağlarla çevrili düz çayırılık", buraya bir mağaradan geçerek ulaşılabilen yakınındaki "Altın Dağ" ve bunların batısında bulunan bir "Batı Denizi" somut olarak gösterilebilmiş değildir. Buna karşın Chebi Kağan'ın, İllig Kağan'dan kaçıp sığındığı, Rouranlar için de bahse konu olan (Ying, 1777, Tom. 22, s.6a-b), aslen Uygur Türklerine miras kalan Gaoche (Koçulara) atfedilen "üç tarafı dağlarla çevrili vadisiyle" Altın Dağ ve hatta "Eftalitlerin de menşei bakımından çıktığı bir Altın Dağ" ve vadi (Chu, Tom. 8, s. 49a) vardır. Ancak bunların tamamı aynı yere işaret ediyorsa bu vadinin sadece "üç tarafı" dağlarla çevrili olmalıdır; Göktürk türeyiş efsanesindeki vadi ise "dört taraftan" dağlarla kuşatılmıştır.

Aynı yıl (MS 636) tamamlanan eserler olmalarına rağmen, *Zhou Shu*'daki "Gaochang Ülkesi" yerine *Sui Shu*'da sadece "Gaochang" geçmesi ilginçtir. *Sui Shu*'nun yazarı Wei Zheng (580-643), *Zhou Shu*'da geçen "ülke/guo" ibaresini bilmiyor olamaz. *Zhou Shu*'nun yazarı Linghu Defen (583-666) ise *Sui Shu*'daki "Pingliang'daki karışık Hu(n)lar" bağlantısıyla "Jüqü köken" ilişkisine yer vermez (Linghu, 1988, s. 907-908). Bu sebeple sonraki eserlerin bazılarında da o kısım görülmez.¹³ Göktürk türeyiş efsanesini alıntılamanın diğer kaynakların *Sui Shu*'daki kaydı aktarma eğiliminde olduğu söylenebilir. Köken efsanesinde dile getirilen söylenceler 'kurt ile temsil edilen bir kadından doğma' teması vasıtasıyla birbirleriyle ilişkilendirilir (Linghu, 1988, s. 908; Li Y., 1975, s. 3286). Derleme eserlerde ise her iki eserdeki (ZS ve SS) anlatılara yer verildiği görülebilir. Çince eserlerde alıntılama yaygındır, tahlili deneyen eleştirel metinler ise sınırlıdır: Klasik eserlerde de bu konunun yeterince irdelenmediğini söyleyebiliriz.

eşleştiren yaklaşımın ardında bu kesin kanaat bildiren ifadeler yatmaktadır. Bu yanlış değildir, zira "üç tarafı dağlarla çevrili vadi" üzerinden okuduğumuzda anlatılar buraya işaret etmektedir. Öte yandan Çince Jinshan/Altın Dağ yaygın ve jenerik bir isimdir; farklı bölgelerde çok yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. DQYZ yer adları indeksi içinde 30 küsur farklı "Jinshan/Altın Dağ"a rastladık. Bunların çoğu WJZY'nin sınırladığı alanda yer almasa da bu durum, adın yaygınlığını göstermesi bakımından dikkate değerdir (Bkz. Ek. 2).

¹³ Kısaca belirtmek gerekirse, *Zhou Shu*'daki kaydın *Tai ping Yü lan* (TPYL) Li F., 1995, Tom. 909; *Kuzey Tarihi - Beishi* (BS), Tom. 99; Sima, 1956, Tom. 159; *Tongzhi* (TZ), Tom. 200 ve *Tushu Jicheng* (TSJC), Tom. 130'da doğrudan alıntılanarak verildiği görülebilir. Öte yandan Moğol Dönemi eserlerinden *Wenxian Tongkao*/WHTK (Ma, 1748, Tom. 343, s. 1b) ve Tang Dönemi (MS 618-907) eserlerinden *Tongdian*/TT (Du, 1896, Tom. 202, s. 5b) ise *Sui Shu*'yu takip eder ve "Pingliang'daki karışık Hu(n)lar" köken bağlantısıyla Jüqülere yer verir.

Sui Shu (SS) ve *Zhou Shu*'daki (ZS) kayıtlardaki anahtar sözcükler sınırlıdır: Bunların arasında özellikle Xihai/Batı Denizi ve Jinshan/Altın Dağ, Çince'de yaygın olan isimler olmaları bakımından önemlidir. Erken devirlerde Xihai/Batı Denizi öncelikle Qinghai'a yani Kokonor'a işaret etmiştir ama bu adın Çin'in batısındaki pek çok göl için kullanıldığı da açıktır. Jinshan/Altın Dağ ise Çin'in çeşitli bölgelerinde karşımıza çok yerde çıkan yaygın kullanımlı, jenerik bir addır. DQY TZ'da 30 küsur farklı Jinshan/Altın Dağ vardır (Ek. 2)¹⁴. Aynı şekilde "Gaochang" adını da farklı yerlerde görmek mümkündür. Şu hâlde ne Jinshan (Altın Dağ) ne Xihai (Batı Denizi) ne de Gaochang bir tanedir.

KOKONOR, GANZHOU, HUIZHOU, MIAN VADİSİ VE ALTIN DAĞLAR

Zhou Shu'nun anlattığı efsaneye göre dört taraftan dağlarla çevrili olan çayırılık arazinin çevresi yüzlerce li'dir (Linghu, 1988, s. 907). *Sui Shu*'ya göre bu alan "200 küsur li" (Wei Z., 1988, s. 1863-), TPHYJ'ye göre ise "300 küsur li" genişliğindedir (Le, 1781, Tom. 194, s. 10b). Şu hâlde bu çayırılık arazi küçük değildir: rakamları yarıya bölüp farazi bir hesap yapsak dahi, çevresi "birkaç yüz kilometre olan" ve en azından 100 küsur kilometrelik bir alana yayılan geniş bir çayırılık söz konusudur.¹⁵ "Altın Dağ", onun yakınında olmalıdır.

Bu makale, Gu Yanwu'nun (1613-1682) kaleme aldığı *Tianxia Jünguo Libingshu* (TXJGLBS 天下郡國利病書) adlı eseri okurken karşıma çıkan üç cümleden hareketle yazılmıştır (Gu, 2012, Tom. 26., s. 43a; 2012, c.4, s. 2071; Ek. 4). Jinshan/Altın Dağ (金山) ile ilgili cümleler küçük farklarla *Wujing Zongyao* (WJZY) içinde de geçer (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a-b; Ek. 3). Geç dönem olması bakımından Gu Yanwu'nun (1613-1682), WJZY'dan alıntı yaptığını düşünmek mantıklıdır. Şimdilik yalnızca bu iki kaynaktan karşılaştığımız ifadeler, erken dönem Göktürk monografilerinde geçen

¹⁴ DQY TZ'nın yer adları dizisinde 30 küsur Jinshan/Altın Dağ ile karşılaştık. Bunlardan üç tanesi bizi ilgilendiren coğrafyada yer alır; biri Liangzhou'da, biri Ganzhou'da (bugünkü Yanzhi Dağı) diğeri ise Xining'dedir. Ganzhou'daki (bugünkü Yanzhi Dağı) hakkında, DSFYJY'de, "[Altın Dağ], Yongchang idare merkezinin (永昌衛) iki li kuzeyindedir" demektedir. (Gu Z., 2005, Tom. 63, s. 18'de; Bkz. Ek. 6c) DQY TZ'nin de Ganzhou'da gösterdiği Jinshan/Altın Dağ (Yanzhi Dağı), Jüqū Mengxūn'ün merkez tuttuğu yerdir ve yakınında kendi adıyla anılan bir de vadi olduğu anlatılmaktadır. Dağlar üzerinden güneye ilerlendiğinde yüz küsur km. mesafede WJZY'nin tasvirindeki Altın Dağ'a ve Haomen Vadisi'ne gelinir. Kuzey hanedanları döneminde siyasi mücadelenin Gansu koridorunun hakimiyeti üzerine olduğu görülmektedir. Qilian Dağları ile Ningxia arasındaki bölgeye hakim olmak ticaret ve insan kaynağına hakim olmak anlamına da gelmektedir. Bölgenin genelinde çok sayıda "altın dağ" olduğu unutulmamalıdır.

¹⁵ Uzunluk ölçü birimi li, kilometrenin yarısı kadardır. Adım hesabıyla 360 adıma karşılık gelmekle birlikte genel olarak eski ve yeni olmak üzere iki karşılığı vardır. Eski hesaba göre bir li yaklaşık 450 metreyken Moğol sonrası dönemden itibaren 500 küsur metreyi karşılar. Kullandığımız eserler ne kadar eski olursa olsun, elimizdeki nüshaların çoğu Mançu (1644-) devrindedir. Bu sebeple mesafeler yaklaşık bir fikir vermesi bakımından ikiye bölünerek kilometre hesabıyla karşılanabilir.

ve üzerine çok emek sarf edilmekle beraber henüz neresi olduğu tespit edilemeyen "Altın Dağ" ve "düz çayırılık alan" sorununa farklı pencere açacak türdendir. Diğer yer adlarını bir yana bıraktığımızda, Çince kaynaklarda çok sayıda "Jinshan/Altın Dağ" kaydı bulunduğu gerçeği dahi efsanelerin yeniden düşünülebileceğini gösterir. Bu konuda WJZY ve TXJGLBS'daki cümleler diğer eserlerde olmayan açık bir tarif vermektedir.

Söz konusu kısa pasaj *Wujing Zongyao*'ın (WJZY)¹⁶ SKQS Nüshası'nda, 18B Tomarının 25a-b sayfalarında geçmektedir (Ek. 3). İlgili tomarın 25a. sayfası "Qinghai" başlığını taşımaktadır ve burada Kokonor Gölü'nün tarihçesine kısaca yer verilmektedir.¹⁷ Hemen ardından, 25a ve 25b sayfalarının birleştiği iki satırın başında Jinshan 金山 yani Altın Dağ başlığı karşımıza çıkar. Bu başlık altındaki cümlelere kelime kelime baktığımızda şu şekilde okunur:

Altın Dağ: Hui Çub'un batı, Qinghai'in doğu, Gan Çub'un güney, Mian Çub'un kuzey;

金山: 會州之西, 青海之東, 甘州之南, 邈州之北;

Ruru köle(leri) nesil(ler boyu) otur(du) Altın Dağ'ın güney(inde).

蠕蠕虜世居金山之陽.

(Altın) Dağın batı-güney Xue Yantu eski yer(idir).

山之西南薛延陁舊地.

Anlatımı düzelttiğimizde ise şöyledir:

Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan Vilayeti'nin güneyi [ve] Mian Vilayeti'nin kuzeyindedir. Ruruların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güney [yamaçlarında] oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantuların eski toprağıdır (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a-b; Ek. 3).

¹⁶ *Wujing Zongyao* (WJZY) bir askeri strateji koleksiyonudur. Adı "Askeri Klasiklerin Özeti" şeklinde tercüme edilebilir. Eser Kuzey Song dönemine (MS 960-1126) tarihlenir ve Zeng Gongliang (MS 999-1078) adında bir vezirin kaleminden çıkmıştır. MS 1045 yılında dönemin hükümdarına sunulan eser, savaş aletleri ve savaş planları ile ilgili çok ayrıntılı çizimler sağlaması bakımından ilgi görmüştür. Eser Ön ve Son olmak üzere iki derlemeye ayrılmıştır ve toplamda 40 tomardan oluşmaktadır. Bilim tarihi bakımından da son derece itibarlı bir eser olan *Wujing Zongyao*'ın Moğol öncesi dönemde kaleme alınmış olması önemlidir. Zira Moğollardan sonra Kokonor/Qinghai'da Kazak ve Turgut varlığı anlaşılır olmakla beraber öncesinde bunu tespit edebilmek zordur. Lakin bölgenin kuzeyden Türkistan'a komşu oluşu aslında geliş gidişin hiç kesilmediğini düşündürür. Bu hususta anahtar yaylacılık ve madencilikle ilişkili olmalıdır.

¹⁷ Ek. 3'te de görülebilen metnin ilk sayfası Qinghai (Kokonor) başlığını taşır. İlk cümle Kokonor'un Tuyu Hun sınırlarında olduğundan bahseder ve Tuyu Hunların Kokonor Gölü'ndeki bir adada at yetiştirdiğini ve bu atları İran'dan (Bosi/Fars) getirdiklerini anlatır. Tianbao (MS 742-756) ortalarında Komutan Ge-shu-han'ın Kokonor Gölü'ndeki Long Jü (Ulu Aygır) Adası'nda bir kale inşa ettiğini ve bundan sonra Tibetlilerin artık Kokonor'a yaklaşmadıklarını ifade eder (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a). Kokonor Gölü'nde kale inşa eden Ge-shu-han baba tarafından Türk soyludur (Liu X., 1988, s. 3213). Uydu görüntülerinde bugün adanın üzerindeki kale görülebilmektedir (Bkz. Ek. 20).

Aynı pasaj Gu Yanwu'nun *Tianxia Jünguo Libing Shu* (TXJGLBS) adlı eserinin 26. Tomar, 43a sayfasında karşımıza şöyle çıkmaktadır:

Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan'ın güneyi [ve] Mian Vadisi'nin kuzeyindedir. Ru insanların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güneyinde oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantouların eski toprağıdır (Gu Y., 2012, Tom. 26., s. 43a; 2012, c.4, s. 2071; Ek. 4).

TXJGLBS'deki kayıttta, WJZY'daki cümlelerden farklı olarak bir im eksik, iki im ise farklı yazılmıştır. Lakin farklar anlamı etkileyecek nitelikte değildir. TXJGLBS'de "Gan Vilayeti" (甘州) içindeki "vilayet" imi (州) yazılmamış ve Gan (甘) şeklinde sadeleştirilmiştir. WJZY'de geçen "Mian Vilayeti" ise (邈州) düzeltilerek yerine Mian Vadisi (邈川) yazılmıştır ki doğrusu, burası bir vadidir.¹⁸ "Mian Vilayeti" ile kastedilenin bugün Haidong İli'nin Ledu İlçesi'ndeki Mian Vadisi olduğu açıktır. İki eserde örtüşen pasajlar arasındaki bir diğer fark ise WJZY'da "Ruru 蠕蠕" adına karşın TXJGLBS'da "Ru insanları 蠕人" farkından ibarettir. Her ikisi de Rouranları kastetmektedir. *Sui Shu* ve *Zhou Shu*'daki Göktürk Monografilerinde olduğu gibi, bu iki kayda göre de "Rouranların (Ruru 蠕蠕) köleleri (虜)", nesiller boyu Altın Dağ'ın güneyinde (陽) oturmuştur. Kaynaklarda "Ruruların (Rouran) köleleri" ifadesi ancak Göktürk türeyiş efsanesinde karşımıza çıkmaktadır: "Ruruların" başka "köleleri" olmuşsa bile kayıtlarda adları geçmez. O nedenle bu cümle Türk (Tujüe) adını anmadan verilen bir açıklama olarak anlaşılmalıdır. Çünkü en başta Göktürklerin "Jinshan/Altın Dağ'ın güneyinde oturdukları (居金山之陽)"¹⁹ ayrıntısı gibi, vadiden ayrıldıktan sonra "Rouran/Rurulara bağlı oldukları" da sık geçer. Lakin resmi tarih kitaplarında Jinshan/Altın Dağ'ın konumu için net tanım bulunmaz ve resmi tarihlerdeki türeyiş anlatısına göre "Altın Dağ", "Gaochang'ın kuzeyinde" (Linghu, 1988, s. 907) ya da "kuzeybatısında" (Wei Z., 1988, s. 1863) yer almaktadır.

¹⁸ Yazılışı birbirine yakın olan "vilayet/zhou-çub (州)" ile "vadi-chuan (川)"ın WJZY'yi kopyalayan katip tarafından yanlış yazıldığı, Gu Yanwu'nun ise buna dikkat edip TXJGLBS'de düzelttiği anlaşılmaktadır. Elimizde WJZY'nin SKQS Nüshası bulunmaktadır. Belki de WJZY'yi kopyalayan kâtip, Mian Vadisi yerine kuzey ve doğudaki Gan Vilayeti ve Hui Vilayeti ile uyumlu olacağını düşünerek "vadi" yerine "vilayet" (州 -- 川) yazmıştır. Eldeki kaynaklardan bunu sebebini tespit etmek mümkün değildir. Bu farklar anlamı değiştirecek türden değildir.

¹⁹ Linghu, 1988, s. 907; Wang Q., 1755, Tom. 958, s. 27a; Sima, 1956, s. 4668 ve 4926. *Sui Shu*'da ise "güneyi" ifadesi yer almaz, sadece "nesiller boyu Jinshan/Altın Dağ'da yaşadılar" (Wei Z., 1988, s. 1863) der.

WJZY ve TXJGLBS'nun ortaya attığı veriler, Göktürk türeyiş efsanesi hakkında ilk defa tespiti mümkün olan bir çerçeve sunmaktadır ve burası "Turfan'ın kuzeyinde" değil, güneyindedir. WJZY ve TXJGLBS, mihenk olarak dört istikamette dört yer adı vermektedir. Bunlar Kokonor (Qinghai 青海), Hui Vilayeti (會州), Gan Vilayeti (甘州) ve Mian Vadisi'dir (邈川).

Kokonor Gölü (Qinghai/Kökgöl 青海)

Bugün aynı adı taşıyan Qinghai Eyaleti'nin kuzeydoğusundadır. Çin'in en büyük gölü olan Kokonor'un kuzeybatısına doğru Kunlun ve A-er-jin (Altun/Ergin?) dağ sıraları, doğu yönünde Xüeshan/Karlı Dağlar ve Qilian/Tengri Dağ sırası, kuzeybatısında ise büyük Tsaidam/Saydam çanağı yer alır. (Ek. 19) Kuzeyinde ise Türkistan, bugünkü Xinjiang bulunmaktadır. *Sui Shu* (SS) ve *Zhou Shu*'da (ZS) geçen ve Bostan Gölü olduğu düşünülen "Xihai/Batı Denizi" ise aslen Kokonor Gölü için kullanılan bir isimdir.²⁰ Kokonor Gölü ve çevresi üç bin metrenin üzerindeki rakımıyla tarih boyunca göçebe çoban halklara yurt olmuştur. Özellikle gölün doğusu Qiangların ve uzun süre de Tuyü Hunların²¹ yerleşim alanıdır. Erken dönemde buradaki halkların Hun egemenliğine girdiğini biliyoruz (Zhang & Du, 2014, s. 11-13, 40 vd.). Daha sonra Tuyü Hunlar burada 350 yıl yaşayan bir devlet kurmuştur ve Mugan Kağan (?-572) zamanında başkentlerini ele geçiren Göktürklerin bu bölgeye hâkim olduğunu söyleyebiliriz. Daha öncesinde Jüqü Anzhou bu bölgenin amirliğini yürütmüş, Anzhou önce Tuyü Hunlara (439?) ve daha sonra da Turfan'a (458-) sığınmıştı. Şu halde eğer *Sui Shu*'da verilen "Jüqü-

²⁰ Qinghai - Xihai/Batı Denizi özdeşliği şu eserlerde de görülebiliyor: Yang, 1762, Tom. 20, s. 9a; Ma, 1748, Tom. 247, s. 25b; Tom. 292; Gu Z., 2005, Tom. 64. Erken devirlerde "Xihai/Batı Denizi" adının kullanımı daha yaygındır. Ayrıca "Kokonor (Kuku Nuoer 庫庫淖爾)" adıyla Xihai'nin özdeş olduğu, *Heyuan Jilüe* 河源紀畧 içinde görülüyor. (Ji, 1782, Tom. 13) *Ming Tarihi*'ne göre Kokonor ayrıca "Biheqiang Hai" adıyla da anılmıştır (Zhang, 1974 s. 1016). (Çincesi: 西海, 亦名卑禾羌海, 俗呼青海). Şu hâlde Kokonor=Xihai=Biheqiang Hai = Qinghai.

²¹ Tuyü Hun'un (吐谷渾) adının okunuşu konusunda ZZTJ'nin yorumu Hu Sanxing, notlandığı eserinde pek çok yerde, ilk hece olan "tu 吐"nun "tun 曷"dan geldiğini vurgular (Sima, 1956, s. 4925, 5641, 5984, 5988, 5998). Sayfa 5641'de ise ilk hece "tu 吐"nun, "tun 曷" olarak okunması gerektiğini açıkça belirtir. Bunun yanında TPHYJ içinde (Tom. 194, s. 6b ve 7a)'da; Tuyü Hun adı (吐谷渾) içinde geçen ilk hece "tu 吐" yerine, "tun 吞" kullanılarak "Tun-yu-hun 吞谷渾" şeklinde yazılmıştır. Bu, ilk iki hecenin "tunyu" şeklinde okunması gerektiğini ortaya koyar. Son hece olan "Hun"un ise Göktürk boylarından birinin adı olması ve en nihayetinde Asya Hunlarının mirasına istinaden "Kun: insan" karşılığı olabileceği düşünülürse, Tuyü Hun adıyla bildiğimiz ve 350 yıl ile dünya tarihinin en uzun ömürlü konargöçer devletini kuran kavmin adının aslen "Tunyukun" şeklinde okunması gerektiği ortaya çıkacaktır. Şu hâlde Çinli tarihçi Luo Xin'in bir çalışmasında dile getirdiği (Luo, 2006) "Tuyü Hun/Tunyukun" ile "Tonyukuk" adları arasındaki ilişki ilginç ve daha önce pek az ihtimal verilen yeni bir imkana kapı açacaktır. Tonyukuk'un soyadı Ashide'dir ama ailesinin evveliyatını bilmiyoruz.

Tu-jüe" kabul ederse, WJZY gibi TXJGLBS'de "Ruru (Rouran) köleleri" olarak anılan Göktürklerin, Kokonor'un doğusundaki Altın Dağlar'ın güneyinde bir süre yaşamış olmaları mümkün görünür. Zira Kokonor'un doğusunda adında "altın" geçen en az altı dağ vardır. Altın Daban Dağları'nın dört zirvesi, Niangnian Altın Dağ ve Shajin Altın Dağ, tamamı gölün doğusundadır. WJZY'deki cümlelerde geçen Hui Vilayeti (會州), Gan Vilayeti (甘州) ve Mian Vadisi'nin (邈川) tespiti daha anlaşılır bir çerçeve sunabilir. WJZY'a göre "Jinshan/Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısında" yer almaktadır.

Hui Vilayeti (Huizhou 會州)

Hui Zhou için kaynaklar birbirine oldukça yakın birkaç farklı yere işaret etmektedir: Batı Wei zamanında (535-557), bugünkü Gansu Jingyuan İlçesi (靖遠縣) yakınında kurulan Hui Vilayeti, Kuzey Zhou zamanında (562 yılında) daha doğuya, bugün Ningxia Müslüman Özerk Eyaleti'ndeki Mingsha İlçesi'ne taşınmıştır. İlk kurulan Hui Vilayeti bugün Lanzhou İli'nin kuzeydoğusundadır. Burası Huining Savunması (會寧防) adıyla da anılmış, Sui Hanedanı başlarında adı Huining Ucu (會寧鎮) olarak değiştirildikten sonra tekrar Liang Vadisi İlçesi (涼川縣) yapılmıştır (Zhu, 1781, Tom 37A, s. 15b). Hui Vilayeti, Lanzhou İli'nin kuzeybatısında bugünkü Jingyuan İlçesi'dir (靖遠縣) ve WJZY ve TXJGLBS'nin de tarif ettiği gibi doğuda yer almaktadır. Kokonor ile kuş uçuşu yaklaşık mesafe 250 km'dir ve WJZY'nin kaleme alındığı dönemde de Hui Vilayeti (會州), Jingyuan İlçesi'ne işaret etmektedir (Bkz. Ek. 6c, 17, 19a-b).

Mian Vadisi (邈川)

Xining İli ile Lanzhou arasında, bugünkü Haidong (海东市) İli'nin Ledu İlçesi'nde yer almaktadır. Bölgenin tarihini anlatan *Xining Fu Xinzhi* (XNFXZ)'da şöyle tanıtır; "Mian Vadisi, [Ledu] İlçesi idare merkezinde, doğu-batı [istikametindeki] vadidir. Bugün adı Nianbo Vadisi'dir" (Yang, 1762, Tom. 5, s. 10a). 1934 Tarihli Atlas'ta burası Ledu İlçesi adıyla görünmektedir ve çevrenin tarih boyunca pek çok adı olduğu anlaşılmaktadır. Nianbo ise bu vadinin kuzeydedir. *Gansu Tongzhi*'de (GSTZ) "Nianbo İlçesi" başlığı altında verilen açıklamaya göre, Xihe Jün (西河郡) gibi, Luodu (落都)²²

²² XNFXZ'ye göre Luodu Vadisi, Ledu İlçesi'nin doğusunda ve Eski Haomen İlçesi'nin batısında yer alır (Yang, 1762, Tom. 5, s. 5'e). YHJXZ'dan aktaran DQYTZ ise "Eski Haomen Kenti için, Guangwu İlçesi'nin (廣武縣 bugün Yongdeng İlçesi) güneybatısında 130 li mesafededir" demektedir (He, 1764, Tom. 97, s. 12b; Li J., 1879, Tom. 39, s. 13b). Bu, Ledu'nun (Haidong) doğusunda bir bölgeye işaret etmektedir. *Tongdian* (TD) ise "Haomen İlçesi'nin (bugünkü Yongdeng olan) Guangwu İlçesi'nde olduğunu" söyler. Buranın Jincheng Jün (Altın Kent Askeri İdaresi) sınırları içinde olduğu

ve Jincheng Jün (金城郡) de yaklaşık olarak aynı bölgeye işaret etmektedir (Li D., 1781, Tom. 23, s. 26a). Burası Song devrinde Mian Vadi Kenti adını almıştır. (Li D., 1781, Tom. 23, s. 26b; Yang, 1762, Tom. 5, s. 10a) WJZY'ye göre "Altın Dağ, Mian Vadisi'nin kuzeyindedir (金山... 邈川之北)". Şu halde bugünkü Haidong Şehri olan Ledu, doğu-batı istikametinde yayılan Mian Vadisi'ndedir ve kuzeyindeki Küçük A-er-tan/Altın Dağa 25 km. mesafededir (Bkz. Ek.6c).

Gan Vilayeti (Ganzhou 甘州)

Kuzeybatıda, Zhangye'nin merkezi olduğu geniş vilayete işaret etmektedir (Zeng, 1781, Tom. 18B, s.11b). WJZY'deki ilgili cümlelerin bir sayfa öncesinde, "Wuwei'nin 300 li kuzeybatısından Gan Vilayeti'ne ulaşıldığı" kaydedilmiştir. (s.10b) Eserin yazıldığı dönemde, bugünkü Gansu Eyaleti'nin kuzeybatısında bulunan Gan Vilayet sınırının, Wuwei'in sadece 150 km. kadar kuzeybatısında olduğu anlaşılmaktadır. Öyleyse WJZY'nin tasfir ettiği şekilde Ganzhou Vilayeti Altın Dağ'ın kuzeyindedir. Ele aldığımız pasajda geçen Jinshan/Altın Dağ'ın kuzeyine doğru gidildiğinde Ganzhou sınırına ulaşılmaktadır. Aynı şekilde A-er-tan/Altın Dağlar da onun 45 km. kadar doğusunda sıralanmaktadır. Onların kuzeyinde de yine Ganzhou Vilayet sınırı bulunur. WJZY'ye göre "Altın Dağ", Gan Vilayeti'nin güneyindedir (甘州之南).

Gan Vilayeti'nin merkezi Zhangye olmakla birlikte, *Xining Fu Xinzhi* (XNFXZ) içinde Xian Vadisi Haomen için, "kuzeyden Gan Vilayeti'ne komşu olduğu" yazar (Yang, 1762, Tom. 7, s. 17b). Öyleyse WJZY'da kastedilen "Gan Vilayeti" ifadesi, Zhangye'ye değil onun doğusuna işaret ediyor olmalıdır. 170 km² alana yayıldığı için uydu görüntülerinde de görülebilen Haomen/Xian Vadisi, efsanede geçen "gür çayırılık arazi 平壤茂草"nin tarifine de uymaktadır. Şu hâlde WJZY'de "Altın Dağ'ın" konumu için verilen "Gan Vilayeti'nin güneyi" ibaresi aslen Gan Vilayet merkezi Zhangye'nin güneyine değil, vilayetin doğu sınırlarının güneyini kastediyor olabilir.

açıklamasını vermiştir (Du, 1896, Tom. 194, s. 7b). *Sui Shu*'nun Coğrafya Kayıtları Bölümü'nde ise "Huang Shui İlçesi'nin eskiden 'batı başkenti' adıyla anıldığını, burada Ledu Askeri İli'nin kurulduğunu, Sui Hanedanı başlarında bunun lağvedildiğini ve burada Eski Haomen İlçesi'nin bulunduğunu" aktarmaktadır (Wei Z., 1988, s. 814). Sui devrinde kurulan Xiping Askeri İli (西平郡) yine bugün Haidong İli'nin sınırları içindeki Ledu İlçesi'ndedir. Şu hâlde Eski Haomen İlçesi'nin Ledu (Haidong)'un doğusunda bulunduğu anlaşılmaktadır. Adını Haomen Irmağı'ndan aldığını düşünürsek (Li Da., 1779, Tom. 2, s. 29a) ve DQYTZ'nin, "Eski Haomen Kenti, Guangwu İlçesi'nin (廣武縣 bugün Yongdeng İlçesi) güneybatısında 130 li mesafededir" açıklamasını da kabul edersek (He, 1764, Tom. 97, s. 12b; Li J., 1879, Tom. 39, s. 13b) eski Haomen ilçesi veya kentinin, Gaochang gibi, kuzeyden gelen Haomen Irmağı'nın, doğuda Huang Irmağı ile birleştiği bugünkü Honggu'ya yakın olduğunu görebiliriz. Güncel haritalarda Haomen ilçesi adı yer almamaktadır. Hatılamak gerekirse, Kuzey Liang'ın son hükümdarı Jüqü Anzhou Ledu'nun amiridir. MS 439 yılında, Tabgaç Hükümdarı Börü (Tuoba Tao Fuli) Kuzey Liang merkezi Wuwei'e saldırdığı zaman, Jüqü Anzhou önce Tuyü Hunlara kaçmıştı.

WJZY'de geçen "Wuwei'nin 300 li kuzeybatısında Ganzhou'ya ulaşıldığı" kaydı de bunu teyit etmektedir (WJZY, Tom. 18B, s. 10b).

WJZY ve TXJGLBS'ye göre Jinshan/Altın Dağ, batıda Kokonor/Qinghai, doğuda bugünkü Jingyuan İlçesi, güneyde Haidong İli ve kuzeyde ise Zhangye'nin doğusundaki Gan Vilayet sınırlarının arasında kalan bölgede olmalıdır. "Jinshan/Altın Dağı" bu tarife göre kesişim noktasının yakınlarında aradığımızda, bu tarife uyan çevrede, türeyiş efsanesinin anlattığına benzeyen "dört tarafı dağlarla çevrili 四面俱山" "gür çayırılı düz bir arazi 平壤茂草" göze çarpmaktadır. Onu güneyden ve batıdan saran 100 km. uzunluğunda bir dağ sırası bulunmaktadır. Uydu görüntüsü veya haritaya baktığımızda bu bölgede dikkati çeken ilk şey dört tarafı dağlarla çevrili geniş, yeşil bir vadidir (Ek. 6a, 6b, 6c).

Sui Shu'da "gür çayırılı bu düz arazinin, 200 kûsur li" büyüklüğünde olduğu yazar. (Wei Z., 1988, s. 1863) *Kuzey Tarihi Beishi* (BS) ise *Zhou Shu*'daki ifadeleri almıştır ve "çevresi yüzlerce li'dir" şeklinde tanımlamıştır (Li Y., 1975, s. 3285; Linghu, 1988, s. 907). *Tai ping Huanyuji* (TPHYJ) ise *Sui Shu*'daki Göktürk Monografisi'ni takip etmektedir ve *Sui Shu* ve *Zhou Shu* ile aynı olan "gür çayırılı düz alan 平壤茂草" tanımını aynen kullanır ama onu daha büyük, "300 kûsur li genişliğinde" tarif eder (Le, 1781, Tom. 194, s.10b). Haomen/Xian Vadisi'nin düz çayırları yaklaşık 170 km'lik bir alana yayılmıştır. Bu rakam TPHYJ'nin tarifine yakındır.

TPHYJ'nin SKQS nüshasında, "Jinshan (Altın Dağ) Gaochang'ın kuzeybatısındadır" cümlesinden sonra verilen "Gaochang bugün Xihe Jün'dür (西河郡)" notu (TPHYJ, Tom. 194, s. 10a), Qilian Dağları'nın güneybatısına, Lanzhou İli'nin kuzeybatısındaki bugünkü Haidong İli ve doğusuna işaret etmektedir. TPHYJ'deki açıklama bilinçli bir açıklama olmalıdır: Çünkü sadece birkaç sayfa öncesinde, Turfan'dan bahsederken geçen Gaochang Guo/Gaochang Ülkesi (Turfan/Qocho) için bu kez "Jiaohe Jün" açıklaması verilmiştir (Le, 1781, Tom. 194, s. 7a; Ek. 1b). Bu durum eserde "Gaochang" ile "Gaochang Guo" yer adlarının bilinçli bir şekilde ayırt edildiğini göstermesi bakımından önemlidir.

"Gaochang bugün Xihe Jün'dür (西河郡)²³" notunda geçen "Xihe Jün" için, Sonraki Liang hükümdarı Lü Guang'ın MS 392 yılında "Xiping'i, Xihe Jün olarak değiştirdiği" kaydı görülmektedir (Li J., 1879, Tom. 39., s. 17a; Li D., 1781, Tom. 23, s. 26a). Bundan sonra bir süre "Xiping Jün" adıyla bilinen bölge, genel olarak bugünkü Xining İli'nden, güneydoğudaki Haidong/Ledu ve Shanzhou'ya kadar uzanan alana işaret eder. Aynı açıklama *Yuanhe Jünxianzhi* (YHJXZ 元和郡縣志) alıntı yapan *Gansu Tongzhi*'de (GSTZ) da bulunur. Buna göre, Sonraki Wei yönetimi "burayı önce Shanzhou Ucu, daha sonra ise Shanzhou Vilayeti" yapmıştır. Eski Tang Tarihi'nde, Xihe Jün idaresinin Ledu'da (bugünkü Haidong İli'nde) olduğu yazarken, TPHYJ'de Lanzhou'ya bağlı Guangwu'nun 113 li (yaklaşık 60 km.) batısında yer aldığı kaydedilmiştir (akt. Li D., 1781, Tom. 23., s. 27a). Bu mesafe (113 li) bugün Haidong İli'nde bulunan eski Ledu ile Guangwu (Yongdeng) arasındaki mesafeden daha kısadır. Xihe Jün geniş bir alanı kapsar ve Xihe Jün sınırlarındaki Gaochang'ın, kuzeyden gelen Haomen (bugünkü Datong) Irmağı'nın Huang Irmağı'na karıştığı günümüzdeki Honggu Bölgesi'ne işaret ettiğini düşünmek mümkündür.

Gaochang için verilen "Xihe Jün'dür" notu daha anlaşılır görünmektedir. Zira bugünkü Haidong İli sınırlarında bulunan eski Ledu'nun kuzeyinde "A-er-tan/Altın Dağlar (Daban Dağları)", kuzeybatısında ise "Jinshan/Altın Dağ (Niangniang Dağı)" bulunmaktadır. Altın Dağ, *Sui Shu*'ya göre Gaochang'ın kuzeybatısında, *Zhou Shu*'ya göre ise kuzeyindedir. Haidong'un (Ledu) 50 km. kadar doğusundaki bugünkü Honggu'nun kuzeybatısında A-er-tan/Altın Dağlar vardır. Şu hâlde "Gaochang'ın kuzeyinde" ya da "kuzeybatısında" olduğu yönünde itilafli ifadeler (SS ve ZS) de çözüme kavuşur. Zira "Jinshan/Altın Dağ", Haidong/Ledu'nun kuzeybatısındadır ve Ledu'nun sadece 25 km. kuzeyinde A-er-tan/Altın Dağların güneydoğu zirvesi olan "Küçük A-er-tan Dağ" bulunur. Eğer Gaochang, bugünkü Honggu'ya yakınsa, onun da hem kuzeyinde hem de kuzeybatısında A-er-tan/Altın Dağlar vardır. Bölgenin genelinde daha fazla Jinshan/Altın Dağ olmakla beraber tarife uyan dar alanda bir değil iki tane Altın Dağ bulunmaktadır: "Jinshan/Altın Dağ" ve "A-er-tan/Altın

²³ Xihe Jün (西河郡) de birden fazla yerde karşımıza çıkan bir addır. Literatürde en fazla Shanxi Eyaleti'nde geçer. Fakat çok doğuda yer alan "Shanxi'deki Xihe Jün" ne Altaylar ile ne de WJZY ve TXJGLBS'da verilen coğrafya ile ilişkilidir. Gansu-Kokonor/Qinghai hattına uzak olduğu için bağlam dışıdır. Eski Xihe Jün ise "Jincheng Jün", "Luodu" ve "Xiping" gibi adlarla da anılmıştır ve dar anlamda Kokonor'un güneydoğusunda bulunan bugünkü Haidong İli'ne işaret ederken, geniş anlamda Lanzhou İli'nin batısı ve kuzeybatısındaki bölgeye işaret eder (Li D., 1781, Tom. 23, s. 26a).

Dağlar" bu bölgede yer almaktadır ve her ikisi de WJZY'nin ile TXJGLBS'nin sınırladığı bölgenin ortasındadır.²⁴

WJZY'nin gösterdiği şekilde, Kokonor Gölü ile Jingyuan (Hui Vilayeti) arasındaki kesişim alanın tam ortasında A-er-tan/Altın Dağlar yer almaktadır. A-er-tan/Altın Dağlar, WJZY ve TXJGLBS'deki güney-kuzey ve doğu-batı ekseninde çizgilerin kesiştiği noktada yer alır (Bkz. Ek. 6c; 17b).

Burada incelemeye değer bir çevre oluşmaktadır. Bu durumda, ZS'nin verdiği "Gaochang Ülkesi" içinde geçen "ülke" ibaresi (Linghu, 1988, s. 907) dışında çelişki yoktur. Lakin bizce bu bir çelişki de değildir ve ancak efsanedeki anlatıların karışık verildiğine ve bir başka Altın Dağ'ın daha olduğuna işaret etmektedir. Bizce Linghu Defen'in tarif ettiği "Altın Dağ", "üç tarafı dağlarla çevrili" olan vadiye yakın Altın Dağ olmalıdır; "miğfere benzeyen Altın Dağı" orada aramalıyız. Şu hâlde WJZY ve TXJGLBS'nin işaret ettiği coğrafya mümkün görünür ve "dört tarafı dağlarla çevrili olan" Altın Dağ'ı tarif ediyor olabilir. WJZY'nin tarif ettiği Altın Dağların kuzeydoğusunda, eskiden beri Haomen (Gemen/Gaomen) adıyla anılan Xian Vadisi vardır. Efsanenin tarif ettiğine benzeyen "geniş çayırılık alan", onun batısında bir Jinshan/Altın Dağ ve güneybatısı boyunca uzanan A-er-tan/Altın Dağlar ile onların güneyinde ve/veya güneydoğusunda gösterilen Gaochang mevcuttur (Bkz. Ek. 6c; 17b).

Tarih ve Coğrafya: Kokonor

Bölge Çin'in tarihi coğrafyasının ve kültürel sınırlarının dışındadır. Qilian Dağları'nın batısında, Xueshan (Karlı Dağlar)'ın güneybatısında 3000 metre rakıma sahip bir bozkır platosudur. Burada etrafı dağlarla çevrili Haomen/Xian Vadisi yer alır. İçinden geçen ırmak vesilesiyle Haomen adını da taşıyan bölge için kaynaklarda en çok karşımıza çıkan ifadelerden biri, buranın "Xining sınırlarının dışında" olduğu yönündeki cümledir. Bu durum Çin topraklarının dışında oluşuyla anlaşılır olmanın yanında, Haomen/Xian Vadisi'nin ancak Mançu Dönemi'nde Çin egemenliğine dahil oluşunda da görülebilir. Bugün Menyuan olan yerin hemen kuzeyindeki vadi, bu

²⁴ *Sui Shu*'da geçen "Jinshan/Altın Dağ'ın Gaochang'ın kuzeybatısında olduğu" ifadesini "Xihe Jün" notu ile birlikte okuduğumuzda, *Sui Shu*'daki cümlelerin hemen öncesinde geçen; "...kurt sanki Tanrı tarafından büyülenmiş gibi (uçup) giderek [Batı] Denizi'nin doğusundaki [bir] dağın başında durdu..." cümlesindeki "denizin" Kokonor Gölü olabileceği ortaya çıkar. Zira "Xihe Jün'deki "Gaochang'ın kuzeybatısında bir Jinshan/Altın Dağ ve A-er-tan/Altın Dağlar" bulunmaktadır. Jinshan/Altın Dağ gibi A-er-tan/Altın Dağlar da Kokonor'un doğusundadır ve söyleneceye bakılırsa bu dağ "üzerinde durulabilir" bir dağ olmalıdır. *Gansu Tongzhi*'ye (GSTZ) göre Jinshan/Altın Dağ'ın üzeri düzdür ve burada bir de gölet vardır; burada icra edilen "yağmur dualarının her zaman karşılık bulduğu" anlatılmaktadır (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b). Bugün Niangniang Dağı adıyla bilinen Jinshan/Altın Dağ, "Gaochang'ın "kuzeybatısında" yer alır ve Kokonor Gölü'ne yakındır.

bölgenin tarihini anlatan *Xining Fu Xinzhi*'da (XNFXZ 西寧府新誌) Xian Vadisi adıyla geçmektedir ve Datong çevresi gibi Mançular ancak 1760 yılından sonra burada hakimiyet tesis etmiş ve bir ilçe kurmuşlardır (Yang, 1762, Tom. 7, s. 17b; Tom. 16, s. 9a). A-er-tan/Altın Dağların kuzeydoğusunda olan Xian (Haomen) Vadisi çevresindeki eski kalıntı ve yerleşimler hakkında, "ne zaman yapıldıklarının bilinmediğinin" belirtilmesi ise dikkate değerdir (s. 18a).

Hatırlamak gerekirse bu bölge uzun süre Tuyü Hun egemenliğinde kalmıştır. Ledu Amiri olan Jüqü Anzhou'nun önce "Tuyü Hunlara sığındığı" (Otkan, 1974, s. 67)²⁵ düşünülürse, SS'de verilen Jüqü-Göktürk köken bağlantısı coğrafya ve olaylar bakımından daha anlamlı hale gelmektedir.²⁶ Zira Jüqü Mengxün'ün (sal. MS 401-433) egemenlik mücadelesi sırasında da burası önemlidir (Fang, 1974, s. 2270). Kokonor (Qinghai) Jüqü Mengxün'ün hakimiyetine girmiştir. MS 444'ten 460 yılına kadar Kuzey Liang'ı yöneten Jüqü Anzhou'nun ise aslen "Ledu Amiri (Taishou)" olduğu düşünülürse *Sui Shu*'da verilen "Jüqü-Tujüe" bağlantısı ve temelde "Pingliang'daki karışık Hu(n)lar" köken ilişkisi makul hale gelir.²⁷ Zira bugünkü

²⁵ Bu husus Wei S., 1974, Tom. 9, 22a; Sima, 1956, Tom. 123, s. 17b ve Cui, 1777, Tom. 96, s. 4a'da teyit edilebilir.

²⁶ *Sui Shu*'daki türeyiş anlatısının hemen başında, "Sonraki Wei [Tabgaç Hükümdarı] Taiwu (Fuli/Börü), Jüqü soyunu ortadan kaldırdığı zaman, [Jüqülerden] A-shi-na, 500 aile ile Ru-rulara kaçmıştı, nesil[ler?] boyu Altın Dağ'da oturmuşlar [ve] demircilik yapmışlardı..." demektir (Wei Z., 1988, s. 1863). Öte yandan, ZZTJ'de ise; "[439] yılında Wei (Tabgaçlar) Liangzhou'yu ele geçirdiğinde Jüqü Wuhui ve kardeşi Anzhou batıya gitmiş Gaochang'a sığınmışlardı..." demektir (Sima, 1956, Tom. 129, s. 12a). Diğer taraftan *Wei Shu* (WS) Wei S., 1974, Tom. 9, 22a; Sima, 1956, Tom. 123, s. 17b ve Cui, 1777, Tom. 96, s. 4a'da ise "Jüqü Anzhou'nun Tuyü Hunlara sığındığı" aktarılmaktadır. Jüqü Anzhou'nun aslen "Ledu Amiri (Taishou)" olduğu düşünülürse, ilkin Tuyü Hunlara sığınması anlaşılabilir. Nitekim Ledu, bugünkü Haidong İli'nin eski adıdır. Ledu (Haidong), Haomen Vadisi'nin güneyindedir ve WJZY'nin tarif ettiği bölgede bulunan Altın Dağların güneydoğudaki zirvesine sadece 25 km. mesafededir. 439 yılı ve devamı Jüqü hanedan üyelerinin bertaraf edildiği ve yaklaşık 20 yıl devam eden bir süreç gibi görünür. Tabgaç Börü'nün 439 yılında başlattığı kıyım, ZZTJ'e göre 458 yılında Rouranların, Anzhou ve Jüqü ailesini yok etmesiyle tamamlanmış gibidir. Belki de "bataklığa bırakılan küçük çocuk" sembolü ile özetlenen yıllara yayılan bu süreçtir. Erken dönemde Jüqü-Türk-Tuyü Hun ve Gaoche (Koçu?) ilişkileri düşündüğümüzden daha derin olabilir. Çince kaynaklar, yabancı halklar arasındaki ilişkileri açık anlatmaz; savaşları ve husumetleri vurgularken, olağan ilişkileri, dünürlüşme ve yakınlaşmaları nadiren konu eder.

²⁷ Kokonor çevresinin Tuyü Hunlar yanında göçebe Gaoche Devleti'nin de etkinlik alanı içinde olduğu anlaşılmaktadır. MS 516-524 arası tahtta oturan Yi-fu'nun (Yi-fu (伊紇 Il-beg?), 522 yılında Tabgaç Sarayı tarafından "Batı Denizi'nde devlet kuran bey 西海郡開國公" unvanıyla taltif edilmiştir. (Kirilen, 2021, s. 228; Yang, Tom. 20, s. 9b) Öncesinde Gaoche (Koçu) Devleti'nin Kurucusu A-fu-zhi-luo'nun kardeşi oan Qiong-qi'nin MS 487'den itibaren ülkenin güneyini yönettiği kayıtlıdır. A-fu-zhi-luo'nun Rouranlardan ayrılarak kurduğu devlete "100 kûsur bin oba" bağlıdır. (Li Y., 1975, s. 3273-; Wei S., 1975, s. 2309-) Burada bir milyondan fazla bir nüfus söz konusudur. Daha öncesinde ise Tabgaç Hükümdarı Yuan Hong (sal. 471-499), Gaochelara güneye sefer yapmayı teklif etmiş ama karşılık bulamamıştı. Gaoche Beyi Uygur Shu-zhe "Güney Çin'in sıcak olduğunu söylemiş ve kuzeye dönmüştü. (Kirilen, 2021, s. 248) Gaoche Devleti'nin kurulmasından yüz yıl kadar önce ise Yuan-ge (Uygur) boyu üzerine yürüyen Tabgaç Gui, MS 391 yılında büyük bir Koçu nüfusu yanında 300.000 baştan fazla at ve daha fazla büyük-küçükbaş hayvanla Çin'e geri dönmüştü. (s. 165) Tabgaç Börü (Tuoba Tao Fuli) zamanından beri (sal. 424-452) Gaochelar (Koçu) ile Tabgaçların iş birliği görülmektedir. Bu süreçte Tu-yü Hunlar üzerine Gaocheların sefer düzenlediği görülmektedir. (Sima G., 1956, s. 3912-)

Pingliang ile Ledu arası yaklaşık 400 km.'dir. Ledu, Haomen Vadisi'nin 130 km. kadar güneyindedir ve WJZY'nin tarif ettiği "Altın Dağların" güneydoğu zirvesi olan Küçük A-er-tan/Altın Dağa sadece 25 km. mesafededir.

Daha sonra Göktürk devrinde de örneğin "Tardu/Datou Kağan'ın (sal. 575-602) halkının Tuyü Hunlara kaçtığı" rivayet edilirken (Wei Z., 1988, s. 1335; Li Y., 1975, s. 822) "İllig Kağan'ın da Tuyü Hunlara kaçmayı düşündüğünden" bahsedilmektedir.²⁸ Dahası İllig Kağan'ın annesi bizzat Tuyü Hun soyludur.²⁹ Dahası, kaynaklarda Tuyü Hun ve Türk adlarının kısaltılıp birleştirildiği görülmektedir (Sima, 1956, s. 5635).³⁰ Burada Türkler ve Tuyü Hunların birlikte hareket ettiği anlatılmaktadır. Göktürk öncesinde olduğu gibi sonrasında da Türk-Tuyü Hun ilişkilerinin düşündüğümüzden daha derin olduğunu, Kokonor çevresinin bu bakımdan da önemli olduğunu anlayabiliyoruz.

Ayrıca Sui Hükümdarı Yangdi'nin (sal. 604-618) bu yöreye geldiği bilinmektedir. "Haomen Irmağı üzerinde bir köprü kurduğunu istemiş" ama başarılı olamamıştır. Bu olay aslen, Tielelerin, Tuyü Hunlar üzerine akın düzenlediği ve onları "doğuya sürdüğü" olaylarla ilişkili olmalıdır (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b).³¹ Şu hâlde Tiele

²⁸ Bu ifade sadece TPYL içinde "kaçtığı" şeklinde geçer (Li F., 1995, Tom. 316, s. 7a). ZZTJ ve YH gibi kaynaklarda ise "kaçmayı planladığı" yazar (Liu X., 1988, s. 2480; Wang Q., 1755, Tom. 420, s. 22a; Wang Y., 1755, Tom. 191, s. 25a). İllig Kağan'ın son zamanlarında, yakınında Tuyü Hun asıllı kimseler vardır.

²⁹ Bu husus Eski ve Yeni Tang Tarihleri'nde İllig Kağan'ın ölümüyle ilgili anlatımlarda olduğu gibi diğer kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır (Le, 1781, Tom. 195, s. 5b; Du, 1896, Tom. 202, s. 19a; Ma, 1748, Tom. 343, s. 16b; Wang Q., 1755, Tom. 962, s. 25a; Tom. 974, s. 13b). İllig Kağan'ın atabeyi olan Hulu Daguhan (Kurlak? Tarkan) Tuyü Hun soylusudur ve "İllig Kağan doğduktan sonra ona emanet edilmiştir." Hulu Daguhan, İllig Kağan öldükten sonra onunla gömülmek için kendi canına kıyacak kadar ona yakın ve bağlıdır. İllig Kağan'ın annesi Poshi Kızı'nın da Tuyü Hun asıllı olduğu anlaşılmaktadır. Anımsatan: Melike Kirilen. Ayrıca Bkz. Kirilen, M., 2020, s. 259-.

³⁰ Tuyü Hun/Tunyukun? ve Tujüe/Türk adları kısaltılıp birleştirilerek "Hun-jüe 渾厥" şeklinde kullanılmıştır: Hu Sanxing'in açıklaması; "Hun-jüe'den kastedilenin Tuyü Hun ve Tujüe olduğunu (渾厥謂吐谷渾突厥也)" açıkça ortaya koyar (Sima, 1956, s. 5635).

³¹ Sui Yangdi, komutanlarını Kokonor'un doğusunda mevzilendirmiştir. Komutanların mevzilendiği noktalar da bellidir. Bu olaydan sonra bu bölgenin "Sui toprağı olduğu" yazılmakla beraber birkaç ay geçmeden geri çekildikleri ve ordunun büyük bölümünün yitip gittiği de görülmektedir. Öyleyse Haomen çevresindeki sözde "Sui hakimiyeti" aslen Tiele güçlerine matuf kısa süreli bir hakimiyettir. Tuyü Hunların doğuya kadar gelmesi, Haomen civarına Tielelerin hâkim olduğu anlamına gelir. Sui Hükümdarı Yangdi de Jinshan/Altın Dağ'a kadar gelmiş ve hatta bölgedeki boy beylerine bir ziyafet vermiştir (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b). CFYG'de geçtiği şekliyle Yangdi MS 608 yılı 5. ayında Haomen Vadisi'ne gelir ama burada yaptırmak istediği "köprü çöktüğü için" geçememiş ve amacına ulaşamamıştır. Bir ay sonra geri dönen Yangdi'nin 6. ayda yaptığı toplantıda, "ordunun 3'te 2'sinin donarak helak olduğu" anlatılmaktadır (Wang Q., 1755, Tom. 113, s. 8a). Şu hâlde kaynaklarda "batı fethi" adıyla anılan Yangdi'nin Tuyü Hun seferi Tielelere bağlı olduğu görülmektedir. Öncesinde, Yangdi'nin Jinshan/Altın Dağ'da boy beylerine ziyafet verdiği kayıtlıdır. Ancak burada "Altın Dağ'ın, Xining'in 60 li batısında" olduğundan bahsedilir. Bu ancak Jinshan/Altın Dağ (bugünkü Niangniang Dağı) olabilir, zira Haomen Vadisi'ne sınır olan A-er-tan/Altın Dağlar Xining'in batısında değil kuzeydoğusundadır. Buradaki Jinshan, "[Xining] İlçesi'nin 60 li batısındadır. Üzerinde bir gölet vardır ve göletteki suyun durumuna göre yöre halkı kuraklığa karşı yağmur duasına çıkar..." (Li D., 1781, Tom. 6, s. 37b). Aynı bilgi ZZTJ ve CFYG gibi başka kaynaklarda da karşımıza çıkmaktadır.

boyları da Kokonor çevresine gelmiştir. Kısa süre sonra bu kez Mugan Kağan (? - 572) Tuyü Hun "başkentlerini ele geçirir". Tarih çalışmalarında çoğunlukla göz ardı edilen Kokonor coğrafyası kuzeyde Türkistan'a sınırdır; hayvancılık gibi madencilik ve at yetiştiriciliğinin de başat olduğu bir bölgedir. Sarı Uygurların ve Salarların yaşadığı bir coğrafyadır. Bu yüzden Türk kültür dairesi içinde değerlendirilmesi anlamlıdır.

Çin'in eski kültür coğrafyasının dışında kalan bu bölgedeki yer adlarının net olarak anlaşılması için kaynaklarda geçen ayrıntıları bir araya getirmek gerekmektedir. Zira Çince kaynaklar, adları doğrudan eşleştirmemekte ve toptan, net tespit yapmamaktadır. O nedenle farklı dönemlerden kalan yer adlarının tek tek ele alınması gerekir.

HAOMEN, DATONG, ALTIN IRMAK ve ALTIN DAĞLAR

Günümüzde Datong Irmağı olan ırmak tarih boyunca Haomen Irmağı adıyla anılmıştır (Yang, 1762, Tom. 4, s.14a; Qian, 1767, Tom. 29). Haomen için çeşitli eserler "Gemen (oku. Gımın)" (TPHYJ, Tom. 151, s.11a; Li D., 1781, Tom. 6, s. 40b; Du, 1896, Tom. 194, s. 7b), WJZY ise "Gaomen" okuma anahtarını (WJZY, Tom. 80) vermektedir. Kendine özgü telaffuzunun olması bu adın kökeninde ses çevirisi olduğunu düşündürür.

Haomen Irmağı güneydoğu yönünde akar ve vadiden çıktıktan sonra Datong adıyla anılır. Nitekim 1934 tarihli atlasta da bu şekilde görülmektedir (Ding, 1934, hrt. 21; Ek. 6c), ama günümüzde vadi boyunca akan ırmağa Haomen yerine Datong adı verilmiştir. Haomen adının aslı da değiştirilmiş, "menyuan 门源" denmiş ve karmaşık olan "men 鹽" iminin yerine "kapı 门" anlamına gelen basit bir im atanmıştır. Ad değişikliğiyle tarih ile ilişkisinin muğlaklaştığını söyleyebiliriz. O nedenle güncel haritalarda Haomen Irmağı görülmemektedir. Bunun yerine vadi boyunca güneydoğu yönünde akan Datong Irmağı geçmektedir. Haidong'un kuzeyinden gelen ve yeni adı Datong Irmağı olan Haomen Irmağı, Haidong İli'nin (eski Ledu) 40 km. kadar doğusundaki bugünkü Honggu yakınlarında, batıdan gelen Huang Irmağı'na katıldıktan sonra doğuya yönelir ve Lanzhou İli'nin batısına kadar gelerek burada Sarı Irmağa karışır. Şu hâlde Haomen Irmağı, Sarı Irmağın kaynaklarından biridir.

DQY TZ içinde aynı kaydın bulunduğu yerin devamında verilen açıklamaya göre, "buradaki halk (fanren)" bu dağı "Jie-tuo-la 結脫刺" adıyla anmaktadır (He, 1764, Tom. 97, s. 4a).

Qingshigao (QSG) içinde de "Datong Irmağı eski Haomen Irmağı"dır denilmektedir: "Batıda Kokonor/Qinghai'den güneydoğuda Pingfan'a (Haidong/Ledu) ulaşır" (Zhao E., 1927, Tom. 64).³² Haomen/Datong Irmağı, bugün Daban Dağları adıyla anılan A-er-tan/Altın dağ sırasının kuzeydoğusunda akar. Dağların güneybatısında, güneye akan Kuzey Vadi Irmağı görülmektedir. Bu, eski Poqiang Irmağı'dır ve onun yukarı boyunun adı A-er-tan/Altın Irmak'tır (Qi, 1781, Tom. 6, s.3). A-er-tan/Altın Irmak batıya doğru akıp Kuzey Vadi Irmağı'na karışarak güneye yönelir. Xining'nde Huang Irmağı'na katılarak tekrar doğuya akar. Daha doğuda, Haidong İli'nden geçip Haomen Irmağı'nın devamı olan Datong Irmağı ile birleşir ve sonra Lanzhou sınırlarında Sarı Irmağa karışır. Günümüzdeki Datong Irmağı eskiden Haomen adıyla anılmıştır (Qian, 1767, Tom. 29). İçinden aktığı yeşil vadi de aynı adla tanınmıştır.

Shuidao Tigang (SDTG) içinde verilen açıklamada Kuzey Vadi/Bei Chuan Irmağı (北川河, Poqiang Suyu (i.e. Irmağı 破羌水) ve A-er-tan/Altın Irmak'ın (阿爾坦河) ilişkisi açıkça görülür: "... Kuzey Vadi Irmağı eski Poqiang Irmağı'dır; kaynağı, sınırın dışındaki A-le-tan/Altın Dağ'dır (阿勒坦山) ve [bu ırmağa] güneye akarken A-er-tan/Altın Irmak (阿爾坦河) denir..."³³ yazmaktadır (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b). Buna göre A-er-tan/Altın Irmak Kuzey Vadi Irmağı'nın yukarı boyudur ve kaynağını A-le-tan/Altın Dağ'dan almaktadır.³⁴

³² Ancak Haomen/Datong Irmağı'nın kaynağı Kokonor'da değildir, güneydoğuda Huang Irmağı'na dökülmekle birlikte, döküldüğü yer Ledu'nun doğusundadır. Burada QSG'nin eski bilgileri karıştırdığı görülmektedir. Öte yandan QSG'ye göre; "Kuzey Vadi Irmağı da batıda Kokonor'dan gelir, iki kaynağı vardır; kuzeydekine Bukuke (Buka?) Irmağı, güneydekine Shakuke Irmağı denir; birleşerek akar ve kentin kuzeyine vardıklarında Kuzey Vadi Irmağı'nı oluştururlar, tekrar güneydoğuya doğru akarak Xining'e girerler" demektir (Zhao E., 1927, Tom. 64). Bu ifadeler de sorunludur. XNFXZ, GSTZ ve SJZ gibi eserlerde alıntılama ve yer sorunlarının tespiti yapılmıştır. Bu çalışmada bu husus ele alınmayacaktır. Bu nedenle elinizdeki makalede, daha ileri çalışmalara bırakılan kimi ihtilafli husus için kullanılan kaynakların yalnızca tomar numaraları verilmiştir. İlgilenenlerin en azından tomarı okuyarak işe başlayabileceği umulmuştur.

³³ Çincesi: "北川河即古破羌水, 源出邊外阿勒坦山, 南流曰阿爾坦河" (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b.) Söylenişleri bakımından "Po-qiang 破羌" ile "Bei-chuan (Kuzey Vadi) 北川" adlarının birbirinin varyasyonu olduğunu düşünmek mantıklıdır. Çince adı ise Changning Vadisi'dir (Gu, 2012, Tom. 27, s. 59a).

³⁴ *Shuidao Tigang* 水道提綱 "Su Yolları Ağı Rehberi", Çin'deki nehirlerin ve kanallar üzerine yazılmış kapsamlı bir eserdir. Kitap, Mançu dönemi 清 (1644-1911) alimlerinden Qi Zhaonan 齊召南 (1703-1768) tarafından kaleme alınmış ve daha sonra Xi Yuan 息園 tarafından düzenlenmiştir. Qi Zhaonan, Törenler Başkanlığı'nda görev yaparken (禮部右侍郎) arşivleri kullanma şansına sahip olmuştur. Eserin 6. Tomarının hemen başında 3a sayfasından itibaren Kokonor bölgesiyle ilgili bilgiler verilmiştir. Burada Çince akarsu ve yer adlarıyla beraber Moğolca veya Türkçe olan adlarını da sıralandığı görülmektedir: "... (Kokonor'un doğusunda bulunan) Huang Suyu aynı zamanda Luodu Suyu (olarak da bilinir). Yabancı dildeki (Türkçe/Moğolca?) adı Bo-luo Ke-ke Irmağı'dır (ve) kaynağı Xining İdaresi'nin kuzeybatısındadır; sınırın dışında Kokonor'un (Qinghai) doğusundaki (bu dağa)

A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı olarak gösterilen A-le-tan/Altın Dağ, Haomen Vadisi'nin güneybatısı boyunca, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan dağ sırasının kuzey zirvesidir. Kuzeydeki bu dağ tarih boyunca önce Yangnü sonra da Yanmai adlarıyla anılmıştır. Dağ sırası ise bugün Daban Dağları adıyla bilinir. Bugünkü Daban dağ sırası, XNFXZ içinde "Dahan" başlığı altında verilmektedir. Eski Haomen Irmağı (bugünkü Datong Irmağı), Daban dağ sırasının kuzeydoğusunda, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde vadi boyunca akmaktadır. A-er-tan/Altın Irmak ise dağ sırasının güneybatısında, vadinin dışındadır. Kuzey-güney istikametinde akar. Bu bölgenin tarihini anlatan XNFXZ, "Dahan Dağlarının (大寒山) aynı zamanda Daban Dağları (打坂山) olarak bilindiğini" ifade etmektedir (Yang, 1762, Tom. 5, s. 14b; Ek. 5). Nitekim diğer klasik eserlerde olduğu gibi XNFXZ içinde de bugün kullanılan adıyla Daban Dağları anlatılmaz. Ancak eserin 4. tomarında "Daban Kaynağı (打坂泉)" adı geçer ve "A-er-tan Daban Kaynağı'nın, doğudan 80 li [boyunca] akıp gelerek Kuzey Vadi Irmağı'na döküldüğü" yazar (Yang, 1762, Tom. 4, s. 12b; Ek. 5b). Bu detay, A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı olan A-le-tan/Altın Dağ ile Daban Dağlarının kuzey zirvesini eşleştirir. Şu hâlde Kuzey Vadi Irmağının kuzeydoğu boyu, A-er-tan Daban Kaynağı'ndan gelen, SDTG'nin sözünü ettiği A-er-tan/Altın Irmak'tır.

Shen, 1778, Tom. 2, s. 38b'de "Yangnü Zirvesi, Haomen'deki Xiping'in kuzeyindeki dağdır" demektedir. Xiping, bugünkü Haidong İli olan eski Ledu'ya işaret eder. 1934 tarihli atlasta, Ledu'nun (bugünkü Haidong) kuzeybatısında yaklaşık 75 km. mesafede Yanmai Dağı görülmektedir (Ding, 1934, hrt. 21; Ek. 6c). Yanmai, bugün dört zirveden oluşan Daban Dağlarının kuzeybatıdaki zirvesinin devrim öncesindeki adıdır ve rakımı bakımından Daban dağ sırasının en yüksek zirvesini oluşturur (Ding, 1934, hrt. 21; Ek. 6c).

Xining Fu Xinzhi (XNFXZ) Tom. 5, s. 15'te, "Yanmai Dağı'nın Datong'un 60 li doğusunda yer aldığı" kayıtlıdır. (Yang, 1762, Tom. 5., s. 15) Bu açıklama, Yanmai Dağı'nın atlastaki konumuyla örtüşmektedir. Atlasta, bugünkü Daban Dağlarının kuzeybatı zirvesi olan Yanmai ile DQY TZ ve SDTG'de söz edilen A-er-tan/A-le-tan (Altın) Dağ'ın konumu da eşleşmektedir. DQY TZ'de karşımıza çıkan; "Gemen (i.e. Haomen) Irmağı'nın doğuya doğru akarken, Yangnü kuzey dağının güneydoğusundan geçtiği" kaydı bunu desteklemektedir (He, 1764, Tom. 97, s. 8a).

Ge-er-zang Beli denmektedir. (Not. Moğollar'ın Qilian Dağı dediği (bu dağ) Mingzhi (adlı eserde) Reshui Shan (Sıcak Su Dağı 熱水山) denen yerdir..." (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3a).

Bu bilgiyi, Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b, Yang, 1762, Tom. 5, s. 14b ve Tom. 4, s.12b'deki verilerle bir araya getirdiğimizde Yanmai, Yangnü ve A-le-tan/Altın Dağ eşleşmektedir, zira kaynaklar Kuzey Vadi Irmağı'nın biri kuzeybatıdan, diğeri ise kuzeydoğudan gelen iki kaynağının olduğunu belirtir. Kuzeydoğudan gelen A-er-tan/Altın Irmaktır ve kaynağı A-le-tan/Altın Dağ'dır. 1934 tarihli atlarda da Kuzey Vadi Irmağı'nı kuzeydoğu yönünde takip ettiğimizde bunun haritadaki Yanmai Dağı'nın kuzeyinden geldiğini görürüz (Ek. 6c). 1934 tarihli atlardaki Yanmai Dağı'nın konumu ile kaynaklarda geçen Yangnü Dağı'nın konumu da örtüşmektedir. Şu hâlde Yangnü adının Yanmai'in eski bir varyasyonu olduğunu ve Yanmai/Yangnü Dağı'nın da aslında A-er-tan/Altın Dağların en kuzeydeki zirvesi A-le-tan/Altın Dağ olduğunu söyleyebiliriz. Zira bugün onun da dahil olduğu dört zirveli dağ sırası birlikte adlandırılmakta ve Daban Dağları olarak bilinmektedir.

Shuijingzhu (SJZ)'nin açıklamalı nüshalarından olan SJZS içinde; "...Yangnü Zirvesi, Haomen'in batısında, Xiping'in (bugünkü Haidong) kuzeyindeki dağdır" yazmaktadır (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a). Buna mukabil geç dönem eserlerinden DQYTZ daha açık bir ifadeyle; "...Yangnü Zirvesi, Haomen'in batısındaki dağdır, Xiping'in kuzeyindeki dağdır" der (He, 1764, Tom. 97, s. 4a). Öte yandan, "Yangnü Zirvesi, Haomen Dağı'dır" ifadesi *Gansu Tongzhi* gibi *Shuijingzhu*'nun SKQS Nüshası'da da karşımıza çıkar (Li D., 1781, Tom. 6, s. 38a; Li Da., 1779, Tom.2, s. 26b; Ek. 11). O hâlde Yangnü Dağı'nın aynı zamanda Haomen Dağı olarak da anıldığı, onun da bugünkü Daban Dağları'nın kuzey zirvesi olduğu görülür.³⁵

Bugün Daban Dağları dört zirveden oluşmaktadır. Ama *Xining Fu Xinzhi* (XNFXZ) içinde Datong Mevzisi'nin 40 li güneydoğusunda A-er-tan/Altın Dağ sırası adıyla sadece üç zirve sayılmaktadır. Bu üç zirve, kuzeybatı-güneydoğu yönünde sıralanmıştır ve Datong Mevzisi'ne sırasıyla 40, 60 ve 75 li mesafededir (Yang, 1762, Tom. 5, s. 14a; Ek. 7). Bugün Müslüman Özerk Bölgesi olan Datong çevresine göre tasvir edilen dağlar, Haomen Vadisi'nin güneybatısı boyunca uzanmaktadır. Şu hâlde bugün kullanılan Daban Shan adı, Yanmai/Yangnü ile birlikte toplamda dört zirvesi olan bu dağlara verilmiştir. Dağ sırasının kuzeydoğusu boyunca Haomen/Xian Vadisi yer almaktadır. A-le-tan/Altın Dağ (Yanmai/Yangnü/Haomen) ile onun güneydoğusunda sıralanan üç A-er-tan/Altın Dağ vadiyi boydan boya sınırlar. Vadinin kuzeydoğusunu ise Xueshan (Karlı Dağlar) sınırlamaktadır. Etrafi dağlarla çevrili Haomen/Xian Vadisi geniş çayırlarıyla efsanedeki yüzlerce li alana yayılan "gür

³⁵ Kaynaklarda, farklı tarihlerde depremlerin yaşandığı ve "Haomen Dağı'nın yıkıldığı" görülmektedir ve "Haomen Dağı" ifadesi açıkça okunabilmektedir (Fang, 1974, s. 207, 900; Shen, Y., 1974, s. 995). Öyleyse, Yangnü ve Yanmai dışında A-le-tan/Altın Dağ'ın bir de Haomen adı vardır.

çayırılı düz alan 平壤茂草" tasvirine uymaktadır. Onu, güneybatısı boyunca sınırlayan "Altın Dağlar" ise dört zirveli bir sıradağdan oluşmaktadır ve bugünkü adı Daban Dağlarıdır.

XNFXZ Tom. 4, s. 12b'de karşımıza çıkan "A-er-tan/Altın Daban Kaynağı 阿爾探打坂泉", bugün kullanılan Daban adı ile A-er-tan/Altın adlarını yan yana getirmesi bakımından anlamlıdır. Nitekim "A-er-tan/Altın Irmak kaynağını A-le-tan/Altın Dağ'dan almaktadır" (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3a; Zhao E., 1927, Tom. 79; He, 1764, Tom. 412). Kuzeydoğudan gelerek Kuzey Vadi Irmağı'na dökülen "A-er-tan/Altın Daban Kaynağı" detayı, bu bağlantıyı desteklemektedir.

XNFXZ Tom. 4, s. 12b'deki "Altın'ın 阿爾探", diğer eserlerde karşımıza çıkan "A-le-tan 阿勒坦" ve "A-er-tan 阿爾坦" ile arasındaki yazım farkı göze çarpar. Lakin ilki ile ikincisi arasında iki im, üçüncüsü ile sadece son im farklı yazılmıştır. Bunların tamamının "altın" sözcüğünün ses karşılığı olduğu açıktır. Bu, "maden" in karşılığıdır; hepsi temelde "cevher" manasına gelir ve demircilik ve madencilikle ilişkilidir. XNFXZ'de son imin farklı olduğu bir yazım daha mevcuttur (阿爾炭). Bu ise, Daban dağ sırasının güneydoğudaki üç zirvesi olan A-er-tan/Altın Dağların adında geçer: Bu yazılıştta diğerlerinden farklı olan son hece "tan 炭", "kömür" anlamındadır ve görsel imge, üstte "dağ 山", altında "işlenen kapalı alan 厂" ve içinde de "ateş 火" anahtarlarının toplamından oluşur.

XNFXZ'de; "Datong Mevzisi'nin 40 li güneydoğusunda A-er-tan Dağı vardır (阿爾炭山), A-er-tan Dağ'ın zirvesi [bunun] 20 li güneydoğusundadır; [onun] da 15 li güneydoğusunda Küçük A-er-tan Dağı vardır" denilmektedir (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a; Ek. 7). Yani A-er-tan/Altın Dağlar Datong Mevzisi'ne sırasıyla 40, 60 ve 75 li mesafededir. Eserin bir sonraki sayfasında ise, Yanmai Dağı için "Datong'un 60 li doğusundadır" der (Yang, 1762, Tom. 5, s. 15b; Ek. 8). Bu bilgi Yanmai/Yangnü Dağı'nı, üç zirveli A-er-tan/Altın Dağların kuzeyine konumlandırmakta ve A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı olan A-le-tan/Altın Dağın, Yanmai Dağı olduğunu teyit etmektedir.

DQY TZ'de³⁶ "Kuzey Vadi Irmağı (Beichuan He 北川河)'nın yabancı [dildeki] adı A-er-tan/Altın Irmak'tır (阿爾坦河) der. [Altın Irmağın] kaynağı Xining sınırlarının dışında, 50 küsur li kuzeyde [yer alan] Altın (A-er-tan 阿爾坦山) Dağ'dır" denilmektedir (He, 1764, Tom. 197, s. 62a). Buna göre, Yangnü veya Yanmai adlarıyla bilinen dağın yöre halkı nezdinde "Altın Dağ" adıyla anıldığı tekrar görülür. Anlatının devamı şöyledir: "[Altın Irmak] güney [yönünde kıvrılarak] 150 küsur li akar [ve burada] Bu-hu-ke (Buka/Böke? 布呼克河) Irmağı vardır. [Bu-hu-ke ise] kuzeybatıdan 150 küsur li [boyunca] akıp gelir; iki küçük akarsu ile birleşip Kuzey Vadi Irmağı'na katılır. [Daha sonra birleşerek] tekrar güney [yönünde] 50 küsur li [daha] akarak Xining Kuzey Vadi sınırından içeri girerler. [Buradan] güneydoğuya [doğru] 80 küsur li [daha] akıp Xining Şehri'ne ulaşır. [Bu ırmak daha sonra] güneyde Sarı Irmağa katılır (He, 1764, Tom. 197, s. 62a).

Burada "Sarı Irmak" adıyla verilen akarsu Huang Irmağı olmalıdır. Huang Irmağı, Sarı Irmağın yukarı boyundaki ana kollardan biri olduğu için DQY TZ'deki bu kısımda Huang yerine Sarı Irmak adı kullanılmış olabilir. Nitekim Sarı Irmak adı içindeki "sarı: huang" ile Huang Irmağı'nın adı içindeki "huang 滄" eşseslidir. QSG içinde verilen ilgili kısımda aynı içerik karşımıza çıkmaktadır. Aradaki fark DQY TZ içinde, aynı bağlamda kuzeybatıdan gelen Bu-he-ke/Buka (?) Irmağı'na yer verilirken, QSG'da bundan söz edilmemiş olmasından ibarettir.³⁷ Buna göre de Xining İli'nin kuzeyinde akan ırmak Kuzey Vadi (Bei Chuan) Irmağı'dır; onun doğudan gelen kayağı ise A-er-tan/Altın Irmaktır. A-er-tan/Altın Irmağın kaynağı ise A-le-tan/Altın Dağ'dadır.

³⁶ *Daqing Yitongzhi* 大清一統志 adlı eser, Mançu Dönemi'nde yazılan kapsamlı bir coğrafya eseridir. Bu eser üç defa gözden geçirilmiş ve 19. yüzyılın başında son kez olarak yayınlanmıştır. İlk çalışmalar 1686 yılında başlamıştır ve 1744 tarihli nüshası 342 tomardan oluşur. Sınır bölgelerindeki idari değişiklikler eserin gözden geçirilmesine sebep olmuş ve 1784 yılında 424 tomar uzunluğunda bir nüshası daha yayınlanmıştır. Son olarak nüfus ve mali yapıdaki değişim eserin yeniden ele alınmasına yol açmış ve 1842 yılında, bu defa 560 tomar olarak son halini almıştır (Ba, 1994, s. 672).

³⁷ QSG içinde, "Qinghai He-shuo-te 21 Sancağı 青海和碩特部二十一旗" başlığı altında yer alan Altın Irmak ve Altın Dağ hakkındaki bilgiler, bugün Datong Irmağı olarak bilinen ve bizim odaklandığımız Haomen Irmağı ile eşleştirilerek verilmemektedir. Yani Po-qiang Irmağı = Kuzey Vadi Irmağı = Altın Irmak dememektedir. Ancak eserdeki ilgili ifadeler Altın Irmak'tan hemen önce gelen kısımda yer almaktadır. O nedenle QSG'nin bu kısmı DQY TZ'dan aldığı düşünmek mantıklıdır zira kayıt kısaltılarak verilmiş ve Bu-he-ke (Buka?) Irmağı'na da yer verilmemiştir. Öte yandan *Shuidao Tigang* (SDTG) Poshui Suyu Irmağı = Kuzey Vadi Irmağı = Altın Irmak'ın özdeşliği açıkça ortaya koymuştur. Buradaki A-er-tan ya da A-le-tan Dağ adlarıyla karşımıza çıkan dağ sırası üç zirveden oluşmaktadır ve Haomen Vadisi'nin güneybatısında, kuzeybatı-güneydoğu istikametinde konumlanmıştır. Bu Xining'in 90 li kuzeydoğusunda yer alan bugünkü Daban Dağ sırasının en kuzey zirvesine işaret eder. Bu adların kaynaklarda neden doğrudan eşleştirilmediğinin yanıtını tarih yazıcılığının perdeleme alışkanlıklarında aramak anlamlıdır.

Öte yandan A-er-tan veya A-le-tan/Altın Dağlar, sözcüğün Çince karşılığı olan da Jinshan/Altın Dağ ile konumu bakımından tam olarak eşleşmez. A-er-tan/Altın Dağlar (bugünkü Daban Dağları), Datong'un doğusundayken, Jinshan/Altın Dağ (bugünkü Niangniang Dağı) Datong'un güneybatısındadır. Nitekim yöre halkının Jinshan/Altın Dağı, "Jie-tuo-la 結脫刺" adıyla andığı kaydedilmiştir (He, 1764, Tom. 97, s. 4a). Böylece Kokonor'un doğusundan Haomen/Xian Vadisi'ne kadar uzanan alanda hem Çince Jinshan adını taşıyan, üzeri düz ve bir de gölet bulunan Jinshan/Altın Dağ, hem A-er-tan/Altın Irmak'ın kaynağı olan A-le-tan (Yanmai/Yangnü) Altın Dağ, (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b) ve hem de A-er-tan/Altın Dağlar olarak anılan üç zirveli bir dağ sırası vardır (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a; Ek. 7). Bu dağların tamamı WJZY'nin sınırladığı alan içindedir.

DQYTZ içindeki bir başka tomarda, (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b'ye göre A-le-tan olan) A-er-tan Dağı ile Yangnü/Yanmai Dağı'nın aynı olduğunu, konum bakımından teyit eden bir diğer açıklama daha karşımıza çıkmaktadır. Buna göre A-er-tan/Altın Dağ, "Xining'in 90 li (yak. 45 km) kuzeydoğusundadır...³⁸" (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Ek. 9). Bu kaynakta belki de en önemli ayrıntı, cümlenin devamında verilmiştir: **"Söylendiğine göre bu dağdan altın (maden) çıkar; eski zamanlarda yabancılar [Türkler?] bu dağı işleyip açtıkları için (Altın Dağ) adı verilmiştir"** (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Tom. 197, s. 52a; Ek. 9).

Bu kayıtlar ışığında bugün Daban Dağları adıyla bilinen Altın Dağlar ve hemen yanı başında yer alan yüzlerce li genişliğindeki Haomen/Xian Vadisi görülebilmektedir. Dağlara "Altın Dağ" denmesinin sebebi burada madencilik yapılmış olması ve bu dağın "işlenerek açılmış" olmasıdır³⁹ (Ek. 9, Ek. 9b). Daha kuzeye gidildiğinde ise A-er-jin Dağları'nda (Altın Dağ/Ergin?) bugün Çin'in en zengin demir madenleri arasında sayılan madenler hâlâ işletilmektedir. Haomen/Xian Vadisi'nin hemen kuzeyinde de yine demircilikle ilişkilendirilen Shajin (Kum Altın) Dağı vardır. Bu bölgede birçok yer adında "altın" geçmektedir.

Şu hâlde "Ruru/Rouranların kölelerinin (i.e. Türkler) güneyinde yaşadığı Jinshan/Altın Dağ için WJZY ve TXJGLBS'deki tarif tutarlı ve mantıklıdır. *Tongdian* (TD) ve WXTK gibi eserlerde ilk dönem Göktürkler hakkında karşımıza çıkan

³⁸ "...dağ sırası doğuya yönelir [ve] Kuzey Vadi [yolundan] Haomen Irmağı'na varılır" cümlesi arada geçer (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Ek. 9). Buna göre Haomen/Xian Vadisi'ne sarp dağ geçitlerini geçerek ulaşıldığı ifade edilmektedir.

³⁹ Ming Devrinde de burada demir madenlerinin olduğu anlatılmaktadır: "...yöre halkının, Xining'in kuzeyindeki dağlarda madenlerin geniş ve iyi durumda olduğunu söylediği, madencilik ve demir döküm işlerini yapabildiklerini" anlatan ifadeler karşımıza çıkmaktadır (Yang, 1762, Tom. 35, s. 24).

"...Jinshan (Altın Dağ) Kenti'nde oturdular" ifadesi (Du, 1896, Tom. 202, s. 5a; Ma, 1748, Tom. 343, s. 1a; Luo M., 1755, Tom. 22, s. 32a) anlaşılır olmaktadır. Cen Zhongmian'in TPHYJ'de geçen "Gaochang, Xihe Jün'dür" açıklamasını görmemesi, *Tongdian*'de geçen "... Jinshan (Altın Dağ) Kenti'nde oturdular" ifadesindeki "kent/cheng" iminin "ekleme olduğu" yorumunu yapmasına neden olmuş görünür.⁴⁰ Oysa A-er-tan/Altın Dağlar'ın batısında ve Jinshan/Altın Dağ'ın doğusunda ayrıca bir de "Jincheng (Altın Kent) vardır: Eski kaynaklarda da az yer bulan bu "Altın Kent", SJZS içinde bugünkü Datong İlçesi'nin güneyindeki Changning Köyü'nün kuzeybatısında gösterilmektedir (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30b; Ek. 10a).⁴¹ Burası, A-er-tan/Altın Dağlar'ın kuzey zirvesi olan A-le-tan/Altın Dağın (Yanmai/Yangnü) güneybatı eteklerindedir.

Sonuç

Bizim için ilk akla soru, neden "altın" değil de, "a-le-tan/altan" adının kullanıldığı olacaktır. Bunun Moğolca olduğu, dolayısıyla Haomen-Xian Vadisi'ne sırtını veren dört zirveli A-er-tan/Altın Dağlar adının belki de Moğol Dönemi sonrasına tarihlenebileceği ve bu sebeple Göktürk türeyiş efsanesi ile bu yöreyi ilişkilendirmenin problemlili olacağı öne sürülebilir. Lakin eğer türeyiş efsanesi hakkında Altın Dağların konumuna işaret eden kaynak sadece Mançu Devri alimlerinden Gu Yanwu'nun eseri (TXJGLBS) olsaydı, bu, kabul edilebilir bir itiraz olurdu. Fakat *Wujing Zongyao* (WJZY) Moğol Dönemi öncesinde kaleme alınmış bir eserdir. *Wujing Zongyao*'nun tarih araştırmaları bakımından henüz hak ettiği ilgiyi görmediğini söylemekse mümkündür ve eser Türklerle ilgili olarak burada konu edilmeyen daha farklı ayrıntılara da yer vermektedir. Başka kaynaklarda yer almayan "Türk Vadisi" gibi hususlar ileri çalışmalara muhtaçtır.

Sui Shu ve *Zhou Shu*'daki Göktürk monografilerindeki çayırılık arazinin tasvirine uyan Haomen/Xian Vadisi, XNFXZ (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a) ve DQYTZ (He, 1764, Tom. 350, s. 13a)'ya göre sıradağ şeklinde sıralanmış olan Altın Dağlar'ın

⁴⁰ Jinshan Kenti için ilk akla gelen Lanzhou'dur. Lanzhou sınırlarında bugün de aynı adı taşıyan bir ilçe vardır. Fakat burada, Gaochang'ın bağlı olduğu Jincheng Jün, Haidong/Ledu çevresine işaret etmektedir. Altın Kent/Jin Cheng ise somut olarak Yanmai Dağı'nın güneybatısında, Changning'in ise kuzeydoğusunda yer almaktadır. Bu bölge arkeolojik bakımdan yayınlara konu olmamıştır.

⁴¹ TXJGLBS, "Changning Vadisi'nin, Kuzey Vadisi (Bei Chuan) olduğunu belirtir (Gu, 2012, Tom. 27, s. 59a). SJZS'da ise şu bilgiler vardır: "...Changning Suyu (Kuzey Vadi Irmağı) doğuya yönelir ve Yangnü Vadi Suyu (Altın Irmak) ona katılır. [Yangnü] Suyu, Yangnü kuzey dağından çıkar, iki kaynağı vardır ve ikisi de uzun uzun akar, kaynakları uzaktadır [ve] güneyde birleşir. Yangnü Dağı [eteklerinden] geçerken Yangnü Vadisi adını alır. Changning Köşkü'nün doğu kentinde doğu [ve] batı kapıları vardır. Kuzeydoğu köşesinde Jincheng (Altın Kent) yer alır" (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a-b; Ek. 10-10a). Şu hâlde Kuzey Vadi Irmağı'nın doğudan gelen kaynağı A-er-tan/Altın Irmak ile Yangnü de eşleşmektedir.

kuzeydoğusundadır. Bugün "Daban" adıyla bilinen Altın Daban Dağları'nın güneybatısında ise eski zamanlarda bir Altın Kent (Jin Cheng) kurulmuştur (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a). Yanmai/Yangnü Dağı ile birlikte toplamda dört zirvesi olan Altın Dağlar'ın kuzeyinden Altın Irmak çıkmaktadır (He, 1764, Tom. 197, s. 62a; Tom. 412; Qi, 1781, Tom. 6, s. 3a; Zhao E., 1927, Tom. 79). Altın Irmağın kaynağı Altın Daban adıyla anılmıştır (Yang, 1762, Tom. 4, s. 12b) ve Altın Dağlara, eskiden yabancılar (fanren, Türkler?) bu dağı işleyip açtığı için "Altın" adı verilmiştir (He, 1764, Tom. 412, s. 17b; Tom. 197, s. 52a; Ek. 9). Ayrıca Altın Dağlar, SS ve ZS'de çelişkili görünen ifadeleri açıklayacak şekilde Gaochang'ın hem kuzeyinde hem de kuzeybatısında yer alır ve dağlar Xihai/Batı Denizi (Kokonor)'un doğusundadır. Bu vadi ve dağlar WJZY ve LDJGLBS'da verilen tarifin tam ortasındadır.

Kuzeybatı-güneydoğu istikametinde uzanan vadi güneybatıda sırtını Altın (Daban) Dağları'na yaslar. Kaynaklarda bu dağlardaki "mağaralardan" söz edilmektedir; "ulaşılmaz" veya "derin" oldukları yazar ama herhangi birinin vadiye ulaşımının olduğu yönünde açık bilgiye rastlamadık. Lakin dört zirveden kuzeybatıdaki A-le-tan/Altın Dağ (Yanmai/Yangnü) ile onun güneydoğusundaki ilk A-er-tan/Altın Dağ zirvesi arasındaki bölgenin, vadiye ulaşım için yegane geçit olduğu kaynaklarda geçmektedir. XNFXZ'de, Haomen/Xian Vadisi ve çevresindeki eski yerleşim ve kalıntıların önemli bir kısmı için geçen "ne zaman inşa edildiği bilinmemektedir" sözleri (Yang, 1762, Tom. 7, s. 18a), "bölge tarihi" olan eserin daha ayrıntılı ele alınma ihtiyacını göstermektedir. Eserde derlenen şiirler gibi, hususi metinler de incelemeye muhtaçtır. Bunun yanında, Altın Daban Dağları'nın kuzeybatıdaki zirvesi olan Yanmai/Yangnü Dağı'nın batısındaki Datong Müslüman Özerk Bölgesi'nin tarihini anlatan klasik eserler de incelenmeyi beklemektedir. Daha da önemlisi bölgenin arkeolojik geçmişi değerlendirilmeli ve hatta saha araştırması yapılmalıdır. Tibet Hızlı Treni vadinin içinden geçmektedir. Dolayısıyla burada kurtarma kazılarının olması beklenir. Fakat Çince basın kuruluşları gibi literatür de bu hususta sessizdir.

WJZY ve TXJGLBS'deki ilgili pasajın şaşırtıcı kısmı son cümlesidir: "Altın Dağ'ın güneybatısı eski Xue Yantuo (Sir Yuntluğ) toprağıdır". Buna karşın mevcut bilgimiz, Kokonor'u Xue Yantuoların (Sir Yuntluğ) etkin olduğu bir coğrafya olarak görmez. Ancak Kokonor, Türkistan'a komşudur ve sınır bölgeleri dağlıktır. Altın Daban Dağları'nın güneybatısındaki yer adları arasında "Sir Kut Dağı?" (Xi-la Ku-te Shan 西

喇苦特山), "Sir Kut Irmağı?" ve "Kök Sir?" (Ke-ke Xi-li) gibi isimler⁴² ayrıntılı incelenmelidir. Bu konuda, daha batıdaki Dulan Reshui anıt mezar buluntuları önemlidir (Bkz. Ek. 12, 13, 14).

Türkçesi "Kök Göl" anlamına gelen "Kokonor" yöresinin kültür köklerini yeniden düşündürecek nitelikte veri bulunmaktadır. WJZY ve TXJGLBS'de geçen cümleler, türeyiş destanı ile ilgili anlatılara yeni pencere açarken, *Sui Shu*'daki Jüqü-Göktürk köken ilişkisini teyit etmekte, bu sayede Hun-Türk bağlantısı anlaşılır hale getirmektedir. Jüqüler üzerinden Hun, Türk, Tuyü Hun ve Uygur (Gaoche) ilişkilerinin daha fazla ele alınabileceği görülmüştür. Bizce Göktürk öncesi olduğu gibi sonrasında da ittifaklar, dönürleşmenin ve kaynaşmanın derin olduğu eski Gaoche boylarıyla daha fazla yaşanmıştır. Burada, efsanelerin Ni-shi-du'ya atfettiği "yaz ve kış tanrıalarının kızları ile evlilik" teması belki de, güneydeki Tuyü Hunlar (yaz?) ve kuzeyde, Turfan'daki Gaochelara (kış?) itaf edilmiştir. Efsaneye göre "oğulların dışarıdan kız getirip evlenmeleri" ve bundan sonra "yeni soyadları almaları" Göktürk boylarının ilk tasnifinin destansı bir anlatısı olmalıdır. Jüqülerin hem Kokonor'da Tuyü Hunlara hem de Turfan'da Gaochelara (?) sığındığı düşünülürse bu varsayım anlamsız olmaz. O halde belki de tarih içinde Türklere yurt olan "üç tarafı dağlarla çevrili vadi" Turfan'ın kuzeyindeyken, türeyiş destanında geçen "dört tarafı dağlarla çevrili" vadinin Gansu ile Kokonor arasında, Qilian Dağları'nın batısındaki Haomen/Xian Vadisi olabileceği görülmüştür. Öte yandan "Altın Dağ" adı Türklerin ayak bastığı her yerde bulunabilir. Çince klasik yazında da durum aynıdır. "Altın Dağ" gibi "Ak Dağ", "Kara Dağ", "Yıldız Dağı" ve diğerleri de Sibiry'a'dan Anadolu'ya Asya boyunca karşımıza çıkar: gerçek hayatta olduğu gibi efsanelerde yaşarlar.

Kaynakça

- Ba, Z. 巴兆祥 (1994). *Chongxiu Da-Qing Yitong Zhi* 重修大清一統志. Zhou Gucheng 周谷城, ed. *Zhongguo Xueshu Mingzhu Tiyaoyao* 中國學術名著提要 (içinde). *Lishi* 歷史. Shanghai: Fudan Daxue Chubanshe.
- Cen, Z. 岑仲勉 (2004). *Tujüe Jishi* 突厥集史. Pekin: Zhonghua Shuju.
- Cui, H. 崔鴻 (1777). *Shiliu Guo Chunqiu* 十六國春秋 (SLGCQ). Pekin: Siku Quanshu.
- Chu, D. 儲大文 (1874). *Cunyanlou Wenji* 存研樓文集 (CYLWJ). Pekin: Siku Quanshu.

⁴² He, 1764, Tom. 420.

- Ding, W. 丁文江 (1934). *Zhonghua Minguo Xin Ditu* 中华民国新地图 (ZHMGXDT). Shanghai: Shenbao Guan - Zhonghua Shuju.
- Du, Y. 杜佑 (1896). *Tongdian* 通典 (TD). Zhejiang: Zhejiang Shuju.
- Gu, Y. 顧炎武 (2012). *Tianxia Jünguo Libing Shu* 天下郡國利病書 (TXJGLBS). Shanghai: Shanghai Guji Chubanshe.
- Golden, P. B. (2013). *Türk Halkları Tarihine Giriş* (çev. Osman Karatay). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Gömeç, S. (2014). *Türk Tarihinden İzler I*. Ankara: Berikan Yayınevi.
- Fang, X. 房玄齡 (1974). *Jin Shu* 晋书 (JS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Gu, Z. 顧祖禹 (2005). *Dushi Fangyü Jiyao* 讀史方輿紀要 (DSFYJY). Pekin: Zhonghua Shuju.
- He, S. 和珅 (1764). *Qinding Daqing Yitongzhi* 欽定大清一統志 (DQY TZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Ji, Y. 紀昀 (1782). *Heyuan Jilüe* 河源紀畧 (HYJL). Pekin: Siku Quanshu.
- Kirilen, G. (2021). *Göktürklere Kalan Miras*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Kirilen, M. (2020). Çin Kaynaklarına Göre Türklerde Defin. A. M. Dünder ve G. Kirilen (Ed.), *APAM Çin Çalışmaları-I* içinde (s. 255-279). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları No. 674.
- Le, S. 樂史 (1781). *Taiping Huanyu Ji* 太平寰宇記 (TPHYJ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, Da. 酈道元 (1779). *Shuijingzhu* 水經注 (SJZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, D. 李昉 (1781). *Gansu Tongzhi* 甘肅通志 (GSTZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, F. 李昉 (1995). *Taiping Yulan* 太平御覽 (TPYL). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Li, J. 李吉甫 (1879). *Yuanhe Junxianzhi* 元和郡縣志 (YHJXZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Li, Y. 李延壽 (1975). *Bei Shi* 北史 (BS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Liang
- Linghu D. 令狐德棻 (1988). *Zhou Shu* 周書 (ZS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Liu, M. (2006). *Çin Kaynaklarına Göre Doğu Türkleri*. (E. Kayaoğlu, D. Banoğlu, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

- Liu, X. 劉昫 (1988). *Jiu Tang Shu* 舊唐書 (JTS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Luo, M. 羅泌 (1755). *Lushi* 路史 (LS). Pekin: Siku Quanshu.
- Luo, X. 羅新 (2006). *Zishuo Dunyugu Qiren* 再說噉欲谷其人 (Tonyukuk Üzerine) *Wenshi* 文史. 76.2006 /3.
- Ma, D. 馬端臨 (1748). *Wenxian Tongkao* 文獻通考 (WXTK). Pekin: Siku Quanshu.
- Otkan, P., (1974). *MS IV Yüzyılda Hunların Önderliğinde Çin'de Başlayan Yabancı Kavimler Hareketi'nin Kültürel, Toplumsal ve Ekonomik Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ögel, B. (2014). *Türk Mitolojisi I. Cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Qi, Z. 齊召南 (1781). *Shuidao Tigang* 水道提綱 (SDTG). Pekin: Siku Quanshu.
- Qian, L. 乾隆 (1767). *Huangchao Tongzhi* 皇朝通志 (HCTZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Shen, B. 沈炳巽 (1778). *Shuijingzhu Jishi Dinghua* 水經注集釋訂訛 (SJZJSDH). Pekin: Siku Quanshu.
- Shen, Y. (1974). *Song Shu* 宋書 (SoS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Sinor, D. (der.) (2014). *Erken İç Asya Tarihi*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sima, G. 司馬光 (1956). *Zizhi Tongjian* (ZZTJ). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Wang, Q. 王欽若 (1755). *Cefu Yuangui* 冊府元龜 (CFYG). Pekin: Siku Quanshu.
- Wang, Y. 王應麟 (1755). *Yuhai* 玉海 (YH). Pekin: Siku Quanshu.
- Wei, S. 魏收 (1974). *Wei Shu* 魏書 (WS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Wei, Z. 魏徵 (1988). *Sui Shu* 隋書 (SS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Xiao, Z. 蕭子顯 (1972), *Nan Qi Shu* 南齊書, (NQS). Pekin: Zhonghua Shuju.
- Xue, Z. 薛宗正 (1992). *Tujue Shi* 突厥史 (Göktürk Tarihi). Pekin: Zhongguo Shehui Kexue Chubanshe.
- Yang, Y. 楊應琚 (1762). *Xining Fu Xinzhi* 西寧府新志 (XNFXZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Ying J. 英廉 ve Zhuan, H. 傅恒 (1777). *Xiyu Tuzhi* 西域圖志 (XYTZ). Pekin: Siku Quanshu.
- Zeng, G. 曾公亮 (1781). *Wujing Zongyao* 武經總要 (WJZY). Pekin: Siku Quanshu.

Zhang, S. 张生寅 ve Du C. 杜常顺 (2014), *Qinghai Lishi* 青海历史. Pekin: Renmin Chubanshe.

Zhang, T. 张廷玉 (1974). *Ming Tarihi* 明史 (MS). Pekin: Zhonghua Shuju.

Zhao, E. 趙爾巽 (1927). *Qinshigao* 清史稿 (QSG). Pekin.

Zhao, Y. 趙一清 (1781). *Shuijingzhu Shi* 水經注釋 (SJZYS). Pekin: Siku Quanshu.

Zheng, Q. 鄭樵 (1958). *Tongzhi* 通志 (TZ), Taipei: Xin Shuju Kanben.

Summary

In Chinese classical history sources, emergence of the Tujüe has always been an interesting topic for including symbolic connotations such as "she wolf", "cave" and the "golden mountain/Jin shan". As in *Suishu* and *Zhoushu* and in the other widely read sources we see limited explanation on whether the accounts should be understood with actual meanings or as some fragmental remnants of mythological tales. In both circumstances, we only have few keywords to evaluate them. So the background of the Tujue remains obscure for not being able to identify the terminology. In this paper we aim to investigate the Jinshan/Golden Mountain problem once again by bringing in two unnoticed accounts from *Wujing Zongyao* (WJZY) and *Tianxia Junguo Libing Shu* (TXJGLBS).

The passages regarding "the emergence", while the other Chinese sources seem to mainly derive from *Zhou Shu* (ZS) and *Sui Shu* (SS), basically point to several different geographical locations. However, even in the basic records, which have been widely studied several times by different historians, problem of "the origin" remains mysterious and the basic narratives give the impression that they are a mere collection of different sayings from different sources. In particular, it is not clearly shown where the earliest events took place, and the distance between "Pingliang" at the beginning of the narrative in *Sui Shu* and the "Gaochang Guo (Turfan)" identification in *Zhou Shu* (ZS) casts a shadow upon the credibility of the original narratives. The key word here is Golden Mountain (Jinshan 金山), and in almost all literature it is accepted that Golden Mountain is located in the north of Turfan.

Since Edouard Chavannes and Liu Mau-tsai, it has been accepted that Jinshan/Golden Mountain should be in Altai Mountains, Gaochang is Turfan/Qocho, and the Western Sea is the Bostan Lake, so the early events described in the legend took place in Xinjiang and in Mongolia.

Cen Zhongmian (1855-1961), in his *Tujue Jishi* gave the records regarding the "emergence" in *Zhou Shu* and *Sui Shu*, but did not annotate the place names Jinshan/Golden Mountain, Gaochang and Xihai/West Sea. However, on page 528 of his work, he gave the statements in the relevant section of *Tongdian* (TD) and compared it with other works. Then he stated that the character "cheng/city 城" in the original sentence; "...They lived in the Golden Mountain City (Jinshan Cheng) for generations..." should be an addition.

While reading the *Tianxia Junguo Libingshu* (天下郡國利病書) written by Gu Yanwu (1613-1682) we encountered a passage which gives a detailed description on the place of the Golden Mountain where the early Türks emerged. Sentences about Jinshan/Golden Mountain (金山) also appear in *Wujing Zongyao* (WJZY) with minor differences. Since being the later in time it is quite reasonable to think that Gu Yanwu (1613-1682) had quoted from WJZY. These sentences may open a new window into the problem of "Golden Mountain" and the "valley surrounded by mountains on four sides" where the Türks have emerged according to the Göktürk Monographies in *Sui Shu* and *Zhou Shu*. Sentences in WJZY and TXJGLBS reads as:

"Golden Mountain [is in the] west [of] Hui Province, east [of] Qinghai (Kokonor), south [of] Gan Province [and] north [of] Mian Valley. The slaves of the Ruru have dwelt on the southern [slopes of the] Golden Mountain [for] generation[s]. The southwest [of this] mountain [is the] ancient land [of the] Xue Yantuo[s]." This narrative makes us rethink the cultural roots of Kokonor plateau. The sentences in WJZY and TXJGLBS open a new window into the narratives about the "emergence of the Türks". Thus we may confirm the "Jüqū-Türk identity" which was formerly mentioned in *Sui Shu* and hence the Hun-Türk ethnical connection becomes explainable. So the pre-Göktürk, Tuyü Hun and Gaochang relations calls for reconsideration and further investigations. In sum, we have two valleys; the "valley surrounded by mountains on three sides", which has been the homeland of the Türks throughout history, is to the north of Turfan. But the "Ergenekon Valley" which is "surrounded by mountains on four sides" mentioned in the legend, may be the Haomen/Xian Valley located to the east of Kokonor.

Kısaltma ve Ekler

akt.	Aktaran
BS:	Bei Shi 北史(Kuzey Tarihi)
CFYG:	Cefu Yuangui 冊府元龜
CYLWJ:	Cunyanlou Wenji 存研樓文集
DSFYJY:	Dushi Fangyu Jiyao 讀史方輿紀要
DQY TZ:	Daqing Yitong Zhi 欽定大清一統志
GSTZ:	Gansu Tongzhi 甘肅通志
HCTZ:	Huangchao Tongzhi 皇朝通志
HYJL:	Heyuan Jilüe 河源紀畧
hrt:	Harita
JS:	Jin Shu 晋书
JTS:	Jiu Tang Shu 舊唐書 (Eski Tang Tarihi)
LS	Lu Shi 路史
MS:	Mingshi 明史 (Ming Tarihi)
NQS:	Nan Qi Shu 南齊書 (Güney Qi Tarihi, 479-502)
oku:	Okunuşu
sal:	Saltanat Dönemi
SDTG:	Shuidao Tigang 水道提綱
SLGCQ	Shiliu Guo Chunqiu 十六國春秋
SJZ:	Shuijingzhu 水經注
SJZJSDH:	Shuijingzhu Jishi Dinghua 水經注集釋訂訛
SJZYS:	Shuijingzhu Shi 水經注釋
SS:	Sui Shu 隋書(Sui Kayıtları)
SoS:	Song Shu 宋書
TD:	Tongdian 通典
Tom:	Tomar 卷
TPHYJ:	Taiping Huanyuji 太平寰宇記
TPYL:	Taiping Yulan 太平御覽
TXJGLBS:	Tianxia Jünguo Libing Shu 天下郡國利病書
TZ:	Tongzhi 通志
QSG:	Qingshigao 清史稿
XNFXZ	Xining Fu Xinzhi 西寧府新志

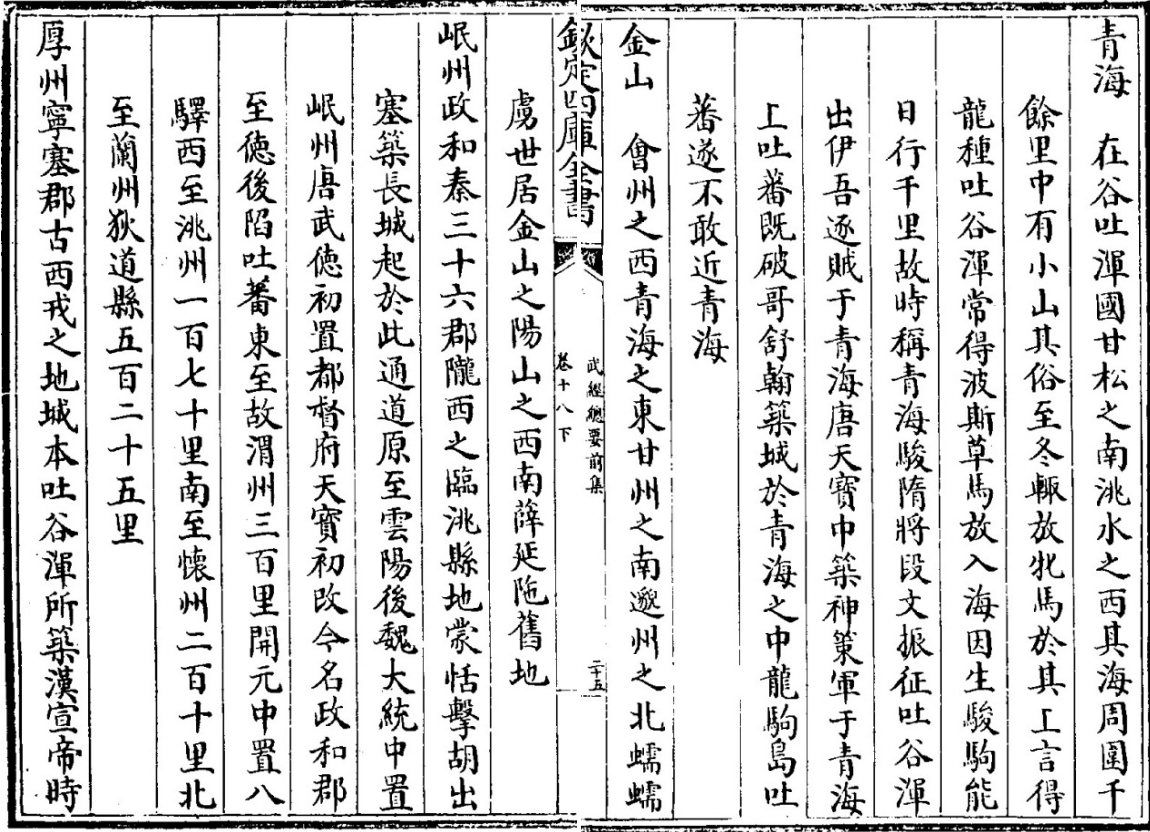
XYTZ:	Xiyu Tuzhi 西域圖志
WJZY:	Wujing Zongyao 武經總要
WS:	Wei Tarihi 魏書
WXTK:	Wenxian Tongkao 文獻通考
yak:	yaklaşık
YH:	Yühai 玉海
YHJXZ:	Yuanhe Jünxian Zhi 元和郡縣志
ZHMGXDT:	Zhonghua Minguo Xin Ditu 中华民国新地图 (1934 Tarihli Atlas)
ZS:	Zhou Shu 周書
ZZTJ:	Zizhi Tongjian 資治通鑑

Ekler:

Ek. 1a-b: TPHYJ'de İlgili Kısım.

TPHYJ 194. Tomarda, "Gaochang: Xihe Jün (s. 10a: Ek.1a: Solda)" ve "Gaochang Guo (Turfan): Jiaohe Jün (s.7a: Ek.1b: Sağda)" ayrımı açıkça görülmektedir.

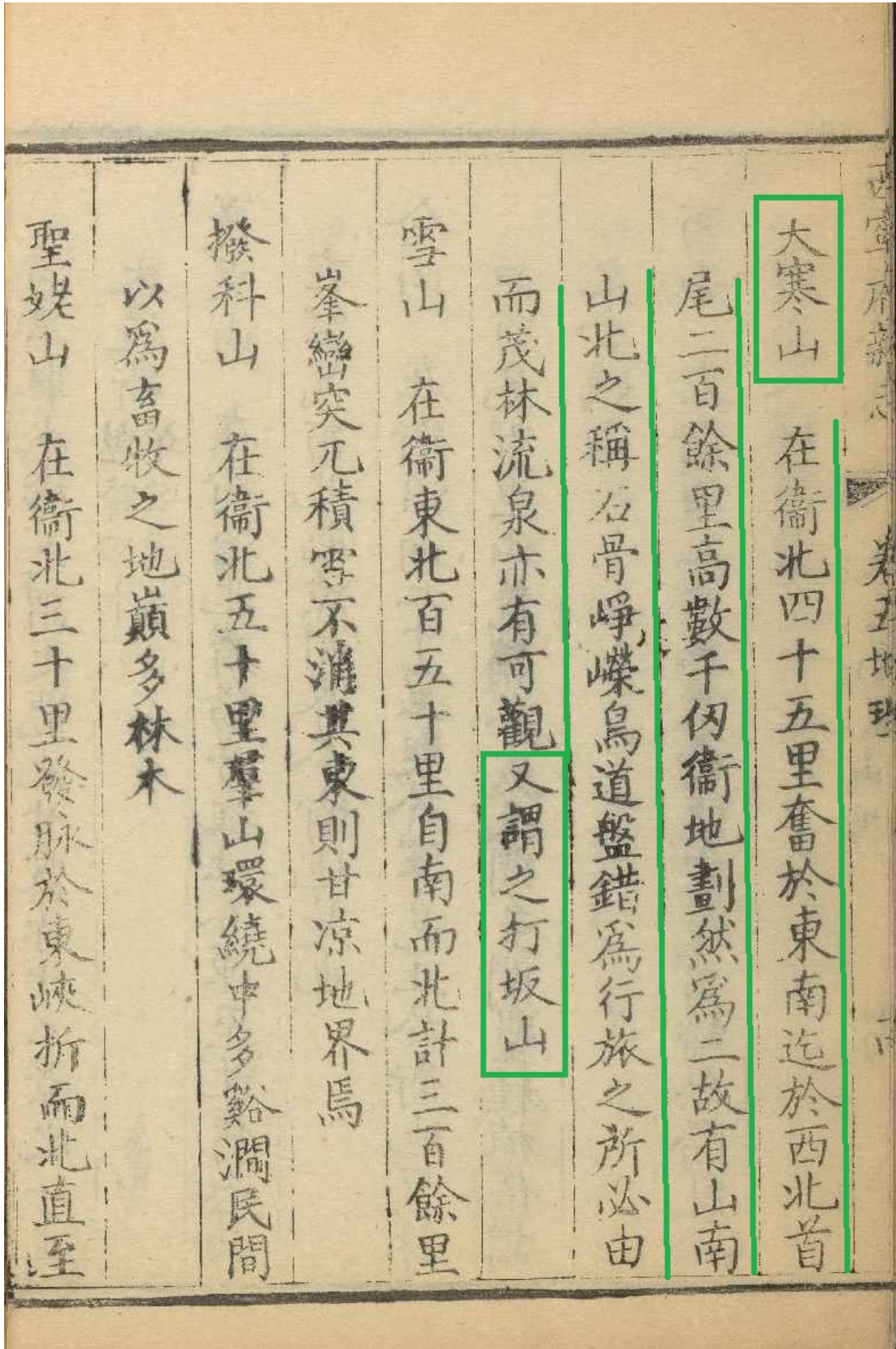
Ek.- 3: WJZY'da İlgili Kısım

Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan Vilayeti'nin güneyi [ve] Mian Vilayeti'nin (Vadisi'nin) kuzeyindeki [bir bölgede yer alır]. Ruruların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güney [yamaçlarında] oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantouların eski toprağıdır (Zeng, 1781, Tom. 18B, s. 25a-b).

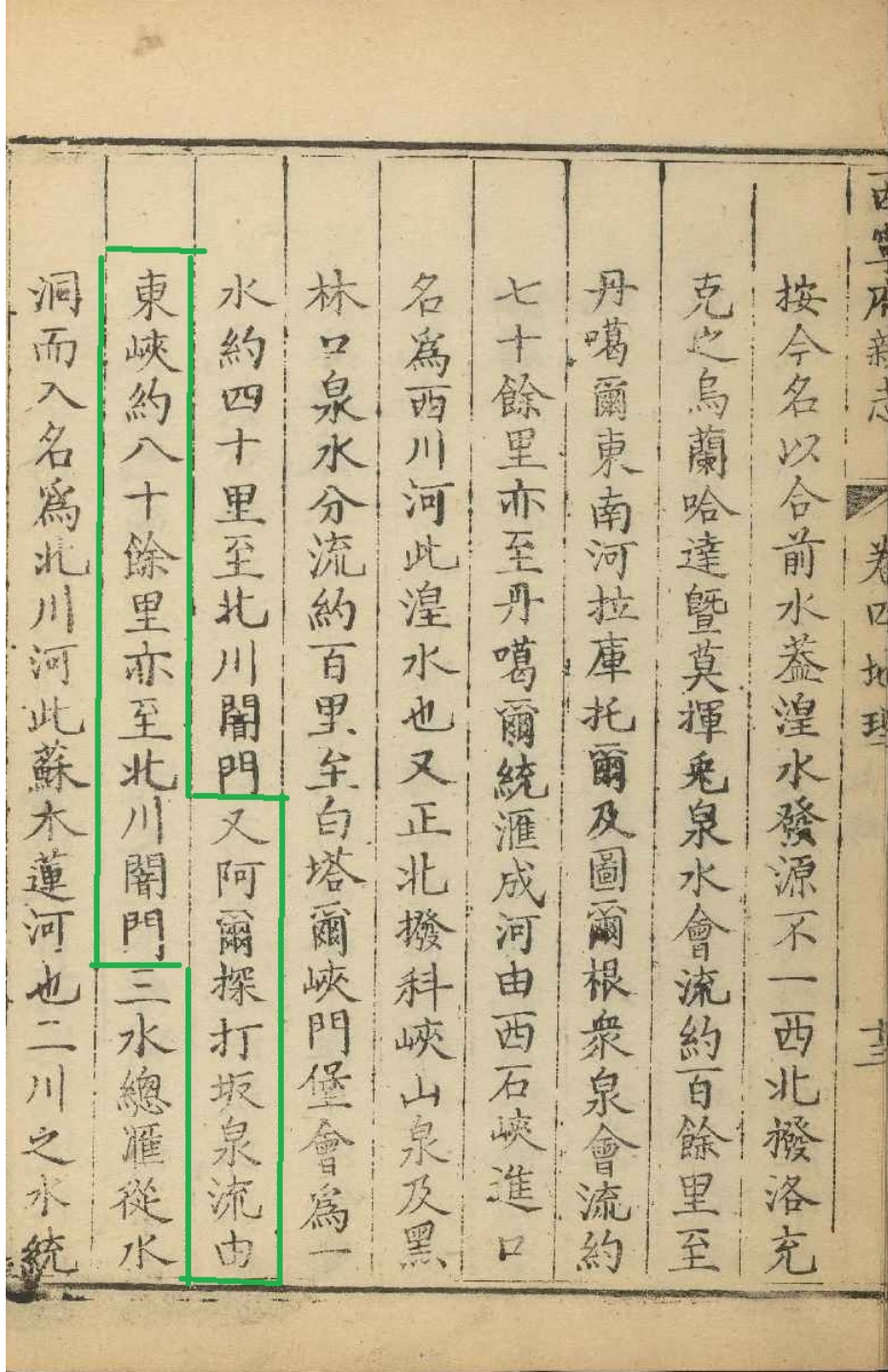
上言得龍種吐谷渾帶得波斯尊馬放入海因生駒
 駒能日行千里故稱青海驄隋將段文振征吐谷渾出
 伊吾遂賊于青海唐天寶中築神威軍于青海上吐
 蕃攻破哥舒翰築城于青海之中龍駒盛吐蕃遂不
 敢進
 金山 會州之西青海之東甘肅之南越川之北孺人
 青海 唐世君金山之陽山之西南薛延陀舊地
 岷州和政郡 秦隴西郡之臨洮縣地蒙恬擊胡出
 塞築長城起于此迤道九原至雲陽
 後魏大統中置岷州唐武德初置都督府天寶初改名
 和政郡至德後陷于虜東至故渭州三百里開元中置
 八驛西至洮州一百七十里南至懷安二
 百五十里北至蘭州狄道縣五百二十里
 文州陰平郡 古氐羌之地漢開西南夷置陰平道
 屬武都郡西魏置文州西至龍州

Ek. 4: TXJGLBS

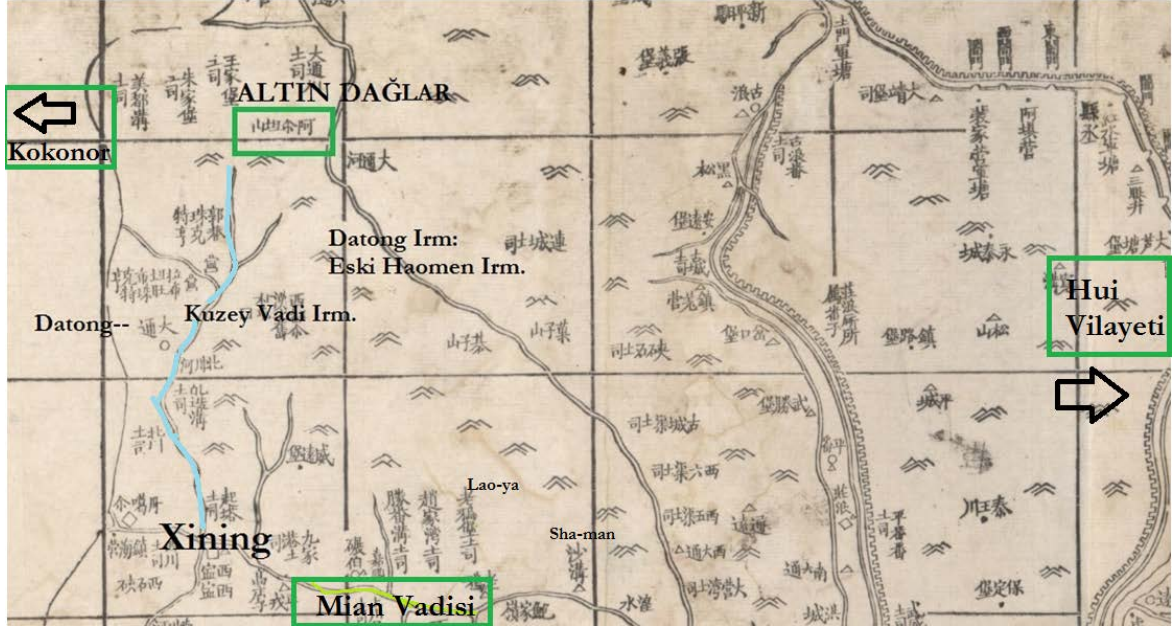
"Altın Dağ, Hui Vilayeti'nin batısı, Qinghai (Kokonor)'un doğusu, Gan'ın güneyi [ve] Mian
 Vadisi'nin kuzeyindedir. Ru insanların köleleri nesiller boyu Altın Dağ'ın güneyinde
 oturdular. Dağın güneybatısı Xue Yantouların eski toprağıdır" (Gu, 2012, Tom. 26, s. 43a;
 2012, c.4, s. 2071). WJZY'yi tekrar eden kayıt, öncesi ve sonrasıyla aynı bilgilere yer veriyor.

Ek. 5: XNFXZ'da Daban Dağlarının aynı zamanda Dahan adıyla anıldığına ilişkin kayıt.

Ek. 5b: XNFXZ'da "A-er-tan (Altın) Daban Kaynağı'ndan [gelen Altın Irmak], doğudan 80 li akarak Kuzey Vadi Irmağı'na katılır" cümlesi (Yang, 1762, Tom. 4, s. 12b), SDTG'de geçen "Altın Irmak, Altın Dağ'dan çıkmaktadır" (Qi, 1781, Tom. 6, s. 3b) cümlesi ile birlikte bugünkü Daban Dağları adının aynı zamanda Altın Dağlar olduğunu teyit eder. Bugün bu dağ sırasının adı içindeki "Altın" unutulmuş ve sadece Daban Dağları adı kalmış görünür.

Ek. 17: *Gansu Quantu*'da, Haomen (Datong) Irmağı'nın güneybatısında A-er-tan Shan 阿尔坦山 : Altın Dağlar. (Modern perspektif, üst taraf kuzey). (Kaynak: https://www.sohu.com/a/432992694_120594455) (Gör.Tar. 14.07.2024).

Ek. 17b: *Gansu Quantu*: WJZY'nin sağladığı çerçevede kuzeyde Gan Vilayeti için Zhangye merkez ile Hui Vilayeti, Kokonor Gölü ve Mian Vadisi'nin kesişim alanında, A-er-tan/Altın Dağlar ve Datong (Haomen/Xian) Vadisi görünüyor. (Kaynak: https://www.sohu.com/a/432992694_120594455) (Gör.Tar. 14.07.2024)

Ek.6a: TPHYJ'ye göre türeyiş efsanesinde anlatılan çayırılık 300 li'den daha geniş bir alana yayılmıştır (Le, 1781, 194, s. 10b). Bu, 150 kilometreden daha büyük olduğu anlamına gelir. Bugün Haomen/Xian Vadisi'nin kapladığı alan ise yaklaşık olarak 170 km²'dir. Google Haritalar: (Gör. Tar. 09.07.2024)

Ek.6b: Sui Shu (SS) ve Zhou Shu'ya göre çayırılık alan dört taraftan dağlarla kuşatılmıştır. Haomen/Xian Vadisi bu tarife uymaktadır. Google Haritalar (Gör. Tar. 15.07.2024).

Ek.6c: 1934 Tarihli Atlas'ta Qinghai/Kokonor

WJZY'nin çizdiği çerçeveye göre, batıda Kokonor, doğuda Hui Vilayeti, kuzeyde Gan Vilayet sınırı ve güneyde ise Mian Vadisi'nin arasında kalan bölgede A-er-tan/Altın Dağlar bulunmaktadır. Bugün Daban Dağları olarak anılan dağ sırasının kuzeybatı zirvesi Yanmai/Yangnü/Haomen veya A-le-tan/Altın Dağ adıyla anılır. Kuzeybatı- güneydoğu istikametinde uzanan dağ sırasının en güneydeki zirve, XNFXZ'da "Küçük Altın Dağ" adıyla kaydedilmiştir. "Küçük A-er-tan/Altın Dağ", Jüqü Anzhou'nun yerleştiği Ledu'nun 25 km. kadar kuzeyindedir (1934 Tarihli Atlas Harita No. 21).

Kuş uçuşu yaklaşık mesafeler:

Lanzhou - A-er-tan/Altın Dağlar 125 km.

Jüqü Anzhou'nun amiri olduğu Ledu (Haidong) - Haomen Vadisi yaklaşık 130 km.

Jüqü Mujian'in idari merkezi Wuwei - Haomen Vadisi arası yaklaşık 100 km. Honggu (Gaochang?) - Küçük Altın Dağ yaklaşık 60 km.

Xining - Yanmai (A-le-tan Dağ) arası yaklaşık 60 km.

Datong - Yanmai (A-le-tan Dağ) arası yaklaşık 30 km.

Dulan Anıt Mezarları - Haomen 325 km.

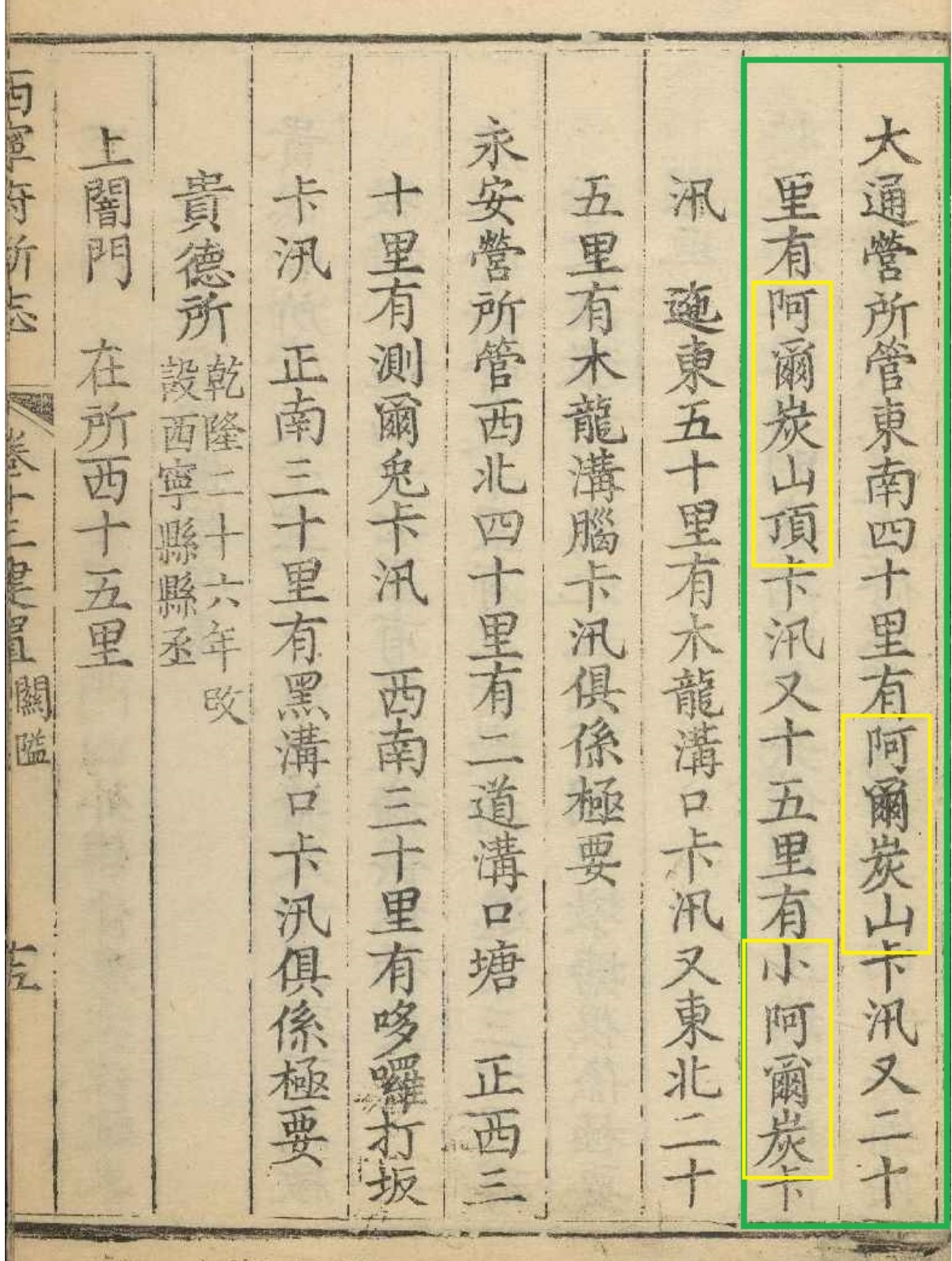
Kokonor Gölü - Haomen Vadisi yaklaşık 100 km.

Turfan - Haomen Vadisi yaklaşık 1000 km.

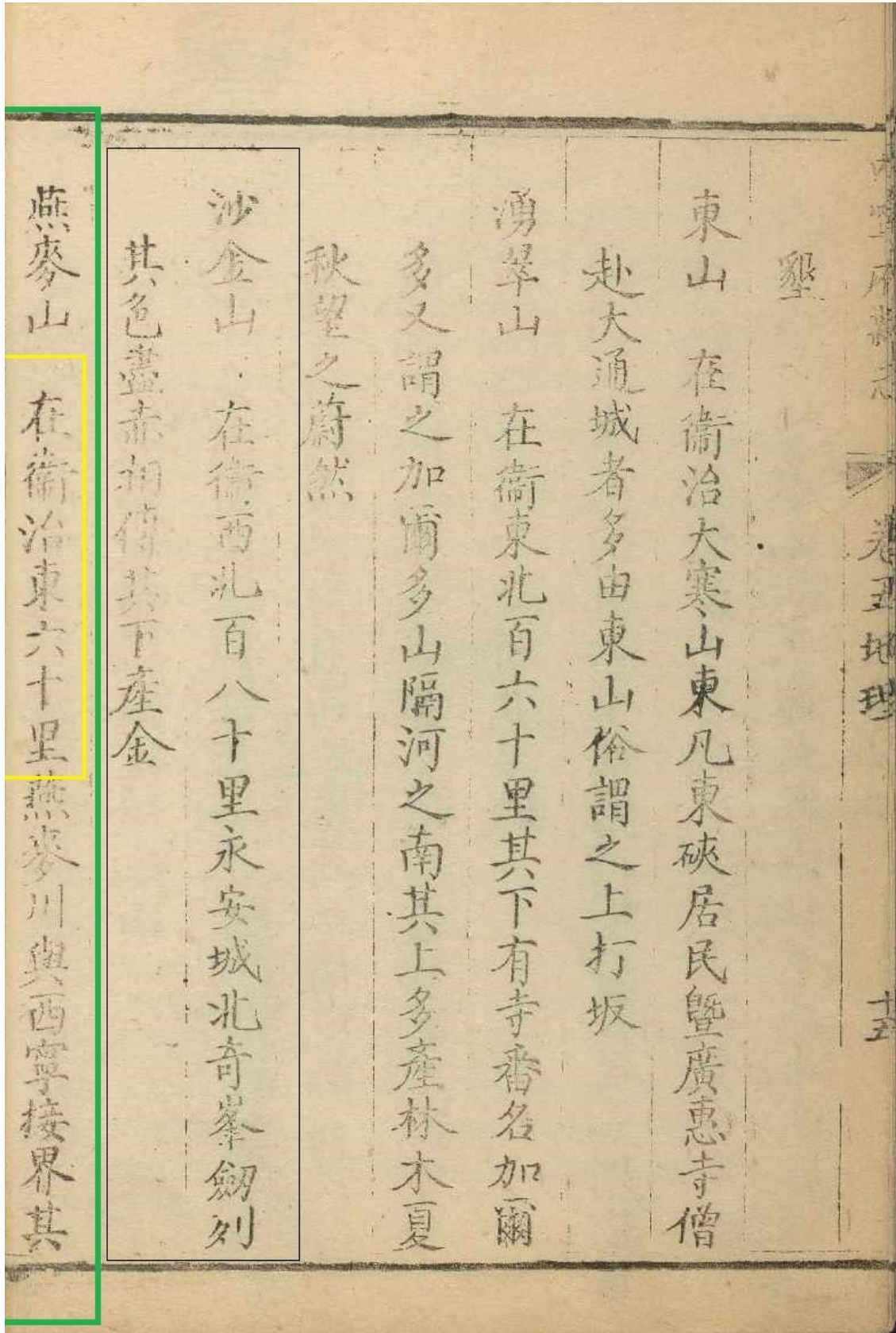
Altın Daban Dağları - Altay Dağları yaklaşık 1500 km.

Bugünkü Pingliang - Turfan yaklaşık 1600 km.

Bugünkü Pingliang - Ledu yaklaşık 400 km.

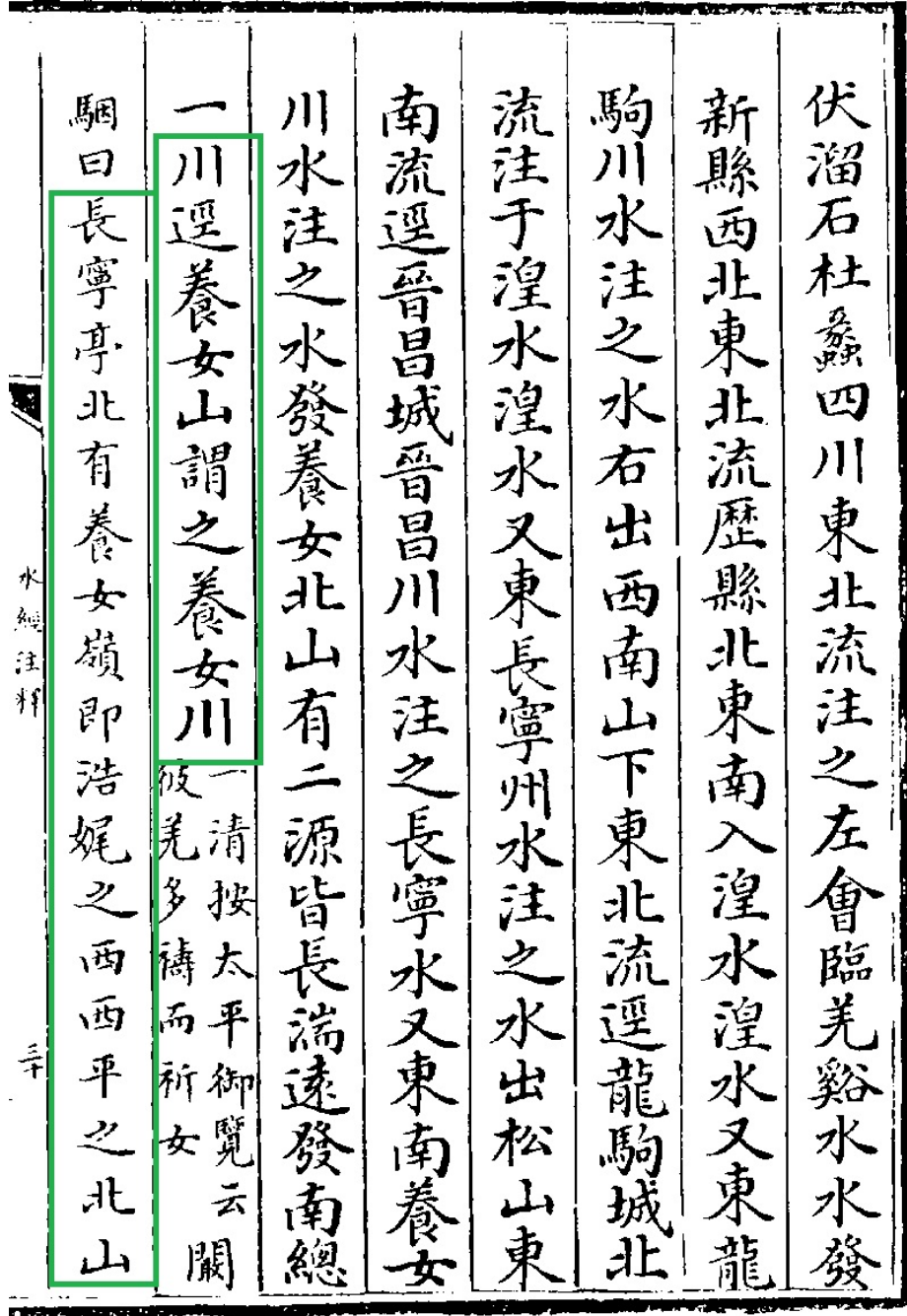
Ek. 7: XNFXZ'ya göre Datong'un güneydoğusunda 40, 60 ve 75 li mesafede bulunan A-er-tan/Altın Dağların üç zirvesi ile ilgili kayıt (Yang, 1762, Tom. 13. s. 15a).

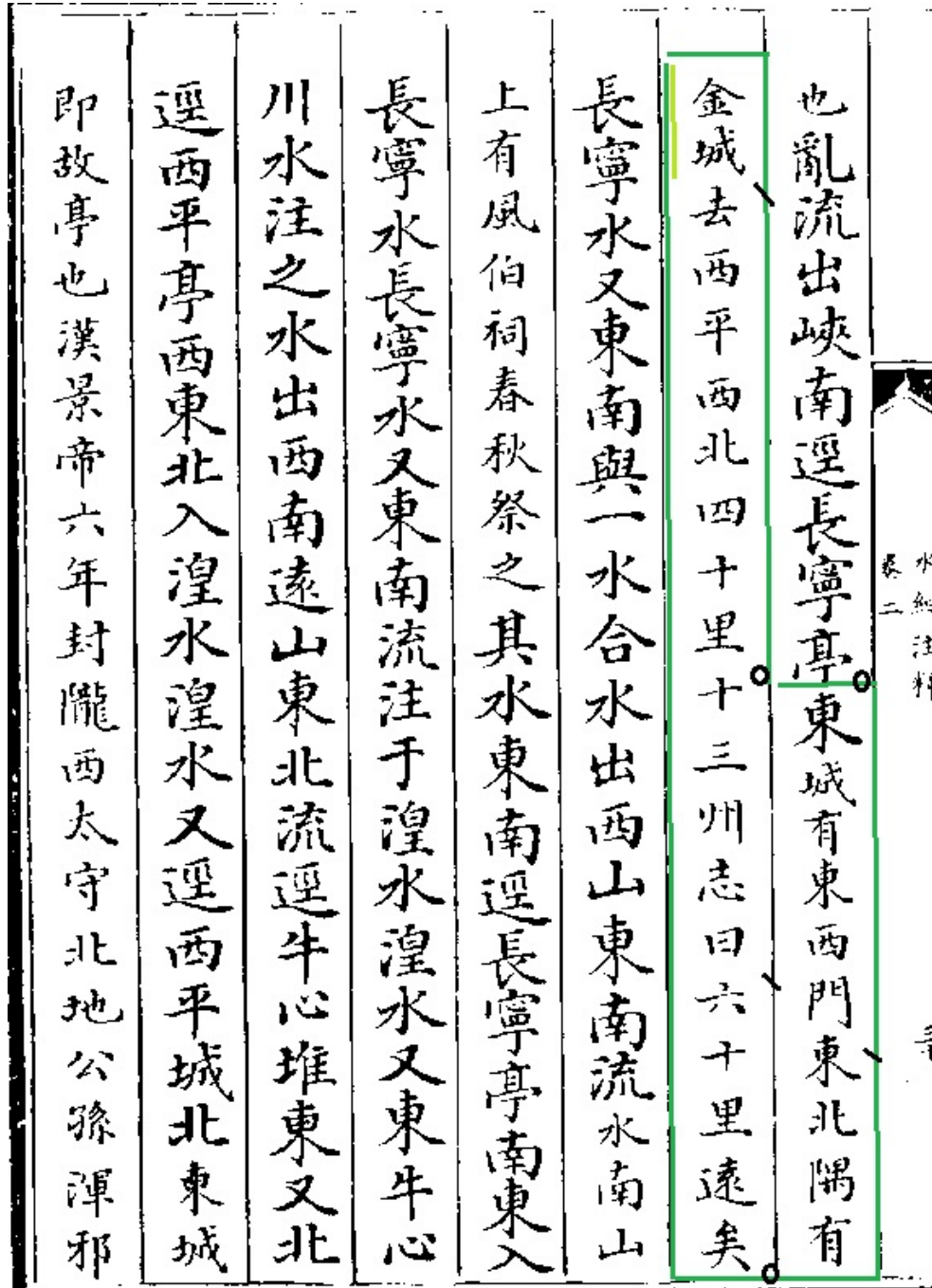
Ek.8: XNFZ'ya göre Yanmai Dağı Datong İdaresi'nin 60 li (yak. 30 km.) doğusundadır (Yang, 1762, Tom. 5, s. 15b). Ayrıca Bkz. 1934 Tarihli Harita Ek. 6c.

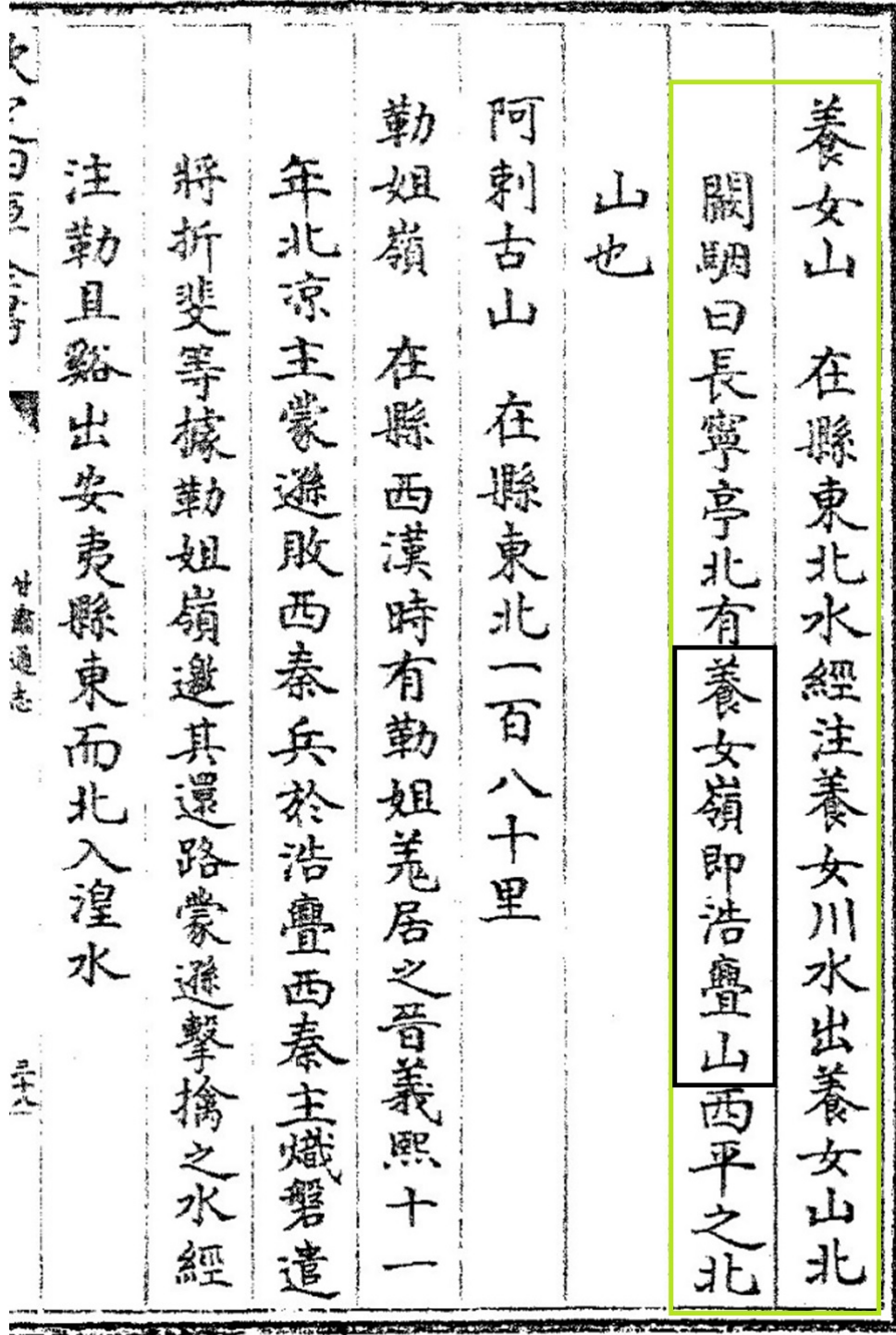
Ek.9b: DQY TZ Tom. 350'de de A-er-tan/Altın Dağ için aynı ifade mevcut: Söylendiğine göre bu dağdan altın (demir?) çıkar; eski zamanlarda yabancılar (Türkler?) bu dağı işleyip açtıkları için bu adı almıştır" (He, 1764, Tom. 350).

Ek 10: *Shuijingzhu Shi* (SJZS)'da "(Altın Irmak) Yangnü Dağı'ndan geçerken Yangnü Vadisi adını alır" der. Eklenen notta diğer eserlerde de geçen ancak im eksikliği nedeniyle açıkça anlaşılamayan bir husus açıklığa kavuşmaktadır. Buna göre, eskiden Changning Köşkü'nün kuzeyinde Yangnü Zirvesi vardır; bu Haomen'in batısındaki dağdır..." denilmektedir. Burada bir de Jincheng/Altın Kent vardır. Bu kent, bugünkü Daban olan A-er-tan/Altın Dağların batısında ve bugünkü Niangniang Dağı olan Jinshan/Altın Dağ'ın ise hemen doğusundadır (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30a).

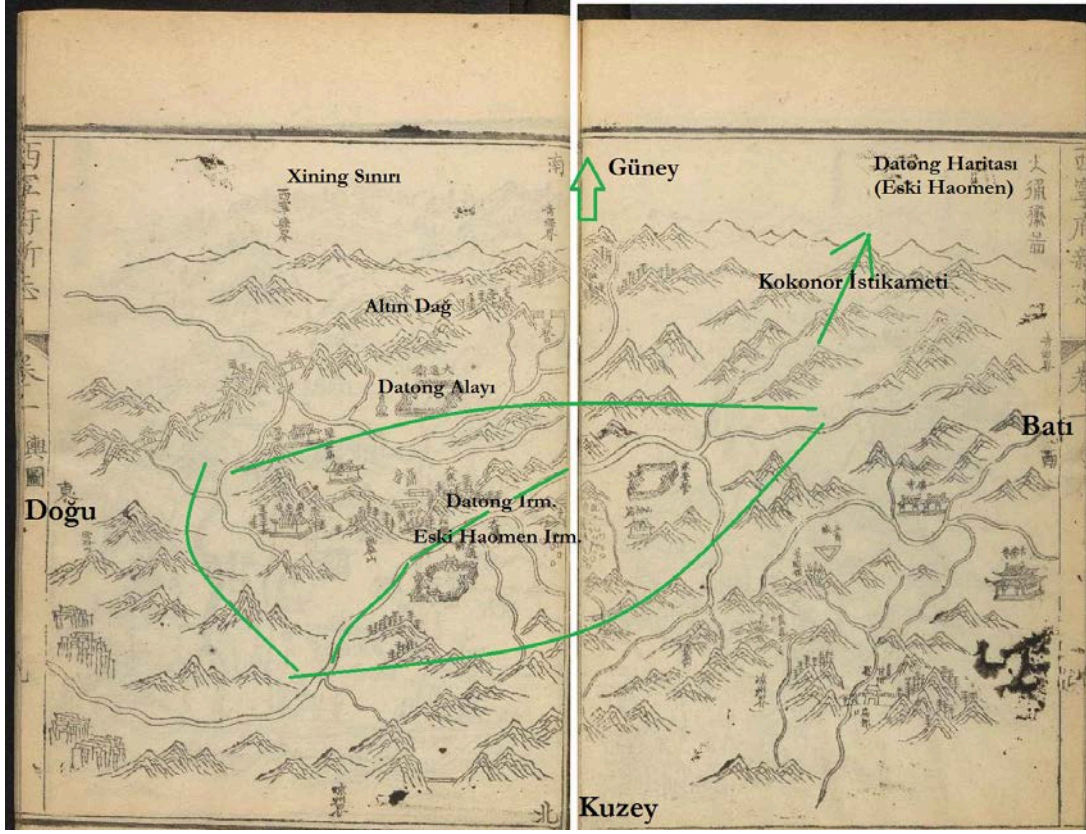
Ek 10a: SJZS'ya göre "Altın Kent (Jincheng), Eskiden Changning Köşkü adıyla bilinen bugünkü Changning Köyü'nün kuzey batısında 40 li mesafededir" (Zhao Y., 1781, Tom. 2, s. 30b). Bu kent, bugünkü adı Daban olan A-er-tan/Altın Dağların batısında, Yanmai (Yangnü/Haomen) ya da A-le-tan adlarıyla bilinen Altın Dağın güneybatı eteklerinin aşağısında gösterilmektedir.

Ek. 11: *Gansu Tongzhi*'de (GSTZ), Yangnü Zirvesi'nin Haomen Dağı olduğunu gösteren kayıt. Yangnü veya Yanmai adıyla anılan A-er-tan/Altın Dağların kuzeyindeki zirve (Li D., 1781, Tom. 6, s. 38a).

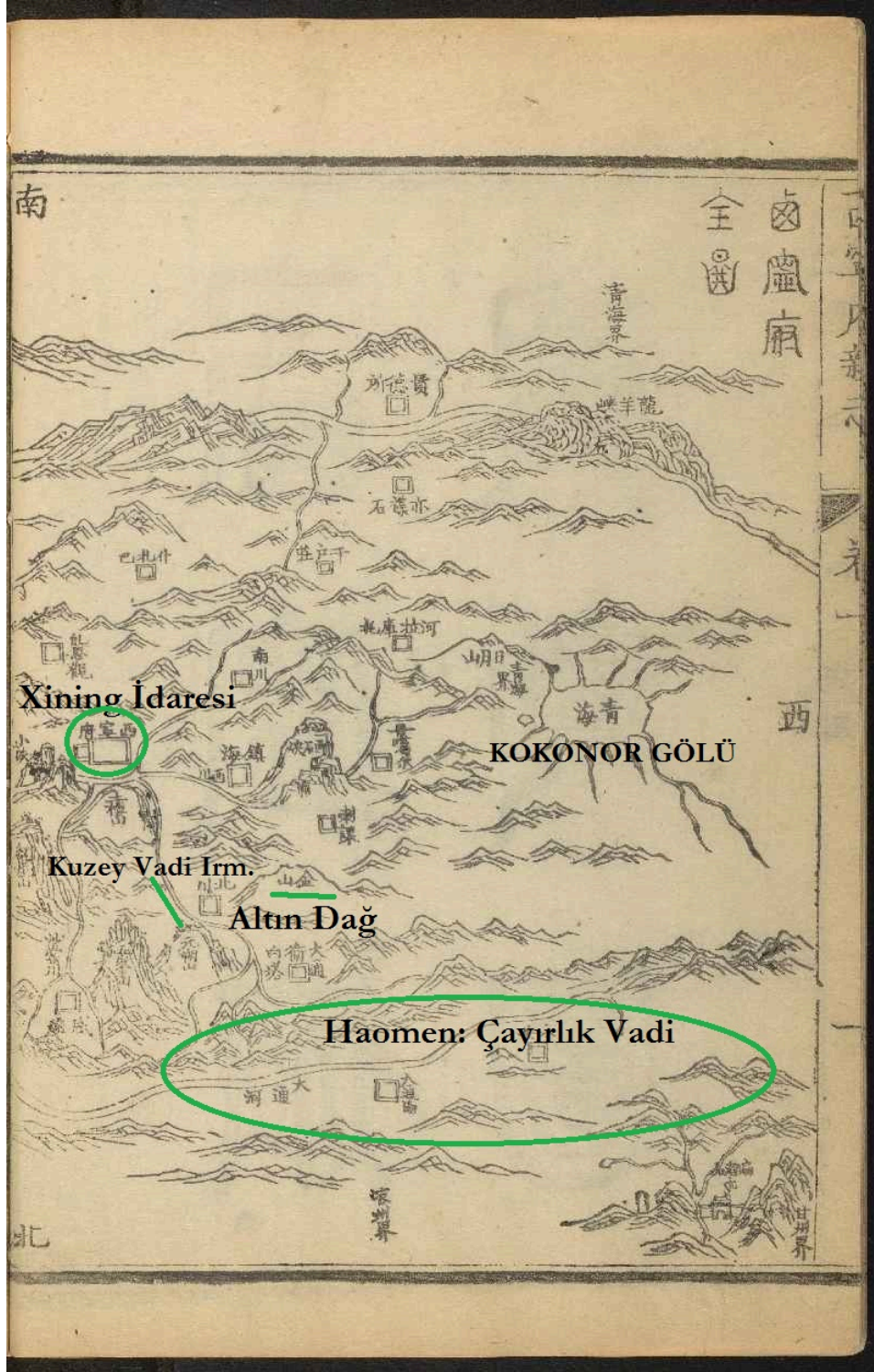
Ek. 12, 13 ve 14: Kokonor Gölü'nün 100 km. kadar batısında, Altın Daban Dağlarına kuş uçuşu 300 küsur km. mesafedeki Dulan Reshui Xuewei anıtsal mezar alanında bulunan altın plaka örnekleri. Dulan buluntuları, WJZY'daki ilgili pasajda geçen, "Altın Dağın güneybatısı Xue Yantuo (Sir Yuntluların) eski toprağıdır" tanımına uygun örnekler sergiler. Dulan'ın eski adı Tulun'dur, Chebi Kağan'ın buraya geldiğini biliyoruz. Mezarlıktaki sınırlı buluntular Tuyü Hunlar ile ilişkilendirilmektedir. Bine yakın mezardan oluşan kompleksin arkeolojik bulguları mezar sayısına kıyasla sınırlıdır. Yine de bulgular Türk kültürü bakımından incelenmeyi hak eder niteliktedir (Ekran Görüntüsü: CCTV 10, Tansuo Faxian Documentary; Gör. Tar. 02.14.2023).

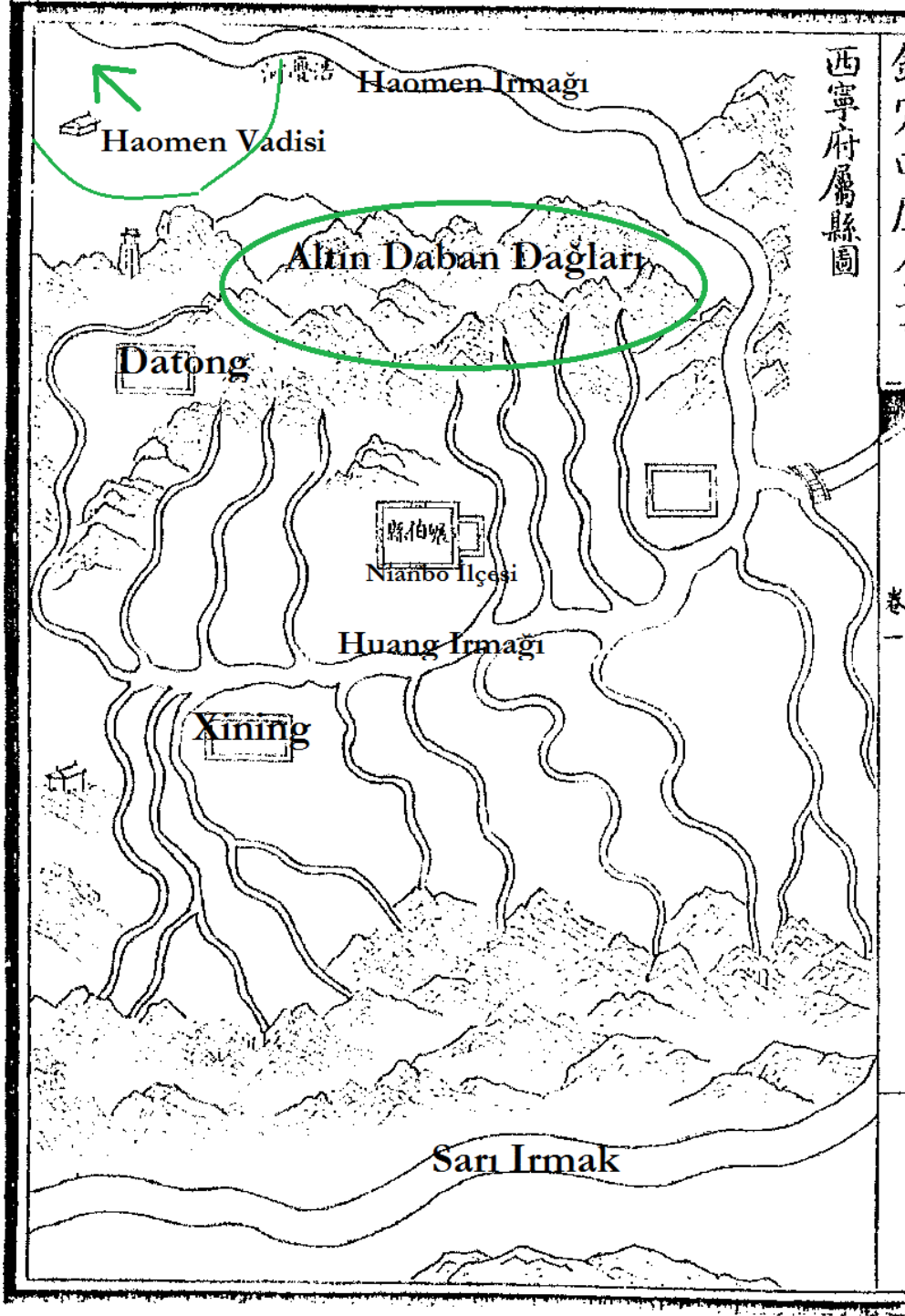
Ek. 15: XNFXZ içinde Haomen Vadisi ve Jinshan/Altın Dağ'a yer verirken A-er-tan/Altın Dağlar gösterilmemektedir (Yang, 1762, Tom. 1).

Ek. 16: Daha eski haritalarda da A-er-tan/Altın Dağ adı okunabilmektedir. Klasik haritalarda yerleştirme ve açıklamalar bakımında perspektifin bozulabileceği gözden kaçmamalıdır. (Üst taraf kuzey)

Ek. 18: XNFZ içinde Haomen/Xian Vadisi ve Jinshan görülmektedir. Eserin içinde anlatılmakla birlikte haritalarda **A-er-tan/Altın Dağlar** işaretlenmemiştir. Kuzey Vadi/Altın İrmak'ın doğusunda yer alan dağlardır. Klasik Çin haritaları genellikle kuzey perspektifinden bakar. O nedenle üst taraf güney, alt taraf kuzey, sağ taraf batı, sol ise doğudur. Yerleştirme de tam olmadığı için kuzeybatı-güneydoğu yönünde akan Haomen/Datong Irmağı, doğu-batı yönünde akar gibi görünmektedir (Yang, 1762, Tom. 1).

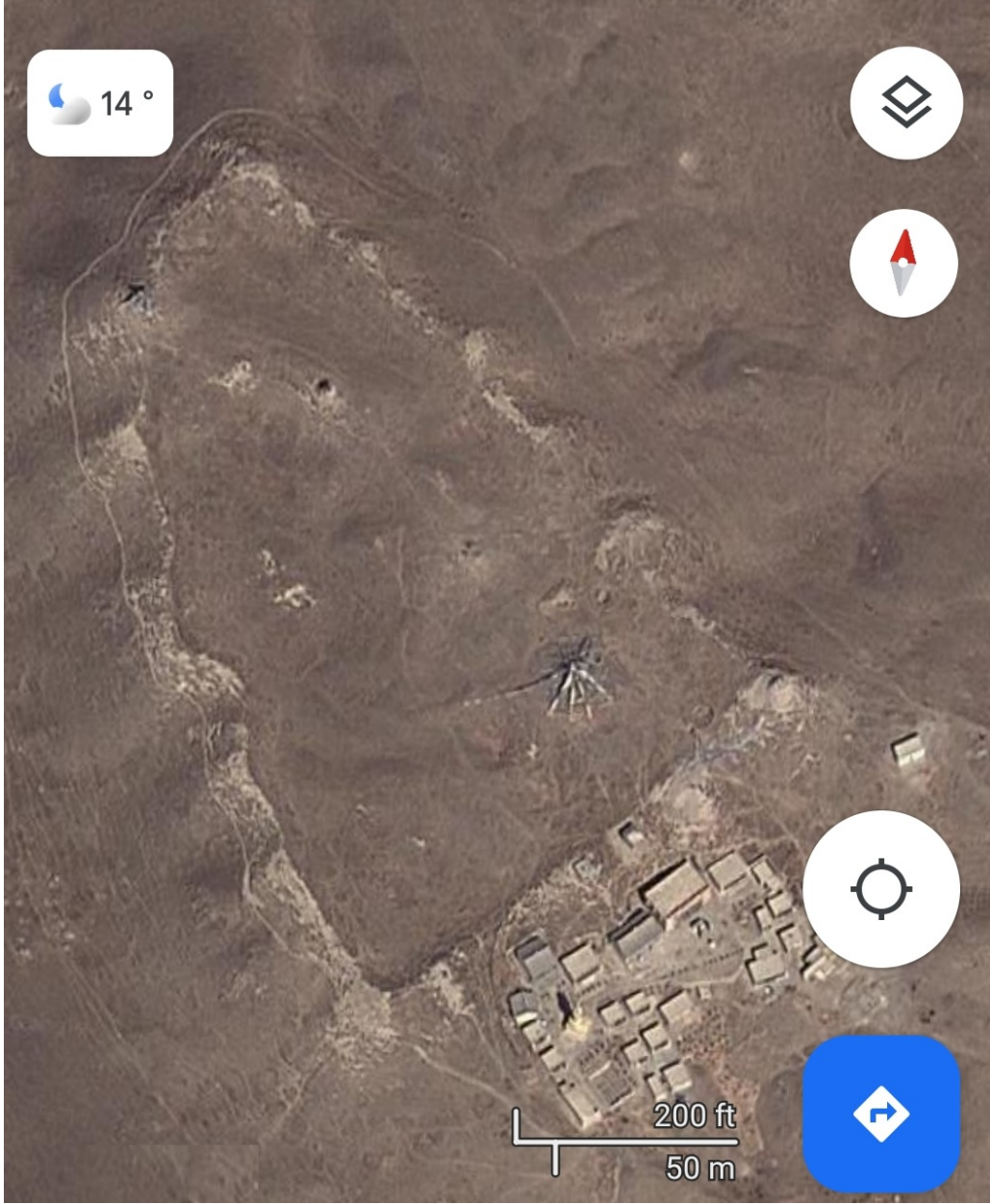
Ek. 18a: SKQS derlemesi içindeki, *Gansu Tongzhi* (GSTZ)'de yer alan "Xining İdaresi bağlı ilçeler" haritasında sadece iki yer adı yazılmıştır. Eserin en başta yer alan harita çizimlerinin yarım kaldığı anlaşılmaktadır. Ledu'nun kuzeyinde Nianbo İlçesi okunabilmektedir ve en yukarıda "Haomen Irmağı" yazmaktadır (Li D., 1781, Tom. 1, s. 12b). Irmağın güneyinde tasvir edilen dağlar Altın Daban Dağları'dır.

Ek. 19: Qinghai/Kokonor Eyaleti ve Altın Daban Dağlar ile Haomen Vadisi'nin konumu. (Haritanın ham halinin kaynağı: <http://map.ps123.net/>) (Gör. Tar. 15.07.2024)

Ek. 19b. Wujing Zongyao WJZY'nin yazıldığı (1045) Song Hanedanı zamanında Uygurlar, Tangutlar ve Song'un sınırdaş olduğu alan Sarı Uygurların yaşadığı coğrafyadır. <https://www.52fuqing.com/> (gör. tar. 15.8.2024)

Ek. 20: WJZY'nin Altın Dağların konumunun verildiği sayfanın başında Qinghai (Kokonor-Kökgöl) başlığı okunmaktadır. (Bkz. Ek. 3) Bu kısımda, Kokonor'un Tuyü Hun sınırlarında olduğundan bahseder ve Tuyü Hunların Kokonor Gölü'ndeki bir adada at yetiştirdiğini ve bu atları İran'dan getirdiklerini anlatır. Tianbao (MS 742-756) ortalarında Komutan Ge-shu-han'ın Kokonor Gölü'ndeki bu Longjü Adası'nda bir kent inşa ettiğinden ve bundan sonra Tibetlilerin artık Kokonor'a yaklaşamadıklarından bahseder. (Zeng, 1781, Tom. 18B,s. 25a) (Google Haritalar Gör. Tar. 12.09.2024) Kokonor adasından uydu görüntüsü Ge-shu-han tarafından yapılan kalenin kalıntıları.

Ek. 21a: Demir döküm dağ figürleri, "dört burçlu Altın Dağ (?)", MS 721-723, Pujin Shanxi.

Ek. 21ba: Demir döküm dağ figürleri, "üç burçlu Altın Dağ (?)", MS 721-723, Pujin Shanxi. (Ayrıca Bkz. Kirilen, 2017).

ISAAC NEWTON VE KÜTLEÇEKİMİNİN KEŞFİNDE DENEYİN ROLÜ: ASTRONOMİ VE FİZİK BİLİMLERİNDE GÖZLEMLENEN GELİŞMELER EKSENİNDE BİR İNCELEME

ISAAC NEWTON AND THE ROLE OF EXPERIMENT ON THE
DISCOVERY OF GRAVITATION: A REVIEW ON THE CONTEXT OF
THE DEVELOPMENT OF ASTRONOMY AND PHYSICS

Seda ÖZSOY SOMUNCUOĞLU

Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Felsefe Bölümü, Bilim Tarihi Anabilim Dalı,
sedazsy@yahoo.com.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 20 Eylül 2023
Kabul edildiği tarih: 30 Haziran 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 20 September 2023
Date accepted: 30 June 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Isaac Newton; Kütleçekimi;
Astronomi; Fizik; Bilimsel Yöntem

Keywords

Isaac Newton; Gravitation;
Astronomy; Physics; Scientific
Method

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.2

Öz

“Bir elma neden dalından yere düşüyor da yukarı doğru gitmiyor?”, “Gezegenler neden belirli bir yörünge üzerinde Güneş’in çevresinde dönüyorlar?” ya da “Ay neden Dünya’nın etrafında dolanıyor?” gibi sorulara sağlam ve güvenilir yanıtların verilebilmesi kütleçekimi kavramlaştırması sayesinde mümkün olabilmektedir. Astronomi ve fizik bilimlerindeki gelişmelere koşut olarak Newton tarafından kuramsallaştırılan kütleçekimi, doğada var olduğu savlanan düzenlilik hakkında yasaya dayalı bir açıklama biçimine tekabül eder. Kopernik’in heliosentrik evren anlayışının temellendirilmesini sağlayan bütünüyle matematiksel nitelikteki kanıtlamaları, Brahe’nin dakik gözlemleri, Kepler’in gezegenlerin devinimlerini betimleyen elips yörüngelerin ve mesafeler arası bağıntıların izahını içeren yasaları, Galilei’nin teleskopla gökyüzünü gözlemleyerek Aristotelesçi evren kavrayışını sarsan ve eylemsizlik ilkesini oluşturan görüşleri kütleçekiminin kavramsal ve kuramsal zeminini kurar. Bu katkılar ekseninde Newton, o meşhur hikâyedeki elmanın, yere nasıl düştüğünün gözlemlenmesinden yola çıkarak evrensel çekim yasasına ulaşmayı başarmıştır. Bu çalışmada, Newton’un kütleçekimi ve onu bu keşfe götüren süreçte üzerinde durduğu bilimsel yöntem ile ilgili görüşleri incelemeye tabi tutulacaktır. Bunun için de çalışmanın bağlamı açısından öncelikle Kopernik, Kepler ve Galilei’nin astronomi ve fizik bilimlerindeki açıklamaları ile Grosseteste, F. Bacon ve Descartes’in bilimsel yöntemle ilişkin görüşleri aktarılacak ardından Newton’un yaklaşım tarzı değerlendirilecektir. Bilim tarihinin dikkat çekici bir kesitini işaret eden kütleçekiminin keşfinin irdelenmesi hem astronomi ve fizik bilimlerindeki gelişmelerin yeniden hatırlanması hem de bu keşfin gerçekleşmesini sağlayan bilimsel yöntemin çözümlenmesi bakımından önem arz etmektedir.

Abstract

“Why does an apple fall down from its branch instead of going up?”, “Why do planets revolve around the Sun in a specific (elliptical) orbit?” or “Why does the Moon revolve around the Earth?” giving strong and reliable answers to these questions has become possible due to conceptualization of gravitation. Gravitation, theorized by Newton, according to developments in astronomy and physical sciences, corresponds to form of law-based explanation about the regularity that is claimed to exist in nature. Copernicus’s purely mathematical and conceptual proofs that provided the basis for his heliocentric model of the universe, Brahe’s accurate observations, Kepler’s ellipse orbits depicting the motions of the planets and laws that explain the relationships between distances, Galilei’s views of changing of the Aristotelian understanding of the universe by observing the sky with a telescope and describe the principle of inertia establish the conceptual and theoretical basis. On the axis of these contributions Newton, that famous story which shows the apple falling from its branch, managed to reach the law of universal gravitation by observing how fell to the ground. In this study, Newton’s views on gravitation and the scientific method, he emphasized in the process that led him to this discovery, will be examined. For this purpose, in terms of the context of the study, first the explanations of Copernicus, Kepler and Galilei in astronomy and physics, and the views of Grosseteste, F. Bacon and Descartes on the scientific method will be presented, and then Newton’s approach will be evaluated. Examining the discovery of gravitation, which marks an important part of the history of science is important both for remembering the developments in astronomy and physical sciences and for analyzing the scientific method that enabled this discovery to occur.

Giriş

Doğadaki düzenliliğe ilişkin yasa temelli bir açıklama biçimi ortaya koyan kütleçekimi (yerçekimi veya gravitasyon) kavramlaştırması, kütleyle sahip iki cismin birbirine doğru yaptığı hareketi betimler. Fırlatılan bir nesnenin neden yere düştüğünün yanıtını içeren kütleçekimi; gezegenlerin belirli bir yörünge üzerinde Güneş'in etrafında dönmesini ya da Ay'ın bir uydu olarak Dünya'nın çevresinde dolanmasını izah eden kuvvettir. Kütleçekiminin keşfine götüren süreç ise astronomi ve fizik alanlarında yapılan derinlikli araştırmaların sonunda tamamlanmıştır. Yer'in¹ evrenin merkezinde hareketsiz bir şekilde bulunduğunu benimseyen Yer merkezli evren anlayışından Güneş'i odağa yerleştirip Dünya'yı bir gezegene çeviren Güneş merkezli evren anlayışına geçişi temsil eden "bilimsel devrim" dönemine kadar bilim insanları ve düşünürler tarafından kimi zaman birbirini destekleyen/bütünleyen, kimi zaman da birbirini reddeden birçok görüş ileri sürülmüştür. Kütleçekimi kavramlaştırmasının temellenmesine katkı sağlayan mezkûr görüşler, Antik dönemden itibaren hem Batı'da hem de Doğu'da² bazen salt bilimsel bir içeriğe sahip olmuş, bazen de mistik, metafizik ve teolojik düşüncelerle iç içe geçmiştir.

Newton da bunlardan yararlanarak *Principia* olarak bilinen *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* (Philosophiae Naturalis Principia Mathematica 1687) adlı kitabını kaleme almıştır. *Principia*, uzun yıllardan beri felsefe geleneği içinde yanıtlanmaya çalışılan soruları çözüme kavuşturmakla kalmamış aynı zamanda doğru bir doğa betimlemesi sunmayı da başarmıştır. Bu eser, içeriğini oluşturan önermeler, açıklamalar ve kanıtlamalar sayesinde oldukça kapsamlı bir yapıya sahiptir. Newton *Principia*'da hem astronomi, fizik ve matematik bilimlerinden faydalanmak suretiyle evren hakkındaki düşüncelerini serimlemiş hem de deneye verdiği önem ekseninde bilimsel yönteme ilişkin yaklaşım tarzını ortaya koymuştur. Optik³ ile ilgili katkıları da göz ardı edilemeyecek olan Newton, evrenin gizemlerini

¹ Bilim tarihine bakıldığında değişik zaman dilimlerinde ve coğrafyalarda Dünya için farklı nitelermelerin kullanıldığı göze çarpmaktadır. Yer, Yerküre, Arz, Yeryüzü gibi sözcükler, Dünya'yı ifade eden diğer isimlerden bazılarıdır. Metinde sadece Dünya değil, bağlama göre diğer sözcükler de kullanılmıştır.

² Burada belirtmekte fayda var ki ele alınan meselenin sınırlandırılması açısından çalışmanın içeriğinde Çin, Hint, Mısır ve Mezopotamya Uygarlıkları ile İslam coğrafyasında gözlemlenen bilimsel gelişmelere yer verilmemiştir. Alanı kuşatacak nitelikteki daha ayrıntılı araştırmaların kapsamını oluşturan bu konulardan İslamiyet'in ilk yıllarındakilerle ilgili bazı örneklerle sadece kısa bir biçimde değinilmiştir.

³ Newton, Aristoteles'ten itibaren önemli bir tartışma konusu haline gelen ışık ve renklerin oluşumu hususunu *Optik* (Opticks or A Treatise of The Reflections, Refractions, Inflexions and Colours of Light 1704) adlı eserinde incelemeye tabi tutmuştur. Çalışmanın bağlamı açısından bu eserin içeriğine değinilmeyecektir. Konu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Newton, I. (2022). *Optik*. (E. İşbilen, Çev.). İstanbul: Fihrist Kitap.

çözmeye çalışırken simya hakkındaki metinlere, teolojik düşüncelere ve okült konulara da yönelmiştir.

Bu çalışmada, Newton'un astronomi ve fizik bilimlerinde gözlemlenen gelişmelerle koşutluk içerisinde kütleçekimini nasıl temellendirdiği değerlendirmeye tabi tutulacaktır. Bunun yapılabilmesi için ilk olarak kavramlaştırmanın bilimsel zeminini tesis eden araştırmaların ortaya konması gerekmektedir. Burada konuyla ilgili yaklaşımlar sunan bilim insanlarının görüşlerinin aktarılmasının ardından Newton'un bilimsel yönteme ve kütleçekimi kavramlaştırmasına ilişkin düşünceleri irdelenecektir. Böyle bir çalışmanın yapılması hem astronomi ve fizik bilimlerindeki gelişmelerin nasıl bir seyir izlediğini hem de Newton'un kendisinden önce meydana getirilen açıklama biçimlerinden nasıl yararlandığını ve kendisinden sonra gelenleri nasıl etkilediğini anlamak ve yeniden hatırlamak adına önemlidir.

ASTRONOMİ VE FİZİK BİLİMLERİNDEKİ GELİŞMELER

Bilim tarihine kayıt düşülen gelişmeler bağlamında İlkçağ'a bakıldığında dönemin koşulları ekseninde oldukça başarılı sayılan örneklerle karşılaşmak mümkün gözükmemektedir. Gezegenlerin hareketlerini yorumlayabilmek için belirli sayıdaki ortak merkezli küreleri kullanan Eudoxus, bunların gökyüzünde basit yörüngeler çizmek yerine yıldızlardan müteşekkil bir zeminde farklı şekillerde konum değiştirdiğini saptamıştır (Ronan, 2003, s. 103). Herakleides, gök cisimlerinin gözlemler aracılığıyla belirlenen hareketlerinin çevredeki yıldızlar küresinin dönüşünden değil, merkezde bulunan Yer'in günlük dönüşünden kaynaklandığını öne sürmüştü ve Venüs ile Merkür'ün merkezdeki Yer'in etrafındaki bağımsız çembersel yörüngelerde dolanmadıklarını, bu devinimlerini Güneş'in civarındaki çemberlerin üzerinde gerçekleştirdiklerini savlayarak ortak merkezli evren sisteminin simetrisini bozmuştur (Kuhn, 2007, s. 85-86). Aristarkhos ise Güneş'i çok genişletilmiş bir yıldızlar küresinin özeğine konumlandırmış ve Yer merkezli evren anlayışına ters düşen bir yaklaşım sergilemiştir. Gezegenlerin ve yıldızların yer değiştirmesi, yılın süresinin hesaplanması, Güneş ve Ay'ın uzaklıklarının bulunması gibi meseleleri ele alan ve kendisinden önce tasarlanan dizgelerin hatalı yanlarını saptamayı başaranlardan biri de Hipparkos olmuştur (Ronan, 2003, s. 130-131).

Bu dönemde meydana getirilen modellerin, doğada var olduğu savlanan düzen ve uyum ile sonsuza kadar kendisini tekrarlaması dolayısıyla "dairesel hareket"e uygun bir biçimde tasavvur edildiği belirginlik kazanmaktadır. Tarihsel süreç içinde Aristoteles'in de katkılarıyla evrene ilişkin açıklamalar geliştirilmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Aristoteles'in kurguladığı evren, Yer'in merkezde hareketsiz durduğu

eşmerkezli bir küreler topluluğudur ve bunun en dış tarafında “sabit yıldızlar küresi” diğer bir deyişle “yetkin varlık küresi” bulunur. Buradan içeriye doğru gezegenlerin küreleri sıralanır ve en iç kısımda Yer’in en yakınında Ay küresi mevcuttur. Dışta yer alan küre, kendisi hareketsiz olan ilk hareket ettiricinin (ilk muharrik) olanakları ekseninde hem öncesi ve sonrası olmayan hem de mutlak biçimde düzenli olan bir devinime kavuşur ve bu devinim, içteki kürelerin her birine ardışık olarak aktarılır.⁴ Böylece evreni, Ay-üstü ve Ay-altı evren olmak üzere ikiye ayıran Aristoteles, Yer’den Ay’a kadar olan alanı kapsayan bölüme Ay-altı evren adını vermiş ve burada su, hava, toprak ve ateş olarak belirlenen dört ana unsurun bulunduğunu söylemiştir. Her türlü oluş ve bozuluş düzgün doğrusal hareketin gerçekleştiği Ay-altı evrende meydana gelir. Ay’ın hizasından başlayarak “sabit yıldızlar küresi”ne kadar olan kısmı içine alan Ay-üstü evren ise *eter* adıyla bilinen mükemmel ve saydam bir unsurdan müteşekkildir (Grant, 1986, s. 42-43).

Müteakip yıllarda ise tüm Ortaçağ süresince tek egemen açıklama modeli olarak kabul gören bir tasarım meydana getirilmiştir. Ptolemaios tarafından sunulan bu görüşler, Aristotelesçi fiziğe ve geometriye bağlı kalınarak formüle edilmiştir. Hıristiyanlığın kozmolojisi biçiminde benimsenen yaklaşım tarzıyla Ptolemaios, Aristoteles ve Eudoxus tarafından oluşturulan geleneği sürdürmüş ve Hipparkos’un gökyüzünde gözlemlenen devinimleri betimlemek için yararlandığı episikl ve eksantrik sistemini bu gelenekle birleştirmiştir. Batı’da uzun süre boyunca etkili olan Ptolemaios’un evren tasavvurunun yanında Doğu’da da önemli çalışmaların yürütüldüğü gözden kaçırılmamalıdır. İslamiyet’in öngördükleri çerçevesinde dini bakımdan özel sayılan günlerin, oruç ve namaz gibi ibadetlerin saatlerinin ve Kible’nin yönünün tespit edilmesi noktasında yararlanılan astronomi, yeni araştırmaların yapıldığı bir disiplin haline gelmiştir. Bu bağlamda İslam coğrafyasında karşımıza çıkan astronomi incelemelerinin, dokuzuncu yüzyılın başından itibaren inşa edilen gözlemevleri sayesinde daha da ayrıntılandırıldığı görülmektedir. Meraga, Kasiyun, Hamedan, Rakka, İsfahan ve Şemmasiye gözlemevlerinde yürütülen astronomi faaliyetlerinde yeni araçlar/aletler kullanılarak dakik gözlemler yapılmıştır.⁵ Fergani, Bitrucci, Battani, Ömer Hayyam, Sabit İbn

⁴ Aristoteles’in bu konuya ilişkin aktarımları için bkz. Aristoteles. (1997a). *Fizik*. (S. Babür, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları; Aristoteles. (1997b). *Gökyüzü Üzerine*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları; Aristoteles. (2012). *Metafizik*. (K. H. Ökten ve G. Sev, Çev.). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.

⁵ İslam coğrafyasındaki astronomi çalışmaları ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Singer, C. (1960). *A Short History of Scientific Ideas to 1900*. UK: Oxford University Press; Sezgin, F. (2008). *İslam’da Bilim ve Teknik*, Cilt II, İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları; Unat, Y. (2001). *İlkçağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*. Anlara: Nobel Yayınları; Koyre, A. (1998). *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.

Kurra, Nasreddin et-Tusi ve daha birçok bilim insanının çalışmalarıyla astronominin gelişmesine katkıda bulunulmuştur.

Kopernik'in heliosentrik/Güneş merkezli evren tasarımı hakkındaki düşüncelerini ortaya koyduğu zamana kadar geçen süreçte, astronomi biliminin gelişimini destekleyerek önemli çalışmaların yapılmasına öncülük eden Batılı ve Doğulu bilim ve düşün insanlarının katkılarıyla antroposentrik/geosentrik evren görüşü hakkında soru(n)lar gündeme gelmeye başlamıştır. *Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine* (De Revolutionibus Orbium Caelestium 1543) adlı eserinde Güneş merkezli evren modelinin temelinde bulunan ilkeleri ortaya koyan Kopernik, bütünüyle matematiksel ve kavramsal niteliği haiz kanıtlamalar sunarak mevcut evren görüşünü sarsmayı başarmıştır. "Sabit yıldızlar küresi"ni her şeyin en üstünde konumlandıran bilim insanı, ardından gezegenleri sıralayarak bir düzen kurgulamış ve Yer'i hareketsiz bir biçimde evrenin merkezine yerleştiren görüşleri eleştiriye tabi tutarak Güneş'i merkeze sabitleyip Yer'e hareket vermiştir (Kopernik, 2002, s. 43-44). Kendisinden önce geliştirilen düşüncelerin açıklayıcılıktan uzak olduğunu savunan Kopernik, Yer'i geleneksel kuramlardaki mistik, metafizik ve teolojik nitelermelerinden kurtararak sıradan bir gök cismine indirgemıştır. Bilimsel devrim olarak benimsenen bu değişiklik, modern bilimin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Diğer yandan her ne kadar heliosentrik bir sistem tarif etse de Kopernik, evrenin sonlu ya da sonsuz olabileceği fikrini tartışmayı felsefecilere bırakmayı seçmiştir. Astronomiyle ilgilenen bir rahip olan Bruno ise sonsuz bir evreni savunmak için Kopernik'in varsayımlarını kendisine dayanak olarak görmüştür. Evrende başka yaşanabilir gezegenler olabileceğini varsayan Bruno, ısıyla hayatta kalan yaratıkların bulunabileceğine yönelik inancından dolayı Güneş'te de yaşamın sürdürebileceğini ileri sürmüştür (Wootton, 2020, s. 147). Aslında evrenin sonlu ve göksel kürelerin duvarları tarafından kuşatılmış oluşunu yadsıyan bilim insanlarından biri de Cusalı Nicholas'tır. Nicholas'ta da benzer bir açıklama girişimini gördüğümüz heliosentrik evren tasavvuru, sonsuz bir tanrı için en uygun olan yapıyı işaret eder. Nicholas açısından da Güneş'in parlayan yüzeyinin ardında yaşanabilir bir yer gizlidir ve Dünya da tıpkı Güneş gibi uzaydan bakılınca görülebilecek kızgın bir mantıyla çevrilidir. Nicholas'ın Dünya'yı bir gök cismine, Güneş'i de dünyevî bir cisme dönüştürmesinin yanında Bruno, yıldızlar ile gezegenler arasında şimdiki gibi bir ayırım yapan ilk bilim insanı olarak Güneş'i bir yıldız, Dünya ve diğer gezegenleri de yansıyan ışıkla parlayan koyu renkli nesnelere çevirmiştir (Wootton, 2020, s. 148).

Aristoteles ve Ptolemaios'tan farklı bir evren anlayışı benimseyen Bruno, Kopernik'in aleyhindeki savları bertaraf etmeye çalışmıştır.

Kopernik ve Bruno'nun açıklamalarının herkes tarafından kabul görmediğini, onların da eleştirilere maruz kaldığını hatta Bruno'nun sapkınlıkla suçlanarak yakıldığını hatırlatmak gerekir. Bu doğrultuda Güneş'in evrenin merkezinde bulunmasından hoşnut olmayan fakat Ptolemaios'un sisteminin de hatalar barındırdığının farkına varan Brahe, yaptığı dakik gözlemler sonucunda önemli bulgulara ulaşmıştır (Tekeli vd., 2001, s. 267). Brahe'nin gözlemleri, Aristoteles ve Ptolemaios'u destekleyecek nitelikte değil, Kopernik'in argümanlarıyla örtüşecek şekilde sonuçlar vermiştir. Ardından Kepler, Brahe ile birlikte araştırma yapma fırsatını yakalamış ve onun uzun bir süre boyunca bir araya getirdiği astronomik verilerden faydalanarak Kopernik'in dizgesinin doğruluğunu ispatlamaya yönelmiştir. Kepler, gezegenlerin hareketleri hakkında matematiksel bir model kurmaya çalışmış ve evrenin geometrik olarak düzenlendiğini düşünmek suretiyle tanrının niçin sadece altı gezegenin bir araya geldiği bir evren yarattığı sorusunu sorarak Kopernik'in tasarımında altı gezegeni taşıdığı varsayılan kürelerin aralarına, beş düzgün çok yüzlü cisim koymuştur (Ronan, 2003, s. 377). Düzgün çok yüzlü cisimlerin her birini -düzgün dörtyüzlü (piramit), küp, düzgün sekizyüzlü (sekiz eşkenar üçgen), düzgün onikiyüzlü (oniki beşgen) ve düzgün yirmiyüzlü (yirmi eşkenar üçgen)- diğerinin içine yerleştirerek art arda konumlandıran Kepler, merkezinde Güneş'in bulunduğu altı adet eşmerkezli küre oluşturmayı amaçlamıştır. Kepler, *Dünyadaki Düzenlilik* (Harmonices Mundi 1619) -onun 1596 yılında kaleme aldığı *Kozmografik Gizem* (Mysterium Cosmographicum) kitabının da benzer bir tema hakkında yazıldığı unutulmamalıdır- adlı eserinde mistik bir kavrayış serimleyerek sahip olduğu asalet ve güç nedeniyle evrenin özeğinde Güneş'in yer alması gerektiğini savunmuştur (Cushing, 2003, s. 100).

Kepler'in katkılarıyla geleneksel astronominin dayandığı kuramsal altyapı sarsılmaya başlamış ve yeni yaklaşımların geliştirilebilmesi için fizik biliminin desteğine gereksinim duyulduğu anlaşılmıştır. Modern bilimin temelindeki unsurlardan biri olan fiziğin, deneysel ve matematiksel bir niteliğe bürünmesinin önünü açan bilim insanı ise Galilei olmuştur. "Doğanın matematik diliyle yazılmış bir kitap" olduğunu savunan Galilei, yaptığı araştırmalarla bağlantısında bilimin matematikselleşmesinin çıkış noktasını oluşturmuştur. Galilei, teleskopla gökyüzünü gözlemleyerek Aristotelesçi evren anlayışını yıkıcı bir etkiye maruz bırakmış ve eylemsizlik ilkesi ile ilgili görüşleriyle fizik bilimindeki gelişmelere

öncülük etmiştir. Diğer yandan onun için sadece matematik yardımıyla kuramların tesis edilmesi yeterli değildir, onların sağlam bir zemin üzerinde yükseldiklerinin gösterilmesi adına deney ve gözleme gereksinim vardır ki Galilei, bunlardan yoksun bir kavrayışa sahip olduğundan dolayı Aristoteles'i eleştirmiştir (Galilei, 2008, s. 219). Anlaşılacağı üzere bu gelişmeler hem Batı'da ve Doğu'da ortaya konan birikimden beslenen hem de kendilerinin yolundan giden düşün ve bilim insanlarına önemli bir miras bırakan Kopernik, Kepler ve Galilei'nin sonlu ve kapalı bir evren algısından sonsuz bir evren anlayışına doğru gerçekleştirdikleri bilimsel atılımın ve Newton'un çalışmalarının düşünsel temelini meydana getirmektedir.

“Başkalarından uzağı görebilmesini, bu devlerin omzuna çıkmış olmasına” bağlayan Newton⁶ kendisinin “eski bilgeliği yeniden keşfetmek ve yaymak için özel olarak seçildiğini ve her kuşakta var olan bu şekilde kutsanmış birkaç kişiden biri olduğunu” düşünmüştür. Ona göre “ne de olsa Noel günü doğmuş ve vaktinden önce dünyaya geldiği için annesinden başka herkesin öleceğini sanmasına rağmen hayatta kalmıştır. Grantham'daki King School'un en başarılı öğrencilerden biri olmuş, ışığın sırrını çözmüş, devrim niteliğinde bir matematik oluşturmuş ve kütleçekimiyle ilgili düşüncelerini kısa sürede bilimsel bir gerçeklik olarak kabul ettirecek hesaplamalar yapmaya girişmiş” ve güvenilir sonuçlara ulaşmıştır (Christianson, 2004, s. 75). Newton'un yaşadığı dönemde farklı bilim dallarında önemli gelişmeler kaydedilmiştir ancak onun katkılarının bu kadar ön plana çıkması fizikte yeni bir dönemin başlangıcının simgesi olmuştur. “Kadim kahramanlara ait tüm zaferlerin kendisine yüklendiği Herkül” (Alatlı, 2010, s. 985) nitelemesiyle karakterize edilen Newton'un incelemelerini gerçekleştirdiği yıllara kadar gökyüzü ile yeryüzünün birbirinden farklı bir yapıya sahip olduğu bilinmektedir fakat Galilei'nin serimlediği fikirler ve Newton'un matematiksel doğa tasarımı dolayımında ortaya koyduğu argümanlar, mevcut kabullerin geçersiz olarak görülmesiyle sonuçlanmıştır.

⁶ 1642 ile 1727 yılları yaşamış çok yönlü bir bilim insanı olan Newton, oldukça başarılı bir öğrencilik dönemi geçirmiştir. Newton, 1661 yılında Cambridge Trinity College'a kabul edilmiş ve burada ilgilendiği alanlar, müteakip yıllarda meydana getirdiği bilimsel açıklamalarını temellendirmesine katkıda bulunan optik ve matematik olmuştur. 27 yaşına geldiğinde Cambridge'de matematik profesörü olan Newton'un başarıları, tarihsel süreç içinde dünya çapında kabul görmeye başlamıştır. Newton'un hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Christianson, G. E. (2004). *Isaac Newton: Bilimsel Devrim*. (Z. Aydın, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları; George, S. (2008). “Isaac Newton”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*, Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/newton/>; Thayer, H. S. (2005). *Newton's Philosophy of Nature: Selections from His Writings*. New York: Dover Publications.

NEWTON'UN DİZGESİ

Doğanın mahiyetinin açıklanması adına işlev üstlenen bilimlerin henüz felsefeden ayrışmasının tam olarak gerçekleşmemesi nedeniyle bu dönemde fiziğe, halen *doğa felsefesi* denilmektedir. Newton da klasik fiziğin son noktası niteliğindeki eseri *Principia*'ya, *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* adını vererek bu anlayışı benimsediğini göstermiştir. Newton açısından doğa felsefesinin farklı yanı, deneysel içeriğin bilimsel araştırmanın en önemli bileşenlerinden biri olarak değerlendirilmesidir. Bu anlamıyla deneysel doğa felsefesi, her türlü nedenin birkaç temel ilkedен çıkarılması esasına dayanır ve temel ilke de mutlaka olgularla kanıtlanmış olmalıdır. Newton buna; “*Varsayım uydurmuyorum (Hypotheses non fingo)*.” önermesiyle dikkat çekmiş ve eğer yalnızca varsayımların olanak tanıdığı ölçüde şeylerin gerçeklikleri hususunda tahminler yapılırsa herhangi bir bilim dalında kesin bir veriye ulaşıp ulaşılamayacağını anlamının zor olduğunu öne sürerek varsayım uydurmaktan kaçınılması gerektiğinin altını çizmiştir (Newton, 1997, s. 183; Janiak, 2009, s. 17-18). Bu bağlamda ona göre bir doğa filozofunun olgular karşısında *analiz* ve *sentez* şeklinde iki türlü yöneme başvurması gerekmektedir. Newton da bilimsel çalışmalarında bu yöntemleri izlemiş ve deney ile gözlem gibi modern bilimin iki önemli aracını kullanmak suretiyle tamamladığı bilimsel incelemeyi üç aşamalı bir süreç olarak görmüştür. Deney ve gözlemi içeren ilk aşamada, bir olgunun detaylarıyla irdelenmesi ve onu meydana getiren öğelerin tespit edilmesi için gözlem yapılır. Ardından olgunun nedeninin saptanması için deneye başvurulur. Bir sonraki aşamada kuram oluşturmak adına gözlemlenen ve deney vasıtasıyla sınanan olgu ile ilgili açıklamalar sunulur. Son aşamada ise ulaşılan bilgiler ışığında gelecekte ortaya çıkabilecek benzer bir durum hakkında tahminde/öndeyide bulunulur (Topdemir, 2011, s. 75).

Newton'un böyle bir yaklaşıma sahip olmasında astronomi, fizik ve matematik gibi bilimlerde meydana gelen gelişmeler ekseninde deneyin ne denli önemli olduğunun kabul görmesi etkilidir. Modern bilimin doğuşuna zemin hazırlayan süreçte deney ve gözlem, doğanın belirli yasalarla işleyen yapısını anlamının başlıca yollarını temsil etmiştir. Özellikle Platon ve Aristoteles'i anlamak ve yorumlamakla geçen Ortaçağ'da deneyi bilimsel bir yöntem olarak gündeme getiren Batılı bilim insanlarından ilki ise Grosseteste olmuştur. Bilimin deneyle başladığını iddia eden Grosseteste, gözlenen olguların varsayımlar aracılığıyla temellendirilmesi ve bu varsayımların da tekrar gözlemlerle sınanması gerektiğini ileri sürmüştür (Ural, 1994, s. 2). Aristoteles'in tümevarım ve tüm dengelime dayalı uslamalarını bilimsel araştırmanın aslı formu olarak benimseyen bilim insanı, bilimsel

araştırmanın tümevarımla işleyen kısmına ayrıştırma; ayrıştırılan unsurların yeniden bir araya getirilerek orijinal olgunun oluşturulduğu tümdengelimsel kısma da birleştirme adını vermiştir. Grosseteste, tümevarımsal aşamayı uyuşma ve farklılık yöntemleri olarak nitelendirdiği fikirlerle daha da geliştirmiştir (Kabadayı, 2007, s. 4). Grosseteste'in öğrencisi olan R. Bacon da onunla aynı görüşleri paylaşarak deney ve gözlemin önemine vurgu yapmıştır. Bilimsel yöntem tartışmalarında dikkat çeken bir bilim insanı olan R. Bacon, deneysel bilimi bütün bilimlerin efendisi şeklinde niteleyerek olgular hakkındaki bilgilerin çoğaltılması için deneyin gerekliliğinin altını çizmiş ve olguların matematik aracılığıyla betimlenmesinin mümkün olduğunu göstermiştir.

Bilimsel bilgiye ulaşılmasını garantileyecek yöntem(ler) konusunda yeni görüşler ileri sürenlerden biri de F. Bacon olmuştur. Doğa hakkında kesin ve güvenilir bilgi elde etmenin yollarını arayan F. Bacon'a göre, "bilgi güçtür". Doğaya egemen olmak için temini gereken bilgi ise ancak deney ve gözlemle desteklenen tümevarım yoluyla sağlanabilir. F. Bacon'a göre bilimsel araştırmalarda hızlı bir şekilde değil, tedricen genel kavramlara yükselmeyi mümkün hale getiren bir tümevarım kullanılmalıdır. F. Bacon açısından "düşük dereceli korelasyonların bulunduğu genelleştirmelerden daha kapsamlı korelasyonları içeren genelleştirmelere doğru yavaş yavaş ilerleyen bir tümevarım"ın uygulanması daha geçerlidir. Böylece olgular arasındaki özsel ilişkilerin tespiti olanaklı olabilir. İlineksel ilişkileri ayıklamak için dışarı atma tekniğini kullanan F. Bacon, varsayımlarını geçersiz kılan aykırı örnekleri ortaya çıkarmak amacıyla varlık, yokluk ve derece çizelgelerini kullanmıştır.⁷ Modern bilimin ilk temsilcilerinden biri olarak F. Bacon, bilimsel ilerlemenin sağlanmasına yönelik yeni bir yaklaşım geliştirmiş ve deneyi ön plana çıkararak doğayı anlamının en uygun yönteminin tümevarım olduğunu ileri sürmüştür.

F. Bacon'ın tümevarım ve deneyle ilgili kavrayışını eleştiren Descartes ise tümdengelim dayalı bir akıl yürütme biçimi öngörmüş ve evrenin işleyişine ilişkin mekanik bir kavrayış sunmuştur. Gerçeğe ulaşılmasının en önemli/geçerli yolunu, onu yöntemli bir şekilde aramakta gören Descartes'e göre aklın, her şey hakkında doğru ve güvenilir yargılara varmasını teminat altına alacak bir yöntem gereksinimi vardır. Bu yöntem, herhangi bir gerçeği keşfetmek adına zihnin kuvvetlerinin kendilerine doğru çevrilmesi gereken şeyleri sıra ve düzene koymayı sağlar

⁷ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Bacon, F. (2012). *Novum Organum*. (S. Önal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.

(Descartes, 1997, s. 23). Böylece basit önermelerden hareket edilerek daha karmaşık olanlara ulaşmayı olanaklı hale getirecek bir bilimsel yöntem çerçevesinde ilkin hızlı bir biçimde hüküm vermekten ve önyargılara takılıp kalmaktan kaçınmak gerekmektedir. Descartes açısından apaçıklık kuralına bağlı olarak kendisinden kuşku duyulmayacak derecede açık ve seçik bir biçimde kavranan şeylere öncelik verilmelidir. Ardından analiz kuralı ekseninde sorunları çözmek için her biri mümkün olduğunca bölümlere ayrılmalıdır. Sıra kuralına göre ise doğal olarak şeyler arasında bir düzen bulunduğunu varsayarak düşünceler, basitten karmaşığa doğru yürütülmelidir. Son olarak sayış kuralı gereğince eksiksiz sayımlar ve genel kontroller yapılmalıdır (Descartes, 1994, s. 21-22). Bilimsel yöntemin kurallarını belirleyen Descartes sezgi, tümdengelim ve matematiğe verdiği önem ve önceliğin yanında deneyi göz ardı etmiştir. Çünkü Descartes, deneyin yanıltıcı olduğunu ve ancak matematiğin sağlam ve güvenilir bilginin temelinde bulunduğunu benimsemiştir.

Anlaşılabileceği üzere deneysel bilimin gelişme göstermesine bağlı olarak deneyi, varsayımları veya kuramları denetlemek ve bilimsel düşünceyi ilerletmek için kullanan bilim insanı Newton olmuştur (McClellan ve Dorn, 2008, s. 316). Newton'un bilimsel yönetime ilişkin en önemli katkısı, yararlandığı araçlar arasında bir tercih yaparken takındığı dengeli tutumdur. Diğer düşünürlerin matematik, tümdengelim, tümevarım, gözlem ve deney gibi unsurları ayrı ayrı ve genelde belirli bileşimler halinde kullanmalarının yanında Newton dengeleyici bir yaklaşımı uygun görmüş ve bu da ona üstünlük sağlamakla kalmamış, onun yöntemine kendini doğrulayıcı bir nitelik kazandırmıştır (Dobbs ve Jacob, 2000, s. 19-20). Daha önce bir sistem dahilinde gerçekleştirilen birtakım kuramsal araştırmaları, deney ve gözlemden faydalanarak etkili bir şekilde sonuçlandıran Newton; fizik (hareket ve evrensel çekim yasaları), matematik (diferansiyel ve integral hesapları) ve optik (ışık ve renklerle ilgili incelemeler) alanlarında özgün katkılar sunmuştur.

Bu doğrultuda araştırmalarını devam ettiren Newton'un en belirgin başarısı kütleçekimini, doğada var olduğu savlanan düzeni kuran esas öge olarak betimlemesidir. Kütleçekiminin keşfi, fizik ve astronomi tarihindeki bir dönüm noktası anlamına geldiğinden Newton denilince hatırlanan ilk şeyin bu kavramlaştırma olması doğaldır. Newton kütleçekimi ile madde ve hareket hakkındaki yeni bir anlayışın düşünsel zeminini hazırlamıştır. Bilimin hangi yoldan ilerleyebileceğine yönelik yetkin örnekler sunan Newton için bilim, sadece olgu toplama ve sınıflama süreci ya da a priori ilkelerden mantıksal sonuçlar üretme işlemi değil, kantitatif açıdan ifade edilen gözlem ve deney sonuçlarını bir kavram ekseninde

açıklayan hipotetik dedüktif bir girişimdir. Newton da tıpkı Galilei -aynı yöntemi başarılı bir şekilde uygulasa da kapsamlı bir kurama ulaşamamıştır- gibi bilimin konusunun “doğa” olduğunu iddia etmiş ve bunun matematiksel özelliklere sahip bölünemeyen en küçük parçacıklar olan atomlardan yapıldığını öngörmüştür. Doğada karşımıza çıkan her türden değişim hatta genel manasıyla her şey, bu atomların bir araya gelmesi veya birbirinden ayrılması ile gerçekleşmiştir. Bilimin amacı da bu matematiksel nitelikleri ihtiva eden doğadaki matematiksel değişimlerin anlaşılmasını sağlayan yasaları bulmak başka bir ifadeyle doğanın deneye açık işleyişini, matematiksel bir kuram koşutluğunda betimlemek ve açıklamaktır (Yıldırım, 2008, s. 106). Newton’un ayrıntılarıyla sunduğu kuramı aracılığıyla açıklık getirmek istediği temel sorun ise Galilei’nin, Aristoteles’in aktardığı doğal hareket tanımında yapmayı başardığı köklü değişikliktir. Doğal hareketin dairesel değil de doğrusal olduğunun kabul görmesiyle bağlantısında Galilei’nin dile getirdiği argümanlar bunun ana temasını oluşturmaktadır. Hareket eden cisimlerin, hareketlerini sürdürme yönünde doğal bir eğilime sahip olduklarının ayırımına varan Galilei tarafından deneyle ispatlanan, eğik düzlem üzerinde bırakılan bir cismin, kendisine müdahalede bulunulmadığı takdirde sonsuza kadar düzgün ve doğrusal biçimde devineceğine ilişkin belirleme, yer kinematiği için başarıyı simgelemiş ancak gök dinamiği ile ilgili önemli bir soruna yol açmıştır (Gribbin, 2014, s. 123). Bilindiği gibi gök cisimleri, doğrusal değil, dögüsel hareket etmektedirler. Bu durumda, doğal hareketin ispatlanmış bir hakikat statüsüne sahip doğrusallığının ve gözlem verilerine dayanılarak varılan bir gerçeklik olan dögüsellüğünün yeni evren algısı bağlamında birleştirilebilmesi sorunu karşımıza çıkar ki bunu da Newton, kütleçekimi kavramlaştırmasıyla çözebilmiştir.

Newton’dan önce Kepler, bilim tarihine *Kepler Yasaları* olarak geçen ve gezegenlerin devinimlerini/yer değiştirmelerini matematiksel olarak açıklayan yasaları keşfetmiştir. Bunlara göre bütün gezegenler, Güneş’in etrafında bir elips üzerinde dönerler. Güneş’i herhangi bir gezegene bağlayan doğru parçası, eşit süreler içinde eşit alanları tarar ve aynı zamanda gezegenlerin dolanma periyotlarının karesinin Güneş’e olan uzaklıklarının küplerine oranı birbirine eşittir (Cushing, 2003, s. 102-105; Tekeli vd., 2001, s. 300). Fakat Kepler, gezegenlerin Güneş’in etrafında elips yörüngeler üzerindeki dönüşlerine netlik kazandıramamıştır. İncelemelerini sürdüren bilim insanı, bu duruma çözüm bulabilmek için Güneş’ten

çıkıp gezegenleri yörüngeleri üzerinde devindiren bir gücü kendi tabiriyle *anima motrix*i işaret etmiş (Cushing, 2003, s. 101) yine de sorunun üstesinden gelememiştir.

Bu bağlamda Newton, Kepler ve Galilei'nin çalışmalarının sonuçlarından yola çıkarak hem elmanın yere düşmesini hem de Ay'ın ve gezegenlerin hareketlerini açıklayabilecek olan bir modelin oluşturulması yönündeki araştırmalarını devam ettirmiştir. Newton'un yaptığı hesaplamalar, elmanın düşmesini sağlayan kuvvet ile Ay'ın yörüngesinde kalmasına olanak tanıyan kuvvetin aynı olduğunu göstermiştir. Bu da kütleçekimdir. Söz konusu kuvvet, elmanın düşüşünde olduğu gibi Ay'ın üzerinde de etki yaptığından Newton, varsayımını Ay'ın dolanım hareketine uygulayarak şöyle bir çıkarımda bulunmuştur: "Eğer bir dağın tepesinden atılan mermi, yeteri kadar hızlı fırlatıldığında Yer'e düşmeyip kazandığı merkezkaç kuvvetle kütleçekim kuvvetinin dengelenmesi sonucu, tıpkı doğal bir uydu gibi Yer'in çevresinde dolanıyorsa o zaman Ay da aynı koşullara bağlı olarak dolanım hareketi yapmaya zorlanıyor demektir. Öyleyse eğer yerçekimi olmasaydı, Ay v hızıyla düzgün doğrusal hareket yapacaktı ve t süresinde B noktasına gelecekti. Ancak yerçekimi olduğundan Ay çekilmekte ve aynı t süresinde C noktasına gelmekte demek ki BC mesafesini adeta düşmektedir. Böylece doğrusal değil, dögüsel hareket yapmış olmaktadır." (Topdemir, 2010, s. 89) Bu da dögüsel harekette bu iki kuvvetin eşit miktarda bulunduğu anlamına gelir. Böylece Newton "bütün cisimlere ait ve içerdikleri farklı madde miktarıyla orantılı olan bir kütleçekiminin varlığı" ve bunun da "herhangi bir cismin farklı eşit parçacıklarına doğru olan kütleçekim kuvvetinin, yerlerin parçacıklardan uzaklığının karesinin tersi" olduğu sonucuna ulaşmıştır. O halde çekim kuvvetinin evrensel ifadesi şu formüldeki gibi olmalıdır (Cushing, 2003, s. 166):

$$F = G \cdot \frac{m_1 \times m_2}{d^2}$$

Kepler'in "gezegenlerin dolanma periyotlarının karesinin Güneş'e olan uzaklıklarının küplerine oranının birbirine eşit" olduğunu belirten üçüncü yasaının yardımıyla Newton, iki cisim arasında bulunan çekimi betimlemeyi başarmıştır. Newton, sadece gezegen hareketlerinin dinamik yönünü analiz etmemiş aynı zamanda Aristoteles'ten bu yana birbirinden bağımsız olduğu düşünülen serbest bırakılan cisimlerin yere düşmesi ve gezegenlerin hareket etmesi ile ilgili problemlerin tek bir kuramla anlatılabileceğini/anlaşılabileceğini de göstermiştir (Topdemir, 2010, s. 90). Yere düşen bir nesne ile bir gezegenin devinimi arasındaki ilişkiyi/bağıntıyı ortaya koyan Newton'un kuramı, Kepler'in yasalarını açıklamanın yanında küçük

(sürekli bir fonksiyonun düz akışı) -her ne kadar Newton'un mu yoksa Leibniz'in mi bulunduğu tartışmalara konu olsa da- yararlanmıştır (Bernal, 2009, s. 424-425).

Bunların yanı sıra Newton mekaniğin, aksiyomatik yapısını fiziksel dünyadaki olgulara bağladığından bu mekanik, ampirik açıdan oldukça önemlidir. Bilim insanı Güneş sisteminin, çekim merkezinin sabit olduğunu ve bundan dolayı mutlak uzaklıkların tayini için uygun bir referans noktasını işaret ettiğini varsaymış ve buna dayanarak orijini, Güneş sisteminin çekim merkezi olan bir koordinat sistemi seçmek suretiyle aksiyomları gerçek hareketlere uygulayabilmiştir. Esasen Newton, bu varsayımında öngördüğü Güneş sisteminin çekim merkezinin hareket etmeden durduğu savını kanıtlayamamıştır ancak bu açıklama biçimi *kova deneyi* ile uyumlu görülmüştür. Newton'un yorumunda su, kovanın kenarlarına doğru çekilmekte ve bu da *mutlak mekâna* göre bir hızlanmaya gönderme yapmaktadır. Newton açısından bu merkezkaç ivmelenme, sadece görelî hareketlerden *mutlak mekâna* göre farklılık gösteren hareketlerin etkilerinin tipik bir örneğidir (Newton, 1997, s. 80-86). Newton'un *mutlak mekânın* varlığı hakkında gündeme getirdiği fiziksel argümanların en önemlisi, suyla dolu dönen bir kovanın hareketine ilişkin bu analizleridir. Ona göre “eğer böyle bir kova, bükülmüş bir ipten sarkıtılırsa ve ip açıldıkça dönmesine izin verilirse suyun yüzeyi bir süre düz kalacak ve yavaş yavaş içbükey bir şekil” alacak ve bu durumda su, kovayla aynı oranda dönmeye başlayacaktır. Newton bu deneyiyle suyun yüzeyinin şeklinin bozulmasının, suyun kovayla bağlantılı hızlanmasıyla ilgili olamayacağını kanıtlamıştır. Çünkü nispi bir hızlanma ortaya çıktığında su, önce düz, sonra içbükey olmaktadır. Ancak suyun yüzeyi, nispi bir hızlanma gerçekleşmediği takdirde de düz ya da içbükey olabilmektedir (Losee, 2008, s. 102-103; Newton, 1997, s. 10-11). Diğer yandan Newton Dünya'nın, Güneş'ten uzaklaşma eğilimi göstermesine neden olan devinimin de *mutlak hareket* ile benzerliğini işaret etmiştir. Çünkü Güneş sisteminin çekim merkezinin, dögüsel hareketin de merkezi olduğu bilinmektedir. Newton'un varsayımları, *mutlak hareket* hakkındaki görüşlerle uyumludur (Losee, 2008, s. 88). “Daima benzer ve hareketsiz duran, kendi dışındaki herhangi bir şeye bakılmaksızın kendi doğası içinde olan mutlak mekân”, “kendi başına ve kendi yardımıyla dışındaki hiçbir şeyle ilgilenmeden tekbiçimli olarak akan mutlak zaman” ve “bir cismin konumunu mutlak bir yerden diğerine doğru değiştiren mutlak hareket” gibi tanımlamalar Newtoncu evrenin sahnesini oluşturmuştur (Capra, 2009, s. 75). Bu eksende onun kuramı, olgusal evrende karşılık bulduğu ölçüde kendisinden sonra gelen bilim ve düşün insanları tarafından da kabul görmüştür. Doğru, güvenilir ve yeterince temellendirilmiş bilgi içerdiğinden Newton'un kuramı, yeni bir entelektüalizm yaratmayı başarmıştır

(Popper, 2020, s. 50).

Sonuç

Ptolemaios tarafından Aristotelesçi fiziğe ve geometriye bağlı olarak formüle edilen ve tüm Ortaçağ boyunca hüküm süren geosentrik evren anlayışının Kopernik'in çalışmalarıyla yıkılmasının ardından astronomi ve fizik alanlarında önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Müteakip yıllarda Kepler'in katkılarıyla geleneksel astronominin dayandığı kuramsal altyapı sarsılmaya başlamış ve yeni yaklaşımların geliştirilebilmesi için fizik biliminin desteğine gereksinim duyulduğu anlaşılmıştır.

Modern bilimin ana bileşenlerinden biri olan fiziğin, deneysel ve matematiksel bir nitelik kazanmasını olanaklı kılan bilim insanı Galilei olmuştur. Evrenin yapılışına ilişkin daha kapsamlı ve kuşatıcı açıklamalar ise Newton tarafından ortaya konmuştur. Bu bağlamda *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri* ya da genel olarak kullanılan adıyla *Principia*, Aristoteles'in katkılarıyla şekillenen fizik bilimine ilişkin kabullerin alt üst oluşunu temsil eden eserdir. Newton burada fizik problemlerinin çözümüne yönelik tutarlı bir kuramsal açıklama modeli oluşturmayı başarmış ve soyut matematiksel ifadelermiş gibi gözükten aktarımlarıyla mekanik biliminin gelişmesine öncülük etmiştir. Öyle ki Newton fiziğini diğer anlayışlardan ayıran en önemli husus, onun dizgesinin matematiksel temelleri olmuştur. Döneminin koşulları ekseninde Aristoteles'te ve sonraki yıllarda bu alana katkı sağlayan diğer düşünürlerde de doğa hakkında başarılı açıklamalar görülmekteyken Newton'un matematik ve geometriyi esas alması hem evrensel nitelikler ortaya koymasını hem de bilimsel devrimin mimarı olmasını mümkün kılmıştır.

Sağlam ve güvenilir bilgiye ulaşılmasını teminat altına alan bir bilimsel yöntemin oluşturulması, bu dönemin de öncelikli meselelerinden biri olduğundan Newton, bilimsel yöntem hakkında da önemli görüşler ileri sürmüştür. Deney ve gözlem gibi modern bilimin iki önemli aracından faydalanarak çalışmalarını devam ettiren Newton, bilimsel araştırmayı üç aşamadan oluşan bir etkinlik olarak görmüştür. Deney ve gözlemi içeren ilk aşamada bir olgunun, detaylarıyla izlenmesi ve onu oluşturan öğelerin tespit edilmesi için gözlem yapılır. Gözlemlenen olgunun, nedenlerinin incelenmesi diğer bir ifadeyle neden böyle olduğunun meydana çıkarılması için deneye başvurulur. Bir sonraki aşamada kuram oluşturmak adına gözlemlenen ve deney aracılığıyla sınanan olgu hakkında açıklamalar sunulur. Son aşamada ise eldeki bilgilere dayanarak gelecekte meydana gelebilecek benzer bir duruma yönelik tahminde/öndeyide bulunulur. Bununla koşutluk içerisinde diğer düşünürlerin matematik, tümdengelim, tümevarım, deney ve gözlem gibi

unsurlardan ayrı ayrı ve genelde belirli bileşimler halinde yararlanmaları karşısında Newton'un dengeleyici yaklaşımı, dalından yere düşen elmanın nasıl düştüğünün gözlemlenmesinden yola çıkarak evrensel çekim yasasına varmasını olanaklı hale getiren bir dizge oluşturmasını sağlamıştır.

Kopernik, Kepler ve Galilei gibi devlerin omuzlarına çıktığını diğer bir ifadeyle onların hazırladığı zemin üzerinde görüşlerini inşa ettiğini söyleyen bilim insanı, fizikte kuramsal evreye geçişi simgeleyen bir başyapıt meydana getirerek yalnızca gök cisimlerinin hareketlerini değil, aynı zamanda optik ve mekaniğin inceleme alanına giren meseleleri de aydınlatmış ve bilim tarihinin en dikkat çekici figürlerinden biri olmuştur. Kepler'in yasalarından yola çıkarak kütleçekimi kavramlaştırmasını geliştiren Newton, gözlem ve deney yoluyla bilim camiası tarafından kabul gören sonuçlara ulaşmış ve geometri sayesinde de yeni bir madde ve hareket anlayışının düşünsel temellerini hazırlamıştır.

Kendini uçsuz bucaksız doğrular denizinin kıyısında oyun oynayan bir çocuk olarak niteleyen Newton, doğa bilimlerindeki araştırma ve incelemeleri ekseninde çığır açıcı bir yaklaşım tarzı ortaya koymuş ve böylece ilerleyen yıllarda sosyal bilimlerde de yansımaları bulan bilimsel yöntemle ilintili görüşleri, farklı alanlarda da uygulamaya açılmıştır. Evrenin işleyişini düzenleyen doğal yasalar olduğu kabulünden hareketle bazı sosyal bilimciler, benzer bir yaklaşım tarzını toplumsal ilişkilere de uyararlarsa sosyal bilimlerde de doğa bilimlerinde gözlemlenen ilerlemeyi sağlayabileceklerini savlamışlardır.

Kaynakça

- Alatlı, A. (2010). *Batı'ya Yön Veren Metinler: Aydınlanma, Burjuvazi Yüzyılı, Bilim Çağının Zaferi (1650-1800)*, (C. 3). İstanbul: İlke Eğitim ve Sağlık Vakfı Yayınları.
- Aristoteles. (2012). *Metafizik*. (K. H. Ökten ve G. Sev, Çev.). İstanbul: Notos Kitap Yayınevi.
- Aristoteles. (1997a). *Fizik*. (S. Babür, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Aristoteles. (1997b). *Gökyüzü Üzerine*. (S. Babür, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Bacon, F. (2012). *Novum Organum*. (S. Önal, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Bernal, J. D. (2009). *Bilim Tarihi I*. (T. Ok, Çev.). İstanbul: Evrensel Yayınları.
- Capra, F. (2009). *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. (M. Armağan, Çev.). İstanbul: İnsan Yayınları.

- Christianson, G. E. (2004). *Isaac Newton: Bilimsel Devrim*. (Z. Aydın, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Cushing, J. T. (2003). *Fizikte Felsefi Kavramlar I, Felsefe ve Bilimsel Kuramlar Arasındaki Tarihsel İlişki*. (B. Ö. Sarıoğlu, Çev.). İstanbul: Sabancı Üniversitesi Yayınları.
- Descartes, R. (1994). *Metot Üzerine Konuşma*. (K. S. Sel, Çev.). İstanbul: Sosyal Yayınları.
- Descartes, R. (1997). *Aklın İdaresi İçin Kurallar*. (M. Karasan, Çev.). Ankara: Maarif Matbaası.
- Dobbs, B. J. T. ve Jacob, M. C. (2000). *Newton ve Newtonculuk Kültürü*. (G. Ezber, Çev.). İstanbul: İzdüşüm Yayınları.
- Galilei, G. (2008). *İki Büyük Dünya Sistemi Hakkında Diyalog*. (R. Aşçıoğlu, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- George, S. (2008). Isaac Newton, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Edward N. Zalta (ed.), <https://plato.stanford.edu/archives/fall2008/entries/newton/>.
- Grant, E. (1986). *Ortaçağda Fizik Bilimleri*. (A. Göker, Çev.). İstanbul: Verso Yayınları.
- Gribbin, J. (2014). *Bilim Tarihi*. (B. Gönülşen, Çev.). İstanbul: Alfa Yayınları.
- Janiak, A. (2009). *Newton As Philosopher*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kabadayı, T. (2007). Bilim Tasarımlarının Kısa Tarihi, *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 3, 1-26.
- Kopernik, N. (2002). *Göksel Kürelerin Dönüşleri Üzerine*. (S. Babür, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Koyre, A. (1998). *Kapalı Dünyadan Sonsuz Evrene*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınevi.
- Kuhn, T. S. (2007). *Kopernik Devrimi: Batı Düşüncesinin Gelişiminde Gezegen Astronomisi*. (H. Turan, D. Bayrak ve S. K. Çelik, Çev.). Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Losee, J. (2008). *Bilim Felsefesine Tarihsel Bir Giriş*. (E. Böke, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- McClellan, J. E. ve Dorn, H. (2008). *Dünya Tarihinde Bilim ve Teknoloji*. (H. Yalçın, Çev.). Ankara: Arkadaş Yayınları.

- Newton, I. (1997). *Doğa Felsefesinin Matematiksel İlkeleri*. (A. Yardımlı, Çev.). İstanbul: İdea Yayınları.
- Newton, I. (2022). *Optik*. (E. İşbilen, Çev.). İstanbul: Fihrist Kitap.
- Popper, K. (2020). *Daha İyi Bir Dünya Arayışı*. (İ. Aka, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ronan, C. A. (2003). *Bilim Tarihi: Dünya Kültürlerinde Bilimin Tarihi ve Gelişmesi*. (E. İhsanoğlu ve F. Günergun, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.
- Sezgin, F. (2008). *İslam'da Bilim ve Teknik*, (C. 2). İstanbul: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür AŞ. Yayınları.
- Singer, C. (1960). *A Short History of Scientific Ideas to 1900*. UK: Oxford University Press.
- Tekeli, S., Kahya, E., Dosay, M., Demir, R., Topdemir, H. G., Unat, Y. ve Koç, A. A. (2001). *Bilim Tarihine Giriş*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Thayer, H. S. (2005). *Newton's Philosophy of Nature: Selections from His Writings*. New York: Dover Publications.
- Topdemir, H. G. (2010). Isaac Newton ve Bilim Devrimi, *Bilim ve Teknik Dergisi*, 515, 86-91.
- Topdemir, H. G. (2011). Isaac Newton ve Bilimsel Usavurma Kuralları, *Bilim ve Teknik Dergisi*, 527, 72-75.
- Wootton, D. (2020). *Bilimin İcadı-Bilim Devrimi'nin Yeni Bir Tarihi*. (N. Elhüseyni, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Unat, Y. (2001). *İlkçağlardan Günümüze Astronomi Tarihi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Ural, Ş. (1994). Bilim Felsefesinin Amacı veya Bilim Felsefesinin Felsefesi. *Felsefe Arkivi*, 29, 1-12.
- Yıldırım, C. (2008). *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Summary

"If I have seen further, it is by standing on the shoulders of giants." said Newton thought that he was specially chosen to rediscover and spread ancient wisdom, and that he was one of the few people in every generation so blessed. Giants mentioned by Newton, such as Copernicus, Kepler and Galileo, became important scientists who paved the way for the discovery of gravitation. By making it possible to replace the geocentric understanding of the universe that had been dominant for centuries with the heliocentric understanding of the universe, Copernicus took a step towards destroying the established assumptions created by Aristotle and continued by Ptolemy. The scientist, who positioned the "sphere of fixed stars" at the top of everything, then created an order by arranging the planets and criticized the views that

placed the Earth motionless at the center of the universe, fixing the Sun at the center and giving motion to the Earth. Brahe's observations, which tried to prove these wrong, produced results that did not support Aristotle and Ptolemy, but were consistent with Copernicus's arguments. Subsequently, with Kepler's contributions, the theoretical infrastructure on which traditional astronomy was based began to afflict. Galileo, who argued that "nature is a book written in mathematical language", shook the foundations of the Aristotelian understanding of the universe by observing the sky with a telescope and pioneered the developments in physics with his views on the principle of inertia. These developments are the scientific breakthrough that took place from the perception of a finite and closed universe to the understanding of an infinite universe by Copernicus, Kepler and Galileo, who were fed by the knowledge put forward in the West and the East and left an important legacy to the philosophers and scientists who followed their path and it shows the intellectual basis of Newton's work.

On the other hand, there is a historical phase in which important developments regarding the scientific method are witnessed, and these will be decisive on Newton's approach. For example, Grosseteste was the first Western scientist to bring the experiment to the agenda as a scientific method. Claiming that science begins with experimentation, Grosseteste argued that the observed phenomena should be grounded through assumptions and these assumptions should be tested with observations again. R. Bacon, a student of Grosseteste, also shared the same views with him and emphasized the importance of experiment and observation. R. Bacon, a scientist who draws attention in scientific method discussions, described experimental science as the master of all sciences, underlined the necessity of experimentation to increase the knowledge about phenomena, and showed that it was possible to describe phenomena through mathematics. F. Bacon, who was looking for ways to obtain precise and reliable information about nature, brought up the idea that "Knowledge is power!" and that the knowledge needed to dominate nature could only be obtained through induction supported by experiment and observation. Criticizing F. Bacon's understanding of induction and experiment, Descartes envisioned a deductive reasoning style and presented a mechanical understanding of the functioning of the universe. Descartes, who determined the rules of the scientific method, ignored experimentation despite the importance and priority he gave to intuition, deduction and mathematics. Because Descartes accepted that experiment was misleading and that only mathematics was the basis of strong and reliable knowledge. As experimental science developed, the scientist who used experiments to check hypotheses or theories and advance scientific thought was Newton. Newton's most important contribution to the scientific method is the balanced attitude he adopted when making a choice among the tools he used. While other philosophers used elements such as mathematics, deduction, induction, observation and experiment separately and generally in certain combinations, Newton adopted a balancing approach, which not only gave him superiority but also gave his method a self-confirming quality.

Since the discovery of gravitation, which occurred in parallel with these, means a turning point in the history of physics and astronomy, it is natural that the first thing that comes to mind when Newton is mentioned is gravitation. "Why does an apple fall down from its branch instead of going up?", "Why do planets revolve around the Sun in a specific (elliptical) orbit?" or "Why does the Moon revolve around the Earth?" Newton answered these questions by the conceptualization of gravitation. According to this discovery, Newton not only analyzed the dynamic aspect of planetary movements, but also showed that the problems related to the falling of released objects to the ground and the movement of planets, which were thought to be independent of each other since Aristotle, could be explained/understood with a single theory. Newton's theory, which reveals the relationship between an object falling to the ground and the motion of a planet, not only explained Kepler's laws, but also made corrections to the laws by estimating some quantitative truths by showing small deviations. In light of this information, it would be appropriate to say that Newton's *Principia* is a masterpiece that symbolizes the transition to the theoretical phase in physics. Thus, Newton's theory was accepted by the scientists and intellectuals who came after him, to the extent that it found a response in the real universe. Since it contains accurate, reliable and sufficiently based information, Newton's theory has succeeded in creating a new intellectualism.

POSTMODERN LAMPOON: METATHEATRICAL SATIRE ON NEOLIBERALISM IN TIMBERLAKE WERTENBAKER'S OUR COUNTRY'S GOOD*

POSTMODERN YERĞİ: TIMBERLAKE WERTENBAKER'İN OUR COUNTRY'S GOOD OYUNUNDA NEOLİBERALİZMİN METATEYATRAL HİCVİ

Esra ÜNLÜ ÇİMEN

Arş. Gör. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları, İngiliz Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
esraunlu@karatekin.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 16 Aralık 2023
Kabul edildiği tarih: 29 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 16 December 2023
Date accepted: 29 July 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Metatiyatro; Hiciv; Postmodernizm;
Timberlake Wertenbaker; Our
Country's Good

Keywords

Metatheatre; Satire; Postmodernism;
Timberlake Wertenbaker; Our
Country's Good

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.3

Abstract

Metatheatre, which generally indicates a number of strategies revealing the fictionality of plays, has been prevalent throughout the history of theatre. The metatheatrical vehicles like the play-within-the-play have been sustainedly employed by playwrights in Ancient Greek theatre, Roman theatre and English theatre since the Renaissance. In English theatre, many studies on this concept have focused on the Renaissance as it became popular in this period. Studies on metatheatre have often described it as a technical novelty breaking the illusion created by traditional/realist plays. However, a careful analysis of its use in plays from varying periods and cultures shows that metatheatre has also been employed as a tool of satirizing politics by the playwrights. In both Renaissance and eighteenth-century English drama, metatheatrical tools were used to satirize domestic politics and familiar politicians. However, with postmodernism, in the twentieth century, the context of satire changed since it was directed at universal problems, ideologies and accustomed ways of thinking rather than the contemporary problems of a certain country. In line with such a change, metatheatrical satires in the twentieth century aimed to target grand narratives produced by modernity. One such play is *Our Country's Good* (1988) by Timberlake Wertenbaker in which neoliberalism as a master narrative is satirized through the device of the rehearsal-within-the-play. Within this context, this study aims to explore *Our Country's Good* as a postmodern satire to show that satire still has validity in the postmodern age and draw attention to the symbiotic and persistent relation between satire and metatheatre.

Öz

Tiyatro metinlerinin kurgusallığını vurgulayan metatiyatro kavramı tiyatro tarihi boyunca karşımıza çıkar. Antik Yunan'da, Roma'da ve Rönesans'tan itibaren günümüze kadar İngiliz tiyatrosunda oyun yazarları eserlerinde oyun-içinde-oyun gibi çeşitli metateyatral araçlara başvurmuşlardır. İngiliz tiyatrosu özelinde, metatiyatronun Rönesans döneminde popülerleşmiş olmasının neticesinde, bu kavram üzerine yapılan çalışmaların daha ziyade Rönesans dönemi oyunlarını kapsadığı görülebilir. Kavram üzerine yapılan çalışmaların çoğu metatiyatroyu geleneksel/gerçekçi oyunların yarattığı illüzyonu bozan teknik bir yenilik olarak ele almışlardır. Fakat metatiyatronun farklı dönem ve kültürlerdeki kullanımına bakmak onun aynı zamanda siyasi hiciv amaçlı kullanılan bir tiyatro tekniği olduğunu ortaya koyar. Örneğin, Rönesans ve on sekizinci yüzyıl İngiliz tiyatrosunda oyun yazarlarının ülke sorunlarını ve politikacıları hicvetmek için metatiyatroya başvurdukları görülür. 20. yüzyılda ise postmodernizmin etkisiyle hiciv kavramının bağlamı değişmiş, önceki yüzyıllarda belirli bir ülkenin belirli bir dönemindeki ekonomik kriz, sosyal adaletsizlik, siyasi baskı gibi sorunlarını hedef alan hiciv, daha evrensel meseleleri ve ideolojileri tartışmaya açmaya başlamıştır. Bu değişim neticesinde, metateyatral hicivler modernitenin ürünü olan büyük anlatıları sorgulamaya başlamışlardır. Böyle bir durum, Timberlake Wertenbaker'ın oyun-içinde-prova tekniği yoluyla kendi döneminin neoliberal uygulamalarından yola çıkarak neoliberalizmi genel bir ideoloji olarak hicvettiği *Our Country's Good* (1988) adlı oyununda görülebilir. Bu çerçevede, bu çalışmanın amacı, Wertenbaker'ın *Our Country's Good* oyununu postmodern hiciv olarak analiz ederek hicvin postmodern çağda da geçerliliği olan bir tür olduğunu göstermeye ve hicivle metatiyatro arasında süregelen simbiyotik ilişkiyi ortaya koymaya çalışmaktır.

* This article is produced from the author's Ph.D. dissertation *Metatheatre as Political Satire in Renaissance and Twentieth-Century English Drama* (2023) written under the supervision of Prof. Dr. Sıla Şenlen Güvenç at Ankara University (Graduate School of Social Sciences, Faculty of Language, History and Geography, Department of Western Languages and Literatures/English Language and Literature).

Introduction

Like theatre itself, metatheatre has an ancient history. However, it was in 1963 that the concept was theorized by American theatre critic Lionel Abel. A limited number of studies on metatheatre, which seem to have focused upon Renaissance drama, introduce the concept as a theatrical innovation that breaks the fourth wall between the audience and the stage, emphasizing the role of the audience as more active participants of the theatrical experience. However, a careful look at plays from Ancient Greek drama to the present reveals that metatheatre is much more than a mere technical novelty since it also serves as a vehicle of political lampoon. While the blending of political satire and metatheatre mainly targets the rulers and politicians of the time in Renaissance and eighteenth-century English drama, there is an evident shift in perspective in the twentieth century in that the fusion of these theatrical strategies collaborates with the postmodernist mode of thinking to put into question and challenge such metanarratives and ideologies as national history, Eurocentrism and colonialism by revealing the similarities, like fictionality, illusion, artificiality and arbitrariness, between such ideologies and theatrical performances. Thus, in twentieth-century English drama, satire and metatheatre acquire a theoretical basis with a pluralistic and fluid take on fundamental political concepts, including social structures and the notions of self. Metatheatrical satires shift the focus onto universal problems and entrenched modes of thinking.

Timberlake Wertenbaker (1951-) is among the major British women playwrights in the twentieth century who persistently tackles with “*global politics of identity*” and offers an overview of late twentieth-century Britain to examine certain “*others*” constituted by hierarchies of sex, race or nation (Carlson, 2000, p. 134). Together with the significance of art, authority, deterioration, forced silence, civilisation and crime (Stephenson and Langridge, 1997, p. 136), loss of home, banishment and displacement are the primary issues her works focus on (Roth, 2001, p. 11). In an interview with Hilary de Vries, Wertenbaker states, “*the whole thing about being a writer is that you have a floating identity*” (qtd. in Bush, 2013, p. 1), which suggests that an author blends diverse, and opposing, personalities in life. Likewise, in her oeuvre, she underlines the lack of fixities and emphasizes plurality (Carlson, 1993, p. 267) in identity politics. Her works foreground “*identity*” and the connection between people and society, which cannot be described via ideological involvements (Carlson, 1993, p. 268).

Based upon Australian author Thomas Keneally's (1935-) novel *The Playmaker* (1987), Wertebaker's *Our Country's Good* (1988) starts with a sea voyage in which several prisoners are taken to New South Wales, Australia from England to build up a colony. In order to keep the prisoners occupied in the camp, the authorities suggest that they perform *The Recruiting Officer* (1706), a comedy by George Farquhar (1677-1707). During the rehearsals, the notions of crime, punishment and meaning and functions of art come to the foreground. While 'theatre' as a thematic content weaves a relatively positive experience in the overall flow of events in the dramatic narrative, the playwright in fact avoids utopian idealism and instead emphasizes the possibilities of establishing 'a heterotopian community' through theatrical means in which characters from various backgrounds can survive in an egalitarian manner. Considering that the play was written and performed during the heyday of Thatcherite neoliberalism in Britain, it is also safe to argue that Wertebaker's call for an egalitarian understating of communitarian politics based on heterotopian values reveals an inherently political content with specific historical implications. Within such a context, this article argues that Wertebaker's "iconic", "landmark play" (Billington, 2015) confronts the neoliberal politics of self and individualism and brings to the fore the need for an otherwise-constructed sociality, and metatheatre, especially the rehearsal-within-the-play, upholds the construction of such a community. In this vein, the study highlights the convergence between political satire and metatheatre in the play and explores satire on neoliberal ideologies.

The Intersection Between Satire, Drama/Theatre and Metatheatre

Satire is a manner of writing that reveals the defects of people, institutions or societies to mock and despise (Baldick, 2008a, p. 299). It rises at particular times of political upheaval, and in such troublesome periods, satirists see themselves as "public servants" and they have a solid trust in the improvement of mankind (Real, 1992, p. 8). They aim to show people the reality behind the appearance of people and situations with their works which expose fraud, unmask deception, and break illusion in order to put an end to people's compliance and nonchalance (Quintero, 2007, p. 4) for causing change in society. The satirical mood might sound rather conservative at first glance, but such functions of satire disclose its relation to subversive frames of thinking like postmodern theory, which has been emphasized by certain critics. For instance, as Dustin Griffin expresses, satire is an open form that intends to question and shatter rather than reach definite conclusions (1994, p. 95) like literary works defined as postmodern. Similarly, Daniel M. Hooley refers to

the self-consciousness of satire, which is a common aspect of postmodern literature: “[S]atire is [...] almost pathologically self-conscious (2007, p. 3). [I]t may have spotted first of all those qualities of literature we lately call postmodern” (p. 9), which implies that satire may be thought of as one of the origins of postmodernism in literature due to its overt self-consciousness.

Oral or literary, satire has always been a part of our traditions, attitudes, grudge, wickedness, folly and how we express our opinions (Hooley, 2007, pp. 1-2); therefore, it has a very long history. In Greek literature, in *The Iliad*, Thersites from the Greek army is considered the first satirist as he orally attacks Agamemnon (invective) (Ugolini, 2016, p. 3). In *Poetics*, Aristotle comments that comedy originates from such invectives (2004, p. 61), “the [...] satirical utterances of the leaders of the [p]hallic [s]ongs” (Elliott, 1960, p. 100) in theatre in Ancient Greece. Aristotle’s remark is a response to the contentious issue of whether satire is originally in poetic or dramatic form and it showcases that satire and drama/theatre are innately related to each other.

The major parallelism between satire and theatre is that satire, too, is performative since it is a form of rhetorical performance (Griffin, 1994, p. 71). For example, Lucian, an Ancient Greek rhetorician and satirist, and the Roman satirist Juvenal were performing rhetoric (Griffin, 1994, pp. 71-72). In a similar vein, the close affinity between satire, rhetoric and performance can be realized in the satirical literature of the Renaissance in which rhetoric was a substantial feature of the period’s culture (Griffin, 1994, p. 72). In addition, satire and drama both rely upon persuasion since satire aims to persuade the audience that someone or something is silly (Griffin, 1994, p. 1). They both employ persona because satirical poets and playwrights do not speak in their voices but in the voice of a fictional speaker to hide their real identities. As Catherine Keane clarifies, satire and drama use apologia and prologue. In a satirical poem, the apologia is the introduction where the poet introduces the subject matter (2006, p. 6). Likewise, the chorus intends to manipulate the audience’s opinions in the parabasis in Ancient Greek comedies.

Like drama and theatre, metatheatre, too, inherently pertains to satirical drama. Playwrights from different cultures and periods, like William Shakespeare, Luigi Pirandello, Jean Genet, Bertolt Brecht and Samuel Beckett, have employed metatheatrical devices in their plays. However, it is still difficult to reach an accepted description of metatheatre, yet it might be useful to look at some of the descriptions to set a framework.

Chris Baldick defines metatheatre as “[d]rama about drama” or moments of self-consciousness where a play displays its fictionality and theatricality (2008b, p. 203). Prologue, epilogue, induction and aside, where the author directly addresses the audience openly reveal a play’s theatricality. According to David Pellegrini, metatheatre points to self-reflexive plays which expose their aesthetic status to their audience (2010, p. 388). Such self-reflexivity may be deposited within the text either by the playwright, which is defined as meta-drama, or it may be accommodated into its production by the designer or the director. In each case, the play has an aesthetic consciousness and remarks on projections of reality and illusion. As Patrice Pavis explicates, metatheatre is “[t]heatre which is centred around theatre” and, thus, it both comments on and stands for itself (1998, p. 210). He further clarifies that metatheatrical plays exhibit life’s theatricality since they blur the boundary between life and the play (1998, p. 210). Such definitions delineate that metatheatrical works consciously emphasize their fictionality to break the illusion created by theatrical experience, an agenda which recalls satire, the end of which is to draw attention to the hidden ideologies prevalent in society.

A more comprehensive specification of metatheatre was provided by Lionel Abel:

[Only certain plays] tell us at once that happenings and characters in them are of the playwright’s invention, and that insofar as they were discovered - where there is invention there also has to be discovery - they were found by the playwright’s imagining rather than by his observing the world. Such plays have truth in them, not because they convince us of real occurrences or existing persons, but because they show the reality of the dramatic imagination, instanced by the playwright’s and also by that of his characters. Of such plays, it may indeed be said: “The play’s the thing”. Plays of this type, it seems to me, belong to a special genre and deserve a distinctive name (1963, p. 59).

As Lionel Abel states, plays conventionally conceal that they are produced in a playwright’s imagination because their purpose is to convince the readers/audience that what they depict is real. However, some plays, “*metatheatre*”, as he calls them, deliberately reveal their artificiality as they intentionally exhibit that the play reverberates the author’s mind and what it represents is a mere story. In this sense, metatheatre works through similar dynamics with satire where the aim is to draw attention to the arbitrariness of social and political arrangements. The subversive function of metatheatre and its connection with satire can also be understood

through its comparison to tragedy. As Abel further puts forth, tragedies praise the status quo by cementing it with their forms, while metatheatre refuses any structure as definitely credible. Whereas tragedies picture man's affinity with the material world, metatheatre figures his consciousness. Tragedy fosters the belief in order; metatheatre aims to underline that the idea of order is only a fabrication (1963, p. 113), an issue he further elaborates on in *Tragedy and Metatheatre: Essays on Dramatic Form* (2003).

Based on Abel's comments on tragedy and metatheatre, it is possible to infer that although metatheatre seems to be a theoretical concept which may have nothing to do with the materiality of everyday lives, like satire, its aim is to show the reality behind man-made social and political structures. In the same way, as political satire intends to demonstrate the hypocrisy of fraudulent statesmen and the artificiality of social and political systems, metatheatre intends to indicate that traditional plays that uphold the importance of make-believe offer pictures of certain ideologies as ideal social order. The ultimate aim of metatheatre is to demonstrate the fictionality of the very notion of order by revealing that such ideologies work to protect the rights of the power-holders.

As Richard Hornby formulates, metatheatre may occur in five forms in plays: "the ceremony within the play", "role playing within the role", "literary and real-life reference within the play", "self-reference" and "the play-within-the-play" (1986). The first strategy refers to different ceremonies such as balls, feasts, tournaments, games and rituals (1986, p. 49) incorporated into the main play, like the banquets in *Macbeth* and the abdication scene in *King Lear* (p. 49). When there is a ceremony in a play, characters take on another identity along with their first identity, which indicates the mobility between the two selves, recalling the fictionality of the play into which they are inserted.

"Role playing within the role" refers to a moment when a character performs a role, for some reason, he/she takes on another role (Hornby, 1986, p. 67). The device displays not simply who the character really is, but who he/she really desires to be and, in an ironic way, the role is closer to the character's real self than his/her everyday identity (1986, p. 67). For example, Hamlet's feigned madness discloses deeper truths about his identity. He persuades people that he is mad, but his real intention is to find out the murderer of his father (p. 67). Therefore, the device shows that a character's actions on the stage may not reflect his/her personality, and this shows to the audience that the play they are currently watching does not represent

reality. The third device, “*literary and real-life reference within the play*”, occurs whenever the play refers to other works of literature and underlines its own fictional status (Hornby, 1986, p. 88). The fourth strategy, “self-reference”, indicates the moment when the play refers to itself and displays its fictionality (p. 103). These strategies imply that the boundary between reality and fiction is not always clear-cut. In these respects, metatheatre shows close thematic and formal affinities with satire, the aim of which is to demonstrate that the prescribed social and political systems which are presented as natural and real are, in fact, man-made and fabricated.

The fifth form of metatheatre, “the play-within-the-play”, is more relevant than other strategies to this study because *Our Country’s Good*, which is going to be analysed in detail in the next section, is characterized as a kind of play-within-the-play (rehearsal-within-the-play). As Thomas G. Rosenmeyer remarks, it mirrors the main play, shaping the audience’s understanding of it (2002, p. 99). Regarding the device, Hornby points out that as the audience we see some other characters who are watching the inner play, which reminds us that the inner play, and thus, the main play we are watching, are both illusory. By extension, we conclude that life, which seems to be rather vivid and exciting, is, in the end, an illusion (1986, p. 45). As Hornby clarifies, the play-within-the-play functions to divulge life as a delusion. Breaking the illusion of the outer play, it confronts the audience with the truth that the play is nothing but a product of the playwright’s imagination. Therefore, metatheatre works as a tool to exhibit that with all its institutions life is a construction organized by the dominant ideologies, and intends to raise awareness regarding the roots of social and political problems in life. That is where the affinity between satire and metatheatre is obviously seen. As in the case of satire, the ultimate purpose of metatheatrical tools is to show the failing sides of social structures. Thus, like satire, metatheatre is not only literary; it is inherently political.

Satire and the employment of metatheatre have been widespread in English drama from the beginning. However, it was in the Renaissance that metatheatre became popular and its use as a tool for satirizing politics could clearly be seen. As Shiladitya Sen expresses, in this period, metatheatre was not employed by playwrights incidentally; instead, it was the conditions of the time which directed them to employ metatheatre in their plays (2012, p. 13). To be more specific, censorship was a problem for the playwrights satirizing well-known political figures and their incorrect policies. In order to escape censorship or punishments like penalty or imprisonment, playwrights were making use of certain metatheatrical

tactics like setting their plays in distant times or cultures (e.g. John Marston's *The Malcontent*, 1603) or employing the play-within-the-play to create a kind of alienation effect and put a distance between their play and the audience. The device also gave the impression that the events displayed in their plays were not the playwrights' projects but the products of the imagination of some literary characters who were acting like authors. In this way, the playwrights were creating some safer space to satirize known political figures and their depravity. Another reason for the increase of metatheatrical techniques in the plays of the period was related to the changing status of the audience. As Sen highlights, the position of the theatre audience went through a significant change in the Renaissance since they became active participants of theatrical productions (2012, p. 13). The playwrights had to address this new situation (p. iii) as it could be seen in the parts of the plays (like prologue) where the performers were directly addressing the audience making them a part of the discussion ongoing on the stage.

The use of metatheatre as a vehicle of satirizing politics can be observed in some popular plays of the period. For instance, In Thomas Kyd's *The Spanish Tragedy* (1582-1592) Hieronimo seeks for justice for his son Horatio who is killed unfairly in a combat, however he is ignored by legal authorities. In order to punish the murderers himself and establish justice for his son, he stages a play, *Soliman and Perseda*, and during the performance, kills Horatio's murderers (Kyd, 2002). It is only through the play-within-the-play that Hieronimo becomes visible as a citizen, his voice is heard by the upper classes and the authorities of law, and justice is, though violently, achieved. Thus, metatheatre becomes a means for criticizing the inefficacy and partiality of the Spanish king as the ultimate legal authority and it allows the playwright to satirize the legal corruption in Elizabethan England covertly.

As in the Renaissance, political satire in eighteenth-century English drama was mostly directed at famous political personages as in the plays of Henry Fielding, who used the play-within-the-play in a much effective way. For instance, his *The Historical Register for the Year 1736* (1737) is set at a rehearsal in which both Robert Walpole, known for his nepotism, who imposed heavy taxes on his people, and Whig politicians, who were said to do nothing to solve the country's problems, are harshly attacked (Fielding, 1902)¹. In such cases, the play-within-the-play makes it possible for the playwright to create the impression that his criticism is directed at some

¹ See Ünlü Çimen, E. (2023). *Hiciv Tiyatro*. In S. Şenlen Güvenç (Ed.), *Ana Hatlarıyla İngiliz Edebiyatı: Anglo-Sakson Döneminden Çağdaş İngiliz Edebiyatına* (pp. 153-160). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

imaginary characters of the inner play staged by the characters of the outer play, protecting him from the charges of satirizing the politicians of the time.

In twentieth-century English drama, it is still possible to see metatheatrical satires, but, in these plays, the target of the playwrights are universal problems caused by the conflicts between different countries and modernity's "grand narratives", as formulated by Jean-François Lyotard (1984), like national history, Eurocentrism, and colonialism. In Howard Brenton's *The Churchill Play* (1974), set in a dystopian England in 1984, several internees rehearse a play to present to the politicians who will be in the camp soon. The performance allows the internees to declare their honest opinions regarding Winston Churchill which reveals that, as opposed to what is decreed by official history, not every British person regards him as a national figure (Brenton, 1986). Rather than Churchill himself as a statesman, the play deals with the myths created about him; therefore, it can be remarked that it produces a satire of the notion of national history in a general sense. In the same vein, in *Our Country's Good*, rather than attacking Margaret Thatcher, the prime minister of the period (1979-1990), for her responsibility for the economic and social problems of the time, Timberlake Wertenbaker satirizes neoliberalism as a general ideology as her satire is generated within a larger net of questions regarding such universal issues as the nature of the crime, the limits of legal punishment, the role of art as a way of rehabilitation for criminals, collectivity versus individualism, democracy, egalitarianism, the complexity of human relations and perspectives, the multiplicity of alternatives in the solution of contemporary problems, and the possibility of a heterotopian society. The following section will explore the play in this manner.

Our Country's Good: Satire, Metatheatre and Postmodernism

Neoliberalism can be taken as a grand narrative which claims that deregulation and capitalism are the solutions to the social and economic problems of the society. The 1980s were characterized by Margaret Thatcher's authority and neoliberal policies in British political life. A notorious expression attributed to her was "There is no alternative", which suggests that the only functional system is market capitalism. As Christine Dymkowski clarifies, in the period the systems of manufacture were encroached, the unions of trade were not influential, and the conservative government sold public utilities (1988, p. 127). While the weak, the needy, collectivism and imagination were looked down on, the rich, the free market ideology and private enterprise were extolled (p. 127).

Thatcher's neoliberalism operated not only in economics but also in art and culture, bringing about substantial cuts in the funds of such public art organizations as Arts Council. Her policy of culture and art reverberates her conservative attitude which gives priority to the personal over the public all the time. Such cuts in arts intended to support citizens' collectivity reflect Thatcher's other slogan, "There is no such thing as society". Robert Hewison (1995) comments that in her time life, with all its aspects including arts, was seen from the perspective of "*economic anxiety*" (p. 212). In this context, art and culture were tackled through the fundamentally ideological tendencies of the conservative prime minister's perspective.

As demonstrated by Thatcher's neoliberalism in art and culture, the 1980s witnessed the dispersion of public arts assisted by public funding. This was not a mere alteration in the economic system, but also in perspectives regarding the affinity between art and the life of the public. Thatcher's conservatism, which gave priority to the individual over the collective and the mercantile over the aesthetic, was shaping Britain's cultural life. Indeed, this is how neoliberalism as an ideology reverberates in the play most visibly as the colony seems to be a microcosm of the society in which sense of community is dissolving. Rather than addressing economic anxieties, the play critiques neoliberalism portraying its shattering influences on the meaning of collaboration and solidarity among citizens. As a solution to such ruinous effects of neoliberal ideology, the play depicts the rehearsal of a play, during which inmates help each other prepare for the final performance. Since the final performance is not staged, Wertenbaker insinuates that what is significant for the convicts is to develop a sense of cooperation rather than reach a definitive social structure. Thus, the emphasis of the play is on the process of building a sense of togetherness rather than on the final performance itself. Certain critics (Wilson, 1991, p. 23 and Baker-White, 1999, p. 100) put forth that the play portrays the outbreak of a utopian society. However, when analysed closely, it is possible to claim that, from a postmodern point of view, Wertenbaker abstains from utopian ideals and emphasizes the rise of a heterotopian society which hosts several different characters from various cultural backgrounds. In a heterotopian society, the members are allowed to have their own voices without being silenced by other points of view and still remain as parts of the society, which is against neoliberalism which foregrounds individuality and the impossibility of the notion of society and togetherness.

Our Country's Good, Wertebaker's "historical humanist play" (Gardner, 2018) is about the exile of some convicts from England to Australia to build a colony. After they arrive in New South Wales, the convicts start to rehearse George Farquhar's (1677-1707) comedy *The Recruiting Officer* (1706), during which they also discuss the nature of crime, punishment and rehabilitation through theatre and their dreams and aspirations are revealed. With such overt self-reflexivity, the play breaks the fourth wall right at the beginning and, as opposed to realist plays, in which the aim is to convince the audiences that what they watch is real, it draws attention to its fictional status and, thus, the playwright makes use of metatheatre to make the audience active and critical participants in the performance. The play opens frighteningly. In the first scene, a prisoner, Robert Sideway, is being whipped, and the Second Lieutenant Ralph Clark, enumerates the stripes. John Wisehammer, another convict, recounts his experience of transportation to the colony: "*Spewed from our country, forgotten, bound to the dark edge of the earth*" (p. 1) and, John Arscott grumbles about hunger (Wertebaker, 1991, p. 1), all of which showcase the brutal nature of the relation between the authorities and the inmates at the colony. However, in Scene Two, the Aborigine remarks, "*A giant canoe drifts onto the sea [...]. This is a dream which has lost its way. Best to leave it alone*" (p. 2). For the Aborigine, the coming of the prisoners is something to be "*Best to leave alone*", which points to the multiplicity of the points of view on the stage regarding colonialism and the play reverberates this multiple perceptions, revealing its postmodern nature. Displaying the multiplicity of the prisoners' perspectives of colonial experience, the play rejects the domination of a certain perspective about colonialism on the audience's own perception of the issue.

The presence of various ideologies and points of view in the play is made apparent when colonial officers have a discussion about penal law, capital punishment and crime while they are shooting birds. In the discussion, it becomes clear that the officers have opposing opinions about criminal law. For instance, Tench thinks that they must hang the criminals as "*Justice and humaneness have never gone hand in hand*", while Philip rejects "*the spectacle of hanging*" (Wertebaker, 1991, p. 3) for it will not bring about a change in the attitudes of the convicts. For Harry and Tench, hanging is a familiar thing to the criminals. Yet, Philip adopts a much more lenient stance against punishment and criticizes the ways the authorities treat the convicts. For Collins, hanging convicts means that justice is executed for the sake of the colony (p. 5). The officers adopt clashing ideas about the nature of guilt and castigation. Exhibiting such diverse opinions about crime and punishment

without privileging any of them, the play rejects totalizing ideas and displays a critical attitude to generalizations.

In addition, the play foregrounds that the notions of guilt and conviction are subjective and based on a certain context without universal certainties. In the first act, in Scene Four, the confessional remarks of Harry can be thought of as examples to this: “*Sometimes I look at the convicts and I think, one of those could be you, Harry Brewer, if you hadn’t joined the navy when you did*” (Wertebaker, 1991, p. 7). As the quotation implies, Wertebaker aims to show that offence and chastisement are notional. Therefore, it is possible to confer that the play delivers identity as a changeable process and crime is a contextual circumstance, rather than inherent, in which anybody can be involved anytime. Wertebaker also questions the ideology underlying the concept of crime. Wilson highlights that the criminals live through a sense of loss of national identity as they were thrown out of their country because of their crimes against property (1991, p. 24) like stealing candlesticks and food, which can be seen as a reflection of neoliberalism’s influence on the strict economic structure in the country in which even a minor crime against property might cause one to be exiled. For instance, a seventeen-year-old prisoner, Thomas Barrett, is there because he stole a sheep and Dorothy Handland, aged eighty-two, is convicted for stealing biscuit. Although the crimes they committed are minor, they are expelled from their country and, from a contemporary point of view, it seems pretty unfair. However, it must be kept in mind that neoliberalism is an ideology that upholds values of capitalist conservatism such as private property. When it is ordinary people committing crimes against private property, they are regarded as a threat to the political system as it is revealed that it is possible to steal from the system. Therefore, it can be commented that it is due to this financially minor but politically major threat against the social system that they get heavier punishments than they deserve, which is one of the reasons neoliberalism is criticized in the play.

Johnston declares that most convict women committed petty crimes but Tench replies to this in a quite neoliberal way saying, “*A crime is a crime. You commit a crime or you don’t. If you commit a crime, you are a criminal*” (Wertebaker, 1991, p. 19) and soon further states if it is plausible to educate the criminals, their education must be more useful which teaches them to farm, construct buildings and have respect for property (p. 22). His comment reveals the ideology hidden behind the strict precautions which work to protect the advantages of the ruling groups as he implies that the convicts should be taught to respect the wealthy’s right to own rather than

focusing on their own improvement through art, showcasing the play's satire on neoliberalism as a capitalist ideology.

Wertenbaker's critique reverberates through theatrical expressions. The prison officers need to find a way to keep the prisoners occupied at the camp, and if plausible, educate them. The audience finds out that for some prison officials like Philip, theatre is a refining tool for the criminals to "*be reformed*" (Wertenbaker, 1991, p. 18). A number of conflicting opinions about the value of theatre are heard on the stage. For instance, Reverend Johnson, a religious figure, comments: "[...] *Christ never proposed putting on plays to his disciples. However, he didn't forbid it either. It must depend on the play*" (p. 19). Ross does not support the idea of performing a play because the prisoners are there to be punished (p. 18). Tench is of one mind with Ross stating that committing crimes is the nature of the convicts since they were born that way (p. 18). Philip disagrees with them and argues that "*theatre is an expression of civilisation*" and if the convicts get an opportunity to act parts in a play, they will speak a refined language and it will give them a chance to become some other people than disdained prisoners and detested gaolers (p. 21). Tench declares that if the convicts are let spend their time rehearsing a play, they "*will lose the labour of the convicts*" (p. 23). It is obviously seen that the play does not allow any perspective about the value of theatre to dominate, letting the audience to reach their own meanings from the dramatic performance.

As soon as the opinions regarding the usefulness of theatre are declared, the discussion becomes ideological. Ross ponders on the play, which may teach the criminals contumacy (Wertenbaker, 1991, p. 23) and soon comments that due to this play, order will turn into chaos (p. 25). The officers' discussion over theatre's efficacy turns into a discursive fight in which the essence of theatre is questioned from ideological points of view. Whereas Ross and Tench's conservative opinions reverberate authoritarian pragmatism, Philip represents the left intellectual who trusts in the mutual rehabilitation theatre may bring. All these debates address major questions regarding the relationship between art, politics and life. That is, the significance of these dialogues surpasses the medium of theatre to remark on life in a general way. Within this framework, Wertenbaker's play indicates "*a re-visioning of values*" (Carlson, 1993, p. 268) by underlining "*the transformative powers of theatre*" (p. 276), which can also be regarded as a satire on neoliberalism's emphasis on individualism and a foregrounding of the idea of collective rehabilitation through art.

Esther Beth Sullivan argues that here theatre is displayed as a source of power that encourages people to act (1993, p. 144). The convicts who lost their liberty because of economic causes get a chance of “agency” thanks to theatre (Weeks, 2000, p. 155). When the convicts get parts in the play, the prisoners acquire the chance to be somebody else other than mere convicts, weakening the strict power relations between the authorities and the convicts since the convicts can show that they are competent to learn new things and improve themselves as opposed to how they have been treated so far at the colony. For example, Mary copies Farquhar’s play for other performers and Wisehammer rewrites some of its parts. In addition, the communication between the authorities and the criminals become more democratic than before. Ralph calls the convicts as “*ladies and gentlemen*”, which is surprising for some inmates such as Dabby, who declares: “*We’re ladies now. Wait till I tell my husband I’ve become a lady*” (Wertenbaker, 1991, p. 40). Ralph bewilders the convicts with his speech of a remarkably gentle rhetoric: “*It is with pleasure that I welcome you*” (p. 40). This scene reveals the relation between metatheatre and political satire in the play: Like a play imagined and written by a playwright in which characters do not have fixed identities, the social and political system in the colony is an arbitrary structure designed in favour of the rulers. In this respect, it can safely be argued that the fictional play the convicts are rehearsing holds a mirror to the fictionality and the changeability of the ideology of neoliberalism it aims to satirize. Thus, through its presentation of a “*theatrical make-believe*” (Rich, 1991), the play enables its audiences to realize the social and political make-believes produced by rulers for their own interests.

In addition, the process of rehearsal allows the inmates to dream for the future. For instance, Wisehammer dreams about being an author, Sideway wants to have a theatre company and Liz and Ketch desire to take part in this company. Here, it is possible to see the function of the rehearsal technique as a “*new voice for the silenced*” (Gardner, 2018). As Michael Billington remarks, the play is a “*moving portrait of drama as a means of giving voice, purpose and a sense of communality to a group of social outcasts*” (Billington, 2015). It is thanks to the employment of metatheatricity that characters can express themselves freely and this also highlights an essential intersection between satire and metatheatre: Like satire which aims to show the plight of ordinary citizens under oppressive and authoritative regimes and give voice to the silenced masses, metatheatre, which attacks the closed, unified world of a domineering main plot, aims to exhibit that there are other, hidden realities than a playwright might include in a main plot. From a political perspective, this relates to

the play's call for an interrogation of the neoliberal ideology of the period as better alternatives might be available.

Through the rehearsal process, the inmates begin to develop a sense of solidarity, even in economic terms. The play continually foregrounds the scarcity of food in the camp, where prisoners are usually under surveillance to prevent them from stealing food from the stores. As food is extremely scarce, its social value is repeatedly emphasized through the inmates' overvaluing of it. However, through the theatrical practices they work on, the inmates begin to develop a sense of sharing and sacrifice. Just before the end of the play, Sideway offers a little 'salt' to his friends, "*For good luck*" (p. 89). When asked how he found it, he says, "*I have been saving it from my rations. I have saved enough for each of us to have some*" (p. 89). This marks a solidaristic shift in economic and social relations within the camp. The rehearsal-within-the-play in this vein poses a challenge to the ideology of neoliberalism for it displays the possibility of human improvement through art and the validity of community. It also points to the emergence of a new community resting on a more democratic system than imposed by the previous structure. Again, the playwright refers to theatre's strength to challenge restrictive politics. As Frank Rich states in his review of the play, the play "*champions the theater with eloquence and, at its best, does so by example rather than by preaching*" (1991).

The turn to "*a more democratic society*" (Weeks, 2000, p. 149) becomes even more visible with the change in the communication's content. Rather than merely speaking of the daily activities in the prison, the authorities and convicts adopt a language in which they refer to theatrical jargon. Philip's humaneness is the principal motive for the beginning of this community. He believes in the possibility of humanity's redemption if they are given a chance to better their situation, as it can be seen in his treatment of Liz, a prisoner who is a difficult person to handle: "*If we treat her as a corpse, of course she will die. Try a little kindness. Lieutenant*" (Wertebaker, 1991, p. 58). Through theatre, the prisoners get an opportunity to live through another reality in prison, which showcases the efficacy of collective art as opposed to what is claimed by neoliberal thinking. This also demonstrates that a change in the social and political system of the colony can also be possible, again showcasing the use of metatheatre for satirical purposes. Here, metatheatricity allows the audiences to see that, like Farquhar's play, which is prepared before their eyes, neoliberalism, which caused many problems for the society, is man-made and arbitrary.

Wilson (1991, p. 23) and Baker-White (1999, p. 100) see a “*utopian*” potency in the construction of this new society in the colony. As Baldick defines, a utopia is an imaginative structure of an ideal society which mostly has a communistic base (2008c, p. 348), yet for several reasons, the sense of community building in the play is hardly utopian. First of all, the civilizing function of the theatre might involve colonial, even imperial, repercussions. Wilson, similarly, realizes this aspect of the play as he states that while theatre has the capacity to cause social change, it may also reaffirm the position of the dominant class (1991, p. 33). Sullivan states that rehearsing Farquhar’s play is problematic because it was the first play staged in Australia for George III’s birthday, which, therefore, becomes an exaltation of English values (1993, p. 143).

Another problematic point concerning the play’s utopian capacity is that the rehearsal-within-the-play and the play itself do not show theatre as a cure for all the problems of contemporary society. Indeed, as Dymkowski emphasizes, the play does not deliver theatre as a simple remedy for personal or national issues (1988, p. 128); rather, Wertebaker is highly realistic about its limits. For example, Dabby says that the power of theatrical experience is only limited “*Because it’s only for one night*” (Wertebaker, 1991, p. 85), indicating a more realistic evaluation of art rather than requiring a utopian thinking.

However, it does not come to mean that Wertebaker totally disregards an idealist viewpoint. Rather, the play points to a number of possibilities in building theatre as a multivocal space where various identities, experiences, histories and aesthetic expressions can exist simultaneously. Within this framework, Wertebaker regards theatre as a heterotopian possibility rather than a mere utopian design. Michel Foucault describes heterotopia as spaces like utopias where real sites found in the culture are represented, competed and inverted simultaneously. Although it might be possible to demonstrate their location in reality, such places are outside of all places (1986, p. 24). For him, heterotopias may take quite different forms (p. 24), and theatre is a principal example of heterotopia because it brings onto the stage a number of spaces which are foreign to each other (p. 25). In Wertebaker’s play, various realities, times and places are fused in a heterotopian manner that questions, and satirizes simple utopian thought. Differences – linguistic, gender, ethnic – create a heterotopian space and stage reality echoes this diversity of realities in theatrical terms. The idea of heterotopia within the play’s context suggests that, as opposed to what is foregrounded by neoliberalism, it is still possible to preserve the sense of

community in England in the twentieth century in which such a notion was severely damaged due to neoliberal enforcements of the Thatcherite government.

It is not a coincidence that the play opens with a sea voyage. For Foucault, the ship is “*a floating piece of space, a place without a place, that exists by itself*”; the ship is “*the heterotopia par excellence*” (1986, p. 27). Based on this, it can be stated that from the very beginning of the play, the sea journey signifies a travel to another existence where the older ways of living can be defied. Abstaining from utopian simplicity, the play unites certain heterogeneous experiences that belong to various characters and places opening theatrical space up to a rich diversity of identities. This also shows the parallelism between the play’s form and content in that like metatheatre which rejects the authority of a main plot without multiple meanings and voices, the play rejects any imposed opinions and, within the context of the play, impels its audiences to question the ideology of neoliberalism exerted on them by the government at the time.

The process of the rehearsal underlines the heterotopian aspect of the play. Baker-White comments that with rehearsal “*all is process*” (1999, p. 15). Furthermore, he claims that rehearsal includes a “*multivoicedness*” (p. 18). What the rehearsal finally shows is the making up of “*new meanings*” (p. 100) in the lives of the convicts and the construction of “*an unfamiliar space*” (p. 103) in which the limits of identity constructed by the rigid social system of the prison dissolve (p. 104). Wisehammer is a Jewish author from England othered in his own country; Caesar is a black man from Madagascar who does not accept to “*think English*” and wishes to “*go back to Madagascar and think Malagasy*” (Wertenbaker, 1991, p. 54); and all the inmates are sentenced for crimes committed to survive. All these people come together to stage a comedy by the Irish playwright Farquhar. In Wertenbaker’s heterotopia, the “*class-based morality*” is put into question (Dymkowski, 1988, p. 122), “*difference*” is tackled as a significant “*civic negotiation*” (Roth, 2001, p. 171), the Australian colony is made an evidently international, polyglot space (Roth, 2001, p. 194). At the end of *Our Country’s Good*, the convicts appear to perform *The Recruiting Officer* and the play ends as soon as Farquhar’s play begins. Wertenbaker silences the authorial voice as she does not allow the original text to appear on the stage.

Conclusion

The interplay between political satire and metatheatre has evolved since they have acquired new meanings and aspects for centuries. Metatheatre as a means of satirizing politics has revealed its organic quality over and over. The relation between satire and metatheatre has proven an incessant existence in theatre by showcasing a considerable flexibility. It is thanks to this flexible nature of both satire and metatheatre that playwrights have been able to provide political and satirical insight into the immutable and rising problems of humanity. In Renaissance and 18th century plays, metatheatre targeted the rulers of the period and its scope was limited to domestic affairs of the periods.

Metatheatrical satires written in the twentieth century point to the fact that in spite of major changes in its scope, metatheatre's use as a tool of political satire is still relevant. However, there is a transition from satire of certain figures to the satire of universal values and ideologies. This change is related to the reproduction of meaning fostered by postmodernism. Since it became unlikely to totalize meaning because of the dissolution of traditional values and grand narratives, dramatic satire found alternative ways to challenge contemporary political problems. In *Our Country's Good*, satire is directed at the ideology of neoliberalism, rather than on Margaret Thatcher herself. The metatheatrical structure of the play functions to reveal that like the play the convicts are rehearsing, the structure of the colony and neoliberalism, which the play aims to target because of its emphasis on the individual rather than community, are imaginary constructs determined by the power-holders of the society. The basic function of metatheatre, the rehearsal-within-the-play, in the play is, by drawing attention to its own fictionality, to reveal the arbitrariness of the political system at the colony, which holds a mirror to the artificiality of neoliberalism of the time. In more general terms, it works to reveal the similarities between political structures and theatre in that both aim to create the illusion that what they present is real, and impels the audience to be critical of political ideologies.

The play displays the validity of dramatic satire as it directs a harsh attack on the disintegration of the idea of community under neoliberal ideology. While the play shows that it is still likely to generate dramatic satire in an age of ongoing annulment of intellectual positionings, it also affirms the efficacy of postmodern condition and attempts to reproduce meaning in line with postmodern touches, which can be possible through the employment of metatheatrical devices. Within this framework, the play can be defined as a postmodern satire.

Our Country's Good is a remarkable example which combines political satire with metatheatre. In her play, Wertebaker builds a satirical perspective against neoliberal ideologies that destroy the sense of community. In spite of clashing opinions on various substantial issues like colonialism, justice, crime, punishment and human improvement through art, the play underlines that society still exists, and it is still possible to build communities based on democratic values and mutual trust. It also demonstrates that collective art may help people construct a more civilized and communitarian society. However, the playwright also underlines the hardship of such projects by pointing at the difficulties that may arise during the process. To be able to deal with such challenges, Wertebaker underlines theatre's rehabilitative nature without endorsing a utopian oversimplification.

References

- Abel, L., (2003). *Tragedy and Metatheatre: Essays on Dramatic Form*. New York: Holmes & Meier.
- Abel, L. (1963). *Metatheatre: A New View of Dramatic Form*. New York: Hill & Wang.
- Aristotle. (2004). *Poetics. Classical Literary Criticism*. P. Murray and T. S. Dorsch (Trans.). London: Penguin.
- Baker-White, R. (1999). *The Text in Play: Representations of Rehearsal in Modern Drama*. London: Associated UP.
- Baldick, C. (2008a). Satire. *Oxford Dictionary of Literary Terms* (3rd ed., p. 299). New York: Oxford UP.
- Baldick, C. (2008b). Metaheatre. *Oxford Dictionary of Literary Terms* (3rd ed., p. 203). New York: Oxford UP.
- Baldick, C. (2008c). Utopia. *Oxford Dictionary of Literary Terms*. (3rd ed., p. 348). New York: Oxford UP.
- Billington, M. (27 Aug 2015). *Our Country's Good* Review – Dramatic Redemption from Australian Hell. *The Guardian*. 15.07.2024, <https://www.theguardian.com/stage/2015/aug/27/our-countrys-good-review-timberlake-wertenbaker-australia-convicts-national-theatre>
- Brenton, H. (1986). *The Churchill Play. Plays: One (Christie in Love, Magnificence, The Churchill Play, Weapons of Happiness, Epsom Downs, Sore Throats)*. London: Methuen.

- Bush, S. (2013). Introduction: Timberlake Wertenbaker's Floating Identities. *The Theatre of Timberlake Wertenbaker*. London: Bloomsbury.
- Carlson, S. (2000). Language and Identity in Timberlake Wertenbaker's Plays. In E. Aston and J. Reinelt (Eds.), *The Cambridge Companion to Modern British Women Playwrights* (pp. 134-149). Cambridge: Cambridge UP.
- Carlson, S. (1993). Issues of Identity, Nationality, and Performance: the Reception of Two Plays by Timberlake Wertenbaker. *New Theatre Quarterly*, 9(35), 267-289. DOI:10.1017/S0266464X00007995. http://journals.cambridge.org/abstract_S0266464X00007995
- Dymkowski, C. (1988). 'The Play's the Thing': The Metatheatre of Timberlake Wertenbaker. In N. Boireau (Ed.), *Drama on Drama: Dimensions of Theatricality on the Contemporary British Stage* (pp. 121-135). New York: Palgrave.
- Elliott, R. C. (1960). *The Power of Satire: Magic, Ritual, Art*. Princeton: Princeton UP.
- Fielding, H. (1902). *The Historical Register for the Year 1736. The Complete Works of Henry Fielding, Esq. Plays and Poems in Five Volumes*. Vol. 4. New York: Croscup & Sterling Company.
- Foucault, M. (1986). Of Other Spaces. *Diacritics*, J. Miskowiec (Trans.). 16(1), 22-27. Jstor. <http://www.jstor.org/stable/464648>
- Gardner, L. (18 Mar 2018). Our Country's Good Review – New Voice for the Silenced in Wertenbaker's Penal Colony Drama. *The Guardian*. 15.07.2024, <https://www.theguardian.com/stage/2018/mar/18/our-countrys-good-review-new-voice-for-the-silenced-in-wertenbakers-penal-colony-drama>
- Griffin, D. (1994). *Satire: A Critical Reintroduction*. Lexington: Kentucky UP.
- Hewison, R. (1995). The Enterprise Culture: Britain in the 1980s. *Culture & Consensus: England, Art and Politics Since 1940*. London: Methuen.
- Hooley, D. M. (2007). *Roman Satire*. Malden: Blackwell.
- Hornby, R. (1986). *Drama, Metadrama and Perception*. London: Associated UP.
- Keane, C. (2006). Introduction. *Figuring Genre in Roman Satire*. New York: Oxford UP.
- Kyd, T. (2002). *The Spanish Tragedy*. In D. Bevington et al. (Eds.). *English Renaissance Drama: A Norton Anthology* (pp. 8-73). New York: W.W. Norton & Company.

- Lyotard, J. F. (1984). Introduction. *The Postmodern Condition* (pp. xxiii-xxv). G. Bennington and B. Massumi (Trans.). Minneapolis: Minnesota UP.
- Pavis, P. (1998). Metatheatre. *Dictionary of the Theatre: Terms, Concepts, and Analysis*. (C. Shantz, Trans.). Toronto: Toronto UP.
- Pellegrini, D. (2010). Metatheatre. *The Oxford Companion to Theatre & Performance*. D. Kennedy, (Ed.), (p. 318). New York: Oxford UP.
- Quintero, R. (2007). Introduction: Understanding Satire. In R. Quintero (Ed.), *A Companion to Satire* (pp. 1-11). Malden: Blackwell.
- Real, H. J. (1992). An introduction to Satire. In H. J. Real (Ed.), *Teaching Satire: Dryden to Pope* (pp. 7-19). Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag.
- Rich, F. (Apr 30 1991). Review/Theater; Broadway Season's Last Drama Offers A Defense of Theater. *The New York Times*. 15.07.2024, <https://www.nytimes.com/1991/04/30/theater/review-theater-broadway-season-s-last-drama-offers-a-defense-of-theater.html>
- Rosenmeyer, T. G. (2002). 'Metatheater': An Essay on Overload. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 10(2), 87-119. *Jstor*. <https://www.jstor.org/stable/20163888>
- Roth, M. E. (2001). *Opening Civic, Feminist and Theatrical Spaces: The Plays of Timberlake Wertenbaker*. Unpublished PhD Dissertation, Berkeley: California University. ProQuest.
- Sen, S. (2012). *Metatheatricality on the Renaissance Stage, The Audience and the Material Space*. Unpublished PhD Dissertation, Philadelphia: Temple University. https://scholarshare.temple.edu/bitstream/handle/20.500.12613/2343/Sen_temple_0225E_11182.pdf?sequence=1
- Stephenson, H. and Natasha, L. (1997). Timberlake Wertenbaker. In Stephenson, H. and Natasha, L. (Eds.), *Rage and Reason: Women Playwrights on Playwriting* (pp. 136-145). London: Methuen.
- Sullivan, E. B. (1993). Hailing Ideology, Acting in the Horizon, and Reading between Plays by Timberlake Wertenbaker. *Theatre Journal*, 45(2), 139-54. *Jstor*. <https://www.jstor.org/stable/3208919>
- Ugolini, Paola. (2016). Satire. In M. Sgarbi (Ed.), *Encyclopedia of Renaissance Philosophy* (pp. 1-10). Switzerland: Springer International. DOI: 10.1007/978-3-319-02848-4_878-

Ünlü Çimen, E. (2023). Hiciv Tiyatro. In S. Şenlen Güvenç (Ed.). *Ana Hatlarıyla İngiliz Edebiyatı: Anglo-Sakson Döneminden Çağdaş İngiliz Edebiyatına* (pp. 153-160). Ankara: Akademisyen Kitabevi.

Weeks, S. (2000). The Question of Liz: Staging the Prisoner in *Our Country's Good*. *Modern Drama*, 43(2), 147-156. Project Muse. DOI: 10.1353/mdr.2000.0065

Wertebaker, T. (1991). *Our Country's Good*. London: Methuen.

Wilson, A. (1991). *Our Country's Good: Theatre, Colony and Nation in Wertebaker's Adaptation of The Playmaker*. *Modern Drama*, 34(1), 23-34. Project Muse. DOI:10.1353/mdr.1991.0061

Summary

Metatheatre, which foregrounds the fictional nature of plays through a number of tools like the play-within-the-play, has a very long history. However, the concept was theorized by American playwright and theatre critic Lionel Abel in his book *Metatheatre: A New View of Dramatic Form* in 1963. In *Tragedy and Metatheatre: Essays on Dramatic Form* (2003), he further elaborates on metatheatre by underlining its difference from tragedy, a form which traditionally upholds status quo reinforcing the values produced by it. In *Drama, Metadrama and Perception* (1986), another critic, Richard Hornby, determines five metatheatrical strategies - "the ceremony within the play", "role playing within the role", "literary and real-life reference within the play", "self-reference" and "the play-within-the-play" - to show in what ways and forms metatheatre may appear in dramatic texts. All of these strategies underline the play's consciousness about its own fictional status. In a similar vein, in the limited number of studies on metatheatre in which the focus seems to be on plays written in the Renaissance, the concept is usually referred to as a technique which shatters the illusion created by realist and naturalist plays, breaking the fourth wall and allowing the audience to become a part of the world of the play. Yet, a close analysis of the function of metatheatre demonstrates that the concept, which gives voice to the unvoiced members of society and emphasizes the artificiality of the social and political order, has been consciously employed by playwrights to satirize political corruption. Thus, metatheatre, which questions the discourse created by the play by offering alternative points of views provided by multiple plots, can be regarded as a tool of political satire in theatre since both aim to draw attention to the restrictive and prescriptive nature of authoritative discourses and the possibility of other - and better - ways of living. Therefore, it is possible to comment that there has been an ongoing symbiosis between metatheatre and satire.

Although it is plausible to find some metatheatrical pieces in early English drama, metatheatre became popular in the Renaissance as a result of the visible rise in the number of dramatic satires and its use as means for political satire can overtly be seen in some plays such as Thomas Kyd's *The Spanish Tragedy* (1582-1592), in which the king and his injustice is satirized and more egalitarian alternatives are offered with the employment of the play-within-the-play. In such plays, the play-within-the-play challenges the authority of the main plot and the values it upholds as it underlines their arbitrariness, which parallels the artificiality of the social-political atmosphere producing them. Thus, the intersection between satire, a timeless type of literature, and metatheatre can be seen because the ultimate aim of satire is to indicate that the social and political systems are organized in favour of the power-holders of the society. In English drama, the tendency to satirize known political figures was also common in the eighteenth century when dramatic satire was distinctly directed at the de facto prime minister Robert Walpole as in Henry Fielding's *The Historical Register for the Year 1736* (1737), where he is covertly portrayed as a fraudulent, corrupted politician whose wrong policies were evidently damaging the sense of equality and democracy in the country. Both in the Renaissance and the eighteenth century, political satire in theatre aimed to show the cause of contemporary social, economic and political ills and ignite a change in these issues.

Therefore, dramatic satire in these periods was closely bound up with the circumstances in which it was written. In the twentieth century, however, the context of satire was exposed to an obvious change since it gained new meanings and dimensions with its collaboration with postmodernism. Under the influence of postmodernism, satire in drama became more philosophical as it started to target grand narratives of modernity and weaknesses of political ideologies and stable convictions which shaped people's lives in the contemporary society. In Howard Brenton's *The Churchill Play* (1974), for instance, through the insertion of the play-within-the-play, the play reveals that, as opposed to what is foregrounded in the main play, not every British citizen thinks of Winston Churchill as a great national figure, and generates a satire of the myths created about him and, thus, the notion of national history. A similar approach can be observed in Timberlake Wertenbaker's *Our Country's Good*.

Our Country's Good is based upon *The Playmaker* (1987), a novel by the Australian novelist and playwright Thomas Keneally (1935-), which offers a historical narrative of a voyage in which a number of criminals were taken from England to New South Wales in Australia to construct a colony. After the convicts land in, it is decided that they perform George Farquhar's (1677-1707) comedy play *The Recruiting Officer* (1706), and the rehearsals begin. During the rehearsal process, the officers discuss crime, punishment, the education of the prisoners and rehabilitation through theatre, and the dreams and plans of the convicts about the future are revealed. Within such a polyphonic environment in which clashing perspectives of various subjects are negotiated, Wertenbaker does not foreground utopian idealism as she proposes heterotopian community as a more egalitarian and veracious alternative. The study emphasizes the synod between political satire and metatheatre in the play achieved through the technique of the rehearsal-within-the-play and analyses it as a postmodern satire on neoliberalism.

TARİH ÖĞRETİMİNDE TARTIŞMALI KONULAR: TARİH DERS KİTAPLARINDA 1915 OLAYLARININ KONU VE KAPSAM AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

CONTROVERSIAL ISSUES IN HISTORY TEACHING:
EVALUATING THE CONTENT AND SCOPE OF THE 1915
EVENTS IN HISTORY TEXTBOOKS

Yıldız DEVECİ BOZKUS

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, ydbozkus@ankara.edu.tr

Tolgahan AYANTAŞ

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
Sosyal Bilgiler Eğitimi Ana Bilim Dalı, ayantas@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Mart 2024
Kabul edildiği tarih: 13 Ağustos 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 March 2024
Date accepted: 13 August 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Tarih Ders Kitapları; Ermeni Sorunu;
1915 Olayları; Tartışmalı Konular

Keywords

History Textbooks; Armenian Issue;
1915 Events; Controversial Issues

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.4

Öz

Tarihin eğitim boyutu, bireylerin dünya görüşlerini ve kavrayışlarını biçimlendirmede hayati bir rol oynamaktadır. Bununla birlikte, bazı tartışmalı konuların tarih öğretim programına dahil edilmesi, birçok ülkede eğitim sistemlerinde anlaşmazlıklara ve zorluklara neden olmaktadır. Tarih eğitimindeki tartışmalı konular önemli zorluklar doğurmakla birlikte aynı zamanda eleştirel düşünceyi, empatiyi ve tarihsel düşünme ve anlayışı geliştirmek için fırsatlar sunar. Tarih eğitiminde tartışmalı konular genellikle sömürgecilik, kölelik, savaşlar, dinler tarihi, milliyetçilik, 1915 Olayları ve emperyalizm başlıklarında toplanmaktadır. 1915 Olayları, uluslararası siyasi arenadaki yeri ve ülkemiz tarihindeki önemi nedeniyle tartışmalı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışmanın amacı, Türkiye'de lise düzeyindeki tarih ders kitaplarının 1915 Olaylarına yaklaşımını incelemektir. Araştırma kapsamında altı farklı tarih ders kitabı, nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmanın sonuçları, incelenen kitaplarda 1915 Olaylarına ilişkin yeterli ve dengeli bir içeriğin bulunmadığını göstermektedir. Kitaplarda bu önemli tarihsel olaya gereken vurgunun yapılmadığı ve konularda derinliğin sağlanamadığı tespit edilmiştir. Ayrıca, 1915 Olaylarına dair farklı perspektiflerin ve olayların neden-sonuç ilişkilerinin eksik olduğu belirlenmiştir. Bu durum, incelenen tarih ders kitaplarında 1915 Olayları gibi tartışmalı tarihsel konuların öğretiminde belirlenen pedagojik ilkelere uyulmadığını göstermektedir. Bu ilkelere uyulmaması, öğrencilerin konunun farklı yönlerini ve çeşitli bakış açılarını anlamalarını zorlaştırabilir ve tarihsel olayların neden ve sonuç ilişkilerini tam olarak kavramalarını engelleyebilir. Bu da tarih eğitiminin etkili bir şekilde gerçekleşmesini ve öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmesini engelleyebilir. Bu bağlamda, öğretmenlerin ve eğitim otoritelerinin bu ilkelere daha fazla dikkat etmeleri ve tarih derslerinde tartışmalı konuların kapsamlı bir şekilde ele alınmasını sağlamaları gerekmektedir. Çalışma, tarih eğitimindeki tartışmalı konuları ele almakla birlikte ülkemizde tarih eğitimi alanında 1915 Olaylarına ilişkin önemli bir boşluğa dikkat çekerek eğitim otoritelerine, ders kitabı yazarlarına ve tarih öğretmenlerine bazı öneriler sunmaktadır.

Abstract

The educational dimension of history plays a vital role in shaping individuals' worldviews and understandings. However, the inclusion of certain controversial topics in history curricula leads to disagreements and challenges within education systems in many countries. Controversial issues in history education present significant challenges but also opportunities to develop critical thinking, empathy, and historical understanding. Controversial topics in history education typically revolve around colonialism, slavery, wars, religious history, nationalism, 1915 events and imperialism. Due to its place in the international political arena and its significance in our country's history, the events of 1915 stand out as a controversial subject. The purpose of this study is to examine the approach of high school level history textbooks in Turkey to the events of 1915. Six different history textbooks were analyzed using the qualitative research method of document analysis. The results of the study indicate that the examined textbooks lack sufficient and balanced content regarding the events of 1915. It was found that these important historical events were not adequately emphasized in the textbooks, and depth was not provided on the subject. Additionally, it was determined that different perspectives and cause-effect relationships of the 1915 events were missing. This indicates that the pedagogical principles for teaching controversial historical topics such as the events of 1915 were not adhered to in the examined history textbooks. The failure to adhere to these principles may make it difficult for students to understand the various aspects and perspectives of the subject and hinder their full comprehension of the cause and effect relationships of historical events. This, in turn, may hinder effective history education and the development of students' critical thinking skills. In this context, it is necessary for teachers and education authorities to pay more attention to these principles and ensure that controversial topics are comprehensively addressed in history classes. The study addresses controversial topics in history education while drawing attention to a significant gap in history education regarding the events of 1915 in our country, and it offers recommendations to education authorities, textbook writers, and history teachers.

Giriş

Ders kitapları, belirli bir konunun sistematik sunumunu içeren kapsamlı kaynaklardır. Öğrencilere ihtiyaç duydukları temel bilgileri sağlar ve öğretimde birincil bilgi kaynağı olarak kullanılırlar. Ders kitaplarının tarihte ilk kez Platon tarafından kullanıldığı düşünülür. Ancak, bugün bildiğimiz şekliyle ders kitapları, 16. yüzyılda matbaa teknolojisinin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır (Kendall, 2009, s. 2). Geçtiğimiz 2000 yıl boyunca ders kitapları orijinal çalışmalardan konu alanlarının yapılandırılmış sunumlarına, çoğunlukla pedagojik yönlendirmeler ve uygulama alıştırmalarının eşlik ettiği bir evrim geçirmiştir (Venezky, 2015, s. 256). Ders kitapları eğitim içeriğinin aktarımı için bir araç olarak tanımlanır (Williams, 2014, s. 2). Ders kitapları, eğitim sisteminin temel yapı taşlarından biridir ve öğrencilere geniş kapsamlı bilgi sunmanın yanı sıra disiplinler arası bağlantıları kurma, kavramları açıklama ve analitik becerileri geliştirme gibi önemli işlevlere sahiptir. Ders kitapları, bilginin yapılandırılmasında rehberlik sağladığı gibi öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini ve bilgiye erişim yeteneklerini geliştirme sürecine de katkıda bulunur.

Tartışmalı tarih konuları, genellikle toplumsal, siyasi veya kültürel açıdan hassas konulardır. Tarihteki tartışmalı konular, genellikle farklı bakış açıları, ideolojik duruşlar ve tarihsel kayıtların yetersizliği nedeniyle yoğun tartışmalara yol açan olaylardır. Amerikan iç savaşı, Amerika'nın keşfi sürecinde yaşananlar, Holokost, Vietnam Savaşı, atom bombalarının kullanılması, Hindistan-Pakistan çatışmaları, Kore Savaşı, Çin'in Tibet ile ilgili politikaları ve 1915 Olayları tartışmalı konular arasında görülmektedir. Dolayısıyla bu konular, farklı perspektifler ve tarihsel bakış açıları nedeniyle halen yoğun tartışmalara ve araştırmalara konu olmaktadır. Tartışmalı konuları ele almak doğası gereği zorken tarih ders kitapları bazen farklı nedenlerle bu konuların ele alınış biçimini daha da zor ve karmaşık bir hale getirmektedir. Tarih ders kitapları; tarihsel figürleri aşırı basitleştirerek ya da kahramanlaştırarak (Alridge, 2006; Hutchins, 2011), siyasi ve ideolojik gündemlerden etkilenip rakip tarih vizyonlarını yansıtarak (Fukuoka, 2018), siyasi çatışmaların temsilini farklılaştırarak (Zajda, 2017), uluslararası gerilimlere yaklaşımlarıyla dengeli bir tarih anlatımını engelleyerek (Djono, Joebagio ve Abidin, 2023) ve yüzeysel anlatımlar sunarak (Gordon, 2005) tartışmalı tarih konularının öğretimini zorlaştıran görünümlere bürünmektedir. Sömürgecilik, geleneksel hikayelerin sömürgecilik dönemindeki suçları hafife aldığına dair eğilimlerden kaynaklanan zorluklarla, Holokost, hassasiyet gerektiren içerikler bakımından yaşanan zorluklarla ve kölelik özellikle ırksal karmaşıklığın olduğu alanlarda

anlaşmazlıklara neden olması nedeniyle tarih eğitimindeki tartışmalı konular arasında yer almaktadır. Bu tür konuların objektif bir şekilde ele alınması, öğrencilerin eleştirel düşüncelerini teşvik etmek ve farklı bakış açılarıyla olayları değerlendirmelerini sağlamak açısından büyük önem taşır (Parker, 2024, s. 68).

1915 Olayları, uluslararası siyasi arenadaki yeri ve ülkemiz tarihindeki önemi nedeniyle tartışmalı bir konu olarak öne çıkmaktadır. Türkiye'deki güncel lise tarih ders kitaplarında 1915 Olayları gibi hassas bir konunun ele alınış biçiminin incelenmesi, tartışmalı konulara nasıl bir yaklaşım sergilendiğinin analiz edilmesi, öğrencilerin tarihsel konuları nasıl öğrendiklerini ve tartıştıklarını anlamak ve bu konuda iyileştirmeler yapabilmek açısından önemlidir. Bu nedenle bu çalışmada tartışmalı bir konu olan 1915 Olaylarının Türkiye'de güncel lise tarih ders kitaplarında nasıl ele alındığı üzerinde durulacaktır. 1915 Olaylarını, tarihsel ve toplumsal anlamda derinlemesine anlayabilmek, bu konunun günümüz eğitim materyallerinde nasıl yansıdığını incelemeye bağlıdır. Dolayısıyla bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi yoluyla tarih ders kitapları analiz edilmiştir.

Araştırmanın problem durumu "Tarih ders kitaplarında tartışmalı bir konu olan 1915 Olaylarının içeriği ve sunumu nasıldır?" şeklindedir. Araştırmanın temel amacı ise "Türkiye'deki güncel lise tarih ders kitaplarında 1915 Olaylarının konu ve kapsamının nasıl olduğunu ortaya koymak ve mevcut durumu tespit ederek buradan hareketle çeşitli öneriler sunmaktır."

Araştırma soruları:

1. 1915 Olayları Türkiye'deki güncel lise tarih ders kitaplarının hangilerinde ve ne kadar sıklıkla yer almaktadır?
2. Türkiye'deki güncel lise tarih ders kitaplarında 1915 Olayları konu, kapsam, biçim ve kazanım açısından nasıl ele alınmaktadır?

Dünyada ve Türkiye'de Ders Kitaplarıyla İlgili Yürütülen Çalışmalar

II. Dünya Savaşı'nın ardından tarih ders kitaplarının revize edilmesiyle ilgili olarak pek çok uluslararası platformda ciddi adımlar atılmıştır. Bu adımlar ülkeler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Karşılıklı kültürel etkileşimin, iletişimin geliştirilmesi ve toplumların birbirleri hakkındaki önyargılarından kurtulması açısından da bu süreç büyük bir önem taşımaktadır. Bu kapsamda başta UNESCO, Georg-Eckert Enstitüsü, EUROCLIO gibi uluslararası

kuruluşlar veya enstitüler aracılığıyla atılan adımların süreç üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmektedir. Özellikle uluslararası kuruluşların tarih ders kitaplarının revize edilmesiyle ilgili olarak yürüttükleri çalışmalar pek çok ülkenin ders kitaplarını revize etmesinde önemli bir yere sahip olmuştur. Bu gelişmelerden Türkiye'deki ders kitaplarının da etkilendiği düşünülmektedir. Ancak alan yazında 1915 Olaylarının sunum şekliyle ilgili araştırmacılar arasında temel konularda bir birlik olsa da söz konusu zıt iki bakış açısını tarihsel açıdan gidermeye yönelik çalışmalar, öneriler ve Türk ders kitaplarındaki durumu ortaya koyan güncel çalışmalar sınırlıdır. 1915 Olayları sadece iki komşu ülke arasında krizlere yol açan ana bir tema değil, uluslararası arenada zaman zaman gündeme getirilen sayılı tartışmalı tarihsel olay arasında da yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye'deki tarih ders kitaplarında 1915 Olaylarına ilişkin tarihsel bilginin nasıl ele alındığı ve kapsamının ne olduğunun değerlendirilmesi önemlidir. Çünkü Türkiye-Ermenistan ilişkilerine ilişkin bir değerlendirme yapıldığında ve ilgili araştırmalara bakıldığında 1915 Olayları odaklı bir yaklaşımın oldukça baskın olduğu ve bunun her iki ülkenin genç nesillerini olumsuz bir şekilde etkilediği görülmektedir. Çok derin tarihi ve sosyolojik geçmişi olan Türk-Ermeni ilişkilerinin kısır bir döngüde sunulması, 1915 Olaylarının anlatımında boş bırakılan, eksik kalan ya da çarpıtılan kısımların olması ister istemez her iki ülkede farklı tarihsel anlatımların doğmasına neden olmaktadır.

Türk-Ermeni ilişkileri açısından, tarih ders kitaplarının incelenmesi gerekliliği, uluslararası platformlarda II. Dünya Savaşı sonrası yapılan revizyon çalışmalarının ülkeler arasındaki ilişkilerin iyileştirilmesindeki etkisi ve karşılıklı kültürel etkileşimin geliştirilmesi gerekliliğinden kaynaklanmaktadır. Özellikle 1915 Olayları gibi tartışmalı bir konunun sunumunda ortaya çıkan zıt bakış açılarının tarihsel olarak ele alınması ve Türk ders kitaplarının bu konuya yaklaşımının incelenmesi, Türk-Ermeni ilişkileri ve genç nesillerin zihninde olumsuz bir algının oluşmaması için önemlidir. Bu inceleme, kapsamlı bir tarihsel ve sosyolojik değerlendirme yaparak, her iki ülkede farklı tarihsel anlatımların önüne geçebilir ve ilişkilerin daha sağlıklı bir şekilde gelişmesine katkı sağlayabilir.

Ders kitaplarına ilişkin araştırmalar ders kitaplarının mevcut durumunu ortaya koymakta ve varsa problemleri dile getirmektedir. Bu tarz araştırmalar öğrencilerin epistemolojik, akıl yürütme ve analitik becerileri öğrenmelerini ve elde etmesini geliştirebilecek öneriler sunabilir. Bu nedenle mevcut durumun tespit edilmesi ve bu noktadan hareketle eğitim politikasına yön veren otoritelere, öğretim programı

uzmanlarına, ders kitabı yazarlarına ve öğretmenlere yönelik öneriler sunulması gerekmektedir.

YÖNTEM

Bu araştırmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman incelemesi kullanılmıştır. Doküman incelemesi, belirli bir araştırma sorusu veya konusu ile ilgili çeşitli doküman türlerinin (yazılı metinler, görüntüler, videolar vb.) kapsamlı bir şekilde analiz edilmesini ve değerlendirilmesini içeren bir araştırma tekniğidir (Merriam ve Tisdell, 2016, s. 106-107). Bowen (2009, s. 30), doküman incelemesinin diğer araştırma yöntemleri aracılığıyla kullanılamayabilecek benzersiz bilgiler sağlayabileceğini vurgulamaktadır. Bazeley'e göre (2009, s. 6-22), dokümanın belirli bir ortamda hizmet ettiği bağlamın ve işlevin analiz edilmesi önemlidir. Doküman incelemesi, eğitim, sosyal bilimler ve hukuk gibi birçok çalışma alanında kullanılan yaygın bir yöntemdir (Bowen, 2009, s. 27; Kothari, 2004, s. 338-341). Ders kitapları doküman incelemelerine konu olabilir ve çeşitli araştırma bağlamlarında bu yöntem kullanılarak incelenmiştir. Ders kitaplarının incelenmesi, içeriğinin, yapısının, organizasyonunun, pedagojik özelliklerinin, temalarının ve bakış açısının analizini içerir. Doküman incelemesi kapsamında uygulanan içerik analizinde izlenen işlem basamakları şöyledir:

1. Araştırma Konusu Belirleme
2. Kaynaklarının Toplanması
3. Kaynakların Değerlendirilmesi
4. Veri Elde Etme
5. Verilerin Analizi
6. Bulguların Yorumlanması
7. Sonuçların Raporlanması Belirleme (Alphonse, 2023; Lebow, 2009).

Bu araştırmada doküman incelemesine konu olan kaynaklar Türkiye'de 2022-2023 eğitim-öğretim yılında MEB (Millî Eğitim Bakanlığı) tarafından kullanılan güncel lise tarih ders kitaplarıdır. Ders kitaplarına EBA (Eğitim Bilişim Ağı) üzerinden ulaşılmıştır. Lise düzeyinde 6 ders kitabının okutulduğu görülmüştür (1'er tane 9 ve 11. sınıf, 2'ser 10 ve 12. sınıf düzeyi ders kitabına ulaşılmıştır). Ders kitaplarında "Ermeni Olayları, 1915 Olayları" anahtar kavramları aranmıştır. Ön inceleme yapılarak ulaşılan bölümlerin araştırma sorusunun kastettiği tarihsel olayları kapsama durumuna bakılmıştır. Detaylı inceleme ve okuma yapılarak 1915

Olaylarının ders kitaplarında yer verilen kapsam ve içeriğine odaklanılmıştır. Bu aşamada ders kitapları 1915 Olayları merkeze alınarak konu, kapsam, kazanımlarla uyumluluk, içeriğin tasarımı ve sunulan bakış açısı olguları göz önünde bulundurulurken incelenmiştir. Dolayısıyla kalıcı öğrenmenin sağlanması için ders kitaplarında öğrencilere yönelik ne tür metin ve görsellerin kullanıldığı, bunların uluslararası standartlara uygun olup olmadığı ve yer alan bilgilerin doğruluğu da analiz edilmiş ve veriler bulgu haline getirilmiştir. Bulgular literatürdeki ilgili araştırmalar gözden geçirilerek yorumlanmıştır. Araştırma kapsamında doküman analizi yapılırken dikkat edilmesi gereken ilkelere uyulmuştur. Bunlar; objektiflik, güvenilirlik, sistematiklik, doğruluk, geçerlilik, açıklık, şeffaflık ve etikdir. Araştırma sürecinde, verilerin tarafsız bir şekilde toplanması ve analiz edilmesi için objektiflik ilkesi titizlikle gözetilmiştir. Ayrıca, etik prensiplere uygunluk, araştırmanın bilimsel dürüstlüğün korunması için dikkate alınmıştır.

BULGULAR

Bulgular başlığı altında sunulan veriler, araştırmanın ana hedeflerine ulaşmak için gerçekleştirilen sistematik analizin ürünleridir. Bu bölüm, Türkiye'deki lise düzeyinde kullanılan tarih ders kitaplarının içeriği, özellikle de 1915 Olaylarının ele alınış biçimi hakkında kapsamlı bir değerlendirme sunmaktadır.

Ders Kitaplarına İlişkin Genel Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen ders kitaplarına ilişkin bilgiler Tablo 1'de verilmiştir.

Tablo 1 Ders Kitaplarına İlişkin Genel Bulgular

Ders Kitabı	Yazar(lar)	Yayın Kaynağı	Sayfa Sayısı
Tarih 9	Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR Dr. Özgür BAĞCI Ferhat BİLDİK Kazım ŞAHİN Leyla ŞAFAK Murat ARDIÇ Süleyman YILDIZ	MEB	222
Tarih 10	Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR Dr. Özgür BAĞCI Ferhat BİLDİK Kazım ŞAHİN Leyla ŞAFAK Murat ARDIÇ Süleyman YILDIZ	MEB	224
Tarih 10	Ahmet Yılmaz	Özel	214
Tarih 11	Dr. Öğr. Üyesi Erol YÜKSEL Dr. Öğr. Üyesi Mehmet Ali KAPAR Dr. Özgür BAĞCI Ferhat BİLDİK Kazım ŞAHİN Leyla ŞAFAK Murat ARDIÇ Süleyman YILDIZ Yasemin ARDIÇ	MEB	244
Tarih 12	Akif ÇEVİK Gül KOÇ Koray ŞERBETÇİ	MEB	271
Tarih 12	Muhammed Edip ERDOĞAN	Özel	264

Ders kitaplarının çeşitli yazarlar tarafından hazırlanmış olduğu MEB veya özel yayın kaynakları tarafından basıldığı görülmektedir. Sayfa sayıları kitaplar arasında değişkenlik göstermektedir. Özellikle 12. sınıf tarih ders kitaplarının hacminin diğer ders kitaplarına oranla daha büyük olduğu görülmektedir.

1915 Olaylarının ders kitaplarında yer alma durumuna ilişkin genel bulgular

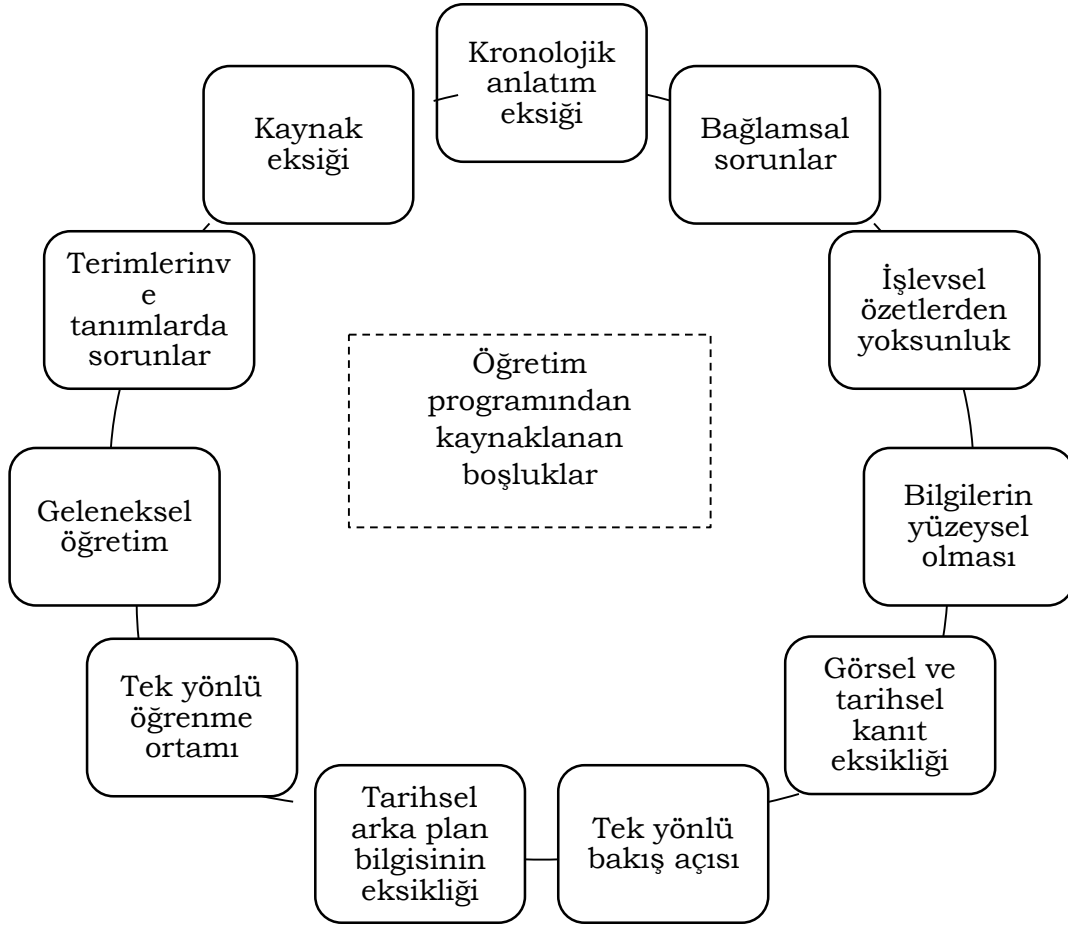
1915 Olaylarının güncel lise tarih ders kitaplarında tarih dersi öğretim programından kaynaklı olarak 9. sınıf düzeyinde yer almadığı, 10., 11. ve 12. sınıf düzeyi ders kitaplarında yer aldığı tespit edilmiştir. 10. ve 11. sınıf düzeyinde

doğrudan 1915 Olaylarının yer almadığı ancak tarihsel arka planını vermeye yönelik olarak Şark Meselesi, Berlin Antlaşması'nda Ermenilerin durumu vb. konuların paylaşıldığı, asıl olarak 12. sınıf düzeyinde Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları ile Ermenilerin Faaliyetleri ve ASALA Terör Örgütü bölümlerinde değinilen bir konu olduğu görülmüştür. Bu durumun bağlamsal devamlılık ve konuların kronolojik olarak ele alınması hususlarında eksiklik oluşturduğu görülmüştür.

Güncel lise tarih ders kitaplarına bakıldığında genel hatlarıyla Ermenilere yönelik ötekileştiren ve ayrımcı bir dil veya üslubun olduğu söylenemez. Buna karşın Ermenilerle ilgili verilerin yer aldığı kısımların biçim, içerik ve veri açısından detaylı olmadığı görülmüştür. Bir başka deyişle 1915 Olaylarının tarih ders kitaplarında kapsam ve içerik açısından işlevsel özetlerden yoksun olduğu, zaman çizelgeleri, haritalar, resimler, fotoğraflar, mektuplar, diyagramlar, sorular ve birincil kaynaklardan alıntılar kullanılarak yeterince desteklenmediği görülmüştür. Öğrencinin konuyu objektif ve derinlemesine öğrenebilmesi için kitaplarda QR vb. uygulamalara yer verilmemiştir. Anlatılan konu içerisinde öğrencinin bağımsız olarak okuyabileceği, dikkatini çekecek farklı öğrenme platformlarının sayısı oldukça sınırlıdır. 1915 Olaylarının ele alındığı bölümlerde metinlere genel itibariyle tarih öğretimindeki yeni yaklaşımların yeterince yansımadağı tespit edilmiştir. Kitaplarda özellikle Ermenilerin ilk dönemlerden XIX. yüzyıla kadarki dönemde devlet hizmetinde sundukları katkılara yeterince yer verilmediği tespit edilmiştir. Ermeni meselesinde sorunun temelinde İngiltere ve Rusya'nın rolüne değinilirken diğer büyük güçlerin rolüne yeterince değinilmediği görülmektedir. İlgili bölümlerde ayrıca günümüzde sıklıkla Ermeni meselesinde kullanılan bazı terimlerin (Büyük Güçler, Tehcir, Sevk ve İskân Kanunu, Misyonerler vb.) açıklamalarının yer almadığı görülmektedir.

Ders kitaplarının kaynakça bölümlerine bakıldığında 1915 Olaylarının tarihsel arka planı için sıklıkla kullanılan temel başvuru eserlerinden yararlanılmadığı görülmektedir. Bu durum, ders kitaplarının, 1915 Olayları konusunda öğrencilere sunulan bilgilerin kaynağının ve derinliğinin sınırlı olabileceğini veya tarihsel arka planın yeterince kapsamadığını göstermektedir. 10. ve 11. sınıf tarih ders kitaplarında benzer ve tek tip kaynaklardan yararlandığı görülmüştür.

1915 Olaylarının incelenen ders kitaplarında yer alma durumuna ilişkin genel bulgulara göre ulaşılan temalar Şekil 1’de gösterilmiştir:

10. Sınıf Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Bulgular

MEB ders kitabına ilişkin bulgular

10. sınıf tarih ders kitabında Türklerin Anadolu’yu yurt edindiği dönemde Ermenilerle birlikte diğer etnik grupların da bölgede yaşadığından bahsedilmiştir (Yüksel vd., 2022, s, 15). Burada öğrencilerin bölgeyi ve bu grupları daha iyi anlaması için harita veya konuyla ilgili farklı görseller kullanılmadığı görülmektedir. Bu bölümde XI. yüzyılda Doğu Anadolu’da Ermeni ve Süryanilerin Bizans’ın adaletsiz idaresi nedeniyle Türklere karşı koymadıklarını, bu nedenle Bizans’ın Anadolu’nun doğusundaki Ermeni prensliklerini yıkıp buradaki halkı kitleler hâlinde Orta Anadolu’ya sürdüğü ifade edilmiştir (Yüksel vd., 2022, s, 16). Bu bölüm Türk-Ermeni ilişkilerinin ilk dönemlerine dair pozitif bir süreci sembolize etmektedir ancak detaylı ele alınmamıştır.

10. sınıf ders kitabında Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde Türk-Ermeni ilişkilerinden olumlu bir şekilde bahsedilirken Urfalı Mateos ve Süryani Mihail'in konuyla ilgili kroniklerinden yararlandığı görülmektedir (Yüksel vd., 2022, s, 17). Bu bölümde konuyla ilgili temel başvuru kaynaklarının doğru bir biçimde kullanıldığı söylenebilir. Ayrıca kitabın ilerleyen bölümlerinde Miryokefalos Zaferi'nden sonra II. Kılıç Arslan'ı tebrik için gelenler arasında Ermeni ruhani liderlerinin bulunduğu belirtilmesi de yine iki toplumun ilk dönem ilişkilerine dair önemli veriler içermektedir (Yüksel vd., 2022, s, 23). Türkiye Selçuklularının ele alındığı bölümde Malazgirt zaferinin ardından bölgede yaşayan Ermenilerin Bizans'a karşı neden Selçukluları tercih ettikleri genel hatlarıyla ele alınmış ancak ileri okumalar için yeterli kaynakların sunulmadığı görülmüştür (Yüksel vd., 2022, s, 27). I. Alâeddin Keykubad döneminde Türk-Ermeni ilişkilerinin bozulmaya başladığı ifade edilmiş ancak nedenleri yeterince açıklanmamıştır (Yüksel vd., 2022, s, 37). Daha sonraki bölümlerde XV. yüzyıla geçilmiş ve bu süre zarfında diğer dönemlerdeki gelişmeler ele alınmayarak kronolojik gelişmeler atlanmıştır (Yüksel vd., 2022, s, 130).

İlgili tarih ders kitabında ilk olarak, görsel desteklerin yetersizliği dikkat çekmektedir, bu da öğrencilerin olayları daha somut bir şekilde anlamalarını engellemektedir. Ayrıca, erken dönem Türk-Ermeni ilişkilerine kısa bir vurgu yapılması, ancak bu ilişkilerin karmaşıklığı ve derinliği hakkında yeterli bilgi verilmemesi öne çıkan bir eksikliktir. Kitapta sunulan önemli olayların kapsamı oldukça sınırlıdır ve olayların arka planı ve etkileri üzerinde yeterince durulmamaktadır. Bununla birlikte, değişen ilişkilerin yeterince açıklanmaması ve kronolojik boşluklar da öğrencilerin olayları doğru bir şekilde bağlandırmalarını zorlaştırmaktadır. Son olarak, yeterli kaynak sağlanmaması, öğrencilerin derinlemesine araştırma yapmalarını ve olayları farklı perspektiflerden değerlendirmelerini engellemektedir.

Özel yayınevinin ders kitabına ilişkin bulgular

Bu kitapta da bir önceki kitapla benzer şekilde Anadolu'nun Türkleşmesi sürecinde ilk olarak Ermenilerden bahsedilmiş ve Bizans'a destek olmadıkları belirtilmiştir. Bu yönüyle diğer kitap ile benzer bir içeriğe sahip olduğu görülmektedir. 10. sınıf tarih ders kitabında Danişmentliler (1080-1178) döneminde Ermenilerden bahsedilmiş sonrasında ise Selçuklular dönemine geçilmiştir (Yılmaz 18-26). Kitapta genel olarak Türkiye Selçuklularının uyguladığı politikalar sayesinde gayrimüslimlerin huzurlu yaşadıkları belirtilmiştir (Yılmaz, 2022, s. 27). Kitapta ayrıca bir önceki ders kitabından farklı olarak Kilikya Ermeni krallığından da

bahsedilmiştir ancak bu krallığın sınırları veya hangi dönemlerde hüküm sürdüğüne dair herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. Kilikya Ermeni krallığının tarihi Anadolu Ermenileri ve Ermeni sorunu açısından oldukça önemli bir dönemi kapsamaktadır ancak ders kitabında detaylı açıklama mevcut değildir (Yılmaz, 2022, s. 39).

10. sınıf ders kitabında Ermenilerin yer aldığı bir diğer bölüm ise Osmanlı Millet Sistemi başlığı olmuştur. Bu bölümde Osmanlı Millet Sisteminde yaşayan pek çok farklı grubun olduğu ve Osmanlı'nın bu kesimleri ırk esasına göre değil din esasına dayalı olarak teşkilatlandığı kaydedilmiştir. Ermenilerin de bu kapsamda ibadet yerlerini açma ve inançlarını yaşama gibi alanlarda özgür oldukları ve devletin Ermenilerin dil ve kültürlerine karışmadığı ifade edilmiştir (Yılmaz, 2022, s. 171). Kitapta sıklıkla Osmanlı Devleti'nin gayrimüslimler arasında bir ayırım yapmadığına vurgu yapılmıştır. Bu bölümde Ermenilerle ilgili görsellerin kullanıldığı ve Osmanlı'nın pozitif uygulamaları sayesinde Balkanlar, Kırım, Orta ve Doğu Anadolu ve Kafkasya'dan birçok Ermeni'nin İstanbul'a göç ettiği kaydedilmiştir. Bu bölümde yer alan bilgi, içerik ve görsellerin diğer bölümlere oranla yeterli niteliklere sahip olduğu görülmektedir (Yılmaz, 2022, s. 173).

Ermenilerin Anadolu'nun farklı bölgelerindeki yerleşimleri ve etkileşimleri hakkında yeterli bilgi verilmemektedir. Türkiye Selçuklularının politikalarına dair sunulan bilgilerin sınırlılığı da dikkat çekicidir. Kilikya Ermeni Krallığı gibi önemli bir tarihi oluşumun kapsamı ve etkisi hakkında yeterli ayrıntı sağlanmamıştır. Osmanlı Millet Sistemi'nin Ermeniler için nasıl bir rol oynadığına dair detaylı açıklamaların eksikliği de vurgulanmalıdır. Son olarak, İstanbul'a göç ve pozitif uygulamalar gibi konuların kitaplarda yeterince ele alınmaması, öğrencilerin bu dönemi tam olarak anlamalarını engelleyebilir.

11. Sınıf Tarih Ders Kitabına İlişkin Bulgular

Ders kitabında Ermenilerle ilgili ifadelerin geçtiği ilk bölümlerde Ermenice ve Ermeni matbaasına dair bazı kısa bilgilere yer verilmiştir. Burada Osmanlı'da ilk matbaanın Ermeniler tarafından XVII. yüzyılda kurulduğu belirtilmiştir (Yüksel vd., 2022, s. 77-81). Bu konuyla ilgili detaylı okumalar için öğrencilerin herhangi bir platforma yönlendirilmediği görülmektedir.

11. sınıf ders kitabında yer alan metinlere bakıldığında Millî Mücadele'de Şark Meselesi başlıklı bölümlerde Ermenilerden bahsedildiği görülmektedir. Söz konusu metinde Doğu Anadolu'da Avrupalı devletlerin bir Ermeni devleti kurma isteği olduğu belirtilmiştir. Bu konu ele alınırken Avrupalı devletlerin kimler olduğu ve neden böyle

bir isteklerinin olduğunun belirtilmediği görülmektedir. Ayrıca kurulmak istenen devletin harita üzerinde veya başka bir görselle temsil edilmediği fark edilmiştir. Bir diğer husus da doğrudan Ermenilerle ilgili bir metinde değil de bir başka konunun anlatıldığı metin içinde Ermenilerden bahsedilmiş olmasıdır. Burada Şark Meselesi ile Millî Mücadele arasındaki bağlantının doğru kurulabilmesi adına ilgili sayfada bir zaman çizelgesine yer verilmediği görülmektedir.

Kitabın devamında Osmanlı hizmetinde Ermenilerden bahsedilmediği ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni devleti kurma eylemlerine geçildiği görülmektedir (Yüksel vd., 2022, s. 96). Burada özellikle isyan ve Ermeni Devleti kurma eylemlerinin tüm Ermeniler tarafından değil belli gruplar tarafından planlandığına vurgu yapılmasına gerek vardır. Kitabın devamında Osmanlı'da devleti kuran ve genişleten Türklerin yanında onların idaresini kabul etmiş olan Grekler, Latinler, Slavlar, Çerkezler, Gürcüler, Ermeniler, Araplar ve Yahudilerin de varlığından bahsedilmiş olması önemlidir (Yüksel vd., 2022, s. 97). Bu birlikteliği sembolize eden görsellerin kullanılmadığı görülmektedir. Ermenilerle ilgili metinlerin yer aldığı bir diğer bölüm ise XIX. Yüzyılda Osmanlı Devleti ve Büyük Güçler başlığı altında yer almıştır. Burada Osmanlı Devleti'nin XIX. yüzyıldaki sınırlarından bahsedilirken birdenbire kuruluş dönemine geçilmesi bir karmaşaya neden olmuştur. Bu noktada ilgili konuların kronolojik olarak ele alınmadığı görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin kuruluş aşamasında Türklerin egemenliğini kabul etmiş olan diğer etnik ve dini gruplardan bahsedilmiştir. Bu bölümde kuruluş aşamasında öne çıkan diğer etnik gruplara ilişkin ruhani bir isim veya görsel bir veriye yer verilmediği görülmektedir. Bu bölümde dikkat çeken bir diğer husus ise kuruluştan XIX. yüzyıla kadarki süreçte Ermenilerin Osmanlı Devleti'ne sunmuş olduğu katkıların yeterince ifade edilmemiş olmasıdır. Bu yönüyle öğrencinin tam olarak kuruluşun ardından neden söz konusu hoşgörü ikliminin bozulduğunu anlayabilmesi için yeterince veri ve malzemelerin kitapta yer almadığı söylenebilir. Bu bölümde öğrencinin metinde geçen farklı etnik grupları zihninde canlandırabilmesi için gerekli görsel desteğin sunulmadığı görülmüştür.

11. sınıf tarih ders kitabında Ermenilerle ilgili verilerin yer aldığı bir diğer bölümde Berlin Antlaşması ve Berlin Kongresi'nin anlatıldığı bölümdür (Yüksel vd., 2022, s. 104). Burada konuyla ilgili görsellerin yer alması bakımından ve konu bütünlüğü açısından bakıldığında doğru yerde doğru verilerin kullanıldığı söylenebilir. Ermeni sorununun şekillenmesinde önemli bir yere sahip olan Berlin Antlaşması'ndan bahsedilmesi doğrudur. Ders kitabında üçüncü ünite de Berlin'de

Ermeni Meselesi başlıklı bölümde sorunun ortaya çıkmasında İngiltere'nin rolüne dikkat çekilmiştir. Hızlıca Rusya'nın rolü ve konunun nasıl uluslararası bir meseleye dönüştüğüne yer veren bu metinde de yine ciddi eksikliklerin olduğu görülmektedir. Bu metinde özellikle misyonerlik faaliyetleri ve dini gerekçelerin nasıl kullanıldığı anlatılmadan sadece sorunun ortaya çıkmasında İngiltere ve Rusya'nın sorumlu olduğu izlenimi verilmiştir. Sorunun temelini Orta Çağ'daki Haçlı Seferlerine kadar dayandığı bilgisinin verilmediği görülmektedir. Burada İngiltere ve Rusya'nın konuyu neden uluslararası bir meseleye dönüştürmek istediğine yeterince açıklık getirilmemiştir. Söz konusu devletlerin misyonerlik faaliyetleri ve dini gerekçeleri kullanarak Ermeniler arasında nasıl ayrılıkçı faaliyetleri körüklemiş olduğu ifade edilmemiştir. Metnin devamında öğrencilere yöneltilen sorularla konunun günümüzdeki yansımalarına dikkat çekilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ancak konunun günümüzdeki etkilerine ilişkin herhangi bir kaynağa yer verilmemiştir. Bu bölümde Batılı devletlerin almış olduğu parlamento kararlarına veya soykırım iddialarına işaret eden örneklere yer verilmediği görülmektedir.

Ders kitabında 1915 Olaylarıyla ilgili olarak açılan misyoner okullarından da kısaca bahsedildiği ve Ermenilerin ilk resmî okulunun Amerika iş birliğiyle 1790'da Kumkapı'da açıldığı belirtilmiştir (Yüksel vd., 2022, s. 153). Bu okulların sonraki süreçte Osmanlı eğitim sistemine etkilerinden bahsedilmiş olsa da yine bu bölümde de bir bağlamsal kopukluk olduğu görülmektedir. Öğrencilerin detaylı bilgiler için herhangi bir kaynağa yönlendirilmemesi bir eksikliklerdir. Ermenilerle ilgili ders kitaplarında ayrıca Tanzimat ve Islahat dönemindeki uygulamalar sırasında da bahsedildiği ve Fermanın Ermeni toplumunun önde gelenlerinin de yer aldığı bir törenle ilan edildiği ifade edilmiştir (Yüksel vd., 2022, s. 104-160). Burada da herhangi bir görselin kullanılmadığı, konuyla ilgili olarak Tanzimat Fermanının gayrimüslimler açısından öneminin yeterince vurgulanmadığı görülmektedir.

11. sınıf tarih ders kitabında dördüncü üniteye Darülaceze ile ilgili bilgilerin yer aldığı bölümde Ermeni olaylarına değinildiği ve kurumun 1890'lı yıllardaki Ermeni Olayları sonrası yetim kalan Müslüman çocukların başta eğitimi için olmak üzere ihtiyaçlarını karşılamak üzere açıldığı ifade edilmektedir (Yüksel vd., 2022, s. 156). Dördüncü üniteye Ermenilerle ilgili bir diğer bilgi ise Tanzimat Fermanıyla ilgili açıklamalara yer verilen bölümde görülmektedir. Hariciye Nazırı (Dışişleri Bakanı) Mustafa Reşid Paşa'nın Tanzimat Fermanı'nı 3 Kasım 1839'da Gülhane Meydanı'nda yüksek rütbeli devlet adamları, ulema, Rum ve Ermeni patrikleri, hahambaşı, esnaf temsilcileri ve sefirlerin de hazır bulunduğu bir törende okuduğu ifade edilmiştir

(Yüksel vd., 2022, s. 160). Bu bölümde Tanzimat Fermanının gayrimüslimlere yönelik olarak sağladığı katkılara değinilmediği görülmektedir. Fermanı hazırlayanların danışman ve katipleri arasında Ermenilerin de yer aldığı belirtilerek iki toplum arasındaki ortak kültüre işaret edilmemiştir.

Kitapta XIX. yüzyılın başlarında Avrupa ile ticarete Rumlar ve Levantenlerin etkili olduğu belirtilmiş, 1820'lerden itibaren ise Ermenilerin ticarete etkinliklerinin arttığı dile getirilmiştir ancak burada neden sonuç ilişkisine dair veriler bulunmamaktadır (Yüksel vd., 2022, s. 205). Yunan isyanının ardından başta tercüme odaları olmak üzere devletin pek çok kademesinde ortaya çıkan boşluğun Ermeniler tarafından doldurulduğunun belirtilmemesi önemli bir eksikliklerdir. Bu bölümde ayrıca Ermenilerin ticaretle uğraşırken neden Türk toplumunun tarım, hayvancılık, küçük esnafılık, zanaatkârlık ve askerlikte öne çıktığına dair hiçbir açıklama yer almamıştır (Yüksel vd., 2022, s. 206).

Ders kitabında 1912 yılında bankacılık sisteminin ele alındığı bir bölümde küçük bir açıklama kutucuğu içinde özel bankacılık sisteminde diğer etnik gruplarla birlikte Ermenilerin rolüne işaret edilmiştir. Devamında ise bunun temellerinin 1820'li yıllara dayandığı ifade edilmiştir. Ancak Ermenilerin ticari alandaki faaliyetlerinin çok daha eski dönemlere dayandığının vurgulanmaması eksikliklerdir. Bu bölümde Rumların ve Levantenlerin ardından Ermenilerin ön plana çıktığına vurgu yapılması bu değişimin nedeninin anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Benzer bir durum kitabın ilerleyen sayfalarında da yer almıştır. Bu kez sermayenin %85'inin gayrimüslimlerin elinde olduğu belirtilmiştir (Yüksel vd., 2022, s. 206). Burada öğrencilere sermayenin büyük bir kısmının neden gayrimüslimlerde olduğunu anlayabilmesi için gerekli açıklamaların ve yeterli kaynakların sunulmadığı görülmektedir.

Kitapta Ermeni devleti kurma isteğinin nedenleri ve bu isteğin nasıl ortaya çıktığına dair yeterli açıklama yapılmamıştır. Ayrıca, Osmanlı Devleti'nde Ermenilerin rolü ve katkılarına ilişkin sunulan bilgilerin yetersizliği önemli bir eksiklik olarak öne çıkmaktadır. Ermeni olayları ve Berlin Antlaşması'nın etkileri konusunda da kitaplarda detaylı bir inceleme bulunmamaktadır. Bu eksiklikler, öğrencilerin bu dönemi ve olayları tam olarak anlamalarını engelleyebilir ve daha kapsamlı bir perspektif sunulmadığı için tarih derslerinin etkisini sınırlayabilir.

Bulgular, kronolojik sıralamada eksikliklerin olduğunu göstermektedir. Bu eksiklikler, belirli dönemlere veya olaylara yeterince derinlemesine ve kapsamlı bir şekilde değinilmemesi veya kronolojik sıralamada belirsizliklerin bulunması şeklinde

kendini göstermektedir. Bu durum, tarihsel olayların bütünlüğünü sağlamak ve anlamak için gereken tutarlılığı zayıflatabilir. Ayrıca, ders kitabında misyonerlik faaliyetlerine sınırlı bir değinme veya hiç değinmeme, kültürel ve dini etkileşimleri yeterince ele almamanın bir işareti olarak öne çıkmaktadır. Misyonerlik faaliyetleri, kültürel değişimlerin ve toplumsal dönüşümlerin anlaşılmasında önemli bir rol oynamaktadır ve bu konunun ihmal edilmesi, tarih anlatısının eksik kalmasına neden olabilir. Etnik ve dini grupların rolünün göz ardı edilmesi de önemli bir bulgudur. Tarih anlatımında, farklı etnik ve dini grupların etkileşimlerinin, çatışmalarının ve iş birliklerinin vurgulanması gerekmektedir. Ticaret ve ekonomi ile ilgili sınırlı açıklamaların sunulması da dikkat çekmektedir. Ticaret ve ekonomik faaliyetler, tarih boyunca toplumların gelişimini ve etkileşimlerini belirleyen önemli unsurlardan biridir. Son olarak, görsel ve kaynak eksikliği de belirgin bir bulgudur.

12. Sınıf Tarih Ders Kitaplarına İlişkin Bulgular

MEB ders kitabına ilişkin bulgular

Ders kitabında Ermenilere ilişkin ilk bulgu, “Mustafa Kemal’in Fikir Hayatını Etkileyen Gelişmeler”in ele alındığı bölümde Selanik’te yaşayan farklı etnik gruplar arasında Ermenilerin de olduğunun belirtilmiş olmasıdır (Çevik vd., 2022, s. 21). “Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları” başlıklı bir diğer bölümde ise Ermenilerin Ruslarla iş birliği yaptığını yer verilmiştir. Bu bölümde 1915 Olayları ele alınırken sorunun ortaya çıkmasında büyük devletlerin rolüne dikkat çekilmiş ve aynı sayfada konuyla ilgili bilgi notlarına da yer verilmiştir. Bu açıdan kitabın görsel anlamda yeterli düzeyde veri içerdiği söylenebilir. Öğrencilerin konuyla ilgili genel çerçeveyi anlayabilmesi için büyük devletlerin rolüne dikkat çekilen bu bölümde neden-sonuç ilişkisi açısından da doğru bir anlatım söz konusudur (Çevik vd., 2022, s. 33). Yazar bu bölümde ayrıca 1915 Olaylarıyla ilgili hemen hemen tüm kavramlara yer vermiştir. Yazar tehcir kararının neden alındığına, devletin içinde bulunduğu koşullara ve savaş nedeniyle Sevk ve İskânın uygulandığına değinmiştir. Bu bakımdan açıklamaların kapsamlı ve detaylı olduğu görülmektedir. Ayrıca savaş yıllarında Ermenilerin yanı sıra Müslüman Türk nüfusun da hayatını kaybettiğinin belirtilmesi önemlidir. Kitapta konuyla ilgili açıklamaların yanı sıra bilgi notu ve zaman çizelgelerinin de kullanılmış olması önemlidir (Çevik vd., 2022, s. 33-34).

Ünite sonunda yer alan ölçme değerlendirme sorularının da Ermenilerle ilgili olarak öğretici ve nitelikli olduğu görülmektedir. Yazarın Ermeniler ve Ermenistan’a dair bölümlerin yer aldığı kısımlarda renkli haritalar, zaman çizelgeleri, bilgi notları ve öğretici sorularla konuyu pekiştirdiği görülmektedir. Özellikle harita üzerinde

Ermeni taleplerinin neler olduğunun öğrenciye aktarılması konunun bütünselliği açısından önemlidir (Çevik vd., 2022, s. 42). Azınlıkların kurduğu cemiyetler ile özellikle Taşnak ve Hınçak örgütlerinin faaliyetlerinin kısa ve anlaşılır bir biçimde ifade edildiği, görsellerle desteklendiği ve konuyla ilgili bilgi notları ve biyografilerin de kitapta yer aldığı görülmektedir. Sadece ileri okumalar için yeterli yönlendirmelerin olmadığı görülmektedir (Çevik vd., 2022, s. 57-62). Bu ders kitabında da ağırlıklı olarak Ermenilerin Doğu Anadolu'da bir devlet kurma amaçlarının olduğu sıkça vurgulan bir husus olmuştur. Ele alınan soyut kavramların somutlaştırılması noktasında yazar özellikle haritaları yerinde ve doğru bir biçimde kullanmıştır (Çevik vd., 2022, s. 69).

Öncelikle, etnik gruplar ve özellikle Selanik'in rolü üzerine verilen bilgilerin önemi vurgulanmıştır. Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları gibi önemli tarihi olayların detaylı bir şekilde ele alınması, öğrencilerin olayların bağlamını daha iyi anlamalarını sağlayabilir. Savaş yıllarında yaşanan kayıpların vurgulanması ve bu kayıpların etkilerinin incelenmesi, dönemin insani boyutunu anlamak adına önemli bir adımdır. Ayrıca, azınlıkların faaliyetleri ve örgütlenmelerine ilişkin bilgilerin sunulması, tarihi süreçlerin çeşitli aktörlerini anlamak açısından önemlidir.

Araştırmanın bulguları, incelenen ders kitabında haritaların kullanımının yetersiz olduğunu ve genellikle eksik veya belirsiz olduğunu göstermektedir. Haritalar, tarihsel olayların ve coğrafi konumların anlaşılmasına katkı sağlayabilir ancak incelenen kaynaklarda bu potansiyel eksikliği hissettirmektedir. Ayrıca, yönlendirmeler ve ileri okumaların sunulmaması da dikkat çekmektedir. Bu tür rehberlikler, okuyucuların konuyu daha iyi anlamalarına ve ileri okumalara yönlendirilmelerine yardımcı olabilir. Ancak incelenen kaynaklarda bu tür desteğin eksikliği, okuyucuların içerikten tam olarak yararlanmasını engelleyebilir. Bu eksiklikler, tarih anlatısının eksik veya yetersiz kalmasına neden olabilir. Ölçme ve değerlendirme sorularının nitelikli olması ise, öğrencilerin kavrayışını ölçmek ve derinlemesine analiz yapmalarını teşvik etmek için kritik bir unsurdur.

Özel yayınevinin ders kitabına ilişkin bulgular

Kitapta Ermenilerden bahsedilen ilk bölüm Selanik'te yaşayan topluluklardan bahsedildiği bölümdür. Bu bölüm aynı zamanda Mustafa Kemal Atatürk'ün ailesi ve okuduğu okullarla ilgili bilgilerin de yer aldığı bir bölümdür. Bu bölümde Fransız İhtilali'nin farklı etnik gruplar üzerinde yaratmış olduğu etkilerden bahsedilerek milliyetçilik düşüncesinin geniş kitlelerdeki yankılarına değinilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 15). Daha sonra Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları başlıklı bölümde Ermenilerin

1917’de Rusya’da Bolşevik İhtilali çıkması ve Çarlık yönetiminin yıkılmasının ardından Ruslarla iş birliği içinde hareket ettiğine değinilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 36). Bu bölümde Ermenilerin neden isyan eylemlerinde yer aldıkları anlaşılır bir biçimde ifade edilmemekle birlikte isyan eylemlerine kimlerin katıldığına dair bir ayırımın da yapılmadığı anlaşılmaktadır. Bu bölümde isyancı Ermenilerin özellikle kendilerine destek olmayan Ermenileri dahi öldürdüklerinin belirtilmesi aslında tüm Ermenilerin isyan faaliyetlerine katılmadıklarını ifade etmektedir. Bu nedenle bu bölümün biraz daha genişletilmesi önemlidir. Zira Osmanlı Devleti’nin pek çok döneminde olduğu üzere savaş yıllarında da devlete hizmet eden, isyan eylemlerine katılmayan Ermeni nüfusunun da olduğu özellikle belirtilmelidir.

1915 Olayları ele alınırken soykırım sözcüğünün metinde geçtiği ancak bu sözcüğün ne anlama geldiğinin açıklanmadığı görülmektedir. Bu bölümde 1915 Olayları nedeniyle Türkiye’nin günümüzde pek çok ülkede soykırımla suçlandığı ve bu suçlamaların propagandadan öteye gidemediği de belirtilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 36). Ancak kitapta bu suçlamaların Türkiye’ye verdiği zararlar ve Batılı devletlerin Türkiye’yi neden suçladığına ise açıklık getirilmediği görülmektedir. Bu nedenle 12. sınıf tarih ders kitaplarında da yine konu ve içerik açısından bağlamsal kopuklukların olduğu görülmektedir.

Ermenilerden bahsedilen bir diğer bölüm ise Mondros Ateşkes Antlaşması olmuştur. Bu antlaşmanın 24. maddesi kapsamında Anadolu’nun doğusunda bir Ermeni devleti kurulmasının planlandığı ifade edilmiştir. İşgaller yapılarak Ermenilerin Anadolu’da azınlık konumunda olmalarına rağmen bir Ermeni devleti kurulmaya çalışıldığı belirtilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 44). Bu bölümde işgal edilen bölgelerle ilgili görsellerin kullanılmış olması, işgal edilen yerlerin harita üzerinde gösterildiği ancak yine de ileri okumalarla ilgili yeterli verilerin olmadığı tespit edilmiştir.

12. sınıf tarih ders kitabında ayrıca Paris Barış Konferansı (18 Ocak 1919) sırasında da bir Ermeni devleti kurma kararının gündeme geldiğine değinilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 46). Ayrıca Kuvâ-yı Millîye’nin güneyde, özellikle Adana, Maraş, Antep ve Urfa’da Fransız ve Ermenilere karşı mücadele ettiği de belirtilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 54). Burada bazı Ermeni gruplarının Fransızlarla iş birliği içinde hareket ettikleri, özellikle de Ermeni lejyoner askerleri olarak Fransızlara destek verdiklerinin belirtilmediği görülmektedir. Konuyla ilgili öğrencilerin ileri okumalar yapabilecekleri kaynaklara gerekli yönlendirmelerin yapılmadığı tespit edilmiştir.

Ermenilerle ilgili verilere Millî Cemiyetler başlıklı tabloda da yer verilmiştir. Burada Millî Cemiyetlerin özellikle Ermeni çeteleri ile mücadele ettiği, Ermeni işgalinin önlenmeye çalışıldığı ve Doğu Anadolu'da bir Ermeni devletinin kurulmasına karşı Cemiyetlerin mücadelesine yer verilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 55).

12. sınıf tarih ders kitabında Hınçak ve Taşnaksutyun Cemiyetlerinin kuruluş ve faaliyetlerine yer verilerek Doğu Anadolu'da bir devlet kurmak için çeteleştikleri ve İtilaf Devletlerinin bu grupları desteklediğine değinilmiştir. Konuyla ilgili olarak başta Türk Tarih Kurumu olmak üzere Türkiye'de pek çok yayınevi tarafından Hınçak ve Taşnak Partilerinin faaliyetlerine yer veren kitaplara yönlendirme olmaması bir eksikliktir. Öğrencilerin bu kitaplara yönlendirilmediği veya konuyla ilgili belgesel veya videolara ilişkin linklerin bu bölümde QR kod olarak paylaşılmadığı görülmektedir.

Yerel Kongreler başlıklı bölümde Ermenilere karşı verilen mücadelelerden bahsedilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 60). General Harbord Raporunun (24 Nisan 1920) yer aldığı bölümde de Ermenilerden bahsedilmiş ve yapılan araştırma sonucunda hazırlanan rapora göre Ermenilerin hiçbir yerde çoğunluk olmadıklarının Harbord'un raporunda yer aldığı anlatılmıştır (Erdoğan, 2022, s. 63). Bu rapor Ermeni iddiaları açısından adeta bir dönüm noktasıdır. Bu nedenle Ermenilerin bir devlet kurmayı hedefledikleri ancak çoğunlukta olmadıkları bölgelerin harita üzerinden anlatılması konunun daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır. Bu bölümde *“Türklerin Ermenilere karşı herhangi bir şekilde soykırım hazırlığında bulunmadıklarını da görmüştü.”* ifadelerinin kullanılması terimsel ve dönemsal olarak yanlış bir kullanımdır zira o dönemde soykırım iddiaları henüz gündemde olmadığı için bu ifadenin burada yer alması kavramsal açıdan yanlıştır.

Kitapta 1915 Olaylarına “Pontus ve Ermeni Ayaklanması” adı altında da yer verilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 69). Bu bölümde ayaklanmaların haritalar üzerinden renkli görsellerle desteklendiği ancak kronolojik bir ayaklanma listesi veya konuya dair bir zaman çizelgesi eklenmediği görülmektedir. Kitapta Sevr Antlaşması, Doğu Cephesi ve daha pek çok bölümde Ermenilerin Doğu Anadolu'da bir devlet kurma çabalarına yer verilmiş ancak sorunun tarihsel arka planına yeterince değinilmemiştir. Ermenistan'ın 1918'de bölgedeki otorite boşluğundan yararlanarak bir devlet kurduğu anlatılırken, sınırları ve coğrafi konumuna dair bilgilere yer verilmediği görülmektedir (Erdoğan, 2022, s. 72-74). Türkiye'ye komşu olması ve şimdiye kadar anlatılan konularla bir bütünlük sağlanması adına burada kısaca yeni kurulan devlete dair bilgi verilmemiş olması eksikliktir.

Kitapta dikkat çeken bir diğer husus da Ermenilerin Millî Mücadele döneminde Doğu ve Güney Cephesinde Türklere karşı Fransızlarla iş birliği yaptıklarıyla ilgili bölümdür (Erdoğan, 2022, s. 75). Selçuklular döneminde Bizans'ın uygulamalarına karşı Türklerin yanında yer alan Ermenilerin XX. yüzyılda bu kez Batıların yanında yer aldıklarına vurgu yapılarak öğrencilerin geçmişle geleceği bağlantılandırılmaları sağlanmadığı görülmektedir.

Kitapta Gümrü ve Kars Antlaşmalarının anlatıldığı bölümlerde Ermenilerden ve Ermenistan'dan bahsedilmektedir. Bu antlaşmaların önemine değinilmektedir ancak bu antlaşmaların günümüzde ne anlama geldiği üzerinde fazla durulmadığı görülmektedir (Erdoğan, 2022, s. 88). Kitapta bölüm sonlarında konuların pekiştirilmesi için öğrencilere yöneltilen sorularda da Ermeniler ve Ermenistan'a dair bazı bilgilere yer verilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 101-178). Sorulara genel itibarıyla bakıldığında anlatılan konuların pekiştirilmesi noktasında uygun bir şekilde metin sonlarında yerleştirildiği söylenebilir. İçerik ve soruların niteliği de öğrenmeyi destekler mahiyettedir. Ancak ders kitabında ele alınan kavramların (Örneğin ASALA vb. terimlerin) açıklandığı bölümde “soykırım, Taşnak, Hınçak, Büyük Ermenistan, Kilikya, lobi” gibi ifadelerin açıklanmamış olması ve öğrencilere ileri okuma önerileri sunulmaması eksikliklerdir.

Ders kitabında Sevk ve İskân Kanunundan bahsedilirken bu kanunun orijinal görseli ile günümüz Türkçe karşılığının kitapta yer alması öğrencilerin konuyu hem daha iyi anlamasını hem de öğretimde tarihsel kanıt kullanımı açısından önemlidir. Kitapta Ermeni Sorunu adlı bir başlığa yer verilmiş olması dikkati çekmektedir. Kıbrıs sorunu ve Türk Yunan ilişkilerinin ele alındığı bir bölümde Ermeni sorunu yerine Türk-Ermeni ilişkileri başlığı ya da önceki bölümlerde de Türk-Yunan ilişkileri yerine sadece Kıbrıs ve Ermeni Sorunu başlıklarının kullanılmaması bir eksikliklerdir. Türk Dış Politikasıyla ilgili gelişmelerin ele alındığı bu bölümde her iki başlık uygun olmakla birlikte bir bütünlük sağlanabilmesi için tüm başlıkların sistematik olarak adlandırılmadığı görülmektedir (Erdoğan, 2022, s. 209).

Ermeni Sorunu başlıklı bölümde konunun Lozan'dan yani 1923'ten itibaren ele alındığı görülmektedir. Ermeni terörü ve ASALA'nın saldırılarının da ele alındığı bu bölümde Türkiye'nin sorunun çözümü için attığı adımlara yer verilmemesi önemli bir eksikliklerdir. Ayrıca bu konuda bir kavram karmaşası olduğuna da yer verilmesi gerekir. Zira 24 Nisan, 1915 Olayları, Sevk ve İskân Kanunu, Tehcir, Soykırım, Zorunlu Göç ve daha pek çok ifadenin literatürde öğrencilerin karşısına çıkabileceği ve bunların ne anlama geldiği ifade edilmemektedir. Kitabın sonunda yer alan genel

zaman çizelgesinde de Ermenilere, Gümrü ve Kars Antlaşmalarına yer verilmiştir (Erdoğan, 2022, s. 250-251).

Öncelikle, Selanik ve etnik gruplar arasındaki ilişkilere yönelik sunulan bilgilerin derinliği ve çeşitliliği vurgulanmıştır. Kafkas Cephesi ve 1915 Olayları'nın detaylı bir şekilde ele alınması, öğrencilerin bu dönemin tarihi ve stratejik önemini anlamalarına yardımcı olabilir. Soykırım iddiaları ve propaganda konusunun objektif bir şekilde ele alınması, öğrencilerin tarihsel olayları farklı perspektiflerden değerlendirebilmelerine olanak tanımaktadır. Mondros Ateşkes Antlaşması ve Paris Barış Konferansı'na ilişkin bilgilerin sunumu, öğrencilerin bu dönemin uluslararası boyutunu anlamalarına katkı sağlayabilecektir. Hınçak ve Taşnaksutyun Cemiyetleri'nin faaliyetlerine dair bilgilerin sunulması, öğrencilerin dönemin siyasi dinamiklerini anlamalarını destekleyebilir. General Harbord Raporu ve Ermeni nüfusunun dağılımıyla ilgili bilgilerin sunulması, öğrencilerin demografik yapıyı ve ulusal politikaların etkilerini değerlendirmelerine yardımcı olabilir. Gümrü ve Kars Antlaşmaları'nın önemi ve Türk-Ermeni ilişkilerinin gelişimi, öğrencilerin bölgesel tarih ve uluslararası ilişkiler konularında geniş bir bakış açısı geliştirmelerine olanak tanımaktadır.

Sonuç ve Tartışma

Bu araştırmada Türkiye'deki güncel tarih ders kitaplarında 1915 Olayları konu ve kapsam açısından incelenmiştir. Bu araştırmanın sonuçlarına göre tarih ders kitaplarında Ermenilere ilişkin konuların sınıf düzeyine göre yer alıp almama durumları tamamen tarih öğretim programına bağlıdır. Bu araştırmanın sonuçlarına göre tarih ders kitapları 1915 Olaylarını ve Ermenilerle ilgili diğer konuları birincil kaynaklara dayalı olarak, görsel kanıtlar ve detaylı bilgilerle sunma konusunda yeterli değildir. Konunun ele alınışında kronolojik atlamalar da söz konusudur. Bu durum tarih ders kitaplarımızın tek yönlü bir bakış açısına sahip olduğu ve bilimsel olarak yeterli olmadığı eleştirilerini doğrular. Ermeni tarihçiler, 1915 Olaylarını "soykırım" (!) olarak adlandırma eğiliminde bulunmuş ve soykırım teriminin dışına çıkan herhangi bir argümanı veya gerçek durumu inkarcılık olarak kabul etmeye çalışmışlardır. Türk tarih yazımını temsil eden akademisyenler ise, Doğu Anadolu'nun şekillenmesinde büyük güçlerin ve Ermeni devrimci grupların rolüne vurgu yaparken, Balkanlar'da Müslümanlara yönelik etnik temizlik ve katliamların yanı sıra bu olayların Anadolu'daki sonuçlarına dair farklı bir bağlamı ön plana çıkarmışlardır (Yavuz, 2020). Farklı ülkelerdeki tarih ders kitapları genellikle 1915 Olaylarını, yerel anlatılar ve bireylerin tanıklıkları aracılığıyla sunarak olayların nasıl

gerçekleştiğine dair algı oluşturmaktadır. 1915 Olaylarının tarih ders kitaplarında tasviri, farklı ülkelerdeki tarihi ve siyasi faktörlerden dolayı değişiklik göstermektedir (Kılıçdağı, 2023; Zarifian, 2015). Bu araştırmanın sonuçlarına göre Türkiye'deki tarih ders kitapları konu, kapsam ve içerikteki eksiklikleri nedeniyle objektifliği ve ikna ediciliği düşük bir profil sergilemektedir. Tarih ders kitapları 1915 Olaylarını Ermeniler ve Osmanlı Türkleri arasındaki bir çatışma olarak ele almaktadır. Ders kitapları 1915 Olaylarını savaş esnasında yaşanan istenmeyen olaylar olarak ele almaktadır. Dolayısıyla tartışmalı bir konunun ele alınması hususunda bilimsel, objektif ve kanıt temelli bir anlayışa duyulan ihtiyaç açıktır. Böyle yapıldığında farklı ülkelerde sunulan zıt argümanlar ve anlatımlara karşı daha sağlam tezler geliştirilebilecektir.

Tartışmalı tarih konularının ders kitaplarında ele alınma biçimlerine ilişkin alanyazında pek çok eleştiri söz konusudur. Örneğin, ABD tarih ders kitapları yirminci yüzyılın ilk dönemlerinde köleliği tarafsız bir şekilde sunarken, Büyük Buhran ve II. Dünya Savaşı sırasında köleliği piyasanın taleplerini karşılamak için "gerekli bir uygulama" olarak meşrulaştırmıştır. 1950'lerin sonları ve 1960'larda köleliğin ahlaki yanlışlarına odaklanan sınırlı tartışmalar yapılırken, 1960'ların sonları ve 1970'lerdeki metinler toplumsal çeşitliliğin önemini yansıtmaya başlamıştır (Wasburn, 1997, s. 475). ABD tarih ders kitapları, ırkçılığı sürdürmeleri ve tarihsel olaylara ilişkin anlatımlarında beyazlığı merkeze almaları nedeniyle eleştirilmektedir (Kelly ve Aden, 2022, s. 240). Bir başka çalışmada, ders kitaplarında Yerli Amerikalılarla (Kızılderililer ve diğer topluluklar) ilgili bölümlerin tarihsel doğruluktan yoksun olduğu ve üst düzey düşünme fırsatları sunmadığı eleştirilmektedir (Lavere, 2008, s. 4). 1970'ten 2009'a kadar yayımlanan 102 ders kitabını inceleyen bir araştırma, Vietnam Savaşı'nın ele alınışında belirgin değişiklikler olduğunu, ders kitaplarının bireysel deneyimlere ve çeşitliliğe odaklanan teorilere destek sunarak milliyetçi militarizmin gizli mesajları yerine farklı bir bakış açısını yansıttığını göstermiştir (Lachmann ve Mitchell, 2014, s. 199). 1915 Olaylarının tarih ders kitaplarımızda yüzeysel olarak ele alınmış olması söz konusu bulgulardaki eleştirilerin doğmasına yol açabilecektir ve bu açıdan araştırmanın bulguları alanyazındaki benzer çalışmalarındaki bulgularla örtüşmektedir.

Tarih ders kitapları kökeni geçmişe dayanan ancak günümüzde de devam eden bazı siyasi sorunlara yeterince açıklık getirememesi ve yanlı bir tutum sergileme açısından da eleştirilmektedir. Örneğin İsrail ve Filistin ders kitaplarını inceleyen bir araştırma, her iki tarafın da "ötekili" insanlık dışı veya şeytani olarak nadiren

karakterize ettiğini ancak bununla birlikte tek taraflı ulusal anlatılara odaklandığını göstermiştir. Kitaplarda, karşı tarafın olumlu yönleri eksik kalmış ve önyargılar belirginleşmiştir. Bu eksiklikler, İsrail Ultra-Ortodoks¹ ve Filistin kitaplarında daha açık bir şekilde görülmektedir (Adwan vd., 2016, s. 205). Bir başka araştırma, 1967’de gerçekleşen Altı Gün Savaşı ile ilgili olarak kamusal hafıza ile resmi tarih eğitimi arasında tutarsızlıklar olduğunu ve ders kitaplarındaki tasvirleriyle karşılaştırıldığında kamusal söylemde savaşın farklı şekilde temsil edildiğini vurgulamaktadır (Yogev, 2012, s. 175). Dolayısıyla geçmişe dayanan bir siyasi sorun olan 1915 Olaylarına ilişkin de benzer bir değerlendirme yapılabilecektir. Bu noktadan hareketle araştırma sonunda 1915 Olaylarının tarih ders kitaplarımızda ele alınma biçiminin farklı ülkelerdeki ile kıyaslanması önerisi paylaşılmaktadır.

Tarih ders kitaplarının genel olarak tartışmalı konular başta olmak üzere tarihsel olay ve olgulara ilişkin yanlı bakış açısı taşıması da olasıdır. Örneğin, tarih ders kitapları, Avrupa merkezli ve cinsiyetçi anlamda “erkek odaklı” bir tutum sergilemektedir. Bu durum önde gelen figürlere ve olaylara genellikle Avrupalı erkeklerin perspektifinden bakma eğilimine neden olmakta ve bu nedenle savaş tarihinin sınırlı bir şekilde yorumlanmasına neden olmaktadır (Justino ve Júnior, 2017, s. 140). Hein ve Selden (2000), “Sansürleme Tarihi: Japonya, Almanya ve Amerika Birleşik Devletleri’nde Vatandaşlık ve Hafıza” isimli çalışmalarında, Nanjing Katliamı ve Nazi soykırımını başta olmak üzere II. Dünya Savaşı’na ilişkin tartışmalı konuları karşılaştırmalı perspektiften yoksun olmaları yönüyle ele almaktadır. Dolayısıyla tarih ders kitaplarımızın 1915 Olayları özelinde konuları ele alınış biçimindeki yanlı olma eğilimleri araştırılmalıdır.

Ders kitapları, özellikle hükümetlerin eğitim politikaları ve öğretim programı geliştirme üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğu ülkelerde belirli bir siyasi ideolojiyi ya da gündemi desteklemek için bir propaganda aracı olarak da kullanılabilir (Apple, 2014, s. 198). Bu, ders kitaplarının siyasi otoritenin gündemine uymayan bilgileri atlayabileceği ya da çarpıtabileceği anlamına da gelmektedir. Örneğin, Nazi Almanya’sında, Nazi ideolojisini ve ırk üstünlüğünü desteklemek için ders kitapları kullanılmıştır (Evans, 2005, s. 282). Benzer şekilde, Komünist Çin’de, Komünist Parti ideolojisini desteklemek ve öğrencilere sosyalist değerleri aşlamak için de ders kitapları kullanılmıştır. Böyle hazırlanmış ders kitapları önyargılı ve taraflı ifadeler

¹ Yahudi dini yasalarını sıkı bir şekilde uygulayan ve kendilerini Yahudi olmayan toplumdaki ve dini yasaları kendileri kadar katı bir şekilde takip etmeyen Yahudilerden ayıran gruplar (<https://www.britannica.com/topic/ultra-Orthodox-Judaism>).

içerdiğinden öğrencilerin konuya ilişkin algılarını yanlış şekillendirir, olumsuz klişeleri ve kalıp yargıları güçlendirebilir. Bu durum, özellikle geçmişe ilişkin bilgileri ve kolektif hafızayı genç nesillere aktarma gayretinde olan tarih dersi için önemli sonuçlar doğurmaktadır. Çünkü tarih eğitiminde geçmişe ilişkin pek çok tartışmalı konunun ele alınması elzemdir. Bunu yaparken yanlı bir bakış açısı sunulması öğrencilerin tarihi bilgileri eksik ya da çarpık değerlendirmelerine neden olabileceği gibi onların eleştirel düşünme becerisinin gelişmesini de sınırlayabilir (Banks, 1993, s. 6). Dolayısıyla tarih ders kitapları, özellikle tarihteki tartışmalı konular açısından belirli siyasi ideolojileri desteklemek amacıyla kullanıldığında öğrencilerin düşünce yapısını etkileyen ve eleştirel düşünme becerilerini zayıflatabilecek güçlü propagandist araçlar olarak işlev görebilir. Dolayısıyla tarih ders kitaplarımız 1915 Olayları özelinde bilimselliği açısından da ele alınmalıdır.

Tarih ders kitaplarında tartışmalı konuların ele alınış biçimleri ile ilgili olarak ortaya koyulan söz konusu bulgular, öğrencilerin olayları objektif bir şekilde anlama ve çoklu bakış açılarına göz atma fırsatının sınırlanabildiğini, bunun da onların tarihle ilgili kapsamlı bir anlayış geliştirmesini engelleyebileceğini göstermektedir. Tartışmalı konuların ele alınış biçiminde değişime direnç olduğu da görülmektedir. Tarih ders kitapları, savaşlar gibi tartışmalı konuları tarafsız ve somut bir şekilde ele alarak öğrencilere geniş bir perspektif sunmalıdır. Bu tür meselelerde objektiflik ve çoklu bakış açıları sağlanarak öğrencilere zengin bir bilgi kaynağı sunulması önemlidir. Türkiye'deki tarih ders kitaplarının tartışmalı tarih konularında tarihsel kanıtlara dayalı, bilimsel ve objektif bilgiler sunma yeterliği, ülkemizdeki ders kitaplarının tartışmalı konulara olan yaklaşımını ve öğrencilerde eleştirel düşünmenin nasıl geliştirildiğini göstermesi açısından önemlidir.

Ders kitapları, öğretim programları ve sınıf arasında bir aracı görevi görerek öğrencilerin anlamalarını kolaylaştırmak için düzenlenir (Venezky, 2015, s. 256). Tarih ders kitapları, tarihsel olayları kronolojik olarak sunarken farklı kaynakları sentezleyerek bağlam sağlamayı ve farklı bakış açılarını tartışmayı amaçlar (VanSledright, 2013, s. 61; Barton ve Levstik, 2004, s. 22). Ancak, mevcut kitaplar özellikle 1915 Olayları konusunda yeterli içeriği sunmakta zorlanabilir (Bulliet vd., 1997, s. 18; Wineburg ve Martin, 2009, s. 318) ve tartışmalı konuları basitleştirilmiş bir şekilde sunarak farklı bakış açılarına yeterince yer vermez, bu da eleştirel düşünme becerilerini kısıtlar (Martell ve Hashimoto-Martell, 2012; Paxton, 1999). Türkiye'deki lise tarih ders kitapları, öğrenciler arasında ilgiyi, anlayışı ve olumlu tutumları teşvik etmede yetersiz olabilir (Yıldırım, 2006; Nieuwenhuyse, 2022) ve

görsel kaynakların eksikliği de tarihsel analiz yeteneklerini sınırlayabilir (Bharath, 2022). Tarih ders kitaplarının tartışmalı konularda yeterince derinlemesine ve çok yönlü bilgi sunmaması, öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirmelerini engelleyebilir (Davies, 2017, s. 263; Jofré vd., 2015, s. 277; Loewen, 2016). Özellikle 1915 Olayları ele alınırken büyük güçlerin etkisinin göz ardı edilmesi, Avrupa merkezli anlatımların öne çıkması gibi sorunlar önemli eksikliklerdir (Salt, 2003; Marino, 2011). Tarih ders kitaplarının objektif bir içerikle hazırlanması ve tarihsel olayların çok yönlü bir bakış açısıyla ele alınması önemlidir (Lomotey, 2009, s. 5; Nieuwenhuys, 2022). Barışçı tarih öğretimi, tek yönlü anlatımların tarihsel gerçekliğin anlaşılmasını engelleyebileceğini belirterek, ders kitaplarının bu yöntemle revize edilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Foster, 2011). Bu nedenle tarih ders kitaplarımızın bu açıdan revize edilmesi gerekmektedir.

1915 Olayları ve tarih ders kitaplarında ele alınan tartışmalı olayların anlatımı için öneriler şunlardır: Konu çeşitli bakış açılarından ele alınmalı, neden-sonuç ilişkileri detaylı incelenmeli, birincil kaynaklar ve tarihsel kanıtlar değerlendirilmelidir. Bağlamsal ve kronolojik kopuklukların önüne geçilmeli, içerik zenginleştirilmeli, öğrenci katılımı teşvik edilmeli ve eleştirel düşünmeyi geliştirici etkinliklere yer verilmelidir. Ayrıca, konuların günlük yaşamla ve gündemle bağlantısı kurulmalı, öğrencilere ileri okuma ve araştırma imkanları sunulmalı ve barışçıl yaklaşımlar teşvik edilmelidir.

Araştırmanın diğer sonuçlarından hareketle öneriler ise şunlardır: Tarih dersi öğretim programı tartışmalı konulara özel bir yer ayırmalı, öğretmenler hizmet içi eğitimle, öğretmen adayları ise lisans programlarına tartışmalı konuların öğretimi ile ilgili kuramsal ve uygulamalı derslerin eklenmesi yoluyla desteklenmelidir. Ayrıca, tarih ders kitaplarının sınıf içinde nasıl kullanıldığına yönelik ampirik çalışmaların yetersizliği nedeniyle, ders kitaplarındaki tartışmalı konuların gerçek sınıf yaşantılarında nasıl ele alındığına ilişkin araştırmalar artırılmalıdır.

Kaynakça

- Adwan, S., Bar-Tal, D., & Wexler, B. (2016). Portrayal of the Other in Palestinian and Israel Schoolbooks: A Comparative Study. *Political Psychology*, 37(2), 201-217. doi.org/10.1111/POPS.12227
- Alphonse, N. (2023). The Main Stages of the Research Process - A Review of the Literature. *International Journal of Research and Review*, 10(7), 671-675, doi.org/10.52403/ijrr.20230779

- Alridge, D. (2006). The Limits of Master Narratives in History Textbooks: An Analysis of Representations of Martin Luther King, Jr.. *Teachers College Record*, 108, 662-686. doi.org/10.1111/J.1467-9620.2006.00664.X
- Apple, M. W. (2014). *Official knowledge: Democratic education in a conservative age*. New York: Routledge.
- Banks, J. A. (1993). Multicultural education: Historical development, dimensions, and practice. *Review of research in education*, 19, 3-49.
- Barton, K. C. ve Levstik, L. S. (2004). *Teaching history for the common good*. New Jersey: Routledge.
- Başkumandan, S. (1946). *Başkumandan Simbat Vekayinamesi 951-1334*. (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Bazeley, P. (2009). Analyzing qualitative data: More than 'identifying themes'. *Malaysian Journal of Qualitative Research*, 2(2), 6-22.
- Bharath, P. (2022). Critical Approach to History Textbook Images. *Annals of Social Studies Education Research for Teachers*, 3(2), 48-56.
- Bowen, G. A. (2009). Document analysis as a qualitative research method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40.
- Bulliet, R. W., Crossley, P., Headrick, D., Hirsch, S., Johnson, L., & Northrup, D. (1997). *The earth and its peoples*. Houghton Mifflin Harcourt.
- Davies, M. (2017). Teaching sensitive and controversial issues. *Debates in history teaching* içinde (s. 261-272). London: Routledge.
- Deveci Bozkuş, Y. (2020). *XIX. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğunda Ermeni Entelektüeller*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Deveci Bozkuş, Y. (2016). *Ermeni Ders Kitaplarında Türkler*. Ankara: Tepav Yayınları.
- Deveci Bozkuş, Y. (2013). *Parlamento Kararları ve Yabancı Basında Ermeni Sorunu*. Ankara: Sistem Yayınları.
- Deveci Bozkuş, Y. ve Küçüker, S. D. (2011). *Armenia: Ermeniler ve Armenia Bölgesinin Eskiçağ Tarihi*. Ankara: Genesis Yayınları.
- Djono, D., Joebagio, H., & Abidin, N. (2023). Representation of political conflicts in history textbooks. *Historical Encounters: A journal of historical consciousness, historical cultures, and history education*. doi.org/10.52289/hej10.107.

- Evans, R. J. (2005). *The coming of the Third Reich*. Penguin.
- Foster, S. (2011). Dominant Traditions in International Textbook Research and Revision. *Education Inquiry*, 2(1), 5-20.
- Fukuoka, K. (2018). Japanese history textbook controversy at a crossroads?: joint history research, politicization of textbook adoption process, and apology fatigue in Japan. *Global Change, Peace & Security*, 30, 313-334. doi.org/10.1080/14781158.2018.1501012.
- Gordon, D. (2005). History Textbooks, Narratives, and Democracy: A Response to Majid Al-Haj. *Curriculum Inquiry*, 35, 367-376. doi.org/10.1111/J.1467-873X.2005.00332.X
- Hein, L. E. ve Selden, M. (2000). *Censoring history: Citizenship and memory in Japan, Germany, and the United States*. New York: M. E. Sharpe.
- Hutchins, R. (2011). Heroes and the renegotiation of national identity in American history textbooks: representations of George Washington and Abraham Lincoln, 1982-2003. *Nations and Nationalism*, 17, 649-668. doi.org/10.1111/J.1469-8129.2011.00488.X.
- Jackson, I. ve Du, S. (2022). The Impact of History Textbooks on Young Chinese People's Understanding of the Past: A Social Media Analysis. *Journal of Current Chinese Affairs*, 51(2), 194-218.
- Jofré, M. I. T., Kolstrein, A. M., Gianella, V. G. ve Iglesias, R. (2015). Teaching of 'controversial issues' in history and social science from teachers' perspective [J]. *Estudios Pedagógicos*, 41(1), 275-292.
- Justino, R. ve Júnior, D. G. (2017). The First World War As Depicted in History Textbooks (Argentina, Brazil, Chile, Mexico, And The United Kingdom). *História da Educação*, 21(52), 136-155.
- Kelly, J. P. ve Aden, R. C. (2022). Perpetuating the past: US high school history textbooks and systemic racism. *Journal of Applied Communication Research*, 50(3), 236-252.
- Kılıçdağı, O. (2023). Time and Space Problematic in Studying Genocide: The Armenian Case 1. *Critical Approaches to Genocide* içinde (s. 21-40). Routledge.
- Kothari, C. R. (2004). *Research methodology: Methods and techniques*. New Age International.

- Lachmann, R. ve Mitchell, L. (2014). The Changing Face of War in Textbooks. *Sociology of Education*, 87, 188-203.
- Lavere, D. (2008). The Quality of Pedagogical Exercises in U.S. History Textbooks. *The Social Studies*, 99, 3-8.
- Lebow, D. (2009). Document Review Meets Social Software and the Learning Sciences. *Journal of e-learning and knowledge society*, 5(1), 171-180.
- Levstik, L. S. ve Tyson, C. A. (2010). *Handbook of research in social studies education*. New York: Routledge.
- Libaridian, G. J. (2004). *Modern Armenia, People, Nation, State*. New York: Transaction Publishers.
- Loewen, J. W. (2016). The Vietnam War in high school American history. In *Censoring history* (s. 150-172). New York: Routledge.
- Lomotey, K. (Ed.). (2009). *Encyclopedia of african american education*. Sage Publications.
- Marino, M. (2011). High School World History Textbooks: An Analysis of Content Focus and Chronological Approaches. *The History Teacher*, 44, 421-446.
- Martell, C. ve Hashimoto-Martell, E. (2012). Throwing out the Textbook. H. Hickman ve B.J. Porfilio (Ed.). In *The New Politics of the Textbook: Critical Analysis in the Core Content Areas* (s. 305-320). doi.org/10.1007/978-94-6091-930-5_17
- Mateos, U. (2000). *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136 -1162)*. (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Merriam, S. B. ve Tisdell, E. J. (2016). *Qualitative research: A guide to design and implementation*. John Wiley & Sons.
- Mihail, S. (1944). *Süryani Patrik Mihail'in Vakayinamesi*, I. Kısım. (H. D. Andreasyan, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Moje, E. B., Overby, M., Tysvaer, N. ve Morris, K. (2008). The complex world of adolescent literacy: Myths, motivations, and mysteries. *Harvard Educational Review*, 78(1), 107-154.
- Nieuwenhuyse, K. (2022). Teaching history as an interpretation, by using textbooks in a diachronic perspective. *Annals of Social Studies Education Research for Teachers*. doi.org/10.29173/assert42

- Parker, W. C. (2024). Backtalk: Teaching historical reasoning helps democracy thrive. *Phi Delta Kappan*, 105(5), 66-67.
- Paxton, R. (1999). A Deafening Silence: History Textbooks and the Students Who Read Them. *Review of Educational Research*, 69(3), 315-339. doi.org/10.3102/00346543069003315
- Salt, J. (2003). The narrative gap in Ottoman Armenian history. *Middle Eastern Studies*, 39(1), 19-36. doi.org/10.1080/00263200412331301587
- Saxe, D. (1994). Establishing a Voice for History in Schools: The First Methods Textbooks for History Instruction 1896-1902. *Theory and Research in Social Education*, 22(4), 482-514.
- Seyfeli, C. (2005). *İstanbul Ermeni Patrikliği*, Ankara: Aziz Andaç Yayınları.
- Shaw, S. J. (2008). *The Ottoman Empire in World War I*, Volume II. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Sleeter, C. E. ve Grant, C. A. (2017). Race, class, gender, and disability in current textbooks. In *The politics of the textbook* (s. 78-110). Routledge.
- VanSledright, B. A. (2013). *Assessing historical thinking and understanding: Innovative designs for new standards*. Routledge.
- Venezky, R. L. (2015). *Textbooks. International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition*.
- Wasburn, L. (1997). Accounts of Slavery: An Analysis of United States History Textbooks from 1900 to 1992. *Theory and Research in Social Education*, 25(4), 470-491. doi.org/10.1080/00933104.1997.10505824
- Williams, J. H. (2014). Nation, state, school, textbook. In (Re) constructing memory (s. 1-9). Brill.
- Wineburg, S. ve Martin, D. (2009). Historical thinking and history education. L. S. Levstik & C. A. Tyson (Ed.). *Handbook of research in social studies education* içinde (s. 315-334). Routledge.
- Yavuz, M. (2020). The Turkish-Armenian Historical Controversy: How to Name the Events of 1915?. *Middle East Critique*, 29(3), 345-365. doi.org/10.1080/19436149.2020.1770453

- Yıldırım, A. (2006). High school textbooks in turkey from teachers' and students' perspectives: The case of history textbooks. *Asia Pacific Education Review*, 7, 218-228. doi.org/10.1007/BF03031545
- Yogev, E. (2012). The image of the 1967 War in Israeli history textbooks as test case: studying an active past in a protracted regional conflict. *Oxford Review of Education*, 38(2), 171-188. doi.org/10.1080/03054985.2012.666031
- Zajda, J. (2017). The Nation-Building Process in History Textbooks: Challenges in Historical Knowledge and Understanding. In *Globalisation and National Identity in History Textbooks* (pp.117-123). doi.org/10.1007/978-94-024-0972-7_8.
- Zarifian, J. (2015). Les médias américains et la (non-) reconnaissance du génocide des Arméniens aux États-Unis. *Revue française d'études américaines*, 1, 55-71.

Summary

The educational dimension of history plays a vital role in shaping individuals' worldviews and understanding. However, the inclusion of certain controversial topics in history curricula leads to disagreements and challenges within education systems in many countries. Controversial topics in history education not only present significant challenges but also offer opportunities to develop critical thinking, empathy, and historical thinking and understanding. Textbooks are comprehensive resources that include systematic presentations of specific subjects. They provide students with the necessary foundational information and are used as primary sources of knowledge in teaching. Textbooks not only provide guidance in structuring information but also contribute to students' development of critical thinking skills and access to knowledge. Textbooks serve as tools reflecting the ideology and perspective of political authority. This has significant implications for history education, particularly concerning the transmission of historical information and collective memory to younger generations. Since addressing many controversial historical issues is essential in history education, textbooks can function as powerful propagandist tools that influence students' thought processes and weaken their critical thinking skills, especially when used to support specific political ideologies regarding controversial historical topics. Controversial historical topics typically involve sensitive societal, political, or cultural issues. Colonialism, challenges arising from tendencies in traditional narratives to downplay the crimes of colonialism, the Holocaust, difficulties related to sensitive content, and slavery causing disagreements, especially in areas with racial complexity, are among the controversial topics in history education. Since history textbooks are sometimes used as propaganda tools and can sometimes fail to address controversial topics effectively to reinforce the official historical narrative, they may adopt a biased stance. Research on the manner in which controversial topics are addressed in history textbooks also highlights numerous problems regarding the reflections of these topics in textbooks.

Given that there can be different perspectives and interpretations of historical events, addressing controversial topics in textbooks can be challenging. For example, the treatment of subjects such as slavery, racism, World War II, and the Vietnam War in American history textbooks has been criticized by many researchers. History textbooks not only trace their origins to the past but also address ongoing political issues, including controversial topics. For instance, the Israeli-Palestinian conflict is another controversial topic addressed in textbooks. It is also possible for history textbooks, especially concerning controversial topics, to harbour biased perspectives on historical events and facts. Controversial topics in history education generally revolve around colonization, slavery, wars, religious history, nationalism,

the events of 1915, and imperialism. The events of 1915 stand out as a controversial topic due to their international political significance and importance in our country's history.

Findings from research on the treatment of controversial topics in history textbooks indicate that students' opportunities to understand events objectively and consider multiple perspectives can be limited, hindering the development of a comprehensive understanding of history. There is also resistance to change in the way controversial topics are addressed. History textbooks should present controversial topics such as wars in a neutral and concrete manner to offer students a broad perspective. It is essential to provide objectivity and multiple perspectives on such issues, offering students a rich source of information. The adequacy of Turkish history textbooks in providing historical evidence-based, scientific, and objective information on controversial historical topics is important in demonstrating the approach of textbooks to controversial topics and how critical thinking is fostered in students.

The aim of this study is to examine how Turkish high school history textbooks approach the events of 1915. Examining the portrayal of sensitive topics such as the events of 1915 in current Turkish high school history textbooks is important for understanding how controversial topics are approached, analyzed, and discussed, and for making improvements in this regard. Therefore, this study focuses on how the controversial topic of the events of 1915 is addressed in current Turkish high school history textbooks.

Six different history textbooks were examined using the qualitative research method of document analysis within the scope of the research. The results of the study indicate that there is insufficient and unbalanced coverage of the events of 1915 in the textbooks examined. It was found that the necessary emphasis on this significant historical event was lacking in the textbooks, and depth was not provided in the topics. Additionally, it was determined that different perspectives on and cause-and-effect relationships of the events of 1915 were missing. This indicates that pedagogical principles are not followed in teaching controversial historical topics in the textbooks examined. Not adhering to these principles may make it difficult for students to understand different aspects and various perspectives of the subject and may prevent them from fully grasping the causes and effects of historical events. This could hinder effective history education and the development of students' critical thinking skills. Therefore, it is necessary for teachers and education authorities to pay more attention to these principles and ensure that controversial topics are comprehensively addressed in history lessons. The study draws attention to the significant gap in Turkish history education regarding the events of 1915 and offers some recommendations to education authorities, textbook authors, and history teachers.

Recommendations for the portrayal of controversial events in history textbooks are as follows:

- The subject should be approached from various perspectives.
- Cause-and-effect relationships should be examined in detail.
- Primary sources and historical evidence should be evaluated.
- Contextual and chronological gaps should be addressed.
- Content should be enriched.
- Student participation should be encouraged.
- Activities that develop critical thinking should be included.
- Connections with daily life and current events should be established.
- Opportunities for further reading and research should be provided to students.
- Peaceful approaches should be promoted.

Based on the findings of the study, additional recommendations are as follows:

- The history curriculum should allocate a special place for controversial topics.

- Teachers should be supported through in-service training, while teacher candidates should be supported through the addition of theoretical and practical courses on teaching controversial topics to undergraduate programs.
- Due to the inadequacy of empirical studies on how textbooks are used in the classroom, research should be increased on how controversial topics in textbooks are addressed in real classroom experiences.

ESKİ KİLİSE SLAV DİLİNİN (KİLİSE SLAVCASININ) ORTAYA ÇIKIŞI VE ÇAĞDAŞ RUS EDEBÎ DİLİ AÇISINDAN ÖNEMİ

THE EMERGENCE OF THE OLD CHURCH SLAVONIC LANGUAGE (CHURCH SLAVONIC) AND ITS IMPORTANCE FROM THE PERSPECTIVE OF MODERN RUSSIAN LITERARY LANGUAGE

Tülay AKBABA

Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, takbaba@mehmetakif.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 26 Nisan 2024
Kabul edildiği tarih: 14 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 26 April 2024
Date accepted: 14 July 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Eski Kilise Slav Dili; Kilise Slavcası;
Rus Edebî Dili; Glagolitik Alfabe; Kiril
Alfabesi

Keywords

Old Church Slavonic Language;
Church Slavonic; Russian Literary
Language; Glagolitic Alphabet;
Cyrillic Alphabet

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.5

Öz

Herhangi bir dilin tarihi üzerine yapılan araştırmalar aslında o dili konuşan halklar tarihinin araştırılması anlamına gelmektedir. Bu hususta "ölü diller" olarak adlandırılan dillerin incelenmesi tarih uzmanına etnik ve kültürel özellikler açısından faydalı bilgiler sunmaktadır. Dünyada 200'den fazla ölü dil olduğu düşünülmektedir. Örneğin Latince, eski Yunanca, Kilise Slav dili ölü dillerdir. Ancak Kilise Slav dilinin ölü bir dil olması onun yabancı bir dil olarak öğrenilebilir ve öğretilir olmasını olumsuz anlamda etkilememiştir. Slavların ilk yazılı edebî dili olan Kilise Slav dili resmi olarak Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Hırvatça, Slovence ve Boşnakça ile birlikte Hint-Avrupa dil ailesinin Slav kolunun Güney Slav alt grubuna aittir. Kilise Slav dili, Hristiyan öğretisinin Slav dünyasında yayılmasında, manevi değerlerin aktarılmasında, Slavların yaşamında, Kiev Rus kültürünün gelişmesinde ve çağdaş Rus edebî dilinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Kilise Slav dili Rus edebî dilinin kelime hazinesini zenginleştirmiş, uluslararası kültürle tanışmasını sağlamış ve Rusya'nın diğer Slav halklarıyla kültürel bağlarını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Kilise Slav dili hem Slav dilleri hem çağdaş Rus edebî dili açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Kilise Slav dilinin özellikleri Slav dillerinin karşılaştırmalı-tarihsel incelemesinde ve Slav dillerinin birçok dil bilimsel özelliklerinin anlaşılması ve kavranmasında araştırmacılar için güncelliğini korumaya devam etmektedir. Bu bağlamda çalışmanın amacı Kilise Slav dilinin ortaya çıkışı ve bu dilin çağdaş Rus edebî dili açısından önemini sunmaktır. Çalışmada betimleyici yöntem kullanılmıştır. Bu çalışma sonucunda Kilise Slav Dilinin çağdaş Rus edebî dili üzerindeki etkisinden dolayı tüm detaylarıyla öğrenilmesinin ve ülkemizde Rus Dili ve Edebiyatı, Rusça Mütercim Tercümanlık faaliyetlerini yürüten bölümlerin müfredatına ayrı bir ders olarak eklenmesinin gerekliliğini göstermek hedeflenmektedir.

Abstract

Research on the history of any language actually means researching the history of the peoples' speaking that language. In this respect, the study of the so-called "dead languages" provides useful information to the history expert in terms of ethnic and cultural characteristics. It is thought that there are more than 200 dead languages in the world. For example, Latin, ancient Greek, Church Slavonic are dead languages. However, the fact that Church Slavonic is a dead language does not negatively affect the fact that it can be learnt and taught as a foreign language. Church Slavonic, the first written literary language of the Slavs, officially belongs to the South Slavic subgroup of the Slavic branch of the Indo-European language family, along with Bulgarian, Macedonian, Serbian, Croatian, Slovene and Bosnian. The Church Slavonic language played a major role in the spread of Christian teaching in the Slavic world, in the transmission of spiritual values, in the life of the Slavs, in the development of Kievan Rus' culture and in the development of the modern Russian literary language. The Church Slavonic language enriched the vocabulary of the Russian literary language, introduced it to international culture and strengthened Russia's cultural ties with other Slavic peoples. Therefore, the Church Slavonic language is of great importance for both Slavic languages and the modern Russian literary language. The features of Church Slavonic remain relevant for researchers in the comparative-historical study of Slavic languages and in the understanding and comprehension of many linguistic features of Slavic languages. In this context, the aim of the study is to present the emergence of Church Slavonic and its importance from the perspective of modern Russian literary language. In the study descriptive method was used. As a result of this study, it is also aimed to emphasize the necessity of learning all the details of Church Slavonic due to its influence on modern Russian literary language, and to add it as a separate course to the curriculum of departments conducting activities in Russian Language and Literature, and Russian Translation and Interpretation in our country.

Giriş

Günümüzde tarihe özellikle de dillerin tarihine olan ilgi büyüktür. Dil ve tarih birbiriyle sıkı ilişki içinde olan iki kavramdır ve bu iki kavramı birbirinden ayrı ele alıp incelemek neredeyse mümkün değildir. Rus dil bilimci ve edebiyat tarihçisi Grigoriy Osipoviç Vinokur'un belirttiği üzere *“Dil gerçekten halkın tarihini yansıtır ancak aynı zamanda kendisi de bu tarihin bir parçasıdır”* (Vinokur, 1959, s. 211.) Dolayısıyla herhangi bir dilin tarihi üzerine yapılan araştırmalar aslında o dili konuşan halkların tarihinin araştırılması anlamına gelmektedir. Bu hususta “ölü diller” olarak adlandırılan dillerin incelenmesi, tarih uzmanlarına etnik ve kültürel özellikler açısından önemli bilgiler sunmaktadır. Dillerin tarihi üzerine yapılan araştırmalar sayesinde ulusların oluşumu ya da parçalanması, yaşadıkları ortam ve süreçteki maddi ve manevi değerler gibi bilgiler ortaya konmaktadır. Örneğin Göktürk Abidelerindeki unsurlar tarihi açıdan birçok konuyu aydınlatmasının yanı sıra bir ulusun hem tarihi geçmişini hem de derinliğini ortaya koyması açısından önemlidir (Acar, 2021, s. 16-17; Kapağan, 2021, s. 54). Bu nedenle dili ve tarihi olmayan bir ulus düşünmenin mümkün olmadığını, her dilin bir tarihi olduğunu ve konuşulduğu ulusun tarihinden izler taşıdığını söylemek mümkündür.

Dillerin tarihine bakıldığında dilin fonetik, kelime bilim, dil bilgisi gibi alanlarında değişiklikler meydana geldiği görülmektedir. Bu değişiklikler zaman içinde oluşup dil sistemi içinde yerini almakta ve nesilden nesile ‘tarihsel dil bilim’¹ aracılığıyla aktarılmaktadır. Bu hususta Kapağan *“Dilin zamanı aşan ve toplumların hayatına doğrudan etki eden bir boyutunun bulunmasının öneminin oldukça arttığının”* (2021, s. 50-51) altını çizmektedir.

Günümüzde dünya üzerinde ortalama 7.000 dil konuşulmaktadır. Bu diller hâlen konuşulmaya devam ettiği için yaşayan diller olarak adlandırılmaktadır. Yaşayan dillerin dışında ölü diller de mevcuttur. Ölü dil, geçmişte kullanılmış ancak günümüzde hiçbir toplum tarafından bir iletişim aracı olarak kullanılmayan dillere denmektedir. Dünyada 200’den fazla ölü dil olduğu düşünülmektedir (Atasoy, 2019, s. 146-147). Örneğin Latince, eski Yunanca, Kilise Slav dili ölü dillerdir. Ancak Latince, eski Yunanca, Kilise Slav dilinin ölü diller olması bu dillerin yabancı bir dil olarak öğrenilebilir ve öğretiler olmasını olumsuz anlamda etkilememiştir.

¹ Tarihsel dil bilim, dil bilimin alt dallarından biri olup bir dilde meydana gelen değişiklikleri inceler. Detaylı bilgi için bkz. Acar, S. (2021). Yabancı dil öğretiminde dil-tarih ilişkisinin önemi üzerine. *IV Mijnarodnoy naukovopraktičnoy konferentsii Rozvitok profesijnoy maysternosti pedagoga v umovah novoy soçio-kulturnoy realnosti* (s. 16-22) içinde. Ternopil: Ternopilskiy oblasniy komunalniy institut pislyadiplomnoy pedagogičnoy osviti.

Slavların ilk yazılı edebî dili olan Kilise Slav dili, Hristiyan öğretisinin Slav dünyasında yayılmasında, manevi değerlerin aktarılmasında, Slavların yaşamında, Kiev Rus kültürünün gelişmesinde ve çağdaş Rus edebî dilinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Kilise Slav dili, Rus edebî dilinin kelime hazinesini zenginleştirmiş, uluslararası kültürle tanışmasını sağlamış ve Rusya'nın diğer Slav halklarıyla kültürel bağlarını güçlendirmiştir. Dolayısıyla Kilise Slav dili hem Slav dilleri hem çağdaş Rus edebî dili açısından son derece büyük bir öneme sahiptir. Kilise Slav dilinin önemi uzun süre çeşitli Slav halklarının ortak edebî dili olmasıyla sınırlı kalmamıştır. Slav dilleri arasında en eski yazılı dil olmasına rağmen Kilise Slav dilinin özellikleri, Slav dillerinin karşılaştırmalı-tarihsel incelemesinde ve dolayısıyla Slav dillerinin birçok dil bilimsel özelliklerinin anlaşılması ve kavranmasında araştırmacılar için güncelliğini korumaya devam etmektedir (Nikiforov, 1955, s. 7; İvanova, 1998, s. 7; Labintseva, 2019, s. 124).

Rus araştırmacı Yelena Anatolyevna Makşantseva, ünlü Rus bilim insanı Mihail Vasilyeviç Lomonosov'un Kilise Slav dilinin, antik ve Hristiyan-Bizans kültürünün Rus kültürüne ve edebî diline aktarılmasında bir köprü görevi gördüğüne ve Kilise Slav dilinin Rus edebî dilini yabancı kelimeler, terimler ve ifadelerden arındırmak için ana bir araç olarak hizmet etmesi gerektiği düşüncesini vurgulamıştır (Makşantseva, 2015, s. 160). 19. yüzyılın ilk yarısında Halk Eğitim Bakanı olan ünlü amiral Aleksandr Semyonoviç Şişkov "*Kilise Slav dili, Rus dilinin kökü ve temelidir, ona zenginlik, akıl, güç ve güzellik katıyor*" sözleriyle Kilise Slav dilinin önemini belirtmiştir (Şişkov, 1824, s. 81). Şahmatov ise "*Rus edebî dili kökeni itibarıyla Rus topraklarına aktarılan Kilise Slav dilidir*" diye yazmıştır (Şahmatov, 1941, s. 60).

KİLİSE SLAV DİLİNİN ORTAYA ÇIKIŞI

Slavların Hristiyanlaştırılma süreci kapsamında kilisenin ihtiyaçları karşılamak için oluşturulan ilk yazılı ve edebî dil olan Kilise Slav dili, Yunanca ayin kitaplarından Slavcaya yapılan en eski çevirilerin dilini oluşturmaktadır. Bu çeviriler 9. yüzyılın ikinci yarısında yapılmıştır. Bununla birlikte Kilise Slav dilinde yazılan metinlerin büyük kısmının 11. yüzyıla ait olduğu düşünülmektedir. Yapılan çeviriler ve metinler maalesef günümüze ulaşmamıştır. Ayrıca belirtmek gerekir ki Kilise Slav dili günlük konuşma dili değildir. Her ne kadar Hristiyan kültürünün ihtiyaçlarına hizmet etmek için yaratılmış olsa da bu dil, edebî bir dil olarak tasarlanmış ve sadece kilise dili olarak değil, aynı zamanda bilim ve kültür dili olarak da kullanılmıştır (Remneva, 2004, s. 9-14).

Bilindiği üzere her dil değişir ve gelişir. Bu elbette Rus dili için de geçerlidir. Dil bilimsel gelişmeler hakkında fikir sahibi olmak gerekir, konuşulan ve öğrenilen dilin kurallarını anlamak için dilin tarihini bilmek gerekir. Nitekim çağdaş Rus dilinin birçok özelliği sıklıkla tarihine atıfta bulunmadan açıklanamamaktadır. Örneğin: 1) *любить* (sevmek) fiili şimdiki zamanda 1. tekil şahısta *Я люблю* (seviyorum/severim), ancak diğer şahıs zamirlerinde *Ты любишь, Он/Она любит, Мы любим, Вы любите, Они любят* olarak çekimlenmektedir. Bunun nedeni birinci tekil şahısta telaffuzun kolaylaşması adına ses değişiminin² (б/бл) olmasıdır. 2) *в лесу – о лесе?* (ormanda – orman hakkında). Bu cümlede her iki kelime eril cins olmasına ve sessiz harfle bitmesine rağmen ismin -de hâlinde farklı şekilde çekimlenmektedir. 3) *из дому – около дома* (evden – evin yakınlarında). Her iki kelime eril cins ve sessiz harfle bitmesine rağmen ismin -in hâlinde farklı şekilde çekimlenmektedir. İkinci ve üçüncü cümlelerdeki kelimelerde yer alan “y” son ekinin³ ismin hangi hâlinde kullanıldığı konusunda semantik sözdizimi cevap verebilir ancak bu son ekin nasıl ortaya çıktığı hakkındaki soruya dilin tarihini bilmeden cevap vermek pek mümkün olmamaktadır. Bu hususta Alman filozof, tarihçi ve siyaset bilimci Friedrich Engels bir ana dilin ancak kökeni ve aşamalı gelişimi izlendiğinde gerçekten anlaşılabilir hâle geleceğini ve ölü dillere dikkat edilmezse bunun imkansız olacağını söylemiştir (Marks ve Engels, 1961, s. 333).

Kilise Slav dilinin ve yazısının ortaya çıkışı hem ülke içinde hem de diğer devletlerle ilişkilerde çeşitli sosyal görevleri yerine getirmek, birey ve devlet ilişkilerinde yardımcı olmak ve diğer ülkelerle olan ilişkilerde gerekli yasal belgeleri oluşturmak için Slav dilinde yazmayı gerektirir. Slav devletlerinde Hristiyanlığın ortaya çıkması ve yayılmasıyla bağlantılı olarak Slavların anlayabileceği bir dilde “*Hristiyan düzeninin*” (hristianskiy poryadok) normlarını özetleyen metinlere ihtiyaç vardır. Ayrıca Roma Kilisesi, ulusal kültürün, dilin ve yazının gelişimini geciktirmeye çalışır ve sadece üç dili Kutsal Yazıların değerli metinleri olarak kabul eder: İbranice, Yunanca ve Latince. Buna göre Batı Hristiyan kiliselerinde ayinler halkın anlayamadığı bir dilde yapılır (Remneva, 2004, s 23-24; Burdin vd., 1966, s. 9-11).

Slav yazısının ortaya çıkmasına yönelik gelişmelerin yaşandığı bu dönemde (9. yüzyılın ortalarında) Avrupa'nın merkezinde güçlü bir Slav devleti olan Moravya Prensiği bulunmaktadır. Moravyalı prens Rostislav (846-870), Alman din adamlarının halk üzerinde yarattığı baskıdan kurtulmak ister. Bu nedenle bağımsız

² Ses değişimi Rusçada чередование demektir.

³ Son ek Rusçada окончание demektir.

bir kilise kurmak ve halkının kendi ana dilinde dini yaşaması için 862 yılında Bizans İmparatoru III. Mihail'den Hıristiyanlığı yaymak üzere misyonerler göndermesini talep eder. Bu talep üzerine Konstantin ve Mefodiy görevlendirilir (Ozar, 2021, s. 23-24).

Konstantin ve Mefodiy tesadüfen görevlendirilmemiştir. Kardeşler Selanik şehrinde geliyorlardı ve bu şehrin sakinleri genellikle hem Yunan dilini hem de şehir ve civarındaki nüfusun bir kısmı tarafından konuşulan Bulgar-Makedon lehçesini bilmektedirler. Mefodiy'in hayatı imparatorun kardeşlere seçiminin ardındaki gerekçeyi açıklarken şöyle dediğine tanıklık eder: *“Ne de olsa ikiniz de Selaniklisiniz ve Selaniklilerin hepsi Slavcayı iyi konuşur”* (Remneva, 2004, s. 24). Ancak muhtemelen asıl neden Konstantin ve Kiril'in dönemin yüksek eğitimli insanları olmasından kaynaklanmaktadır. Kardeşlerin küçüğü olan ve filozof olarak bilinen Konstantin Yunanca, Slavca, Latince, Arapça ve İbraniceyi iyi derecede bilmektedir. Kütüphaneci olarak görev yapar ve felsefe dersleri verir. Mefodiy ise uzun süre Makedonya'da Slav nüfusunun yoğun olduğu bölgeyi yönetir (URL-10).

Konstantin ve Mefodiy'in Moravya'ya 863 ya da 864 yılında geldikleri söylenir. Selanikli kardeşler Slav dilinde ibadet düzenlerler ve aynı zamanda Slav halkına okuryazarlığı öğretirler. Ayrıca ayinlerle ilgili dini kitapları tercüme etmeye devam ederler. Ancak bu faaliyetler Alman din adamlarında memnuniyetsizlik uyandırır ve engellenmelere maruz kalırlar. Bu nedenle Roma'ya gitmek zorunda kalırlar. Roma'da Papa II. Adrian'ın desteğini alırlar ve artık ayinlerin Slav dilinde yapılmasına izin verilir (URL-11).

Konstantin ve Mefodiy tesadüfen seçilmemiştir. Kardeşler Selanik şehrinde geliyorlardı ve bu şehrin sakinleri genellikle hem Yunan dilini hem de şehir ve civarındaki nüfusun bir kısmı tarafından konuşulan Bulgar-Makedon lehçesini biliyorlardı. Mefodiy'in hayatı imparatorun kardeşlere seçiminin ardındaki gerekçeyi açıklarken şöyle dediğine tanıklık eder: *“Ne de olsa ikiniz de Selaniklisiniz ve Selaniklilerin hepsi Slavcayı iyi konuşur”* (Remneva, 2004, s. 24). Ancak muhtemelen asıl neden Konstantin'in kendisini Doğu Hıristiyanlığının tutarlı bir savunucusu olarak göstermesi ve her ikisinin de dönemin yüksek eğitimli insanları olmasıdır. Kardeşlerin en küçüğü olan ve filozof olarak bilinen Konstantin Yunanca, Latince, Arapça, İbranice bilmektedir. Kütüphaneci olarak görev yapmakta ve felsefe dersleri vermektedir. Mefodiy ise bir süre Bizans'taki eyaletlerden birine başkanlık etmiştir (Remneva, 2004, s. 23-30, Burdin vd., 1966, s. 9-11).

Konstantin ve Mefodiy'in Moravya'ya 863 ya da 864 yılında geldikleri söylenir. Selanikli kardeşler Slav dilinde ibadet düzenlerler ve aynı zamanda Slav halkına okuryazarlığı öğretirler. Ayrıca ayinlerle ilgili dini kitapları tercüme etmeye devam ederler ve çevirileri büyük bir doğrulukla yaptıkları düşünülür. Ancak bu faaliyetler Alman din adamlarında memnuniyetsizlik uyandırır ve engellenmelere maruz kalırlar. Bu nedenle Moravya'da üç yıldan fazla bir süre (tahmini 40 ay) geçirdikten sonra Roma'ya gitmek zorunda kalırlar. Roma'ya giderken Pannonia topraklarındaki Blaten Prensi Kocel, Konstantin ve Mefodiy'in çalışmalarının Slavlar için önemini takdir eder ve onlarla birlikte 50 öğrenciyi eğitime gönderir. Roma'da da Papa II. Adrian'ın desteğini alırlar. Slavlar arasındaki otoritesini güçlendirmek isteyen Papa II. Adrian ayinlerin Slav dilinde yapılmasına izin verir (Remneva, 2004, s. 23-30, Burdin vd., 1966, s. 9-11).

Konstantin 869'da Roma'da ölür. Ölümünden önce en yüksek manastır derecesini alır ve bilimsel literatürde kendisine verilen Kiril adını kabul eder. Kardeşinin ölümünden sonra Mefodiy ilk olarak Pannonia'ya gider. Papa II. Adrian, Moravya ve Pannonia için başpiskopos rütbesine yükseltilmiş olan Mefodiy'in başkanlığında bir Slav piskoposluğu kurar. Mefodiy'in faaliyetlerinden memnun olmayan Alman din adamları ona karşı bir dava açarak Mefodiy'in Bavyera'da hapse girmesine neden olurlar. Mefodiy ancak iki buçuk yıl sonra hapisten çıkar ve Moravya'ya döner. Mefodiy'in hayatının son yılları çevirilerle geçer: İncil'in tamamını (Makabeler Kitabı hariç), Nomokanon'u⁴ ve Paterikon'u⁵ tercüme eder. 885 yılında Mefodiy'in ölümünden sonra Selanikli kardeşlerin öğrencileri Moravya'dan kovulur, yapılan tercüme yakılır ve ibadetlerde Slav dili kesin olarak yasaklanır. Sürgün edilenler güneybatıda Hırvatistan'a ve güneydoğuda Bulgaristan'a giderler. Kiril ve Mefodiy'in öğrencileri olan Gorazd, Kliment, Lavrentiy, Naum ve diğerleri Moravya'da şiddetli zulme maruz kalırlar. Kliment, Naum ve diğer bazı öğrenciler Moravya'dan Bulgaristan'a geçmeyi başarırlar ve burada faaliyetlerine devam ederler. Kiril ve Mefodiy'in metinlerini Yunancadan tercüme ederler, yazıya geçirirler, orijinal eserler yaratırlar ve Slav halkına okuryazarlığı öğretmeye devam ederler. Ohri Gölü yakınlarına yerleşen Kliment'in tek başına 3.500 kişiyi eğittiğine inanılmaktadır. Ohri okulunun anıtları, Kiril ve Mefodiy'in orijinallerinde yer aldığı şekliyle imla ve dil bilgisi geleneğini korur. Ayrıca Glagolitik 11. yüzyıl el yazmalarının çoğu Ohri okuluna aittir. Bu dönemde Bulgar prensi Simeon'un (893-927) hükümdarlığı

⁴ Kilise yasalarına verilen ad.

⁵ Paterikon belirli azizlerin biyografileri anlamına gelmektedir.

sırasında Doğu Bulgaristan'daki Slav kültürünün merkezi olan Preslav, devletin idari merkezi haline gelir. Preslav kültürünün en önemli yazarları Exarch John ve Çernorizets Hrabr'dır. 11. yüzyıldaki Kiril el yazmalarının çoğunu Preslav okulu yaratır. Ancak 890 ve 915 tarihli belgelere göre Slavca ayin kitapları ve ibadetler yasaklanır. Bununla birlikte Moravya ve Pannonia'da Slavca yazı tamamen sona ermez. X. ve hatta XI. yüzyılda Glagolitik dilinde yazılmış Slavca eserler az da olsa bilinmektedir. Sonuç olarak Kilise Slav dili şiddetli zulme rağmen varlığını sürdürmeye devam eder. Batı Slavları arasındaki Kiril ve Mefodiy geleneğinin Horazd (Mefodiy'in Moravya kilisesinin liderliğindeki halefi) ve Lavrentiy (Mefodiy'in en sevdiği öğrencisi) tarafından devam ettirildiği varsayılır. Mefodiy'in ölümünden ve öğrencilerinin Moravya'dan sürülmesinden sonra izleri gizemli bir şekilde kaybolurken, Moravya'daki Slav yazını tüm yasaklara rağmen devam eder. Slav yazısının altın çağı Bulgar hükümdar I. Simeon (893-927) döneminde ciddi bir gelişmeye ulaşır. Çok geçmeden Kilise Slav dili Sırp ve Hırvatlar arasında ve 10. yüzyılın sonlarından itibaren ise Hristiyanlığın Doğu Slavlar tarafından kabul edilmesiyle birlikte Kiev Rusyası'nda yayılır (Remneva, 2004, s. 22-31, Burdin vd., 1966, s. 9-11).

Glagolitik Alfabe ve Kiril Alfabeti

Glagolitik ve Kiril alfabelerinin hangi tarihte oluşturulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Glagolitik alfabenin Kiril alfabesinden yaklaşık otuz yıl önce ortaya çıktığını belirten görüşler bulunmaktadır. Her iki alfabe uzun süre Bulgar Çarlığı'nda kullanılmıştır. Glagolitik alfabenin geçerliliğini yitirmesinden sonra yaklaşık 10. yüzyıl sonrasında Kiril alfabeti kullanılmaya başlanmıştır. Bu alfabe Mefodiy'in ölümünden sonra Bulgar topraklarına geçmek zorunda kalan öğrencilerinden Kliment'in bazı Glagolitik harfleri ve şekilleri değiştirip oluşturduğu kabul edilmektedir. Oluşturulan yeni alfabenin adının Kiril'e ithaf edildiği düşünülmektedir. Kiril alfabetinin oluşturulmasında Yunan onsiyelerinin⁶ etkisinin de olduğu varsayılmaktadır. Karşılığı bulunmayan harfler ise Glagolitik alfabeden alınarak değişime uğramıştır. Alfabenin aralarındaki benzerlik bu durumlardan kaynaklanabilir. Yunan alfabetinden 24 harf Kiril alfabetine geçmiş ve diğer Slav seslerini karşılamak için eklenen 19 harfle birlikte 43 harfe ulaşmıştır. Kimi kaynaklarda 46 harfe ulaştığı belirtilmektedir. *"Glagolitik alfabede olduğu gibi her harfin sırası, ismi ve sayı değeri bulunmaktadır"* (Ozar, 2021, s. 43-44).

⁶ Onsiyal, Yunan yazı karakteridir.

Glagolitik ve Kiril Alfabelerinin Karşılaştırılması⁷

Resim 1.

Glagolitik Alfabe	Sayı değeri	Kiril Alfabesi	Sayı değeri	Ses anlamı	Adı
Глаголица	Числово значение	Кириллица	Числово значение	Звуковое значение	Название
ⴐ	1	а	1	а	аз
ⴑ	2	б	–	б	буки
ⴒ	3	в	2	в	веди
ⴓ	4	г	3	г	глаголи
ⴔ	5	д	4	д	добро
ⴕ	6	е	5	е	есть
ⴖ	7	ж	–	ж	живете
ⴗ	8	з, с, з	6	дз	зело
ⴘ	9	з	7	з	земля
ⴙ	10	и, ї	10	и	и
ⴚ	20	н	8	и	иже
ⴛ	30	–	–	г'	гервь
ⴜ	40	к	20	к	како
ⴝ	50	л	30	л	людие
ⴞ	60	м	40	м	мыслите
ⴟ	70	н	50	н	наш
ⴠ	80	о	70	о	он
ⴡ	90	п	80	п	покои
ⴢ	100	р	100	р	рци
ⴣ	200	с	200	с	слово
ⴤ	300	т	300	т	твердо
(400)		у, ъ	400	у	ук
(500)		ф	500	ф	ферт
(600)		х	600	х	хер
(700)		ш	800	о	от
(800)		щ	–	шт	ща
(900)		ц	900	ц	ци
(1000)		ч, ч	90	ч	червь
–		ш	–	ш	ша
–		ъ	–	ѝ	ер
–		ы	–	ы	еры
–		ь	–	ѣ	ерь
(800)		ѣ	–	ѣ	ять
–		ю	–	ю (й?)	–
–		я	–	я	–
–		ѧ	–	йе	–
–		ѧ	900	носовое е	юс малый
–		ж	–	носовое о	юс большой
–		ѧ	–	–	–
–		ѧ	–	–	–
–		ѧ	60	кс	кси
–		ⴑ, у	700	пс	пси
–		ѧ, ѧ	9	ф	фита
–		ѧ, ѧ	40	и, в	ижица

⁷ Bkz. URL-9.

11-12. yüzyıllarda diğer ülkeler ve bölgeler alfabeyi kendilerine göre düzenlemişler, harflerde azaltma ya da eklemeler yapmışlar ve sonuç olarak kendi Kiril alfabelerini oluşturmuşlardır. 17. yüzyılın başlarında ve 18. yüzyılın ilk yıllarında Glagolitik alfabe temelinde Kiril alfabesinde ve yazı sisteminde sadeleştirmeye yönelik değişiklikler yaşanmıştır (Ozar, 2021, s. 46-47). Yapılan değişiklikler aşağıdaki şekilde sıralanabilir:

- Alfabeden “w, ω, ξ, ψ” harfleri çıkarılır ve harflerin sayısı 38'e düşer.
- Alfabeye “э, я, ѣ” harfleri eklenir.
- Kiril harfleri Batı modellerine uygun bir hâle getirilir ve okunabilirliği artırılır.
- Noktalama işaretleri ve vurgu kuralları yeniden belirlenir.
- Kiril alfabesindeki rakamlar yerine Arap rakamları benimsenir (Serdar, 2023, s. 1371).

Kiril alfabeti Rus yazısının ve ulusal mirasın önemli bir unsurudur. Rus kültürünü ve ulusal kimliğini nesilden nesile aktarmaya imkan tanımaktadır. Avrupa Birliği'nin resmi alfabelerinden biri olup Rusçanın yanı sıra Belarusça, Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Ukraynaca, Kazakça ve Moğolca gibi dillerin yazı sisteminde kullanılan bir alfabe türüdür. Şu anki hâliyle Kiril alfabesinde toplam 33 harf bulunmaktadır. Alfabede 10 adet sesli, 21 tane sessiz ve yumuşatma ve sertleştirme olmak üzere 2 tane tonlama işareti bulunmaktadır. Kiril alfabetiyle oluşturulan her kelime vurguya sahiptir ve dolayısıyla kelimeler yazıldığı gibi okunmamaktadır (URL-12).

KİLİSE SLAV DİLİNİN ÇAĞDAŞ DÜNYADAKİ ROLÜ

Kilise Slav dili resmi olarak Bulgarca, Makedonca, Sırpça, Hırvatça, Slovence ve Boşnakça ile birlikte Hint-Avrupa dil ailesinin Slav kolunun Güney Slav alt grubuna aittir. Bu diller fonetik, kelime dağarcığı ve dil bilgisi gibi dil bilimsel özellikler açısından benzerlikler göstermektedir. Güney Slav Dilleri, Doğu Slav dilleri (Rusça, Belarusça, Ukraynaca) ve Batı Slav dilleri (Lehçe, Çekçe, Slovakça, Kaşupça) ile daha az benzerlik gösterir. Tüm Slav dilleri arasındaki en büyük benzerlik kelime dağarcığında görülmektedir (Voylova, 2003, s. 9-10). Örneğin:

Erkek kardeş, kız kardeş ve gün kelimelerinin Bulgar, Sırp, Rus, Leh ve Çek Dillerindeki Karşılığı⁸

Tablo 1.

Bulgarca	Sırpça	Rusça	Lehçe	Çekçe	Türkçe Tercümesi
брат	брат	брат	brat	bratr	Erkek kardeş
сестра	сестра	сестра	siostra	sestra	Kız kardeş
ден	дан	день	dzień	den	Gün

Slav dilleri arasındaki benzerlik bilim dünyasının Proto-Slav dili olarak adlandırdığı ortak bir kaynağa sahip olmalarıyla açıklanabilir. Bilindiği üzere “*Proto Slav dili, bazı Slav kökenli dilleri karşılaştırma yöntemiyle elde edilen sonuçlardan yola çıkılarak yeniden yapılandırılmış, yazılı kaynağı bulunmayan ve M.Ö. iki binli yıllarda konuşulduğu tahmin edilen varsayımsal bir dildir*” (Abibulla, 2023, s. 50).

Kilise Slav dilinin günümüze ulaşan ve Slavların kültürel gelişim derecesinin önemli kanıtları olarak kabul edilen en eski yazılı anıtları 10. yüzyıla kadar uzanırken, diğer Slav dillerinin anıtları daha geç dönemlere aittir. Örneğin, Eski Sırpça 12. yüzyıla, Eski Çekçe 13. yüzyılın sonuna, Eski Lehçe 14. yüzyıla uzanır. Kilise Slav dili, bilimsel bir öneme sahip olup bu dilin incelenmesi birçok eski Slav dilinin özelliklerini ortaya çıkarılmasını mümkün kılmakta ve Slav dillerinin karşılaştırmalı-tarihsel incelenmesi için önemli bir materyal sağlamaktadır (Burdin vd., 1966, s. 5). Bu hususta ünlü Sovyet dil bilimci Lev Petroviç Yakubinskiy, Kilise Slav dilinin Slav uluslarının dillerini yeni kavramlar ve ifadelerle zenginleştirdiğinin altını çizmiştir (Yakubinskiy, 1953, s. 85). Ünlü Rus dil bilimci Viktor Vladimiroviç Vinogradov ise şu şekilde bahsetmiştir:

Kilise Slav dili Sırpların, Bulgarların ve Doğu Slav halklarının edebî dillerine hayat ve destek vermiş, bir dizi hayati metamorfoz geçirmiş, sadece Slavların değil, aynı zamanda tüm insanlığın tarihinde muazzam kültürel bir rol oynamıştır. Dünya tarihindeki rolü, Gotik dilinin Germenizmin kaderindeki rolüyle değil, Ortaçağ Latincesinin Romen halklarının ve dillerinin tarihindeki ve genel olarak dünya medeniyetindeki rolüyle karşılaştırılmalıdır (1945, s. 34).

⁸ Detaylı bilgi için bkz. Voylova, K. A. (2003). Staroslavjanskiy yazık. Moskva: Drofa, s. 10.

Burdin'den yola çıkarak Slav halklarının kardeşlik ve akrabalık bağlarının güçlendirilmesinde olağanüstü bir rol oynayan Kilise Slav dilinin her ne kadar ilk başta sadece kilisenin ihtiyaçlarına hizmet etmiş olsa da daha sonra çeşitli Slav halkları tarafından edebiyat eserleri yaratmak için kullanıldığını söylemek mümkündür (Burdin vd., 1966, s. 6). Edebiyat eserlerinin yaratılması Kilise Slav dilini bilimsel açıdan ileri bir boyuta taşımıştır.

Kilise Slav dilinin bir bilim dalı olarak incelenmesinde Rus filolog Aleksandr Hristoforoviç Vostokov (1781-1864), Çek filolog Josef Dobrowsky (1753-1829) ve Hırvat asıllı Slav dilleri araştırmaları uzmanı İgnatij Vikentyeviç Yagiç'in (1838-1923) çalışmaları büyük bir önem teşkil etmektedir. Vostokov "*En Eski Yazılı Anıtlara Göre Oluşturulmuş Dilin Dil Bilgisine Giriş Niteliğinde Olan Slav Dili Üzerine Söylem*" (Rassujdeniye o slavyanskom yazıke, slujaşçee vvedeniem k grammatike sego yazıka, sostavlyaemoy po drevneyşim onogo pismennım pamyatnikam, 1820) adlı çalışmasında Kiril ve Mefodiy zamanında tüm Slav kabilelerinin birbirlerini kolayca anladığını yazmıştır. Bununla birlikte Kilise Slav dilinde ъ, ѣ ses birimlerini yarı ünlüler⁹ olarak adlandırmış ve genizsi ünlülerin¹⁰ varlığını keşfetmiştir. Bu ünlüler -o ve -э olup Kiril alfabesinde -o harfi Ж (юс большой) harfine, -э harfi А (юс малый) harfine karşılık gelmektedir (URL-2; URL-13).

Dobrowsky'nin Kilise Slav dilinin dil bilgisi üzerine olan çalışmaları bu dilin incelenmesine büyük katkı sağlamıştır. Temel eserleri olan *Glogolitik* (Glagolitik, 1807) ve *Slav Dilinin Eski Lehçesinin Temelleri* (Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris., 1822) ve *Kiril ve Mefodiy. Slav Havarileri* (Cyril und Method, der Slawen Apostel, 1823) Kilise Slav dilinin incelenmesinde güncelliğini korumaktadır (Neşçimenko, 2003, s. 14-15).

Kilise Slav dilinin gelişimine en büyük katkılardan birini Yagiç (1838-1923) yapmıştır. Kilise Slav dili de dâhil olmak üzere Slav filolojisi üzerine çok sayıda eser yazmıştır. *Kilise Slavcası Üzerine Güney Slav ve Rus Antik Çağından Söylemler* (Rassujdeniya yujnoslavyanskoy i russkoy starinı o tserkovnoslavyanskom yazıke, 1895) ve *Kilise Slav Dilinin Ortaya Çıkış Tarihi* (İstoriya voznikoveniya tserkovnoslavyanskogo yazıka, 1913) adlı çalışmaları Kilise Slav dili açısından önemli kaynaklar olarak bilim dünyasında yerini almıştır. Ayrıca Rus bilim insanlarından İzmail İvanoviç Sreznevskiy, Filip Fyodoroviç Fortunatov, Aleksey Aleksandroviç

⁹ Yarı ünlüler Rusçada полугласные demektir.

¹⁰ Genizsi ünlüler Rusçada носовые гласные demektir.

Şahmatov, Nikolay Sergeyeviç Trubetskoy, Afanasiy Matveyeviç Selişçev, Georgiy Aleksandroviç Haburgayev, Slovenyalı dil bilimci Jernej Bartol Kopitar, Alman dil bilimci August Leskien, Çek dil bilimci Wenzel Vondrák, Fransız dil bilimci Antoine Meillet ve genel ve karşılaştırmalı dil bilim sorunlarıyla ilgilenen birçok dil bilim uzmanı çalışmalarında Kilise Slav diline büyük önem vermişlerdir (Voylova, 2003, s. 23-28).

Kilise Slav dilinin çağdaş Rus edebî dili açısından önemini açıklayabilmek için öncelikle alfabeye bakmak doğru olacaktır. Kilise Slav dilinin alfabesi, Rusların kullandığı Kiril alfabesinin yanı sıra Ukraynalılar, Belaroslular, Bulgarlar, Sırp ve Slav olmayan Kazaklar, Tatarlar, Başkurtlar, Yakutlar ve diğer birçok halkın kullandığı alfabelerin temelini oluşturur. Kiril alfabesi bu yazı sisteminin yaygın olduğu toprakların genişliği bakımından dünyada üst sıralarda almaktadır (İvanitskaya, 2011, s. 10-11).

Kilise Slav dilinde yazılan kaynaklar, el yazmaları, Slav dilindeki ilk yazılı belgelerdir ve en eski Slav anıtları Kilise Slav dilinde yazılmıştır. Kilise Slav dilinde yazılan anıtları analiz ederek Rus edebî dilinin eski durumu ve Rus kültürü hakkında detaylı bilgi alabiliriz. Ayrıca Kilise Slav dilini karşılaştırmalı tarihsel yöntem kullanarak incelediğimizde genel anlamda tüm Slav dillerine dair fikir sahibi olmamız mümkündür. Dolayısıyla hem teorik hem de pratikte büyük bir öneme sahip olan Kilise Slav dilini öğrenmek çağdaş Rus edebî dilindeki birçok olguyu doğru bir şekilde anlamaya ve açıklamaya, eski Rus edebiyatında özellikle 18. ve 19. yüzyıla ait eserleri analiz etmeye yardımcı olmaktadır (İvanitskaya, 2011, s. 7-9). Örneğin, İncil'in Luka kısmının on beşinci bölümünün 11-32. ayetlerinden alınmış olan birkaç cümle günümüz Rusçasına 4 farklı şekilde tercüme edilmiştir.¹¹ Bunlar sırasıyla aşağıdaki gibidir:

Resim 2

ЧЛОВѢКЪ НѢКЪИ, ИМѢ ДѢВА СЫНА.

И РЕЧЕ МЪНИИ СЫНЪ КЮ. ОЦОУ ОЧЕ.

ДАЖДЪ МИ ДОСТОИИЖ ЧАСТЬ ИМѢНИИ И

РАЗДѢЛИ ИМА ИМѢНИИ

¹¹ Bkz. URL-1.

1. У некоторого человека было два сына. И сказал младший из них отцу: отче! дай мне следующую мне часть имения. И отец разделил сыновьям имение (Rus Sinodal İnciline göre yapılan tercüme).
2. У некоего человека было два сына. И вот младший сын сказал отцу: Отец, выдай мне ту долю семейного достатка, которая мне причитается! А тот разделил между ними свое имущество (Filolog ve edebiyat uzmanı Sergey Sergeyeviç Averintsev'in tercümesi).
3. Человек некий имел два сына; и сказал младший из них отцу: отче! дай мне достойную часть имения. И разделил им имение (Hukukçu ve devlet adamı Konstantin Petroviç Pobedonostsev'in tercümesi).
4. У одного человека было два сына, и сказал младший из них отцу: отец, дай мне причитающуюся мне часть состояния. И он разделил между ними имение (Piskopos Kassian Bezobrazov'un tercümesi, URL-1).

Yukarıdaki bilgilere göre, yapılan 4 tercümenin birbirine yakın olduğu aşikardır. Ancak orijinal Kilise Slav dilinde yazılan metne baktığımızda Pobedonostsev'in yapmış olduğu tercümenin morfolojik, söz dizimi ve anlam bilim açısından günümüz Rusçasına en uygun tercüme olduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca günümüz Rusçasına göre yapılan tercümenin doğruluğunu tespit etmek için de Kilise Slav diline ve bu dilin yaşadığı değişikliklere çok iyi derecede hakim olmak gerekmektedir.

Bir başka örneği Rusya'nın en ünlü şairlerinden birisi olarak kabul edilen Sergey Yesenin'in *Yarın beni erkenden uyandır* (*Razbudi menya zavtra rano*¹², 1917) adlı şiirinden verebiliriz:

<i>Я сегодня увидел в пуще</i>	<i>Bugün ormanda gördüm</i>
<i>След широких колес на лугу.</i>	<i>Çayırdaki geniş tekerleklerin izini.</i>
<i>Треплет ветер под облачной кущей</i>	<i>Rüzgâr bulut sığınağının altında estiriyor</i>
<i>Золотую его дугу.</i>	<i>Altın kavisini.¹³</i>

Diğer bir örneği ise çağdaş Rus edebî dilinin kurucusu olarak kabul edilen Aleksandr Sergeyeviç Puşkin'in *Bilgin Oleg Hakkında Şarkı* (*Pesn o veşçem Olege*¹⁴, 1822) adlı şiirinden gösterebiliriz:

<i>Как ныне собирается вещей Олег</i>	<i>Bilgin Oleg şimdi nasıl hazırlanıyor?</i>
---------------------------------------	--

¹² Bkz. URL-6.

¹³ Türkçe çeviri makale yazarına aittir.

¹⁴ Bkz. URL-5.

Отмстить неразумным хозарам: Aptal Hazarlardan intikam almaya:
Их села и нивы за буйный набег Şiddetli bir baskın için köyleri ve tarlaları
Обрек он мечам и пожарам; Kılıçlara ve ateşe mahkum etti;
С дружиной своей, в цареградской Çarın şehrindeki zırhlı ekibiyle birlikte,
броне,
Князь по полю едет на верном коне. Prens sadık atıyla tarlada ilerliyor.¹⁵

Yesenin'in şiirinde yer alan *пуща* (puşça), *куща* (kuşça) (Rusça роща (roşça), чаща (çaşça) – sık orman) kelimeleri ve Puşkin'in şiirinde yer alan *песнь* (pesn) (Rusça песня (pesnya) şarkı), *сбираться* (sbiratsya) (Rusça собираться (sobiratsya) hazırlanmak), *ныне* (nine) (Rusça теперь (teper) şimdi), *отмстить* (otmstit) (Rusça отомстить (otomstit) intikam almak), *хозары* (hozari) (Rusça хазары (hazari) Hazarlar), *дружина* (drujina) (Rusça войско (voysko) ordu), *град* (grad) (Rusça город (gorod) şehir) kelimeleri her iki şiire daha yüksek bir stil ve ahenk katmakta ve dolayısıyla Kilise Slav dilinin öğrenilmesinin Rus edebiyatındaki eserlerin anlaşılması ve incelenmesi için gerekli olduğunu göstermektedir. Bu tür örnekler Rus edebiyatında oldukça fazladır.

Rus edebî dili kelimelerin yanı sıra Kilise Slav dilinden gelen deyimisel ifadelerle de zenginleşmiştir (URL-7). Örneğin:

Kilise Slav Dilinden Gelen Örnek Deyimsel İfadeler¹⁶

Tablo 2

Deyimin adı ve tercümesi	Anlamı
<i>Воздать по заслугам</i> (Hak ettiğini vermek).	Herkesi meziyetlerine göre ödüllendirmek.
<i>Взвалить на плечи</i> (Omuzlarına yüklemek).	Birine manevi sorumluluklar da dâhil olmak üzere ağır sorumluluklar yüklemek.
<i>Кровь проливать</i> (Kan dökmek).	1) Birini öldürmek. 2) Kendini bir şey için feda etmek.

¹⁵ Türkçe çeviri makale yazarına aittir.

¹⁶ Bkz. URL-7.

<i>Око за око, зуб за зуб</i> (Göze göz, diş diş).	Karşılıklı adalet ilkesini ifade eden bir deyimdir. Yaralayan kişinin, zarar gören tarafça aynı ölçüde cezalandırılmasını savunur.
<i>Пройти сквозь огонь и воду</i> (Zorluklara göğüs germek).	Hayatta birçok sıkıntıya katlanmak.
<i>Язык прилип</i> (Dil yarıştı).	Güçlü duyguların etkisi altında susturulmak, konuşma gücünü kaybetmek.

Kilise Slav dili kelime oluşumu, morfoloji, dil bilgisi ve fonetik gibi alanlarda da çağdaş Rus edebî dilini etkilemiştir. Kilise Slav dilinin bu alanlarda çağdaş Rus edebî dilini nasıl etkilediği konusunda Şahmatov'un en ünlü çalışmalarından biri olarak kabul edilen *Çağdaş Rus Edebî Dili Üzerine Deneme* (Oçerk sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka, 1941) adlı eserinin yanı sıra Georgiy Aleksandroviç Haburgayev'in *Kilise Slav Dili* (Staroslavjanskiy yazık, 1974), Semen Mihayloviç Burdin, Anatolij Aleksandroviç Vradij, Yefim Şayeviç Miroçnik'in yazmış olduğu *Kilise Slav Dili* (Staroslavjanskiy yazık, 1966) adlı çalışmalarını ve üç tane elektronik erişim sağlanan (URL-3; URL-4; URL-8) kaynağı inceledik. İnceleme sonucunda çalışmalarda bulunan örnekleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Kilise Slav dili aracılığıyla Rus edebî diline Yunancadan çok sayıda kelime geçmiştir. Örneğin: *ад* (ad – cehennem), *ангел* (angel – melek), *грамматика* (grammatika – dil bilgisi), *драма* (drama – drama), *дьявол* (dyavol – şeytan), *история* (istoriya – tarih), *лирика* (lirika – lirik), *математика* (matematika – matematik), *поэзия* (poeziya – şiir), *совесть* (sovest – vicdan), *трагедия* (tragediya – trajedi), *филология* (filologiya – filoloji), *философия* (filosofiya – felsefe), *эпос* (epos – epik) vb.
2. Kilise Slav dili aracılığıyla *благо-* (blago), *бого-* (bogo), *велико-* (veliko), *грехо-* (greho), *зло-* (zlo) gibi Yunan dilinden alınan kelime kökleriyle oluşturulmuş birleşik kelime modeli Rus edebî diline geçmiştir. Örneğin: *благоразумие* (blagorazumiye – sağduyu), *боголюбие* (bogolyubiye – Tanrıyı sevme), *великодушие* (velikoduşıye – yüce gönüllülük), *греховодник* (grehovodnik – kötü davranışları olan kimse), *злословить* (zloslovit – dedikodu yapmak, çekiştirmek) vb.

3. Kilise Slav dilinin etkisi altındaki birçok Rusça kelime yeni anlamlar kazanmıştır. Bu kelimeler Kilise Slav dilinde özel bir anlam kazanmışlar ve Rus söz varlığının bir parçası haline gelmişlerdir. Örneğin: *бог – богатый* (bog – bogatıy, Tanrı – zengin).
4. Kilise Slav dilinin etkisiyle Rus edebî dilinde çok anlamlılık¹⁷ gelişmiştir. Örneğin: *отец* (otets – baba) kelimesinin ‘покровитель’ (pokrovitel – koruyucu aziz) olmak üzere ikinci bir anlamı oluşmuştur.
5. Rus edebî dilinde birçok eş anlamlı olan kelime Kilise Slav dilinden gelmiştir. Bu kelimelerin birçoğu stilistik eş anlamlılara dönüşmüştür. Örneğin: 1) *очи – глаза* (oçi – glaza) ‘gözler’ anlamına gelmekte olup *очи* kelimesi kitap ya da şiir dilinde kullanılmaktadır. 2) *цело – лоб* (celo – lob) ‘alın’ anlamına gelmekte olup *цело* kelimesi yüksek stile işaret etmektedir.
6. Kilise Slav dilinden gelen soyut anlamlara sahip kelimelerin yanı sıra sosyo-politik, ekonomik, etik, dini kavramları ifade eden çok sayıdaki kelime Rus edebî diline dâhil olmuştur. Örneğin: *честь* (çest – onur), *разум* (razum – akıl), *страсть* (strast – tutku), *воскресение* (voskreseniye – diriliş), *креститель* (krestitel – Yuhanna), *существо* (suşçestvo – varlık), *сознание* (soznaniye – bilinç), *время* (vremya – zaman), *государство* (gosudarstvo – devlet) vb.
7. Rusça kelimelerde *-ание, -ение, -знь, -ость, -ствие, -ство, -тель, -тельный, -ын* (-aniye, -yeniye, -zn', -ost', -stviye, -stvo, -tel', -tel'nyy, -ın) gibi son ekler Kilise Slav dili kökenlidir. Örneğin: *создание* (sozdaniye – yaratma, oluşturma), *умение* (umeniye – beceri), *болезнь* (bolezn – hastalık), *новость* (novost – haber), *спокойствие* (spokoystviye – sükûnet), *человечество* (çeloveçestvo – insanlık), *спасатель* (spasatel – kurtarıcı), *страдательный* (stradatelnıy – acı verici), *пустыня* (pustınya – çöl) vb.
8. Rusça kelimelerde *без-, воз-, из-, низ-, пре-, пред-, чрез-* (bez-, voz-, iz-, niz-, pre-, pred-, çrez-) gibi ön ekler Kilise Slav dili kökenlidir. Örneğin: *бездельник* (tembel, boş gezen), *возвеличивать* (yüceltmek), *избиратель* (seçmen), *низвергаться* (düşmek), *преодолеть* (üstesinden gelmek), *предвидение* (öngörü), *чрезмерный* (aşırı, gereğinden fazla olan) vb.
9. Çağdaş Rusçada sıfat fiilleri oluşturan *-ущ- (-ющ-), -ащ- (-ящ-)* (-uşç-, -yuşç-, -aşç-, -yaşç) ekleri Kilise Slav dilinden gelmiştir. Ancak tamamen çağdaş Rus edebî diline özgü olan *-уч-, -юч-, -ач-, -яч-* (-uç-, -yuç-, -aç-, -yaç-) ekleri ise

¹⁷ Çok anlamlılık Rusçada полисемия demektir.

sıfatları oluşturmuştur. Örneğin: *могучий – могуций* (moguçiy – moguşçiy – güçlü), *колючий – колюций* (kolyuçiy – kolyuşçiy – dikenli), *лежащий – лежащий* (lejaçiy – lejaşçiy – yatan), *ходящий – ходящий* (hodyaçiy – hodyaşçiy – yürüyen) vb.

10. Kilise Slav dilinde ismin -in halinde eril ve nötrde tekil durumdaki sıfatlara eklenen -ago (ago) Rus edebî dilinde -oro (ogo) ekine dönüşmüştür. Örneğin: – *Почти въ каждомъ изъ удачныхъ разсказовъ Горькаго¹⁸ есть прекрасныя и своеобразныя описанія природы – Gorki'nin başarılı öykülerinin hemen hemen her biri, doğanın güzel ve özgün tasvirlerini içerir* (Vengerov, 1907, s. 160).
11. Ünlü düşmesi¹⁹ olarak o, e harfleri Kilise Slav dilinden gelmiştir. Örneğin: *отец – отца* (otets – ota – baba – babanın), *ветер – ветра* (veter – veta – rüzgar – rüzgarın), *день – дня* (den – dnya – gün – günün), *лоб – лба* (lob – lba – alın – alnın) vb.
12. Ünlü ve ünsüz kaynaşmasına²⁰ ait bazı kelimeler ya da fiiller Kilise Slav dilinden gelmiştir. Ünlü kaynaşmasına *соберу – собирать – собрать* (soberu – sobirat – sobrat – toplayacağım – toplamak²¹, toplamak²²) fiilleri; ünsüz kaynaşmasına *друг – дружба – друзья* (drug – drujba – druzya – arkadaş – arkadaşlık – arkadaşlar) kelimeleri verilebilir.
13. Çağdaş Rusçada genellikle kelimelerin başında olan pa- (ra), ла- (la), раз (raz), рас (ras) birleşimleri Kilise Slav diline aittir. Örneğin: *работа* (rabota – iş, çalışma), *ладья* (ladya – gemi) *растение* (rasteniye – bitki), *разум* (razum – akıl), *расчленить* (rasçlenit – bölmek) vb.
14. Tam ünlüleşmemiş²³ -pa (ra), -ла (la), -ре (re), -ле (le)²⁴ birleşimleri çağdaş Rusçada kelimelerin köklerinde ya da sessiz harfler arasında -оро (oro), -оло (olo), -ере (ere) birleşimlerine dönüşmüştür. Örneğin: *брег – берег* (breg – bereg – kıyı, sahil), *вперед – вперед* (vpred – vpered – ileri), *глава – голова* (glava – golova – kafa, baş), *глас – голос* (glas – golos – ses), *град – город*

¹⁸ Горькаго (Gorki'nin) çağdaş Rusçada Горького olarak yazılmaktadır.

¹⁹ Ünlü düşmesi Rusçada беглые гласные demektir.

²⁰ Ünlü ve ünsüz kaynaşması Rusçada чередование гласных и согласных звуков demektir.

²¹ Bitmemiş fiil türü Rusçada несовершенный вид глагола demektir.

²² Bitmiş fiil türü Rusçada совершенный вид глагола demektir.

²³ Tam ünlüleşmemiş Rusçada неполногласие demektir.

²⁴ Tam ünlüleşmemiş -pa (ra), -ла (la), -ре (re), -ле (le) birleşimleri Proto-Slav dilinde *tort, *toIt, *tert, *telt olarak yer almıştır.

- (grad – gorod – şehir), *древѡ* – *дерево* (drevo – derevo – ağaç), *злато* – *золото* (zlato – zoloto – altın), *младѡй* – *молодой* (mladoy – molodoy – genç), *млеко* – *молоко* (mleko – moloko – süt), *прах* – *порох* (prah – poroh – barut), *страж* – *сторож* (straj – storoj – bekçi), *стран* – *сторон* – *сторона* (stran – storon – storona – yan, taraf, yön), *хлад* – *холод* (hlad – holod – soğuk) vb.
15. Rusça kelimelerde ж (j) harfi Kilise Slav dilini göstermektedir. Ancak ж (j) harfiyle oluşturulan kelimelerin çoğu çağdaş Rus edebî dilinde жд (jd) harf birleşimine dönüşmüştür. Örneğin: *одѣжа* – *одежда* (odyoja – odejda – kıyafet), *чужѡй* – *чуждый* (çujoy – çujdiy – başkası, yabancı), *невежа* – *невежда* (neveja – nevejda – cahil insan), *вожак* – *вождь* (vojak – vojđ – önder, lider), *межа* – *между* (meja – mejdu – arasında, sınır) vb.
16. Rusça kelimelerde щ (şça) harfi Kilise Slav dilini göstermektedir. Ancak щ (şça) harfiyle oluşturulan kelimelerin çoğu Rus edebî dilinde ч (ç) harfi olarak yerini almıştır. Örneğin: *моуць* – *мочь* (moşç – moç – -e bilmek, -a bilmek), *ноуць* – *ночь* (noşç – noç – gece), *свеуца* – *свеча* (sveşça – sveça – mum), *горяуий* – *горячий* (goryaşçiy – goryaçiy – sıcak, kızgın), *помоуць* – *помочь* (pomošç – pomoç – yardım) vb.
17. Kilise Slav dilinde kelimelerin ilk harflerinde bulunan а (a), е (ye), ю (yu) harfleri Rus edebî dilinde я (ya), о (o), у (u) olarak yer almıştır. Örneğin: *аз* – *я* (az – ya – ben), *езеро* – *озеро* (ezero – ozero – göl), *юг* – *уг* (yug – ug – güney) vb. (Şahmatov, 1941, s. 70-92; Haburgayev, 1974, s. 5-13; Burdin vd., 1966, s. 5-29; URL-3; URL-4; URL-8).

Kilise Slav dili aynı zamanda tercüme edilen anıtların, iş ve hukuk yazılarının, Yargı Yasası'nın, Merilo Právednoye²⁵, Studit Tüzüğü'nün²⁶, Rus prenslerinin Yunanlılarla yaptığı anlaşmaların dilidir. Böylece Kilise Slav dili Doğu Slavlarının yazılı kaynaklarını ve belgelerini anlamak için de gereklidir (Remneva, 2004, s. 16-20).

Kilise Slav dili, dil bilimsel özelliklerinin yanı sıra her dil ve kültür ilişkisinde olduğu gibi Rus kültürünün gelecek kuşaklara aktarılmasında da büyük bir role sahiptir. Kilise Slav dili olmadan çağdaş Rus edebî dilini ve kültürünü anlamak neredeyse imkansızdır. Çünkü Kilise Slav dilinin Rus kültürü üzerindeki etkisi hâlâ devam etmektedir. Örneğin, Kilise Slav dilinde yazılan anıtlara dair yapılan

²⁵ Merilo Právednoye 13. yüzyılın sonlarından veya 14. yüzyılın başlarından kalma bir Kiev Rus yasa koleksiyonudur.

²⁶ Studite Tüzüğü, 9. ve 14. yüzyıl Bizans ayin geleneğinde hizmetlerin sırasını belirleyen ve ana ayinle ilgili kitapların kullanımını düzenleyen bir dizi kural ve yönerge.

araştırmalar ve bu araştırmaların sonucunda elde edilen veriler Slav halklarının kültürüne dair kanıt niteliğinde materyaller sunmaktadır. Bu açıdan Rus edebî dilinin, edebiyatının, geleneklerinin, göreneklerinin ve tarihinin oluşmasında, gelişmesinde ve nesilden nesile ulaşmasında Kilise Slav dilinin önemini kaybetmeyeceğini söylemek mümkündür (Burdin vd.,1966, s. 5-8).

Sonuç

Slavların ilk yazılı edebî dili olan Kilise Slav dili Hristiyan öğretisinin Slav dünyasında yayılmasında, Slavların yaşamında ve çağdaş Rus edebî dilinin gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Kilise Slav dili sadece Rus edebî dilinin kelime hazinesini zenginleştirmekle kalmamış, aynı zamanda Rusya'nın diğer Slav halklarıyla olan kültürel bağlarını güçlendirmiş ve uluslararası kültürle tanışmasına olanak sağlamıştır. Dolayısıyla Kilise Slav dili hem Slav dilleri ve kültürü hem de çağdaş Rus edebî dili ve kültürü açısından son derece büyük bir öneme sahiptir.

Kilise Slav dili ölü bir dil olmasına rağmen hem bilimsel hem de pratik önemini kaybetmemiştir. Bu durum Rus dili ve Edebiyatı alanında çalışan uzmanların yanı sıra tarihçiler, yazarlar, kısacası Slav çalışmaları alanıyla ilgili olan herkes için hâlâ güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Çünkü tarih boyunca Rus edebî dili Kilise Slav diliyle etkileşime girmiştir. Bu etkileşim sonucunda Kilise Slav dilinden çok sayıda kelime, morfolojik, dil bilgisel ve fonetik alanlarından birçok özellik Rus edebî diline geçmiştir. Bu özellikleri aşağıdaki şekilde sıralayabiliriz:

1. Kilise Slav dili aracılığıyla Rus edebî diline Yunancadan çok sayıda kelime, deyim ve birleşik kelime modeli geçmiştir.
2. Kilise Slav dilinin etkisiyle Rus edebî dilinde çok anlamlılık ve stilistik eş anlamlılık gelişmiştir.
3. Rusça kelimelerde *-ание, -ение, -знь, -ость, -ствие, -ство, -тель, -тельный, -ын* gibi son ekler ve *без-, воз-, из-, низ-, пре-, пред-, чрез-* gibi ön ekler Kilise Slav dili kökenlidir.
4. Çağdaş Rusçada sıfat fiilleri oluşturan *-ущ- (-ющ-), -ащ- (-ящ-)* ekleri Kilise Slav dilinden gelmiştir.
5. Kilise Slav dilinde ismin *-in* halinde eril ve nötrde tekil durumdaki sıfatlara eklenen *-aro* Rus edebî dilinde *-oro* ekine dönüşmüştür.
6. Rus dilinde ünlü düşmesi olarak *o, e* harfleri ve ünlü ve ünsüz kaynaşmasına ait bazı kelimeler ya da fiiller Kilise Slav dilinden gelmiştir.
7. Rus dilinde genellikle kelimelerin başında olan *pa-, ла-, paz, pac* birleşimleri Kilise Slav dilinden gelmiştir. Tam ünlüleşmemiş olan *-pa, -ла, -ре, -ле*

birleşimleri Rus dilinde kelimelerin köklerinde ya da sessiz harfler arasında -opo, -оло, -epe birleşimlerine dönüşmüştür.

8. Rusça kelimelerde ж ve щ harfleri Kilise Slav dilini göstermektedir.
9. Kilise Slav dilinde kelimelerin ilk harflerinde bulunan а, е, ю harfleri Rus dilinde я, о, у olarak yer almıştır.

Yukarıda elde edilen bulgulara bakıldığında uzman filologlar olarak Kilise Slav dilinin özellikleri hakkında fikirler edinmek ve bu fikirleri öğrencilere aktarmak sadece Rus edebî dilinin geçmişten günümüze ne tür aşamalardan geçtiğini öğrenmeye değil, aynı zamanda öğrencilerin Kilise Slav dilinde yazılan metinleri okuma, anlama ve günümüz Rusçasına tercüme etme becerilerini geliştirmeye büyük ölçüde yardımcı olacağı öngörülmektedir.

Bu çerçevede Türkiye'deki üniversitelerin Rus Dili ve Edebiyatı, Rusça Mütercim Tercümanlık gibi bölümlerinde Kilise Slav dilinin ders müfredatına eklenmesinin yüksek nitelikli uzman-filologların yetiştirilmesinde büyük bir fayda sağlayacağı düşünülmektedir. Kilise Slav dilinin öğrenilmesi, öğrencilerin çağdaş Rus edebî dilinin en önemli özelliklerini derinlemesine incelemelerine olanak sağlayacaktır. Dolayısıyla Kilise Slav dil bilgisi olmadan çağdaş Rus edebî dilinin tarihini ve Rus edebiyatının seyrini incelemenin neredeyse imkansız olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Abibulla, S. (2023). *Nostratik Dil Teorisi* (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Acar, S. (2021). Yabancı Dil Öğretiminde Dil-Tarih İlişkisinin Önemi Üzerine. *IV Mijnarodnoy naukovo-praktičnoy konferencii Rozvitok profesijnoy maysternosti pedagoga v umovah novoy soçio-kulturnoy realnosti* (s. 16-22) içinde. Ternopil: Ternopilskiy oblasniy komunalniy institut pislyadiplomnoy pedagogičnoy osviti.
- Atasoy, İ. O., & Atasoy, E. (2019). Küreselleşen Dünyada Ölü Diller: Geçmiş, Bugün ve Gelecek. In *Actual Questions and Innovations in Science* (s. 146-152). Craiova: Eurasian Center of Innovative Development «DARA».
- Burdin, S. M., Vradiy, A. A., Miroçnik, E. Ş. (1966). *Staroslavjanskiy yazık: uçebnoye posobiye dlya studentov-zaoçnikov universitetov i pedagogičeskih institutov*. Taşkent: İzdatelstvo Uçitel.

- Dobrowsky, J. (1822). *Institutiones Linguae Slavicae Dialecti Veteris*. Vindobonae: Sumtibus et typis Antonii Schmid, C. R. P. typographi.
- Dobrowsky, J. (1823). *Cyril und Method, der Slawen Apostel*. Prag: Gottlieb Haase.
- Haburgayev, G. A. (1974). *Staroslavjanskiy yazık. Uçeb. posobiye dlya studentov ped. in-ta po spetsialnosti № 2101 Russkiy yazık i literatura*. Moskva: Prosveşçeniye.
- İvanitskaya, E. N. (2011). *Staroslavjanskiy yazık*. Moskva: İzdatelskiy tsentr Akademiya.
- İvanova, T. A. (1998). *Staroslavjanskiy yazık*. Sankt-Peterburg: İzdatelstvo Sankt-Peterburgskogo Gosudarstvennogo Universiteta.
- Kapağan, E. (2021). Kültür, tarih ve kimlik açısından dilin önemi. *Karabük Türkoloji Dergisi*, 4(4), 49-58.
- Labintseva, L. P. (2019). Rol staroslavjanskogo yazıka v istorii kulturi kievskoy rusi. *Problemi yedinstva slavyanskogo mira: istoričeskiy, kulturnıy i yazıkovoy aspekti* içinde (s. 121-124). Maykop: İzdatelstvo Magarin O. G.
- Makşantseva, E. (2015). Sozidajuşçaya rol tserkovnoslavjanskogo yazıka v istorii stanovleniya russkogo literaturnogo yazıka. *Russkaya literatura i sovremennıye problemi obrazovaniya* içinde (s. 158-161). Saratov: MarK.
- Marks K., Engels F. (1961). *Soçineniya. T. 20*. Moskva: Gosudarstvennoye izdatelstvo političeskoy literaturı.
- Neşçimenko, G. P. (2003). Velikiy çesşkiy uçenıy Jozef Dobrovskiy. *Slavyanovedeniye*, 6, 3-18.
- Nikiforov S. D. (1955). *Staroslavjanskiy yazık*. Moskva: Gosudarstvennoye uçebno-pedagogičeskoye izdatelstvo Ministerstva prosveşçeniya RSFSR.
- Ozar, B. (2021). *Tarihsel Süreç İçinde Bulgar Dilinin Gelişimi*. (Yayınlanmamış Yüksek lisans tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. Erişim adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp>
- Remneva, M. L. (2004). *Staroslavjanskiy yazık: uçebnoye posobiye*. Moskva: Akademiçeskiy proekt.
- Serdar, İ. (2023). 18. Yüzyıl Rusya'sında Reform Hareketleri Ekseninde Dil Reformu. *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, 37, 1365-1376.
- Şahmatov, A. A. (1941). *Oçerk sovremennogo russkogo literaturnogo yazıka*. Moskva: Uçpedgiz.

- Şişkov, A. C. (1824). *Sobraniye soçineniy i perevodov admirala Şişkova Rossiskoy İmperatorskoy Akademii prezidenta i raznih uçenih obşçestv çlena: v 17 ç. Ç. II*. Sankt-Peterburg: Tip. İmperatorskoy Rossiyskoy Akad.
- Vengerov, S. A. (1907). *Oçerki po istorii russkoy literaturı*. Sankt-Peterburg: Tipografiya t-va Obşçestvennaya Polza.
- Vinogradov, V. V. (1945). *Velikiy russkiy yazık*. Moskva: OGİZ Gosudarstvennoye izdatelstvo hudojestvennoy literaturı.
- Vinokur, G. O. (1959). *İzbranniye raboti po russkomu yazıku*. Moskva: Gosudarstvennoye uçebno-pedagogičeskoye izdatelstvo Ministerstva prosveşçeniya RSFSR.
- Vostokov, A. H. (1820). Rassujdeniye o slavyanskom yazıke, slujaşçee vvedeniem k grammatike sego yazıka, sostavlyаемoy po drevneyşim onogo pismennim pamyatnikam. *Trudi Obşçestva lyubiteley rossiyskoy slovesnosti pri İmperatorskom Moskovskom universitete*, 7, 5-61.
- Voylova, K. A. (2003). *Staroslavjanskiy yazık*. Moskva: Drofa.
- Yagiç, İ. V. (1895). Rassujdeniya yujnoslavjanskoy i russkoy starını o tserkovnoslavjanskom yazıke. *İssledovaniya po russkomu yazıku*. T. I, 289-1023.
- Yagiç, İ. V. (1913). *Entstehungsgeschichte der kirchenslavischen sprache: neue berichtigte und erweiterte ausg*. Berlin: Weidmann.
- Yakubinskiy, L. P. (1953). *İstoriya drevnerusskogo yazıka*. Moskva: Gosudarstvennoye uçebno-pedagogičeskoye izdatelstvo Ministerstva prosveşçeniya RSFSR.

İnternet Kaynakları

- URL-1. Azbuka verı (2005). <https://azbyka.ru/biblia/> Erişim tarihi: 08.01.2024
- URL-2. Booksite (2005). *Aleksandr Hristoforoviç Vostokov*. <https://www.booksite.ru/fulltext/vel/iki/yel/udi/6.htm> Erişim tarihi: 14.02.2024
- URL-3. Freya-way.ru (2010-2022). *Proishojdeniye russkoy leksiki. Rol staroslavjanskogo yazıka v razvitii russkogo yazıka*. <https://freya-way.ru/page.php?id=174> Erişim tarihi: 10.01.2024

- URL-4. Infourok (2018). *Rol staroslavyanizmov v sovremennom yazıke*. Erişim tarihi: 10.01.2024, <https://infourok.ru/rol-staroslavyanizmov-v-sovremennom-yazıke-4004114.html>
- URL-5. Kultura.RF (2013-2024). *Pesn o veşçem Olege*. Erişim tarihi: 09.01.2024, <https://www.culture.ru/poems/5485/pesn-o-veshem-olege>
- URL-6. Kultura.RF (2013-2024). *Razbudi menya zavtra rano...* Erişim tarihi: 09.01.2024, <https://www.culture.ru/poems/44294/razbudi-menya-zavtra-rano>
- URL-7. Start v nauke (2016-2024). *Staroslavjanskiye frazeologizmi*. Erişim tarihi: 08.01.2024, <https://school-science.ru/17/10/51931>
- URL-8. Studfiles (2020). *Staroslavjanskiy yazık i ego rol v razvitii russkogo yazıka*. Erişim tarihi: 23.02.2024, <https://studfile.net/preview/15271072/>
- URL-9. MaxBooks.Ru (2007-2023). *Kirillitsa i glagolitsa*. Erişim tarihi: 21.03.2024, <https://maxbooks.ru/slavwrite/kirriliza.htm>
- URL-10. likrus.ru (2023). *İstoriya sozdaniya slavyanskogo alfavita*. Erişim tarihi: 12.06.2024, <https://likrus.ru/sozdanie-slavanskoj-azbuki.html>
- URL-11. Virtualnyy muzey Tverskoy OUNB im. A.M. Gorkogo (2019-2023). *Kirill i Mefodiy. Sozdateli slavyanskoy azbuki*. Erişim tarihi: 09.06.2024, <https://museum.tverlib.ru/kiril-i-mefodiy-sozdateli-slavyanskoy-azbuki>
- URL-12. Aliye parusa. *İstoriya sozdaniya russkogo alfavita i perspektivi ego razvitiya*. Erişim tarihi: 09.06.2024, <https://nsportal.ru/ap/library/drugoe/2015/08/27/istoriya-sozdaniya-russkogo-alfavita-i-perspektivy-ego-razvitiya>
- URL-13. Zenodo home. *Osobennosti kontseptsii aktivnoy grammatiki izvestnih lingvistov (L. V. Şçerbi, A. H. Vostokova)*. Erişim tarihi: 09.06.2024, <https://zenodo.org/records/6621568>

Summary

Research on the history of any language actually means researching the history of the peoples' speaking that language. In this respect, the study of the so-called "dead languages" provides useful information to the history expert in terms of ethnic and cultural characteristics. It is thought that there are more than 200 dead languages in the world. For example, Latin, ancient Greek, Church Slavonic are dead languages. However, the fact that Church Slavonic is a dead language does not negatively affect the fact that it can be learnt and taught as a foreign language. Church Slavonic, the first written literary language of the Slavs, officially belongs to the South Slavic subgroup of the Slavic branch of the Indo-European language family, along with Bulgarian, Macedonian, Serbian, Croatian, Slovene and Bosnian. The Church Slavonic language played a major role in the spread of Christian teaching in the Slavic

world, in the transmission of spiritual values, in the life of the Slavs, in the development of Kievan Rus' culture and in the development of the modern Russian language. The Church Slavonic language enriched the vocabulary of the Russian language, introduced it to international culture and strengthened Russia's cultural ties with other Slavic peoples. Therefore, the Church Slavonic language is of great importance for both Slavic languages and the modern Russian language. The importance of Church Slavonic was not limited to being the common literary language of various Slavic peoples for a long time. Despite the fact that it is the oldest written language among the Slavic languages, the features of Church Slavonic remain relevant for researchers in the comparative-historical study of Slavic languages and, consequently, in the understanding and comprehension of many linguistic features of Slavic languages.

As is well known, every language changes and develops. This, of course, also applies to the Russian language. It is necessary to have an idea of linguistic developments, i.e. to know the history of the language in order to understand the rules of the spoken and learnt language. Many features of the modern Russian language often cannot be explained without reference to its history. For example: The verb *любить* (to love) is conjugated in the present tense in the 1st person singular as *Я люблю* (I love), but with other personal pronouns as *Ты любишь, Он/Она любит, Мы любим, Вы любите, Они любят*.

The foundations for the study of Church Slavonic language as a science were laid by the Russian philologist Alexander Khristoforovich Vostokov (1781-1864) and the Czech philologist Josef Dobrowsky (1753-1829). Emphasizing the importance of distinguishing between Church Slavonic and Old Slavic languages, Vostokov used the comparative-historical method to study Slavic languages and called the phonemes *ь, ъ* semi-vowels. The Czech philologist Dobrowsky was the first scholar to give a systematic description of the grammar of Church Slavonic and linked the origin of Old Slavic with the South Slavic dialects. One of the greatest contributions to the development of Church Slavonic was made by Ignatius Vatroslav Jagić (1838-1923), a Croatian-born specialist in Slavic languages. He wrote numerous works on Slavic philology, including Church Slavonic.

In order to explain the importance of the Church Slavonic language for the modern Russian language, it would be appropriate to look at the alphabet first. The alphabet of the Church Slavonic language forms the basis of the Cyrillic alphabet used by Russians, as well as the alphabets used by Ukrainians, Belarusians, Bulgarians, Serbs and non-Slavic peoples such as Kazakhs, Tatars, Bashkirs, Yakuts and many others. The Church Slavonic language is therefore spread over a wide geographical area and the literature written in this language is addressed to a large number of communities.

Although Church Slavonic is a dead language, it has not lost both its scientific and practical importance. This shows that it still has a strong influence on specialists, translators and teachers working in the field of Russian language and literature, as well as historians, writers, in short, everyone who is interested in the field of Slavic studies. Because throughout history, the Russian language has interacted with the Church Slavonic language. As a result of this interaction, a large number of words, morphological, grammatical and phonetic features from the Church Slavonic language have passed into the modern Russian language. Therefore, as expert philologists, considering the Church Slavonic language as a system, gaining ideas about the mechanisms of the internal development of the language system, the features of the Church Slavonic language reflected in the Russian language and transferring these ideas to the students will not only help them to learn what kind of stages the Russian language has gone through from the past to the present, but also to put the linguistic scientific facts learned in theory into practice using the comparative-historical method and to improve their ability to read, understand and translate texts written in the Church Slavonic language into modern Russian.

It is believed that the inclusion of Church Slavonic language in the curricula of the departments of Russian Language and Literature, Russian Translation and Interpretation in Turkish universities will be of great benefit in the training of highly qualified specialists-philologists. Knowledge of the history and basic facts of the Church Slavonic language will allow students to study the most important features of the modern Russian language in depth. In this regard, we can say that without knowledge of the Church Slavonic language, it is

almost impossible to study modern Russian, the history of the Russian language and the course of Russian literature.

FRANSA'NIN MANDA DÖNEMİNDE ARKEOLOJİK FAALİYETLERİ VE ABD'NİN HATAY'DAN KAZI TALEBİ

ARCHAEOLOGICAL ACTIVITIES OF FRANCE DURING
THE MANDATE PERIOD AND THE USA'S EXCAVATION
REQUEST FROM HATAY

Müzehher YAMAÇ

Doç. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü,
myamac@nku.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 14 Mayıs 2024
Kabul edildiği tarih: 26 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 14 May 2024
Date accepted: 26 July 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Arkeoloji; Yakındoğu; Manda
Dönemi; Fransa; Türkiye; ABD

Keywords

Archaeology; Near East; Mandate
Period; France; Türkiye; USA

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.6

Öz

Birinci Dünya Savaşı öncesi ve sonrasında Mezopotamya toprakları ve Anadolu, zengin arkeolojik kaynakları nedeniyle yabancı arkeologların ilgilendiği bölgelerin başında gelmiştir. Fransa Birinci Dünya Savaşı sırasında Sykes Picot Antlaşmasına dayanarak bölgeye yerleşmiştir. 24 Temmuz 1922'de Fransa, Lübnan'ın bir parçası olarak İskenderun Sancağını (Hatay) manda yönetimi altına almıştır. Fransa'yı hakimiyet kurmaya sevk eden sebepler arasında arkeolojik buluntular da önemli bir yer almaktadır. Bu süreçte eski eserler konusunda araştırmalar yaparak kazı çalışmalarını organize etti. Bölge genelinde kendi çıkarları doğrultusunda kurduğu idarede eski eserler servisi oluşturmuştur. Manda Yasası'nın 14. maddesi Milletler Cemiyetine üye tüm devletlerin vatandaşlarına arkeolojik kazılar ve araştırmalar yapmak konusunda eşit davranılacağını ilan ediyordu. ABD, arkeolojik araştırmaları için bu yeni durumdan faydalanmış, Fransa ile yaptığı anlaşma ile kazı imtiyazı ve kazılarda elde ettikleri tarihi eserlerin bir kısmını yurt dışına çıkarma hakkını elde etmiştir. Fransa'nın 23 Haziran 1939 Antlaşması ile Hatay'ı Türkiye'ye devredecek olması, manda döneminde Chicago Üniversitesi Doğu Enstitüsü ve Princeton Üniversitesi Kazı Komitesi tarafından bölgede çalışmalar yapmakta olan kazı heyetini telaşlandırmıştır. ABD, Fransa ile yapmış olduğu anlaşmaların Hatay'ın Türkiye'ye devredilmesi sonrasında da devam etmesi için girişimlerde bulunmaktadır. Bu çalışma ABD'nin bölgede kazı imtiyazını devam ettirebilmek amacıyla Fransa ve Türkiye ile gerçekleştirdiği diplomatik faaliyetleri Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi belgeleri üzerinden araştırmayı amaçlamaktadır.

Abstract

Before and after the First World War, Mesopotamian lands and Anatolia were among the regions of interest to foreign archaeologists due to their rich archaeological resources. France settled in the region during the First World War, based on the Sykes Picot Agreement. On July 24, 1922, France took the Sanjak of Iskenderun (Hatay) under its mandate as a part of Lebanon. Archaeological findings also have an important place among the reasons that led France to establish dominance. During this period, he conducted research on ancient artifacts and organized excavations. He created an antiquities service throughout the region under the administration he established in line with his own interests. Article 14 of the Mandate Law declared that citizens of all member states of the League of Nations would be treated equally in terms of archaeological excavations and research. The USA took advantage of this new situation for its archaeological research, and with the agreement it made with France, it obtained the excavation privilege and the right to take some of the historical artifacts obtained during the excavations abroad. The fact that France would hand over Hatay to Turkey with the Treaty of June 23, 1939, alarmed the excavation team, which was working in the region by the Oriental Institute of the University of Chicago and the Princeton University Excavation Committee during the mandate period. The USA is making attempts to ensure that the agreements it made with France continue after the transfer of Hatay to Turkey. This study aims to investigate the diplomatic activities of the USA with France and Turkey in order to maintain the excavation privilege in the region, through the documents of the French Ministry of Foreign Affairs Archive.

Giriş

Birinci Dünya Savaşı sırasında imzalanan Sykes-Picot Antlaşması Fransa'ya Suriye'yi idaresi altına alma fırsatı sağladı (Brecher, 1993, s. 653). Daha savaş sona ermeden, Ocak 1918'de Amerikan Başkanı Thomas Woodrow Wilson, savaş sonrası dünyaya ilişkin görüşlerini, savaşı sona erdirecek önlemleri ve kendisine göre adil olan sınır düzenlemelerini içeren ünlü 14 maddesiyle açıkladı (National Archives, Milestone Documents, 1918. Wilson'ın önerileri Avrupa'nın sömürgeci devletlerini güç durumda bırakan sorunlar yarattı. 30 Ocak 1919 Paris Barış Konferansı'nda ABD, İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından sömürgeciliğin yerine bulunan manda sistemi ile, halkların vesayetinin gelişmiş ülkelere emanet edilmesi kabul edildi. 1920'lerin başında Osmanlı İmparatorluğu topraklarının İngiliz ve Fransızlar tarafından kontrolü Milletler Cemiyeti tarafından onaylanarak Fransa; Suriye, Lübnan ve İskenderun topraklarını içeren Suriye'nin Milletler Cemiyeti mandası olarak atandı (L'Organisation De La Syrie Sous Le Mandat Français, 1921). Yakındoğu'da 1920'li, özellikle 1930'lu yıllarda kazılar başladı. Fransa'nın bölgedeki kontrolünü sürdürmesinde arkeoloji çalışmalarının büyük etkisi oldu (Gran-Aymerich, 1998, s. 471).

Osmanlı Devleti'nde Arkeolojik ve etnografik eserlerin gerçek değerini bulması ancak 19. yüzyılda gerçekleşmiş, kültür varlıklarının korunmasına ilişkin ilk yasalar 1869, 1874, 1884 ve 1906 yıllarında Âsâr-ı Atıka Nizamnameleri ile çıkarılmıştır (BOA. A. DVN. MKL. 12/5, 16 Nisan 1874/28 S 1291; BOA. A. DVN. MKL. 25/45, 20 Ekim 1884/29 Z 1301; BOA. ŞD. 220/70, Maarif 2/600, 13 Şubat 1906/18 Z 1323). Bu nizamnameler ile devlet kendi topraklarında istenilen kazı izinlerini belli bir düzene oturtarak, eski eser kaçakçılığını önlemeye çalışmıştır (Eldem vd., 2011, s. 282). Osmanlı döneminde her ne kadar yağma ve eser ihracatı takip edilse de manda sisteminin devreye girmesiyle işler değişti. Daha sonra kazıları yürüten ülkeler ile kaynak ülkeler arasında varlıkların paylaşırıldığı bir sistem ortaya konuldu. Fransa Yakındoğu'daki arkeolojik uygulamaları ile bölgeyi yabancı devletlerin kazı faaliyetlerine açtı. Bu durumdan yararlanan ABD; Princeton Üniversitesi, Chicago Üniversitesi ve diğer kurumlar aracılığıyla bölgede kazı çalışmaları sürdürdü. Türkiye- Fransa arasındaki anlaşmalarla Hatay'ın Türkiye'ye devredilecek olması, ABD'yi bölgedeki ayrıcalıklarının devamı konusunda endişelendirdi. ABD'li diplomatlar Fransız yetkililerle görüşmelerde bulunarak, Hatay'ın Türk kontrolüne geçmesinden sonra da elde ettikleri kazı imtiyazının devamı için girişimde bulunmuşlardır.

Fransa'nın Yakınoğu'daki Arkeolojik Faaliyetleri

Osmanlı topraklarında Fransızların 1640'larda başlayan arkeoloji araştırma faaliyetleri 18. yüzyıla kadar aralıksız devam etmiş, çoğunluğu Yunanca, İbranice ve Arapça olmak üzere Roma dönemine ait sikkeler kraliyet sarayına taşınmıştı. Üstelik bazı antik heykeller de Babıali'nin doğrultusunda Fransa'ya transfer edildi (Ortaylı, 2008, s. 215). 18. yüzyılda Fransa'nın Yakınoğu'ya ilgisi artarak devam etti. Aynı dönemde Anadolu ve Suriye'deki antik eserlere ilişkin envanter çalışmalarını da büyük bir enerji ile devam etti.¹

1912 ile 1919 yılları arasında Fransız emperyalizmi yeni bir ülkeyi ilhak etmek için çalışıyordu (Andreu, 2007, s. 112). Bu dönemde Alman rekabeti ile karşılaştırıldığında Fransa'nın faaliyeti çok zayıf olduğundan, Fransız diplomatlar bu durumu Müttefik güçler lehine bir argüman olarak kullanmışlardır. Osmanlı İmparatorluğu'nun çöküşü Yakınoğu'da bir bölgeyi ele geçirmeyi ön plana çıkardı. Daha sonra Fransa ekonomik, politik ve kültürel düzeylerde proaktif politika izlemek amacıyla tüm araçları seferber etti. Emperyalist devletlerin işgal altına aldıkları yerlerde öncelikle bir arkeoloji sevisi kurmaları toplumu tanıma, kültürel ve ekonomik olarak bir sömürü aracı, özellikle maden arama stratejisinin bir parçası olmasıdır. Arkeoloji servisinin görevi; arkeolojik kazıları yürütmek ve eski eserlerin yönetiminin kanunlarını hazırlamak olarak belirlenmiştir. Fransızların Yakınoğu'ya hâkim olma siyasetinin bir unsuru olarak arkeoloji alanını da "politik bir araç" olarak kullanıldığı için derin stratejik hesapların yapıldığı bir alandır (Özdoğan, 2006, s. 77). Bu açıdan ulusal kimliklerin yaratılması büyük ölçüde bu topraklarda yaşayan insanların ortak kökenlerinin yakın geçmişte değil, antik çağlara uzandığı fikrine dayandırıldı (Baram ve Carroll, 2004, s. 20). Yönetimleri altındaki ülkelerin mirasını, Fransa'nın "uygarlık misyonu"nun bir parçası olarak görüldüğünden, arkeoloji alanını başlı başına bir siyasi mesele haline gelmiştir (Gelin, 2002, s. 41).

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Suriye'yi nüfuzları altına alan Fransızlar arkeoloji faaliyetlerine tekrar odaklandılar. Fransa Başbakanı Georges Clémenceau (1917-1920), eski eserler dairesini Fransız kültürel etkisini Asya'ya yaymak için bir

¹ Arkeolojinin yükselişi, diplomatların arkeolojiyi meslek haline getirdiği 19. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Yüzyılın başlarında hobiler, kişisel koleksiyonlar ve kullanımlar için nesnelere toplamak egemendir. Arkeoloji çalışmaları 19. yüzyılın ikinci çeyreğinde bilimsel ve metodolojik bir zemin kazandı. Ulusal koleksiyonların sanat eserleriyle zenginleştirilmesi, sayısı hızla artan müzeler aracılığı ile ulusların prestijini arttırmaktadır. Bu nedenle 19. yüzyılda yirmi olan müze sayısı, 20. yüzyılda altı yüze ulaşmıştı. Müze koleksiyonlarını tamamlamak hala çok revaçtadır ancak, geçmiş kültürler ve toplumlarla bağlantıyı temsil eden nesnelere sunduğu bilgilerin önemi giderek artmıştır (Gran-Aymerich, 1998, s. 471).

vitrin, bir araç olarak kullandı. Suriye Yüksek Komiseri Henri Gouroud (1919-1923), çok sayıda kazı faaliyetlerine ön ayak oldu. Aralık 1919'da Joseph Chamonard'ı idari işlerini yürütecek bir servisin ilk arkeolojik temellerini kurmaktan sorumlu danışman olarak atadı² (Chamonard, 1920, s. 81-83). Suriye'deki kazı alanları Filistin'den kuzeyde Adana'ya kadar ulaşmaktaydı.

Fransızların gerçekleştirmiş olduğu kazı faaliyetleri Millî Eğitim ve Güzel Sanatlar Bakanlığı (Le Ministère de l'Instruction Publique et des Beaux Arts) tarafından organize edilmekte, oluşturulan faaliyetler (Doğu Asya Arkeoloji Araştırma Enstitüsü (Institut de Recherche Archéologique d'Asie de l'Est) tarafından koordine edilmekteydi³ (Gelin, 2002, s. 42). Fransızlar manda rejimini tamamen tesis ettikten sonra, eski eserlerin temini hususunu kurumsallaştırarak, hukuki alt yapısını oluşturdular. Yasa Suriye, Lübnan, Kilikya bölgesini içine alan eski eser hukukunu düzenlemekteydi (Yücel, 2014, s. 118). Osmanlı topraklarının arkeolojik açıdan öneminin farkında olan Fransızlar bu bölgede istasyon görevi üstlenecek bir arkeoloji enstitüsü kurma projesi hazırlamışlardı (Thobie, 2006, s. 209).

21 Ocak 1919'da Asya Kazıları Danışma Komisyonu ile, Fransa Millî Eğitim Bakanlığı, Küçük Asya'daki kazıların yeniden başlatılması sorunu için bir araya geldi. Toplantıda kazıların Suriye'de, Filistin ve Mezopotamya'da başlatılmasının Fransa'nın çıkarları doğrultusunda olacağı kararlaştırıldı. Ardından 31 Mart 1919'da yapılan toplantıda konu tekrar gündeme gelmekle birlikte, Fransa'ya verilmesi gereken toprak payının belirsizliği, tarihi anıtların ve sanat eserlerinin korunması, Fransa'nın arkeolojik çıkarlarının korunması gerekli görüldü ve İngiltere, Almanya gibi rakip girişimlerle karşı karşıya kalındı (Chevalier, 2002, s. 630). Fransız arkeolojisinin Yakındoğu'daki çıkarlarına yönelik olan bu kaygı Paris Barış Kongresi'nde güvence altına alındı. 1919'da düzenlenen Paris Barış Konferansı'nda Amerika Birleşik Devletleri'nin Suriye ve civarının bağımsız kalması ya da Amerika'nın himayesine girmesi görüşüne rağmen İngiltere ve Fransa çıkarlarına aykırı olan bu görüşü kabul etmemişlerdir. Nisan 1920 'de San Remo'da toplanan

² Joseph Chamonard'ın Levant'taki misyonu yaklaşık sekiz ay sürdü. 20 Eylül 1920'de Yüksek Komiser Henri Gouroud'a gönderdiği bir rapor ile görevinden ayrıldı. Raporunda; ulaşım yetersizlikleri, Levant'taki istikrarsız siyasi durum, Türkiye ile barış imzalanmasındaki gecikme, çok sayıda teftişe devam etmek için "en güçlü arzusunun" gerçekleşmesini engellediğine işaret ediyordu. Yerine atanan Charles. Virolleaud 1 Kasım 1920'de göreve başladı. 1929 yılına kadar sürdürdüğü görevine Henri Seyrig atandı. Görev süresi 1941 yılında sona erdiğinde yerine Maurice Dunand atanmış ve görevini 1944 yılına kadar sürdürmüştür. Michel al-Mağdissi, *Aux Origines de la Revue Syria: à Propos de Trois Lettres de Joseph Chamonard*; *Archéologie, Art Et Histoire*, 1920, s. 437-450. <https://journals.openedition.org/syria/15050>

³ Aristide Briand'ın Dışişleri Bakanlığı zamanında (1926-1932) Millî Eğitim Bakanlığının yetkisi altında olan Arkeoloji bölümü, kısa süre sonra ana finansörü olan Quai d'Orsay'ın kontrolü altına girdi.

konferansta Suriye ve Lübnan'ı Fransa'nın manda idaresine verilmiştir (Blake ve Dryssdale, 1985, s. 63). Fransa'nın bu tarihten itibaren bölgeye yerleşmiş olmasına rağmen, Milletler Cemiyeti Konseyi Suriye ve Lübnan'ı kapsayan Fransız mandası temel yasasını (charte), 24 Temmuz 1922 'de kabul etmişti (Aydın Tarihi, 1936, s. 100-105; Shambrook, 1998, s. 2). Fransa'ya bırakılan Sancak/ Hatay bölgesinin de içinde bulunan Suriye mandaterliği daha sonra Milletler Cemiyeti tarafından 29 Eylül 1923'de tasdik edilmiş, böylece manda yönetiminin uygulaması resmîleşmiştir. Bu tarihten itibaren Fransa, elde edilen toprakları kontrol etmek ve bundan yararlanmak için bölgede bir idare kurdu (Yamaç, 2023, s. 23).

Fransa'nın Manda Döneminde Arkeolojik Faaliyetleri

Fransa mandaterliğinde ilk aylardan itibaren yönetim bir Yüksek Komiser tarafından yönetilerek, sivil ve askeri kabine tarafından desteklenmekteydi. Merkezi yönetim ise hizmetlere bölünmüştür: Finans, diplomasi, istihbarat, gümrük, basın ve enformasyon, ekonomik ve tarımsal işler, halk eğitimi, yerel polisin kontrolü, hijyen ve kamu yardımı, postalar, telefonlar ve arkeoloji.

Milletler Cemiyetinde kabul edilen anlaşmaya göre Beyrut'ta bulunan yüksek komiserlik doğrudan Fransız hükûmetine bağlanmıştır. Fransa; Lübnan hariç Şam ve Halep devletlerini birleştirerek Suriye'yi oluşturmuştur. Sancak Suriye'ye bağlanarak yönetilmiştir. Beyrut merkezli manda idaresi hukuk, sosyal işler, ekonomi ve eğitimden sorumlu birimlerden oluşmuştur. Her birimin kendisine bağlı alt bürolar bulunmaktaydı. Her büronun Antakya'da birer temsilcisi bulunmaktaydı. Şef olarak anılan idareciler Sancak delegesine bağlıydı. Bu idareci de doğrudan Yüksek Komiserlik olarak anılan Fransa'nın manda idaresindeki temsilcisiydi. Arkeoloji Bürosunun görevi; arkeolojik kazıları yürütmek, tarihi harabeleri belirlemek ve eski eserlerin yönetiminin kanunlarını hazırlamak olarak belirlenmiştir. Yüksek Komiserlik arkeoloji servisini bir yönetim birimi olarak teşkilatlandırmıştır. Arkeoloji servisini de etkin biçimde kullanarak elde edilen birçok tarihi malzeme yasal veya yasal olmayan yollarla Paris'e getirilerek Musée de Louvre'un Yakınoğu bölümünde sergilenmiştir. Arkeoloji algılanış itibariyle, ekonomik objeleri bir arada tutan bir sektördür. Ancak bu alanda sadece arkeolojik çalışmalar yapılmamış, elde edilen objeler kanunsuz olarak Fransa'ya taşınmıştır (Demir, 2013, s. 114). Fransa mandası altındaki topraklarda arkeolojik iş birliğini arttırmak için yabancı araştırmalara arkeolojik kazı yapma konusunda geniş yetki verdi ve bir paylaşım politikası oluşturdu (Gran-Aymerich, 1998, s. 408). Eski eserler biriminin 1920 yılında kurulması, Fransa'nın Yakınoğu'da arkeolojik araştırmalar

faaliyetinin başlamasının işaretidir.⁴ 1921'de başlayan kazılarda çok sayıda eski eser ve anıt mezar keşfedildi (Yücel, 2014, s. 937).

Fransa'nın bölgedeki yönetim biçiminde oluşturulan 24 Temmuz 1922 tarihli Manda Yasası'nın 14. maddesi, Suriye ve Lübnan'daki arkeolojik eserlerle ilgilidir. 8 fıkradan oluşan bu maddeye göre, mandater bir yıl içinde kazı ve eski eser araştırmaları konusunda hukuki bir düzenlemede bulunacak ve Milletler Cemiyetine üye tüm devletlerin vatandaşlarına arkeolojik kazılar ve araştırmalar konusunda eşit muamele edilecektir. Bu araştırmada bütün bilim insanlarına nedensiz olarak engel çıkarılmayacaktır. Araştırma yapmak, buluntuları yurt dışına çıkarmak için mandaterin izni gereklidir. Bu maddeye göre: "Eski eser" terimi, insan faaliyetinin 1700 yılından önceki herhangi bir eseri veya ürünü anlamına gelecektir. Hazırlanan eski eserlerin korunmasına ilişkin mevzuata göre, kötü niyetle veya ihmalle bir eski eseri tahrip eden veya bozan herhangi bir kişi belirlenecek bir cezaya tabi olacaktır. Eski eser bulmak amacıyla kazı yapılması, yetkili makamlardan izin almış kişiler hariç olmak üzere, para cezasına çarptırılarak yasaklanmıştır. Yeni binaların inşası için kullanılabilir tarihi veya arkeolojik değeri olabilecek arazilerin kalıcı olarak kamulaştırılmasına izin vermek için adil koşullar oluşturulacaktır. Kazı yapma izni sadece yeterli arkeolojik deneyim garantisi olanlara verilecektir. Bu yetkileri verirken herhangi bir ulusun akademisyenlerine geçerli bir gerekçe olmaksızın izni ortadan kaldıracak şekilde hareket edilemez. Kazılardan elde edilen gelir, yetkili makam tarafından kazıyı elde edenler arasında paylaşılır. Bilimsel nedenlerle dağıtımın imkânsız görünmesi halinde buluş sahibine hakkaniyete uygun olarak tazminat ödenir (Société des Nations Mandat Pour La Syrie et Le Liban, 1922, s. 5).

Fransız arkeolojik araştırmalarının iki savaş arası dönemde Yakındoğu'daki yükselişi keşfedilen alanların sayısı ve çeşitliliği ile somutlaştırılmıştır. Eski veya orta çağ bölgelerinin araştırılmasında Palmira, Şam, Baalbek, Tartus gibi alanların incelenmesi etkili olmuştur. Ancak Fransa'nın özel ilgisi Byblos/Biblos ve Mari olmuştur. Biblos'a bilim dünyasının dikkatini 1860 yılında çeken kişi Ernest Renan olmuştu⁵ (Gasnier, 2022, s. 71). 1920 yılında eski eserler dairesi başkanlığına

⁴ Sağlanan fonların bir kısmı devlet fonlarıdır, ikinci tür fonlar Dışişleri Bakanlığı (Ministère des Affaires Étrangères) ve Yurt dışındaki Fransız İşleri Sevisi (Service des Œuvres Françaises à l'Étranger /SOFÉ) tarafından araştırmalara tahsis edilen fonlardır. Diğer kaynak daha fazla finansman katkısında bulunmaya çağrılan Louvre Müzesi'dir. Eski Eserler Servisinin görevi tarihi eserleri düzenlemek amacıyla mevzuat oluşturmak, envanter ve araçların oluşturulması, kazıların yanı sıra müzelerin oluşturulması ve arkeolojik sonuçların yaygınlaştırılmasını sağlamaktır (Gran-Aymerich, 1998, s. 336).

⁵ Ernest Renan liberal siyaset filozofu, tarihçi ve arkeolog olarak Aradus, Byblos, Sayda, Sur ve Filistin'de dört kazı yönetmiş, 19. yüzyıl arkeolojisi konulu Fenike Araştırma Seyahati (Mission de Phénicie) kitabında, bilimsel kazılardaki çalışmalar ve antik uygarlıkların doğası hakkındaki

Charles Virolleaud getirilmiş ve kazı çalışmaları René Dussaud liderliğinde gerçekleştirilmiştir (Maqdissi, 1920, s. 437). Lyon Üniversitesi Hukuk Fakültesi Profesörü Paul-Louis Huvelin tarafından yönetilen Suriye misyonuna katılmak üzere 1919'da Mısır bilimci Pierre Montet davet edildi. 1921 ile 1924 yılları arasında Montet, dört kazı çalışması yönetti. İlk kazılarını Lübnan'daki Biblos'ta yönetti, Orta Krallık dönemindeki Mısırlı hükümdarlarla çağdaş olan yerel hükümdarların mezarlarını ve Tanrıça Gebal'ın taş heykelinin bulunduğu tapınağı keşfetti (Brier, 2005, s. 1). Biblos, dünyadaki sürekli yerleşimin olduğu en eski kasabalardan biri olarak ünlüydü. Biblos'un en önemli bulgularından biri, o zamanlar dünyada bu tür en eski yazı olduğuna inanılan alfabetik yazıydı. Pierre Montet araştırmasını 1928 yılında yayınladı (Montet, 1928, s. 19-22).

İkinci önemli keşif olan Sümer-Akad bölgesi olan Mari'nin keşfi Yakınoğu uygarlıkları hakkında bilgi sahibi olmak için büyük bir olayı temsil etmektedir. Yukarı Mezopotamya'yı Aşağı Mezopotamya'ya ve Suriye'yi İran platosuna bağlayan kavşak noktasına on bir kilometre uzaklıkta bulunan Tell Hariri bölgesinde, üç yüz kiloyu aşan bir heykelin bulunmasıyla kazı çalışmaları başladı. 1933 ile 1939 yılları arasında altı kazı çalışması gerçekleştirildi. İlk çalışma André Parrot başkanlığında Aralık 1933'ten, Mart 1934'e kadar gerçekleşti. İlk keşiflerde seramiğin, heykellerin ve bir tapınağın keşfedilmesi Tell Hariri'nin Mari ile özdeşleşmesini sağlıyor. İkinci kazı çalışması Aralık 1934 ile Nisan 1935 arasında gerçekleşti. Yeni bir keşif bölgesi olarak Hammurabi tarafından yakılan saray bölgesinde altmış dokuz oda ile arşiv odası ile iki bin beş yüz adet tablet keşfedildi (Parrot, 1935, s. 1-28).

Üçüncü kazı çalışması Aralık 1935 ile Mart 1936 arasında gerçekleşti. 1936'da keşfedilen saray odalarının sayısı yüz otuz sekize ulaştı. Sarayın okul, kütüphane gibi farklı bölümleri tanımlanmaya başladı (Gran-Aymerich, 1998, s. 423).

Aralık 1936'da başlayan dördüncü kazı çalışması üç buçuk yıl sürdü. Raymond Cans, Raymond Durn ve Jean Learffray'ın gelişiyle araştırma yeni gelişmelere yol açtı. İki buçuk hektarlık sarayda binlerce arşiv tableti keşfedildi. 3. bin yılın tamamı hakkında bilgilendiren paha biçilmez bir eser olarak kayıtlara geçti (Gran-Aymerich, 1998, s. 423).

düşüncelerini okurlarıyla paylaşmıştı. Fransız politikaları çerçevesinde bölgede keşfedilen birçok tarihi eser onun tarafından Paris'e gönderildi (Bahrani, Çelik ve Eldem, 2011, s. 225).

Beşinci kazı çalışması ciddi mali sorunlar nedeniyle diğerlerinden daha kısaydı. Buna rağmen, Mari'nin tarihi, edebiyatı, dini ve ekonomisi, kültür, siyasi ve ekonomik ilişkileri hakkında bilgi veren binlerce tablet çıkarıldı (Kenfield, 2010, s. 3).

Son kazı çalışması güney kanadında bir tapınağın keşfedildiği Ziggurat'ın daha derinlemesine araştırılması ve bir dizi başka alan dışında çok az sonuç vermiştir. Bununla birlikte, bu birkaç yıllık araştırma, kutsal alanların izini sürmeyi mümkün kılmıştır ve tüm bölge hakkında çok değerli bilgiler sağlamıştır. Biblos ve Mari gibi sitelerde uzun vadeli çalışmalar Fransa'nın imajı açısından ve arkeoloji bilimi açısından yararlı olmuştur (Roux, 1995, s. 167).

1932-1939 yılları arasında süren kazı çalışmalarında, M.S. 2. yüzyıldan 6. yüzyıla kadar süren değişen tarihlere uzanan 300 adet zengin döşeme grubu Antakya'daki kamu binalarından, özel evlerden, liman kenti Seleucia Pieria/Harbiye ve özellikle en görkemli örneklerini veren varlıklı banliyö Daphne/Defne'den çıkarılmıştır. Üstün tekniklerden oluşan repertuarları, çarpıcı dekoratif ve gerçekçi etkileri, geniş konu yelpazeleriyle Antakya mozaikleri, klasik dünyanın en büyük şehirlerinden birinin sakinlerinin sanatsal zevkleri ve kültürel bilgileri hakkında büyüleyici bilgiler sunmaktadır (Kenfield, 2010, s. 219-226).

Osmanlı Devleti Topraklarında ABD'nin Arkeolojik Kazı Faaliyetleri

Osmanlı Devleti ile ABD arasındaki 1700'lerin sonlarında başlayan ilişkiler, 20 Mayıs 1830 tarihinde Seyrisefain ve Ticaret Antlaşması imzalanması ile başka bir boyuta taşınmıştır (Armaoğlu, 1991, s. 1). Ancak ticaret yoluyla gelişen ilişkiler, ABD'nin Birinci Dünya Savaşı sonrasında Ermeni faaliyetlerine verdikleri destek nedeniyle bozulmaya yol açmıştır (Aydın, 2006, s. 83). Krize dönüşen bu süreç, Amerika'nın Osmanlı topraklarında yapmak istediği arkeolojik kazıları da olumsuz etkiledi. O dönemde bu bölgede kazı faaliyetleri yapan diğer bir devlet olan Almanya'nın, Osmanlı Devleti'nin müttefiki olması da arka planda ilişkilerin bozulmasını etkileyen diğer bir faktördür (Palaz Erdemir ve Erdemir, 2014, s. 757). ABD'nin 6 Nisan 1917'de Almanya'ya savaş ilan etmesinin ardından Almanya, Osmanlı Devleti'nin ABD'ye savaş ilan etmesi yönünde baskı yapmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında Kasım 1914'te savaşa girmesi ilişkileri çıkmaza sokarken, baskılara rağmen Osmanlı Devleti savaş ilan etmemiş, 20 Nisan 1917'de diplomatik ilişkilerini sonlandırmakla yetinmiştir. Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Türkiye ile ABD arasındaki ilişkiler uzun bir aradan sonra düzenlenmiştir. Lozan Konferansına katılan Amerikan Delegasyonu ile, Konferans sonunda 6 Ağustos 1923 günü ikili bir Antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile 20

Nisan 1917'de Türkiye ile Amerika Birleşik Devletleri arasında kesilmiş olan siyasal ilişkiler yeniden kurulmak ve Lozan Barış Antlaşması ilkelerine uygun biçimde siyasal, oturma, ticaret ve öteki alanlarda ilişkiler düzenlenmek istenmişti.⁶

Fransa manda topraklarındaki araştırmalarda uluslararası iş birliğini ve yabancı varlığını 24 Temmuz 1924 Manda Yasası 14. maddesi, 7. fıkrasına istinaden kabul etmişti. ABD, arkeolojik araştırmaları için bu yeni durumdan faydalanmıştır, ancak daha 19. yüzyıldan itibaren arkeolojik çalışmaların önemini bilincinde olarak üniversitelerinde Yakındoğu araştırma merkezleri kurmaya başlamıştı. İlk olarak Pennsylvania Üniversitesi 1888 yılında Irak Nippur-Niffer'de aldığı izinle 15 yıl süren kazı faaliyetleri gerçekleştirmişti (Sönmez, 2012, s. 40). Ardından Chicago Üniversitesi Doğu Araştırmaları bölgede kazı faaliyetlerine devam etmişti (Wilson, 2002, s. 279). 29 Mart 1903 tarihinde ABD tarafından Osmanlı Devleti'ne bir muhtıra verilmiştir. Gerekçe olarak, Osmanlı Devleti'nden istenilen kazı izinlerinde sıkıntılar yaşandığı, Amerikan üniversitelerine izin verilmediği, acele olarak sorunun çözülmesi gerektiği vurgulanmaktaydı. Osmanlı yönetiminin Amerika Elçiliğine verdiği cevap yazısında kazı yapılmak istenen Besimiye bölgesinin kutsal sayılan bir alan olduğu nedeniyle, kazı yapılmasının uygun olmadığı bildirilmiştir. Uzun müzakerelerden sonra, 6 Ekim 1903 tarihinde Maarif Nezareti tarafından gerekli kazı izni, kazılarda elde edilecek buluntuların sahipliğinin devletin olacağı, kazı yapanın ancak fotoğrafını alabileceği, kazıların denetimi, bulunan eserlerin saklanması Osmanlı yönetimi tarafından sağlanacağı, devletin diğer mevzuat hükümlerine uyulmasını sağlayacağı, aksi takdirde kazı izninin ertelenebileceği ya da geçersiz sayılabileceği gibi şartlara bağlı olarak verilmiştir (BOA. Y. PRK. EŞA., Nr. 42/57, 29 Mart 1903).

İngilizler ve Fransızlar mütarekeyi takip eden süreçte bir yandan Anadolu ve Osmanlı hükûmeti üzerinde uygulanacak arkeoloji politikalarını belirlerken, diğer yandan doğrudan kontrol altına aldıkları Suriye, Mezopotamya, Arap yarımadası ve Filistin'de vakit kaybetmeden eski eserlerle ilgili düzenlemelere gittiler. Alman, İngiliz ve Fransız arkeologların ardından Amerikalı arkeologlar da bölge ile yakından

⁶ 24 Aralık 1923 tarihindeki iki ülke vatandaşlarının hak ve çıkarlarına ilişkin nota verişimi ile yapılan anlaşma ve 20 Temmuz 1926 tarihindeki iki ülke ticari ilişkilerini düzenleyen nota verişimi ile geçici olarak düzenlenen Amerikan-Türk ilişkileri 17 Şubat 1927 tarihindeki nota verişimi ile modus vivendi olarak da olsa normal duruma gelmiştir. 1927 Nota verişimi Türk-Amerikan ilişkilerinde bir aşama olmuş, ABD Yeni Türkiye'nin varlığı ve uluslararası yerini geç de olsa tanımıştır. 28 Ekim 1931 günü Ankara'da imzalanan Oturma Antlaşması ile iki Devlet birbirine yerleşme, oturma, iş yapma, yargı yetkisi vergi alma bakımlarından en çok gözetilen ulus işlemi uygulamayı yükümlenmiştir. Oturma antlaşması onay belgelerinin 15 Şubat 1933'te Washington'da verişildiği gün yürürlüğe girmiştir. Daha sonra Ankara'da 25 Ekim 1934 günü iki devletin uyrukluklarının hak ve çıkarlarına ilişkin olarak bir anlaşma imzalanmış, bu anlaşma da 1936 yılında verişilen notalarla bütünlüştür (Soysal, 2000, s. 328-329).

ilgilenmiş ve bu üç ülke iş birliği ve dayanışma içerisinde bölgedeki arkeolojik alanları paylaşmıştır (Yücel, 2018, s. 134). Bu ülkeler zaman zaman kendi aralarında arkeolojik kazılar ve eserler konusunda ihtilafa düştüler. “İngilizler savaştan önce Almanlar tarafından yapılan ancak Almanya’ya ulaştırılmayan eserlerin peşine düşmüş, bazen de Fransızlar, İngilizlerin bu konudaki bencil tutumundan şikâyetçi olmuştur” (Özşavlı, 2017, s. 23). Bu dönemde iki Amerikan üniversitesine bağlı kazı ekibi Hatay’da kazı çalışmaları yapmaktadır.

1928’de Princeton Sanat ve Arkeoloji Bölümü Başkanı Charles Rufus Morey, Suriye’nin kuzeyinde, Türkiye sınırı yakınında bulunan antik ve orta çağdan kalma Antakya bölgesinin araştırılmasını ve kazılmasını önerdi.⁷ M.Ö. 300 yılında kurulan Antakya, Helenistik Doğu’nun en önemli siyasi ve kültürel merkezlerinden, Roma İmparatorluğu’nun da büyük metropollerinden biriydi. Morey şunları yazdı: “Howard Crosby Butler’ın Suriye’deki arkeolojik keşif çalışmalarına devam etmek elbette Princeton ve Bakanlığın her zaman arzusu olmuştur.”⁸ Morey, Princeton Üniversitesi bağlantılarını kullanarak, diğerlerinin yanı sıra Worcester ve Baltimore sanat müzelerini de bünyesine kattı. Louvre Müzesi bile belirli koşullarla devreye girdi. Müzakereler zaman aldı çünkü Büyük Buhran para sıkıntısı yaratmıştı. Sponsor olan müzeler, destekleri karşılığında kazılan eserlerde önemli bir “kesim” talep etti. Sonuç olarak Morey’in akademik önerisini destekleyen ekonomik koşullar, aynı zamanda eski eserlerin Batı müzelerine çıkarılması için de oluşturuldu (De Giorgi ve Eger, 2021, s. 69).

Princeton Üniversitesi’ne kazı yapma hakkı, Suriye Eski Eserler Dairesinin imtiyazı kesinleştirdiği 1930 yılında, 1 Ocak 1931’den başlayarak altı yıllık bir dönem için verildi. İlave abone ve destek arayışları da dahil olmak üzere fon toplama devam etti ve Aralık 1931’de, Orontes Antakya Kazı Komitesi kuruldu (Ek.1, Kazı Komitesi). Üyeleri arasında Worcester Sanat Müzesi, Baltimore Sanat Müzesi, Musées Nationaux de France ve keşif gezisinin yönetimini ve sonuçlarının yayınlanmasının sorumluluğunu üstlenen Princeton Üniversitesi vardı. Saha çalışması 4 Mart 1932’de

⁷ Charles Rufus Morey, 1932-1939 yılları arasında Antakya’da kazı yapmıştır. Kazı sonuçları Princeton Üniversitesi tarafından, “Antioch On-the-Orontes The Excavationns 1933-1936, 2 cilt olarak yayınlanmıştır <https://onlinepublications.uchicago.edu/antioch/>

Charles Rufus Morey (1938). The Mosaics of Antioch, Longmans, Green and Co., s. 48.

Çalışmalarını Worcester Sanat Müzesi, Baltimore Sanat Müzesi, Dumbarton Oaks Koleksiyonu, Musées Nationaux de France, Louvre Müzesi, Princeton Müzesi adına yapmıştır.

⁸ Howard Crosby Butler, 1895’te Princeton Üniversitesi’ne katılmıştır. 1899-1900 ilk Suriye keşif gezisini yapmış, 1904-1909’da Suriye’de bulunmuş, Antakya Mozaiklerinin bulunmasını yönlendirmiş, 1910-1922 yıllarında Sardes kazılarını yönetmiştir.

Princeton sanat ve arkeoloji profesörü George W. Elderkin'in genel yönetimi altında başladı. Üyeleri arasında, Kudüs'teki Amerikan Doğu Araştırmaları Okulundan saha direktörü olarak Clarence Fisher; saha direktör yardımcısı olarak Princeton mezunu ve Wellesley College'da yeni bir öğretim üyesi olan Howard Crosby Butler, Alan Direktör Yardımcısı Williliam A. Campbell ve Şam'daki Fransız Enstitüsünden Jean Lassus'tan oluşan bir kadro oluşturuldular (Norbrook, 2024, s. 1-8). Fransızların işlettiği eski eserler dairesinden izin alan Elderkin ve Fisher, kazılacak araziye yerel arazi sahiplerinden satın almaya veya kiralamaya başladılar. Ancak Fisher ve Elderkin'in yazdığı kayıtlar, en azından başlangıçta yerel Antakyalı toplulukla yakın ilişkiler kurmak için çok az çaba harcadıklarını gösteriyor. Bu çaba eksikliği zaman zaman satın alma görüşmelerini karmaşık hale getiriyordu. Her ne kadar Elderkin çoğu zaman dostane bir şekilde arazi satın almayı başarsa da, görüşmeler bozulduğunda bazen anlaşmanın eski eserlere ilişkin kurallarında, arazilerin tamamen kamulaştırmasına izin veren bir hükmünü kullanmakla tehdit ediyordu (Norbrook, 2024, s. 1-8).

1933-1936 yılları arasında Antakya ve Defne banliyösünde dört kazı çalışması yürütüldü. İlk imtiyazın süresi Temmuz 1936'da dolduğunda, Antakya Kazı Komitesi imtiyazın altı yıl süreyle yenilenmesini istedi. Suriye Eski Eserler Dairesi Başkanlığının bu talebi kabul etmesiyle, abone olan kurumlar da destek vererek kazıların devamını sağladı ve 1937 yılında ön çalışmaların başladığı liman kenti Seleucia'da/Harbiye kazı yapma hakkını verdi. Komitenin son kazıları 1939 yılının Eylül ayında gerçekleştirildi. Kazı çalışmaları jeopolitik nedenlerle askeriye tarafından veya onların gözetiminde yürütülmekteydi ancak, eski eserler biriminin etkin bir biçimde işleyebilmesinin önündeki engeller, alanına göre yetişmiş personel ve bütçe eksikliği sorunudur. Charles Rufus Morey, Jean Lassus'a 4 Kasım 1936'da Campbell'ın, yapamadığı kazıları Lassus'un yönetmesi gerektiğini anlatan bir mektup yazmıştır:

... 16 Aralık'taki toplantıda Komiteye 3500 \$ olarak sunulacak bütçeyi size bildireceğim. Strasbourg'daki profesörlük umutlarınızda başarılar dilemeden edemem ama, sizi Antakya'daki kazı çalışmalarında kaybetme ihtimali çok üzücü. Öneriniz doğrultusunda, Fransız saha asistanınız için tavsiye edilen bütçeye 750 \$ koyuyorum. Mümkün olduğunca, yerinize sizin gibi çalışan birini bulmanızı dilerim (Collection Department of Art and Archaeology Princeton University, 2023, s. 1).

“The Committee for the Excavation and its Vicinity” adlı komitenin yaptığı kazı çalışmaları, başta Antakya, Harbiye olmak üzere Samandağ’ da da sürdürülmüştür. Kazı çalışmalarında çoğu Roma dönemine tarihlendirilen mimari ve diğer buluntular, kentin zenginliğini ve ihtişamını ortaya sermiştir. Kazıcılar, farklı stilleri klasik Greko-Romen sanat tarzlarından Bizans ve orta çağ biçimlerine doğru evrimi gösteren 300'den fazla çarpıcı mozaik de dahil olmak üzere binlerce eser ortaya çıkardı. Bulunan mozaiklerin kronolojik sıralaması Princeton Üniversitesi mozaik bilimcisi Doro Levi tarafından yapıldı. Chicago Üniversitesi Kazı Komitesi de “4. yüzyıl tarihçisi Libanios ve 6. yüzyıl tarihçisi Malalas’ın yazılarından yola çıkarak, antik kent arayışına girişmiş, Amik Ovasında yaptığı kazılarda başta Tel Cüdeyde, Tel Dehep, Çatalhöyük ve Tainat’ta olmak üzere 178 höyük tespit etmiştir” (Rüstemoğlu, 2002, s. 21). Ancak kazının karanlık bir tarafı da vardı. Princeton’ın kazıcıları hedeflerine ulaşmak için sömürge sistemlerine güvendiler ve onları sürdürdüler. Yerel toprak sahiplerine yönelik taleplerini desteklemek için sömürge yasalarını kullandılar, işgücünde etnik bir hiyerarşi uyguladılar ve geri getirilip satılabilecek değerli mozaiklerin elde edilmesine öncelik vererek akademik hedeflerini bir kenara bırakmaya başladılar. Antakyalı bir bilim insanının kazıyı "sömürge döneminin son büyük kazısı" olarak adlandırması şaşırtıcı değildir (Norbrook, 2024, s. 1-8). Princeton Üniversitesi bu bölgedeki kazılardan, çok sayıda Roma mozaik döşemesi de dahil olmak üzere buluntuların yanı sıra, mermer heykel parçası ile kandiller, seramik ve cam kaplar, mühürler, mücevherler, pişmiş toprak figürinler ve Helenistik ve Roma dönemlerinden Bizans ve İslami dönemlere kadar uzanan bronz, demir, kemik ve fildişinden yapılmış dekoratif ve işlevsel aletler de dahil olmak üzere çeşitli küçük eserler ile yaklaşık kırk bin sikke elde etmiştir (Antioch Through the Ages, Princeton University Art Museum). Amerikalı arkeologların gerçekleştirdiği kazılar sırasında, birçok tarihi eser gemiler vasıtasıyla Amerika’ya kaçırılmıştır (Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü, 2003, s. 19).

İkinci Dünya Savaşı yaklaşırken zamanın daraldığı yönündeki görüş hakimdi. Hâlâ ekonomik buhranın etkilerinden kurtulamamış olan kazının ilk destekçileri, kazıları finanse etmekte tereddüt ediyorlardı. Avrupa’da ve Orta Doğu’da savaş yaklaşıyordu. “En acil kriz, Antakya’nın da bulunduğu Hatay ilinin Suriye’den ayrılarak, eski eserlerin yurt dışına çıkarılmasını düzenleyen katı yasalara sahip olan Türkiye’ye bağlanmasıydı” (Department of Art and Archaeology, Princeton University 2023, s. 1).

1939 yılında bölgenin en önemli isimlerinden biri olan Fransız arkeolog Jean Lassus orduya hizmet etmek için Fransa'ya dönmek zorunda kaldı. Lassus ve William Alexander Campbell savaştan sonra kazılara devam etmeyi planlamışlardı, ancak savaş sonunda hiç kimsenin dayanma gücü kalmamıştı. *“Ekipteki yabancılar, kalan tüm mozaikleri ve eserleri kutulayıp Beyrut'taki Amerikan konsoloslğunun güvenliğine göndermek için yarışıyorlardı. On yıllar boyunca Princeton, görkemli mozaikler ve 12.000'den fazla küçük parçadan oluşan en büyük koleksiyona sahip oldu”* (Norbrook, 2024, s. 1). Princeton kazıları, açığa çıkarılan eserlerin Suriye hükümeti ile kazıyı destekleyen kuruluşlar arasında paylaşılmasını sağlayan dönemin yasaları doğrultusunda gerçekleştirilmekteydi. Projeye sağlanan maddi desteğin en önemli nedeni ise, projeyi destekleyen ülkelerin müzelerini yeni eserler ile zenginleştirme çabasıdır.

Arşiv Belgelerinde ABD'nin Fransa'dan Hatay İçin Kazı Talebi

ABD ile Fransa arasında yapılan antlaşmada Princeton Üniversitesi ve Chicago Üniversitesi Kazı Komitesi 1935 ve 1937 yıllarında Fransız Yüksek Komiserliği ile 6 yıllığına yaptıkları antlaşma ile kazı faaliyetlerinde, buldukları eserleri yurt dışına çıkarma konusunda birtakım imtiyazlar elde etmişlerdir. Türkiye ve Fransa arasında yapılan antlaşmalarda, Türkiye'nin Hatay'da kontrolünü arttırmasıyla, ABD Dışişleri Bakanlığına başvurarak Hatay'daki imtiyazlarının devamını sürdürmek için girişimde bulundular. Beyrut'taki Başkonsolosluk, Paris ve Ankara'daki Büyükelçilik aracılığı ile ABD'nin Hatay'daki ayrıcalıklarının devamı için çalıştılar. Princeton Üniversitesi Antakya ve Çevresi Kazı Komitesi 22 Şubat 1938'de ABD'de yaptığı toplantıda Hatay'daki mevcut durumu görüşmüştür (Coşkun, 2020, s. 116). Bu sıralarda Türkiye Fransa ile anlaşmış, 2 Eylül 1938 tarihinde Hatay Devleti kurulmuştur (Yamaç, 2023, s. 32). Hatay ile ilgili gelişmeleri yakından takip eden Kazı Komitesi uzun zamandır tartışılan Antakya'nın Hatay'ın vilayeti olarak Türkiye Cumhuriyeti'ne ilhak edilmesi düşüncesinden rahatsız olmaktadır. Bunun nedeni, ABD'nin Fransa ile yaptığı 4 Nisan 1924 tarihli “Suriye ve Lübnan'daki Haklar” ile ilgili anlaşmayla elde ettiği kazı imtiyazını kaybetmektir. Bu anlaşma ile kazılarda elde edilen eserlerin yarısına sahip olmaktadır. *“Hatay konusu ile daha önce ilgileniyor görünmeyen ABD, Hatay'daki çıkarları ve özellikle yürütülmekte olan arkeolojik kazıların devamı ile ilgili olarak artık Fransa'dan güvence istemekteydi”* (MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 1).

Fransa Dışişleri Bakanlığının Paris'ten, Beyrut Yüksek Komiserliğine gönderdiği 11 Ocak 1939 tarihindeki "Hatay'daki Arkeolojik Kazılar" başlıklı telgrafında bildirildiğine göre; 1939 yılında Hatay Devleti'nin anlaşmayı feshetme girişimi ve bulunan parçaların yurt dışına çıkmasını yasakladığı, ABD'nin bu durumdan rahatsız olduğu, Washington'daki Fransa Büyükelçiliği diplomasi belgesinden anlaşılmaktadır: *"Bu feshetme girişimi, Türklerin rejiminin, şu andaki yönetim üzerindeki etkisinden kaynaklanıyor. Türkler keşfedilen parçaların dışarıya çıkmasını yasaklamıştır. Fakat bu elden çıkarma, yerel otorite açısından bu alanda yürürlükte olan taahhütlerin sorgulanması anlamına gelemez"* denilmektedir (Ek 2. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469, s. 110).

Washington'daki Fransa Büyükelçiliğinde bulunan diğer bir belgeye göre; Fransa Dışişleri Bakanlığından 9 Şubat 1939'da Beyrut'a gönderilen telgrafta Ankara'dan gelen cevap iletilmektedir: Gelen cevap yazısında; *"Türk hükûmetinin Fransa Dışişleri Bakanı'na, Hatay hükûmetindeki temsilcisine; Princeton Üniversitesi ve Fransız Ulusal Müzeler İdaresinin oluşturduğu misyona yönelik (geçmişte) eski eserler servisi tarafından verilen taahhütlerin devamlılığının sağlanması için talimat verdiğini"* bildirmektedir (Ek 3. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469, s. 114).

Amerikan hükûmeti, Fransız hükûmetine 6 Haziran 1939 tarihinde konu ile ilgili olarak bir Nota vermiştir. Nota'da bildirdiğine göre; Hatay'daki buluntuların ihracı, bölünmesi ve kazıları kapsayan sözleşmeler konusunda Fransız hükûmetinden kesin güvenceler elde etmek istemektedir. Nota'da yer alan; *"Amerikan hükûmeti kazı imtiyazının devamı konusunda hiçbir şekilde engellenmemelidir"* ifadesiyle başlayan cümle bu konudaki kesin tavrı göstermektedir. Fransız hükûmetinin bu tür ön koşullar için, *"Türk hükûmeti ile herhangi bir anlaşma yapıp yapmadığına bakmak gerekir. Hatay'daki Amerikan haklarını ve çıkarlarını korumak için gerekli olabilir. Bu koşullar altında Amerikan hükûmeti 4 Nisan 1924 tarihli Fransız-Amerikan Antlaşması'nın şartlarında kendi hakları ve vatandaşlarının haklarını tam olarak kayda geçirmek ister"* demektedir. İlave olarak aşağıdaki ifadeler yer almaktadır:

Amerikan hükûmeti ayrıca bu kez Fransız hükûmetinden kesin güvenceler elde etmek için endişelidir. Yakındoğu'da iki Amerikan grubu ve Fransız yetkililer arasına, Türk hükûmeti tarafından onurlandırılacak, Hatay'daki buluntuların ihracatı, bölünmesi ve kazıları kapsayan, arkeolojik sözleşmeler girdi. Bu bağlamda işaret edilmektedir ki, bu arkeolojik üstlenmeler uzun vadeli programlara

dayalı olmalıdır. Bu sözleşmelerin böylesine güvencelerle yenilenmesi için gerekli olabilecek, ayrıca takdir edilecektir (Ek 4. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 1).

Paris'ten gönderilen 10 Haziran 1939 tarihli telgrafta, ABD'nin 6 Haziran 1939 tarihli Nota'sına cevap verilmektedir:

Bu ayın 6'sında Birleşmiş Milletler'deki Büyükelçilik; bir nota ile, Sancağın Türkiye'ye verilme ihtimaline karşı gelme isteği olmadığını belirterek, 4 Nisan 1924 tarihli Konvansiyonun 1. ve 6. No'lu maddeleri ile Mandanın 4. maddesi gereğince, bizden Amerika'yı gözetecek garantiler talep etmektedir. Özellikle arkeolojik kazılar ile ilgili sözleşmelere verdiği önemi vurgulamaktadır.

Büyükelçiliğe, yalnızca kendi (hakları) sınırlar dahilinde işlem yaptığımız ve bu nedenle üçüncü şahıslara zarar verecek nitelikte herhangi bir maddeye girmemeye özen göstereceğimiz sözlü olarak iletildi. Buna rağmen, kendi çıkarlarımız da dahil olmak üzere tüm (yabancı) çıkarları eşit derecede sıkı güvencelerle sağlamaya çalışacağız. Şu anda müzakere edilen metinlerdeki bir hüküm açıkça kazı plânlarının sürdürülmesini amaçlamaktadır. Kazı çalışmalarını güvene alacak anlaşmalar yapılıyor. Projenin 4 no'lu maddesinin içeriği konusunda (Maslahatgüzar) Bay Wilson'a bilgi verilmiştir (Ek.5. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469, s. 133).

22 Haziran 1939'da Fransa Dışişleri Bakanı Georges Bonnet'nin, Ankara'daki Fransa Büyükelçisi René Massigli'ye bildirdiğine göre (I. Mektup):

Bugün gerçekleşen Türkiye-Suriye arasındaki toprak meseleleri ile ilgili anlaşmalara istinaden bildirmek isterim ki arkeolojik kazı konusunda Türk hükümeti Sancak adına, Fransa Yüksek Komiseri'nin hazırladığı kontratın geçerli olduğunu bildiriyor.⁹

Büyükelçi Massigli'den:

Büyükelçi mektubu aldığı teyit ediyor. Güzel sanatlar ve kayıt kurumu arkeolojik kazıları kontratı, bu mektupta belirtilmemiş. Fakat durum Numan Menemencioglu Bey'e bildirildi ve kendisi Türk

⁹ Princeton Üniversitesi ve Fransa ulusal müzeleri ile yapılan kontrat. (Kontrat tarihi: 8 Nisan 1937; geçerlilik süresi: 7 Ocak 1937 tarihinden itibaren 6 yıl). Sir Leonard Wooley yönetimindeki İngiliz müze görevi kontratı. (Kontrat tarihi: 1 Ekim 1936; geçerlilik süresi: 5 yıl). Doktor Calvin Mao Ewan yönetimindeki, Chicago Doğu Enstitüsü görevi kontratı (Kontrat tarihi: 20 Eylül 1935; geçerlilik süresi 6 yıl).

kanunlarına göre ilerledikleri sürece sorun teşkil etmeyeceğini belirtti (Ek.6. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 50, 51).

Ankara'daki Fransa Büyükelçisi René Massigli tarafından Fransa Dışişleri Bakanlığına yazılan 22 Haziran 1939 tarihli ilgili mektuba istinaden, Büyükelçi René Massigli, o tarihte Hariciye Katibi Umumiyesi olan Siyasi Müsteşar Numan Menemencioğlu ile iletişimde bulunarak kazı imtiyazının devamı konusunu teyit etmiştir¹⁰ (Ek.7. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 52).

Türkiye-Suriye arasındaki toprak meselesinin çözümünde Princeton Üniversiteleri ve Fransa Müzeleri, Britanya Müzesi, Chicago Doğu Enstitüsü Kontratı, Fransa Büyükelçisi René Massigli ve Şükrü Saraçoğlu arasında imzalanan "23 Haziran 1939 Antlaşması"na¹¹ ekli II. Mektup, Milletler Cemiyeti arşivinde bulunmaktadır:¹²

Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu'ndan, Fransa Büyükelçisi René Massigli'ye gönderilen (II. Mektup):

Türkiye ile Suriye arasında toprak sorunlarının kesin biçimde çözümüne ilişkin bugünkü Anlaşma ile ilgili olarak Türkiye Cumhuriyeti Hükümetinin, Fransa Cumhuriyeti Yüksek Komiserinin Sancak yönetimi adına, anılan Anlaşmanın I. Maddesinde söz konusu topraklarda yapılacak arkeoloji kazıları konusunda bağitlanmış olduğu aşağıda anılan sözleşmeleri geçerli saydığını bildirmekle onur duymaktayım. Adı geçenler, yönetime uygun olduğu görülen yetki belgelerini veristikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmışlardır:

I. Princeton Üniversitesi ve Fransa Cumhuriyeti Ulusal Müzeleri ile 8 Nisan 1937'de yapılan sözleşme süresi, 1 Ocak 1937'den başlayarak 6 yıldır.

II. Sir Leonard Wooley başkanlığındaki İngiliz Müzeleri Kurulu ile 1 Ekim 1936'da yapılan sözleşmenin süresi 5 yıldır.

¹⁰ Numan Menemencioğlu, 1914'ten başlayarak İkinci Dünya Savaşı öncesinde ve Savaş sırasında Dışişleri Bakanlığı Genel Sekreterliği ve Dışişleri Bakanlığı yaptığı müddetçe Türkiye'nin uluslararası ve bölgesel atılımlarında önemli görevler üstlenmiş, almış olduğu görevleri başarıyla yürütmüştür.

¹¹ Türk-Fransız Antlaşması 23 Haziran 1939'da Paris'te, Fransa'nın Dışişleri Bakanı Georges Bonnet ve Türkiye Büyükelçisi Suat Davaz arasında; Dışişleri Bakanı Şükrü Saracoğlu ve Büyükelçi René Massigli tarafından Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Çözümüne İlişkin Antlaşma Ankara'da imzalanmıştır (Yamaç, 2018, s. 219).

III. Dr. Calvin Mac Ewan yönetiminde Şikago Doğu Enstitüsü Kurulu ile 20 Eylül 1935'de yapılan sözleşmenin süresi: 6 yıldır (Ek.8. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 83).

Fransa Dışişleri Bakanı'ndan, Türkiye Dışişleri Bakanı'na gelen Paris, 13 Temmuz 1939 tarihli cevap şu şekildedir:

23 Haziran tarihli mektubunuzda, Suriye-Türkiye bölge sorunsalına çözüm getiren anlaşmaya dayanarak, bu bilgileri tarafıma bildirmiş bulunmaktasınız.

Bu kararnameyi uygulamada görevli olanlar; Fransa Cumhuriyeti adına Konsey Başkanı, Ulusal Güvenlik ve Savaş Bakanı Edourd Daladier, Dışişleri Bakanı George Bonnet, Maliye Bakanı Paul Reynaud'dır (Ek.9. MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, s. 86).

Antakya ve Çevresi Kazı Heyeti, Hatay'da istediği kazı iznini elde etmiştir, ancak İkinci Dünya Savaşı'nın 1 Eylül 1939'da başında başlamasıyla faaliyetlerini erken sonlandırmak zorunda kalmıştır. Bundan sonraki süreçte Princeton Üniversitesi bölgedeki çalışmalarına devam etmek için Türkiye Cumhuriyeti'ne başvurmuştur. Genç Türkiye Cumhuriyeti gerçekleştirdiği çok sayıda yenilik ve devrimin yanı sıra arkeoloji alanına da gereken önemi vermiştir. Tarih ve uygarlığın ilk kaynaklardan öğrenilmesinin bilincinde olan Atatürk'ün öncülüğünde, 1935 yılından sonra faaliyetlerini Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu olarak sürdüren, 1931 yılında kurulmuş olan Türk Tarihi Tedkik Cemiyeti ile 1932'de faaliyetlerine başlayan Türk Dili Tedkik Cemiyetinin yanı sıra 1936 yılında kurulan Ankara Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi de arkeoloji alanında önemli araştırma, inceleme ve kazı faaliyetlerini üstlenmişlerdi. Bu koşullar altında Princeton Üniversitesi'nin Antakya ve Defne'deki kazı faaliyetlerine Türk Tarih Kurumu aracılığı ile 1943-1946 yılları arasında devam etmesine izin verilmiştir (Arık, 1944, s. 355).

Sonuç

Kültürel mirasın bir parçası olarak arkeolojik alanlar Osmanlı Devleti'nde yeterince korunamadan, I. Dünya Savaşı'na gidilmiştir. Arkeolojik zenginliklerin kaynağı sayılan Yakındoğu ve Anadolu, Fransa'nın her zaman yoğun ilgi gösterdiği bir bölge olmuştur. Bölgeye gönderdikleri diplomatlar, teşvik ettikleri arkeologlar vasıtasıyla paha biçilemez eski eserleri yerlerinden çıkararak bilimsel ve ticari amaçlarla ülkelerine taşımışlardır. Birinci Dünya Savaşı sonrası Fransa, Suriye ve Lübnan'ın

bir parçası olarak İskenderun Sancağını (Hatay) da manda yönetimi altına aldığında uyguladığı kültürel politikalar çerçevesinde, özellikle arkeolojik çalışmalar vasıtasıyla etkin olmaya çalışmıştır. Fransızlar gibi Amerikalı arkeologlar da bu bölgeyi faaliyet alanı seçmişlerdi. ABD kazı heyeti 1924 yılında Fransa'nın manda yönetimi ile yaptığı anlaşmayla elde ettiği imtiyazlarla bölgede kazı faaliyetlerinde bulunmuşlardır. İlerleyen süreçte Hatay'ın Türkiye'ye devredilecek olması kazı heyetlerini telaşlandırmıştır. Kazı imtiyazlarını kaybetmek istemeyen heyetler, ABD Dışişleri Bakanlığına başvurmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı, Beyrut'ta bulunan Başkonsolosluğu, Paris ve Ankara'daki Büyükelçilikleri ile iletişime geçerek, kazı imtiyazının sürdürülmesi için girişimde bulunmuştur. Türk Hükümeti ABD'nin talebini kabul etmiş, kazı heyetinin Fransa ile yapmış olduğu anlaşma süresince bölgedeki kazı faaliyetlerine onay vermiştir. Ancak kazı faaliyetleri devam edememiş, İkinci Dünya Savaşı'nın başlaması nedeniyle çalışmalar durdurulmuştur. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra bölgedeki kazı çalışmalarına Türkiye Cumhuriyeti kanunları çerçevesinde izin verilmiştir.

Sonuçta her ne kadar Cumhuriyet döneminde eski eserlere sahip çıkmak amaçlanmış, korumacılık fikri yeşermeye başlamış, temel hukuki metinler oluşturulmuşsa da Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği koşullar ve ardından ortaya çıkan jeopolitik ortamda bölgeden elde edilen birçok eser bugün dünyanın birçok müzesine ve özel koleksiyonlarına dağılmış durumdadır. Başta Princeton Üniversitesi Sanat Müzesi, Worcester Müzesi, Baltimore Sanat Müzesi, Wellesley Müzesi, Louvre Müzesi gibi müzelerde saklanmakta veya sergilenmektedir.

Kaynakça

Arşiv Belgeleri:

Fransa Dışişleri Bakanlığı Arşivi

MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469.

MAE, Archives Diplomatiques Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470.

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

BOA. (Başbakanlık Osmanlı Arşivi). Sedaret. Mukavelenameler. Nr. 12/5, 16 Nisan 1874/28 S 1291.

BOA. Sedaret. Mukavelenameler. Nr. 25/45, 20 Ekim 1884/29 Z 1301.

BOA. Şurayı Devlet. Nr. 220/70, Maarif 2/600, 13 Şubat 1906/18 Z 132.

BOA. Yıldız. Perakende Evrakı Elçilik, Şehbenderlik ve Ateşemiliterlik, Nr. 42/57, 29 Mart 1903.

Araştırma Eserler

Andreu, M. D. (2007). *A World History of Nineteenth Century Archeology: Nationalism, Colonialism and the Past*, Oxford: Oxford University Press.

Arık, R. O. (1944). Bitik Kazısı ve Hatay Tetkikleri Hakkında Kısa Rapor. *Bellekten*, 8(30), 341-384.

Armaoğlu, F. (1991). *Belgelerle Türk-Amerikan Münasebetleri*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.

Aydın, M. (2006). Amerikan Protestan Misyonerlerinin Ermeniler Arasındaki Faaliyetleri ve Bunun Osmanlı-Amerikan İlişkilerine Etkisi. *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 19, 79-122.

Aydın Tarihi (1936) Suriye ve Lübnan Manda Yasası, Ankara: Başbakanlık Basın Yayın Genel Müdürlüğü.

Baram, U. ve Carroll, L. (2004). *Osmanlı Geçmişinin Geleceği, Osmanlı Arkeolojisi*. (B. Altınok, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.

Blake G. H. ve Drysdale, A. (1985). *The Middle East and North Africa: A Political Geography*, New York: Oxford University Press.

Brecher, F. W. (1993) French Policy Toward the Levant 1914-1918, *Middle Eastern Studies*, 29(4), 641-663. Chevalier, N. (2002). *La Recherche Archéologique Française au Moyen-Orient 1842-1947*. Paris: Editions Recherche sur les Civilisations.

Coşkun, C. (2020). Hatay Sorunu ve ABD: Washington'un Hatay'da Arkeolojik Kazı İmtiyazını Sürdürme Girişimleri, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 36(101), 111-137.

De Giorgi A. ve Eger, A. (2021). *Antioch: A History*. Oxfordshire: Routledge.

Demir, Y. (2013). *Fransa'nın Yakındoğu Politikaları, Suriye ve Hatay*, İstanbul: Mostar Yayınları.

Eldem E., Bahrani, Z., Çelik Z. (editörler). (2011). *Geçmişe Hücum: Osmanlı Topraklarında Arkeolojinin Öyküsü*. İstanbul: Salt Yayınevi

Gasnier, M. (2022). *Renan et l'Archéologie*. J. Balcou, S. Guermès ve J. Glasser (Editörler). Rennes: Universitaires de Rennes.

- Gelin, M. (2002). *L'Archéologie En Syrie et Au Liban à L'Epoque du Mandat (1919-1946): Histoire et Organisation*. Paris: P. Geuthner.
- Gran-Aymerich, E. (1998). *Naissance de l'Archéologie Moderne 1798-1945*. Paris: CNRS Editions.
- Kenfield, T. Shari (2010). *Archaeological Archives*, Department of art Archaeology Princeton University, Anabases Traditions et Réceptions de l'Antiquité. <https://journals.openedition.org/anabases/893>
- Kültür Bakanlığı Anıtlar ve Müzeler Genel Müdürlüğü (2003). *Yitik Miras'ın Dönüş Öyküsü*. Ankara: Şefik Matbaası.
- Montet P. (1928). *Byblos et L'Egypte: quatre campagnes de fouilles à Gebeil, 1921-1922-1923-1924*, Paul Geuthner: Librairie Orientaliste.
- Özdoğan, M. (2006). *Arkeolojinin Politikası ve Politik Bir Araç Olarak Arkeoloji*, İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları
- Özşavlı, H. (2017). İngilizlerin İşgal Ettiği Topraklarda Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Savaş Sırasında Yurt Dışına Götürülen Tarihi Eserler. *Tarih Okulu Dergisi*, 10(29), 23-47.
- Palaz Erdemir, H. ve Erdemir, H. (2014). Batılıların Yaptığı Arkeolojik Kazılar ve Tarihi Eser Yağması. *Yeni Türkiye Özel Sayısı II*, 22(83), 757.
- Roux, Georges (1995). *La Mésopotamie*, Paris: Editions du Seuil.
- Rüstemoğlu, J. (2002). *Antakya Mozaikleri*. Antakya: Zirem Yayınları.
- Shambrook, P. A. (1998). *French Imperialism in Syria, 1927-1936*, Lebanon: Ithaca Press,
- Sönmez, A. (2012). Osmanlı Devleti'nde Başarısız Bir Eski Eser Kaçakçılığı Teşebbüsü: Edgar James Banks ve Bismaya Kazısı. *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 27, 39-50.
- Thobie, J. (2006), *Albert Gabriel (1883-1972) Mimar, Arkeolog, Ressam, Gezgin*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Wilson, K. (2002). *The Temple Mound at Bismaya. Leaving No Stones Unturned: Essays on the Ancient Near East and Egypt in Honor of Donald P. Hansen*. E. Ehrenberg (Ed.). Eisenbrauns: Pen State University Press,
- Yamaç, M. (2018). Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 35(99), 215-252.

- Yamaç, M. (2023). Atatürk Döneminin Son Kazanımı İskenderun Sancağı Hatay. *Gazi Akademik Bakış*, 17(33), 21-44.
- Yücel, İ. (2014). Suriye’de Fransız Mandası ve Asar-ı Atika Araştırmaları. *100. Yılında Birinci Dünya Savaşı Uluslararası Sempozyumu*. Budapeşte, Macaristan, 3-5 Kasım, s. 937-950.
- Yücel, İ. (2018). *İngiliz ve Fransız Arşivleri Işığında Osmanlı’dan Cumhuriyete Arkeolojik Kazılar ve Eski Eser Kaçakçılığı (1845-1925)*. (Program Kodu: 1001, Proje No: 113K671). Ankara: Hacettepe Üniversitesi İnkılâp Tarihi Enstitüsü.

İnternet Kaynakları:

- Al-Maqdissi, M. (1920). Aux Origines de la Revue Syria : À Propos de Trois Lettres de Joseph Chamonard. *Syria, Revue d’Art oriental et d’Archéologie*, 1, 11-24. <https://journals.openedition.org/syria/15050>
- Brier, B. (2005). *Archaeology*. Treasures of Tanis, Arceological Instute of America, 58(3). <https://archive.archaeology.org/0505/abstracts/tanis.html>
- Chamonard, J. (1920). À Propos du Service Des Antiquités de Syrie, *Syria, Revue d’Art oriental et d’Archéologie*, 1, 81-98. https://www.persee.fr/doc/syria_0039-7946_1920_num_1_1_2871
- Department of Art and Archaeology, Princeton University, Trustees of Princeton University. <http://vrc.princeton.edu/researchphotographs/s/antioch/page/introduction>
<https://library.princeton.edu/specialcollections/divisions/princeton-university-archives>.
- Kenfield, T. Shari. (2010). *Archaeological Archives, Department of art Archaeolgy Princeton University, Anabases Tradions et Réceptionsde l’Antiquité*. <https://journals.openedition.org/anabases/893>
- L’Organisation De La Syrie Sous Le Mandat Française (1921), *Revue des Deux Mondes (1829-1971)*, 6(3), 633-663, <https://www.jstor.org/stable/44844150>
- Morey, C. R. (1936/2023). The Princeton Committee for the Excavation of Antioch on the Orontes, Between 1932 and 1939, Visual Resources Collection Department of Art and Archaeology Princeton University, <http://vrc.princeton.edu/Researchphotographs/s/antioch/item/44937#?c=&m=&s=&cv=&xywh=236%2C429%2C612%2C383>

National Archives. President Woodrow Wilson's 14 Points (1918). *Milestone Documents*. <https://www.archives.gov/milestone-documents/president-woodrow-wilsons-14-points>

Norbrook, A. (2024). Princeton's Mediterranean Mosaic Hunt. *Nassau Weekly*, 1-8, <https://nassauweekly.com/byline/alex-norbrook/>

Parrot, A. (1935). Les fouilles de Mari: Première campagne (Hiver 1933-34). *Syria, Revue d'Art oriental et d'Archéologie*, 16(1), 1-28. https://www.persee.fr/doc/syria_0039-7946_1935_num_16_1_8338

Princeton University Art Museum, Antioch through the Ages, <https://artmuseum.princeton.edu/story/antioch-through-ages>

Société des Nations Mandats Pour La Syrie et Le Liban, 22 Temmuz 1922. <https://mjp.univperp.fr/constit/sy1922.htm#:~:text=Le%20mandat%20fut%20approuv%C3%A9%20le,sign%C3%A9%20le%204%20avril%201924.>

Summary

The Near East region has hosted many civilizations and is an extremely rich region in terms of archaeology. France settled in the region during the First World War, based on the Sykes Picot Agreement, and took the Sanjak of Iskenderun under its mandate as a part of Syria and Lebanon on July 24, 1922. In line with its interests in the Middle East, France has established governance in the region with the political and administrative regulations it has created. In addition to education, economy and religious elements, they tried to be active in the region, especially through archaeological studies. The High Commission organized the antiquities department it established as a management unit. The task of the antiquities department is to create legislation to regulate historical monuments, create inventories and tools, establish museums as well as excavations, and ensure the dissemination of archaeological results. Some of the funds provided are state funds. The second type of funds are funds allocated to research by the Ministry of Foreign Affairs (Ministère des Affaires Étrangères) and the French Affairs Service Abroad (Service des Oeuvres Françaises à L'Étranger / SOFE). Another source is the Louvre Museum, which has been called upon to contribute more finance. Excavations were organized by the French Ministry of National Education and Fine Arts (Le Ministère de l'Instruction Publique et des Beaux Arts), the Syrian High Commission (Le Haut Commissariat de Syrie), and the Academy of Humanities (L'Académie des Inscriptions et Belles-lettres). The rise of French archaeological research in the East during the interwar period was epitomized by the number and diversity of sites discovered. The most important of these areas are Palmyra, Damascus, Baalbek and Tarus. However, long-term studies are carried out on sites such as Byblos and Mari, which are of particular interest to France. These excavations were beneficial for the image of France and for archaeological science.

Article 14 of the mandate law declared that citizens of all member states of the League of Nations would be treated equally in terms of archaeological excavations and research. The USA took advantage of this new situation for its archaeological research, and with the agreement it made with France, it obtained the excavation privilege and the right to take some of the historical artifacts obtained during the excavations abroad. In addition to France, England and Germany, America's efforts and pressure to be involved in archaeological studies, especially in the Middle East, began to increase with the establishment of Near East research centers in American universities from the last quarter of the 19th century. During the mandate period, the Oriental Institute of the University of Chicago and the Princeton University Excavation Committee of the USA had obtained excavation privileges in the Sanjak of Iskenderun. According to the agreement made between the USA and France, the Oriental

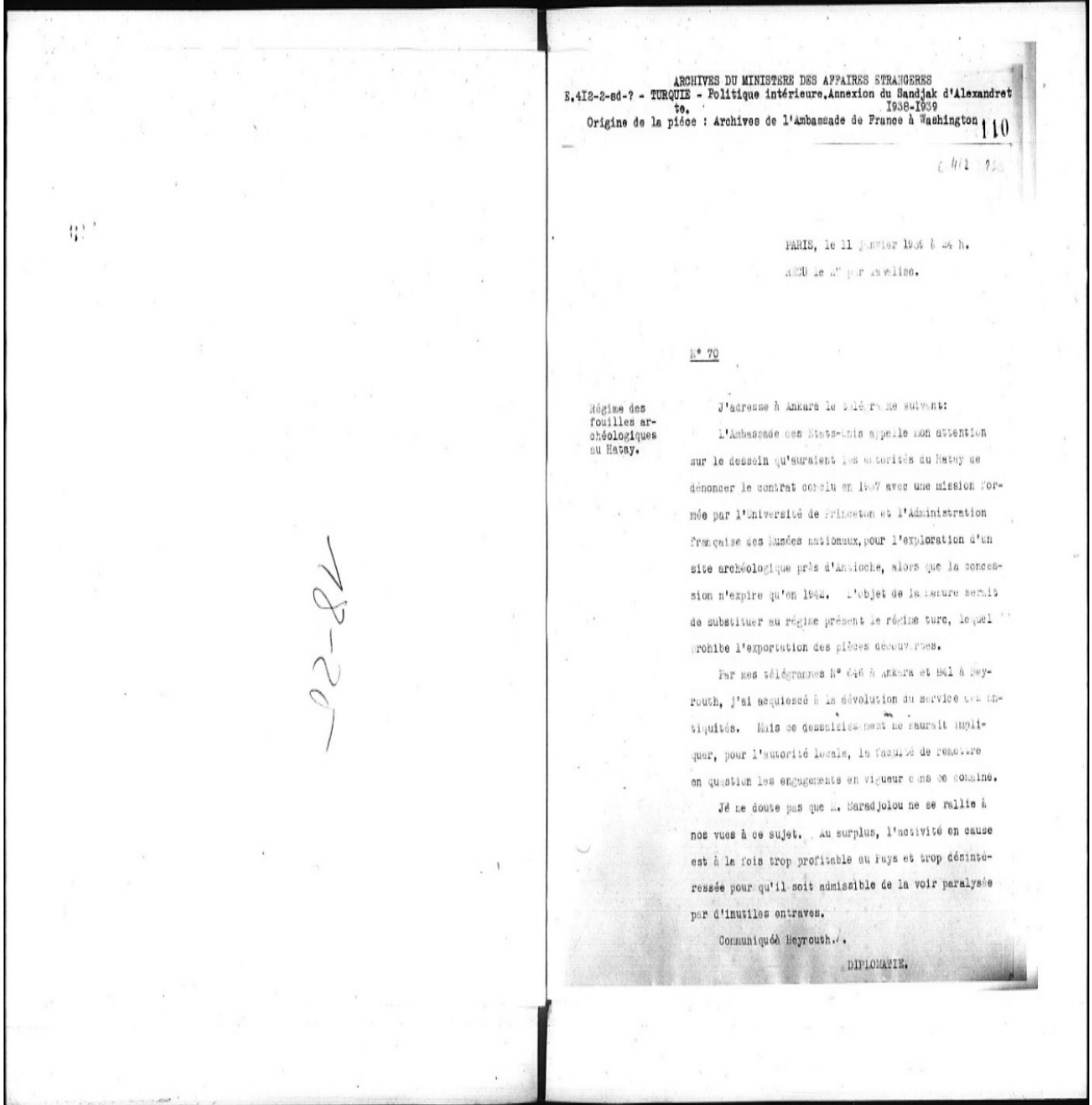
Institute of the American University of Chicago, the British Museum and the Princeton University Excavation Committee made agreements with the French High Commission in 1935, 1936 and 1937. The fact that Hatay would be transferred to Turkey as a result of the agreements made by Turkey with France alarmed the US excavation team. The US excavation team, which did not want to lose its excavation privilege in Hatay, applied to the US Department of State and asked for assurance for the continuation of the excavation privilege. As a result of the intensive efforts of the US Department of State, in the Treaty of June 23, 1939 signed between the French Ambassador René Massigli and the Minister of Foreign Affairs Şükrü Saracoğlu, the archeology privilege was accepted until its validity period expired. According to the agreement, the privileges they have in Hatay are listed as 6 years, the contract with Princeton University and the French National Museums is 6 years, the British Museum contract is 5 years, and the Chicago Oriental Institute's contract is 6 years until their contracts expire. As a result, the archaeological artifacts in the region could not be preserved as a part of the cultural heritage, and today they are scattered in approximately 20 museums, universities and private collections in the world.

Ekler

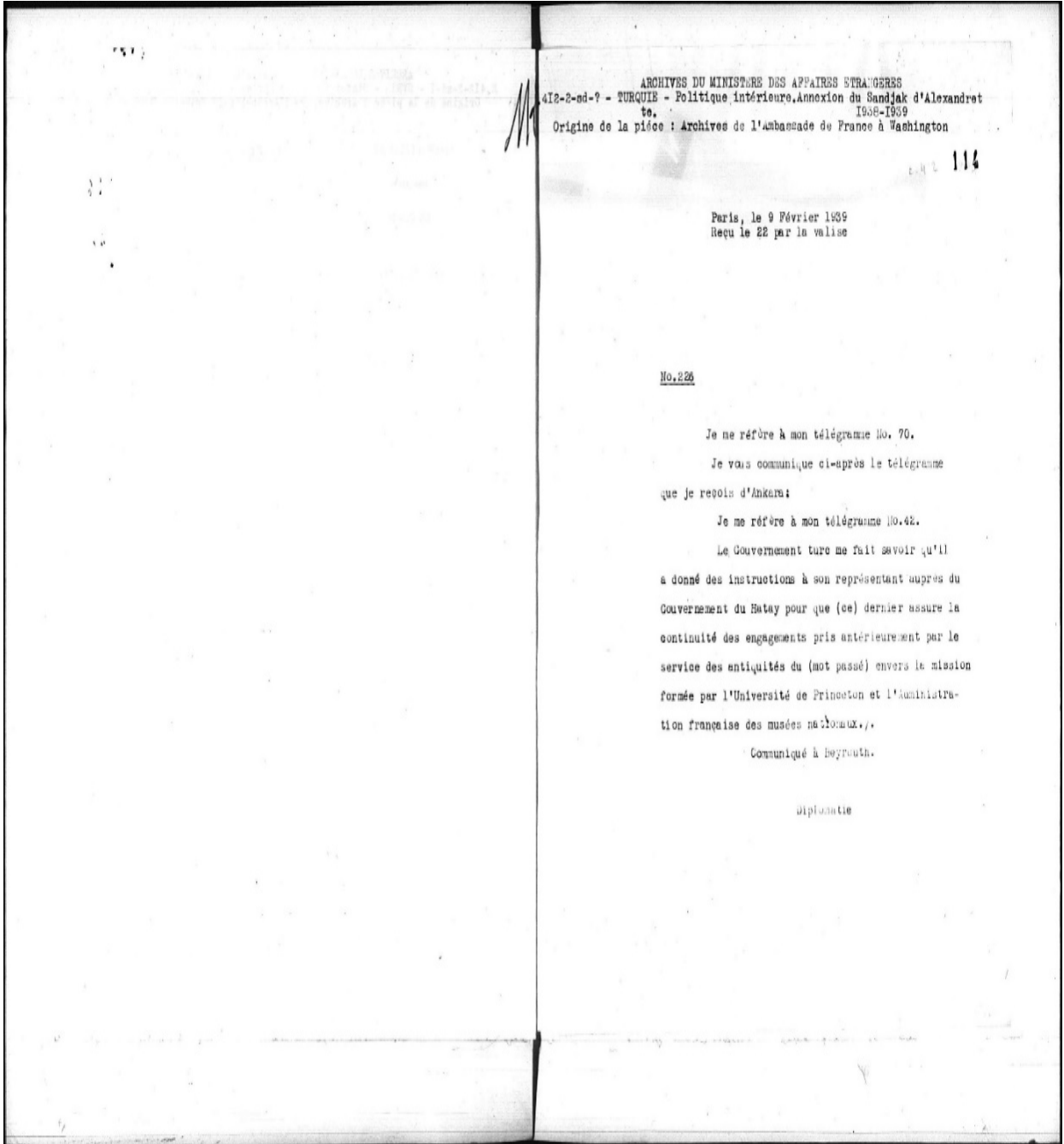
Ek 1. Princeton Kazı ekibi üyelerinin Antakya fotoğrafı, 5 Temmuz 1936, Princeton Üniversitesi Sanat ve Arkeoloji Bölümü

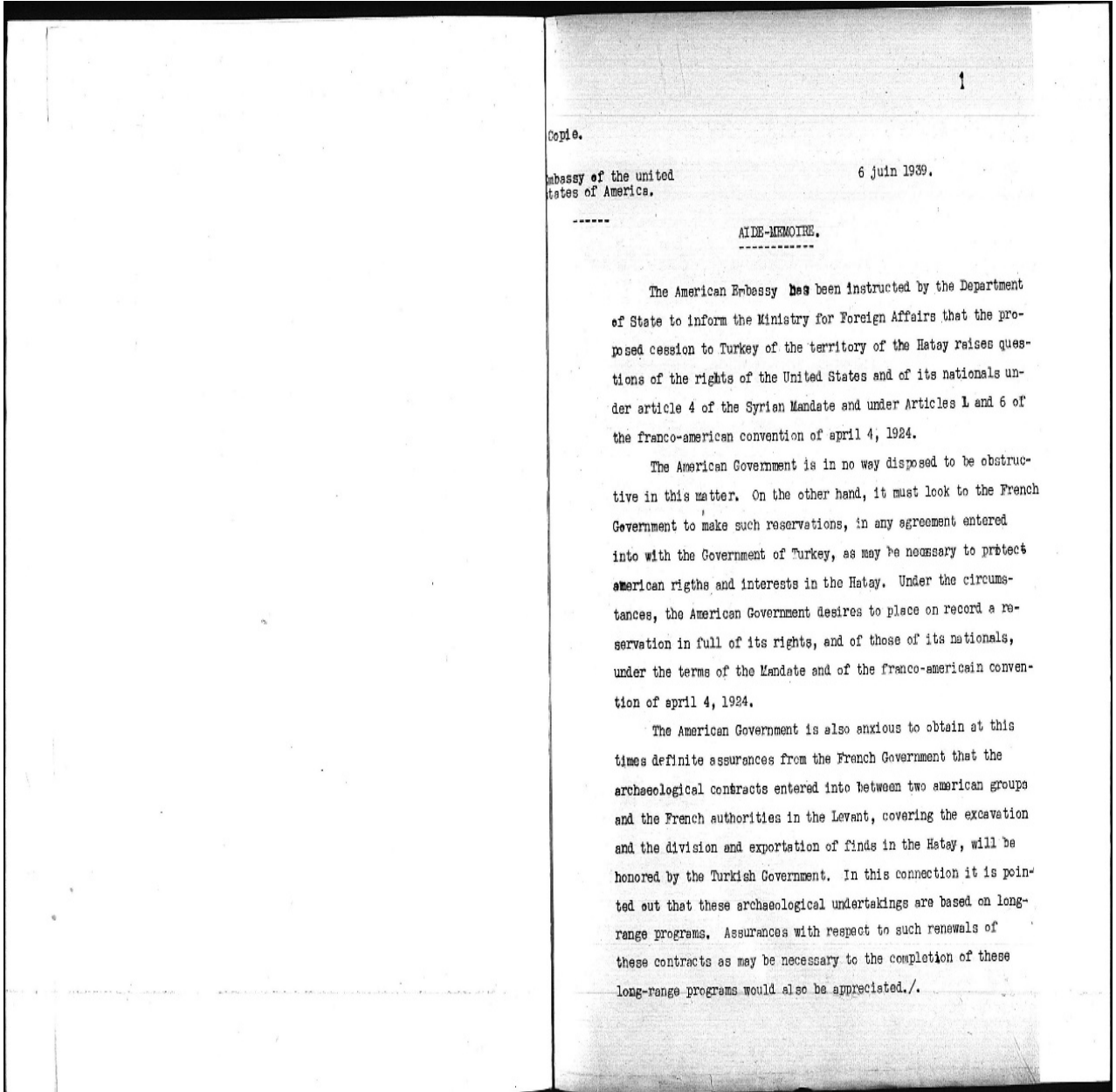
Kaynak: <https://library.princeton.edu/special-collections/divisions/princeton-university-archives>

Ek.2. Washington'daki Fransa Büyükelçiliği arşiv belgesi, 11 Ocak 1939.

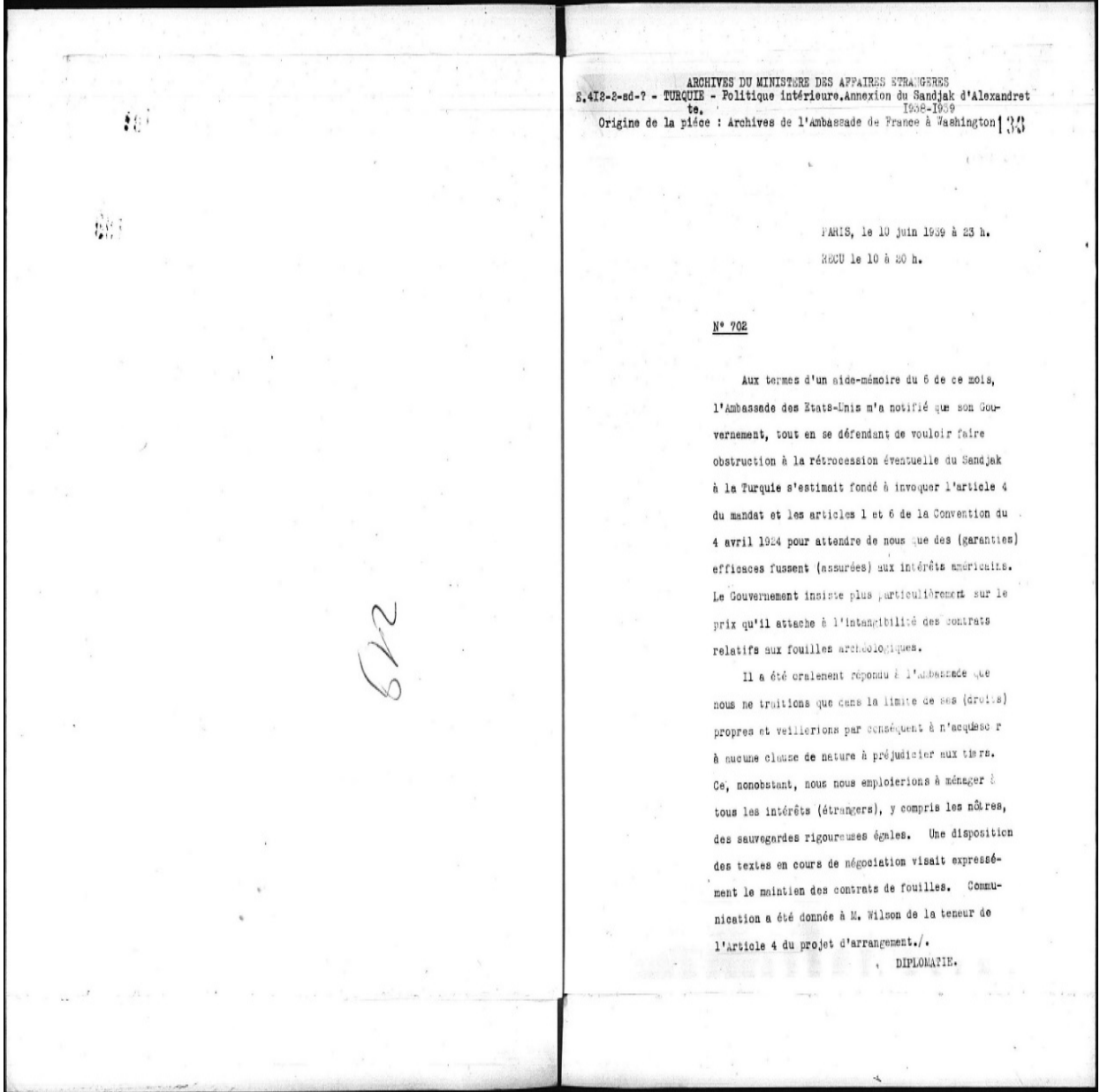
Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 110.

Ek.3. Washington'daki Fransa Büyükelçiliği arşiv belgesi, 9 Şubat 1939.

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 469, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 114.

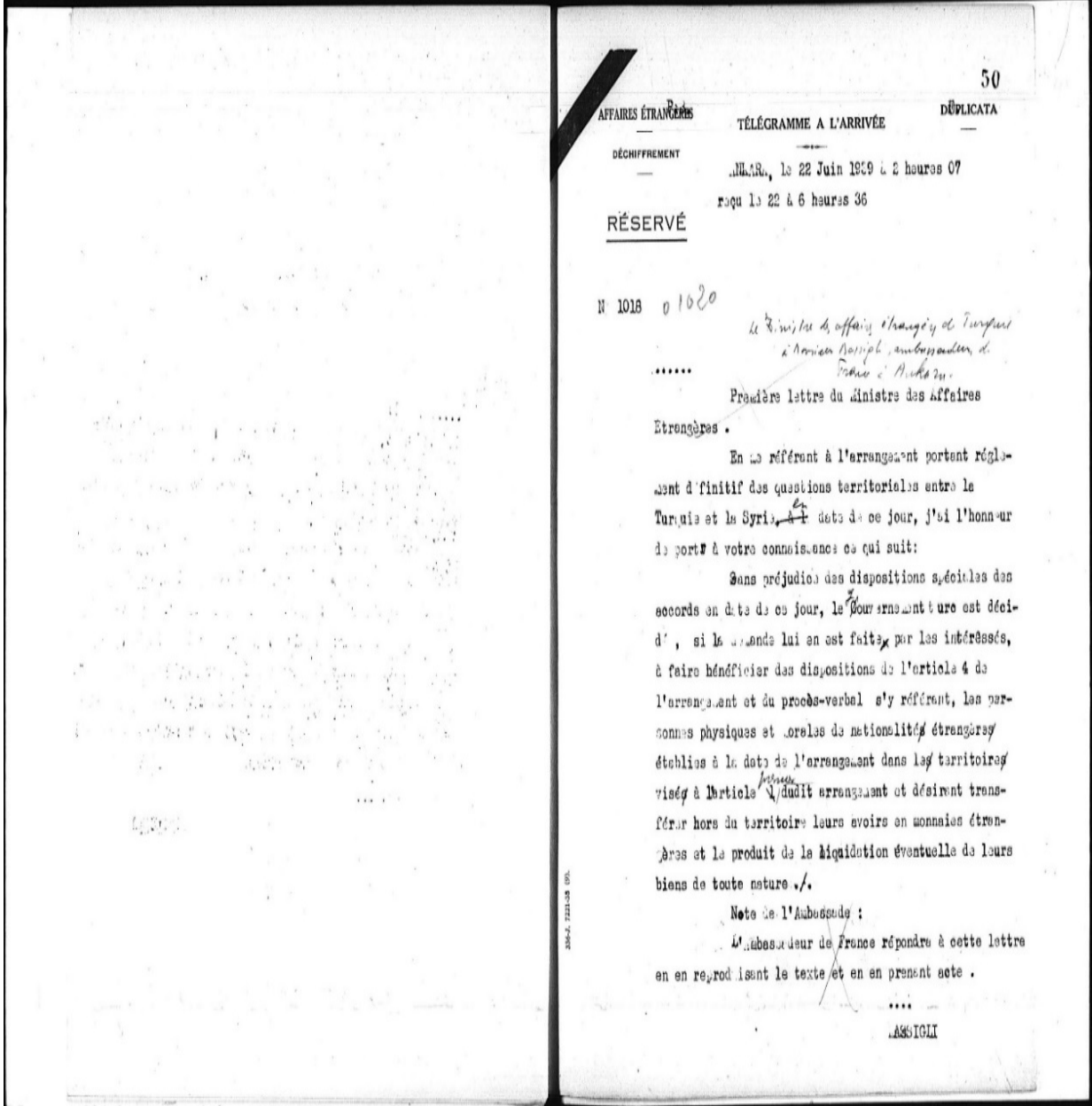
Ek.4. ABD'nin kazılarla ilgili olarak Fransa'ya verdiği Nota, 6 Haziran 1939

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 1.

Ek.5. Washington'daki Fransa Büyükelçiliği arşiv belgesi, 10 Haziran 1939.

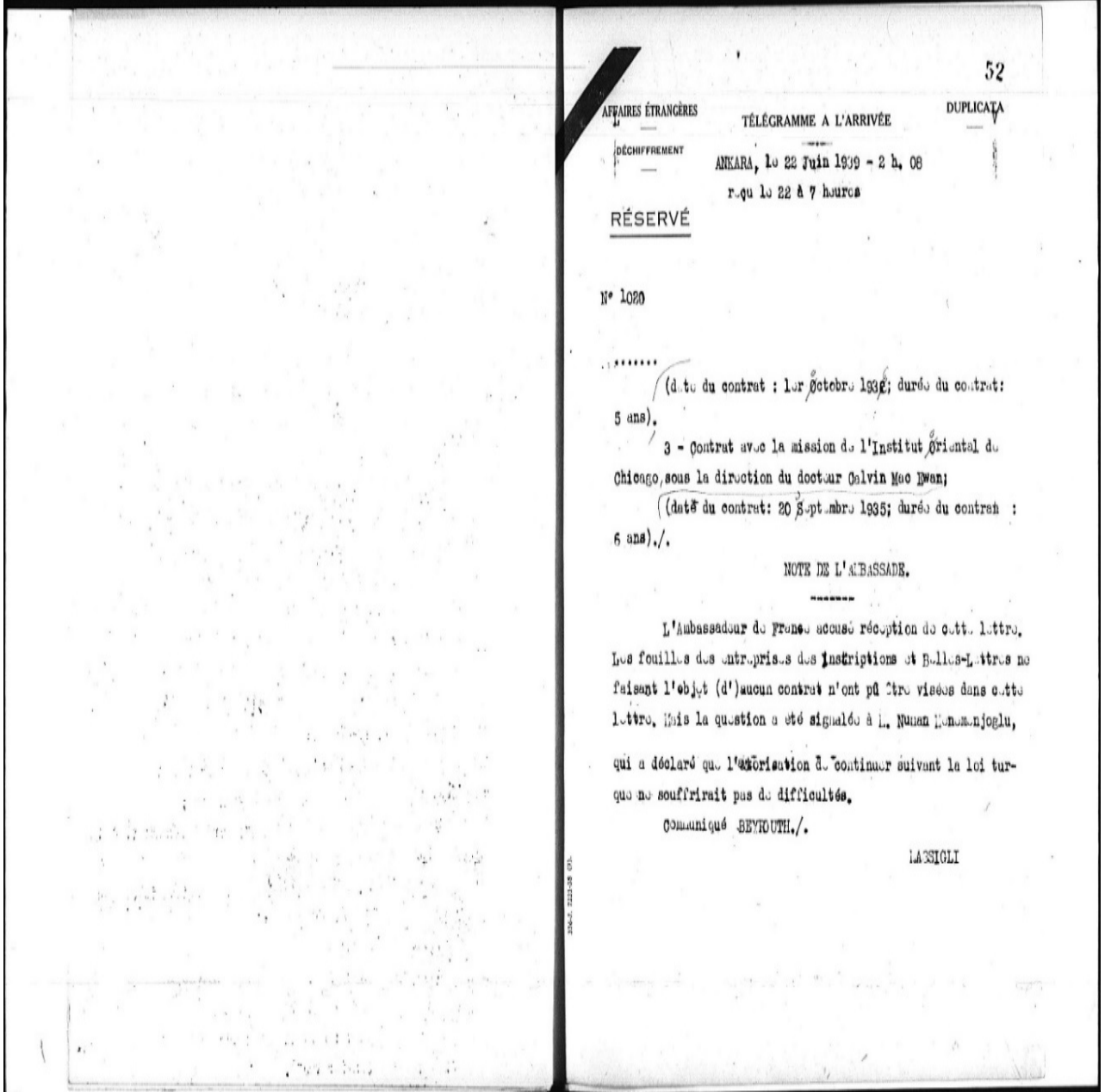
Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 133.

Ek. 6. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli tarafından, Fransa Dışişleri Bakanlığına gönderilen 1018 No'lu, 22 Haziran 1939 tarihli mektup.

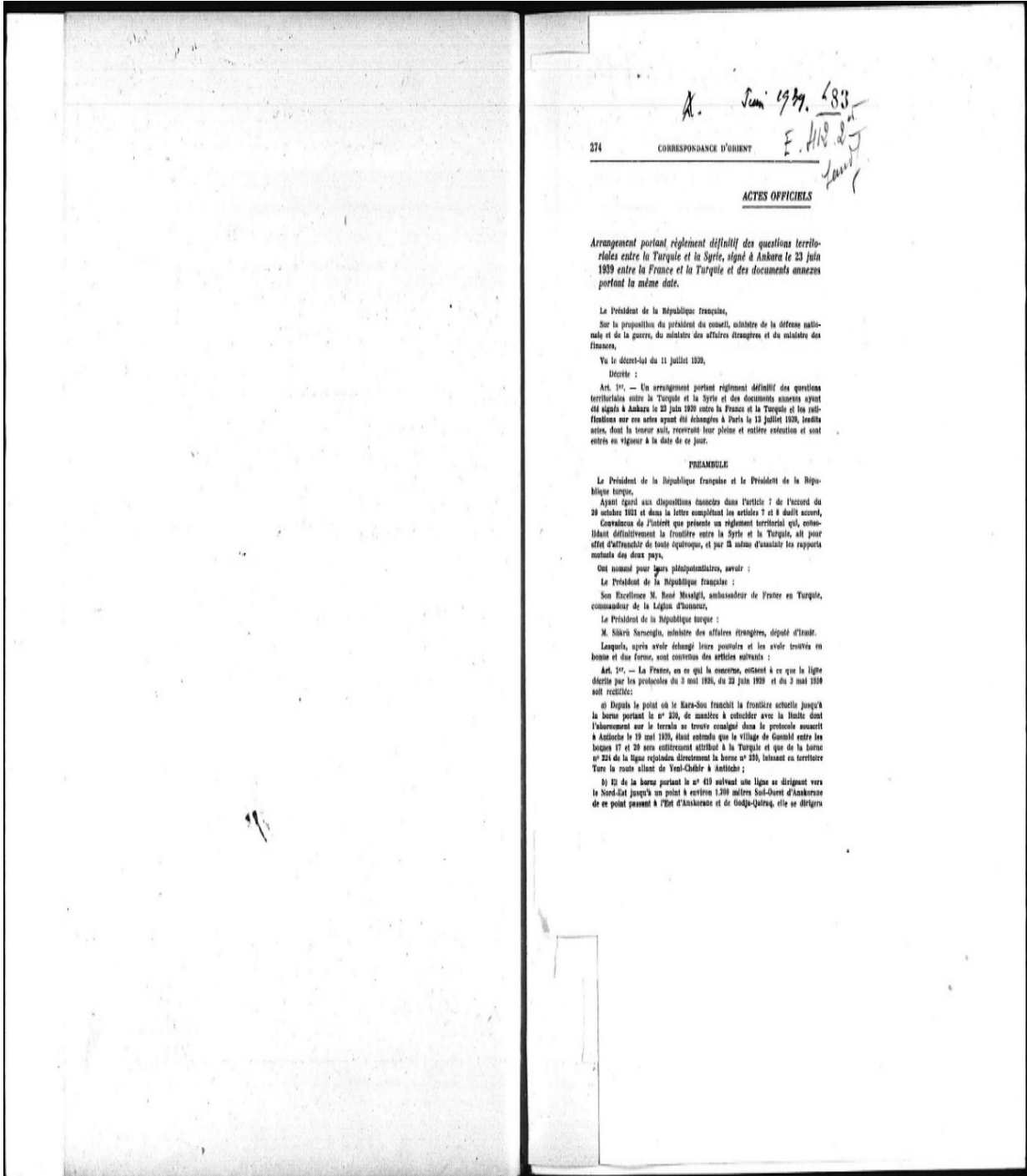

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 50.

Ek. 7. Fransa'nın Ankara Büyükelçisi René Massigli tarafından, Fransa Dışişleri Bakanlığına gönderilen 1020 No'lu , 22 Haziran 1939 tarihli mektup.

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 52.

Ek. 8 23 Haziran 1939 Antlaşması'na ekli II. mektup

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 83.

Ek. 9. Fransa Dışişleri Bakanı'ndan, Türkiye Dışişleri Bakanı'na gönderilen mektup

280

CORRESPONDANCE D'ORIENT

Ankara, le 23 juin 1939.

A Son Excellence M. Sükrü Saracoğlu,
ministre des affaires étrangères, Ankara.

Monsieur le ministre,

Par sa lettre du 23 juin, votre Excellence a bien voulu, en se référant à l'arrangement en date de ce jour portant règlement définitif des questions territoriales entre la Turquie et la Syrie, porter à ma connaissance ce qui suit :

« Sans préjudice des dispositions spéciales des accords en date de ce jour, le gouvernement turc est décidé, si la demande lui en est faite par les intéressés, à faire bénéficier des dispositions de l'article 4 de l'arrangement et du procès-verbal s'y référant, les personnes physiques et morales de nationalité étrangère, établies à la date de l'arrangement dans les territoires visés à l'article 1er dudit arrangement et désirant transférer hors du territoire leurs avoirs en monnaies étrangères et le produit de la liquidation éventuelle de leurs biens de toute nature. »

J'ai l'honneur d'accuser réception de cette communication dont j'ai pris acte.

Veillez agréer, Monsieur le ministre, l'assurance de ma très haute considération.

(S.) MASSIGLI.

Art. 2. — Le président du conseil, ministre de la défense nationale et de la guerre, le ministre des affaires étrangères et le ministre des finances sont chargés, chacun en ce qui le concerne, de l'exécution du présent décret.

Fait à Paris, le 13 juillet 1939.

ALBERT LEHRUN.

Par le Président de la République :
Le président du conseil, ministre de la
défense nationale et de la guerre.

EDOARD DALADIER.

Le ministre des affaires étrangères,
GEORGES BONNET.

Le ministre des finances,
PAUL REYNAUD.

Kaynak: MAE, Archive Diplomatique Levant 1918-1940, Syrie-Liban, Vol. 470, Direction Des Affaires Politiques et Commerciales, E 411-2 Politique Extérieure Relations avec La Turquie: Dossier Général 1930-1934, s. 86.

NECROPOLITICS AND MODERNITY: UNVEILING THE 'EMPIRE'S DIRTY WORK' IN HEART OF DARKNESS, A PASSAGE TO INDIA AND BURMESE DAYS

NEKROPOLİTİKA VE MODERNİTE: İMPARATORLUĞUN KİRLİ İŞLERİNİ HEART OF DARKNESS, A PASSAGE TO INDIA VE BURMESE DAYS ARACILIĞIYLA DEŞİFRE ETMEK

İsmail KAYGISIZ

Arş. Gör., Munzur Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ismailkaygisiz@munzur.edu.tr

Ayşegül DEMİR

Dr. Öğr. Üyesi, Munzur Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, ademir@munzur.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 27 Mayıs 2024
Kabul edildiği tarih: 8 Ağustos 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 27 May 2024
Date accepted: 8 August 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Biyo-iktidar; Sömürgeci İdeolojiler;
İnsanlıktan Çıkarma; Nekropolitika;
Sistemik İmha

Keywords

Biopower; Colonial Ideologies;
Dehumanization; Necropolitics;
Systematic Extermination

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.7

Abstract

This article examines the complex interplay between modernity, colonialism, and necropolitics as represented in *Heart of Darkness* by Joseph Conrad, *A Passage to India* by E.M. Forster, and *Burmese Days* by George Orwell. These modernist texts not only critique the dehumanization and systemic extermination justified by colonial ideologies but also highlight the ways in which colonial power uses necropolitical strategies to govern life and death. By integrating Achille Mbembe's concept of necropolitics with Michel Foucault's theory of biopower, this analysis elucidates the racial and sovereign dynamics that both underpin and challenge colonial regimes. The paper contextualizes the relationship between modernism and colonial history, highlighting how modernist narratives reflect a crisis in the colonial agenda and embody Enlightenment ideals that have shaped the socio-political landscape of empires. These narratives offer a critical view of the dichotomy between the colonizer and the colonized, emphasizing the fractured and uncertain epistemological underpinnings of imperial logic. The examination of Conrad, Forster, and Orwell focuses on the ethical and psychological turmoil from colonial dominance, probing how colonialism justifies violence and subjugation. The study reveals how colonial powers exert necropolitical control, deciding who lives and who dies—a control that extends beyond physical dominance to the psychological colonization of minds, perpetuating colonial hegemony. Ultimately, this paper shows how modernist texts critique colonial necropolitics and expose the racial prejudices and biopolitical strategies essential for maintaining colonial regimes. These texts provide profound insights into the lasting impacts of colonialism on contemporary understandings of race, sovereignty, and resistance.

Öz

Bu makale Joseph Conrad'ın *Heart of Darkness* (*Karanlığın Yüreği*), E.M. Forster'in *A Passage to India* (*Hindistana Bir Geçit*) ve George Orwell'in *Burmese Days* (*Burma Günleri*) adlı eserlerinde temsil edildiği şekliyle modernite, sömürgecilik ve nekropolitika arasındaki karmaşık ilişkiyi incelemektedir. Bu modernist metinler yalnızca sömürgeci ideolojilerin meşrulaştırdığı insanlıktan çıkarma ve sistemik imhayı eleştirmekle kalmıyor, aynı zamanda sömürgeci iktidarın yaşamı ve ölümü yönetmek için nekropolitik stratejileri kullanma biçimlerini de vurguluyor. Achille Mbembe'nin nekropolitika kavramını ve Michel Foucault'nun biyo-iktidar teorisini birleştirerek, bu çalışma, sömürge rejimlerinin temelini oluşturan ve bu rejimlere meydan okuyan irksal ve egemen dinamikleri ortaya koymaktadır. Çalışma, modernizm ile sömürgecilik tarihi arasındaki ilişkiyi ele alarak, modernist anlatıların sömürgeci gündeme duyulan inanç krizini nasıl yansıttığını ve imparatorlukların sosyo-politik yapısını şekillendiren Aydınlanma ideallerini nasıl öne çıkardığını tartışır. Bu anlatılar, emperyal mantığın parçalanmış ve belirsiz epistemolojik temellerini vurgulayarak, sömürgeci ve sömürgeleştirilen arasındaki ikileme eleştirel bir bakış açısı sunuyor. Conrad, Forster ve Orwell'in incelenmesi, sömürgeciliğin şiddeti ve boyun eğdirmeyi nasıl meşrulaştırdığını araştırarak, sömürgeci hâkimiyetten kaynaklanan etik ve psikolojik kargaşaya odaklanmaktadır. Çalışma, sömürgeci güçlerin kimin yaşayıp kimin öleceğine karar vererek nasıl nekropolitik kontrol uyguladıklarını ortaya koymaktadır; bu kontrol, fiziksel hâkimiyetin ötesine geçerek zihinlerin psikolojik olarak sömürgeleştirilmesine kadar uzanmakta ve sömürgeci hegemonyayı sürdürmektedir. Sonuç olarak bu makale, modernist metinlerin sömürgeci nekropolitikayı nasıl sorguladığını ve sömürge rejimlerini sürdürmek için gerekli olan irksal önyargıları ve biyopolitik stratejileri nasıl ifşa ettiğini göstermektedir. Bu metinler, sömürgeciliğin ırk, egemenlik ve direnişe dair çağdaş anlayışlar üzerindeki kalıcı etkilerine dair derin kavrayışlar sağlamaktadır.

Introduction

To fully grasp the essence of modernism, one must recognize its intricate entanglement with the history of colonialism. Gasiorek highlights that modernism's profound engagement with colonial history is manifest in its fractured forms, which often mirror a crisis of belief in the colonialist agenda (2015, p. 21). The emergence of modernity ushers in a range of interpretations that reflect the significant societal shifts catalysed by these historical events. Colonialism, particularly its European variant that took root in the sixteenth century, is fundamental to understanding modernity. This form of colonialism is deeply intertwined with the Enlightenment ideals of progress and civilization, advocating a dichotomous view that categorizes the 'other' within non-European spaces¹, shaping the socio-political landscape of the Empire. The English literary scene is not one exempt from the socio-politics of the Empire as Gasiorek suggests about English modernism, noting that "it is certainly true that uneasiness about colonialism and the rhetoric that sought to justify it features prominently in modernist writing and informs its explorations of European civilisation and history" (2015, p. 21). It is from this perspective that modernist fiction in Britain critically examines imperial logic and the colonial treatment of native populations.

Among the notable literary figures engaging with these themes are Joseph Conrad, E.M. Forster, and George Orwell. Conrad, a controversial figure² in modernist studies, often prompts discussions centered on his status as a genuinely modernist writer. Despite the controversy, many scholars, particularly those like Hampson, consider him a pivotal modernist writer, particularly citing *Heart of Darkness* as the "paradigmatic 'modernist' novel" (Hampson, 2009, p. 297). This classification is supported by its profound exploration of modernist themes such as indeterminacy, epistemological uncertainties, spatial form, and mythic logic (Hampson, 2009, p. 297). Forster, in *A Passage to India*, presents a nuanced view of ethnic others, which has been both lauded for its liberal sensitivity and critiqued for its simplicity (Murray, 2009, p. 167). Forster's work maintains an "angular relation to modernism" reflecting his distinct positioning within the cultural context of the country (Das, 2009, p. 346). Orwell, more often recognized for his political writings,

¹ Sarah Upstone's *Spatial Politics in the Postcolonial Novel* looks into the issue in detail.

² For instance, in his *The Modernist Papers*, Fredric Jameson briefly touches upon the flaws of Conrad's modernism, raising questions whether we can really attribute modernism to Conrad, arguing that in contrast to modernism's promise of making it new and its emphasis on originality and novelty, he "explicitly draws on more archaic storytelling forms" (2007, p. 152).

critiqued modernism as "a worship of the meaningless" (IW' 228) and considered any focus on subject matter as "a lapse of taste," though his and his contemporaries' works often merged political engagement with modernist artistic techniques (qtd in Gasiorek, 2015, p. 435).

In *Heart of Darkness* (1899), *A Passage to India* (1924) and *Burmese Days* (1934), the narratives critically examine how colonial ideology and power justify violence against indigenous populations, normalizing such acts as a reinforcement of colonial dominance. These texts delve into the damaging psychological impact on colonized societies, revealing how colonial ideologies lead to the internalization of inferiority among the colonized. This internalization not only transforms acts of violence into symbols of the colonizers' sovereignty but also paradoxically garners support from the colonized, who come to accept and sometimes even endorse such violence as a legitimate exercise of authority. This narrative serves to expose a deep-seated layer of complicity where the oppressed may internalize and perpetuate the colonizer's justification for power and violence, thus highlighting the complex dynamics of colonial oppression and the psychological entanglement it engenders within the colonized communities.

This paper will explore and analyse *Heart of Darkness*, *A Passage to India*, and *Burmese Days* as texts that delve into the necropolitics based on racism, which organizes social hierarchies within the colonies and justifies punitive practices. These novels serve as modernist responses that explore the implications of biopower and necropolitics in the context of colonial domination, particularly focusing on the 'colonization of the mind'.

THEORETICAL FRAMEWORK

In his seminal work "Necropolitics," Achille Mbembe defines necropolitics as the situation in which "the ultimate expression of sovereignty resides, to a large degree, in the power and the capacity to dictate who may live and who must die" (2003, p. 11). This definition underscores the sovereign's absolute power over life and death, which Mbembe identifies as a core attribute of sovereignty itself. He elaborates that to exercise sovereignty is to control mortality and to frame life as a manifestation of power (Mbembe, 2003, p. 12). Michel Foucault's perspective complements this view, positing that the right of sovereignty is most apparent when it imposes death, the most overt display of the sovereign's absolute power (Foucault, 2003, p. 248).

This notion of sovereignty leads us to perceive it as embodying the power to punish and discipline, using death as a means to control populations. The sovereign, imbued with hubris, thus asserts dominance over others. To strengthen this argument, Mbembe quotes Bataille, defining sovereignty as “the strength to violate the prohibition against killing” (qtd in Mbembe, 2003, p. 11). He succinctly defines this as predominantly “the right to kill”—not strictly a function of state power—and elaborates on its constant association with “exception, emergency [in which the sovereign is not subject to a legal questioning such as curfews, the state of exception], and a fictionalized notion of the enemy” (Mbembe, 2003, p. 16).

Foucault explains the transformation of handling the bodies and people as individuals following which the sovereign turns to the massification of them, as follows:

[A]fter a first seizure of power over the body in an individualizing mode, we have a second seizure of power that is not individualizing but, if you like, massifying, that is directed not at man-as-body but at man-as-species. After the anatomo-politics of the human body established in the course of the eighteenth century, we have, at the end of that century, the emergence of something that is no longer an anatomo-politics of the human body, but what I would call a "biopolitics" of the human race (Foucault, 2003, pp. 242-243).

Reflecting on Foucault's exploration, biopolitics emerges as a transformation from the individualized treatment of bodies to a broader regulatory framework that targets populations at the species level. This shift from anatomo-politics to biopolitics marks a significant evolution in governance, where power extends beyond controlling individual bodies to orchestrating the life processes of entire populations through biopower. In essence, this transformation encapsulates the essence of "biosovereign", where the sovereign power extends to the biological existence of its subjects, governing who may live and who must die (Lazzarato, 2002, p. 114).

Patrick Wolfe's insights further illuminate this shift, arguing that territoriality and elimination are core features of settler colonialism. He notes, "[e]limination should be seen as an organizing principle of settler-colonial society rather than a one-off occurrence. This logic encompasses more than the summary liquidation of Indigenous people. In common with genocide, as Raphaël Lemkin characterized it, settler colonialism has both negative and positive dimensions" (Wolfe, 2016, p. 11). Wolfe also highlights how race resolved the contradictions of liberal-democratic

ideologies inherent in colonialism, noting, "[r]ace provided an expedient resolution to the logical affront that colonialism presented to liberal-democratic ideology (2016, p. 11). As incubators and developers of modernity, Australian settlers would be in the vanguard of a number of democratic movements, including those for women's suffrage and trades-union rights. At the same time, they would dispossess and maltreat Aborigines with all the ruthlessness of settlers elsewhere" (Wolfe, 2016, p. 14). Elizabeth A. Povinelli examines the impact of modern sovereignty and necropolitical practices on Indigenous peoples, highlighting how these structures of power dictate life and death within colonized societies. She states, "[m]odern forms of sovereignty do not simply control territory but extend their reach into the very bodies of Indigenous peoples, marking them as subjects to be governed or eliminated" (Povinelli, 2021, p. 57).

Mbembe sheds light onto the operations of biopower, exerted "through dividing people into those who must live and those who must die" (2003, p. 16). This distinction "[operates] on the basis of a split between the living and the dead" and "such a power defines itself in relation to a biological field—which it takes control of and vests itself in (2003, p. 16). Moreover, this biopower in question takes the power to kill or let live as a duty of protection in the level of discourse, to the extent that it employs a discriminative discourse and creates binaries amongst the masses. As in the nineteenth century biology, these binaries find grounds on the concept of race (Foucault, 2003, p. 256).

Using race as a vantage point, biopower —also extendable to the concept of 'biosovereign' based on theories of sovereignty—exercises control over masses by killing, often displaying the dead bodies of certain racial groups, and clearly comes to get the opportunity to get rid of the guilt associated with such acts of power. Foucault discusses how, under these conditions, biopower effectively 'normalizes' societal structures, embedding and justifying its mechanisms through the division and hierarchical classification of races³. The predominant group within a society, as delineated and influenced by sovereign power, perceives their norms and lifestyles as the standard due to societal segmentation. This division, often demarcated along racial lines, normalizes their existence in contrast to 'the other' or alternate racial

³ In that sense, in terms of uneven power relations, it is not far-fetched to contend that the sovereign creates a certain dichotomy to exercise its power. If that takes place in an allegedly democratic sphere, it can be analysed through a study of populism. Francisco Panizza and Ernesto Laclau present the reader how power is structured through the dichotomy of 'us' and 'them.' See *Populism and the Mirror of Democracy*.

groups. According to Foucault, this form of discrimination, which he terms as racism, is crucial as it creates the “precondition that makes killing possible” (Foucault, 2003, p. 256).

Subsequently, biopower operates through the systematic application of racism, enforcing and perpetuating societal divisions based on racial hierarchies:

What in fact is racism? It is primarily a way of introducing a break into the domain of life that is under power's control: the break between what must live and what must die. The appearance within the biological continuum of the human race of races, the distinction among races, the hierarchy of races, the fact that certain races are described as good and that others, in contrast, are described as inferior (Foucault, 2003, p. 254).

Foucault defines racism as a method of segregating people into categories and subcategories, thereby enabling biopower to perpetuate its control. He presents this stratification as analogous to a hierarchy, reminiscent of societal structures observed in European humanism and various oppressive regimes such as Nazi and Soviet camps. This system ranks races, ostensibly creating a pyramid where certain groups are deemed superior, justifying lethal actions under the guise of maintaining order and supremacy. This conceptual framework posits that race becomes a critical lever for biopower, sanctioning violence and subjugation by categorizing human beings into a "biological type caesura," which essentially supports the perpetuation of power by determining who should live and who must die based on racial distinctions (Foucault, 2003, p. 254). The main claim here is that using race, biopower justifies itself for killing, with one race superior and the other inferior.

Foucault expands on the notion that the maintenance of power necessitates to kill for the sovereign so that it stratifies and controls the society and makes itself credible. This transformation imbues the sovereign with what Foucault terms ‘necropower.’ He articulates, “[r]acism justifies the death-function in the economy of biopower by appealing to the principle that the death of others makes one biologically stronger insofar as one is a member of a race or a population” (2003, p. 258). Racism, therefore, serves as a way of justification for the empowerment of biopower and it comes into being by means of biological basis, i.e., the discourse of the Nazis’ superiority to other races is enough to justify the killings of those whom they despise, and in order to do so, they use biology and biological experiments. By doing so, the biopower can “regulate the distribution of death and [. . .] make possible the

murderous functions of the state” (Mbembe, 2003, p. 17). At the other end of this dichotomy, there is also the discourse of purification, which aims to eliminate the 'other' to cleanse the society.

As for the aim of this paper, just as Foucault does, we can relate the issue of racism to colonialism. In the colonial project, the 'white man's burden'⁴ urges him to take 'civilization' to overseas, to the black man who is in 'all ways inferior' to him, as the colonial discourse advises. According to Foucault racism is deeply entwined with the mechanisms of colonization, often manifesting as genocidal acts justified through biopower:

Racism first develops with colonization, or in other words, with colonizing genocide. If you are functioning in the biopower mode, how can you justify the need to kill people, to kill populations, and to kill civilizations? By using the themes of evolutionism, by appealing to a racism (Foucault, 2003, p. 257).

Historical instances of colonialism, racism, and discrimination are plentiful, manifesting as declarations of war against perceived 'barbarians' or defences of the nation against the 'impure' or 'infidels.' From the early nineteenth century onward, colonialism adopted a framework based on racial distinctions, supported by a biological perspective that emerged from the Enlightenment's focus on rationality and scientific inquiry. Consequently, early anthropology focused intensely on racial differences and their implications, using these as benchmarks to develop its approach to studying various peoples. This focus on racial categorization differentiated it from the broader and more invasive strategies of biopower. Ania Loomba's discussion on anthropology and colonialism, as she cites from Theodor Waitz's *Introduction to Anthropology* (1863), demonstrates how the discipline historically supported racial hierarchies:

If there be various species of mankind, there must be a natural aristocracy among them, a dominant white species as opposed to the lower races who by their origin are destined to serve the nobility of mankind, and may be tamed, trained, and used like domestic animals, or . . . fattened or used for physiological or other experiments without any compunction. To endeavour to lead them to a higher morality and

⁴ The term 'white man's burden' originates from Rudyard Kipling's 1899 poem of the same name, which discusses the idea of the burden felt by colonial powers to rule over other nations, which they deemed less civilized. The language used in the poem does reflect a perceived superiority of the colonizer over the colonized.

intellectual development would be as foolish as to expect that lime trees would, by cultivation, bear peaches, or the monkey would learn to speak by training. Wherever the lower races prove useless for the service of the white man, they must be abandoned to their savage state, it being their fate and natural destination. All wars of extermination, whenever the lower species are in the way of the white man, are fully justifiable (qtd in Loomba, 2005, p. 102).

As is explicitly revealed in this quotation from nineteenth century anthropology, the main argument is that in the cause of the White, the lives of the 'lower' races do not matter at all; what makes this acceptable for the hegemonic and colonizing society is that they are lower-inferior to them. One of the crucial points is the justification of 'extermination' and killing of them via dehumanizing and commodification of the Black. As a result, the white biopower will not be subject to a legal interrogation as to the death of the native since it is already that power which dictates law and ventures on to protect the 'superior' race against the threat of the 'inferior' at the same time. Biopower's impact on the division of races is laid bare by Ian F. Haney Lopez as well:

[T]he law serves not only to reflect but to solidify social prejudice, making law a prime instrument in the construction and reinforcement of racial subordination. Judges and legislators, in their role as arbiters and violent creators of the social order, continue to concentrate and magnify the power of race. Race suffuses all bodies of law . . . no body of law exists untainted by the powerful astringent of race in our society (1996, p. 965).

Backed up by science and law, biopower operates in such a way that it encompasses every point in the biopolitical society and justifies itself in racist terms based on social, scientific, legal terms, making the sovereign acceptable for the sustainability of its system of systematic killing and division; it is the system in which killing for power / power for killing / necropower is situated on the cover of a coffin of the White in which the Black is imprisoned to death, due to the discriminative, racist, murderous power all together, which is also confirmed by Hannah Arendt putting forward that "the politics of race is ultimately linked to the politics of death" (Mbembe, 2003, p. 17). In other words, biopolitics based on race is based on politics of killing, *id est*, necropolitics.

NECROPOLITICAL PRACTICES IN COLONIAL NARRATIVES

The concept of necropower, as explored by Mbembe, offers a profound lens through which to analyse colonial narratives. In *Heart of Darkness*, *A Passage to India*, and *Burmese Days* the capacity of colonialism to dictate who matters and who is disposable is vividly illustrated. This echoes Mbembe's assertion that colonial occupation is fundamentally about the appropriation and domination of physical and geographical spaces, creating a division between life and death that is enforced through racial hierarchies (Mbembe, 2021, p. 73).

In Joseph Conrad's *Heart of Darkness*, the African continent is portrayed starkly, embodying themes of otherness and savagery that align closely with Achille Mbembe's concept of necropower. Mbembe describes necropower as the capacity of colonialism to dictate who matters and who is disposable, a theme vividly illustrated in the novel's depiction of African territories and their inhabitants (2003, p. 24). These regions are presented almost outside the recognized realm of humanity, echoing a profound narrative of dehumanization. Within the colonial narratives, the divergence of social and military structures from Western ideals that emphasize rationality, often fuels a discourse that rationalizes the exploitation of those deemed 'other.' This divergence is portrayed as almost 'unearthly', thereby contributing to the justification for colonial dominance and exploitation: "They howled and leaped, and spun, and made horrid faces; but what thrilled you was just the thought of their humanity—like yours—the thought of your remote kinship with this wild and passionate uproar" (Conrad, 2007, p. 43). In Conrad's narrative, Marlow, the protagonist, closely observes the behaviour of the natives, to such an extent that he questions their humanity. Within the same narrative breath, he positions himself, a European, in stark contrast, addressing a "you" who seems far removed from what he describes as the "night of first ages" (Conrad, 2007, p. 43). This characterizes the native as akin to a "prehistoric man" enveloped in a "black and incomprehensible frenzy," whose methods and expressions remain indecipherable and mysterious (Conrad, 2007, p. 43). This perspective serves to further the colonial agenda by casting the natives in a role that justifies their subjugation and exploitation under the guise of bringing civilization.

The physical and symbolic segregation of the natives, described vividly with emaciated bodies bound in chains, "I could see every rib, the joints of their limbs like knots in a rope; each had an iron collar on his neck, and all were connected together with a chain" (Conrad, 2007, p. 18), symbolizes their reduction to mere objects within

the colonial gaze. This portrayal effaces individual identities, reducing the subjects to mere aggregations of body parts—described as “bare,” with “streams of naked human beings,” and “glaring eyes” (2007, p. 70). This emphasis on fragmented body parts objectifies these individuals, reducing them to “vague forms of man,” a reflection of the dehumanizing gaze inherent in colonialism (2007, p. 70). Hume argues that this represents a wider strategy in colonial discourse aimed at dismantling the natives' political and subjective identities—a tactic employed to legitimize the colonial endeavour on racial and political grounds (Hume, 2009, p. 70). Such methods of depiction serve to bolster colonial supremacy by stripping the colonized of a coherent identity or voice.

Building on this objectification, the spatial division within the colonies, as highlighted by Frantz Fanon, serves as a method of necropower by enforcing a physical and metaphorical division of space. Fanon describes colonial occupation as first and foremost a division of space into compartments, premised on the principle of “reciprocal exclusivity” (Mbembe, 2003, p. 26). This spatial segregation enables necropower to precisely target its interventions and exert control without jeopardizing its own stability. Conrad's narrative reflects this division as he portrays the African landscape as a “crouching village”, essentially a place on its knees, starved and subdued, starkly juxtaposed against the autonomous spaces occupied by the colonizers (Mbembe, 2003, p. 26). According to Mbembe, “[c]olonial occupation is fundamentally about the appropriation, demarcation, and domination of physical and geographical spaces, inscribing upon the land a new set of social and spatial relations” (2003, p. 25). This dynamic is evident in *Heart of Darkness*, where the colonizers, despite their struggles with the unfamiliar territory, strive to maintain a segregated zone that remains distinct from that of the natives. Marlow describes this experience: “we were cut off from the comprehension of our surroundings; we glided past like phantoms, wondering and secretly appalled, as sane men would be before an enthusiastic outbreak in a madhouse” (Conrad, 2007, pp. 43-44). He further employs infernal imagery to delineate the colonized space as “some Inferno,” inhabited by “big flies [that] buzzed fiendishly,” presenting it as a “shackled form of a conquered monster,” whereas, in Europe, it remains “a thing monstrous and free” reminiscent of “the earliest beginnings of the World” (Conrad, 2007, p. 19, 22, 44, 41).

This spatial strategy enables the exercise of necropower, where sovereignty is manifested in the capacity to define who matters and who does not, who is disposable and who is not. The colonized space, therefore, becomes a zone where, as Agamben would describe the native lives as *homo sacer*, "who may be killed but not sacrificed," a life stripped of rights and exposed to an unconditional threat of death (Hume, 2009, p. 69; Agamben, 1998, p. 183). In this context, the "biosovereign" authority of the colonial regime becomes apparent, as it governs the biological existence of the colonized through mechanisms of life and death, further entrenching racial and spatial hierarchies (Mbembe, 2003, pp. 23-24). The most explicit symbol of necropower in Conrad's narrative is Mr. Kurtz, who embodies the unchecked power and authority of the colonizer over life and death. His control over the natives, who view him as a god-like figure, and the gruesome imagery of severed heads under his window, starkly illustrate the brutal consequences of colonial domination, where the native's life is so devalued that their death becomes a non-event in the legal and moral senses of the colonial world. Conrad's *Heart of Darkness* offers a chilling exploration of the mechanisms of racism and necropower within the colonial enterprise, depicting a world where the dehumanization of the 'other' serves as a justification for atrocities committed in the name of civilization. The novel not only critiques these colonial practices but also reflects on the psychological and moral decay inherent in the colonizers themselves, who are corrupted by the power they wield. This narrative serves as a powerful reminder of the dark legacies of colonialism, where human lives are caught in a devastating interplay of power, race, and disposability.

In *A Passage to India*, E.M. Forster reveals racism as an insurmountable barrier to friendship between the English and the Indians. From the outset, we witness the racial divide, as evident in a conversation among Indian men in Chapter II about the possibility of befriending the English. Mahmoud Ali's pessimism about this prospect, because of the prevailing racist attitudes, underscores the systemic nature of such prejudices, which are deeply ingrained and institutionalized by the imperial project. The narrative articulates a profound critique of the imperial mindset through its characters. For instance, Hamidullah, who has experienced life in England, elucidates the indoctrination that compels the English to maintain racial hierarchies: "The red-nosed boy has again insulted me in court. I do not blame him. He was told that he ought to insult me" (Forster, 1989, p. 34). This dialogue reveals the depth of racial conditioning and the systemic nature of imperial oppression, suggesting that such behaviour is an imposed part of their colonial rule rather than stemming from

personal animosity. Moreover, the Indians' discussion about the English further highlights a totalizing view of the colonizers, illustrating how the imperial project shapes perceptions on both sides. Hamidullah's remarks, "They [the English] all become exactly the same – not worse, not better. I give any Englishman two years, be he Turton or Burton. It is only the difference of a letter. And I give any Englishwoman six months. All are exactly alike" (Forster, 1989, p. 34), encapsulate this stereotyping, which is reciprocated in colonial attitudes towards the Indians. The speaker expresses a cynical view of the British administrators and their wives in India, suggesting that any differences among them are superficial (merely "the difference of a letter"), and that ultimately, they all behave the same way towards Indians. James Fitzjames Stephen confirms the discriminative and pejorative tone of the English through his articulation of the imperial project as "absolute government, founded not on consent but on conquest . . . implying at every point the superiority of the conquering race" (qtd. in Dolin, 1994, p. 329). This assertion reflects the imperial project's intent to create a binary between the English and the Indians, maintaining the control over the latter. Forster further explores the implementation of necropower through spatial segregation, vividly depicting Mbembe's theory. In a key scene, Mr. Turton's party segregates Indian guests from the English, using physical space to manifest social hierarchies and underscore the 'otherness' of Indians. This segregation is not just physical but symbolic, enforcing a colonial superiority complex deeply embedded in the societal structures of Chandrapore, the fictional Indian city.

The racial dynamics in Chandrapore culminate dramatically at the courthouse, where Mrs. Turton's outburst, "You're weak, weak, weak, weak. Why, they ought to crawl from here to the caves on their hands and knees whenever an Englishwoman's in sight, they oughtn't to be spoken to, they ought to be spat at, they ought to be ground into the dust, we've been far too kind with our Bridge Parties and the rest" (Forster, 1989, p. 220), epitomizes the dehumanizing rhetoric of necropolitics. This moment exposes the brutal honesty of colonial attitudes towards Indians, who are perceived not as human beings but as subjects to be controlled and oppressed. This English hatred towards the Indian, as represented by Mrs. Turton, exemplifies the colonial mindset. Forster mentions his encounter with a similar woman in India in his 'reflections on India':

The lady who said to me eight years ago, 'Never forget that you're superior to every native in India except the Rajas, and they're on an equality,' is now a silent, if not extinct species. But she has lived her life, and she has done her work (qtd. in Meyers, 1971, p. 330).

Jeffrey Meyers creates an analogy between India and Aziz, the Turtons and other colonizers, and Britain:

The trial of Aziz is a political allegory on this theme. Adela's accusation of Aziz is also Britain's accusation of India – that she is poor, ward, dirty, disorganized, uncivilized, promiscuous, uncontrollable, violent – in short, that she needs imperialism. His innocence is equivalent to India's right to freedom, which is symbolized by Aziz's formation from subservient and passive before the trial to independent and nationalistic after it (Meyers, 1971, p. 337).

Therefore, the trial is that of the racial relations between the English and the Indians, foreshadowing the righteousness of the latter, with Forster foreseeing the future. Forster juxtaposes these dynamics with personal interactions that suggest possibilities for understanding and connection in relationships such as those between Fielding, Aziz, and the English women, Mrs. Moore and Adela Quested. Fielding's informal approach contrasts sharply with the formal, racialized interactions typical of the colonial administrators. His behaviour signals a potential for cross-cultural friendship and understanding, challenging the entrenched racial policies of the British in India. In contrast, the Indian people are portrayed as mostly informal and sincere, unlike the formalness and rationality emphasized by the English. The racial boundaries come close to being scattered by Fielding and Aziz, both of whom approach each other intimately. Fielding invites Aziz and Godbole as individuals, with Adela and Mrs Moore present on seemingly equal grounds. Fielding does not make the former two feel like aliens in his place. Aziz is relieved by Fielding's informal attitude.

When Ronny comes to take the women to the polo match, he expresses his discontent with Fielding for leaving Miss Quested with the Indians alone. However, the incident when Ronny and Adela come across the Nawab Bahadur echoes a little sense of disillusionment in Ronny since the Nawab Bahadur comes to them "with hospitable intent [. . .] [has] a new car, and wishes to place it at their disposal" (Forster, 1989, p. 101). Ronny feels ashamed "of his curtness to Aziz and Godbole" (1989, pp. 101-102). Here, Forster shows a belief in the individualistic approach amongst people, which is important for the Indian people who prefer sincerity in the novel, as seen when Mrs Bhattacharya's husband immediately accepts Adela's visit. Additionally, Fielding not staying on the English side of the lawn at the same party is proof of his closeness to the Indian understanding more than his other countrymen. His individualistic approach provides both sides with the opportunity to create a

successful interaction: "Forster believes that colonial problems are primarily the result of personal misunderstanding and mutual incomprehension. He believes the personal relationship is most important to the Oriental, and that the individual must succeed as an individual or he has failed" (Meyers, 1971, pp. 334-335). That is why the narrative attributes much importance to interpersonal relationships, laying bare the negative effects of the derogatory discourse and mindset.

Finally, Forster's narrative extends the concept of necropower beyond physical death to encompass a broader spectrum of social and political death—exclusion, marginalization, and the denial of personhood, which Foucault describes as "the fact of exposing someone to death, increasing the risk of death for some people, or, quite simply, political death, expulsion, rejection, and so on" (Foucault, 2003, p. 256). This is exemplified in the segregated spaces of the Bridge party and the courthouse, where Indians are systematically othered and diminished. Thus, *A Passage to India* not only critiques the explicit forms of racial discrimination but also the subtler, insidious ways in which imperial power is maintained through social and spatial divisions, reflecting a complex interplay of personal and political forces in the colonial context.

In George Orwell's *Burmese Days*, the narrative explores the dynamics of colonial rule in Burma, highlighting the pervasive racism and necropolitical strategies employed by the British Empire. Orwell critiques the dehumanization and systemic oppression that characterize the colonial experience, reflecting the necropolitical framework described by Achille Mbembe. Biopower through racism is embedded at the heart of the colonial project, and in *Burmese Days* it is presented through the colonization of the mind of the colonized as binaries—the inferior and the superior. The novel contends that the perceived and internalized inferiority of the colonized and the superiority of the colonizer, along with the alienation of the colonized from one another and their own culture, are central themes that underline the impact of colonization on Burmese society.

From the onset, the issue of the inferiority of the colonized is emphasized by both sides. The minds of the colonized have seemingly been set according to the colonizer's assertion of power and hegemony. The colonial project's spokesperson, Ellis, voices this:

It's all very well, but I stick to what I said. No natives in this Club! It's by constantly giving way over small things like that that we've ruined the Empire. The country's only rotten with sedition because we've been too soft with them. The only possible policy is to treat 'em like the dirt

they are. This is a critical moment, and we want every bit of prestige we can get. We've got to hang together and say, "WE ARE THE MASTERS, and you beggars-" Ellis pressed his small thumb down as though flattening a grub- "you beggars keep your place!" (Orwell, 2001, p. 29).

This quotation vividly illustrates how the native people of Burma are perceived by the British living there, reflected in the semantic field of "dirt," "rotten," and "beggars," alongside the authoritative "WE ARE THE MASTERS" (Orwell, 2001, p. 29). Ellis draws a clear-cut division between the colonizer and the colonized, via a strict hierarchy placing the former in a higher position and the latter in a slave position. This perception fits the description of the colonized as 'child-like,' 'lazy,' and 'needy,' while the British set out to 'save' them with their 'philanthropist' project.

The doctor's perception of his fellow natives further echoes this understanding. When we first see him, he salutes Flory and says, "Ah, my dear friend, how I have been pining for some cultured conversation!" implicitly expressing that the natives lack the culture and understanding of an Englishman (Orwell, 2001, p. 34). Later in the same scene, he furthers the acquired 'inferiority' by mentioning how the English are the superior race, despite some who are not very polite:

And consider how noble a type is the English gentleman! Their glorious loyalty to one another! The public school spirit! Even those of them whose manner is unfortunate—some Englishmen are arrogant, I concede—have the great, sterling qualities that we Orientals lack. Beneath their rough exterior, their hearts are of gold (Orwell, 2001, pp. 36-37).

Here, it is clear how the 'Orientals' see themselves, i.e., lacking the necessary qualities to be equals of a European. The doctor too has internalized that the Westerners determine the fate of the Easterners, openly supporting the colonial project as bringing them culture and civilization. The doctor's mindset and its national internalization are also confirmed by patriotic newspaper: "In these happy times, when we poor blacks are being uplifted by the mighty western civilization, with its manifold blessings such as the cinematograph, machine-guns, syphilis, etc." (Orwell, 2001, p. 6). This irony serves to critique the supposed benefits of colonial rule, juxtaposing elements of modernization with destructive forces introduced by the West, reinforcing the narrative of supposed benevolence concealing exploitation. Frantz Fanon articulates this binary by stating, "not only must the black man be black; he must be black in relation to the white man," creating a binary between the

white and the black. The latter is expected to align with the former's civilization and dictation, cutting off ties with their own culture, epistemology, and temporality (Fanon, 2008, p. 83). The European Club in *Burmese Days* serves as a symbolic centre of colonial power and an embodiment of colonial solidarity, but it also reveals the interplay between colonialism and patriarchy. The club not only reinforces racial hierarchies but also gender hierarchies, as seen in the characters' interactions and the exclusion of native members. This dual operation of power makes it more pervasive and difficult to dismantle (Wimuttikosol, 2009, p. 20, 28).

Racism also manifests in terms of space. Spatial division is a method of necropower that allows for the control and normalization of society by delineating physical and social boundaries. Fanon describes the spatialization of colonial occupation vividly, highlighting the compartmentalization and reciprocal exclusivity that define colonial spaces (Mbembe, 2003, p. 26). In *Burmese Days*, the English Club serves as a symbol of this spatial segregation, where no native is allowed. This exclusivity acts as a microcosm of the Empire, reinforcing the British sense of superiority and maintaining distance from the natives. The Club is described as a "spiritual citadel, the seat of British power, the Nirvana for which native officials and millionaires' pain in vain" (Orwell, 2001, p. 14). Similarly, characters like Elizabeth run immediately to the club in instances of discomfort, illustrating the alienation and perceived superiority of the English over the colony (Orwell, 2001, p. 14). This segregation enables necropower to assert its authority without jeopardizing its own stability, maintaining a clear division between the colonizer and the colonized.

Necropower, as Fanon articulates, manifests itself distinctly within colonized spaces, where the native town is described as "a place of ill fame, peopled by men of evil repute," starved of resources and living in squalor (Mbembe, 2003, p. 26). This depiction highlights the dehumanization and disposability of the colonized, whose existence is reduced to "bare life," stripped of rights and exposed to an unconditional threat of death (Agamben, 1998, p. 183). In *Burmese Days*, the death of natives is often rendered insignificant, reflecting the colonial mindset that the colonized are lesser beings. For instance, Colonel Bodger's theory that "these bloody Nationalists should be boiled in oil" exemplifies the dehumanizing and punitive attitudes of the colonizers (Orwell, 2001, p. 69). Similarly, Ellis's blinding of a schoolboy with his cane demonstrates the violent enforcement of racial hierarchies, justified by the perception that all natives are the same, thereby perpetuating the massification and devaluation of the colonized.

Conclusion

Heart of Darkness, *A Passage to India*, and *Burmese Days* each provides a compelling critique of colonialism through the lens of necropolitics. Authors Joseph Conrad, E.M. Forster, and George Orwell craft narratives that expose the dehumanizing processes and systemic extermination justified by colonial ideologies. These novels highlight the racial dynamics, entrenched social hierarchies, and psychological tolls of colonial rule, illustrating how colonial authorities deploy necropolitical strategies to manipulate life and death. This analysis integrates Achille Mbembe's concept of necropolitics with Michel Foucault's notion of biopower to shed light on the racial and sovereign dynamics that both support and challenge colonial regimes. The texts critique not only the explicit forms of racial discrimination but also the more subtle and insidious methods by which imperial power perpetuates itself through social and spatial divisions.

As depicted in these works, necropower is manifested through racism and the segregation of people and spaces, legitimizing the slaughter and subjugation of native populations. This is executed through acts of killing, torture, the display of dismembered body parts, and the reduction of natives to slave or servants, entrenched of binaries, or the "Manichean opposition of the colonizer and the colonized" (Janmohamed, 1995, p. 20). These mechanisms create identities that are internalized by both the oppressors and the oppressed. Consequently, the enforced recognition from the Other essentially becomes a mirror for the European's narcissistic self-recognition, as the native, deemed too degraded and inhuman to possess any real subjectivity, is merely a vessel for the negative attributes the European projects onto him (Janmohamed, 1995, p. 20). This dynamic illustrates the intertwined operation of necropower and biopower within the colonial racist framework.

These modernist novels scrutinize colonial practice in a manner distinct from their literary predecessors. Rather than endorsing colonization, they explore how colonies function, adopting a modernist perspective that portrays experiences as "critical, engaged, and participatory," necessitating the creation of counter public spheres to challenge the notion that a society devoid of oppositional voices is unsustainable (Gasiorek, 2015, p. xi). In this context, these novels contribute to the anatomy of movement at the discursive level (Özmağas, 2018, p. 60), providing insights into the modern mechanisms of colonial structures and governance, and drawing on the overtly coercive strategies of sovereignty.

Ultimately, these modernist literary responses reveal the intricate interplay of personal and political forces in the colonial milieu, serving as poignant reminders of the enduring legacies of colonialism.

References

- Agamben, G. (1998). *Homo sacer: Sovereign power and bare life* (D. Heller-Roazen, Trans.). Stanford University Press.
- Conrad, J. (2007). *Heart of darkness*. Penguin Classics.
- Das, S. (2009). E. M. Forster. In A. Poole (Ed.). *The Cambridge companion to English novelists* (pp. 345-360). Cambridge University Press.
- Dolin, K. (1994). Freedom, uncertainty, and diversity: A Passage to India as a critique of imperialist law. *Texas Studies in Literature and Language*, 36(3), 328-352. JSTOR.
- Fanon, F. (2008). The fact of blackness. In *Black skin, white masks*. Pluto Press.
- Foucault, M. (2003). *Society must be defended: Lectures at the Collège de France, 1975-76* (M. Bertani & A. Fontana, Eds.). Picador.
- Forster, E. M. (1989). *A passage to India*. Penguin.
- Gasiorek, A. (2015). *A history of modernist literature*. John Wiley & Sons Incorporated.
- Hampson, R. (2009). Joseph Conrad. In A. Poole (Ed.). *The Cambridge companion to English novelists* (pp. 270-308). Cambridge University Press.
- Hume, K. J. (2009). Time and the dialectics of life and death in 'Heart of darkness.' *The Conradian*, 34(2), 64-74. Joseph Conrad Society UK. JSTOR.
- Jameson, F. (2016). Modernism and imperialism. In *The modernist papers* (pp. 152-169). Verso.
- JanMohamed, A. R. (1995). The economy of Manichean allegory. In B. Ashcroft, G. Griffiths, & H. Tiffin (Eds.). *The post-colonial studies reader* (pp. 18-23). Routledge.
- Lazzarato, M. (2002). From biopower to biopolitics. *Pli*, 13, 112-125.
- Loomba, A. (2005). *Colonialism/postcolonialism*. Routledge.
- Lopez, I. F. H. (1996). The social construction of race. In J. Rivkin (Ed.), *Literary theory: An anthology* (pp. 964-974). Blackwell Publishers.

- Mbembe, A. (2003). Necropolitics. *Public Culture*, 15(1), 11-40. Duke University Press. Project Muse. <https://muse.jhu.edu/article/39984>
- Mbembe, A. (2021). *Out of the dark night: Essays on decolonization*. Columbia University Press.
- Meyers, J. (1971). The politics of A Passage to India. *Journal of Modern Literature*, 1(3), 329-338.
- Murray, A. (2009). Changes in the canon. In P. Tew & A. Murray (Eds.). *The modernism handbook* (pp. 158-169). Continuum.
- Orwell, G. (2001). *Burmese days*. Penguin Classics.
- Özmkas, U. (2018). *Biyopolitika: İktidar ve direniş; Foucault, Agamben, Hardt-Negri*. İletişim Yayınları.
- Povinelli, E. A. (2021). *The inheritance: Poetics of First Nations futures*. Duke University Press.
- Wimuttikosol, S. (2009). Colonialism and patriarchy: Interwoven powers in Burmese days' interwoven plots. *Manusya: Journal of Humanities*, 12(4), 18-29. <https://doi.org/10.1163/26659077-01204002>
- Wolfe, P. (2016). *Traces of history: Elementary structures of race*. Verso.

Summary

This article explores the intricate relationship between modernity, colonialism, and necropolitics as represented in three modernist texts: *Heart of Darkness* by Joseph Conrad, *A Passage to India* by E.M. Forster, and *Burmese Days* by George Orwell. These works critique the dehumanization and systemic extermination perpetuated by colonial ideologies, while also highlighting the use of necropolitical strategies to control life and death within colonial contexts. By integrating Achille Mbembe's concept of necropolitics with Michel Foucault's theory of biopower, this analysis sheds light on the racial and sovereign dynamics that both support and challenge colonial regimes. The study contextualizes the connection between modernism and colonial history, emphasizing how modernist narratives reflect a crisis in the colonial agenda and embody Enlightenment ideals that have influenced the socio-political landscape of empires.

The narratives examined in this article offer a critical perspective on the dichotomy between the colonizer and the colonized, underscoring the fractured and uncertain epistemological foundations of imperial logic. The works of Conrad, Forster, and Orwell are scrutinized for their exploration of the ethical and psychological turmoil resulting from colonial dominance, and for their investigation into how colonialism justifies violence and subjugation. This study reveals how colonial powers exert necropolitical control, determining who lives and who dies—a control that extends beyond mere physical dominance to the psychological colonization of minds, thereby perpetuating colonial hegemony. Ultimately, this paper demonstrates how modernist texts critique colonial necropolitics and expose the racial prejudices and biopolitical strategies essential for maintaining colonial regimes, providing deep insights into the enduring impacts of colonialism on contemporary understandings of race, sovereignty, and resistance.

In *Heart of Darkness*, Conrad presents the African continent as a stark embodiment of otherness and savagery, aligning with Mbembe's concept of necropower. The novel portrays African territories and their inhabitants as almost outside the recognized realm of humanity, dehumanizing them and justifying their exploitation. The physical and symbolic segregation of the natives, depicted through emaciated bodies bound in chains, symbolizes their reduction to mere objects within the colonial gaze. This portrayal effaces individual identities, reducing subjects to mere aggregations of body parts, which reflects the dehumanizing gaze inherent in colonialism. This strategy serves to legitimize colonial supremacy by stripping the colonized of coherent identity or voice. The spatial division within the colonies, highlighted by Frantz Fanon, serves as a method of necropower by enforcing a physical and metaphorical division of space. This dynamic is evident in *Heart of Darkness*, where the colonizers, despite their struggles with the unfamiliar territory, strive to maintain a segregated zone distinct from that of the natives.

Forster's *A Passage to India* reveals racism as an insurmountable barrier to friendship between the English and the Indians. From the outset, the narrative underscores the racial divide and systemic nature of imperial oppression. The characters' dialogues reveal the depth of racial conditioning and the imperial mindset that compels the English to maintain racial hierarchies. The novel further explores the implementation of necropower through spatial segregation, vividly depicting Mbembe's theory. Key scenes, such as Mr. Turton's segregated party, use physical space to manifest social hierarchies and underscore the 'otherness' of Indians. This segregation is not just physical but symbolic, enforcing a colonial superiority complex deeply embedded in the societal structures of Chandrapore. The narrative extends the concept of necropower beyond physical death to encompass social and political death—exclusion, marginalization, and the denial of personhood.

In Orwell's *Burmese Days*, the dynamics of colonial rule in Burma are examined, highlighting the pervasive racism and necropolitical strategies employed by the British Empire. Orwell critiques the dehumanization and systemic oppression that characterize the colonial experience, reflecting the necropolitical framework described by Mbembe. The novel presents biopower through racism as embedded at the heart of the colonial project, emphasizing the perceived and internalized inferiority of the colonized and the superiority of the colonizer. The narrative explores the issue of the inferiority of the colonized from both perspectives, showing how the minds of the colonized are shaped by the colonizer's assertion of power and hegemony. The European Club in *Burmese Days* serves as a symbolic centre of colonial power and an embodiment of colonial solidarity, reinforcing racial hierarchies and maintaining distance from the natives. This segregation enables necropower to assert its authority without jeopardizing its stability, maintaining a clear division between the colonizer and the colonized.

These modernist texts offer a compelling critique of colonialism through the lens of necropolitics. Conrad, Forster, and Orwell provide narratives that expose the dehumanizing and systemic extermination justified by colonial ideologies. They highlight the racial dynamics, social hierarchies, and psychological impacts of colonial rule, illustrating how colonial power uses necropolitical strategies to govern life and death. By integrating Mbembe's concept of necropolitics with Foucault's theory of biopower, this analysis elucidates the racial and sovereign dynamics that both underpin and challenge colonial regimes. The texts not only critique explicit forms of racial discrimination but also the subtler, insidious ways in which imperial power is maintained through social and spatial divisions. As clearly seen in these novels, necropower operates through racism and the division of people and space to justify the killings of native bodies and further the colonial project. This happens through killing, torturing, parading body parts, and keeping natives as slaves or servants by means of binaries, or the "Manichean opposition of the colonizer and the colonized." These mechanisms create identities that are internalized by both sides.

Ultimately, these modernist responses reveal the complex interplay of personal and political forces in the colonial context, offering a powerful reminder of the dark legacies of colonialism. They portray the colonial praxis under scrutiny in a way different from their predecessors. Rather than justifying colonization, they speculate on the ways colonies act, embodying a modernist stance that creates a multitude of experiences. These novels contribute to the anatomy of movement at the discursive level, providing a modernist view to

see through the modern mechanisms of colonial structures and organizations, drawing on the overtly coercive strategies of sovereignty. These texts critique colonial necropolitics and expose the racial prejudices and biopolitical strategies essential for maintaining colonial regimes, offering profound insights into the lasting impacts of colonialism on contemporary understandings of race, sovereignty, and resistance.

MÜZE-İ HÜMÂYUNU BOMBARDIMANDAN KORUMAK

PROTECTING THE IMPERIAL MUSEUM (MÜZE-İ HÜMAYUN)
FROM BOMBARDMENT

Yahya COŞKUN

Dr., TBMM., Tarih, mustafayahyacokun@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi

Gönderildiği tarih: 30 Mayıs 2024

Kabul edildiği tarih: 29 Temmuz 2024

Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article

Date submitted: 30 May 2024

Date accepted: 29 July 2024

Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Müze-i Hümayun; Birinci Dünya

Savaşı; Müzelerin Korunması; Hava

Taarruzu; Müzecilik

Keywords

Imperial Museum; World War I;

Protection of Museums; Air Attack;

Museology

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.8

Öz

İnsanoğlu en eski devirlerden itibaren kutsal saydığı veya değer atfettiği nesnelere düşman saldırılarından korumaya çalışmıştır. Değerli nesnelere biriktirme arzusu, çağlar boyu biçim ve içerik değiştirerek müzelerin oluşmasına sebebiyet vermiştir. Bir yandan insanlığın ortak geçmişini korumak için kurulan müesseseler gelişirken diğer yandan savaşlarda kullanılan silahların yıkıcı gücü de artmıştır. Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı toprakları ve özellikle başkent İstanbul, düşman uçaklarının bombalarına hedef olmuştur. Düşman uçaklarından atılan bombalar, Müze-i Hümayunun da bazı tedbirler almasını gerektirmiştir. Müze yöneticileri, tehlikenin bertaraf edilmesi için gereken tedbirleri kendi tecrübelerine göre almamış, bu hususta askeriyeden yardım istemiştir. Askeri bilim heyeti müzeye gelerek bir inceleme yapmış ve incelemelerinin neticesinde yapılması gerekenleri bildiren bir rapor hazırlamıştır. Ancak bununla yetinilmemiş ve hazırlanan rapor, mimarlarla da müzakere edilmiştir. Bunlarla birlikte tarafsız bir hükümetle irtibata geçilerek düşman devletlerden müzeyi ve çevresini hedef almamaları için talepte bulunulması talep edilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında Müze-i Hümayundaki eski eserlerin korunması gerektiği düşünülerek nakli mümkün olan eserlerin Konya'ya gönderilmesi; nakli mümkün olmayan eserlerin ise üzerlerine kum ve mumlu torbalar konularak muhafaza altına alınmasıyla başlayan süreç, savaşın sonunda bombalardan ve bombaların yıkıcı etkisinde korunma halini almıştır. Bu makalede Müze-i Hümayunun Birinci Dünya Savaşı boyunca müzeyi ve eski eserleri korumak için bombalara karşı aldığı tedbirlerden bazılarının gösterilmesi hedeflenmektedir.

Abstract

Since the earliest times, humankind has been trying to protect objects they considered sacred or precious from enemy attacks. The desire to collect valuable things has led to the formation of museums by changing form and content throughout the ages. While the institutions established to protect the shared history of humanity are developing, the destructive power of the weapons used in wars is also increasing. During the First World War, the Ottoman lands, especially the capital of Istanbul, became enemy planes' targets for bombing. The bombs dropped from enemy planes required the Imperial Museum to take precautions. According to their own experience, museum managers did not take the necessary precautions to eliminate the danger and asked for help from the military in this regard. The military science committee came to the museum and made an inspection and prepared a report stating what should be done as a result of their investigation. However, this was not enough and the prepared report was also discussed with the architects. In addition, a neutral government was contacted and requested to request the enemy states not to target the museum and its surroundings. At the beginning of the First World War, considering that the ancient works in the Imperial Museum should be preserved, the works that could be transferred were sent to Konya; The process, which started with the preservation of works that could not be transported by placing sand and wax bags on them, became protection from bombs and their devastating effects at the end of the war. This article aims to show some of the measures taken by the Imperial Museum against bombardment during the First World War.

Giriş

İnsanların daha önceki dönemlerde yaşamış topluluklardan kalan çeşitli nesnelere, kendilerinden bir iz taşıdığı için muhafaza ettiği, bu sebeple biriktirmeye ve korumaya dayalı ilk faaliyetlerin tarih öncesi çağlara kadar uzandığı ileri sürülmektedir (Muşmal 2021, s. 15) Çeşitli sebeplerle toplanıp biriktirilen değerli nesnelere, ilk devlet teşekküllerinden başlayarak galiplerin zafer nişanesi olarak görülmüş ve ait oldukları topraklardan koparılmıştır (Yücel 2006, C. 32, s. 241). Savaş veya işgal dönemlerinde galiplerin düşmanın kültür varlıklarını ganimet olarak gördüğü, işgal edilen bölgedeki kültür varlıklarının yağmalandığı veya kültürel varlıklara çeşitli sebeplerle zarar verildiği, binlerce yıldır bilinen bir gerçektir (Tzu 1998, s. 76-77).

Türk müzeciliğinin temellerinin atılmasında Tanzimat döneminin getirdiği ruh ve yenileşme çabalarının hâkim olduğu açıksa da (Ortaylı 1985, C. 6, s. 1600) Osmanlı Devleti'nde müzeciliğin tekamülünün sebeplerinden biri de yağma ve hırsızlıklara karşı koyma çabasıdır. Remzi Oğuz Arık, her ne kadar bu devirde Aya İrini'de (Çürük, 1991, C. 3, s. 492-493). Türk müzeciliğinin ilk çekirdeğinin meydana gelmesindeki sırrı henüz bilmiyorsak da İmparatorluk Türkiye'sine yapılan arkeolojik seyahatler, araştırmalar ve kazılar, Türk hafriyatçılığını doğurduğu gibi müze teşebbüsünü de meydana getirmiştir demektedir (Arık 1953, s. 1).

17 Kasım 1846 tarihli vesikadan anlaşılacağı üzere Aya İrini'deki Harbiye Ambarında insan ve hayvan suretleri ile başkaca tarihî eserler bulunmaktadır ve Osmanlılarca burası müze olarak isimlendirilmektedir. Vesikalardaki, "...ba'zı âsâr-ı atıkanın vaz'ı için Harbiye Anbarında müze ittihâz olunması", "...ber vech-i muharrer müze ittihâz olunan mahallin..." gibi ifadeler, bunun açık göstergesidir (BOA), İ.DH., 130-6662, (H-27-11-1262). 1846 yılında tesis edilen 1869 yılında Müze-i Hümâyün ismini alan ve aynı yıl bir müze müdürü tayin edilen müessese (Dethier, 1993, s. 7), önce eser toplayarak sonra kazı yaparak, her defasında aksaklıkları giderebilmek için belirli aralıklarla nizamnameler çıkararak ve en çok da yağmalanan eserlerini korumaya çalışarak büyüüp gelişmiştir.

Birinci Dünya Savaşı boyunca da Osmanlı topraklarındaki eski eserlere gerek kaçakçılık faaliyetleriyle gerekse tedhiş eylemleriyle çeşitli zarar verilmiş (BOA), DH.İ.UM.EK., 107-35), Müze-i Hümâyün yöneticileri de bu hasarları izale etmek için çeşitli tedbirler almıştır. Savaş esnasında eski eserler için özellikle İstanbul'da görülen tehlikelerden biri de düşman uçaklarının bombardımanları olmuştur. Savaşın öngörülenden uzun sürmesi, savaşı bir an evvel nihayetlendirmek isteyen itilaf devletlerini, bazı psikolojik harp taktiklerini tatbik etmeye yöneltmiş; bu

taktiklerden biri de hava taarruzları olmuştur. Savaşın sonlarına doğru Osmanlı Devleti'nin savaştan çekilmesi gayesiyle başlatılan ve şiddeti sürekli artırılan hava taarruzları için öncelikli hedefler askerî ve stratejik noktalar olmuş ancak İstanbul'da askerî ve sivil yerleşimlerin iç içe olması dolayısıyla bu tahribattan siviller ve öncelikli olmayan diğer hedefler de zarar görmüştür (Selçuk 2015, s. 97-116).

Bilhassa savaşın sonlarına doğru artan hava taarruzları dolayısıyla oluşan tehlikelere karşı Müze-i Hümâyun yöneticileri muhtelif tedbirler alarak eski eserleri korumaya çalışmıştır.

MODERN KORUMACILIĞIN TARİHİ SEYRİNE GENEL BİR BAKIŞ

Dünya'da eski eserleri muhafaza hususunda modern korumacılığın temeli sayılabilecek ilk düzenlemeler, 18. asrın sonlarında teşekkül etmeye başlamıştır. 1779 yılında Avusturya'da, 1790 yılında Fransa'da, 1818 yılında Almanya'da, 1840 yılında Portekiz'de, 1861 yılında İngiltere'deki düzenlemeler, modern manadaki ilk yasalar olarak görülmektedir. Eski eser korumacılığı hususunda Osmanlı Devleti'ndeki ilk yasal düzenleme tarihi ise 1869'tur (Muşmal, Gümüş 2021, s. 76). Lakin Osmanlı Devleti'nde de diğer ülkelerdeki gibi modern mevzuatın teşekkülünden önceki zamanlarda eserleri korumaya dair bir alaka, bu alanın göstergesi olarak nitelenebilecek irade, buyrultu, ferman ve benzeri talimatların olduğu görülmektedir (Paksoy 1993, s. 202-206).

Osmanlı Devleti'nde 1869'dan başlayarak 1874, 1884 ve 1906 yıllarında, muhtelif değişikliklerle dört Âsâr-ı Atika Nizamnamesi yayımlanmıştır (Dilbaz 2018, s. 105-128). Ancak 19. yüzyıla kadar, kültür varlıklarıyla ilgili yasal araçlar, çoğunlukla ikili veya çok taraflı anlaşmalara sınırlı kalmıştır. Bu anlaşmalar daima savaş sonrası barış anlaşmaları veya savaş hukukuna ilişkin dokümanlar olarak tezahür etmiştir. Kültür varlıklarıyla ilgili ilk uluslararası düzenlemelerin savaş hukukuyla ilişkili olarak ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Çünkü tarih boyunca savaş, huzursuzluk veya silahlı çatışma durumlarında sivil halkla birlikte kültür varlıkları da en ağır zararı gören unsurlardan olmuştur.

Savaş hukukunun kurucu belgelerinden biri olarak kabul edilen Lieber Kanunu, savaşın bile insan hayatını korumak için standartlara sahip olması gerektiği anlayışına dayanarak oluşturulmuştur. Bu Kanun, Amerikan İç Savaşı sırasında 1863 yılında kaleme alınmıştır ve bu nedenle ulusal bir hukuki araç olarak kabul edilmektedir. Ancak aynı zamanda 1874 Brüksel Bildirisi'nin referans belgesi olan 1899 Lahey Sözleşmesi'nin de atası olarak kabul görmektedir (Lindsay, 2014, s. 19).

1899'da düzenlenen I. Lahey Konferansı; 1874 Brüksel Konferansı'nda taslağı oluşturulan ancak onaylanmayan Savaş Hukuku Bildirisi'ni gözden geçirmek ve canlandırmak amacıyla toplanmıştır. 1899 Lahey Sözleşmesi'nin 56. maddesi, dine, sanata, bilime ve eğitime adanmış binaların gereksiz yıkımını yasaklayan ve koruyan bir hüküm içermektedir. Kültürel mülklerin korunmasına yönelik önlemleri içeren bu madde, savaş sırasında bu tür önemli yapıların zarar görmesini sınırlamayı amaçlamaktadır (Higgins, 1909). Ayrıca, Sözleşmenin 47. Maddesi yağmalamayı resmen yasaklamaktadır. Aynı hükümler, Sözleşmenin 1907 tarihli İkinci Lahey Konvansiyonu'nda, sadece ifade biçiminde çok küçük değişikliklerle birlikte yer almaktadır.

1919 yılında, Versay Anlaşması ve Saint-Germain-en-Laye Anlaşması olmak üzere iki önemli anlaşma, kültür varlıklarının iadesi ve ihyası konusunu ele almıştır. Bu anlaşmalar kültür varlıklarına el konulması durumunda tazmininin; sanat eserleri, arşiv belgeleri, tarihi belgeler gibi unsurlar için gerekli hallerde iade talebinde bulunulabilmesinin temelini atan belgelerdir (Library of Congress, 2023). Kültürel mülkün korunmasına tamamen adanmış ilk uluslararası sözleşme, 1935 Washington Anlaşması'dır. Aynı zamanda Roerich Anlaşması veya Sanatsal ve Bilimsel Kurumlar ile Tarihi Anıtların Korunmasına Dair Pan-Amerikan Anlaşması olarak da bilinmektedir. Amerika kıtası kapsamında yapılan bölgesel bir anlaşma olan bu metin, savaş ve barış zamanında bazı kültür varlıklarının biçimlerini korumayı amaçlamaktadır, ancak kapsamlı bir şekilde tüm kültür varlıklarını kapsamamaktadır (UNESCO, 1984). 1935 tarihli Taşınır Tarihi Değeri Olan Varlıkların Korunmasına İlişkin Anlaşma, Amerika kıtası kapsamında imzalanan ilk çok taraflı anlaşmadır ve kültür varlıklarının iadesi konusunda yabancı mevzuatın uygulanmasını mümkün kılmaktadır (Wantuch Thole, 2015, 178). Dünyada bugün hala meri olan mevzuat 20. asrın başından itibaren şekillenmeye başlamıştır. Bilhassa savaş ve savaş dönemlerinde işlenen suçlara dair ilk uluslararası düzenlemeler olan 1899 ve 1907 Lahey Sözleşmelerinin 56. Maddesine göre, savaş esnasında devlete ait olsa bile aralarında din, eğitim, sanat ve bilim müesseselerine ait mahallerin özel mülk gibi muamele görmesi belirtilmektedir. Aynı maddede, bu gibi yerlerde bulunan tarihi eserlerin zapt, imha ve tahrip edilmesi de yasaklanmaktadır (ICRC, 2022a). Mezkûr sözleşmelerin 47. Maddesinde, yağmalamanın her türlü de kesin bir biçimde yasaklanmaktadır (ICRC, 2022b).

Bu tarihsel sıralama içerisinde bakıldığında Osmanlı Devleti'nde çıkarılan yasaların, alışlagelmiş söylemin aksine çok geç kalınmış çalışmalar olmadığını söylemek mümkün olabilmektedir. Bilhassa Birinci Dünya Savaşı esnasında başta Müze-i Hümayundaki eserleri muhafaza etmek için alınan önlemlerin, koruma tarihimiz açısından çok önemli olduğu açık bir gerçektir. Koruma önlemleri ile bu husustaki gayretin, dünyadaki koruma bilincine ve tatbikatına dair uygulamalar bakımından çağdaşları arasında da mühim bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

MÜZE-İ HÜMÂYUN'UN TAARRUZLARA KARŞI TEDBİRLERİ

Müze-i Hümayun Müdürü Halil Bey'in 25 Temmuz 1918 tarihinde Maarif Nezaretine yazdığı yazıdan, henüz harbin başlarında ve özellikle Çanakkale taarruzlarının başlamasıyla düşmanın tecavüzlerine karşı ihtiyat tedbiri olarak 21-23 Aralık 1914 tarihlerinde verilen emir gereğince müzedeki eserlerin bir kısmının tahliye edildiği anlaşılmaktadır. Belgede aktarılanlara göre nakli mümkün olan sikke koleksiyonlarıyla en kıymetli eşyalar (Hazine-i Hümayun eşyasıyla birlikte) Konya'ya gönderilmiş ve bazı eserler de müzenin mahzenine indirilmiştir. Mermerden yapılan, ağırlıkları sebebiyle nakli mümkün olmayan kıymetli ve büyük lahitler ise üzerlerine kum ve mumlu torbalar konularak muhafaza altına alınmıştır. Düşmanın Çanakkale'den uzaklaştırılması üzerine tehlikenin bertaraf edildiğine dair 24 Ocak 1916 tarihli emirnameye binaen Konya'da bulunan eserler geri getirilmiş ve mermer eserler üzerindeki kum torbaları da kaldırılarak yeniden eski müze tertibatına dönmüştür (BOA), MF.MKT., 1236-52/1).

Ancak Halil Bey'in yazıyı yazdığı günlerde (24-25 Temmuz 1918) düşman tayyareleri İstanbul'a yine taarruz etmektedir. Halil Bey'in aktardığına göre bu taarruzlarda özellikle Sarayburnu civarında bulunan silah ve mühimmat depoları ile şimendifer istasyonu ve sair askerî mevkieler hedeflenmektedir. Bu sebeple birçok kıymetli esere ev sahipliği yapan müze de tehlike altındadır. Müze yönetimine göre bu taarruzlara karşı alınması gereken koruma tedbirlerinin belirlenebilmesi için askeriyeden bir bilim heyetinin Müze-i Hümayuna gelerek daireleri muayene etmesi ve bu dairelerin mukavemet derecelerini belirlemesi gerekmektedir. Halil Bey böyle bir heyetin acilen gönderilmesi gerektiğini ifade etmekte ve bu hususun Harbiye Nezaretine iletilmesini talep etmektedir (BOA), MF.MKT.,1236-52/1). Vesikalardan anlaşıldığı üzere bu talep hemen Harbiye Nezaretine gönderilmiş (BOA), MF.MKT., 1236-52/2), Maarif Nezaretinin 27 Temmuz 334 (1918) tarihli tezkiresi üzerine Müze-i Hümayun Müdüriyetine müracaat edilerek âsâr-ı atikanın (eski eserlerin) bulunduğu daireler tetkik ve muayene olunmuştur (BOA), MF.MKT., 1236-52/3).

MUAYENE HEYETİNİN TESPİTLERİ

Muayene Heyetinin 27 Ağustos 334 (1918) tarihli raporu, Müze-i Hümâyûn “dairelerinin çatıları pek desenli olmasıyla hasebiyle haricen muhafazaları gerek malzeme noksanından gerek çatıların pek mukavemetli olmasından mümkün görülememektedir” diye başlamaktadır. Heyet raporuna göre yapılan incelemenin ardından karara bağlanan hususlar şöyledir:

1. Asıl büyük dairenin alt kat tavanını teşkil eden üst kat döşeme tabanı *putrel* ve betonla *kârgîr* olarak inşa edilmiş olduğundan oldukça metaneti hâiz görüldüğünden alt katta bulunan âsâr-ı atıkanın nakline hâcet görülmeyip yalnız üst katta bulunan ve nakli mümkün olan tüm kıymettâr âsâr-ı atıka ile kütüphanenin, Çinili Köşk Mahzeni ile diğer mahzenlere nakledilerek orasının tahliyesi
2. Zikredilen üst kat döşeme her ne kadar metâneti hâiz görülmekte ise de alt katta mevcut olan en nâdir lahitlerin ve buna benzer kıymettâr âsâr-ı sâirenin her ihtimâle karşı [büyük bombaların doğrudan doğruya isabet ihtimâline karşı] koruma sağlayabilmesi için üst kat döşemelerinin üzerlerine tesadüf eden mahallerin, merbût odadaki birinci şekil gibi şimendifer rayı ve yahut *putrel* ve yahut harçtan tedarik olunabilecek 15/20 santimetre kesilmiş ve kâfi miktar uzunlukta kirişlerle setr olunması ve alt katta dahi ikinci şekildeki gibi birer sandıkçeler yapılarak derûnunun kumla imlâsı. Fazla malzeme tedarik bulunduğu takdirde iş bu ahvâlin her kıymettâr eşyâya tatbik olunmasında fâide ziyâdedir.
3. Çinili Köşk'te bulunup herhangi bir bomba veya çarpma tesiriyle kolaylıkla kırılacak eserlerin mahzene kaldırılması. Sair eşyaya gelince mezkûr köşk kubbesinin sağlam ve metîn olması hasebiyle kâfi mukâvemeti hâiz ise de atılacak bombaların parçalarına karşı muhafaza için takriben iki metre yüksekliğinde ve 15/20 santimetre kesilmiş direkler üzerine müstenid kalaslardan geçici bir tavan inşası icap eder. Kalasların semeni beş santimetreden aşağı olmamalıdır.
4. Kable'l-İslâm Âsâr-ı Şerîfe Müzesinin (Eski Şark Eserleri Müzesi) dâhili de aynı şekilde kalaslardan bir tavanla setr ve muhâfaza etmek gerekmektedir (BOA, MF.MKT.,1236-52/3).

Heyet kararlarının yazıldığı raporun altında ayrıca inşaatta kullanılacak malzemenin uzunluğunun fazla olması halinde bunların daha sonra satılmalarında veya kullanımlarında istifade edilebilmesi için kesilmeyip olduğu gibi bırakılmalarında mahzur olmadığı da not edilmiştir (BOA), MF.MKT.,1236-52/3).

27 Temmuz 334 tarih ve 708/243624 numaralı tezkireyle Maarif Nezaretinden Harbiye Nezaretine yazılan yazı, 27 Ağustos tarihli incelemenin ardından Harbiye Nezareti tarafından 4 Eylül'de cevaplanmıştır. Yazıya göre Müze-i Hümâyûn dairelerinin hava taarruzlarına karşı korunması için gereken tedbirleri içeren ve Tecrübe ve Muayene Heyetince tanzim olunan rapor, yazının ekinde gönderilmiştir (BOA), MF.MKT., 1236-52/4).

TEDBİR İÇİN GEREKEN TAHSİSAT VE DÜŞMANA MÜRACAAT

Halil Bey, “*heyet-i fenniye-i askeriyyenin*” raporunda belirtilen tedbirlerin alınabilmesi için tahmin edilen meblağı Maarif Nezaretine arz etmiştir. Yazıda zikredilene göre o günlerde (18 Ekim 1918) vuku bulan tayyare taarruzu göstermiştir ki, bombalar bir takım özel mevkileri vurmakta ve birçok telefata sebebiyet vermektedir. Bu sebeple raporda belirtilen tedbirler, hükümetçe gerekli görülüyorsa istenilen tahsisat acilen gönderilmelidir. Ancak bu buhranlı zamanlarda tahsisatın gönderilmesi mümkün değilse Müzeler ve Topkapı Saray-ı Hümâyûnu gibi bunca nefis ve tarihî esere ev sahipliği yapan yerlerin ve müesseselerin, düşmanlar tarafından hedef ittihâz olunmaması için diğer bazı muharip memleketler tarafından da yapıldığı haber alınan şekilde tarafsız bir hükümet vasıtasıyla düşmanlara müracaat edilmesi de düşünölmelidir (BOA), MF.MKT., 1236-52/6).

Maarif Nezaretinden Bâbıâliye yazılan yazıda, önceki yazışmaların özetlendiği; müzenin maruz olduğu tehlikenin bertaraf edilebilmesi için Harbiye Nezaretinden gönderilen heyet-i fenniye-i askeriyyenin verdiği rapor üzerine derhal mimarlarla da müzakere edildiği, yapılan keşif sayesinde gereken tedbirlerin alınabilmesi için toplamda beş bin altı yüz yetmiş yedi liraya ihtiyaç olduğunun müzeden bildirildiği, Maarif Nezaretinde bu miktarın bulunduğu ve bu meblağın gönderilmesi için müsaade istenildiği görölmektedir. Halil Bey'in teklifi Nezaretçe de makul görölmüş olmalı ki, meblağın gönderilmesine müsaade edilmemesi halinde Müze-i Hümâyûnlar Müdür-i Umûmiliğinden bildirildiği gibi müzelerin düşman uçakları tarafından hedef alınmaması için bazı muharip memleketlerin de yaptıkları gibi tarafsız bir hükümet vasıtasıyla savaş halinde olunan devletlere müracaat edilmesi için teşebbüste bulunulması talebi de yazıya eklenmiştir (BOA), MF.MKT., 1236-52/7).

Maarif Nezaretinin konuyla ilgili 22 Temmuz 1918 tarihli tezkiresi Mondros Mütarekesinden iki gün önce Meclis-i Vükela'da okunarak karara bağlanmıştır. Karar metni şöyledir:

Tezkire-i mezkurenin son fıkrasında beyan olunduğu vech ile müzeler ve Topkapı Saray-ı Hümayunu gibi âsâr-ı tarihiyye ve nefiseyi muhtevi bulunan emâkin ve müesseselerin düşmanlar tarafından hedef ittihâz olunmaması için bazı muhârib memleketler tarafından dahi yapıldığı üzere bitaraf bir hükümet vesâtatıyla düşmanlarımız nezdinde teşebbüsâtta bulunulması lüzumunun Hariciye Nezaretine tebliği ve Maarif Nezaretine cevaben malumat verilmesi tezekkür kılındı (BOA), MV., 212-230).

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı'nın henüz başlarında Müze-i Hümayundaki eski eserlerin korunması gerektiği düşünülmüş, nakli mümkün olan eserler Konya'ya gönderilmiş; nakli mümkün olmayan eserler ise üzerlerine kum ve mumlu torbalar konularak muhafaza altına alınmıştır. Savaşın sonlarına doğru düşman uçaklarının İstanbul'daki bombardımanlarının müze için yeniden tehlike arz ettiği değerlendirilmiş ve bu hususta yeni tedbirlerin alınmasına ihtiyaç olduğu düşünülmüştür. Başta Müze Müdürü Halil Bey olmak üzere müze yöneticileri, tehlikenin bertaraf edilmesi için gereken tedbirleri kendi tecrübelerine göre almamış, bu hususta askeriyeden yardım istemiştir.

Askerî bilim heyeti müzeye gelerek bir inceleme yapmış ve incelemelerinin neticesinde yapılması gerekenleri bildiren bir rapor hazırlamıştır. Ancak bununla yetinilmemiş ve hazırlanan rapor, mimarlarla da müzakere edilmiştir. Yapılan keşif çalışmalarına göre gereken tedbirlerin alınabilmesi için ihtiyaç duyulan meblağ beş bin altı yüz yetmiş yedi lira olarak belirlenmiştir ve bu meblağı karşılayacak bütçenin Maarif Nezaretinde mevcut olduğu belirtilmiştir.

Halil Bey savaş esnasında müze için bu tahsisatın ayrılamayacağından endişe etmiş olmalı ki, alternatif olarak başka devletlerce de yapıldığını işittiği diğer bir önlemleri Maarif Nezaretine iletmiş ve tarafsız bir hükümetle irtibata geçilerek düşman devletlerden müzeyi hedef almamaları için talepte bulunulabileceğini ifade etmiştir. Maarif Nezareti, bu talebi Bâbıâli'ye iletmiştir. Talep Meclis-i Vükelâ'da karara bağlanmış; yazı, gereği için Harbiye Nezareti'ne, bilgi için Maarif Nezareti'ne gönderilmiştir.

Müzenin ve içindeki eserlerin korunması için Birinci Dünya Savaşı esnasında alınan önlemlerin koruma tarihimiz açısından önemli olduğu açık bir gerçektir. Bununla birlikte koruma önlemleri ile bu husustaki gayretin, dünyadaki koruma bilincine ve tatbikatına dair uygulamalar bakımından çağdaşları arasında da mühim bir yer tuttuğunu söylemek mümkündür.

Birinci Dünya Savaşı esnasında kazanılan bu tecrübenin İkinci Dünya Savaşı için de yol gösterici olduğunu değerlendirilebilir. İkinci Dünya Savaşı'nın henüz başında İstanbul Arkeoloji Müzeleri, Türk- İslam Eserleri Müzesi ve Topkapı Sarayındaki eserlerden taşınabilir olanlarının ülkenin çeşitli yerlerinde bulunan depolara nakledilmesi; bu işlemin basından da gizlenerek yapılması ve benzeri tedbirler savaş halinde kültür varlıklarının korunması konusundaki önemli uygulamalar olarak değerlendirilmektedir. 2011 yılında Suriye'de başlayan savaşta, bilhassa Türkiye-Suriye sınırına yakın bölgelerde bulunan antik kentlerdeki taşınır ve taşınmaz kültür varlıklarına zarar verme ihtimali olan eylemler için de çeşitli tedbirler alınmıştır. Savaş durumunda kültür varlıklarının korunması için alınan tedbirler ve bu husustaki tatbikatlar, Birinci Dünya Savaşı'nda başlamış ve halen devam etmektedir. Savaşlar ve savaşlarda kullanılan silahlar biçim değiştirdikçe savaş halinde kültür varlıklarını koruyabilmek için alınan tedbirler de değişmeye devam edecektir.

Kaynakça

- Arık, R. O. (1953). *Türk Müzeciliğine Bir Bakış*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: DH.İ.UM.EK., Dosya No: 107 Gömlek No:35. "Asar-ı Atika ve Milliye'nin Muhafazasına İtina Edilmesinin İlgilere Tebliği" Tarihi: H.28/05/1335.
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: MF.MKT., Dosya No:1236 Gömlek No:52/1 "Müze-i Hümayundaki Eşyanın Uçak Saldırılarından Korunması Maksadıyla Mahzenlere Taşınması İçin Gereken Meblağın Tahsisatı Munzama Olarak Verilmesi ve Tarihi Eserlerin Zarar Görmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması." Tarihi: H.16/01/1337
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: MF.MKT., Dosya No:1236 Gömlek No:52/2. "Müze-i Hümayundaki Eşyanın Uçak Saldırılarından Korunması Maksadıyla Mahzenlere Taşınması İçin Gereken Meblağın Tahsisatı Munzama Olarak Verilmesi ve Tarihi Eserlerin Zarar Görmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması." Tarihi: H.16/01/1337

- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: MF.MKT., Dosya No:1236 Gömlek No:52/3. “Müze-i Hümayundaki Eşyanın Uçak Saldırılarından Korunması Maksadıyla Mahzenlere Taşınması İçin Gereken Meblağın Tahsisatı Munzama Olarak Verilmesi ve Tarihi Eserlerin Zarar Görmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması.” Tarihi: H.16/01/1337
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu MF.MKT., Dosya No:1236 Gömlek No:52/4. “Müze-i Hümayundaki Eşyanın Uçak Saldırılarından Korunması Maksadıyla Mahzenlere Taşınması İçin Gereken Meblağın Tahsisatı Munzama Olarak Verilmesi ve Tarihi Eserlerin Zarar Görmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması.” Tarihi: H.16/01/1337
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: MF.MKT., Dosya No:1236 Gömlek No:52/6. “Müze-i Hümayundaki Eşyanın Uçak Saldırılarından Korunması Maksadıyla Mahzenlere Taşınması İçin Gereken Meblağın Tahsisatı Munzama Olarak Verilmesi ve Tarihi Eserlerin Zarar Görmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması.” Tarihi: H.16/01/1337
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: MF.MKT., Dosya No:1236 Gömlek No:52/7. “Müze-i Hümayundaki Eşyanın Uçak Saldırılarından Korunması Maksadıyla Mahzenlere Taşınması İçin Gereken Meblağın Tahsisatı Munzama Olarak Verilmesi ve Tarihi Eserlerin Zarar Görmemesi İçin Gerekli Tedbirlerin Alınması.” Tarihi: H.16/01/1337
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: MV., Dosya No:212- Gömlek No:230. “Topkapı sarayı ve asarı tarihiyye ve nefise ihtiva eden mahallere düşmanın hava taarruzunda bulunmaması için tarafsız hükümetler vasıtasıyla düşman memleketlerinde teşebbüslerde bulunması.” Tarihi: H. 20/01/1337
- BOA (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi) Fon Kodu: İ.DH., Dosya No.130 Gömlek No: 6662, “Ambar-ı amireye eski silahların konulması için bir yer tanzim ve tesviyesinin yapılması” Tarihi: H. 27/11/1262
- Çürük, C. (1991). Askerî Müze. *İslâm ansiklopedisi* (C. 3, s. 492-493). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Dağ, M. ve Üzüm, İ. H. (2021). *Cephe Hattında Türk ve Fransız Basınında Antep Savunması (1918-1921)*. Gaziantep: Gazi Kültür AŞ Yayınları.

- Dethier, P. A. (1993). İstanbul: Boğaziçi ve İstanbul (19. Yüzyıl Sonu). İstanbul: Eren Yayıncılık.
- Gerçek, F. (1999). *Türk Müzeciliği*. Ankara: T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Higgins, A. P. (1909). *Lahey Barış Konferansları ve Diğer Uluslararası Savaş Hukuku Konferansları. Konvansiyon Metinleri ve Yorumlar*. Cambridge, Cambridge Üniversitesi Yayınları.
- ICRC. (2022a). *Convention (III) with Respect to the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. Lahey, 1899*. Erişim Tarihi: 22.02.2022, <https://ihl-databases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=6E8D0C88F0AF1E95C12563CD00516000>.
- ICRC. (2022b). *Treaties, States Parties and Commentaries*. Erişim Tarihi: 22.02.2022, <https://ihldatabases.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=FA13E789FD4EAFF0C12563CD005168CC>
- Library of Congress. (2023). *Versay Anlaşması, Madde 245-247*. Erişim tarihi: 13.05.2023, <http://www.loc.gov/law/help/us-treaties/bevans/m-ust000002-0043.pdf>
- Muşmal, H. ve Gümüş, H. (2021). *Türkiye’de Müzecilik (1839-1938)*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Ortaylı, İ. (1985). Tanzimat’ta Vilayetlerde Eski Eser Taraması. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye ansiklopedisi* (C. 6, s. 1599-1600). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Selçuk, M. (2015). Birinci Dünya Savaşı’nda İtilaf Devletleri’nin İstanbul’a Yönelik Hava Taarruzları. *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1, 97-116.
- Tzu, S. (1998). *The Art of War*. (T. Cleary, Çev.). Londra: Shambhala.
- UNESCO. (1984). *Taşınabilir Kültür Varlıklarının Korunması I. Hukuki Metinler Derlemesi*. Erişim tarihi: 12.05.2018. <http://unesdoc.unesco.org/images/0006/000603/060309eo.pdf>
- Wantuch Thole, M. (2015). *Kültürel Mülklerin Sınırötesi Hukuki İhtilaflarda: Hakları Taleplere Dönüştürme*. Berlin: W. De Gruyter.
- Yücel, E. (2006). Müze. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 32, s. 240-243). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Summary

People have been collecting ancient artifacts for various reasons since prehistoric times. The valuable works collected have entered the spoils of the victors in wars. In wars and invasions, the victors have considered the works of their enemy, which have material and spiritual value, as spoils, plundering cultural assets in the occupied area or damaging cultural assets.

Starting from ancient times, various protection methods have been developed to protect damaged ancient artifacts and cultural assets, especially due to wars and invasions. The first regulations in the modern sense regarding the protection of ancient artifacts began to form in the 18th century. The date of the first legal regulation on the subject of ancient artifact conservation in the Ottoman Empire is 1869. There has been interest in protecting works in the Ottoman Empire before the formation of modern legislation, as in other countries. This interest can be characterized by many instructions from sultans or administrators.

In the Ottoman Empire, starting from 1869, four Ancient Artifacts Ordinances were published with various changes in 1874, 1884, and 1906. The law currently in force in Turkey regarding the protection of cultural assets is the Law No. 2863 on the Protection of Cultural and Natural Assets, which came into effect in 1983. This law is based on the 1906 Ordinance, which remained in force until 1973 during the Republic period.

The legislation that is still valid worldwide today began to take shape from the beginning of the 20th century. Especially, the first international regulations regarding crimes committed during wars and war periods are the 1899 and 1907 Hague Conventions, according to Article 56 of which, places belonging to religious, educational, artistic, and scientific institutions are to be treated as private property even if they belong to the state during war. The same article also prohibits the capture, destruction, and damage of historical artifacts found in such places. Article 47 of the Conventions strictly prohibits all forms of looting.

This study examines the measures taken by museum directors and various initiatives in this regard, which are almost contemporary with the first international regulations on crimes committed during wars and war periods, during World War I. The measures taken by the Museum during World War I contain important information for the history of Turkish conservation, as they have not been studied until today.

The study reveals that as a precaution with the onset of the Gallipoli attacks at the beginning of World War I, an order was given on December 21-23, 1914, for the evacuation of some of the artifacts in the museum. While some artifacts were taken to Konya, others were taken to the basement of the museum. Precious and large sarcophagi, which could not be transported due to their weight, were especially protected against bombings by covering them with sand and waxed bags. Upon the enemy's withdrawal from Gallipoli, the order of January 24, 1916, indicated that the danger had been eliminated, and the artifacts in Konya were returned, and the museum exhibition was restored to its original state by removing the sandbags from the marble works.

On July 24-25, 1918, enemy aircraft attacked Istanbul. These attacks targeted some ammunition depots and train stations. Although military points were targeted, the museum was very close to this location, putting many valuable artifacts hosted by the museum at risk.

Therefore, the museum management requested a scientific committee from the military to determine the necessary protective measures against these attacks. It is understood from the documents that this request was immediately sent to the Ministry of Defense, and following the memorandum of the Ministry of Education dated July 27, 1918, the Museum Directorate applied, and the departments where the ancient artifacts were located were examined.

According to the report of the inspection team from the military, measures such as protecting the upper floors with wood, creating new crates, relocating movable artifacts, and creating temporary ceilings with various planks were determined. The report also noted that there was no objection to leaving the materials used in the construction as they were so that they could be used later.

From the writings of Museum Director Halil Bey, it is understood that the bombs hit some special locations and caused a lot of damage. Therefore, the allocation requested for the measures mentioned in the report needs to be sent urgently. Halil Bey suggested that if it was not possible to send the allocation during these turbulent times, neutral governments should be approached through a neutral government so that places hosting historical artifacts, such as Museums and Topkapı Palace, would not be targeted by enemies.

According to a letter written to the government by the Ministry of Education, the report from the Defense Ministry's team was also discussed with architects. Thanks to the inspection, it was reported from the museum that a total of five thousand six hundred seventy-seven liras was needed to take the necessary measures, and the Ministry reported that this amount was available and permission was requested to send it.

No bombs hit the museum at the end of the war, yet both scientific studies that could be deemed scientific were conducted and scientific practices were implemented, and seeking help from neutral governments was considered.

It is an evident fact that the measures taken for the protection of the museum and its artifacts during World War I are significant in terms of Turkish conservation history. Moreover, it is possible to say that the efforts in conservation measures and the dedication to this matter also hold an important place among contemporary practices in terms of the awareness and application of conservation worldwide

ALL THE THINGS WE NEVER SAID THROUGH THE LENS OF NARRATIVE EMPATHY*

EMPATİK ANLATI ÇERÇEVESİNDEN ALL THE THINGS WE NEVER SAID

Nalan DEMİR

Lecturer, Gümüşhane University, International Relations Office,
nalandemir@gumushane.edu.tr

Mehmet Başak UYSAL

Assist. Prof.Dr., Atatürk University, English Language and Literature,
mbuysal@atauni.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 7 Haziran 2024
Kabul edildiği tarih: 12 Eylül 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 7 June 2024
Date accepted: 12 April 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Empatik anlatı; Empati;
Somutlaştırılmış anlatım; Yasmin
Rahman; All The Things We Never
Said

Keywords

Narrative empathy; Empathy;
Embodied narration; Yasmin
Rahman; All The Things We Never
Said

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.9

Abstract

The study examines Yasmin Rahman's young adult novel, *All The Things We Never Said* (2019), from the perspective of narrative empathy. The work centres around the survival challenges faced by three young individuals: Cara, Olivia, and Mahreen. Cara is rendered immobile as a result of her father's death in a tragic incident, and thereafter manifests symptoms indicative of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). Olivia is compelled to conceal her mother's lover's act of abuse in order to ensure her own survival, while Mahreen struggles with the challenges posed by anxiety and depression. The story ends with their relationship progressing from an initial endeavour to assist one another in dying to a strong friendship that promotes reciprocal healing. The novel's narrative strategies were examined within the framework of narrative empathy theory to understand how they may evoke empathic responses towards young adults with mental illnesses. This analysis is significant because it highlights how the novel uses point of view and embodied narration to encourage readers to empathize with the experiences and struggles of young adults facing mental health challenges. By focusing on these narrative techniques, the novel aims to foster a deeper understanding and compassion for this demographic, thereby challenging stigmas and promoting mental health awareness. This highlights the importance of narrative empathy in literature, as it not only engages readers emotionally but also facilitates a more profound connection with the characters' inner lives.

Öz

Bu çalışma, Yasmin Rahman'ın *All The Things We Never Said* (2019) adlı genç yetişkin romanını genel olarak okurun metni kendi deneyimi gibi canlandırması üzerine kurulu olan empatik anlatı (narrative empathy) teorisi açısından incelemektedir. Söz konusu roman çağdaş İngiliz (Bengal asıllı) genç yetişkin yazarı Yasmin Rahman'ın ilk eseridir ve Cara, Olivia ve Mahreen adlı üç gencin mücadele ettiği sorunlara odaklanır. Roman bu üç gencin birinci tekil şahıs anlatımı ile okura sunulur. Cara, babasını kaybettiği elim bir kaza sonucu tekerlekli sandalyeye mahkûm kalır ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu ile mücadele eder. Babasının ölümünden kendini sorumlu tuttuğu ve engelli yaşam biçiminin zorluklarına alışmadığı için kendini öldürmek ister. Olivia, annesinin erkek arkadaşı tarafından istismara uğrar ve bununla baş etmeye çalışır. Ancak bu süreçte kimsenin kendine inanmayacağı düşüncesiyle istismarı kimseye anlatamaz. Mahreen ise, çeşitli sebeplerle yaşadığı kaygı ve depresyon ile mücadele etmektedir. Roman başlarda intihar etmek için birbirlerine yardım eden gençlerin geliştirdiği birbirlerini iyileştiren arkadaşlığı ile son bulur. Romanda başvurulan anlatı teknikleri empatik anlatı teorisi bağlamında incelenmiş ve tartışılmıştır. Bu bağlamda bakış açısı ve somutlaştırılmış anlatım irdelenmiştir. Bakış açısı kapsamında eşzamanlı anlatım, dramatik ironi ve okura hitap ele alınmış ve ardından romandaki somutlaştırılmış anlatım incelenmiştir. Bu inceleme, romanda ruh sağlığı sorunları ile mücadele eden gençlere karşı okuru empati kurmaya teşvik etmede bakış açısı ve somutlaştırılmış anlatımın rolünü vurgulaması bakımından oldukça önemlidir. Bu teknikler vasıtasıyla hem bu tür sorunlardan musdarip bireylerin kendilerini yalnız hissetmemesi hem de bu bireylere karşı anlayış geliştirilmesi ve onları ötekileştirmenin önüne geçerek ruh sağlığı sorunları konusunda okuryazarlık kazandırma mümkün olabilir. Bu da okurun karakterlerin iç dünyasıyla derin bağlar kurmasını kolaylaştırması bakımından empatik anlatımın önemini vurgulamaktadır.

* This work was supported by Research Fund of the Atatürk University. Project Number: 12588.

Introduction

The current study examines a young adult novel by Yasmin Rahman, a Bengali writer of Bengali descent who was born and educated in England. Rahman has an MA in Creative Writing from the University of Hertfordshire and an MA in Writing for Young People from Bath Spa University. The 2018 YA Book Prize Special Achievement Award was bestowed upon the author for her short story "Fortune Favors the Bold" by Bookseller. Yasmin Rahman's inaugural novel, *All The Things We Never Said*, was released in 2019.

The novel centres on the survival conflict of three young individuals: Cara, Olivia, and Mahreen. After an accident in which her father was killed, Cara is unable to walk and is confined to a wheelchair. She also begins to experience symptoms of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). Olivia is compelled to conceal the fact that her stepfather is assaulting her in order to survive. As for Mahreen, she is contending with the anxiety and depression that have engulfed her existence. The website that these three friends signed up with the intention of ending their lives is the connecting link that unites them, despite their lack of prior acquaintance. As seen, the novel explores the challenges that young individuals commonly endure, as is frequently observed in the young adult genre. Although it depicts delicate issues such as suicide, it can be claimed that it meets most of the criteria in WHO 2008 guidelines for the depiction of suicide in media (Taylor, 2023). Only the details regarding Mahreen's suicide do not align with this guideline. However, it has many positive aspects on the depiction of suicide. It aims to educate readers, includes information about help sources, suicide is not depicted as a solution to the problems, promotes seeking help, and offers hope. In the end it concludes with the young individuals' relationship, which evolves from an initial attempt to assist one another in dying to a robust friendship that fosters mutual healing.

There is a lack of research within the field of Young Adult Literature (YAL) that primarily focuses on the investigation of narrative empathy. For example, Silva (2014) analyses metaphors to explore the idea of mind reading in the context of fantasy fiction. In her study, Nikolajeva (2014) explores the concepts of narrative empathy and identification in the context of a modern young adult dystopia, thus making a valuable contribution to the field. She examines the utilization of first-person narration, the depiction of emotions through embodiment, the integration of mind reading within the narrative, immersive identification, and the element of mystery related to narrative empathy. In Taylor (2023), the only study so far that examines

the novel analysed in the current study, the novel is examined in terms of whether its depiction of suicide complies with WHO's guidelines for its depiction in media. However, the current study focuses on the potential of the novel eliciting empathic responses in readers.

In this study the techniques employed to elicit empathic reactions in the novel were analysed in the context of narrative empathy theory in order to reveal the novel's potential to evoke empathy towards young adults with mental disorders. Before analysing these techniques, it seems appropriate to first explore the concepts of empathy and narrative empathy. The novel's depiction of empathy was also scrutinized and discussed, since it has the potential to function as a schema for enhancing the reader's empathy.

Empathy can be broadly defined as an emotional response to the emotional state of another person. It involves the observer experiencing the same emotions as the person being observed, or anticipating the emotions they would feel if they were in their position (Hoffman, 2008, p. 440). Zaki and Ochsner (2016, p. 871) define empathy as the ability and tendency to comprehend and relate to the emotional and mental states of others. They identify two forms of empathy: experience sharing and mentalizing. The observer can convey the act of sharing experiences by discerning an empathetic reaction through tangible indicators such as facial expressions, voice, posture, and so forth, which reveal the emotional state of the individual being observed. Empathic responses that occur in the early years of life are predominant, immediate, and unconscious. These responses are processed in the neural resonance, which is the area of the brain responsible for sensorimotor processing, visceral sensation, and emotion.

The second form is mentalization, which refers to the cognitive process of using common theories to reason about the inner situation and mood of the observed individual (Zaki & Ochsner, 2016, p. 872). It aims to forecast an individual's psychological condition by considering both general information and external indicators. Mentalizing, a cognitive process, starts to develop around the end of the first year of life and continues to progress throughout childhood. It necessitates time, effort, and attention. Research indicates that the cognitive representation and expression of internal states or moods elicit similar interactions as those observed in the sensory and visceral regions of the brain (Zaki & Ochsner, 2016, p. 877). Contrary to experience sharing, mentalizing allows an individual to detach themselves from their current perception and envision alternative times, locations, and viewpoints.

Consequently, it is this structure that enables works of fiction to enable empathic reactions in readers.

According to Ekman (2003, p. 35), written language undergoes a transformation in the brain, resulting in the experience of emotions, sounds, scents, and even tastes. As a result, the brain's automatic evaluation mechanisms perceive it as an event that has been personally experienced. Narrative fiction, such as novels, helps readers develop the ability to infer psychological insights about the feelings, ideas, and motivations that others may have when faced with particular events (Hakemulder, 2000, p. 13). Acquiring understanding of human emotions and thinking also enhances the reader's capacity to endure individual and cultural differences. Reading expands the reader's perspectives by granting them access to experiences, periods and situations that are otherwise difficult for them to access (Keen, 2007, p. ix). Billington (2013) asserts that reading not only improves comprehension and empathy towards others, but also offers a platform for more deeply connecting and sharing experiences than regular social contacts. When individuals possess the ability to empathically relate their own experiences to those of others, they not only develop a connection with a wider world but also develop a greater acceptance of their own struggles, perceiving them as inherent aspects of human life.

Given the assumptions surrounding the empathic response evoked by fiction in readers, it is possible that fictional stories have a greater capacity to impact readers' emotions and shape their views on others, when compared to non-fictional depictions (Hakemulder, 2000, p. 56). Furthermore, via the use of narrative, individuals have the ability to cultivate empathy for individuals who are marginalized, excluded, or constrained, regardless of whether the character is imaginary. This study highlights the capacity of young adult novels to enhance empathetic attitudes towards young individuals facing mental health issues. By portraying the experiences, emotions, and ideas of individuals with mental health issues through fictional characters, it is feasible to evoke empathetic responses in readers. Thus, books that address mental health issues play a crucial role in fostering the growth of socially conscious individuals in their journey towards a democratic and accepting society. However, since the identity, experiences and schemas that each reader brings with them are different from each other, it is important to keep in mind that different readers may interpret the same work in different ways—even the same reader at different periods. Hence, it is important to remember the concept of the singularity of texts (Attridge, 2004).

Empathy towards a group different from one's own can be established by both the characters' experiences and the author's deliberate choices. Keen refers to this approach as ambassadorial strategic empathy, when an implied author seeks to portray individuals who are geographically, temporally, and culturally distant (Keen, 2007). By targeting young adults with mental disorders, it is evident from the author's foreword that it primarily represents an excluded demographic. The novel primarily portrays young adults who struggle with depression, post-traumatic stress disorder and suicidal thoughts. Additionally, it explicitly includes a Muslim young adult who experience mental health issues. Rahman articulates her intention for writing the novel and asserts that she penned the novel for the purpose of raising awareness about the profound solitude endured by persons who, like herself, struggle with mental health issues while also belonging to a distinct ethnicity and religion. It might be inferred that the author is striving for ambassadorial strategic empathy. Simply stated, the author's objective seems to elicit an empathic response from the reader towards underprivileged populations.

In this context, point of view and embodied narration have been examined through the lens of narrative empathy theory. The utilization of point of view and embodied narration may allow the reader to establish a closer connection with the protagonist of the story, enabling them to empathize with and comprehend the character's experiences and perspective. Moreover, with this potential, individuals from various backgrounds might be motivated to empathize with characters who are dissimilar to them. The reader may become acquainted with the character, spending time with them and gaining a deep understanding of their personality. As a result, the reader can empathize with the character, even if they have not personally experienced similar situations. White (2015, p. 538) suggests that the reader brings to life the protagonist's consciousness, which includes their thoughts, emotions, perceptions, and physical experiences. The reader assumes the role of the protagonist's consciousness by engaging in a process of narrative empathy, which utilizes the same neurological mechanisms employed when empathizing with actual individuals.

Narrative Techniques to Foster an Empathetic Response

Literary criticism has been influenced by empathy studies, particularly those conducted under the guidance of neuroscience. The relationship between art and the brain has become more apparent with the introduction of brain scanning methods such as fMRI and PET, and empirical studies investigating the brain's response to art

have also led to the theory of narrative empathy. Keen defines narrative empathy as the act of assuming the perspective of the individual(s) in the narrative and sharing their emotions through reading, watching, hearing, or imagining (2018, p. 127). The discovery of mirror neurons has demonstrated that individuals, even primates, possess the ability to undergo an experience that is comparable to that of another individual (Damasio, 2000). Zaki and Ochsner assert that the mentalization process enables the development of an empathic attitude toward the other person/persons through language, without necessitating the presence of the observed (or empathized) person in the environment (2016). The reader is able to develop an empathic response to the characters of the fiction they are reading as a result of the author's use of a variety of techniques. Techniques examined in this novel include the point of view and embodied narration.

1. Point of View

An inherent characteristic of the young adult genre is the utilization of a young adult narrator who provides a firsthand account of the events to the reader (Herz and Gallo, 1996, p. 8). Consistent with this, this work employs a first-person narrative style. Recent empirical studies suggest that readers perceive the narrative from the spatial and temporal perspective of the protagonist (Coplan, 2004). Furthermore, this work comprises of first-person accounts from three distinct young individuals (Mahreen, Cara, and Olivia). Simply stated, the novel has attempted to be narrated from several viewpoints. The use of both first-person point of view and multiple narrators in the work may help the reader's ability to form an empathetic connection with the characters. The first-person point of view is one of the narrative techniques that may allow the reader to access the character's consciousness. Representation of consciousness whether of the narrator or the characters, is a commonly mentioned narrative technique to stimulate reader empathy (Anderst, 2015; Nikolajeva, 2014). In other words, the portrayal of consciousness is widely recognized as a narrating technique that may promote reader empathy by providing opportunities for emotional and sympathetic engagement (Anderst, 2015). Nikolajeva argues that the most complex and challenging component of character development is the depiction of the character's psychological realm, which evokes an empathetic reaction from the reader (2014, p. 80). The reader's emotional engagement with the characters may be strengthened by their deeper understanding of the characters' interiority. In addition, employing ambiguous, unreliable, and multiple narration can intellectually challenge

the reader and hinder their immersion. This, in turn, may elicit reader empathy as it necessitates their focused attention as a prerequisite for empathy.

In terms of temporality, the narration employs a technique known as simultaneous narration, which allows events to be conveyed to the reader as they occur in real-time. Cohn defines this distinct narrative form as different from both internal monologue and retrospective narrative (1999, p. 99). Simultaneous narration, also referred to as First Person Present Tense (FPPT), is characterized by its use of the present tense, creating a sense of immediacy. This style is considered a form of "fictional present tense" because it does not pertain to a specific time (Cohn, 1999, p. 106).

In this narrative approach, the distinction between story time and discourse time is eliminated, resulting in a clear and easily understandable narrative. Cohn describes simultaneous narration as "a narration that is minimally distant from the action" (1999, p. 100). This minimal distance enhances the connection between the narrating character and the experiencing character. Through simultaneous narration, both the character's emotions and thoughts, as well as the events occurring around them, are expressed in real-time. This interconnectedness of the character's inner experiences and external events enriches the narrative, providing a vivid and engaging portrayal of the story.

Table 1: Narratives that May Facilitate the Transfer of Consciousness

The reader is supplied with simultaneous narration of both the characters' feelings and thoughts, as well as the events and environment that occurred in their presence, as seen in Table 1. The narratives employ the present tense in three distinct ways. The present tense can be categorized into three temporal intervals: the atemporal 'gnomic present tense' for expressing generalizations, the 'punctual/instant present tense' for conveying momentary actions, and the 'repetitive present tense' for conveying repetitive actions (Cohn, 1978, p. 190). Mahreen, Cara and Olivia join a website to commit suicide, and the website asks them to do various tasks until the day of their suicide. Upon cultivating a profound bond, these three friends come to the realization that their friendship mutually benefits them, prompting them to abandon their plans for suicide. The website, however, does not leave them behind and harasses them with methods such as hacking their technological devices, sending mail to their homes, and sharing their photoshopped images. Not yet aware of the communication breakdown caused by the website, and believing that her friends are not responding to calls and messages, Mahreen begins

to regain the same depressive and anxious thoughts as she would have before their friendship. She assumes that her friends are better off without her. In her narrative in Table 1, Mahreen endeavours to evade the notion that her friends Cara and Olivia share a strong rapport and derive greater happiness in each other's company, excluding her presence, by directing her attention towards the immediate aspects of her surroundings. This deliberate shift in focus serves as a means to alleviate the distressing moments of anxiety and panic that she encounters. Similarly, Cara's story incorporates both current exchanges, which are in the immediate present tense, and statements that feature Cara's generalizations, expressed in the gnomic present tense. Olivia's narrative likewise displays such traits. Olivia has informed her mother about the ongoing abuse that she has been experiencing from her stepfather and her mother reported this abuse to the officials. Currently, two officers are attentively listening to her account in order to ascertain the details of the situation. While portraying this particular moment, she manages to remain fully present and effectively communicates the tears welling up in her eyes. Simultaneously, while she recounts the repetitive present tense abuses inflicted by her stepfather, she endeavours to elucidate the reasons for her inability to articulate her experiences. By directing her attention towards recurring occurrences, she is able to recall previous experiences. Additionally, via her interaction with her mother, she is able to detach herself from the past and reorient herself to the present moment. Throughout these changes, temporal emphasis is not explicitly highlighted, and the reader is encouraged to engage in cognitive processes.

Black et al. (1979) found that sentences that present events from the protagonist's perspective are easier to understand and remember than phrases that represent events from a different point of view. Rall and Harris (2000) contend that the reader's interpretation of the narrative is shaped by the main character's viewpoint in terms of time and space. These narratives play a crucial function in helping readers comprehend the characters and evoke empathy towards them. Through this storytelling technique, the reader gradually accumulates information about the people and develops a deeper understanding of their personalities. He possesses the ability to comprehend their activities and construct a causal relationship between these behaviours. Keen (2007) suggests that the empathic reaction in the reader can be facilitated by a cause-effect link. Through Olivia's narratives, the reader may gain insight into the trauma she endured prior to the other characters, enabling them to develop an understanding of her motivations behind attempting suicide. Cara's prevailing mood can be attributed not only to typical

teenage fury, but also to her significant self-blame regarding her father's death. The reader could foresee that one potential factor that may have contributed to her suicidal ideation is that following an accident, she became physically unable and reliant on a wheelchair, which led to her experiencing anger due to the constant sympathetic gazes from others. For instance, in one of these situations, while Cara is waiting with her mother at the traffic lights to cross the street, a woman walking her dog presses the button to help her. However, she gets angry at this and communicates the details as follows:

She looks right at me as she presses the button, her eyes skimming over my face, over my wheelchair, setting on my body as she tries to diagnose me, tries to piece together my story I turn away, wishing she'd disappear, that her yappy fluff ball would eat her up or at least bite her on the ankle so she'll stop giving me the pity face (ATWNS: 10).

As is well known, body image is very important in adolescents (Dion et al. 2015). Since Cara is confined to a wheelchair, her body image is already damaged, and she is rebelling against her situation (this is even one of the reasons for her suicidal thoughts). Additionally, the pitying looks from people outside and the fact that her wheelchair is noticed prior to her make her very angry. Sharing these kinds of details with the reader can facilitate an empathetic attitude towards her. Regardless of any differences in viewpoint, the reader may understand her experiences.

The concurrent storytelling that reveals the consciousness of three people occasionally leads to instances of dramatic irony. The use of dramatic ironies can strategically position the reader as a confidant, which can enhance the relationship between the character and the reader. For example, Mahreen, Cara, and Olivia join a website that facilitates connections between individuals with suicidal intentions and encourages them to collaborate in executing their plots by giving them particular responsibilities. On the other hand, as time passes, a profound bond forms between them, leading Mahreen to abandon her desire to take her own life. However, Cara and Olivia acquire this knowledge at a later point in time compared to the reader. Before sharing her decision with anyone, Mahreen repeats it to herself like this: *"I have to keep repeating it in my head to make sure I don't lose my resolve. I'm not doing this. I'm not doing this. I'm not going to kill myself"* (ATWNS: 163). In another example, after meeting each other, when they mutually agree to form a support group, Mahreen discusses her methods of relaxation. Although she discloses to the reader that she inflicted wounds on her arms, she refrains from informing her friends about her self-

harming behaviour due to the fear that they would likely distance themselves from her. Therefore, presenting this solely to the reader's knowledge, she says: "*I don't tell them about the self-harm; they'd probably run a mile*" (ATWNS: 208).

Likewise, Cara's narratives contain notable instances of dramatic irony. For instance, while her mother is suggesting different options for her activities during the day at the breakfast table, she is contemplating entirely different matters. Her mind is on the suicide plan she has with her friends, and although she doesn't say it to her mother, she thinks to herself: "*How's about you let me off the leash for a couple of hours so I can go and plan my suicide with some strangers off the Internet? It's on the tip of my tongue*" (ATWNS: 32). Her sole desire is to discreetly convene with her friends to strategize her suicide endeavour, evading the constant presence of her mother who remains by her side following the accident, persistently attempting to assist her. Similarly, during a sleepover at Cara's house, Mahreen and Olivia witness Cara's embarrassing dialogue with her mum when she reprimands her mum in front of them, using a harsh language and saying, "*Mum, get the hell out, Mum*" (ATWNS: 124). Her friends assert that she exhibits a severe and unsympathetic attitude towards her mother, which their own mother would not tolerate. After Olivia says that her own mother would never allow such language, Cara criticizes Olivia's mother's inconsistent attitude and conveys her anger towards her only to the reader with an italic writing style, thinking: "*But she'll stand for her daughter getting raped under her nose*" (ATWNS: 125). Such dramatic ironies can strategically place the reader in a unique position, akin to that of a confidant, fostering a stronger connection between the character and the reader. As a result, the reader may naturally develop empathic reaction.

Along with dramatic irony, which can put the reader in a confidant position, putting the reader in the role of a listener is also one of the elements that can strengthen the reader's connection with the characters. The narrative employs second person address to enhance the reader's visibility as a listener, creating the illusion that the reader was positioned like an interlocutor immediately in front of the characters. For instance, in her initial narrative, Cara expresses disapproval of her mother's delicate approach towards her following the accident. She adopts a direct approach by referring to the reader as "you" and posing a rhetorical question, inquiring about the reader's perspective: "*You'd think Mum would just go shopping without me, or leave me outside with the dogs on their leads*" (ATWNS: 9). Likewise, she becomes infuriated when individuals cast sympathetic glances to her wheelchair

and then at her while waiting to cross the road amongst traffic. She asserts that with time, she acquired the ability to combat it, or more accurately, she concluded that it was not worthwhile to engage in a struggle against it. She presents this to the reader as if she was experiencing a difficulty with the reader and even employs a form of humour to engage the reader: “...I still have a functioning brain. That I'm still a person. Or maybe I'm not. Maybe I'm only half a human now. (Paraplegic humour, get it?)” (ATWNS: 11). Olivia's narratives also exhibit similar tendency. When recounting the narrative of her stepfather's initial abuse, she informs the reader that they initially had a harmonious relationship. Her sincerity in establishing a connection with the reader is evident in her statement (“Believe it or not, we actually got on at first” (ATWNS: 116)). These storylines, presented in a conversational manner, may enhance the connection between the reader and the character, facilitating the reader's ability to develop an empathic response.

Within Mahreen's narratives, alongside the use of simultaneous narration, there exists another form of narrative that may enhance the connection between the reader and the characters. The narrative style referred to as “self-narrated monologue” by Cohn (1978, p. 169), also known as interior monologue, is Mahreen's inner talks, which she characterizes as “chaos”. The simultaneous narrative has a distinct literary style, characterized by self-talk rather than direct reference to the reader. Although these talks first took place prior to her befriending Cara and Olivia, they resurface again with more intensity, particularly after the website she utilized to end her own life subjected her to bullying following the abandonment of suicide attempts by three friends. After Mahreen expresses her emotions about her anxiety and sadness to her friends, she experiences regret for assuming that they would be unable to comprehend her situation, leading to frustration and self-directed anger. She expresses her regret as follows: “They have no idea what you're on about. THEY THINK YOU'RE AN IDIOT” (ATWNS: 92). Through such monologues the reader is informed about Mahreen's lack of self-confidence, particularly in the form of self-resentment and self-underestimation, stemming from her mental health issues. Cohn demonstrates that such self-narrated monologues give the impression of a narrative that naturally unfolds without the involvement of the narrator and showcases the protagonist's emotional depth (1978, p. 169). Furthermore, the author asserts that these tools may effectively mirror her psychological profile. Research indicates that when we read about a grasping motion, our neural mechanisms of mirroring generate an inner imitation of the event (Aziz-Zadeh et al. 2006). Moreover, Clay and Iacoboni reiterate that after reading about a fictional character experiencing a powerful

emotion, neural mechanisms of mirroring may reevoke the neural representation of the facial gestures and bodily postures associated with that emotion and trigger emotional brain centre activity, causing us to experience the emotion (2012). Therefore, these monologues provide the reader insight into Mahreen's distressed and despondent state of mind, hence facilitating the reader's ability to cultivate an empathetic response towards her.

2. Embodied Narration

Embodied narrative is the second strategy analysed to elicit an empathic reaction in the reader. This method, as referenced in the research of Anderst (2015), White (2015), and Vinci (2019), enables the reader to mentally construct the narrative. According to White, imagery, particularly in relation to motor abilities, enhances the reading experience and deepens the connection between the characters and the reader (2015, p. 534). In line with this, Ekman argues that written language is transformed into sensory perceptions, including as sensations, images, sounds, scents, and even tastes, within our brain (2003, p. 35). As a result, it is processed by our automatic assessment systems in a manner similar to how we experience events, ultimately eliciting emotions. Simply put, the reader has the ability to mentally see and respond to the text as if they were personally going through the experience. The reader can develop an empathic response towards the characters by experiencing and understanding their emotions, thoughts, sensory perceptions, and physical actions.

Kranowitz asserts that individuals possess two fundamental categories of senses: internal and external senses (2017, pp. 99-102). The internal senses encompass tactile, olfactory, gustatory, visual, and auditory sensations, whereas the external senses encompass interoceptive (pertaining to internal organs), vestibular, and proprioceptive (pertaining to muscles) sensations. Articulating these sensations through language enables the reader to potentially encounter similar sensations (Aziz-Zadeh et al. 2006; Buccino et al. 2001). The discovery of mirror neurons has revealed that observing someone else's actions can activate similar actions in the observer (Gallese et al., 1996; Hauk et al. 2004). Moreover, mirroring others can also occur through the use of language. According to Zwaan and Taylor, “*language comprehension produces motor resonance*” (2006, p.1). In other words, the presence of the observed individual is not required for simulation to take place. In accordance with the mentalizing theory (Zaki and Ochsner, 2016), readers may possess the ability to embody the narrative, thereby creating an opportunity for reader empathy. For

instance, the reader may simulate Mahreen's experience thanks to the details provided as follows:

As usual, I find myself so overcome with tears that I can't continue. I curl up on the prayer mat in the foetal position, squeezing my eyes shut, clenching all my muscles, trying to push away the darkness.... When I stand up, my body is stiff and the sun is blazing through the curtains. I wipe my face and compose myself before making my way downstairs (ATWNS: 2).

The excerpt demonstrates the sensory experiences of Mahreen. Readers can undergo similar sensory processes through linguistic connection. Mahreen, the protagonist of the story, does her prayer following the morning prayer and subsequently assumes a foetal position on her prayer rug, shedding tears while experiencing a sense of bodily awareness. She tightly shuts her eyes and contracts all her muscles, as if attempting to dispel the blackness (proprioceptive). When she assumes an upright position (proprioceptive), her body exhibits stiffness (interoceptive-proprioceptive) while sunlight filters in through the curtains (vision). She uses her hand to remove moisture from her face (tactile sensation) and composes herself before descending the stairs (utilizing vestibular, visual, and proprioceptive senses). The passage below presents an excerpt from Cara's narrative:

I go to the bathroom. One of the many things people take for granted is just dropping their pants and pissing. I position myself near the toilet and lock my wheels. After moving myself to the edge of my chair, I reach out and place one hand on the toilet seat while keeping the other on my armrest. Then I push myself up and try to pivot my body over onto the toilet seat. My palm slips and I lose my balance, knocking my elbow against the toilet as I tumble down. My cheek slaps against the tiled floor as I land with a thud.

'Shit!' is all I manage to say as the pain shoots through my body. I try to sit up, to roll myself into a more comfortable position, but there's no such thing, just stinging pain all over. All I can do is lie here, waiting for Mum to wake up. For her to pick me up, place me in the tub and clean up the piss that's beginning to pool under my body (ATWNS: 14).

Cara is attempting to describe a situation that is quite commonplace and mundane for most - a toilet scene. She enters the bathroom, situates herself in close proximity to the toilet, and secures her wheelchair in place (utilizing vestibular,

proprioceptive, and tactile senses). She propels herself towards the edge of her chair and attempts to grip the toilet seat with one hand while holding onto the armrest of her wheelchair with the other (proprioceptive, vestibular, and tactile). She attempts to approach the toilet by exerting force to elevate herself (proprioceptive, vestibular), but her hands slide (tactile) and she experiences a loss of equilibrium (vestibular). Currently, she inadvertently strikes her elbow against the toilet bowl (tactile, interoceptive), her face makes contact with the tile (tactile, interoceptive), and thereafter descends to the floor with an audible impact (auditory). Despite experiencing intense physical discomfort (interoceptive), she vocalizes a curse (auditory, proprioceptive). She attempts to elevate her body and adjust her posture to get a more comfortable position (proprioceptive), but she is unable to accomplish this. She must wait for her mother to awaken, get her, and cleanse her of the urine accumulating beneath her (tactile). By describing such a scene, a mundane act for most like using the toilet is actually foregrounded by specific details. This may allow the reader to comprehend the experiences of a disabled individual when it comes to fulfilling even the most fundamental demands that non-disabled individuals may not even consider. According to Keen, the reader's capacity to discern a cause-effect relationship between events might help them form an empathetic response towards the characters (2007). Providing such details may facilitate the reader's comprehension of Cara's perpetual state of fury.

On the other hand, Olivia's stories are conveyed to the reader in a distinct manner throughout the book, devoid of page numbers and in a different style. As depicted in Figure 1, the words are not confined to a single plane but rather transferred onto the paper in various orientations such as horizontal, vertical, diagonal, and so on. This scenario bears a striking resemblance to the mind of a teenager who has experienced abuse. It also relates to the dissociation-enactment model, which investigates how traumatic experiences can lead to mental fragmentation, resulting in distinct ways individuals communicate both verbally and nonverbally (Sletvold and Brothers, 2021, p. 151). Evaluated from this perspective, Olivia's narrative style reveals her mental splitting since individuals who have undergone traumatic experiences may display speech patterns that are fragmented. This could include disconnected narratives, which mirror the fractured quality of their recollections. Likewise, Olivia's consciousness is manifested in the form of her narrative, and her traumatic experiences can be communicated through her narrative style. The quantity of regular and grammatical sentences in her narratives is quite minimal, and they exhibit a lack of order. Despite her outward appearance as an

ordinary teenage girl, Mahreen and Cara are oblivious of the trauma she has endured, leading her to contemplate suicide by applying to a website. However, her inner world is just as chaotic as her words. Upon discovering that her mother's boyfriend will be permanently residing with them, a multitude of negative thoughts flood her mind, causing her eyes to beseech her mother for understanding. Similar to the fragmentation of the glass she holds, words also fracture as individual letters disengage from one another. As she articulates her intention to end her life using the shattered glass, the letters of her words disperse, resembling the splattering of blood. This writing style, when aligned with the subject, facilitates the process of making the narrative more tangible.

At times, Mahreen's narratives have a similar embodiment. In particular, Mahreen's general narrative is interspersed with her "Chaos" speeches, which she refers to as her thoughts that arise from anxiety and melancholy. These speeches are written in a darker font. The intensity of these narratives varies in direct correlation with the level of anxiety and despair. In Figure 2, Mahreen's final narrative prior to her suicide attempt is depicted. In the narrative, Mahreen's typical simultaneous narration is presented in a more organized fashion, yet her chaotic thoughts are depicted as scattered, overlapping, and interlaced, suggesting a lack of clarity in her thinking at that particular moment. Each of these terms represents negative thinking in which she diminishes or disparages herself. This means that the reader is exposed to the inner world through both the narrative's substance and the physical representation of the words it contains.

It has been attempted to bring the story to life through word design as well as by engaging the senses. Through the use of language, the reader can interpret the narrative and understand the characters' experiences by engaging themselves in the sensory aspects of the narrative. Thus, the pathways to empathic response can be unlocked. Readers can establish a cognitive and somatic connection with the characters and replicate their behaviours. Similar to the protagonists in this story, individuals may experience intense anxiety, dread, and rage when attempting to replicate the ordeals faced by young individuals grappling with anxiety and depression (Mahreen), post-traumatic stress disorder (Cara), and abuse (Olivia). Throughout the narrative, the reader can witness the behaviours, understandings, and viewpoints of these three main characters and form a strong emotional connection with them.

On the other hand, while both point of view and embodied narration can enhance the reader's emotional response to the characters, paradoxically, they can also potentially obscure the reader's perception of the character. In other words, the reader can fully immerse themselves in the characters. In this scenario, individuals are unable to assess the characters from an external perspective and are not only able to comprehend them, but also empathize with their emotions and thoughts. While this may appear to be a desirable situation, it presents significant risks, particularly for inexperienced readers. Coplan argues that when a reader engages in empathy with a character, they simulate the character's experience while also preserving their distinct identity (2004). This differentiation between self and other enables the reader to simultaneously replicate the character's psychological states and undergo their own distinct psychological experiences. However, novice readers may be vulnerable to manipulation unless they receive guidance on how to establish and maintain emotional detachment from the protagonists. Posner asserts that the manipulation of empathy for malicious intentions might enhance one's capacity to exploit people for egoistic motives (1997). In addition, it is important to note that the individuals that readers are encouraged to empathize with may not necessarily possess virtuous qualities. In certain instances, readers may find themselves involuntarily connecting with the thoughts and emotions of individuals who are considered to be morally reprehensible, such as a torturer, sadist, or even someone like Hitler (Posner, 1997, p. 19). Nevertheless, Nikolajeva emphasizes that some strategies (such as irony, focus on fictionality, and the utilization of multiple main characters) can effectively mitigate this potential hazard (2014, p. 88). Rahman employs multiple protagonists, whether consciously or not, and directly engages the reader in the preface of the novel, discussing the book's nature and its fictional elements. This approach potentially may enable the reader to cultivate empathy towards the characters without fully identifying with them. In multiple narratives, when transitioning from one character's narrative to another, the reader anticipates the upcoming narration by recalling the distinctive traits of the previous character. This can engage the reader's cognitive faculties and might hinder the manipulation process, as the reader can compensate for the missing information in one narrative by using another.

The alternating narration between Mahreen, Cara, and Olivia in the novel can engage the reader by compelling them to closely track the narrative. While the distinctiveness of each character and narrative style facilitates the recognition of changes, the reader must exert effort to track their opinions on the present

circumstances. Indeed, this situation can afford the reader a privileged viewpoint point, owing to the insights gained from several personalities. For instance, although Mahreen's account might give the impression that she is occasionally left out by Olivia and Cara (ATWNS: 324), Olivia and Cara's perspective reveals that this is not an accurate representation and that Mahreen is unable to participate in certain situations due to communication barriers. This may enable the reader to develop an emotional response to the character without becoming deeply involved with them. Coplan asserts that when a reader empathizes with a character, they replicate the character's experience while also maintaining their own unique personality (2004). Therefore, the reader, who recognizes the distinction between oneself and someone else, is capable of maintaining their own psychological condition while comprehending the psychological condition of the character. Reminders of the fictional nature of a work can have two effects. Firstly, they can hinder the reader's ability to identify with the characters. Secondly, they can alleviate the reader from feeling personally responsible for the characters they empathize with, as they would in real life. According to Keen (2007), it is relatively easier to evoke empathy in fiction because it does not require the reader to assume any immediate responsibility. This might be perceived as one of the fundamental purposes of fiction or art in its whole.

Conclusion

With the guidance of neuroscience, narrative empathy theory suggests that readers could mentally replicate what they read. This reiterates the significance of reading, particularly when it comes to learning about underrepresented populations. All The Things We Never Said by Yasmin Rahman was examined through the lens of narrative empathy theory with this specific objective. An analysis was conducted to explore the potential of utilizing point of view and embodied narration as promising techniques for eliciting empathy in the reader. The discussion revolved around the potential of reader empathy when using simultaneous narration, dramatic irony, and second person address in narrative, with a focus on point of view. The novel employs a first-person narrative style, utilizing simultaneous narration to convey the characters' emotions, thoughts, and events in real-time. This approach may help to create a vivid and engaging portrayal of the story, fostering empathy and understanding among readers. Such narratives can play a crucial function in helping readers comprehend the characters and evoke empathy towards them. The use of dramatic irony and putting the reader in the role of a listener can strengthen the connection between the reader and the characters in a narrative. Second-person address and conversational

narration can create an illusion that the reader is directly in front of the characters, enhancing the reader's visibility and facilitating an empathic response.

As the second technique, embodied narration was examined since narrative empathy proposes that this strategy may elicit empathic response by enabling the reader to mentally construct the narrative. The narrations of three young adults may allow the reader to empathize with their experiences through the details appealing to senses in the story. This way, the reader can take their perspective and develop an empathic reaction towards people with mental disorders. Furthermore, such young adult novels can also function as educational resources, aiding readers in comprehending the indications of depression, post-traumatic stress disorder and suicidal thoughts, the significance of mental well-being, and the worth of getting assistance from reliable adults or professionals.

All in all, it can be claimed that literary works have the power to elicit empathy, particularly through their portrayal of trauma and disability as experienced by young adults. By engaging readers with the characters' experiences and their interactions with one another, the novel seeks to foster understanding and compassion for marginalized individuals. This, in turn, can contribute to the development of a socially-oriented mindset or altruistic behaviours. Specifically, exploring the experiences of individuals with mental illness through the lens of these characters holds potential for fostering a more inclusive and equitable democratic society, given the prevailing stigmas they face.

References

- Anderst, L. (2015). Feeling with Real Others: Narrative Empathy in the Autobiographies of Doris Lessing and Alison Bechdel. *Narrative*, 23(3), 271–290, <https://doi.org/10.1353/nar.2015.0017>
- Attridge, D. (2004). *The Singularity of Literature*. London: Routledge.
- Aziz-Zadeh, L., S. M. Wilson, G. Rizzolatti, and M. Iacoboni (2006). Congruent Embodied Representations for Visually Presented Actions and Linguistic Phrases Describing Actions. *Current Biology*, 16(18), 1818–23.
- Black, J. B., Turner, T. J., & Bower, G. H. (1979). Point of View in Narrative Comprehension, Memory, and Production. *Journal of Verbal Learning and Behavior*, 18, 187-198.

- Buccino, G., et al. (2001). Action Observation Activates Premotor and Parietal Areas in a Somatotopic Manner: An Fmri Study. *European Journal of Neuroscience*, 13(2), 400–4.
- Clay, Z., and Iacoboni, M. (2011). Mirroring fictional others. In A. E. Schellekens-Dammann and P. Goldie (Eds), *The Aesthetic Mind: Philosophy and Psychology*. Oxford: Oxford University Press, 313–329, <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780199691517.003.0019>
- Cohn, D. (1978). *Transparent Minds: Narrative Modes for Presenting Consciousness in Fiction*. New Jersey: Princeton University Press.
- Cohn, D. (1999). “I Doze and Wake”: The Deviance of Simultaneous Narration. In *The Distinction of Fiction*. Baltimore: The John Hopkins University Press.
- Coplan, A. (2004). Empathic Engagement with Narrative Fictions. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 62(2), 143.
- Damasio, A. (2000). *Descartes’ Error: Emotion, Reason and the Human Brain*. London: Vintage.
- Ekman, P. (2003). *Emotions Revealed: Recognizing Faces and Feelings to Improve Communication and Emotional Life*. New York: St. Martin's Griffin.
- Gallese, V., Fadiga, L., Fogassi, L., and Rizzolatti, G. (1996). Action recognition in the premotor cortex. *Brain*, 119, 593–609.
- Hakemulder, F. (2000). *The Moral Laboratory*. Utrecht Publications in General and Comparative Literature. doi:10.1075/upal.34.
- Hauk, O., Johnsrude, I., and Pulvermüller, F. (2004). Somatotopic representation of action words in human motor and premotor cortex. *Neuron*, 41, 301–307.
- Herz, S. K. and Gallo, D. R. (1996). *From Hinton to Hamlet: Building Bridges Between Young Adult Literature and The Classics*. Westport: Greenwood Press.
- Hoffman, M. (2008). Empathy and prosocial behavior. In M. Lewis, J. M. Haviland-Jones, and L. F. Barrett (Eds.), *Handbook of Emotions* (3rd ed., pp. 440-455). New York: Guilford Press.
- Keen, S. (2007). *Empathy and the novel*. Oxford: Oxford University Press.
- Keen, S. (2018). Empathy Studies. In D. H. Richter (Ed.), *A Companion to Literary Theory* (pp. 126-138). Chichester: Wiley Blackwell.

- Kranowitz, C. S. (2017). *The Out-of-Sync Child: Recognizing and Coping with Sensory Processing Differences*. (Translated by E. Ş. Baggio). İstanbul: Pepino.
- Nikolajeva, M. (2014). Memory of the Present: Empathy and Identity in Young Adult Fiction. *Narrative Works*, 4(2), 86-107.
- Posner, R. (1997). Against Ethical Criticism. *Philosophy and Literature*, 21(1), 1-27.
- Rahman, Y. (2019). *All The Things We Never Said*. UK: Hot Key Books.
- Rall, J., & Harris, P. L. (2000). In Cinderella's Slippers? Story Comprehension from the Protagonist's Point of View. *Developmental Psychology*, 36, 202-208.
- Silva, R. (2013). Representing adolescent fears: Theory of mind and Fantasy Fiction. *International Research in Children's Literature*, 6(2), 161-175, <https://doi.org/10.3366/ircl.2013.0096>
- Sletvold, J. and Brothers D. (2021). A new language for traumatic experience: From dissociation-enactment to the fracturing of embodied wholeness. *International Forum of Psychoanalysis*, 30(3), 149-155.
- Taylor, J. (2023). Why is it Important to Cover Suicide Responsibly in Young Adult Fiction and How Can This be Achieved? *Leaf Journal*, 1(1), 1-11.
- Vinci, E. (2019). Empatía y Lectura Literaria El Caso Del Monólogo Interior En Fräulein Else. *Humanidades: Revista de La Universidad de Montevideo*, 6, 133-151, <https://doi.org/10.25185/6.5>
- White, C. T. (2015). Embodied Reading and Narrative Empathy in Cormac McCarthy's *The Road*. *Studies in the Novel*, 47(4), 532-549, <https://doi.org/10.1353/sdn.2015.0046>
- Zaki, J. and Ochsner, K. (2016). Empathy. In L. F. Barrett, M. Lewis, & J. M. Haviland-Jones (Eds.). *Handbook of emotions* (pp. 871-884). New York, US: Guilford Publications.
- Zwaan, R. A., and Taylor, L. J. (2006). Seeing, Acting, Understanding: Motor Resonance in Language Comprehension. *Journal of Experimental Psychology*, 135(1), 1-11.

Extended Summary

The study examines Yasmin Rahman's young adult novel, *All The Things We Never Said*, which revolves around the survival conflict of three young individuals: Cara, Olivia, and Mahreen. Cara is unable to walk due to a car accident that caused her father's death and begins to experience symptoms of Post-Traumatic Stress Disorder (PTSD). Olivia is forced to hide her stepfather's sexual assault as she assumes no one will believe her, while Mahreen struggles

with anxiety and depression. The novel concludes with their relationship evolving from an initial attempt to help each other for suicide to a robust friendship that fosters mutual healing.

Narrative techniques employed to elicit empathic reactions in the novel were analysed in the context of narrative empathy theory. When engaging in narrative empathy, one takes on the perspective of the individual or individuals depicted in the narrative and shares their feelings through the mediums of reading, watching, listening, or imagining. Several literary devices, such as point of view and embodied narration, are utilized throughout the work in order to facilitate the reader's development of an empathic reaction to the characters.

The novel employs a first-person point of view, where all three characters are portrayed as both the narrator and the character experiencing the events. Simultaneous narration allows for simultaneous narration of both characters' feelings and thoughts, as well as the events and environment that occurred in their presence. The use of simultaneous narration in storytelling may help readers understand characters and develop empathy towards them. This technique can allow the reader to comprehend their activities and construct a causal relationship between their actions. Simultaneous narration also gives rise to dramatic ironies that could also trigger reader empathy. The reader is placed in the role of a listener, with second-person address enhancing the reader's visibility and creating an illusion of being directly in front of the characters.

In Mahreen's narratives, the "self-narrated monologue" style, also known as interior monologue, enhances the connection between the reader and the characters. These monologues reveal Mahreen's lack of self-confidence, particularly in the form of self-resentment and self-underestimation, stemming from her mental health issues. These monologues mirror the protagonist's psychological profile, providing insight into her distressed and despondent state of mind, facilitating the reader's ability to cultivate an empathetic response towards her.

The second technique that has the potential to evoke an empathic response from the reader is called embodied narration. This method operates by enabling the reader to mentally create the narrative. The use of this strategy has the potential to improve the overall reading experience and strengthen the connection between the reader and the characters. The narrative empathy theory proposes that written language is converted into sensory impressions within our brains. These perceptions are then processed by our automatic evaluation systems in a manner that is analogous to the way in which we experience events, which eventually results in the elicitation of some feelings. Internal and external senses are said to be the two primary categories of senses that are possessed by individuals. By using words to articulate these sensations, the reader is given the opportunity to potentially experience sensations that are similar to those described. It is possible for the reader to have a deep emotional connection with the characters if the author provides specifics about the acts that they take.

On the other, both point of view and embodied narration can also potentially obscure the reader's perception of the character. In this scenario, readers are unable to assess the characters from an external perspective and are not able to empathize with them. This presents significant risks, particularly for inexperienced readers. It is asserted that the manipulation of empathy for malicious intentions might enhance one's capacity to exploit people for egoistic motives. On the other hand, it is suggested that strategies such as irony, focus on fictionality, and the utilization of multiple protagonists can effectively mitigate this potential risk. Rahman employs multiple protagonists, and engages the reader in the preface of the novel, discussing the book's nature and its fictional elements. This approach potentially can allow the reader to cultivate empathy towards the characters without fully identifying with them.

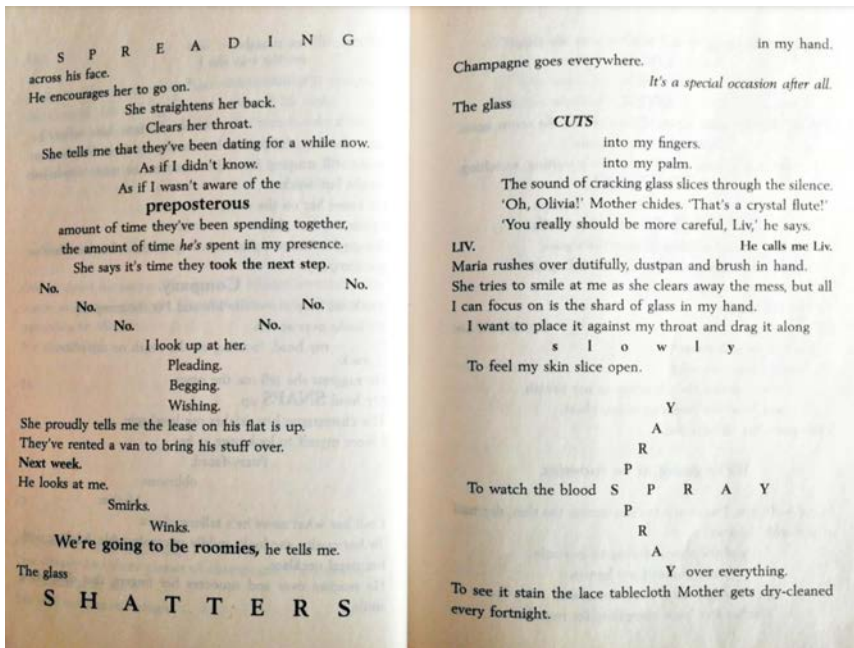
Through reading books like these that show people from disadvantaged backgrounds, the reader can develop empathy for the experiences of those who belong to these groups. Through the act of reading novels that depict individuals who are marginalized, readers have the potential to develop empathy for these characters in real life, which in turn can encourage the development of prosocial behaviours.

Appendices

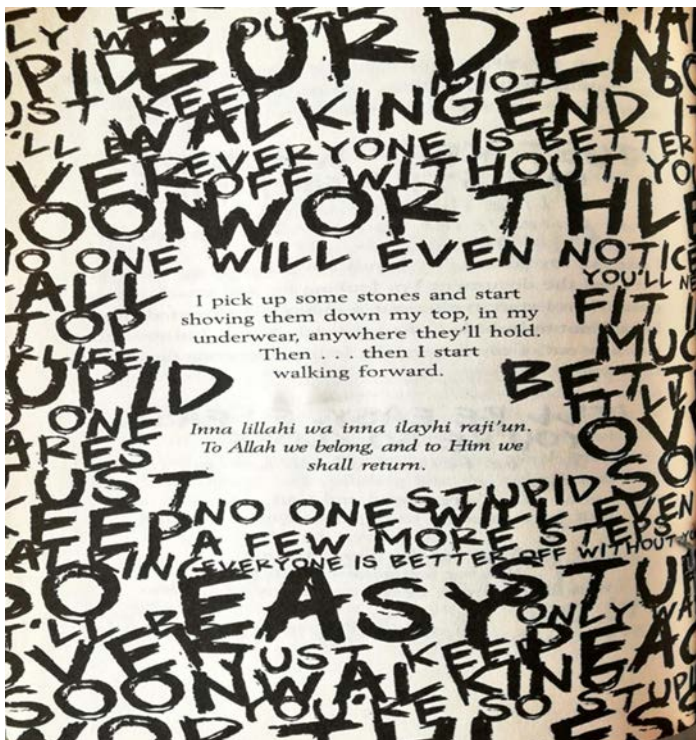
Appendix 1. Table 1: Narratives that May Facilitate the Transfer of Consciousness

Mahreen	Cara	Olivia
<p>SEE. THEY'RE SO IN SYNC. YOU'RE THE ODD ONE OUT.</p> <p>I suck in a little breath. It's back. Of course it's back. Was I stupid enough to believe it had completely gone away? I think about an article Olivia sent me yesterday, about grounding techniques for when you're feeling anxious. I force myself to focus on specific things, one after the other. The symmetry of the print on Cara's T-shirt, the way she fiddles with the hem of it, the way her fingers move, how I'd sketch them. Focus focus focus, until the Chaos drifts away. (ATWNS: 211-212)</p>	<p>'A project?' Mum asks. 'They make you do work?' 'It's for us to get to know each other better,' Olivia says, not missing a beat. God, I need to learn how to bullshit like this girl. 'Don't worry, my house is totally accessible.'</p> <p>My mouth drops a little at that. She sure knows how to play parents. It makes me wonder once again why the hell she wants to kill herself. If she can manipulate people this well, she'd get far in life if she tried. I kinda want to ask her for some tips. I think we could've been good friends actually. Pre-accident, I mean. Mehreen too. They're good people, easy to get on with. The first ones I've met who haven't been weird around me, where I haven't felt like they're thinking about my disability all the time. It's like they see me first, and then the chair. They didn't even mention the whole 'killing someone' business until it came up in conversation. Maybe they're not so bad after all. (ATWNS: 102)</p>	<p>Tears well up in my eyes. My mind flashes with an image of him of all the times I said no. Those times I could actually speak. Of how he'd grin and shut me up. 'No one will believe you.' I must have tuned out of the conversation because Mother places her hand on my knee and squeezes. I FLINCH automatically, stuck in the memory. (ATWNS: 423)</p>

Appendix 2. Figure 1: Olivia's Narration

Appendix 3. Figure 2: Mahreen's Narration

XVIII. YÜZYIL RUS ROMANININ İLK KADIN KAHRAMANI “AHLAKSIZ BİR KADININ MACERALARI”

THE FRIST HEROINE IN THE XVIII. CENTURY RUSSIAN NOVEL
“ADVENTURES OF A DEPRAVED WOMAN”

Tuğba GÜNÖR

Arş. Gör. Dr., Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi, Yabancı Diller
Yüksekokulu, Yabancı Diller Bölümü, Rus Dili ve Edebiyatı Ana Bilim
Dalı, tkaragozlu@nku.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Temmuz 2024
Kabul edildiği tarih: 24 Ekim 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 17 July 2024
Date accepted: 24 October 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Roman; Kadın; Rus Edebiyatı; M. D.
Çulkov

Keywords

Novel; Woman; Russian Literature;
M. D. Chulkov

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.10

Öz

Povest ve roman tarzı birbirine uzunluk nedeniyle benzemesinden ötürü janr olarak tartışmaya çok açıktır ancak edebiyat bilimcileri tarafından Rus Edebiyatında roman türünün net olarak ortaya çıkışı XVIII. Yüzyılın ikinci yarısı olarak belirlenmiştir. İlk roman örnekleri arasında yazılış tarihleri açısından çok büyük bir yakınlık olması nedeniyle hangi eserin ilk roman örneği olduğu edebiyat eleştirmenleri ve tarihçileri arasında tartışma konusu olur. Ancak en yaygın şekilde Mihail Dmitriyevič Çulkov'un (1744-1792) “Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının Maceraları” (Prigojaya povariha, ili pohojdeniye razvratnoy jensçini) adlı eseri ilk Rus romanı olarak adlandırılır. Eserin kahramanın çağının çok aksine bir kadındır. Öyle bir kadın ki ahlaki açıdan bir yoksunluğu olmasına rağmen okurun sempatisini kazanmayı başarmıştır. Kendinden önceki kadın tiplerinden farklı, yazarı tarafından eleştirilmeden ne ironik ne de hicivsel bir üslupla kaleme alınmasının yanı sıra dini öğelerden de arındırılmıştır. Romanın başından sonuna düşmüş bir kadın tiplmesi çizilmesine rağmen yazarının da desteğiyle yaptığı her olumsuz eylemin bir gerekçesi ileri sürülerek kahraman aklanır. Tüm olumsuz yönlerine rağmen eserin sonunda ahlaki açıdan bir aydınlanma yaşayarak erdemli bir kadına dönüşür. Bu yönüyle de konu ve karakter açısından eser çok büyük bir kıymete sahiptir. Ülkemizde daha önce incelenmemiş bu eser üzerinde çalışarak Rus Edebiyatında ilk roman türü ve kadın kahraman tipleri hakkında bilgi verilerek amaçlanmıştır.

Abstract

Povest and novel styles are very open to debate as genres because they are similar to each other due to length. The clear emergence of the novel genre in Russian Literature has been determined by literary scholars as the second half of the 18th century. Since there is a great similarity between the first novel examples in terms of their writing dates, which work is the first novel example is a matter of debate among literary critics and historians. However, most commonly, Mikhail Dmitriyevich Chulkov's (1744-1792) work called "The Beautiful Cook or the Adventures of a Depraved Woman" (Prigojaya povariha, ili Pohojdeniye razvratnoy jensçini) is called the first Russian novel. The hero of the work is a woman, very contrary to her age. She is such a woman that, despite her moral deficiencies, she has managed to gain the sympathy of the reader. Unlike previous female characters, it was written in a neither ironic nor satirical style without being criticized by its author, and it was also purified from religious elements. Although the character of a fallen woman is portrayed from beginning to end of the novel, with the support of the author, the hero is acquitted by providing a justification for every negative action she takes. Despite all her negative aspects, at the end of the work, she experiences a moral enlightenment and turns into a virtuous woman. In this respect, the work has great value in terms of subject and character. By studying this work, which has not been studied before in our country, it is aimed to give information about the first novel genre and female hero types in Russian Literature.

Giriş

Rus Edebiyatında roman türünün, dünya edebiyatlarının birçoğuyla kıyaslandığı zaman çok geç dönemlere denk geldiği gözlemlenir. Buna rağmen Rus edebiyatında roman türü dünyaya ün salmayı kısa zamanda başarır. Bu çalışmada ülkemizde daha önce yüzeysel incelenmiş, herhangi bir Türkçe çevirisi yapılmamış, çağının önemli yazarlarından ve yayımcılarından biri olan Mihail Dmitriyeviç Çulkov'un (1744-1792) "Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının Maceraları" (Prigojaya povariha, ili pohojdeniye razvratnoy jenşçini) adlı eseri üzerinde durulacaktır. Rus edebiyatında roman türünde ilk örneklerden biri olarak değerlendirilen bu romanın hem biçimsel özellikleri hem de roman türü içerisinde ilk kadın kahraman olarak adlandırılan Martona'nın özünde acı ancak dışarıdan bakılınca ahlaki açıdan çok düşük olan yaşamı gözler önüne serilerek kadın imgesi üzerinde durulacaktır.

ROMANININ BİÇİMSEL ÖZELLİKLERİ AÇISINDAN ORJİNALLİĞİ

Rus edebiyatında roman türü gerçek anlamda XVIII. yy.ın 60'lı ve 70'li yıllarında ortaya çıkmaya başlar (Bezrukova, 2018, s. 22-23). İlk örnekler Avrupa edebiyatının bir yansıması niteliğindedir. Tür olarak da çeşitlilik gösterir. Rus kültür bilimci, filozof ve edebiyat tarihçisi M. Bahtin (1895-1975), Rus Edebiyat tarihinde ilk roman türünün "pikaresk roman"¹ (plutovskoy roman) olduğunu ileri sürer (Yakovleva, 2009, s. 119). Bu roman türü macera romanlarının değişik modifikasyonlarından biri olarak değerlendirilir. Macera-günah çıkartma, macera-kahramanlık, macera- günlük yaşam, macera- kurnazlık diye sınıflandırır (Yakovleva, 2009, s. 119).

Rus Edebiyat tarihine bakıldığında; Rus romanının ilk örneklerini veren yazar Fyodor Emin'dir (1735-1770). "*Vefasız Talih ya da Miramond'un Maceraları*" (Nepostoyannaya fortuna ili pohojdenie Miramonda, 1763), "*Femistokl'un Maceraları*" (Priklyuçeniya Femistokla, 1763) ve "*Ödüllendirilmiş Sadakat ya da Lizark ve Sarmanda'nın Maceraları*" (Nagrajdyonnaya postoyannost' ili priklyuçeniya Lizarka i Sarmandı, 1763 ve 1788) adlı eserleri ilk roman örneklerinden sayılır (Günel, 2014, s. 152). Ancak bu eserlerin dışında edebiyat eleştirmenleri tarafından tam anlamıyla roman türünün Mihail Dmitriyeviç Çulkov'un "*Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının*

¹ Pikarest roman: İlk olarak İspanya'da ortaya çıkan, kır yaşamını veya şövalyelerin maceralarını konu alan romanlara tepki olarak ortaya çıkan roman türüdür. Pikarest romanda konu toplumun aşağı tabakasındaki düzenbaz, dalavereci ancak bu olumsuz özelliklerinin yanı sıra zeki ve kurnaz kahramanların maceraları ele alınır. Bu tarz romanların kahramanlarına da pikarest denir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Çoraklı, Ş. (2002). Pikarest Roman ve "Pikaro" Jakob". *Sosyal Bilimler Dergisi*. 2(28-29), 23-32.

Maceraları” (Prigojaya povariha, ili pohojdeniye razvratnoy jenşçını, 1770) adlı eseriyle başladığı düşünülür (Stepanov, 1975, s. 25-26; Bezrukova, 2018, s. 22-23; Lihaçov, 1958, s. 14). Aynı dönemlere ait Aleksandr Efimoviç İzmailov’un (1779-1831) “*Yevgeniy veya Kötü Eğitimin ve Arkadaş Grubunun Ölümcül Sonuçları*” (Yevgeniy ili pagubniye posledstviya durnogo vospitaniya i soobşçestva- 1799-1801) ve Vasili Trofimoviç Narejni’nin (1780-1825) “*Rusya Jilblaz’ı veya Knyaz Gavril Simonoviç’in Gezileri*” (Rossiyskiy Jilblaz, ili Pohojdeniya knyazyava Gavril Simonoviça Çistyakova-1814) adlı eserler de tarz olarak roman olarak değerlendirilir. Ancak bu eserler yazılış itibarıyla daha geç dönemlere denk gelir.

Çalışmamızda inceleyeceğimiz “*Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının Maceraları*” adlı eserini Çulkov, ilk önce “*Alaycı ya da Slav Masalları*” (Peresmeşnik ili Slavenskie skazki) adlı derlemesinin bir bölümü olarak uzun öykü tarzında kaleme almayı planlar ancak daha sonra eser ilerledikçe bağımsızlığını ilan eder ve “*Güzel Aşçı veya Ahlaksız bir Kadının Maceraları*” adlı bu eser roman olarak kaleme alınır (İnanır, 2008, s. 210).

Çulkov, Rus Edebiyatında ilk roman yazarlarından biri olmasının dışında, kendi çağında Alman Edebiyatından çeviriler yapan ve Batı edebiyatının esintilerine kapılıp, özgün eserler veren ilk isimlerden biridir (Karaca, 2004, s. 153). Tarihe adını yazdırmayı başaran bu eseri de yazarının en büyük hobilerinden biri olan Avrupa Edebiyatı okumalarının bir sonucudur. Ancak eser Rus kimliğini de özünde açık bir şekilde yaşatır. Yabancı kelimelere “*gereksiz*” diyen ve karşı olan Çulkov, eserini Rus atasözleri ve deyimleriyle süsler (İnanır, 2008, s. 210). Bu atasözleri ve deyimler metne büyük bir güç katar. İnceleme kısmında da ayrıntılı bir şekilde yer vereceğimiz bu atasözleri ve deyimler eserin kurgusu adına çok kıymetlidir.

Yayımlandığı zaman sadece ülkelerinde değil dünya edebiyatları arasında da çok ses getiren Flaman asıllı İngiliz yazar Daniel Defoe’nın (1660-1731) *Moll Flanders* (1722) (Çulkov, 1988, s. 344) ve Fransız yazar A. F. Prevost’un (1697-1763) *Manon Lescaut* (Manon Lesko, 1731) adlı romanlarıyla benzerlik açısından dikkat çeker. Her iki romanda da tıpkı Çulkov’un eserinde olduğu gibi karşımıza kadın kahramanlar çıkar ve bu kadın kahramanlar ahlaki değerlere bakış açısı olarak birbirine çok yakındır. Yaşam tarzları da maceracı ve kurnazcadır (Bezrukova, 2018, s. 23; Nikolayev, 2012, s. 137). O dönemler dünya edebiyatları tarihine bakıldığında bu tarz kadınların edebiyat sahnesinde yaygın bir şekilde bulunmadıkları dikkat çekecektir.

Birçok araştırmacının da vurguladığı gibi, eserin türü kurnazca kurgulanmış bir maceradır. Bu durumun eserde birçok göstergesi mevcuttur. İlki eserin başlığıdır. Başlıkta “*macera*” kelimesi geçmesidir (Yakovleva, 2009, s. 119-120). İkinci olarak kahraman pikarest bir yapıya sahiptir. Yani en zor durumlarda kurnazca her ortamdan hayatta kalmayı başaran bunu yaparken de ahlaki kuralları görmezden gelebilen bir kişilik. Başka bir örnek de eserde Martona'nın kendi hikayesini anlatmasıdır. Eserde tarih ve mekanlar açık bir şekilde verilir. Örneğin kahramanın eşi hayatını Poltova Savaşı'nda 1709 tarihinde kaybetmiştir (Yakovleva, 2009, s. 119-120). Romanın kahramanı Martona ilk önce Kiev'de daha sonra Moskova'da yaşar.

Yapı itibarıyla bu romanı aslında en net ifade eden edebi terim evfemizmdir². Rus edebiyat tarihçileri tarafında bu terim kötü olayların tatlı bir dille yumuşatılması olarak ifade edilir (Plyuhanovoy, 1989, s. 364). Gerçek anlamda da Çulkov ile bu olumlu yaklaşım Rus edebiyatına girer. Yazardan önce konu itibarıyla elbette ki Rus edebiyatında karşımıza “düşmüş” yani toplumsal olarak uygun görülmeyen kahramanlar çıkmaktadır. Ancak bu esere evfemizm ürünü olarak adlandırılmasına yol açan en önemli faktör gerek çağdaşları gerekse de kendinden önceki yazarlardan Çulkov'un eserinde farklı bir tutum takılmasıdır. Örneğin A. P. Sumarakov (1717-1777) ve V. İ. Maykov'un (1728-1778) eserlerinde sık sık karşılaşılan bu karakterler genel olarak hicivsel ve traji-komik bir şekilde kaleme alınır (Gukovskiy, 1939, s. 229). Çulkov'da ise asla kahramanına karşı bir eleştiri veya bir alay gözlemlenmez. Kahramanın hikayesini kendisinin anlatması, eserde olaylara yorum yapan anlatıcının olmaması yazara bu gücü verir. Martona kendi ağzından her hatasını anlatırken, gerekçelerini de sunar.

“Güzel Aşçı veya Ahlaksız Kadının Maceraları” romanı için dikkat çeken başka bir unsur ise romanın bitiriliş şeklidir. Eser “*Birinci Bölümün Sonu*” diye bitirilir. Ancak ikinci cildi kaleme alınmaz. Sovyet edebiyat eleştirmeni ve filolog G. A. Gukovskiy (1902-1950) bu durum için eserin aslında ikinci kısmının yazıldığını ancak sansür nedeniyle gün yüzüne çıkmadığını iddia eder (Gukovskiy, 1939, s. 228). Bu iddiaya karşı olarak edebiyat çevrelerinden başka bir iddia da Çulkov'un türünün ilk örneğini verdiği ve bu tarz eserlerin devamının gelmeye devam edeceği yönündedir (Yakovleva, 2009, s. 122).

² Söylenmesi kaba, çirkin veya sakıncalı görülen nesnelerin, kavramların, başka kelimelerle daha uygun ve edepli bir biçimde anlatılması; edebikelam. <https://sozluk.gov.tr/>

RUS ROMANIN İLK KADIN KAHRAMANI

Eski Rus Edebiyatına genel olarak bakıldığında kadın kahramanların ön planda olmadığı dikkat çekecektir. O dönemler daha roman tarzına geçilmediği ve hatta edebi konuların din temelli olduğu göz ardı edilmeyeceğinden karşımıza çıkan sınırlı sayıda kadın kahramanın da dini açıdan ele alındığı iyi ve kötüyü temsil ettiği dikkat çeker.

O dönemler iyi, yani inançlarına bağlı eşine sadık kadın veya inançlarını hiçe sayan, etrafındakilere kötülük yapan kötü kadın modelleri çıkar karşımıza. Bu kadınlarında genel olarak İncil'den, kutsal kitaplardan veya azizlerin yaşamlarından hikayeler içerisinden aktarıldığı gözlemlenir (Fyodorova, 2014, s. 143-145). Bağımsız olarak kadın karakterlerinin yapıtlarda yer almaya başlaması ise XIIV. yy.ın son yarısına denk gelir. Ancak hâlâ tek başlarına değillerdir. XVIII. yy.ın ilk yarısına gelindiğinde yavaş yavaş eserlerin kahramanı olmaya başlarlar. XVIII. yüzyılın ilk yarısında yazılış tarihi ve yazarı bilinmeyen anonim eser "*Rus Asilzadesi Aleksandr Hakkında*" (Ob Aleksandre, rossiyskom dvoryanine) bu alanda ilk örnektir. Eserde evli bir erkek olan Aleksandr'ı bin türlü numarayla kandıran ve eşini aldatmasına sebep olan dönemin önemli generallerinden birinin kızı olan Gedvig Doroteya (Hedwig Dorotea) karşımıza çıkar. Gedvig neredeyse Rus Edebiyatının ilk düşmüş kadın örneklerindedir demek yerinde olacaktır (Prikazçikova, 2012, s. 124). Aleksandr'ı baştan çıkartan bu kötü niyetli kadın yüzünden, uğradığı ihaneti hazmedemeyen Aleksandr'ın sadık eşi intihar eder. Aleksandr çok üzülür. Gedvig'i sonsuza kadar terk eder.

Aynı dönemlere ait başka bir örnekte yine yazarı belli olmayan ancak yazılış tarihi bilinen "*Asil Bir Rus Kadınının Gizli Macerası*" (İstinnoye priključeniye blagorodnoy rossiyanke) adlı eserdir. 1803 yılında kaleme alınan bu eser "Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının Maceraları" adlı eserde olduğu gibi bir kadının maceralarını aktarır. Ailesi tarafından sevgi görmeden büyütülen bir genç kız, rızası dışında bir kontla evlendirilir. Aşktan uzak birçok kötü anıyla dolu olan bu evlilik, kadının eşine karşı sadakatsiz olmasına sebebiyet verir. Kontes N., eşini ziyarete gelen arkadaşlarıyla uygunsuz ilişkiler kurar (Prikazçikova, 2012, s. 127). Kadının bu ahlaksız tutumu eserde acınası ruh haliyle birleştirilir (Orlov, 1976). Bu durumun bizim de inceleyeceğimiz eserin ana kahramanının yaşadıklarıyla paralellik göstermesi dikkat çekicidir. Toplum içerisinde kadınların aslında gördükleri kötülükler neticesinde kötü birine dönüştüklerini gözler önüne serilmeye çalışılır gibidir.

“Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının Maceraları”nın kahramanı Martona da tam olarak Kontes N. gibi birçok gerekçenin neticesinde kötü ve ahlaksız bir kadına dönüşmüştür. O da aynı kontes gibi kurnazca planlar yapar aynı zamanda maceracıdır. Martona bu yönüyle edebiyat eleştirmenleri tarafından “kurnaz ve maceracı” (Yakovleva, 2009, s. 120) bir karakter olarak adlandırılır. Gerçek anlamda da Martona’nın kurnazlığı net bir şekilde aktarılır. Eserin göz ardı edilmeyecek başka bir özelliği ise Avrupa edebiyatının aksine Rus edebiyatına Çulkov’un kaleminden bir kadının ana karakter olarak girmesidir (Bezrukova, 2018, s. 23). Bu eserin en dikkat çekici özelliklerinden birisi, baş kahramanın kadın olmasıdır.

Martona, Rus edebiyatı için çok farklı bir yere sahiptir. O, gerçek anlamda ilk kadın roman kahramanı olmasının dışında birçok açıdan kendinden önceki kadın kahramanlardan çok farklıdır. İlk olarak eserde hiçbir yerde dini konulara değinilmez (Nikolayev, 2012, s. 139). Bu durum, o çağ için en önemli ayrıcalardan biridir. İkinci olarak “düşmüş kadın” imgesi çok farklı bir açıdan ele alınır. Martona, sosyal açıdan düşmüş bir kadındır ancak eserde bu ön yargı yazarın desteğiyle kırılır. Genç kadın fiziğini kullanarak birçok kötü şey yapar ancak sonunda vicdanı onu rahat bırakmaz ve ahlaki açıdan bir aydınlanma yaşar. Yazar, kendisine kötü davranan insanların arasında kahramanını kötü, kendisine iyi davranan insanların arasında kahramanını iyi bir şekilde kaleme alır. Bu durum yukarıda da vurguladığımız gibi adeta iyilikle yetişen iyi, kötülükle yetişen kötü olur mesajını vererek sürekli etrafındakiler tarafından kullanılan bu kadının suçunu hafifletmek içindir.

Edebiyat eleştirmeni V. P. Stepanov (1890-1954) bu roman ve kahramanı için “Rus edebiyatındaki, yazar tarafından sempatik ve sıcak bir şekilde oluşturulmuş ilk kadın imgesidir” (Masayeva, 2012, s. 68) der. Ayrıca Stepanov, haklı bir biçimde şu sözlerle özetleyerek devam eder: “Çulkov’un kadın kahramanı (Martona) gösteriş, para sevdası ve ilgiye susamışlığı gibi kötü huylarından dolayı kendini suçluyor. Yine de söylemek gerekir ki, geçmişteki hal ve gidişatını erdemli bir bakış açısıyla değerlendirir” (Nikolayev, 2012, s. 136). Martona, olayları anlatırken olduğu gibi dile getirir; aklından geçen kurnaz düşünceleri, paraya olan düşkünlüğünü vb. olayları süslemez.

Bu konuda ayrıca Rus ve dünya edebiyatları üzerinde uzman, edebiyat tarihçisi O. B. Lebedeva da (1953) Martona’nın kişiliğinin roman ilerledikçe olumlu yönde değiştiğini söyleyerek destekler (Bezrukova, 2018, s. 24). Bu ona göre de ahlaki açıdan olgunlaşmaya başlamasının göstergesidir. Paraya, şöhrete ve lükse duyduğu düşkünlüğüne rağmen Martona eserin başından sonuna kadar okuru tarafından

büyük bir acımayla karşılaşır, eserin sonunda ise kendisi de hatalarının farkına varır ve erdemli biri halini alır. Martona'nın tüm bu kötülükleri yapmasının asıl nedeni insanların elinde oyuncak haline gelmesidir.

G. A. Gukovskiy (1902-1950) ise aynı çerçevede Martona'yı şu şekilde özetler: “Çulkov'un Martona'sı, romanının diğer kahramanları gibi ne iyi ne de kötü biri. O bir insan, iyi bir yaşama, zenginliğe, hayat mücadelesinde başarıya dört elle sarılıyor ki bu da onu haklı çıkartıyor” (Gukovskiy, 1939, s. 229). Gerçek anlamda da yazar ahlaki açıdan birçok yanlış yapmasına rağmen kahramanına karşı asla okurda öfke uyandırmaz. Ona sahip çıkar (Çulkov, 1988, s. 344). Bu sahip çıkışın en önemli göstergesi kahramanını kurgularken, düşmüş bir kadın olmasına rağmen kültürel ve entelektüel bir tavra sahip şekilde yaratmasıdır (Bezrukova, 2018, s. 25). Kadın esprili ve tatlı dilli oluşunun yanı sıra Rus kültürünün de bir simgesidir.

Atasözleri ve deyimler bir toplumun en önemli simgelerinden biridir. Martona hikayesini anlatırken eserin başından sonuna kadar atasözlerini ve deyimleri sık sık kullanarak işini kolaylaştırmanın yanı sıra kültürünü de yansıtır. Bu sözler onun hatalarının izahatıdır. Bu duruma örnek vermek gerekirse daha metnin ilk cümlelerinden biri olan şu satırlar yerinde olacaktır: “Dul kadının, kafasını koyabileceği gerçek olmayan sözler söyleyecek, geniş bir omuz vardı” (Çulkov, 1988, s. 344). Görüldüğü gibi kendisi dul bir kadındır ve kendisine geniş omuzlu biri lazımdır. Bu tarz atasözleriyle Martona'nın ahlaki eksikliği görmezden gelinir (Çulkov, 1988, s. 265). Çünkü gerekçeleri vardır. Örneğin kadının etrafındaki erkeklerin sayısının çok oluşudur: “Güzel çiçeklerin üzerinde uçar ar” (Çulkov, 1988, s. 266). Çulkov'un, bu eserini kaleme aldığı dönemlerde atasözleri ve deyimler edebiyat için önemli semboller olarak görülmektedir. Bu kelime oyunları, dönemin hiciv dergiciliğinin en önemli simgeleridir (Orlov, 1991, s. 215). Kısa bir şekilde bir olay hakkında ayrıntılı bilgi vermeye yarayan bu sözler genel olarak hiciv sanatında ön plana çıkmaktadır. Ancak bu eserde asla bu görevi üstlenmezler tam tersi hicvetmek için değil haklı gösterilmek için kaleme alınmışlardır.

Martona'nın kullandığı atasözleri ve deyimler dışında bazı cümleleri de daha ilk satırlardan okurun kalbinde sızı oluşturmayı başarır. “Yeni yaşamım benden o kadar nefret etti ki başımı nereye sokacağımı bilemedim” (Çulkov, 1988, s. 264). Bu cümle kadının acı yazgısına bir kere daha üzüldüğü, ilerleyen roman içerisinde yapacağı hatalara karşı daha anlayışlı bir tavır takınmamıza neden olur. Belirttiğimiz gibi yazarın kahramanını kolladığı açık bir şekilde ortadadır.

Bu eserde kullanım açısından atasözlerinin dışında dönemin hâkim olan akımı Klasizmin çizgisinin de bir nebze olsun değiştiği gözlemlenecektir. Özünde Klasizm akımının ilk temsilcilerinden biri sayılan Çulkov'un (Orlov, 1991, s. 201) kaleme aldığı bu akımın en önemli sembollerinden biri olan mitolojik olaylar ve kahramanlardan da bu eserde farklı bir amaç güderek onları kullandığını gözlemleriz (Orlov, 1991, s. 206). Örneğin Martona, Moskova'ya geldiğinde ahlaki açıdan artık hiç sınırı kalmamıştır. Sadece bedenini kullanarak küçük kazançlar elde etmenin ötesine geçecektir. Martona, Moskova'ya çarşamba günü gelir. Eski pagan takvimine göre Çarşamba, Merkür günüdür. Merkür, mitolojide hile ve kurnazlık tanrısıdır. Kendi hikayesini anlatan Martona'da bunu bir şans göstergesi olarak adlandırır (Çulkov, 1988, s. 276). Ayrıca Martona'nın ismi de dikkat çekicidir. Martona'nın isminin Roma Mitolojisinde Mars'tan (Martius) yani Savaş Tanrısı'ndan (Şahin, 2017, 110) türetildiği iddia edilebilir. Yazar tarafından kadın kahramanının tüm zorluklar karşısında gösterdiği savaşçı ruhu Mars kökünden alınarak, dişi cinse çevrilip neologism yapıp Martona'ya dönüştürülmüş olabilir.

Eserin kahramanı Martona, XVIII. yy. başlarında kadın imgesinin anlaşılması adına en güzel örneklerindedir. Asil olmayan bir soydan gelen, kendisi gibi asil olmayan bir soya sahip bir adamla evlendirilmiştir. Çavuş unvanı alan ve Poltava Savaşı'nda (1709) hayatını kaybeden eşinden sonra herhangi bir mülkü olmayan kadın tek başına ortada kalır. On dokuz yaşında güzel bir dul kadın olarak savunmasızdır. Kısa zamanda bu savunmasızlığının ve etrafındakilerin kendisinden asıl beklentisinin ne olduğunu anlayacaktır.

Eserin kahramanı kendisini şu şekilde tanıtarak başlar: “*Bence, kız kardeşlerimizin çoğu bana ahlaksız diyecek; ama bu ahlaksızlık genellikle kadınların çoğunda mevcut. Doğanın kanunlarına karşı gelmemek, büyüklük taslamamak için erkeklerin beni avlamasına izin veriyorum. Gerçekler gün ışığına çıkınca, yaptıklarımı anlatınca beni nasıl isterlerse öyle adlandırınlar*” (Çulkov, 1988, s. 264).

Martona daha ilk cümleleriyle kendisini haklı gördüğünü ortaya koyar. Martona'nın kendi hikayesinin anlatıcısı olması ve okurlara “kardeşimiz” (Naşa sestra, naş brat) ya da “biz” (mı) gibi kişi zamiriyle seslenmesi de kahramana samimi ve sıcak bir tavır takındır. Bu zamirler onun da aslında herkes gibi olduğunun bir göstergesidir (Bezrukova, 2018, s. 25).

Martona gerçekten de eser de samimi tavrıyla dikkat çeker. Güzel ve çekici bir dul olan Martona, kendisini “*avci*” (ohotnitsa) diye adlandırır. Ayrıca avken nasıl avcıya dönüştüğünü kadın kahraman açıkça anlatır. Kadın olması ayrıca dul olması

onu erkeklerin gözünde çok zayıf yapar ancak zekâsı onu kukla yapmaya çalışan, iplerini tutan kişilerin elinden yönetimi alır ve Martona'nın ellerine verir.

Roman, Martona'nın eşini kaybettikten sonraki yaşamının anlatımıyla başlar. Kadın kahraman, dul kaldıktan sonra maddi herhangi bir dayanağı olmadığı için çalışmaya mecbur kalır ancak girdiği her işte tacize uğrar bu durum onun çalışmayı bırakıp, tacizlerle hayatını sürdürmeye karar vermesine neden olur. Kiev'de tanınmış bir kadının yanına yerleşir. Bu kadın güzel kadınlara partner bulmak konusunda çok başarılıdır. Martona'ya ilk partnerini o bulur. Martona kendisine kucak açan bu kadını şu cümlelerle anlatır:

Herkes benim hakkımda konuşuyor, beni suçluyor ve şerefimi karalıyordu. Böylelikle tam göz yaşlarına boğulacakken, tüm Kiev şehrinde tanınan dürüst bir yaşlı kadın, zira ben o zamanlar oradaydım, beni himayesi altına aldı. Ve talihsizliğime o kadar üzüldü ki ertesi gün beni neşelendirmesi için genç ve çelimli birini buldu (Çulkov, 1988, s. 264).

Adam, varlıklı bir asilzadenin kahyasıdır. Bu genç, Martona'nın ilk avı olur. Yukarıda da alıntıladığımız "*güzel çiçeklerin üzerinde uçar arı*" (Çulkov, 1988, s. 265) atasözü işte bu davranışının izahatı olacaktır. Martona genç, güzel ve dul bir kadındır. Erkeklerin dikkatini çekmesi çok doğaldır.

Gün geçtikçe Martona'nın üzerinde uçan arıların sayısı artar. Güzelliği ve ahlaki olarak sınırları olmadığı için Kiev'de kısa zamanda dikkat çeker. Her misafiri ona güzel hediyeler ve bol para getirmeye başlar. Yaşlı kadın ise onun bu erkeklerle görüşmesine ön ayak olur. Gelen misafirlerin sayısı arttıkça Martona'nın ekonomik durumu yükselmeye başlar. Kıyafetleri ve beklentileri artık üst düzeydir. Kadın kahraman bu durumu da eserde çok başarılı bir şekilde aklar. "*Elbiselerinizle karşılanır, aklınızla uğurlanırsınız*" (Çulkov, 1988, s. 267). Artık o elbiseleriyle dikkat çekecek kadar klas bir hanımefendidir. Aklından çok güzelliğine güvenmektedir.

Martona, erkeklerle olan ilişkilerini anlatırken varlıklı bir beyle odasında yaptığı pazarlıktan açıkça söz eder. "*İlk buluşmamız bir pazarlık görüşmesiydi, başka hiçbir şey konuşmadık ve bir antlaşma imzaladık. (...) Beyefendi sık sık bana ziyarete gelecekti ve ben de hemen onu kabul etmeye söz verecektim, böylelikle ayrıldık.*" (Çulkov, 1988, s. 268). Martona evli olan bu beyden bilerek söz eder. Çünkü kendi ahlaki eksikliğinin yanı sıra ona gelenlerinde en az kendisi kadar ahlaki açıdan noksan olduklarını göstermeyi hedeflemiştir. Özellikle de aristokrat çevrenin (Orlov, 1991, s. 213-214).

Bu pazarlık sahnesinde dikkat çeken başka noktalar bulunmaktadır. Beyefendi anlaşmalarının ilk gecesi kadına eski ancak üzeri değerli elmaslarla süslü bir enfiye kutusu hediye eder. Martona bu eski kutu karşılığında memnun kalır ve ekler: “Yeni bir şey görmeyen, kullanılmıştan memnun olur. Gerçeği söylemek gerekirse enfiye kutusu biraz reddedilebilecek şekildeydi ama benim için yeni sayılırdı. Çünkü böyle şeylere hiç sahip olamamış ve olmayı da hiç ümit beklememiştim” (Çulkov, 1988, s. 268). Görüldüğü gibi Martona aslında yaptığı her şeyi yaşadığı yoksunluklara bağlar. Ancak bu acındırıcı sözler eserde az sayıda ve yerinde kullanıldığı için okurun zihninde büyük bir etki yaratmayı başarır.

Martona bu özelliklerinin dışında kendisini aşırı gururlu görür. Etrafında insan olmamasını ahlaki eksikliğine değil gururlu oluşuna bağlar (Çulkov, 1988, s. 269). Ayrıca her ne kadar para için erkeklerle beraber olsa da onlara adeta bir asilzade gibi saygı duyar ve öyle davranır. Martona'nın bu tavrı aslında romanda ara ara bahsedilen asilzade yaşamının da etkisidir. Asilzadeler arasında gerek erkekler gerekse de kadınlar arasında yasak ilişkiler çok yaygındır. Onlarla Martona'nın arasındaki fark Martona'nın bu yasak ilişkiler neticesinde para almasıdır. Bu durumu ise o kişilerin zaten paraya ihtiyaç duymamalarına bağlar.

Martona'nın kendini haklı çıkartma mücadelesi içerisinde kendisini eleştirdiği yerler de sık sık dikkat çeker. Kiev'den ayrılmasına neden olan asil bir bey olan Sveton'la yaşadığı macerası bunun en güzel örneğidir. Sveton, Martona'ya deli gibi âşıktır. Ancak aynı zamanda karısını da sevmeye devam eder. Kiev'de ilişkilerinin duyulmasından ve Marton'un başka erkeklerle olmasından korkarak onu bir tanıdığına köydeki evine yerleştirir. Martona'ya bu teklif çok yerinde gelir. Böylece kendi evini yönetebilecek, bir erkekle olacak ve maddi sorunları son bulacaktır. Kiev'de geride bıraktığı yaşlı kadına kendisiyle gelmesini söyler ancak kadın istemez. Martona bu durumu şu cümlelerle anlatır. “... Gözyaşı dökmeden onunla ayrıldık çünkü ben minnettarlığın ne olduğunu bilmem kimseden de böyle bir şey görmedim, zaten onsuz yaşamaya devam etmenin mümkün olduğunu biliyorum” (Çulkov, 1988, s. 273).

Martona bu hikâyeyi anlatırken kendisine sert eleştirilerde bulunacak kadar dürüsttür. Kendisine avcı demesinin dışında yüzsüz, para düşkünü ve erdemsiz olduğunu da ekler (Çulkov, 1988, s. 272). Çünkü olaylar düşündüğü gibi gerçekleşmez adamın karısı köye gelip, onu döver ve kapı dışarı eder. Gidecek bir yeri yoktur.

Martona yaşanan tüm bu olaylar sonucu iyiden iyiye kendine güvenmeye başlar ve Moskova'ya yerleşir. Şansı yaver gider ve gittiği gün varlıklı bir bürokratin aşçısı olur (Çulkov, 1988, s. 276). Bürokrat ahlaklı ve inançlı biridir. Dürüstlüğü dillere destandır. Ancak karısı eşinin tam tersidir. Kocasından gizli rüşvet alır. Martona bu kadını çok sever ve ortak özelliklerini şu cümlelerle dile getirir: “*Balıkçı balıkçıyı kayığında uzaktan bile görür*” (Çulkov, 1988, s. 277). Çulkov'un atasözlerini bu denli yerinde kullanışı bir kere daha romanın anlatım gücünü büyük oranda destekler. Martona ve bürokratin karısı aslında aynı şeyleri yapmaktadır. Ancak aralarındaki tek fark Martona'nın dul olmasıdır. Bürokratin karısı ise kocasının gölgesinde dilediği gibi yaşama hakkına sahiptir.

İki cambazın aynı ipte oynayamadığı gibi Martona ve bürokratin karısının ortaklığı da yürümez. Bu sırada kahramanımızın karşısına çok büyük bir fırsat çıkar. Çok varlıklı yetmiş yaşında emekli bir yarbayın bir hafta önce eşini kaybettiği ve kendisiyle ilgilenecek, evini çekip çevirecek bir kadın kâhya aradığını öğrenir. Hemen gider yaşlı yarbayın mülakatına girer. Güzelliği ve gençliği adamı öyle bir büyüler ki, Martona'ya işi vermenin yanı sıra gönlünü de kaptırır. Martona kısa sürede Martona bu evin kahyası olmanın çok ötesine geçerek artık evin resmi olmayan hanımı haline gelir. Yaşlı adamın tüm parası ve eşinden kalan mücevherleri, kıyafetleri hepsi onun olur, elinin altında ona hizmet eden bir sürü çalışanı vardır. Yaşlı sevgilisi onu fiziksel olarak tatmin edemese de maddi olarak hayallerinin çok üzerindedir. Çulkov burada da kahramanına çok yerinde bir atasözü kullanır. “*Altın konuşmasa da birçok iyi şey yaratacak gücü vardır*” (Çulkov, 1988, s. 282). Görüldüğü gibi yaşamının bu döneminde yine bazı şeyler eksik olsa da Martona, en büyük hayali olan maddi imkana kavuşmuştur. Ancak Çulkov'un da kahramanının ağzından açıkça dile getirdiği gibi, dünyada her şeyin bir karşılığı vardır. Bu maddi olanaklara sahip olmasına minnet duymaz, sahip olduğu her şey için bir bedel ödediğini düşünen Martona, gençliğinin kendisine oynadığı oyundan da geri kalmaz. Kendisine kur yapan, genç, yakışıklı ve güçlü Ahal'a kendisini hemen teslim eder. Bu durumdan da çok mutludur. Sevgilisi ve parası vardır. İtibarı da yerindedir. “*Kuzu tuza, keçi özgürlüğe, havai kadın yeni sevgilisine düşkündür*” (Çulkov, 1988, s. 288).

Yaşlı adam aldatıldığını fark bile etmez. Çünkü kurnaz kadın sevgilisini kız kardeşim diyerek kadın kılığında eve aşçı yardımcısı diye tanıştıtararak sokar (Çulkov, 1988, s. 287). Bu davranışını kadın asla ahlaksızlık olarak görmediğinin eserde açıkça dile getirir. Dünyada her şeyin değiştiğini söyler ve bir kadının bir erkeğe

ömrünün sonuna kadar sadık kalabilmesini asla anlamadığını açıkça bildirir (Çulkov, 1988, s. 286). Yaşlı yarbayın evinde sevgilisiyle geceyi beraber geçirir.

Vicdanım beni hiç rahatsız etmedi. Çünkü dünyada benden daha çok gözü pek, benim üç günde yaptığımı bir dakikada benden daha kötü yapabilecek insanlar olduğunu düşündüm. Kendini kusurlara teslim ettin mi bu kusurlar sana erdemden tatlı ve hoş gelmeye başlayacaktır her zaman (Çulkov, 1988, s. 292).

Görüldüğü gibi kendisini haklı görmesinin yanı sıra eleştiriden de geri kalmaz. Kendisi de hatalarının farkındadır ancak farkında olduğu başka bir şey varsa o da bu hataların bile ona artık normal geldiğidir. Çulkov, bu tarz cümlelerle kahramanının karakterine derinlerine inmeye çalışır. Martona, ne yaparsa yapsın içinde gizli bir yerlerde hata yapacağını farkındadır. Bu özelliği, romanın sonunda kötü yönünden arınacak kadın kahramana daha da değer katmaktadır.

Romanın bu kısmı okur için gerçekten de şaşırtıcıdır: Yaşlı adamın kandırılması, eve gelen Ahal'in kadın kılığındaki komik tavrı hatta oğlunu bile bu oyuna alet etmesi (Çulkov, 1988, s. 289-290). Martona, Ahal'a fiziki arzuların ötesinde bir aşk besler. Yaşamında ilk defa âşık olmuştur. Bu gizli aşk bir müddet devam eder. Ancak kısa süre sonra Ahal'in gerçek amacı ortaya çıkar. Ahal, Martona'yı sırf yaşlı yarbayın paralarına ulaşabilmek için kullanmıştır. En sonunda tüm para ve mücevherleri alarak ortadan kaybolur (Çulkov, 1988, s. 295-296). Görüldüğü gibi okur tam Martona'ya kızmak üzereyken, o bir kere daha acınası bir duruma düşer. Martona yeniden hayal kırıklığına uğrar bu sefer maddi kaybının yanı sıra kalbi de kırılır. Bu durumu da kadın kendi ağzından şu cümlelerle açıklar: “*O zaman bu konu hakkında benim iyiliksever olmam beklenir mi sayın okuyucum*” (Çulkov, 1988, s. 296). Bu sözleri kendisini bir kere daha aklamasına yardım eder. Onu kötülüğe sürükleyen kendisinin ötesinde etrafındaki kötü insanlardır.

Yaşlı yarbay olayları duyunca Matrona'nın onu terk edeceğini düşünür ve telaş içerisinde koştururken merdivenden düşer ve uyluk kemiğini kırar, bu durum sağlığını çok etkiler ve kısa sürede ölür. Ortada hem cinayet hem de dolandırıcılık vardır. Martona'nın tüm foyası ortaya çıkar ve iki hafta hapisshanede kalır (Çulkov, 1988, s. 299). Bu sahneler o dönemler Rusya'daki hapisshanelerin durumunu da iyi bir şekilde anlatır (Bezrukova, 2019, s. 23). Gerçek anlamda pis ve soğuk yerlerdir. Kesinlikle insanlık dışı bir muamele vardır. “*Beni, gece dinlenebileceğim hiçbir şey vermeden taş bir mahzene götürdüler. Bana her gün iki kere yemek verdiler. Bu yemek ekmekten ve sudan ibaretti*” (Bezrukova, 2018, s. 23).

Martona buradan da dişiliğini kullanarak çıkar. Hapishane gardiyanı Svidal'ın gönlünü hemen çalar ve böylece onun sayesinde hapisten kısa sürede çıkar. Svidal'ın Martona'yı gördüğü an ona âşık olması dikkat çekici bir anlatıdır. Gardiyan iki hafta sırf onu görebilmek için nöbet tutmuştur. İyi yürekli biri olarak tasvir edilen gardiyan saf sevgisiyle kadının aydınlanmasının nedeni olacaktır. Ancak bu süreç biraz sancılı geçer. Svidal'ın temizliği Ahal'in kötülüğüyle bir nebze de olsun kirlenecektir.

Ahal, Martona'dan çaldığı paralarla rahat bir yaşam sürmeye başlar ancak aynı zamanda ona da sahip olmak ister. Martona'yı yeniden kendisiyle olmaya ikna etmeye çalışır. Ancak çok geç kalmıştır. Martona hayatında ilk defa gerçek bir sevgiyle karşılaşmıştır. Svidal ona gerçek anlamda sevgiyle ve iyilikle yaklaşmış, ondan hiçbir beklentisi olmadan sevmiştir. Bu durum romanın gidişatını tamamen değiştirecektir. İyilik görmeye başlayan kadın ahlaki açıdan yücelmeye başlar.

Ahal ve Svidal, Martona için aristokrat beyler gibi düello yapmaya karar verirler. Bu, XVIII. yy. Rusya'sı için çok ilgi çekicidir. Ahlaki yönden eksik bir kadın için düello yapılması hem de ahlaki açıdan eksik biri olan Ahal tarafından düellonun teklif edilmesi ilgi çekicidir. Ancak düello tam olarak romandaki ahlaki eksikliğe uygun gerçekleşir. Svidal iyi bir adamdır özünde asla birini öldüremeyeceğini bildiğinden düelloda bir oyun çevirir. Ahal'in silahına boş bir kovan koydurur ve ölü taklidi yapar. Ahal her türlü kötülüğüne rağmen birini öldürmenin ağırlığı altında ezilir ve kaçmaya karar verir (Çulkov, 1988, s. 302-307). Bu sahneler komik bir şekilde kaleme alınır. Bu tarz ciddi şeylerin komik anlatıldığı bölümler de eserde dikkat çekicidir. Ancak bu düello hem Ahal hem de Martona için çok önemli bir simgeye dönüşecektir. Eski sevgilisinin, sevdiği adamı düelloda öldürüp kaçtığı haberini alan Martona büyük bir buhran geçirir. Bu buhran onu tamamen başka birine dönüştürecektir. Kısa süre sonra sevdiği adamın yaşadığını öğrenince de sevinir ve eskiden kendisine normal gözüken her şey artık değişmeye başlar. Çulkov işte bu sahneden sonra kahramanına iyi ve ahlaklı bir insan olma şansı verir.

Artık Martona hayata farklı bir pencereden bakmaya başlar. Hayatında tek bir erkek vardır. Onunla mutlu bir şekilde kısıtlı maddi imkanlar içerisinde yaşamaya başlar. Eskiden zihninde normalleşen ahlaki açıdan eksik değerlere karşı sert bir bakış açısı oluşur. Bu durum da Çulkov tarafından bir asilzadenin evinde verilen partiden örneklerle açıkça gözler önüne serilir. Martona, Svidal'la beraber komşularının evlerinde düzenlenen bir geceye katılır. Bu toplantıda Martona'nın etrafındaki insanların ahlaki eksikliklerini görmesi ve bu eylemleri olumsuz değerlendirmesi çok dikkat çekicidir. Asilzadelerle dolu evde ilk dikkatini çeken on

üç yaşındaki bir kızı etkilemek için cebinden elma ve portakal çıkararak yaşlı bir adamdan söz eder. Onların yanında ise sırf parası için yaşlı bir kadına kur yapan genç bir adam dikkat çeker. Martona'nın genç adamın büyükannesi sandığı bu yaşlı kadının aslında onun sevgilisi olduğunu öğrendiği zaman “*adam dışsız Gratsiya’yla evlenme niyetindeydi, kadının bir yıldan fazla hayatta kalmayacağı ve yeterli olan mirasının genç adamı hayli mutlu edeceği*” (Çulkov, 1988, s. 311) sözleri birçok insanın da ahlaki açıdan eksik oluşuna, şehvet, para ve unvan için her şeyi yapabilecek olduklarına işaret etmesi kendisini aklamak içindir.

Gecede ev sahibiyle ilgili ilginç bir olaydan söz edilir. Romanda “*Masa*” (Çulkov, 1988, s. 317) başlığı altında verilen bu bölümde ev sahibesi zengin bir tüccarın karısının kocasını öldürmek için verdiği mücadele anlatılır. Evliliklerinin başından beri kocasını birçok erkekle aldatan kadının tüm bu ahlaksızlığının farkında olan kocası sırf şerefine kirleneceğini düşündüğünden bu durumu görmezden gelir. Bu tavrı dikkat çekici ve en az kadının ihaneti kadar ahlaki açıdan eksiklerle doludur. Kadın evlilikleri ilerledikçe kocasından kurtulmak ister ve onu zehirlemeye karar verir. Bu konuda kimden yardım isteyeceğini bilemez ve Martona’yla tanışınca kendisine ondan başkasının yardım edemeyeceğinin farkına varır. Ancak artık Martona eski Martona değildir. Kadına yardım etmeyeceğini söylemesi durumunda adamı zehirlemek için başkasından yardım alacağını düşündüğünden yardımcı olur ve kısa süreli bir etki gösteren iksir hazırlar ve kadının foyasını ortaya çıkartır (Çulkov, 1988, s. 317-318). Bu bölüm de düello sahnesinde olduğu gibi komik öğelerle süslenmiştir (Prikazçikova, 2012, s. 125). Görüleceği gibi iki önemli olayda da Çulkov’un böyle bir tarz takınması çok dikkat çekicidir. Ancak eserin anlatım gücü de burada başlar. Martona bu bölümü kendi ağzından “*Böylelikle komedi sona erdi...*” (Prikazçikova, 2012, s. 125) diyerek bitirir. Bu geceden sonra çok farklı biri olarak karşımıza çıkar. Romanın başından beri gördüğümüz ahlaki bir çerçevesi olmayan kahraman artık tüm kötülüklerinden arınmış bir kadındır. Zehirlenmesine engel olduğu adam gibi yeni bir hayata başlamıştır.

Yeni hayatı ona büyük bir sürprizle gelir. Ondan büyük miktarda para çalan Ahal, Svidal’i öldürdüğünü düşünerek Moskova’dan kaçıp, kırsalda kendisine büyük bir mülk alır. Ancak burada vicdan azabıyla rahat yaşayamaz ve kendisini zehirler. Ölmeden önce de tüm mal varlığını Martona’ya bağışlar. Ahal’in de Martona gibi ahlaki açıdan bir uyanış yaşaması dikkat çekicidir (Nikolayev, 2012, s. 138). Romanın iki önemli kötü kahramanı artık hatalarıyla yüzleşmiş ve bedellerini

ödemıştır. Roman mutlu sonla biter. Aslına bakıldığında romanın sadece sonu mutlu değildir. Roman boyunca kötü olaylar anlatılsa da hâkim olan hava neşelidir.

Sonuç

XVIII. yy.ın son dönemlerine denk gelen “Güzel Aşçı veya Ahlaksız Bir Kadının Maceraları” adlı roman, türünün ilk örneklerindendir. Eser bu özelliğinin yanı sıra kahramanının kadın olmasıyla da farklı bir yapıya sahiptir. Çağının ve türünün ilk örneklerinden olan bu eser ve kahramanı aracılığıyla Rus edebiyatında yeni bir dönem ve yeni bir eğilim çizilmiş olur. Özünde Avrupa edebiyatının bir yansıması olmasına rağmen Rus insanı, doğası, sosyal ve kültürel yapısıyla Rus kimliğini de net bir şekilde taşıyarak Rus edebiyat tarihinde önemli bir yer edinmiştir. Roman, yayımlandığı dönemde popülerite kazanmamasına rağmen konu bakımından orijinalliğiyle Rus edebiyat tarihi için çok önemli bir yere sahiptir.

Romanda okurun karşısına kendisinden önceki dönemlerde kaleme alınan kadın kahramanlardan çok farklı bir imaja sahip bir kadın modeli çıkar. Rus edebiyatında bu eserden önce karşılaştığımız kadın imgesine genel hatlarıyla bakıldığında dini veya edebi metinlerde aktarılan ahlaki açıdan yetkin veya yetersiz kadın tiplerini çıktığı gözlemlenecektir. Bu kadın tiplerinin de gerek olumlu gerekse de olumsuz açıdan eleştirildiği, cezalandırıldığı veya ödüllendirildiği görülür. Bu eserde ise tamamen dini öğelerden arındırılmış, herhangi bir mesaj kaygısı olmayan, asla eleştirilmeyen bir kadın kahraman çıkar karşımıza.

XVIII. yüzyıl Rus edebiyatında hâkim olan didaktik ve eleştirel yapı eserde yoktur. Romanın kadın kahramanı Martona, ahlaki açıdan birçok eksikliği olan, “düşmüş” kadın tipi olmasına rağmen yazar tarafından hiç eleştirilmeden kendi hikayesi içerisinde yer alır. Klasik akımın etkilediği eserlerde çoğunlukla ideal tipler verilmesine ve eleştirel bir tutum takınılmasına rağmen Çulkov’un eserinde böyle bir kadın karakter vererek klasik akımın kurallarının dışına çıkmayı başardığı gözlemlenir.

Martona, romanda kendi maceralarını kendi ağzından anlatır. Çünkü bu ahlak dışı yaşam okuyucuyu etkilemek için birinci ağızdan anlattırılmıştır. Bu tutum ahlaki açıdan düşmüş bir kadın olmasına rağmen okurun sempati duymasını sağlar ve Çulkov’un başarısıdır. Aynı zamanda şöyle bir gerçek de dikkat çeker, eserde karakterin ahlaken gelişimini bize net bir şekilde gösterilir. O döneme kadar ki eserlerde karakterin olumlu açıdan gelişimi ender görülen bir yaklaşımdır. Aslında Martona’nın kölelik düzeninin hâkim olduğu dönem içerisinde var olan bir kahraman

olması ne asilzade ne de köle köylü olmaması da önemli bir unsurdur. Çulkov burada hangi sınıfa ait olunursa olunsun herkesin haksızlığa uğrayabileceği, hatalar yapabileceği, bu hatalarından ders alıp iyi birine dönüşebileceğini göstermeyi amaçlamıştır denilebilir.

Çulkov'un romanında vermek istediği ana mesaj toplum içerisinde maddi geliri olmayan, dul ve güzel bir kadın olarak tutunmaya çalışan bir kadının yeridir. Ancak bu temel konunun dışında dikkat çeken başka bir mesaj da iyi ve kötü, ahlaklı veya ahlaki açıdan eksik oluşun süreçleri, nedenleri ve sonuçlarıdır. Eserde baştan sonra sadece Martona'nın değil diğer karakter ve tiplerin de yapmış olduğu hatalar gözler önüne serilir. Ancak bu kişiler içerisinden çok azının ahlaki sınırların dışına çıkmalarına neden olan, onları kötülüğe ileten gerekçeler sunulur. Özellikle de eserin kahramanı Martona bu süreçleri en ağır şekilde yaşamış, yaşadıklarından ders alıp erdem sahibi bir kadına dönüşmüştür.

Kaynakça

- Bezrukova, M. V. (2018). K voprosu o hudojestvennom svoeobrazii "Prigojey povarihi" M. D. Çulkova na fone Yevropeyskoy romanoy traditsii XVIII veka. *Baltic Humanitarian Journal*, 7(1), 22- 26.
- Çoraklı, Ş. (2002). Pikarest Roman ve "Pikaro" Jakob". *Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(28-29), 23-32.
- Çulkov, M. D. (1988). *Peresmeşnik*. Moskva: Sovetskaya Rossiya.
- Fyodorova, M. S. (2014). O tipologii jenskih obrazov v russkoy literatüre pervoy polovini XVIII v. *Vestnik Slavyanskikh kultur*, 4(34), 142-150. <http://www.vestniksk.ru/russian/archive/2014/n-4-34/literaturovedenie-i-yazyikoznanie/o-tipologii-zhenskix-obrazov-v-russkoj-literature-pervoj-polovinyi-xviii-v>
- Gukovskiy, G. A. (1939). *Russkaya literatura XVIII veka*. Moskva: Uçpedgiz.
- Günel, E. Z. (2014). Üç Çarın Hizmetinde Bir İstanbullu. *Cyprus Internatinal University CIU*, 20(79), 151-160.
- <https://sozluk.gov.tr/>
- İnanır, E. (2008). *XVIII. Yüzyıl Rus Edebiyatı*. İstanbul: İskenderiye Yayınları.
- Karaca, B. (2004). Rus Edebiyat Tarihinde Öykü Türünün Gelişim Evreleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 44(1), 149-167.

- Lihaçov, D. S. (Sostavitel). *İstoriya russkogo romana*. Leningrad: Puşkinskiy dom.
- Masayeva V. N. (2012). Obraz padşey jenşçını v oteçestvennoy literature i publitsistike: K istorii voprosa. *Jurnalistika i massoviye kommunikatsii*, 82 (09), 67-72. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/21007/1/iurp-2012-98-11.pdf>
- Nikolayev, N. İ. (2012). Svoyeobraziye etiçeskoy pozitsii avtora i geroya v “Prigojey povarihe” M. D. Çulkova. *Vestnik Severhogo (Artiçeskogo) federalnogo universiteta. Seriya: Gumanitarniye i sotsialniye nauki*, 1, 135-140.
- Orlov, P. A. (1976). (Sostavitel). *İstinnoye priklyuçeniye blagorodnoy rossiyanki*. Moskova: İzd. Moskovskogo universiteta. http://az.lib.ru/n/neizwestnye/text_0050.shtml
- Orlov, P. A. (1991). *İstoriya russkoy Literaturı XVIII veka*. Moskva: Vısşaya şkola.
- Plyuhanovoy, M. (Sostavitel) (1989). *Soçineniya Mihaila Dmitriyeviça Çulkova*. Moskva: Kniga.
- Prikazçikova Ye. Ye. (2012). Repezentatsiya obrazov “jenşçin fortunı” v russkoy literatüre XVIII v. *Dergaçevskiye çteniya-2011. (Russkaya literatura: natsionalnoye razvitiye i regionalniye osobennosti: materialı X Vsepos. Nauç. Konf.) Ekaterinburg*, T. 1, 123-131. <https://elar.urfu.ru/bitstream/10995/20338/1/dc1-2011-18.pdf>
- Stepanov, V. P. (Sostavitel).(1975). *Slovar Russkih pisateley XVIII. veka*. Leningrad: Nauka.
- Yakovleva O. A. (2009). Janrobih osobennostyah pultovskogo romana (Na materiale pomana M. D. Çulkova “Prigojaya hjvariha). *Vestnik Taganrouskogo instituta imeni A. P. Çehova. Bıp.2*, 119-122. <https://cyberleninka.ru/article/n/o-zhanrovyh-osobennostyah-plutovskogo-romana-na-materiale-romana-m-d-chulkova-prigozhaya-povariha>

Summary

In Russian literature, the novel genre corresponds to late periods when compared with world literatures. However, Russian literature manages to close this gap very quickly and take its place at the forefront among world literatures. Dec. According to the data of literary historians, the novel genre in Russian literature was first published in the XVIII century. yy.it officially starts in the second half. Mikhail Dmitriyevich Chulkov's (1744-1792) work “Beautiful Cook or The Adventures of a Depraved Woman” (Prigojaya povariha, ili Pohojudeniye razvratnoy jenshchini), which we examined in our study, is one of the first examples of the novel genre. Apart from being different as a genre, this work has managed to make a difference in terms of its protagonist. The protagonist of the novel is a beautiful and attractive woman named Martona, who was widowed at the age of nineteen. Martona is a materialistic person who does not create an exemplary female model, who has many moral shortcomings. However, despite

all these negativities, he is sweet-tongued and smart in a way that will not be criticized by the novel reader. The heroine tells her own adventures from her own mouth. He lists the reasons for the mistakes he made one by one. He also has a very rational and convincing manner when explaining the reasons for each of his mistakes. The heroine was widowed at a young age and could not find a place for herself in social life. When there is no financial support for him from his wife, he is obliged to work. She is bothered by men in everything she does. He finally realizes a truth. She is a widow, a young and beautiful woman. In order to earn money, she changes her workplace and donates her body to men for a fee. Although he was a little confused when he first started, he develops himself quite a lot in this field in the following years. Although fate does not take his affairs very well, he will manage to reach a very different life at the end of the novel. There are many negative stories such as prostitution, theft, fraud in Martona's adventures. But despite all these negativities, he has won the reader's heart. This situation is first hidden in the sincerity of the woman's address to her reader. In addition to calling the reader "my brothers and sisters", he also calls out "we". In addition to his sincerity, it is because he is actually trying to imply that the events he is experiencing are the events that everyone knows he is experiencing. It is for this reason that at the beginning of the novel, before starting to tell about his adventures, he was sure that he would be called "immoral" by his reader, but when considered, he stated that what he did was actually done by many people. As a single woman, she also clearly expresses how difficult it is to live in a society without any financial support. the fact that she is a woman, especially beautiful and young, causes all the men around her to have different thoughts about her. also, one of Martona's most important defenses throughout the novel is that many women cheat on their spouses. While they live in secret and consider these relationships normal because they are married and have financial support, Martona's difference from them is that she publicly experiences these relationships and receives a fee in return. The author of the novel, Chulkov's support for Martona in his work is also obvious in a way that cannot be discussed. The author first conveys the woman's adventures directly from her mouth. It does not put any narrator in between. Dec. The woman is her own heroine of her own story. There is no one to criticize or humiliate him. It is also clear that the author never wanted to humiliate or criticize this female hero. When we look at the female protagonists in literary works of the period, we see that they have two qualities, good and bad, that they are generally treated with the image of religion, that the two characters are praised and rewarded, and that the bad characters are criticized and punished. There is never such a situation in this work. The hero, despite all his mistakes, is not criticized, nor is he punished. On the contrary, at the end of the novel, he turns into a morally virtuous and financially powerful person. The reason for this is also clearly evident by the author in his work. After Martona became a widow, she constantly encountered evil, those around her always used her. But when he meets Svidal, for the first time, someone begins to love him without waiting for a response. kindness leads a woman on a good path and she begins to criticize the values that she used to consider normal. In this case, he will not remain without a reward. She is with a man who loves himself. Ahal's entire fortune, left over from his previous adventures, convinced himself that he loved and stole money from an old man through Martona, remains with Martona. "Beautiful Cook or The Adventures of a Depreved Woman" is far beyond its period in terms of subject matter, but it is also very different with the personality, adventures and ending of the female protagonist. Martona never has any moral or religious mission. He is an ordinary person, just like other people in society. he has mistakes and he pays the price and he gets his reward.

SURİYELİ VE UKRAYNALI GÖÇMEN ALGISI ÜZERİNE İNGİLİZ BASININDAN BİR ÖRNEK: THE DAILY EXPRESS GAZETESİ*

AN EXAMPLE FROM THE BRITISH PRESS ON THE
PERCEPTION OF SYRIAN AND UKRAINIAN IMMIGRANTS:
THE DAILY EXPRESS NEWSPAPER

Alime Vildan KARAKAŞ

Doktora Öğrencisi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü,
karakas83v@gmail.com

Rüya BAYAR

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, rbayar@ankara.edu.tr

Mehmet ÖZDEMİR

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, mehmet255@gmail.com

Mutlu YILMAZ

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Coğrafya Bölümü, yilmazm@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Temmuz 2024
Kabul edildiği tarih: 28 Eylül 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 24 July 2024
Date accepted: 28 September 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Zorunlu Göç; Eleştirel Jeopolitik;
Popüler Jeopolitik; Göçmen Algısı

Keywords

Forced Migration; Critical Geopolitics;
Popular Geopolitics; Perception of
Immigrants

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.11

Öz

Uluslararası göçmen haberlerinin Batı medyasına yansıyan aktarımları, uzun süredir kamuoyunda tartışılan bir konudur. Tartışmalar arasında göçmenlerin ayrıştırıldığı ve çifte standartlı bir dil kullanıldığı olguları hâkimdir. Bu çalışma ile yakın tarihli iki zorunlu göç örneği olan Suriyeli ve Ukraynalı göçmenlerin İngiliz medyasında nasıl ve hangi algısal temsillerle aktarıldığı ve bu algıların her iki göçmen grubu arasında ne gibi farklılıklar oluşturduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Popüler jeopolitik olan bu çalışma ile İngiliz medyasından seçilen (göçmen karşıtı bir yazılı basın örneği olarak sunulması nedeniyle) *The Daily Express* gazetesinin Suriyeli ve Ukraynalı göçmen haberleri eleştirel jeopolitik bakış açısıyla analiz edilmiştir. Elde edilen bulgular, Suriyeli ve Ukraynalı göçmenler tarafından İngiltere'ye gerçekleştirilen göç olayının tanımı, Suriyeli ve Ukraynalı göçmenlerin kimliksel tanımı, Suriyeli ve Ukraynalı göçmenler için İngiltere'nin nasıl konumlandırıldığı ve son olarak Suriyeli ve Ukraynalı göçmenler için yapılması gerekenler şeklinde kategorilere ayrılmıştır. Çalışmada elde edilen bulgular ışığında Ukraynalı kimliğinin İngilizlere daha yakın ve yardıma daha layık kimseler (masum, savunmasız ve gerçek mülteci kavramlarının varlığı nedeniyle) olarak sunulduğu, buna rağmen Orta Doğu kökenli Suriyeli kimliğinin ise Batı değerlerine adapte olamayacağı endişesinin yanında İngiliz kültürüne yönelik bir tehdit oluşturabileceği (saldırgan ve şüpheli kavramlarının kullanılması) olgusunun hâkim olduğu sonucuna varılmıştır.

Abstract

The portrayal of international migrant news in Western media has long been a topic of public debate. Among these discussions, issues of migrant differentiation and the use of double standards are prevalent. This study aims to explore how and with what perceptual representations Syrian and Ukrainian migrants, as recent examples of forced migration, are depicted in the British media and to examine the differences these perceptions create between the two migrant groups. Using popular geopolitics, the study critically analyzes news about Syrian and Ukrainian migrants from *The Daily Express*, a British newspaper selected due to its anti-immigrant stance. The findings are categorized into several aspects. The definition of the migration phenomenon to the UK by Syrian and Ukrainian migrants, the identity definitions of Syrian and Ukrainian migrants, the positioning of the UK in relation to Syrian and Ukrainian migrants, and finally, the required actions for Syrian and Ukrainian migrants. The results indicate that the Ukrainian identity is presented as closer and more deserving of assistance (due to the presence of terms such as innocent, vulnerable, and genuine refugee) to the British public. In contrast, the Syrian identity is often associated with concerns about the inability to adapt to Western values and the potential threat to British culture, as evidenced by the use of terms like "attackers" and "suspicious".

* Bu makale, "V. Uluslararası Coğrafya Eğitimi Kongresi (UCEK-2023)"nde "Suriyeli ve Ukraynalı Göçmen Algısı Üzerine İngiliz Basınından (The Daily Express Gazetesi) Bir Örnek" adlı bildiriden yeni analiz ve tartışmalar eklenerek oluşturulmuştur.

“Hiç kimse çocuğunu bir tekneye bindirmek istemez su, topraklardan daha güvenli olmadıkça...”

Hiç kimse bir kamyonet kasasında günlerini ve gecelerini geçirmez.

Hiç kimse gazete parçalarını yemez gidilen yol bir şey ifade etmedikçe.

Kimse dikenli tellerin altında sürünmez, dayak yemek istemez, acınacak halde olmak istemez.

Hiç kimse mülteci kamplarını tercih etmez yahut çırılçıplak bir halde aranmayı, vücutları acılar içerisindeyken... Hiç kimse dayanamaz buna, kimse yediremez, tahammül edemez yeteri kadar” Warsan Shire -Yurt.

Giriş

Göç, insanlık tarihi kadar köklü bir olgu olmakla beraber çağdaş dünyanın en temel sorunları arasında yer almaktadır. Kavramsal açıdan göç; insanların farklı sebeplerle o zamana kadar yaşadıkları yerden ayrılarak hayatlarının geri kalanını devam ettirmek üzere yeni bir yere taşınma olayına karşılık gelmektedir (Karabağ ve Şahin, 2015, s. 37). Bu hareketin öznesi olan göçmen ise yeni bir ülkeye/bölgeye geçici ya da daimi ikamet etmek üzere gelen bireylere denilmektedir (Taş ve Özcan, 2018, s. 39). Göçmen, ekonomik ve sosyolojik açıdan yaşam koşullarını iyileştirmek ve daha nitelikli bir gelecek beklentisiyle bu harekete katılmaktadır (Kartal vd. 2015, s. 12).

Göç olayının gerçekleşmesinde ekonomik, politik, sağlık, çevre, eğitim ve daha iyi yaşam standardı arayışları gibi pek çok faktör rol oynamaktadır (Tümertekin ve Özgüç, 2015, s. 294-295). Uzmanlar göç olgusunu yapıldığı yere göre; iç ve dış göç, süresine göre; geçici ve sürekli göç, oluşum nedenlerine göre; isteğe bağlı ve zorunlu göç olarak kategorilere ayırmaktadırlar. Bu türler içerisinde zorunlu göç, kişilerin fiziksel ya da psikolojik şiddet içeren pek çok zaruri nedenden dolayı (savaş, salgın, kıtlık, doğal afet, ekonomik kriz vd.) kendi ülkelerinden ayrılarak başka ülkelerin sınırlarına gerçekleştirdikleri yer değiştirme hareketidir (Kaya ve Özdoğan, 2003, s. 275). Yakın tarihsel örnekler açısından İran-Irak Savaşı, (1980-1988), I. Körfez Savaşı, (1990-1991), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) dağılması (1991), Irak Savaşı'nın (2003-2011) yanı sıra devam eden Suriye İç Savaşı, (2011-), Taliban'ın Afganistan yönetimini ele geçirmesi (2021-) ve Rusya-Ukrayna Savaşı (2022-) uluslararası zorunlu göç hareketini hızlandıran olaylar olmuştur.

Göç hareketi hem göçmen hem de göçmeni kabul eden ülkeler bağlamında pek çok sorunu beraberinde getirmektedir. Göçmen açısından bakıldığında, varış yerindeki sosyal çevreye dair yaşam tarzı farklılıkları, kültürel uyum sorunları, iletişim engelleri, sosyal destek ihtiyacı ve ekonomik zorluklar başlıca problemleri oluştururken; kabul ülkesi açısından uyum süreci, istihdam, güvenlik ve mali yük endişeleri temel sorunları kapsamaktadır (Ercan vd. 2019, s. 4790; Özgür ve Alahmad, 2024, s. 99). Bu konuya dair yapılan araştırmaların neticesinde Batılı ülkelerde göçmenlere yönelik algıların (özellikle 11 Eylül sonrası yaşananların da etkisiyle) korku, önyargı ve nefreti körükleyen biçimde geliştiği öne sürülmektedir (Özekmekçi, 2010, s. 44).

Uluslararası yakını tarihli iki zorunlu göç örneği olarak Suriyeli ve Ukraynalı vatandaşların ulus aşırı hareketleri, pek çok ülkenin politik kararlarının yeniden şekillenmesine neden olmuştur. Bununla birlikte göçmen haberlerinin kamuoyuna yansıtılma biçimi de ilgi çeken konular arasındadır. Genel olarak göçmen haberlerinin görmezden gelindiği bilinen bir gerçek iken özellikle Ukraynalı göçmenlerle ilgili haberlerin Batı medyasında yer alma şekli dikkat çekicidir (Limbong, 28.02.2022; Bayoumi, 03.02.2022; Hankir ve Rabah, 02.03.2022; Ersen, 14.09.2022; Sipahioğlu, 2023). Yazılı ve görsel medyada Ukraynalı göçmenlerin diğer göçmenlerden farklı biçimde ayrıştırıldığı ve çifte standartlı bir dil kullanıldığı kamuoyunda sıklıkla tartışılmıştır. Bu çalışma ile Suriyeli ve Ukraynalı göçmen örneklerinin İngiliz medyasında nasıl ve hangi algısal temsillerle aktarıldığı ve bu algıların her iki göçmen grubu arasında ne gibi farklılıklar oluşturduğu sorularına yanıt aranmış ve söz konusu haberlerin eleştirel jeopolitik perspektif ile analiz edilmesi amaçlanmıştır.

Eleştirel jeopolitik, Foucault'cu perspektifle bilginin iktidar ve güç ilişkisine vurgu yaparak klasik jeopolitik bilgilerin objektif olmadığını savunur. Uluslararası politikanın büyük güçler tarafından söylemlerle mekânsallaştırıldığı ve kimikleştirildiği dolayısıyla sorgulanması gerektiği iddiasına dayanır (Toal ve Agnew 1992, s. 192). Eleştirel jeopolitik resmi, pratik ve popüler olmak üzere üç farklı kategoriye ayrılır. Bu kategoriler içerisinde popüler jeopolitik, popüler kültüre dair her türlü yazılı ve görsel medya araçlarının analizini de içine alan politik coğrafya odaklı çalışmalardan oluşmaktadır. Popüler jeopolitik temel olarak, egemen jeopolitik anlayışların inşasında ve sürdürülmesinde medyanın/popüler kültürün rolüne odaklanması gerektiğini vurgular (McFarlane ve Hay, 1993). Günümüzde iletişim araçlarının etkisiyle popüler bilginin kolay biçimde üretilip çoğaltılarak (müzik, film,

kitap, gazete, dergi, medya, basın vd.) kitlelere aktarıldığı görülmektedir. Popüler medya (güç olgusunun kime ait olduğu ve ekonomi politikğine göre değişir) kimi zaman iktidarı ve halkı yönlendirme, baskı kurma kimi zaman da bizzat iktidar tarafından kamuoyu oluşturmak maksadıyla kullanılmaktadır.

Yöntem

Popüler jeopolitik çalışmalar politik söylemlerden siyasi broşürlere, resmi dokümanlardan (yasa/kanun) görsel ve yazılı her türlü basın haberine, edebi metinlerden (roman, şiir, siyasi nutuk vb.) film, karikatür, harita ve tablo gibi görsel materyallere uzanan renkli ve geniş veri setleri ile gerçekleştirilmektedir. Mekânsal ve kimliksel üretim, politik söylemler aracılığıyla popüler kültüre yansıtılmaktadır. Bu yansımaların çözümlenmesi ise içerik ve söylem analizleri ile gerçekleştirilmektedir. Çözümleme aşamasında kullanılan içerik analizi metin içerisinde ilk bakışta gizli/örtük anlamların ortaya çıkarılmasında tercih edilir iken söylem analizi ise eleştirel jeopolitik kuramda temsil ve bilgi üretim biçiminin sorgulandığı bir diğer analiz türüdür (Bilgin, 2006, s. 1).

Bu araştırmada yazılı basın örneği olarak The Daily Express gazetesinin göçmen haberleri değerlendirilmiştir. İngiltere merkezli The Daily Express gazetesinin çevrimiçi sitesinde (<https://www.express.co.uk/>) “Ukrainian immigrant, refugee, asylum seeker” ve “Syrian immigrant, refugee, asylum seeker” anahtar ifadeleri ile tarama yapılmıştır. Yapılan taramada gazetenin Ukraynalı göçmen haberleri 63 adet ile sınırlı olduğundan (veriye ulaşılan 06.08.2023 tarihine kadar) Suriyeli göçmen haberleri de 63 adet ile sınırlandırılarak haberler eşitlenmiştir. Daily Express gazetesinde yer alan toplam 126 Suriyeli ve Ukraynalı göçmen haberi araştırmanın veri setini oluşturmaktadır. Gazetenin Suriyeli ve Ukraynalı göçmenlere yönelik haberlerine 01.01.2016 ve 06.08.2023 tarihleri arasından erişim sağlanmış ve toplanan haberler nitel araştırma yöntemleri içerisinde yer alan içerik ve söylem analizleri ile incelenmiştir. Analizde haberlerde geçen kavramların sayısı ve frekansları tablolara yansıtılmış ve sunulan haberlerin göçmenlere yönelik hangi jeopolitik kimlikleri, mekânları ürettiği ve ayrıştırdığı eleştirel jeopolitik açıdan yorumlanmıştır.

Bu çalışmada İngiliz basınından The Daily Express’in seçilme nedeni, gazetenin göçmen karşıtlığı ile (İnceoğlu, 2020; Eurotopics.net, 2020) tanınan bir yayın organı olmasıdır. Kuruluşu 1900'lere uzanan The Daily Express, Birleşik Krallığı'nın en yüksek baskı sayısına sahip gazeteleri arasında yer almaktadır. Kurucusu olan Sir Cyril Arthur Pearson, (1. Baronet-1866-1921) Ulusal Körler Enstitüsü Başkanlığı

yapmış, İngiliz gazete patronu ve yayıncısı olarak tanımlanmaktadır (National Portrait Gallery, 2023). Sağcı, muhafazakâr çizgisi ile öne çıkan gazete, habercilik ilkelerini doğru, adil ve güçlü biçimde bilgiyi aktarmak ve yetkililerden hesap sormak şeklinde sıralamaktadır. Daily Express'in editörlüğü 2018'den itibaren İngiliz gazeteci Gary Jones tarafından yürütülmektedir. Günümüzde gazetenin yayın hakları Birleşik Krallık'ta 130'dan fazla basılı ve dijital haber ağını içinde barındıran Reach PLC'ye aittir (Daily Express, 2023).

Literatür Değerlendirmesi

Yazılı basının veri olarak kullanıldığı uluslararası popüler jeopolitik literatür örnekleri arasında Sharp, 1993; McFarlane ve Hay, 1993; Falah vd. 2006; Woon, 2014; Ojala ve Krogerus, 2016; Ojala ve Pantti, 2017 ve Sullivan, Lee, 2018 gibi çalışmalar yer almaktadır. Yerli yazında sınırlı da olsa yazılı basının veri olarak kullanıldığı popüler jeopolitik örnekler bulunmaktadır. Köseadağ ve Ertürk tarafından 2018'de "Türkiye'deki Yazılı Basında Zeytin Dalı Harekâtı: Sözcü, Star ve Haber Türk Gazeteleri Üzerinden Bir Analiz" adlı çalışma gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kamuoyunda operasyonun nasıl aktarıldığı sorusuna odaklanılmış ve farklı eğilimlerdeki üç gazetenin de operasyonu destekler nitelikte söylemler ürettiği sonucuna varılmıştır. Diğer bir çalışma 2020'de Koç tarafından "Türkiye'nin Suriye'de Düzenlediği Askeri Operasyonlar ve Türk Medyasının Operasyonları Kavramsallaştırması: Popüler Jeopolitik Bir Bakış Açısı" başlığıyla hazırlanan yüksek lisans tezidir. Tezde Cumhuriyet, Habertürk ve Sabah gazeteleri üzerinden Fırat Kalkanı, Zeytin Dalı ve Barış Pınarı Harekâtları gibi konu başlıkları incelenerek, harekâtlara dair jeopolitik söylemler çalışma kapsamında analiz edilmiştir. Analiz sonucunda gazetelerin harekât alanını mekânsallaştırırken farklı söylemler ürettikleri ve bunun nedeninin ise gazetelerin iktidara göre konumlanmalarından kaynaklı olduğu öne sürülmüştür. Baydili ve Çetin (2021) tarafından "Darbeden Harekâta Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtına Yönelik Kamuoyu Oluşum Sürecinde Yazılı Basının Rolü" adıyla gerçekleştirilen çalışmada Kıbrıs Barış Harekâtına zemin hazırlayan Makarios'a karşı girişilen darbe ile harekât günleri arasında yayınlanan dört günlük gazete haberleri (Cumhuriyet, Hürriyet, Milliyet ve Milli Gazete) ele alınmıştır. Çalışmada Türkiye tarafından harekâtın neden gerçekleştirildiği sorgulanmış ve analiz sonucunda Türkiye'nin adanın sulh ve güvenliği için bu harekâtı gerçekleştirdiği sonucuna varılmıştır. 2021 tarihinde bir diğer çalışma Taşkın ve Yılmaz tarafından "Reuters Haber Ajansına Göre Doğu Akdeniz'de Yaşanan Enerji Kaynakları Mücadelesinin İçerik Analizi ve Eleştirel Jeopolitik Açısından

Değerlendirilmesi” adıyla gerçekleştirilmiştir. Makalede konuya taraf ülkelerin Reuters’te yayınlanan karşılıklı söylemleri eleştirel jeopolitik perspektifle yorumlanmıştır. Aktarılan haberlerde Türkiye’nin Doğu Akdeniz’de yasadışı ve işgalci bir devlet şeklinde temsil edildiği ve Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti’nin ayrılıkçı bir politika izlediğine dair haberler üretildiği sonucuna varılmıştır.

SURİYELİ GÖÇ OLAYI

Suriyeli göçü, 15 Mart 2011’de Suriye’de başlayan halk gösterilerine Esad rejiminin askeri güvenlik güçleri ile karşılık vermesi sonucunda olayın iç savaşa dönüşmesiyle başlamıştır. Babası Hafız Esad’dan (1971-2000) sonra 23. senesini geride bırakan Beşşar Esad (Temmuz-2000-) Suriye Devlet Başkanlığı görevini yürütmektedir. Esad’ın görevi devraldığı ilk dönemde “Şam Baharı” olarak nitelendirilen nispeten demokratik, özgürlükçü bir açılım süreci yaşansa da Suriye’de bu süreç kısa sürmüş ve beklenen reformlar siyasi hayata geçirilemeden 2001 Şubat ayında son bulmuştur (Dışişleri Bakanlığı, 2023).

Arap Baharı, üniversite mezunu Tunuslu seyyar satıcısı Muhammed Buazizi’nin 17 Aralık 2010’da tezgâhına el konulmasının ardından kendini ateşe vermesiyle Kuzey Afrika ve Orta Doğu ülkelerinde başlayan protestoların isyana dönüşme sürecidir. Süreç içinde Yemen’de Ali Abdullah Salih, (1978-2012), Tunus’ta Zeynel Abidin Bin Ali, (1987-2011), Libya’da Muammer Kaddafi, (1969-2011) ve Mısır’da Hüsnü Mübarek, (1981-2011) gibi liderler devrilmiştir. Arap Baharı sürecinin Suriye’ye yansımaları 2011 Şubat ayında Baas rejimine karşı Harika Bölgesinde patlak veren protestolarla başlamıştır. İlerleyen süreçte 6 Mart’ta Dera kentinde bir grup çocuğun okul duvarına “Halk rejimin yıkılmasını istiyor” ifadesini yazmaları sonucunda çocukların tutuklanarak şiddet görmeleri, Suriyeli muhalif halk için kırılma noktası olmuştur (Karaatlı, 2015, s. 309). O dönem Suriye’de işsizlik, enflasyon ve yönetim baskısı gibi ekonomik, sosyolojik ve siyasal sorunlara karşı halk, kitle iletişim araçlarının etkisiyle örgütlenmeyi başarsa da güvenlik güçlerinin Suriye yönetiminin yanında yer alması, şiddeti arttırmış fakat beklenen iktidar değişikliğini getirmemiştir. Halkın reform isteğine Esad yönetiminin askeri güç ile karşılık vermesi, olayları iç savaşa taşımıştır. Bu süreçte Suriye yönetimi Rusya ve İran’ın desteğini alırken ABD, Fransa, Türkiye, Katar ve Suudi Arabistan muhaliflerin yanında yer almışlardır (Temizer, 2016). Yaşananlar karşısında uluslararası belirlenmiş plan ve programlar (Arap Birliği Barış Girişimi, Annan Planı ve BM Temsilcisi diplomat Brahimi’nin girişimleri) oluşturulsa da teşebbüsler olumlu sonuç vermemiştir (Kibaroglu, 2016, s. 99). 15 Mart 2011’de başlayan ve devam eden Suriye

İç Savaşı'nda 610 bin kişi hayatını kaybetmiş, 2,1 milyon kişi sakatlanmış, 13 milyon kişi evsiz kalmış ve 6,6 milyon kişi de Suriye'yi terk etmek zorunda kalmıştır (Bianet, 2022; TRT, 2023).

UKRAYNALI GÖÇ OLAYI

SSCB dağıldıktan sonra bağımsızlığını 24 Ağustos 1991'de ilan eden Ukrayna, 1997'de Rusya ile bu bağımsızlığın hukuki göstergesi olarak "Dostluk, İş Birliği ve Ortaklık Anlaşmasını" imzalamıştır (Yıldırım ve Sayan, 2024). Ruslar ve Ukraynalılar ortak din, tarih ve kültürel birlikteliğe sahip iki millettir. Ukrayna Savaşı başlamadan önceki sayımlara göre Ukrayna nüfusunun % 22'sinin etnik açıdan Rus kökenli olduğu bilinmektedir (Yıldız, 2022, s. 156). Ukrayna, Rusya için Batıya açılan koridor, Karadeniz'e kıyısının olması, tarım kapasitesi ve NATO üyesi devletlerle arasında tampon bölge olması gibi özellikleriyle stratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir ülkedir (Çalışkan, 2022, s. 37).

NATO ve Avrupa Birliği'nin (AB) 2004'den itibaren Avrasya coğrafyasında Rusya Federasyonu (RF) tarafından *near abroad* "yakın çevre" olarak adlandırılan eski Sovyet ülkelerini kapsayacak şekilde etki alanlarını genişletme süreçleri yaşanmıştır. RF Devlet Başkanı Vladimir Putin Rusya'nın yakın çevresine dair bu girişimlerin devam etmesi halinde Rusya'nın bu durumu (2007 Münih Güvenlik Konferansı ve 2008 NATO Bükreş Zirvesi'nde) *casus belli* "savaş nedeni" sayacağını dile getirerek uyarılarda bulunmuştur (Tellal, 2015, s. 1048).

2010'da Ukrayna'da yapılan seçimleri Timoşenko'ya karşı kazanan Viktor Yanukoviç'in AB ile sürdürülen Ortaklık Anlaşmasını 21 Kasım 2013'te imzalamayacağını açıklaması halk tarafından protesto ile karşılanmış ve güvenlik güçleri ile Ukrayna halkı arasında "Meydan protestoları" patlak vermiştir (Diyarbakırlıoğlu, 2020, s. 209). Kiev'de olayların büyümesi sonucunda Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç Rusya'ya kaçmıştır.

Ukrayna siyasetinde zaman zaman Batı ve Rusya yanlısı yöneticilerin varlığı güç mücadelelerine sahne olmakta ve bu nedenle de istikrarlı bir yönetim sağlanamamaktadır (Yıldız, 2022, s. 154). Yanukoviç sonrası geçici hükümetin başına Batı yanlısı Petro Poroşenko'nun geçmesi, Rus nüfusun yoğun olduğu Kırım'da yeni bir protesto dalgasına neden olmuştur. Protestoların artmasının ardından 18 Mart 2014'te Rusya Kırım'ı ilhak/işgal etmiştir.

2016 ve 2017’de NATO’nun Doğu Avrupa’ya yönelik askeri tatbikat ve asker konuşlandırma girişimleri yaşanmıştır. Bu coğrafya Rusya’nın tarihsel etki alanı olduğu için “yakın çevre ve kırmızı çizgi” gibi jeopolitik söylemler RF tarafından yinelenmeye devam etmiştir. İlerleyen süreçte 2019’da gerçekleştirilen Ukrayna Devlet Başkanlığı seçimlerini Vladimir Zelenskiy’nin kazanması, Batı ile olan ilişkilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur. Rusya ise 2021’den itibaren Ukrayna sınırına asker konuşlandırmaya başlamış ve 24 Şubat 2022’de Ukrayna’ya savaş ilan etmiştir. Putin savaş duyurusunda NATO genişlemesini durdurmanın yanı sıra Ukrayna’yı askerden ve Neo-Nazilerden arındırmak maksadıyla operasyona başladıklarını ilan etmiştir (Putin, 2022). Üçüncü yılına giren savaşta bugüne kadar Ukrayna’da 10 bin 703 sivil hayatını kaybederken, 20 bin 146 sivil yaralanmış ve yaklaşık 9,6 milyon Ukraynalı ülkeden göç etmek zorunda kalmıştır (Çetin, 2024; Medyascope, 23. 02. 2024).

İNGİLTERE’NİN GÖÇMEN POLİTİKALARI

İngiltere’nin göç yönetimi tarihsel açıdan iki temel parametreden etkilenmiştir. İlki AB bağlantısı nedeniyle serbest dolaşım hakkının varlığı (31 Aralık 2020’ye kadar süren) ikincisi ise Britanya İmparatorluğu’nun parçalanması ve sonuçları bağlamında eski kolonilerin 1948 Vatandaşlık Yasası gereği onaylanmaları olmuştur (Somerville ve Walsh, 2021). II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere’nin göç politikalarında sınırlama ve entegrasyon hedefleri izlenmiş ve 1997’ye kadar kısıtlayıcı göç politikaları bu bağlamda devam ettirilmiştir. 1997-2007 arasındaki Tony Blair hükümeti döneminde (İşçi Partisi) iş gücü ve eğitim alanlarında izlenen göç politikaları sayesinde Birleşik Krallık nüfusuna 2,2 milyondan fazla göçmen dâhil olmuştur (Read, 2015). O dönem alınan kararlar sonucunda göçmen nüfusunun katlanarak artması, İngiltere’de büyük tepkilere neden olmuştur. 2008’e kadar Avrupa genişlemesine bağlı olarak AB nüfusunun artışı (serbest dolaşım hakkının varlığı) ülkede sığınma taleplerine yansımış, bu artış yasadışı göç endişesini tetiklediğinden 2008’de düzensiz göç kontrolü yaptırımları uygulanmaya başlanmıştır. Bu yaptırımlar yabancı uyruklu kişilere parmak izi kontrolü, düzensiz göçmen çalıştıran firmalara cezalar ve sağlık güvencesine dair kısıtlamalar şeklinde gerçekleşmiştir (Somerville ve Walsh, 2021).

2015 ve 2016 yılları refah seviyeleri yüksek Avrupa ülkelerine II. Dünya Savaşı sonrası gerçekleşen büyük göç dalgası, kamuoyunda “göç krizi ve göçmen krizi” ifadeleriyle nitelendirilmiştir. Arap Baharı’nın etkisiyle Orta Doğu ve Kuzey Afrika yoğunluklu göçmenler güzergâh olarak Orta Akdeniz (İtalya ve Malta) ve Doğu

Akdeniz rotalarını (Mısır, Türkiye ve Yunanistan) kullanmışlardır (TRT Haber, 2023). Savaş ve iç karışıklık nedenleriyle ülkelerini ardında bırakan göçmenler, bu rotaları kullanırken riskli deniz yolculuğunu ve ölümü göze alarak Avrupa ülkelerine sığınmak istemişlerdir. Gerçekleşen göç olayları, varış yeri olan ülkelerde göçmenlerin kültürel farklılıkları, toplumsal uyum zorlukları ve mali yük endişelerini beraberinde getirmiştir. Ayrıca 11 Eylül saldırılarına Avrupa'da yaşanan diğer terör saldırıları da (Madrid-2004, Londra-2005, Paris-2015, Brüksel-2016) eklenince göç ve göçmen olguları güvenlikle bağdaştırılır hale gelmiştir. Gelişmeler neticesinde Avrupa'da göçmen karşıtı aşırı sağ ve popülist partilerin güçlendiği bir döneme girilmiştir.

İngiltere, Avrupa Ekonomik Topluluğu'na İrlanda ve Danimarka ile birinci genişleme sürecinde (1973) dâhil olmuştur. 1993'de Avrupa Topluluğu (AT) adını alan birlik 2009'da Avrupa Birliği (AB) olarak güncellenmiştir. İngiltere'nin AB ile uzun süren birlikteliği, 2008 ekonomik krizinin Avrupa'ya yansımaları, ortak para biriminden kaynaklı mali sorunlar, AB'nin genişlemesine bağlı sorunlar, iç ve dış göç dalgaları ve kararların ulus üstü alınması gibi problemler neticesinde Ocak 2021'de de ayrılıkla (Brexit) sonuçlanmıştır (Hekimoğlu ve Erkan, 2022, s. 876). AB'den ayrıldıktan sonra İngiltere'de göç yönetimi konusunda sınır kontrolleri arttırılmış, puanlamaya dayalı göçmen sistemi ve yasa dışı göçmenler konularında yeni adımlar atılmıştır. Bu adımlardan puanlamaya dayalı göçmen sisteminde (en yüksek vasıflı, kalifiye göçmen önceliğinin hedeflendiği) puanlar; yaş, dil, nitelik, kazanç, Birleşik Krallık deneyimi ve sertifika olarak beş kategoride hesaplanır hale gelmiştir (Visaguide. World, 2023).

İngiltere'de 14 Nisan 2022'de dönemin Başbakanı Boris Johnson (2019-2022) tarafından yeni göçmen tasarısı açıklanmıştır. Bu tasarıda Birleşik Krallık'a yasadışı göç rotalarından gelen kişilerin 1 Ocak itibarıyla Ruanda'ya yerleştirme planı yer almaktadır. Söz konusu tasarı Johnson'ın halefi Sunak Hükümeti döneminde parlamentodan geçirilmiştir. İnsan kaçakçılığına karşı bir çözüm olduğu öne sürülen bu yasa, muhalifler tarafından tepki ile karşılanmış ve BM tarafından da bu karar uluslararası hukukun ihlali olarak yorumlanmıştır (Sözcü, 18. 07. 2023).

Günümüzde İngiltere nüfusu yaklaşık 68,12 milyon kişiden oluşmaktadır. 2018-2022 tarihleri arasında İngiltere'ye gerçekleşen göç oranlarının toplamı ise yaklaşık 4.277.000 kişi civarındadır (Ons.gov.uk, 2023; Tablo-1).

Tablo 1: İngiltere göç istatistikleri 2018-2022

Dönem	Uluslararası	İngiliz	Avrupalı	Avrupa dışı
2018	825.000	72.000	426.000	327.000
2019	772.000	82.000	326.000	364.000
2020	575.000	64.000	221.000	290.000
2021	942.000	108.000	196.000	638.000
2022	1.163.000	88.000	151.000	925.000
Toplam	4.277.000	414.000	1.320.000	2.544.000

Kaynak: Ons.gov.uk, 2023.

İngiltere’de göç yönetimi; İçişleri Bakanlığı, Uluslararası Göç Örgütü, yerel yönetimler, Kızılhaç ve STK’lar olmak üzere yaklaşık 450 kurum tarafından verilen hizmetlerle yürütülmektedir. Bakanlık tarafından maddi yardım ve konaklama hizmeti, Uluslararası Göç Örgütü tarafından göç başvurusu ve ülkeye giriş hizmeti, Kızılhaç tarafından ise iş görüşmeleri ile birlikte aile ve sağlık hizmetlerine yönelik grup tedavileri sunulmaktadır (Yorgancılar ve Yılmaz, 2022, s. 297-298). İngiltere’de ayrıca yerel yönetimler aracılığıyla dil, barınma, istihdam, beceri, sağlık, toplum güvenliği, çocuk, genç, kadın hakları ve sosyal adaptasyon alanlarında uyum hizmetleri de sağlanmaktadır (Gidley ve Jayawera, 2010, s. 43).

İngiltere 2015 yılında 20.000 Suriyeli mülteciyi kapsayan “*Syrian Vulnerable Person Resettlement*” (Suriye Kırılğan Kişi Yeniden Yerleştirme) program sayesinde 2011-2021 tarihleri arasında yaklaşık 31.000 Suriyeliye sığınma hakkı tanımıştır (Sturge, 2024, s. 19). Bununla birlikte 2023 yılı itibarıyla İngiltere’de 210.000’i vizeli olmak üzere toplam 212,780 Ukraynalı sığınmacı bulunmaktadır. Ayrıca Ukraynalı savaş mağdurlarına yönelik İngiltere hükümeti “*Homes for Ukraine*” (Ukrayna için Evler) ve “*The Family Scheme*” (Aile Programı) olarak iki temel programı oluşturmuş ve 2022’de “*Ukraine Extension Scheme*” (Ukrayna Uzatma Programını) ek olarak gündemine almıştır (Sturge, 2024, s. 9; UNHCR, 2023). Bu verilere göre, İngiltere’de bulunan Ukraynalılar, Suriyelilerin yaklaşık yedi katına karşılık gelmektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu çalışmanın bulguları; The Daily Express gazetesine göre Suriyeli ve Ukraynalılar tarafından İngiltere’ye gerçekleştirilen göç olgusunun tanımı, Suriyeli ve Ukraynalıların kimliksel tanımı, Suriyeli ve Ukraynalılar için İngiltere’nin nasıl konumlandırıldığı, Suriyeli ve Ukraynalılar için yapılması gerekenler başlıklarıyla dört kategori halinde sunulmuştur.

Ukraynalı göçü			Suriyeli göçü		
Kelime	Tekrar	Frekans (%)	Kelime	Tekrar	Frekans (%)
Kriz	17	68	Kriz	60	41
İnsani kriz	6	24	Kitlesel göç/akın/dalga	55	39
Dalga	2	8	İş yükü/maliyet	18	13
			Tehdit/endişe/sorun	8	7
Toplam	25	100		141	100

Kaynak: The Daily Express, 2023.

Gazete haberlerinde Rusya'nın Ukrayna'ya başlattığı saldırı sonrası Ukraynalıların İngiltere'ye gerçekleştirdikleri hareket en fazla kriz kavramı (%68) ile karşılık bulurken haberlerde en az dalga kavramının (%8) tekrar ettiği görülmektedir. İngiltere'ye gerçekleştirilen Suriyeli göç hareketi ise en fazla yine kriz kavramıyla (%41) en az tehdit, endişe ve sorun kavramlarıyla (%7) aktarılmıştır. Haber metinlerinde yer alan göç olgusunun nitelendirmeleri incelendiğinde Suriyeli göç olayının Ukraynalı göç olayına göre neredeyse tamamının negatif biçimde kurgulandığı görülmektedir (Tablo, 2). Gazete İngiltere'ye gerçekleşen Ukraynalı ve Suriyeli göç olaylarını kriz ve dalga gibi benzer ifadelerle sunmayı tercih etse de aynı zamanda Suriyeli göç olayını iş yükü, maliyet, tehdit ve endişe gibi sorunlu nitelendirmelerle de aktarmıştır. Bu nitelendirmeler gazete nezdinde, Suriyeli göç olayının Ukraynalı göç olayından farklı algılandığını ve dolayısıyla ekonomik ve güvenlik sorunlarıyla ilgili algıların da konuya dâhil edildiğini işaret etmektedir.

Ukraynalı göçmenler			Suriyeli göçmenler		
Kelime	Tekrar	Frekans (%)	Kelime	Tekrar	Frekans (%)
Mülteci	97	46	Mülteci	285	45
Savaşta/Ukrayna'dan kaçan	38	18	Savaşta /Suriye'den kaçan	35	6
Sığınmacı	26	12	Sığınmacı	72	11
Göçmen	22	11	Göçmen	164	26
Masum /savunmasız /yerinden edilmiş	20	10	Çaresiz/yerinden edilmiş	21	3
Gerçek mülteci	6	3	Saldırgan/şüpheli	53	8
			Gerçek mülteci	2	1
Toplam	209	100		632	100

Kaynak: The Daily Express, 2023.

Gazetedeki haberlerin Ukraynalıları tanımlayan söylemlerinde en fazla tekrar eden ifade mülteci kavramı (%46) olurken en az tekrar eden ifadenin gerçek mülteci (%3) olduğu görülmektedir. Suriyelilerin tanımlamalarında da en fazla tekrar eden ifade yine mülteci kavramı (%45) olmuş ve en az tekrar eden gerçek mülteci (%1)

ifadesi olmuştur (Tablo, 3). Tercih edilen ifadelerle göre gazetenin Ukraynalıları Suriyelilere nazaran daha fazla gerçek mülteci olarak gördüğü, bunun yanı sıra Ukraynalıları tanımlayan ifadelerde hiçbir olumsuz kavram kullanılmadığı fakat Suriyelilerin tehdit unsuru ifadelerle de tanımlandığı sonucu çıkmaktadır. Gazetenin ayrıca saldırgan ve şüpheli kavramlarını kullanması, Suriyelilerin İngiltere'ye yabancı ve İngilizler için tehlikeli kişiler olarak sunulduğunu göstermektedir. Haber metinlerinde Ukraynalı kimliğinin daha yakın ve dostane ifadelerle okuyucuya aktarılmasına rağmen Suriyelilerin, Ukraynalılardan ayrı olarak tedirginlik içeren söylemlerle de tanıtıldığı görülmektedir.

Ukraynalı göçmenler			Suriyeli göçmenler		
Kelime	Tekrar	Frekans (%)	Kelime	Tekrar	Frekans (%)
Güvenli/sıcak /konaklama	14	61	Sığınak, konaklama	19	57
Sığınak/liman	9	39	Sınır koruma	14	43
Toplam	23	100		33	100

Kaynak: The Daily Express, 2023.

Gazete Ukraynalı göçmenler için İngiltere'yi en fazla güvenli/sıcak konaklama yeri (%61), en az da sığınak/liman kavramlarıyla (%39) konumlandırmıştır. Suriyeli göçmenler için ise İngiltere'yi en fazla sığınak, konaklama yeri (%57) ifadeleriyle en az da sınırları korunması gereken yer (%43) olarak mekânsallaştırdığı görülmektedir (Tablo, 4). Daily Express'in ifadelerinde Ukraynalı göçmeler için İngiltere yaşanılacak güvenli bir yer temsili olarak sunulmuştur. Güvenli bir yer temsili, tehdidin olmadığı huzurlu ve konforlu bir yaşam alanına karşılık gelmektedir. Bununla birlikte gazetenin, Suriyeli göçmenleri Ukraynalı göçmelerden ayırarak kısmen konaklama kısmen de sınırın ötesinde bırakan ifadeler sunduğu görülmektedir. Bu ifadelerle İngiltere'nin Suriyeliler için konumlandırılışı kısmen belirsizlik taşımaktadır. Nitekim konaklama ve sınır koruma kavramlarının bir arada kullanılması, Suriyelilerin bir süreliğine İngiltere'de kalmalarına izin verilmesinin, ancak bu misafirliğin kalıcı bir hale dönüşmemesi gerektiğinin bir yansıması olarak okunabilir. Gazetenin bu ifadelerle, Suriyelileri İngiltere'de geçici olarak bir yere konumlandırmak istediği anlaşılmaktadır.

Ukraynalı göçmenler			Suriyeli göçmenler		
Kelime	Tekrar	Frekans (%)	Kelime	Tekrar	Frekans (%)
Destek/yardım	93	63	Destek /yardım	46	63
Plan/program	30	21	Sınır koruma	14	20
Vize muafiyeti/ açık kapı	23	16	Geri gönderme/sınır dışı	12	17
Toplam	146	100		72	100

Kaynak: The Daily Expres, 2023.

Gazete haberlerinde Ukraynalı göçmenler için yapılması gerekenler konusunda en fazla tekrar eden kavram destek/yardım (%63) en az tekrar eden kavramlar ise vize muafiyeti/açık kapı (%16) ifadeleri olmuştur. Haberlerde Suriyeli göçmenler için yapılması gerekenler arasında en fazla tekrar eden kavram tıpkı Ukraynalılar gibi destek/yardım (%63), en az tekrar eden kavramlar geri gönderme/sınır dışı (%17) ifadeleri olmuştur (Tablo, 5). Bu kategoride Ukraynalı göçmenler için yapılması gereken söylemlerin tamamı pozitif kavramlardan oluşmaktadır. Suriyeli göçmenler için yapılması gerekenler ise hem pozitif hem de negatif ifadeleri birlikte içermektedir. Suriyeliler için olumlu kavramlara ek olarak kullanılan geri gönderme ve sınır dışı etme ifadeleri, Suriyelilerin İngiltere'nin idari sınırlarının dışına itilmeleri gerektiği imasını taşımaktadır.

Sonuç

Günümüzde küreselleşmenin etkisiyle politik gündem oluşturma, kitleler üzerinde algı yönetimi, jeopolitik kimlik inşasının yanı sıra mekân ve sınır belirleme görevlerinde medyanın etkisi büyüktür. Suriyeli ve Ukraynalı göçmenlerin İngiliz medyasında nasıl ve hangi algısal temsillerle aktarıldığı ve bu algıların her iki göçmen grubu arasında ne gibi farklılıklar oluşturduğu sorularına cevap aranan bu çalışmanın sonuçlarına göre her iki göçmen grubuna yönelik sunulan gazete haberlerinde hem benzer hem de ayrıştırıcı ifadelerin birlikte kullanıldığı görülmüştür.

Kamuoyunda tartışılan Batı medyasında göçmen ayırımına neden olan söylemler üretildiği iddiası bu çalışmanın sonuçlarıyla da örtüşmektedir. İngiltere'ye gerçekleşen Suriyeli göç olayının gazetede ki aktarım şekli genel olarak Suriyeli göçmenlerin ülkeye ekonomik yük getireceği endişesi ve ülkenin var olan düzenine karşı bir güvenlik tehdidi olarak algılandığını (benzer ifadelerin dışında)

göstermektedir. Göçmenlerin tanımlandığı metinlerde Ukraynalı kimliğinin İngilizlere daha yakın ve yardıma daha layık kimseler olarak (masum, savunmasız ve gerçek mülteci kavramlarının varlığı nedeniyle) sunulduğu fark edilmiştir.

Gazetenin Suriyeli göçmenlerden farklı olarak Ukraynalı göçmenler için yakınlık içeren söylemleri (masum/kurban) kullanması, Ukraynalılara karşı sorumluluk bilinciyle hareket edildiğini yansıtmaktadır. Bu yakınlık Ukraynalıların, İngiliz halkıyla coğrafi, dini ve kültürel benzerlik taşımalarıyla bağlantılı bir durumdur. Bununla birlikte gazete tarafından Suriyeli kimlik kurgusunda bir ötekileştirme yapıldığı (saldırgan ve şüpheli kavramlarının varlığı) açıktır. Haber metinlerinde göçmenler için İngiltere, Ukraynalılardan farklı olarak Suriyeliler için “sınırları korunması gereken yer” biçiminde konumlandırılmış ve göçmenler için yapılması gerekenler kategorisinde ise yine Suriyeliler için “sınır” kavramı yüksek oranda (sınır koruma %20, geri gönderme/sınır dışı %17) tekrar edilmiştir. Sınırlar “yabancıya karşı korunması gereken yer” duygusuyla ilgili güvenlik tehdidinin bir sonucu olarak üretilmektedir. Üretilen bu kavramla gazetenin Suriyeli göçmeleri İngiltere sınırının dışında bırakarak burası ve orası, yerli ve yabancı, güven ve tehlike zıtlıklarıyla (anlam haritalarıyla) ötekileştirdiği anlaşılmaktadır.

Gazete haberlerinde Suriyelilere yönelik gerçekleştirilen bu ayrımların nedenleri kamuoyunda da yoğun olarak tekrarlanan göçmenlere yönelik kimlik ayrımının (Batılı/beyaz olmayan) yanı sıra kültürel ve ekonomik tehditlerle ilgili problemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Burada Batılı kimlik standartlarının dışında Orta Doğu kökenli Suriyeli kimliğinin, Batı değerlerine adapte olamayacağı endişesinin yanında İngiliz kültürüne yönelik bir tehdit oluşturabileceği olgusu da hâkimdir. Bu durum 11 Eylül ve sonrasında Avrupa’da yaşanan terör saldırılarının da bir çıktısı olarak Müslüman ve terörist ilişkilendirmesiyle Suriyelilerin Orta Doğulu kimliğine din temelli bir olgunun eklenmesiyle (İslamofobi) ortaya çıkmaktadır. Ekonomik tehdit ise; Suriyeliler yüzünden ulusal bütçe harcamalarının yükselmesi, mevcut refah seviyesinin düşmesi ve işsizliğin yükselmesi endişelerinden kaynaklanmaktadır. Her ne kadar İngiltere’de Suriyeli göçmen sayısının yaklaşık yedi katı Ukraynalı göçmen bulursa da bu çalışmada ekonomik tehdide yönelik söylemlerin Suriyeliler için kullanıldığı görülmüştür.

Gazetenin okur kitlesine sunduğu haberlerde Suriyeli kimliğine yönelik ayrıştırıcı söylemleri, İngiltere’deki takipçileri açısından Suriyelilere yönelik korku, ön yargı, iletişim engeli, gerginlik ve sağduyunun azalması gibi toplumsal uyumu zorlaştıran sonuçlara neden olabilir. Bunun yanı sıra Suriyelilere yönelik sınır ve

güvenlik tehdidi vurgusu kışkırtıcı bir anlatım şeklidir. Bu tür tehdit algıları, toplum içerisinde ırkçılığın yükselmesi (biz ve öteki ayrımı), demokrasinin azalması (alınacak yasa ve kanunlarda daha az adalet anlayışı), kültürel çeşitliliğin zarar görmesi, ülke içi kriz süreçlerinde doğrudan Suriyeli göçmenlerin suçlanması, toplumsal infial ve yabancı korkusunun (*zenofobi*) artışına neden olan sonuçlar üretecektir.

Göçmen karşıtlığı, genel olarak Avrupa'da özelde ise İngiltere'de yükselişe geçmiş ve popülist siyasal söylemler ve aşırı milliyetçiliğin büyüdüğü bir dönemi beraberinde getirmiştir. Bu karşıtlığın devam etmesi, Suriyelilerin ve ötekileştirilen göçmenlerin ev sahibi ülkeye adaptasyon sorunu, mekânsal aidiyet eksikliği ve zamanla kapalı toplumların yükselişe geçtiği deneyimlere neden olacaktır.

Kaynakça

- Avrupa Basınına Günlük Bakış.* (2020). Daily Express. Erişim Tarihi: 13.09. 2023, <https://www.eurotopics.net/tr/148471/daily-express>.
- Bayoumi, M. (2022). *They Are 'Civilised' and 'Look Like Us': The Racist Coverage of Ukraine,* Erişim Tarihi: 13.09.2024, <https://www.theguardian.com/commentisfree/2022/mar/02/civilised-european-look-like-us-racist-coverage-ukraine>
- Baydili, I. ve Çetin, B. N. (2021). Darbeden Harekâta Kıbrıs: Kıbrıs Barış Harekâtına Yönelik Kamuoyu Oluşum Sürecinde Yazılı Basının Rolü. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergisi)*, 6(2), 386-408. DOI: 10.47107/inifedergi.878608
- Bilgin, N. (2006). Sosyal Bilimlerde İçerik Analizi/Teknikler ve Örnek Çalışmalar (2. bs.). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- BM'den İngiltere'nin Göç Yasasına Tepki: Uluslararası Hukuka Aykırı.* (2023, 18 Temmuz). *Sözcü gazetesi.* Erişim Tarihi: 07. 11. 2023. <https://www.sozcu.com.tr/2023/-7747061/>
- Çalışkan, F. (2022). Adım Adım Rusya Ukrayna Savaşı ve Üçüncü Tarafların Sürece Etkisi. *EURO Politika*, 14, 35-47.
- Çetin, Ş. (2024). *BM: Rusya-Ukrayna Savaşı'nda Sivil Can Kaybı Sayısı 10 bin 703'e Yükseldi.* Erişim Tarihi: 04. 06. 2024, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bm-rusya-ukrayna-savasinda-sivil-can-kaybi-sayisi-10-bin-703e-yukseldi/3159738#>

- Dışişleri Bakanlığı. (2023). *Suriye'nin Siyasi Görünümü*. Erişim tarihi: 01. 07. 2024, <https://www.mfa.gov.tr/suriye-siyasi-gorunumu.tr.mfa>
- Diyarbakırlıoğlu, K. (2020). Viktor F. Yanukoviç Dönemi Ukrayna'nın Avrupa Birliği İle İlişkilerini Belirleyen Dinamikler. *International Journal of Social Inquiry*, 13(1) 209-234. Doi: 10.37093/ijisi.746473
- Eryaman, İ. O. (2022). Radikal Sağ Popülizm ve Göç Karşıtlığı. *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi, Göç ve Mültecilik Özel Sayısı*, ss. 339-357
- Ercan, L., Gürkan, U. ve Taştan Akdemir, N. (2019). Göç Sürecinde Göçmenlerin Karşılaştıkları Sorunlar. *International Social Sciences Studies Journal*, 5(43), 4785-4792. Doi.org/10.26449/sss.1726
- Ersen, E. T. (2022). *Ukrayna-Rusya Savaşı Batı'nın Mültecilere Yönelik Çifte Standardını Ortaya Çıkardı*. Erişim Tarihi: 05.09.2023, <https://www.aa.com.tr/tr/ayrimcilikhatti/ayrimcilik/ukrayna-rusya-savasi-batinin-multecilere-yonelik-cifte-standardini-ortaya-cikardi/1815039>
- [Express.co.uk/about-us](https://www.express.co.uk/about-us), The Daily Express. (2023). Erişim Tarihi: 14. 08. 2023, <https://www.express.co.uk/about-us>.
- [Express.co.uk/sitearchive](https://www.express.co.uk/sitearchive), The Daily Express. (2023). Erişim Tarihi: 14. 08. 2023, <https://www.express.co.uk/sitearchive>
- Falah, G., W. Flint, C. ve Mamadouh, V. (2006). Just War and Extraterritoriality: The Popular Geopolitics of the United States' War on Iraq as Reflected in Newspapers of the Arab World. *Annals of the Association of American Geographers*, 96(1), 142-164.
- Gidley, B. ve Jayawera, H. (2010). *An Evidence Base on Migration and İntegration in London*. Centre on Migration Policy Society.
- Hankir, H. ve Rabah, H. (2022). *Arab Refugees See Double Standards in Europe's Embrace of Ukrainians*. Erişim Tarihi: 05. 09. 2023, <https://www.reuters.com/world/arab-refugees-see-double-standards-europes-embrace-ukrainians-2022-03-02/>
- Hekimoğlu, K. Ç. ve Erkan, S. (2022). Avrupa Bütünleşmesinde Birleşik Krallık: Brexit Referandumu ve Ayrılma Süreci. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(2), 870-883.
- İnceoğlu, Y. G. (2020). *Brexit Medyasının Ötekileri: Göçmenler*. Erişim Tarihi: 13. 09. 2023, <https://bianet.org/yazi/brexit-medyasinin-otekileri-gocmenler-221154>

- Karaağaç, Y. (2022). Batı Avrupa'da Aşırı Sağ Partilerin Yükselişi: Belçika Örneği. *EURO Politika* (16), 27-33.
- İnceoğlu, Y. G. (2020). Brexit Medyasının Ötekileri: Göçmenler. Erişim Tarihi: 13. 09. 2023, <https://bianet.org/yazi/brexit-medyasinin-otekileri-gocmenler-221154>
- Karaatlı, B. (2015). *Tunus'ta Arap Baharı: Fransa'nın Tunus Yaşamına Etkisi Üzerinden Bir Değerlendirme*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Karabağ, S. ve Şahin, S. (2015). *Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası, Birinci Bölüm: Türkiye Nüfus Coğrafyası* (6. bs.). Ankara: Pegem Akademi.
- Kartal, F., Dikmen, A. A. ve Tömölová, K. M. (2015). *Durum Analizi: Türkiye'nin İşçi Göçüyle İlgili Hukuksal ve Normatif Çerçevesinin Değerlendirilmesi*. IOM, Araştırma Projesi.
- Kaya, A. ve Özdoğan, G. G. (2003). *Uluslararası İlişkilerde Sınır Tanımayan Sorunlar: Göç, Yurttaşlık, İnsan Hakları, Toplumsal Cinsiyet, Küresel Adalet ve Güvenlik*. İstanbul: Bağlam Yayıncılık.
- Kibaroglu, M. (2016). NATO'nun Suriye Stratejisi. H. B. Yalçın ve B. Duran (Editörler). *Küresel ve Bölgesel Aktörlerin Suriye Stratejileri* içinde (s. 82-94). İstanbul: SETA.
- Koç, S. Y. (2020). *Türkiye'nin Suriye'de Düzenlediği Askeri Operasyonlar ve Türk Medyasının Operasyonları Kavramsallaştırması: Popüler Jeopolitik Bir Bakış Açısı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: TOBB Ekonomi ve Teknoloji Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kösedag, M. S. ve Ertürk, K. Ö. (2018). Türkiye'deki Yazılı Basında Zeytin Dalı Harekâtı: Sözcü, Star ve Haber Türk Gazeteleri Üzerinden Bir Analiz. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 1519-1535. Doi: 10.19145/e-gifder.433633
- McFarlane, T. ve Hay, L. (1993). The Battle for Seattle: Protest and Popular Geopolitics in The Australian Newspaper Author Links Open Overlay Panel. *Political Geography*, 22(2), 211-232, Doi.org/10.1016/S0962-6298(02)00090-2.
- Migration Data Hub*. (2023). www.ons.gov.uk. Erişim tarihi: 02.11.2023, <https://www.ons.gov.uk/peoplepopulationandcommunity/populationandmigration/internationalmigration/bulletins/longterminternationalmigrationprovisional/yearendingdecember2023>

- Ojala, M. ve Krogerus, S. K. (2016). Popular Geopolitics in the Shadow of Russia: The Ukraine Conflict in Finnish and Estonian Newspaper Editorials. M. Pantti (Ed.). *Media and the Ukraine Crisis: Hybrid Media Practices and Narratives of Conflict* içinde (s. 139-155). New York, NY: Peter Lang.
- Ojala, M. ve Pantti, M. (2017). Naturalising The New Cold War: The Geopolitics of Framing the Ukrainian Conflict in Four European Newspapers. *Global Media and Communication*, 13(1), 41-56. Doi.org/10.1177/1742766517694.
- Özekmekçi, M. İ. (2010). Tehdit Sınırını Geçemeyen Göçmen. *Hayat Sağlık: Sağlık ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 44-48.
- Özgür, E. M. ve Alahmad, A. (2024). Zorunlu Göçmenler ve Entegrasyon: “Suriyelilerin Topluma Adapte Olabilmesi İçin Bu Ülkedeki Hukuki Statüsü Değiştirilmeli”. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 22(1), 71-102. <https://doi.org/10.33688/aucbd.1419655>
- Putin, V. (2022). Путин объявил о начале военной операции на Украине, Пресс-служба президента РФ/ТАСС, Erişim Tarihi: 17.07.2024, <https://tass.ru/politika/13825671>,
- Read, L. (2015). *How-Immigration-Came-to-Haunt-Labour-Inside-Story*. Erişim Tarihi: 05.11. 2023, <https://www.theguardian.com/news/2015/mar/24/how-immigration-came-to-haunt-labour-inside-story>
- Rusya'nın İşgali Ukrayna'daki Hayatı Nasıl Etkiledi?* (2024). *Medyascope*. Erişim Tarihi: 23.02.2024, <https://medyascope.tv/2024/02/23/rusyanin-isgali-ukraynadaki-hayati-nasil-etkiledi/>
- Sharp, J. (1993). Publishing American Identity: Popular Geopolitics, Myth and The Reader's Digest, *Political Geography*, 12(6), 491-503. Doi.org/10.1016/0962-6298(93)90001-N.
- Shire, W. (2021). *Yurt Şiiri* (B. Karabüber, Çev.). Sin Edebiyat. <http://sinedebiyat.com/2021/12/19/yurt-warsan-shire/>
- Sipahioglu, B. Ö. (2023). A review of discrimination and labeling of refugees using the example of Syrian and Ukrainian refugees. *Journal of Social Policy Conferences*, 84, 191-198. <https://doi.org/10.26650/jspc.2023.84.1172157>
- Sir (Cyril) Arthur Pearson*, National Portrait Gallery. (2023). Erişim Tarihi: 13. 09. 2023, <https://www.npg.org.uk/collections/search/person/mp78188/sir-cyril-arthur-pearson-1stbt>.

- Somerville, W. ve Walsh, P. W. (2021). *United Kingdom's Decades-Long Immigration Shift Interrupted by Brexit and the Pandemic*. Erişim Tarihi: 16.09.2022, <https://www.migrationpolicy.org/article/united-kingdom-shift-immigration-interrupted-brexit-pandemic?>
- Sturge, G. (2024). Asylum Statistics. *Commons Library Research Briefing*, 1-35 <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/SN01403/SN01403.pdf>
- Sullivan, J. ve DS. Lee. (2018). Soft Power Runs Into Popular Geopolitics: Western Media Frames Democratic Taiwan. *International Journal of Taiwan Studies*, 1(2), 273-300.
- Suriye İnsan Hakları Gözlem Evi Raporu: 11 yılda 610 Bin Ölü, 2.1 Milyon Sakat, 13 milyon evsiz*, Bianet. (2022). Erişim Tarihi: 18. 03. 2022, <https://bianet.org/etiket/suriye-insan-haklari-gozlem-evi-55032>
- Suriye'deki İç Savaş 12 Yılı Geride Bıraktı*. TRT (2023). Erişim Tarihi: 08.11.2023, <https://www.trthaber.com/haber/dunya/suriyedeki-ic-savas-12-yilini-geride-birakti753159.html#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%202011'de%20ba%C5%9Flayan.>
- Taş, H. Y. ve Özcan, S. (2018). Suriyeli Göçmen Sorunlarının, Sosyal Politikalar Bağlamında Analizi, *Hak İş Uluslararası Emek ve Toplum Dergisi*, 7(17), 36-54. Doi: 10.31199/hakisderg.409860.
- Taşkın, E. ve Yılmaz, M. (2021). Reuters Haber Ajansına Göre Doğu Akdeniz'de Yaşanan Enerji Kaynakları Mücadelesinin İçerik Analizi ve Eleştirel Jeopolitik Açısından Değerlendirilmesi. *International Journal of Geography and Geography Education*, 44, 218-234. Doi: 10.32003/igge.889653.
- Tellal, E. (2015). Rusya Suriye'de Ne arıyor? *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 70(4), 1047-1050. Erişim tarihi: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/160080>
- Temizer, S. (2016). *Suriye Müzakerelerinde Tarafların Pozisyonu*. Erişim Tarihi: 26.10 2023. <http://aa.com.tr/tr/dunya/suriye-muzakerelerinde-taraflarin-pozisyonu/511404?amp=1>
- Toal, Ó. G. ve Agnew, J. (1992). Geopolitics and Discourse: Practical Geopolitical Reasoning in American Foreign Policy. *Political Geography*, 11(2), 190-204.

- TRT Haber (2023). *Uluslararası Göç Örgütü: Orta Akdeniz Rotası En Tehlikeli Göç Yolu Olmaya Devam Ediyor*. Erişim Tarihi: 07. 11. 2023, <https://www.trthaber.com/haber/guncel/uluslararasi-goc-orgutu-orta-akdeniz-rotasi-en-tehlikeli-goc-yolu-olmaya-devam-ediyor-799211.html>
- Tümertekin, E. ve Özgüç, N. (2015). *Beşeri Coğrafya İnsan, Kültür, Mekân*. İstanbul: Çantay Yayınevi.
- UNHCR, (2023). (The UN Refugee Agency). *Bi-annual Fact Sheet 2023 09 United Kingdom*. Erişim Tarihi: 01. 07. 2024, <https://www.unhcr.org/sites/default/files/2023-10/bi-annual-fact-sheet-2023-09-uk.pdf>
- Visaguide.world (2023). *UK Immigration Points Based System*. Erişim Tarihi: 06.11.2023, <https://visaguide.world/europe/uk-visa/point-based-system/>
- Woon, C. Y. (2014). Popular Geopolitics, Audiences and Identities: Reading the 'War on Terror' in the Philippines. *Geopolitics*, 19(3), 656-683, [Doi.org/10.1080/14650045.2014.907277](https://doi.org/10.1080/14650045.2014.907277)
- Yıldırım, F. E. ve Seyan, Ş. (2024). Ukrayna-Rusya Savaşının Tarihsel Kökeni ve Günümüz. R. Öztürk (Ed.). Erişim Tarihi: 04.06.2024, <http://www.ilsaadergi.com/ukrayna-rusya-savasinin-tarihsel-kokeni-ve-gunumuz/>
- Yıldız, M. (2022). Rusya-Ukrayna Savaşında Rusya'yı Anlamak: Tek Sorumlu Putin mi? *Akademik Hassasiyetler*, 9(19), 143-168.
- Yorgancılar, S. ve Yılmaz, Ş. (2022). Göçmen Hizmetlerinde Kurumların Hizmetlerinin Karşılaştırılması İngiltere Türkiye Örnekleri. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 10(32), 294-309. Doi: 10.33692/avrasyad.1176861.

Summary

Migration, a deeply rooted and widespread phenomenon in world history, has been increasing due to the many challenges people face. Notably, transnational migration has accelerated following the Syrian Civil War and Russia's war on Ukraine. Transnational migration brings various problems for both migrants and host countries. Additionally, perceptions of migrants among residents, policymakers, and the public in host countries draw significant attention. In particular, news about migrants in Western media has frequently sparked public debate. Among these debates, it is claimed that news bulletins about Ukrainian migrants are presented differently (using a double standard) compared to news about other migrants.

This study aims to investigate how Syrian and Ukrainian migrants are represented in the British media and to examine the differences created by these representations between the two migrant groups from a critical geopolitical perspective. In the research, 126 news articles about Syrian and Ukrainian migrants published in the UK-based newspaper The Daily Express (from January 1, 2016, to August 6, 2023) were analyzed using content and discourse

analysis and interpreted from a critical geopolitical perspective. The Daily Express was selected due to its known anti-immigrant stance. This study falls within popular geopolitics, a subfield of critical geopolitics, and addresses the issue through a newspaper, which acts as a vehicle for dominant geopolitical understandings. The first finding of the research concerns how migration to the UK by Syrians and Ukrainians is reflected in The Daily Express. Although migration events in Ukraine and Syria are described with similar terms such as "crisis" and "wave," it was observed that the depiction of Syrian migration also included problematic descriptors such as "burden," "cost," and "threat." The second finding concerns the identity definitions of Syrians and Ukrainians. The discourse in the news portrayed Ukrainians as more "genuine refugees" without using any negative terminology, while Syrians were described with threat-related terms such as "aggressive" and "suspicious." The UK was portrayed as a safe place to live for Ukrainian migrants, while Syrian migrants were depicted as needing to remain partly in accommodations and partly outside the borders.

The final finding relates to what should be done for both Syrians and Ukrainians. In this context, all statements regarding Ukrainian migrants consisted of positive terms, while statements about Syrian migrants included both positive terms and phrases like "repatriation" and "deportation." According to the results of this study, it was seen that similar and discriminatory news were used together in newspaper news about both immigrant groups. The publicly discussed claim that Western media produces discourses that discriminate against immigrants also coincides with the results of this study. The way the Syrian immigration incident to the UK is reported in the newspaper generally shows that there is concern that Syrian immigrants will bring an economic burden to the country and that they are perceived as a security threat to the existing order of the country. It has been noticed that in the texts describing immigrants, the Ukrainian identity is presented as people closer to the British and more deserving of help. Unlike Syrian immigrants, the use of sympathetic discourses for Ukrainian immigrants reflects that they act with a sense of responsibility towards Ukrainians. This closeness is linked to the fact that Ukrainians have geographical, religious and cultural similarities with the British people. It is understood that there has been an alienation in the newspaper's Syria identity construction and that it has marginalized the Syrians by positioning the UK as "a place whose borders must be protected" for Syrians, unlike the Ukrainians.

The reasons for this discrimination against Syrians in newspaper articles are a reflection of cultural and economic threat perceptions, as well as identity-based discrimination against immigrants (Western/non-white), which is frequently repeated in public opinion. Apart from Western identity standards, there is also concern that the Syrian identity of Middle Eastern origin may not be able to adapt to Western values, as well as the fact that it may pose a threat to British culture. This situation emerges with the addition of a religion-based phenomenon (Islamophobia) to the Middle Eastern identity of Syrians, as a result of the September 11 and subsequent terrorist attacks in Europe, associating Muslims and terrorists. Also reflects the concerns about the increase in national budget expenditures, the decrease in the current welfare level and the increase in unemployment due to Syrians. The discriminatory rhetoric towards the Syrian identity presented in the newspaper's coverage could lead to societal outcomes that hinder social cohesion among its followers in the UK.

These include increased fear, prejudice, communication barriers, tension, and a decline in common sense towards Syrians. Additionally, the emphasis on border and security threats represents a provocative form of narrative. Such portrayals may result in increased racism within society, a reduction in democratic values, damage to cultural diversity, direct blaming of Syrian migrants during national crisis periods, as well as heightened public unrest and xenophobia.

THE ANGORA GOATS IN HISTORY (1765-1908)

TARİHTE ANKARA KEÇİLERİ (1765-1908)

Senem GÖNENÇ

Dr. Öğr. Üyesi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa,
Hasan Âli Yücel Eğitim Fakültesi,
Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü,
senem.gonenc@iuc.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 13 Eylül 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 August 2024
Date accepted: 13 September 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Ankara Keçisi; Ankara; Capra Hircus
Ancyrensis; Keçi; Keçi Yetiştiriciliği

Keywords

Angora Goat; Ankara; Capra Hircus
Ancyrensis; Goat; Goat Breeding

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.12

Abstract

Angora goat has been bred by Turks since the earliest times when they settled in Anatolia (Asia Minor). Over time, the Turks developed mohair processing techniques and achieved significant success in the weaving of mohair fabrics. However, the fact that Angora goats were taken from Türkiye to other countries of the world and bred with high yields led to the loss of the Turkish monopoly on this animal. Thus, Anatolia, the cradle of Angora goat breeding in the world, lost its superiority in this field. It is a historically remarkable event that Angora goats were taken from Türkiye to other countries and thus enriched these countries with a new industry. This historical research based on document analysis reveals the importance of Angora goat by giving historical examples of attempts to breed Angora goat outside Anatolia through various sources from England, Germany, Austria, Australia and America. According to the results of the research, the first recorded attempt to breed Angora goats in Europe was made by the Spanish government in 1765. This was followed by various attempts in other European countries. The year 1908, when the study was limited, refers to attempts to breed Angora goats in Bosnia-Herzegovina, then under the occupation of the Austro-Hungarian Empire. In addition, the first Angora goats were imported to Australia in 1833, South Africa in 1838 and America in 1849. In the 19th century, attempts to breed Angora goats, particularly in South Africa and America, were highly successful. The introduction of Angora goats contributed to the economic development of these countries through the establishment of a new industry.

Öz

Ankara keçisi, Türklerin Anadolu'ya (Küçük Asya) yerleştikleri en eski dönemlerden beri Türkler tarafından yetiştirilmektedir. Zaman içinde tiftik işleme teknikleri geliştiren Türkler, tiftik kumaşlarının dokunmasında da önemli başarılar elde etmişlerdir. Ancak Ankara keçilerinin Türkiye'den dünyanın başka ülkelerine götürülerek, yüksek verimle yetiştirilmeleri, bu canlı üzerindeki Türk tekelinin kaybolmasına neden olmuştur. Böylece dünyada Ankara keçisi yetiştiriciliğinin beşiği olan Anadolu, bu alandaki üstünlüğünü kaybetmiştir. Ankara keçilerinin Türkiye'den diğer ülkelere götürülmesi ve bu ülkelerin yeni bir endüstri ile zenginleşmelerini sağlaması ise tarihsel olarak dikkate değer bir olaydır. Doküman incelemesine dayanan bu tarihsel araştırma Ankara keçisinin önemini; İngiltere, Almanya, Avusturya, Avusturalya ve Amerika Birleşik Devletleri'nden çeşitli kaynaklar üzerinden Anadolu dışında Ankara keçisi yetiştirme çabalarından tarihsel örnekler vererek ortaya koymaktadır. Araştırma sonuçlarına göre Avrupa'da tiftik keçisi yetiştirmek için kayıtlara geçen ilk girişim 1765'te İspanyol hükümeti tarafından yapılmıştır. Bunu diğer Avrupa ülkelerindeki çeşitli denemeler izlemiştir. Çalışmanın sınırlandırıldığı 1908 yılı, o sırada Avusturya-Macaristan İmparatorluğu işgali altında bulunan Bosna-Hersek'teki tiftik keçisi yetiştirme çabalarını ifade etmektedir. Bununla birlikte ilk Ankara keçileri Avusturalya'ya 1833'te, Güney Afrika'ya 1838'de, Amerika Birleşik Devletleri'ne ise 1849'da nakledilmiştir. 19. yy'da özellikle Güney Afrika ve Amerika'da Ankara keçisi yetiştirme girişimleri oldukça başarılı olmuş ve Ankara keçileri bu ülkelerin yeni bir endüstri ile zenginleşmelerine katkıda bulunmuştur.

Introduction

The history of goats and their various breeds is quite fascinating. Goats have been bred since ancient times by both the Romans and Greeks. In ancient times, goat horns were utilized for crafting weapons, handles, knife scabbards, and drinking vessels. Furthermore, goat hair was employed for creating ropes, tents, and protective blankets. Milk was consumed raw or boiled, and the meat, particularly from young goat lambs, was considered a delicacy. It is interesting to note that Emperor Charlemagne (747?-814), who made significant contributions to agriculture, also kept goats on his estate. During his voyage from Spain to the Canary Islands in 1493, Columbus (1451-1506) brought with him various seeds, vines, horses, pigs, calves, donkeys, and poultry, as well as goats for breeding ("Die Ziegenzucht in alter Zeit", 1914, p. 1). In 1705, goats were hunted on the island of Fernandez. Additionally, the Cashmere goat, which is known for its soft hair resembling silk, was originally prevalent in India. Interestingly, in 1798, the French Empress Josephine (1763-1814) wore the first scarf made from cashmere goat hair, which was worth 15,000 francs at the time ("Die Ziegenzucht in alter Zeit", 1914, p. 2).

The animal kingdom recognizes several goat breeds, including the Alpine ibex (*Cabra ibex*), Markhor (*Capra falconeri*), Cashmere goat (*Capra hircus laniger*), and Angora goat (*Capra hircus angorensis/ancryrensis*) ("Die Ziegenzucht in alter Zeit", 1914, p. 2). The subject of this study is Angora goats.

The Angora goat is a member of the *Capra* genus of the Bovidae family. Considered a small ruminant, it is famous for its fine, dense, soft, durable, highly insulating, stain-resistant, easily dyeable mohair (tiftik) that covers its entire body and has a striking sheen that is its most distinctive feature. The Angora goat, along with the cashmere goat, is bred primarily for its unique mohair, unlike other goat species (Şahin, 2013, p. 339).

There are different opinions as to how far back the Angora goat, which is considered to be one of Ankara's unique assets, has existed in Anatolia, whether it is a native animal of Anatolia or whether it was brought from another country (Tamur, 2003, p. 9-20; Ak, 2021, p. 268-269). However, the thesis that the Angora goat was brought to Anatolia from Turkestan by Turks is accepted (Ak, 2021, p. 269). In fact, it is known for certain that the Turks have been breeding Angora goats since the first periods when they made Anatolia their homeland, developing mohair processing techniques and showing great success in mohair weaving. Quality production in the mohair weaving industry in Anatolia was first realised under Turkish sovereignty and

Ankara became the centre of this activity for about three centuries between the 16th and 18th centuries (Tamur, 2003, p. 20; Gönenç, 2020, p. 254). In 1914, it was estimated that there were about 0.5 million Angora goats in Ankara. Almost every citizen in the area traded in this precious mohair (“Die Ziegenzucht in alter Zeit”, 1914, p. 2).

The fact that Angora goats were taken out of Anatolia and bred in different parts of the world caused this animal to leave the Turkish monopoly. Anatolia, the first place in the world that comes to mind when it comes to Angora goat breeding, has lost this superiority today (Tamur, 2003, p. XII; Gönenç, 2020, p. 255). The current distribution of Angora goats is extensive, with populations found in different parts of the world. The Angora goat is currently present on all continents except Antarctica and is bred in countries such as the USA, Canada, South Africa, Lesotho, Russia, New Zealand, Argentina and Brazil (Tamur, 2003, p. 205; Gönenç, 2020, p. 256).

The following statements in a news article published in the Otago Witness on 14 July 1898 are noteworthy in terms of expressing an opinion on the importance of breeding awareness among the masses of the Angora goat and its importance, which is the purpose of the study:

Of all the animals on the face of the globe none are so little known out of its native home and where it has been climatised as the Angora goat. And especially is this the more surprising when the Angora is of such a blessing to man. Had the animal been an enemy to man we could easily have understood why the general public should have remained in total ignorance of its existence, but when it is a prime factor from head to foot in helping to beautify and adorn man’s first companion, it is unpardonable that we should remain in ignorance of its existence any longer (“The Angora Goat”, 1898, p. 6).

This study, which aims to reveal the importance of the Angora goat through the significance of the Angora goat in history, examines the origin of the Angora goat, its value, its characteristics, and the historical attempts of various countries to breed these animals. It also explains the first introduction of Angora goats to South Africa, America and Australia in the 19th century.

This study presents a historical analysis of Angora goats, based on a comprehensive examination of primary sources, including British, German, Austrian, and American newspapers. The research methodology employed is document analysis, a field of qualitative interpretative analysis. In this study, document

analysis also refers to the data collection method employed by the research (Gay et al., 2009, p. 12; Mayring, 2011, p. 51-52).

The Name and Native Home of the Angora Goats

The term “Angora” is used to describe animals with long, flowing, silky, white hair. Other animals, apart from the Angora goats (Figure 1), such as cats, rabbits, and guinea pigs (Figure 2), are also referred to as Angora due to the similarity of their hair. The Angora goat has been bred in Ankara for centuries and is rightly named as such (Schröder-Charlottenburg, 1912, p. 246).¹

Father Belon in 1555 and Tournefort in 1654 introduced the Angora goat to the modern world (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 26, 141). Many local and foreign researchers, travellers and scientists have expressed different opinions on how long the Angora goat has existed in Anatolia, whether it is a native animal of Anatolia or was brought from another country, and if so, when and by whom (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 21-31; Plumb, 1906, p. 455; Tamur, 2003, p. 9-20; Ak, 2021, p. 268). In the light of these opinions, it is most likely that the Angora goat was brought from the Iranian highlands by the Turkish tribes who came to Anatolia in the 11th and 12th centuries, and over time it was transformed in the climatic conditions of Central Anatolia and acquired its unique breed characteristics (Tamura, 2003, p. 20; Ak, 2021, p. 269). In fact, the earliest data on the existence of Angora goats in Anatolia date back to the 15th century. In other words, there is no evidence of Angora goat breeding in Anatolia during the Hittite, Phrygian, Greek, Roman and Byzantine periods before Anatolia came under Turkish sovereignty (Tamura, 2003, p. 18).

Before any mohair was exported from Asian Türkiye except for yarn, this goat was mainly found in a small mountainous area northwest of Ankara. Although no definitive boundary could be established to exclude it from the surrounding regions, it is certain that pure Angora goats were confined to this region. In a paper read before

¹ Angora goats are also known as “silk goats” due to the remarkable silkiness of their mohair (Rüdiger, 1888, p. 687; Gönenç, 2020, p. 254). Pastures and meadows with limited resources are well suited for breeding Angora goats, and therefore Angoras are also aptly called “poor man’s friend” (“Angoras ‘Poor man’s friend’”, 1906, p. 10) or “poor man’s cow” (“Die Ziegenzucht in alter Zeit”, 1914, p. 1). Arabs also call the Angora goat chamal. It should also be noted that some foreign sources refer to the Angora goat as “the Kurd goat” (“Uncle Sam’s New Agency for”, 1905, p. 10). Mr. Henry O. Binns, who is interested in the Angora goat industry and the mohair trade, states that the Kurds, a nomadic tribe, lived in Van (Armenia) and every year took their sheep wethers by road from Ankara to Istanbul. This has led some people to believe that the Kurds first brought Angoras from Van. This is not true. Firstly, the Kurds are primarily sheep breeders, and they bring sheep wethers, not kaptaters, to Istanbul; secondly, it is much more likely that the Kurds bought some of the beautiful Angoras to take with them on their return journey when they had plenty of money (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 34).

the Royal Colonial Institute in 1878, Gavin Gatheral, H.B.M.'s Vice-Consul at Angora, states that *"It is true that for a long time the district of Angora alone produced mohair. The traditional habitat of the Angora goat is the mountainous region to the north of Angora"*. Additionally, Consul Cumberbatch, in his report from July 1895, states:

The hilly northwest districts of this province (Angora) and those of the conterminous province of Kastamonu constitute the natural zone within which the greatest number of Angora goats are found, and where the best fleeces are produced. As one departs from this center, the numbers decrease and the fleece quality declines. It is also noteworthy that in areas where the Angora goat is the predominant species, the common goat is virtually absent.

This region is known for producing the qualities that make the Angora goat well-known and valued. According to Encyclopædia Britannica, the fineness of the hair of the Angora goat may perhaps be attributed to some peculiarities of the atmosphere, since it is noteworthy that cats, dogs and other animals in the region are affected in the same way as goats (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 34).

It should be noted that cats and dogs in the same province have long, silky hair, cats have hair on their whole body, while dogs have hair only on their tails and their ears. This difference may be attributed to the province's hilly, chalky, and arid nature (Staffe, 1920, p. 529; "Die Angoraziege", 1840, p. 4).² The Angora goat's physical characteristics may decline in environments with extreme cold and humidity, to the point of becoming unrecognisable (Staffe, 1920, p. 529). When removed from their natural habitat, they then lose most of their unique beauty (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 34).

The General Characteristics of the Angora Goats

The Angora goat is a small, attractive animal that resembles a sheep due to its long, wavy, white mohair. Additionally, it has a distinctive feature known as the beard, which is almost concealed by the long mohair on its neck and face. Both bucks and does have light-coloured, flat, slightly curved, and outwardly radiating horns.

² The Angora goat's mohair quality is also affected by factors such as age and care. Angoras are classified into four categories based on their age. The Turkish term "oğlak" is used for goats up to one year of age, "çebiş" for goats between one and two years old, "erkeç" for bucks (male goats) between two and three years old, and "damızlık" for mothers between three and five years old. The mothers are utilized for breeding, milk production, and mohair production, while the animals in the other groups are bred solely for mohair production (Schröder-Charlottenburg, 1912, p. 246). The highest quality mohair is typically obtained from goats that are around 1.5 years old. These animals are usually slaughtered at around 6 years of age, as the mohair tends to become less durable and aesthetically pleasing ("Die Ziegenzucht in alter Zeit", 1914, p. 2).

Their bodies are covered with a fine, thick, long, white, glossy, wavy and silky mohair. Well-bred goats have mohair that reaches almost to the ground. Besides this long mohair, there is a lower undercoat or second coat, which has a separate market value (“Angora Goat in Africa”, 1897, p. 3) (Figure 3).

The Angora goat is often regarded as having an aristocratic appearance, which can be attributed to its gracefully shaped head and feet, as well as its long, lustrous, and silky white mohair. Nevertheless, it has a real goat’s appetite (“Uncle Sam’s New Agency”, 1905, p. 10). It primarily feeds on succulent herbs and bushes. Additionally, it prefers a dry mountain pasture (“Angora-Ziege (*Hircus angorensis*)”, 1906, p. 340). The Angora goats are natural browsers and prefer no vegetation more than the leaves of twigs and bushes. This characteristic makes them a nuisance in orchards and gardens where desirable shrubs grow. However, farmers praise them for their ability to destroy useless brushwood. The Angora goats are omnivores that eat brushwood, briars, and weeds. They consume and enjoy every leaf and branch within their reach. If allowed to work on a patch of brushwood that may be too dense for humans to walk through, they can transform it into an open grove. To clear the brushwood, it is recommended not to cut anything that the Angora goats can reach or bend. Instead, unwanted trees and saplings should be cut down. In about two to three years, approximately 200 goats can clear 40 acres of bush, leaving the land as clear as a garden. The Angora goats do not consume much grass when they have access to leaves (“Value of the Angora Goat”, 1904, p. 13).

One of the key benefits of these animals is their ability to thrive with minimal care. They can adapt to almost any type of soil, with the exception of wet and swampy areas. However, they prefer mountainous or rocky terrain that requires them to climb steep hills and cliffs. These situations not only provide them with climbing and feeding satisfaction but also help them to trim their feet on the rocks. This is an important issue because in soils lacking stones or sand, goats’ feet often require manual trimming. Goats require an ample supply of pure water and thrive best in mountainous regions with abundant springs and rivulets. Although they are not fond of heat, they can withstand it as easily as sheep. Shade is very important if the sunlight is too hot. Angora goats are not only useful for clearing and fertilising the soil, but also for their venison-like meat and of course for their unique fleece known as mohair. Mohair is distinct from any other animal’s fleece due to its long, silky, and wavy texture (“Uncle Sam’s New Agency”, 1905, p. 10). Angora mohair is a soft, pure white fibre that can be used alone or in combination with other materials to create a

variety of fabrics for home furnishings, women's goods, briyantines, linings, knits, plush, astrakhan fabrics, furniture coverings, and other applications. Angora goats are usually sheared once or twice a year, depending on the climate ("Uncle Sam's New Agency", 1905, p. 10; Jirku, 1935, p. 8). They do not have the strong scent commonly associated with their counterparts. The scent of mohair is mild and not unpleasant ("Angora-Cattle (*Hircus angorensis*)", 1906, p. 340).

Although there has been a long-standing bias against consuming goat meat, this is believed to be due to a lack of knowledge rather than actual experience. The Angora meat is both highly nutritious and delicious, with a taste similar to that of venison ("Uncle Sam's New Agency", 1905, p. 10).

According to Geo. F. Thompson in his book 'Angora Goat Breeding', the ideal Angora goat is characterised by a straight back, equally high shoulders and hips. It is generally accepted that a sloping hip is very undesirable. Additionally, a broad chest is preferred, indicating a good build, and the body should be round. Short and strong legs are also desirable. The head should have bright eyes and a brown mouth, and should not droop. It is important to avoid a pinched nostril. The horns of goats exhibit some differences based on gender, with those of bucks being grey, heavy, and curling inwards, while those of does rise straight up and back with a slight outward bend. In addition, some goats have short, pointed, and spiny ears, similar to those of a fox, while most have drooping ears that are 6 to 8 inches long and about 2 inches wide. There are no other significant differences between goats with different ear types. While it is true that there are coloured Angoras, it is generally preferred that the animal's mohair be pure white. The appearance of coloured spots should not be tolerated on the skin. In addition, the mohair ideally should cover the whole body, being dense over the belly and neck as well as the back and flanks, and extending to the ears and chin. Although some breeders prioritise the upper knot and mohair of the face and legs, this is not an indication of the overall quality of the animal or its superiority over another animal whose head and face are not covered. According to industry standards, it is expected that the mohair will grow to around 10 inches in length within a year, forming tight rings or wavy curls that extend entirely over the skin. The mohair which has lost its curl, commonly referred to as 'slippery' mohair, may be indicative of a weak or unhealthy goat, as it tends to be dry, fluffy, and lacking in sheen ("Value of the Angora Goat", 1904, p. 13).

Some Attempts to Acclimatize the Angora Goats in Europe Countries (1765-1908)

Among goat species originating outside of Europe, the Angora and Kashmir (Tibetan) goats have been noted for their successful adaptation to various European agricultural regions, prompting further experimentation in this area. The domestic animals were highly esteemed for their attractive appearance, which included their elegant, spirally twisted horns, well-developed, hemispherical udders that indicated high milk production, and the valuable raw material provided by their mohair, which was used in the textile industry (“Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388 (2)).

In the early 16th century, there were attempts to introduce two goat breeds to Europe. However, there was a dispute regarding the Angora goat’s ability to adapt to the European climate, as noted by Josef Pitton de Tournefort (1656-1708). The Spanish government made the first recorded attempt to acclimatize the Angora goat in Europe in 1765, but the results were not widely known (“Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388 (2); Gönenç, 2020, p. 254).

The results of an experiment conducted in France by the President of Tour d’Aigues in the Basses-Alpes, in 1787, were widely recognized. The experiment was deemed successful, and the results were documented in a special report. The experiment involved a few hundred animals, which were cared for by Turkish shepherds. The shepherds organized the transport and provided practical instructions on breeding and keeping the animals (“Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388 (2); Gönenç, 2020, p. 254). As a consequence of these favourable results in France, Angora goats were imported by King Louis XVI (1774-1792) at his model farm in Rambouillet but nothing was said about their results (“Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388 (2)).

At the end of the nineteenth century, experiments were carried out in Spain for a long time. In 1830, King Ferdinand VII (1808, 1813-1833) acquired a hundred Angora goats for El Retiro Park, where they reproduced rapidly and were taken to the Escorial Mountains. By 1849, there were 200 of them and, according to Graells, their mohair was as fine and abundant as that of the animals imported from their homeland (“Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388 (2)).

In France, on 24 March 1854, the Royal Acclimatisation Society decided to carry out further experiments with the Angora goat. On 7 December of the same year, Marshal Vaillant presented the Society with a flock of 16 animals given to him by Abdel-Kader. The Society then bought 76 more animals to add to this flock, including 6 black ones, so that they could extend their experiments and carry them out in different locations. The animals showed no signs of disease, except for a single case of visceral inflammation. In the Jura department, Dobeze conducted an experiment with a buck and four does. The same was multiplied by 4 during the year. An attempt was made in Algiers by Hardy. Alvier reported from his experiment in the Drome department that keeping Angora goats was much more advantageous than keeping sheep. An attempt by the Alsatian Acclimatisation Society was less successful; the animals suffered from visceral inflammation, which affected the results. Another experiment with 3 bucks and 6 does in Wesserling, carried out by Dr Sacc, showed the following positive results: The goats gave an average of just over 2 kg of mohair per head during shearing on 15 June; on 15 July, the mohair was 6 cm long. On the other hand, the goats produced only 0.25 litres of milk a day for 6-8 months, with a high fat content. They were fed with good quality meadow hay and 250 g of bran mixed with salt per head per day. During the rearing and suckling periods, the animals were then given a ration of oats. Drinking water was provided at a moderate temperature. It has been proved that humidity and dampness are the most dangerous factors for Angora goats. The mohair of the Angora goats bred in France was analysed by Deneuz and Lelievre in Amiens. They found that the mohair of Angora goats bred and reared in France was finer and more beautiful than that of Asian varieties ("Die Versuche der Acclimatisation", 1897, p. 388 (2)).³

In the 1850s, on the estates of the King of Württemberg, where Cashmere and Angora goats were kept side by side, the animals attracted the attention of the population because of their peculiarities and their stately appearance ("Die Versuche der Acclimatisation", 1897, p. 388 (2)). In the second half of the 19th century, there were differing opinions among the Germans who studied goats. It was advantageous for small farmers to have goats instead of cows, as not much investment capital was needed. It was Salzburg where goat breeding was practiced intensively in the Alps.

³ On the other hand, in 1816, Ternaude & Joubert conducted experiments on breeding Kashmir goats. However, these experiments were not very successful, the goats produced only 0.5 liters of milk per day and did not produce more than 180 grams of mohair per head when sheared. Kashmir goat was introduced to various parts of France during the reign of King Carl X (1824-1830) ("Die Versuche der Acclimatisation", 1897, p. 388 (2)).

However, Recke argued that Angora goats kept for mohair had no advantage for small farmers. Wagner was of the same opinion. The mohair of these goats could not afford the necessary money for feed, and they gave little and bad milk. Thaer, on the other hand, pointed out that a distinction should be made between Angora goats: He argued that the widely available Angora goat was an artificial product, and that the mohair of the real Angora goat was perfectly even. Also, according to him, the mohair of the Tibetan goat was fine, but its mohair was coarse. If Angora goats were mated with an ordinary goat, their mohair would be spoiled (*“Landwirthschafts-Gesellschaften”*, 1850, p. 886).

The introduction of Angora goats from Karahissar of the Vilayet Ankara in Anatolia to Bosnia and Herzegovina also yielded remarkable results. 26 original animals were purchased in 1896 from their ancestral home and transported via Istanbul-Trieste to the agricultural stations in Livno and Gacko. The Angora goat was bred at these stations, both in pure form and for crossbreeding with the local goat. Private goat breeding stations were introduced in 1904 to refine native goats with the Angora goat, with the aim of improving goat breeding. By the end of 1908, 16 private breeding stations for Angora goats had been established (Stejepanic, 1909, p. 653 (3); Gönenç, 2020, p. 256-257).

The First Angora Goats in South Africa

Wool was undoubtedly one of the Cape’s most important products. Long before Australia and New Zealand had sheep, Dutch colonists at the Cape, along with Spain and Saxony, were supplying wool to the European market. Cape wool was held in very low esteem. Dutch settlers placed by far the greatest value on meat and especially oil production, fleece was neglected, wool was mistreated and shipped to Europe excessively dirty. At first, only coarse and heavy African sheep were reared on the mountain slopes of South Africa, and even when the country’s sheep breeding began to expand with the introduction of Merinos from Spain, the conservative Boer kept his old flock because fat tails were valued more than fine wool. It was only when the colony fell into British hands that the noble sheep became more popular, and from then on wool production there steadily improved in both quantity and quality (*“Die Wollproduktion des Kaplandes”*, 1880, p. 156).

In 1838, Colonel Henderson, formerly of Bombay, a partner in the firm of Dixon & Co, introduced a small flock of long-haired goats, including the Angora breed, into the Cape Colony (or South Africa). The majority of the goats perished either during the journey to the Cape or shortly after arrival. Only twelve bucks and one doe

survived the journey. Out of the surviving buck (oceanborn), only one was fit for breeding, as the rest had been deliberately castrated in one way or another (“Long-Haired Angora Goat”, 1853, p. 3; Cronwright-Schreiner, 1898, p. 170). The goats were transported by land from Ankara to Izmir, and from there to Istanbul, Alexandria, Suez, Arabia, Persia, Bombay and the Cape. The initial attempts to import Angora goats from Ankara resulted in significant financial loss and disappointment (“Long-Haired Angora Goat”, 1853, p. 3). From a practical point of view, although fourteen goats arrived, only two were imported: one doe and the buck kid she was carrying. This was because the twelve bucks arriving simultaneously were sterilised before leaving Türkiye. This is the story of how Angora was first imported to the Cape Colony. It was the buck kid and its mother that were the progenitors of the South African Angora goat flocks. These were the precursors of the significant industry that would come to benefit the country. A notable date in the history of South African pastoral products is the day the little buck kid jumped ashore beside his mother at Table Bay (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 175).

The Angora goats in the colony were initially crossbred with carefully selected pure white Boer does. A number of white Boer does were mated to Henderson’s buck, which was inbred to his own progeny through careful selection. The flock thus raised was farmed initially by Henderson and subsequently in the Caledon district by De Vos. Subsequently, it was transferred to the Swellendam district, where it was cultivated by Franz van Aardt. Following this, it was acquired by Hopley in the aforementioned district. Eventually a flock of considerable quality was obtained, with some mohairs of excellent quality, due to the long life of the buck. In the meantime, bastard bucks had been sold to several farmers in Caledon, Swellendam and surrounding districts, as well as to farmers further inland. From the first mating of one buck and one doe, crossbred Angora goats of various qualities became widely distributed from Cape Town to the Frontier, before any other imports, and produced mohair of considerable quality (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 175).

In the second half of the 19th century, it was observed that three different firms or individuals had successfully imported large numbers of purebred Angora goats to Port Elizabeth (“Angora Goat in Africa”, 1897, p. 3) (Figure 4). The second Angora was imported by Messrs. Mosenthal in 1856 and the third imported in December 1857. The fourth import was made around 1858 or 1860 by W. R. Thompson of Grahamstown and consisted of about thirty to forty goats (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 180-193).

In 1881, the Sultan of the Ottoman Empire⁴ attempted to maintain his monopoly on the mohair trade by banning the export of live animals (“Angora Goat Raising Quite Profitable”, 1914, p. 15).⁵ In 1894, Mr. Rhodes was able to successfully press for a relaxation of the ban on the export of Angora goats from Türkiye.⁶ The following year, 200 quarantined Angora goats were sold in Port Elizabeth for an average of £50 each, with some bucks fetching up to £300. By 1897, the colony had become home to approximately 4,000,000 Angora goats. The initial breeding programme involved crossing Angora goats from the colony with carefully selected pure white Boer does. Subsequent matings led to the development of the current flocks, which are renowned for producing a fine, shiny, silky mohair. During the 1890s, it was widely acknowledged that mohair produced in the Cape Colony could match the excellent quality and shine of that produced in Ankara (“Angora Goat in Africa”, 1897, p. 3).

The Karoo⁷ and highlands of the Colony were considered the most suitable regions for Angora goats growth. It was common for almost every farmer in the Karoo to have a flock of Angora goats, with some owning several hundred. Every morning,

⁴ The Ottoman sultan mentioned is Abdul Hamid II (1876-1909).

⁵ It should also be mentioned that there are similar bans in this regard. In Natal, with the law of 30 July 1901 (No. 12/1901) imposed a duty on the export of Angora goats (bucks and does). Likewise, an equivalent law was enacted for Cape Colony (“Natal”, 1902, p. 4022). It was well known that German Southwest Africa was excellent for breeding small livestock that produce wool, especially Merino sheep and Angora goats. The high export duty of 2,000 marks for each Angora goat exported from the Cape Colony had been a major difficulty for the introduction of this breed. At the same time, the Oranje Colony had banned the export of ostriches and ostrich eggs, with threats of severe penalties. This affected German less, since they already had numerous flourishing ostrich farms in the south of their protected area (“Die Ausfuhr von Ziegen”, 1909, p. 7). The Cape Colony also imposed an export duty of £100 (\$486.65) on Angora goats, following the rapid progress of Angora goat breeding in the United States (“Raising Angora Goats”, 1901, p. 6). The success of the industry was corroborated in a report from the United States Department of Agriculture, published in the Farmer Bulletin 573, entitled ‘Angora Goat’. The bulletin confidently reassured breeders that South Africa’s ban on Angora exports should not cause alarm, as the country already had sufficient good blood to meet all requirements. Moreover, experts agreed that the best American mohairs were at that time comparable in quality to those grown in Anatolia or South Africa (“Angora Goat Raising in America”, 1914, p. 13).

⁶ The export ban, which had been an important measure, was abrogated with the edict dated 12 May 1889 in line with the understanding of developing trade and ensuring the principle of freedom. This sudden decision, which broke the general rule regarding the preservation of the Angora goat breed to the detriment of the local population, was reintroduced with the edict dated 2 September 1889 as a result of the insistence of Ankara and Kastamonu breeders. Despite the decisions taken on various dates to maintain the provisions of the ban and to prevent illegal exports, the illegal export of Angora goats continued after 1889. However, the remarkable bulk exports in the period in question were ‘exceptional’ shipments based on special authorisations granted by the Ottoman government as a result of external pressures (Tan, 2014, p. 146-147). It seems that Mr. Rhode was probably one of the persons involved in the realisation of such exports in the period 1895-1900.

⁷ A wide, raised inland area, which is dry, hot and rocky, with small shrubs scattered about and no pasturage (Cronwright-Schreiner, 1898).

the flocks were taken from the kraals⁸, or sheltered enclosures, to the moors where they were allowed to roam and graze all day. At night, they were returned to the kraal shelters after being taken to the dam to be watered. Towards November, the Angora goats' mohair would begin to fall out. However, instead of waiting for the goats to lose their mohair, the farmer would shear it again in October. Following the shearing process, the wool was carefully compressed into large bales, which were then securely bound with iron bands, and subsequently exported to England for manufacturing purposes. In 1897, half of Britain's total supply was sourced from the Cape ("Angora Goat in Africa", 1897, p. 3).

Meanwhile, it should be noted that the predators of Angora goat include jackal, red lynx and baboon. The jackal and the red lynx preyed on the kids for their meat, while the baboon extracted milk from the doe's udders and even from the stomachs of the kids to obtain curdled milk. Hunting parties were frequently organized to control the baboon population, and the first two animals were poisoned and hunted with dogs whenever possible. The government of Cape offered a payment of three shillings per tail for jackals and one shilling per tail for baboons to encourage the removal of these animals, which were considered pests ("Angora Goat in Africa", 1897, p. 4).

The First Angora Goats in America

The history of the Angora goat in America is an intriguing one. It commenced during the presidency of James K. Polk (1845-1849), when the Sultan⁹ of the Ottoman Empire expressed a profound interest in cotton cultivation. The Sultan believed that cotton could be cultivated profitably on his land and therefore requested that President Polk recommend an individual who could conduct experiments there. The President recommended Dr. James B. Davis of Columbia, South Carolina, who had a profound interest in cotton culture. Dr. Davis accepted this invitation and undertook a visit to Türkiye ("The Angora Goat. First Brought to America", 1916, p. 5; "Uncle Sam's New Agency", 1905, p. 10). The Sultan was so pleased with Davis' work that in 1849, when Dr. Davis was ready to return home, he presented him with nine Angora goats ("The Angora Goat. First Brought to America", 1916, p. 5; "Value of the Angora Goat", 1904, p. 13) (Figure 5). These goats were the inaugural

⁸ A crease for livestock. Throughout most of the Karoo and many parts of southern Africa, smaller livestock are tethered at night, partly to protect them from theft, but mostly to keep them safe from wild predators, and to collect their dung for fuel (Cronwright-Schreiner, 1898).

⁹ The Ottoman sultan mentioned is Abdülmecid I (1839-1861).

importation of Angora goats into America and constituted the initial nucleus of the Angora industry in America (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 236).

The goats consisted of eight Angora and one Cashmere goats. In contrast, Dr. Davis had mistakenly identified all of his pure Angora goats as Cashmere goats. This was an understandable mistake given the similarity between the two breeds (“Value of the Angora Goat”, 1904, p. 13). At that time, there was considerable confusion regarding the identification of an Angora and a Cashmere goat. However, according to the evidence presented by Colonel Peters, they were, in fact, superior Angora goats (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 236). Writing in 1876, Colonel Richard Peters said about these animals: *“They were undoubtedly selected from the flocks of the Angora, which is located among the Taurus Mountains, crisscrosses the Asian side of Turkey, and takes its name from its mother city, located about 200 miles east of Constantinople”* (“Raising Angora Goats for Profit”, 1901, p. 6).

The goats garnered significant attention and were featured in publications. Davis sold all nine Angora goats to various buyers across the United States. Colonel Wade Hampton, Mr. Davenport of Virginia, and Mr. Osborne of New York each acquired a goat, while the remaining six were sold to Colonel Richard Peters of Atlanta in 1853. After that, Colonel Peters made several more imports, which earned him the name “Father of the Industry” and is widely recognized for his significant role in the development of the industry (“The Angora Goat. First Brought to America”, 1916, p. 5).

In 1861, the Colonel sent two pure Angora bucks, aged sixteen months, to William M. Landrum of Joaquin County, California, for breeding purposes (“The Angora Goat”, 12 January 1901, p. 1). They were the first purebred Angora goats to be introduced to California (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 237). One of these bucks, Billy, went on to become the ancestor of 70.000 goats in California. Colonel Peters also sent other goats to California, which contributed to increase in number of the Angora goats in the state (“The Angora Goat”, 12 January 1901, p. 1). Angora goat flocks were transported from California and Texas to Nevada, Oregon, and Washington. Subsequently, they were divided into smaller flocks and sold to various farmers. Texas also sent many over to New Mexico (“Raising Angora Goats for Profit”, 1901, p. 6). By the 1900s, California had become the second-largest state in terms of Angora goat stock, after Texas. C. P. Bailey was one of the largest breeders in California, while Colonel Black held the same title in Texas (“The Angora Goat”, 12 January 1901, p. 1).

On 15 October 1900 in Kansas City, Missouri, the American Angora Goat Association was founded (“The Angora Goat”, 12 January 1901, p. 1). In 1901, Angora goats were primarily bred in Texas, California, Oregon, and Nevada, and their population numbered approximately 240.000 (“Angora-Ziegen”, 1901, p. 3929). In 1905, the Department of Agriculture estimated that there were no fewer than half a million Angora goats grazing in different parts of the United States, with Texas leading the way with 75.000. Oregon was also listed as having 65.000 goats (“Uncle Sam’s New Agency”, 1905, p. 10) (Figure 6).

It is also worth noting that Angora goats are not known to do well in wet climates, but they did well on some Alaskan islands. They also seem to have done well in western Oregon, where winters were wet, according to the findings above. Among other things, a dry country with considerable altitude was undoubtedly best for Angora goats. The abundance of suitable forage was also such an important issue that there was no place in the United States where Angora goats performed better than in western Oregon, which had low elevations and a humid climate. This was apparently due to the abundance of suitable forage, for their health was impaired if they were kept in places where the browse and grass was poor. They ate coarse hay better than other animals and were quite willing to eat hay when nothing better was available (“The Angora Goat”, 1900, p. 8). Angora goats were also found to be effective at clearing brush, making them popular with farmers in Oregon’s Willamette Valley. Oregon was also fortunate to have produced some of the most talented Angora breeders in the United States. As a result, by the 1900s almost all the mohair produced in the Pacific Northwest was of the Oregon type (“Value of the Angora Goat”, 1904, p. 13).

The First Angora Goats in Australia

The first importation of Angora goats was made in 1833 by a Mr. A. Riley, who kept them at Raby, New South Wales; there was a flock at Canterbury Park, near Sydney; Mr. J. Black, at Muswellbrook, had a flock of pure and crossbred, and Mr. Keys had a fine flock which eventually went to the Dubbo district (“Angora Goats”, 1901, p. 22; “The Angora Goat”, 16 November 1901, p. 955) (Figure 7).

According to Cronwright-Schreiner (1898) the person who may be regarded as the pioneer of the Angora industry in Australia was Mr. Sechel, a Melbourne Merchant (p. 248). Having been made aware of the success of the Angora goats at the Cape, Mr. Sechel made the decision to introduce them into Victoria. In 1856, he imported seven goats, which were purchased in Bursa and transported via Istanbul

and London to Melbourne (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 248; “Angora Goats”, 1901, p. 22; “The Angora in Australia”, 1913, p. 3). Subsequently, the goats were procured by the Zoological and Acclimatisation Society of Victoria and were maintained on the Society’s premises in the Royal Park in Melbourne (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 248).

In 1866, the Acclimatisation Society of Victoria received “twelve pure-bred Angoras of a very high class” from the Imperial Acclimatisation Society of France in exchange for some specimens of Australian fauna. These were added to the small flock already on the Society’s premises in the Royal Park. However, as the flock remained insufficient in size to be of practical benefit to the wider colony, the Society voted £600 to offset the costs of another importation. Additionally, a Mr. McCullough, a prominent figure in the introduction of Cashmere and Angora goats, contributed a similar sum for the purchase of a number for his own account. In 1865, a special agent, versed in the characteristics of the Angora goat, was dispatched from London to Anatolia with the objective of selecting and procuring as many pure Angora goats as the financial resources at his disposal would allow. The goats were sourced in the Bursa, transported to Izmir, and shipped from London to Melbourne, where they arrived in early 1866. The 127-day voyage was arduous, yet the mortality rate was only two. Mr. McCullough relinquished his involvement in the enterprise by transferring his share to the company. The final count of goats acquired was ninety-three, at an aggregate cost to the Society of £16 per goat, on average (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 248). The small flock was introduced to the Royal Park offering purebred bucks and does for sale with the objective of promoting the dissemination of the breed throughout the country. However, the Society exercised discernment in retaining the exemplars of both genders, and through assiduous breeding, achieved the production of animals whose quality surpassed that of the imported specimens. Nevertheless, the animals were unable to flourish in the Royal Park. It was therefore resolved that a portion of the flock should be sold and the remainder relocated to a more suitable area within the park. The most exceptional specimens were chosen for retention by the Society, while the rest of the animals were sold. The selling price, which was considerably lower than the item’s intrinsic value, was set at that level with the intention of facilitating the item’s extensive distribution throughout the country and making it accessible to settlers with limited financial resources. Nevertheless, the outcome was consistently unsuccessful. Some were transferred to other Australian colonies, where they did, for a period of time, and in some instances, perform more effectively. Nevertheless, the ultimate outcome was a consistent failure

across all attempts. The only exception to this was South Australia, which saw a slight measure of success with the experiment (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 249).

In 1869 and 1871, Mr. Price Maurice, of Adelaide, imported 184 Angora goats¹⁰, but Mr. E. C. Keniue, of Warrina, South Australia, may be said to have first thoroughly investigated the matter from an industrial point of view. His flock is known as “The Central Australian Flock of Pure Angoras,” and the country in which they live is north of Lake Eyre district (“Angora Goat Breedinng”, 1901, p. 4).

Australia has completely eclipsed the Cape Colony in the Merino sheep industry, but South Africa is well ahead of Australia in the Angora goat industry (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 248). The Karoo region of South Africa, which is home to a thriving goat population, is geographically distinct from Australia. It is characterized by aridity and a sparse vegetation cover, which is conducive to the goats’ natural habitat. For the majority of its history, Australia was primarily a country of sheep farming. While the Angora goat may have been able to thrive in certain areas, it was significantly outclassed by the Merino sheep (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 256).

Conclusion

The provenance of the Angora goat, regarded as one of Ankara’s distinctive assets, has been a topic of contention. While some argue that it is native to Anatolia, others propose that it may have been introduced to Anatolia from elsewhere (Plumb, 1906, p. 455; “Die Ziegenzucht in alter Zeit”, 1914, p. 2; Tamur, 2003, p. 9-20, Ak, 2021, p. 268-269). The oldest datas on the existence of the Angora goat in Anatolia belongs to the 15th century. Historical records indicate that the breed was present in Anatolia under Turkish sovereignty at a relatively advanced stage of development (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 34; Tamur, 2003, p. 18). Indeed, the Turks have been engaged in the breeding of Angora goats and the development of mohair processing techniques since the initial periods of their settlement in Anatolia. They achieved considerable

¹⁰ As far as South Australia is concerned, the following from the “Adelaide Observer” of 1 June 1898, will be of interest: “At the Adelaide sheep market on Friday week, Messrs. Elder, Smith and Co. offered for sale, on behalf of the executors of the estate of the late Mr. Price Maurice, the famous Castambul flock of pure Angora goats. This flock was established in 1870, when Mr. Maurice instructed an agent living in Constantinople to procure for him a number of the best Angora goats obtainable. The agent accordingly purchased the goats and they were landed in South Australia at a total cost of £21 5s. per head. These animals, obtained in Anatolia, formed the nucleus of the famous Castambul flock. There was also a subsequent importation, and in 1875 Mr. Maurice bought Mr. W. F. Haigh’s entire Port Lincoln flock of 106 for £558 10s. These were sent out by Sir Titus Salt. Mr. Clement Sabine has been in charge of the flock since its introduction, and has taken great pains to keep it pure. It was, in fact, the only pure-bred flock of any size in the colony, and its dispersal is a matter of great regret, both on account of the picturesqueness of the animal, and its usefulness and adaptability to our climate.” (“Angora Goats”, 1901, p. 22).

success in the production of high-quality mohair fabrics, and this industry first developed under Turkish sovereignty in Anatolia (Tamur, 2003, p. 20). However, due to the breeding of Angora goats in other parts of the world (“Landwirthschafts-Gesellschaften”, 1850, p. 886; “Angora Goat in Africa”, 1897, p. 3; “Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388(2); “Die Wollproduktion des Kaplandes”, 1880, p. 156; “Value of the Angora Goat”, 1904, p. 13; Stejepanovic, 1909, p. 653 (3); Gönenc, 2020, p. 253), the Turkish monopoly was lost (“Angora Goat Raising Quite Profitable”, 1914, p. 15; “Angora-Ziegen”, 1901, p. 3929; “Value of the Angora Goat”, 1904, p. 13). Nevertheless, it is important to note that the Turkish Angora goats still retains its high quality and unique characteristics.

On the other hand, the attempts to breed Angora goats outside Anatolia in the 19th century demonstrate the historical importance of these goats. It is worth noting that Colonel Henderson’s importation (1838) had a significant impact on the development of the goat industry in the Cape Colony, especially in relation to the first attempts to breed Angora goats in South Africa. Most of the country’s flocks contained some degree of his goat bloodline. Despite the fact that the offspring of these goats were in some cases seriously degraded, subsequent analysis of the situation demonstrated that these goats laid the foundation for the more rapid influence of subsequent imports. This made it possible to carry out the first crossbreeding experiments with goats of considerable Angora blood. It may be said that the colony is indebted to Colonel Henderson for his contributions. The buck kid in particular will be remembered by those involved in the Angora industry as a significant figure who influenced the development of the Cape flock (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 175).

With regard to the initial attempts to breed Angora goats in America, two different years are referenced in the literature: 1848 (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 235; “The Angora Goat”, 12 January 1901, p. 1; “Angora Goats”, 1901, p. 22) and 1849 (“Raising Angora Goats for Profit”, 1901, p. 6; “The Angora Goat”, 1909, p. 653 (3); “The Angora Goat. First Brought to America”, 1916, p. 5). In addition, the number of goats imported in these years and the gender distribution of the animals are also striking differences in the literature (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 235; Angora-Ziegen”, 1901, p. 3929; “Die Versuche der Acclimatisation”, 1897, p. 388 (2); “The Angora Goat”, 12 January 1901, p. 1). Another discrepancy in the existing literature on this subject is who Dr. Davis sold the goats to (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 235-236; “The Angora Goat. First Brought to America”, 1916, p. 5), how many Angora

goats he sold to Colonel Peters (Cronwright-Schreiner, 1898, p 236; “The Angora Goat. First Brought to America”, 1916, p. 5), and which year (1853 or 1854) he sold them (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 236; Plumb, 1906, p. 455; “The Angora Goat. First Brought to America”, 1916, p. 5). Because the Bamberg Herald newspaper provided information on these issues from the United States Department of Agriculture’s Angora Goat Bulletin, the information from this newspaper was used in the study (“The Angora Goat. First Brought to America”, 1916, p. 5).

On the other hand, Australia has been a predominantly sheep country for most of its history. Although Angora goats adapted well in some areas, they were clearly outcompeted by Merino sheep (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 255). This confirms the old saying: “Where the sheep starve, the goat will live” (“Angora Goats”, 1901, p. 22). Meanwhile, one of the most remarkable findings of the study is that, according to the literature, goats were present in Australia in 1833 (“Angora Goats”, 1901, p. 22; “The Angora Goat”, 16 November 1901, p. 955). The year 1833 shows that Angora goats were imported to Australia before South Africa and America. In addition, one of the most striking findings of the study is undoubtedly the fact that the nucleus of the Angora goat herds in South Africa, America, Australia and in some European countries mentioned in this study was formed by Angora goats imported from Türkiye.

As a result, the attempts to breed Angora goats outside Anatolia and the extensive coverage of Angora goat information in the foreign press demonstrate the historical importance and value given to Angora goats. It is hoped that this study will highlight the historical significance of Angora goat breeding and contribute to the recognition of the Angora goat as a valuable and deserving species in the present day.

References

- Ak, M. (2021). Batılı Gezginlerin Gözlem ve Değerlendirmelerinde Ankara Keçisi. *Akademik Bakış* 14(28), 267-302. Doi:10.19060/gav.948971.
- “Angora doe kid, bred and owned by J. B. Stump Monmouth. Oregon” (1901, 5 September). *The Ranch*.
- “Angora Goat Breedinng” (1901, 14 December, no: 323). *The Gundagai Independent and Pastoral, Agricultural and Mining Advocate*.
- “Angora Goat in Africa” (1897, 11 December). *The Union*, 10(45).
- “Angora Goat Raising in America” (1914, 25 June). *The Gazette –Times. Home and Farm Magazine Section*.

- “Angora Goat Raising Quite Profitable” (1914, 6 June). *The Spanish American*, 11(20).
- “Angora Goats” (December 1901). *Queensland Country Life*, 2(22).
- “Angora-Ziege (Hircus angorensis)” (1906, 18 August). *Haus Hof Garten (Wochenbeilage zum Berliner Tageblatt)*.
- “Angora-Ziegen” (1901, 30 May, no: 270). *Leipziger Tageblatt und Anzeiger*.
- “Angoras “Poor man’s Friend” (1906, 6 September). *The Gem State Rural*, 11(39).
- Cronwright-Schreiner, S. C. (1898). *The Angora Goat and a Paper on the Ostrich*. New York and Bombay.
- “Die Angoraziege” (1840, 5 March, no: 38). *Die Warte an der Donau: Oesterreichische Zeitschrift für Verstand und Gemüth, zur Belehrung, Grheiterung und Verbreitung gemeinnütziger Kenntniffe*.
- “Die Ausfuhr von Ziegen wird mit Zuchthaus bestraft” (1909, 21 January, no: 17). *Bielefelder General-Anzeiger*.
- “Die Versuche der Acclimatisation der Angora und Kaschmir-Ziege” (1897, 16 June, no: 48). *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*.
- “Die Wollproduktion des Kaplandes” (1880, 26 September, no: 450). *Norddeutsche Allgemeine Zeitung (Morgen-Ausgabe)*.
- “Die Ziegenzucht in alter Zeit” (1914, 7 February, no: 2). *Der Gemeinnützig*.
- Gay, L. R., Mills, G. E., & Airasian, P. (2009). *Educational Research*. New Jersey: Pearson Education.
- Gönenç, S. (2020). Ankara (Tiftik) Keçilerinin Yitiriliş Öyküsünden Bir Kesit. *Ankara Araştırmaları Dergisi*, 8(2), 253-267. Doi: 10.5505/jas.2020.40412.
- Jirku, R. (1935). Die Haarpräparation. *Friseur und Fortschritt*.
- “Landwirthschafts-Gesellschaften” (1850). *Ökonomische Neuigkeiten und Verhandlungen*.
- “Long-Haired Angora Goat” (1853, 12 November). *Morning Advertiser*.
- Mayring, P. (2011). *Nitel Sosyal Araştırmaya Giriş*. Ankara: BilgeSu.
- “Natal” (1902, 4 June, no: 27). *Leipziger Tageblatt und Anzeiger*.
- Plumb, C. S. (1906). *Types and Breeds of Farm Animals*. Boston-New York-Chicago-London: Ginn & Company.

- “Raising Angora Goats for Profit in This Country” (1901, 23 February). *Waterbury Democrat*, 14(68).
- Rüdiger, E. (1888, 14 November, no: 91). Angoraziege. *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*.
- Schröder-Charlottenburg, Wilh. (1912, 8 June). Angoratiere im Haushalt. *Wochenbeilage zum Berliner Tageblatt. Haus Hof Garten*.
- Staffe. (1920, 27 November, no: 94/95). Antworten und Briefwechsel. Angoraziege. *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*.
- Stejepanovic, L. (1909, 18 August, no: 66). Die Angoraziege in Bosnien und der Herzegowina. *Wiener Landwirtschaftliche Zeitung*.
- Şahin, G. (2013). Türkiye’de Ankara Keçisi (Capra Hircus Ancryrensis) Yetiştiriciliğinin Dünü Bugünü ve Yarını. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 338-352.
- Tamur, E. (2003). *Ankara Keçisi ve Ankara Tiftik Dokumacılığı. Tükenen Bir Zenginliğin ve Çöken Bir Sanayinin Tarihsel Öyküsünden Kesitler*. Ankara: Ankara Ticaret Odası.
- Tan, S. (2014). XIX. Yüzyılda Anadolu’dan Güney Afrika’ya Tiftik Keçisinin Yasal ve Kaçak Sevkiyatı, *OTAM*, 35, 137-152. Doi: 10.1501/OTAM_0000000639.
- “The Angora Goat” (1901, 16 November). *The Queenslander*.
- “The Angora Goat” (1901, 12 January). *Lyon County Times*, 43(2).
- “The Angora Goat” (1900, 13 September). *Ranche and Range*, 16(41).
- “The Angora Goat” (1898, 14 July, no: 2315). *Otago Witness*.
- “The Angora Goat. First Brought to America by a South Carolinian” (1916, 8 June). *The Bamberg Herald*.
- “The Angora in Australia” (1913, 29 July). *The Daily Post*, 6(179).
- “Uncle Sam’s New Agency for Clearing Mountain Land-Herds of Angora Goats” (1905, 19 March). *The Saint Paul Globe*.
- “Value of the Angora Goat” (1904, 1 June). *The Ranch*, 21(11).

Summary

The origin of the Angora Goat, which is considered one of the unique values of Ankara and named after this province, has been a subject of debate. Some argue that it is native to Anatolia (Asia Minor), while others suggest that it may have been brought to Anatolia from

elsewhere. What can be said with certainty based on the available evidence is that the Angora goat has been bred by Turks since the earliest times when they settled in Anatolia. Over time, the Turks developed mohair processing techniques and achieved considerable success in the weaving of mohair fabrics, and this industry first flourished under Turkish sovereignty in Anatolia. Ankara was the center of this activity for almost three centuries between the 16th and 18th centuries. As Angora goats were taken from Türkiye to other countries of the world and bred with high yields, the Turkish monopoly on Angora goats was lost. However, it is important to note that the Turkish Angora goat still retains its high quality and distinctive characteristics.

The fact that Angora goats were taken from Türkiye to other countries and enriched these countries with a new industry is a historically remarkable event. This historical research, based on documentary analysis, reveals the importance of Angora goats by providing examples of Angora goat breeding attempts outside Anatolia through various sources from England, Germany, Austria, Australia and the United States.

According to the findings of this study, the first recorded attempt to breed Angora goats in Europe was made by the Spanish government in 1765. This was followed by several attempts in other European countries. The year 1908, when the study was limited, refers to attempts to breed Angora goats in Bosnia-Herzegovina, which was then under the occupation of the Austro-Hungarian Empire.

On the other hand, the first Angora goats were brought to South Africa in 1838. It is worth noting that this importation by Colonel Henderson had a significant impact on the development of the goat industry in the colony, especially in connection with the first attempts to breed Angora goats in South Africa. The majority of the flocks in the country contained some portion of his goat breed. Despite the fact that the offspring of these goats were in some cases severely degraded, later analysis of the situation shows that these goats formed the basis for the more rapid impact of subsequent imports. This made it possible to carry out the first crossbreeding experiments with goats carrying significant Angora blood. It can be said that the colony is indebted to Colonel Henderson for his contribution. The "oceanborn buck" in particular will be remembered by those involved in the Angora industry as an important figure in the development of the Cape flock.

The first Angora goats were brought to America in 1849. Two different years are referred to in the literature regarding the first attempt to breed Angora goats in America: 1848 and 1849. In addition, the number of goats imported in these years and the gender distribution of the animals are also remarkable differences in the literature. Another inconsistency in the existing literature on this subject is to whom Dr. Davis sold Angora goats, how many Angora goats he sold to Colonel Peters, and in which year (1853 or 1854) he sold them. Since the Bamberg Herald provided information on these matters from the US Department of Agriculture's Angora Goat Bulletin, the information in this newspaper was used in this study.

Meanwhile, one of the most remarkable findings of the study is that, according to the literature, Angora goats were present in Australia in 1833. The year 1833 shows that Angora goats were imported to Australia before South Africa and America. In addition, one of the most striking findings of the study is undoubtedly the fact that the nucleus of the Angora goat herds in South Africa, America, Australia and in some European countries mentioned in this study was formed by Angora goats imported from Türkiye.

As a result, the attempts to breed Angora goats outside Anatolia and the extensive coverage of Angora goat information in the foreign press demonstrate the historical importance and value given to Angora goats. It is hoped that this study will highlight the historical significance of Angora goat breeding and contribute to the recognition of the Angora goat as a valuable and deserving species in the present day.

Ekler

Figure 1: Angora Goat (Schröder-Charlottenburg, 1912, p. 246).

Figure 2: (1) Angora cat, (2) Angora guinea pig, (3) Angora rabbit (Schröder-Charlottenburg, 1912, p. 247).

Figure 3: A healthy and beautiful Angora goat with all the good characteristics of its breed, which won a degree in the competition (Tamur, 2002, p. 207).

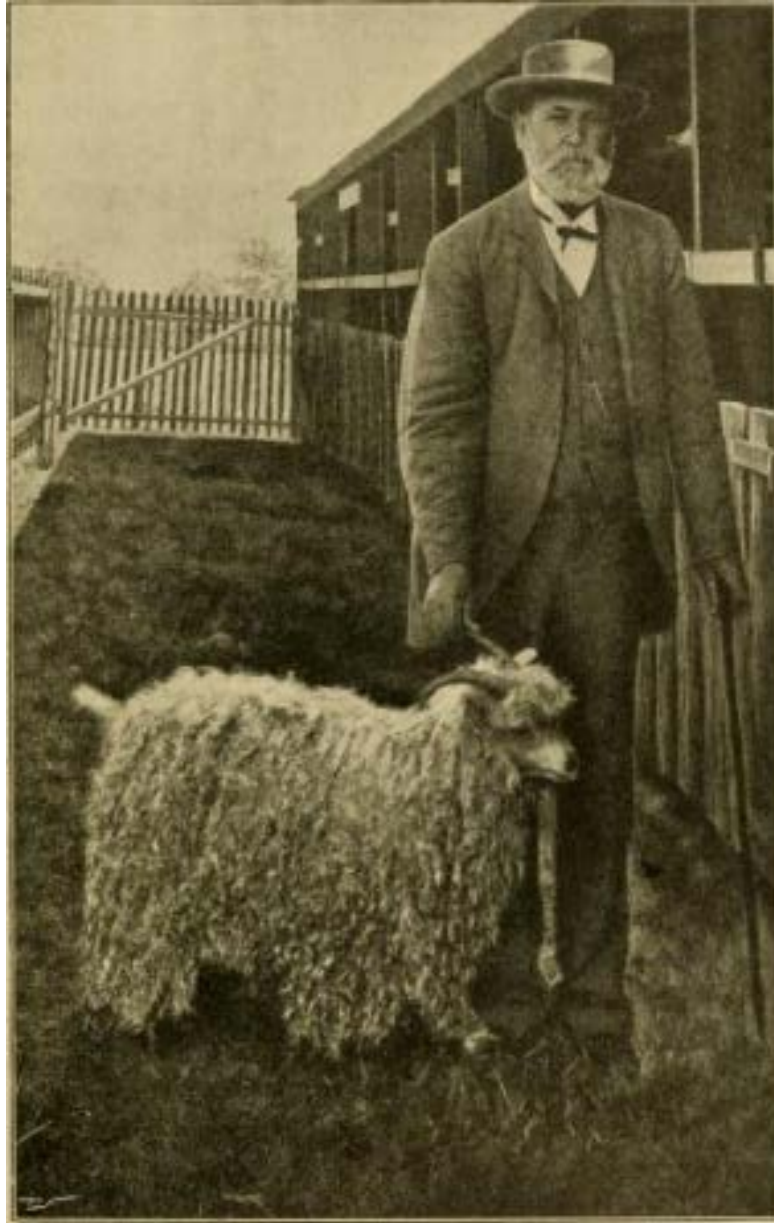

Figure 4: J. Hobson with the Champion Angora Buck of the Port Elizabeth Agricultural Show in 1897 (Cronwright-Schreiner, 1898, p. 251).

Figure 5: Goats imported by Dr. James B. Davis in 1849 ("Raising Angora Goats for Profit", 1901, p. 6).

THE RANCH

THE NEW ROAD LAW.
H. W. Smith.

In a few short weeks the people of Washington County will be called upon to decide whether the old road law shall be retained or the proposed new law be adopted. It would seem that a greater interest should be shown by the people of the county than has as yet been manifested. It will be admitted that the value and importance of good roads in this county can not well be overestimated and the general consensus will fully admit the desirability that he or she be helped to find a good road in the county.

King County the last week seems to be wavering on the vital importance of this question and hence a series of letters have been published by leading King County agents during the past week, notably those of Judge Jordan, in opposition to the new law and finally the letter of Commissioner P. A. Smith in the favor of Mr. Smith in the advocacy of the new law getting much the best of the fight.

Now your correspondent being a farmer and consequently a sufferer by reason of the lack of good roads, a sufferer in fact, mind and pocket, he feels likewise he must make a trip to Washington or Everett, over the so-called county roads without being laid up in bed the first day he reaches and as a result of making up received by traveling into check holes, mauling his, going over ruts and rumps, all of which may be found to and on our best county roads. But as it was my trip he observes before this hour of his dream slipping over the check holes, etc. Your correspondent being a farmer, is exceedingly anxious that there should be an amendment in Washington County, for if any county is shown off in this respect then that help

that county. The writer believes this road question is of importance enough to justify the farmers in every section getting together once or twice every week from now on, until when they can thoroughly discuss the proposition. That there is some opposition to the county proposition is the view that the writer is aware, but he believes that in getting together and holding meetings in the county school houses for the purpose of discussing, studying and making themselves acquainted with the weakness and effectiveness of the new law and of the proposition under the new and up-to-date proposition, it will qualify the better members by getting better acquainted. That such an understanding will be arrived at that the people will be practically unanimous in opposing the law of the new law.

Your correspondent has lived in Washington County for the last 18 years, and all that time on a farm. He has repeatedly served as road supervisor and to the best of his ability has tried to become acquainted with and understand the things called the new law, that the state has been and is carried with, and from a careful study of the proposition has formed the opinion that it is the best, most practical, most supervised and altogether worthless law ever enacted, and that under it no roads worthy of the name have been built, or ever will be. The new law is a step in advance. The writer is convinced that road building should be in the hands of the state. One has had to visit our Canadian neighbors to the north of us, where roads are laid out and completed for the government in advance of settlement, to be convinced that our Canadian friends are a country in advance

of us in the road building proposition. In another letter the writer will endeavor to show the weakness of the present law in various vital points and the possibility of making adequate road improvements under the present and incidentally show how the most advanced supervisor is handicapped under its provisions.—Washington Telegraph.

Some More Better Agts.
Frederick Hutchinson, of Burt, brought to this office last Saturday a sample of fence grass that contained five tons also taken. This sample was secured at random from a field of two acres. His observation continues that will yield five tons per acre. A remarkable feature is that the soil in which the grass grew is such alkali, highly considered almost worthless for other grazing or farming purposes. This will solve a problem which has long plagued residents of the 14th Ward and no other steps will be taken so new fence grass used on the alkali ranges where fence grass was raised and would equally be supplied by some grass owing to its superior growing qualities.—London City News.

Who would's like to be a Washingtonian farmer this year? Aren't we sorry for the poor Washingtonians?
H. W. Agriculturalist.

Intestines of Veal.
Whenever bits or chunks are always made to swallow, and seem to be hard as all stone, you need have no fear of a failure to get eggs from the hens on a rapid growth on the part of the chicks. Sometimes in their work, their mode of occupying and passing away their, and intestine business. One sure that keep your scratching do not

**IMPROVED
Ranch
WANTED**

We have a customer for an improved ranch of from one to five acres, located within one mile of Seattle in Western Washington. Willing cash for the right place. If you want to sell make us an offer.

Farmers' Investment Co.

124 West Washington, Seattle

Angora Goats

"LITTLE BEANIE,"
Angora doe kid, bred and owned by J. B. Stump, Monmouth, Oregon.

What Angora Goat Breeders say about the OREGON AGRICULTURIST AND RURAL NORTHWEST:

H. W. Smith, San Francisco: "A fine goat and goat raiser..."

J. B. Stump, Monmouth, Oregon: "I highly recommend you to all the goat raisers in this state."

H. W. Smith, San Francisco: "I highly recommend you to all the goat raisers in this state."

H. W. Smith, San Francisco: "I highly recommend you to all the goat raisers in this state."

If You Keep Angora Goats,

If you are thinking of getting Angora goats, if you have logged off or brushy land, it will pay you to subscribe for the Oregon Agriculturist and Rural Northwest and keep posted on the Angora goat industry. It publishes in its Angora department most reliable and practical information about Angora goats than can be found in any other paper. Don't expect to find out all about Angora goats in one issue, and don't be afraid to ask questions. In the course of a year you will not fail to find information about the industry which will be worth many times the cost of the paper. You will also find in its columns the advertisements of the best Angora breeders in the United States. If you want to buy a flock of Angoras the easiest way to find them will be to place an advertisement in its columns at one cent a word each insertion. Published semi-monthly. Subscription 50 cents a year. Send stamp for sample copy. Address

RURAL NORTHWEST,

48 Union Street, Portland, Oregon.

Figure 6: Angora doe kid, bred and owned by J. B. Stump Monmouth. Oregon ("Angora Goats", 1901, p. 10).

Typical Angora Goats.

Figure 7: Typical Angora goats (“Angora Goats”, 1901, p. 22).

ERMENİ SÖZLÜ EDEBİYATINDA İLK DÖNEM MİTOLOJİK ANLATILAR

THE FIRST PERIOD OF MYTHOLOGICAL
NARRATIVES IN ARMENIAN ORAL LITERATURE

Doğanay ERYILMAZ

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Kafkas
Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Ermeni Dili ve Kültürü Ana Bilim Dalı,
deryilmaz@ankara.edu.tr

Öz

Bu çalışmanın hedefinde Ermeni sözlü edebiyatında mitolojik anlatıların karakteristik özelliklerinin ortaya konması ve bu anlatıları ilk defa 5. yüzyılda yazıya aktaran Moses Khorenatsi'nin Ermeni tarihini yazarken nereden kaynak aldığı belirlenmesidir. Bu bağlamda incelenen sözlü edebiyat ürünleri, Khorenatsi'nin "Ermeni Tarihi" adlı kitabında yer alan "Hayk ve Bel", "Aram Efsanesi" ve "Güzel Ara ve Şamiram" adlı, tarihsel olarak Urartu döneminde ortaya çıktığı tahmin edilen mitolojik anlatılardır. Örneklemin bu üç anlatıyla sınırlı tutulma sebebi, Moses Khorenatsi'nin sözlü edebiyat için pek çok türde şarkı ve masal olduğundan bahsetmesine rağmen, kitabını yazarken amacının Ermenilerin kökeni ile ilgili bilgi vermek olması nedeniyle yalnızca, bu amaç doğrultusunda malzeme bulabildiği mitolojik anlatıları aktarmış olmasıdır.

Bu anlatılardan "Hayk ve Bel" iki devin savaşını konu almaktadır. Hayk, anlatıda Ermenileri zalim Bel'in boyunduruğundan kurtaran, Ermenilerin özgürlük, yiğitlik, güzellik ve asalete yönelik özlemlerini somutlaştıran ve sonuç olarak Ermeni halkına kendi dilinde adını veren (Հայ/Hay) atası/kahramanı olarak anlatılır ve tarihsel bağlamda Urartularla Asur-Babil arasında geçen mücadelelerden kaynak alır. "Aram Efsanesi" ise yine Ermenilere, bu kez diğer dillerde adını veren başka bir ata/kahraman olarak Aram'ın savaşlarından bahseder ve tarihsel kökeni yine Urartuların çevresindeki diğer devletlerle çatışmalıdır.

"Güzel Ara ve Şamiram" ise Aram'ın oğlu Ara'nın Asur Kraliçesi Şamiram'la (Sammuramat/Semiramis) olan savaşını konu alır ve anlatı Ara'nın ölümünden sonra Asur Kraliçesi üzerinden ilerler.

Tüm bu anlatılarda dikkat çeken nokta, hepsinin Urartu Krallığı döneminden kaynak almış olmasıdır. Anadolu'nun birçok yerinde ve Mezopotamya'da da bu anlatıların benzerlerini bulmak mümkündür. Dolayısıyla bu anlatıların tamamen tek bir halk topluluğuna mal edilmesi doğru olmayacaktır. Ancak genellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde anlatıldığı için bu anlatılar zamanla Ermeniler tarafından benimsenmişlerdir. Sonuç olarak, çok kültürlü bir coğrafyada yetişen bu mitolojik anlatılar, kimi zaman Mezopotamya'dan, kimi zaman Anadolu'nun farklı bölgelerinden unsurlar almıştır. Yine bu coğrafyada yaşayan ve Ermenice konuşan halk tarafından nesilden nesile aktarılan bu anlatılar, oluşum süreci içerisinde Ermenilere has özelliklerle yoğrularak günümüze kadar ulaşmıştır.

Abstract

This study aims to reveal the characteristic features of mythological narratives in Armenian oral literature and to determine where Moses Khorenatsi, who first put these narratives into writing, took his sources while writing Armenian history. In this context, the examined oral literature products are mythological narratives, historically estimated to have emerged in the Urartian period, such as "Hayk and Bel", "The Legend of Aram" and "Ara The Beautiful and Shamiram" in Khorenatsi's book "Armenian History". The reason why the sample was limited to these three narratives is that although Moses Khorenatsi mentioned that there were many types of songs and tales for oral literature, he only quoted the mythological narratives for which he could find material since his aim in writing his book was to provide information about the origins of the Armenians.

One of these narratives, "Hayk and Bel", is about the war between two giants. Hayk is described in the narrative as the ancestor/hero who saved the Armenians from the yoke of the tyrant Bel, embodied the Armenians' longing for freedom, bravery, beauty, and nobility, and ultimately gave the Armenian people their name in their language (Հայ/Hay). In the historical context, it is based on the struggles between the Urartians and the Assyrian-Babylonians.

"The Legend of Aram" again tells of the wars of Aram as another ancestor/hero who gave his name to the Armenians, this time in other languages, and its historical origin is again the conflicts of the Urartians with other states around them.

"Ara The Beautiful and Shamiram" is about the war between Aram's son Ara and the Assyrian Queen Shamiram (Sammuramat/Semiramis). The narrative progresses through the Assyrian Queen after Ara's death.

The striking point in all these narratives is that they originate from the Urartian Kingdom period. It is possible to find similar narratives in many parts of Anatolia and Mesopotamia. Therefore, it would not be right to attribute these narratives entirely to a single community of people. However, since these narratives were generally told in regions where Armenians lived densely, they were adopted by Armenians over time. As a result, these myths, which flourished in a multicultural geography, sometimes took elements from Mesopotamia and sometimes from different regions of Anatolia. These myths, passed down from generation to generation by the Armenian-speaking people living in this region, were shaped with Armenian-specific characteristics during the formation process and have survived to the present day.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 3 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 25 Eylül 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 3 August 2024
Date accepted: 25 September 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Moses Khorenatsi; Hayk ve Bel;
Aram Efsanesi; Güzel Ara ve
Şamiram; Ermeni Mitleri.

Keywords

Moses Khorenatsi; Hayk and Bel;
The Legend of Aram; Ara the
Beautiful and Shamiram; Armenian
myths.

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.13

Giriş

Bu çalışmada, Ermeni sözlü edebiyatında mitolojik anlatıların karakteristik özelliklerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Yazıya aktarılmış ilk sözlü edebiyat örnekleri Movses Khorenatsi'nin *Ermeni Tarihi* adlı eserinde bulunmaktadır. Dolayısıyla çalışmada Ermeni sözlü edebiyatında türler ve kullanılan kavramlar Movses Khorenatsi'nin verdiği bilgilere dayanarak açıklanacaktır. Mitolojik anlatılar da yine Movses Khorenatsi'nin eserinde bulunan örnekler üzerinden incelenecektir. Ancak Khorenatsi, pek çok farklı türde şarkı ve masaldan söz etse de kitabında bunlara örnek vermemektedir. Amacı Ermenilerin kökeni ile ilgili bilgi vermek olduğundan yalnızca *Tarih*'i için malzeme aldığı anlatılardan alıntı yapar. Bu nedenle Ermeni sözlü edebiyatını incelerken çalışmamızı mitolojik anlatılar ve halk şiiri ile ilgili verdiği kısa bilgilerle sınırlandırmamız gerekecektir.

Makalenin asıl konusu olan Ermeni sözlü edebiyatında ilk mitolojik anlatılar, çalışma içerisinde yer alacak olan sınıflandırmaya uygun olarak Urartu döneminde oluşmaya başlamış anlatılardan yararlanarak değerlendirilecektir. Bu anlatılar, *Hayk ve Bel*, *Aram Efsanesi*¹ ve *Güzel Ara ve Şamiram* olacaktır. Her mit, metne bağlı analiz yöntemi ile irdelenerek anlatının yapısı üzerinde durulacak, ayrıca karşılaştırmalı edebiyat bilimi yöntemleri kullanılarak anlatının tarihsel kökeni ve mitolojik temelleri ile kahramanların farklı halkların anlatılarındaki karakterlerle benzerliklerine değinilecektir.

ERMENİ SÖZLÜ EDEBİYATI

Tüm eski halkların edebiyatı başlangıçta sözlü idi. Genellikle, sözlü edebiyatın doğuşu çok uzak ve kayıt dışı zamanlarda gerçekleşir. Bunun yanı sıra her sahnesi süslemelerle kuşaktan kuşağa aktarılan, her anlatısı onları sanatsal ve dramatik zevk ve yeteneklerine göre yorumlayan ozanlar tarafından şiirsel ve müzikal bir biçime kavuşturulan bu hikâyelerin halk tarafından benimsenmesi yüzyıllar sürebilmektedir.

Dinî bayramlarda, hasatlarda, düğünlerde ve cenazelerde söylenen halk şiiri sözlü geleneğin önemli bir parçasıdır. Mitler, efsaneler ve destanlar da yine sözlü edebiyatın en göze çarpıcı türlerini oluşturmaktadır. Özellikle mitolojik anlatıların

¹ Movses Khorenatsi, kendisinden önce sözlü olarak "vipasan" denilen ozanlar tarafından söylenen bu anlatıyı kitabına düzyazı olarak aktarmış olsa da bu anlatının vipasanlar tarafından şiir formunda söylenmiş olması muhtemeldir. Dolayısıyla orijinalinin "destan" olarak nitelendirilmesi daha akla yatkındır. Ancak biz elimizdeki metne bağlı kalarak bir inceleme yapmak durumunda olduğumuz için "efsane" olarak adlandırmayı uygun buluyoruz.

diğer anlatım türlerine göre çok daha geniş bir çekiciliğe ve daha fazla kalıcılığa sahip olduğu görölmektedir. Bunun bir nedeni, her anlatının özünde, genellikle ulusal bir kahramanın veya halk tarafından sevilen bir kişiliğin etrafında dönen gerçek bir tarihi olayın yer alması olabilir. Her ne kadar çeşitli kültürlerin paylaştığı efsanevi ve doğaüstü varlıklar, güçler ve olaylarla süslenmiş olsa da bu anlatılar yine de belirli bir halka özgüdür ve özellikle o halkın kolektif bilincini yansıtır. Çünkü mitolojik kahramanların ahlaki ve fiziksel özellikleri, davranış biçimleri, onları oluşturanların en çok değer verdikleri nitelikleri ve özlemlerini temsil etmektedir.

Ermeni sözlü edebiyatı da bu konuda bir istisna değildir. Başlangıç tarihi hakkında kesin bir bilgi vermek mümkün olmasa da Ermenilerin, kökenleri MÖ 9. ve 7. yüzyıllar arasına kadar uzanan en eski mitolojik anlatısı olarak benimsenmiş *Hayk ve Bel*'de alegorik bir biçimde anlatılan tarihî olaylar, aslında Urartu Krallığı'nda yaşanan olaylarla ilgilidir. Ayrıca bu destanın bazı kaynaklarda bir kabile federasyonu olarak adı geçen ve MÖ 15.-13. yüzyıllara tarihlendiği belirtilen Hayasa dönemlerine kadar uzanan çok daha eski bir efsaneler katmanı üzerine inşa edilmiş olabileceği yönünde bir iddia da bulunmaktadır (Hacikyan, 2000, s. 24). Ancak Hayasa kelimesinin rastlantısal bir şekilde Ermenilerin kendilerini ve yaşadıkları bölgeyi adlandırmak için kullandıkları "Hay/Հայ" ve "Hayastan/ Հայաստան" kelimelerine benzediğini belirtmek gerekmektedir. Bu kelimeler her ne kadar "Hayasa" ile büyük benzerlik gösteriyor gibi görünse de "-(a)stan" eki yerleşim yeri belirten ve geç dönemde Farsçadan Ermeniceye geçen bir kelime olarak değerlendirilmektedir.

Urartu Krallığı'nın kurulduğu Van Gölü Havzasında yapılan arkeolojik çalışmalar bu bölgedeki yerleşik tarihin MÖ 5000 yıllarına kadar uzandığını kanıtlamaktadır. Erken Tunç Çağ kültürüne ait buluntular, bu bölgenin Kafkas ötesinden göç aldığını düşündürmektedir. MÖ 2. bin yılın son çeyreğine kadar yapısı çok fazla değişmeyen havza ile ilgili ilk yazılı belgeler Asur Krallığı'na aittir ve bu kaynaklar Van Gölü çevresine seferler düzenlendiğinden bahsetmektedir. Yazıtta adı geçen Uruadri ülkesi, sekiz önemli bölgeden ve 51 kentten oluşmaktadır. Ancak Uruadri ülkesinin siyasi birliğini yöneten herhangi bir kişi ismi bilinmemektedir. MÖ 2. bin yılın ilk yarısında Erken Demir Çağ olarak adlandırılan dönemin başlamış olması, muhtemelen Hazar Denizi'nin kuzeyindeki topluluklar tarafından bölgeye yeni bir göç dalgasının gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yine Asur kaynaklarında, MÖ 13. yüzyılda "*Nairi ülkesi halkları*" adı verilen bir topluluk adı geçmektedir. Uruadri gibi bir coğrafi tanımlama olan Nairi'nin "*Yukarı Deniz'in kıyısındaki ülkeleri*"

belirttiği de yazıtta yer alan bilgilerdendir ve Van Gölü kıyısındaki yerleşimlere gönderme yapar. Burada yaşayan insanların hangi bölgeden gelip buraya yerleştiği ise bilinmemektedir. MÖ 12. yüzyılda ise Asur yazıtlarında başka bir halkın adı geçmektedir. Muşkiler olarak anılan bu halkın bölgeye Kafkaslar üzerinden geldiği düşünölmektedir. Muşkilerin Anadolu'ya batıdan gelen ve Sakarya Nehri civarında yerleşen Frigler ile bağlantılı olduklarına yönelik iddialar da bulunmaktadır (Çilingiroğlu, 1997, s. 12-19).

Göröldüğü üzere Van Gölü Havzası çok eski zamanlardan beri yerleşik bölge halkının yanı sıra bir dizi Hint-Avrupa kabilesinin ve Kafkas halkının da göç ettiği ve çok sayıda topluluğun bir arada yaşadığı karmaşık bir bölgeydi. Bu bölgedeki ilk güçlü devlet olan Urartu Krallığı ise MÖ 9. yüzyılda ortaya çıktı. Sonraki yüzyıllarda Asur'un en güçlü rakibi haline geldi ve şiddetli savaşlara girişti. Büyük bir krallık haline gelen Urartular, tarih sahnesinden muhtemelen Medler ve İskitlerin ortak saldırılarıyla silindi (Çilingiroğlu, 1997, s. 47).

Ermeni kaynaklarına göre, Urartu yönetiminin ortadan kalkmasıyla oluşan boşluk, Urartu topraklarının çoğu üzerinde hâkimiyetini pekiştiren Ermeni Yervanduni hanedanı (MÖ 6.-2. yüzyıllar arası) tarafından dolduruldu. Yervanduniler, gerek Roma gerek Pers İmparatorluğu'na dâhil bir topluluk olarak, bölgenin yönetiminde kral unvanıyla etkinlik göstermişlerdir. Ancak bunun tam bir bağımsızlık olduğu söylenemez (Bauer, 2018, s. 747). MÖ 190'da Kral Artaşes, Seleukos hâkimiyetine karşı isyan edip bağımsızlığını ilan ederek Armenia Krallığı kurmuştur, ancak bu krallık da yine bir tampon bölge olmayı sürdürmüştür (Bauer, 2018, s. 666).

Sonuç olarak çevresindeki büyük devletlerin himayesinde de olsa Ermeni dili ve kültürü, bölgede etkin bir varlık haline geldi. Bu da bölge halkı tarafından nesilden nesile aktarılan mitolojik anlatıların Ermenice olarak sürdürölmesine olanak sağladı (Hacikyan, 2000, s. 24).

Ermeni sözlü edebiyatı ilk dönem Ermeni yazarların da ifade ettiği gibi tür olarak çeşitlilik gösteren bir edebiyattı. Ermeni tarihinin babası olarak bilinen ve ilk dönem Ermeni edebiyatı (MS 5. yüzyıl) yazarlarından biri olan Movses Khorenatsi (yaklaşık 410-490), *Ermeni Tarihi* adlı eserinde Ermeni kahramanlarla ilgili eski mit, destan ve efsaneleri belirtmek için çeşitli terimler kullanır. Bunların arasında en sık kullandığı, inandırıcılığı yüksek tarihî ve efsanevi anlatıları, rivayetleri ve menkıbeleri ifade eden tür olan "zruyts/qnnuyg"lardır (İunrıbuuğı, 1981, s. 110). Khorenatsi, "araspel/unuuuytı" olarak adlandırdığı mitolojik anlatıların daha az inandırıcı

olduğunu kabul eder; bunlar Şamiram'ın ölümünde olduğu gibi bazen tarihî olayları doğrular (Խոփնուոցի, 1981, s. 125), bazen de hiç silah kullanmadan, sadece görünüşüyle düşmanları korkutan ve attığı kayalarla gemilerini batıran Tork Angeğ'in anlatısında olduğu gibi gerçeğe uygun değildir ve abartılıdır (Խոփնուոցի, 1981, s. 125). Ancak *araspe*'ler alegorik anlamlara sahiptir ve Khorenatsi'ye göre bazen gerçeği kendi tarzlarında temsil ederler (Խոփնուոցի, 1981, s. 194-195).

Movses Khorenatsi'nin kullandığı diğer iki terim ise “*hikâye anlatıcılarının şarkıları*” (Վիպասանական երգեր – *vipasanneri yerker*) (Խոփնուոցի, 1981, s. 194) ve “*ölçülü şarkılar*”dır (Թվայաց երգեր – *tvelyats yerker*) (Խոփնուոցի, 1981, s. 139). Bu terimlerin tam anlamları tartışmaya açıktır ve kahramanlık şiirlerinden, ozanların (*gusan*) müzik eşliğinde söylediği, kralların ve prenslerin yiğitliklerini anlatan kroniklere kadar çok çeşitli eserlere uygulanmıştır. Ermeni halk edebiyatı çalışmalarında bu türün adı üzerine çeşitli yorumlar bulunmaktadır. Bu yorumlar arasında en kabul göreni bu adın o şarkıların kendi şekillerinden, formlarından türediğini vurgulayan Manuk Abeghyan'ın bakış açısıdır. Abeghyan kelimenin etimolojisi üzerinde durur ve “*թվայաց/tvelyats*” kelimesinin ortaya çıkmak anlamına gelen “թուլ/tvil” fiilinden değil, “թուլ/tvel” fiilinin ikinci anlamı olan “söylemek, anlatmak, belli ölçüye göre söylemek” kökünden türediğini belirtir (Արդաւս, 1968, էջ 45). Ölçülü şarkılar özellikle güney Sünik'teki şarap üretim bölgesi Goğtn'daki şarkılar için kullanılmaktadır. Bu anlatılar, Ermeniler tarafından çalgı eşliğinde söylenen şarkılar ile halk tarafından icra edilen şarkılarda ve danslarda (Խոփնուոցի, 1981, s. 106) da varlığını sürdürmüş ve nesilden nesile aktarılmıştır.

Ermeni sözlü edebiyatının öne çıkan bir diğer unsuru da halk şiiridir ve bunların yalnızca birkaç parçası günümüze kadar ulaşmıştır. *Gusan* adı verilen ozanlar, halk şiirlerinin oluşturulmasında ve yayılmasında önemli bir rol oynar. Bu kişiler toplumun hayatında sürekli olarak bulunuyorlardı ve onların katılımı olmadan hiçbir önemli olay meydana gelmiyordu. Düğünler, cenazeler, dinî şenlikler, hasat şenlikleri, önemli kutlamalar gibi tüm etkinliklerde mutlaka *gusanlar* şiirlerini ve şarkılarını söylüyorlardı. *Gusanların* çeşitli olayların dramatizasyonunu bile gerçekleştirdiği varsayılmaktadır (Hacikyan, 2000, s. 25-26).

Ermeni sözlü edebiyatından sadece birkaç örnek günümüze kadar gelebilmiştir. Bu kadar az örneğin biliniyor olmasının temel nedeni, 4. yüzyılın başlarında Ermeniler Hristiyanlığı kabul ettiğinde, yeni inancın dinî liderlerinin, paganizmin izini taşıyan her şeyi yok etmeye çalışmalarıdır (Hacikyan, 2000, s. 26).

ERMENİ SÖZLÜ EDEBİYATINDA MİTOLOJİK ANLATILAR

Ermeni mitolojik anlatılarını zamansal olarak iki farklı bölümde inceleyebiliriz. Bunlardan ilki *Hayk ve Bel* ile başlayıp *Güzel Ara ve Şamiram* anlatısıyla biter. Bu dönem anlatıları, Urartu Krallığı'nın erken dönemlerinde ortaya çıkmış, zamanla daha sonraki yüzyıllardan gelen bölümlerin de eklenmesiyle halkın Asur egemenliğine karşı verdiği sürekli mücadelenin bir tasviri haline gelmiş, kahramanların cesareti ve erdemleri idealize edilmiştir.

Urartu Krallığı sonrasında oluşturulmaya başlanan ikinci bölüm iki kısma ayrılabilir. Bunlardan biri *Tigran ve Ajdahak* anlatısının oluşturduğu ilk kısım ve diğeri ise *Artaşes ve Satenik* ile *Artavazd* anlatılarının yer aldığı ikinci kısımdır. Bu dönem anlatıları, Yervanduni ve Artaşesyan hanedanları (yaklaşık olarak MÖ 189-MS 11 yüzyıllar arası) döneminde, Ermenilerin kahraman kabul ettiği kişilerin cesareti ve erdemleri idealize edilerek oluşturulmuştur.

Ermeni mitolojik anlatıları ile ilgili sınıflandırma aşağıdaki tabloda gösterilmektedir:

Ermeni Mitolojik Anlatılarının Zamansal Sınıflandırması		
Urartu Krallığı Dönemi	Urartu Krallığı Sonrası	
<i>Hayk ve Bel</i>	Yervanduniler Dönemi	Artaşesyanlar Dönemi
<i>Aram Efsanesi</i>	<i>Tigran ve Ajdahak</i>	<i>Artaşes ve Satenik</i>
<i>Güzel Ara ve Şamiram</i>		<i>Artavazd</i>

Her iki bölüm zamansal olarak ayrılmış olsa da eylemin gelişiminde bir sürekliliğe sahiptir ve bir anlatı bütünlüğü ortaya koyar. Biz bu çalışmada, yukarıdaki sınıflandırmanın ilk bölümünde yer alan ve Movses Khorenatsi tarafından aktarılmış olan Ermeni mitolojik anlatılarını inceleyeceğiz.

Hayk ve Bel

Bu mitolojik anlatıda Hayk, Ermeni halkının özgürlük, yiğitlik, güzellik ve asil karaktere yönelik özlemlerini somutlaştıran ve Ermeni halkına adını veren atası/kahramanıdır². Anlatının, MÖ 9. yüzyıldan 7. yüzyıla kadar olan Urartu ile Asur-Babil arasındaki mücadelelerden esin aldığı görülmektedir. Sözlü edebiyattaki birçok örnek gibi bu anlatı da çağlar boyunca gelişerek değişmiş, Ermeniler

² Ermenice “Հայ / Hay” kelimesi, “Ermeni” anlamına gelmektedir.

tarafından benimsenmiş ve Movses Khorenatsi bunu duyup yazıya döktüğünde de tutarlı bir yapıya ulaşmıştır.

Anlatıya göre, Hayk Nuh'un oğlu Yafes'in torunudur ve okçulukta çok başarılı, yakışıklı ve cesur bir devdir. Bel ise herkese hükmetmek isteyen, zalim bir titan olarak tasvir edilmektedir. Bel'in zulmünün bu kadar yayılabilmesinin sebebi ise Babil kulesi yıkılıp insanların dillerinin karışmasından sonra öfkeli insanların kılıçlarını komşularına çekmesi olarak gösterilmektedir. Hayk, Bel'e boyun eğmek istemez ve tüm çocuklarını, askerlerini, hizmetkârlarını ve kendisine katılmak isteyen yabancıları da alarak kuzeye, Ararat diyarına doğru yola çıkar. Dağınık bir şekilde yaşayan insanların bulunduğu bir ovadaki dağın eteğine yerleşir ve buradaki insanlar da kendisine tabi olur. Burada torunu Kadmos için bir konut inşa eder ve onu orada bırakarak kuzeybatıya ilerler. Hark adını verdiği bir yaylaya gelir ve burada bir köy kurar. Bu köy Haykaşen (Hayk'ın köyü) olarak anılır. Burada yerleşik olan halk da Hayk'ın yönetimine tabi olur. Hayk bu bölgelere yerleştikten sonra, Bel kendisine itaat etmesi için haber gönderir, ancak Hayk kesin bir dille reddeder ve gelen haberciyi Babil'e eli boş gönderir. Bunun üzerine Bel ordusunu toplar ve Kadmos'un yerleştiği Ararat diyarına yaklaşır. Kadmos, dedesi Hayk'a haber gönderir ve Hayk da az sayıda da olsa yiğit savaşıçılarını etrafına toplar. Savaş meydanında, yanında birçok adamı ile zırhlı Bel'i görürler. İki tarafın devleri karşı karşıya gelir, ancak savaşı iki taraf da kazanamaz. Bel, korkar ve adamlarının ortasında güvende olacağını düşünerek geri çekilir. Hayk bunu görür ve okunu Bel'e yöneltir. Göğüs zırhına gelen ok Bel'in sırtını delip geçer ve yere saplanır. Bel ölür, ordusu dağılır, Hayk ise bu bölgeye yerleşir ve Ermenilere adını veren atası/kahramanı olur.³

Hayk ve Bel'in anlatısı basit ve doğrusal bir gelişime sahiptir; karmaşık alt konular yoktur. Bu mitolojik kahramanın yalnızca nitelikleri ve özellikleri vurgulanır. Hayk, fiziki ve manevi güzelliğin vücut bulmuş halidir: yakışıklı, yiğit, okçulukta yetenekli ve gösterişsizdir; Bel ise kibirli ve despottur. Hayk cesurdur, yalnızca geniş kemerli bir yay ve oklarla silahlanmıştır. Bel ise giydiği zırhtan da anlaşılacağı üzere, korkaktır:

[Bel] Uçlarında işaretler bulunan demirden bir miğfer, sırtına ve göğsüne bakır plakalar, bacaklarına ve kollarına koruyucular takıyordu, sırtına, sol tarafından iki ucu keskin bir kılıcın sarktığı bir kemer bağlanmıştı; sağ elinde kocaman bir mızrak ve sol elinde bir

³ "Hayk ve Bel" miti, Movses Khronatsi'nin anlatısına dayanarak özetlenmiştir (Iunptúuđh, 1981, s. 109-118)

kalkan tutuyordu, sağında ve solunda seçilmiş (askerler) bulunuyordu (Խոյննոս, 1981, s. 112).⁴

Bu tür nitelendirmeler mitolojik anlatılarda beklenen bir durumdur. Hatta mitolojik kahramanlar tanrı haline bile gelebilir. Van Gölü çevresindeki bölgelerde de pagan dönemde Hayk'a yerel bir tanrı olarak tapınıldığı bilinmektedir. Bazı bilim adamları onu mitolojik ve dilsel temellere dayanarak Urartu baş tanrısı Haldi ile özdeşleştirmektedir (Kavoukjian, 1987, s. 155). Haldi her şeyden önce asker bir tanrı idi. Urartu inancına göre, savaşlarda ordunun en önünde elinde silahlarla ilerler ve zaferler onun sayesinde kazanılırdı (Çilingiroğlu, 1997, s. 161). Hayk'ın da savaşçı yapısına dayanarak Urartu baş tanrısı Haldi'den türediği düşünülebilir.

Mitolojik kahramanların ve yarı tanrıların bir başka özelliği de halkın hayal gücünün onları sıklıkla yıldızlara dönüştürmesidir. Bu cisimleştirme, kahramanların gökteki varlıklarının her gece görünmesiyle gerçekten var olduğunu hissettiriyordu. Hayk'ın, uzun boylu, yiğit bir prens, “güçlü ve isabetli yay çekmesi” ve “yetenekli bir okçu” gibi niteliklerle betimlenmesi nedeniyle, Yunanlıların deniz tanrısı Poseidon'un oğlu olan ve Hayk'la benzer özelliklere sahip Orion'a atfettikleri takımyıldızın Ermenilerde de Hayk'a dönüştüğü Ermeni kaynaklarında yer alan bilgilerdendir (Արտիստ, 1968, s. 19-20) (Hacikyan, 2000, s. 32). Ancak, Khorenatsi'nin Hayk'ın bir takımyıldızla tanrılaştırıldığına dair bir bilgi vermediğini de belirtmek gerekmektedir.

Bu örneklerin gösterdiği gibi, Ermeni mitolojik anlatıları çoğunlukla eski çağlardan beri bölge halkı tarafından anlatılagelmiş, aslında kökeni belirli bir halka ait olmayan eserlerden oluşuyordu. Bunlar, kahramanlarla ilgili görkemli anlatılardı. Hristiyanlığın kabulüyle birlikte Ermeni yöneticiler ve din adamları Hristiyanlık öncesi döneme ait her şeyi yok etmek için çaba sarf etmiş olsalar da bu sözlü eserler bölge halkı tarafından anlatılmaya devam ederek uzun süre varlığını korumuştur. Bu durum da aslında Ermeni halkının Hristiyanlığı, gerçekten inandıkları için değil, sadece yöneticilerinin buyruğuna uymak için benimsemiş olduğunu kanıtlar niteliktedir.

Aram Efsanesi

Efsanevi ata/kahraman Hayk, Ermeni halkının kendisini (Հայ - Hay) ve ülkesini (Հայաստան - Hayastan) adlandırdığı isimlerle anıldığı gibi, kahraman Aram da Batı dillerinde söylendiği şekliyle “Armenian” ve “Armenia” kelimelerine damgasını vurmuştur. Türkçeye de yine aynı kök üzerinden Ermeni ve Ermenistan şeklinde

⁴ Çalışmada yapılan alıntıların Türkçeye çevirisi makalenin yazarı tarafından yapılmıştır.

geçiş yapmıştır. Movses Khorenatsi'nin anlatımına göre, ata Hayk'ın altıncı kuşak torunu olan Aram, *“vatanının sınırlarının yabancılar tarafından ayaklar altına alındığını ve akrabalarının yabancılar tarafından yönetildiğini görmektense vatani için ölmenin daha iyi”* olduğunu düşünen *“çalışkan ve vatansever”* bir savaşçıydı (İunpñıuğh, 1981, s. 116).

Efsane, Aram'ın etrafındaki halklar tarafından baskı altında kalmasıyla ortaya çıkan üç farklı bölümden oluşmaktadır. Bu baskıya çare bulmak amacıyla, etrafına *“yetenekli mızrakçılardan, çok güçlü gençlerden, silah kullanmakta başarılı, cesur ve savaşta yetenekli insanlardan oluşan”* bir ordu toplar (İunpñıuğh, 1981, s. 116).

İlk bölüm, Ermenilerin yaşadığı bölgenin sınırlarını harap eden, kendini beğenmiş, savaşı seven bir adam olan ve Media ülkesinden gelen Mades adlı komutanla çatışmalarını konu alır. Aram onu gafil avlamayı başarır ve tüm ordusunu katleder. Mades esir alınır, Armavir'e götürülür ve orada, duvardaki bir kulenin tepesinde Aram, yoldan geçen herkese göstermek için Mades'i alnından demir bir çiviyle delip duvara asar.

İkinci bölüm Aram'ın Asur karşısında yaşadığı maceralarla ilgilidir. Asur hükümdarı Ninos, *“anlatılanlardan duyduğu atası Bel'in intikamının anısını aklında tuttu ve uzun yıllar boyunca, cesur Hayk'ın soyundan gelen her tohumu yok etmek için uygun bir zaman gözleyerek ve bekleyerek intikam almayı düşündü”* (İunpñıuğh, 1981, s. 117).

Ancak kendi krallığını tehlikeye atma korkusuyla açıkça düşmanlık göstermeye cesaret edemez ve Aram'ın incilerden bir taç takmasına ve kendisinden sonra ikinci olarak anılmasına izin verir (İunpñıuğh, 1981, s. 117).

Daha sonra dev ırkıdan Asurlu Barşam, kırk bin silahlı piyade ve beş bin süvari ile Ermeni diyarını işgal etmeye başlayınca, Aram onu Asur ovalarına kadar kovalar. Burada Barşam'ın ordusu katledilir ve Barşam da Aram'ın mızraklı askerleri tarafından öldürülür. Aram, Asur ovasının büyük bir kısmını uzun süre vergiye tabi tutar (İunpñıuğh, 1981, s. 118).

Bu noktada Movses Khorenatsi Süryanilerin Barşam'ı tanrılaştırdıklarını ve uzun süre ona taptiklarını da belirtmektedir (İunpñıuğh, 1981, s. 118).

Barşam'ın mitolojik kişileştirilmesinin Vahagn anlatısında da karşımıza çıkması ilginçtir. Anania Şirakatsi'nin aktardığına göre, şiddetli bir kış gecesinde, Ermeni panteonunun önemli tanrılarında olan Vahagn, Barşam'dan saman çalar ve kaçma telaşıyla samanların bir kısmını döker. Bu samanlar gökyüzüne saçılarak *“saman*

hırsızının yolunu”, yani Samanyolu’nu (Հարիսագրի ճանապարհ - Hardagoği canaparh) oluşturur (Ծիբակաղի, 1979, s. 95-96).

Khorenatsi’nin verdiği bilgiye göre yüzyıllar sonra bir başka Ermeni kralı Büyük Tigran, Mezopotamya’da Barşam’ın bir heykelini bulup süslemiş ve Tordan şehrine dikmiştir (Խորենացի, 1981, s. 163). Barşam, Mezopotamya’da tapınılan iki büyük tanrıdan biri olan cennet tanrısı Baalshamin ile özdeşleştirilmektedir (Hacikyan, 2000, s. 34).

Aram efsanesiyle ilgili üçüncü bölüm, Khorenatsi’nin ifadesiyle “şimdiki adı *Kesaria olan yer*”e (Խորենացի, 1981, s. 118) yapılan akınlarla ilgilidir. Burada Titanlara, özellikle de iki büyük deniz Pontus ve Okyanus (Karadeniz ve Akdeniz) arasındaki toprakları ele geçiren Titan Payapis Kaağya’ya karşı savaşır. Aram ona saldırır, onu kaçırır ve Asya Denizi’ndeki bir adaya sürgün eder.

Burada Yunan mitolojisinin etkisi görülmektedir, zira bu anlatıdaki Titanlar Yunan mitolojisindeki Zeus’a mağlup olan Kronos ve kardeşlerinin hikyesinin Ermeni versiyonudur. Titan Payapis Kaağya gibi Kronos da geri kalan günlerini yeraltı dünyasında geçirmeye mahkm edilmiştir.

Ermeniler açısından bakıldığında Aram destanı, Ermenilerin yaşadığı bölgenin topraklarını genişletme, doğuda Medler, güneyde Asur ve batıda Kapadokya’ya karşı kendilerini güvence altına alma ve böylece glerini sağlamlaştırma ve merkezileştirme çabalarını anlattığı için önemlidir. Movses Khorenatsi şunları ekler: “[Aram] *diyar sakinlerine Ermenice öğrenmelerini ve konuşmalarını emretti... O kadar güçlü ve meşhur oldu ki, çevredeki milletler, herkesin bildiği gibi, bugüne kadar diyarlarımıza onun adıyla hitap ediyor*” (Խորենացի, 1981, s. 118-119).

Öte yandan, bu efsanede anlatılan Aram’ın kahramanlıklarının, büyük ölçüde, Urartu krallığının kurucusu Kral Arame ve onun ilk ardılları dönemini yansıtığını da belirtmek gerekir.

Güzel Ara ve şamiram

Ermeni mitolojik anlatılarının zamansal olarak ilk döneminin son hikyesi, Aram’ın oğlu Ara’nın ve Asur kraliçesi şamiram’ın (Semiramis) başkarakterler olduğu *Güzel Ara ve şamiram*’dır. Bu, aşk ve tutku, vatanseverlik ve ihanet, erdem ve ahlaksızlık arasındaki mücadeleyi içeren duygularla dolu bir anlatıdır ve Ermeni sözlü edebiyatının en popüler hikyesi olduğu söylenebilir zira Ermeni yazarların, ressamların ve bestecilerin bu efsaneden ilham alarak eserler verdikleri

görülmektedir. Bu anlatı ayrıca, eski inançlar ve uygulamalar hakkında zengin bir kültürel materyal de sağlamaktadır.

Anlatı, tarihsel gerçeklerle birçok mitolojik hikâyenin karışımıdır. Bu anlatıyı Movses Khorenatsi doğrudan Mar Abas Catina'nın anlatısından alarak aktardığını belirtmektedir (İunpııuğh, 1981, s. 125).

Bu halk hikâyesinin tarihsel bağlamı yine Urartu Krallığı'yla, özellikle de Urartu krallarının Asur'a bağlı olduğu dönemle ilgilidir. Ninos'un Ara'yı atalarının topraklarının yönetimini üstlenmeye layık görmesi bu durumun bir sonucu olarak anlatıda yer alır: “Ara, Ninos'un ölümünden birkaç yıl önce topraklarının koruyucusu oldu ve Ninos'tan babası Aram'la aynı iyiliği gördü” (İunpııuğh, 1981, s. 120).

Ninos'un ölümünden sonra, Şamiram Ara'ya kendisiyle birlikte olmasını talep ederek elçiler ve hediyeler yollar, ancak Ara bu teklifi kabul etmez. Şamiram ordusunu toplar ve Ara'nın ordusuyla savaşır. Ara'nın ordusu savaşı kaybeder ve bu savaşta Ara ölür. Ermeni güçleri özgüvenlerini yeniden kazanıp Ara'nın ölümünün intikamını almaya hazır hale gelince Şamiram, büyüye ve hileye başvurur ve onları Ara'nın gerçekten ölmediğine inandırmaya çalışır:

“Tanrılarımaya yaralarını yalamalarını emrettim, o hayata dönecek”. Aynı zamanda, en büyük arzuyu cılgına döndüğünden Ara'yı bir büyüyle canlandırmayı umuyordu. Ancak ceset kokmaya başlayınca büyük bir çukura konulmasını ve üzerinin kapatılmasını emretti. Sevgililerinden birini süsleyip gizleyerek onun hakkında şu haberi yayar: “Tanrılar Ara'yı yalayıp hayata döndürdü, özlemimizi, arzumuzu giderdi: Dolayısıyla onlar, bizi sevindiren, irademizi yerine getiren kimseler olarak bundan sonra bizim tarafımızdan ibadet edilmeye ve yüceltmeye daha çok layıktırlar.” Ayrıca tanrılar adına yeni bir heykel diker ve onu büyük fedakârlıklarla onurlandırır, sanki tanrıların bu gücü Ara'ya hayat vermiş gibi gösterir. Bu tür haberlerin Ermeni diyarında yayılması ve herkesi ikna etmesiyle heyecan yatıştır (İunpııuğh, 1981, s. 120-121).

Daha sonra Ara'nın oğlunu ve sevgili eşi Nvard'ı çağırır ve bölgenin yönetimini ona emanet eder. Bütün bunlar elbette tarihî gerçekler değildir ama o dönemde Asur'un yürüttüğü politikaları yansıttığı söylenebilir.

Hikâyenin mitolojik yönünü gösteren en önemli noktalarından biri, Şamiram'ın, tanrılarının gelip yaralarını yalayıp onu hayata döndürmesini umarak Ara'nın cesedini sarayının çatısına koymasıyla ortaya çıkar. Pavstos Buzand'ın *Tarih*'i, savaşta ölen

kahramanların aslında ölmediğine dair eski bir popüler inançtan bahsetmektedir: *Aralez* veya *Haralez* adı verilen efsanevi yaratıklar, kanatlı köpek görünümünde, savaşta ölenler hayata dönene kadar onların yaralarını yalamak için gelmektedirler (Բնիկաւն, 1987, s. 363).

Başka bir eski inanca göre Ara bu savaşta aslında ölmemiş, hayata geri dönmüştür. Ancak Movses Khorenatsi, kahramanın öldüğü versiyonu tercih etmiştir, bunun nedeni olarak Ermeni kaynakları Khorenatsi'nin bir tarih yazarı olarak gerçeğe karşılık gelen anlatıları seçip filtrelediği savını ileri sürmektedirler (Hacikyan, 2000, s. 37-38).

Ara'nın hayata döneceğine olan inanç halk arasında uzun süre devam etmiştir. 19. yüzyılda Ermenilerin yaşadığı bölgelere seyahat etmiş olan ve halk kültürüyle ilgili zengin malzeme toplayan Piskopos Garegin Srvandztiants, Van yakınlarında Lezk adında bir köyün (günümüzde Kalecik) varlığından bahsetmektedir; bölge sakinlerinin inandığı bir anlatıya göre, Ara'nın dirilişinin gerçekleştiği yer burasıdır (Մրմաւնաւնաւն, 1910, s. 34). “Lezk” ismi ile Ermenicede yalamak anlamına gelen “լիզել - lizel” kelimesi arasındaki bağlantı ise çok nettir.

Ermeni mitolojisinde Ara'nın ölümü ve hayata dönüşü, doğanın baharda yeniden doğuşunun simgesidir. Aslında Ermeni halkının oluşumunda büyük rol oynadığı söylenen Nairi kabileleri arasında Ara'ya tarım ve bitki tanrısı olarak tapılmaktaydı. Adının izlerinin Ermenilerin yaşadığı pek çok yer adında da görülmesinin nedeni budur. Khorenatsi'ye göre bunların en önemlilerinden birisi de Ara'nın adını taşıyan Ayrarat ovasıdır (Խոհնաւն, 1981, s. 120).

Tüm bunların yanı sıra Ara'nın Urartu tanrısı Ardi'den türediğini ifade eden araştırmacılar da bulunmaktadır (Kavoukjian, 1987, s. 158). Ardi ismi Urartu tanrılarının isimlerinin yazılı olduğu Meherkapı yazıtında 78. sırada geçmektedir (Çilingiroğlu, 1997, s. 155).

Ermeni inancında Ara, Şamiram'ın aşk dolu yaklaşımlarına ve cazibesine rağmen karısı Nvard'a ihanet etmeyen “*sadık eş*”tir. Nvard'a da eski Ermeni panteonunda doğurganlık, şifa ve bilgelik tanrıçası olarak tapınıldığını ve daha sonra zaman içerisinde bu tanrıçanın Anahit'le birleştiğini de belirtmekte fayda vardır. Kavoukdjian, Nvard “*Nu-ard*” adının, “*Ardi'nin gelini*” anlamına geldiğini belirtmektedir (Kavoukjian, 1987, s. 164-165).

Bu halk hikâyesinin kadın karakteri Şamiram ile ilgili de pek çok anlatı vardır. Semiramis olarak da bilinen Şamiram, doğumundan sonra mucizevi bir şekilde güvercinler tarafından bakıldığına inanılan efsanevi bir Babil kraliçesidir. Bazı anlatılar Şamiram'ı Ninova'nın kurucusu Ninus'un karısı olarak kabul ederken, bazıları ise MÖ 14. ya da MÖ 6.-5. yüzyıllardaki olaylarla eşleştirmektedirler. Çeşitli anlatılara göre, Hindistan'a yaptığı saldırı dışında hepsi zaferle sonuçlanan birçok askerî başarı elde etmiş ve büyük inşaat projeleri gerçekleştirmiştir; karşı konulamaz çekiciliğe sahip ve cinselliğe aşırılığa düşkün bir kadın olarak tasvir edilmektedir. Kırk iki yıllık bir hükümdarlığın ardından bazı anlatılara göre krallığı oğlu Ninvas'a teslim etmiştir, bazılarına göre ise ortadan kaybolmuştur; başka bir anlatıya göre de bir güvercine dönüştürülür ve bundan sonra bir tanrıça olarak tapınılır. Dolayısıyla, Mezopotamya civarında yaşayan her halk, Şamiram'ı farklı şekilde anlatmaktadır, ancak tüm bu anlatılarda ortak noktalar da mevcuttur (Çok güzel bir kadın olması ve su kanalları gibi çeşitli inşaat faaliyetleri yaptırması vb).

Movses Khorenatsi'nin Şamiram anlatısı diğer mitolojilerle de paralellik gösterir. Aşk ve şehvet tanrıçaları olan Asur-Babil'in İştari, Fenike'nin Astarte'si ve Yunanlıların Afrodit'inin birden fazla ortak özelliği Şamiram'da toplanmıştır. Şamiram'ın Ara'ya olan tutkulu arzusu, Ara'nın onu reddetmesi ve ardından savaşta ölmesi, Gılgamış'ın daha önce tüm sevgililerini öldüren İştari'nin şehvetli tekliflerini reddettiği Babil destanına çok benzer. Ara'nın ölümü, Şamiram'ın acısı ve onu hayata döndürmeye yönelik çaresiz çabaları, farklı derecelerde "Afrodit ve Adonis" ile "İştari ve Tammuz" mitlerine paraleldir.

Tüm bu mitolojik bağlantıların dışında tarihî gerçeklik açısından değerlendirildiğinde Şamiram'ın Sammuramat olduğu genel olarak kabul görmektedir. Sammuramat, Asur kralı V. Şamsi-Adad'ın (yaklaşık MÖ 824-810) eşidir ve yaklaşık MÖ 810'dan 805'e kadar oğulları III. Adad-Nirari reşit olana kadar naip olarak hüküm sürmüştür (Kertai, 2013, s. 112-113). Bu dönem Urartu Krallığı zamanına denk gelmektedir. Şamiram'la ilgili tüm efsanelerin temeli muhtemelen Sammuramat'a dayanmaktadır. Dolayısıyla "İştari ve Tammuz" mitinin başka bir versiyonu olmaktan çok, *Güzel Ara ve Şamiram* anlatısının temel teması olarak Urartu kralları ile Asur kraliçesi arasındaki çatışmalarla ilgili bazı tarihî olayların yer alması daha muhtemeldir. Ancak doğal olarak zaman geçtikçe anlatı popüler inançlar ve mitolojik kişileştirmelerle süslenmiştir. Bu görüş, Movses Khorenatsi'nin anlattığı Şamiram'ın ölümüyle ilgili anlatımla desteklenmektedir:

Daha sonra yaz mevsiminde kuzey kesimlere geldiğinde Armenia'da⁵ kendi gizli şehri kurdu, Asur ve Ninova'nın liderliğini ve korunmasını Medlerin büyücüsü Zerdüşt'e bıraktı. Bunu uzun süredir yaptığından, ülkeyi yöneteceğine güveniyordu.

Şiddetli ve uygunsuz davranışlarından dolayı oğulları tarafından sık sık azarlanır ve hepsini katleder, geriye yalnızca en küçükleri Ninvas kalır. Tüm gücünü ve hazinelerini arkadaşlarına ve sevgilerine verip oğullarını hiç umursamaz. Kocasını Ninos, söylendiği gibi, Ninova'da sarayda ölmemişti <...>, ancak onun huysuz ve kötü niyetli davranışlarını bilerek krallığı terk edip Girit'e kaçtı. Ve oğulları yetişkin ve olgun olduklarında, bunların kendisini şeytani azaptan alıkoyacağını, oğullarına güç ve hazineler vereceğini düşünerek tüm bunları hatırlattı. Buna daha da öfkelenen (Şamiram) hepsini katleder, yukarıda da söylediğimiz gibi yalnızca Ninvas hayatta kalır.

Zerdüşt kraliçeye karşı bir hata yaptığında ve anlaşmazlık çıktığında, Şamiram ona karşı bir savaş başlatır çünkü Medler her şeyi ele geçirmek niyetindedir. Savaş kızışınca Şamiram Zerdüşt'ten kaçarak Armenia'ya gider. Bu sırada intikam için uygun bir zaman bulan Ninvas annesini öldürür ve Asur ve Ninova'yı kendisi yönetir (İunplıuğh, 1981, s. 124).

Şamiram'ın ölümüyle ilgili birçok farklı anlatı bulunmaktadır. Bu anlatıların kimine göre Hindistan'da ölmüştür, kimisi taşa dönüştüğünü kimisi de güvercin olduğunu ve bir tanrıça olarak tapınıldığını söyler. Movses Khorenatsi, Mar Abas Catina tarafından incelenen ve "kendi diyarlarının masalları" ile doğrulanan Keldani kitaplarını tercih ederek tüm bu anlatıların yanlış olduğunu belirtir (İunplıuğh, 1981, s. 125). Khorenatsi, Şamiram'ın, büyücü Zerdüşt tarafından mağlup edildiğini ve Armenia'ya kaçtığını, burada oğlu Ninvas tarafından öldürüldüğünü söylemektedir. Kaçarken Van Gölü kıyılarına gelir; burada çok yorgun ve susamış bir halde su içmek için eğilir. Onu takip eden silahlı adamlar yaklaşır. Sonunun geldiğini anlayınca büyü gücünün kaynağı olan tılsımı göle atar (İunplıuğh, 1981, s. 124).

⁵ Orijinal metinde Khorenatsi "Hayastan - Հայաստան" kelimesini kullanmaktadır. Bu kelime Ermenistan anlamına gelmektedir, ancak bunun bir devlet adı olarak ya da Ermeni yurdu anlamında kullanılmadığı çok açıktır. Burada kullanılan Hayastan kelimesi, o dönemde Armenia olarak anılan bir coğrafi bölgeyi işaret etmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. (Öztürk, 2022). Dolayısıyla biz de Armenia olarak çevirmeyi uygun buluyoruz.

Anlatısından Movses Khorenatsi'nin "kendi diyarlarının masallarına" büyük ölçüde güvendiği, diğerlerini ise ciddiye almadığı açıktır ve bu da anlatının o bölgede yaşayan halk tarafından benimsendiğini göstermektedir:

...kendi diyarlarımızın masalları, bilgin Süryaninin Şamiram'ın burada ölümü, hızla kaçıışı, susuzluğu ve su içme arzusu, içmesi hakkında verdiği bilgileri doğruluyor; silahlı adamlar yaklaştığında tılsımını denize atmasından ise "Şamiram'ın incileri denize" sözü türemiştir. Ama eğer masallardan hoşlanıyorsan, Şamiram, Niobe'den önce taşa dönüştü (Iunpluuğh, 1981, s. 125).

Ermeni halk hikâyelerinde yer alan bir başka anlatıya göre ise Şamiram, büyü gücünü kullanarak genç erkekleri baştan çıkarır ve daha sonra onları öldürür. Ancak sarayına girme yetkisi olan ve Şamiram'ın gücünün kaynağının sihirli inciler olduğunu bilen yaşlı bir adam, onun büyü gücüne son vermeye kararlıdır. Uygun bir anda, kraliçe Edremit'te değilken incileri kapar ve kaçar. Öfkeli kraliçe yaşlı adamın peşine düşer ve ona yetişemeyeceğini anlayınca uzun ve yoğun buklelerini sapan olarak kullanıp ona kocaman bir taş atar. Hedefini ıskalar. Yaşlı adam Tatvan'a ulaşip incileri denize atarak onun büyü gücünü yok eder ve halkını kötülüklerden kurtarır. Piskopos Srvandztiants, Ermeni sözlü edebiyat ürünlerini derlediği çalışması *Grots u Brots*'ta, Edremit'te yerli halkın "tzamkar" (saç taşı) adını verdikleri büyük bir kayanın bulunduğunu ve bunun Şamiram'ın fırlattığı taş olduğuna inandıklarını söyler (Urnıuuğuntuuğ, 1910, s. 69). Bugün burası Van Edremit'te "Kız Kalesi" adı verilen ve seyir tepesi olarak kullanılan kayalık bölge olmalıdır.⁶

Ermeni halk hikâyesi *Güzel Ara ve Şamiram*, ana karakterler Ara ve Şamiram'ın içtenlik ve şeffaflıkla tasvir edildiği bir mitolojik anlatıdır. Hikâyenin yüzyıllar boyunca geçirdiği evrime rağmen karakterler şaşkıncu derecede tutarlı kalmıştır. Ara'da vatanseverliğin, ihanete uğramamış sevginin, ulus ve aile onurunun ve özgürlük sevgisinin vücut bulmuş hali görülür; Şamiram ise despotizmin tüm ahlaksızlıklarını yansıtır. Anlatıda derin bir ahlak duygusu vardır ve kötülük eninde sonunda cezalandırılır. Ermeni kaynakları, Şamiram'la ilgili diğer efsanelerde kadın kahramanın ölmemesine, bir tanrıya, bir yıldız ya da animistik bir temsile dönüştürülmesine rağmen Ermeni halk hikâyesinde ölmesini, temelde bir din adamı

⁶ Van civarındaki yer isimleri ve bölgede Şamiram hakkında anlatılan efsanelerle ilgili yaptığım çalışmalar sırasında desteğini esirgemeyen Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, İngiliz Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Arş. Gör. Dr. Nevzat Ağcakaya'ya çok teşekkür ederim.

olan Movses Khorenatsi'nin Hristiyanlık dinine uygun bir şekilde kötülüğün cezasız kalmaması gerektiği düşüncesine bağlarlar (Hacikyan, 2000, s. 42).

Mardiros H. Ananakian, Platon'un *Devlet* adlı eserinin sonunda Ara hikâyesinin başka bir versiyonu daha olduğunu söylemektedir (Ananakian, 1925, s. 68-69). Bu versiyonda "bir kahramanın; Armenius'un oğlu Pamfilyalı Er'in hikâyesi" anlatılır: "Er, savaşta ölür. On gün sonra, çoktan çürümeye başlamış cesetler toplanır. Onunkiyse hiç zarar görmemiştir, cenaze töreni için evine götürülür. on ikinci günde, cenaze töreninde, yakılmaya hazırlanırken hayata döner ve diğer dünyada gördüklerini anlatır" (Platon, 2020, s. 192).

Ananakian bu pasajı aktardıktan sonra şöyle devam eder:

Pamfilya kökenli bir kaynak. Pamfilyalı Er'in soyağacı, aynı hikâyenin Ermeni versiyonu da düşünüldüğünde, Pamfilya'dan ziyade bir Ermeni (ya da Frigya) efsanesiyle karşı karşıya olduğumuzu kuvvetle muhtemel kılmaktadır, ancak bu efsane Yunanistan'a Pamfilya üzerinden ulaşmış olabilir. Semiramis [Şamiram] efsaneye eklenen popüler veya bilindik bir kişi olabilir (Ananakian, 1925, s. 68-69).

Hacikyan da Er'in aslında Ara olma olasılığı üzerinde durur ve Platon'un bahsettiği mitteki Er'in kelimenin tam anlamıyla Küçük Asya'daki Pamfilya ülkesinden olduğunu belirtmediğini vurgular (Hacikyan, 2000, s. 42). Kavoukjian da Ara isminin farklı bölgelerde farklı şekillerde telaffuz edildiğini ve Pamfilya'da Er'e dönüştüğünü belirtmektedir.

Elbette Ara kültürünün (ya da akademisyen G. Ghapantsian'ın yerinde adlandırmasıyla *Araizm*'in) yayıldığı bölgeleri ve ülkeleri kesin olarak belirlemek ve karakterinin çeşitli evrelerinin gelişiminin kronolojisini belirlemek zordur. Bununla birlikte, elimizdeki az sayıdaki veriye dayanarak, tarikatının yayıldığı bölgeleri şu şekilde sıralayabiliriz: *Araizm*'in beşiği olan Armenia Yaylası'nda *Ar* ve *Ara* adları birbirinin yerine kullanılırdı, Urartular zamanında *Ardi* adıyla da anılırdı; batıdaki Hititler arasında da *Ara* adıyla bilinirken, Pamfilya'da *Er*, Trakya'da Sparta ve Yunan'da *Ares*, Makedonya'da *Aras*, Almanya'da *Ertag* ve İrlanda'da *Ír*; kuzeydoğuda Gürcistan'da *Arali*; kuzeydeki geniş Slav ovalarında (Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya) *Yar*, *Yarilo*; güneyde Suriye'nin Harran kentinde *Aru*, Babil'de *Aria*, Mısır'da *Ra* olarak bilinirdi (Kavoukjian, 1987, s. 58).

Platon'un eserinde geçen Er anlatısının, yakın coğrafyalarda anlatılan savaş hikâyelerinin birbirine karışması sonucu, Pamfilyalılara atfedilmiş olması muhtemeldir, ancak pek çok halk topluluğunun yaşadığı ve pek çok uygarlığın da geçiş noktası olan Kùük Asya'da anlatılan tüm hikâyelerin birbirinin içine geçmiş olması dolayısıyla aslında bu hikâyelerin tek bir halka mal edilemeyeceği de çok nettir. Ayrıca Kavoukjian'ın yukarıda alıntılanan adlandırma sıralaması da Ara ile ilgili anlatıların Ermenilerin tarih sahnesine çıkışlarından çok önce başladığını ve ilk olarak nerede olduğuunun bulunmasının da mümkün olmadığını göstermektedir.

Sonuç

Diğer halklarda olduğu gibi Ermeni mitolojik anlatıları da bir kahraman ve onun yanında yer alan diğer kişiler hakkındadır ve faaliyetleri, gùnümüzden daha bùyük ve daha görkemli olduğu tasavvur edilen uzak bir geçmişteki tarihî olaylarla ilgilidir. Dahası, kahraman, tıpkı *İlyada*'da ya da *Odyseia*'da olduğu gibi, çoğu zaman insanüstü ya da ilahi özelliklere sahiptir. Bu özellikler, basit ama gùlù göndermeler ve mecazi dille birlikte, mitolojik anlatılara diğer tùrlerden farklı bir yapı kazandırır.

Ermenilerin mitolojik anlatılarının ilk dönem örnekleri olan *Hayk ve Bel* ile *Aram Efsanesi* Ermenilerin köken mitleri haline gelmiştir. *Gùzel Ara ve şamiram* ise Ermenilerin yaşadığı bölgelerde bulunan bazı kentlerin (zellikle Van'ın) kuruluş ykùlerini anlatması bakımından ilgi çekicidir.

Makalede incelenen tüm anlatılarda dikkat çeken nokta, hepsinin Urartu Krallığı döneminden kaynak almış olmasıdır. Anadolu'nun birçok yerinde ve Mezopotamya'da da bu anlatıların benzerlerini bulmak mümkündür. Dolayısıyla bu anlatıların tamamen tek bir halk topluluğuna mal edilmesi doğru olmayacaktır. Ancak genellikle Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde anlatıldığı için bu anlatılar zamanla Ermeniler tarafından benimsenmişlerdir.

Sonuç olarak, çok kùltùrlù bir coğrafyada yeşeren bu anlatılar, kimi zaman Mezopotamya, kimi zaman Anadolu'nun farklı bölgelerinden unsurlar almıştır. Yine bu coğrafyada yaşayan ve Ermenice konuşan halk tarafından nesilden nesile aktarılan bu anlatılar, oluşum sùreci içerisinde Ermenilere has özelliklerle yoğrularak gùnümüze kadar ulaşmıştır.

Kaynakça

- Ananakian, M. H. (1925). *The Mythology of All Races V. 7*. Boston: Archeological Institute of America.
- Bauer, S. W. (2018). *Antik Dünya, İlk Kayıtlardan Roma'nın Dağılmasına*. İstanbul: Alfa.
- Çilingiroğlu, A. (1997). *Urartu Krallığı Tarihi ve Sanatı*. İzmir: Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı.
- Hacikyan, A. J. (2000). *The Heritage of Armenian Literature V. I, From the Oral Tradition to the Golden Age*. Detroit: Wayne State University Press.
- Kavoukjian, M. (1987). *Armenia, Subartu and Sumer, The Indo-European Homeland and Ancient Mesopotamia*. Montreal: M. Kavoukjian.
- Kertai, D. (2013). The Queens of the Neo-Assyrian Empire. *Altorientalische Forschungen*, 108-124.
- Öztürk, E. (2022). Strabon'un Geographika'sında Armenia Olarak Anılan Coğrafya. *Türk-Ermeni İlişkileri Üzerine Ömer Engin Lütem Konferansları 2021* (s. 125-140). Ankara: Terazi.
- Platon. (2020). *Devlet*. İstanbul: Kapra.
- Արեղեան, Մ. (1968). Հայոց Հին Գրականության Պատմություն (Սկզբից մինչև X դար). Պէյրուբ: Սևան.
- Բուզանդ, Փ. (1987). Հայոց Պատմություն. Երևան: Երևան Համալսարանի Հրատարակչություն.
- Խորենացի, Մ. (1981). Հայոց Պատմություն. Երևան: Երևանի Համալսարանի Հրատարակչություն.
- Շիրակացի, Ա. (1979). *Մատենագրություն*. Երևան: «Սովետական Գրող» Հրատարակչություն.
- Սրուանձտեանց, Գ. (1910). *Գրոց ու Բրոց*. Ղալաթին-Կ. Պոլիս: Փիշթոֆենեան եղբարց «Արամազդ» գրատան.

Summary

This study aims to reveal the characteristic features of mythological narratives in Armenian oral literature. The first examples of oral literature put into writing are found in Movses Khorenatsi's work titled "Armenian History". Therefore, in this study, the genres and concepts used in Armenian oral literature were explained based on the information provided by Movses Khorenatsi. Mythological narratives were also examined through examples found in the work of Movses Khorenatsi. However, although Khorenatsi mentions many types of songs and tales, he does not give examples of them in his book. Since he aimed to provide information about the origins of the Armenians, he only quotes mythological narratives from which he took the material for his "History". For this reason, while examining Armenian oral literature, we had to limit our study to the brief information given by Khorenatsi about mythological narratives and lyric poetry.

The first mythological narratives in Armenian oral literature, which is the main subject of the article, were evaluated by making use of the legends that began to form in the Urartian period by the classification in the study. These epics are “Hayk and Bel”, “The Legend of Aram”, and “Ara the Beautiful and Shamiram”. Each epic was examined using a text-based analysis method, and the narrative structure was emphasized. In addition, by using comparative literature science methods, the historical origin and mythological foundations of the narrative and the similarities of the heroes with the characters in the narratives of different nations were also discussed.

It is not possible to give definitive information about the beginning of Armenian oral literature, but the historical events narrated allegorically in “Hayk and Bel”, which is accepted as the oldest Armenian epic with its origins dating back to the 9th and 7th centuries BC, are related to the events in that took place in the Urartian Kingdom. The Lake Van Basin, where the Urartu Kingdom was founded, was a complex region where, since ancient times, in addition to the settled people, several Indo-European tribes and Caucasian people migrated, and many communities lived together. The first powerful state in this region, the Urartu Kingdom, emerged in the 9th century BC. In the following centuries, it became Assyria’s strongest rival and engaged in fierce wars. The Urartians, who had become a great kingdom, were probably wiped out from the historical scene by the joint attacks of the Medes and Scythians.

According to Armenian sources, after the disappearance of the Urartian Kingdom, the Armenian Yervanduni dynasty (6th-2nd centuries BC) established its rule over most of the Urartian lands. As a result, the Armenian language and culture became an active presence in the region, albeit under the protection of the surrounding great powers. This made it possible for the epics passed down from generation to generation by the people of the region to be continued in Armenian.

These mythological narratives are divided into two temporally distinct parts. The first of these parts begins with the epic of “Hayk and Bel” and ends with the myth of “Ara the Beautiful and Shamiram”. The narratives of this period emerged in the early periods of the Urartian Kingdom and have survived to the present day with additions made over time. The second part, which began to be formed after the Urartu Kingdom, can be divided into two parts. One of these is the part consisting of the narrative of “Tigran and Azhdahak”, and the other is the part containing the narratives of “Artashes and Satenik” and “Artavazd”. The narratives of this period were created during the Yervanduni and Artashesyan dynasties. Although both parts are separated temporally, they have continuity in the development of the action. In this study, we examined the Armenian mythological narratives included in the first part of the above classification and reported by Movses Khorenatsi.

As with other nations, Armenian mythological narratives are about a hero and his companions, and their actions are related to historical events in a distant past. The hero often has superhuman or divine attributes. These features, along with simple but powerful allusions and figurative language, give mythological narratives a different structure from other genres.

“Hayk and Bel” and “The Legend of Aram” are the first examples of Armenian mythological narratives that have become the origin myths of the Armenians. “Ara the Beautiful and Shamiram” is interesting in that it tells the founding stories of some cities (especially Van) in the regions where Armenians lived.

The striking point in all the narratives examined in this article is that they all originate from the Urartian Kingdom period. It is possible to find similar narratives in many parts of Anatolia and Mesopotamia. Therefore, it would not be right to attribute these narratives entirely to a single community of people. However, since these narratives were generally told in regions where Armenians were densely populated, they were adopted by Armenians over time.

As a result, these epics, which flourished in a multicultural geography, sometimes took elements from different regions of Mesopotamia and sometimes from Anatolia. These narratives, which were passed down from generation to generation by the Armenian-speaking people living in this region, were shaped with Armenian-specific characteristics during the formation process and have survived to the present day.

KORECE AKRABALIK HİTAPLARI İLE KADININ TOPLUMSAL STATÜSÜ ARASINDAKİ İLİŞKİ VE GÜNÜMÜZ DEĞİŞİMLERİ

THE RELATIONSHIP BETWEEN KOREAN KINSHIP TERMS AND SOCIAL STATUS OF WOMEN AND CURRENT CHANGES

Özlem GÖKÇE

Öğr. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Kore Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
gokce_ozlem@hotmail.com

Öz

Kore kültürünün dildeki en belirgin yansımalarından biri hitaplarda görülmektedir. Bunların içinde yoğun bir çeşitliliğe sahip olan akrabalık hitapları Kore'nin geçmişten günümüze değerlerinin taşıyıcısı konumundadır. Kore toplumu Konfüçyüsçülüğün etkisiyle geleneksel olarak erkek merkezli bir aile anlayışına sahip olduğu için kadının ailedeki ve toplumdaki konumu bu anlayışa bağlı olarak şekillenmiş ve bu durum akrabalık hitaplarına yansıtılarak bunlarda cinsiyetler arasında bir asimetri oluşturmuştur. Ancak cinsiyetler arası asimetrinin eskisi gibi hoş karşılanmadığı günümüz toplumunda mevcut akrabalık hitaplarının halkın bir kesimi tarafından çağın gerisinde kaldığı düşünülmekte ve ciddi bir hoşnutsuzluk yaratmaktadır. Bu çalışma, akrabalık hitapları ile Kore kadının toplumsal statüsü arasındaki ilişkiyi göstermekte ve modern Kore toplumunun bu akrabalık hitaplarına bakış açısını ele almaktadır. Son yıllarda akrabalık hitapları ile ilgili olarak halkla yürütülen anket çalışmalarında katılımcılar günümüz toplum değerleriyle bağdaşmayan bazı akrabalık hitaplarıyla ilgili rahatsızlıklarını dile getirmiştir. Kadının evlendikten sonra eşinin kardeşlerine yönelik kullandığı terimlerde saygınlık anlamı bulunurken erkeğin, karısının kardeşlerine yönelik kullandığı terimlerde hiçbir saygınlık anlamı bulunmaması şikayet konusu olan hitaplardandır. Anketlerde özellikle kadın ve gençler bu hitapları kullanma konusunda çekincelerini dile getirmiştir. Çalışmada bunun gibi ataerik unsurlar içeren hitaplarla ilgili halkın bir kesimindeki rahatsızlığa karşılık vermeye çalışan devletin tutumu da ele alınmıştır. Anket ve devletin hazırladığı kılavuzlardan yola çıkarak akrabalık hitaplarındaki kadının geleneksel konumunun günümüz toplumunda nasıl karşılık bulduğu açıklığa kavuşturulmak hedeflenmiştir. Çalışma, bu açıdan akrabalık hitaplarını kadının toplumdaki statüsü, değişen kadına bakış açısı ile ilişkilendirerek ele alarak dil-kültür-toplum ilişkisi temelinde bir değerlendirme yapmaktadır. Çalışmada nitel araştırma yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Halkın akrabalık hitaplarına bakış açısı çeşitli kurumlarca yürütülen anketler üzerinden incelenmiştir. Aynı zamanda devletin tutumu Kore Dil Kurumu'na ait akrabalık hitaplarındaki cinsiyetçi öğeleri ayıklamaya çalıştığı kılavuzlardan yola çıkarak tespit edilmiştir. Geleneksel akrabalık terimlerinin günümüz Kore toplumunda tamamen ortadan kalkmasının mümkün olmadığı ancak halkın değişime açık olduğu sonucuna varılmıştır.

Abstract

One of the most salient reflections of Korean culture in the language is seen in terms of address. Among these, the kinship terms, exhibiting a wide diversity, carry Korea's values from the past to the present. Influenced by Confucianism, Korean society traditionally has maintained a male-centered family structure, which has shaped the social position of women. This has been reflected in kinship terms, creating an asymmetry between genders in the terms. However, in today's society, where gender asymmetry is not well-received as before, certain groups within society consider the existing kinship terms outdated, leading to a significant discontent. This study demonstrates the relationship between kinship terms and the social status of women in Korea and explores modern Korean society's perspective on these terms. In recent surveys conducted with the public on kinship terms, respondents have expressed their discomfort with some kinship terms that are incompatible with contemporary social values. One of the complaints is that the terms used by women for their husbands' siblings after marriage have the meaning of respect, while the terms used by men for their wives' siblings do not have any meaning of respect. In the surveys, especially women and young people expressed hesitations and discomfort about using these terms. The study also examines the attitude of the state, trying to respond to the discomfort of the young and women regarding such patriarchal terms. Based on the surveys and the guidelines prepared by the state, the aim is to clarify how the traditional position of women in kinship addresses is represented in today's society. The study evaluates kinship terms in relation to the status of women and the evolving perspectives on gender roles, assessing the relationship between language, culture, and society. The document analysis method, a qualitative research approach, was employed in this study. The public's perspective on kinship terms was analyzed through surveys conducted by various organizations. In addition, the government's stance was examined based on the Korean Language Association's guidelines, which aim to eliminate sexist elements in kinship terms. The study concludes that while traditional kinship terms are unlikely to disappear completely in contemporary Korean society, the public is open to change.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 9 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 10 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 9 August 2024
Date accepted: 10 December 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Korece Akrabalık Hitapları; Kore Kadının Toplumsal Statüsü; Kore Aile Yapısı; Cinsiyetçilik; Modern Kore Toplumunda Kadının Yeri

Keywords

Korean Kinship Terms; Social Status of Women; Korean Family Structure; Sexism; The Place of Women in Modern Korea

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.14

Giriş

Hitaplar dil-kültür ilişkisi açısından önemli bir yere sahiptir. Hitap terminolojisindeki çeşitlilik, o dilin konuşulduğu topluluk ya da toplumun kültürel özelliklerine dair sinyaller verir. Bir dil topluluğunun değer yargılarına, ilişkilere bakış açısına, düşünce yapısına dair önemli ipuçları sunma özelliğine sahiptir.

Korecedeki zengin hitap sistemi Kore toplumunun hayata bakış açısını, değer yargılarını, geleneklerini oldukça belirgin bir şekilde yansıtmaktadır. Kibarlık, saygı, toplumsal cinsiyet, hiyerarşi gibi olgularla da yakından ilgili hitaplar ilişkileri düzenlemede, belli bir seviyede tutmada doğrudan etkilidir. Kişiler arasındaki samimiyet, sosyal statü, hiyerarşi konuşmada muhatapların birbirlerine nasıl sesleneceğini belirleyen faktörlerdir. Bu faktörleri temel alarak seçilen hitaplar sayesinde kişiler arası ilişkiler bir düzende ilerler. Yanlış kullanımı ise bireyler arası ciddi problemlere yol açabilecek kadar kuvvetli bir etkiye sahiptir.

İş yaşamında, sosyal hayatta, resmi ortamda, aile içinde birbirinden farklı kullanımlara sahip hitaplar içinde akrabalık hitapları kendine özgü bir yere sahiptir. Çekirdek ve geniş aile bireylerinin her birine özgü seslenme sözcüklerinin bulunması, konuşucunun cinsiyetine göre değişmesi, toplumun ataerkil değerlerini, aile anlayışını, kadına bakış açısını içinde barındırması açısından akrabalık hitapları Koreceye özgü bir tablo çizmektedir.

Hitaplar toplumdilbilimsel açıdan değerli bir araştırma alanıdır. Aynı zamanda dil-kültür çalışmacıları için de oldukça önemlidir. Türkiye'de Korecenin dil ve toplum ilişkisi üzerine pek çok çalışma bulunmakla birlikte, akrabalık hitapları ile kadının toplumsal statüsü arasındaki ilişkiyi inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Oysa Kore kültürünü ve toplumun değer yargılarını anlamada, aynı zamanda Kore toplumunun geçirdiği sosyal dönüşümü derinlemesine analiz etmede hitaplar önemli bir kaynak teşkil eder. Bu çalışma, alandaki bu eksikliği gidermeye katkı sağlayacak ve Korecedeki akrabalık hitaplarına, geçmişte ve günümüzde Kore kadınının toplumsal statüsü bağlamında ışık tutacaktır.

Çalışmanın Amacı ve Araştırma Soruları

Bu çalışma, Korecedeki akrabalık hitapları ile Kore toplumundaki kadının statüsü, geleneksel aile anlayışı ve bu anlayışlardaki toplumsal değişimler arasındaki ilişkisini incelemeyi amaçlamaktadır. Çalışma aşağıdaki sorulara cevap aramaktadır.

- Korecedeki akrabalık hitaplarıyla kadının toplumsal statüsü arasında ne tür bir ilişki vardır?

- Modern toplumda insanlar akrabalık hitapları ve kadının toplumsal statüsü arasındaki ilişki hakkında nasıl düşünmektedir?
- Kadının toplumdaki ve ailedeki yeri ile ilgili değişimler Korece akrabalık hitaplarını nasıl etkilemektedir?
- Devlet akrabalık hitaplarıyla ilgili hangi çalışmaları yürütmektedir ve kaydedilen gelişmeler nelerdir?
- Akrabalık hitaplarının gelecekte değişme olasılığı nedir?

Bu sorulara yanıt vererek akrabalık hitapları ile kadının toplumsal statüsü arasındaki yakın bağ anlaşılacak ve toplumun kadına bakış açısındaki değişimlerin akrabalık hitaplarını nasıl etkilediği irdelenecektir.

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada nitel veri analiz yöntemlerinden doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Öncelikle Korecedeki akrabalık hitaplarının genel özellikleri tanıtılmıştır. Bu hitaplar içinde kadının toplumsal statüsü ile ilişkili olanlar tespit edilmiş ve analiz edilmiştir. Ardından hükümetin ve çeşitli araştırma şirketlerinin akrabalık hitaplarıyla ilgili halkın nabzını ölçtüğü çalışmalar aracılığıyla toplumun akrabalık hitaplarıyla ilgili yaşadığı sıkıntılar kadının toplumsal statüsü ile sınırlandırılmak suretiyle ortaya konulmuştur. Bu sıkıntılara bağlı olarak akrabalık hitaplarının değişimi için yürütülen çalışmalar tanıtılmıştır. Bunun için Kore Dil Kurumu (KDK)'nun web sitesindeki Koreceyle ilgili 1985-2024 yılları arasında hazırlanan 976 doküman taranmıştır. Bunların içinde dili standardize etmek için hazırlanmış 1992 Standart Konuşma Kılavuzu (bundan sonra: 1992), 2011 Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları (bundan sonra: 2011) ve 2018 Toplumsal İletişim İçin Dil Politikaları Araştırması-Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları Odağında (bundan sonra: 2018) kılavuzları temel alınmıştır. Bu üç kılavuz, hitapları bütün yönleri ve detaylarıyla ele alması sebebiyle seçilmiştir. Bunların haricindeki birkaç belgede daha hitaplar ele alınmış olmakla birlikte bunlar ya bu üç kılavuzun hazırlığı için yürütülmüş temel düzey çalışmalardır ya da bu üç kılavuzdaki bilgileri içermektedir. Dolayısıyla bunlar çalışmaya dahil edilmemiştir. Doküman analizi yöntemiyle 1991, 2011 ve 2018 detaylı şekilde incelenerek akrabalık hitaplarındaki kadının statüsüyle ilgili negatif unsurlar için devlet bazında yürütülen çalışmalar analiz edilmiştir.

Çalışmadaki Korece sözcüklerin çeviriyazısı için Türközü ve Ölçer (2019)'den yararlanılmış olmakla birlikte özel isimler uluslararası bilinirliği olmasından kaynaklı İngilizce yazılış şekilleri ile bırakılmıştır.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Literatürde akrabalık hitapları çeşitli açılardan irdelenmekte ve sorunlu yanları tespit edilmektedir. Araştırmacılar bu sorunlu kısımlar için çeşitli öneriler, çözümler de sunmaktadır. Ancak bu çalışma Korecedeki akrabalık hitaplarının sorunlu kısımlarından yalnızca kadının statüsü ile ilgili olanları ele almakta ve modern Kore toplumunda bu hitapların yerini halkın bunlarla ilgili düşüncelerinden ve devletin tutumundan yola çıkarak irdelemekle yetinmektedir.

KORE TOPLUMUNUN GELENEKSEL DEĞERLERİ, AİLE ANLAYIŞI VE KADIN

Birbirinden farklı inanış ve öğretilerle kültürünü şekillendirmiş olan Kore halkı geleneksel olarak bazı değerleri ön plana çıkarmıştır. Kore toplumunun önemli değer yargıları araştırmacılar tarafından farklı şekillerde sınıflandırılmaktadır. Kang (2007, s. 15-16), Korelilerin değer yargılarını ailecilik, toplulukçuluk, otoriterlik, farklılığın yanlışı olduğu, Konfüçyüsçülük dinamizmi, eğlenme felsefesi, dini inançlar ve kendinden geçme, karmaşıklıktan doğan sanat anlayışı, Güney ve Kuzey Kore'nin birleşme eğilimi, değişen değer yargıları olarak sınıflandırmıştır. Yu (2011, s. 41-42), biz anlayışı, görgü kuralları, ortaklık, ilişki, itibar, hissiyat, statü, erkek merkezli olma, kadercilik, üst bağlamsal kültür, çabuk çabuk kültürü, en iyiyi hedefleme, dayalılık kültürü olarak kategorilendirmiştir. Korelilere has bu değer yargıları yaşam stillerini şekillendirmektedir. Bunların içinde Kang'ın sınıflamasındaki ailecilik, toplulukçuluk, otoriterlik, Konfüçyüsçülük; Yu (2011)'daki ilişki, görgü kuralları, erkek merkezli değer yargıları günümüzdeki akrabalık hitaplarını anlamak için önemlidir.

Bu değer yargılarının içinde Konfüçyüsçülük pek çok açıdan ön plana çıkmaktadır. Yoon (1994, s.17), Korelilerin karakterini şekillendiren harici ve dahili birçok unsurun bulunduğunu ancak ana etkinin Konfüçyanizmden geldiğini belirtmektedir. Kore Yarımadası'nda yüz yıllarca etkisini sürdürmüş, Choson Hanedanlığı (1392-1897) zamanında devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Dolayısıyla halkın yaşam tarzında, düşünce yapısında önemli bir yere sahip olmuştur. Yukarıda sayılan diğer değer yargılarıyla da iç içe geçmiştir.

Koreliler bireyler arasındaki ilişkilerde keskin bir hiyerarşi gözetir. Bu keskin ast-üst ilişkisini hayatın her kademesinde görmek mümkündür (Gökmen ve Pala, 2019: s. 98). Ailede, sosyal yaşamda herkesin bir yeri vardır ve bireyler bu rollere göre yaşamlarını sürdürürler. Çeşitli ilişkilerin iç içe geçtiği kolektivist toplumda ilişkilerdeki hiyerarşi mutlak surette uyulması gereken bir normdur ve bu

hıyerarşıden çıkış toplımdan aforoz edılme anlamına gelır (Cheon, 2007, s. 120). “Konfüçyanızmdede temel olan yaşça büyük ya da konumca yukarıda olan kışının alttaki tarafından saygı görmesıdır. Aynı zamanda küçük olanın büyüğe karşı yerine getırmeı gereken yükümlülükler daha fazladır” (Choi, 1995, s. 116). Bu hıyerarşı kùltürünün kökenlerini Kore'nin yüzyıllarca pırın tarımı yapmasıyla ilişkilendiren çalışmalar da vardır. Pırın üretımı kolektif bir işbirliği halinde gerçekleşirdi ve üretim sürecinde genellikle mahalledeki yaşça en büyük ve bilgili kışiler karar yetkisine sahipti. Bu alışkanlık Konfüçyüs'ün beş ilişki tipinde önerilen büyük ve küçük arasındaki ilişki de katı bir hıyerarşı anlayışı ve küçükten büyüğe itaat etmesi beklentisi ile birleşti ve toplumda öne çıkan bir özellik olarak kendine yer edindi (Lee, 2021, akt. Kim, 2021, s. 42).

Konfüçyanızmdede aile, toplumun temel taşı olarak görülmektedir. Batı'da birey toplumu oluştıran temel bireyken Konfüçyanist kùltürlerde aile, toplumu oluştıran temel parçadır (Ju, 2011, s. 184). Toplumsal düzen ailede başlar (Chung, 2015, s. 77). Bu sebeple Konfüçyüs'ün öğretilerinde ailedeki roller, hıyerarşı ve yaş sıklıkla vurgulanır. Konfüçyüs'ün vurgularından Türkçeye “hayırlı evlat” olarak çevrilebilecek “hyo” kavramı hem geleneksel Kore yaşantısında hem de günümüzde hala aile ilişkilerinin temelinde yatan değerlerden biridir. Hayırlı evlat olmak için evlatların gençken anne babaya hürmet göstermesi, baba tarafından alınan kararları uygulaması ve yaşlandıklarında onların bakımını üstlenmesi beklenir. Konfüçyüs, yalnızca ebeveyn-evlat ilişkisini tartışmamış, toplumun bir düzen ve uyum içinde yaşamasını temin eden toplamda beş ilişki tipi (oryun) tanımlamıştır. Bunlardan biri de karı koca arasındaki ilişkidir. Ona göre kadın kocasına karşı itaatkar ve sadık olmalıdır (Kee, 2008, s. 4). Konfüçyüsçülük Yarımada'ya girmeden önce Goryo Hanedanlığı (918-1392) döneminde aile yapısının baba soylu ve ataerkil olmadığı düşünülse de (Lee, 2010, s. 105) Konfüçyüs'ün öğretilerinin etkisiyle halk otoriterlik, erkek merkezli aile yapısı, büyüğe hürmet gibi alışkanlıklar geliştirmiştir. Kim (2021, s. 44), Konfüçyüsçü geleneğin Korelilerin DNA'sına işlediğini ve Korelilerin zihninde ve bedeninde yerleşik bir hal aldığını belirtir. Bu kadar yerleşik bir anlayış geleneksel toplumda oldukça ataerkil bir aile anlayışı hakim kılmıştır. Ailede ve toplumda kadının yapabilecekleri sınırlıydı. Köroğlu (2009, s. 187), modernleşme öncesi kadının aile içindeki konumunun kocasından sonra geldiğini, ondan izin almadan dışarı bile çıkamadığını, ev işlerine, çocuklara ve kocaya bakmakla yükümlü olduğunu belirtir. Kadın “samcionđ” adı verilen üçlü sisteme tabidir: evlilikten önce babasına, evlendikten sonra kocasına, kocasının ölümünden sonra erkek evladına bağlı olarak yaşamaktaydı (Lee 2022'den akt.: Köroğlu, 2009, s.187). Bu sistemin

içinde çocuklardan ise “hyo” ilkesine uymaları beklenirdi. Bu tarz aile anlayışına göre aile bireyleri arasında bir hiyerarşi vardır ve hiyerarşide aile bireylerinin yetkileri ve kendilerinden beklenen sorumluluklar birbirinden farklıdır.

“Demir devrinde, yerleşik hayata geçilmesi ile tarım, dolayısıyla da erkeğin iş gücü önem kazanmaya başlamış ve bu dönemde erkekler ağır işleri yaparken, kadınlar da daha hafif olan işlerle uğraşmakta ayrıca çocuğa bakmak, yemek pişirmek ya da dikiş dikmek gibi işlerle meşgul olmaktadır” (Altundağ, 2013, s. 437). Geleneksel Kore toplumunda erkek yalnızca aile içinde değil, tüm toplumda yetki sahibidir. Yu (2011, s. 59), erkek merkezli kültür anlayışına göre geleneksel düşünce yapısının temelinde erkeğin merkezde olmasını “erkek tercih sebebidir”, “erkeğin sözü geçerlidir”, “erkekler ağlamaz” gibi ifadelerle somut bir şekilde örneklendirir. Yu, bu geleneksel düşüncenin günümüzde kısmen devam ettiğini belirterek kadınlarda sık rastlanan bir “bayram hastalığı”ndan bahsetmektedir. Bayramın tadını çıkarmak ve tatil yapmak yerine sürekli hizmet etmek, yemek yapmak, servis yapmak zorunda kalan kadınların bayram sonrasında stres ve yorgunluğa bağlı olarak hastalanmalarını anlatan bir tabirdir (Yu, 2011, s. 60). Hayatın içinden bu somut örnekler erkek merkezli kültürün ve aileyi önceleme alışkanlığının Kore toplumunun geçmişten bugüne taşıdığı en belirgin kültürel özelliklerinden biri olduğunu göstermektedir.

Geleneksel ataerkil düşüncenin günümüzde aile içinde hala belirgin olduğunu belirten araştırmacılardan Kang (2000, s. 366)’a göre kayınvalide ve kayınpedere hürmetle hizmet etmek, kocaya karşı sessiz ve itaatkar olmak, çocuklara karşı ilgili ama bir yandan da geçim için ek işler yapma gibi görevleri içeren iyi bir eş ve anne rolü kadınlığın psikolojik temelini oluşturmaktadır. Kang (2000, s. 366), ataerkil yaşam prensiplerinin devam ettiği alanlardan bir diğeri evlilik sistemi olduğunu dile getirir. Evlilik, birbirine eşit kadın ve erkeğin hayatlarını birleştirmesinden çok kadının başka bir “ev”e dahil olması anlamına gelir. Kadının kütüğü kocasının ailesine taşınır ve bu şekilde yeni bir aileye girer. Kadın eşit bir yaşam değil, yerine getirdiği görevlerle erkek merkezli bir yaşam sürer (Kang, 2000, s. 367). Kadın yalnızca aile içinde erkek merkezli bir yaşam sürmemiş, eski zamanlarda birçok toplumsal haktan da mahrum bırakılmıştır. Aldığı eğitim de buna bağlı olarak ev işlerinde becerilerini geliştirmek ve ataerkil bir hayatın sürdürülmesini sağlamakla sınırlıydı (Kim, Yang, Heo & Yu, 2001, s. 56).

Korelilerin kültürel özelliklerinden biri olarak görgü kuralları da değer yargıları içinde önemli bir yer tutar. Günlük yaşamda bireylerin bu kurallara uyması büyük önem arz eder. Okulda alt sınıftaki öğrencinin, üst sınıftaki öğrenciye saygılı konuşması, konuşurken takındığı hal tavırlar, saygılı selamlaşmaları, dilde yaş ve sosyal statüye göre hiyerarşik bir yapılanmanın bulunması Korelilerin günümüzde hala bu kurallara dikkat ederek yaşamlarını sürdürdüklerinin bir kanıtıdır.

Kolektivizm de Kore'nin öne çıkan toplumsal özelliklerinden biridir. Han ve Ahn (1994, s.304), Korelilerin kendi bireyselliklerini ifade etmesi ve bağımsız olarak kendi becerilerini geliştirmesi yerine grup bütünlüğü, kendilerini grup içi etkinliklere adama, grup içi benzerlik ve fikir birliğine varma yönünde bir eğilim göstermelerini sağladığını belirtir. Kültürel boyutlar kuramının sahibi Hofstede, kültürel boyutlara göre ülkeleri sınıflandırdığı çalışmasında Kore'nin bireysellik boyutunda 18 puan aldığını göstermektedir (t.y.). Bu da Korelilerin oldukça kolektivist bir toplum olduğunu kanıtlayan çalışmalardan biridir.

Geleneksel Değer Yargıları, Aile Anlayışı ve Kadına Bakış Açısındaki Dönüşüm

Toplum yıllar içinde dönüşüm geçirmiş ve geleneksel olarak ataerkillik, hiyerarşi, büyüğe hürmet, bireysel faydadan ziyade topluluğun faydasını gözetme gibi kültürel özelliklerin ön planda olduğu bir toplumdan zaman içinde endüstrileşme ve küreselleşmeyle birlikte modern ve daha bireyselci bir topluma geçilmiştir. Bu dönüşümde kadının toplumdaki yeri de büyük oranda değişmiş, erkeklerle eşit bireyler olarak kabul görmeye başlanmıştır.

Tarihsel süreçte Kore toplumunda kadına bakış açısının değişiminde bazı önemli olaylar vardır. Bu olaylar kadının statüsündeki değişimde domino taşı etkisi yaratmıştır.

Aydınlanma dönemi (1894-1919) Kore kadınları için dönüm noktası olmuştur; dış güçlerin etkisiyle kadın geleneksel rollerinden sıyrılmaya başlamış, haklara sahip olmaya başlamıştır (Köroğlu, 2019). Tarihsel olarak Kore kadınının toplumdaki yerini geliştiren başka faktörler de vardır.

Hristiyanlığın misyonerler aracılığıyla ülkeye girmesi de bu konuda fark yaratmıştır (Köroğlu, 2009). Hristiyan inancıyla gelen Batı kültürü aracılığıyla, erkek merkezli Konfüçyüsçü normların var olan tek yaşam tarzı olmadığı bilinci ile kadınların da erkekler ile eşit insanlar ve bireysel varlıklar olduğu bilincinin altyapısı hazırlanmıştır (Jeong, 2021, s. 75). Misyonerlerin o dönem kadınların eğitimi için

açtıkları okulların bazıları Kore’de hala eğitim vermektedir. Ülkenin en meşhur üniversitelerinin bazıları o dönem Batılı misyonerlerce açılmış, kadınların eğitim almasına imkan yaratılmıştır.

Kadının statüsündeki ilerlemeler yalnızca yabancı etkisiyle sınırlı değildir, aynı zamanda Kore’nin kendi köklerinden doğan bazı düşünceler de etkili olmuştur. Batı dinlerine tepki olarak 1860’ta ortaya çıkan “Donghak” düşüncesi “doğu bilimi” anlamına gelir ve insan eşitliğini, toplumsal yenilenmeyi, cinsiyet eşitliğini savunur (Jeong, 2021, s.75).

Kadının toplumsal konumunda fark yaratan bütün bu süreçlerin üstüne savaş sonrası hızlı ekonomik kalkınmayla da toplumsal değerler hızlı bir dönüşüm geçirmiştir. Cinsiyetler arası eşitliğin, bireyselliğin öne çıktığı Batılı değerler toplumda kök salmaya başlamıştır. Kore savaşı sonrası hızlanan feminist hareketlerde geleneksel cinsiyet rollerine bir karşı duruş oluşmuş, kadının toplumsal statüsü yükselmiş, eğitim seviyesi ve işgücüne katılımı artmıştır. Choson Hanedanlığı döneminde kadınlar erkekler gibi eğitim alma hakkına bile sahip değilken Kore İstatistik Kurumu’na göre 2023’te yükseköğretime devam eden kadın oranı %78.3’tür ve bu rakam erkeklerdeki %74.3 oranının da üstündedir (Statistics Korea, 2024). 2023 yılı itibariyle kadınların ekonomik faaliyete katılım oranı ise %55.6’dır (“e-NaraJipyo,” t.y.). Bu değişimler kadın haklarında ve kadının toplumsal statüsünde büyük gelişmeler olduğunun göstergeleridir.

Sadece kadının toplumdaki statüsünde değil, aile yapısında da oldukça radikal değişiklikler oluşmuş, son yıllarda yeni aile tipleri kabul görmeye başlanmıştır. Bu aile tiplerinde eskisi kadar erkek egemen bakış açısı baskın değildir. Benzer şekilde geniş aileler de oldukça azalmıştır. Üç kuşağın bir arada yaşadığı aile modelleri artık yalnızca küçük bir orana sahiptir. Modern Kore toplumunda insanlar daha geç yaşlarda evlenmeyi hatta hiç evlenmemeyi, çocuk sahibi olmamayı, tek başlarına yaşamayı tercih etmektedir. Bireyin yetişkin olarak kabul görmesinin temel yolunun evlilik olarak görüldüğü bir kültürden hiç evlenmeyen insanların gittikçe arttığı bir topluma doğru evrim söz konusudur. 2050’de tek başına yaşayan fertlerin oranının %39.6’ya ulaşacağı, evli çiftlerin oranının %23.3’e ve anne-baba+çocuk olarak yaşayan hane halkının oranının ise %17.1’e düşeceği tahmin edilmektedir (Statistics Korea, 2022). Dolayısıyla insanların “aile” olgusuna bakış açısı ve aile ile ilgili algıları da gittikçe değişmektedir. Eskiden olduğu kadar aile içinde tek bir otorite bulunmamakta, kararlar evin en büyük erkeği tarafından değil, daha esnek bir biçimde ve ortaklaşa alınabilmektedir.

Bireyselleşme artmaya ve kolektivizm şekil değiştirmeye başlamıştır. Yang ve Lie (2020) Kore kolektivizminin artık 'seçici kolektivizm (selective collectivism)'e doğru evrildiğini belirtir. Eskiden insanlar memleketleri ve okudukları okullara göre gruplaşırken artık kişiler kendi seçtikleri grupların bir parçası olmaktadır. Grup üyeleri daha özerk, grup/topluluk kuralları daha gevşek olabilmektedir (Yang & Lie, 2020).

Araştırmaların gösterdiği gibi Kore toplumu geleneksel zincirlerini kırabilmiş, eski alışkanlıklarını terk etme eğiliminde, kadının sosyal olarak kendine yer edinebildiği modern bir toplum haline gelmektedir. Dil ve toplum arasındaki yakın ilişki göz önünde bulundurulduğunda yaşam tarzındaki, dünya görüşündeki değişiklikler aşama aşama dile de yansımaktadır. Özellikle yüz yıllarca kadının aile içinde hep erkeğin gerisinde olmasından kaynaklı aile içindeki ayrımcı hitapların da bu değişimden etkilenmemesi kaçınılmazdır.

HİTAPLAR

Hitap, KDK'nın Standart Dil Sözlüğü'nde "kişiyi ya da nesneyi çağırma veya adlandırma sözcüğü" (Kore Dil Kurumu Standart Dil Sözlüğü, 2023) olarak tanımlanır. Wang ve diğerleri (2005)'da ise "konuşucu, muhatabıyla konuşurken muhatabı adlandırmak için kullandığı sözcükler, sözcük grupları veya ifadeler" olarak tanımlanmaktadır. Türköz (2009, s. 88)'nde, Korecedeki hitapların kişiyi gösterirken (ciçingio) ve kişiyi çağırırken kullanılanlar olarak iki sınıfta incelendiği belirtilir.

Hitaplar literatürde yalnızca dilsel bir olgu olarak değil toplumsal boyutları olan bir fenomen olarak ele alınmıştır. Keskin (2020), hitapları milli kültür dil-dünya görüşünün başlıca meselesi olarak değerlendirir. Ona göre hitaplar toplumların milli ve kültürel değerlerine, kimliklerine yönelik bilgi sahibi olmamızı sağlayan kültürel kodlardır. Hitapları, kültürel kodları bünyesinde taşıyan ve yansıtan, bu yönüyle de bir bakıma kapsülleşmiş bilgi birimleri olarak değerlendirmek mümkündür. Bu doğrultuda bir kültürde anneye nasıl, babaya nasıl, çocuğa nasıl, büyük ve küçüklere, asta ve üste nasıl hitap edileceği vb. hususlar, kültürün dünya görüşünde şekillenmiş, kültürel haritada yerleşik bir durumda bulunmaktadır (Keskin, 2020, s. 772).

"Bir kişinin başkasına kullandığı hitap sözcüklerinden o kişilerin birbirlerini yalnızca tanıdıklarını mı, birbirlerine yakın kişiler mi olduklarını, iş arkadaşı olup olmadıklarını ya da aralarında ast-üst ilişkisi olup olmadığına dair çıkarımda

bulunabiliriz” (Kim, 2005, s. 245). “Dil-kültür ilişkisi açısından bakıldığında herhangi bir dildeki hitap sistemini iyi bilmek o toplumun kurallarının kavranmasında destek sunar” (Türközü, 2009, s. 87).

Hitaplar, dil, kültür ve toplumun anlaşılmasına yardımcı olan bir olgu olarak çeşitli yönleriyle ele alınabilir. Korecede hitaplar bireyler arası hiyerarşiyi gösteren saygı dili olgusuyla da yakından ilişkilidir. Kore dilindeki hitapları zenginleştiren ve bir derece daha karmaşıklaştıran da budur.

Araştırmacılar Korecedeki hitapları kullanım yerlerine, bağlamlarına göre sınıflamış ve toplumdilbilimsel bakış açısıyla analiz etmişlerdir. Korecedeki hitaplar Park (2005) tarafından isim hitabı, unvan hitabı, akrabalık hitabı, zamir hitabı, genel unvan hitapları ve diğer hitaplar olarak başlıklandırılmıştır. Lee (2008) hitapları zamir hitapları, özel isim ve unvan hitapları, akrabalık hitapları olarak sınıflamaktadır. Türközü (2009) ise çalışmasında Korecedeki hitap sistemini unvan, akrabalık, zamir ve genel hitap şekilleri ile sınırlayarak ele almaktadır. Her biri ayrı ayrı Kore kültürünün taşıyıcısı konumunda olup kendi içinde oldukça zengin sistemlerdir.

Tüm bu hitap grupları içinde akrabalık hitapları önemli bir yer tutmaktadır. Korelilerin aile ile ilgili olarak geliştirdiği değer yargıları, kolektivist kültürel yapısı, toplumsal hiyerarşi, kadının toplumsal ve aile içi statüsü hakkında çok sayıda bilgi sunar.

Korecedeki Akrabalık Hitapları ve Genel Özellikleri

Çekirdek ve geniş aile üyelerini de içine alan tüm kan bağı bulunan kişilere seslenmek veya onlardan bahsetmek için kullanılan sözcükler akrabalık hitaplarıdır. Korece, akrabalık hitapları bakımından oldukça kendine özgü, Kore kültürünü çok açık bir şekilde yansıtan özelliklere sahiptir. Bireyler arasındaki yaş farkı, akrabalık ilişkisi, samimiyet gibi unsurlar akrabalık hitaplarını çeşitlendirmiştir. Binlerce yıllık yaşam tarzını, aile anlayışını bünyesinde barındırır. Akrabalık hitapları yalnızca aile ya da akrabalık ilişkisi bulunan dinleyiciye seslenmek için kullanılan sözcüklerden ibaret değildir; toplumun bir aynasıdır da.

Korecede yaş, cinsiyet ve dinleyicinin evli olup olmaması gibi faktörler akrabalık hitaplarının kullanımını açısından belirleyici unsurlardır. Kore toplumunda yaş, kişiler arasındaki hiyerarşiyi belirleyen en önemli faktördür. Evlilik, geleneksel Kore toplumunda bir kişinin çocukluktan çıkması ve yetişkin olarak kabul görmesi anlamına gelir. Benzer şekilde cinsiyetin de hitaplarda belirleyici olduğu ortadadır.

Yalnızca dinleyicinin değil konuşucunun cinsiyeti de uygun hitabı benimsemeye etkindir.

Korecedeki hitapların kişiyi gösterirken ve kişiyi çağırırken kullanılan hitaplar olarak ikiye ayrılması (Türközü, 2009, s. 88) gibi akrabalık hitapları da ikiye ayrılmaktadır. Akrabalık hitapları akraba kişiye doğrudan hitap ederken kullanılan sözcükler ile o kişiden bahsederken kullanılan terimler olarak iki ayrı şekilde incelenir.

Korecedeki akrabalık hitaplarının öne çıkan özellikleri şu şekilde sıralanabilir:

- Akrabalar arasında isim hitabı oldukça sınırlıdır. Toplumda yaş hiyerarşisi çok önemli olduğu için bu durum akrabalık hitaplarında da kendini gösterir. Kardeşler arasında küçük olan büyüğe ismiyle hitap edemez. Arada bir yaş bile olsa küçük olan büyük kardeşe “abi abla” şeklinde hitap etmek durumundadır.

- Korecede abi ablaya yönelik kullanılan hitaplar konuşucunun cinsiyetine göre değişir. Örneğin “abla”, konuşucu kadınsa “ionni”, erkekse “nuna” halini alır. “Abi” sözcüğü de aynı şekilde konuşucu kadınsa “obba”, erkekse “hyionğ” biçiminde kullanılır.

- Yaş hiyerarşisi yalnızca kardeşler arasında değil, kuzenler ve eşlerin kardeşlerine seslenirken de etkindir. Kuzenler arasında yaşça küçük olan, büyük olana ismiyle hitap edemez. Kadın, kocasının kardeşlerine hitap ederken de onların yaşlarını gözetmelidir. Örneğin kadın, kocasının erkek kardeşine “sıobanğnim, “doryionnim” diyebilirken abisine “acubionim” şeklinde hitap eder. Üçünde de saygı eki -nim’in bulunması dikkat çekicidir.

- Sevgililer arasında akrabalık hitabı kullanılır, evlilik ve çocuk sahibi olmayla değişir. Sevgililer arasında yaş farkı varsa abi abla terimleri kullanılır. Kadın partnerinden küçükse “obba”, erkek küçükse “nuna” sözcükleriyle seslenirken evlendikten sonra “yıobo, danğşin” sözcükleri tercih edilir. Bu durum, ilk çocuk doğduktan sonra tekrar değişir; “çocuğun adı+ıomma/abba (anne/baba[sı])” formatı benimsenir (örnek: Minsu omma/abba [Minsu’nun annesi/babası]). Birden fazla çocuğu olan eşler birbirine en büyük çocuğun ismini kullanarak seslenmeye devam ederler. Yaşlılık dönemindeki hitaplar da değişmektedir. Son yıllarda bazı evli çiftler arasında evlenmeden önceki hitapların veya doğrudan isim hitabının kullanılmaya devam edildiği de not edilmelidir. Ancak özellikle ebeveynlerin ve büyüklerin yanında çiftler arasındaki hitaplara dikkat edilmesi gerekliliği aileden aileye değişmekle birlikte devam ettiği söylenebilir.

• Evlilik ve çocuk sahibi olma gençlerin yetişkin olarak kabul edilmesinde önemli yaşam döngülerindedir. Hitaplar da buna bağlı olarak değişir. Örneğin, anne baba çocuğu yetişkin olup evlendiğinde ona ismiyle hitap etmeye devam etmekle birlikte torun doğduktan sonra “torunun ismi+annesi/babası” şeklinde seslenmeye başlar. Örnek vermek gerekirse bir anne baba Cholsu adındaki çocuğunun Minsu adında çocuğu olduktan sonra çocuğuna “Minsu’nun babası/annesi” anlamına gelen “Minsu ıııom/ıomııom” şeklinde seslenir.

• Evlilik durumunun değiştirdiği bir diğer hitap kadının, kocasının küçük erkek kardeşlerine yönelik kullandığı hitaplarda görülür. Bekar erkek kardeşe “doryıonnim”, evli erkek kardeşe “sıobanğnim” olarak hitap edilir.

• Kadın ve erkek birbirlerinin kardeş/abi/ablalarına farklı şekillerde hitap eder. Kadının, kocasının kardeşlerine yönelik kullandığı hitaplarda saygınlştırma anlamı katan -nim takısı bulunurken erkeğin karısının kardeşlerine kullandığı hitaplarda saygı içeriği bulunmaz. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde detaylandırılacaktır.

• Kadın ve erkek evlendikten sonra birbirlerinin anne babalarına saygılı seslenmek zorundadır. Kadın kocasının anne babasına “ıomıonim/ıomıoni, abıonim/abıoci” olarak seslenirken, erkek karısının anne babasına “canğınıorın/abıonim”, “canğınıorın/abıonim” olarak hitap eder. Aksi durum saygısızlık olarak değerlendirilir.

• Korecede neredeyse her akrabalık ilişkisine bir isim verilmiştir ancak bazılarına ait özel adlandırmalar bulunmaz. Eski Kore toplumunda kadınla erkeğin aynı ortamda bulunma durumu çok sınırlıydı. Birbirleriyle karşılaşma ihtimali olmayan gelin ve görümcesinin eşi arasında herhangi bir hitap gerekmemekteydi. Ancak toplum yapısı çok değiştiğinden bu iki kişinin bir araya gelmesi doğal hale gelmiş fakat birbirleri için belirlenmiş hitap olmaması günümüzde bir eksiklik olarak hissedilmeye başlanmıştır (Sim, 2013). Bu sorunu çözmeye yönelik 1992’de öneriler sunulsa da Sim (2013), bu hitapların farklı sebeplerden ötürü gerçek hayatta pek kullanılmadığını tespit etmiş ve bu durumu aile hitaplarındaki sorun olarak değerlendirmiştir.

• Anne baba sözcüklerinin samimiyet içeren formları vardır ve bunlar çocuklar tarafından hitap olarak kullanılır. Iomıoni→ıomma, abıoci→abba olarak samimi forma dönüşür. Ancak çocuklar evlendikten sonra yetişkin kabul edildiklerinden yakınlık içermeyen hitaplar kullanmaya başlarlar: abba→abıoci. Bu durum özellikle erkeklerde daha belirgin olmaktadır. Erkekler evlendikten sonra babalarına

küçükken hitap ettiklerinden farklı hitap etmeye başlar. Kadınlarda da benzer durum olsa da erkeklere göre daha esnek olduğu söylenebilir. Özellikle son yıllarda aileler katı bir şekilde bu geleneği sürdürmemekte, evlatların kendileri evlendikten sonra da önceki gibi hitap etmeye devam ettikleri durumlar da görülmektedir.

- Hayatta olan anne babaya samimi form olan hitaplar kullanılırken (örn: ıomma/abba) vefat ettiklerinde saygılı kullanıma geçilebilmektedir (ıomıonim/abıonim).

- Akrabalık hitapları akraba olmayan kişiler arasında da yaygın olarak kullanılır. Örneğin aralarında yaş farkı olan iki samimi kişi konuşurken yaşça küçük olan, büyüğe “abi/abla” olarak seslenir. Burada temel kıstas yaş ve samimiyettir. Bu durum sevgililer arasında da geçerlidir.

AKRABALIK HITAPLARINDA KADIN: CİNSİYETLER ARASI ASİMETRİ

Korecedeki akrabalık hitapları geçmişten bugüne taşınan yığınla değer, bakış açısı, alışkanlıkları içinde barındırmaktadır. Kadının toplumdaki yeri ile ilgili direkt çıkarımlar yapabildiğimiz noktaları ile akrabalık hitapları dikkat çekicidir. Geçmişten bu yana ataerkil bir yapıyla şekillenmiş toplum ve aile anlayışı hitaplara da olduğu gibi yansımıştır. Hitaplar, literatürde toplumdilbilimciler tarafından çeşitli yönleriyle ele alınmakta ve modern toplumda kadının statüsü ve cinsiyetler arası asimetrik olan kısımları açısından vurgulanmaktadır.

Akrabalık hitapları ile ilgili gerek akademisyenlerin yaptığı çalışmalar gerek halkla yürütülen anket çalışmalarının işaret ettiği en önemli sorun erkeğe yönelik hitaplarda saygınlık unsurlarının bulunması, kadınıkinde bulunmaması dolayısıyla kadının daha alt statüye konuyor olmasıdır. Akrabalık hitaplarında erkek merkezli aile ve toplum anlayışı baskın olup günümüzde bu özellik kadına yönelik ayrımcılık olarak değerlendirilmektedir. Kore Savaşı'ndan sonra geçirdiği hızlı endüstriyel dönüşüm, gelişen demokrasisi ve eşitlik bilinciyle günümüzde modern bir toplum haline gelmekte olan Korelilerde aile/sülale içinde kullanılan bu hitaplar sorun teşkil etmeye başlamıştır.

Lee (2018, s. 55), Korecedeki akrabalık hitaplarında cinsiyetçi ifadelerin özellikle çok olduğunu, bu ifadelerde kadının erkeğe göre alt konuma yerleştirildiğini belirtir. Bu ayrımcı hitaplara örnek olarak evli kadın ve erkeğin birbirlerinin ebeveynlerine kullandıkları hitapları gösterir. Lee (2019, s. 57), geleneksel akrabalık hitapları yüzünden her bayramda medyada aile içinde anlaşmazlıklar, uyumsuzluklar çıktığına dair haberlerin yer aldığını ve özellikle kadının, eşinin kız ve erkek

kardeşlerine yönelik kullandığı hitapların bu anlaşmazlıkların temelinde yer aldığını belirtmektedir.

Cinsiyet eşitliği ilkesiyle uyuşmayan akrabalık hitaplarına halkın bakış açısı araştırmalara konu olmuştur. Gerek devletin gerekse araştırma şirketlerinin halkla gerçekleştirdiği anket çalışmalarında geleneksel akrabalık hitaplarının sorunlu yanlarından biri olarak kadının toplumsal statüsünü erkeğe göre daha aşağı bir seviyede tutması olduğu ortaya çıkmaktadır. Modern Kore toplumunun akrabalık hitaplarına bakış açısı bölümünde gösterileceği üzere cinsiyetçi özellikler barındıran akrabalık hitaplarının özellikle gençler ve kadınlar tarafından onaylanmadığı ve düzeltme talep edildiği anlaşılmaktadır.

Gerek literatür taraması esnasında tespit edilen gerek anket çalışmalarında işaret edilen gerekse tarafımızca tespit edilen akrabalık hitaplarındaki cinsiyet ayrımcılığı barındıran unsurlar genel olarak aşağıdaki gibi toparlanabilir:

- Kadın ve erkeğin kayınvalide ve kayınpederine seslenme biçimleri:

oKadın: ıomıonim/abıonim

oErkek: canğmonim/canğınıorın

Buradaki temel sorun kadın, kayınvalide ve kayınpederine “anne, baba” anlamına gelecek şekilde hitap ederken erkeğin kayınvalide ve kayınpederine seslenmek için bambaşka sözcükler tercih etmesidir (Lee, 2018, s. 55). Erkeğin kullandığı hitapları daha iyi anlamak için sözcüklerin anlam içeriğine bakmak faydalı olacaktır. Kayınpedere yönelik kullanılan “canğınıorın” sözcüğü kelimesine çevrildiğinde “büyük insan yetişkin” şeklinde bir anlam çıkarken, kayınvalide için kullanılan saygı eki çıkarılmış “canğmo” sözcüğü ise kelimesine kelimesine “erişkin anne”dir. Erkeğin kayınvalide ve kayınpederine karısının durumunda olduğu gibi doğrudan “anne, baba” sözcükleriyle hitap etmemesi cinsiyet eşitsizliği bağlamında değerlendirilmektedir.

- Kadının evlendikten sonra kendi anne babasından bahsederken kullandığı sözcükler:

oBaba: çincıonğ¹ abba/Busan² abıoci

¹ Çincıonğ kelimesinin anlam içeriğini oluşturan iki hanca (eski Çince) sözcük vardır. İlki “samimi”, ikincisi “evin avlusu” anlamına gelir.

² Busan Kore'nin en büyük ikinci şehridir. Burada babanın Busan'lı olduğu kastedilmektedir.

oAnne: çincionğ ıomma

oAile evi: çioğa

oKocasının aile evi: şideg

Geleneksel olarak, kadın evlendikten sonra kocasının ailesinin yanına taşınır ve bu aile, asıl ailesi olarak kabul edilir. Bu yüzden, kadın kendi anne babasından bahsederken, kayınvalidesi ve kayınpederinden ayırmak için farklı hitaplar kullanmak zorunda kalmıştır. “Busan abıoci” örneğinde olduğu gibi kız evlenince memleketi dışında bir aileye gelin gittiğinde kendi babasından bahsederken hitabın önüne geldiği memleketin adını ekler. Ayrıca “çincionğ abba/ıomıoni” gibi terimler de kullanılabilir. Erkek ise evlendiğinde kendi anne babasından evlenmeden önceki hitaplarıyla bahsetmeye devam eder. Benzer mantık evli kadın ve erkeğin anne, baba ve kardeşlerinin yaşadığı evden bahsederken de geçerlidir. Erkeğin ailesinin evinden “şideg” olarak, kadının ailesinin evinden “çioğa” olarak bahsedilir. “Deg” Korecede “ev” kelimesinin saygınlştırılmış halidir. Yaşça veya statü olarak büyük kimselerin evi için kullanılır. Ancak kadının ailesinin yaşadığı ev için saygınlştırma ifadesi yer almaz. Bu farklar cinsiyet eşitliğine aykırı bir durum olarak değerlendirilmektedir.

- Anne ve baba tarafından akrabalara yönelik kullanılan hitaplar farklıdır. Örneğin; torun, babaanne/dedesine “halmıoni, harabıoci” hitaplarını kullanırken anneanne/dedesine, bu sözcüklerin başına “dış” anlamındaki “ve” sözcüğünü ekleyerek “vehalmıoni/veharabıoci” şeklinde hitap eder. Benzer durum amca/dayı hitapları için de geçerlidir. “Samçon” amca anlamına gelirken “vesamçon” dayı anlamına gelir. Geleneksel toplumda kadın evlenerek yeni bir aileye girer ve o ailenin ferdi olarak çocuk dünyaya getirirdi. Kendi ailesi bu yeni ve asıl ailenin “dışında” görülürdü. Bu bağlamda “dış” sözcüğü anneanne, dede, dayı gibi akrabaların adlandırmasında kullanılmıştır. Bu durum erkek merkezli bakış açısının hitaplardaki yansımalarından biridir.

- Eşler arasında “yıobo” en genel hitap olmakla birlikte birbirlerinden başkalarına bahsederken kullandıkları adlandırmalarda geleneksel kadın erkek rollerinin izleri görülür. Erkek karısından bahsederken sırasıyla “ev insanı”, “iç(eri) insanı” anlamlarına gelen “cibsaram”, “ansaram” sözcüklerini kullanır. Erkeğin ailenin geçiminden sorumlu olduğu, kadının da ev işleri ve çocuk bakımından sorumlu olduğu geleneksel aile yapısı ve erkek merkezli kültürün etkisiyle bu adlandırmalar çıkmıştır ve toplumda hala kullanılmaktadır.

• Eşlerin, birbirlerinin kardeşlerine kullandıkları hitaplarda kadını daha alt pozisyonda konumlandıran bir diğer unsur kadının, kayınbiraderine ve görünmesine saygınlştırma anlamı içeren hitapları kullanmasından ileri gelir. Evlenmemiş kayınbirader için kullanılan “doryionnim” sözcüğündeki –nim takısı saygınlştırma anlamı katar. Geçmişte soylu ailelerin bekar oğullarına kullanıldığı da bilinmektedir. Kocanın evli erkek kardeşi için kullanılan “sıobanğnim” sözcüğünde de bu saygınlştırma takısı kullanılır ve sözcük zaten “koca” anlamına gelmektedir. “Agaşi” sözcüğü de kadının kocasının kız kardeşi için kullandığı sözcüktür ve saygınlştırma anlamı içerir. Kadının, kocasının ablasına “hyionğnim” sözcüğüyle seslenmesi de –nim takısından dolayı saygı anlamı içerir. Ancak erkek, karısının kardeşlerine “çionam” (kayınbiradere), “çioce/çiohyionğ” (baldız) sözcüklerini kullanır ve bunlar saygınlştırma anlamı içermez. Bu kullanımlar erkek merkezli bakış açısının hitaplardaki yansımalarından biridir. Bu durum eskiden dikkat çekmese de günümüzde kadını aşağılayıcı olarak değerlendirilmekte ve şikayet konusu olmaktadır.

• Babanın abisi ya da erkek kardeşine “samçon” ile birlikte “büyük/küçük baba” anlamına gelen “kın abba/cagin abba” sözcüklerinin kullanılması dikkat çekicidir. Bu kişilerin eşleri için de “kın/cagin ionma” sözcükleri kullanılır. Baba ve erkek soylu kültür temelli olarak Korecede babanın kardeşi ve onun eşi ebeveyn dışındaki en yakın kan bağına sahip kişiler olarak değerlendirilir. Dayıya yönelik bu şekilde bir kullanım bulunmamaktadır. Korecede amca ve amcanın eşi için kullanılan özel sözcükler bulunmasına rağmen annenin kardeşi olan dayı için bulunmaması Kore toplumunun ataerkil yapıya sahip olmasından kaynaklanmaktadır (Türközü, 2009, s. 98).

Korecedeki akrabalık hitaplarında yer alan cinsiyetçi unsurlar bu şekilde özetlenebilmektedir. Bu unsurların varlığı akrabalık hitaplarında kadının toplumdaki yeriyle ilgili olumsuz bir durum olduğunu göstermektedir.

Modern Kore Toplumunun Akrabalık Hitaplarındaki Asimetriye Bakış Açısı

Akrabalık hitapları ile geleneksel toplumun kadına bakış açısı arasındaki ilişki yukarıda ele alındı. Fakat geçmişten bugüne sosyokültürel olarak önemli bir dönüşüm yaşamış modern Kore toplumunda anadil konuşucularının akrabalık hitapları ile ilgili algısını derinlemesine incelemek bu hitaplarla ilgili atılan adımları anlamak açısından önemlidir.

Binlerce yıldır erkek egemen bir anlayışla yoğrulmuş akrabalık hitaplarının değişen topluma ayak uyduramadığı yönünde düşünceler bulunmakta ve bu hitapların kullanılması halkın bir kesiminde rahatsızlık yaratmaktadır. Son yıllarda halkın akrabalık hitapları ile ilgili ne düşündüğü, bunların ne yaygınlıkta kullanıldığı gibi soruların cevaplarını bulmak için devlet kurumları ve çeşitli araştırma şirketleri halkın nabzını ölçen araştırmalar yürütmektedir. Bu araştırmalar aşağıda tek tek ele alınmıştır.

Toplumsal İletişim İçin Dil Kullanımı Araştırması

KDK, 2017’de halkın dil kullanımını ve algısını ölçme amacıyla farklı şehirlerden 10-60 yaş arası dört bin katılımcıyla bir çalışma yürütmüştür. Çalışmanın sonucunda yayınlanan “Toplumsal İletişim İçin Dil Kullanımı Araştırması” başlıklı raporda 2011’deki içerikle günümüzde dil konuşucularının kullandığı dilin birbiriyle ne kadar uyduğu ile hitaplar, selamlaşma sözcükleri, saygı dilinden doğan anlaşmazlık durumuyla yeni bir dil görgü kuralları geliştirilmesine ihtiyaç olup olmadığı tespit edilmek hedeflenmiştir. Böylece halkın çoğunluğunun gündelik dille ilgili yaşadığı rahatsızlıkları anlayıp yeni bir terminoloji oluşturma süreci için altyapı oluşturulmuştur. Araştırma sonucunda hitaplar açısından halkın 2011’de yer alan kurallardan farklı kullanımlar benimsediği ortaya çıkmıştır (Na vd, 2017). Bu çalışmanın ele aldığı hitaplardaki ataerkil unsurlarla ilgili olarak halk bunların düzeltilmesi gerektiğini dile getirmiştir. Katılımcıların ayrımcı olarak düşündükleri ve kullanırken en zorluk yaşadıkları hitaplar Tablo 1’de sunulmuştur.

Tablo 1. Halkın akrabalık hitapları ile ilgili düşüncesi (Toplumsal İletişim İçin Dil Kullanımı Araştırması)

Eşlerin kardeşlerine yönelik hitaplar ('doryionnim, 'çionam, çioce')	Değişmeli (%65,8)	Değişmemeli (%34,2)
Eşlerin aile evlerine yönelik hitaplar ('şideg', 'çioğa')	Değişmeli (%59.8)	Değişmemeli (%40.2)

Kadın kocasının kardeşlerine 'doryionnim, agaşi' gibi onları saygınlığa taşıyan hitaplar kullanırken erkek, karısının kardeşlerine hiçbir saygınlık taşımayan 'çionam, çioce' hitaplarını kullanır. Bu durumun değişip değişmemesi gerektiği ile ilgili sorulan soruya katılımcıların büyük çoğunluğunun değişmesi gerekir yönünde yanıt verdiği görülmektedir. Eşlerin anne, baba ve kardeşlerinin

yaşadığı ev için kullandığı hitapların da değişmesi yönünde görüş bildirenlerin oranı daha yüksektir (Tablo 1).

Çağa Uymayan Hitaplar, Halka Sorduk

Toplumun akrabalık hitaplarına bakış açısını yansıtan bir diğer çalışmayı Yolsuzluk Karşıtı & İnsan Hakları Komisyonu ve KDK ortaklaşa yürütmüştür. Sonuçları 2018'de "Çağa Uymayan Hitaplar, Halka Sorduk" başlıklı araştırmada raporlaştırılmıştır. 8254 katılımcının akrabalık hitapları ile ilgili düşünceleri sorulmuş; cevap ve yorumları analiz edilmiştir. Sorulardan biri kadının kocasının kardeşlerine yönelik kullandığı hitaplarla ilgilidir. "Kadın evlendikten sonra kocasının erkek kardeşlerine 'doryionnim/sıobanğnim' ve kız kardeşine "agaşi" olarak hitap etmeye devam etmeli mi? Bu hitaplar değiştirilmeli mi?" şeklindeki soruya katılımcıların %86,8'i "değişmeli" yönünde fikir belirtmiştir. Değişmeli diyen katılımcıların çoğunluğunu kadınların oluşturduğu not edilmeli. 4.945 kişinin yalnızca 604'ü erkektir. "Olduğu gibi devam etmeli" diyen katılımcıların da çoğunluğunu erkekler oluşturmaktadır. Çalışmada mevcut hitapların nasıl değişmesi gerektiği de sorulmuştur. Katılımcıların %58,1'i erkeğin karısının kardeşlerine yönelik kullandığı 'çionam', 'çioce' hitaplarının karşılığı olarak "bunam, buce"yi önermiştir. %53,9 oranındaki katılımcı ise "isim+şi³" şeklinde bir hitabın uygun olabileceğini belirtmiştir. Aynı çalışmada "erkeğin ailesinin yaşadığı ev için saygı içeren 'şideg' kullanılıyor ancak kadının aile evi için saygı anlamı barındırmayan 'çioğa' kullanılıyor. 'Çioğa' kelimesini saygılaştırmak için 'çiodeg' kelimesinin üretilmesi için ne düşünürsünüz?" sorusuna da %87,4 ile katılımcıların çoğu olumlu yanıt vermiş (Yolsuzluk Karşıtı&İnsan Hakları Komisyonu ve Kore Dil Kurumu, 2018).

4. (Dördüncü) Aile Araştırması

Bir diğer araştırma Kadın ve Aile Bakanlığı'nın 2021 tarihli 4. Aile Araştırması'dır. Raporda ataerkil aile hitaplarının iyileştirilmesi gerektiğini düşünenlerin oranı 20-40 yaş arası %56,5 olmuşken, 70 yaş üzeri katılımcılarda bu oran yalnızca %27,1 olmuştur (Kadın ve Aile Bakanlığı, 2021). Bu sonuç, akrabalık hitaplarının çoğunlukla genç nesilde rahatsızlık yarattığını göstermektedir.

³ "Şi" Türkçede tam karşılığı bulunmamakla birlikte mesafeli ama daha eşitler arasında kullanılan bir hitap biçimidir. Genellikle isme eklenir.

Devlet kurumları tarafından yürütülen bu çalışmalarda akrabalık hitaplarının cinsiyet ayrımı barındıran kısımları halk tarafından şikâyet konusu olsa da tam tersi yönde sonuç veren çalışmalar da bulunuyor.

Realmeter

Halkın akrabalık hitapları ile ilgili algısını ölçen bir başka çalışma Kore'nin önde gelen araştırma şirketi Realmeter tarafından ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan 19 yaşından büyük farklı siyasi görüşlerden 504 kişilik bir örnekleme 2019'da yürütülmüştür. Bu çalışmada katılımcılara “çionam” ve “doryionnim” hitaplarının kadına yönelik cinsiyetçi bir anlam taşıyıp taşımadığı sorulmuştur. Çalışmada katılımcıların aşağı yukarı %50'si bu hitapların cinsiyetçi bir anlam barındırmadığını, %32'si ise barındırdığını belirtmiştir. Ancak cevaplar cinsiyetlere göre analiz edildiğinde dikkat çekici bir sonuç ortaya çıkmıştır. Çalışmaya katılan erkeklerin neredeyse %64'ü bu hitapların cinsiyetçilik içermediğini, aşağı yukarı %19'u ise içerdiğini belirtti. Kadınların ise %45'i bu hitapların cinsiyetçilik içerdiği yönünde görüş bildirdi (Realmeter, 2019). Bu çalışmaya göre kadınlar ve erkekler bu hitaplar konusunda farklı düşünüyor.

Kamuoyu İçindeki Kamuoyu

Araştırma şirketi Hankook Research de 2019'da internet üzerinden bin kişiyle akrabalık hitaplarının algılanmasına yönelik bir anket çalışması yürütmüş ve çalışmanın sonucunu “Kamuoyu İçindeki Kamuoyu” adlı raporda paylaşmıştır. “Mevcut akrabalık hitapları ataerkil özellikler taşıyor” seçeneğine “katılıyorum” şeklinde cevap veren katılımcıların oranı %72 olmuştur. Katılımcıların %62'si akrabalık hitaplarının toplumda değişen değer yargılarını yansıtamadığını, cinsiyetler arasında asimetric özellikler taşıdığına katıldığını belirtmiştir. Kadınların daha yüksek oranda asimetric hissettiği de görülmektedir. 20'li ve 30'lu yaşlardaki kadın katılımcıların %80'inden fazlası hitapları cinsiyetçi bulurken erkeklerin akrabalık hitaplarının cinsiyetler arası asimetric içerdiği fikrine katılma oranı aynı yaş grubunda ve 60 yaş üzerinde ciddi oranda düşüş göstermiş. Bu yaş grubundan erkek katılımcıların yarısından azı bu düşünceye katıldığını belirtmiştir (Seung, 2019).

Halkın talep ve şikâyetlerini iletebildiği Mavi Saray⁴'a bağlı bir platform olan Mavi Saray Panosu'nda 2017 ve 2018'de akrabalık hitaplarındaki kadına yönelik ayrımcı ifadelerden şikâyetçi olanların değişim talepleri yer aldı (Lee, 2018). Bu

⁴ Güney Kore devlet başkanının resmi ikametgahıdır.

taleplerde de özellikle evlendikten sonra kadınların ve erkeklerin kayınpederlerine kullandıkları hitaplar şikâyet konusu olmuştur.

Bu çalışmaların ortaya koyduğu gibi Korecedeki akrabalık hitapları halkın bir kısmında rahatsızlık yaratmaktadır. Hitaplardaki cinsiyet ayrımcılığının en çok kadınları rahatsız ettiği de çalışmalarda ortaya çıkan bir gerçektir.

DEVLETİN AKRABALIK HİTAPLARI İLE İLGİLİ TUTUMU: DİLDEKİ GÖRGÜ KURALLARINI SİSTEMATİKLEŞTİRME ÇALIŞMALARI

KDK, 1992 ve 2011’de akrabalık hitaplarıyla ilgili karmaşıklıkları gidermek ve bir standart oluşturmak için çekirdek ve geniş ailede kullanılan hitapları düzenleyen rehberler yayınlamıştır. Bu kılavuzlarda aile içinde ve akrabalar arasında kullanılması uygun hitaplar detaylıca anlatılmaktadır. Hitapların yanı sıra akraba kişiden bahsederken kullanılan adlandırmalar da kılavuzlara dahil edilmiştir.

2011; 1992’de oluşturulan hitaplar, selamlaşma ifadeleri ile saygı dilini standardize etme ve karışıklıkları minimize etmeyi amaçlayan kılavuzun değişen topluma ayak uyduracak şekilde güncellenmiş halidir. Bilim insanlarından oluşan bir danışma kurulunun yirmi yıl içinde Kore toplumunda ve aile yapısında meydana gelen değişiklikleri dikkate alarak 2011’de çıkardığı bu kılavuzda 1992’deki başlıklar revize edilmiştir. Kılavuzda aile içinde, iş ortamında kullanılan hitaplar, saygı dili, günlük dildeki ve özel durumlardaki selamlaşma ifadeleri ele alınmıştır (Kore Dil Kurumu, 2011). En büyük yer aile ve akrabalara kullanılan hitaplara ayrılmıştır. Bu bölümde sırasıyla anne, baba ve çocuklar; gelin ve kayınvalide; kayınpeder, damat ve kayınvalide-kayınpeder arasındaki hitaplar, kadının kocasına, erkeğin karısına, kadının ve erkeğin birbirlerinin kardeşleri ve onların eşlerine yönelik ve diğer aile bireyleri arasındaki hitaplar düzenlenmektedir.

Her ne kadar 2011’de akrabalık hitapları ve dil kullanımları revize edilmiş olsa da ayrımcı unsurlarla ilgili gerek halk nezdinde hala sıkıntıların devam etmesi gerek akademisyen, araştırmacıların ve basının akrabalık hitaplarındaki sorunlara işaret etmesiyle yeni bir düzenlemeye gidilmesine gerek duyulmuştur. Bu bağlamda KDK, 2018’i yayınlamıştır. 2018, 1992 ve 2011’den farklı olarak hitaplarla sınırlandırılmış ve daha eşitlikçi bir tarz benimsemiştir. 2018, halk araştırmalarındaki sonuçlar baz alınarak, bilimsel konferanslar düzenlenerek, anket çalışmaları yürütülerek gerek kadın örgütlerinin görüşleri gerekse de uzman görüşleri alınarak hazırlanmıştır. Bu kılavuzda toplumda cinsiyet eşitliği algısının yaygınlaşmasına paralel olarak akrabalık hitaplarındaki kadına yönelik ayrımcılık içeren kullanımlar elenmeye

çalışılmış, akrabalık hitapları basitleştirilerek karmaşa giderilmeye çalışılmıştır. Tablo 2’de üç kılavuzun karşılaştırmalı olarak incelenmesi sonucu Korece akrabalık hitaplarında yer alan cinsiyetçi unsurlardaki değişimler yer almaktadır. Kılavuzlar analiz edilirken hitaplar ve adlandırma sözcüklerindeki kadına yönelik ayrımcı unsurlar hedeflenmiştir. Kılavuzlar adlandırmaları çok geniş perspektifte incelemiş, bir kişiden kimlere bahsederken hangi adlandırmanın kullanılacağını tek tek ele almıştır. Bunların içinden en genel olanlar seçilerek Tablo 2’de yer verilmiştir. Tabloda 2018’de görülen eşittir işareti, eski kılavuzlardaki kullanımların aynen kabul edildiğini, diğerlerinin bunlara öneri niteliğinde olduğunu göstermektedir.

Tablo 2. Kadına yönelik ayrımcı hitaplardaki değişimler

İlişkiler		1992	2011	2018
Evli kadın ve erkeğin kendi ailesine yönelik hitapları	Evli kadının kendi anne babasına yönelik adlandırması	memleket+ıomıoni çincıoğ ıomıoni	çincıoğ ıomıoni, ıomıoni, ıomma memleket+ıomıoni	bonga ıomma/ıomıoni/ıomıonim çincıoğ ıomma
		memleket+abıoci çincıoğ abıoci	abıoci çincıoğ abıoci memleket+abıoci	bonga abba/abıoci/ abıonim çincıoğ abba
	Evli erkeğin kendi anne babasına yönelik hitabı ve adlandırma	ıomıoni	ıomıoni	= bonga ıomma/ıomıoni/ıomıonim
		abba, abıoci	abba, abıoci	= bonga abba/abıoci/ abıonim
Gelin ve damadın evlenmeden önceki ailelerinin yaşadığı ev	Erkeğin aile evi	şideg	şideg	bonga
	Kadının aile evi	çıoga	çıoga	bonga
Gelin ve damat ile kayınpeder ve	Gelinin kayınpederine hitabı	abıonim	abıonim	= abıoci
	Gelinin kayınpederine hitabı	ıomıonim, ıomıoni	ıomıonim, ıomıoni	=

kayınvalide arasında ki hitaplar	Damadın kayınvalide ve kayınpederi ne hitabı	canğmonim, ıomıonim canğınıorın, abıonim	canğmonim, ıomıonim canğınıorın, abıonim	= ıomıoni = abioci
	Kayınvalide ve kayınpederi n damada hitabı	soyadı+sıobanğ, isim abi(abıom), yıoboge, cane	soyadı+sıobanğ, isim torunun adı+abıom, torunun adı+abi, yıoboge	isim, savi (damat)
	Kayınvalide ve kayınpederi n geline hitabı	aga, seaga, torunun adı+ıomi(ıomıom), yeya, nıo	ıomıom, torunun adı+ ıomıom, ıomi, torunun adı+ıomi aga, seaga	= İsim myıonırı (gelin)
Karı koca arasında ki hitaplar ve adlandırmalar	Kadının kocasına hitabı ve adlandırması	<u>Yeni evli</u> yıobo, isim+şi, yıobayo, <u>Çocuk doğduktan sonra</u> yıobo, çocuğun adı+abioci/abba, <u>Yaşlanınca</u> yıobo, yıonggam, torunun adı+harabioci, çocuğun adı+abioci	yıobo, isim+şi, çocuğun adı+abioci, çocuğun adı+abba, yıonggam(saygılı), torunun adı+harabioci, dangşin	=
	Erkeğin karısına hitabı ve adlandırması	<u>Yeni evli</u> yıobo, isim+şi, yıobayo, <u>Çocuk doğduktan sonra</u> yıobo, çocuğun adı+ıomıoni/ıomma, <u>Yaşlanınca</u> yıobo, imca, çocuğun adı+ıomıoni/ıomma, torunun adı+halmıoni, dangşin	yıobo, isim+şi, çocuğun adı+ıomma, imca, torunun adı+halmıoni	=

		Adlandırma cibsaram, ansaram, gırsaram	Adlandırma cibsaram, ansaram	Adlandırma (uri)ane, ai ıomıoni/ ıomma
Eşin kardeşler ine hitabı	Kadının kocasının abisine ve eşine hitabı	Abiye acubıonım Abinin eşine hyıonğnim	Abiye acubıonım Abinin eşine hyıonğnim	Abiye = acubıoni Abinin eşine = dongşıonım
	Kadının kocasının erkek kardeşine ve eşine hitabı	Erkek kardeşine doryıonım (bekarsa), sıobanğnim (evliyse) Erkek kardeşinin eşine dongşıo	Erkek kardeşine doryıonım (bekarsa), sıobanğnim (evliyse) Erkek kardeşinin eşine dongşıo	= isim+şi, dongşeng (nim), çocuğun ismi+samçon, çocuğun ismi+cagın abba/abıoci/abıon im Erkek kardeşinin eşine dongşıonım, isim+şi
	Kadının kocasının ablasına/kız kardeşine ve onun eşine hitabı	Kız kardeşine agaşi, agişi Ablasına hyıonğnim Ablasının/kız kardeşinin eşine acubıonım (ablanın eşi)/sıobanğnim (kız kardeşin eşi)	Kız kardeşine agaşi, agişi Ablasına hyıonğnim Ablasının/kız kardeşinin eşine acubıonım (ablanın eşi)/sıobanğnim (kız kardeşin eşi)	Kız kardeşine = isim+şi dongşeng(nim) çocuğun ismi+gomo(hala) Ablasına = ıonni, nuna/nunım çocuğun ismi+gomo Ablasının/kız kardeşinin eşine = acubıoni (ablanın eşi)/mehıonğ(nim) soyad sıobanğnim mebu(nim), mece(nim) isim+şi (kız kardeşin eşi)

Anne tarafından nine ve dedeye hitap	-	harabıoci/veharabıoci halmıoni/vehalmıoni	=
---	---	--	---

Kaynak: Standart Konuşma Kılavuzu (1992), Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları (2011), Toplumsal İletişim İçin Dil Politikaları Araştırması-Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları Odağında (2018).

Geleneksel olarak kadın evlenerek kocasının ailesine girmekte ve o evin bir ferdi olmakta; çıktığı aile ise artık kadının asıl ailesi olarak kabul edilmemektedir. Fakat bu durum erkek için böyle değildir. Bu anlayışın bir ürünü olarak kadın, kendi annesi babasından söz ederken 1992 ve 2011’de “memleket+ıomıoni/abıoci” ya da “çincıong ıomıoni/abıoci” şeklinde bahsedebilirken erkek kendi anne babasından bahsederken sadece “ıomıoni/abıoci” demekle yetiniyordu. Bu durum kadına yönelik bir ayrımcılık olarak yorumlanınca 2018’de hem kadın hem erkek için mevcut kullanımlara “bonga⁵ abba, abıoci, abıonim/ıomma, ıomıoni, ıomıonim” tavsiye edilmiştir (Toplumsal İletişim İçin Dil Politikaları Araştırması-Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları Odağında, 2018, s. 133). Böylece her iki cinsiyet de aynı tabiri kullanarak aralarındaki ayrımı sonlandırmış olmakta ve iki cinsiyet arasında bir eşitlik yaratılmıştır.

Aynı düşünceyle evli kadın ve erkeğin aile evlerinden bahsetmek için kullandıkları sözcüklerde de bir eşitlemeye gidilmiştir. 1992 ve 2011’de erkeğin evlenmeden önceki evi için “şideg”, kadınıninki içinse “çıoga” sözcükleri kullanılmaktaydı. Ancak erkeğin evi için kullanılan sözcükte saygınlştırma anlamı varken kadınıninkinde yoktu. Kadına yönelik ayrımcı ve aşağılayıcı bir tutum olarak değerlendirilen bu durum 2018’de düzeltilmeye çalışılmıştır. Her iki cinsiyet için de “bonga” kelimesi önerilmiş ve aradaki fark kaldırılmıştır.

Bir başka farklılık ise gelin-kayınpeder ile damat-kayınpeder/kayınvalide arasındaki hitaplarda yapılmıştır. Gelin için 1992 ve 2011’deki babaya yönelik en saygılı “abıonim” hitabına 2018’de saygı eki içermeyen “abıoci” eklenmiştir. Benzer şekilde damat da kayınvalide ve kayınpederine saygı içeren hitapların yanı sıra “abıoci, ıomıoni” olarak da hitap edebilmekte ve bu da 2018’deki kılavuza yansıtılmıştır. Özellikle de çocuk olduktan sonra çocuk bakımında kadının ailesinin daha fazla sorumluluk almasıyla kayınvalide ve kayınpeder ile damat arasında da eskisinden daha yakın bir ilişki kurulması mümkün hale gelmiştir. Eskiden damat

⁵ Kelime anlamı olarak “asıl ev” manasına gelmektedir.

hiyerarşiye göre altta bile olsa yalnızca ismiyle veya akrabalık hitabıyla seslenmenin zor olmasından dolayı “soyad+sıobanğ” şeklinde bir format benimsenmekteydi. Yine de kayınvalidenin damadına bu formatta seslenmesi bile zor olabilmekteydi (Lee, 1994, s. 212). Fakat 2018’de hem geline hem damada hitaplarda isme yer verildiği görülmektedir. Günümüzde damada isimle seslenme ona eskiden olduğu gibi saygılı ve mesafeli yaklaşma zorunluğunun azalmasından kaynaklanmaktadır. Kayınvalide ve kayınpeder gelinlerine de kendi oğullarına seslenir gibi rahat ve samimi bir şekilde yalnızca ismiyle seslenebilmektedir. Bu durum 2018’e olduğu gibi yansıtılmıştır. Bu farklılık gelinin statüsünün yükselmesi ile ilgilidir.

Kayınpeder ve kayınvalidenin geline ve damada kullandığı 2. şahıs zamir hitaplarına bakıldığında 1992’de damadın geline göre daha üst bir seviyeye konulduğu anlaşılmaktadır. Damada genellikle yaşça küçük ama artık yetişkin olmuş kişilere seslenirken kullanılan “cane”, geline ise 2. şahıs zamirleri içindeki en düşük seviye olan “nıo” önerilmiştir. Dolayısıyla damadın saygınlığının artırılması, gelinin ise alçak bir konuma konulması söz konusudur. Ancak 2011’de “nıo” ya yer verilmemiştir. 2018 hazırlanırken oluşturulan danışma kurulunda bu durumun, eşitsizlikten kaynaklandığı dile getirilmiştir (Toplumsal İletişim İçin Dil Politikaları Araştırması-Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları Odağında, 2018, s. 38). Bu sebeple 2018’de elenmiştir.

Karı koca arasındaki hitaplarda birbirlerine seslenirken genel olarak eşitlikçi bir yaklaşım benimsenmekle birlikte eşlerin birbirlerinden başkalarına söz ederken kullandıkları adlandırmalarda erkek merkezli kültürün yansımaları görülür. Korecede bir kadın kocasından bahsederken sırasıyla kelimesi kelimesine “dışarı insanı, dışarı soylusu” anlamlarına gelen “baggat saram, baggat yangban” sözcüklerini kullanmaktadır. Yangban sözcüğü eskiden sınıflı toplumda soylu kişiler için kullanılan bir terimdi; bu açıdan kadının kocasından bahsederken bu sözcüğü içeren bir adlandırma kullanması da dikkat çekici bir örnektir. Erkek ise karısından bahsederken “cibsaram”, “ansaram”, “gı saram” gibi kelimeler kullanmaktadır. “Cib” ev, “an” iç anlamına gelmekte; “saram” insan, “gı” ise 3.tekil kişi zamiridir. Kelimesi kelimesine Türkçeleştirildiğinde sırasıyla “ev insanı, iç(eri) insanı, o kişi” anlamlarına gelmektedir. Modernleşme öncesi Kore toplumunda kadın ev işleri ve çocukların sorumluluğunu üstlenirken para kazanan dolayısıyla daima dışarıda olan kişi erkekti. Buna paralel olarak eşler birbirinden “iç” ve “dış” kelimelerini kullanarak bahsetmişler ve bunlar günümüze kadar kullanılagelmiştir. Bunların tümü 1992 ve 2011’de adlandırma olarak yer almakta, fakat bunların tek seçenek olmadığını da

vurgulamak, bunlara ayrımcılık barındırması açısından değinildiğini belirtmek gerekir. 2018’de bu kullanımların, yerleşmiş geleneksel cinsiyet rollerinden sıyrılmakta olan günümüz toplumu ile bağdaşmadığı, bu sebeple çıkarıldığı belirtilir (Toplumsal İletişim İçin Dil Politikaları Araştırması-Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları Odağında, 2018, s. 183). Özellikle genç insanların bu tarz sözcükler kullandığını görmek oldukça güçtür. 2018’de kadının kocasından bahsederken kullanılmak üzere bunların alternatifi olarak kelimesi kelimesine “(bizim) koca” anlamındaki “(uri) nampyon” ifadesi eklenmiştir. Erkeğin karısı için ise “(uri) ane⁶” sözcüğünün kullanılması önerilmektedir. Bunun dışında kılavuzda yer almasa da modern Kore toplumunda bazı erkekler eşlerinden bahsederken İngilizce “wife” sözcüğünü “vaipi” şeklinde telaffuz ederek de kullanmaktadır. Ancak bu sözcük yabancı kökenli olması nedeniyle önerilmemektedir (Toplumsal İletişim İçin Dil Politikaları Araştırması-Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları Odağında, 2018, s. 193).

Kadın kocasının abisine geleneksel olarak saygı ekini kullanarak hitap ederken 2018’de saygı eki bulunmadan “acubionim” şeklinde de hitap edebilir. Kadının, eşinin abisinden büyük olduğu ailelerde abiye saygılı “acubionim” hitabı kadın açısından hoş olmadığından 2018’de bu durum gözetilerek “acubionim” de eklenmiştir. Halkla yapılan anketlerde en sık şikâyet konusu olan hitaplardan biri de eşlerin kardeşlerine hitaplarıyla ilgilidir. Özellikle kadının, eşinin erkek kardeşi ve görümcesine yönelik kullandığı hitaplarda saygılı “doryionnim, sıobanğnim, agaşi” kullanması ancak erkeğin ise karısının kardeşlerine yönelik herhangi bir saygınlştırma anlamı taşıyan hitap kullanmaması Korecede akrabalık hitaplarındaki en belirgin ayrımcı hususlardandır. 1992 ve 2011’de bekar kayınbirader için “doryionnim”, evli kayınbirader için ise “sıobanğnim” sözcükleri verilmektedir. “Sıobanğ”, aslında kadının eşi için kullandığı bir kelimeyken kayınbiraderi için kullanıyor olması üstelik de saygınlştırıcı -nim takısıyla kullanılıyor olması günümüz şartlarında kimi Korelilerde rahatsızlık yaratmaktadır. 2018’de bu geleneksel kullanımlara ek olarak “isim+şi”, “dongşeng(nim)”; varsa “çocuğun ismi+samçon”, “çocuğun ismi+cagin abba/abıoci/abionim” formatı önerilmiştir. Kılavuzun temelini dayandırdığı kamuoyu araştırmalarında da “isim+şi” formatı karşılıklı saygı anlamı taşımasından ötürü öne çıkmış ve bu açıdan 2018’de yer almış, kayınbiraderin kadından büyük olması durumunda ise “dongşeng(nim)” hitabının mümkün olduğu belirtilmiştir. Benzer bir ayırım kadının kayınbiraderinin eşine yönelik de yapılmıştır. Eskiden küçük erkek kardeşin eşinin de yaşça küçük olması genel bir durumdu ancak artık

⁶ Bkz. Tablo 2: Kadın eş anlamına gelir.

Kore’de bu durum da değişmekte ve kimi ailelerde kadın kocasından büyük olabilmektedir. Bu durumda küçük kayınbiraderin yaşça büyük eşine en temel hitap olan “dongşio” kelimesinin kullanılmasının rahatsızlık yaratabildiği ifade edilerek bu sorunu ortadan kaldırmak için karşılıklı saygı içeren “dongşionim” ya da “isim+şi” önerilmiştir.

Kadın evlendikten sonra kocasının kız kardeşine geleneksel olarak “agaşi” olarak seslenmektedir. 2018’de buna alternatifler önerilmiştir. “İsim+şi”, “dongşeng(nim)”, “çocuğun ismi+gomo” formatlarının da kullanılabileceği belirtilmiştir. “Agaşi” kocanın kız kardeşini saygınlştırıp kadını alçaltan bir çağrışıma sahip olmasından ötürü modernleşen topluma uygun olmadığı düşünülerek 2018’de farklı hitaplar önerilmiş ve özellikle genç kuşaktaki rahatsızlık bu şekilde ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır.

Kadının, kocasının kız kardeşi ya da ablasının eşi için kullandığı hitaplar da revize edilmiştir. Kadın, kocasının ablasının eşine “acubionim”, kız kardeşinin eşine de “sıobanğnim” olarak hitap eder. “Acubionim” hitabı her üç kılavuzda da yer almaktadır ancak 2018’de saygı anlamı barındırmayan “acubioni” ve enişte anlamındaki “mehyionğ(nim)” hitapları da eklenmiştir. Aile içinde bu ikilinin ilişkileri eskiye göre çok daha sıcak kurulmakta veya kimi zaman kadın, kocasının ablasının eşinden büyük olabilmektedir. Bu durumda kullanılabilmesi için bu iki hitap önerilmiştir. Bir kadının, kocasının kız kardeşinin kocasına “sıobanğnim” demesi rahatsızlık yarattığından 2018’de erkeğin kendi ablasına ya da kız kardeşinin eşine kullandığı hitaplar (mehyionğ, mebu, mece) önerilmiştir. Ayrıca kayınvalide kayınpederin damatlarına seslendiği gibi “soyad sıobanğ” formatına saygı eki -nim’i ekleyerek bir hitap oluşturulmuştur. Kadın ve eşi eşit bireyler olarak düşünölmüş, kadının görüncesinin kocasına saygınlştırılmış hitaplar kullanma zorunluluğunu ortadan kaldırmak amaçlanmıştır.

Korecede erkek kardeşlerin eşleri birbirlerine kendi yaşlarına göre değil, eşlerinin kendi arasındaki yaş sıralamasına göre hitap ederler. 1992 ve 2011 yıllarında, iki elti arasındaki hitaplarda da bu hiyerarşi korunmuştur. Küçük erkek kardeşe evli olan elti bu hiyerarşiye uymak zorunda olduğundan, büyük erkek kardeşe evli olan yaşça küçük eltisine saygılı “hyionğnim” hitabını kullanmaktaydı. 2018’de kimileri için rahatsızlık yaratan bu duruma “dongşionim” hitabı önerilmiştir. Böylece gelinlerin, eşlerinin yaşına göre bir hiyerarşiye tabi olma durumu da ortadan kaldırılmıştır. Tam tersi durumda yani iki kız kardeşe evli damatların durumunda yalnızca kendi yaşları ile bir hiyerarşi kurulurken iki erkek kardeşe evli gelinler

arasındaki hiyerarşinin kocalarının yaşlarına göre belirlenmesi yine kadını yok sayan bir bakış açısının yansımasıdır. Bu öneriyle bu eşitsizliğe de bir çözüm yaratılmış oldu.

Akrabalık hitaplarındaki cinsiyetçi tutumun anne tarafından olan akrabalara yönelik olarak da geliştiği belirtilmişti. Anneanne ve dede için kullanılan “vehalmıoni, veharabıoci” hitaplarının önündeki “ve” takısı bu tutumun bir göstergesidir. Ancak günümüz koşullarında kadının ailesi ile bağlar en az erkeğinkiyle olduğu kadar sıcak ve kuvvetlidir. Özellikle kadının anne ve babası torun bakımında sorumluluk üstlendiklerinden ötürü eskisi gibi dışarıdan ya da yabancı olarak görülüyorlar. Durum böyle olunca anneanne ve dedeye, babaanne ve dedeye olduğu gibi hitap etmek toplumda yaygınlaşmıştır. Bununla paralel olarak 2011’de anne tarafından nine ve dedeye “halmıoni, harabıoci” hitapları önerilmiştir. 2018’de de bu durum korunmuştur.

Anketlerde şikâyet konusu edilen ve akademisyenlerin çalışmalarında dikkat çekilen neredeyse tüm noktalara 2018’de bir düzenleme getirilmiştir. Ancak asıl önemli olan bu düzenlemelerin halkın lügatına girip girmediğidir.

Revize Edilmiş Hitapların Gerçek Hayattaki Kullanımları

Halkla yürütülen anket çalışmaları ve devletin akrabalık hitaplarıyla ilgili attığı adımlar modern Kore toplumunda geleneksel akrabalık hitaplarına bir tepki olduğunu açık bir şekilde göstermektedir. Bu hitapların içinde kadını geleneksel rollerin içine hapsedenlerle ilgili uzun çalışmalar yürütülmüş sonuç olarak bunlara alternatifler yaratılmıştır. Halkın bir kesimindeki bu rahatsızlığa devlet yeni eşitlikçi terimlerle karşılık vermeye çalışmıştır. Bu yenilikler bir önceki bölümde detaylandırıldı.

Çalışmanın bu bölümünde 2018 çıktıktan sonra halkın bu hitapları gerçek hayatta ne ölçüde kullanabildiği ile ilgili araştırmalara yer verilecektir.

Hankook Research tarafından Ağustos 2019’da 19 yaş üzeri bin kişiye yönelik olarak internet üzerinden yürütülen “Kamuoyu İçindeki Kamuoyu” adlı çalışmada akrabalık hitaplarıyla ilgili çeşitli sorular yöneltilmiştir. Katılımcıların %62’si akrabalık hitaplarının toplumda değişen değer yargılarını yansıtamadığını, cinsiyetler arasında asimetric bir özellik taşıdığını kabul ettiğini belirtmiştir (Seung, 2019, s.7). 2018’de önerilen yeni hitaplara bakış açısı da ölçülmüştür. Katılımcıların çoğunluğu bu önerileri “uygun” bulduğunu belirtmiş. Buna rağmen katılımcıların yalnızca %27’si revizyonda yer alan bu önerileri hayata geçirebildiğini belirtmiştir. Şimdi

olmasa da gelecekte değiştirme niyetleri olduğunu söyleyenlerin oranı %59'la çok daha yüksektir (Seung, 2019, s.9).

Kadın ve Aile Bakanlığı 2020 yılında farklı aile tipleri ile ilgili halkın kabul düzeyini ölçen bir araştırma yayınlamıştır. 4. Aile Durum Raporunda diğer başlıkların yanında aile hitaplarının kullanımına da yer verilmiştir. Aile hitaplarıyla ilgili yapılan reformlar kuşaklar arasında farklı kabul oranlarına sahiptir. Ataerkil aile hitaplarının değiştirilmesine 20-40 yaş arası bireylerin yarısından fazlası onay verirken 70 yaş üstü bireylerin onayı %27'ye düşmektedir (Kadın ve Aile Bakanlığı, 2020).

Erkeğin karısından “ev insanı” anlamına gelen sözcüklerle bahsettiği ve bunun da Kore kadınının aile içindeki geleneksel konumuyla alakalı olduğu belirtilmiştir. KDK'nın 2022'deki araştırmasında eşlerin birbirlerinden bahsederken kullandığı sözcükler araştırılmıştır. Erkeklerin %41,8'i karısını başkasına tanıtırken en çok İngilizce kökenli “vaipi” kelimesini kullanmaktadır. Ancak her ne kadar bu sözcük en başta gelse de “ev insanı” anlamındaki “cibsaram” sözcüğünün %40,6 ile ona çok yakın oranda kullanıldığı ortaya çıkmıştır. 2018'de ayrımcılık içermediği için önerilen “(uri)ane” sözcüğü ise yalnızca %11,9 oranında kullanılmaktadır (Kim vd., 2023, s. 81). Gerçek hayatta insanların daha eşitlikçi bir sözcüğe ihtiyaç duyduğunun ancak 2018'deki önerinin uygulamada çok tercih edilmediğinin bir göstergesidir. Çalışmada bu sözcüklerin tercihinin yaş gruplarına göre değiştiği de anlaşılmaktadır. Geleneksel kullanımın yaşla birlikte arttığı, “cibsaram” sözcüğünü en çok tercih eden yaş grubunun 50'li ve 60'lı yaşlardaki erkekler olduğu görülmektedir. 50'li yaş grubu %57,4, 60'lı yaş grubu ise %66,6 oranında tercih etmektedir (Kim vd., 2023, s. 81).

Kadın ve erkeğin birbirlerinin anne babalarına aynı şekilde hitap etmesi de 2018'deki önerilerden biriydi. Kim vd. (2023) erkeğin kayınvalidesine hitaplarını da araştırmıştır. %59,3 ile geleneksel kullanım “caᅅᅅmonim” en fazla tercih edilse de %40,6 ile aslında gelinin kayınvalidesine kullandığı “iomionim”in de yüksek oranda tercih edildiği anlaşılmaktadır. Eskisinden farklı olarak kadının ailesiyle de yakın ilişkiler kurulmasıyla daha samimi hissedilmesi ve aynı zamanda kadının statüsünün yükselmesiyle ailesine karşı duyulan saygının artması sebebiyle bu hitabın benimsendiği düşünülmektedir. Benzer şekilde erkek, karısının babasına da “caᅅᅅiniorim” (%46,6) geleneksel kullanımının hemen arkasından “abionim” (%45,4) sözcüğünü de tercih etmektedir (Kim, 2023, s. 31). İki kullanımın birbirine çok yakın oranlarda olması dikkat çekicidir.

Şimdilik revize edilen akrabalık hitaplarının gerçek hayattaki kullanım durumunu araştıran çalışmaların sayısı oldukça sınırlıdır. Bu sebeple 2018'deki önerilerin tamamen hayata geçirilip geçirilmediği hakkında kesin bir sonuç bulmak imkansızdır. Buna rağmen sınırlı da olsa 2018 sonrası kullanımlarla ilgili çıkarımlar yapabilmemize yardımcı olan veriler bunlardır.

Sonuç

Sonuç olarak hitaplar yalnızca dilsel bir araç değil aynı zamanda toplumla iç içe geçmiş kültürel ve toplumsal bir olgudur. Toplumun değer yargıları, doğruları, cinsiyetlere yüklediği anlam bütünüyle hitaplara yansımaktadır.

Bu çalışma, Korecedeki akrabalık hitapları ile Kore kadınının toplumsal statüsü arasındaki ilişkiyi ve modern Kore toplumunun bu hitaplarda kadının toplum ve ailedeki yerine dair geleneksel değerlere yaklaşımını incelemiştir. Yüz yıllarca Konfüçyüsçü anlayışla şekillenmiş Kore'de yaş ve toplumsal statüyle temellenen dikey hiyerarşi, erkek merkezli kültür gibi değerler ön plana çıkmıştır. Kültürel olarak kadın ve erkek arasında da bir hiyerarşi gözetilmiş bu da dile yansımıştır. Bu ataerkil bakış açısının kültürün aynası işlevini gören hitaplara ve akrabalık ilişkilerinin adlarına da olduğu gibi yansıdığı anlaşılmıştır. Özellikle aile içinde kadının ev içi işlerle, çocuk bakımıyla sorumlu olduğu geleneksel toplum anlayışı akrabalık hitaplarında da kadını daha aşağı bir statüye yerleştirmiştir. Yıllardır kullanılan akrabalık hitapları Kore kadınının toplumsal statüsündeki değişimi yansıtmakta yetersiz kalmaktadır. Erkeğin karısından ve kadının kocasından bahsederken kullandığı adlandırma sözcükleri bu durumun en somut örneklerindedir. Kadının ve erkeğin birbirlerinin kardeşlerine kullandıkları hitaplarda, evlendikten sonra kadının ve erkeğin kendi ailelerinden bahsederken kullanılan sözcüklerde kadın yönünden belirgin şekilde asimetric kullanımlar olduğu anlaşılmıştır. Bütün bu kullanımlar akrabalık hitaplarıyla toplumda kadının statüsü arasında doğrudan bir ilişki olduğuna dair önemli bir bulgudur. Toplumun kadına bakış açısının akrabalık hitaplarındaki yansımalarıdır. Geleneksel olarak ataerkil, Konfüçyüsçü değerlerle yoğrulmuş Kore toplumunda kadın erkeğin gerisinde konumlandırılmış ve bu gerçeklik de hitaplara yansımıştır.

Araştırmanın yanıt aradığı bir diğer konu da modern Kore toplumunun bu asimetric akrabalık hitaplarına bakış açısıdır. Son 50 yılda gerçekleşen endüstriyel ve ekonomik gelişim, toplumun geleneksel değerlerinde de aşınma yaratmıştır. Modernleşme süreciyle dünyaya yalnızca ekonomik olarak değil, kültürel olarak da entegre olabilen bir toplum haline gelen Kore toplumu Batılı ve evrensel değer

yargılarıyla bütünleşmiştir. Kadın ve erkeğe bakış değişmiş, geleneksel aile yapısı büyük bir dönüşüm yaşamıştır. Bu dönüşüm hala devam etmektedir. Modern toplumda kadınla erkek arasındaki toplumsal güç farkı hoş karşılanır bir durum olmaktan çıkmakta, aileler küçülmekte, kimi akrabalık ilişkileri yakınlaşmaktadır. Bu değişimlere paralel olarak modern Kore toplumunda bazı akrabalık terimlerinin cinsiyetçi bir anlam içerdiği düşünülmeye başlanmıştır. Halkla yürütülen anket çalışmaları göstermektedir ki özellikle halkın bir kesimi akrabalık hitapları ve Kore kadınının toplumdaki yeri arasındaki ilişkiden memnun değildir. Akrabalık hitaplarının kadını geleneksel roller içine hapsedtiğini dolayısıyla modern dünyaya ait olmadığını düşünmektedir. Ancak bu araştırmalarda bu rahatsızlığı duyan kesimin daha çok kadınlar ve genç yaşta kişiler olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bazı akrabalık hitaplarının ataerkil unsurlar barındırdığı ve kadını statü olarak daha aşağıda konumlandığı kabul edilse de bu kabulün halkın bir kesimine ait olduğu anlaşılmaktadır. Özellikle ileri yaş grubunun yeni değerleri hala tam anlamıyla benimseyemediği bu sebeple de mevcut hitaplardan rahatsız olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durumun toplumda kadın her ne kadar erkeklerle eşit haklara sahip olsa da toplumsal eşitlik fikrinin tüm yaş gruplarına ve her iki cinsiyete de dağılmamış olmasıyla alakalı olduğu düşünülmektedir. Özetle kadının toplumdaki ve ailedeki yeri ile ilgili değişimler, toplumun bir kesiminde akrabalık hitaplarıyla ilgili ciddi bir rahatsızlık oluşmasına yol açmıştır.

Devlet, halkın rahatsızlığına akrabalık hitaplarındaki ayrımcı unsurlara alternatifler önererek yanıt vermeye çalışmıştır. 2018’de kadının ve erkeğin evlilik sonrası kendi aile bireyleri için kullandığı hitaplara yeni öneriler sunulmuştur. Bunun yanında eşlerin birbirlerinin kardeşlerine ve onların eşlerine kullandığı hitaplar için de yeni öneriler getirilmiştir. 2018’in hazırlanması devletin, kadının statüsündeki iyileşmenin dilde yerleşmesi konusundaki arzusunu ve kararlılığını göstermektedir. Ancak diğer taraftan tamamen eşitlikçi bir felsefeyle akrabalık hitaplarına alternatif sunma işine ancak 2018’de girişilmiş olması dikkat çekicidir. Oysa Kore kadınının toplumdaki yerinin değişmeye başlaması çalışmanın içinde ele alındığı gibi Donghak hareketi, aydınlanma dönemlerine kadar gitmektedir. Dolayısıyla hitaplardaki değişimin çok daha önceden ele alınması gerekmektedir. İlâveten, 2018 yenilikçi bir yaklaşım sergileyerek akrabalık hitaplarındaki asimetrik kısımları revize etmektedir; fakat revizelerin çoğu öneri mahiyetindedir. 2018’de “geleneksel” ve “mümkün” şeklinde iki kısım bulunur. Rahatsızlık yaratan pek çok hitabın hala kullanılıyor olmasından ötürü bunlar geleneksel başlığı altında bırakılmış ve bunlara “mümkün” başlığı altında makul ve eşitlikçi önerilerde

bulunulmuştur. Örneğin 2018'de kadının, küçük kayınbiraderinin eşine kullanılan hitaplara yeni öneriler getirirken bulunulan ortama dikkat edilmesi ve dinleyici açısından uzlaşma gerekliliği konularında uyarılarda bulunulmuştur. Dolayısıyla keskin bir değişim önerisinden ziyade yumuşak bir geçiş hedeflendiği ortadadır. Buna rağmen devletin akrabalık hitaplarını daha eşitlikçi bir zemine oturtma çabası bu kadar ataerkil bir geçmişe sahip, oldukça Konfüçyanist bir toplum olan Kore için kayda değer bir çalışmadır.

Araştırmanın son sorusu akrabalık hitaplarının gelecekte değişme olasılığı ile ilgilidir. 2018'den sonra halkın yeni akrabalık hitaplarına bakış açısını ölçen çok fazla çalışma bulunmamaktadır. Dolayısıyla şu ana kadar 2018'deki alternatiflerin halk nezdinde ne kadar yer bulduğuna dair kesin çıkarımlar yapmak mümkün değildir. Ancak 2018'in çıkarılmasından önce halkın bir kesiminden bu hitapların iyileştirilmesi ile ilgili talepler ve devlet tarafından 2018'in çeşitli mecralarda tanıtılma çabası göz önünde bulundurulduğunda önümüzdeki süreçte toplumun bu yeni terimleri kullanmaya meyilli olacağı öngörülmektedir. Toplum eşitlikçi hitaplar kullanmaya açıktır. Fakat burada not edilmesi gereken mevzu, ataerkil unsurlar taşıyan hitapların halkın tüm kesimlerinde aynı rahatsızlığı yaratmadığıdır. Özellikle bunların erkekler ve yaşlılar tarafından önemli bir sorun olarak değerlendirilmediği düşünüldüğünde değişimin tamamen yerleşmesinin uzun zaman alacağı kanaatine varılmıştır. 50 ve 60 yaş üstü bireyler geleneksel Kore değerlerine daha bağlı ve değişime gençler kadar açık değil. Bu durum henüz Kore toplumu açısından mevcut hitaplardan tamamen vazgeçmesinin mümkün olmadığı anlamına gelmektedir. Her ne kadar genç kuşağın alışkanlıkları ve dünya görüşü önceki kuşaklara göre büyük oranda değişmiş olsa da Kore hala ataerkil kültürün varlığını hissettirdiği bir ülkedir. Dolayısıyla akrabalık hitaplarının gelecekte değişme olasılığı mevcut olmakla birlikte bu değişim birkaç nesil sonra mümkün olabilecek gibi gözükmektedir. Her şeye rağmen KDK, 2018'i yayınladıktan sonra buradaki değişiklikleri basın yayın organları aracılığıyla halka tanıtip kullanımının yaygınlaşmasını sağlamaya çalışmaktadır. Halkın talepleri ve devletin kurumlarının kadının toplumsal statüsünü iyileştirmeye çalışması ve bu iyileşmeyi dilde görünür kılmak için attığı adımlar birlikte değerlendirildiğinde gelecekte akrabalık hitaplarındaki kadına yönelik ayrımcı unsurların git gide daha az kullanılır hale gelme olasılığının yüksek olduğu sonucuna varılmıştır. Kore toplumundaki kadının statüsü konusundaki değişen değerler şimdilik akrabalık hitaplarına sınırlı bir şekilde yansımıştır. Değişimin kalıcı hale gelmesi için toplumdaki kadına yönelik bakış açısının tam anlamıyla eşitlikçi bir yapıya kavuşması gerekmektedir.

Korecedeki akrabalık hitapları ile Kore kadınının toplumsal statüsü arasındaki ilişkiyi ve modern Kore toplumunun bu hitaplarda kadının toplum ve ailedeki yerine dair geleneksel değerlere yaklaşımını inceleyen bu çalışmada elde edilen bulgular, geleneksel cinsiyet rollerinin hâlâ etkili olduğunu, ancak modernleşmeyle birlikte değişim eğilimlerinin de arttığını göstermektedir. Çalışmanın, Kore'yi ve Koreceyi sosyolojik ve tarihsel açıdan inceleyen araştırmacılar için bir kaynak olacağı umut edilmektedir.

Kaynakça

- Altundağ, P. (2013). Shin Kyung Sook'un "Lütfen Anneme İyi Bak" Adlı Romanında Kadın Olgusu. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(2), 433-450.
- Cheon, S.Y. (2007). *Uri Mare Munhoa Çadgi (Dilimizdeki Kültürü Bulma)*. Seul: Hangu Munhoasa Publishing.
- Choi, J. S. (1995). *Hangu Conğyo Iyagi (Kore Dinleri)*. Seul: Hanul.
- Chung, E. Y. (2015). *Korean Confucianism: Tradition and Modernity*. Seongnam: Academy of Korean Studies Press.
- e-NaraJipyo. (t.y.) *Ekonomik faaliyete katılan kadın nüfusu ve katılım oranı*. Erişim tarihi: 13.04.2024, https://www.index.go.kr/unity/potal/main/EachDtIPageDetail.do;jsessionid=bw47r6X8wn51WQJ1erZ4XKoxK6R0YI-DDtwtoh_x.node11?idx_cd=1572.
- Gökmen, M. E., ve Pala, M. (2019). "Lütfen Anneme İyi Bak" Bağlamında Korece Öğretiminde Yazınsal Eser Kullanımı Üzerine Bir Deneme. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 94-109.
- Hofstede Insights. (t.y.). *Country Comparison Tool*. Erişim tarihi: 15.06.2023, <https://www.hofstede-insights.com/country-comparison-tool?countries=south+korea>
- Jeong, E. K. (2021). Kore Kadınının Modernleşme Süreci ve Ulusal Hareketinin Tarihi. *Şarkiyat Mecmuası*, 38, 67-87.
- Ju, M.A. (2011). Yugyo Munhoava Hanguyo (Konfüçyanist Kültür ve Korece). *Kore-Çin İnsani Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 32, 181-206.

- Kadın ve Aile Bakanlığı. (2021). 4. Aile Araştırması Sonuç İlanı. Erişim tarihi: 08.08.2024,
https://sri.kostat.go.kr/boardDownload.es?bid=12074&list_no=419300&seq=1
- Kang, J. G. (2000). *Hyionde Hangug Sohöe İheva Cionmanğ (Çağdaş Kore Toplumunu Anlama ve Bakış Açısı)*. Paju: Hanul Books.
- Kang, H. H. (2007). A Study on Culture Instruction Based on Value. *The Language and Culture*, 3, 85-115.
- Kee, T.S. (2008). Influences of Confucianism on Korean Corporate Culture. *Asian Profüle*, 36(1), 9-20.
- Keskin, A. (2020). Millî Kültür Dil-Dünya Görüşünün Yansıması Olarak Hitaplar. *Karadeniz Araştırmaları*, 17(67). 763-797.
- Kim, G. (2021). Hangugsahöe Sıoyiol Cunğşi Munhoa: Givon, Dongin Mit Gyoyugciog Yusan. (Kore Toplumunun Hiyerarşi Odaklı Kültürü: Çıkışı, Çıkış Sebebi ve Eğitimsel Mirası). *Gyoyugsahöhagyiongu (Eğitimde Sosyolojik Araştırmalar)*, 31(4), 33-69.
- Kim, H. S. (2005). Gyosa Bubue Goange Byionhoae ddarın Hoçinğio Sayonğ Byionhoa (Öğretmen Çiftin İlişkisindeki Değişime Göre Hitap Şeklindeki Değişiklikler). Wang, H. S. (Ed.). *Hangug Sahöva Hoçinğio (Kore Toplumu ve Hitap)* içinde (s. 245-284). Youkrackbooks.
- Kim, J. I., Yang, A.G., Heo, H. R. ve Yu, H. O. (2001). Hangug Yiosionğ Gyoyuge Byionçion Goacionğ Yiongu (Kore'de Kadın Eğitiminin Dönüşümü Üzerine Araştırma). *Hangug Yiosionğ Cionğçeg Yionguwon Yiongubogio (Kore Kadın Politikaları Araştırma Enstitüsü Raporu)*. 220-16, 1-410.
- Kim vd. (2023). 2022 Gugio Sayonğ Şilte Cosa (2022 Yılı Korecenin Gerçek Kullanım Durumu Araştırması). Kore Dil Kurumu. Erişim Tarihi: 08.08.2024,
https://www.korean.go.kr/front/reportData/reportDataView.do?mn_id=207&searchOrder=years&report_seq=1118&pageIndex=1
- Kore Dil Kurumu. (2011). Pyocun Ionio Yeciöl. Kore Dil Kurumu Araştırma Merkezi.
- Kore Dil Kurumu. (1992). Pyocun Hoabiöb Hesiol. Kore Dil Kurumu Araştırma Merkezi.

- Kore Tarih Öğretmenleri Birliği. (2014). *Uluslararası Okurlar İçin Kore Tarihi*. (Ç. Çıdamlı, Çev.). Ankara: Nota Bene Yayınları.
- Köroğlu, H. (2009). 19. Yüzyılda Kore’de Batılılaşma Hareketi ve Kadının Statüsü. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(27), 183-199.
- Lee, I. S. (1994). *Sahöionuohag (Toplumdilbilim)*. Seul: Minimsa Publishing.
- Lee, Ç. G. (2010). Sıongnihage Doibgoa Hangug Gacogcedoe Byionhoa-Conghabcedoe Cıongçaggoa Bugehyolyıoncibdane Cocighoa Goacıong (Toplumsal cinsiyet teorisinin ortaya çıkışı ve Kore aile sisteminin dönüşümü - babasoylu sistemin kurulması ve baba akrabalık gruplarının örgütlenmesi). *Mincog Munhoa Nonçong (Etnik Kültür Derlemesi)*, 46, 105-137.
- Lee, H. H. (2019). [Pyocun Ionıo Yeciol](2011) Cıongbie Cenğcıomgoa Şilce-Gacog Gan Hoçingiova Ciçingiorıl Desanıro (Ölçünlü Dilde Nezaket Kuralları 2011 Revizyonunun Başlıca Sorunları ve Uygulaması- Aile Arasındaki Hitap ve Adlandırmaları Üzerine). *Gugıogugmunhag (Kore Dili ve Edebiyatı)*, 187, 55-101.
- Lee, I. S. (2008). *Hangugö Munböb (Korece Dilbigisi)*. Seul: Seoul National University Publishing
- Lee, J. B. (2018). Hangugio Çincog Hoçingio Çegee Munceciomgoa Gesıon Banğhyang. *Iomunhak (Dilbilim)*, 141, 51-74.
- Na, Y. J. vd. (2017). Sahöcıog Sotongıl vihan Ionıo Şilte coşa (Toplumsal İletişim İçin Dil Kullanım Araştırması). Kore Dil Kurumu.
- Park, J. (2005), “Hangugo Hoçıno Çegeye (Korece Hitap Sistemi)”, Hankuk Sahöwa Hoçıno (Kore Toplumı ve Hitap Sistemi). Dosoçulpan Yongrag
- Realmeter. (2019). ‘Doryionnim vs. Çıonam’ Hoçing, Sıongçabyıol anıda 50% vs Sıongçabyıol 32% (‘Doryionnim vs. Çıonam’ hitapları, Cinsiyet Ayrımcı Değil %50 ve Cinsiyet Ayrımcı %32). Erişim tarihi: 08.08.2024, <http://www.realmeter.net/%eb%8f%84%eb%a0%a8%eb%8b%98-vs-%ec%b2%98%eb%82%a8-%ed%98%b8%ec%b9%ad-%ec%84%b1%ec%b0%a8%eb%b3%84-%ec%95%84%eb%8b%88%eb%8b%a4-50-vs-%ec%84%b1%ec%b0%a8%eb%b3%84-32/>
- Seung-A, Y. (2019, October 4). *Survey on Perceptions of Family Names*. Hankook Research Weekly Report: Public Opinion, 46, 1-11. Erişim tarihi: 08.08.2024, https://hrcopinion.co.kr/report?board_name=board_5_2&order_by=fn_pid&order_type=desc&vid=46

- Sim, J. Y. (2013). Hangugio Beuca Gacog Hoçingę Munce mid Gesionbanggyangę dehan Yıongu (Korecede Eşlerin Aile Unvanlarının Sorunları ve Bunları İyileştirme Yolları Üzerine Bir Çalışma). *Hangughak Yıongu (Korenoloji Araştırmaları)*, 44, 137-168.
- Statistics Korea. (2024). *Gyoyug Dangebyiol Namnyio Çühanğnyul (Eğitim Seviyesine Göre Kadın ve Erkek Öğrenci Okula Devam Oranları)*. Erişim Tarihi: 08.08.2024, <https://www.index.go.kr/unify/idx-info.do?idxCd=4245&clasCd=7>
- Statistics Korea. (2022). *Jangnaegaguchugye: 2020~2050 nyeon (Gelecekteki hane projeksiyonları: 2020-2050)*. Erişim tarihi: 08.08.2024, <https://kostat.go.kr/board.es?mid=a10301020600&bid=207>
- Türközü, G. (2009). *Korece ve Türkçe Arasındaki Benzerlikler Dil Kültür Bağıntısında Korece ve Türkçe*. Ankara: Lotus Yayın.
- Türközü, S. ve Ölçer, M. (2019). Korecenin Türkçe Romanizasyonu Üzerine Bir Çalışma. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 6(1), 9-29.
- Wang, H. S., Kim, H. S., Park, J. H., Kim, S. C., Chae S. Y., Kim, H. S. ve Lee, J. B. (2005). *Hangug Sahöva Hoçingio (Kore Toplumu ve Hitaplar)*. Seul: Youkrackbooks.
- Yang, J. ve Lie, J. W. (2020). Has the collectivism of Koreans been changed? An exploratory study. *The Journal of the Korea Contents Association*, 20(12), 593-610.
- Yolsuzluk Karşıtı & İnsan Hakları Komisyonu ve Kore Dil Kurumu. (2018). *Şidee Madci anın Hoçingę, Gugminege Murossımnida (Çağa Uymayan Hitaplar, Halka Sorduk)*. Erişim tarihi: 08.08.2024, https://acrc.go.kr/synap/skin_v2022_21.10.1/doc.html?fn=20181101166cc97249a190&fno=%28181101%29%20%EC%8B%9C%EB%8C%80%EC%97%90%20%EB%A7%9E%EC%A7%80%20%EC%95%8A%EB%8A%94%20%ED%98%B8%EC%B9%AD%2C%20%EA%B5%AD%EB%AF%BC%EC%97%90%EA%B2%8C%20%EB%AC%BC%EC%97%88%EC%8A%B5%EB%8B%88%EB%8B%A4%20%28%EC%B5%9C%EC%A2%85%29.hwp&rs=/synapfile/4A/202311/
- Yoon, T. R. (1994). The Koreans, Their Culture and Personality, G. Yoon ve S. C. Choi (Ed.). *Psychology of the Korean People: Collectivism and Individualism* içinde (s. 15-26). Seul: Dong-A Publishing & Printing Co., Ltd.

Yu, E. (2011). *Türkiye'de kültür öğretimi temelinde yabancı dil olarak Korece öğretimi ve kültürlerarası uzmanlık* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

Sözlükler:

Kore Dil Kurumu Standart Dil Sözlüğü. (2023). Hoçing (hitap). Erişim Tarihi: 08.08.2024,

<https://stdict.korean.go.kr/search/searchView.do?pageSize=10&searchKeyword=%ED%98%B8%EC%B9%AD%EC%96%B4>

Summary

The Korean people have preserved their culture since they first appeared on the stage of history thousands of years ago. Throughout history, certain values such as respect for elders, interpersonal hierarchy, family structure, male-centeredness, collectivism, and Confucianism have come to the forefront. In traditional Korean culture, respect for elders and parents is of great importance. In society, particularly in the workplace, it is considered natural to establish a hierarchy among siblings and students based on age. Within the family, deference to parents is taught from an early age, and an age-based hierarchy is established among family members. One of the main characteristics is that Korean society is highly collectivist. The teachings of Confucius were the official state ideology in the past leading to taking root of these values in the society and widely acceptance in also today's society. All these values that are important to Koreans are reflected in their language. Kinship terms function as a mirror of culture by reflecting traditions, values, society's perspective on life and human relations, and the social status of women.

The study consists of The Traditional Values, Family Values and Women in Korean Society, The Transformation in Traditional Values, Family Values and Women, Address Terms, General Features of Kinship Terms in Korean, Women in Kinship Terms: Asymmetry Between Genders, Viewpoint on the Kinship Terms of The Modern Society, State's Attitude Toward the Kinship Terms: Efforts To Systematize Etiquette In the Language, The Usage of the Revised Kinship Terms in Real Life and Conclusion.

The study first introduces kinship terms in Korean and lists their general characteristics. Then, patriarchal elements in kinship terms are revealed and the relationship between these and the social status of women are evaluated. In addition, the impact of the change in the male-centered perspective over the years on kinship terms is examined.

Document analysis method, one of the qualitative research methods, was used in the study. Today, the public's perspective on kinship terms is revealed based on surveys conducted by various organizations with the public. The steps taken by the state with regard to these discomforts are also deduced from the The National Institute of Korean Language 's guidelines regulating terms of addresses. Surveys conducted with the public indicate that society perceives an imbalance in the terms used by women to address their husbands' siblings, which is seen as disadvantageous to women and causes discomfort. A woman addresses her husband's siblings with respect, whereas the man refers to his wife's siblings without any expression of respect.

It should be noted that these patriarchal elements cause discomfort only in a certain part of the population. Individuals in their 50s and 60s did not express any discomfort with patriarchal elements in kinship terms. When analyzed by gender, it was also found that women were the only gender who feel uncomfortable with the use of kinship terms. These and similar elements were identified as a result of the examination of the survey documents. The study further examines the government's approach to kinship terms, which focuses on eliminating patriarchal, discriminatory, and discomforting elements directed toward women.

The guidelines published by The National Institute of Korean Language in 2018, titled Language Policies Research for Social Communication - Focusing on Courtesy Rules in Standard Language, revealed an egalitarian approach to kinship terms. However, it is also clear that the state is not aiming for a rapid and drastic change in kinship terms. The new terms in these guidelines are only suggestions. They are recommended if the use of the new terms will not cause unrest within the family.

The adoption of these new terms by the public following the 2018 recommendations was also examined through an analysis of survey results. Most of the respondents mentioned that they have not started to implement the new recommendations in real life, but intend to do so in the future.

To date, research on the adoption of new terms has been quite limited. However, it is anticipated that patriarchal elements in kinship terms will see a decline in use over the next few decades, if not fully eliminated today. This is partly due to younger generations increasingly recognizing the subordinate position of women in these terms, as well as the state's growing commitment to promoting equality in language. As Korean society continues to modernize and embrace more egalitarian views, the transformation of these kinship terms becomes both necessary and inevitable. The state's role in facilitating this change is crucial, as language reform can significantly influence societal perceptions and contribute to the broader movement towards gender equality.

SOPHOKLES'İN OİDİPUS SAHNESİNDE İNSAN BEDENİ

HUMAN BODY IN THE SOPHOCLES' STAGE OF OEDIPUS

Ayşe YAKUT

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, asonmez@ankara.edu.tr

Nalan BURULDAĞ

Arş. Gör., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü, Yunan Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı, nergun@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 13 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 12 Eylül 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 13 August 2024
Date accepted: 12 September 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Sophocles; Oedipus; İnsan Bedeni;
Ayak; El; Göz

Keywords

Sophocles; Oedipus; Human Body;
Foot; Hands; Eyes

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.15

Öz

Beşinci yüzyıl Atinası'nın önemli tragedya ozanlarından Sophokles, beden merkezli tiyatronun en önemli temsilcilerinden biridir. Tragedyalarında insana ve insan duygularına odaklanan Sophokles'in birçok oyununda özellikle fiziksel acıyı sahnede işlemek amacıyla bedeni kullanması yirminci yüzyıldan beridir Avrupa Edebiyatı'nda dahi öykünülen bir olgu olmuştur. Bu bağlamda Kral Oidipus oyunu önemli bir örnektir. Bu çalışmada Sophokles'in Kral Oidipus oyununda insan bedenini nasıl kullandığına odaklanılmıştır. Sophokles oyununun başkahramanı olan Oidipus'un kişiliğini, duygularını, statüsünü ortaya çıkardığı can alıcı sahnelerinde insan bedenini kullanmıştır. Sophokles Oidipus'un hem fiziksel ve ruhsal acılarının yansıtılması bağlamında, hem de öfke, utanç, hassasiyet, şefkat gibi duygu durumlarının dışa vurumunda insan bedenini kullanıma sokmuştur. Sophokles'in Oidipus tragedyasında en sık kullandığı beden parçaları ayak, el ve gözdür. Bunlara ek olarak, daha az olmakla birlikte baş da kullanılmıştır. Sophokles insan bedenine ait bu parçaları hiç olmadığı kadar görünür kılarak ve bu parçalara metaforik anlam yükleyerek tragedya özgü gerilimi zirvede tutmuş ve karakterlerin duygularını, algılarını bedenleriyle somutlaştırmıştır. Sophokles bu tekniğiyle ayrıca, insan bedenine ait el, göz gibi parçaların sadece görme, kavrama, dokunma gibi duyuşsal amaçlarla değil aynı zamanda tragedyada duyuşsal tepkileri yansıtmının önemli bir aracı olarak kullanılabileceğini de göstermiştir. Böylece, kendisinden çok önce iyi bilinen bir miti yeniden kurgulayarak hem izleyiciyi şaşırtmış hem de eserini ölümsüzleştirmeyi başarmıştır.

Abstract

Sophocles, an prominent tragedian poet of fifth-century Athens, is one of the most important representatives of body-centred drama. Sophocles who focused on human and human emotions in his tragedies, used the body in many of his plays especially to perform physical pain on the stage; this technique of Sophocles has been a phenomenon in European literature since the beginning of the 20th centuries. In this context, the tragedy of Oedipus the King is an important example. This study focuses on how Sophocles uses the human body in the tragedy Oedipus the King. Sophocles used the human body in the most crucial scenes where Oedipus, the protagonist of the play, revealed his personality, emotions and status. Sophocles used the human body both in the context of reflecting Oedipus' physical and spiritual pain and in the description of his emotional states such as anger, shame, sensitivity and compassion. In Sophocles' Oedipus the often was used body parts are foot, hand and eye. In addition to these, the head was also used, but much lesser. Sophocles made these parts of the human body more visible than ever before and attributed metaphorical value on these parts; thus he kept the tension of the tragedy at its peak and embodied the emotions and perceptions of the characters with their bodies. By means of this method, Sophocles also showed that parts of the human body such as hand and eye can be used not only for sensory purposes such as sight, comprehension and touch, but also as an important way of reflecting emotional reactions in tragedy. Thus, Sophocles both surprised the audience and immortalised his work by re-constructing a well-known myth long before him.

Giriş

Tragedyanın bel kemiği duygulardır. Duyguların seyirciye etkileyici bir şekilde ulaşmasını sağlamanın en önemli yöntemlerinden biri de beden dilidir. Trajik unsurları etkileyici bir biçimde romanlarında harmanlayan İngiliz George Eliot kendisine Sophokles okumalarından ne öğrendiği sorulduğunda “*büyük ilkel duyguların tasviri*” yanıtını vermiştir (1991, s. 60). Bu, Sophokles’in duyguları ne denli etkileyici kullandığına dair dikkat çekici bir göndermedir. Tragedya daha çok endişe verici durumlarla ve dengede tutulamayan duygularla ilgilenir, tragedyanın soylu kahramanları erdemli bir karaktere ait davranışlar sergilemelerinin yanı sıra duyguları da dahil olmak üzere her türlü aşırılığa eğilimlidirler, ama yoğun ve aşırı duyguları hem kendilerinin hem de sevdiklerinin felaketine yol açar (Allan, 2021, s. 29-30). Yunan dünyasında trajik meselelerin akışında önemli role sahip duyguların önde gelenlerinden biri öfkedir. Dramatik dünyada öfke, acı verici bir duygu ile kişinin haksızlığa uğradığına dair inancının birleşimi olarak ortaya çıkan bir duygudur (Nussbaum, 1986, s. 383). Kahramanlar önce fiziksel veya ruhsal acı duyarlar, haksızlığa uğradıklarının da bir temsili olan bu acıyla birlikte öfkeye kapılırlar ve trajik bir sona erişirler. Kocasının ihanetiyle her şeyini kaybederek ruhundan derin bir yara alan Medeia’nın, kendi çocuklarını öldürecek kadar öfkeden gözü döner; “*öfke ölümlülere en büyük acıları getirir*” (Eur. Med. 1079-1080) diyerek ruhunda duyumsadığı acının beslediği öfkesinin kendi hanesine yıkım getirdiğini doğrular. Öfkenin, Yunan dünyasında toplumlara, kentlere ve hane içine yıkım getirebilecek katastrofik bir güç olarak görüldüğü ama bu duygunun da etmenleri arasında haksızlığa uğrama, ruhsal veya fiziksel acı almanın olduğu aşikârdır.¹ Bilmeden babasını öldürüp annesiyle evlenerek aile bağlarını parçaladığı için felakete uğrayan Oidipus’un da sağduyusunu yitirmesine neden olan, hayal gücünü yanlış yola sokarak onu gerçekler karşısında kör kılan ve yaptığı hataların, işlediği suçların kaynağı olan, bu aynı öfkedir. Oidipus Thebai’ye doğru giderken yolda karşılaştığı gerçek babası Laios’un kırbaçla onun başına vurması üzerine, öfkeyle bilmeden gerçek babası Laios’un ölümüne sebep olmuştur (Soph. OT 807-812). Oidipus kendisiyle ilgili korkunç kehanetin ilk basamağı olan babasını

¹ Yunan dünyasının ilahi ozanı Homeros, *Ilias*’ının ilk dizesini *mēnis* sözcüğüyle başlatır (Hom. *Il.* 1.1-2): “*Söyle tanrıca, Peleusoğlu Akhilleus’un öfkesini söyle | acı üstüne acıyı Akhalara o kahreden öfke getirdi*”. Bu, Yunan Edebiyatı’nda karşımıza çıkan ilk insani öfke sahnesidir ve bir kadın meselesine ilişkindir, bu Briseis’in Akhilleus’un elinden alınmasıyla ilişkilidir (Öztürk ve Yakut, 2023, s. 374). Akhilleus bir savaş ganimeti olarak kazandığı Briseis’in elinden alınarak Agamemnon’a verilmesiyle haksızlığa uğramıştır, uğradığı haksızlıkla öfkelenen Akhilleus savaştan çekilmiş ve bu olay pek çok Akhalı yiğidin ölümüne neden olmuştur.

öldürme eylemini burada dizginleyemediği öfkesine ve kafasına aldığı darbeye hissettiği fiziksel acıya borçludur.

Hem fiziksel ve ruhsal acı hem de bu acılarla ilişkili olan öfke, nefret gibi negatif duygular tragedyanın ana motiflerinden olsa da acıma, merhamet, şefkat, sevgi gibi pozitif duygular Sophokles'in tragedyelerinin tamamlayıcı unsurları arasındadır. Örneğin başına aldığı darbeye öfkelenip babasını öldüren Oidipus, aynı zamanda sevgi, dokunma, ağlama, acıma gibi duyguları doğasında barındıran duygusal, hassas, empati kurmayı bilen, şefkat dolu bir insandır. Oyunun başında Thebai kenti vebadan kırılmaktayken halkın Oidipus'tan kral olarak bu duruma bir çare bulmasını istemesi üzerine, Oidipus kentin düştüğü zor durumdan dolayı uykularının kaçtığını, gözyaşı döktüğünü ve tüm kentin acısını yüreğinde hissettiğini dile getirmiştir (58-77). Oidipus'un bu söyledikleri halkına duyduğu acıma ve şefkat duygusunu göstermektedir. Oidipus'un gözlerini kör ettikten sonra kentten ayrılacağı vakit kızlarıyla vedalaşmak istediği sahne de yine dokunaklı bir sahnedir. Kör Oidipus bir baba olarak çocuklarına olan sevgisini göstermek için ellerini uzatarak kızlarına dokunmak ister, Kreon'a kızlarına elleriyle dokunmasına izin vermesi için yalvarır (1466-1470). Bu eylemi çocuklarına duyduğu sevginin bir göstergesidir. Sophokles bu sahnelerde Oidipus'un bir baba olarak çocuklarına karşı hassasiyetini vurgulamıştır ve Oidipus'u aile içindeki parçalanmaya rağmen aile bağlarının önemini farkında bir birey olarak sunmaktadır (Ryzman, 1992, s. 108).

Worman, *Tragic Bodies: Edges of the Human in Greek Drama* adlı kitabında drama metninin tüm imkânlarıyla bedenleri görünür hâle getirdiğini ve bizzat beden duyguları üzerinde aktif rol oynadığını söyler ve dramayı bu yönüyle diğer şiir türlerinden ayrı tutarak bir açıdan görsel sanatlara benzetir (2021, s. 2). Yunan tragedyası gerçekten de insan bedeniyle yakından ilgilenir; bedenin fiziksel sınırlarını, yüzeyini ve parçalarını (örn., kafa, el, göz, yara, deri), bedenin örtülü veya çıplak oluşunu, beden duruşlarını veya hareketlerini (örn., dik durma, çökme, hareket hâlinde olma, sabit durma) inceler. Böylece manevra, kucaklaşma veya saldırma gibi duygusal tepki ve duygusal tepki de dahil olmak üzere bir dizi estetik ve duygulanımsal dinamiği devreye sokmuş olur (Worman, 2021, s. 8). Bu, beden merkezli tiyatroya işaret eder ve Sophokles beden merkezli tiyatronun en önemli temsilcilerinden biri olarak görülür.² Bu çalışmada Sophokles'in en dramatik, en

² Sophokles'in pek çok oyununda öncelikli olarak fiziksel acıyı sahnede işlemek bağlamında insan bedenini kullanması özellikle 20. yüzyıl sonları, 21. yüzyılın başlarında Avrupa Edebiyatı'nda örnek alınmıştır (Budermann, 2007, s. 458).

tüyler ürperten oyunu olarak nitelendirebileceğimiz *Kral Oidipus*'unda beden parçalarını nasıl kullandığına odaklanılmaktadır. Sophokles burada hem öfke gibi taşkın duyguların ve bu duygularla ilişkili olarak fiziksel ve ruhsal acıların yansıtılması bağlamında hem de hassasiyet, empati ve şefkat gibi duygu durumlarının tasvirinde insan bedenini etkili bir şekilde kullanmıştır. Sophokles'in Oidipus tragedyasında en sık kullandığı beden parçaları ayak, el ve gözdür. Bunlara ek olarak, daha az olmakla birlikte baş da kullanılmıştır.

Tragedya izleyicilerinin sahnelenen oyunu izlemeye başladıklarında her tragedya oyunu hakkında emin oldukları tek şey vardı, o da iyi bilinen bir hikâyenin daha önce gördükleri veya duydukları şeklinden farklı olacağıydı. Sadece farklılıkların ne olacağını bilmiyorlardı ve paradoksal olarak farklılıklar ortaya çıkıncaya dek hikâyenin gelenekte olduğu hâliyle ele alınacağını varsayıyorlardı. Bu ilkeler, tragedya yazarına izleyiciyi yanıltmak ve şaşırtmak için geniş bir alan sağlıyordu. Bu ifadelerin sahibi Sommerstein'a göre tragedya ozanının görevlerinden biri de geleneksel bir anlatıya yeni unsurlar ekleyerek izleyiciyi şaşırtmaktır (2010, s. 213). Oidipus miti Homeros'tan beri bilinen bir mittir. Dolayısıyla izleyicinin aşına olduğu bir mite yenilik ve heyecan katmak bir tragedya ozanı olarak Sophokles'in de amaçları arasında yer almış olmalıydı. "*İyi bilinen bir mite yenilik getirme kaygısı*"³ diğer tragedya ozanlarında olduğu gibi Sophokles'in de zihninde yer edinmiş olmalıdır. Sophokles bu amaçla insan bedenine ait parçaları kullanarak Oidipus'un hikâyesini yeni bir forma sokmuştur.

KRAL OİDİPUS'TA İNSAN BEDENİ

Ayak

Oidipus'un yazgısında veya yaşam döngüsünde "ayak" dönüm noktası olmuş gibidir. Oidipus, henüz doğar doğmaz hayatına hükmeden bir ayak yarası almıştır. Oidipus'un gerçek babası Laios, doğacak çocuğun kendisini öldüreceği yönündeki kehanetten korkarak çocuğun ayak bileklerini delip birbirine bağlamış ve bir dağa bırakılmasını buyurarak ölüme terk etmiştir (Soph. OT 717-710). Ama çocuk bir çoban tarafından bulunmuş ve Korinthos kralı Polybos'a evlatlık verilmiştir. Oidipus isminin taşıdığı "*şiş ayak*" anlamı⁴ bu olaydan kaynaklanır ve bebekken aldığı acının izlerini taşır, nitekim Korinthoslu çoban da Oidipus'a adını bu

³ Bu düşünce için bkz. Liapis, 2014, s. 357.

⁴ Oidipus, adını beden dilinden alır. İsmi etimolojisinde "*şişmek*" anlamına gelen οἰδῆν fiiline odaklanıldığını görmekteyiz. Korinthoslu çobanın Oidipus'a "adını bu talihsizlikten aldığını" söylemesi (1036), ismin "*şiş ayak*" anlamını güçlü kılmaktadır. Ancak, sözcüğün ilk bileşeni olan *Oidi-* kısmının "*biliyorum*" anlamına gelen οἶδα'yı da düşündürdüğü göz ardı edilmemelidir; Knox, 1957, s. 183.

talihsizlikten aldığını söylemiştir (1036). Bu olay, Oidipus'un yaşam döngüsünde büyük önem taşıyan birinci olaydır.

Kim olduğundan habersiz olan Oidipus, bir gün Korinthos'tayken babasını öldürüp annesiyle evleneceğini bildiren o korkunç kehaneti öğrenir. Bu korkunç kehanetin gerçekleşmemesi için Korinthos'tan uzaklaşmaya karar verir (771-797). Thebai kentine giden yolda içinde gerçek babası Laios'un olduğu bir arabayla karşılaşır, yol verme kavgasına tutuşur. Kendisini yoldan atmak isteyen arabacıya vurur, ardından Laios elindeki kırbaçla Oidipus'un başına vurur; öfkelenen Oidipus arabacı ile gerçek babası Laios'u öldürür (806-812). Burada Oidipus'un öfkelenmesinin asıl nedeni hissettiği fiziksel acıdır, ama daha psikanalitik bir yaklaşımla değerlendirildiğinde, aslında ayaklarından aldığı eski travmasının bilinçaltına işlenmesinin bir yankısı olarak duyduğu öfke de uyanmış olabilir.⁵ Bu psikanalitik yaklaşımdan hareketle, "ayak" olayı, yine Oidipus'un hayatını değiştirecek bu yol kavgasında kışkırtıcı bir unsur olarak kabul edilebilir.

Oidipus'un babası tarafından doğar doğmaz zarar verilen uzvunun "ayakları" olması üzerine düşünülmesi gereken bir konudur. İnsan bedenine ait parçalar arasında özellikle ayak mitoslarda da tragedyalarda da önemli bir işleve sahip olmuştur. Özellikle de ayağın, bir kahramanın gücünü yansıttığı fikri bilinmektedir (Fineberg, 2009, s. 283). Ve güçlü kahramanların ölümlerinin veya yaralanmalarının yine ayaklarından olduğu örnekler vardır. Bu kurgunun en bilindik örneği Akhilleus'tur. Akhilleus, Homeros tarafından pek çok kez ayakla birleşmiş sıfatlarla adlandırılmıştır; örneğin πόδας ὠκύς, "ayağı tez"; ποδάρκης, "ayağı tez"; ποδώκεα, "ayağı çabuk".⁶ Akhilleus'un hızlı ayakları olması onun güçlü bir savaşçı olarak güvendiği unsurlardır, öyle ki Homeros "Peleusoğlu da hızlı ayaklarına (ποσὶ κραιπνοῖσι) güvendi.." der (Hom. *Il.* 22.138). Akhilleus'un gücünü aldığı ayağı aynı zamanda onun ölümüne neden olan ve onu savunmasız bırakan parçasıdır, nitekim ona diğer kahramanlara karşı üstünlük kazanmasını sağlayan ayağı ölümcül bir yara alarak ölümüne sebep olur.⁷ "Tez ayaklı" olarak adlandırılan bir kahraman için en uygun yara ayaktan alınacak bir yara olmalıydı (Burgess, 1995, s. 235 dn. 71). Akhilleus'un ölümü *Ilias*'ta yer almasa da Apollodoros Akhilleus'un Troya Savaşı'nın sonuna doğru Paris tarafından atılan bir ok ile ayak bileğinden (σφυρόν) vurulduğunu anlatır (Apollod. *E.* 5.3.4). Akhilleus annesi Thetis

⁵ Bu psikanalitik yaklaşım için bkz. Steiner, 2018, s. 556.

⁶ πόδας ὠκύς: Hom. *Il.* 1.58, 1.84, 1.148, 1.215, 1.365, 1.489, 18.77, 18.97, 18.183, 18.187; ποδάρκης: 1.121; ποδώκεα: 22.193.

⁷ Detaylı bilgi için bkz. Dunkle, 1997, s. 227-234.

tarafından bebekken Styks nehrine batırılarak yenilmez hale gelmiştir, ancak Thetis onu topuklarının birinden tutmuştur ve su bu noktaya değmemiştir (Stat. *Ach.* 1.133-134, 1.268-270); dolayısıyla Akhilleus Thetis'in onu tuttuğu yerden savunmasız kalmış ve ölümcül yarayı da bu noktadan almıştır (Gantz, 1993, s. 625-626).

Akhilleus örneğinin dışında da kahramanların bacaklarının altından veya ayaklarından yaralandıkları bir motif göze çarpmaktadır (Burgess, 1995, s. 234 dn. 70). Örneğin, Apollodoros'a göre; tunçtan yaratıldığı söylenen Talos'un boynundan ayak bileklerine kadar (ἄχρι σφυρῶν) uzanan tek bir damar vardı ve damarın ucuna tunç bir çivi çakılmıştı. Talos Argonautları taş atarak Girit'ten uzaklaştırmaya çalışırken, Medeia'nın hileleri Talos'un ölümüne neden olur: Medeia, onu ölümsüz kılacağına söyleyerek damarındaki çiviği çıkarmıştır. Böylece Talos ölmüştür. Bazıları da Poias'ın, Talos'u ayak bileğinden (τὸ σφυρὸν) vurarak öldürdüğünü anlatır (Apollod. *Bibl.* 1.9.26). Homeros'un anlatılarında tanrı Hephaistos da babası Zeus ile Hera kavga ederken Hera'ya yardım etmeye kalktığı için Zeus'un gazabına uğramış ve Zeus tarafından ayağından tutulup Olympos'tan aşağı sarkıtılarak Lemnos adasına düşmüştür (Hom. *Il.* 1.590-594). Hephaistos'un *epitheton*'larından biri de “ayağı sakat”, “topal” anlamlarındaki Ἀμφιγυήεις'tir.⁸ Diomedes, Paris'in attığı bir ok ile ayağından yaralanmış (Hom. *Il.* 11.375-379) ve savaş alanından topallayarak ayrılmıştır. Odysseus da gençliğinde büyükbabası Autolykos ile Parnassos Dağı'nda avlanırken bir yaban domuzu tarafından ayağından veya bacağından yaralanmıştır (Hom. *Od.* 19.392-394). Sophokles'in *Philoktetes* oyunu da Philoktetes'in ayaklarına odaklanmıştır. Philoktetes, Akhaların Troya seferine katılmış, ancak Khryse Adası'nda, adaya adını veren *nympe*'nin tapınağına girdiğinde zehirli bir yılan tarafından ayağı ısırılmıştır. Ayağındaki yara nedeniyle Lemnos Adası'nda arkadaşları tarafından on yıl boyunca terk edilmiştir. Oyunda Philoktetes'in zehirli bir yılan tarafından ısırılan ve sürekli acı çeken ayağı merkez durumdadır.⁹ Dolayısıyla Akhilleus ile Talos örneğinde olduğu gibi kahramanların ölümlerinde veya Hephaistos, Diomedes, Odysseus örneğinde olduğu gibi kahramanların cezalandırılmalarında “ayakları” kullanılmıştır, Philoktetes ise ayaklarından yara aldığı için artık gücünü kaybettiği, işe yaramayacağı

⁸ Örnekler için bkz. Hom. *Il.* 1.607; 18.586, 590, 614.

⁹ Philoktetes'in ayağına aldığı yara ve çektiği acının oyunda sürekli vurgulanması, kahramanın ayağına aldığı yaranın üzerinde düşünülmesine zemin hazırlamıştır. Bunun sadece zehirli bir yılan ısırığına bağlı olmayacağı değerlendirilmiş ve iki farklı olasılık üzerinde durulmuştur: bir yandan akut gut artriti üzerinde durulmuştur (Bkz. Grassi, Farina ve Cervini, 1999, s. 2156-2157); bir yandan da kronik enfekte varis ülseri olabileceği değerlendirilmiştir (Bkz. Stefanato, 1989, s. 176).

düşünülerek terk edilmiştir. Oidipus örneğinde de benzer şekilde Oidipus'un, ayaklarına zarar verilerek yani gücün sembolü olan uzvuna zarar verilerek ölüme terk edilmiş olduğu düşünülebilir.

Tekrar *Kral Oidipus* oyununa dönecek olursak, yol kavgasının ardından Oidipus Thebai kenti kapılarına vardığında, Sphinks'in sorduğu bilmecenin yanıtını doğru vererek kentin dul kraliçesi İokaste'yle evlenir ve kentin kralı olur; böylece kendisinin de gerçekleşmesinden sakındığı korkunç kehanet yerini bulmuştur. Oidipus'u kehanetin gerçekleşmesine yaklaştıran ilk adım, Sphinks adında bir canavarla ve bir bilmece anlatısıyla ilişkilidir, bu olay Oidipus'un söylencesinde, felaketlerin sebebi olarak görülür (Davies, 2014, s. 431). Sphinks'in yönelttiği bilmeceye doğru yanıt vermesi Oidipus'un Thebai kentini kurtarmasını ve kentin kralı olmasını sağlamıştır. Sophokles'in oyununda bilmecenin ne olduğu veya Oidipus'un yanıtı ifade edilmemiş ve bu konuda dolaylı değinilerin ötesine geçilmemiştir: Oyunun başında Thebai sarayının önünde toplanan kalabalığın sözcüsü olan rahip, kenti içinde bulunduğu felakete, yani kenti kasıp kavuran vebaya çare bulması için Oidipus'a yalvarmaktadır. Bu sahnede, Oidipus'un söz konusu felaketten daha önce Thebai kentini zalim canavardan kurtardığı ve kenti selamete erdirdiği dile getirilir (14-57). Kente vebayı musallat eden olayın çözülmesi için başvurulmuş kâhin Teiresias'ın bildiklerini söylememesi üzerine öfkelenen Oidipus'un, kenti Sphinks'ten kurtarmasıyla böbürlendiği görülür, bu sahnede Oidipus Sphinks'in bilmecesine doğru yanıt vererek kenti kurtardığını dile getirir (380-403). Sophokles'in Sphinks ve bilmece konusunda dile getirmediği detaylar Thebai *kyklos*'unun içinde yer alan ve bugün neredeyse tamamı kayıp olan *Oidipodeia*'da aktarılmış olmalıydı. Ama söz konusu bilgiler MÖ 2. yüzyıla ait daha geç bir kaynakta dile getirilmiştir; Apollodoros, Sphinks'in bilmecesini şu şekilde aktarır:

bir sesi, dört ayağı (τετράπουν), iki ayağı (δίπουν) ve üç ayağı (τρίπουν) olan ne vardır?...Bunu duyan Oidipus, Sphinks'in kastettiğinin insan olduğunu söyleyerek bilmeceyi çözdü. İnsan yeni doğduğunda dört ayaklıdır (τετράπουν), bebekken dört ayak üzerinde emekler; büyüdüğünde iki ayağı (δίπουν) vardır; yaşlanınca da üçüncü ayağı olarak bir baston alır (Apollod. *Bibl.* 3.5.8).

Oidipus'a kentin kurtarıcılığını ve dul kraliçeyle evlenerek krallığı bahşeden bilmecenin "ayak" sözcüğü üzerinden kurgulandığını görmekteyiz: τί ἐστιν ὁ μίαν ἔχων φωνήν τετράπουν καὶ δίπουν καὶ τρίπουν γίγνεται. Yanıtı "insan" olan ve bir kentin kurtuluşunu sağlayan bilmecenin "ayak" üzerinden kurgulanmış olması

düşündürücüdür. Ayrıca iki ayak üzerinde yürüyenin hangi varlık olduğu sorusunun yanıtının ayağından yara aldığı için iki ayak üzerinde zor yürüyen biri tarafından verilmiş olması ilginçtir, çünkü Oidipus ayağından aldığı hasardan ötürü yürüme eyleminin gerektirdiği dengede durma eyleminin zorluğunu simgelemektedir (Stallybrass, 2002). Öte yandan Oidipus'un hikâyesinde daha doğar doğmaz ölüme terk edilme aracı olarak kullanılarak felaketlerini başlatan ayaklar, şimdi Sphinks'in bilmecesiyle perçinlenmiştir. Ayak bilmecesi Oidipus'un bilgeliğini tescillemiş ve bebekken dağa bırakılan zavallı, acınası Oidipus'u bir süreliğine bilge, kurtarıcı Oidipus'a dönüştürmüştür, başka bir deyişle Oidipus'un statüsünü değiştirmiştir.

Laios'un öldürülmesinin ardından Thebai kentine bir salgın musallat olmuştur. Salgından kurtulmak için ne yapılması gerektiği konusunda başvuru Apollon kehaneti, Laios'un katillerinin bulunması gerektiğini bildirir (106-107). Oidipus, Laios'un katilinin bulunması için yapılan ilk araştırmada yeterince çaba göstermediği gerekçesiyle Kreon'u suçlamaya kalkar. Kreon'un yanıtı şöyle olur:

bilmeceli Sphinks belirsiz olan şeyleri bir kenara bırakıp
ayaklarımıza (πρὸς ποσῖν) bakmak durumunda bıraktı (130-131).¹⁰

Kreon burada, kentin başına musallat olan Sphinks'in, kral Laios'un katilinin bulunması ve öcünün alınmasına bir süreliğine engel olduğunu ima etmiş olmalıdır, Kreon'un kullandığı τὸ πρὸς ποσῖν σκοπεῖν, “ayaklarımıza bakmak” ifadesiyle, aslında ayaklarının dibinde olanı araştırmak, yani Sphinks'le mücadele etmek zorunda kaldıkları belirtilmek istenmiştir. Thebai kentinin Sphinks'le olan mücadelesinin “ayaklara bakmak” deyimiyle dile getirilmesi de manidardır.

Oidipus'un fiziksel ve ruhsal acılarını başlatan, bebekken ayaklarına aldığı yaradır. Oidipus'un yaşam döngüsünün ilk aşamasında olduğu gibi son aşaması da yine “ayak” ile ilgilidir. Oidipus öldürdüğü Laios'un gerçek babası olduğunu bilmediği için İokaste'nin de gerçek annesi olduğunu bilmiyordu, yani aslında gerçek kimliğinden habersizdi. Oidipus İokaste'yle evlendiğinde, İokaste tarafından Oidipus'un ayağındaki yaranın fark edilmeyişi ve bebekken aldığı yara arasında ilişki kurulmayışı, Oidipus'un kimliğinin görmezden gelinmesi anlamını taşımaktadır ve Oidipus'un ayağındaki yaranın görmezden gelinip kökeninin örtbas edilmesi büyük bir olaydır.¹¹ Oidipus'un bebekken babası tarafından ayağına aldığı yaradan İokaste'nin haberinin olmaması ihtimal dahilinde değildir, çünkü oyunda

¹⁰ Çalışmada *Kral Oidipus*'a ilişkin tüm alıntılar Yunanca metnin aslından tarafımızca çevrilmiştir.

¹¹ Bu değerlendirme için bkz. Steiner, 2018, s. 3.

İokaste yavaş yavaş gerçeklerin ortaya çıkmasıyla beraber Laios'un bebeğinin ayaklarını bağladığından söz eder:

çocuk doğalı üç gün olmamıştı,
Laios ayak bileklerinden (**ποδοῖν**) bağlayıp onu
başkasının elleriyle aşılmaz bir dağa bıraktı (717-719).

Oidipus'un kimlik sorununun Oidipus'un ve ailesinin deyim yerindeyse sonunu getirdiği aşikârdır. Burada tek etken sadece İokaste'nin Oidipus'un ayağındaki yarayı tanımaması veya tanıyamaması değildir. Oidipus'un gerçek kimliği konusundaki kendi bilgisizliği de gerçek babasını öldürmesi ve annesiyle evlenmesinin en önemli nedenidir. Kendisiyle ilgili kehanetin gerçekleşmesinden kaçınmak için babası ve annesi sandığı kişilerin yanından ayrılması bu düşünceyi kuvvetlendiren en önemli dayanaktır. Ancak burada Oidipus'un bilgisizliğinden ziyade İokaste'nin Oidipus'un ayaklarındaki yara ve kimliği üzerinde durmayışı dikkat çekicidir.

İokaste tarafından ihmal edilmiş olsa da Oidipus'un bebekken yara almış ayağı Oidipus'un pek çok suçu gerçekleri bilmeden işlemesinin ardından kimliğinin deşifre edilmesinde merkezî konumdadır. Başlangıçta Thebai kentinin kralı olarak Laios'un katilini bulmak üzere harekete geçen Oidipus, kendi kimliğiyle ilgili bir şüpheye düşer ve hakikate erişmek için büyük çaba sarf eder. Oidipus'un kendi yaşamıyla ilgili hakikat, ayağı sayesinde çözümlenir. Bu çözümlenme sahnesi iki aşamada gerçekleşir. Önce, Oidipus'u ayakları bağlanarak ölüme terk edildiği dağdan kurtarıp Korinthos kralı Polybos'a evlatlık veren Korinthoslu çobanla Oidipus arasında geçen sahneyle karşılaşırız. Oidipus'u ölümden kurtaran ve büyütmesi için Korinthos kralına veren çobanın Thebai'ye gelerek geçmişi anlatması gerçeklerin ortaya çıkmasında önemli bir tanıklıktır ve bu tanıklık Oidipus'un ayakları aracılığıyla gerçek kimliğini aydınlatmada kilit rolü üstlenmiştir: “*keşke ayak bileklerin (**ποδῶν** ἄρθρα) tanıklık etse!*” (1032). “*Ayak bileklerin (**ποδοῖν** ἄκμας) birbirine bağlıyken seni ben kurtardım*” (1034). Korinthoslu çobanın Oidipus'u ölüme terkedildiği dağda bulduğunu ve Korinthos kralına verdiğini açıklaması üzerine, Oidipus Polybos'un gerçek oğlu olmadığını öğrenmiş olur ve bu söylemler gerçekleri yavaş yavaş ortaya çıkarır (1002-1046). Hakikate erişme sahnesinin ikinci aşaması bundan sonra başlar. Bu sefer Oidipus'u bebekken dağa bırakan Thebaili çoban çağırılır. Bu çoban, Laios'un kölesidir, onun tanıklığıyla da olay tamamen aydınlanır. Köle, çocuğu dağa bırakmak üzere Laios'tan aldığını ama acıdığı için Korinthoslu bir başka çobana verdiğini anlatır (1121-1181). Oidipus'un

şüphelerini ortadan kaldıran ve Korinthoslu çobanın ifadelerini (1002-1046) doğrulayan, Laios'un kölesinin anlattıklarıdır. Gerek Korinthoslu çobanın gerekse Laios'un kölesinin anlattıklarını doğrulayan ise Oidipus'un şiş ayaklarıdır. Korinthoslu çobanı dahi hatırlamakta güçlük çeken Laios'un kölesinin (1132), Oidipus ile karşılaşmasında Oidipus'u hatırlaması mümkün değildir. Oidipus'un ayağındaki şişlik, Laios'un kölesinin bir zamanlar dağa bırakmak üzere kraldan aldığı ve ardından Korinthoslu çobanın Polybos'a evlatlık verdiği, ayakları delinerek birbirine bağlanmış bebekle şimdi Thebai kralı olan kişinin aynı kişi olduğunu ortaya çıkarmıştır.¹² Oidipus'un bebekken ayağından aldığı bu darbe, eski acılara ayna tutmuştur; bu yara, Oidipus'un annesi ve babasından aldığı, asla iyileşmeyen yaradır (Catenaccio, 2012, s. 103-104). Oidipus ismi, Oidipus'un vücudunda iz bırakan fiziksel kusurunu vurgulamaktadır; bu, unutmak istediği bir kusurdur ve Oidipus'un bir zamanlar ailesi tarafından dışlanmış çocukluğunun izini taşımaktadır, ama aynı zamanda ayağındaki yara sayesinde kimliğinin ortaya çıkmasıyla, Thebai kentinden dışlanmış bir adam olacağına da göstergesidir (Knox, 1957, s. 182). Oidipus, bundan sonra başına geleceklerin sorumlusu olarak da ayaklarını görür; çünkü ona göre bebekken ayaklarının çözülmesi kendi felaketlerinin başlangıcıdır:

Kim ayaklarımdaki (ἐπιπόδιας) prangaları çözdüyse
ve beni ölümden çekip kurtardıysa, kahrolsun o,
hiç de iyi bir iş yapmadı! (1349-1351).

“Ayak” aynı zamanda, Oidipus'un gerçek kimliği bilinmezken onunla özdeşleşmiş bir parça olarak da sembolize edilmiş ve böylece oyununda henüz geçekleri açığa çıkarmayarak gerilimi zirvelerde tutan Sophokles tarafından Oidipus'a yapılan bir ima aracı olarak kullanılmıştır. Örneğin, kentteki felaketin altında yatan gerçeği dile getirmesi için çağrılan kâhin Teiresias'ın konuşmasının ardından, koro Laios'un katili için şöyle der:

Dolaşüyor vahşi ormanda,
mağaralar ve kayalıklar arasında
vahşi bir boğa gibi
caresiz, yapayalnız acınası ayağıyla (ποδι) (475-479).

¹² Sophokles'in Oidipus'un ayaklarını onun kimliğinin deşifre edilmesine aracı kılması, Odysseus'un, sütninesi tarafından ayağındaki yaradan tanınma sahnesini çağrıştırmaktadır; bkz. Hom. *Od.* 19.336-507. Bu bağlamda Homeros Sophokles'e ilham vermiş olmalıdır.

Koronun bu ifadesinde geçen μελέω **ποδι**, “acınası ayak” ifadesi ironiktir ve Oidipus’un bebekliğinde darbe aldığı şiş ayağına işaret ettiği düşünülebilir. Bu değini, Oidipus isminin temelini ve kimliğinin anahtarı olan darbe almış, şiş ayağına işaret etmektedir (Knox, 1957, s. 183). Bir başka yerde de koro şöyle der:

kibir tiranı besler.
kibir beslenirse boş yere
uygun olmayan, işe yaramaz pek çok şeyle,
tırmanır en tepeye,
gelir uçurumun kenarına,
insanoğlunun ayağı (**ποδι**) işe yaramaz orada (875-880).

Uçurumun kenarına gelindiğinde hiçbir şeyin insanı kurtaramayacağı fikri, uçurumun kenarının “insanın ayaklarını kullanamayacağı bir yer” olarak tasvir edilmesiyle ironikleştirilmiştir. Burada anlatılmak istenen, kibrin insanı yıkıma uğratacağı düşüncesidir. Koronun kibri ve tiranlığı birbiriyle ilişkilendiren bu ifadeleri öğüt niteliğindedir ve “insanoğlunun ayağının uçurumun kenarında işe yaramayacağı” deyişi ile Oidipus’un kibre kapılmaya son vermezse kendisine yıkım getirecek bir yola gireceği ima edilmektedir. Yani burada koronun dile getirdiği “ayak”, Oidipus’un kendisiyle özdeşleştirilebilir.

E1

Atina tragedyası genellikle karakterlerin, özellikle de yolunu şaşırılmış veya paradigmatik olarak şiddete başvuran erkek kahramanların ellerinin tehditkâr ve öldürücü olduğunu vurgular (Worman, 2021, s. 85). *Kral Oidipus* oyununda da el, öncelikli olarak fiziksel şiddetin ve cinayetin işleme aracıdır. Oidipus henüz Thebai kentinin kapılarına varmadan önce üç yol kavşağında yol verme kavgasında karşılaştığı gerçek babası Laios’u öldürür. Laios’un kırbaçla Oidipus’un başına vurması üzerine, Oidipus “elindekî” (**χειρὸς**: 811) sopayı Laios’un başına indirmiş ve bilmeden gerçek babasının ölümüne sebep olmuştur (807-812). Elin, bir cinayet işleme aracı olarak kullanıldığı ilk sahne budur. Ancak, henüz bu olay gerçekleşmeden önce Apollon kehaneti Laios’un cinayetinin Oidipus’un elleri tarafından işleneceğini bildirmiştir, Oidipus kendisiyle ilgili kehaneti şöyle dile getirir:

Loksias bir zamanlar söyledi
kendi anamla evleneceğimi
ve babamın kanını kendi ellerimle (**χειρὶ ταῖς ἐμαῖς**) dökeceğimi (994-996).

Apollon kehanetinin de özellikle işaret ettiği “el” sözcüğü, Oidipus’un Thebai kralı olmasından sonra, cinayetin failinin aranma safhasında, Laios’un öldürülme eyleminin aracı olarak sıkça kullanılmıştır: Henüz gerçekleri bilmeyen Oidipus, Kreon ile olan tartışmasında Laios için “ölüm getiren bir elin yaptığı yüzünden (θανασίμῳ **χειρῶματι**) *yitip gitmedi mi?*” diye sorar (560). Oidipus, Teiresias ile olan gerginliğinde öfkeden çılgına döndüğü sahnede Teiresias’ı Laios’un cinayetini işlemekle suçlarken yine el sözcüğünü kullanır:

Zira bana öyle geliyor ki,
bu cinayeti sen planladın ve de sen yaptın,
belki kendi ellerinle (**χερσι**) öldürmedin (346-348).

Koro, Delphoi kehanetinin vurguladığı cinayeti işleyen “kanlı ellerin” (φοινίασι **χερσίν**, 465) kime ait olduğunu merak eder ve kanlı ellerle (φοινίασι **χερσίν**) dile getirilemeyecek korkunç işler yaptığı söylenen bu kişinin kim olduğunu sorar (464-465).

Kral Oidipus’un olay örgüsündeki “öldürücü el” motifinin başka tragedyalarda da kullanıldığını görmekteyiz. Oidipus’un babasını öldüren katil ellerinin bir benzeri Euripides’in *Elektra*’sında “Aigisthos’un şiddet içeren eli” olarak karşımıza çıkar. Agamemnon kendi evinde Klytaimnestra’nın tuzağıyla ve Thyestes oğlu Aigisthos’un eliyle (Αἰγισθοῦ **χερσι**) can vermiştir (Eur. *El.* 10). Elektra, Aigisthos’un elinde (Αἰγισθοῦ **χερός**) can verecekken annesi onu kurtarmıştır (Eur. *El.* 28). Elektra babasını öldüren Aigisthos’un ellerini “kanlı eller” olarak betimler ve bu kanlı ellerle (μιαιφόνοισι **χερσι**) babasının asasını tutmaktan gurur duyduğunu söyler (Eur. *El.* 320-322). Bir başka örnek Herakles’tir, tiran Lykos tarafından tehdit edilen ailesini kurtarmak için Hades’ten gelen Herakles, Lykos’u öldürmeye niyetlenir. Ama Hera onu çıldırtır ve Herakles’in aniden gözü dönmeye başlar, Eurystheus’u öldüreceğini sanarak elindeki silahı çocuklarına ve karısına yöneltir. Koro, Herakles’in çocuklarını öldürmesini şöyle değerlendirir: “korkunç cinayetler, babalarının korkunç elleri (**χέρεις**)” (Eur. *Herc.* 914-915). Bu örneklerde cinayetin işleme aracı olarak vurgulanan “ellerin”, tıpkı Oidipus’un cinayet işleyen ellerinde olduğu gibi aile içi işlenen cinayetlerde vurgulanmış olması da dikkat çekicidir.

Kral Oidipus’ta Laios’un katilinin soruşturulması ve gerçeklerin araştırılması evresinde, “el” yalnızca cinayetin işleme aracı olarak kullanılmamıştır, ayrıca cinayetin faili için “katil” sözcüğü yerine de kullanılmıştır. Örneğin, Apollon kehanetinin ardından Laios’un katillerini bularak kenti kurtarmak isteyen Oidipus, “katili (αὐτό**χειρα** τοῦ φόβου) *ararken her şeyi yapacağım*” (266) der. Burada

Oidipus'un αὐτόχειρα τοῦ φόνου ile kastettiği, cinayeti işleyen kişidir; yani αὐτόχειρ'in "katil, cinayetin faili" anlamında kullanıldığı açıktır. Yine, oyunun başlarında gerçeklerden habersiz Oidipus şöyle der:

katil (τὸν αὐτόχειρα) başka ülkeden gelen bir yabancı olsa bile
bilen varsa, susmasın (230-231).

Burada hem 266. dizede hem de 230. dizede geçen χεῖρ, "el" sözcüğünün önüne eklenmiş olan αὐτό, öldürülen kişinin kendi yakınlarından veya kendi kanından birinin elleriyle öldürüldüğüne işaret ediyor olabilir. Nitekim Oidipus Thebai'ye doğru giderken yolda karşılaştığı gerçek babası Laios'u bilmeden öldürmüştü (807-812).

Oidipus'un üç yol kavşağında yaşadıklarını anlatması, Oidipus'un ellerinin öldürme eylemini gerçekleştirdiğini, yani Oidipus'un Laios'un katili olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaya başlamıştır (771-833). Artık tüm gerçeklerin açığa çıkmasıyla birlikte, Oidipus babasının kanını döktüğünden emin olduğu sahnede şöyle der:

ey üç yol, ey gizlenmiş vadi,
ey çalılık, ey üç yoldaki dar geçit,
sen ki babamın kanını benim ellerimden (τῶν ἐμῶν χειρῶν ὄτρο)
içtin... (1398-1401).

Oidipus'un ellerinin Laios'u öldüren eller olduğunun anlaşılmasıyla birlikte, bu aynı eller Laios'un yatağını da kirleten ellere dönüşür; çünkü, Oidipus bilmeden kendi annesiyle yani Laios'un karısı İokaste'yle evlenmiştir:

ölen adamın yatağını onu yok eden ellerimle (ἐκ χειρῶν ἐμαῖν)
kirletiyorum, ben şimdi bir alçak mı oldum öyleyse? (821-822).

Burada, 822. dizede kullanılan "hafifçe dokunuyorum" anlamına gelen χραίνω fiilinin, Oidipus'un Laios'un katili olduğu anlaşıldıktan sonra "kirletiyorum" anlamında kullanılması oldukça anlamlıdır. Böylece Sophokles tarafından hem "ayak" hem de "el" kullanılarak Thebai kralı ile Laios'un katilinin ve yatağını kirleten kişinin aynı kişi olduğu anlaşılmıştır; gerçekleri ortaya çıkarmaya yarayan her aşama, acınası ayakları ve öldürücü elleriyle Oidipus'un bedeni etrafında dönmüştür (Worman, 2021, s. 89).

Laios'un öldürülmesi olayında ön planda olan "el", hem katilin kim olduğu bilinmezken hem de katilin Oidipus olduğu anlaşıldıktan sonra intikam aracı olarak kullanılmıştır. Oyunun başlarında Kreon, Thebai kentine musallat olan salgından kurtulmak için başvurulan Apollon'un kehanetini Oidipus'a şöyle aktarır:

Laios öldürüldü, tanrı şimdi açık bir şekilde emrediyor
katillerinden öcünü elimizle (**χειρῖ**) almamızı bildiriyor (106-107).

Burada geçen **χειρῖ** τιμωρεῖν, “*elle öcünü almak*” aslında “*öldürmek*”, “*kanı kanla temizlemek*” deyimini yerine kullanılan dolaylı bir anlatımdır, dolayısıyla el burada da şiddete eşittir (Lech, 2016, s. 96). Oidipus Laios’un katilini bulma görevini kendisi üstlendiğinde, aynı elin kendisini de öldürme ihtimalinden korkarken benzer bir ifade kullanır:

Çünkü Laios’u her kim öldürdüyse
benden de böyle bir elle (τοιαύτη **χειρῖ**) intikam almak isteyebilir,
bu yüzden onun öcünü alarak kendime de yardım edeceğim (139-
141).

Oyunun sonunda ise babası Laios’u öldüren ve annesi İokaste’yle evlenen Oidipus, İokaste’nin kendini astığını gördüğünde, kendi elleriyle kendi gözlerini kör ederek kendinden de intikamını almıştır: “*gözlerimi oyan başka bir el değil* (αὐτό**χειρ**), *ben zavallının [elleri]*” (1331). Oidipus’un bilmeden Laios’u öldüren eli, şimdi bile isteye kendini körleştirmede aracı haline gelmiştir. Dolayısıyla Oidipus’un Laios’un cinayetini işleyen elleri, şimdi intikamını almıştır.

Daha önce belirttiğimiz üzere ayakları sayesinde kimliği deşifre olan Oidipus’un geçmişiyile ilgili sır perdesini aralamaya yarayan aracı, bu kez ellerdir. Ama bu sefer söz konusu eller, Oidipus’un elleri değil, başkasının elleridir ve bu eller Oidipus’un bebeklik evresinde önemli bir konumdadır. Laios, daha doğar doğmaz Oidipus’u dağda ölüme terk etmesi için bir köleye vermiştir, İokaste’nin deyimiyile “*Laios...bebeği başkasının elleriyle* (ἄλλων **χειρῶν**) *aşılmaz bir dağa bırakmıştır*” (719). Oyunun sonlarına doğru gerçekleri aydınlatmak üzere çağrılan Korinthoslu çoban, Oidipus’un Polybos’un üvey evladı olduğunu açıklarken şöyle der: “*şunu bil ki, uzun zaman önce seni ellerimden* (τῶν ἐμῶν **χειρῶν**) *bir hediye olarak aldı*” (1022). Oidipus ise babası sandığı Polybos için “*başkasının elinden gelen* (ἀπ’ ἄλλης **χειρὸς**) *birini nasıl olur da böyle büyük bir sevgiyle sever?*” sorusunu sorar (1023). Oidipus önce, doğar doğmaz Laios’un kölesinin elleriyle ölüme terk edilmiş, sonra Korinthoslu çobanın elleriyle ölümden kurtarılmıştır. Dolayısıyla bebekliğinde Oidipus’un kaderine hükmeden ellerin, oyunun sonlarında Oidipus’un kimlik karmaşasındaki bilinmezliği ortadan kaldırarak Oidipus’u yanılısamadan hakikate ulaştırmaya yaradığı söylenebilir.

Eller, dokunma eylemiyle ilişkili olarak eşsiz bir işleve sahiptir; sadece bu eylemin aracı olarak değil, aynı zamanda daha genel olarak temas, iletişim kurma bağlamında da benzersiz bir işleve sahiptir. Eller dokunma eyleminin algılarını odaklaştırır; öyle ki göz, kulak, burun, dil gibi duyu organlarından biri olmamasına rağmen, bedensel teması sağlayarak öyleymiş gibi işlev görür (Worman, 2021, s. 62). Oidipus görme yetisini kaybettiğinde defalarca bu amaçla dokunmak ve dokunulmak ister, konumlandırma ve yakınlık talep eder (Worman, 2021, s. 64). Oidipus'un gözlerini kör ettiği sahneden sonra ellerini gözlerinin yerine kullandığı görülmektedir. Örneğin, gözlerini kör etmesinin ardından kızlarına elleriyle dokunmak için Kreon'dan müsaade ister, çünkü artık gözleri görmediği için bu boşluğu elleriyle dokunma yoluyla dolduracaktır:

ama izin ver onlara ellerimle (**χεροῖν**) dokunayım
bırak acımı böyle dindireyim
haydi kralım
haydi asil soylu, ellerimle (**χεροῖ**) dokundum mu onlara
gözlerimin gördüğü zamanlardaki gibi olabilir (1466-1470).

Oidipus kızlarına ellerini uzatırken de şöyle der:

buraya gelin, gelin
benim kardeş ellerime (**χέρας**),
sizi dünyaya getiren babanızın
eskiden parlayan gözlerini böyle görmenizi sağlayan ellere (1480-
1483).

Bu sahnelerde kör Oidipus'un ellerini, bir baba olarak çocuklarına olan sevgisini göstermek için kullandığını görmekteyiz. Elini uzatma ve dokunma eylemi Oidipus'un çocuklarına duyduğu derin sevginin göstergesidir. Zaten Oidipus kentten sürüleceği vakit, kızlarını babasız kalacakları için acınası ve talihsiz olarak nitelendirir ve kızları için endişelenerek onlar için acı duyar (1446-1475). Bu sahnelerde bir yandan Oidipus'un bir baba olarak çocuklarına karşı olan hassasiyeti vurgulanırken öte yandan, dokunmaya yapılan bu vurgu, aile geçmişi göz önüne alındığında, sevgi dolu aile kucaklaşmasının etrafında dolaşan enest etkileri ve sapkın imaları da beraberinde taşımaktadır (Worman, 2021, s. 64).

Oidipus oyunun son sahnelerinde kızlarını, güvenecek başka kimseleri olmadığını dile getirerek Kreon'a emanet eder; ancak, Kreon'dan eliyle dokunarak bunu kabul ettiğine dair güvence vermesini ister: "ey soylu adam, elinle (**χερῖ**) dokunarak rızanı göster" (1510). Oyunun bu son sahnesinde, Oidipus'un cinayet

işleyen ellerinin, parçaladığı aile sevgisini nasıl arzuladığı açıkça göze çarpmaktadır (Lech, 2016, s. 108). Burada Oidipus'un kör olduğu için Kreon'dan dokunma yoluyla bir onay almak istediği düşünülebilir. Ancak, oyunda “el”in genel olarak iletişim kurma ve/ya yalvarma aracı olarak kullanıldığı örnekler de mevcuttur. Örneğin, Thebai kentinden uzaklaşmak isteyen Laios'un kölesi İokaste'nin eline dokunarak ondan bu iyiliği ister: “(köle) elime dokunarak (τῆς ἐμῆς **χειρὸς** θιγὼν) bana yalvardı” (760).¹³ Çünkü dokunma, her ikisi de uzaktan gerçekleşebilen görme ve duyma eyleminden daha yakınlık içeren, samimi bir duyudur; dokunma, bedeni bedene yakınlaştırarak insanlar arasında yakınlık sağlar (Worman, 2021, s. 30). Başka bir sahnede ise Oidipus'un şüphelerinin etkisinde kalan İokaste Apollon'a sunmak üzere elinde (ἐν **χεροῖν**) çelenklerle ve tütsü sunularıyla sahneye girer (911-913). Bu sahnede İokaste'nin elleri, tanrı ile insan arasında bir iletişim aracı olarak kullanılmıştır.

Göz

Gözün ana işlevi olan görme, Sophokles tragedyasının en temel duyumsal tepki biçimlerinden biridir (Worman, 2021, s. 30). “Görmek” fiili oyunda ilk olarak rahibin Thebai kentine musallat olan salgın konusunda yardım etmesi için Oidipus'a yalvardığı sahnede geçer. Rahip, Oidipus'a çocukların ve ihtiyarların sunaklara gittiğini söylerken “görüyorsun (**ὄρῳς**)” der (15). Rahip yine kentin içine düştüğü felaket karşısında çaresiz oluşunu vurgularken, Oidipus'a “sen de görüyorsun (καὶ τὸς εἰσο**ρῳς**)” der (22). Bu ifadelerde “görmek” eylemiyle Oidipus'un kentin içinde bulunduğu çaresiz durumuna olan tanıklığı vurgulanmış olur. Oidipus, kehanet uyarınca eski Thebai kralı Laios'u öldüren kişiden öcünün alınması gerektiği bildirildiğinde, “duyduğum kadarıyla biliyorum (ἔ**ξοιδ**), onu hiç görmedim (εἰσο**ιδόν**)” diyerek (105), kendisinin Laios'la bizzat tanışıklığının olmadığını ifade etmeye çalışır. Çünkü “tanıma” ve “bilme” eylemleri “görme” yoluyla teyit edilir. Oidipus, Laios'un kölesini tanımadığını belirtmek için “onu gördüğümü (**ὄρῳν**) sanmıyorum” der (1110-1111). Laios'un kölesi geldiğinde Korinthoslu çobanı tanıyıp tanımadığı Oidipus tarafından benzer bir ifadeyle anlaşılmaya çalışılır: “bu adamı oralarda gördün mü (**οἴσθα**)?” (1128). Gerçeklerden şüphelenmeye başlayan Oidipus, olayları daha iyi anlayabilmek ve şüphelerini gidermek için, Laios'un ölümüne tanıklık eden köleyi “görmek (εἰσο**ιδεῖν**)” ister (768). Gerçeklerin ortaya

¹³ Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus da kölenin Oidipus'un eline dokunmaktansa İokaste'nin eline dokunmak istemesidir. Bu dikkat çekicidir; çünkü İokaste'nin eline dokunmak, bir katilin kirlenmiş eline dokunmaktan daha tercih edilirdir, her ne kadar bu katil kral olsa da (Lech, 2016, s. 101).

çıkmasıyla birlikte İokaste kendini asar ve ardından Oidipus kendi gözlerini oyar; bu iki sahne bir haberci tarafından anlatılır, haberci İokaste'yi sarayda asılı halde “görmüştür (ἐοείδομεν)”, Oidipus da İokaste'yi o halde “görmüştür (ὄρω)”. Haberci Oidipus'un gözlerini oyduğu sahnenin anlatısına geçmeden şöyle der: “ardından görülmesi (ὄρω) korkunç şeyler oldu” (1263-1267). Oyunun tüyler ürpertici sonu habercinin tanıklığıyla anlatılmış ve habercinin anlatılarının güvenilirliği de olanları gördüğünü ifade etmesi yoluyla sağlanmıştır, çünkü “görme” eylemi habercinin olayların bizzat tanığı olduğunu gösterir.

Ama görme iki kutuplu bir kavramdır; bir yanda basitçe nesnelere görme, öte yanda düşünceleri algılama, idrak etme ve özümseme anlamını taşır (Aldrich, 1974, s. 318-319). *Kral Oidipus*'ta “görme” ve “körlük” kavramlarının, “görme” ve “görmeme” anlamlarının yanı sıra “bilme” ve “bilmeme” kavramlarını sembolize ettiği açıktır. Oyunda ilk aşamada, gerçeklerin bilgisinden uzakken gözleri gören ama gerçekleri idrak edemeyen Oidipus fiziksel olarak görüyorken, metafiziksel körlük yaşar. Bu, oyunun başlarında kâhin Teiresias tarafından dile getirilmiştir: “gözlerin görmesine rağmen (δέδορκας) zavallı bir durumda olduğunu görmüyorsun (ὁ βλεπεις)” (413).¹⁴ İkinci aşamada, Oidipus gerçekleri öğrendikten sonra kendisi gözlerine zarar verdiğinde gözleri görme yetisini kaybeder ve Oidipus bu sefer fiziksel körlük yaşar. Dolayısıyla Oidipus'un gerçeklerin gün yüzüne çıkmasıyla birlikte, kendini cezalandırmak için gözlerini kullanması, bir başka deyişle kendine yıkıcı darbeyi gözlerinden vurması bilinçli bir tercihtir. Çünkü Oidipus gerçekleri göremeyen, yani idrak edemeyen gözlerini oymuştur. Oidipus'un gözlerine verdiği bu ceza, gözlerin metafiziksel görme olarak adlandırabileceğimiz, olayları idrak etme, kavrama işlevini yerine getirememiş olmasından kaynaklıdır. Bu durum Oidipus'un kızlarıyla vedalaşma sahnesinde açıkça hissedilir:

yavrularım, hiçbir şey göremeyen (ὄρω), hiçbir şeyi fark edemeyen
ben,
sizin ananızın doğurduğu ben, babanız oldum (1484-1485).

Özellikle Laios'un katilinin 1180-1185. dizelerde bulunmasının ardından, el ve ayak bir süreliğine arka plana itilir (Lech, 2016, s. 106), artık odak noktası Oidipus'un gözleridir. Gözler, fiziksel cezanın uygulanma objesi olarak tüyler ürpertici bir şekilde kullanılmıştır. Gerçeklerin ortaya çıkmasının ardından İokaste

¹⁴ Teiresias, Laios'un katilinin Oidipus olduğunu söylediğinde, Oidipus öfkelenerek kâhini suçlamaya başlar. Bu sahnede de benzer bir ironi söz konusudur, Oidipus Teiresias'a şöyle der: “senin kulakların, aklın ve gözlerin (ὄμματ') kör” (371). Burada fiziksel körlüğü olan Teiresias'ın kulaklarının ve aklının da körlükle itham edilmesi idrak ve akıl yoksunluğuyla itham edilmesi anlamını taşır.

kendini asmış ve Oidipus kendi gözlerini kör etmiştir. Koro olayın ürperticiliğini şöyle dile getirir:

Ey korkunç işler yapan adam, nasıl cesaret ettin böyle
gözlerini (ὄσ **ὄψεις**) yok etmeye? (1327-1328).

İokaste'nin kendini astığı ve Oidipus'un gözlerini oyduğu sahneler bir haberci tarafından anlatılır, İokaste çıldırarak saraya girmiş, orada kendini asmış bir halde bulunmuştur. İokaste'nin kendini astığını gören Oidipus ölen anasının elbiselerinden altın iğneleri kopararak kendi gözlerine batırmış, gözleri kan çanağına dönmüştür (1237-1284). Oidipus'un gözlerini oyma sahnesi şöyle dile getirilir:

(altın iğneleri) alıp kendi göz bebeklerine (**ἄρθρα** τῶν κύκλων) batırdı
bir yandan da şöyle haykırıyordu: “göremeyeceksiniz (**ὄψοιנטό**)
ne çektiğim ne de çektirdiğim kötülükleri,
artık karanlıkta kalacaksınız, gördünüz hiç görmemeniz gerekenleri
tanımadınız tanımak istediklerimi”
durmadan bunları söyleye söyleye
göz kapaklarını (**βλέφαρα**) kaldırıp (gözlerini) oyuyordu.
kanlı göz çanakları (**γλήναι**) sakalına damlıyordu (1270-1277).

Oidipus'un babasını öldürüp annesiyle evlenerek işlediği günahlardan dolayı büyük bir pişmanlık duyduğu ve bu suçların kefareti olarak gözlerini oymasını son derece haklı gördüğü açıktır:

eğer görebilseydim (**προσεῖδον**), Hades'e gittiğimde
bilmiyorum hangi gözlerle (**ὄμμασιν**) bakardım (**βλέπων**) babama,
ve zavalla anama (1371-1373).

Oidipus, kendisini asmanın annesi ve babasına karşı işlediği suçların bedelini ödemeye yetmeyeceğini bile söyler (1373-1374). Artık Oidipus için görmeye değer hiçbir şey kalmamıştır ve gözlerinin artık görmeye ihtiyacı yoktur (1334-1335). Çünkü yaşadığı utançla artık gözlerinin görmesi hiçbir anlam ifade etmemektedir:

kesinlikle benim gözlerim (**ὄφθαλμοῖς**) için değil artık
ne kent ne surları ne de tanrıların
kutsal heykelleri, ah zavallı ben (1377-1379).

...

ben, kendimle ilgili böyle bir lekeyi öğrenip de
gören gözlerimle mi (**ὄμμασιν**) bakacaktım (**ὄρᾶν**) insanlara?
duyduğum sesi kulaklarıma tıkamak mümkün olsaydı,
zavallı bedenimi hapsedmekten çekinmezdim

yeter ki kör kalayım, hiçbir şey duymayayım
çünkü zihnin felaketlerden uzak kalması hoş bir şeydir (1384-1390).

Oidipus'un kendini kör etme sahnesi gördüklerini görmemiş olmayı yeğlemek istemesine bir göndermedir ve Oidipus'un gözlerini oyma eylemini kendisini asarak yaşamına son vermekten daha ağır ve daha anlamlı bir ceza olarak tasarladığı açıktır. Freud'a göre, Oidipus'un kendi gözlerini oyması, ensest ilişkinin suçu olarak kendini hadım etme anlamını taşır (1997, s. 261).

Oidipus'un acı gerçekleri öğrendikten sonra kendini cezalandırma yöntemi olarak gözlerini oyma eylemi, Oidipus tragedyasının en can alıcı sahnesidir ve belki de başka bir oyunda göremeyeceğimiz bir sahnedir. Öyle ki, tıp literatüründe ilk kez 1846 yılında tanımlanmış olan, kendi kendine meydana gelen göz yaralanmalarının en yıkıcısı olarak kabul edilen oto-enükleasyon, 1906 yılında Blonel tarafından *Oedipism* olarak adlandırılmıştır.¹⁵ Ayrıca, gözlerin fiziksel görmenin yanı sıra metafiziksel görmeyle ilişkisi tragedyada özellikle Sophokles'in *Kral Oidipus* oyununda karşımıza çıkmaktadır. Felsefi bir boyutta Platon'un ele aldığı "görme ve bilme", "körlük ve bilgisizlik" arasındaki ilişki, Oidipus tragedyasının âdeta anahtar kavramlarıdır. Bu ikilem Sophokles'in, gözleri kör olan ama tüm gerçekleri görebilen Teiresias ile gözleri gören ama gerçekleri göremeyecek denli kör olan Oidipus arasında kurduğu tezatlıkta derinlik kazanmıştır. Gözleri görmesine rağmen zavallı bir durumda olduğunu göremeyen, nerede yaşadığını, kiminle yaşam sürdürdüğünü göremeyen Oidipus (412-414), Platon'un akıldan ve bilgiden uzak düşünceleri olanları benzettiği körlerden (Plat. *rep.* 6.506c) biridir. Tragedyada benzer bir kullanım, oyununun odak noktası bu olmasa da Aiskhylos'un *Zincire Vurulmuş Prometheus*'unda yer alır. Prometheus ölümlülerin başlangıçta ne denli akılsız olduklarından ama kendisinin onlara ateşi vererek akıl ve mantık kazandıklarından söz ederken, "en başta görecektir gözleri olmasına rağmen (βλέποντες), görmeleri boşunaydı (ἔβλεπον μάτην)" der (Aischyl. *Prom.* 443-447) ve onların önceden pek çok şeyi idrak etmeden yaptıklarını dile getirir (456-458). Ama gözlerin metafiziksel kullanımı *Kral Oidipus* ile derinleşmiş ve hafızalara kazınmıştır.

¹⁵ Khan, Buescher, Ide ve Pettigrove, 1985, s. 386-389; Fan, 2007, s. 60-62.

Baş

Fiziksel şiddet sahnelerinden birinde “baş” sözcüğü geçmiştir. Oidipus Laios’la karşılaşması esnasında kendisini yoldan atmak isteyen arabacıya öfkeyle vurmuş, ardından Laios da elindeki kırbaçla Oidipus’un başına (**κάρπα**) vurmuştur (806-809). Oidipus’un başına aldığı darbe, bilmeden babası Laios’u öldürmesine sebep olmuştur.

“Baş” anlamına gelen κάρπα sözcüğünün yukarıdaki sahne dışında kişinin kendisini temsil etmek için kullanıldığı görülmektedir: “Ey, Oidipus’un o ünlü başı (Οιδίπου **κάρπα**)” = Ey, ünlü Oidipus! (1207). “İokaste’nin tanrısal başı (Ιοκάστης **κάρπα**) öldü” = Tanrısal İokaste öldü (1235). “Ey Oidipus’un şanlı başı (Οιδίπου **κάρπα**)” = Ey şanlı Oidipus (40). Bu kullanım, bedenin veya bedenin parçalarının kişinin kendisi için kullanılmasıdır (Dik, 2007, s. 112); kısacası bir nevi bir kavramın, bütün için tek bir parça kullanılarak (*pars pro toto*) tanımlanmasıdır (Carne-Ross, 2010, s. 25-26). Yukarıdaki alıntılarda geçen κάρπα sözcüğü ile Oidipus’un veya İokaste’nin özü, ruhu, kimliği kastedilmektedir; her bir bireyin başı, şahsiyetin bedende cisimleşmesini temsil eder (Steiner, 1996, s. 209).

Sonuç

Sophokles’in *Kral Oidipus* adlı tragedyasında en çok kullandığı beden parçaları; ayak, el ve gözdür. Daha az olmakla birlikte baş da kullanılmıştır. Ayak; Sphinks’in bilmecesiyle birlikte bir yandan Oidipus’un bilgeliğini ve kurtarıcılığını tescil ederken bir yandan da felaketler zincirinin başlangıcı olmuştur. Ayak, Oidipus’un daha doğar doğmaz hem fiziksel hem de ruhsal olarak yara aldığı uzvudur, Oidipus’un fiziksel acı odağıdır, ölüme terk edilme aracıdır. Ama aynı zamanda, Oidipus’un felaketler zincirinin ilk halkasını oluşturan ayakları Oidipus’un gerçek kimliğinin deşifre aracıdır, onun Laios ile İokaste’nin çocuğu olduğunu doğrulayan en önemli tanıktır. Eller; bir yandan fiziksel şiddetin uygulanma aracıdır, cinayetin işleme aracıdır, aynı zamanda işlenen cinayetin intikam aracıdır; diğer yandan iletişim kurma, yalvarma aracıdır, teminat aracıdır. Özellikle de Oidipus’un gözlerini oyma sahnesinden sonra gözlerinin yerini almıştır. Göz, görmeyi sağlayan organdır, ama aynı zamanda metafiziksel görme denilen bilişsel algının aracıdır. Gözler aynı zamanda Oidipus’un işlediği günahların kefaretidir. Baş, fiziksel şiddetin odağıdır. Oidipus’un babası tarafından ayaklarından aldığı darbeden sonra ikinci kez darbe aldığı noktadır. Baş, oyunda aynı zamanda kişinin kendisinin temsili olarak kullanılmıştır.

Anlaşılan odur ki, Sophokles *Kral Oidipus*'ta Oidipus'un hem fiziksel ve ruhsal acılarının yansıtılması bağlamında, hem de öfke, utanç, hassasiyet, şefkat gibi duygu durumlarının dışı vurumunda insan bedenine ve beden diline başvurmuştur. İnsan bedenine ait parçaları hiç olmadığı kadar görünür kılarak ve bu parçalara metaforik anlam yükleyerek hem gerilimi ve heyecanı zirvede tutmuş hem de büyük ilkel duyguları Oidipus'ta bedenleştirmiş ve karakterlerin duygularını, algılarını bedenleriyle somutlaştırmıştır. Sophokles bu tekniğiyle, insan bedenine ait el, göz gibi parçaların sadece görme, kavrama, dokunma gibi duyuşal amaçlarla değil aynı zamanda tragedyada duygusal tepkileri yansıtmanın önemli bir aracı olarak kullanılabileceğini de göstermiştir. Böylece, Homeros'tan bu yana bilinen Oidipus'un hikâyesini beden merkezli yeniden kurgulayarak izleyiciyi şaşırtmış ve heyecanlandırmış, bir yandan da eserini ölümsüzleştirmiştir.

Kaynakça

- Aldrich, V. C. (1974). Sight and light. *American Philosophical Quarterly*, 11(4), 317-322.
- Allan, W. (2021). The virtuous emotions of Euripides' Medea. *Greece & Rome*, 68(1), 29-30.
- Budermann, F. (2007). The reception of Sophocles' representation of physical pain. *The American Journal of Philology*, 128(4), 443-467.
- Burgess, J. (1995). Achilles' hell: The death of Achilles in ancient myth. *Classical Antiquity*, 14(2), 217-244.
- Carne-Ross, D. (2010). Jocasta's Divine Head: English with a Foreign Accent. K. Haynes (Ed.). *Classics and Translation: Essays by D. S. Carne-Ross* içinde (s. 19-48). Lewisburg, PA: Bucknell University Press.
- Catenaccio, C. (2012). Oedipus Tyrannus: The riddle of the feet. *The Classical Outlook*, 89(4), 102-107.
- Davies, M. (2014). Oedipus and the riddle of the Sphinx. *Trends in Classics*, 6(2), 431-436.
- Dik, H. (2007). *Word Order in Greek Tragic Dialogue*. Oxford: Oxford University Press.
- Dunkle, R. (1997). Swift-footed Achilles. *The Classical World*, 90(4), 227-234.
- Easterling, P. E. (1991). George Eliot and Greek tragedy. *Arion: A Journal of Humanities and the Classics*, 1(2), 60-74.

- Fan, A. H. (2007). Autoenucleation: a case report and literature review. *Psychiatry (Edgmont)*, 4(10), 60-62.
- Fineberg, S. (2009). Hephaestus on foot in the ceramicus. *Transactions of the American Philological Association*, 139(2), 275-324.
- Freud, S. (1997). *The Interpretation of Dreams*. A. A. Brill (Çev.). Wordsworth Editions.
- Gantz, T. (1993). *Early Greek myth: A guide to literary and artistic sources*. Baltimore and London: The Johns Hopkins University Press.
- Grassi, W., Farina, A. ve Cervini C. (1999). The foot of Philoctetes. *Literature and Medicine*, 354, 2156-2157.
- Khan, J. A., Buescher L., Ide, C. H. ve Pettigrove, B. (1985). Medical management of self-enucleation. *Arch Ophthalmol*, 103(3), 386-389.
- Knox, B. (1957). *Oedipus at Thebes: Sophocles' tragic hero and his time*. New Haven and London: Yale University Press.
- Lech, M. L. (2016). The hand of Oedipus: The network of body imagery in *OT. Logeion*, 6, 93-111.
- Liapis, V. (2014). The fragments of Euripides' Oedipus: a reconsideration. *Transactions of the American Philological Association*, 144(2), 307-370.
- Nussbaum. M. C. (1986). *The fragility of goodness. Luck and ethics in Greek tragedy and philosophy*. New York: Cambridge University Press.
- Öztürk, R. ve Yakut, A. (2023). Romalı duygusal bir aşk *elegeia'sı puella'sı* olarak Homeros'un tutsak kadın kahramanı Briseis. *Archivum Anatolicum*, 17(2), 371-392.
- Ryzman, M. (1992). Oedipus, *nosos* and *physis* in Sophocles' Oedipus Tyrannus. *L'Antiquité Classique*, 61, 98-110.
- Sommerstein, A. H. (2010). They all knew how it was going to end: Tragedy, myth, and the spectator. A. H. Sommerstein (Ed.). *The tangled ways of Zeus and other studies in and around Greek tragedy* içinde (s. 209-223). Oxford: Oxford University Press.
- Stallybrass, P. (2002). The Mystery of Walking. *Journal of Medieval and Early Modern Studies*, 32(3), 571-580.

- Stefanato, C. (1989). Philoctetes by Sophocles: a case for diagnosis. *J R Coll Physicians Lond*, 23(3), 176.
- Steiner, G. (1996). *Antigones: How the Antigone legend has endured in Western literature, art, and thought*. New Haven: Yale University Press.
- Steiner, J. (2018). The trauma and disillusionment of Oedipus. *The International Journal of Psychoanalysis*, 99(3), 555-568.
- Worman, N. (2021). *Tragic bodies: Edges of the human in Greek drama*. London; New York: Bloomsbury Publishing.

Kısaltmalar

- Aischyl. *Prom.* (Aischylos, *Prometheus*) = Sommerstein, A. H. (Ed. ve Çev.) (2009). *Aeschylus: Persians, Seven against Thebes, Suppliants, Prometheus Bound*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Apollod. *Bibl.* (Apollodoros, *Bibliotheka*) = Frazer, S. J. G. (Çev.) (1921). *Apollodorus: The Library*, I-II. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Apollod. *E.* (Apollodoros, *Epitome*) = Frazer, S. J. G. (Çev.) (1921). *Apollodorus: The Library*, I-II. Cambridge, MA, Harvard University Press.
- Eur. *El.* (Euripides, *Electra*) = Way, A. S. (Çev.) (1929). *Euripides, II: Electra, Orestes, Iphigeneia in Taurica, Andromache, Cyclops*. London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons.
- Eur. *Herc.* (Euripides, *Hercules*) = Way, A. S. (Çev.) (1912). *Euripides, III: Bacchanals, Madness of Hercules, Children of Hercules, Phoenician Maidens, Suppliants*. London: William Heinemann, New York, The Macmillan Co..
- Eur. *Med.* (Euripides, *Medea*) = Way, A. S. (Çev.) (1928). *Euripides, IV: Ion, Hippolytus, Medea, Alcestis*. London: William Heinemann, New York: G. P. Putnam's Sons.
- Hom. *Il.* (Homeros, *Ilias*) = Murray, A. T. (Çev.) (1924). *Homer: The Iliad*. Cambridge, MA.: Harvard University Press; Erhat, A. ve Kadir, A. (Çev.) (2005). *Homeros: İlyada*. İstanbul: Can Yayınları.
- Hom. *Od.* (Homeros, *Odysseia*) = Murray, A. T. (Çev.) ve Dimock, G. E. (Rev.) (1995). *Homer, The Odyssey: Books 1-12*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Erhat, A. ve Kadir, A. (Çev.) (2012). *Homeros: Odysseia*. İstanbul: Can Yayınları.

- Plat. *rep.* (Platon, *republic*) = Emlyn-Jones, C. ve Preddy, W. (Ed. ve Çev.) (2013). Plato, II: *Books 6-10*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Stat. *Ach.* (Statius, *Achilleis*) = Mozley, J. H. (Çev.) (1928). *Statius*, II: *Thebaid V-XII, Achilleid*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Soph. *OT* (Sophokles, *Oedipus Tyrannus*) = Storr, F. (Çev.) (1962). *Sophocles*, I: *Oedipus the King, Oedipus at Colonus, Antigone*. Cambridge, MA: Harvard University Press; Tuncel, B. (Çev.) (2021). Sophokles, *Kral Oidipus*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Summary

Sophocles, one of the most prominent writers of Greek tragedy, was born probably in 497 BC in the *demos* of Colonus, located on a hill north of Athens. Sophocles died at the age 90 and wrote great plays of Greek tragedies, he often won prizes with his tragic art. One of his works, *Oedipus the King*, based on the myth of Oedipus known from the Homeric epic. However, it was Sophocles who immortalized this myth.

In the myth of Oedipus; King Laius, as soon as the child was born, pierced his ankles, tied them together and ordered one of his servants to leave the child on a mountain to die because he wanted to avoid the Delphic oracle. A shepherd who was grazing his flocks on the mountain rescued the child and gave him to Polybus, the childless king of Corinth. When Oedipus grew up, he learned the terrible and shocking prophecy about himself. He ran away from this house to escape this prophecy, not knowing that he had been adopted and Polybus and Merope were his real mother and father. During his journey to the Thebes, he came to a place where three roads met, the charioteer drove on and Oedipus got into a fight with the charioteer and an old man in the chariot. Oedipus killed all of them in anger, not knowing that this old man was his real father, Laius. Oedipus continued on his way after killing his father and encountered a monster named Sphinx at the entrance of the city of Thebes. The monster was causing harm to the people of the city. The Sphinx asked a riddle, and when Oedipus answered the riddle correctly, the monster killed herself. Oedipus saved the city of Thebes and in return became the new king of the city and married the widowed queen Jocasta who was his biological mother. Finally when the truth came to light, Jocasta hanged herself and Oedipus blinded his own eyes. Thus, Oedipus who unknowingly killed his father and married his mother reached a terrible disaster.

To surprise and excite his audience by adding new elements to a myth familiar to the audience must have been among Sophocles' aims as a tragic poet. One of the techniques that Sophocles used to immortalize this well-known myth was the metaphorical use of parts of the human body. The body parts that Sophocles used most frequently in his play *Oedipus the King* were feet, hands and eyes. The head was also used but less often than the others. Oedipus' feet represented the beginning of his own disasters, Oedipus' feet were the parts of his body where he received physical and spiritual trauma at the time of his birth. At the end of his life, his feet became the most important witnesses that revealed his true identity. One of the most frequently used body parts was the hand in *Oedipus the King*. The murder of Laius was linked to the hands of Oedipus and the punishment for this murder was connected with the same hands. Hands were used also a means of communication and trust. Oedipus' hands replaced his eyes after blinding him. In *Oedipus the King*, the eyes were also one of the most important parts of the body. The main function of the eyes is enabling us to see, but the eyes are used to perceive the truth of the situation. The relationship between sight and blindness and knowing and not knowing can be seen clearly in Sophocles' Oedipus. Apart from these parts of the body, the head was used as the focus of physical violence and the head was used as a representation of the person himself.

In Sophocles' *Oedipus the King*, the parts of the human body such as eyes, hands were used not only instead of human senses such as sight and touch, but also as an impressive way of showing emotional reactions. Human body receives sensory information but Sophocles used the human body also to reflect Oedipus' physical and spiritual pain, as well as in expressing emotional states such as anger, shame, sensitivity and loving. Sophocles made parts of the human body more visible and used it metaphorically. By this way, he emphasized high dramatic tension and embodied the abstract concepts and great primitive emotions.

ATİNA YURTTAŞLIK HUKUKUNUN TARİHSEL GELİŞİMİ

THE HISTORICAL DEVELOPMENT OF
ATHENIAN CITIZENSHIP LAW

Sultan Deniz KÜÇÜKER

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı,
sdcucuker@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Ağustos 2024
Kabul edildiği tarih: 25 Eylül 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 August 2024
Date accepted: 25 September 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Yurttaşlık; Atina; Hukuk; Timē;
Atimia

Keywords

Citizenship; Athens; Law; Timē;
Atimia

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.16

Öz

Mezopotamya uygarlıklarında halkların tarım ve toprakla kurduğu sıkı ve sürekli ilişki, onları toprağa bağımlı kılardı. Bu uygarlıklardaki egemen siyasal otoriteler ise mevcut bağımlı işgücünü ve süregelen üretimi denetlemek üzere örgütlenmişti. Siyasal otorite ile kurulan tahakküm ilişkisi içinde üretici, bürokrasiden tümüyle ayrılmış ve tebaa olarak konumlanmıştı. Ege uygarlık havzasının kendine özgü koşulları ise sadece bir siyasi örgütlenme olarak değil aynı zamanda sosyal ilişkilerin düzenlenmesi bakımından da özgün bir model olarak polis'in varlığına olanak sağlamıştı. Öyle ki tarım alanı dar ancak toplumlar arası sürekli etkileşimi olanaklı kılan bu coğrafyada, sabit siyasi ya da askeri bürokrasi olgunlaşmamıştı. Üretici ile yöneticinin birbirinden ayrılmasına olanak tanımayan koşullar, polis'ler içindeki kamusal alan ve buradan pay alma yurttaşlık olgusunu var etmişti. Bu çalışmada, öncelikle Eskiçağ Tarihi'nin siyasi coğrafyası içinde yurttaşlık olgusunun tarihsel olarak ortaya çıkışı konu edilecek ve ardından Arkaik Çağ'dan Klasik Çağ'ın sonuna dek Atina'da yurttaşlık üzerine yapılan hukuki düzenlemeler incelenecektir. Bu geniş kronoloji içinde Atina örneği üzerinden, iç ve dış politik dinamiklerin yurttaşlık hukuku üzerindeki etkilerini ortaya koyabilmek amaçlanmaktadır. Ayrıca incelemenin detaylarında ortaya çıkan veriler sayesinde yurttaşlığa kabul ve yurttaşlıktan çıkarma uygulamalarının geçmişine de ışık tutulacaktır.

Abstract

In the Mesopotamian civilizations, the inhabitants' tight and constant relationship with agriculture rendered them dependent on land. The government authorities in these civilizations organized to manage this dependent labor force and ensure continuous production. In such a political system, the producers were totally isolated from the bureaucracy and positioned as subjects. However, the specific conditions of the Aegean civilization basin enabled the polis to exist not only as a distinct political entity but also as a distinct model for the regulation of social relations. Because of its limited agricultural area and potential to facilitate frequent interaction between societies, a fixed administrative or military administration could not evolve in this geography. So the producers and administrators of the poleis could not separate from one another properly, and having a share in the public space gave rise to the concept of citizenship. In the first place, this paper will provide an overview of the emergence of citizenship within the political geography of ancient history. Then the legal regulations in Athens between the Archaic and Classical eras will be analyzed in terms of citizenship. Through the case of Athens, it is intended to examine the impact of both internal and external politics on the citizenship law. Furthermore, the data revealed in details of research will provide information on the history of naturalization and denaturalization.

Giriş

Yurttaşlığın Tarihsel Temelleri

Aristoteles'in *Metaphysica* (1019a9) adlı eserlerinde ortaya koyduğu bütün ile parça arasındaki ilişki, parçanın [*morion* (μόριον)] bütünden [*holos* (ὅλος)] önce geldiği fikri, *Politika* (1274b39-41) adlı eserinde devlet ve yurttaş ilişkisi ekseninde ortaya çıkmaktadır. Öyle ki bu eserinde Aristoteles, *polis*'i pek çok parçadan meydana gelmiş bütünler gibi bileşik yapılu bir öge olarak kabul etmektedir ve parça olmadan bütünü tarif edemeyeceğinden de *polis*'i tanımlamadan evvel *politēs* (πολιτης) yani yurttaşı tanımlamaya girişmiştir. Aristoteles'in *Politika* adlı eserinde yurttaş, *polis*'in idari ve hukuki iradesinde pay sahibi olan kişi (1275b18-19), *polis* ise yurttaşların idare bakımından ortaklığı olarak tanımlanmıştır (1276b1-2).

Bu değerlendirmelere paralel biçimde yurttaşlığın tarihsel temelleri, *polis*'in kurumsal gelişimiyle eş zamanlı olarak incelenmektedir (Cecchet, 2017a, s. 2; Giangiulio, 2017, s. 34-35). Bu bağlamda Ege uygarlık coğrafyasındaki Miken [Mykēnai (Μυκηνάι)] Uygarlığı'nın çöküşü, buradaki tüm siyasal otoritelerin ortadan kalkması bir dönüm noktası olmuştur. MÖ 12. yüzyılın sonlarında meydana gelen çöküş ve bu süreçte yaşanan büyük göç akınlarının etkileri Doğu coğrafyalarına dek genişlemiş, Orta Anadolu'da Hitit Devleti bu göçlerin de etkileriyle son bulmuştur. Akınlar Mısır'a dek ulaşırsa da burada güçlü bir bariyerle karşılaşmış, Mısır'ı yıkamamış ancak zayıflatmıştır. Diğer taraftan Kuzey Suriye'de Hurri-Mitanni Devleti göçlerden önce, Güney Mezopotamya'da Kassit Hanedanlığı doğrudan göçlerle ilintili olmasa da yaklaşık aynı dönemde ortadan kalkmış ve Ön Asya'da büyük siyasi otorite boşlukları oluşmuştur.

Bu çağda Ön Asya'da varlık gösteren Asur Devleti coğrafi konumu nedeniyle göç akınlarından kurtulabildiği gibi varlığını da sürdürmüştür. Devlete ait yazılı belgeler sayesinde MÖ 10. yüzyıla birlikte bölgenin siyasi yapısı belirgin hale gelmektedir. Yeni Asur Devleti etki alanını MÖ 10. yüzyıldan 612 yılına dek Anadolu'nun içlerinden İran ve Basra Körfezi'ne, Levant ve Mısır'a kadar genişletmiş, bütünleşik kara sınırları üzerinde bulunan çok geniş bir coğrafya üzerinde egemen olmuştur (Yiğit, 2020, s. 185). Bugün "Bereketli Hilal" olarak tanımlanan coğrafi alanı da sınırları içine alan Asur Devleti, adını baş tanrısı Asur'dan almış ve devlet içinde askeri ve siyasi girişimler de dâhil olmak üzere tüm faaliyetler bu tanrı adına yürütülmüştür. Dolayısıyla Ön Asya uygarlıkları zaman içinde bütünleşik kara sınırları ile mutlak bir gücün egemenliğine girmiştir.

Ege uygarlık coğrafyasında Tunç Çağı sonunda yaşanan siyasi yıkımı takip eden süreç ise engebesi yüksek ve denizlerle bölünmüş coğrafyanın karakterine koşut, bağımsız şekillenmiştir. Özellikle Hellas ve Ege Adaları'nın %80'den yüksek oranla dağlarla kaplı olması, tarım ve hayvancılığa uygun ova ve platoların sayısını ve büyüklüğünü sınırlamış, ayrıca seyahat ve ulaşımı daima zorlaştırmıştır (Migeotte, 2009, s. 16). Olasılıkla bunun etkileriyle Tunç Çağı boyunca da burada, merkezleşmiş doğu monarşileri çapında büyük bir devlet ortaya çıkmamıştır. Mevcut en büyük devletler dahi siyasal mekân birliği kuramamış, feodal karakter taşımıştır. Bu coğrafyadaki siyasi otoritelerin tümüyle ortadan kalkmasını takip eden süreç, arkeolojik çalışmaların sonuçları üzerinden açıklanmaktadır. Öyle ki Miken Saraylar Dönemi'nde yerleşim dokusunun ve hiyerarşisinin merkezini oluşturan verimli tarım ovalarındaki iskân artık önemli oranda azalmıştır. Yerleşim yoğunluğu kıyılara ya da kıyılara yakın alanlara kaymış ve yerleşimlerin kıyıya doğru kayması ile küçük ölçekli, yerel otoriteler ortaya çıkmaya başlamıştır. Miken Saraylar Dönemi'nde stratejik önem arz eden, sistemli biçimde işletilen geniş tarım ovalarındaki iskânın azalması, bu yerlerin sundukları yol ağı bağlantılarının da artık eski önemini muhafaza etmediğine işaret etmiştir (Knodell, 2021, s. 120-132).

Saraylar Sonrası Dönem'in küçük ölçekli organize toplumları tarım ürünlerini, hammaddeleri ve daha önce saray merkezlerine yönlendirilen hayvancılık fazlasını artık kendileri kontrol etmeye başlamıştır. Ayrıca zaman içinde aralarındaki düzenli temasları neticesinde etkileşimli ağlarla birbirine bağlanmışlardır (Eder-Lemos, 2020, s. 137-138). Öyle ki MÖ 10. ve 9. yüzyıllarda ticari ve toplumsal etkileşim ağlarının Ege Havzası içinde ve Doğu Akdeniz yönünde yoğunluğunu artırdığı, MÖ 9. yüzyılın sonuna gelindiğinde ise çoğu topluluk için sürekli büyümeye olanak tanıyan istikrarlı koşulların hâkim olmaya başladığı belirtilmektedir (Eder-Lemos, 2020, s. 146-147). Ayrıca geniş ailelere dayalı akraba gruplarının, çöküşten iki yüzyıl sonra daha istikrarlı koşullarda yaşayan halkların toplumsal gücü olduğu da düşünülmektedir (Eder-Lemos, 2020, s. 145). Bu grupların bazılarının daha büyük ve erzak depolama konusunda daha donanımlı olmaları yerel hiyerarşilerin de olgunlaşmaya başladığına işaret etmiştir. Öyle görünüyor ki sarayların siyasi ve ekonomik hâkimiyetinin sona ermesi, yerel ölçekli yeni sosyo-ekonomik örgütlenmelerin yolunu açmış, bunların küçük ölçekli tarım dışı ticari faaliyetlerini de desteklemiştir. Özellikle kıyı ve kıyıya yakın şeritlerdeki merkezler, yeni dönemde siyasi alan olarak yükselmeye başlamıştır. Koşulların belirginleştiği, zenginliğin ve medeniyetin yükselmeye başladığı Geometrik Dönem (MÖ 900-700) polis'in belirlediği evre olmuştur (Hansen-Nielsen, 2004, s. 17).

Bu sosyo-politik ve ekonomik görünümün, Mezopotamya'daki durumla taban tabana zıtlık içinde olduğunu söylemek mümkündür. Öyle ki buradaki verimli, geniş tarım toprakları ile olan sıkı ve sürekli bağlar, Mezopotamya halklarını toprağa bağlı kılmıştır. Toprağa bu bağlılık ise olasılıkla yerel otoritelerin güçlenmesine olanak tanımıştır. Zira kimi zaman göçler ya da askeri seferler merkezi otoritelerin yıkımına neden olsa da toprak ve toprakla ilintili yerel, toplumsal bağlar varlığını sürdürmüştür. Mezopotamya siyasi sistemi bünyesinde örneğin Akad Devleti (MÖ 2350-2150), gücünü perçinleme evresinde yerel otoritelerle uzlaşmış ve bunların toplumsal bağları egemen otoritenin parçaları haline gelmiştir (Barjamovic, 2013, s. 130). MÖ 10. yüzyılla birlikte Yeni Asur Devleti sistemi içindeki Mezopotamya halkları da olasılıkla bu gelenek içinde merkezileşmiş yeniden dağıtımın yani ekonomik ve politik sistemin payandaları olarak konumlanmışlardır.

Ayrıca Mezopotamya'daki köklü kültür, medeniyet ve yönetim geleneği içindeki halkların toprakla olan ilişkisinin, tanrı(ça)ları ile bağlarını kuvvetlendirdiği de düşünülebilir. Aslında Eskiçağ insanının toprak ile tanrı(ça) arasında kurduğu bu türden bir bağ, dönemin bir diğer tarım toplumu Apenninler Yarımadası'nda bulunan Latium Bölgesi halklarının kullandıkları dilde de adeta kendini göstermektedir. Öyle ki bu halklar, tanrı(ça)ya tapmak eylemi ile toprağı işlemek, toprakla ilgilenmek eylemini aynı fiil ile karşılamışlardır (Lat. *colo* [*colere, colui, cultus*]). Latium Bölgesi ile karşılaştırılmayacak ölçüde geniş bir coğrafya ve köklü bir geleneğe sahip olan Mezopotamya halklarının toprakla olan bağı, olasılıkla bundan kuvvetli olmuş ve bölgedeki siyasal sistem içinde gücünü tanrıdan aldığı var sayılan hükümdara tabiiyeti de mutlak ve mümkün kılmıştır.

Ne var ki Mezopotamya toprağının kimi yetersizlikleri, devamında aynı otoritenin gücünü pekiştirmesinde etkili olmuştur. Öyle ki alüvyal yapısı ile özellikle Güney Mezopotamya'nın tarıma çok elverişli arazisi doğal kaynaklar açısından son derece yetersizdir. Maden barındırmadığı gibi neredeyse sert taş ve kaliteli kerestesi dahi yoktur (Yiğit, 2020, s. 44). Bu ihtiyaçları karşılamak ancak organize siyasi gücün yardımıyla başarılabilir uzun mesafeli ticareti ve nihayet bu gücün doğrudan içinde olduğu askeri seferleri gündeme getirmiştir. Bu durum, siyasal otoriteyi daha da güçlendirmiştir. Dolayısıyla ortaya çıkan sistem açısından coğrafya, temel belirleyici faktör olarak görünür. Sonuç itibarıyla içinde yaşayan halkları salt toprağa bağımlı kılmayan, bireysel girişimlerin önünü açan Ege Havzası'nın coğrafi karakteri, toplumların yaşamını şekillendirirken örgütlenme biçimlerine de yansımış, bu coğrafyada dağınık ve yerel ölçekli hiyerarşiler belirginleşmeye başlamıştır. Hal böyle

olunca sermaye tek elde toplanmamış, üretim fazlasının aralarında pay edildiği yönetici zümre ve rahipler sınıfı ortaya çıkmamıştır.

Mutlak bir siyasi otorite denetiminden bağımsız olan Ege Havzası toplumları, MÖ 9. yüzyılda yaşanan nüfus artışının da etkileriyle çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere MÖ 8. yüzyılın ortalarından itibaren yoğun kolonizasyon faaliyetleriyle yeni *polis*'ler kurmuşlardır. *Polis*'lerin köylere kümelenen ve sonra daha büyük ağlar oluşturan akrabalık gruplarından veya yerel bir merkezden dağılan topluluklardan geliştiği konu edilmektedir (Blok, 2013, s. 164). Ege uygarlık coğrafyasının sosyo-politik kimliği, yerel merkezden dağılarak kurulan bu yeni *polis*'ler sayesinde tüm Akdeniz kıyılarına ve hatta Karadeniz'in kuzey kıyılarına dek yayılım göstermiştir. Koloni olarak kurulan yeni *polis*'lerde toprakların eşit parsellere bölünmesi ve burada edinilen ilk toprakların adçekme yolu ile dağıtılması eşit yurttaş fikrinin doğuşu ile ilişkilendirilmiştir (Robinson, 1997, s. 71). Soy bağlarının anakaradaki gibi nüfuz ve imtiyaz alanı oluşturamadığı bu yeni *polis*'lerde toplumsal eşitliğin yolunun daha kolay açıldığı da ileri sürülmektedir (Karatani, 2018, s. 30-39).

Koloni gönderen *polis* merkezlerinde soya dayalı ayrıcalıkların kırılacak olmasındaki en önemli faktörlerden biri olarak ise önde gelen ailelerin mutlak ekonomik üstünlüklerle diğerlerinden ayrılmamaları gösterilmektedir. Örneğin Morris, MÖ 1100-500 tarih aralığındaki en zengin ailelerin dahi Roma ya da Yakın Doğu standartlarına göre zengin olmaktan çok uzak olduklarını belirtmektedir (1987, s. 5). Zira bu gelişim süreci içerisinde *polis*'lerde askeri ve idari yönetim önceleri at yetiştiricileri olan büyük toprak sahiplerindeyken, yükselen ticaret sayesinde ekonomik olarak kuvvetlenen, bu sayede kendi bütçesinden askeri donanımını sağlayabilecek konuma gelen çiftçi de ağır silahlı piyade [*hoplitēs* (ὀπλίτης)] olarak *polis*'in savunmasına katılmıştır. Bu askeri yetkinlik, yönetimde söz sahibi olmalarını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla yurttaş ile vatanını savunan askeri özdeşleştiren bir sistem kurulmuştur (Bettalli, 2018b, s. 75; Martin, 2000, s. 64; Garland, 2008, s. 70).

Savunmada ve artık yönetimde aktif hale gelen üretici, siyasal sistemin sürdürülmesi işini de herhangi bir zümrenin ayrıcalığına bırakmamıştır. Öyle ki MÖ 7. yüzyıldan itibaren *polis*'ler içinde demokrasi ve ılımlı oligarşi yönetimleri olgunlaşmaya başlamış, yazılı yasalar yürürlüğe girmiştir. Yazılı yasalar, devlet otoritesi ile bireyler arasında doğrudan bir ilişki kurulmasını sağlamış, böylelikle birey hukuksal bir kişilik kazanmıştır. Bu dönemde *polis* içinde özgür kişinin [*eleutheros* (ἐλεύθερος)] konumu da belirginleşmeye başlamıştır. Robinson, *polis*'lerde

süregelen mevcut siyasal sistemin aktörleri için kullanılan *eleutheros* sıfatının aktif bir anlam barındırdığını belirtmektedir (1997, s. 30). Buna göre halk meclisinde ve mahkemelerde verilecek kararlar aşamasında bizzat varlık göstererek özgürlüklerine yönelik ihlallerden kendilerini koruyabilenler ve *polis* için alınan kararlara katılarak ortak kaderde belirleyici olanlar özgür kişilerdir. Yani kişisel özgürlük *polis*'in varlığı ile bağıntılıdır, doğal hukuka dayanan bir özgürlük söz konusu değildir. Dolayısıyla değeri varlıkla değil, siyasal sistemin bir parçası olmakla ilintilidir. Nasıl ki bağımsız *polis* başka bir otoritenin hükmünden, ona haraç ödeme gibi zorunluluklardan azadeyse yurttaş da o bünye içinde kendi yaptığı yasalar dışındaki bir otoritenin hükmünden bağımsız, özgür olur.

Her bir *polis*, gelişimini kendi iç dinamiklerine bağlı olarak sürdürse de kaynaklar bu konuya kapsayıcı genellemeler ile yaklaşmaktadır. Bu genellemeler, özellikle yasalar konusunda yapılan kapsayıcı değerlendirmeler, hukukun üstünlüğü ilkesinin *polis*'lerin paylaştıkları ortak bir değer olarak kabul edilmesiyle açıklanmaktadır (Harris, 2006, s. 4; Gagarin, 2013, s. 221). Öyle ki antik yazındaki değinmeler dışında MÖ 7. yüzyılın ortalarından itibaren pek çok farklı *polis*'e ait yasa örneklerini günümüze ulaşan epigrafik kayıtlar üzerinden okumak mümkündür. Bunlara dayanarak konu üzerine belirli genellemeler yapmak olası görünse de *polis*'ler özelinde farklılıklar olduğu da açıktır. Bu bağlamda hukukun, özellikle de yurttaşlık hukukunun kaynaklara dayalı olarak belirli bir sürengenlik içinde takip edilebileceği veriler doğrudan Atina *polis*'ine aittir.

Atina'nın İlk Yazılı Yasalarında Yurttaşlık

Geleneksel sözlü hukukun uygulayıcıları, iktidar sahiplerinin bizzat kendileridir ve bunların haksız uygulamalarına, arkaik ozanların dizelerindeki adalet [*dikē* (δική)] çağrılarını şahitlik etmiştir. Örneğin Hesiodos'un dizelerinde bu adaletsizlikler *hybris* (ὑβρις) teriminde ifade bulmuştur (Orhan, 2012, s. 22-24). Küstahlık, saygısızlık, ölçsüzlük olarak karşılık bulan *hybris*, ileride kişilik haklarının çiğnenmesini ifade eder biçimde yurttaş hukukundaki en büyük suçlardan biri olacaktır (Açık, 2004, s. 2; Cohen, 1991, s. 83, dn. 40). Kişilik haklarının çiğnenmesinin önüne geçmek, insan onurunu [*timē* (τιμή)] muhafaza etmek kaygısı, aslında Homeros dizelerinden beri sözlü hukukta da karşılık bulmuştur. Bu bağlamda rekabetçi değerlerin öne çıktığı Homeros toplumu, kefaret, kan bedeli [*poine* (ποινή)] uygulamasının yayılmaya başladığına tanıklık etmiştir (Hom. *Il.* 9.632–635). Bu uygulama ile suç mağdurlarına ya da mağdurun yakınlarına tazminat ödenmesi, kişinin toplum içinde daha farklı ihlallere maruz kalmadan onurunu kurtarmasının adeta bir aracı olmuştur. Toplum

içinde intikam temelli yaklaşımın aşılmasına yarayan bu uygulamanın, sonraki hukukun gelişimine kaynaklık ettiği de düşünülmektedir (Pepe, 2018, s. 320).

Bu bağlamda Atina'da yapılan ilk yazılı yasalar önem arz eder. Uzun yıllar boyunca soylu aile liderlerinden oluşan dar bir topluluk içinde sözlü gelenekle sürdürülen Atina yasalarının yazıya geçirilmesi MÖ 621 yılına tarihlendirilmektedir. Drakon'a atfedilen bu yasalardan cinayet suçlarının yargılanmasına ilişkin esasların düzenlendiği bir metin, MÖ 409/8 yılında Atina'da tekrar yazılmış ve bu epigrafik belge günümüze ulaşmıştır (IG I³ 104. Cantarella, 2005, s. 239). Bu metnin, iktidarı ele geçirmek isteyen aristokrat aileler arasında yaşanan çekişmelerin şiddetlenmesi sonucunda olgunlaşmış olabileceği yorumlanmaktadır (Bettalli, 2018a, s. 109). Dolayısıyla Atina'da da akraba gruplarının üyelerine karşı işlenen suçların intikamının alınmasında siyasi otoriteye rol yüklenmiş ve devlet, intikam temelli ilişkilerin aşılmasında aracı rol üstlenmiş olur. Yasaların yazıya geçirilmesi her koşulda *polis* otoritesini güçlendirmiş ve bu otoritenin temsil edildiği yurttaş kimliğini öne çıkarmıştır.

Aristoteles'in konu ettiği Drakon yasalarında da öncelikle yurttaşın kimliğine, görev ve sorumluluklarına değinilmiştir. Burada yurttaşlık, öncelikle vatan savunmasına katılma ile ilişkilendirilmiş, kendi kendini silahlandırabilenler yurttaş sayılmış ve *polis*'i yönetmek sorumluluğunu yüklenmişlerdir (Arist. *Ath. Pol.* 4). Ayrıca yurttaşlık, soy esasına dayandırılmıştır. Zira yurttaş erkeklerin yasaya göre yaptıkları bir evlilik ve bundan doğacak yasal erkek çocuk da konu edilmiştir (Arist. *Ath. Pol.* 4.2.5-8). Ne var ki evliliğin diğer ortağı olan kadın ve onun yasalar karşısındaki konumuna herhangi bir değinme yapılmamıştır. Böylesi bir değinme, dolaylı olarak MÖ 4. yüzyılın ünlü hatiplerinden Demosthenes'in bir kamu davası için hazırladığı mahkeme söylevinde mevcuttur. Buna göre, Drakon yasalarında bir erkeğin kendi yasal koruması altında bulunan bir kadın ile ilişkiye giren diğer erkeği öldürmesi suç teşkil etmemektedir (Dem. 23.53). Dolayısıyla Drakon yasalarında yurttaş bir erkeğin hanesi içinde yaşayan özgür kadınların ve aslında yurttaş soyunun da yasaların koruması altında olduğu yorumlanmaktadır (Cantarella, 2005, s. 240).

Yurttaş soyu ve buna bağlı olarak Atina'daki yurttaşlık kayıtları, konu edilen epigrafik metinde de dolaylı olarak yer bulmuştur. Kaynaklar, Arkaik Dönem Atina *polis*'inde yurttaşlık kayıtları dâhil diğer yerel işlerin organizasyon ve yönetiminin *phratia* (φρατρία) grupları tarafından sürdürüldüğüne işaret etmektedir (Hedrick, 1991, s. 250). *Phratia*'lar, *polis* bünyesindeki akrabalık gruplarından. Aynı bünye içerisinde *oikos* (οἶκος), çekirdek aileyi temsil ederken çekirdek aile ile arasında

doğrudan kan bağı bulunan *oikos*'lar, *genos* (γένος) yani soyu meydana getirmiştir. *Genos*'lar ise aralarında evliliklerle birleşerek içinde birkaç farklı soyu barındıran *phratia*'ları yani daha geniş akraba topluluklarını oluşturmuşlardır. *Phratia*'ya üye kişi, döneme ait metinlerde *phratēr* (φράτηρ) olarak konu edilmiş ve bu kelime Latince *frater*, İtalyancada *fratello* biçiminde, diğer Hint Avrupa dillerinde de bu kökten türeyip erkek kardeş anlamında kullanılmıştır. (Blok, 2018, s. 94, dn. 56). *Phratia*'ların bir araya gelmeleri ile *polis*'lerin bünyesindeki en geniş akrabalık grupları olan *phylē* (φυλή) örgütlenmeleri meydana getirilmiştir. Örneğin Arkaik Çağ Atina *polis*'inin, Kleisthenes reformlarından önce 4 *phylē*, 12 *phratia* ve 30 *genos*'tan oluştuğu belirtilmektedir (Arist. *Ath. Pol.* fr. 5).

Atina'da *phratia* üyeliği yurttaşlığın temelini oluşturmuştur. Yeni doğan bir erkek çocuğun *phratia*'ya takdimi ve buradaki yurttaş kütüğüne kaydı kamu otoritesince düzenlenen *Apatouria* Bayramı'nda diğer yurttaşların da şahitliği ile yapılmıştır (Hdt. 1.147). *Phratia* üyeleri, dini törenler yapmak için bir araya geldikleri gibi birbirlerine koruma sağlama, haklarını gözetme yükümlülüğü de taşımışlardır (Garland, 2008, s. 66). Drakon yasalarından günümüze ulaşmış epigrafik metinde de yurttaşlık kayıtları *phratia* üzerinden dolaylı olarak konu edilmiştir. Öyle ki buradaki bir maddede, cinayet suçundan sürgün edilen kişinin ancak maktulün yakın akrabaları tarafından, bunların olmaması durumunda ise bağlı olduğu *phratia*'dan doğum esasına göre seçilen 10 kişinin rızası ile bağışlanabileceği belirtilmektedir (IG I³ 104.18-23). Dolayısıyla bu yasa maddesi, Atina'da *phratia* sisteminin etkin biçimde işleyişine tanıklık etmiştir.

Drakon yasalarına ilişkin mevcut veriler, anlatıldığı oranda kısıtlıdır. Ardından gelen Solon yasaları ile temel hukuki ve politik kurumların düzenlenmesinin yanı sıra aile, mülkiyet, miras, ticaret üzerine de pek çok yeni düzenleme yapılmıştır. Bu süreçte yürürlüğe giren yeni yasalarla birlikte Atina'da yurttaşlık, belirli kurallara bağlı aktif, ayrıcalıklı ve korunan bir statü haline gelmiştir. Dolayısıyla Atina'da yurttaşlık hukukunun ortaya konması Solon yasaları ile ilişkilendirilmektedir (Patterson, 2005, s. 273).

Solon, MÖ 6. yüzyılın hemen başlarında *arkhōn* (ἄρχων) seçilmiştir. Drakon yasalarının yapıldığı MÖ 7. yüzyılın yaklaşık son çeyreği ve 6. yüzyıl devletler arası dengelerin kısmen sağlanabildiği, henüz siyasi rekabetler dolayısıyla büyük kırılmaların, savaşların patlak vermediği bir süreçtir. Dolayısıyla bu tarihi süreçte yurttaşlık, Atina'nın iç politik sisteminin yörüngesinde şekillenmektedir. Bu sistem ise büyük bir buhran içindedir. Zira önceki yüzyıldan itibaren tarım ekonomisine

dayalı ticari faaliyetler yükselişe geçmiş, küçük toprak sahibi çiftçiler ortaya çıkan yeni koşullara ayak uyduramayınca toprağa bağlı köle durumuna düşmüştür. Solon, göreve gelmesiyle tüm özel ve kamu borçlarının iptalini yürürlüğe koyarak Atinalı yurttaşların özgür kılınmasını sağlamıştır. Böylelikle yurttaşa ait özel mülkiyet de garanti altına alınmıştır. Özel mülkiyet güvence altına alınırken miras konusunda düzenlemeler yapılmış ve bu aşamada pasif de olsa Atina yasalarında yurttaşın hanesindeki özgür kadına da bir rol yüklenmiştir. Demosthenes'in aktardığı Solon yasasına göre, vasiyetini bırakmadan hayatını kaybeden bir Atinalının mirası, oğlu olmaması durumunda kızına geçecektir. Kız evlat ise bu mirası üstlenebilmek için babasının en yakın akrabası ile evlenmek zorunda bırakılmıştır (Dem. 43.51,54). Böylelikle mülkün aynı aile içinde kalması garanti edilmiştir.

Ardından siyasal katılım varlık esasına göre yeniden düzenlemiştir (Arist. *Ath. Pol.* 7.3-4; Plut. *Sol.* 18.1-2). Halk mahkemeleri ise *dēmos* (δῆμος) iradesine teslim edilmiştir ve özellikle bu durum, Atinalı yurttaşın korunması ve gözetilmesiyle ilişkilidir. Yurttaşlar arasındaki ya da yurttaşların kamu görevlileri karşısındaki haklarının gözetilmesi hedeflenerek iki yasa daha yapılmıştır. Aristoteles ilkini, haksızlığa uğramış bir kişiyi müdafaa için onun adına dava açılması, diğerini ise bir kamu görevlisinin verdiği karara karşı itiraz davası açma hakkı olarak belirtmiştir (Arist. *Ath. Pol.* 9.1). Bu yasalarla toplum içindeki "suç" tanımı da değişmiştir. Suç, artık mağdurun akraba gruplarını harekete geçiren bir eylem olmaktan sıyrılmış ve yurttaş topluluğunun herhangi bir üyesine karşı işlenen kabahat olarak tanımlanır olmuştur (Wood, 2008, s. 46).

Tüm yurttaşların özgür kılınması yurttaş topluluğunun tabanını genişletirken, yapılan yasalar aristokrasinin konumunu derinden etkilemiştir. Atinalıların koruyucu tanrıçaları Athena tarafından kurulduğuna inandıkları ve eski *arkhōn*'lardan oluşan aristokrasinin kalesi niteliğindeki *Areopagos* Meclisi, Solon'un düzenlemelerine dek sistem içinde en geniş idari ve hukuki yetkilere sahip organdır. Ne var ki artık memurları atama ya da davalarda dilediği gibi hüküm verme yetkisini kaybetmiştir. Yasaları koruma [*nomophylakia* (νομοφυλακία)] yetkisi ve sistemi gözetip buna karşı iş yapanları cezalandırma sorumluluğu ise devam etmektedir. Ancak artık burada dahi mutlak hüküm kendisinde değildir. Öyle ki bundan böyle yargılamayı adil kabul etmeyen her yurttaş, kararı temyiz için mahkemeye başvurma hakkına sahip olmuştur (Arist. *Ath. Pol.* 3.6; 8. 2,4; 9. 1. Ostwald, 2009, s. 178).

Solon, bir diğer yasa ile yurttaşlara aktif siyaseti zorunlu kılmıştır. Yasaya göre, *polis* içinde çekişmeler [*stasis* (στάσις)] baş gösterdiği vakit politik tarafsızlık sergileyen yurttaş *atimos* (ἄτιμος) sayılacaktır (Arist. *Ath. Pol.* 8.5). Aristoteles'in bu yasa maddesini aktarırken kullandığı *atimos* (onursuz) sıfatının isim hali *atimia* (ἀτιμία) yurttaşlık haklarını yitirme anlamına gelmektedir. Aynı madde içinde Aristoteles'in kullanmış olduğu “*tēs poleōs mē metekhein* (τῆς πόλεως μὴ μετέχειν)”, “*polis*'ten pay almamayı” dolayısıyla yurttaşlık hakkının kaybedilmesini ifade etmektedir. “*Metekhei tēs poleōs* (μετέχει τῆς πόλεως)”, yani “*polis*'ten pay almak” ya da “*polis* sisteminde paydaş olmak” ifadesi ise *polis* toplumuna ait olan tüm şeylerin paylaşımını ifade etmektedir (Patterson, 2005, s. 270; Blok, 2017, s. 54). Öyle ki *atimos* ilan edilerek yurttaşlık haklarını yitirmiş bir kişi sadece siyasi ve hukuki haklarından değil *agora*'ya ya da kutsal alanlara giriş gibi toplumsal haklarından da mahrum bırakılarak *polis*'ten soyutlanmıştır. Özellikle hukuki haklarını yitirerek yasaların korumasından mahrum bırakılması, yurttaşı her türlü istismara açık hale getirmiştir (MacDowell, 1978, s. 73).

Solon yönetiminde yurttaş tabanını eklemlendirerek *dēmos*'un niceliksel artışını sağlamak amacıyla da bir yasa yapılmıştır ki bu yasa Attika'da bulunan göçmen [*metoikos* (μέτοικος)] konumundaki kişilerle ilgilidir. Bu çağda Attika'da yaşayan kalabalık göçmen nüfus içinden Solon, kendi ülkesinden kalıcı olarak sürgün edilmiş olmak ya da ticaret yapmak için tüm ailesini beraberinde getirmiş olmak koşulunu sağlayan göçmenlere Atina yurttaşı olma hakkı tanımıştır (Plut. *Sol.* 22,24). MÖ 7. yüzyıldan itibaren Atina'nın kırsal ekonomisi, farklı bir sektörün, ticari üretimin ve deniz aşırı ticaretin büyümeye başlamasına da tanıklık etmektedir ve bu büyümeyi tetiklemek amacıyla yabancı zanaatkâr ve tüccarların Atina'ya göç etmesini teşvik eden Solon yasası olasılıkla amacına ulaşmıştır. Zira MÖ 6. yüzyılın devamında Atina'nın siyah figürlü vazoları İspanya'dan Libya'ya ve Suriye'ye kadar uzanan pazarlarda başarıyla rekabet edebilir duruma gelmiştir (Ehrenberg, 1990, s. 73; Manville, 1990, s. 83-84.)

Solon'un düzenlemeleri ile *polis* işlerinin yürütülmesine ilişkin tüm onursal görevler [*timē* (τιμή)/ çoğ. *timai* (τιμαί)] yurttaşların sorumluluğuna bırakılmıştır. *Polis* idaresi açısından onursal görevler olarak memurluklar, mahkemelerde yargıçlık, kurul [*boulē* (βουλή)] ve de halk meclisi [*ekklesia* (ἐκκλησία)] katımları öne çıksa da kült işlerine ilişkin görevler de bunlar arasındadır (Blok, 2013, s. 168-169). Öyle ki *oikos*'tan *phylē*'ye, tüm sosyal gruplar arasındaki ortak kült ritüellerinin toplumları bütünleştirici etkileri *polis*'in sosyo-politik bir organizasyon olarak şekillenmesi

sürecine katkıda bulunmuştur (Donlan, 1985; Coulanges, 1980; Polignac, 1995). Bu kültürler ya da ortak dini pratikler yurttaşları, onların bölge içindeki varlıklarını ve politik bünyelerini şekillendirici bir etkiye sahiptir (Blok, 2018, s. 86-91). Dolayısıyla yurttaş kimliği ve yurttaşlık bilinci ile doğrudan ilişkilidir.

Ne var ki *polis*'lerde dini uygulamaların yönetiminden sorumlu profesyonel bir din adamlığı söz konusu olmamıştır (Burkert, 1991, s. 95). Atina'da Athena *Polias* ya da Poseidon *Erekhtheus* gibi köklü geleneksel kültürlerin yönetimi, belirlenmiş bazı *genos*'ların kontrolüne verilmiş ve kalıtsal olarak sürdürülmüştür (Flower, 2015, s. 295; Blok, 2018, s. 87). Öyle ki başlangıçta tanrı(ça)nın bu onuru, *genos*'un *arkhēgetēs* (ἀρχηγέτης) olarak tanımlanan ilk önderine teslim ettiğine inanılmış ve bu kültür bir miras olarak o *genos*'a bağlı kalmıştır (Blok, 2018, s. 95; Bonnechere, 2013, s. 367). Dolayısıyla Solon, yurttaşın özgürlüğünü temin ederken aynı zamanda *polis*'in kutsallarına ilişkin vazifelerin devamlılığını da sağlamıştır. Bu bağlam ise yurttaşın, kültürel kimlikle ilintili rollerinin *polis* açısından önemine işaret etmektedir.

Tiranlık Dönemi, Kleisthenes Reformları ve Atina Yurttaşlığı

Solon'dan sonra Atina'da önde gelen ailelerin çekişmesi sonucu *arkhōn* seçimleri akamete uğramış, ancak büyük mücadelelerden sonra MÖ 546 yılında Peisistratos Atina yönetimini tiran [*tyrannos* (τύραννος)] olarak ele geçirebilmiştir. Ne var ki tiranlık, yönetimi üstlenmiş olan kişiye resmi olarak verilmiş bir unvan değildir. Doğuştan edinilmiş ya da yasalara dayalı olarak kazanılmış bir hak olmaksızın iktidarı zorla ele geçirmiş olan kişi için antik yazarların kullandığı bir tanımlamadır (Patterson, 2005, s. 274). Bu *de facto* konumları dolayısıyla ilk kuşak tiranlar, yurttaşları yanlarında tutarak yönetimlerini sürdürmek çabasında olmuşlardır. Bu bağlamda Peisistratos, öncelikle Solon yasalarını yürürlükte bırakmış (Hdt. 1.59.6; Thuc. 6.54.6) ve kendisi de yasalara uygun hareket etmiştir (Arist. *Ath. Pol.* 16.8; Plut. *Sol.* 31.3).

Atina'da tiran Peisistratos, özellikle kültürel girişimleriyle halk desteğini kendi tarafında tutma politikası izlemiştir. Bu amaçla kutlanmaya başlanan *Panathenaia* ve *Dionysia* Festivalleri ve bu festivaller kapsamındaki faaliyetlere kadın ve erkek tüm Atinalıların aktif katılımı, Atinalı kimliği üzerindeki birleştirici rolleriyle *polis*'ten pay alma faaliyetleri olarak yorumlanmaktadır (Patterson, 2005, s. 274). Kadının yurttaşlığına ilişkin resmi kayıt işlemleri olmasa da *polis* içindeki sosyal bağlar, sosyo-kültürel yaşamın ayrılmaz parçası olan cenaze, evlilik, erginleme törenleri ya da bayram ve kültür ritüelleri *polis* mensuplarının kimler olduğunun tespiti açısından

önem arz etmiş, özellikle Atinalı kadının kimliği bu türden toplumsal ilişkiler ağı içinde belirlenmiştir (Cantarella, 2005, s. 245). Aslında Atinalı kadınlar, tüm Arkaik Çağ boyunca kült işlerinde önemle aktif olmuşlardır. Öyle ki örneğin Atina'nın en önemli kutsal görevi kabul edilen Athena *Polias* kült işlerinin yürütücüleri, Eteoboutad *genos*'una mensup kadın rahibeler olmuştur (Blok, 2013, s. 169).

Ne var ki asıl hedef, politik ve hukuki sistemin sürdürülmesidir. Bu bağlamda Peisistratos yönetiminde, siyasal gerekçelerle yeni yurttaş kayıtları yapılmıştır (Martin, 2000, s. 64; Dillon-Garland 2010, s. 320; Fisher, 2018, s. 211; Lambert, 1998, s. 262). Aristoteles, Atina'da tiranlığın devrilmesinin ardından yurttaş listelerinin denetlendiğini [*diapsēphismos* (διαψηφισμός)] ve bunun, Peisistratos'tan yana olanlar arasında hakkı olmadığı halde yurttaşlığa kabul edilen pek çok kişi bulunduğunu açıkça gösterdiğini belirtmiştir (*Ath. Pol.* 13.4-5). Ehrenberg ise Atina'da yeni yurttaş kayıtları ile birlikte Peisistratos'un taraftar sayısını iyiden iyiye şişirdiğinden dem vurmıştır (1969, s. 40). Bu şekilde sayısı artırılan yurttaşların desteği ile yükselen tiranlık, Atina'da olduğu gibi diğer *polis*'lerde de ikinci ve üçüncü kuşak tiranların zorbalıkları sonucunda gözden düşmüştür. Bu durum soylu aileler arasındaki iktidar yarışlarını tetiklemiş ve bu defa Peisistratosların müttefiki olan Isagoras, Spartalıları Atina içine sokup yönetimi ele geçirmiştir. Bu işgal ve siyasetteki totaliterleşme neticesinde yurttaşlar direnişe geçerek sürgündeki Kleisthenes'i göreve getirmiştir. Mevcut koşullar, Atina'da yurttaşlık üzerine radikal reformların uygulanmasını sağlayacak toplumsal zemini hazırlamıştır.

Kleisthenes reformları ile yurttaşlık, geleneksel aile bağlarının içinde temsil edildiği *phylē* sisteminden çıkarılıp coğrafi temellere göre şekillenen yeni bir *phylē* sistemi üzerinden örgütlenmiştir. Bu yeni düzende *phylē*'ler, farklı coğrafi bölgelerdeki halkların birbirine karıştırıldığı yapay gruplar haline getirilerek Atina'yı iktidar için rekabet alanına çeviren ailelerin konumlarının sarsılması hedeflenmiştir. Daha önce Solon reformlarıyla 4 Atina *phylē*'sinden 100'er kişinin katılımıyla oluşan 400 kişilik *boulē*, şimdi 10 yeni *phylē*'nin her birinden 50 kişinin katılımıyla 500 kişi olarak görev yapmaya başlamıştır. *Dēmos*'lar, *polis*'in temel mahalli yönetim birimleri olmuş ve yurttaş kayıtları artık doğrudan *dēmos*'lara yapılmıştır. Yurttaşlar bundan böyle kayıtlı oldukları *dēmos*'un adı ile bilinmeye başlamışlardır.

Kleisthenes'in bu reformları, yeni yurttaş kayıtları bağlamında değerlendirilmektedir. Örneğin Manville, MÖ 6. yüzyılın sonunda yapılmış olan bu reformları doğrudan yeni kişilerin topluma dâhil edilmesi girişimi olarak konu etmiştir (1980, s. 219, dn. 24). Patterson da önceleri yurttaş kabul edilmeyen pek

çoklarının artık sisteme dâhil edildiklerini ve böylelikle (seçkinlere oranla) sıradan yurttaş sayısının artırıldığını belirtmektedir (2005, s. 277). Bu değinmelerin kaynağı, Aristoteles'tir. Aristoteles, *Politika* (1275b36-37) adlı eserinde Kleisthenes'in yeni *phylē*'lere birçok göçmen ve köleyi dâhil ettiğini, *Athēnaiōn Politeia* (21.4) adlı eserinde ise sistem içindeki yeni yurttaşların (*neopolitai* [νεοπολίται]) babalarının adlarıyla çağrılıp açık edilmemeleri için tüm Atinalıların, bağlı buldukları *dēmos* adları ile çağrılmaya başladıklarını konu etmiştir. Yurttaş kütüğüne kayıt ile yurttaş kimliği edinme, toplum içindeki yeni yurttaşları da *polis* bünyesiyle bütünleştirmiş, bu şekilde Atinalı yurttaş, akrabalık bağlarından sıyrılmış biçimde siyasi topluluğun bir üyesi haline gelmiştir. Bu siyasal bütünleşme çabalarının yanında Kleisthenes, kültürel dokuyu bozmayarak *genos*'ları, *phratría*'ları ve rahiplikleri geleneksel sisteme bağlı kalarak olduğu gibi bırakmıştır (Arist. *Ath. Pol.* 21.6. Blok, 2017, s. 121; Osborne, 2013, s. 285; Cecchet, 2017b, s. 58).

Geleneksel ailelerin kült rahipliklerine dokunmasa da yapay olarak oluşturduğu 10 yeni *phylē* ile Kleisthenes'in dolaylı bir kontrol sağladığı düşünülmektedir. Öyle ki bu 10 yeni *phylē*'ye, bazıları zaten Atina'da kültürleri olan çeşitli Atinalı kahramanların adları verilmiştir. Daha önce bu kahraman kültürünü yöneten aile, şimdi *phylē* adına bu kültü yönetme sorumluluğu üstlenmiştir. Böylelikle eski yerel kültürlere yeni roller yüklemiş ve bunlar siyaseten *dēmos* olarak tanınan yerel birimlerin faaliyet alanlarına dâhil edilmiştir. Yani bu yeni durumda yerel kültürler, *dēmos* memurlarının yönetimine girmiştir. Takip ettiği bu politikalar ile Kleisthenes'in eski güç ağlarını aniden kırmak yerine bunları yeni ağlarla genişleterek ortadan kaldırmayı hedeflediği değerlendirilmektedir (Osborne, 2013, s. 285-286). Aristoteles de yurttaş tabanının genişletilerek özel kültürlerin kamu denetimine geçmesini, demokrasinin güçlendirilmesi arzusu olarak yorumlamıştır (*Pol.* 1319b19-27). Öyleyse göçmenleri de kapsayan yeni yurttaş kayıtları, siyasal ve toplumsal bakımdan kalıplaşmış güç ağlarının kırılması aşamasında önem arz etmiştir.

Klasik Çağ Atina Yurttaşlık Hukuku: Dönüşümler, Açılımlar

Kleisthenes reformları, yurttaşlığı Atina'nın kendi sosyo-politik ihtiyaçlarına müzahir yeni bir sistem üzerine oturtmuş olsa da yurttaşlığa ilişkin yeni, hukuki bir tanım ortaya koymamıştır. Üstelik bu tarihten itibaren uluslararası sistemde yaşanan çalkantılar da Atina yurttaşlığı üzerinde etkisini göstermeye başlayacaktır. Örneğin MÖ 499 yılında patlak veren Pers Savaşları etkisiyle Atina, donanmasına büyük yatırım yapmış ve donanmada kürekçiler olarak hizmet vererek yurt savunmasına katkıda bulunur hale gelen topraksız işçilerden oluşan *thētes* (θηῆτες)

sınıfı ancak bu sayede politik kimlik kazanmıştır. Aynı süreçte kurulan I. Attika-Delos Deniz Birliği'nin Atina'ya sağladığı ekonomik gönenç ve politik liderliğin etkileri de yurttaşlık esaslarının yeniden düzenlenmesine neden olacaktır.

Nitekim yurttaşla ilişkin hukuki yeni bir tanım, Perikles'in yönetiminde MÖ 451 yılına tarihlenen bir yasa içerisinde yapılmıştır. Pers Savaşları neticesinde bölgedeki hegemonyayı ve ekonomik üstünlüğü ele geçiren Atina, artık yeni yurttaşlara ihtiyaç duymaktansa yurttaşlık hakkını ve ayrıcalığını sadece kendinden olanlara tanımak istemiştir. Öyle ki yeni bir yasa ile Atina yurttaşlığı, Atinalı bir kadın ve erkekten doğma koşuluna bağlanmıştır. Bu yasa içinde Atina soyunun devamlılığını sağlayacak olan Atinalı ana baba, *astoi* (ἄστοι) kelimesi ile karşılanmıştır (Arist. *Ath. Pol.* 26.3.5; *Pol.* 1278a34-5). Bu yasa metninde hem Atinalı kadın hem Atinalı erkek için çoğul biçimiyle kullanılan *astos* (ἄστος), politik bir anlam barındırmamakla birlikte Atinalı olup sadece sivil haklara sahip olan kişileri ifade etmektedir. Dolayısıyla siyasi konjonktür gereği Atina *polis*'inin paydaşları olarak Atinalı kadın ve erkek bir yasa maddesi içinde eşit biçimde konumlanmıştır. Bu yasa, Atinalı kadınların yurttaş kütüklerine kaydını ya da siyasi alana katılımını beraberinde getirmese de toplumsal düzlemdeki ayrıcalıklı konumlarını belirginleştirmiş olmalıdır.

Plutarkhos'un belirttiğine göre bu yasanın yapılması Mısır'ın Pers egemenliğine direnişi ile ilişkilidir. Perikles, Perslere karşı direniş gösteren Mısır'a açıktan destek vermiş ve Mısır da bunun karşılığında Atina'ya teşekkür değerinde yüklü miktarda tahıl bağışında bulunmuştur. Bu hediye tüm yurttaşlara eşit olarak dağıtılacağından yurttaş kayıtları denetlenmiş, denetlemenin ardından 5 bine yakın kişi gayri meşru kayıtları nedeniyle yurttaşlıktan çıkarılmıştır (Plut. *Per.* 37.2-4). Dolayısıyla Perikles, yurttaş olmanın getireceği ayrıcalığı sadece kendinden olanlara bahşetmek istemiştir. Aslında bu yaklaşımın, Atina *polis*'inin efsanevi kuruluş mitosu ile örtüştüğünü söylemek mümkündür. Mitolojik geleneğe göre Atinalılar, örneğin Thebailılar ya da Spartalılar gibi başka coğrafyalardan göçüp gelerek mevcut topraklarına yerleşmiş halklar değildir. Aksine geleneğe göre kendilerini bizzat topraktan doğmuş (/bitmiş) Erekhtheus'un soyundan gelen *autokhthōn* (αὐτόχθων) halklar olarak kabul etmişlerdir. Bu sözlü geleneğin kökleri Arkaik yazına dek uzansa da politik olarak öne çıkarılması ve edebi metinler içinde perçinlenmesinin Perikles politikaları ile eş güdümlü olarak gerçekleştiği belirtilmektedir (Azoulay, 2017, s. 112).

Yeni yurttaşlık yasanın ardından *phratia* üyeliği öncelikli olarak doğan çocukların meşruiyeti ve miras konularıyla ilişkilenebilir (Parker, 1998: 104, 105, dn. 9). Ayrıca bir erkek evladın doğumunun ardından *phratia* üyelerine takdim geleneği de devam etmektedir. Bu törene ilişkin ritüeller mahkeme söylevleri içinde konu edilmiştir. Çocuğun ilk takdimi esnasında baba, öncelikle çocuğun yasalara uygun olarak Atinalı bir anneden doğduğuna ilişkin yemin etmiş (Isae. 8.19), sonra sıra sunağa bir kurban yerleştirmeye gelmiş ve hazır bulunanların çocuğu onaylamalarının ardından kurban kesimi gerçekleşmiştir (Dem. 43.82). Ancak birisinin itiraz etmesi durumunda kurban sunaktan kaldırılmıştır (Isae. 6.22). Çocuk 18 yaşına geldiğinde ise babasının bağlı bulunduğu *dēmos*'a yurttaş kaydı yapılmıştır (Kamen, 2013, s. 97).

Yurttaş kimliğinin yasada açıkça tanımlanması, göçmen statüsünün belirginleşmesini de sağlamıştır. Öyle ki Atina siyasal düşüncesinde göçmenlik [*metoikia* (μετοικία)] olgusunun bu yasa ile pekiştiği konu edilmektedir (Whitehead, 1977, s. 152). Bu statünün belirginleşmesi, göçmenlere ilişkin hukuki düzenlemelerin yapılmasını da beraberinde getirmiştir. Yapılan düzenlemelerle göçmenlik, Atina'ya bir aydan uzun bir süre kalmak üzere gelen ve her ay düzenli olarak göçmen vergisi [*metoikion* (μετοίκιον)] ödemek suretiyle oturma hakkı alan yabancılara tanınan hukuki bir statü olmuştur. Özellikle ekonomik yükümlülükler ile göçmenlerin yurttaşlar üzerindeki maddi yükü hafifletmeleri amaçlanmıştır. Zira Atina *polis*'indeki vergilerin çoğu dolaylı nitelikte olup örneğin ithalat vergileri ve liman vergilerinin bütün yurttaşlara uygulandığı belirtilmektedir (Manville, 1990, s. 10). Yapılan düzenlemelerin ardından *metoikos*'lar da aynı yükümlülükler altına sokulduğu gibi varsıllığı sayesinde özel statü edinmiş göçmenler de yüksek gelir grubundaki Atinalı yurttaşlara yüklenen doğrudan vergilerden [*eisphora* (εισφορά) ve *leiturgia* (λειτουργία)] sorumlu tutulmuştur.

Perikles, bu şekilde Atina yurttaşlığını kontrol ve koruma altında tutmaya çalışsa da Atina yurttaşı olma ayrıcalığının sadece Atinalılarda kalmasını sağlayamamıştır (MacDowell, 1978, s. 70-71). Atina'nın içine girdiği Peloponnesos Savaşı'nın etkileri, politik gerekçelerle bu defa toplu olarak yeni yurttaşların kabulüne neden olmuştur. Öyle ki Atinalılar, MÖ 431-404 yılları arasında Spartalılar ve müttefikleri ile yaptıkları savaşlar sürecinde Atina demokrasisini korumaya ve savunmaya hizmet eden çeşitli müttefik gruplara toplu olarak yurttaşlık hakkı bahsetmişlerdir. Bu tarihi dönemden itibaren Atina'da yurttaşlık, *dēmos*'a ait

kararnameler ile *ekklēsia*'nın Atinalı olmayanlara tanıyabileceği bir ayrıcalık/ödül olarak sunulmaya başlanmıştır.

Kronolojik olarak ilk sırada Plataialılara tanınan yurttaşlık hakkı gelir. Boiotia Bölgesi sınırları içinde bulunan Plataia, hem Thebai hem de Sparta'ya karşı Atina tarafında duruş sergileyince Peloponnesos Savaşı başlangıç evresinde Spartalıların işgaline uğramıştır. Atina, bu işgalden kaçan Plataialılara toplu olarak yurttaşlık hakkı tanıdıktan sonra bunları *dēmos*'lara dağıtarak yurttaşlıklarını kayıt altına almıştır. Yeni yurttaşların *genos*'lara bağlı rahiplik hakları ve 9 *arkhōn*'luk görevi hariç Atinalılar ile aynı haklara sahip oldukları ve ayrıca bunların ileride Atina'da doğacak olan çocuklarının da tam bir Atinalı gibi tüm haklara sahip olacakları belirtilmiştir (Thuc. 3.55.3, 63.2; Dem. 59. 104-106; Lys. 23. Kapparis, 1995, s. 359; MacDowell, 1978, s. 71; Blok, 2017, s. 258). MÖ 412 yılından 404 yılına dek Atina'nın Ege'deki operasyonlarına hizmet etmiş olan Samoslular da Atina yurttaşlığına layık görülmüştür (Rhodes-Osborne, 2003, s. 12-17).

Uzun süren savaşlar, Atinalı erkek nüfusunda önemli oranda eksilmeye neden olunca Atinalı bir erkeğin, evli olmadığı halde Atinalı başka bir kadından meşru çocuklar edinmesi kabul edilir hale gelmiştir (Patterson, 2005, s. 284). Peloponnesos Savaşı'nın son yıllarında Atinalılar ile Euboialıların aralarında evlilik yapmalarına izin verildiği de kayıtlarda mevcuttur (Lys. 34.3). Atinalıların Euboialılarla uzun süredir yakın bağlarının bulunması dolayısıyla Atinalı bir baba ile Euboialı bir annenin çocuklarının kolaylıkla Atina yurttaşları olarak tanındıkları değerlendirilmektedir (Sinclair, 1988, s. 24-25). MÖ 406 yılında gerçekleşen Arginusai'daki çatışmadan önce de Atina'da göçmenlerden ve yabancılardan oluşan büyük kalabalık bir grubun asker olarak hizmet etmeleri için ivedilikle yurttaşlığa alındıkları belirtilmektedir (Diod. Sic. 13.97).

Peloponnesos Savaşı bittikten ve Spartalıların desteği ile Atina'da kurulmuş olan oligarşik *Otuzlar* Hükümeti Atina'dan kovulduktan sonra ise Atina içindeki demokrasi direnişine hizmet veren ancak Atinalı olmayan göçmen ve kölelere de yurttaşlık hakkı tanınmak istenmiştir. Ne var ki *Otuzlar* Hükümeti'ne karşı demokrasi hareketinin direniş liderliğini yapan Thrasybulos'un bu yöndeki önerisi kabul edilmemiştir. Buna gerekçe olarak, Thrasybulos'un kararnameyi yayınlamadan önce değerlendirilmek üzere *boulē*'ye sunmamış olması gösterilmiştir (Arist. *Ath. Pol.* 40.2). Ayrıca bu süreçte Perikles'in yurttaşlık yasası da yeniden onaylanmıştır (Sinclair, 1988, s. 25). Dolayısıyla bu engelleme girişimi, Atinalıların

yurttaşlığa erişimi yeniden kısıtlama yönündeki bir eğiliminin delili olarak yorumlanmaktadır (Patterson, 2005: 283).

Ne var ki Atina artık eski günlerinden uzaktadır ve içinde bulunduğu siyasi ve ekonomik dar boğaz bu konuda istikrarlı bir tutum sergilemesine olanak tanımamıştır. Zira Atina, MÖ 378 yılında II. Attika-Delos Deniz Birliği'ni kurarak tekrar kalkınma girişiminde bulunsa da bu ittifak MÖ 357-355 yılları arasında müttefiklerin çatışmalarıyla sonuçlanmıştır. Ksenophon tam da bu tarihi dönemde Atina'nın mali kurtuluşunu hedefleyerek *Gelirler Üzerine (De Vectigalibus)* adlı eserini vermiştir. Bu gelişmelerin devamında, MÖ 340'lara tarihlenen bir mahkeme söylevi göstermektedir ki bu dönemde yabancı uyruklulara bireysel olarak yurttaşlık verilmesi, Atina devletine fayda sağlanması koşuluna bağlanarak mümkün kılınmıştır. Buna ilişkin yasa maddesinde *andragathia* (ἀνδραγαθία) olarak belirtilen erdemi dolayısıyla yurttaşlığa layık olduğu belirlenen kişiye *ekklēsia*'da yapılan oylama sonucuna göre yurttaşlık verileceği belirtilmektedir (Dem. 59.89). Bu yasa içinde kullanılan *andragathia* kelimesi ile askeri yiğitliğin değil, insani bir erdemin, Atina devletine karşılık beklemeden yapılan her türlü desteğin kastedildiği ve bunun da aynı yasa içinde bu kişiler için kullanılan hayırhah [*euergetousi* (εὐεργετοῦσι)] nitelmesi ile özellikle vurgulandığı belirtilmektedir (Kamen, 2013, s. 79-80; MacDowell, 1978, s. 72-73). Bu yolla yurttaşlığa kabul edilenler arasında Atina'nın çıkarlarını güvence altına alan yabancı krallar ve devlet adamlarının da bulunduğu konu edilmektedir (Sinclair, 1988, s. 25-26).

Atina yurttaşlığına kabul üzerine koşulların belirlenmesi ve toplum içine çok defa yeni kişilerin dâhil edilmesi, olasılıkla bu hakkı hukuksuz biçimde edinenlerin türemesine ve bunların gözden kaçmasına da neden olmuştur. Öyle ki mahkeme söylevleri, *graphē ksenias* (γραφὴ ξενίας) olarak adlandırılan bir dava türüne şahitlik etmektedir. *Graphē ksenias*, aslında yabancı [*ksenos* (ξένος)] olan ama Atina'da bir yurttaş gibi yaşamını sürdürenlere karşı açılan bir kamu davasıdır. Bu şekilde yabancı olduğu tespit edilenlerle evlenmiş olanlara verilecek cezalar da belirlenmiştir: İlgili yasaya göre, Atinalı olmayan bir kadın ile evli olmanın cezası Atinalı erkek için 1000 *drakhmē* (δραχμή) olarak belirlenmiştir. Erkek bu bedeli ödemekle yükümlü tutulurken Atinalı olmayan kadının köle olarak satılacağı belirtilmektedir. Atinalı olmayıp Atinalı bir kadın ile evlendiği tespit edilen kişinin cezası ise tüm mal varlığına el konulup kendisinin köle olarak satılmasıdır (Dem. 59.16). *Graphē ksenias* aynı zamanda aralarında husumet bulunan kişilerce sırf itibar zedeleme için dahi kullanılan bir dava türü olmuştur (Kamen, 2013, s. 103).

Atina'da MÖ 4. yüzyılda yurttaş sicillerinin denetlenmesi işlemi hukuksuz biçimde yurttaş olanların tespiti amacıyla sürdürülmüştür (Aeschin. 1.77). Demosthenes'e ait bir mahkeme söylevi, MÖ 346/5 yılında yapılan denetimler neticesinde Halimous *dēmos*'unda yaşayan Euksitheos adlı birinin, Atinalı ana babadan olmadığı öne sürülerek bağlı bulunduğu *dēmos*'un resmi yurttaş sicilinden (*lēksiarkhikon grammateion* [ληξιαρχικὸν γραμματεῖον]) çıkarıldığını konu etmektedir (Dem. 57). Ne var ki Atina yasalarına göre, denetimler neticesinde yurttaşlık sicilinden düşürülen kişi kendisinin Atinalı ana babadan doğmuş meşru bir yurttaş (*gnesios politēs* [γνήσιος πολίτης]) olduğunu kanıtlamak için karara itiraz hakkına sahiptir. Euksitheos da bu yasaya dayanarak karara itiraz için Atina mahkemesinin huzuruna çıkmış ve aleyhindeki kararı düşmanlarının komplosuna bağlamıştır (Loddo-Poddighe, 2022, s. 97).

MÖ 346/5 yılındaki denetim sürecinde Philotades adlı bir yurttaşın da aslında Timarkhos tarafından azat edilmiş bir köle olduğu öne sürülerek *dēmos* sicilinden düşürülmesi talep edilmiştir. Bu konu da mahkemeye taşınmış ancak davacının bu iddia için rüşvet aldığı ortaya çıkınca dava düşmüş, Philotades'e yurttaşlık hakları iade edilmiştir (Aeschin. 1.114–15). O halde haksız yere suçlanan bir yurttaşın, davalar neticesinde yurttaşlık statüsünü geri kazanması mümkün olmuştur. Ne var ki bu davalara yalancı şahitlerin müdahil olması da söz konusu olmuştur. Böylesi durumlarda yalancı şahitliğe ilişkin özel bir dava [*dikē pseudomarturiōn* (δική ψευδομαρτυριῶν)] açılmış, çekişmeler sürüp gitmiştir. Yurttaşlıktan düşürülen kişi Atina'da göçmen olarak yaşamaya devam ederken temyiz başvurusunu kaybeden kişi köle olarak satılmıştır (Kamen, 2013, s. 103).

Atina'da yurttaş kayıtları denetlendiği gibi yurttaşların ana babaları, birbirleri, meslekleri ve yurtları ile ilişkileri de kamu denetiminde tutulmuştur. Örneğin ana babaya bakmak ve onlar öldükten sonra cenaze törenlerini düzenlemek, yurttaşın kamu denetiminde olan yükümlülükleri arasındadır. Öyle ki ana babasına kötü muameleden dolayı bir yurttaşa kamu davası açılması söz konusu olmuştur [*graphē goneōn kakōseōs* (γραφὴ γονέων κακώσεως), Dem. 24.105]. Davalının suçlu bulunması halinde ise cezasının *atimia* olduğu belirtilmektedir (Kamen, 2013, s. 101). Yurttaşların birbirleri ile ilişkileri açısından ise devlet, yurttaşın kişilik haklarının korunmasını garanti etmek istemiştir. Öyle ki işlenen *hybris* suçlarına karşı kamu davası [*graphē hybreōs* (γραφὴ ὑβρεως)] açılmış ve davalı, suçlu bulunması durumunda adli para cezasına çarptırılmıştır. Atinalı yurttaşın meslek olarak bedeni karşılığında kazanç sağlaması da yasaklanmış ve cezası *atimia* olarak

belirlenmiştir. Örneğin Atinalı Timarkhos, bu mesleği icra etmesine rağmen halk meclisinde söz alarak bir suç işlemiş ve yargılanmıştır. Yargılanması esnasında, maddi kazanç uğruna bedeninin onurunu hiçe sayan kişinin aynı arzularla devletini ya da devletin çıkarlarını kolaylıkla satabileceği açıkça konu edilmiştir (Aeschin. 1.29. Kamen, 2013, s. 73). Ayrıca askerlik görevinden kaçan Atinalı yurttaşa karşı *graphē astrateias* (γραφὴ ἀστρατείας, Dem. 59.27; Lys. 15.1), korkaklıktan ötürü savaş alanından firar edenlere ise *graphē lipotaksiou* (γραφὴ λιποταξίου, Dem. 21.103; Lys. 14.5) olarak adlandırılan kamu davaları açılmış ve suçlu bulunanlar yine *atimia* ile cezalandırılmışlardır (Andoc. 1.74; Aeschin. 3.176). Klasik Çağ'da özellikle MÖ 4. yüzyıl mahkeme söylevleri üzerinden belirlenen tüm bu örneklerden de anlaşılacağı gibi Atina'da yurttaşlık, mevcut her koşul içinde kamu otoritesince doğrudan sıkı bir denetim altında tutulmak istenmiştir.

Sonuç

Arkaik Çağ'da Atina'da yazılı hukuka geçiş ile *polis* otoritesi güçlenmiş ve yurttaşlık, hukuki bir zemine yerleşmiştir. Bu çağda yoğunlukla iç politikalar ekseninde yurttaşlık hukukunun çerçevesi belirlenirken yapılan düzenlemelerle Atinalı yurttaş, kandaşlık örüntülerinden çıkarılıp siyasal toplumun bir üyesi olarak konumlanmıştır. Bu süreçte Atina'nın içinde bulunduğu ekonomik ve siyasi koşullar dolayısıyla yurttaş kütüklerine yeni yurttaş kayıtları yapılmış ve bu yeni yurttaşlar (*neopolitēs*), ekonomiye katkı sağlamalarının yanı sıra Atina'da siyasi güç dengelerinin değişmesi ve kalıplaşmış toplumsal ilişki ağlarının kırılması aşamasında önem arz etmiştir. Arkaik Çağ'daki tüm düzenlemelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan harmanlanmış yurttaş topluluğu, siyasal toplum olarak yasalar önünde eşitlenmiştir.

Klasik Çağ'ın erken evrelerinde gerçekleşen Pers Savaşları'nda üstlendiği rol ve kazanılan galibiyetin etkileriyle büyük bir siyasi ve ekonomik kalkınma yaşamış olan Atina, devam eden süreçte yurttaşlığa ilişkin yeni bir hukuki düzenleme yapmıştır. Bu yeni düzenleme ile Atinalı yurttaş olma ayrıcalığını sadece Atinalı bir anne ve babadan olma koşuluna bağlamış, böylelikle Atina yurttaşlığını hukuken sadece kendinden olanlar için saklı tutmak istemiştir. Ne var ki devletler arası statüko buna izin vermemiştir. Süregelen savaşlar dolayısıyla Atina, kendine sadık kalıp hizmet eden kalabalık müttefiklere dahi yurttaşlığını adeta bir ödül olarak bahşetmeye başlamıştır. Bu yeni durum ise yurttaşlık edinmedeki usulsüzlüklerle ilişkili yeni pek çok hukuki düzenleme yapılmasını beraberinde getirmiştir. Zira hukuki ve siyasi özneler olarak yurttaşlar, devletin bekası ile ilişkili olduğundan politik otorite daima

hem yurttaş nüfusunu hem de yurttaşın kendisini denetim altında tutmak gayretini göstermiştir. Atina demokrasisi Makedon otokrasisine yenik düşene dek, Atina yurttaşı politik sistemin birincil öznesi kalmaya devam etmiştir. Makedon otokrasisi altında yurttaşlık kavramı mevcudiyetini sürdürecektir olsa da yurttaşlığın aktif katılımcı ifadesi ancak Aristoteles'in *Politika* adlı eserinin içinde çağları aşmıştır.

Kaynakça

- Açık, T. (2004). *Eski Yunan Siyasal İmgelemine Bir Bakış*. Ankara: Kebikeç Yayınları.
- Azoulay, V. (2017). *Pericles of Athens*. Princeton: Princeton University Press.
- Barjamovic, G. (2013). Mesopotamian Empires. P. F. Bang ve W. Scheidel (Ed.). *The Oxford Handbook of the State in the Ancient Near East and Mediterranean* içinde (s. 120-160). Oxford: Oxford University Press.
- Bettalli, M. (2018a). Arkaik Dönemde Atina. U. Eco (Ed.). *Antik Yunan* içinde (s. 106-113). (L. T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Bettalli, M. (2018b). Başarılı Model: Aristokratik Polis. U. Eco (Ed.). *Antik Yunan* içinde (s. 72-75). (L. T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Blok, J. H. (2018). Retracing Steps: Finding Ways into Archaic Greek Citizenship. A. Duploux ve R. W. Brock (Ed.). *Defining Citizenship in Archaic Greece* içinde (s. 79-101). Oxford: Oxford University Press.
- Blok, J. H. (2017). *Citizenship in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Blok, J. H. (2013). Citizenship, the Citizen Body, and its Assemblies. H. Beck (Ed.). *A Companion to Ancient Greek Government* içinde (s. 161-175). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Bonnechere, P. (2013). The Religious Management of the polis: Oracles and Political Decision-Making. H. Beck (Ed.). *A Companion to Ancient Greek Government* içinde (s. 366-381). Chichester: Wiley-Blackwell.
- Burkert, W. (1991). *Greek Religion: Archaic and Classical*. Oxford: Wiley and Sons.
- Cantarella, E. (2005). Gender, Sexuality and Law. M. Gagarin ve D. Cohen (Ed.). *The Cambridge Companion to Ancient Greek Law* içinde (s. 236-254). Cambridge: Cambridge University Press.

- Cecchet, L. (2017a). Greek and Roman Citizenship: State of Research and Open Questions. L. Cecchet ve A. Busetto (Ed.). *Citizens in the Graeco-Roman World: Aspects of Citizenship from the Archaic Period to AD 212* içinde (s. 1-30). Leiden: Brill.
- Cecchet, L. (2017b). Re-shaping and Re-founding Citizen Bodies: The Cases of Athens, Cyrene and Camarina. L. Cecchet ve A. Busetto (Ed.). *Citizens in the Graeco-Roman World: Aspects of Citizenship from the Archaic Period to AD 212* içinde (s. 50-77). Leiden: Brill.
- Cohen, D. (1991). *Law, Sexuality, and Society: The Enforcement of Morals in Classical Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Cohen, E. (2000). *The Athenian Nation*. New Jersey: Princeton University Press.
- Coulanges, F. (1980). *The Ancient City*. Baltimore: Johns Hopkins.
- Dillon, M. ve Garland, L. (2010). *Ancient Greece; Social and Historical Documents from Archaic Times to the Death of Alexander the Great*. London: Routledge.
- Donlan, W. (1985). The Social Groups of Dark Age. *Classical Philology*, 80(4), 293-308.
- Eder, B. ve Lemos, I. S. (2020). From the Collapse of the Mycenaean Palaces to the Emergence of Early Iron Age Communities. S. Lemos ve A. Kotsonas (Ed.). *A Companion to the Archaeology of Early Greece and the Mediterranean* içinde (s. 133-160). NJ: Blackwell.
- Ehrenberg, V. (1990). *From Solon to Socrates: Greek History and Civilization During the Sixth and Fifth Centuries B.C.* London: Routledge.
- Ehrenberg, V. (1969). *The Greek State*. London: Methuen.
- Fisher, N. (2018). Athletics and Citizenship. A. Duploux ve R. W. Brock (Ed.). *Defining Citizenship in Archaic Greece* içinde (s. 189-226). Oxford: Oxford University Press.
- Flower, M. A. (2015). Religious Expertise. In E. Eidinow ve J. Kindt (Ed.). *The Oxford Handbook of Ancient Greek Religion* içinde (s. 293-307). Oxford: Oxford University Press.
- Gagarin, M. (2013). Laws and Legislation in Ancient Greece. H. Beck (Ed.). *A Companion to Ancient Greek Government* içinde (s. 221-234). Chichester: Blackwell.

- Garland, R. (2008). *Daily Life of the Ancient Greeks*. Westport: Greenwood Publishing.
- Giangiulio, M. (2017). Looking for Citizenship in Archaic Greece. Methodological and Historical Problems. L. Cecchet ve A. Busetto (Ed.). *Citizens in the Graeco-Roman World: Aspects of Citizenship from the Archaic Period to AD 212* içinde (s. 33-49). Boston: Brill.
- Hansen, M. H. ve Nielsen, T. H. (2004). *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*. Oxford: Oxford University Press.
- Harris, E. M. (2006). *Democracy and the Rule of Law in Classical Athens: Essays on Law, Society, and Politics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedrick, C. W. Jr. (1991). Phratry Shrines of Attica and Athens. *Hesperia*, 60(2), 241-269.
- Kamen, D. (2013). *Status in Classical Athens*. Princeton: Princeton University Press.
- Kapparis, K. (1995). The Athenian decree for the naturalisation of the Plataeans. *Greek, Roman and Byzantine Studies*, 36, 359-378.
- Karatani, K. (2018). *İzonomi ve Felsefenin Kökenleri*. (A. Nüvit Bingöl, Çev.). İstanbul: Metis.
- Knodell, A. R. (2021). *Societies in Transition in Early Greece: An Archaeological History*. California: University of California Press.
- Lambert, S. D. (1998). *The Phratries of Attica*. Ann Arbor: University of Michigan Press.
- Loddo, L. ve Poddighe E. (2022). Ephesis against Euboulides (Dem. 57): Legal arguments against the sykophant's game. *Dike*, 25, 95-150.
- MacDowell, D. M. (1978). *The Law in Classical Athens*. Ithaca: Cornell University Press.
- Manville, P. B. (1990). *The Origins of Citizenship in Ancient Athens*. Princeton: Princeton University Press.
- Manville, P. B. (1980). Solon's Law of Stasis and Atimia in Archaic Athens. *Transactions of the American Philological Association*, 110, 213-221.
- Martin, T. R. (2000). *Ancient Greece: From Prehistoric to Hellenistic Times*. New Haven: Yale University Press.

- Migeotte, L. (2009). *The Economy of the Greek Cities: From the Archaic Period to the Early Roman Empire*. California: University of California Press.
- Morris, I. (1987). *Burial and Ancient Society: The Rise of the Greek City-State*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Orhan, Ö. (2012). Homeros ve Hesiodos'da Adalet Kavramının Kökenleri ve Platon'a Yansımaları. *Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 13, 11-38.
- Osborne, R. (2013). Democracy and Religion in Classical Greece. J. P. Arnason, K. A. Raaflaub ve P. Wagner (Ed.). *The Greek Polis and the Invention of Democracy: A Politico-Cultural Transformation and Its Interpretations* içinde (s. 274-297). Oxford: Wiley.
- Ostwald, M. (2009). *Language and History in Ancient Greek Culture*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Parker, R. (1998). *Athenian Religion: A History*. Oxford: Clarendon Press.
- Patterson, C. (2005). Athenian Citizenship Law. M. Gagarin ve D. Cohen (Ed.). *Cambridge Companion to Greek Law* içinde (s. 267-289). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pepe, L. (2018). Yunan Hukuku. U. Eco (Ed.). *Antik Yunan* içinde (s. 316-322). (L. T. Basmacı, Çev.). İstanbul: Alfa Basım Yayım.
- Polignac, F. (1995). *Cults, Territory, and the Origins of the Greek City-State*. (J. Lloyd, Trans.). Chicago: University of Chicago Press.
- Rhodes, P. J. ve Osborne, R. (2003). *Greek Historical Inscriptions: 404-323 BC*. Oxford: Oxford University Press.
- Robinson, E. W. (1997). *The First Democracies. Early Popular Governments Outside Athens*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.
- Sinclair, R. K. (1988). *Democracy and Participation in Athens*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Whitehead, D. (1977). *The Ideology of the Athenian Metic*. Cambridge: Cambridge Philological Society.
- Wood, E. M. (2008). *Yurttaşlardan Lordlara: Eskiçağlardan Ortaçağlara Batı Siyasal Düşüncesinin Toplumsal Tarihi*. (O. Köymen, Çev.). İstanbul: Yordam Kitap.
- Yiğit, T. (2020). *Eski Mezopotamya Tarihi*. Ankara: Bilgin Kültür Sanat.

Kısaltmalar

- Aeschin. 1: Aeschines, *Kata Timarkhou* (Κατὰ Τιμάρχου) = (C. D. Adams, Trans.). (1919). Aeschines. *Speeches*. Cambridge: Harvard University Press.
- Aeschin. 3: Aeschines, *Kata Ktēsiphōntos* (Κατὰ Κτησιφώντος) = (C. D. Adams, Trans.). (1919). Aeschines. *Speeches*. Cambridge: Harvard University Press.
- Andoc. 1: Andocides, *Peri tōn mystēriōn* (Περὶ τῶν μυστηρίων) = (K. J. Maidment, Trans.). (1941). *Minor Attic Orators, Volume I: Antiphon. Andocides*. Cambridge: Harvard University Press.
- Arist. *Ath. Pol.*: Aristoteles, *Athēnaiōn politeia* (Ἀθηναίων πολιτεία) = (H. Rackham, Trans.). (1935). Aristotle. *Athenian Constitution. Eudemian Ethics. Virtues and Vices*. Cambridge: Harvard University Press.
- Arist. *Metaphysica*: Aristoteles, *Metaphysica* = (H. Tredennick, Trans.). (1933). Aristotle. *Metaphysics, Volume I: Books 1-9*. Cambridge: Harvard University Press.
- Arist. *Pol.*: Aristoteles, *Politika* (Πολιτικά) = (H. Rackham, Trans.). (2005). Aristotle. *Politics* Cambridge: Harvard University Press.
- Dem. 21: Demosthenes, *kata Meidiou peri tou Kondylou* (κατὰ Μειδίου περὶ τοῦ Κουδύλου) = (J. H. Vince, Trans.). (1935). *Demosthenes. Orations, Volume III: Orations 21-26: Against Meidias. Against Androtion. Against Aristocrates. Against Timocrates. Against Aristogeiton 1 and 2*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dem. 23: Demosthenes, *kata Aristokratous* (κατὰ Ἀριστοκράτους) = (J. H. Vince, Trans.). (1935). *Demosthenes. Orations, Volume III: Orations 21-26: Against Meidias. Against Androtion. Against Aristocrates. Against Timocrates. Against Aristogeiton 1 and 2*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dem. 24: Demosthenes, *kata Timokratous* (κατὰ Τιμοκράτους) = (J. H. Vince, Trans.). (1935). *Demosthenes. Orations, Volume III: Orations 21-26: Against Meidias. Against Androtion. Against Aristocrates. Against Timocrates. Against Aristogeiton 1 and 2*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dem. 43: Demosthenes, *pros Makartaton peri Haghiou klērou* (πρὸς Μακάρτατον περὶ Ἁγνίου κλήρου) = (A. T. Murray, Trans.). (1939). *Demosthenes. Orations, Volume V: Orations 41-49: Private Cases*. Cambridge: Harvard University Press.

- Dem. 57: Demosthenes, *epheſis pros Euboulidēn* (ἔφεσις πρὸς Εὐβουλίδην) = (A. T. Murray, Trans.). (1939). *Demosthenes. Orations, Volume VI: Orations 50-59: Private Cases*. Cambridge: Harvard University Press.
- Dem. 59: Demosthenes, *kata Neairas* (κατὰ Νεαίρας) = (A. T. Murray, Trans.). (1939). *Demosthenes. Orations, Volume VI: Orations 50-59: Private Cases*. Cambridge: Harvard University Press.
- Diod. Sic.: Diodorus Siculus = (C. H. Oldfather, Trans.). (1950). *Library of History, Volume V: Books 12.41-13*. Cambridge: Harvard University Press.
- Hdt.: Herodotus = (M. Ökmen, Çev.). (2002). *Herodot Tarihi*. İstanbul: İş Bankası Yayınları.
- Hom. *Il.*: Homer, *Illias* = (A. T. Murray, Trans.). (1924). *Homer. Iliad, Volume I: Books 1-12*. Cambridge: Harvard University Press.
- IG I³: *Inscriptiones Graeciae* = David M. Lewis (Ed.). (1981). *Atticae Euclidis anno anteriores*. 3rd edn. Berlin: De Gruyter.
- Isae. 6: Isaeus, *Peri tou Philoktēmonos klērou* (Περὶ τοῦ Φιλοκτῆμονος κλήρου) = (E. S. Forster, Trans.). (1927). *Isaeus*. Cambridge: Harvard University Press.
- Isae. 8: Isaeus, *Peri tou Kirōnos klērou* (Περὶ τοῦ Κίρωνος κλήρου) = (E. S. Forster, Trans.). (1927). *Isaeus*. Cambridge: Harvard University Press.
- Lys. 14: Lysias, *kata Alkibiadou lipotaksiou* (κατὰ Ἀλκιβιάδου λιποταξίου) = U. Albini (Ed.). (1955). *Lisia, I discorsi*. Florence: Sansoni.
- Lys. 15 Lysias, *kata Alkibiadou astrateias* (κατὰ Ἀλκιβιάδου ἀσπρατείας) = U. Albini (Ed.). (1955). *Lisia, I discorsi*. Florence: Sansoni.
- Lys. 23: Lysias, *kata Pankleōnos hoti ouk ēn Plataieus* (κατὰ Παγκλέωνος ὅτι οὐκ ἦν Πλαταιεύς) = U. Albini (Ed.). (1955). *Lisia, I discorsi*. Florence: Sansoni.
- Lys. 34: Lysias, *peri tou mē katalousai tēn patrion politeian Athēnēsi* (περὶ τοῦ μὴ καταλῶσαι τὴν πατριὸν πολιτείαν Ἀθῆνησι) = U. Albini (Ed.). (1955). *Lisia, I discorsi*. Florence: Sansoni.
- Plut. *Per.*: Plutarkhos, *Periklēs* (Περικλῆς) = (B. Perrin, Trans.). (1916). *Plutarch. Lives, Volume III: Pericles and Fabius Maximus. Nicias and Crassus*. Cambridge: Harvard University Press.

Plut. *Sol*: Plutarkhos, *Solōn* (Σόλων) = (B. Perrin, Trans.). (1914). Plutarch, *Lives, Volume I: Theseus and Romulus. Lycurgus and Numa. Solon and Publicola*. Cambridge: Harvard University Press.

Thuc.: Thoukydides = (C. F. Smith, Trans.). (1919). Thucydides, *History of the Peloponnesian War, Volume I*. Cambridge: Harvard University Press.

Summary

After the collapse of Mycanean political centers at the end of the Late Bronze Age (c. 1200 BC) the concept of citizenship developed in the Aegean basin as a result of historical processes that led to *poleis*' self-definition as political communities. However, the specific conditions of the Aegean basin enabled the *poleis* to exist not only as distinct political communities, but also as distinct models for the regulation of social relations. Because of its limited agricultural area and potential to facilitate frequent interaction between societies, a fixed administrative or military administration could not evolve in this geography. As a result, the producers and administrators of the *poleis* could not separate from one another properly, and their shared participation in the public space gave rise to the concept of citizenship in Archaic Age. From that time on, it is possible to read the developments regarding citizenship through ancient written laws.

Beginning in the middle of the 7th century BC, written laws spread throughout the Greek political territory. However, the most significant and ample sources on citizenship law originated in Athens. The written legal system in Athens started with Draconian laws. Establishment of legal order—particularly the systematization of criminal procedures—reinforced governmental authority in Athens and created a legal foundation for citizenship. But the structure of Athenian citizenship legislation was later established by Solonian laws. The laws of Solon, first and foremost, protected citizens' private property and freedom from all forms of exploitation. The household, or the citizen lineage, was thus indirectly protected as well. Along with their political and legal identities, citizens' social and cultural identities also became more distinct, and their rights and obligations grew. The changes that were implemented increased the number and the roles of ordinary citizens while weakening the political roles based on aristocracy.

In Athens, the laws of Solon were in effect under the reign of tyrants. The variety of economical and cultural activities grew during this period, and social integration and citizen identification were strengthened thanks to Peisistratus' new religious festivals and the new citizens he registered. After a while, as a result of the despotic policies of the second and third generation tyrants, tyranny came to an end in all of the Greek world, and the process of driving out the tyrants from Athens once again turned the city into a battlefield area for the leading families. The current conditions prepared the social ground for the implementation of radical changes in the citizenship system of Athens. Preventing Athens from becoming a competition area for power could only be possible by overthrowing the positions of the traditional families that caused this. Therefore, with the reforms of Cleisthenes on *phylai* and *demes*, geography rather than blood ties began to be taken as the basis for citizenship organizations. Within this period, new citizens were registered in the newly established local governments. Ordinary citizens now outnumbered elites, and these 'new citizens' (*neopolitēs*) were important in breaking traditional social networks and changing the balance of power. Now, all of the citizens in Athens were equalized before the law as a political community, united by a single political identity and shared political objectives.

Until the Persian Wars, citizenship in Athens was formed within the internal political conditions and requirements. However, Athens' involvement in and success in the Persian Wars led to significant political and economic development, and as a result, Athenian citizenship law was changed. In 451 BC, Pericles introduced a new citizenship law by which he restricted the right of Athenian citizenship to people whose mother and father both were Athenians. However, the Peloponnesian War broke out about 20 years after this law was passed, and so the state of international relations did not allow the implementation of this restriction for long. Due to the ongoing wars, Athens began to grant citizenship as a reward,

even to the large number of allies who remained loyal and served her. This new situation has brought about many new legal regulations related to irregularities in acquiring citizenship. Since citizens were linked to the state's existence as legal and political subjects, in Athens political authority has always strived to maintain control over both the citizen population and the citizens themselves. This was the way the system worked until the democracy of Athens was overthrown by Macedonian despotism.

DİKKAT, BİLİŞSEL KONTROL VE UYUMLULUK ORANI ETKİLERİ

ATTENTION, COGNITIVE CONTROL, AND PROPORTION CONGRUENCY EFFECTS

Özge BOZKURT

Arş. Gör. Dr., Anadolu Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Psikoloji Bölümü, ozgebozkurt@anadolu.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 9 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 3 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 9 September 2024
Date accepted: 3 December 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Dikkat; Bilişsel Kontrol; Dikkatin Kontrolü; Uyumluluk Oranı Etkileri; Hesaplamalı Kontrol Modelleri

Keywords

Attention; Cognitive Control; Control of Attention; Proportion Congruency Effects; Computational Control Models

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.17

Öz

Çok eski yıllardan beri düşünürlerin ilgisini çeken dikkat kavramı, psikolojinin modern bir bilim alanı olarak ortaya çıkması ile birlikte deneysel yöntemlerle araştırılmaya başlanmıştır. İlk dikkat kuramları dikkatin temel özelliklerinden seçici olma ve sınırlı kapasiteye sahip olma konularına odaklanmıştır. Sonraki yıllarda bilgi teknolojilerinin de gelişimi ile birlikte insan zihninin tıpkı bilgisayarlar gibi bir bilgi işleme mekanizmasına sahip olduğu görüşü benimsenmiş ve bu mekanizmada sisteme giren bilgilerin akışını, dolayısıyla dikkati, kontrol eden bir sisteme ihtiyaç duyulmuştur. Bu kontrol sistemi 'bilişsel kontrol' olarak adlandırılmış ve bilgi işleme sisteminin en önemli parçalarından biri olarak kabul edilmiştir. Bu derlemenin amacı da kontrol alanında kullanılan davranışsal yöntemleri ve modelleri gözden geçirip bir araya getirerek, alanyazınındaki boşluklara ve kapsayıcı bir kuramın eksikliğine dikkat çekmektir. Bilişsel kontrolü konu alan ilk modeller kontrollü ve otomatik davranışların ayırımına odaklanmış ve bu davranışların kendilerine has özelliklerini ortaya koymuşlardır. Takip eden modellerde ve daha güncel modellerde ise zihinde bulunan denetleyici birimler aracılığı ile kontrolün ne zaman ve nereye uygulanacağı konusuna odaklanılmıştır. Bilişsel kontrolü ölçmek için ise deneysel olarak uygulanan Stroop, flanker vb. çatışma görevleri kullanılmıştır. Bu görevler aracılığı ile bilişsel kontrol mekanizmalarını aydınlatan pek çok etki ortaya çıkarılmıştır. Bu etkilerin en önemlilerinden birisi uyumluluk oranı etkileridir. Uyumluluk oranı etkileri çeşitli şekillerde değişimlenerek yeni deneysel yöntemler geliştirilmiş ve bu yöntemler sayesinde dikkatin proaktif, reaktif ve bağlama bağlı şekilde kontrol edilebildiği ortaya çıkarılmıştır. Bu etkiler ile birlikte kontrol modelleri güncellenmiş ve yeni kavramsal çerçeveler ortaya çıkarılmıştır. Yine de tüm bu etkileri kapsamlı şekilde açıklayabilen bir model henüz ortaya konmamış olup, alanyazınında halen çözülmesi gereken çeşitli problemler bulunmaktadır.

Abstract

The notion of attention has captivated philosophers since ancient times. This notion began to be investigated through experimental methods with the emergence of psychology as a modern science. The initial attention theories were related to the main features of attention: selectivity and limited capacity. In the following years, with the development of information technologies, the common view was that the human mind was like the information-processing mechanism of computers. In this human information processing system, there was a need for control of attention, in other words, control for the information flow entering the mechanism. This control mechanism was called 'cognitive control' and became one of the most important parts of the human information processing system. The purpose of this review is to examine behavioral methods, and the control models in the field, and to draw attention to the gaps in the literature and the lack of an overarching theory. Initial cognitive control models focused on the difference between controlled and automatic behaviors, and they outlined the specific features of these behaviors. Subsequent and more recent models investigated when and where to apply control through supervisory monitoring units in the mind. In order to measure cognitive control, conflict tasks such as Stroop, flanker, etc. have been used. By using these tasks, many effects have been revealed that help to understand the underlying mechanisms of cognitive control. One of the most important among these effects is a group of proportion congruency effects. By differentially manipulating proportion congruency effects, it was revealed that attention could be controlled in a proactive, reactive, and context-dependent manner. Earlier control models have been updated and new conceptual frameworks have emerged with these findings. Nevertheless, no existing model can comprehensively account for all the observed effects and there are gaps in the literature that need to be resolved.

Giriş

Dikkat tanımları dikkatin alt alanlarına göre çeşitlense de genel geçer dikkat tanımı şu şekilde yapılabilir: Dikkat, çevrede (içsel veya dışsal) bulunan binlerce uyaranı işlemeye yeterli kapasitesi olmayan bir biliş sisteminde sadece bazı bilgilerin bilince ulaşmasını sağlayan bir alt sistemdir (Carrasco, 2009, s. 2209; Carrasco, 2011, s. 1484; Matlin, 2009, s. 67; Smith ve Kosslyn, 2014, s. 116). Örneğin ders dinleme, kitap okuma veya yemek yapma eylemleri esnasında, çevrede yapılan işle ilgili veya ilgisiz pek çok uyaran bulunmaktadır. Seçici dikkat sistemi ise bunlardan yalnızca bazılarını seçerek zihin sahnesinin önüne koymakta ve bu sayede sadece belli uyarıların algılanmasını ve işlenmesini sağlamaktadır. Ders dinleyen kişi için seçilen bu uyaran öğretmenin sesi, kitap okuyan kişi için kitaptaki cümleler, yemek yapan kişi için ise yemek malzemeleri olabilir. Uyarıların seçme veya filtreleme işlemleri her zaman mükemmel şekilde işlemez ve bazen dikkat irademiz dışında diğer uyarılara da kayabilir (Posner ve Petersen, 1990, s. 31, 33, 35). Buna rağmen dikkat, insan zihninin bilince kapı açan en temel ve en önemli yetilerinden biridir.

Bir konsept olarak 'dikkat' hem filozoflar hem de eski bilim insanları için her zaman ilgi çekici bir konu olmuştur. Aristoteles, Lucretius, Augustine, Descartes gibi ünlü düşünürler, dikkatin bazı temel özelliklerini ilk fark edenler arasındadır (Anderson, 2011, s. 1; Hatfield, 1998, s. 7-14). Psikolojinin bir bilim olarak yükselişi ile birlikte, dikkat terimi de doğrudan ders kitaplarında yer alarak bilimsel olarak incelenmeye başlamıştır. William James, Oswald Kulpe, Edward Titchener gibi psikolojinin öncü isimleri çeşitli kaynaklarda dikkat hakkında, çoğunluğu içe bakış yöntemine dayanan, görüşler ve tanımlar sunmuşlardır (Pashler, 1998, s. 5). Örneğin William James'in Psikolojinin Prensipleri (Principles of Psychology) isimli kitabında dikkat şöyle tanımlanmaktadır:

Dikkatin ne olduğunu herkes bilir. Dikkat, açık ve canlı bir şekilde, aynı anda mümkün olan pek çok obje veya düşünce dizisinden birinin zihin tarafından ele geçirilmesidir. Bilincin odaklanması ve konsantrasyonu dikkatin özüdür. Dikkat bir şeylerle etkili şekilde ilgilenmek için diğer şeylerden geri çekilmeyi ima eder (1890, s. 403-404).

James'in bu tanımı pek çok araştırmacı için günümüzde dahi geçerliğini korumaktadır.¹ 1920'lere kadar popülerliğini koruyan bu kavram kısa bir süreliğine geri plana atılsa da 1950'lerde bilgisayarların yaygınlaşması ile konu hakkında yapılan araştırmaları büyük bir ivme kazanmıştır (Pashler, 1998, s. 5-6; Styles, 2006, s. 15). Takip eden yıllarda yapılan deneysel çalışmalar dikkatin; uyanıklık (alertness), seçicilik (selectivity) ve işlem kapasitesi (processing capacity) gibi temel özelliklerini ortaya koymuştur (Posner ve Boies, 1971, s. 391-392). Bu kapsamda ortaya çıkan ilk dikkat modellerinin büyük bir kısmı da temel özelliklerden *seçicilik* ve *sınırlı kapasiteye* sahip olma etrafında oluşturulmuştur. Bu modeller zaman içerisinde çeşitlenmiş ve gelişen alanyazınının içinden 1960'lı yıllarda "bilişsel kontrol" kavramı ortaya çıkmıştır. Kısaca, "dikkatin amaca yönelik kontrolü" olarak tanımlanabilen bu kavram, 1960'lı yıllardan günümüze dek halen popülerliğini korumakta ve geliştirilen pek çok davranışsal görev ve model ile birlikte insan zihninin aydınlatılmasına katkı sağlamaktadır (Cohen, 2017, s. 3). Bu derlemenin amacı da bilişsel kontrol kavramını ve bu alanın derinlemesine araştırılmasına olanak veren "uyumluluk oranı etkilerini" incelemek ve alanyazınında bulunan boşluklara ve kapsayıcı bir modelin eksikliğine dikkatleri çekmektir.

Takip eden bölümlerde, önce dikkatle ilgili temel modeller kısaca ele alınacak daha sonra, bu derlemenin ana teması olan bilişsel kontrol konusuna değinilecektir. Özellikle, bilişsel kontrol ile ilgili ortaya çıkan ilk modeller, bilişsel kontrolün ölçümü, uyumluluk oranı etkileri ile ilgili davranışsal bulgular, güncel modeller ve alanyazınındaki kuramsal boşluklar farklı bölümlerde ele alınacaktır.

ERKEN DÖNEMDEKİ TEMEL DİKKAT MODELLERİ

Bu dönemdeki kuramların öncüleri daha çok dikkatin seçici olma özelliği üzerine yapılandırılmıştır. Dikkatin seçim eylemini bilgi işleme sürecinde ne zaman gerçekleştirdiği konusunda birbiri ile ayrışan iki grup kuram belirlemiştir: erken seçim kuramları ve geç seçim kuramları. Erken seçim kuramların en bilineni Broadbent'in *filtre* kuramıdır ve bu kuram aynı zamanda *darboğaz* (bottleneck) kuramı olarak da anılmaktadır (Broadbent, 1958, s. 297-299). Bu kurama göre, insanın bilişsel sistemi

¹ Önemle belirtmek gerekir ki dikkatin genel geçer tanımı ve William James'in dikkat hakkındaki sözleri son yıllarda bazı araştırmacılar tarafından eleştirilmektedir. Bu araştırmacılar dikkatin tanımı konusunda fikir birliğine sahip değildirler. Dikkatin farklı bilişsel süreçler için "şemsiye" bir terim olarak kullanıldığını ve bu şemsiye terimi farklı süreçler için kullanmanın kuram geliştirmeyi olumsuz yönde etkilediğini iddia etmektedirler (Anderson, 2011, s. 1-2; Di Lollo, 2018, s. 46-49; Hommel vd., 2019, s. 1-2; Pashler, 1998, s. 1; Styles, 2006, s. 3, 14). Genel geçer tanım bir kavramın genel hatlarını anlamak için önemli olsa da dikkat gibi karmaşık bir kavramın ve genel geçer tanımla tüm özelliklerini yakalamanın mümkün olmayacağı göz önünde bulundurulmalıdır.

bilince ulaşan uyarıları derinlemesine ve anlamsal olarak işlerken, bilince ulaşmayan yani göz ardı edilen uyarıları ise sadece fiziksel özellikleri ayırt edebilecek kadar, yüzeysel şekilde işler. Broadbent'e göre seçim işlemi, duyuşal bellekten hemen sonra yer alan ve uyarıları fiziksel özelliklerine göre ayıran bir filtre sayesinde gerçekleşir. Duyusal belleğe tek seferde birden çok uyarın ulaştığında, filtre bu uyarılardan yalnızca birini fiziksel özelliklere göre seçerek daha ileri düzeyde işlenmesi için bilince ulaştırır (Broadbent, 1958, s. 297-299). Dikkat filtresinin duyuşal bellekten hemen sonra yer alması nedeniyle bu kuram *erken seçim* kuramları arasında anılır (deneysel kanıtlar için bkz., Cherry, 1953, s. 977-978). Broadbent'in filtre modeli dikkatin seçim işlemini açıklamak için çok kullanışlı ve basit bir mekanizma sunsa da bu modelin dikkatin daha incelikli özelliklerini anlamak için yeterli olmadığı anlaşılmıştır (örn., *kokteyl partisi* fenomeni; Moray, 1959, s. 56-59). Yapılan çalışmalar, seçici filtrenin Broadbent'in (1958, s. 297-299) önerdiği kadar güçlü olmadığını; fiziksel seçimin yanı sıra, belli bir dereceye kadar anlamsal özelliklere göre de seçim yapılabildiğini göstermiştir (Moray, 1959, s. 56-59).

Dikkat filtresinin Broadbent'in önerdiği kadar katı olmadığı gösterildikten (Moray, 1959, s. 56-59) sonra Treisman (1964, s. 457-459) daha esnek bir filtre içeren *zayıflatma (attenuation) modelini* geliştirmiştir. Bu modele göre, belli bir fiziksel kaynaktan gelen bilgi akışı tamamen engellenmemekte, bunun yerine zayıflatılmaktadır. Örneğin bilgi kişi için önemli ise bilginin filtreyi geçme eşiği düşüktür ve bilgi filtreyi geçerek bilince ulaşır (Treisman, 1964, s. 457-459). Önemli olarak bu model, uyarıların sadece fiziksel değil belli bir dereceye kadar anlamsal özelliklerine göre de seçilebileceğini savunmuştur. Bu sebeple, bazı kaynaklar (örn., Ashcraft ve Radvansky, 2014, s. 150-151; Smith ve Kosslyn, 2014, s. 141) bu modeli geç seçim modeli olarak tanımlasa da sonradan gelen modeller daha katı bir geç seçim işlemine sahip oldukları için Treisman'ın modeli bilgi akışını zayıflatın ara bir filtre modeli olarak kabul edilebilir (Friedenberg, Siverman ve Spivey, 2021, s. 103; Kahneman, 1973, s. 122-123; Styles, 2006, s. 25).

Erken seçim ve ara seçim modelleri ile birlikte dikkatin yaptığı seçim işleminin bilgi işleminin daha geç aşamalarında gerçekleştiğini öne süren modeller de ortaya çıkmıştır. Örneğin Deutsch ve Deutsch (1963, s. 83-84) tarafından geliştirilen modelde dikkat sistemi anlamsal özelliklere göre seçim yapar. Anlamsal olarak en önemli uyarın önceliğe sahiptir ve yalnızca en önemli uyarın bilince ulaşır. Anlamsal önemi tespit etmek için de tüm uyarıların hem fiziksel hem de anlamsal olarak

işlenmesi gerekir. Ancak bu iki işlemten geçtikten sonra uyarın bilince ulaşabilir (Deutsch ve Deutsch, 1963, s. 84). Bu sebeple bu model geç seçim modeli olarak anılmaktadır. Norman (1968, s. 523-526, 535) tarafından geliştirilen başka bir geç seçim modelinde de benzer bir seçim mekanizması sunulmuş, uyarınların bilince ulaşması için hem fiziksel hem de anlamsal olarak işlenmesi gerektiği belirtilmiştir.

Geç seçim modellerinden sonra kişilerin o anki ihtiyaçlarına göre hem erken hem de geç seçim işlemi yapabileceğini öne süren hibrit (Lavie, 1995, s. 451; Lavie, Hirst, de Fockert ve Viding, 2004, s. 340) ve çoklu mod (multimode, Johnston ve Heinz, 1978, s. 421-422) modelleri geliştirilmiştir. Hibrit bir seçim sunan algısal yük modeline göre, etrafta bulunan uyarınların algısal yükleri yüksek olduğunda erken seçim işlemi uygulanırken, bu yük düşük olduğunda geç seçim işlemi uygulanır (Lavie, 1995, s. 465; Lavie vd., 2004, s. 351-352). Çoklu mod modeline göre ise seçim işlemi uyarının hem fiziksel (erken seçim) hem de anlamsal (geç seçim) özelliklerine göre gerçekleşebilir. Dolayısıyla bu modellerde seçim süreci eski modellere göre daha esnekler. Bu modelleri destekler biçimde bazı beyin araştırmalarında da seçim işleminin hem erken hem de geç şekilde yapılabildiği gösterilmiştir (Hillyard, Hink, Schwent ve Picton, 1973, s. 178-179; Luck ve Hillyard, 1994, s. 1012).

Erken ve geç seçim modelleri dikkatin temel özelliklerinden biri olan seçicilik ile ilgili iken bazı modeller ise dikkatin diğer temel özelliği olan sınırlı kapasite ile ilgilidir. Örneğin Kahneman (1973, s. 13-15) ortaya koyduğu modelde insan zihninde filtre modellerinin öne sürdüğü gibi yapısal olarak sınırlayıcı bir filtre yerine zihnin bilgi işleme kapasitesinde genel bir sınırlama bulunmaktadır. Dolayısıyla bu modelde, belirli bir zaman aralığında kullanılacak dikkat kaynağı sınırlı bir kapasiteye sahiptir ve bu da bilgi işleme kapasitesini sınırlamaktadır. Örneğin zor bir iş esnasında daha fazla çaba gösterilmekte ve dikkatin tüm kapasitesinin kullanılması gerekmektedir. Benzer şekilde aynı anda iki iş yapıldığında da dikkat kapasitesi iki iş arasında bölünür ve her iki işte de performans tek işte gösterilen performansa kıyasla düşer (Kahneman, 1973, s. 10-11, 13-15). Önemli olarak bu modele göre uyarılma (arousal) düzeyi de dikkatin kapasitesini etkilemektedir (Kahneman, 1973, s. 33-37). Çok düşük ya da çok yüksek uyarılmanın dikkat kapasitesinin azalmasına neden olduğu öne sürülmüştür (ayrıca bkz., Yerkes ve Dodson, 1908, s. 480-481). Özetle, Kahneman'ın kapasite modeli dikkatin sınırlı yapısına ve uyarılma konularına odaklanmıştır.

Bahsi geçen erken dönem modellerinde dikkatin iki temel özelliği ele alınsa da sonraki yıllarda dikkatin bölünebilirlik, kaydırılabilirlik (shiftability), sürdürülebilirlik (sustainability), konsantrasyon vb. gibi pek çok özelliğinin olduğu ortaya çıkarılmıştır (Friedenberg vd., 2021, s. 100-101; ayrıca bkz., Hommel vd, 2019, s. 2289-2290). Dikkat alanının çeşitlenmesi ve yapılan araştırmaların artması ile birlikte, dikkat alanyazınının bir kısmı başka bir yöne evrilmiş ve buradan “bilişsel kontrol” isminde yeni bir alanyazını ortaya çıkmıştır. Sonraki bölümde bu alanın ortaya çıkışı ve kapsamı detaylı olarak ele alınacaktır.

BİLİŞSEL KONTROLÜN SAHNEYE ÇIKMASI

1960'lı yıllarda, sadece doğrudan gözlemlenebilir davranışlara odaklanan davranışçılık yaklaşımının baskınlığını giderek kaybetmesi ve bilgi teknolojilerinin gelişmesi ile insan zihni bilgisayarların bilgi işleme yöntemleri baz alınarak incelenmeye başlanmıştır (Miller, 2003, s. 142-143; Smith ve Kosslyn, 2014, s. 19-20). Dikkat araştırmalarının da yoğunlaşması ile birlikte bu dönemde gelişen bakış açısına göre, insan zihnindeki bilgi işleme sisteminde bilgi akışını kontrol etmek üzere bilişsel kontrole ihtiyaç vardır. Bilişsel kontrol ile ilgili araştırmalar dikkat alanyazını içinden ortaya çıksa ve kimi araştırmacılara göre dikkat ve bilişsel kontrol ayrılamaz alanlar olsa da her iki kavramın da bilgi işleme mekanizması içinde farklı görevleri olduğu ortaya çıkarılmış ve bilişsel kontrol ayrı bir çalışma alanı olarak 1960'lardan itibaren kabul görmüştür (Cohen, 2017, s. 4; Gratton, Cooper, Fabiani, Carter ve Karayanidis, 2018, s. 1-2). Alanyazınında 'bilişsel kontrol' veya 'kontrol' kavramı yer yer öz kontrol, duygusal kontrol, yürütücü kontrol vb. süreçleri ifade etmek için kullanılsa da bu yazıda sadece *dikkatin kontrolünü* ifade etmek için kullanılacaktır.

Dikkatin bilişsel sistemimizdeki işlevi göz önüne alındığında, mecazi olarak karanlık odada açılan bir el feneri (veya bir spot ışığı) olduğu kabul edilebilir (Norman, 1968, s. 523-526; Posner, Snyder ve Davidson, 1980, s. 171, karşıt görüşler için bkz., Di Lollo, 2018, s. 46). Bu el feneri tutulduğu alanı aydınlatmakta ve o alandaki bilgilerin bilince ulaşmasını sağlamaktadır. Bu noktada anlaşılması gereken yeni bir problem ortaya çıkmaktadır: El feneri nereyi aydınlatacağına, yani dikkatin nereye yönlendirileceğine, nasıl karar vermektedir? Bilişsel kontrol bu noktada devreye girmektedir. Mecazi olarak el fenerini tutan el bilişsel kontrol olarak kabul edilebilir. Amaca yönelik bir davranışı gerçekleştirmek için amaçla ilgisiz bilgilerin ve otomatik davranışların baskılanıp, dikkatin sadece amaçla ilgili bilgiye yönlendirilmesi bilişsel kontrol olarak adlandırılmaktadır (Amer, Campbell ve Hasher, 2016, s. 905; Bugg ve

Hutchison, 2013, s. 433; Gratton vd., 2018, s. 1). Günlük hayatta amaca yönelik işler yapılırken, zihinsel kaynakların ilgisiz uyaranlara ve amaçla çatışan otomatik davranışlara harcanmasını engellemek için, dikkatin kontrol edilmesi gerekir. Örneğin bir sürücü araç kullanırken etrafında cep telefonu, reklam panoları, içsel düşünceler gibi pek çok ilgi çekici ve çeldirici uyaran bulunur. Bunlara ek olarak, otomatik olarak devreye giren, yani eforsuz bir şekilde kendiliğinden gerçekleşen, radyoda çalan bilindik bir şarkıya eşlik etme veya haberleri dinleme gibi otomatik davranışlar devreye girebilir. Asıl amaç olan araç sürme işinin hatasız şekilde gerçekleşmesi için dikkatin çeldirici uyaranlara ve otomatik davranışlara yönlendirmesini önlemek ve dikkati sadece araç sürme işine yönlendirmek gerekir. Bu işlem esnasında da bilişsel kontrole ihtiyaç duyulur. Takip eden bölümlerde bilişsel kontrol işlemleri ile ilgili öncü modeller ele alınacak daha sonra kontrolün laboratuvar ortamında nasıl ölçülebileceği konusuna değinilecektir.

BİLİŞSEL KONTROLÜ KONU ALAN ÖNCÜ ÇALIŞMALAR VE MODELLER

Kontrollü olarak gerçekleşen zihinsel işlemlerle ilgili ilk modeller bilgisayarların bilgi işleme mekanizmasından ve mühendislikteki kontrol yaklaşımlardan ilham almıştır (Atkinson ve Shiffrin, 1968, s. 90; Miller, Galanter ve Pribram, 1960, s. 43-47). Bu modellerin en önemlilerinden biri Atkinson ve Shiffrin'in (1968, s. 90) üç temel bileşene sahip bir bilgi işleme modelidir. Modelde duyuşsal kayıt, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek bileşenleri yer almaktadır. Bilgi, duyuşlarımız aracılığıyla sisteme girer. Kontrollü şekilde yönetilen dikkat ise bilgiyi kısa süreli belleğe ve sonra da uzun süreli belleğe taşır. Ayrıca bilginin depolanması, aranması ve geri getirilmesinde de bilişsel kontrol aktif şekilde hem kısa süreli hem de uzun süreli bellekte görev alır. İnsanın bilgi işleme sistemi bir bilgisayara benzetildiğinde, sistemdeki temel bileşenler (duyuşsal kayıt, kısa süreli bellek ve uzun süreli bellek) bilgisayarın kendi kendine değişemeyen bileşenleri olan donanımına ve işletim sistemine karşılık gelir. Bilişsel kontrol işlemi ise bilgisayara ne yapacağını söylemek için bilgisayarın başında oturarak kod yazan ve bu kodları yürüten kişiye karşılık gelir (Atkinson ve Shiffrin, 1968, s. 90). Bu sebeple kontrol işlemi insan bilgi işleme sisteminin kalbidir ve bilişsel kaynakların nereye yönlendirileceğini, nasıl değiştirileceğini belirler. Atkinson ve Shiffrin'in bu modeli sonraki yıllarda güncellenmiş ve kısa süreli bellek 'çalışma belleği' olarak daha dinamik bir birime karşılık gelecek şekilde yeniden adlandırılmıştır (Baddeley ve Hitch, 1974, s. 49; ayrıca terimin ilk kullanımı için bkz., Miller vd., 1960, s. 65). Bu yeni birimin alt bileşeni olarak merkezi yönetici (central executive) de ortaya konmuş ve bu bileşenin

bilişsel kontrolden sorumlu olduğu öne sürülmüştür (Baddeley, 1992, s. 559; Baddeley ve Hitch, 1974, s. 86).

Atkinson ve Shiffrin'in (1968, s. 90) bilgi işleme modelinden sonra bilişsel kontrol kavramı alanda büyük ilgi görmüştür. Takip eden çalışmalarda kontrollü süreçlerin karşıtı olarak tanımlanabilecek olan otomatik süreçler de kontrol çalışmalarının konusu olmuştur. İlgili çalışmalarda özellikle otomatik ve kontrollü olarak gerçekleşen süreçler arasındaki farklara odaklanılmıştır (Norman ve Shallice, 1986, s. 1; Posner ve Snyder, 1975, s. 56; Shiffrin ve Schneider, 1977, s. 127). Örneğin, Posner ve Snyder (1975, s. 81) otomatik süreçleri üç temel özellik ile tanımlamıştır: niyet olmadan gerçekleşme, farkındalık olmadan gerçekleşme ve diğer bilişsel süreçleri bozmama. Bu süreçler zahmetsiz bir şekilde gerçekleşir ve kontrollü süreçler gibi kapasite sınırlamalarından etkilenmezler. Otomatik olarak gerçekleşen süreçler ya doğuştan sahip olunan becerilerdir (örn., ani bir sesin kaynağına kafa çevirmek) ya da yoğun bir şekilde pratik yapılarak (örn., okumak, yürümek, konuşmak) edinilir. Bu süreçler bilinçli şekilde gerçekleşen bir bilişsel kontrol işlemine ihtiyaç duymazlar, bu sebeple kontrollü işlemlere kıyasla çok daha hızlı gerçekleşirler. Örneğin, ana dilde okuma işlemi çoğu zaman otomatik olarak gerçekleştirilir. Niyet ve farkındalık olmasa da, görsel alana giren reklam panolarındaki basit yazılar, o esnada yapılan diğer işleri (örn., yürüme işini) bozmadan otomatik olarak, zahmetsizce, okunabilmektedir. Öte yandan, daha önce de belirtildiği gibi, kontrollü süreçler doğrudan dikkatle ilişkili oldukları için zihnin kapasite sınırına takılırlar ve otomatik süreçlere kıyasla daha zahmetli ve yavaş şekilde gerçekleşirler (Posner ve Snyder, 1975, s. 74). Örneğin, bir sınav veya sözlü sunum esnasında, tüm dikkatin, kontrollü bir şekilde konuyla ilgili bilgileri aramaya ve bu bilgileri geri getirmeye yönlendirilmesi gerekir. Bu işlem daha fazla vakit alır. Otomatik değil kontrollü şekilde ilerleyen bu tür işlemleri yaparken zihinsel kaynaklarımızın büyük bir kısmını kullanırız ve neredeyse başka bir iş yapacak kaynağımız kalmaz. Bu sebeple yoğun kontrol gerektiren işlerde dışarıdan gelen basit gürültüleri dahi baskılamak veya aynı anda sınav gözetmeninin yönergelerini takip etmek hayli zorlaşır.

Schneider ve Shiffrin, otomatik ve kontrollü süreçlerin özelliklerini tespit etmek ve bu süreçlerin belirli bir süre içindeki gelişimini incelemek için, görsel arama görevi kullanarak çeşitli deneyler yapmıştır (Schneider ve Shiffrin, 1977, s. 1; Shiffrin ve Schneider 1977, s. 127). Görsel arama görevinde katılımcılara önce harflerden veya rakamlardan oluşan çeşitli hedef uyaranlar gösterilmektedir. Daha sonra, bu hedef

uyaranları içeren ya da içermeyen ancak pek çok çeldirici uyarının (harf, sayı, nokta vb.) bulunduğu ekranlar katılımcılara sunulmaktadır. Katılımcılardan da bu ekranlarda hedef uyarıları aramaları istenmektedir (Schneider ve Shiffrin, 1977, s. 11; Shiffrin ve Schneider 1977, s. 128). Bu çalışmalardan elde edilen bulgulara göre iki adet arama türü vardır: otomatik saptama (automatic detection) ve kontrollü arama (Schneider ve Shiffrin, 1977, s. 52). Eğer hedef ve çeldirici uyarının türü aynı ise (örn., ikisi de harf ise), katılımcılar kontrollü aramaya yönelmişlerdir. Bu koşulda katılımcıların dikkatlerini bilinçli şekilde hedef harfi aramaya yönlendirmeleri gerekmiştir ve bu da tepki sürelerini uzatmıştır. Diğer yandan hedef (örn., harf) ve çeldirici (örn., sayı, nokta vb.) uyarıların türü farklı ise katılımcılar hedef uyarıyı otomatik olarak tespit etmişler ve dikkatlerini yoğun şekilde kontrol etmeye ihtiyaç duymamışlardır. Bu nedenle kontrollü arama koşuluna göre daha hızlı tepki vermişlerdir. Bunlara ek olarak hedefin otomatik olarak tespit edilmesinin; diğer otomatik süreçlere paralel şekilde işleyebildiği, yük (load) ve kapasite sınırlamalarından etkilenmediği, kişinin kendi iradesiyle değiştirilmesinin zor olduğu da gösterilmiştir (Schneider ve Shiffrin, 1977, s. 11-13, 51). Kontrollü arama süreçlerinin ise yük ve kapasite sınırlamalarından etkilendiği ve sadece seri şekilde işleyebildiği gösterilmiştir (Schneider ve Shiffrin, 1977, s. 51-52). Önemli olarak, yoğun şekilde pratik yapıldığında otomatik tespit süreçlerinin tersine çevrilebileceği (deotomatizasyon) ortaya çıkarılmıştır (Shiffrin ve Schneider 1977, s. 185). Schneider ve Shiffrin tarafından yapılan bu çalışmalar otomatik ve kontrollü süreçlerin özelliklerinin anlaşılması açısından oldukça önemlidir.

Norman ve Shallice (1986, s. 1-2) de otomatik ve kontrollü süreçleri eylemler (actions) açısından incelemiş ve denetleyici bir dikkat modeli geliştirmiştir. Bu modele göre eylemler davranış ve işlem dizisini içeren bir dizi şema tarafından yönetilir. İyi öğrenilen ve uygulanan eylemler, tekrar sayesinde güçlenmiş şemalar ile otomatik hale gelir ve bilinçli bir şekilde kontrol edilmeye ihtiyaç duymaz. Ancak çevresel etkiler birden fazla şemayı aktive ettiğinde şemalar arasında çatışmalar ortaya çıkabilmektedir (Norman ve Shallice, 1986, s. 3-5). Modele göre bu çatışmaları çözebilmek için denetleyici bir dikkat sisteminin (supervisory attention system [SAS]) bulunması gerekir. Bu denetleyici sistem doğrudan bir şemayı seçerek çalışmaz. Bunun yerine şemaların aktivasyonlarını artırarak veya azaltarak, şemalardan birinin öne çıkmasını sağlar ve çatışmayı çözer. Aktivasyon seviyesi belirli bir eşiği aşan şemaya ait eylem gerçekleştirilirken, diğer eylem baskılanmış olur (Norman ve Shallice, 1986, s. 6-7). Bir başka deyişle, denetleyici bir sistem dikkatin hangi eyleme yönelmesi gerektiğini kontrol etmiş olur. Bu model çatışma kavramına ve denetleyici

dikkat sistemine yaptığı vurgu nedeniyle öncü bir çalışmadır ve sonraki yıllarda geliştirilecek açıklama gücü yüksek birçok etkili modele ilham kaynağı olmuştur (örn., Botvinick, Braver, Barch, Carter ve Cohen, 2001, s. 624; Cohen, Dunbar ve McClelland, 1990, s. 332).

Cohen ve arkadaşları (1990, s. 332), Norman ve Shallice'in (1986, s. 6-7) denetleyici dikkat sistemi modeline kavramsal olarak benzeyen bağlantıcı (connectionist) ve hesaplamalı (computational) bir paralel dağıtılmış işleme (parallel distributed processing) modeli geliştirmiştir. Bu modelde erken dönemde ortaya çıkan modellerdeki (örn., Atkinson ve Shiffrin'in bilgi işleme modeli) gibi seri bilgi işleme yerine yapay sinir ağları aracılığı ile paralel bilgi işleme yaklaşımı benimsenmiştir. Model birbirine bağlı bilgi işleme birimlerinden oluşur ve bu birimler zihne ulaşan bilgileri işleyerek diğer birimlerle paylaşır (ayrıca bkz., Rumelhart, Hinton ve Williams, 1986, s. 533-534). Sistemde yer alan her bilgi bir aktivasyon değeri ile tanımlanır ve aktivasyon birimden birime yayılır (McClelland, 1979, s. 290-291). Birimler arasındaki belirli aktivasyon örüntüleri yolak (pathway) olarak adlandırılır ve bir eylem için yapılan yoğun pratik ve bu eyleme ayrılan zaman ile çeşitli aktivasyon yolakları oluşur (Cohen vd., 1990, s. 335-336; ayrıca bkz., Logan, 1980, s. 528-529). Bu sayede eylem ile ilgili bilgi işleme gücü yükselir ve eylem zamanla otomatik hale gelir. Eğer bir eylem için güçlü bir aktivasyon yolağı yoksa bu eylemin kontrol altında yürütülmesi gerekir (ayrıca bkz., Norman ve Shallice, 1986, s. 6-7). İki ya da daha fazla eylem yolağı aynı anda etkinleşirse yolaklar arasında bir çatışma (conflict) meydana gelir (Cohen vd., 1990, s. 338-339; Norman ve Shallice, 1986, s. 6-7). Kişinin o anki amacıyla uyumlu olan aktivasyon yolağını seçmek için bilişsel kontrolün müdahalesi gerekir (Logan, 1980, s. 543). Bu noktada görev talebi (task-demand) birimi işleme müdahil olur ve kişinin o anki amacını gerçekleştirmeye yardım edecek yolaklardan birinin aktivasyon değerini güçlendirir (Cohen vd., 1990, s. 336; ayrıca bkz., Norman ve Shallice, 1986, s. 6-7). Kontrol işlemi, görev talebi biriminin yolakların aktivasyonlarına müdahalesi ile gerçekleşmiş olur. Bu modelde, yolaklardaki aktivasyon değişimleri tüm uyaranları etkilediğinden, kontrol yukarıdan aşağıya (top-down); yani proaktif bir şekilde uygulanır (Cohen vd., 1990, s. 339). Yolaklardan birindeki aktivasyon değeri belirli bir eşığe ulaştığında kişi bir tepki veya eylem üretir, bu sayede kişi amacına uygun şekilde hareket edebilir (Cohen vd., 1990, s. 338-339; Miller ve Cohen, 2000, s. 168; Norman ve Shallice, 1986, s. 6-7). Bu modelin kontrol alanına en önemli katkılarından biri, güçlendirilmiş aktivasyon yolakları sayesinde, otomatik ve kontrollü eylemleri esnek bir şekilde temsil etmeye imkân sunmasıdır (Cohen vd., 1990, s. 354). Bu modelin diğer önemli katkısı da

Norman ve Shallice'nin (1986, s. 6-7) denetleyici dikkat sistemine benzer bir görev talebi birimini ortaya koymasındadır (Cohen vd., 1990, s. 336). Bu sayede kişinin amacı bilişsel sistemde aktif şekilde tutulur ve yolakların aktivasyonu bu amaca uygun olacak şekilde kontrol edilir. Özetle, Cohen ve arkadaşlarının (1990, s. 355) modeli otomatik ve kontrollü süreçlerin zihinsel olarak nasıl temsil edilebileceğini göstermesi açısından hayli önemlidir.

Bu bölümde bahsedilen modeller ve çalışmalar bilişsel kontrolün özellikleri hakkında önemli bilgiler ortaya koymuşlardır. Otomatik ve kontrollü işlemlerin birbirinden ayrılabilen ancak pratikle birlikte birbirine dönüşebilen süreçler olduğu gösterilmiştir. Buna ek olarak, çatışma yaratan bilgilerle veya eylem yolları ile karşılaşıldığında kontrolün bu çatışmayı nasıl çözebileceği de bu modeller tarafından açıklığa kavuşturulmuştur. Ayrıca bu modeller daha sonra geliştirilen hayli etkili pek çok modele temel oluşturmuştur (örn., çatışma denetimi modeli: Botvinick vd., 2001; kontrolün pekiştirmeli öğrenilmesi modeli: Verguts ve Notebaert, 2008). Diğer yandan bu modeller, bilişsel kontrolün ne zaman uygulanacağı konusuna tam bir yanıt getiremediği için sonraki bölümlerde açıklanacak daha güncel modeller bu konu üzerine yoğunlaşmıştır. Takip eden bölümde güncel modellerden bahsedilmeden önce bilişsel kontrolün deneysel olarak nasıl ölçülebileceği ve ne tür davranışsal değişimler yapılabileceğinden bahsedilecektir.

BİLİŞSEL KONTROL NASIL ÖLÇÜLÜR?

Bilişsel kontrolü ölçmek için kullanılan pek çok deneysel görev bulunmaktadır. Bu görevlerin önemli bir bölümünde günlük yaşamdaki gibi amaca uygun şekilde odaklanılması gereken bir eylem ve bazı çeldirici bilgiler bulunur. Stroop görevi de bu kapsamda çok yaygın olarak kullanılmaktadır (Stroop, 1935, s. 649-651; MacLeod, 1991, s. 163). Bu görevde, katılımcılara bilgisayar ekranında bir renk kelimesi renklendirilmiş şekilde, yani belirli bir mürekkep rengi ile yazılmış şekilde, sunulur. Örneğin “mavi” kelimesi, kırmızı renkte (mürekkeple) yazılmış bir biçimde katılımcılara gösterilir. Görevde çoğunlukla iki farklı uyaran bulunur: uyumlu ve uyumsuz. Uyumlu uyaranlarda kelime ve renk eşleşir, örneğin sarı kelimesi sarı renkte yazılır. Uyumsuz uyaranlarda ise kelime ve renk birbirinden farklıdır, örneğin sarı kelimesi mavi renkte yazılır. Katılımcılardan kelimenin kendisini göz ardı ederek kelimenin yazıldığı mürekkep rengini sesli olarak söylemeleri veya klavyede ilgili tuşa basmaları istenir. Uyumsuz uyaranlarda gözlemlenen tepkiler uyumlu uyaranlarda gözlemlenen tepkilere göre daha yavaştır. Benzer şekilde uyumsuz uyaranlardaki hata oranı da daha fazladır. İki uyaran türü arasındaki tepki süresi ve hata oranı

farkı *Stroop etkisi* olarak adlandırılır (Bugg ve Hutchison, 2013, s. 433; MacLeod, 1991, s. 165-167).

Bilişsel kontrol çalışmalarında kullanılan Stroop görevine benzer bir diğer önemli görev de flanker görevidir (Eriksen ve Eriksen, 1974, s. 143). Bu görevde uyarılar, işaret veya harflerle oluşturulur. Stroop görevinde olduğu gibi uyumlu (>>> veya SSS) ve uyumsuz (<>< veya SHS) olmak üzere iki tür uyaran bulunur. Katılımcılardan kenarlardaki harf veya işaretleri göz ardı ederek ortadaki harf veya işarete göre tepki vermeleri istenir. Uyumsuz uyarılarda gözlemlenen tepkiler uyumlu uyarılardaki tepkilere göre daha yavaştır ve aradaki fark flanker etkisi olarak adlandırılır (Eriksen ve Eriksen, 1974, s. 145-147). Simon görevi de kontrol çalışmalarında sıklıkla kullanılmaktadır (Simon ve Rudell, 1967, s. 301). Bu görevde, katılımcılara kulaklıkla sağ veya sol kulaktan “sağ” veya “sol” kelimelerini içeren bir ses kaydı dinletilir. Katılımcılardan dinlenen kelimeye göre klavyede belirlenen sağ ya da sol tuşa basmaları istenir. Kritik olarak ses kaydının hangi kulakta çalındığı (sağ veya sol kulak) görevin amacı ile ilgisizdir. Katılımcılardan sadece ses kaydındaki kelimeye odaklanmaları istenir. Çalışmanın sonuçlarına göre sesin çalındığı kulak ve çalınan ses eşleşiyorsa (örn., sol kulakta çalınan “sol” kelimesi) tepkiler daha hızlıdır, eşleşmiyorsa daha yavaştır. Aradaki fark Simon etkisi olarak adlandırılır (Simon ve Rudell, 1967, s. 302). Tüm bu görevlerin ve benzerlerinin temel amacı asıl görevle ilgisiz bir boyut kullanarak (kelime, kenarlarda bulunan harfler, uyarıcının hangi kulakta çalındığı) katılımcının zihninde bir çatışma yaratmaktadır. Bu çatışma sayesinde, seçici dikkat süreçleri kontrollü bir şekilde devreye girerek, asıl görev ve çeldirici arasında bulunan çatışmayı çözmektedir.

Stroop görevi ve benzer çatışma görevlerinin neyi ölçtüğü uzun yıllar tartışma konusu olmuştur. İlk çalışmalar Stroop etkisinin işlem hızıyla ilgili olduğunu öne sürse de daha sonra bu görüş çürütülmüştür (Dyer, 1973, s. 111; Glaser ve Glaser, 1982, s. 882, 893; MacLeod, 1991, s. 180; MacLeod ve MacDonald, 2000, s. 385). Sonraki yıllarda yapılan çalışmalar ise Stroop görevinin otomatik davranışların kontrol edilmesi ve dikkatin amaca yönelik bir eyleme yönlendirilmesi ile ilgili olduğunu göstermiştir. Stroop görevinde gerçekleşen kelimenin kendisini okuma davranışı günlük hayatta çokça pratik edildiği için rengi söyleme davranışına göre çok daha otomatiktir. Bu sebeple, pek çok kişi için kelime okuma işi bilinçli olarak mükemmel şekilde kontrol edilemez, bir başka deyişle ketlenemez. Dolayısıyla kelime okuma işlemi, rengi söyleme amacı ile ilgisiz olmasına rağmen, uyumsuz uyarılarda tepki seçimi esnasında otomatik olarak aktive olur. Bu da renk bilgisinin de aktive

olması ile birlikte zihinde bir çatışma yaratır. Görevdeki asıl amaç olan rengi söyleme işlemini hatasız olarak gerçekleştirebilmek için bu çatışmanın çözülmesi gerekir. Uyumsuz uyarıcılarda doğru tepki verebilmek için otomatik kelime okuma işleminin baskılanması ve dikkatin uyarının rengine yönlendirilmesi gerekmektedir. Kontrollü şekilde gerçekleşen baskılıma ve dikkatin renege yönlendirilmesi işlemi de otomatik davranışlara kıyasla daha fazla vakit alır. Bu da uyumsuz uyarılarda tepkilerin yavaşlamasına ve Stroop etkisinin ortaya çıkmasına neden olur. Bu etki, çatışma ortaya çıkararak koşullarda bilişsel kontrol işleminin her zaman mükemmel olarak işleyemediğinin ve otomatik davranışların çok hızlı bir şekilde kontrol altına alınamadığının bir göstergesidir. (Cohen vd., 1990, s. 354; Norman ve Shallice, 1986, s. 11; Posner ve Snyder, 1975, s. 73).

Çatışma görevlerini kullanarak bilişsel kontrolün çeşitli özelliklerini inceleyen pek çok alt alan bulunmaktadır. Bunlardan bazıları listeler arası geçiş (list shifting), sıralı uyumluluk etkisi (congruency sequence effect), uyumluluk oranı etkileri (proportion congruency effects), karar verme (decision-making), eylem denetimi (action monitoring) ve tepki baskılamadır (response inhibition) (konu hakkında detaylı bir kitap için bkz., Egner, 2017). Bu yazıda ise yukarıdan aşağıya (proaktif), aşağıdan yukarıya (reaktif) ve bağlama bağlı kontrol süreçlerinin esnek bir şekilde incelenmesine imkan veren uyumluluk oranı etkileri incelenecektir (Bugg ve Crump; 2012, s. 3). Takip eden bölümlerde uyumluluk oranı etkileri ile ilgili davranışsal bulgular, hesaplamalı modeller ve kavramsal modeller incelenecektir.

DAVRANIŞSAL BULGULAR: UYUMLULUK ORANI ETKİLERİ

a. Liste Düzeyi Uyumluluk Oranı (LDUO) Etkisi

Dikkatin değişen koşullar altında stratejik olarak nasıl kontrol edildiğini incelemek için Logan ve Zbrodoff (1979, s. 168-170) çeşitli deneyler yapmışlardır. Stroop görevinin uzamsal bir versiyonunun kullanıldığı bu deneylerde bir oturum boyunca sunulan Stroop uyarıcılarının uyumluluk oranı değişimlenmektedir. Örneğin, bir oturumda sunulan Stroop uyarıcılarının %80'i uyumlu, %20'si uyumsuz (çoğunlukla uyumlu liste) iken; diğer oturumda uyarıların %80'i uyumsuz, %20'si uyumludur (çoğunlukla uyumsuz liste). Çalışmanın sonuçlarına göre, çoğunlukla uyumsuz listede gözlemlenen Stroop etkisi çoğunlukla uyumlu listede gözlemlenen etkiye kıyasla daha küçüktür. İki liste arasındaki Stroop etkisi farkı *Liste Düzeyi Uyumluluk Oranı* (LDUO [List-Wide Proportion Congruency]) Etkisi olarak adlandırılmaktadır (Bugg ve Crump, 2012, s. 3). Daha sonra bu etki Stroop görevinin

hem klasik versiyonu ve hem de farklı versiyonları ile de tekrar edilmiştir (Logan, Zbrodoff ve Williamson, 1984, s. 137; Lowe ve Mitterer, 1982, s. 688-689).

LDUO etkisi dikkatin stratejik olarak bir deney oturumu boyunca kontrol edilebildiğini ortaya çıkarmıştır. Çoğunlukla uyumsuz listedeki uyarıların çoğunluğu (%80) uyumsuz uyarılardan oluştuğu için deneyin büyük bir kısmında tepki seçimi esnasında yüksek bir çatışma oluşmaktadır. Uyumsuz uyarılarda ortaya çıkan bu çatışmayı çözebilmek için otomatik şekilde aktive olan kelime bilgisinin baskılanması ve dikkatin renk bilgisine yönlendirilmesi gerekmektedir. Katılımcılar belli bir süre içinde bu çatışmaya adapte olurlar. Otomatik kelime okuma davranışını daha hızlı şekilde kontrol ederek asıl görev olan rengi söyleme davranışına odaklanmaya başlarlar ve bu da uyumsuz uyarıcılardaki tepkileri hızlandırır. Uyumsuz uyarıcılardaki tepkilerin hızlanması çoğunlukla uyumsuz listede gözlemlenen Stroop etkisinin düşmesine neden olmaktadır. Diğer yandan, çoğunlukla uyumlu listede ise uyarıcıların çoğu çatışma içermeyen uyumlu uyarıcılardan (%80) oluşmaktadır ve katılımcılar bu uyarıcılarda daha az kontrole ihtiyaç duyarlar. Kontrole duyulan ihtiyacın az olması nedeniyle bir çatışma adaptasyonu gelişemez ve listede nadiren ortaya çıkan uyumsuz uyarıcılarda kontrol işlemi hızlı şekilde gerçekleşemez. Sonuç olarak uyumsuz uyarıcılardaki tepkiler yavaşlar ve dolayısıyla Stroop etkisi yükselir. LDUO etkisini konu alan ilk çalışmalarındaki en önemli çıkarım, dikkatin stratejik olarak yukarıdan aşağıya; yani proaktif şekilde, kontrol edilmesidir. Daha açık bir ifadeyle, LDUO çalışmalarında aynı oturum boyunca kümülatif şekilde edinilen çatışma bilgisinin yardımı ile karşılaşılan tüm uyarılar için aynı kontrol stratejisinin kullanıldığı düşünülmektedir (Botvinick vd., 2001, s. 641; Bugg ve Crump, 2012, s. 3; Logan ve Zbrodoff, 1979, s. 172; Logan vd., 1984, s. 138; Lowe ve Mitterer, 1982, s. 698).

b. Uyarıcı Düzeyi Uyumluluk Oranı (UDUO) Etkisi

2000'li yılların başına kadar dikkatin liste düzeyinde, yukarıdan aşağıya ve proaktif bir şekilde kontrol edildiği iddiası büyük oranda kabul görmekteydi. Ancak 2003 yılında yapılan bir araştırmada dikkatin aşağıdan yukarıya, reaktif bir şekilde ve liste düzeyindeki stratejilerden bağımsız olarak da kontrol edilebileceği ortaya koyulmuştur (Jacoby, Lindsay ve Hessels, 2003, s. 642). İlgili çalışmada yine Stroop görevi ile uyumluluk oranı değişimlemesi kullanılmış; fakat bu defa bu değişimleme uyarıcı düzeyinde uygulanmıştır. Bir deney oturumu için dört farklı renk seçilmiştir. Bu renklere ikisi çoğunlukla uyumlu koşula (örn., sarı ve mavi) atanmış ve bu renkler (ve kelimeler) %75 uyumlu, %25 uyumsuz olacak şekilde sunulmuştur. Diğer

iki renk (örn., kırmızı ve yeşil) ise çoğunlukla uyumsuz koşula atanmış ve %75 uyumsuz, %25 uyumlu olacak şekilde sunulmuştur. Kritik olarak, her iki koşulda bulunan uyaranlar birbiri ile karıştırılarak aynı deney oturumu içinde seçkisiz bir sırada katılımcılara sunulmuştur. Bu durumda oturumdaki genel uyumluluk oranı, yani LDUO, %50'dir. Toplamda uyaranların yarısı uyumlu yarısı da uyumsuz olduğu için katılımcıların; liste düzeyinde, yani yukarıdan aşağı, gerçekleşen stratejik kontrol mekanizmalarını kullanmaları mümkün değildir. Çalışmanın sonuçlarına göre; çoğunlukla uyumsuz koşulda gözlemlenen Stroop etkisi, çoğunlukla uyumlu koşulda gözlemlenen etkiye göre daha küçüktür. İki koşul arasındaki fark *Uyarıcı Düzeyi Uyumluluk Oranı* (UDUO [Item-Specific Proportion Congruency]) etkisi olarak adlandırılır. Bu etki, LDUO etkisinin aksine, deney oturumundaki farklı uyaranlar için farklı kontrol işlemlerinin uygulanabileceğini göstermiştir (Jacoby vd., 2003, s. 639-643). Çoğunlukla uyumlu koşuldaki bir uyaran için daha az kontrol uygulanırken, çoğunlukla uyumsuz koşuldaki bir uyaran için daha fazla kontrol uygulanmıştır. Önemli olarak katılımcılar bu iki kontrol işlemini aynı oturum içinde değişimli olarak kullanabilmişlerdir. Bir başka deyişle, dikkat; uyarıcıya özgü bir şekilde, reaktif olarak kontrol edilmiştir. Bu da LDUO etkisini konu alan araştırmaların ön gördüğü gibi dikkatin sadece yukarıdan aşağıya ve proaktif bir şekilde kontrol edilebileceği iddiasını çürütmüştür. UDUO etkisi çok defa farklı araştırma grupları tarafından tekrar edilmiş ve alanyazınında sağlam bir yer edinmiştir (Atalay ve Misirlisoy, 2012, s. 1584-1585; Hutchison, 2011, s. 855; Bugg ve Hutchison, 2013, s. 436-443).

UDUO etkisinin alanyazında ilgi uyandırması ile bazı araştırmacılar bu etkinin kontrol mekanizmalarından değil izlerlik öğrenmesinden (contingency learning) kaynaklanabileceğini iddia etmişlerdir (Schmidt ve Besner, 2008, s. 515). Bu görüşe göre, UDUO deneylerinde yapılan değişimlemenin doğası gereği bazı kelime ve renkler birbiri ile daha sık sunulmaktadır (çoğunlukla uyumsuz koşuldaki uyumsuz uyaranlar ve çoğunlukla uyumlu koşuldaki uyumlu uyaranlar). Bu da kelime ve renk (yani tepki), arasında bir izlerlik (korelasyon) oluşturmaktadır. Katılımcılar, oluşan izlerlik nedeniyle sadece kelime boyutundan gelen izlerlik bilgisine bakarak doğru tepkiyi tahmin edebilmektedirler. Dolayısıyla, sık sık bir arada sunulan kelime ve renkleri içeren uyaranlara verilen tepkiler hızlanır ve sonuç olarak UDUO etkisi ortaya çıkar (Schmidt ve Besner, 2008, s. 517). Bu çalışma, UDUO etkisini ortaya çıkaran mekanizma hakkında şüphe uyandırır da sonraki yıllarda yapılan çalışmalar hem öğrenme hem de kontrol mekanizmalarının UDUO etkisini ortaya çıkarabileceğini göstermiştir. Özellikle kelime ve renk arasında daha düşük izlerlik

içeren uyarın kümeleri oluşturulduğunda reaktif kontrol daha etkin kullanılırken; yüksek izlerlik içeren kümelerde daha çok öğrenme mekanizmasının kullanıldığı gösterilmiştir (Bugg ve Hutchison, 2013, s. 444-445; Bugg, Jacoby ve Chanani, 2011, s. 6-13; Spinelli, Morton ve Lupker, 2022, s. 2141; Spinelli ve Lupker, 2020, s. 431-433).

UDUO etkisi ortaya çıktıktan sonra LDUO etkilerinin altında yatan süreçlerle ilgili de bir tartışma başlamıştır. Gözlemlenen LDUO etkilerinin aslında bir UDUO etkisi olabileceği (bkz., Blais vd., 2007, s. 1080), yani proaktif olarak yönetildiği düşünülen dikkat süreçlerinin aslında reaktif kontrolle ilgili olabileceği gündeme gelmiştir. LDUO deneylerindeki her bir uyarının kendine ait uyarıcı düzeyinde bir uyumluluk oranı değeri bulunmaktadır. Çoğunlukla uyumlu veya uyumsuz listelerdeki bireysel uyarınların UDUO değeri sayesinde reaktif kontrol ve/veya öğrenme mekanizmaları devreye girerek LDUO etkisini ortaya çıkarabilir. Bu sorunu çözmek ve LDUO etkisinin proaktif kontrolden mi yoksa reaktif kontrolden mi kaynaklandığını anlamak için yeni bir yöntem geliştirilmiştir. Bu yöntemde LDUO deneylerinde bulunan uyarın listelerine uyumluluk oranı değişimlemesi içermeyen; yani uyumluluk oranı %50 olan nötr bir uyarıcı kümesi eklenmiştir. Bu küme uyarıcı düzeyinde çatışma yaratmaya veya bir izlerlik oluşturmaya izin vermemektedir (Bugg, 2014, s. 571; Bugg, Jacoby ve Toth, 2008, s. 1486). Eğer LDUO etkisi proaktif ve yukarıdan aşağıya işleyen bir kontrol işleminden kaynaklanıyorsa bu işleminin aynı oturum içerisinde sunulan tüm uyarıcılara aynı şekilde sirayet etmesi gerekmektedir. Yapılan deneylerin sonuçları da bu hipotezi doğrulamıştır (bkz., Bugg, 2014, s. 582-585; Bugg vd., 2008, s. 1486). İlgili deneylerde çoğunlukla uyumsuz liste içinde sunulan nötr uyarıcı kümelerinde gözlemlenen Stroop etkisi, çoğunlukla uyumlu listedeki nötr uyarın kümelerindeki etkiye kıyasla daha küçüktür. Bu da proaktif şekilde işleyen bir kontrol işleminin de LDUO etkisini ortaya çıkarabildiğini ve bu işlemin aynı oturum içerisindeki tüm uyarınlara benzer şekilde etki ettiğini gösterir (Bugg, 2014, s. 582-585; Bugg ve Chanani, 2011, s. 933; Bugg, McDaniel, Scullin ve Braver, 2011, s. 1603). Proaktif kontrolün izlerlik öğrenmesi ile ilgisini inceleyen çalışmalarda ise yüksek izlerlik içeren uyarıcı listelerinde, proaktif kontrol süreçlerinin nötr uyarın kümelerine genellenemediği; yani proaktif kontrolün liste boyunca etkili olamadığı gösterilmiştir (Bugg, 2014, s. 566-567; Bugg vd., 2008, s. 1487, ayrıca bkz., Braem vd., 2019, s. 775-776; Weissman ve Schmidt, 2024, s. 1198). Dolayısıyla bu çalışmalara göre proaktif kontrol geçerli bir kontrol stratejisidir; ancak kelime ve renk arasında yüksek izlerlik bulunduğunda yerini öğrenme mekanizmalarına bırakabilir.

c. Bağlam Düzeyi Uyumluluk Oranı (BDUO) Etkisi

Bir grup araştırmacı, uyumluluk oranı değişimlesinin uyarıcı düzeyi ve liste düzeyinin yanı sıra bağlam düzeyinde de kullanılabileceğini göstermiştir (Corballis ve Gratton, 2003, s. 194-197; Crump, Gong ve Milliken, 2006, s. 318-319). Bu çalışmalarda uyumluluk oranı; uyarının konumu, rengi veya yazı tipi gibi bağlam oluşturabilecek özelliklerle eşleştirilmiştir (Bugg ve Crump, 2012, s. 8-9). Konuyla ilgili ilk çalışmalardan birinde flanker görevi kullanılmış ve bilgisayar ekranının sağ ve sol yarısı iki farklı bağlam olarak belirlenmiştir. Ekranın sağında sunulan flanker uyarılarının çoğu uyumlu (%75 uyumlu, %25 uyumsuz) iken; solunda sunulan uyarıcıların çoğu uyumsuz (%75 uyumsuz, %25 uyumlu) olarak seçkisiz bir şekilde katılımcılara sunulmuştur. Deneyin sonuçlarına göre, flanker etkisi, çoğunlukla uyumsuz bağlamda (sol), çoğunlukla uyumlu bağlama (sağ) göre daha büyüktür (Corballis ve Gratton, 2003, s. 194-197).

Stroop görevinin hazırlayıcı versiyonunu (prime-probe version) kullanan başka bir araştırmada da ekranın üst ve alt yarısı bağlam olarak kullanılmıştır (Crump vd., 2006, s. 318-319). Ekranın üst yarısında sunulan uyarıcılar çoğunlukla uyumlu (%75 uyumlu, %25 uyumsuz) iken; alt yarısında sunulanlar ise çoğunlukla uyumsuzdur (%75 uyumsuz, %25 uyumlu). Bu deney deseninde de iki bağlamdaki uyarıcılar seçkisiz şekilde katılımcılara sunulduğu için oturumun genel uyumluluk oranı (yani LDUO) %50'dir ve katılımcılar yukarıdan aşağıya proaktif şekilde gerçekleşen kontrol mekanizmalarını kullanamazlar. Deneyin sonuçları önceki çalışmayı tekrar etmektedir. Çoğunlukla uyumsuz bağlamdaki (ekranın alt yarısı) Stroop etkisi çoğunlukla uyumlu (ekranın üst yarısı) bağlamdaki Stroop etkisinden daha küçüktür. Aradaki fark *Bağlam Düzeyi Uyumluluk Oranı* (BDUO [Context-Specific Proportion Congruency]) Etkisi olarak isimlendirilmiştir (Bugg ve Crump, 2012, s. 8-9; Crump vd., 2006, s. 317; Crump ve Milliken, 2009, s. 1527; Crump, Vaquero ve Milliken, 2008, s. 26-27).

Flanker görevi ve hazırlayıcı Stroop görevi ile yapılan bu araştırmalar katılımcıların ekranın farklı alanları için farklı kontrol stratejileri kullanabildiğini göstermiş ve bu sonuçlar pek çok farklı bağlam ile tekrar edilmiştir (King, Korb, ve Egner, 2012, s. 8193; Lehle ve Hübner, 2008, s. 815; Weidler, Dey ve Bugg, 2018, s. 2). Önemli olarak, elde edilen bu bulgular basit bir izlerlik öğrenmesi mekanizması ile açıklanamaz çünkü aynı uyarın iki farklı bağlamda sunulduğu için iki farklı izlerlik değerine sahiptir ve katılımcılar sadece kelimedenden gelen izlerlik bilgisine

bakarak doğru cevabı tahmin edemez (alternatif açıklamalar için bkz., Schmidt ve Lemercier, 2019, s. 1121-1123; Schmidt, Lemercier ve De Houwer, 2014, s. 5-7).

Diğer yandan BDUO etkisinin klasik Stroop görevi ile tekrar edilebilirliği konusunda tartışmalar bulunmaktadır. Yapılan çalışmalarda ya hazırlayıcı Stroop görevi ya da flanker görevi kullanılmıştır (Crump vd., 2006, s. 317; Crump ve Milliken, 2009, s. 1527; Crump vd., 2008, s. 26-27; King vd., 2012, s. 8193; Lehle ve Hübner, 2008, s. 815; Weidler vd., s. 2). Hazırlayıcı Stroop görevi ile yapılan çalışmalardan birinde, klasik Stroop görevi ile yapılan pilot bir deneyde BDUO etkisi gözlemlenemediği; bu yüzden hazırlayıcı Stroop görevi kullanıldığı belirtilmiştir (Crump vd., 2008, s. 26). Hazırlayıcı Stroop görevinde uyarının kelime boyutu 100 ms boyunca ekranın ortasında sunulmakta; ardından renk boyutu ekranın alt veya üst yarısında bir dikdörtgen olarak katılımcı tepki verene kadar sunulmaktadır. Dolayısıyla bu görevde kelime ve renk hem uzamsal hem de zamansal olarak ayrıktır. Flanker görevinde ise görevin doğası gereği hedef ve çeldirici boyutlar birbirinden uzamsal olarak ayrıktır. Boyutlar birbirinden uzamsal olarak ayrık olduğunda uzamsal dikkat süreçleri otomatik olarak devreye girebilmektedir. Bu sebeple, uzamsal dikkat süreçlerinin BDUO etkisine dolaylı olarak katkı sağladığına dair çeşitli bulgular ortaya konmuştur (Bozkurt, Misirlisoy ve Atalay, 2024, s. 1212-1214). Özetle, BDUO etkisi dikkatin farklı bağlamlar için farklı şekillerde yönlendirildiğini gösterse de diğer uyumluluk oranı etkilerinden (LDUO, UDUO) farklı olarak ortaya çıkmak için özel koşullar gerektirmektedir.

GÜNCEL UYUMLULUK ORANI MODELLERİ VE ÇERÇEVELERİ

Kontrol alanında ortaya çıkan ilk modellerin çoğu önceki bölümlerde de özetlendiği gibi ağırlıklı olarak otomatik ve kontrollü süreçler arasındaki ayrıma odaklanmıştır. Son dönemlerde ortaya çıkan modeller ise uyumluluk oranı etkileri alanındaki bulgulardan faydalanarak kontrolün ne zaman ve nereye uygulandığı konusuna eğilmiştir. Bu kapsamda yer alan hesaplamalı modeller ve kavramsal çerçeveler takip eden bölümlerde incelenecektir.

a. Hesaplamalı Modeller

Norman ve Shallice'in (1986, s.8-10) denetleyici dikkat sistemi modeli, aynı anda aktive olan birden fazla şema arasında seçim yapan bir denetleme (monitoring) birimini ortaya koymuştur. Benzer şekilde, Cohen ve arkadaşlarının (1990, s. 336-338) hesaplamalı modeli de, yapılan görev esnasında, görevin amacı ile ilgili boyutun etkinleştirilmesini kontrol eden görev talebi biriminin varlığını öne sürmüştür. Bu iki

model güncel modellerin çoğuna *denetim* ve *görev talebi* birimi kavramları ile ilham kaynağı olmuştur. Bu kavramları kullanan en önemli modellerden biri bağlantıcı (yapay sinir ağı modeli) yaklaşımı benimseyen ve LDUO etkisini (ve kontrol alanındaki bazı etkileri) başarılı şekilde açıklayabilen çatışma denetimi (conflict monitoring) modelidir (Botvinick vd., 2001, s. 625). Bu model günümüz itibarı ile Google Akademik'te 9122 atıfa sahip, etki gücü yüksek bir modeldir. Çatışma denetimi modeli, önceki modellerde yer almayan, bilişsel kontrol işleminin ne zaman uygulandığı sorusuna bir açıklık getirmiştir. Modelde, karşılaşılan görevlerde bulunan çatışma miktarını (yani kontrol gerektiren durumları) ölçen özel *bir çatışma denetimi* birimi bulunmaktadır. Eğer görevde çatışma (örn., uyumsuz uyaran sayısı) yüksekse; denetim birimi, görev talebi birimi ile bu bilgiyi paylaşır. Görev talebi birimi de tepki birimindeki yolakların aktivasyon değerlerini değiştirerek kontrolün uygulanmasını ve göreve uygun olan doğru tepkinin üretilmesini sağlar. Çatışma denetimi birimi, hem beyin görüntüleme çalışmaları hem de yapılan simülasyonlar ile desteklenmiştir. Beyinde bulunan anterior singulat korteksin bilişsel kontrolde görev aldığı ve özellikle görevlerde çatışma meydana geldiğinde aktive olduğu gösterilmiştir. Beynin bu bölümü çatışma denetimi birimine esin kaynağı olmuştur (Botvinick vd., 2001, s. 625-627). Bu model kapsamında yapılan simülasyonlar ise Stroop görevi ile gözlemlenen LDUO etkisini de içeren önemli bir grup kontrol etkisini üretebilmiştir. LDUO simülasyonlarında çatışma denetimi birimi uyumsuz uyaranlara karşı duyarlıdır çünkü uyumsuz uyaranlarda kelime ve renk bilgisi birbiri ile eşleşmez. Uyumsuz uyaranlarda tepki seçimi esnasında, asıl görev olan rengi söyleme eyleminin aktive ettiği renk yolakları ile otomatik şekilde aktive olan kelime yolakları arasında bir çatışma oluşur. Eğer deney boyunca uyaranların çoğu uyumsuz ise çatışma yüksek demektir ve kontrole daha fazla ihtiyaç vardır. Çatışma denetimi birimi görev talebi birimini bu durumdan haberdar eder ve bu birim tepki birimindeki renk yolağının aktivasyonunu yükseltir. Bu sayede, otomatik şekilde aktive olan kelime yolağının tepki seçimi esnasındaki avantajlı durumu kısmen de olsa ortadan kalkar. Çatışma oranı, yani deneydeki uyumsuzluk oranı, ne kadar yüksekse renk yolağının aktivasyonu da o kadar yükselir. Bu sayede, uyumsuz Stroop uyaranlarında bulunan, kelime ve renk arasındaki çatışma daha çabuk çözülür ve bu uyaranlara verilen tepkiler hızlanır. Bu da çoğunlukla uyumsuz oturumlardaki Stroop etkisinin küçülmesine neden olarak LDUO etkisinin simüle edilmesini sağlar. Bu işlemler sayesinde bilişsel kontrolün ne zaman uygulandığı sorusuna çözüm getirilmiştir: bilişsel kontrol çatışma düzeyi yüksek olduğunda uygulanır (Botvinick vd., 2001, s. 640, 643).

Çatışma denetimi modeli kontrole getirdiği yenilik ve deneysel bulguları açıklayıcı gücü sayesinde alanyazınında büyük ilgi görmüştür. Ancak bu modelin yayımlandığı dönemde UDUO etkisi (Jacoby vd., 2003, s. 640) henüz ortaya koyulmadığı için; orijinal model UDUO etkisini, bir başka deyişle uyarıcı düzeyinde reaktif şekilde gerçekleşen kontrolü, simüle etme bakımından yetersizdir. Bu yetersizliğin sebebi, çatışma denetimi modelinin kontrol işlemini, yani görev talebi biriminin renk yolaklarını güçlendirmesini, yukarıdan aşağıya doğru, proaktif şekilde uygulamasıdır. UDUO deneylerinde bir deney oturumunda genel uyumluluk oranı %50'dir; bir başka deyişle LDUO düzeyinde çatışma miktarı nötrdür. Ayrıca UDUO deneylerinde uyumluluk oranı global değil lokal şekilde değişimlenmektedir. Bu sebeple, her uyarının kendine özgü bir uyumluluk oranına ve buna bağlı olarak gelişen reaktif bir kontrol mekanizması bulunur. Dolayısıyla, orijinal modelin proaktif bir kontrol işlemi uygulayarak, UDUO etkisini simüle etmesi mümkün değildir. Bu görüşe uyumlu olarak, Blais ve arkadaşları (2007, s. 1080-1083), UDUO etkisini orijinal çatışma denetimi modeliyle simüle etmeye çalışmış ve başarısız olmuştur (ayrıca bkz., Cohen vd., 1990 modeli). Bu sorunu çözmek için Blais ve arkadaşları (2007, s. 1080-1083) çatışma denetimi modelini hem LDUO hem de UDUO etkilerini simüle edebilecek şekilde güncellemiştir. Güncellenmiş modelde uyarılarda bulunan her bir renk ve her bir kelime için ayrı bir görev talebi birimi bulunur. Bu sayede güncellenmiş model, orijinal modelin aksine, kelime ve renk yolaklarının aktivasyon değerlerini her uyarın için farklı şekilde artırabilir ve azaltabilir. Uyarıcıya özgü görev talebi birimleri ile bu model LDUO etkisini de simüle etmiştir ve gözlemlenen LDUO etkilerinin gizlenmiş bir UDUO etkisi olabileceği iddia edilmiştir (Blais vd., 2007, s. 1080). Bir başka deyişle, bu modele göre proaktif kontrol aslında gizlenmiş bir reaktif kontrol olabilir. Ancak önceki bölümlerde de bahsedildiği gibi, LDUO etkisinin sadece uyarıcı düzeyinde gerçekleşen mekanizmalardan kaynaklanmadığı ve bu etkinin deneylerin içine eklenen uyumluluk oranı bakımından nötr uyarın kümelerine proaktif şekilde sirayet edebildiği, sonraki yıllarda gerçekleşen çalışmalarla gösterilmiştir (Bugg, 2014, s. 570-572, Bugg ve Chanani, 2011, s. 932-933). Nötr uyarılara sirayet eden proaktif kontrolü açıklamada güncellenmiş çatışma denetimi modeli de yetersiz kalmaktadır çünkü güncellenen modelde aktivasyon değerleri uyarıcıya özgü ve reaktif şekilde hareket etmektedir.

Çatışma denetimi modelinin ne orijinali (Botvinick vd., 2001, s. 640, 643) ne de güncellenmiş versiyonu (Blais vd., 2007, s. 1080) LDUO etkisini (nötr uyarılara sirayet eden proaktif kontrolü) ve UDUO etkisini (reaktif kontrol) aynı anda

açıklayabilmektedir. Bu iki modelin de ortak özelliği tek bir uyumluluk oranına (UDUO veya LDUO) duyarlı çatışma denetimi birimi bulundurmalarıdır. Bu sebeple orijinal model uyarıcı düzeyindeki çatışmaya; güncellenmiş model ise liste düzeyindeki çatışmaya duyarsızdır. Öte yandan De Pisapia ve Braver'ın (2006, s. 1322-1323) geliştirdikleri modelde iki farklı çatışma denetimi birimi bulunur. Bunlardan biri kısa süreli, uyarıcı düzeyinde sayılabilecek çatışmalara duyarlı iken; diğeri uzun süreli yani liste düzeyinde sayılabilecek çatışmalara duyarlıdır. Bu duruma uyumlu şekilde, iki çatışma denetimi birimine bağlı iki adet görev talebi birimi bulunur. Bu sayede model hem kısa vadeli hem de uzun vadeli çatışmayı ölçebilmekte ve dolayısıyla hem proaktif (yukarıdan aşağıya) hem de reaktif (aşağıdan yukarıya) kontrol uygulayabilmektedir. Ancak bu modelde kullanılan reaktif ve proaktif kontrol ölçümlerinin mevcut ölçümlerden farklı olduğunu belirtmek gerekir. Bu modelde, reaktif kontrol için UDUO değişimlemesi değil, liste düzeyinde çoğunlukla uyumlu olan bir liste kullanılmıştır. Proaktif kontrol için ise liste düzeyinde çoğunlukla uyumsuz olan bir liste kullanılmıştır. Bu durum günümüzde benimsenen yaklaşıma göre sorunlu sayılabilir çünkü günümüzde reaktif kontrol için UDUO etkisi (ayrıca bkz., Schmidt ve Besner, 2008, s. 515), proaktif kontrol için LDUO etkisinin nötr uyarılara sirayeti baz alınmaktadır. Yine de bu güncel yaklaşım ile modelin yeniden test edilmesi yeni bilgiler ortaya koyabilir (aynı anda iki farklı kontrol türünün de aktive olabileceği durumlar için bakınız Bozkurt, Atalay ve Misirlisoy, 2023, s. 301; Hutchison, 2011, s. 857; Suh, Ileri-Tayar ve Bugg, 2022, s. 1858).

Verguts ve Notebaert (2008, s. 519), yukarıda bahsedilen çatışma denetimi modellerinin "kontrolün ne zaman uygulandığı" sorununa çözüm getirdiğini ancak bu modellerin "kontrolün nereye uygulandığına" ilişkin bir mekanizma sağlamadığını belirtmiştir. Bir başka deyişle, bahsi geçen modeller hangi uyarıcıların çatışma oluşturduğunu tespit edememektedir. Bu sorunu çözmek için çatışma denetimi modeline, çatışma tarafından tetiklenen pekiştirmeli öğrenme kuralı (reinforcement learning rule/Hebbian learning) uygulanmıştır. Klasik pekiştirmeli öğrenme kuralına göre; öğrenme mekanizması ödüle, yani bir uyarana verilen tepkide başarılı olmaya, duyarlıdır. Eğer bir uyarana verilen tepkide bir hata yoksa, uyarın ve tepki arasındaki bağlantılar/yolaklar güçlendirilir. Verguts ve Notebaert (2008, s. 519-520) bu kuralı çatışma denetimi modeliyle uyumlu hale getirmek için değiştirmiş ve öğrenmeyi ödüle değil çatışmaya duyarlı hale getirmiştir. Bu sayede, öğrenme kuralı içinde bulunulan andaki çatışma ile deneyin genelindeki bulunan çatışmayı karşılaştırır ve görev talebi birimine bu bilgiyi gönderir. Eğer içinde bulunulan andaki çatışma deneyin geneline göre yüksekse, görev talebi birimi ve renk yolakları

arasındaki bağlantılar güçlendirilir. Bu sayede model, UDUO etkisini, yani reaktif kontrolü ve benzer bazı kontrol etkilerini simüle edebilmektedir. Modele göre, çatışma düzeyi pekiştirmeli öğrenmeyi değiştirebilir ve bu da kontrolün lokal olarak ayarlanmasına yardımcı olur. Bu sayede kontrolün nereye uygulanacağı sorunu çözülmüş olur (Verguts ve Notebaert, 2008, s. 522). Ancak öğrenme sinyalinin lokal şekilde çalışması nedeniyle bu modelin LDUO etkisini, yani proaktif kontrolü, simüle etmesi pek olası değildir.

Schmidt (2013, s. 121) de UDUO etkisini simüle etmek için hesaplamalı bir model geliştirmiştir. Bu model bir kontrol modeli değildir ancak uyumluluk oranı etkilerini kontrol dışında farklı bir bilişsel mekanizma ile açıkladığı için bu yazıya dahil edilmiştir. Schmidt'e (2013, s. 119-120) göre izlerlik öğrenmesi episodik geri getirme süreçleri ile ilgilidir. Bu görüşe göre bir Stroop deneyi esnasında karşılan her deneme için; uyaran (örn., kelime) ve tepki (renk) bir epizod olarak kaydedilir. Sonraki denemelerde yine aynı uyaran ile karşılaşıldığında, kaydedilen epizod sayesinde, tepki de geri getirilir. UDUO deneylerinde belli kelimeler ve renkler (tepkiler) birbiri ile daha sık sunulduğunda yüksek bir izlerlik oluşur ve yüksek izlerliğe sahip uyaranlarla birlikte kaydedilen tepkiler, yüksek aktivasyon sayesinde daha hızlı bir şekilde geri getirilir. Bu hızlı tepkiler de UDUO etkisinin ortaya çıkmasına neden olur. Kontrol modellerinin aksine bu modelde bir çatışma denetimi ya da görev talebi bulunmaz (Schmidt, 2013, s. 123). UDUO etkisini bu model tarafından başarılı şekilde simüle edilse de model tamamen uyarıcı-tepki bağlantıları ile çalıştığı için modelin LDUO etkisinin nötr uyaranlara genellenmesini, yani proaktif kontrolü, simüle etmesi pek olası değildir. Ayrıca kelime ve renk arasındaki izlerliğin düşürüldüğü UDUO deneylerinin de bu model ile simüle edilme ihtimali düşüktür (örn., Bugg ve Hutchison, 2013, s. 435; Spinelli ve Lupker, 2020, s. 430).

Uyumluluk oranı etkilerinin altında yatan mekanizmaları anlamak için Luo, Yang ve Wang (2023, s. 1218) tarafından geliştirilen hesaplamalı bir difüzyon (diffusion) modeli de Schmidt ve Besner'in (2008, s. 515; Schmidt, 2013, s. 121) izlerlik öğrenmesi açıklamasını desteklemektedir. Difüzyon modellerinde, iki seçenekli (two-choice) görevlerde kullanılan karar mekanizmaları, ortalama tepki süreleri ve tepki süresi dağılımlarının çeşitli bileşenlere ayrılması ile incelenir (Ratcliff, 1978, s. 70). Bu bileşenlerden sürüklenme oranının (drift rate) karar verme süreci ve dolayısıyla bilişsel kontrol süreçleri ile ilgili olduğu düşünülürken; başlama noktasının (starting point) tepkiye başlamadan önce sahip olunan algısal eğilimleri, yani öğrenme süreçlerini, yansıttığı düşünülmektedir (Luo vd., 2023, s. 1220,1223;

ayrıca bkz., Ratcliff, Smith, Brown ve McKoon, 2016, s. 261-262). Luo ve arkadaşları tarafından test edilen modelde, iki seçenekli olması nedeniyle Simon görevi temel alınmış ve bu etki uyumluluk oranı etkileri bakımından incelenmiştir (Luo vd., 2023, s. 1218). Çalışmada, başlama noktası bileşeninin izlerlik öğrenmesi ile ilgili süreçleri yansıttığı, sürüklenme oranının ise kontrol süreçlerini yansıttığı öngörüsü benimsenerek çeşitli simülasyonlar yapılmıştır. Çalışmanın sonuçlarına göre, başlama noktası bileşeni (izlerlik öğrenmesi ile ilgili) temel alındığında uyumluluk oranı etkilerinde gözlemlenen dağılım örüntüleri başarılı şekilde simüle edilmiştir (Luo vd., 2023, s. 1235). Diğer yandan, sürüklenme oranı (kontrolle ilgili) bileşeni temel alındığında ise bu örüntüler simüle edilememiştir. Özetle bu çalışma Simon görevinde gözlemlenen uyumluluk oranı etkileri için izlerlik öğrenmesi görüşünün bilişsel kontrol görüşüne göre daha iyi bir açıklama sunduğunu iddia etmektedir (Luo vd., 2023, s. 1235; ayrıca bkz., Weissman ve Schmidt, 2024, s. 1182). Bununla birlikte bu modelde temel alınan yöntem, uyumluluk oranı %50 olan nötr kümeleri içermeyen LDUO deneyleri ile örtüşmektedir (bkz., Luo vd., 2023, s. 1228). Bu sebeple; modelin proaktif kontrol, yani uyumluluk oranı bakımından nötr uyarıcılarda gözlemlenecek LDUO etkisi, hakkında ortaya koyduğu bulgular tartışmaya açık olarak değerlendirilebilir. Ek olarak modelin UDUO ve BDUO etkilerini, simüle etme ihtimali hakkında net bir görüş sunulmamıştır.

2021 yılında Stroop görevi ve uyumluluk oranı etkileri ile yapılan bir nörogörüntüleme ve nöromodelleme çalışması, beynin hangi bölgelerinin bilişsel kontrol işlemi esnasında aktive olduğunu araştırmıştır (Freund, Bugg ve Braver, 2021, s. 7388). Çalışmada, çoğunlukla uyumlu, çoğunlukla uyumsuz ve uyumluluk oranı %50 olan nötr kümeler içeren klasik bir LDUO deneyi uygulanmış (bkz., Bugg, 2014, s. 567) ve bu esnada fonksiyonel manyetik rezonans görüntüleme (fMRG) tekniği ile beyin görüntüleri elde edilmiştir. Ancak, görüntülemelerde dengeli bir desen (balanced design) elde etmek için sadece her uyarıcının eşit sayıda sunulduğu çoğunluklu uyumsuz küme analizlere katılmıştır (Freund vd., s. 7390, ayrıca bkz., bkz., Bugg, 2014, s. 571). Elde edilen beyin görüntüleri üzerinde temsili benzerlik (representational similarity) analizleri ve çeşitli modellemeler yapılmıştır. Sonuçlara göre, dorsomedial frontal korteksin (DMFC) uyumsuzluk kodlaması (coding) işleminde aktive olduğu, dorsolateral frontal korteksin (DLPFC) ise hem uyumsuzluk hem de hedef (renk) boyutla ilgili kodlama işleminde aktive olduğunu göstermiştir. Buna ek olarak, çeldirici (kelime) boyut ile ilgili kodlama işlemlerinin ise erken görsel korteksle (early visual cortex) ilişkili olduğu gösterilmiştir (Freund vd., s. 7388,7399). Bu çalışma, beyin görüntülerinin işleme ve modellenmesi açısından temsili

benzerlik analizleri gibi yenilikçi yöntemler kullanmış olsa da analizlerde sadece çoğunlukla uyumsuz kümenin kullanılması ve özellikle uyumluluk oranı %50 olan nötr kümenin analize katılmaması nedeniyle; elde edilen bulguların proaktif kontrolü mü yoksa reaktif kontrolü mü yansıttığı konusunda şüphe uyandırmaktadır (bkz., Braem vd., 2019, s. 775-776). Araştırmacıların kendisi de bu durumun olası olabileceğinden ve bazı bulguların UDUO etkisine işaret edebileceğinden bahsetmektedir (Freund vd., s. 7400-7401). Ayrıca elde edilen bulguların BDUO etkilerine genellenebilirliği hakkında da net bir öngörü bulunmamaktadır. Dolayısıyla, öne sürülen nöromedelleme mekanizmasının tüm kontrol türleri için geçerli olup olmadığı hakkında soru işaretleri bulunmaktadır.

Şimdiye dek bahsedilen modeller daha çok UDUO veya LDUO etkisini, bir başka deyişle reaktif veya proaktif kontrolü, simüle etmek için kurgulanmıştır. Ancak bu modellerden hiçbiri BDUO etkisi, yani bağlama bağlı bilişsel kontrol, hakkında net bir iddia veya mekanizma ortaya koymamıştır. BUDO etkisinin bu modeller tarafından açıklanabilmesi için çatışma denetimi biriminin uyarıcı ya da liste düzeyindeki çatışmaya değil; bağlamda bulunan çatışmaya duyarlı hale getirilmesi gerekmektedir. Bilindiği kadarı ile günümüzde henüz bu şekilde çalışan bir model bulunmamaktadır. Diğer yandan Schmidt (2016, s. 4), episodik geri getirme modelini (Schmidt, 2013, s. 121) BDUO etkisini simüle edecek şekilde değiştirmiştir. Modelde uyaran (kelime ve renk) bilgisinin yanı sıra, bağlam bilgisi ve tepki süresi (ritm) de epizod olarak kaydedilir. Belli uyaranlar belli bağlamlarda sıklıkla sunulduğunda, yani izlerlik yüksek olduğunda, uyaran ile birlikte kaydedilen bağlam ve tepki süresi (ritm) bilgisi; doğru tepkinin (renk) geri getirilmesini hızlandırır. Bu sayede BDUO etkisi simüle edilir. Bu modelde de kontrol işlemi ile ilgili olabilecek görev talebi veya çatışma denetimi birimi bulunmaz; bunun yerine uyaran, bağlam ve tepki arasındaki bağlantıların öğrenilmesi sayesinde etki üretilir.

BDUO etkisi ile ilgili bir başka model de King, Donkin, Korb ve Egner tarafından geliştirilmiştir (2012, s. 2). Bu model, balistik akümülatör (ballistic accumulator) içeren bir karar verme modelidir ve bağlantıcı modellerden ve episodik geri getirme modellerinden yapısal olarak farklıdır. Model, tepki sürelerinin altında yatan mekanizmaları daha iyi anlamak için *kanıt biriktirme* (evidence accumulation) kavramını kullanır. Kanıt biriktirme kavramının mantığına göre, bir tepki ancak belli bir eşiğe ulaşıldığında üretilir ve bu eşiğe ulaşmak için uyaranların ne kadar sık ya da nadir sunulduğu dikkate alınır. Örneğin bir BDUO deneyinde, çoğunlukla uyumlu bağlamdaki uyumsuz uyaranlar veya çoğunlukla uyumsuz bağlamdaki uyumlu

uyaranlar, diğer uyaranlara kıyasla daha nadir sunulur. Bu durum, ilgili uyaranlar için toplanan kanıtın miktarına bağlı olarak, tepki eşiğinin yükselmesine ve tepkinin yavaşlamasına neden olur. Daha sık sunulan uyaranlar için durum tam tersidir: tepki eşiği düşer ve tepkiler hızlanır (King vd., 2012, s. 9-10). Bu sayede BDUO etkisi kolayca simüle edilir. Ancak bu modele göre, BDUO etkisinin kontrol süreçleri ile ilgili olmasına gerek yoktur ve karar verme süreçleri ile de BDUO etkisi açıklanabilmektedir. Ek olarak, bu modelin LDUO ve UDUO etkilerini üretme konusunda başarılı olup olamayacağına dair net bir kanıt bulunmamaktadır.

Bu bölümde uyumluluk oranı alanyazınındaki farklı bulguları ayrı ayrı açıklayabilen dokuz önemli modele değinilmiştir. Modellerin bazıları farklı deneysel koşullarda çatışmanın nasıl tespit edileceğine ve kontrolün proaktif veya reaktif şekilde nasıl uygulandığına odaklanırken; bazıları ise kontrol dışındaki süreçlerin gözlemlenen etkileri nasıl açıklayabileceğine odaklanmıştır. Ne çatışma denetimi modelleri ne de diğer modeller üç temel etkiyi (LDUO, UDUO, BDUO) ve izlerlik öğrenmesinin bu etkilerle olan etkileşimini başarılı şekilde açıklayabilmektedir. Bu sebeple alanyazınında bulunan tüm davranışsal bulguları birleştirerek ve daha kapsamlı bir mekanizma ortaya koyan yeni bir modele ihtiyaç duyulmaktadır. Hem öğrenme hem de kontrol mekanizmalarını sürece dahil edebilecek hibrit ve dinamik modeller bu konuda aydınlatıcı olabilir. Diğer yandan, modellerin her zaman kuramları test etmek için kesin kanıtlar sağlamayabileceği göz önünde bulundurulmalıdır (bkz., Roberts ve Pashler, 2000, s. 361).

b. Kavramsal Çerçeveler ve Modeller

Uyumluluk oranı ve benzeri etkilerin altında yatan bilişsel kontrol mekanizmalarını anlamak için hesaplamalı modellerin yanı sıra çeşitli kavramsal çerçeveler (conceptual frameworks) de geliştirilmiştir. Bunlar arasında öne çıkan çerçevelerden birisi Braver'ın (2012, s. 2) ikili kontrol mekanizması (dual mechanism of control [DMC]) çerçevesidir. Bu çerçeveye göre iki kontrol mekanizması bulunmaktadır: proaktif ve reaktif. Proaktif kontrol belli bir süre sürdürülebilir, global şekilde yani yukarıdan aşağıya işleyen ve tüm uyaranlara benzer şekilde etki eden bir kontrol mekanizmasına karşılık gelir. Bu kontrol türü LDUO etkilerini açıklamada hayli kullanışlıdır. Reaktif kontrol ise kısa ömürlü, tekil uyaranlara odaklı, daha lokal şekilde hareket eden çevrimiçi bir kontrol mekanizmasına karşılık gelir. Reaktif kontrol kavramı UDUO etkilerini açıklamada hayli başarılıdır. Diğer yandan, bu modelin BDUO etkisi ve izlerlik öğrenmesinin uyumluluk oranı etkilerindeki rolü ile ilgili verdiği bilgiler bakımından yetersiz olduğu iddia edilebilir.

Kontrol ile ilgili kavramsal çerçevelerin veya açıklamaların önemli bir kısmı ortak bir temaya sahiptir: kontrolün öğrenilmesi. İlk olarak, Verguts ve Notebaert (2009, s. 253-255), daha önceki hesaplamalı modellerinde (Verguts ve Notebaert, 2008, s. 519) de iddia ettikleri gibi, kontrolün ilişkisel olarak (associative) öğrenildiğini öne sürmüşlerdir. Bu model, özellikle ilişkisel öğrenme (Hommel, 2004, s. 495-496) ve kontrol (Botvinick vd, 2001, s. 640) modellerini birleştirmiştir. Modele göre kontrol gereksinimleri uyaranlarla ilişkilendirilmekte ve bu ilişki kullanılarak görev esnasında karşılan çatışmaya uyum sağlanmaktadır. Benzer şekilde, Egner (2014, s.4-5) ve Chiu ve Egner (2019, s. 35-36), uyaranların somut özelliklerinin (örn., renk, kelime) ve tepkilerin ilişkilendirebildiğini iddia etmişler ve bununla birlikte kontrol gereksinimi (control states) gibi daha soyut özelliklerin de tepkilerle ilişkilendirilebildiğini öne sürmüşlerdir. Bu görüşe göre, çatışma denetimi ve öğrenme mekanizmalarını (ilişkisel veya izlerlik öğrenmesi) birleştirmek gerekir; çünkü her iki mekanizma da katılımcıların tepki verme süreçlerini optimize etmeye çalışmaktadır. Abrahamse, Braem, Notebaert ve Verguts (2016, s. 694-697) da benzer bir çerçeve önermişlerdir. Bu çerçeveye göre izlerlik öğrenmesi veya ilişkisel öğrenme süreçleri, kontrol süreçlerinin ve çatışma denetimi modellerinin karşıtı ya da alternatifi değildir. Hem izlerlik öğrenmesi hem de kontrol mekanizmaları aynı ilişkisel süreçler tarafından yönlendirilmektedir. Öğrenme ve kontrol mekanizmalarını birleştiren kavramsal çerçeveler, bu konudaki her iki mekanizmayı da ortak şekilde açıklayabilen birleşik bir modele duyulan ihtiyaca karşılık gelmektedir. Diğer yandan, önemle belirtmek gerekir ki, bu çerçeveler farklı kontrol türlerinin (proaktif, reaktif, bağlama bağlı) nasıl öğrenildiği konusunda hesaplamalı modellerin sunduğu gibi kesin bir mekanizma sunmamaktadır.

Sonuç

Uyumluluk Oranı Etkileri ve Modeller Bilişsel Kontrol Hakkında Ortaya Neler Çıkardı?

Bu yazıda; ilk dikkat modelleri, öncü bilişsel kontrol modelleri, uyumluluk oranı etkileri ve daha güncel kontrol modelleri incelenmiştir. Dikkatle ilgili ilk teoriler, seçicilik ve sınırlı kapasite gibi temel özelliklerin (Broadbent, 1958, s. 297-299; Deutsch ve Deutsch, 1963, s. 83-84; Kahneman, 1973, s. 13-15); Norman, 1968, s. 535; Treisman, 1964, s. 457-459) anlaşılmasına katkı sağlarken; takip eden dönemde ortaya çıkan bulgular bilişsel kontrol kavramını ortaya koyarak bilgi işleme modellerinin geliştirilmesine katkı sağlamıştır. (Atkinson ve Shiffrin, 1968, s. 90; Baddeley, 1992, s. 559; Baddeley ve Hitch, 1974, s. 86). Daha sonra ortaya çıkan

modeller ise genellikle otomatik ve kontrollü süreçler arasındaki ayrıma odaklanmıştır (Cohen vd., 1990, s. 354; Norman ve Shallice, 1986, s. 11; Posner ve Snyder, 1975, s. 81; Shiffrin ve Schneider, 1977, s. 185).

Günümüze kadar gelen süreçte ise kontrol alanyazını giderek zenginleşmiş ve pek çok alt alan ortaya çıkmıştır. Bu alt alanlardan en önemlilerinden birisi de uyumluluk oranı etkileridir. Bu etkiler sayesinde, kontrolün ne şekilde işleyebileceği anlaşılmış (Bugg ve Crump, 2012, s. 3; ayrıca bkz., Braem vd., 2019, s. 772) ve geliştirilen modeller sayesinde ne zaman ve nereye uygulandığı kısmen de olsa ortaya çıkarılmıştır (Blais vd., 2007, s. 1080; Botvinick vd., 2001, s. 640-643; Verguts ve Notebeart, 2008, s. 519). Ortaya konan bulgularla birlikte, kontrolün hem yukarıdan aşağıya, yani proaktif şekilde (Bugg, 2014), hem aşağıdan yukarıya yani reaktif şekilde (Bugg ve Hutchison, 2013, s. 444-445; Spinelli ve Lupker, 2020, s. 431-433) hem de bağlama bağlı (Crump vd., 2006, s. 318-319) olarak işleyebildiği anlaşılmıştır.

Elde edilen bu bulgular ve ortaya koyulan modeller farklı bir perspektiften incelendiğinde, bilişsel kontrolün zihinsel kaynakları yöneten başarılı bir şirket yöneticisi gibi çalıştığı sonucuna varılabilir. Bilişsel kontrol olarak isimlendirdiğimiz bu dikkat yöneticisi, sınırlı kaynakları israf etmeden, duruma uygun şekilde yönetir ve çalışanların (örn., alt seviyedeki dikkat ve algı sistemlerinin) işgüçlerini sadece amaca yönelik gerçekleşen anlık görevlere yönlendirmeye çalışır. Ayrıca bu dikkat yöneticisi, kaynakları farklı görevler için farklı şekillerde optimize ederek yüksek performans gösterilmesini sağlar. Örneğin, şartlar müsait olduğunda, daha zahmetli ve kaynakları tüketen proaktif bir kontrol uygulamak yerine; daha zahmetsiz ve her uyarının kendi ihtiyacına göre bir strateji sunan, reaktif veya bağlama bağlı kontrol yöntemini uygular. Bu sayede sınırlı olan zihinsel kaynaklar, tıpkı şirketler gibi, ekonomik ve verimli bir şekilde yönetilmiş olur. Benzer bir yaklaşım bilgi teknolojileri alanında kullanılan bulut depolama sistemlerinde de kullanılmaktadır. Yüklü miktarda veri depolayan bulut sistemlerinde enerji kullanımını sınırlandırmak için kaynaklar dinamik şekilde, yani o anki ihtiyaca göre, sistemin belirli bölgelerine tahsis edilir (dynamic resource allocation, bkz., Buyya, Broberg ve Goscinski, 2010, s. 19). Bilişsel kontrol de, tıpkı bu sistemlerdeki dinamik işlemler gibi, anlık ihtiyaçlara göre zihinsel kaynakları tasarruflu bir şekilde yönetir.

Bilişsel kontrolün incelikli özelliklerini koyarak daha iyi anlaşılmasını sağlayan çalışmalara rağmen önemle belirtmek gerekir ki; üç farklı kontrol türüne karşılık gelen üç temel etkiyi (LDUO, UDUO, BDUO) tutarlı bir şekilde açıklayabilen bütüncül bir model ya da kuram bulunmamaktadır. Buna ek olarak, bir grup araştırmacı

tarafından ortaya koyulan, uyumluluk oranı etkilerinin izlerlik öğrenmesi ile açıklanabildiği görüşü (Schmidt, 2019, s. 755) de halen tartışmaya açık bir şekilde alanyazınında yer alamaya devam etmektedir. Son olarak başka bir grup araştırmacı, kontrol süreçlerinin öğrenilebildiğini öne sürmüştü (Abrahamse vd., 2016, s. 694-697; Verguts ve Notebaert, 2009, s. 253-255; ancak bu görüş, henüz üç etki için, kapsamlı şekilde deneysel yöntemler ve modellerle desteklenmemiştir.

Sonuç olarak, bu derleme ile, uyumluluk oranı etkilerinin bilişsel kontrolün farklı özelliklerini incelemek için yararlı araçlar olduğu; ancak alanda halen çözülmesi gereken pek çok problem bulunduğu ortaya çıkarılmıştır. Bu problemler dört temel başlıkta incelenerek çeşitli çözüm önerileri sunulabilir. İlk problem, izlerlik öğrenmesi ve kontrol süreçlerini aynı anda açıklayabilen bir modelin bulunmamasıdır. Bu problemi çözmek için; hali hazırda var olan çatışma denetimi modellerine (örn., Blais vd., 2007), davranışsal bulgular doğrultusunda, izlerlik denetleyen ve buna göre tepkileri optimize eden bir birim eklenebilir. İkinci problem, halen izlerlik öğrenmesi ve kontrol süreçlerini tamamen birbirinden ayıracak zahmetsiz bir deneysel yöntemin geliştirilememiş olmasıdır. Bu problemi çözmek için kullanılan görevler ve bu görevlerin özellikleri dikkatle incelenmelidir. Örneğin, katılımcıları öğrenme mekanizmalarına yönlendirebileceği düşünülen tepki ve uyaran modalitesi (modality) gibi özellikler (bkz., Melara ve Algom, 2003) göz önünde bulundurularak yeni görevler tasarlanmalı veya var olan görevler modifiye edilmelidir. Üçüncü problem, LDUO etkisini, yani proaktif kontrolü, gözlemlemek için uyumluluk oranı bakımından nötr uyaran kümeleri kullanmak dışında daha zahmetsiz ve net bir deneysel yöntemin bulunmamasıdır. LDUO deneylerine bu tür ekstra uyaran kümeleri eklemek, çeşitli deneysel kısıtları (artan renk ve tepki sayısı) beraberinde getirmekte ve proaktif kontrolün derinlemesine araştırılmasını zorlaştırmaktadır. Bu problemin çözümü için de uyarıcı düzeyindeki mekanizmaların etkilerini nötrleyecek yeni görevler ve değişimler geliştirilmesi gereklidir. Son problem ise, BDUO etkisinin Stroop görevinde tekrar edilebilirliği ile ilgilidir. Bu etkinin altında yatan mekanizmaların ve özellikle bu etkide rol aldığı düşünülen uzamsal dikkat süreçlerinin tam anlamıyla anlaşılması için, uzamsal dikkat içeren ve içermeyen çeşitli kontrol görevleriyle (flanker, Stroop vb. görevler) sistematik şekilde bir dizi deney yapılmalıdır.

Özetle, uyumluluk oranı etkileri bilişsel kontrol süreçlerinin altında yatan mekanizmaları ortaya çıkarma açısından başarılı olsa da; alanyazınında, kontrol süreçleri hakkında net bir görüntü ortaya koymayı zorlaştıran pek çok boşluk bulunmaktadır. Gelecekte, yukarıda belirtilen problemleri göz önünde bulundurarak

yapılacak çalışmalar, kapsamlı bir bilişsel kontrol modeli geliştirilmesine katkı sağlayacaktır.

Kaynakça

- Abrahamse, E., Braem, S., Notebaert, W. ve Verguts, T. (2016). Grounding cognitive control in associative learning. *Psychological Bulletin*, 142(7), 693-728. <https://doi.org/10.1037/bul0000047>
- Amer, T., Campbell, K. L. ve Hasher, L. (2016). Cognitive control as a double-edged sword. *Trends in Cognitive Sciences*, 20(12), 905-915. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2016.10.002>
- Anderson, B. (2011). There is no such thing as attention. *Frontiers in Psychology*, 2, 1-8. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2011.00246>
- Ashcraft, M. H. ve Radvansky, G. (2014). *Cognition* (5th Ed.). Boston: Pearson
- Atalay, N. B. ve Misirlisoy, M. (2012). Can contingency learning alone account for item-specific control? Evidence from within- and between-language ISPC effects. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 38(6), 1578-1590. <https://doi.org/10.1037/a0028458>
- Atkinson, R. C. ve Shiffrin R. M. (1968). Human memory: a proposed system and its control processes. In K. W. Spence ve J. T. Spence (Eds.). *The Psychology of Learning and Motivation: Advances in Research and Theory* (p. 89–195). New York: Academic.
- Baddeley, A. (1992). Working memory. *Science*, 255(5044), 556-559.
- Baddeley, A. D. ve Hitch, G. J. (1974). Working memory. In G. H. Bower (Ed.). *The psychology of learning and motivation Vol. 8* (p. 47–89). New York: Academic Press.
- Blais, C., Robidoux, S., Risko, E. F. ve Besner, D. (2007). Item-specific adaptation and the conflict-monitoring hypothesis: A computational model. *Psychological Review*, 114(4), 1076-1086. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.114.4.1076>
- Botvinick, M. M., Braver, T. S., Barch, D. M., Carter, C. S. ve Cohen, J. D. (2001). Conflict monitoring and cognitive control. *Psychological Review*, 108(3), 624-652. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.108.3.624>

- Bozkurt, O., Misirlisoy, M. ve Atalay, N. B. (2023). Simultaneous engagement of top-down and bottom-up control in the stroop task: Exploring the effect of contingency learning. *Experimental Psychology*, 70(5), 294-306. <https://doi.org/10.1027/1618-3169/a000602>
- Bozkurt, O., Misirlisoy, M. ve Atalay, N. B. (2024). The role of spatial uncertainty in the context-specific proportion congruency effect. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 86(4), 1206-1221. <https://doi.org/10.3758/s13414-024-02865-y>
- Braem, S., Bugg, J. M., Schmidt, J. R., Crump, M. J., Weissman, D. H., Notebaert, W. ve Egner, T. (2019). Measuring adaptive control in conflict tasks. *Trends in Cognitive Sciences*, 23(9), 769-783. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2019.07.002>
- Braver, T. S. (2012). The variable nature of cognitive control: A dual mechanisms framework. *Trends in Cognitive Sciences*, 16(2), 106-113. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2011.12.010>
- Broadbent, D. E. (1958). *Perception and Communication*. New York: Oxford University Press.
- Bugg, J. M., Jacoby, L. L. ve Toth, J. P. (2008). Multiple levels of control in the Stroop task. *Memory & Cognition*, 36(8), 1484-1494.
- Bugg, J. M. (2014). Conflict-triggered top-down control: Default mode, last resort, or no such thing? *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 40(2), 567-587. <https://doi.org/10.1037/a0035032>
- Bugg, J. M. ve Chanani, S. (2011). List-wide control is not entirely elusive: Evidence from picture-word Stroop. *Psychonomic Bulletin & Review*, 18(5), 930-936. <https://doi.org/10.3758/s13423-011-0112-y>
- Bugg, J. M. ve Crump, M. J. C. (2012). In support of a distinction between voluntary and stimulus-driven control: a review of the literature on proportion congruent effects. *Frontiers in Psychology*, 3, 1-16.
- Bugg, J. M. ve Hutchison, K. A. (2013). Converging evidence for control of color-word Stroop interference at the item level. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 39(2), 433-449.

- Bugg, J. M., Jacoby, L. L. ve Chanani, S. (2011). Why it is too early to lose control in accounts of item-specific proportion congruency effects. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 37(3), 844-859. <https://doi.org/10.1037/a0019957>
- Bugg, J. M., McDaniel, M. A., Scullin, M. K. ve Braver, T. S. (2011). Revealing list-level control in the Stroop task by uncovering its benefits and a cost. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 37(5), 1595-1606. <https://doi.org/10.1037/a0024670>
- Buyya, R., Broberg, J., ve Goscinski, A. M. (Eds.). (2010). *Cloud computing: Principles and paradigms*. John Wiley & Sons.
- Carrasco, M. (2011). Visual attention: The past 25 years. *Vision Research*, 51(13), 1484-1525. <https://doi.org/10.1016/j.visres.2011.04.012>
- Carrasco, M. (2009). *Cross-modal attention enhances perceived contrast*. 106(52), 22039-22040. <https://doi.org/10.1073pnas.0913322107>
- Cherry, E. C. (1953). Some experiments on the recognition of speech, with one and with two ears. *The Journal of the Acoustical Society of America*, 25(5), 975-979.
- Chiu, Y. C. ve Egner, T. (2019). Cortical and subcortical contributions to context-control learning. *Neuroscience & Biobehavioral Reviews*, 99, 33-41. <https://doi.org/10.1016/j.neubiorev.2019.01.019>
- Cohen J. D. (2017). Cognitive control: Core constructs and current considerations. In Egner T. (Ed.), *The Wiley handbook of cognitive control* (p. 3–28). Hoboken, NJ: Wiley-Blackwell.
- Cohen, J. D., Dunbar, K. ve McClelland, J. L. (1990). On the control of automatic processes: A parallel distributed processing account of the Stroop effect. *Psychological Review*, 97(3), 332–361. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.97.3.332>
- Corballis, P. M. ve Gratton, G. (2003). Independent control of processing strategies for different locations in the visual field. *Biological Psychology*, 64(1-2), 191-209. [https://doi.org/10.1016/S0301-0511\(03\)00109-1](https://doi.org/10.1016/S0301-0511(03)00109-1)
- Crump, M. J. C. ve Milliken, B. (2009). Short article: The flexibility of context-specific control: Evidence for context-driven generalization of item-specific control settings. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 62(8), 1523-1532. <https://doi.org/10.1080/17470210902752096>

- Crump, M. J. C., Vaquero, J. M. M. ve Milliken, B. (2008). Context-specific learning and control: The roles of awareness, task relevance, and relative salience. *Consciousness and Cognition*, 17(1), 22-36.
- De Pisapia, N. ve Braver, T. S. (2006). A model of dual control mechanisms through anterior cingulate and prefrontal cortex interactions. *Neurocomputing*, 69(10-12), 1322-1326. <https://doi.org/10.1016/j.neucom.2005.12.100>
- Deutsch, J. A. ve Deutsch, D. (1963). Attention: Some theoretical considerations. *Psychological review*, 70(1), 80-90. <https://doi.org/10.1037/h0039515>
- Di Lollo, V. (2018). Attention is a sterile concept; iterative reentry is a fertile substitute. *Consciousness and Cognition*, 64, 45-49. <https://doi.org/10.1016/j.concog.2018.02.005>
- Dyer, F. N. (1973). The Stroop phenomenon and its use in the study of perceptual, cognitive, and response processes. *Memory & Cognition*, 1(2), 106-120. <https://doi.org/10.3758/BF03198078>
- Egner, T. (2014). Creatures of habit (and control): A multi-level learning perspective on the modulation of congruency effects. *Frontiers in Psychology*, 5, 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01247>
- Egner, T. (Ed.). (2017). *The Wiley handbook of cognitive control*. New York: John Wiley & Sons.
- Eriksen, B. A. ve Eriksen, C. W. (1974). Effects of noise letters upon the identification of a target letter in a nonsearch task. *Perception & Psychophysics*, 16(1), 143-149. <https://doi.org/10.3758/BF03203267>
- Freund, M. C., Bugg, J. M. ve Braver, T. S. (2021). A representational similarity analysis of cognitive control during color-word Stroop. *Journal of Neuroscience*, 41(35), 7388-7402. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.2956-20.2021>
- Friedenberg, J., Silverman, G. ve Spivey, M. J. (2021). *Cognitive science: an introduction to the study of mind* (4. bs.). Sage Publications.
- Glaser, M. O. ve Glaser, W. R. (1982). Time course analysis of the Stroop phenomenon. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 8(6), 875-894.

- Gratton, G., Cooper, P., Fabiani, M., Carter, C. S. ve Karayanidis, F. (2018). Dynamics of cognitive control: Theoretical bases, paradigms, and a view for the future. *Psychophysiology*, 55(3), e13016. <https://doi.org/10.1111/psyp.13016>
- Hatfield, G. (1998). Attention in early scientific psychology. In R. D. Wright (Ed.), *Visual Attention* (pp. 3-25). New York: Oxford University Press.
- Hillyard, S. A., Hink, R. F., Schwent, V. L. ve Picton, T. W. (1973). Electrical signs of selective attention in the human brain. *Science*, 182(4108), 177-180. <https://doi.org/10.1126/science.182.4108.177>
- Hommel, B. (2004). Event files: Feature binding in and across perception and action. *Trends in Cognitive Sciences*, 8(11), 494-500.
- Hommel, B., Chapman, C. S., Cisek, P., Neyedli, H. F., Song, J.-H. ve Welsh, T. N. (2019). No one knows what attention is. *Attention, Perception ve Psychophysics*, 81(7), 2288-2303. <https://doi.org/10.3758/s13414-019-01846-w>
- Hutchison, K. A. (2011). The interactive effects of listwide control, item-based control, and working memory capacity on Stroop performance. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 37(4), 851-860. <https://doi.org/10.1037/a0023437>
- Jacoby, L. L., Lindsay, D. S. ve Hessels, S. (2003). Item-specific control of automatic processes: Stroop process dissociations. *Psychonomic Bulletin & Review*, 10(3), 638-644. <https://doi.org/10.3758/BF03196526>
- James, W. (1890). *The principles of psychology*. New York: Henry Holt
- Johnston, W. A. ve Heinz, S. P. (1978). Flexibility and capacity demands of attention. *Journal of Experimental Psychology: General*, 107(4), 420-435. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.107.4.420>
- Kahneman, D. (1973). *Attention and Effort*. Englewood Cliffs, New Jersey: Prentice-Hall.
- King, J. A., Korb, F. M. ve Egner, T. (2012). Priming of control: implicit contextual cuing of top-down attentional set. *Journal of Neuroscience*, 32(24), 8192-8200. <https://doi.org/10.1523/JNEUROSCI.0934-12.2012>
- King, Joseph A., Donkin, C., Korb, F. M. ve Egner, T. (2012). Model-based analysis of context-specific cognitive control. *Frontiers in Psychology*, 3, 1-13.

- Lavie, N. (1995). Perceptual load as a necessary condition for selective attention. *Journal of Experimental Psychology: Human perception and performance*, 21(3), 451-468.
- Lavie, N., Hirst, A., de Fockert, J. W. ve Viding, E. (2004). Load Theory of Selective Attention and Cognitive Control. *Journal of Experimental Psychology: General*, 133(3), 339–354. <https://doi.org/10.1037/0096-3445.133.3.339>
- Lehle, C. ve Hübner, R. (2008). On-the-fly adaptation of selectivity in the flanker task. *Psychonomic Bulletin & Review*, 15(4), 814-818. <https://doi.org/10.3758/PBR.15.4.814>
- Logan, G. D. (1980). Attention and automaticity in Stroop and priming tasks: Theory and data. *Cognitive Psychology*, 12(4), 523-553.
- Logan, G. D. ve Zbrodoff, N. J. (1979). When it helps to be misled: Facilitative effects of increasing the frequency of conflicting stimuli in a Stroop-like task. *Memory & Cognition*, 7(3), 166-174.
- Logan, G. D., Zbrodoff, N. J. ve Williamson, J. (1984). Strategies in the color-word Stroop task. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 22(2), 135-138.
- Lowe, D. G. ve Mitterer, J. O. (1982). Selective and divided attention in a Stroop task. *Canadian Journal of Psychology/Revue Canadienne de Psychologie*, 36(4), 684.
- Luck, S. J. ve Hillyard, S. A. (1994). Spatial filtering during visual search: evidence from human electrophysiology. *Journal of Experimental Psychology: Human Perception and Performance*, 20(5), 1000-1014. <https://doi.org/10.1037/0096-1523.20.5.1000>
- Luo, J., Yang, M. ve Wang, L. (2023). Learned irrelevant stimulus-response associations and proportion congruency effect: A diffusion model account. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 49(8), 1218–1246. <https://doi.org/10.1037/xlm0001158>
- MacLeod, C. M. (1991). Half a century of research on the Stroop effect: an integrative review. *Psychological Bulletin*, 109(2), 163-203.
- MacLeod, C. M. ve MacDonald, P. A. (2000). Interdimensional interference in the Stroop effect: Uncovering the cognitive and neural anatomy of attention. *Trends in Cognitive Sciences*, 4(10), 383-391. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(00\)01530-8](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(00)01530-8)

- Matlin, M. W. (2009). *Cognition* (7th ed). Hoboken, NJ: Wiley.
- McClelland, J. L. (1979). On the time relations of mental processes: an examination of systems of processes in cascade. *Psychological Review*, 86(4), 287-330.
- Melara, R. D. ve Algom, D. (2003). Driven by information: a tectonic theory of Stroop effects. *Psychological Review*, 110(3), 422-471. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.110.3.422>
- Miller, E. K. ve Cohen, J. D. (2001). An integrative theory of prefrontal cortex function. *Annual Review of Neuroscience*, 24(1), 167-202.
- Miller, G. A. (2003). The cognitive revolution: a historical perspective. *Trends in Cognitive Sciences*, 7(3), 141-144. [https://doi.org/10.1016/S1364-6613\(03\)00029-9](https://doi.org/10.1016/S1364-6613(03)00029-9)
- Miller, G. A., Galanter, E. ve Pribram, K.H. (1960). Plans and the structure of behavior. New York: Holt, Rinehart, and Winston.
- Moray, N. (1959). Attention in dichotic listening: Affective cues and the influence of instructions. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 11(1), 56-60.
- Norman, D. A. (1968). Toward a theory of memory and attention. *Psychological Review*, 75(6), 522-536. <https://doi.org/10.1037/h0026699>
- Norman, D. A. ve Shallice, T. (1986). Attention to action: willed and automatic control of behavior. In R. J. Davidson, G. E. Schwartz ve D. Shapiro (Ed.), *Consciousness and Self-Regulation* (p. 1-18). Boston, MA: Springer US. https://doi.org/10.1007/978-1-4757-0629-1_1
- Pashler, H. E. (1998). *The psychology of attention*. Cambridge: the MIT Press
- Posner, M. I. ve Boies, S. J. (1971). Components of attention. *Psychological Review*, 78(5), 391-408. <https://doi.org/10.1037/h0031333>
- Posner, M. I. ve Petersen, S. E. (1990). The attention system of the human brain. *Annual review of Neuroscience*, 13(1), 25-42.
- Posner, M. I., Snyder, C. R. ve Davidson, B. J. (1980). Attention and the detection of signals. *Journal of Experimental Psychology: General*, 109(2), 160-174.
- Posner, M.I. ve Snyder, C.R.R. (1975). Attention and cognitive control. In R.L. Solso (Ed.), *Information processing and cognition: The Loyola symposium* (p. 55-85). Hillsdale, NJ:Lawrence Erlbaum.

- Ratcliff, R. (1978). A theory of memory retrieval. *Psychological Review*, 85(2), 59-108. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.85.2.59>
- Ratcliff, R., Smith, P. L., Brown, S. D. ve McKoon, G. (2016). Diffusion decision model: Current issues and history. *Trends in Cognitive Sciences*, 20(4), 260–281. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2016.01.007>
- Roberts, S. ve Pashler, H. (2000). How persuasive is a good fit? A comment on theory testing. *Psychological Review*, 107(2), 358–367. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.107.2.358>,
- Rumelhart, D. E., Hinton, G. E. ve Williams, R. J. (1986). Learning representations by back-propagating errors. *Nature*, 323(6088), 533-536.
- Schmidt, J. R. (2019). Evidence against conflict monitoring and adaptation: An updated review. *Psychonomic Bulletin & Review*, 26(3), 753-771. <https://doi.org/10.3758/s13423-018-1520-z>
- Schmidt, J. R. (2016). Context-specific proportion congruency effects: an episodic learning account and computational model. *Frontiers in Psychology*, 7. 1-11. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2016.01806>
- Schmidt, J. R. (2013). The parallel episodic processing (pep) model: Dissociating contingency and conflict adaptation in the item-specific proportion congruent paradigm. *Acta Psychologica*, 142(1), 119-126.
- Schmidt, J. R. ve Besner, D. (2008). The Stroop effect: Why proportion congruent has nothing to do with congruency and everything to do with contingency. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory, and Cognition*, 34(3), 514-523. <https://doi.org/10.1037/0278-7393.34.3.514>
- Schmidt, J. R. ve Lemercier, C. (2019). Context-specific proportion congruent effects: Compound-cue contingency learning in disguise. *Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 72(5), 1119-1130.
- Schmidt, J. R., Lemercier, C. ve De Houwer, J. (2014). Context-specific temporal learning with non-conflict stimuli: Proof-of-principle for a learning account of context-specific proportion congruent effects. *Frontiers in Psychology*, 5. 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2014.01241>
- Schneider, W. ve Shiffrin, R. M. (1977). Controlled and automatic human information processing: I. Detection, search, and attention. *Psychological Review*, 84(1), 1-66.

- Shiffrin, R. M. ve Schneider, W. (1977). Controlled and automatic human information processing: II. Perceptual learning, automatic attending and a general theory. *Psychological Review*, 84(2), 127-190. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.84.2.127>
- Simon, J. R. ve Rudell, A. P. (1967). Auditory SR compatibility: the effect of an irrelevant cue on information processing. *Journal of Applied Psychology*, 51(3), 300-304.
- Smith, E. E. ve Kosslyn, S. M. (2014). *Cognitive psychology: Mind and brain* (Pearson New International 1st Ed.). United States: Pearson
- Spinelli, G. ve Lupker, S. J. (2020). Item-specific control of attention in the Stroop task: Contingency learning is not the whole story in the item-specific proportion-congruent effect. *Memory & Cognition*, 48(3), 426-435.
- Spinelli, G., Morton, J. B., ve Lupker, S. J. (2022). Both task-irrelevant and task-relevant information trigger reactive conflict adaptation in the item-specific proportion-congruent paradigm. *Psychonomic Bulletin & Review*, 29(6), 2133-2145. <https://doi.org/10.3758/s13423-022-02138-5>
- Stroop, J. R. (1935). Studies of interference in serial verbal reactions. *Journal of Experimental Psychology*, 18(6), 643-662.
- Styles, E. A. (2006). *The psychology of attention* (Second edition). Hove (GB): Psychology Press.
- Suh, J., Ileri-Tayar, M. ve Bugg, J. M. (2022). When global and local information about attentional demands collide: evidence for global dominance. *Attention, Perception, & Psychophysics*, 84(6), 1858-1873. <https://doi.org/10.3758/s13414-022-02521-3>
- Treisman, A. (1964). Monitoring and storage of irrelevant messages in selective attention. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior*, 3(6), 449-459. [https://doi.org/10.1016/S0022-5371\(64\)80015-3](https://doi.org/10.1016/S0022-5371(64)80015-3)
- Verguts, T. ve Notebaert, W. (2009). Adaptation by binding: A learning account of cognitive control. *Trends in Cognitive Sciences*, 13(6), 252-257. <https://doi.org/10.1016/j.tics.2009.02.007>
- Verguts, T. ve Notebaert, W. (2008). Hebbian learning of cognitive control: Dealing with specific and nonspecific adaptation. *Psychological Review*, 115(2), 518-525. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.115.2.518>

Weidler, B. J., Dey, A. ve Bugg, J. M. (2020). Attentional control transfers beyond the reference frame. *Psychological Research*, 84(1), 217-230. <https://doi.org/10.1007/s00426-018-0984-9>

Weissman, D. H., ve Schmidt, J. R. (2024). Proactive response preparation contributes to contingency learning: Novel evidence from force-sensitive keyboards. *Psychological Research*, 1182-1202. <https://doi.org/10.1007/s00426-024-01940-1>

Yerkes, R. M. ve Dodson, J. D. (1908). The relation of strength of stimulus to rapidity of habit-formation. *Journal of Comparative Neurology and Psychology*, 18(5), 459-482.

Summary

Attention could be defined as a subsystem that selects and brings relevant information to consciousness in a limited-capacity cognitive system. For instance, while reading a book, there are many irrelevant stimuli in the environment, but attention only selects the relevant stimulus, that is, the sentence from the book. Even though this process does not always work perfectly, attention is one of the most important aspects of cognition that opens the door to consciousness. For this reason, the concept of attention has always been an interesting subject for philosophers and scientists since ancient times. Some of these figures, such as Aristotle, Lucretius, and Augustine, had correctly identified certain aspects of attention that are accepted as core features today, like selectivity and limited capacity. After the establishment of psychology as a modern science in the 19th century, researchers began to investigate attention more deeply as a psychological concept. Especially by the 1950s, many psychologists, including Broadbent, Cherry, and Welford, conducted experimental studies to understand the underlying mechanisms of attentional processes.

Initial theories on attention generally focused on two core aspects: selectivity and having limited capacity. For instance, Broadbent's model proposed a filter mechanism that selects information based on physical characteristics. However, this theory could not account for all experimental findings, such as the cocktail party effect, and complementary theories were developed. Treisman's attenuation model and Deutsch and Deutsch's model proposed a more flexible selection mechanism allowing information to pass through the filter based on the meaning of the stimulus. There are also capacity models focusing on the limited capacity of the attentional system. For instance, according to Kahneman's model, there was no structural limitation in the attentional system, but the processing capacity was limited.

In the 1960s, with advancements in information technology, the human mind began to be modelled similarly to a computer's information processing system. At this point, the concept of "cognitive control" emerged, referring to a mechanism managing the information flow, in other words, attention. Initial control models, such as Atkinson and Shiffrin's, purported that cognitive control was responsible for carrying, searching, and retrieving information. Most of the subsequent models focused on the distinction between automatic and controlled behaviors. According to these models, controlled actions are more effortful and slow compared to automatic behaviors. Also, with practice, actions could become automatic.

To measure cognitive control, conflict tasks, such as the Stroop task, are widely used. In a Stroop task, participants respond to the color of a word vocally or manually. If the word and the color do not match (incongruent items), responses were slower. If the word and the color match (congruent items) responses were faster. The difference in response times is called the Stroop effect and it was acknowledged as a reliable measure for cognitive control. By using the Stroop task several lines of research have revealed important information regarding the cognitive control mechanisms. One of the most important lines of research is the proportion congruency studies. In these studies, the proportion of the congruent and incongruent items

varied in different conditions. For instance, in one condition, 75% of the Stroop items were congruent, while in the other, 75% of the items were incongruent. The observed Stroop effect in the former condition was larger than in the latter one, and this reflected a strategic and proactive form of cognitive control. In addition, this manipulation was applied at the item level, and it was revealed that attention could also be controlled reactively. Furthermore, when the manipulation was assigned to specific contexts, such as locations or colors, it was observed that participants were able to control their attention accordingly. On the other hand, some of the researchers claimed that all of these effects were produced by the learning mechanisms rather than the control. There is supporting evidence for both learning and control mechanisms separately, and the debate is still ongoing.

More recent control models generally focus on where and when control is executed using evidence from the proportion congruency literature. One well-known computational model is the conflict monitoring model. According to this model, control is adjusted when the conflict level, i.e., the number of incongruent items, is high. This model is good at accounting for proactive control; however, a variant was later produced to account for reactive control. There is also a learning-based computational model claiming that control states could be learned through associations sensitive to conflict. On the other hand, some of the computational models explain the proportion congruency effects with decision-making and episodic retrieval mechanisms rather than control processes. Lastly, there are also conceptual models and frameworks. Some of them suggest different types of control, and others claim that the learning and control mechanisms can work together to enhance performance. Nevertheless, currently, there is no comprehensive theory explaining all the experimental findings regarding reactive, proactive, and context-dependent control as well as their relationship with the learning mechanisms. To develop such a theory, the existing gaps in the literature must be addressed.

MODERN TATAR EDEBİYATININ ÖNCÜLERİNDEN FATİH HÂLİDİ (1850-1923)

FATİH KHALIDI (1850-1923): A PIONEER OF
MODERN TATAR LITERATURE

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 11 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 24 Ekim 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 11 September 2024
Date accepted: 24 October 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

İdil-Ural Bölgesi; Kazan; Tatar; Tatar
Edebiyatı; 19. Yüzyıl Tatar
Edebiyatı; Fatih Hâlidî

Keywords

Volga-Ural Region; Kazan; Tatar;
Tatar Literature; Tatar Literature in
19th Century; Fatih Khalidi

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.18

Derya Hamiye KHAZE SHAHGOLİ

Arş. Gör. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
Kuzey-Batı (Kıpçak) Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı,
erbirsin@ankara.edu.tr

Öz

XIX. yüzyılın başı itibarıyla Rusya İmparatorluğu içinde yer alan Kazan şehrinde, Kazan Üniversitesi'nin de açılmasıyla pek çok alanda köklü bir değişim süreci başlamıştır. Yüzyılın ilk yarısında Kazan Üniversitesi'nde görev alan Tatar aydınları, Rus ve Batılı bilim insanlarıyla beraber eski el yazma eserlerden faydalanarak bu eserlerin basımı ve incelenmesi için pek çok alanda çalışmalar başlatmış ve tarih, arkeoloji, edebiyat ve özellikle folklor alanına ilk katkıları sunacak eserler yayımlanmıştır. Yüzyıl başında yapılan çalışmalarla yüzyılın ikinci yarısında Tatar edebiyatı, folkloru ve tarihi üzerine çalışmalar yapan ve Batıyı takip ederek eserler veren bir aydın sınıfı da oluşmuştur. Bunlar arasında XIX. yüzyılın son çeyreğinde, Batılı anlamda yazdığı ilk hikâyesiyle Musa Akyığıtzade (1865-1923), Muhammed Zahir Bigiyev (1870-1902), Abdurrahman İlyası (1856-1895), Rızaeddin Fahraddin (1858-1936), Fatih Kerimi (1870-1937), Sadri Maksudi (1878-1957), Ayaz İshaki (1878-1954) ve Fatih Hâlidî yer almaktadır. 1880'li yıllarda başladığı edebî faaliyetleriyle Fatih Hâlidî, bu dönemden itibaren ömrünü Tatar tarihi ve folklor ürünlerinin toplanması ve yeniden yayımlanmasına adanmış; hikâye, drama türünde ilk örnekleri yazmıştır. Bunların dışında çıkarmış olduğu takvimler (kalender) ve yaptığı tercümelemlerle edebiyat ve kültür tarihine katkılar sunmuştur. Çalışmamızda ülkemizde hakkında henüz bir çalışma yapılmamış olan yazar Fatih Hâlidî'nin hayatı ve eserlerine dair bilgi verilip bu konunun edebiyat tarihi araştırmalarına kazandırılması, yazarın yenilikçi yönü ve dönemi için eserlerinin öneminin ortaya konulması amaçlanmıştır.

Abstract

As of the beginning of the nineteenth century, with the opening of Kazan University in the city of Kazan, which was in the Russian Empire, a radical process of change began in many areas. In the first half of the century, Tatar intellectuals working at Kazan University, together with Russian and Western scientists, made use of manuscripts and started studies in many fields for the printing and investigating of these works, and works that would make the first contributions to the field of history, archeology, literature and especially folklore were published. In the second half of the century, a class of intellectuals was formed who worked on Tatar literature, folklore and history and produced works by following the West. Among them are with his first story written in the last quarter of the nineteenth century, Mousa Aqyigitzade (1865-1823), Muhammad Zahir Bigiyev (1870-1902), Abdurrahman Ilyasi (1856-1895), Rizaaddin Fahraddin (1858-1936), Fatih Karimi (1870-1937), Sadri Maqsudi (1878-1957), Ayaz Ishaqi (1878-1954) and Fatih Khalidi. With his literary activities started in the 1880s, Fatih Khalidi devoted his life to the collection and publishing of Tatar historical and folklore works from this period onwards. He wrote first examples of stories and dramas in Tatar literature. Apart from these, he contributed to the history of literature and culture with the calendars he published and the translations he made. In this study, it is aimed to give information about the life and works of the writer Fatih Khalidi, about whom a complete study has not yet been made in our country, and to bring this subject to literary history research, and to reveal the importance of these works for his reformist aspect and period of the author.

Giriş

İdil-Ural coğrafyasında yazılmış edebî mirasın niteliği, XIX. yüzyılın başı itibarıyla sosyo-kültürel, siyasî ve ekonomik pek çok nedenle değişmeye başlamış ve önceki yüzyıllardan oldukça farklı bir yöne doğru ilerlemiştir. Bu dönemde temaların değişeceği ve yüzyıl sonuna doğru edebiyat alanına yeni türlerin de hızla eklendiği görülecektir. Edebiyatın sözlü ve yazılı gelişimini ele alırken öncelikle, edebî metnin tek başına bir ürün olmadığı, edebî eseri meydana getiren birtakım tarihî veya dönemsel koşulların bulunduğu görüşünden yola çıkarak, XIX. yüzyıl başından 1917 Ekim Devrimi'ne kadar geçen süredeki edebî faaliyetler, 1800-1861, 1861-1905 ve 1905-1917 olmak üzere üç ana döneme ayrılmıştır.¹

XIX. yüzyılın ilk yarısı (1800-1861), el yazma ve basılı kitapların henüz bir arada olduğu daha çok dinî-edebî eserlerin basıldığı ve el yazma nüshalar halinde olan çeşitli türdeki eski eserlerin üniversite matbaasında basılmaya başlandığı bir dönemdir. Yüzyılın ikinci yarısı (1861-1905), Tatar edebiyatında halk hikâyelerinin ve Batılı anlamda dünyevî bir edebiyatın ortaya çıktığı, takvimlerin (kalender) basıldığı, roman ve tiyatro eserleri gibi yeni türlerin de edebî faaliyetlere eklendiği bir dönem olmuştur. Üçüncü dönemde (1905-1917) 1905 Devrimi'nin yarattığı özgürlük havası içinde, Tatar Türkçesinde dergi ve gazete çıkarılmasına izin verilmiş ve bu tarihten itibaren edebî eserler, süreli yayınlar da dâhil olmak üzere, daha yoğun bir şekilde basılmıştır. Bu dönemde, özellikle İdil-Ural coğrafyasında, edebî faaliyetler artık süreli yayınlardan ayrı düşünülemez duruma gelmiştir. Konu ve temalar, dinî içeriğini kaybetmiş; eserlerde sosyal ve siyasal meseleler ön plana çıkarılmıştır. Bağımsızlık, kadın hakları, çocuk terbiyesi, eğitim, dinî görüşler ve her alanda yenileşme önerileri, edebî metinler aracılığı ile takdim edilmiştir. Bu dönemde kadın yazarlar da edebî faaliyetlere ve edebiyat çevresine katılmıştır. Bu durum da yüzyıl sonunda Tatar edebiyat tarihi için oldukça yeni bir aşamadır.

19. yüzyılın son çeyreği itibarıyla, Tatar edebiyatında artık kıssa ve beyitlerden modern hikâye, roman ve drama yazımına geçilmiştir. Bu süreçte elbette dinî içerik ve türde veya halk edebiyatına ait ürünler basılmıştır, ancak bunlar özellikle 20. yüzyıl başında yerini tamamen modern edebî tür ve eserlere bırakacaktır. Bunlar, sadece sanat veya estetik zevk uyandırmak için yazılan değildir. Elbette, Osmanlı, Rus ve Avrupa edebiyatı etkisindedirler. Ancak Tatar Türkleri bu dönemde didaktik eserler ve yeni türler aracılığıyla millet olma bilincini edebiyatın merkezine

¹ İlk olarak *altı cilt* halinde çıkarılan *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı çalışmada bu tasnif esas alınmıştır. Bkz. *Tatar Edebiyatı Tarihi Tom II: XIX Yözü Tatar Edebiyatı*, Kazan, Tatarstan Kitap Neşriyatı, 1985.

almışlardır. Bu bağlamda yazılan ilk eser Musa Akyiğitzade² tarafından 1886 yılında yayımlanmış *Hüsâme'd-din Menla* (1886) isimli hikâyedir. Eser, İstanbul'da tahsil gördükten sonra Rusya'ya geri dönen mektep hocası Hüsameddin ile Hanife isimli genç kız arasında geçen aşk öyküsü üzerinden kurgulanmıştır (Akyiğitzade, 1886). Ancak, kurmacanın bu kısmı eseri okumaya başladığımızda geri planda kalmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu'nda ve özellikle dönemin Avrupa'sında yazılan pek çok eser gibi eserde asıl olarak dönemin toplumsal sorunlarının dile getirildiğini ve pek çok sorunun çözüm önerisi ile beraber verildiğini görmekteyiz. Eser, 'Molla' tipi üzerinden yaşadığı toplumun aksak ve abartılı yönlerini ve 'Usul-i Cedit'te eğitimin esaslarını tanıtan gerçekçi bir hikâyedir. Tatar edebiyatı için ilk olma özelliğini taşıyan bu eserde, yazar Tatar Türklerinin hayatından aldığı karakterleri, edebiyat sahnesine yeni kişiler olarak çıkarmakta, halkın bilgi ve görgü seviyesini yükseltmek ve toplumsal hayata bir dereceye kadar hürriyet ruhu sokmanın arzusundadır. Akyiğitzade'nin bundan başka edebî eseri olmamakla beraber, kendinden sonra gelecek yazarlara örnek teşkil etmiştir.

Musa Akyiğitzade'nin yazmış olduğu bu eserden hemen bir yıl sonra Muhammed Zahir Bigiyev (1870-1902) tarafından yazılan *Ulûf Ya Ki Güzel Kız Hedîçe* (1887) ve *Günâh-ı Kebâir* (1890) isimli eserler ise Tatar Türkçesinde yazılmış ilk polisiye eser olma özelliğine sahiptir. Yine bu dönemde, ilk tiyatro eseri *Biçâre Kız* (1887) Abdurrahman İlyasî (1856-1895) tarafından yazılarak basılmıştır. Ardından bu eseri, Fatih Hâlidî³ tarafından yazılan Tatar edebiyatının ikinci tiyatro eseri olarak kabul edilen *Redd-i Biçâre Kız* (1888) isimli eser takip etmiştir. 1899 yılında ise, Rızaeddin Fahreddin'in *Selime Ya Ki İffet*, Fatih Kerîmî'nin *Şakirt ile Student* (Uslu, 2004, s. 40) ve Ayaz İshakî'nin *Taallümde Saadet* isimli eserleri basılmıştır (Uslu, 2022). Yüzyılın son çeyreğinde, modern edebiyatın ilk örneklerini sunan bu eserler, bir milletin ruhanî dünyasının yansımalarıdır. Dünyayı tasavvur etme biçimlerinin, bir ulusun edebiyatına ve diline yansımalarının birincil örnek ve kaynaklarıdır. Batılı anlamda yazılmış bu eserler, temelde millî edebiyatın başlangıcı olarak ve sonrasında millî tarih ve kültür bilincinin inşasının oluşturulmasında başat rol oynamışlardır. İsmi geçen yazarlar, bir millet olarak var oluşun, ana dilin korunması, millî edebî eserlerin varlığı ve eğitim ile olacağı bilincinin yayılması mücadelesini vermişlerdir.

² Musa Akyiğitzade yenilikçi görüş ve çalışmalarıyla, Hilmi Ziya Ülken tarafından kaleme alınan *Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi* adlı eserde modernleşme tarihinin önemli isimleri arasında gösterilmiştir (2010, s. 221).

³ Eserlerinin kapak sayfalarında, yazarın adı *Muhammed Fâtih Mollâ Hammâd Oğlu Hâlidî*'dir. Çalışmamızda yazarın adı, diğer çalışmalarda da tercih edilen bir kısaltma olarak Fatih Hâlidî olarak verilmiştir.

Bu dönemde yazmış olduğu tiyatro eserleri ile ön plana çıkan yazar Fatih Hâlidî, tiyatro eserleri dışında hikâye, tercüme türünde eserler yazmış ve Kayyum Nasirî gibi isimlerden biri olarak takvimler de çıkarmıştır. Tiyatro eserlerinden bazıları yazıldığı dönemde sahnede oynanmış ve çıkarmış olduğu takvimlerin ehemmiyeti, ünlü Türkolog Nikolay Fyodoroviç Katanov (1862-1922) tarafından yayımlanan *Deyatel* (1896-1901) isimli dergide birçok kez vurgulanmıştır (Möhemmetşin, 2001, s. 50). Yazarın vefatından sonra, Rusya'da yapılan çalışmalarda karşımıza Latıf Celey tarafından 1941 yılında hazırlanan *Mëñ de Bër Seher* adlı eser çıkmaktadır. Bu kitapta, *Mëñ de Bër Seher* adlı eserin orijinal Arap harfli nüshası (*Elfe Şeher ve Şeher, ya'ni Miñ de Bir Şeher*) kısaltılarak hikâye, Kiril harfli Tatar Türkçesine aktarılmıştır. Bunun ardından Möhemmet Gaynullin tarafından hazırlanmış *XIX. Yözde Tatar Edebiyatı* adlı kitapta yazarın hayatı ve eserleri ele alınmış; birkaç eseri de yine bu kitapta Kiril harflerine aktarılmıştır (1968). 1985 yılında çıkarılan *Tatar Edebiyatı Tarihi* adlı kitabın (II. Cilt) Fatih Hâlidî hakkındaki kısmı da yine Möhemmet Gaynullin tarafından yazılmıştır. Bu çalışmaların ardından yazarın hayatı ve eserleri hakkında 1999 yılında, Zöfer Möhemmetşin tarafından detaylı bir doktora çalışması⁴ yapılmış ve Möhemmetşin bu tarihten sonra yazar hakkında çeşitli yayınlar çıkarmaya devam etmiştir.⁵ Yaşadığı döneme göre, yoğun bir edebî ve kültürel faaliyeti olan Hâlidî'nin hayatı hakkında ülkemizde yapılmış kısa bir çalışma bulunurken, eserleri hakkında ülkemizde yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.⁶

Çalışmamızda ilk olarak yazarın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Eserler için kullandığımız nüsha veya baskılar hakkında bilgi, ilgili kısımlarda yer almaktadır. Fatih Hâlidî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili olan bu inceleme, Kazan Üniversitesi'nde yapmış olduğumuz kütüphane ve arşiv çalışmalarında edindiğimiz Arap harfli metinler üzerinden yapılmıştır. İkincil kaynaklar üzerinden inceleyebildiğimiz eserler ise, ilgili bölümlerde belirtilmiştir. Öncelikle bir arşiv ve

⁴ 1999 yılında tamamlanan bu çalışmada Zöfer Möhemmetşin, kendisinden önce, Fatih Hâlidî hakkında yapılan çalışmalara yer vermiştir. Bkz. Zöfer Möhemmetşin, *Tvorçeskoe Nasledie Fatih Halidi*, Kazan, 1999.

⁵ Bunlar tarafımızdan da incelenmiş yazar hakkında hazırlanmış bütünlüklü çalışmalar olup, Y.Abdullin, A.Ehmedullin, A.Saadi, B.Yafarov, H. Möhemmetov, İ.Nurullin, H.Ubeydullin, A.Keram, H.Hasanov, A.Battal Taymas ve E.Mehmutov'un çeşitli eserlerinde de Fatih Hâlidî ve eserleri ele alınmıştır (Möhemmetşin, 2015, s. 449).

⁶ Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi'nin 18. cildinde, Fatih Hâlidî'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi ve bir eserinden alıntılar yer almaktadır (Yuziyev, 2001, s. 305). Alsu Kamalievâ tarafından kaleme alınan *Başlanğıçtan 1917'ye Kadar Kazan Tatar Tiyatrosu* adlı makalede Hâlidî ve *Redd-i Biçare Kız* adlı tiyatro eserinden bahsedilmektedir (2008, s. 122). Ramilya Yarullina Yıldırım tarafından yazılan *XX. Yü. Başı Tatar Dram Türü Üzerine Bir İnceleme* adlı makalede Hâlidî ve *Redd-i Biçare Kız* adlı tiyatro eserine kısaca değinilmiştir (2022, s. 329).

kütüphane çalışması olan bu incelememizde, yazarımızın çalışmaları ve yenilikçi yönü üzerinde durarak Cedit edebiyatı tarihine ve araştırmalarına katkı sunmak hedeflenmektedir.

Fatih Hâlidî'nin Hayatı ve Eserleri Hakkında

Hâlidî, 22 Mayıs 1850 tarihinde (eski takvime göre) dönemin Kazan Guberniyası Tetêş Üyezinde (şimdiki Tataristan'ın Kama Tamağı Rayonu) Olı Yaņa Sala köyünde dünyaya gelmiştir (Möhemetşin, 2015, s. 448). Hâlidî, bir yaşını geçtikten sonra, babası Hammad Molla, Kazan'da Zeңger Meçët Mahallesi adıyla bilinen bir mahallede molla ve müderris olarak çalışmaya başlamış ve böylelikle Kazan'a yerleşmişlerdir. İlk eğitimini babasının yanında aldıktan sonra, Kışkar Medresesi'ne gönderilmiştir. Ardından Kazan'da İsa Hacı isimli bir kişinin yanında yardımcı olarak çalışmaya başlamıştır. Medresede Arapça öğrenen Hâlidî, çalışmaya başladığı dönemde, kendi çabalarıyla Rusça öğrenmeye de başlamıştır. Bir süre kendisi alım-satım, ticaret işleriyle uğraşsa da edebiyata olan ilgisi üstün gelmiş ve bu işlerinden ayrılarak bütün ömrünü eserler yazmaya ve el yazma halinde bulunan eski eserlerin toplanmasına ve derlenmesine adanmıştır. Ömrünü Kazan'da geçirdiğini bildiğimiz Hâlidî, 7 Nisan 1923 tarihinde 73 yaşında vefat etmiştir (Gaynullin, 1968, s. 548).

Fatih Hâlidî'nin toplamda 11 adet kitabı basılmıştır; bu eserlerin toplamı yaklaşık 2500 sayfadır. Bu eserleri, kütüphaneden temin etmiş olduğumuz birincil ve ikincil kaynaklardan yola çıkarak türlerine göre şu şekilde tasnif edebiliriz.

1. *Hikâyet-i Cihân Abâd Pâdişâhın Oğullarının Kıssası* (1896), *Bulğarnın Sulţân-ı 'Âdil Toqtamış Han Kızı Halîmenin Bahşi* (1897) ve *Kimge Tiyuş?* (1904) olmak üzere üç hikâyesi;

2. Tatar edebiyatı tarihinin ikinci drama eseri olan *Redd-i Biçäre Kız* (1888), *Murat Selimof* (1905), *Mehrüse Hanım* (1906), *Zalim Açlık, İspanyalı Seyit Yahya Beyanında* (1906) ve *Saran, Nadan Tille Bay Hikâyeti* (1906) olmak üzere beş tiyatro eseri;

3. *Elfe Leyle ve Leyle* (1897-1899); *Elfe Şeher ve Şeher, ya'ni Miñ de Bir Şeher* (1903-1904) ve *Leylâ ile Mecnûn Hikâyeti* (1902) isimli tercüme eserleri;

4. Yazarın edebî faaliyetlerinden ayrı olarak 1893 yılından itibaren çıkardığı kalendar/takvimleri günün doğuşu ve batışı gibi vakitler kısmının yanı sıra, kısa hikâyeler tarihî ve kültürel bilgileri içermektedir.

5. Bu eserlerinden ayrı olarak Kazan Üniversitesi içinde yer alan kütüphanelerden Nadir Eserler Bölümü'nde (1418 T.) numaralı katalogda *Şahzade Hakkında Bir Hikâye* veya *Gevher Şah* adlı ön ve arka kapak sayfaları olmayan bir hikâye yer almaktadır. Bu hikâye kütüphane arşivinde tarafımızdan da görülmüştür.

Eserin dil ve üslubundan Fatih Hâlidî'ye ait olduğu düşünülmektedir. Fatih Hâlidî'nin *XVIII'inci Asır Boğaranın Kısaça Ehlvalı* adlı bir eseri daha olduğu, 1921 yılında basıldığı, ancak dağıtımı veya satışının gerçekleşmediği bilinmektedir. (Möhemmetşin, 2001, s. 4-5).

Hikâyet-i Cihân Abâd Pâdişâhın Oğullarının Kıssası (1896)

Hâlidî'nin *Hikâyet-i Cihân Abâd Pâdişâhın Oğullarının Kıssası* adlı eseri, 1896 yılında Kazan'da Çirkov Matbaası'nda basılmıştır. Çalışmamızda faydalandığımız baskısı, Kazan Üniversitesi Fennî Kütüphanesi'nde T4788 numarasıyla yer almaktadır. Arap harfli olan bu baskısından başka Kiril harflerinde basılmış yeni bir baskısına kütüphane kaynaklarında veya ikincil kaynaklarda rastlanmamıştır. Eser, kapak sayfasıyla birlikte 31 sayfadan oluşmaktadır (Hâlidî, 1896). Eserin türü kitabın kapak sayfasında "hikâyet" olarak verilmiştir ki bu türün yerini, bir süre sonra Tatar edebiyatında "hikâye" veya "povest" türüne bırakacağı görülecektir.

Söz konusu kitap, dinî didaktik bir eser olarak, klasik Doğu edebiyatı örneklerinden yola çıkılarak yazılmıştır. Hindistan padişahı ve üç oğlunun başından geçenleri anlatan kısa bir hikâye şeklindedir. Eserin olay örgüsü şöyledir: Cihan Abad isimli şehrin şahı hastalanınca, üç oğlunu yanına çağırır. Vefatından sonra, büyük oğlu Sâyd'e tahtının, ortanca oğlu Sayid'e vezirlik görevinin ve en küçük oğlu Tacbaht'e ise güzel bir bağın verilmesini vasiyet eder. Bunun yanında ölümünden sonra açılmak üzere bir mektup da bırakmıştır. Vasiyetinden kısa bir süre sonra vefat eden şahın istekleri yerine getirilir. Ancak babalarının bıraktığı mektup henüz okunmamıştır. Küçük oğlu Tacbaht, mektubu ağabeylerine getirip okur. Mektupla birlikte, babalarından mal mülk kalacağını uman büyük ve ortanca oğlu, bu mektubu Tacbaht'e geri verirler. Şahın dürüstlük, sabır ve acele işten uzak durmalarını temenni eden bu mektubu küçük kardeşte kalır. Aylar sonra üç kardeş, babalarının dostu Hindistan hükümdarının yanına misafir edilirler. Burada hükümdarın kızı Huriçehre'ye (eserde Hürî-çehre) âşık olan ağabeyleri türlü oyunlarla ve hile ile Huriçehre'yi almak isteseler de o, güzel ahlakından dolayı Tacbaht'e gönlünü vermiştir. Eser, Tacbaht ile Huriçehre'nin evlenmesi ve baba nasihatini tutmayan diğer iki kardeşinse zindana gönderilmesi ile son bulacaktır. 19. yüzyılın sonuna yaklaşırken kaleme alınmış, başta çatışma, sevgi, ödül ve ceza olmak üzere dört ana unsur üzerine kurulan bu eserde yazar, Tacbaht üzerinde somutlaştırdığı sabır ve dürüstlük gibi erdemleri ve ahlaki değerleri ön plana çıkarmaktadır.

Bulgarnın Sultân-ı 'Âdil Toktamış Hân Kızı Halîmenin Bahşi (1897)

Çalışmamızda eserin Kazan Üniversitesi Fennî Kütüphanesi'nde T2687 numarası ile kataloglanmış olan Arap harfli ilk baskısı kullanılmıştır. Bu eserin Tatar Türkçesinde Kiril harfli yeni bir baskısına kütüphane arşivinde veya ikincil kaynaklarda rastlanmamıştır.

İsminden de anlaşılacağı üzere eserin önemi, eserde tarihî mekân, karakter ve imajların kullanılmış olmasından gelmektedir. Sekiz sayfadan oluşan bu eser, Bulgar Hanı Toktamış isimli hükümdarın kızı Halime'nin evlenme yolunda babasına koyduğu şartlarla başlamaktadır. Halime onunla evlenmek isteyen gençlerden, ancak sorularına doğru cevap veren kişiyle evlenecektir. Bunun üzerine hanın kızının evlenmek istediğini duyan Nadir Şah, sorulara cevap vermek için Bulgar şehrine gelir, Halime Hanım kâğıda yazdığı iki soruyu babasına verir. Eserde iki "sual" denilse de bunlardan ilki bir tür bilmece şeklinde oluşturulmuş bir sorudur. İkinci soru ise, uzun bir hikâyenin sonunda yer almaktadır. Yazılan iki "sual"i alan Sarayçık hanının oğlu Nadir Şah, üç yıl boyunca bu iki sualin cevabını arar durur; vezirlerine, şehrin ileri gelen âlimlerine danışır, ancak bir cevap bulamaz. Günlerden bir gün Seyit Ahmet isimli bir âlim Sarayçık şehrine gelir. Seyit Ahmet'e danışan Nadir Şah, sorunun cevabını bulur. Halime Hanım'a gönderir. Halime Hanımın evlenmeyi kabul etmesi ile eser son bulmaktadır. Eserde hikâye içinde hikâye şeklinde verilen ikinci sorunun cevabı, hikâye sonunda cevaplanmamış, cevabı okuyuculara bırakılmıştır. Eser, yazar-anlatıcı olarak üçüncü tekil kişi tarafından anlatılmaktadır. Zaman zaman okuyucu ile diyaloga girmekten retorik sorular sormaktan çekinmeyen yazarın sesi eserde duyulmaktadır.⁷

Kimge Tiyüş? (1904)

Çalışmamızda, eserin Kazan Üniversitesi Fennî Kütüphanesi'nde T867 numarası ile yer alan Arap Harfli ilk baskısı kullanılmıştır. Bu baskı, 1904 yılında Kazan'da Haritanov matbaasında basılmıştır. Eserin Kiril harfleri ile basılmış herhangi bir nüshası tarafımızdan yapılan incelemelerde bulunamamıştır. Bu eserin,

⁷ 19. yüzyıl Osmanlı-Türk romanında da 'yazar-anlatıcı' düzeyindedir. Yüzyılın sonlarında terk edilmeye başlanan ve bugün artık büyük bir teknik hata olarak kabul edilen bu anlatıcı tipi, dönemin sosyo-kültürel koşullarının ürünüdür. Kendisinde toplumu hemen her konuda eğitme ve yönlendirme misyonu gören Tanzimat yazarı, romanı da bu yolda bir araç olarak kullanmanın gereği, kurduğu ibretli içerikleri didaktik bir tavırla anlatmayı tercih etmiştir. Dolayısıyla, çoğunlukla ahlâki dersi doruğa çıkaracağı finali bile önceden tasarlamış olduğu romanını bizzat kendisi anlatmıştır. Bu yazar-anlatıcı, gerektiğinde okuyucuyla hasbihal ederek, ona içerikle ilişkisi çok zayıf konularda doğrudan bilgi aktaracak kadar metne müdahalesini had safhaya ulaştırabiliyordu. Servet-i Fünun romanıyla birlikte ortadan kalkan yazar-anlatıcı tipi, yerini hayalî anlatıcıya bırakmıştır (Sazyek 2004, s. 108).

yazarın kütüphane rafları arasında kalan bir kitabı olduğu düşünülmektedir. Ayrıca, Fâtih Hâlidî hakkında yapılmış az sayıdaki monografik çalışmalarda da bu eser hakkında herhangi bir incelemeye yer verilmemiş olup çalışmamızda diğer, iki hikâyeye gibi, ilk kez ele alınmıştır. İnceleyeceğimiz bu ilk baskı sekiz sayfadan oluşmakta ve Bulgar şehrinde hüküm süren Cuci Şah'ın başından geçen bir hikâyeye anlatılmaktadır. Hikâyeye göre, Cuci Şah oldukça hastadır, etrafındaki tabiplerden hastalığına çare bulamayan şah, Çin memleketinden Kinfu isimli bir tabip getirmiştir. Kinfu, Cuci Şah'ın hastalığının ne olduğu bulur, şah iyileşir ancak bu seferde Şah "keyifsizlik" hastalığına tutulmuştur. Şah'ın keyfini yerine getirmek isteyen Kinfu, onu İdil nehri kenarına götürerek türlü eğlenceler oyunlarla kendine getirmek istese de, bu bir türlü mümkün olmaz. Bunun üzerine tabip Kinfu, Cuci Şah'a başından geçen bir hikâyeyi anlatır, hikâyenin sonunda ne olduğunu Kinfu tabip Cuci Şah'a söylemez. Gece gündüz dolaşır bu konu hakkında etrafındakilerle sohbetler eden Cuci Şah'ın keyifsizlik hastalığı da artık bitmiştir. Eser, yazarın keyifsizlere şifa olması dilekleri ile son bulur.

Fatih Hâlidî *Bulğarnıñ Sultân-ı 'Âdil Toqtamış Hân Kızı Halîmenîñ Bağşı* adlı hikâyesinde olduğu gibi bu eserinde de Tatar tarihinden kahramanları eserine taşımıştır. Eserlerini 19. yüzyıl sonunda önemli kılan nokta, modern türlerle eski türleri birleştirmesi ve Tatar tarihi ve kültürünü de merkeze almasıdır. Bu eserinde başkahraman Cengiz Han'ın büyük oğlu ve Cengiz Han'ın ölümünden sonra Deşt-i Kıpçak topraklarını miras bıraktığı Cuci Han'dır. Doğu edebiyatı klasiklerini okumuş ve bizzat tercüme etmiş bir kişi olarak Fatih Hâlidî elbette Doğu edebiyatından kahramanları veya mekânları eserlerine taşıyabilirdi. Ancak, yaşam öyküsünden de bildiğimiz üzere, ömrü boyunca Tatar tarihi ve kültürüne ait eserleri toplayan ve bir şekilde yazıya aktaran Hâlidî, aynayı kendi tarihine tutmuştur. Elinde bulunan kitaplarda belli ki "Bulgar" ve "Altın Ordu" başköşededir ve yazar da bunları eserlerine taşımıştır.

Redd-i Bîçâre Kız (1888)

Tatar edebiyatında Batılı anlamda yazılmış ilk drama eseri, Abdurrahman İlyasî tarafından 1887 yılında yayımlanan *Bîçâre Kız*'dır. Bu eserde İlyasî, kaderine boyun eğmeyi reddeden Tatar kadınının simgesi olarak Mahitap karakterini öne çıkarmaktadır. Mahitap'ın kısa hikâyesi aracılığıyla, Tatar toplumunda kadının maruz kaldığı hukuksuzluklar ve eşitsizlikler eleştirilmekte; nadanlık ve zenginlik karşısına eğitim konulmaktadır. İlyasî'nin bize bıraktığı bu edebî mirasının önemi, öncelikle bu türde çıkacak eserlere öncülük etmiş olmasından gelmektedir. Bu

eserin ardından bir yıl sonra, Fatih Hâlidî tarafından *Redd-i Biçâre Kız* adlı eser yazılmıştır. Görüleceği üzere, eser adını *Biçâre Kız* adlı tiyatro eserinden alır ve içinde yer yer *Biçâre Kız* eserinden alıntılar vardır. Eserin *Biçâre Kız*'a karşıt bir şekilde yazıldığı görüşü, İlyası'nın eserinde zenginlik ve cehalete karşı eğitilmiş kişileri örnek göstermesi; Hâlidî'nin ise zenginlik karşına fiziksel ve manevi güzelliği koymuş olmasından kaynaklanmaktadır. Ancak her iki eserde de Tatar kadının toplum içindeki konumu çeşitli yönlerden ele alınmıştır ve bu açıdan iki eser birbirine paraleldir. Hâlidî'nin bu ilk eserinden sonra, eğitimin ve yenilikçi görüşlerin sesi, eserlerinde yükselecektir.

Çalışmamızda, *Redd-i Biçâre Kız* eserinin Kazan Viçislov Tabhanesinde 1894 yılında çıkan baskısı kullanılmıştır. Bu baskısı, ön ve arka kapak sayfaları ile birlikte toplamda 31 sayfadan oluşmaktadır. Eserin sonunda, eserdeki bazı kelimelerin açıklandığı küçük bir sözlük veya açıklamalar diyebileceğimiz bir kısım da yer almaktadır. Eserin Tatar Türkçesinde Kiril harfli bir baskısı M. Gaynullin tarafından yazılan *Tatar Edebiyatı XIX Yöz* adlı kitabının 1968 yılında çıkan ikinci baskısında yer almakta ve 14 sayfadan oluşmaktadır (1968, s. 556).

Mirza, Selime, Helime, Zakir, Mehüp, Bibi Ebi, Ferhane, Ehtem Bay, Eptem ve Heyri isimli karakterler üzerinden ele alınan bu eser, beş perdeden oluşmaktadır. Mirza Bey'in kızı, Helime'yle evlenmek isteyen Zakir, Mehüp isimli komşu kadının, Helime hakkındaki kötü sözlerine kanarak evlenmekten vazgeçer. Bu sırada Helime, Ehtem Bey'in oğlu Eptem ile evlenmeye karar verir. Helime ile evlenmekten kendisi vazgeçmiş olsa da Zakir, eserin sonunda Eptem'i öldürmeye kalkar ancak yanlışlıkla kendisini vurarak ölür ve eser son bulur (Hâlidî, 1894). Olay örgüsünün oldukça sınırlı ve hızla ilerlediği bu eserde yazar, fakir bir ailede yaşayan Helime'nin durumunu göstererek realist bir bakış sunmuş, evrensel tema ve konuları Tatar toplumunun ruhuna uydurmuştur. Eserin sonunda, Helime, manevi güzelliği ile güzel bir hayata kavuşurken, Zakir toplumsal ve içsel bir çatışmanın bir sembolü olarak karşımıza çıkmaktadır.

Murâd Selîmof (1905)

Kazan Üniversitesi matbaasında 1905 yılında basılan bu eser, 40 sayfadan oluşmaktadır. Yazarın kendi el yazma nüshası, bugün Kazan Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü 1475.T numaralı katalogta yer almaktadır. Çalışmamızda bu el yazma baskıdan yararlanılmıştır (Halidî,1905). Bu eser, 32 sayfadan oluşmaktadır. Eserin Tatar Türkçesinde Kiril harfli bir baskısı M. Gaynullin tarafından yazılan *Tatar*

Edebiyatı XIX Yöz adlı kitabının 1968 yılında çıkan ikinci baskısında yer almakta ve 16 sayfadan oluşmaktadır (1968, s. 570).

Murat Selimof adının altında yer alan “Malın kadrini okuyan kişi bilir” sloganıyla yazar, eserin özündeki mesajı kapak sayfasında okuyucusuna iletir. Beş perdelik bir tiyatro eseri olan bu kitapta, Paris’te iyi bir eğitim aldıktan sonra memleketi Kazan’a dönen genç bir adamın hikâyesi anlatılmaktadır. Genç adamın adı Murat Selimof’tur. Memleketine döndüğünde iş bulamayan Murat, aynı zamanda sevdiği kişi Nuraniye’nin de başkasıyla evlenmesinden endişe duymaktadır. Kızı Nuraniye’nin zengin biriyle değil, okumuş biriyle evlenmesini istediğini eserde sıklıkla dile getiren Eyüp Bey, bu düzlemde eserin mesajını ileten kişidir. Bir süre sonra isteğine kavuşan Murat Selimof, Paris’ten iş teklifi alır. Nuraniye ile evlenerek Paris’e doğru yola çıkmalarıyla eser son bulacaktır. Bu eserde Murat Selimof’un karşısına çıkarılan karakter ise Sabir’dir. Sabir, zengin bir beyin oğludur ve hem kendisi hem de ailesi eğitilmiş olmanın önemli olmadığını düşünen kişilerdir. Bu iki karakter üzerinden, 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başı Tatar toplumundaki çatışma bir kez daha sade bir dille ve kısa bir olay örgüsü içinde verilmiştir.

Mehrüse Hanım (1906) ve Zalim Açlık, İspanyalı Seyit Yahya Beyanında (1906)

Yazarın bu iki eseri ne yazık ki ne el yazma ne de basılı kitap olarak henüz tarafımızca temin edilememiştir. Bu nedenle, burada verilecek bilgiler ikincil kaynaklara dayandırılmış sınırlı bilgilerdir. *Mehrüse Hanım* adlı eser, üç perde ve 48 sayfadan oluşur. 1906 yılında çıkarılan baskısı Kazan Üniversitesi matbaasında basılmıştır (Möhemmetşin, 2001, s. 151). İyi bir eğitim almış olan Mehrüse Hanım ile Rusya’nın Paris konsolosluğu görevinde bulunan Selim’in birbirine olan aşkını konu alan eserde de eğitim konusu vurgulanmıştır, nitekim eserde eğitilmiş kişilerin sayıca artmış olduğu görülmektedir (Möhemmetşin, 2001 s. 25).

Zalim Açlık, İspanyalı Seyit Yahya Beyanında, Kazan’da Dombrovskiy Tabhanesi’nde basılan bu eser, 36 sayfadan oluşmaktadır. Eser kaynağını tarihî rivayetler almış olup, yazarın başlıca amacı, okuyucunun millî bilincini uyandırmaktır (Möhemmetşin, 2001 s. 28-29).

Saran, Nadan Tille Bay Hikâyeti (1906)

Bu eser, Kazan’da V.L. Dombrovskiy matbaasında 1906 yılında basılmıştır. Eserin ilk nüshası Arap harflidir. Çalışmamızda Möhemmet Gaynullin tarafından 1968 yılında Kiril’e aktarılmış baskısı kullanılmıştır.

Eser, bir köy yerinde yaşayan zengin Tille ve dört kızının hikâyesidir. Tille cimriliği ve cahilliği ile öyle meşhurdur ki bir gün kendi kızları bile yoksulluk içinde, babalarına hizmet etmekten vazgeçer ve evlenip şehre yerleşmeye karar verirler. Camal isimli bir arkadaşlarından kendilerine Kazan'dan bir eş bulmasını isterler. Camal de bu isteklerini yerine getirir. Babaları ise, kızlarının ne evlenerek şehre gitmelerini ne de okumalarını istemektedir. Kızlarını, köyden bir gençle evlendirerek yanında çalıştırmak niyetindedir. Kızlarının kararlı olduğunu ve onları ikna edemeyeceğini anlayan molların, kızlarının isteklerini kabul etmesi ve maddi olarak da kızlarına destek olarak değişmeye karar vermesi ile eser son bulur (Gaynullin, 1968 s. 586-600).

Fatih Hâlidî'nin Tercüme Eserleri

Hayatı ve edebî faaliyetleri hakkında bilgi verdiğimiz Fatih Hâlidî'nin edebî faaliyetlerinin hacim olarak büyük bir kısmını Doğu klasiklerinden Tatar Türkçesine yaptığı tercüme ve uyarlama eserler oluşturmaktadır. Bunlar, *Elfe Leyle ve Leyle*, *Leylâ ile Mecnûn Hikâyeti* ve *Elfe Şeher ve Şeher, ya'nî Miñ de Bir Şeher* adlı üç eserdir.

Elfe Leyle ve Leyle adlı eser, 1897 yılından 1899 yılına kadar çıkarılmış toplamda altı ciltten oluşan bir çalışmanın sonucudur. Fatih Hâlidî'nin 1897 yılında kaleme aldığı bu eserin ilk cildinde kendi el yazısıyla "Bu Binbir Gece adlı kitabı Osmanlı Türk dilinden Rusya'daki Müslümanların Türk diline tercüme ettim" yazılıdır. Toplamda 1600 sayfayı aşan bu eser, yazarın en hacimli çalışmasıdır. Bu eserin el yazma nüshaları Kazan Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü'nde yer almaktadır. *Elfe Leyle ve Leyle* adlı eser, *Binbir Gece Masalları*'nın Tatar Türkçesine çevirisidir. Eser çıkarıldığı dönemde Katanov tarafından da incelenmiştir. Bu eserin birebir çeviri değil, 1850'li yıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda yapılan Türkçe çevirilerinden yola çıkarak yapılmış bir çeviri olduğu görüşü yaygındır (Möhemmetşin, 2001, s. 34-35). Bu eser hem kendi döneminde hem de sonrasında birtakım eleştirilere maruz kalsa da yazar, evrensel edebî değerleri kendi ana diline aktarma çabasıyla bize dönemine göre oldukça ileri bir çalışma sunmaktadır.

Leylâ ile Mecnûn Hikâyeti adlı eserini ünlü *Leyla ve Mecnun* adlı eserin bir tercümesi olarak hazırlamıştır. 1901 yılında tamamladığı eseri, 1902 yılında basılmıştır. Eser 44 sayfadır. Bu eserin ikinci baskısının 1908 yılında yapıldığı bilgisi kaynaklarda yer almaktadır (Gaynullin, 1985, s. 493). Bu eserinde, *Leyla ve Mecnun*'un Türkçe çevirilerinden mi yoksa eserin Tatar Türkçesindeki destan varyantından mı yararlandığı meselesi açıklığa kavuşmamıştır (Möhemmetşin, 2001, s. 40-42).

Fatih Hâlidî'nin bu tercüme eserleri arasında verilen *Elfe Şehir ve Şehir, ya'nî Miñ de Bir Şehir* adlı eseri, diğer tercüme eserlerinden ayrı bir yerde duran orijinal bir çalışmadır. Türkiye Türkçesine *Binbir Sabah* adıyla aktarabileceğimiz bu eser, *Binbir Gece Masalları* gibi çerçeve hikâyelerden oluşmakta ve başlangıç formellerini de kullanılmaktadır ancak eser içindeki kişi, mekân ve olaylar yazara ait orijinal uyarlamalardır. Eserin birinci cildi 1903 yılında 263 sayfa olarak Kazan Üniversitesi matbaasında; ikinci cildi 203 sayfa olarak yine 1903 yılında Kazan Üniversitesi matbaasında ve üçüncü cildi ise 1904 yılında, 201 sayfa olarak Kazan şehrindeki Dombrovskiy isimli matbaada basılmıştır. Fatih Hâlidî, bu eserini toplamda 10 cilt olarak çıkarmayı planlamışsa da eserin yalnızca üç cildi yayımlanabilmiştir. Bunda edebiyat bilimciler birkaç sebebi öne sürmektedir, birincisi yazarın yaşı itibarıyla eserini tamamlama imkânı bulamadığı, ikincisi artık 20. yüzyıl başı itibarıyla Tatar edebiyatındaki yönelimlerin değişmiş olduğu ve yazarın zamana ayak uyduramamış olması, üçüncüsü ise yazarın hazırladığı eserlerin kaybolmuş olma ihtimalidir (Möhemmetşin, 2005, s. 6). Çalışmamızda, eserin 1903 ve 1904 yıllarında basılan Arap harfli ilk baskıları kullanılmıştır.

1903 yılında Kazan'da basılan eserin ilk cildinde yazar yazılış amacını "Frenk dilleri" de dâhil olmak üzere tercüme edilmiş olan *Binbir Gece Masalları*'ndan yola çıkarak *Binbir Sabah* ismini verdiği bu eserine "Rusya İmparatorluğu içinde yaşayan Müslümanların Türk lisanında tasnif kıldım ve 20. yüzyıl başında Hak Teâlâ bana bunu nasip etti" (Hâlidî 1903:2) diyerek mukaddime niteliğinde bir girişle başlamıştır. Ardından *hikâyet* başlığı ile yazar eserine başlar. Hikâyeye göre, Bulgar şehrinin şahı Toktamış Han Bulgar memleketinde hüküm sürmektedir, bir gün babasının vasiyeti ve vezirlerin tavsiyelerinden çıkarak Gülsaz isimli bir tüccar kıızıyla evlenir ancak kısa bir süre sonra karısının kendisini aldattığını öğrenir, öfkelenir ve tüm kadınların sadakatsiz, nankör olduğuna inanmaya başlar. Kadınlardan intikam alma düşüncesiyle önce karısını öldürtür, sonra da vezirine her gece kendisine yeni bir hanım bulmasını emreder. Her gece yanına yeni bir kadın gelen Toktamış, tan ağardığında bu kadınları İdil suyuna bırakır. Bu bir süre öyle devam eder, ancak kadınlara yapılan bu zulmü duyan Harezmi padişahının kızı Cevhertac ise, buna bir son vermek ister. Gül-ü Surh ismini alarak ve kılık değiştirerek Bulgar şehrine gelir ve Toktamış Han'ın eşi olmaya aday olur. Tanıştıkların da Toktamış Han'a sadakatle ilgili sorular soran Gül-ü Surh, Toktamış'a bu konuyla ilgili bir hikâye anlatmak ister lakin hikâyeye uzundur ve tan ağarmıştır. Bunun üzerine Toktamış bir sefere mahsus olmak üzere Gül-ü Surh'in öldürülmesini ertelese de bundan sonra Gül-ü Surh, tam şafak vakti geldiğinde, hikâyenin en heyecanlı yerinde, hikâyeyi anlatmayı keser.

Hikâyenin sonunu merak eden Toktamış, Gül-ü Surh hikâyeye ertesi gece devam edebilmesi için, idamını erteler. Bundan sonra hikâyeye, Gül-ü Surh anlattığı hikâyelerle devam edecektir (Hâlidî, 1903; Hâlidî, 1904).

Çeşitli dinî ve folklorik hikâyelerin birbirine katılarak anlatıldığı bu eser, Bulgar ve Kazan şehrinin kuruluşu ve yıkılışının anlatılmış olması açısından dikkat çekici ve önemlidir. Eserde birtakım tarihî bilgiler doğrudan verilirken bazıları ise eser içinde farklı efsanevi veya mitolojik bilgilerle değiştirilerek kurgulanmıştır. Ancak yazarın kendi milletinin köken mitini oluşturmaya veya okuduğu kaynaklardan yararlanarak küçük de olsa bir tarih yazımı denemesi yaptığı açıktır. Yazar Hâlidî, tarihi anlatı yoluyla hikâyeleştirerek sadece okuyucunun dikkatini çekmekle kalmaz, aynı zamanda bu tarihsel süreci kendi söylemiyle kayıt altına da almış olur.

Fatih Hâlidî Tarafından Çıkarılan Takvimler

Tatar Türkçesinde ilk takvim, bilindiği üzere 1841 yılında *Gorrelëk* ismiyle Kazan'da tercüman olan Rahmetulla Emirhanov tarafından çıkarılmıştır (Kerimullin, 1979, s. 39). Ardından 1871'de İdil-Ural bölgesinde takvim (sâlnâme) geleneğini Kayyum Nâsırî başlatarak 1897 yılına kadar sürdürmüştür (Türkoğlu ve Maraş, 2022). Bugün 1893 yılı itibarıyla çıkarmış olduğu takvimlerin pek çoğu el yazma nüshalar halinde kalmış olan Hâlidî de Nâsırî'nin izinden gitmiş, aralıklarla çıkardığı bu takvimler 1912 yılına kadar devam etmiştir. Kazan Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü'nde el yazma nüshalar üzerinde araştırmalar yapan Albert Fethi, bu takvimlerin Kazan'da kitap alım-satımı ve basımı ile ilgilenen "Şemstdin Höseyinevler Veresesî" isimli bir kitapçıdan G. Ketiev tarafından alınarak 1936 yılında üniversite kütüphanesine getirildiğini hazırlamış olduğu çalışmada yazmıştır (1960, s. 55).

Hâlidî, elinde eski el yazma eserler ve özellikle tarih kitapları olanlar varsa kendisine getirmelerini, halktan bu takvimlerdeki çeşitli ilanlar üzerinden talep etmiştir. Başta Kazan tarihi olmak üzere, Tatar tarihi ve kültürüne ait materyalleri sunmaya çalışmıştır. Arap ve Fars edebiyatından aldığı örnekler üzerinden edep ve ahlak üzerine hikâyeler yazmış, çocuk terbiyesiyle ilgili yazılarını de eklemiştir. Büyük ihtimalle, yazarın çeşitli el yazma eserlerden faydalanarak hazırladığı bu takvimler, sadece günün doğuşu ve batışı gibi bilgileri içeren çizelgeler değil İdil-Ural bölgesine ait tarihî ve kültürel bilgilerin hatırlanması ve korunmasını hedefleyen araçlar olmuştur.

Sonuç

XIX. yüzyıl sonunda ilk eserlerini yazmaya başlayan ve dönemin yenilikçi yüzleri arasında yer alan Fatih Hâlidî'nin hayatı ve eserlerinin ilk kez ele alındığı bu çalışmada, öncelikle hem kütüphanelerde hem de Tataristan'da yer alan birincil kaynaklarda ve ikincil çalışmalarda yazarın hayatı hakkındaki bilgilerin oldukça sınırlı olduğu tespit edilmiştir. Hâlidî'nin 1880'li yıllarda başladığı edebî ve kültürel faaliyetleri sonucunda bugün elimize ulaşan 11 farklı eseri bulunmaktadır.

Hikâyet-i Cihân Abâd Pâdişâhının Oğullarının Kışşası, Bulğarnın Sultân-ı 'Âdil Toqtamış Han Kızı Halîmenin Bahşi ve Kimge Tiyuş? adlı üç hikâyesinde Arap ve Fars klasiklerinin etkisi görülmektedir. Bu eserlerin dilinde Rusça kelimelerin varlığı neredeyse yok seviyesindedir. Söz konusu eserlerin yeni baskıları yapılmamıştır. Kahramanları şahlar, şah kızları veya oğulları, hanlar ve padişahlardan oluşan bu üç eser, aynı zamanda Tatar tarihi ve kültüründen alınmış mekân ve kahramanlarıyla da dönemin eserlerinden farklı bir yerde durmaktadır. Yazarın tarihî kaynakları gördüğü ve okuduğu ve aynı zamanda bunları kolektif bakışla yansıttığı da açıktır. Genel olarak ise, bu eserlerin üçü de dürüstlük, sabır ve ahlaki değerlere yaptıkları vurguyla içlerinde fantastik öğeleri de içeren didaktik türde hikâyelerdir.

Halidî'nin *Redd-i Biçâre Kız, Murâd Selîmof, Mehrüse Hanım, Zalim Açlık, İspanyalı Seyit Yahya Beyanında ve Saran, Nadan Tille Bay Hikâyeti* adlı beş tiyatro eseri ise, yazmış olduğu üç hikâyeden oldukça farklı bir yapı ve üsluptadır. Eserlerin kahramanları, hanlar, şahlar ve padişahlar değil, dönemin Tatar toplumunu yansıtan, gencinden yaşlısına kadın ve erkeklerdir. İçinde tarihî bir vurguya rastlanılmayan bu eserleriyle yazar, Tatar toplumunda kadınların karşılaştığı hukuksuzlukları ve eşitsizlikleri ele almış, problemin çözümü olarak ise her alanda halkın eğitimini sunmuş ve savunmuştur.

Elfe Leyle ve Leyle, Leylâ ile Mecnûn Hikâyeti ve Elfe Şeher ve Şeher, ya'ni Miñ de Bir Şeher adlı tercüme eserleri yazarın edebiyat alanına büyük bir katkısıdır. Ancak pek çoğu el yazma nüshalar halinde kalmış bu eserlerin dil ve üslup yönünden de incelenmeleri gerektiği tespit edilmiştir. Bu eserler içerdikleri tarihî mekân ve karakterlerle tercüme eserlerden çok uyarılma eser özelliği taşımaktadırlar. Tatar tarihi ve kültüründen esinlenerek hazırlanmış bu üç eserle, yazar ana dili ve tarihini koruma çabasıyla aynı zamanda kendi kültürel mitlerini 19. yüzyıl sonunda yeniden inşa etmiştir. Hâlidî'nin eserlerinin tarihî gerçekler ile folklorik ve mitolojik unsurları harmanlaması, bize, onun bir yandan tarihsel olayları edebî bir formda sunduğunu

diğer yandan Tatar halkının kültürel ve kolektif hafızasını canlı tutmaya çalıştığını göstermiştir.

Kaynakça

- Akyığıtzade, M. (1886). *Hüsâme'd-dîn Meñla*. Kazan: Kazan Üniversitesi.
- Bigiyev, Z. (1887). *Ulûf Yaki Güzel Kız Hediçe*. Kazan: Viçislaf Tabhanesi.
- Celey, L. (1941). *Mëñ de Bër Seher*. Kazan: Tatgosizdat Matur Edebiyat Sektorı.
- Ganiyeva F, Yarullina R. ve Sattarova, A. (2007). *Tatar Dramaturgları*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gaynullin, M. (1968). *XIX Yözde Tatar Edebiyatı*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Gaynullin, M. (1985). Dramaturgiya. *Tatar Edebiyatı Tarihi Tom II: XIX Yöz Tatar Edebiyatı*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Fethi, A. (1960). *Kulyazmalar Tasvirlaması. V Çıgarılış*. Kazan: Kazan Üniversitesi Yayınları.
- Hâlidî, F. (1894). *Redd-i Biçare Kız*. Kazan: Viçislov Tabhanesi.
- Hâlidî, F. (1896). *Hikayet-i Cihan Abad Padişahınñ Oğullarınñ Kışçası*. Kazan: Çirkov Tabhanesi.
- Hâlidî, F. (1897). *Bulgarnıñ Sultân-ı 'Âdil Toqtamış Hân Kızı Halimeniñ Baḡsi*. Kazan: Tipolitografiya Naslıdnikov M. Çirkovov.
- Hâlidî, F. (1903). *Elfe Seher ve Seher, Ya'ni Miñde Bir Seher*. Kazan: Tipolitografiya İmperatorckago Universiteta.
- Hâlidî,F. (1904). *Kimge Tiyuş?* Kazan: Lito-tipografiya İ. N. Haritonova.
- Hâlidî,F. (1905). *Murād Selimof*. Kazan: Kazan Üniversitesi.
- İlyasî, A. (1887). *Biçare Kız*. Kazan: Kazan Üniversitesi Tabhanesi.
- Kamalieva, A. (2008). Başlangıçtan 1917'ye Kadar Kazan Tatar Tiyatrosu. *U.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14, 117-129.
- Kerimullin, E. (1979). *Kitap Dönyasına Seyehat*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Minullina, L. (2005). Tatar Matbu Kalendarları Tarihinden. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 75-81.
- Möhemmetşin, Z. (2001). *Fatih Halidinëñ İcat Mirası*. Kazan: Tañ-Zarya.

- Möhemmetşin, Z. (2005). *Mêj De Bêr Seher*. Kazan: Tataristan Respublikası Fenner Akademiyası.
- Möhemmetşin, Z. (2015). Fatih Halidi (1850-1923) *Tatar Edebiyatı Tarihi, Sigêz Tomda, 3 Tom içinde* (s. 448-460). Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- Sazyek, H. (2004). Romanda Temel Anlatım Yöntemleri Üzerinde Bir Sınıflandırma Çalışması. *Folklor/Edebiyat*, 37(10), 103-118.
- Türkoğlu, İ ve Maraş, İ (2002). Kayyûm Nâsırî. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 25, s. 109-110). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uslu, A. (2004). *Tatar Edebiyatında Modern Hikâye ve Roman (XIX. Yy. Sonları ve XX. Yüzyıl Başları)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.
- Uslu, A. (2022). Taallümde Saadet (M. Ayaz İshaki İdilli). *Türk Edebiyatı Eserler Sözlüğü*. Erişim Tarihi: 8 Ağustos 2024, <https://tees.yesevi.edu.tr/madde-detay/taallumde-saadet-m-ayaz-ishaki-idilli-tees-1839>
- Ülken H. Z. (2010). *Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi*. İstanbul: Ülken Yayınları.
- Yıldırım, Y. R (2022). XX. Yüzyıl Başı Tatar Dram Türü Üzerine Bir İnceleme. *Türklad*, 6(2), 327-339.
- Yuziyev, N. (2001). *Türkiye Dışındaki Türk Edebiyatı Antolojisi: Tatar Edebiyatı II*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

Summary

Fatih Khalidi who started his literary activities in the 1880s, was born in 1850 in the village of Yana Sala in Kazan. When Khalidi was over a year old, his father, Hammad Mullah, began working as a mudarris in a neighborhood known as the Zenger masjid in Kazan. After receiving his primary education with his father, Khalidi was sent to study in Kishkar Madrasah. After a while, he started to work as an assistant to a person named Isa Haji in Kazan. Khalidi, who learned Arabic in the madrasah, also began learning Russian himself when he started working with Isa Haji. Although he was also engaged in trade and commercial affairs for a while, his interest in literature prevailed and he left these works and devoted his whole life to writing literary works and collecting and compiling old works in manuscript form. Khalidi, who we know to have spent his life in Kazan, died on April 7, 1923, at the age of 73 (Gaynullin, 1968, 548).

In this study, the life of the author is explained in the light of limited available information. Afterwards, the stories, theater works and translations he wrote were examined. In our study, attention was paid to the use of primary sources written in Arabic script. Primary sources, that is, the first edition or manuscript copies of the works, were obtained from the libraries of Kazan University. Fatih Khalidi published 11 books until 1910. The total of these works is about 2500 pages. These are named *Hikâyet-i Cihân Abâd Pâdisâhnıñ Oğullarınıñ Kıssası, Bulğarnıñ Sultân-ı Âdil Toqtamış Han Kızı Halimeniñ Bahşı, Kimgi Tıyuş?, Elfe Leyle ve Leyle, Elfe Seher ve Seher, ya’ni Miñ de Bir Seher, Leylâ ile Mecnûn Hikâyeti* and his plays *Redd-i Biçäre Kız* which is the second drama work in the history of Tatar literature, *Mûrad Selimof, Mehrüse Hanım, Zalim Açlık*

Ispanyalı Seyit Yahya Beyanında and Saran, Nadan Tille Bay Hikayeti. Apart from his literary activities, the author published calendars and all these works were printed in Kazan.

In his stories, the author was influenced by structure of stories in Arabic and Persian literature. He made his works original by adding elements from Tatar history and culture In this work, which was written towards the end of the nineteenth century, *Hikāyet-i Cihān Abād Pādisāhniñ Oğullarıñ Kışsası*, which is based on four main elements: will, conflict, love and punishment, the patience and honesty embodied in the character of Tajbehit while dealing with classical themes bring personal virtues and moral values to the fore. The striking point in the second work *Bulğarnıñ Sultān-ı 'Ādil Toktamış Han Kızı Halimeniñ Bahsi* is that it is constructed by placing historical places and characters such as the Bulgar city and Toktamış Khan in a literary work. In the *Kimge Tiyuş?* which is written at the very beginning of the 20th century, the protagonist is Jochi Khan, the eldest son of Genghis Khan and to whom Genghis Khan bequeathed the lands of Desht-i Kipchak after his death. What makes his works important at the end of the 19th century is that he combines modern genres with ancient genres and focuses on Tatar history and culture.

In his plays he has a very different structure and style, the heroes of the works are not khans, shahs and sultans, but men and women reflecting the Tatar society of the period. We do not find any historical emphasis in these works, with these works, the author dealt with the lawlessness and inequalities faced by women in Tatar society and presented the education of the people in all areas as the solution to the problem.

Elfe Leyle ve Leyle, Leylā ile Mecnūn Hikāyeti and Elfe Seher and Seher, ya'ni Miñ de Bir Seher are a great contribution of the author to the field of Tatar literature, but these works, many of which have remained in manuscript copies, are still to investigated primarily in terms of language and style. With the historical places and characters they contain, they are more adaptations than translated works. These three works were inspired by Tatar history and culture, and in an effort to preserve the native language and history, the author built his own culture and myths. The fact that Khalidi's works blend historical facts with folkloric and mythological elements has shown that he tried to keep the cultural and collective memory of the Tatars alive while presenting historical events in a literary form.

İYİ KALPLİ VE KÖTÜ KALPLİ PRENS HİKÂYESİ'NDE KONAR-GÖÇERLİK BAĞLAMINDA BİYOETİK BETİMLEMELER

BIOETHICAL DESCRIPTIONS IN THE STORY OF GOOD
HEARTED AND BAD HEARTED PRINCE IN NOMADIC CONTEXT

Özge EKER KAVALÇALAN

Dr., Kapadokya Üniversitesi, Beşeri Bilimler Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
ozgeker@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 13 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 23 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 13 September 2024
Date accepted: 23 October 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Eski Uyghur Türkçesi; Biyoetik;
Konar-göçerlik; Budist Metinler; İyi
Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi

Keywords

Old Uyghur Turkish; Bioethics;
Nomadic; Buddhist Texts; Good
Hearted and Bad Hearted Prince
Story

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.19

Öz

İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi, Budist Uyghur Türkçesi külliyatına ait mensur eserler olan sutralar içerisinde çatık türündeki hikâyedir. Hikâyede iyi kalpli bir prensin bütün canlılara yardım etmek ve canlıların birbirlerini öldürmelerini engellemek üzere değerli bir mücevheri ele geçirmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılmaktadır. Geleneksel tanımlara göre başlangıçta sadece tıp, eczacılık, biyoloji, genetik disiplinleriyle ilgili görülen biyoetik, zamanla canlı-merkezci bir anlayışı yani insan yaşamının dünyadaki tüm canlılarla uyum içerisinde sürdürülmesini savunur. Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren etnisitelerini oluşturan doğaya ve insana karşı takındığı tutum ve davranışlar, biyoetik çalışmalarının odak noktasındaki canlı-merkezli anlayışla bağdaşmaktadır. İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi'nde biyoetiğin temeli olan bütün canlılara yardım etme ve canlıların birbirlerini öldürmelerini engelleme düşüncesi yanında Türklerin geleneksel konar-göçer biyoetiklerinin izleri de görülmüştür. Bu makalede Türklerin konar-göçer kültürlerine ait sosyal yapı, teşkilatlanma, yer ve gök iyeleri, iktisadi faaliyetler gibi gelenekleri biyoetik açıdan ele alınmıştır. Bu konular makalede ekonomik faaliyetler (hayvancılık, tarım, dokumacılık); yönetim (yönetim şekli, toplumsal tabakalaşma, ıdış, geleneksel aile yapısı, ad alma); yer ve gök iyeleri (eşik, göç) olmak üzere üç ana başlıkta ve dokuz alt başlıkta incelenmiştir.

Abstract

The story of Good Hearted and Bad Hearted Prince is a narrative which in sort of chatik found among the prosaic works of the Buddhist Uyghur Turkish corpus, specifically in sutras. It is explained the adventurous journey of a good hearted prince, who sets out to obtain a precious jewel in order to help all living beings and prevent them from killing each other in the story. According to traditional definitions, firstly, bioethics, which are perceived only in relation to medicine, pharmacy, biology and genetics, gradually defends for a life-centered understanding, which supports the continuation of human life in harmony with all living beings in the world. Since the Turks emerged on the stage of history, their attitudes and behaviours towards the nature and humanity, which are constitute their ethnicity, are accord with the life-centered understanding that focus on bioethics studies. In the story of good hearted and bad hearted prince, alongside the idea of helping all living beings and preventing them from killing each other, which is the foundation of bioethics, traces of traditional nomadic bioethics of the Turks can also be seen. In this article it has been discussed traditions of Turkish nomadic cultures, such as social structure, organization, deities land and sky, economic activities, from bioethical perspective. In the article these topics are discussed under three main headings and nine subheadings: economic activities (livestock, agriculture, textile); governance (government, social stratification, charity, traditional family structure, naming); deities of land and sky (thesold, migraton).

Giriş

Bu makalede Budist Uygur Türkçesi külliyatına ait sudur türündeki mensur eserlerden İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi'nde Türklerin konar-göçer kültürlerine ait sosyal yapı, teşkilatlanma, yer ve gök iyelerine duyulan saygı ve iktisadi faaliyet (Kafesoğlu, 2009, s. 216- 317) gelenekleri biyoetik açıdan ele alınmıştır. Söz konusu konar-göçer gelenekler ekonomik faaliyetler (hayvancılık, tarım, dokumacılık); yönetim (yönetim şekli, toplumsal tabakalaşma, ıdış, geleneksel aile yapısı, ad alma); yer ve gök iyeleri (eşik, göç) olmak üzere üç ana başlıkta ve dokuz alt başlıkta incelenmiştir. Hikâyede geçen konar-göçer kültüre ait düşünce ve ahlak anlayışı ise başka bir çalışmanın konusu olarak bırakılmıştır.

İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi Budist Uygur Türkçesi külliyatına ait bir metin olsa da bünyesinde Türk boylarının mevsimsel olarak benimsediği konar-göçer unsurları da barındırmaktadır. Dil- kültür ilişkisi bağlamında bakıldığında da bu durum kendini göstermektedir (Alemdar, 2019; Yavuz, 2011). Alemdar, İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi'nden hareketle Uygurların konar- göçer yaşam geleneğinde de bulunan yerleşik yaşam unsurlarını dil- kültür ilişkisi bağlamında tarım (tarıy, tarıyçı, tarı-, taluy, suβ, kemi, ögüz, suβa-, kemiçi); el sanatları (çıyarı āñir-, yuñ āñir-, kentir āñir-, ip āñir-, böz bertāt-, qars toqı-); ticaret (ayı barım, satıyçı, sat-, satıy yuluy, ārdini, kümüş, kümüşlüg); iç ve dış şehir mimarisi (balıq, qaram, il-, bältirdä, ayılıq, ayıçı, içgärü, içgärü-lüg, ordu, qapayçı, qapay, borluq, borluqçı) başlıkları altında incelemiştir. Bu sözcüklerin Uygur Türkçesinde de geleneksel olarak yer almasına rağmen yerleşik yaşam ve yeni inançlarla birlikte değişime uğradığını belirtmiştir (2019, s.66, 74 – 83, 85). Yavuz ise yüksek lisans tezinde hikâyeye ilgili tematik bir söz varlığına da yer vermiştir. Bu sınıflandırma içinde çalgılar (kopuz, kunkau/ kunkayu, küvrüg); Türk töresi (Kök Tenri, kut, törü, ülüg); güç ve kahramanlık (alp, er, erklig, küç) terimlerine yer vermiştir. Bu sınıflandırma da Budist çevrede verilmiş hikâyede konar- göçer gelenek izlerini takip etmemizdeki önemli verilerden biridir (2011, s. 628, 633, 635).

Eski Türklerdeki geleneksel konar- göçerlik veya yerleşik yaşam İç Asya'da milattan önceki zamanlardan itibaren takip edilmekle birlikte bu durum, 8. yüzyıldan sonraki tarihî Türk dili yazılı kaynaklarında da desteklenmiştir. Eski Türklerdeki yerleşik yaşam formu, mevsimlik göçler üzerinden göçerevli olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi de insanların mevsimi gelince eski yurtlarına gelip yerleşmiş olmalarıdır. Dolayısıyla Türklerin yerleşecekleri yerler belli olduğundan göçerevli yani konar- göçer adlandırması yapılmıştır (Baykara, 2002, s. 422- 424; Yılmaz ve Telci,

2000, s. 16). Bunun yanında konar- göçer gelenek içinde Türkler sosyal, siyasi ve ekonomik teşkilatlanmalarını, iktisadi faaliyetlerini ve inançlarını da belirli bir gelenek içinde yaşamışlardır. Bu geleneklerini yerleşik yaşama geçtiklerinde de devam ettirmişlerdir. Kültürel süreklilik olarak adlandırılan bu durum, yaşamın insanoğlu için gerektirdiği bütün kurallara Türklerin duydukları saygıdır. Dolayısıyla Türkler sosyal, siyasi ve ekonomik yaşantı kültürlerini hayatlarının her evresinde doğaya ve insanın tabiatına uyumlu hale getirmişlerdir. Meydana getirdikleri bu uyum hayatlarının her alanında çağlar boyunca geleneksel olarak kendini göstermiştir (Ögel, 2022a, s. 38- 39; Sinor, 2019, s. 421). Bu geleneklerin tarihsel süreç içinde devam ettirilmesi de en başta eski olana saygının işareti olmuştur. Bu konu da Türklerin biyoetikleriyle ilgili çalışmalar arasında yer almıştır.

Geleneksel tanımlarda 1960'lı ve 1970'li yıllarda tıp, eczacılık, biyoloji, genetik disiplinleriyle ilgili görülen biyoetik, insan yaşamının dünyadaki tüm canlılarla uyum içerisinde sürdürülmesini savunmuştur. Toplum ve aile içerisinde insanların birbirlerine ve kendinden daha savunmasız canlılara nasıl davranması gerektiği sadece günümüz dünyasında tartışılmamıştır. Nesillerdir insanlığın aradığı bu etik unsurlara tarihsel metinlerde de rastlanmıştır. Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren etnisitelerini oluşturan doğaya ve insana karşı takındığı tutum ve davranışlar biyoetik çalışmalarının odak noktasındaki canlı- merkezci anlayışla bağdaşmaktadır. Bu bağlamdaki biyoetik çalışmalar ise derin ekoloji ile yakından ilgili olmuştur.

İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi Budist Uygur Türkçesi külliyatına ait mensur eserler olan sutralar içerisinde çatik türünde bir hikâyedir. Kansu'ya Bin Buda mabetlerine düzenlenen geziler sırasında bulunan hikâyede iyi kalpli bir prensin bütün canlılara yardım etmek üzere çok değerli Çintamani incisini ele geçirmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılmıştır. Eğlenmek için dışarı çıktığında halkının çok zor şartlarda yaşadığını gören iyi kalpli prens, bu duruma çok üzülmüştür ve halkına hazineden sürekli para dağıtmaya başlamıştır. Bunun üzerine iyi kalpli prens ailesini eleştirilene maruz bırakmamak ve daha kalıcı bir çözüm bulmak adına okyanus ötesindeki Çintamani incisini elde etmek için yolculuğa çıkmıştır. Binlerce insanı ve güvenilir bir kılavuzu yanına alarak gemiyle yolculuğa çıkmıştır. Pek çok zorluğun bulunduğu okyanusu başarılı bir şekilde geçmiştir. Okyanusu geçtikten sonra yoluna yalnız bir şekilde devam eden iyi kalpli prens, zorlu bir yolculuktan sonra Çintamani incisine sahip olmuştur. İyi kalpli prens okyanus sınırına tekrar geldikten sonra kötü kalpli kardeşi tarafından gözleri oyulmuştur.

Sonra bir Aksakal, iyi kalpli prensi başka bir ülkeye götürmüştür. Metinde kayınpederine ait olarak tanımlanan bu ülkede iyi kalpli prens kendini kör bir dilenci olarak tanıtmıştır. Prens, bir süre hükümdarın çobanlığını yapan birinin evinde kalmıştır. İyi kalpli prens bu ülkede de dilencilere yardım eder ve kopuz çalarak geçimini sağlamıştır. Bir müddet sonra iyi kalpli prens burada hanın kızıyla tanışarak evlenmeye karar vermiştir. Han'ın kızı bir süre ortadan kaybolarak sonra geri dönmüştür. Han'ın kızı bu süreçte iyi yürekli prene ihanet etmediğini ispatlamak istemiştir. İyi kalpli prens ise konuşmanın ilerleyen kısımlarında Benares ülkesinin prensi olduğunu ispatlamak istemiştir. Han kızı ve prens birbirlerini ikna etmek için sırayla and içmişlerdir. Bu and ise prensin gözlerinin açılması isteği üzerinden yapılmıştır. Sonunda her iki taraf da doğru söylediği için prensin gözleri açılmıştır. Han ise bu duruma çok şaşırmıştır. İyi kalpli prensin annesi ise artık oğlunun akıbetini araştırması için peşine eğitilmiş bir kaz göndermiştir. Kaz, iyi kalpli prensi bulmuştur. Annesinin oğlu için verdiği mektubu iyi kalpli prene takdim etmiştir. Prens de bu mektuba başına gelen olayları anlattığı bir yazıyla cevap vermiştir. İyi kalpli prens hanın kızıyla nişanlandıktan sonra Benares'e geri dönmüştür. İyi kalpli prens burada kardeşi kötü kalpli prensi affetmiştir. İyi kalpli prens tekrar ulaştığı Çintamani incisinden anne ve babasının ağlamaktan kör olan gözlerini iyileştirmesini ve yeryüzündeki tüm canlıların iyiliğini dilemiştir. Bundan sonra ise dünya artık büyük bir zenginliğe kavuşmuştur (Tulum ve Azılı, 2015, 161- 190).

Bu makalede ilk olarak Uygur Türklerinde konar-göçer yaşam gelenekleri hakkında bilgi verilmiştir. Biyoetiğin tanımı ise farklı disiplinlerdeki çalışmalardan hareketle yapılmıştır. Ekonomik faaliyetler kısmında Türklerin en eski çağlardan itibaren doğayı ve çevreyi yaşam tarzlarına nasıl uydurdukları, ekonomi ve doğa arasında kurdukları sürdürülebilir bağlantılar metin merkezli incelenmiştir. Bu konular farklı disiplinlerde biyoetik gelenek içindeki iktisadi faaliyetlerin devamı (Divitçioğlu, 2005, s. 187; 2016, s. 191-204); doğa ve çevreyi yaşam tarzına uyarlamak ve kentleşmenin canlı- merkezilik bakış açısıyla uyumu açısından incelenmiştir (Yıldırım ve Çobanoğlu, 2009, s. 102, 112). Yönetim başlığında ise insana ve topluma saygı bağlamında biyoetik izler değerlendirilmiştir. Hikâyede yoksulluğu ortadan kaldırmayı istemek, kralın halka karşı sorumlu olması, karşılık beklemeden toplumun ihtiyaçlarını karşılamak, fedakarlıklarda bulunarak bir yerlere gelmeyi istemek gibi düşünceler farklı çalışmalarda biyoetik, etik değerler veya değerler eğitimi (Ekrem, 2020, s. 346-348); bu nitelikleri barındıran yönetici tipi de biyoiktidar felsefi kuramı (Aydemir, 2017, s. 99-101) açısından incelenen konular olmuştur. Yer ve gök iyeleri başlığında ise tarih boyunca Türklerin saygı duyduğu

doğa ve tabiat olaylarına karşı tutumlarının metindeki izdüşümleri değerlendirilmiştir. Nitekim, eski Türkler geleneksel olarak dağ, su, mağara, ağaç, orman, deniz, demir gibi unsurların kutsallığına hatta doğa unsurlarının ruhlarının olduğuna inanmışlardır (Kafesoğlu, 2009, s. 302). Türkler doğa olaylarını kendi yaşamlarına uyarlamada çok yetenekli olmuşlardır. Doğa ve tabiatın gücünü gerçekçi bir bakış açısıyla kabul ederek onu aşmayı başarmışlardır. Bu düşünce tarihsel metinlerde ve ele aldığımız hikâyede de eşik ve göç motifi olarak belirlemiştir. Türklerin tabiat algısını oluşturan tabiat unsurları biyoetik gelenek içinde doğaya uyarlama stratejileri (Çelepi, 2020, s. 10) ve kültürel süreklilik (Demirbilek, 2020, s. 125) olarak incelenmiştir. Değerlendirme ve sonuç kısmında ise hikâyede geçen konar- göçer bağlamdaki biyoetik unsurlar yukarıda bahsini geçirdiğimiz çalışmaların bulgularıyla değerlendirilmiştir.

1. UYGUR TÜRKLERİ VE KONAR-GÖÇER YAŞAM

Uygur Türkleri, 630'lu yıllarda Köktürklerin zayıfladığı bir dönemde P'usa önderliğinde faaliyet göstermiştir. Karluk ve Basmlı boylarıyla birlikte II. Köktürk Devleti'ne son verdikten sonra 745 yılında Kutluğ Bilge Köl aracılığıyla Ötüken merkezli Uygur Devleti'ni kurmuşlardır. Uygur Türkleri Moyan Çor ve Böğü Kağan zamanında Çin'e yardım ettiler ve yıllık vergi almışlardır. Böylece Çin üzerinde bir otorite elde etmişlerdir. En parlak dönemlerini yaşadıkları Böğü Kağan zamanında ise Maniheizm'i kabul etmişlerdir. Fakat Maniheizm'in savaşçı ruhu zayıflatması ve Çin sarayının entrikaları nedeniyle zayıflamaya başlayan Uygur Devleti'ne Kırgızlar 840 yılında son vermiştir. Bu tarihten sonra dağılan Uygur Türklerinin bir kısmı Çin'in sınırındaki Kan-Chou'ya, diğer kısmı Doğu Türkistan sınırındaki Turfan, Kansu ve Kuça (Beşbalıg) şehirlerine yerleşmişlerdir. Burada Doğu İranlı ve Toharlı yerli nüfusla karışarak onları Türkleştirmişlerdir. O güne kadar göçebe çobanlıkla uğraşan Uygur Türkleri şehirler kurmaya, tarım ve ticaretle uğraşmaya başlayarak. Maniheizm, Budizm ve Hıristiyanlığın girift manevi hayatını temsil etmişlerdir. Uygurlar burada dinî muhtevalı zengin bir edebiyat meydana getirmişlerdir. Bu bölgedeki Uygurlara ise Kara Hıtaylar son vermiştir (Çandarlıoğlu, 2012, C.42, s. 242- 244; Çandarlıoğlu, 2013, s. 11- 36; Golden, 2018, s. 83; Grousset, 2022, s. 153- 154).

Kâşgarlı, Uygur Türklerini “*bunlar kendi kendilerine geçinirler, başkasının yiyeceğine muhtaç olmazlar; çünkü bunların elinden av kurtulmaz, istedikleri zaman avlayıp yiyebilirler*” (Aydın, 2019, s. 187) şeklinde tanıtmıştır. Uygur Türklerinin tarihsel dönemleri hakkındaki bilgilere ilk olarak Tes, Taryat ve Hoyto Tamır

metinlerinde rastlanmıştır. Uygurlar yerleşik yaşama geçmeye başladıkları 840 yılına kadar hayvancılık faaliyetleri ile uğraşmışlardır ve yarı göçebe bir hayatı benimsemişlerdir (Ögel, 2022a, s. 49-50).

Türkler, belli bir kültür ve medeniyete sahip oldukları için tam anlamıyla göçebe bir toplum olmamışlardır. Eski Türklerdeki geleneksel konar- göçerlik veya yerleşik yaşam İç Asya'da milattan önceki zamanlardan itibaren takip edilmekle birlikte bu durum, 8. yüzyıldan sonraki Türk yazılı kaynaklarında da desteklenmiştir. Eski Türklerdeki yerleşik yaşam formu, mevsimlik göçler üzerinden göçerevli olarak adlandırılmıştır. Bunun sebebi de insanların mevsimi gelince eski yurtlarına gelip yerleşmiş olmalarıdır. Türklerin yerleşecekleri yerler belli olduğu için göçerevli yani konar- göçer adlandırması yapılmıştır. Çin kaynakları eski Türklerin milattan önceki dönemleri için göçebelik tanımını yapmakla birlikte Türklerin söz konusu mevsimlik göçleri Köktürk ve Uygur kaynaklarında da vurgulanmaktadır (Baykara, 2002, s. 422- 424). Uygurların konar-göçer bir yaşam geleneğiyle sahip olduklarıyla ilgili ilk bilgilere Uygur kağanının halkın konar- göçer olarak oturdukları bölgeleri saydığı Taryat yazıtında rastlanmıştır. “*Ötüken yurdu ile Tegres yurdu (bu) ikisinin arasındaki vadilerim (ve) tarlalarım sekiz (kollu) Selenge, Orhon, Tula, Sevin, Teledü, Karaga (ve) Burgu. Bu topraklarım (üzerinde) (ve) ırmaklarım (boyunca) konup göçerim*” (Aydın, 2019, s. 219). Bu ifade yanında Çin kroniklerinde de Uygur Türklerinin göçebe veya göçebe- çoban bir topluluk olduğu vurgulanmıştır (Divitçioğlu, 2005, s. 191; Mackerras, 2019, s. 450).

Eski Türklerin geleneksel konar- göçer yaşamları içinde ilk olarak aile yapısı göze çarpar. Eski Türk toplumunda sosyal hayatın temeli bugün de olduğu gibi kan akrabalığına dayalı ailedir. Geleneksel Türk ailesinde farklı kültürlerin aksine evlatların mülk üzerinde söz haklarının olması yanında otoriteye dayalı fakat aynı zamanda dost ve yardımcılığa dayalı baba hukuku geçerli olmuştur (Kafesoğlu, 2009, s. 227- 228).

Yönetim sistemine bakıldığında tarih boyunca benimsenen Türk cihan hakimiyeti düşüncesinde yeryüzündeki huzur ve sükûnu sağlama amacı vardır ve karizmatik hükümdarlık söz konusu olmuştur. Geleneksel olarak devlet başkanı halk ve ülkeden sorumludur. Hukuk ve yönetim alanındaki yasama, yürütme ve yargı işleri, orduyu sevk ve idare etme sorumlulukları hükümdara verilirken geri kalan kanuni, idari, mali, kültürel işleri düzenleme yetisi hükümdar aracılığıyla meclislere verilmiştir. Devlet ise hukuki kuralları hayata uyarlayabilen sosyal bir düzendir. Köktürk ve Uygurlarda olduğu gibi eski Türklerin geleneksel yönetim sisteminde

devlet meclisi, millet meclisi, bakanlar veya ihtiyarlar meclisi olarak tanınan sosyal, siyasi ve kültürel meselelerin karara bağlandığı geleneksel danışma kurulları vardır. Türk cihan hakimiyeti insanın yaratılışına bağlanmak suretiyle ezeli ve ebedidir. Yeryüzü bir bütündür ve insanlar arasında bir ayırım yapılmamıştır. Bu insanların üzerindeki Tanrı bağıışı kazanmış hükümdar, töreye göre dünyayı idare etmelidir. Türk devlet geleneğinde hak ve hürriyetler yöneticilerden beklenmiştir. Bu beklentiler ise Türklerin sosyal, siyasi, ekonomik ve kültürel hayatlarını belirleyen mecburi kaideler bütünü “*töre*” ile yerine getirilmiştir. Eski Türk toplumunda Yunan ve Roma devletlerinde olduğu gibi sınıfsal bir sistem olmamıştır. Bozkır kültüründe sosyal yaşam, özel mülkiyet ve hür çalışma geleneği töre kuralları altında belirlenmiştir. Herkes kabiliyet ve çalışkanlığına göre her makama yükselmiştir. Öyle ki şehzadeler arasında bile liyakat ön planda olmuştur. Eski Türk topluluklarının ve devletinin yapısı ve karakteri nedeniyle çocuklar savaşa, biniciliğe, vuruculuğa alıştırılmıştır. Hatta yürümeye başlayan her çocuğun yanında eyerlenmiş bir at da yer almıştır. Bey olabilmek için açları doyurmak, çıplakları giydirmek gerekli olmuştur. Destan, efsane ve tarihî kayıtlara yansıyan bu gelenek Türk psikolojisinde derin yer tutmuştur (Kafesoğlu, 2009, s. 232-270).

Uygurlarda hükümdar gücünü yer ve su iyelerinden almıştır. Halka karşı sorumluluk gibi yönetim kaide ve kuralları da Köktürk yazıtlarındaki gelenekle aynı çizgide olmuştur. Tes yazıtının kuzey yüzünde yer alan ifadelerle göre Uygurlarda da hükümdar gücünü kutsal yer- su iyelerinden almıştır (Aydın, 2019, s. 207). Taryat yazıtında ise halkın isteği üzerine Moyan Çor kağan ilan edilmiştir (Aydın, 2019, s. 217). Yine Taryat yazıtında halkın dağılmaması için bir tedbir olarak Uygur kağanı Moyan Çor’un devlete bağlı boyları oğulları arasında bölüştürdüğü görülmüştür (Aydın, 2019, s. 225). Şine Usu yazıtında da kağanın halkına ve kutsal Gök’e karşı yaptıklarından sorumlu olduğu bildirilmiştir (Aydın, 2019, s. 231). Dönemin bir diğer eseri Hoyto- Tamır yazıtında geçen ‘alp at’ ifadesi de kahramanlık ve erkeklik anlamına gelmektedir. Türk runik harfli metinlerinde de halk nezdinde yararlılık göstererek ‘er at’ yani erkeklik adı almak önemli olmuştur (Aydın, 2019, s. 265).

Yönetimden sonra değinilecek bir diğer önemli konu da ekonomik faaliyetlerdir. Türklerin iktisadi hayatlarındaki en büyük yeri hayvancılık tutmuştur. Baykara, Orta Asya’nın bazı kentlerinde yapılan arkeolojik kazılardan hareketle Orta Asya Türk şehirlerinde ticaret veya sanayi yanında hayvancılığın da yer edindiğini vurgulamıştır (Baykara, 1975, s. 79-80). Konar- göçer yaşam geleneklerine sahip olan Türkler, Orhun ve Selenga nehirleri arasındaki Ötüken’in yüksek bölgelerinde koyunculuk

yapmışlardır. 840'tan sonra Uygurların yerleştiği Kuça (Beşbalıg) ve Turfan bölgesi ise hayvan otlatmak ve tarım yapmak için verimli bölgeler olmuştur. Koyun, sığır ve at, Türklerin doğadan doğrudan edindikleri en önemli iktisadi kaynak olmuştur. Koyun eti, sütü, derisi ve tezeği nedeniyle obaların hayatını garanti altına alan tüketim ve yeniden üretim aracıdır. Dolayısıyla geleneksel Türk ekonomisinin devamının ön koşulu olmuştur. Bunun yanında Uygurların 840 yılından sonra Çin ile yaptığı at ve ipek takası ise Köktürklerden itibaren devam eden bir gelenek olmuştur (Divitçioğlu, 2005, s. 192- 193; İzgi, 1978, s. 103-106; Çandarlıoğlu, 1984, s. 73).

Eski Türklerin geleneksel yaşamlarında hayvancılığın yanı sıra tarım ve toprak işleme süreçleri de önemli bir yere sahip olmuştur. Milattan önceki dönemlere dayanan bu durum şehir yaşamıyla da yakından ilgili görülmüştür. 7. ve 8. yüzyıllarda ziraat alanları koruyucu surlara alınarak şehirlere dönüştürülmüştür. Ayrıca Türk şehirlerinin etrafında halk için gerekli tarımsal ürünlerin olduğu alanlar da bulunmaktadır. Bu alanlar da tarımı ikincil uğraşı olarak kendine meşgale edinen Uygurların başkenti Ordubalık ve çevresinde de görülmüştür (Baykara, 1975, s. 81-82). Üretmek için bir cevher durumunda olan toprak konar-göçer ve yerleşik Uygurlar için önemli bir meta olmuştur (2016, s. 193). Türklerin tarımsal faaliyetlerde bulunan bir topluluk olduğunu ekobiyolojik tanımlamayla ifade eden Divitçioğlu, Türklerin hâkim olduğu coğrafyalarda yani ekvatorundan yukarı doğru gidildikçe üretilen et miktarı artsa da üretilen bitki ve tahıl miktarının azalmadığını bildirmiştir (2005, s. 199). Ayrıca Divitçioğlu, Türklerdeki üretim faaliyetlerinin biyoloji, din, akrabalık, siyaset ve savaş gibi pratiklerle beraber giden bir yapı olarak görmesi yanında insanların toplumsal kimliklerin de herhangi bir toprak veya toprak ürünü üzerinde mülkiyet hakkı olup olmamasına göre şekillendiğini belirtmiştir (2016, s. 205).

Türklerin konar-göçer yaşam tarzlarındaki üretim alanlarından biri de dokumacılıktır. Eski Türklerde yün, keçe, hayvan kılları ve iplikler dokumacılıkta büyük bir ustalıkla kullanılmıştır (Baykara, 1975, s. 86). Konar-göçer Türklerin doğaya ve çevreye bakış açıları dokumacılık anlamındaki üretim faaliyetlerini çokça etkilemiştir. Bu bağlamda Türklerde dokuma kültürünün temelini koyundan kırılan yün, yün ipliği ve yapağı meydana getirmiştir (Ögel, 2022c, s. 151-160). Özellikle Hunlardan itibaren yünlü kumaş ve keçe Çin'e ihraç edilmiştir (Kafesoğlu, 2009, s. 319). 8. yüzyılda ise pamuk ve pamuğa dayalı kilim dokumacılığı çok gelişmiştir. Koço pamuğu meşhur olan Türkistan'da pamuklar yetiştirilip eğirildikten sonra kumaş olarak dokunup Çin'e gönderilmiştir. Söz konusu bu ticari ilişkiler 3. yüzyıla kadar

gitmektedir (Schafer, 2021, s. 326, 339). Doğu ve Batı Türkistan ayrıca yünleri açısından meşhurdur ve bu coğrafyada dikkate değer bir yün sanayi geliştirilmiştir. Türkler, bez dokumaları için ise kendir yetiştirmişlerdir (Schafer, 2021, s. 328). Uygurların yerleşik döneminde görülen Çin ile sınır ticareti geleneği Köktürkler döneminden beri devam etmiştir (İzgi, 1978, s. 98).

Eski Türkler inanç bağlamında da konar- göçer geleneklerini yer yer devam ettirmişlerdir. Çelepi, eski Türklerin bazı inanç geleneklerini doğa üzerinden inşa etmelerini biyoetik açıdan doğa kültlerine bağlılık ve saygı olarak tanımlamıştır (2020, s. 5, 9). Türkler tabiat olaylarını insan gücünün ötesinde görmüşlerdir. Tabiat olaylarında gizli kuvvetler yanında dağ, su, mağara, ağaç, orman, deniz gibi doğa unsurlarına da büyük saygı duymuşlardır. Aynı zamanda doğadaki her unsurun ruhu olduğuna da inanmışlardır (Kafesoğlu, 2009, s. 302). Türkler, doğa olaylarına gerçekçi bir bakış açısıyla yaklaşıp kendilerine uydurarak onun üstesinden gelmeyi başarmışlardır (Ögel, 2022b, s. 449-450). Zaman ve mekân bağlamında bir gerçeklik zeminine oturtulan doğa ve tabiat, Türklerin toplumsal, kültürel ve inanç hayatlarına tesir etmiştir (Ögel, 2022a, s. 55). Ayrıca Türklerin doğa ve tabiat olaylarını bilgi ve gerçeklikle aşması geleneksel tarihî metinlerde sıkça rastlanan yolculuk motifleri olarak karşımıza çıkmıştır.

Sosyal ve kültürel faaliyetlere bakıldığında yerleşik yaşam içerisinde Uygurlar farklı inançları benimsemiş olsalar da bütün bunların temelinde geleneksel konar-göçer yaşamın gelenekleri yer almıştır (Çandarlıoğlu, 2013, s. 37). Nitekim, Uygurlardaki 840 yılından sonraki gelişimler daha Köktürkler döneminden itibaren de görülmüştür (Divitçioğlu, 2016, s. 206). Tonyukuk zamanında Köktürkler arasında Budizmin yayılmaya başlaması, Mani ve Hristiyanlık inançlarının az da olsa faaliyet göstermesi “*Türklerin karakteristik dinsel hoşgörüsü*” (Sinor, 2019, s. 422-423) olarak algılanmış olsa da 840 yılından sonra Uygurlar arasında Maniheizm de yayılamamıştır. Fakat buna karşılık Türklerin eski tabiat inanç gelenekleri Uygurlar arasında yaşamıştır. Uygurların geçmişten gelen gelenekleri sürdürme konusundaki düşüncelerini sıralayan Mackerras’a göre geçmişin Uygurlardaki bir başka tezahürü ise Ötüken’e karşı duyulan saygıdır. Buna göre Uygurların farklı bir inanç ve gelenekten adapte ettiği Mani metinlerinde geleneksel Türk dininde mukaddes sayılan Ötüken için saygılı bir dil kullanıldığını belirtmiştir (Mackerras, 2019, s. 448-449).

İslâmi dönem ve sonraki eserlere bakıldığında konar-göçer hayatın izleri Türk etnisitesi olarak belirirken, 840 yılında Kırgızların baskısıyla dağılarak Koço ve Turfan'da Maniheizm ve Budizm inanışlarını benimseyen Uygurların Türkçeye adapte ettikleri eserlerde de konar-göçer hayatın izlerini görmek mümkün olmuştur. Şüphesiz, Maniheizm ve özellikle de Budizm inanışlarının etkisiyle Uygur Türklerinin sosyal, ekonomik ve toplumsal kültüründe değişiklikler meydana gelmiştir. Bu dönemde Uygurların Koço'da 840 yılından sonra yerleşik hayata geçtiklerinde Soğdlardan aldıkları ve kendilerine uyarladıkları alfabe ile sutra, vinaya veya çatık gibi Budist metinleri Türkçeye adapte ederek meydana getirdikleri felsefi, dinî ve edebî eserler Uygur Türkçesinin söz konusu terminolojileri ne derecede karşılayabileceğini ortaya koyan en somut örnekler olmuştur (Grousset, 2022, s. 153).

İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens hikâyesi de Budizm inancının etkisi altında adapte edilmiş çatık türünde hikâyedir. Hikâyede iyi kalpli prensin bütün canlılara yardım etmek üzere Çintamani incisini ele geçirmek için çıktığı maceralı yolculuk anlatılmıştır. Hikâye, sosyal yapı, teşkilatlanma, yer ve gök iyeleri, iktisadi faaliyetler açısından konar-göçer geleneklerden izler barındırmıştır. Bu geleneklerin tarihi metinlerde yer alması yeni alan yazın çalışmalarında biyoetik izler olarak anılmıştır. Makalenin giriş kısmında konar-göçer gelenekler hakkında ayrıntılı bilgi vermeye çalışmamızın nedenlerinden biri de Budist çevrede yazılmış bir eserdeki geleneksel konar-göçer izleri tespit etmek için zemin hazırlamaktır. Her ne kadar 840 yılından sonra Uygurların yaşantılarında birtakım değişiklikler olsa da konar-göçer geleneklerini bırakmamışlardır. Bununla birlikte özellikle sosyal ve ekonomik anlamdaki değişimler Köktürklerden itibaren görülmüştür. Hikâyenin Budist terim ve terminolojisi yanında Türklerin geleneksel konar-göçer yaşam izlerini de barındırdığı görülmüştür.

2. BİYOETİK

1960 ve 1970'li yıllara baktığımızda biyoetik, ahlak olarak tanımlanan etiğin biyoloji bilimiyle disiplinler arası bağlamında birleştirilmesiyle meydana gelmiştir. Potter, doğa bilimleri ile beşeri bilimler arasında yeni bir köprü kurarak biyoetiğin çalışma alanının çoğalabileceğini vurgulamıştır (Baydar, 2021, s. 296-297). 1927 yılında biyoetiğin disiplinler arası ve canlı- merkezci niteliğini ortaya koyan Jahr'a göre biyoloji sadece hayvanlar ve bitkileri değil antropolojiyi de içine almıştır. Çıkış noktası olarak da modern psikolojinin insanlar dışında bitki ve hayvanlarla da ilgilenmesini göstermiştir. Dolayısıyla biyoetik, sadece insanlara karşı değil, bütün

canlılara karşı sorumluluk sahibi olmuştur (Bayrakdar, 2021, s. 301). Biyoetiğin bu yanı ekoeleştirelinin alt alanı olan derin ekolojiyle de yakından ilgilidir. Dünyadaki büyük savaşların getirdiği siyasi, sosyal ve kültürel gelişmelerle birlikte tıp, eczacılık, biyoloji, genetik disiplinleriyle ilgili görülen biyoetiğin çalışma alanları artmıştır. Biyoetik, insanlar yanında çevre ve hayvanlarla ilgili konuları incelemekle birlikte tıp ve biyomedikal etik ile eş anlamlı kullanılsa da aslında çalışma alanı çok çeşitli bir disiplindir (Aşar, 2017, s. 75, 81; Yıldız, Kaya ve Şahinoğlu, 2021, s. 250-251; Baydar, 2021, s. 295).

Biyoetik çalışmalarının temeli ekoeleştireli kuramına dayandırılmıştır. Ekoeleştireli çalışmaları ilk başta insan merkezci yaklaşımların dünyada yarattığı tahribatın edebî çalışmalara uyarlanmasıyla ortaya çıkmıştır. Garrard'ın ekoeleştireli yaklaşımlardan biri olarak tanımladığı derin ekolojiye göre önemli olan dünyadaki insan dışı yaşamın refahı ve gelişmesidir. Doğa ve çevrenin değeri, insana hizmet edip etmemesinden bağımsızdır. Dolayısıyla insan ve doğa içselleştirilmelidir (2016, s. 42). Derin ekoloji ise *“doğanın insan tarafından ötekileştirilmesini, insanın kendisini doğadan ayrı ve üstün bir konumda değerlendirmesini ve doğanın hammadde kaynağı olarak bilinçsizce sömürülmesini eleştirir”* (Opperman, 2012, s. 20-21). Fakat temelde canlı-merkezcilik düşüncesini paylaşımlarına rağmen, her iki kavram da birbirinden farklıdır. *“Ekoeleştireli, doğanın eserde yer almasını, doğanın esere olan izdüşümünü ve bunların arkasındaki mesajları disiplinler arası çalışmalarla çözümler. Biyoetik ise yazınsal eserleri doğanın korunması hakkında içerdiği normlar açısından inceler”* (Çelepi, 2020, s. 128). Bugünkü ekoeleştireli ve biyoetik çalışmalarının ana düşüncesini tarihsel çizgide arayabiliriz. Çünkü biyoetiğin savunduğu görüşler aslında insanlığın var oluşundan beri temas ettiği geleneksel inançlarla uyuşmaktadır. Hatta bu geleneksel inançlar tarihte doğa ve çevre ile yakın bir ilişki içinde olmuştur. Bugün bu düşüncelerin pek çoğu ilkel olarak nitelendirilmiştir. Fakat yapılan çalışmalarla birlikte bu inanç ve felsefelerin düşünce tarzları biyoetiğin geçmişteki ilk izdüşümleri olarak tanımlanmıştır (Yıldırım ve Çobanoğlu, 2009, s. 103).

Ekrem'in Kutadgu Bilig'de değerler eğitimi açısından ele aldığı biyoetik, insanların ve toplumların, insan olsun veya olmasın kendinden başka bütün canlılara olan davranışlarının etiğe uygunluğunu belirleyen bir disiplindir (2020, s. 335). Biyoetik, iyiyi gerçekleştirmede, toplumsal hayatı düzenlemede, insanların ve toplumların tutum ve davranışlarının iyi veya kötü yönde değerlendirilmesini sağlayan evrensel normlardır (Ekrem, 2020, s. 344-345).

Eski Türk topluluklarının doğa ve tabiat ile olan ilişkisini ekobiyolojik betimlemelerle iktisadi bağlamda inceleyen Divitçioğlu, doğayı bir dolaşım sistemi içerisinde insan ve insanların hizmetinde bir nesne olarak tanımlamıştır. Doğa tarafından çoğaltılan hayvan ve bitkiler budun tarafından edinilecek ve oba içerisinde üretim malzemesi olarak kullanılacaktır. Ekobiyolojik veya ekolojik uygunluk adını verdiği bu dolaşımın farklı tezahürlerine doğayı muhafaza etme geleneklerinde, üretim süreçlerinde ve kutsal törenlerde yer verildiğini vurgulamıştır. Divitçioğlu, Türklerin ekolojiye uyma çabaları içinde “*avlak ve otlakları sınırlama, ark açma, hayvan neslinin ıslahı gibi doğrudan veya doğanın bir uzantısı olarak nesnenin üretimi gibi dolaylı faaliyetlerden*” (2016, s. 203) de haber vermiştir. Çünkü, ekobiyolojik uygunluğu iktisat faaliyetlerindeki yeniden üretim süreçleri için önemli bir adım olarak görmüştür (Divitçioğlu, 2016, s. 202-204).

3. İYİ KALPLI VE KÖTÜ KALPLI PRENS HİKÂYESİ'NDE KONAR-GÖÇERLİK BAĞLAMINDA BİYOETİK BETİMLEMELER

3.1. Ekonomik Faaliyetler

3.1.1. Hayvancılık

Eski Türklerde at, sığır ve koyun yetiştiriciliği önemli bir ekonomik faaliyet olmakla birlikte geleneksel gıda maddelerini de bunlar oluşturmuştur (Kafesoğlu, 2009, s. 318). Konar-göçer bağlamında Türk biyoetiği hikâyede kendini hayvancılık açısından göstermiştir. Hikâyede halkın geçim kaynaklarından biri de hayvancılıktır. Sığır ve domuz yanında at ve koyun etinin geleneksel pazarlarda satıldığı anlaşılmıştır. “*takı yime kördi amarı tnl(t)glar yunt ud çokar koy lagzın ul(a)tı tnlıglarığ ölürür terisin soyar kan ögüz akıtar etin kanın satar anın öz igidür*”. “*Birçok insan atları, sığırları başlarına vurarak öldürüyor, koyun, domuz ve diğer canlıları öldürüyor, derisini yüzüyor, kan nehri akıtıyor, etini kanını satıyor, onunla geçimlerini sağlıyorlar*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 59). İyi kalpli prens ise bu durumdan oldukça etkilenmiştir. İnsanın çevreye karşı tutumunun metindeki ifadesiyle ilgilenen ekoeleştireciye göre hayvanlar doğal yaşama uygun şartlarda üretim sürecine alınamamıştır. “*tarığ taryu amarı tnlıglarığ kuşçı keyikçi balıkçı avcı torçı tuzakçı bolup anyıg kılınç kılur tnlıglarağ ölürür*”. “*(Çiftçiler) tarlayı sürerken; (öte yandan) kuş avcısı, yaban avcısı, balık avcısı, ağ ve tuzakla avlanan avcılar (canlılara) zulmediyorlar; canlıları öldürüyorlar*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 57). Geleneksel yerleşik yaşamı çok yansıtmayan betimlemeden görüldüğü üzere Uygurlar koyun veya sığır yanında at, domuz, kuş, balık, geyik etlerini de ekonomik bir araç olarak görmüşlerdir. Fakat, fillerin kullanımı, betimlemeler insanın doğayı ehlileştirilmesini olumsuz şekilde göstermiştir. Günlük

hayatta geçim kaynağının da ötesinde sürekli artan koyun ve büyük baş gibi hayvanlar zenginlik kaynağı olarak görülmüştür. “*Koy yılki igidser yılıña aşılır bay bolur*”. “*Koyun ve at beslenirse yıldan yıla (hayvanların) sayıları artar, (kişi) zengin olur*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 75). Saraydaki tecrübeli kişilerin iyi kalpli prense maddi kaynak arayışı için bulunduğu bu öneri de o dönemde hayvancılığın Uygur Türklerinin en önemli geçim kaynağı olduğunu göstermiştir.

3.1.2. Tarım

Konar-göçer bağlamda Türk biyoetiğinin hikâyedeki görünümünden olan toprak işleri ve tarım, halkın geçim kaynaklarından biridir. “*tarıĝ tarıyu amarı tınlıĝlarıĝ kuşçı keyikçi balıĝçı avçı torçı tuzakçı bolup anyıĝ kılınç kılur tınlıĝlaraĝ ölüür*”. “*(Çiftçiler) tarlayı sürerken; (öte yandan) kuş avcısı, yaban avcısı, balık avcısı, aĝ ve tuzakla avlanan avcılar (canlılara) zulmediyorlar; canlıları öldürüyorlar*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 57). Uygurların 840 yılından sonra tarım arazileri bakımından verimli Beşbalık ve Turfan bölgelerine dağılmalarıyla birlikte tarım, ticari geleneğin önemli bir parçası olmuştur. Köktürkler döneminde olduğu gibi Çin ve Türk ticari heyetleri bu dönemde de karşılıklı ziyaretleşmeye devam etmiştir. Hikâyede sarayın tecrübeli kişilerinin iyi kalpli prense yaptıkları ikinci öneri de toprağı işlemek olmuştur. Tohumdan gelişen tarla ürünleri ve ekinlerin insanları ekonomik anlamda zenginleştireceğini söylemişlerdir. “*Biri ayur kazganç neĝ tarıĝ tarımakta edĝü yok kim bir tarısar miĝ tümen bolur.*” “*Biri (şöyle) der: Kazanç konusunda tarla ekmekten iyisi yoktur: Kim bir (defa ekin) ekerse o (ekin) sayılamayacak kadar çok hale gelir*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 75). Bu hikâyede toprak, toprağı işlemek insanın doğayı yaşamına uyarlama ve sürdürülebilir kılma geleneklerinden biri olmuştur. Hikâyeden anlaşıldığı kadarıyla o dönemde Uygur Türkleri, toprağı sürdürülebilir kılarak doğayı bir anlamda ekonomik faaliyetlere dahil etmiştir. Nitekim, hikâyenin giriş kısmında bir kent veya kasaba kurgusu içinde halkın toprak ekim faaliyetleri betimlenmiştir. Böylece toplumsal ekonomi bağlamında Türk biyoetiğinin bir başka görünümü hikâyede kentin içinde ve dışında yapılan tarım faaliyetleri olmuştur. “*Balıĝ taştın tarıĝçılaraĝ körür erti. Kuruĝ yirig suwayu öl yirig tarıyu kuş kuzĝun suĝar yorıyur sansız tümen özlüĝ ölüür.*” “*Şehrin dışında çiftçileri seyrediyordu. (Çiftçiler) kuru toprağı suladıktan sonra ıslanan toprağı sürerken (orada) kuşlar mütemadiyen gagalayarak milyarlarca canlıyı öldürüyorlar*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 56-57).

3.1.3. Dokumacılık

Toplumun günlük yaşam tarzını yansıtan bir kesitle başlayan hikâyede tarım ve hayvancılık gibi ekonomik faaliyetlerin yanında kirman çevirme, yün eğirme, kendir eğirme, bez ve kumaş dokuma gibi el sanatları ve dokumacılık üretim gelenekleri yer almıştır. Hikâyede çiftçilik ve hayvancılık yanında iktisadi yönü en fazla öne çıkarılan üretim geleneklerinden biri el sanatları olmuştur. “*Amarı tınlıklar çıgrı enjirer yün enjirer kintir enjirer böz bertetip kıars tokıyur. Tağı yime adruk uzlar kentü kentü uz işin işleyür. Adruk adruk emgek emge emgenür.*” “*bazı insanlar kirman çeviriyor, yün eğiriyor, kendir eğiriyor, (tezgahta) bez (ve) kumaş dokuyorlar. Ve yine diğer ustalar da kendi zanaatlarını icra ediyorlar. Türlü türlü sıkıntı çekiyorlar*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 58- 59). Hikâyede zenginleşmek için prene sarayda verilen bir diğer öneri de ticaret olmuştur. Bu ticareti de üretilen hayvansal veya bitkisel ürünlerin Çin gibi farklı ülkelere pazarlanması şeklinde okuyabiliriz. “*Biri ayur öntün kidin satıkka yulukka barsar bay bolur.*” “*Biri (şöyle) der: (Kim) doğuya (ve) batıya ticaret yapmaya giderse, (o kişi) zengin olur*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 76). Her ne kadar bir hikâye söylemi içerisinde bu konu verilse de Uygurların ekonomik faaliyetleri içerisinde ticaret söz konusu olmuştur. Bu faaliyetlerin sadece yerleşik yaşama ait olduğu düşünülse de konar-göçer Türkler, Hunlardan itibaren tarım ve hayvancılık yanında zanaat işleri, pamuğa ve yüne dayalı üretim yapmışlardır. Bez dokuma gelenekleriyle birlikte giyecek üretmek için de kendir (kenevir) yetiştirilmiştir (Kafesoğlu, 2009, s. 319). 840 yılından sonra da Uygur Türkleri kenevir ve pamuk gibi dokudukları eşyaları geleneği bozmadan Çin’e ihraç etmişlerdir. O dönemde Uygur Türklerinin pamuklu kumaşları Çin’in ipekli kumaşlarından daha fazla rağbet görmüştür. Söz konusu ihraç faaliyetleri bu dönemde daha fazla görülmüştür (Schafer, 2021, s. 338- 339; İzgi, 1978, s. 103- 106). Bu ticari gelenek kuşkusuz eski Köktürklerden itibaren konar-göçer gelenekler üzerinde yükselmiştir. Ticaret hacminin büyük bir kısmını oluşturan dokuma eşyalar ve kumaşlar konar-göçer geleneğin mirasıdır. Dokumacılık faaliyetleri konar-göçer bağlamdaki Türk biyoetiğinin sürdürülebilirliğinin en somut örnekleri olmuştur. Geleneksel Türk dokumacılığı doğadan elde edilen bitkisel ürünlerin canlı- merkezci bir anlayışla dönüştürülmesinin ya da Türklerin doğaya olan saygısının önemli örneklerinden olmuştur.

3.2. Yönetim

Budist gelenek çevresinde yer alan bu hikâyede hayvancılık, tarım ve dokumacılığın oluşturduğu iktisadi faaliyetler yanında yönetim sistemi de konar-göçer geleneklerle benzeşmektedir. Geleneksel yönetim sisteminde kağanın toprakların, kaynakların, sürülerin, otlakların, suların, avlak ve yaylakların üzerinde de özel mülkiyet geleneği vardır. Bu gelenekler Bayan Çor döneminde Uygurlarda da yer almıştır (Divitçioğlu, 2005, s. 208-209). İyi kalpli prensin halka sürekli para dağıtması nedeniyle ortaya çıkan durumlardan kralın haberdar edilmesi üzerine kral, oğlunun isteğinin kabul edilmesini salık vermiştir. Hatta hazine zayıflamasına rağmen oğlunun ölümlü yere gitmemesi için devlet gelirlerinin bu iş için kullanabileceğini belirtmiştir. Eski Türk yazıtlarında görüldüğü üzere Türk hükümdarlarının ekonomi ve üretim faaliyetlerini etkilemese de varlıklı kişiler olmuştur (Divitçioğlu, 2005, s. 208-212). Söz konusu örnek de bu anlayışı doğrular şekilde başlamıştır. *“kañ kazğansar oğlı üçün timez mü köñül(l)üg birzün köñlün bertmenler. Ötürü küniñe tdığsız birdi.” “Hanın kazandığı oğlu için(dir) de(n)mez mi? (Oğlumun) gönlü(nün istediği) verilsin, gönlünü incitmeyin. Ondan sonra her gün hiçbir mânia olmaksızın ihsana devam ettir”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 68). *“ötrü kan oğlu tiginke inçe tip y(a)rılıkadı amrak ögüküm meniñ ilte kazğançım sizin ermez mü. Amtı köñülçe alıñ barça buşı birin Ne üçün ölüm y(i)rke barır siz.” “Sonra han oğlu Şehzade’ye şöyle buyurdu: Sevgili yavrum! Ülkedeki kazandıklarım (zaten) sizin değil mi? Şimdi isteğiniz kadar alın; hepsi(ni) sadaka olarak verin. Niçin ölüm(cül) yere gidiyorsunuz”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 79).

Bunun yanında hazineler krala zenginlik ve servetin günden güne azaldığı ve devlet kurumlarının varlığını sürdürmede zorlandığının uyarısını yapmışlardır. Bir anlamda sarayda bir teşrifat ortamı oluşturulmuştur. *“Teñrim ilig törüg ağı barım tutar ağı barım alkınsar il törü neçük tutar biz teñrim.” “Efendim, devleti (ve) töreyi varlık (ve) zenginlik, ayakta tutar. Varlık (ve) zenginlik tükenirse devleti (ve) töreyi nasıl (ayakta) tutarız, efendim?”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 69). Geleneksel ve modern toplumlarda olduğu gibi eski Türk toplumlarında da ekonomik faaliyetlerin ve zenginliğin bir devletin sürdürülmesinin temel unsurlarından biri olduğu düşüncesi karşımıza çıkmıştır. İkinci bir uyarıda ise kral farklı bir önlem alarak hazinelerini farklı bir yere göndererek durumu oğlunun kendiliğinden anlamasını istemiştir. *“ötürü tegin inçe tip sakıntı ağıcı erser meniñ ol kañım kan bodu(n) kutlug tiliñe korpup inçe y(a)rılıkadı” “Sonra Şehzade şöyle düşündü: Hazineler zaten benimdir. Babam kağan halkın dualı ağzından çekinip öyle buyurdu, herhalde”* (Tulum ve Azılı, 2015,

s. 72). Bu parçada “*halkın dilinden çekinmek*” ifadesiyle Kağanlık yazıtlarındaki yöneticilerin halka hesap vermesi düşüncesi örtüşmektedir. Eski Türk devlet teşkilatında devlet başkanı halktan ve ülkeden birinci derece sorumlu olmuştur (Kafesoğlu, 2009, s. 266). Bu gelenek Uygurlarda da devam etmiştir. “*kañım ilig tilke kirmezün öz kazğançım üze edgü kılınç kılayın tip sakıntı*” “*Han babam dile düşmesin kendi çabamla iyi şeyler yapayım diye düşündü*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 73). İyi kalpli prensin babası kralın eleştirilere uğrayacağını bilmesi de yöneticinin halka karşı sorumlu olduğunu göstermiştir. Daha sonra iyi kalpli prens halkına daha faydalı olabilmek için zengin olmanın yollarını aramıştır. Saraydaki tecrübeli kişilere danışarak bu konuda onlardan yardım istemiştir. “*Anta ötrü atl(t)ğ yüzlükke inçe tip ay(t)t(t)ı neçükin ağı barım kazğansar üküş bolur.*” “*ondan sonra ileri gelen kişilere şöyle dedi: (İnsan) serveti (ve) malı ne şekilde elde ederse (dilediğinden) çok olur?*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 74). İyi kalpli prensin babası eleştirilere uğramasın diye farklı kazanç yolları araması ve bu durumu tecrübeli kişilerle paylaşması onun sorumluluk sahibi olduğunu göstermiştir. Ayrıca ailesine bu bağlamda eleştiri gelmesini istememesi de aile bağlarına verdiği önemi göstermiştir. İyi kalpli prensin sarayda ekonomik bir kazanç sağlama konusunda tecrübeli kişilerle görüşmesi de bir anlamda “ihtiyarlar meclisi” veya “bakanlar kurulu” (Kafesoğlu, 2009, s. 260) düşüncesini akla getirmiştir. Çünkü hükümdar ve oğluyla birlikte hazineler de ön planda olmuşlardır. Hatta olabilecek tehlikeye karşı da hazineler başka bir yere gönderilmiştir. Bu gösteriyor ki Köktürklerde olduğu gibi Uygurlarda da hükümetten ayrı olarak siyasi, iktisadi, askeri, kültürel meselelerin görüşüp kararlaştırıldığı bir meclis yer almıştır (Kafesoğlu, 2009, s. 261). Hikâyede kral nasıl halka karşı sorumluydu yönetici ailesinden olan herkes için devlet normları bağlayıcı olmuştur. İyi kalpli prens okyanus diyarına gitmek için kendisine izin verilmesi gerektiğini vurgulayarak bir anlamda kanunun kendisini de bağladığını bildirmiştir. “*Y(a)rl(t)k bolzun tıdmazun barayın tip ötünti.*” “*Ferman buyrulsun, (kimse) engellemesin (de) gideyim.*” diye arz etti (Tulum ve Azılı, 2015, s. 83). Bu parça da hukuki hak ve yetkileri olan ve bu emirleri gerçekleştirme yetisine sahip olan devlet kavramını akla getirmiştir (Kafesoğlu, 2009, s. 248).

3.2.1. Toplumsal Tabakalaşma

Konar-göçer kültürde veya geleneksel olarak Eski Türk toplumunda Yunan ve Roma devletlerinde olduğu gibi sınıfsal bir sistem olmamıştır. “*Bozkır kültüründe özel mülkiyet ve hür çalışma esasında gelişen sosyal gelenekler zamanla töre hükümleri halinde kesinlik kazanmıştır*” (Kafesoğlu, 2009, s. 239- 240). Herkes kabiliyet ve

çalışkanlığına göre her makama yükselmiştir. Hikâyede yöneticiler ve halktan oluşan bir toplum söz konusu edilmiştir. Göze çarpan en büyük ayırım kralın zengin- yoksul ayırımı olmuştur. İyi kalpli prensin günlük yaşamda kent meydanında gördüğü bazı ekonomik faaliyetlerin hayvanları keserek, öldürerek, kan akıtarak yürütülmesi onu olumsuz yönde etkilemiştir. Bu yoksulluğu ortadan kaldırmak istemiştir. Bunun hangi yolla aşılacağını veya toplumda neden yoksulluğun olduğunu babasına danıştığı zaman, kral da zenginlik ve yoksulluğun yaratılıştan itibaren var olduğu cevabını vermiştir. “Amrağ ögüküm yir t(e)ñri törümişte berü bay y(i)me bar yoğ çığay y(i)me bar kayusıña emgekte ozğurğa sen.” “Sevgili yavrım yer gök yaratıldığından beri zengin de var, yoksul da var. Hangi birini eziyetten kurtaracaksın” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 63). Bu cevaba karşılık prensin bütün insanları yoksulluktan kurtarma düşüncesi ve bu konuda kimse arasında ayırım yapmaması da Türklerdeki cihan hakimiyeti düşüncesiyle benzeşmektedir (Kafesoğlu, 2009, s. 267).

3.2.2. İdiş

Ekonomi içindeki “değiş ve dolaşım” olarak adlandırılan faaliyetlerin bir farklı görünümü de eski Türk topluluklarındaki önemli bir iktisadi görev olan “ıdış” geleneğidir. Düğün, ergenlik töreni, doğum ve ölüm gibi geçiş ritüellerinde insanların kendi arasında ıdış geleneğini sürdürmeleri veya oğuş boy veya beylerinin üretilen ürünü çağrılı konuklara üleştirerek veya yağmalatarak dağıtmasının temelinde bir tür armağanlaşma veya karşı ödülleme vardır. Bereket ve uğurun simgesi olan ıdış, toplumda üretilmiş malların değiş ve dolaşımını sağlamıştır. Dolayısıyla burada “ıdış”ın kutsal ve mistik işlevi de ön plana çıkmıştır (Divitçioğlu, 2005, s. 203- 205). İdiş geleneği “paralı ekonomiyeye geçmemiş göçebe çoban gibi boylarda geleneksel olarak gerçekleştirilen armağan biçimi” (Divitçioğlu, 2005, s. 208) olarak tanımlanmıştır. Eski Türklerde geleneksel bir hediyeleşme olan “ıdış” hikâyede dolaylı olarak karşımıza çıkmıştır. Halkın hayvanları keserek, öldürerek geçimini sağlamasına üzülen iyi kalpli prens halka hazineden her gün para dağıtmaya başlamıştır. “Ötürü küniñe tıdırsız birdi.” “Ondan sonra her gün hiçbir mânia olmaksızın ihsana devam etti” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 68). Ol edgü kü at tört bulurda yadıldı. Küniñe kol(t)ğuçular üzülmedi takı adın ağ(ı)lık koltı yime birdi. Küniñe ayıña munçulayu birip ağ(ı)lık takı ağı barım azkına kaltı. “O iyi ün (ve) ad dört bir yana yayıldı. Gün geçtikçe dilenciler(in ardı arkası) kesilmedi ve hazineden daha fazla istediler, (Şehzade) vermeye devam etti. Her gün her ay böyle verdiğinden hazine ve mal mülk oldukça azaldı” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 66). “Karşılıklı göndermek, göndermekte yarış etmek” (Clouston, 1972, s. 73) anlamlarındaki ıdış sözcüğü, sözleşme belgelerinde “ödeme” (Ayazlı, 2016, s.

119) anlamında da geçmiştir. Konar-göçer gelenekte kazanılan malların geçiş ritüellerinde bir araya gelinerek üleştirilmesi ve bu durumdan bir karşılık beklememesi söz konusu olmuştur. Konar-göçer toplumlarda müstakil kültürün ifadesi olan “ıdış” sözcüğünün zamanla “ödeme” anlamına gelmesi Uygurların iktisadi faaliyetlerinde konar-göçer geleneklerden birinin devam ettiği düşüncesini akla getirmiştir. Hikâyede prensin veya kralın hazineden ödenen para için bir karşılık beklememesi, yani bu dağıtımın karşılıklı bir iktisadi bir rolünün olmaması da prensin halka dağıttığı paraların bir ıdış geleneğini yansıttığı görüşünü güçlendirmiştir.

3.2.3. Geleneksel Aile Yapısı

Konar-göçer toplumların en önemli yapı taşlarından biri de ailedir. Eski Türk kültüründe uruk, boy, bodun, devlet şeklinde ilerleyen toplumsal yapılanmanın ilk ve en önemli unsuru ailedir. Hikâyede de Buddha anlayışı yanında konar-göçer aile geleneğini destekleyen söylemler yer almıştır. “Közünür at burkan ög kaç titir kayu kişi ög kaç köñlin b(e)rtser ol tınlıg tamuluk bolur. Oğul kızka sanmaz. Men amtı ög kaç köñlin bertmeyin.” “Burkan adının tecessüm etmiş şekline anne baba denir. Kim ana babasının gönlünü incitirse o kişi cehennemliktir. Evlattan sayılmaz. Ben şimdi ana baba gönlünü incitmeyeyim” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 72- 73). Her ne kadar anne ve babaya saygı Budist inanç unsurunun gerekliliği gibi görülse de eski konar-göçer Türk devletlerinde de aile yapısına önem verilmiştir. Anne babaya karşı saygıda kusur edilmemiştir. Konar-göçer toplumlar kendi içlerindeki yaş almış kişilere değer vermişlerdir. Onların bilgi ve tecrübelerinden mutlaka faydalanmışlardır. Bu bağlamda okyanusa defalarca gitmiş kılavuz kaptan, konar-göçerlik bağlamında yol göstericilik veya kurtarıcılık motifini karşılamıştır. “Ol ödün tiğın özi barıp kolın yetip içgerü kaçı kan tapa kiğürdi. Kaçı kan inçe tip yarlıkadı birkiye amrak oğlumın sizeye tutuzur men asan tükel kelürünj tip yarlıkadı.” “O zaman Şehzade (bizzat) kendisi gidip (kılavuzu) kolundan (tutarak) beraberinde götürüp Han babasının huzuruna getirdi. Han babası şöyle buyurdu: Biricik sevgili oğlumu size emanet ediyorum. (Onu) sağ salim geri getirin diye buyurdu” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 90- 91).

3.2.4. Ad Alma

Hikâyede iyi kalpli prens ideal insan özellikleri göstermiştir. Fakirliği ortadan kaldırmaya çalışan prens bunu kendi kazancıyla sağlamak istemiştir. Bu yolda toplumsal ve ekonomik kural ve kaidelere de uymuştur. Babasını üzmeden ve ona söz getirmeden toplumsal bir görevi başarmak istemesi iyi kalpli prensi geleneksel Türk destanlarındaki kahraman tipi şeklinde okumaya imkân vermiştir. Bunun

yanında iyi kalpli prens kardeşi tarafından kıskançlığa da maruz kalmıştır. Çintamani incisini bulmak için çıkılan yolculuk sonrası kardeşi tarafından gözlerinin kör edilmesi üzerine iyi kalpli prensin yolu başka ülkelere düşmüştür. Fakat iyi kalpli prens, kötü kalpli kardeşine bir zarar gelmesin diye geldiği ülkede kendi isteğiyle ailesinden bir dönem uzakta kalmıştır. İyi kalpli prens, misafir kaldığı yabancı diyarlarda da kendi ülkesinde olduğu gibi diğer insanların iyiliğini ve güvenliğini düşünmüştür. Budist çevrede verilen bu eserdeki iyi kalpli prensin kahraman tipi özelliğini devam ettirmesi Kafesoğlu tarafından da psikolojik bir arka plana dayandırılmaktadır. *“kañım ilig tilke kirmezün öz kazğançım üze edgü kılınç kılayın tip saķıntı” “Han babam dile düşmesin kendi çabamla iyi şeyler yapayım diye düşündü”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 73). *“Y(a)rl(ı)k bolzun tıdmazun barayın tip ötünti.” “Ferman buyrulsun, (kimse) engellemesin (de) gideyim.” diye arz etti* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 83). Prens bu istekleri eski Türk devlet geleneklerinde bey olabilmek için kan dökmek dışında açları doyurma ve çıplakları giydirme (Kafesoğlu, 2009, s. 243) düşüncesiyle örtüşmektedir. *“Amtı m(e)n bu erd(i)ni birle barsar m(e)n kamağ tınlıqlarķa artuķ as(t)ğ tusu kılı umağay m(e)n sizler barıñlar m(e)n bu muntuda yigrek çintamani erd(i)ni alğalı barayın kim kayu tınl(ı)ğlarķa tözü tüketi as(t)ğ tusu kılı usar m(e)n.” “Şimdi ben bu incilerle birlikte gidersem tüm canlılara ziyadesiyle faydalı olamayacağım. Sizler gidiniz. Ben burada hepsinden değerli Çintamani incisini almak için gideyim de bütün canlılara tam anlamıyla fayda sağlayabileyim”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 103). Hikâyede bu parçalardan yola çıktığımızda iyi kalpli ve kötü kalpli prens arasında liyakate dayalı bir seçim söz konusu olmuştur. Kötü kalpli prens de bu liyakatin en fazla iyi kalpli kardeşinde olduğunun her zaman farkında olmuştur. Hikâyedeki iki kardeş arasındaki karakteristik farklılıkların olaylar ve seçimler üzerinde meydana getirdiği durumlar eski Türklerin yönetim geleneklerindeki liyakat anlayışıyla bağdaşmaktadır (Kafesoğlu, 2009, s. 270).

3.3. Yer ve Gök İyeleri

Eski Türklerin doğal çevre ile kurduğu ilişkilerden biri de yaşam döngülerini saygı çerçevesinde sürdürmüş olmalarıdır. Bu çerçevede Uygur Türkçesi sudur metinlerinin temel konusu yaşam döngüsünün sürdürülmesi merkezinde insan-doğa ilişkisi vardır. Eski Türk inançlarında doğaya ait olan her şey kutsal kabul edilmiştir. Tarih boyunca inanç ve etnisite bağlamında işlev gören kutsal canlı ve cansız varlıklar bu hikâyede kutsal işlevlerinden sıyrılarak günlük hayatın bir parçası olarak değişim ve dönüşüm göstermiştir. Bu değişim hikâyede insan- doğa ilişkinin canlı- merkezci konumdaki bir izdüşüm olarak yer almıştır. *“İçgerülüg edgü yimişig*

kuşlar artatır için turkaru kınka teginür men.” “(Sarayın) içindeki iyi meyveyi kuşlar berbat ettiği için mütemadiyen ceza alıyorum” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 144). Bu bağlamda kuşlar doğal çevrede yaşamlarını sürdürmek için söz konusu yemişlere zarar vermişlerdir. Ekosistem içinde ise ağaçlardaki yemişlerden faydalanmak kuşların da payıdır. Fakat o dönemdeki yiyeceklerin sınırlı olması, yetiştirilmesinin zahmetli olması ihtimalleriyle bu durum insanlara zorluk çıkarmıştır. Bunun karşısında iyi kalpli prensin aldığı önlem ise doğa ve kuşlar açısından zararsız ve insancıldır. *“Anta al çeviş ayu birge m(e)n yimişiniñ kuş kuzgun artatmağay.” “Orada (size bir) hile göstereceğim, meyveni kuşlar berbat etmeyecek”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 146). *“Yimiş söğütin üye birer çınratğu asıñ bir söğüt üye birer çınratğu asañ ışığ bañ kamağ ışığ başın birgerü bañ minin eligde uruñ kuş kuzgun kónsa ışığağ tartğ(a)y men söğüt tepregey kuşlar kónmag(a)y yimişinez artamağay tip tidi.” “her bir meyve ağacının üzerine birer çan asın. (Bu ağaçlara) ip bağlayın. Bütün iplerin ucunu birbirine bağlayıp elime verin. Kuşlar konunca ipi çekeceğim, ağaçlar sallanacak, kuşlar konmayacak; (dolayısıyla) meyveniz berbat olmayacak dedi”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 151). Türkler geleneksel yaşantılarında doğadaki canlı ve cansız hiçbir varlığa zarar vermeden doğayı canlı- merkezci bir biçimde insan yararına uyarlama çabası göstermişlerdir. Bu durum biyoetik açıdan konar-göçer kültürde Türklerin doğaya zarar vermeme gelenekleriyle birlikte okunmuştur. İyi kalpli prensin bulunduğu bu tür pragmatik çareler Türklerin hareketli yaşam tarzlarını doğaya uyarlamalarıyla yakından ilgili olmuştur.

Tarih boyunca Türkler tabiatta gizli kuvvetlerin varlığına da inanmışlardır. Bunlardan bazıları dağ, orman, at, mağara, deniz ve demirdir. Bunların da bir zaman ruha sahip olduklarına inanmışlardır (Kafesoğlu, 2009, s. 302). Uygur Türkçesi metinlerinde de söz konusu unsurlar yer- su iyeleri veya doğa kültleri olarak yerini almıştır. Hikâyede konar göçer kültürün önemseydiği kültürlerden dağ, at, deniz, orman kültleri Türklerin doğaya saygısının kültürel inşası bağlamında yer almıştır. İlk olarak at, sosyal ve günlük hayat bağlamında eğlence unsuru olarak karşımıza çıkmıştır. *“Taşğaru ilinçüke atlanturdu erti.” “(Şehzade’yi) dışarıda gezmek için ata bindirmişlerdi”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 55). Konar göçer ve eski Türk geleneklerinin temel kültürlerinden olan at, hikâyede günlük hayat akışı içinde geleneksel bir eğlence sahnesinde karşımıza çıkmıştır.

Hikâyede insan- doğa bağlamında yorumlanabilecek mitolojik veya destansı motiflerin hâkim olduğu bir parça da yer almıştır. *“Balık kapağda olurur erken kan udçısı biş yüz ud süre önti. Buğası aşnu önüp tiginig yumburu yatğurup tört adağın*

inleyü külitti turdı. Sürüg ud kamağ öntükte tilin yalg(a)p iki közinteki sışın alıp kodtı” “Şehzade şehir kapısındaiken Han’ın sığırmacı beş yüz sığırı sürerek geçti. (Sığırmacın) boğası önce şehzadenin üstüne atılarak devirip yere yatırdı ve dört ayağıyla çiğneyip yere gömdü ve durdu. Sığır sürüsünün hepsi geçtiğinde boğa dilini dolayıp şehzadenin iki gözündeki şişi çıkarıp attı” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 135-136). Sığır, konar göçer Türk toplumlarından ziyade yerleşik yaşamda önemli bir geçim kaynağı olmuştur. Fakat anlatımdaki boğa ise akıllara ilk olarak Uygurlarla bağlantılı bir köken mitini akla getirmiştir (Bayat, 2015 I, s. 183- 185). Hun, Oğuz ve Karahanlılarda yeniden doğuş, ecdat tasavvurlarında yer alan boğanın prensin gözlerini iyileştirmesi insan ve doğa ilişkisini iyileştirme açısından okumamıza imkân vermiştir.

3.3.1. Eşik

Konar-göçer yaşamın en önemli kültürlerinden biri de eşiktir. Eşik kültürü, doğa kaynaklı olması yanında sosyal ve toplumsal anlamda insanların karşısına çıkan zorluklar veya değişimler olarak da eski Türk kültüründe yerini almıştır. Türk mitolojisinde büyük önem atfedilen ve her biri koruyucu iye durumunda olan yıldırım, yağmur, rüzgâr, kasırga gibi doğa olayları da (Bayat, 2007 II, s. 153- 154) eşik motifi içerisinde hikâyede verilmiştir. Tarihsel metinlerde gerçek anlamda kapı ve kapı boşluğu ile ilişkilendirilen eşik, Campbell’in çalışmasında vurguladığı gibi kahramanların gizemli yolculuklarında karşılıklarına çıkan zorluklara karşılık gelmiştir. Kişinin zorlukları yani eşikleri aşması onu bir kahraman yapmıştır (2010, s. 95). Bu durum da Türklerin tarihsel metinlerinin psikolojik alt yapısını oluşturan motiflerden biri olmuştur. Saraydaki tecrübeli kişilerin iyi kalpli prene zengin olmak için gösterdiği dört yoldan sonuncusu okyanus ötesi yolculuktur. “*Tav(a)r kazanmak neş toluy ögüzke kirip köñülteki küsüşin şanturğalı şakınsar” “Dünyalık kazanma hususunda, (kişi) okyanusa açılıp (manevi derinliklere dalıp) gönlündeki (nefsinin yapmaya zorladığı) arzuları kandırmak için tefekkür ederken...”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 77). Bu yolculukta aşılması gereken mertebeler veya eşikleri doğada yer alan hayvanlar, sular, denizler, derin okyanuslar veya gökyüzündeki meteorolojik olaylar oluşturmuştur. İnsanların doğadan, ormandan, ağaçlardan devşirip yaptığı araç ve gereçlerin geçiciliği, insanın doğa karşısındaki acizliği ve çaresizliği geleneksel bir hikâye söylemi içerisinde vurgulanmıştır.

Bir ada ol erür talım balık odug erken şaklanmadın tuşar. Alkünü k(e)mi birle şıñürür. İkinti suvda suv öñlög taglar bar. Kemi süsüp sınır. Kişi alku ölür. Üçünç suvda yekler urup kemi suvğa çomurur.

Törtünç ulug tegzinç kemike kigürür. Suv igriksilür yürür sokušur.
Beşinç tenri topınar qorqınçig yil turur kemi aqtarılur ülür.

Birinci tehlike şudur: Canavar balık uyanikken kişi beklemediği anda onunla karşılaşır. Yolcuların hepsini gemiyle birlikte yutar. İkinci tehlike şudur: suda su renkli dağlar var. Gemi bu dağlara toslayıp parçalanır. İnsanların hepsi ölür. Üçüncü tehlike şudur: suda şeytanlar saldırıp gemiyi suya batırır. Dördüncü tehlike şudur: büyük girdap gemiyi içine alır. Sular fırl fırl dönerek birbirine çarpar. Beşinci tehlike şudur: gökyüzü yarılr, korkunç bir fırtına kopar, gemi ters yüz olur parçalanır (Tulum ve Azılı, 2015, s. 81- 82).

Sayılan bütün bu tehlikelere karşı, doğa karşısında insanın yine doğadan devşirerek meydana getirdiği araçların yetersizliği göz ardı edilerek zenginlik göstergeleri ile doldurulmuştur. *“Yitinç kün tañ adınçig erdini yinçü kemike tükegüçe urup” “Yedinci gün harikulade benzersiz incileri gemiye alabildiğince yükledikten sonra...”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 103). Hikâyede Türklerin tarih boyunca saygı duyduğu doğa ve tabiat unsurları, değerli bir şeyi elde etme konusunda bir mertebe veya eşik olarak yerini almıştır. Tarihî metinlerde de sıkça karşımıza çıkan bu eşikler genellikle okyanus, ırmak, çöl, deniz, kar gibi doğa ve tabiat kaynaklı olmuştur. Hikâyede günlük ve sosyal hayatta sıkça karşılaşılan tabiat olayları imkânsız mitik bir üslupta verilse de prensin iyiliksever gücü ve şansı sayesinde okyanustaki engeller aşılmıştır. *“Tigin kutı ülügi için adasız tudasız kaç kün içinte erdinilig otrukka tegdiler.” “Şehzade(nin) talihi ve kısmeti yaver gittiği için kazasız belasız birkaç gün içinde inci adasına ulaştılar”* (Tulum ve Azılı, 2015, s. 101). Bu ifade de yer alan *“kut ülüg”* ifadesi de içerisinde tedbir ve feraset anlayışını barındıran eski Türk devlet geleneğindeki yöneticiler için kullanılan bir söylemdir. Hikâyedeki bu söylem, *“tabiat olaylarının Türklerin bilgi ve gerçekçiliğiyle aşılması”* şeklinde tanımlanmıştır. Hikâyede bu eşiklerden bahsedildikten sonra hiçbir sıkıntı yaşamadan da gidilecek yere varıldığının haberi verilmiştir.

3.3.2. Göç

Konar- göçer yaşamın temelini oluşturan zorunlu, mevsimlik veya geçici göçler eski Türk kültüründe saygı duyulan en önemli kültürlerdendir. Bu göç motifi hikâyede prensin Çintamani incisini almak için çıktığı okyanus yolculuğunda görülmüştür. Prens haftalarca hazırlanarak yolculuğa çıkması eski Türklerin konar-göçer hayatlarının bir parçası olan göç motifini karşılamıştır. Türkler, tarih boyunca coğrafya ve mevsim şartlarına göre belirli yaşam alanları bulmak amacıyla göç etmişlerdir. Nitekim, göçerlik, göçerevliklik olarak tanımlanan bu durum Türk

boylarının hayvanlarını otlatabilmesi ve yiyecek sıkıntısı çekmemek için benimsediği hayati bir yaşam şekli anlamına gelmiştir (Yılmaz ve Telci, 2000, s. 16-17). Bu konuyla ilgili Türk tarihinde en önemli arketip de Ergenekon destanıdır. Bu destanın içerisinde de kısmen çoğalan nüfusu için yeni yerler arayan Türklerin maceraları yer almıştır. Bu şekilde baktığımızda ise Budist bir çevrede yazılan hikâyede prens öncelikle halkının daha iyi yaşaması ve sonra da yeryüzündeki fakirliği ortadan kaldırmak düşüncesiyle Çintamani incisi için yola çıkmıştır. Dolayısıyla iyi kalpli prensin fakirliği yok etmek üzere yolculuğa çıkması, geleneksel cihan hakimiyetinin yeryüzündeki huzur ve sükûnu sağlama amacıyla da (Kafesoğlu, 2009, s. 253) örtüşmektedir. Örneğin, Oğuz Han toyda hükümdar ilan edildikten sonra daha çok denizlere daha çok ırmaklara diyerek dünyanın fethine hazırlandığını bildirmiştir (Kafesoğlu, 2009, s. 254). “*ol ödün kañı kan yarlık yarlıkadı kim taluyka barayın tiser kirinler oglum tiginke iş bolunlar ne kergekin barça birgey biz kim yirçi suvçı kimiçi bar erser yime kelzün tiginig isen tükel kelürzünler.*” “*O zaman han babası ferman buyurdu. Kim okyanusa gideyim diyorsa huzura gelsin ve oğlum Şehzade’ye yoldaş olsun. Gereken her şeyi vereceğiz. Aranızda kılavuz demirci ve gemici var ise oda gelsin. Şehzade’yi sağ salim getirsinler*” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 41). Kral tarafından okyanus yolculuğu için binlerce insanın meydanda toplatılması da geleneksel bir oba yaşantısının izlerini yansıtmıştır. Oba ise doğayı edinme ve işleme düzeyinde üretim sürecinin gerçekleştirildiği bir üretim birimidir (Divitçioğlu, 2005, s. 196). “*Ötrü bu yarlık işidip biş yüz satıgçı erenler tirilip içgerü ötüğ birdiler. kamağın edgü ögli tiginke kullukka barır biz ölser birle ölür biz kelser birle kelir biz tip ötüğ berdiler.*” “*Bunun üzerine bu fermanı işitip beş yüz tüccar toplanıp saraya müracaat ettiler. Hep birlikte İyi Düşünceli Şehzade’ye hizmete gideceğiz. Öleceksek birlikte öleceğiz, döneceksek birlikte döneceğiz*” diye arz ettiler” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 89). Hikâyedeki bu parça ise eski Türklerdeki teşkilatlanma ve birlik olma geleneğini anımsatmıştır.

4. Değerlendirme

Budist Uygur külliyatı içerisinde yer alan İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi’nde Türklerin konar-göçer kültürlerine ait sosyal yapı, teşkilatlanma, yer ve gök iyelerine duyulan saygı ve iktisadi faaliyet gelenekleri biyoetik açıdan ele alınmıştır. Hikâyede konar-göçer geleneklerin bulunması olağan dışı değildir. Uygur Türkleri 840 yılından sonra her ne kadar yerleşik yaşama geçmeye başlasa da Köktürklerin ve eski Türk geleneklerinin taşıyıcısı olmuşlardır (Çandarlıoğlu, 2013, s. 37). Yerleşik yaşama geçiş düşünceleri ve tehlikeli sonuçlara yol açsa da farklı kültürlerle tanışma faaliyetlerinin Köktürkler döneminden itibaren görülmeye

başlandığı farklı kaynaklarda dile getirilmiştir. Bu durum Uygurların 840 yılından sonraki durumları için de geçerli olmuştur. Uygurlar arasında Maniheizm'in yayılamaması buna rağmen eski Türk gelenek ve inançlarının değerini yitirmemesi (Divitçioğlu, 2016, s. 206; Sinor, 2019, s. 422- 423; Mackerras, 2019, s. 448- 449) Uygurların yerleşik yaşamlarında da konar- göçer geleneklerini her alanda devam ettirdiklerini bize düşündürmüştür. Bunun dışında Uygurların Budist çevrede adapte ettikleri eserlerde de kalıcı bir kültür değişimi meydana gelmemiştir. Mani metinlerinde Ötüken'e saygılı söylemlerin yer alması Mackerras tarafından geçmişin Uygurlardaki tezahürü olarak görülmüştür (Grousset, 2022, s. 153; Mackerras, 2019, s. 448-449).

Bu düşüncelerden hareketle İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi'nde Türklerin geleneksel yaşantısı konar-göçerliğin izleri hayvancılık, tarım, dokumacılık, yönetim, toplumsal tabakalaşma, ıdış, geleneksel aile yapısı, ad alma, eşik ve göç başlıkları altında değerlendirilmiştir. Makalede bu izler geleneksel Türk tarihinde saklı olan biyoetik izler olarak adlandırılmıştır. Bu tür bulgular biyoetiğin de çalışma alanına yer almıştır. Aydemir, geleneksel değerleri barındıran hükümdar tipini biyoiktidar felsefi kuramı açısından incelemiştir (2017, s. 99- 101). Ekrem ise geleneksel yönetim unsurlarını biyoetiğin çalışma alanı olan değerler eğitimi açısından incelemiştir (2020, s. 346). Çelepi ve Demirbilek ise Türklerin geleneksel yönetim sisteminin tarihi metinlerdeki izlerini biyoetik kuramı içinde doğayı uyarlama, etnisite, kültürel, tabiata saygı ve kültürel süreklilik çerçevesinde incelemiştir (2020, s. 10; 2020, 125).

İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hikâyesi'nin ekonomik bağlamında Türklerin tarih boyunca saygı duyduğu hayvanların ve bitkilerin doğaya ve insan yaşamına ne ölçüde adapte edildiği, toplum arasında nasıl sürdürülebilir hale getirildiği Türklerin doğayı algılayış biçimlerinden biri olmuştur. Bu geleneğin Köktürklerin yaşam tarzlarında da var olduğu vurgulanmıştır (Divitçioğlu, 2005, s. 187). Hikâyede günlük hayat içinde geçim kaynağı olmasının yanında hayvancılık, zenginlik kaynağı olarak da görülmüştür. Hikâyede Türk biyoetiği açısından ele aldığımızda genel çerçevede hayvancılık, tüketim metası olarak görülen hayvanların halka ulaştırılması bağlamında geçmiştir. Hikâyedeki bu durum çok pragmatist olsa da Türklerin doğaya karşı bakış açısının bir kısmını oluşturmuştur. Hikâyede kent içinde ve dışında toprak tarımı yapıldığına dair izler görülmüştür. Hayvancılık gibi tarım da yönetimdeki ünvanlı kişiler tarafından zenginliğin kaynağı olarak görülmüştür. Tarım ve toprağı işleme süreçleri hikâyede Türk etnisitesini oluşturan biyoetik unsurlardan

biri olmuştur. Çünkü doğayı, çağa ve topluma uygun hale getirme tutumu yer almıştır. Doğa merkezli tarım teknikleri hem doğa hem de insan açısından olumlu sonuçlar doğurduğu için Türkler bu bağlamda toprağı işlemeye büyük önem vermişlerdir. Hikâyede insanların günlük meşgaleleri veya üretim faaliyetleri arasında dokumacılık zanaati de yer almıştır. Hunlardan itibaren geleneksel Türk dokumacılığı zenginleşerek devam etmiştir. Doğayı insan hayatına veya çağa uyarlamamanın en canlı- merkezci yolu ise Türklerin geleneksel dokumacılık faaliyetleri olmuştur. Nitekim hikâyede günlük hayat meşgalesi ve ekonomik faaliyet olarak verilen bu gelenekler kirman, kenevir ve yün dokuma işlerinden oluşmuştur. Bu durum Türklerin doğayı günlük yaşama uyarlamasının en zengin örneği ve başlı başına biyoetiğin çalışma alanı olmuştur. Dokumacılık açısından anlattığımız bu düşünceler farklı kaynaklarda mimari açıdan da işlenmiştir. Türklerin geleneksel olarak hayata uyarladıkları her şeyin canlı- merkezci bakış açısına uygun olduğu vurgulanmıştır (Yıldırım ve Çobanoğlu, 2009).

İktisadi faaliyetler dışında hikâyede geleneksel yönetim sisteminden izler de yer almıştır. Eski Türk yönetim sisteminde yer alan devlet meclisi geleneği ve hükümdarın halktan birinci derece sorumlu olduğu tam otorite anlayışı veya hükümdarın halka karşı sorumlu olması gibi kurallar (Kafesoğlu, 2009, s. 232-270) hikâyede yer alan konar-göçer geleneklerden bazılarıdır. İyi kalpli prensin sarayda ünvanlı kişilere danışması, kralın hazinecilerin sözlerini dikkate alarak duruma müdahale etmesi ya da prensin halkın eleştirisini almamak için kendi başına zenginliğin peşine düşmesi söz konusu konar-göçer gelenekleri yansıtan unsurlar olmuştur. Bunun dışında eski Türk geleneklerindeki alp tipi veya ad alma unsuru da (Kafesoğlu, 2009, s. 243; Demirbilek, 2020, s. 63) hikâyede yer almıştır. İyi kalpli prensin halka faydalı olmak için kendi başına bir şeyleri başarma isteği (ve bunu ifade etmesi) veya halkı fakirlikten kurtarmak için okyanus ötesine göç etmesi içerisinde bir alp tipini veya ad alma geleneğini barındırmıştır. İyi kalpli prensin halka karşılıksız para dağıtması ise eski Türklerdeki “ıdış” geleneğinin (Divitçioğlu, 2005, s. 203-205) görünümü olmuştur.

Hikâyede konar- göçer geleneğinin en güçlü izleri ise Türklerin tarih boyunca tapındığı ve saygı duyduğu tabiat ve doğa unsurları olmuştur. Deniz, dağ, su gibi kültürler aşılması gereken zorluklar şeklinde yani bir eşik motifiyle karşımıza çıkmıştır. Geleneksel Türk destanlarında görülen kahramanın bu eşiği aşması ise hikâyede iyi kalpli prenste belirmiştir. Bu durum söyleme de yansımasıdır. *Tegin kutı ülügi üçün;*

“Prensın kut ve  l g ” (Tulum ve Azılı, 2015, s. 101) ifadesi konar-g cer bağlamdaki biyoetik izlerden birini oluşturmuştur.

Sonuc

Bu makalede Türklerin konar-g cer kültürlerine ait sosyal yapı, teşkilatlanma, yer ve gök iyeleri, iktisadi faaliyetler gibi gelenekleri biyoetik açıdan ele alınmıştır. Bu konular makalede ekonomik faaliyetler (hayvancılık, tarım, dokumacılık); yönetim (yönetim şekli, toplumsal tabakalaşma, ıdış, geleneksel aile yapısı, ad alma); yer ve gök iyeleri (eşik, g c) olmak üzere  c ana başlıkta ve dokuz alt başlıkta incelenmiştir.

İyi Kalpli ve Kötü Kalpli Prens Hik yesi’nde konar -g cer bağlamdaki biyoetik izlere ilk olarak hayvancılık, tarım, dokumacılık gibi ekonomik faaliyetlerin görünümlerinde rastlanmıştır. Bu bölümde hik yeden sekiz örnek alınmıştır. Hik yede biyoetik açıdan Türklerin geleneksel olarak doğa ve tabiat unsurlarını yaşamlarına nasıl uyarladıkları ve bu faaliyetlerin ekonomik temelli olduğu görülmüştür. Aynı görünüm tarım, hayvancılık ve dokumacılık gibi faaliyetlerde de görülmüştür. Yönetim bağlamında ise geleneksel Türk devletlerinin idare şekillerinden izler bulunduğuna düşünce ve söylem açısından rastlanmıştır. Bu kısımda hik yeden on dört örnek alınmıştır. Halkın dualı dilinden çekinmek gibi söylemlerden hareketle de hik yede yönetim bağlamında konar- g cer geleneklerin takibi yapılmıştır. Yer ve gök iyelerine ise g c ve eşik motifleri içerisinde rastlanmıştır. Türklerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren gelenekselleştirdikleri bu inanç sistemleri tarihçi metinlerdeki geleneksel biyoetik izler olmuştur. Bu kısımda ise on iki örnek incelenmiştir. Türkler geleneksel olarak doğayı gerçekçi yaklaşımlarla kontrol altına almıştır. Hik yede tabiat ve doğa unsurlarının eşik motifiyle karşımıza çıkması ve *tegin kuti  l gi  c n* yani “*prensın kut ve  l g *” sayesinde bu eşiklerin aşılması da kendi içerisinde biyoetik unsur barındırmaktadır.

Kaynakça

Aşar, H. (2017). İnsan-Merkezcilik Canlı-Merkezcilik İkileminde Biyoetik. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 4(2), 74-86.

Ayazlı,  . (2016). *Eski Uygurca Din Dışı Metinlerin Karşılaştırmalı Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydemir,  . K. (2017). Kutadgu Bilig’de Biyoiktidar. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 5(12), 97-102.

Aydın, E. (2019). *Taşa Kazınan Tarih*. İstanbul: Kronik Yayınları.

- Bayat, F. (2015). *Türk Mitolojik Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Bayat, F. (2007). *Türk Mitolojik Sistemi 2: Kutsal Dışı-Mitolojik Ana, Umay Paradigmasında İlkel Mitolojik Kategoriler-İyeler ve Demonoloji*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Baydar, Erkoç, T. (2021). Biyoetik Teriminin Keşfi ve Fritz Jahr'ın Hayatı. *Tevilat*, 2(2), 293-304.
- Baykara T. (1975). Eski Türk İktisadi Hayatı ve Şehir. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 6(6), 75-104.
- Baykara T. (2002). Türk Tarihi ve Şehir: Türklerde Yerleşik Hayat. *Yeni Türkiye Yayınları*, 45 (45), 421-438.
- Campbell, J. (2010). *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. (S. Gürses, Çev.). İstanbul: Kabalıcı Yayınları.
- Clauson, S. G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre- Thirteenth Century Turkish*. London: Oxford at the Calenderon Express.
- Çandarlıoğlu, G. (2013). *Uygur Devletleri Tarihi ve Kültürü*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (2012). Uygurlar. *İslam ansiklopedisi* (C. 12, s. 242- 244). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Çandarlıoğlu, G. (1984). Uygur- Çin İktisadî Münasebetleri (At- İpek Alışverişi) (744- 840). *Tarih Dergisi*, 34, 73-80.
- Çelepi, M. S. (2020). Doğaya Uyarlanma Stratejisi Olarak Orhun Abidelerindeki Türk Biyoetiği. *Milli Folklor*, 16(128), 5-18.
- Demirbilek, S. (2020). Uygur Harfli Oğuz Kağan Destanı ile Orhon Kağanlık Yazıtlarındaki Bozkır Kültürüne Ait Unsurlar. *Milli Folklor*, 16(125), 60-70.
- Divitçioğlu, S. (2016). *Ortaçağ Türk Toplumlari Hakkında*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Divitçioğlu, S. (2005). *Orta Asya Türk İmparatorluğu VI. ve VIII. Yüzyıllar*. İstanbul: İmge Kitabevi.
- Ekrem, Hidayet, N. (2020). Biyoetik Bakımdan Kutadgu Bilig. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 17(2), 331- 351.

- Garrard, G. (2016). *Ekoeleştiri Ekoloji ve Çevre Üzerine Tartışmalar*. (E. Genç, Çev.). İstanbul: Kolektif Yayınları.
- Golden. P. (2018). *Dünya Tarihinde Orta Asya*. (Y. K. Taştan, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Grousset, R. (2022). *Bozkır İmparatorluğu. Attila-Cengiz Han-Timur*. (M. R. Uzman, Çev.). İstanbul: Ötüken Yayınları.
- İzgi, Ö. (2009). XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çinle Yaptığı Ticari Münasebetler. *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi*, 9, 87- 106.
- Kafesoğlu, İ. (2009). *Türk Milli Kültürü*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Mackerras, C. (2019). Uygurlar. *Erken İç Asya Tarihi*. Denis Sinor. (Ed.). (Ş. Tekin, Çev.) içinde (s. 425-458). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Opperman, S. (2012). Ekoeleştiri: Çevre ve Edebiyat Çalışmalarının Dünü ve Bugünü. *Ekoeleştiri Çevre ve Edebiyat*. S. Opperman (Ed.) içinde (s. 9-59). Ankara: Phoenix Yayınları.
- Ögel, B. (2022a). *Türk Kültür Tarihine Giriş I*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2022b). *Türk Kültür Tarihine Giriş II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Ögel, B. (2022c). *Türk Kültür Tarihine Giriş V*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Schafer, E. H. (2021). *Semarkand'ın Altın Şeftalileri*. (S. Acar, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Sinor, D. (2019). Köktürk İmparatorluğunun Kuruluş ve Yıkılışı. *Erken İç Asya Tarihi*. D. Sinor. (Ed.). (T. Tekin, Çev.) içinde (s. 383-424). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Temel E. (2019). The Traces Concerning The Sedentary Culture of Turks in The Story of Prince Kalyanamkara and Papamkara in Terms of Vocabulary. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 65-103.
- Tulum, M. M ve Azılı, K. (2015). *Eski Uygurca Edgü Ögü Tigin Anyıg Ögü Tigin (İyi Niyetli Şehzade- Kötü Niyetli Şehzade) Burkancı Seyirlik Eser*. İstanbul: Doğu Kütüphanesi Yayınları.
- Yavuz, D. (2011). *Prens Kalyanamkara Papamkara hikâyesi (metin, çeviriyazı ve aktarım), dil incelemeleri (cümle bilgisi ve sözcük yapımı), indeks*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul: Mimar Sinan Üniversitesi.

Yıldırım, Ege, A. ve Çobanoğlu, N. (2009). Biyoetik Bir Miras: Geleneksel Yerleşim Biçimlerinde Biyoetik Değerler. *Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 97-126.

Yıldız, A., Kaya, R. ve Şahinoğlu, S. (2021). Biyoetik Teriminin Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları. *Mersin Üniversitesi Tıp Fakültesi Lokman Hekim Tıp Tarihi ve Folklorik Tıp Dergisi*, 11(2), 249-257.

Yılmaz, A. ve Telci, C. (2010). Türk Kültür Terminolojisinde Göç Kavramı Üzerine. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 14-33.

Summary

The story of Good Hearted and Bad Hearted Prince is a narrative which in sort of chatik found among the prosaic works of Buddhist Uyghur Turkish corpus, specifically in the sutras. It is explained adventurous journey of good hearted prince, who sets out to obtain a precious jewel in order to help all living beings and prevent them from killing each other in the story. According to traditional definitions, initially, bioethics, which are perceived only in relation to medicine, pharmacy, biology and genetics, gradually defends for a life centered understanding, which supports the continuation of human life in harmony with all living beings in the world.

Bioethics is closely related to deep ecology, which is a subfield of ecological ethics. Like deep ecology, also bioethics defends to life centered perspective. This means that nature is always valuable, whether it serves humanity or not. Also Turks have always embraced this view within their own culture. Therefore the perspectives defended by bioethics have appeared in the historical texts of the Turks as natural cults or deities of the earth and sky. Turks haven't forgotten that nature is a factor in their beliefs while adapting it to their lives. Therefore, when the theory of bioethics is adapted to historical Turkish language texts, a wealth of information and ideas will emerge in fields such as environment, values, history, sociology and anthropology. Firstly bioethical traces related to nomadic traditions in the story of the good hearted prince and bad hearted prince belonged to Uyghurs who are the traditional bearers of nomadic traditions, have been discussed. Because it has been bioethical studies related to Köktürk Khanate Inscriptions (Çelepi, 2020; Demirbilek, 2020) and values of bioethics related to Kutadgu Bilig (Ekrem, 2020) and work of biopower in context of political philosophy (Aydemir, 2017). In the story of the good hearted and bad hearted prince, alongside the idea of helping all living beings and preventing them from killing each other, which is the foundation of bioethics, traces of traditional nomadic bioethics of the Turks can also be seen.

In this article it has been discussed traditions of Turkish nomadic cultures, such as social structure, organization, deities land and sky, economic activities, from bioethical perspective. In the article these topics are discussed under three main headings and nine subheading: economic activities (livestock, agriculture, textile); governance (government, social stratification, charity, traditional family structure, naming); deities of land and sky (theresold, migraiton). Firstly in this article it has been provide information about nomadic traditions of Turks and Uyghurs. The definition of bioethics has been made based on studies from different disciplines. In the section of economic activities, it has been discussed to textually how to Turks have adapted nature and environment to the their lifestyles since ancient times and the sustainable connections they established between the economy and nature. (Divitçioğlu, 2005, 2016). In the head of government, bioethical traces have been evaluated in the context of respect for humans and society. In the story thoughts such as wanting to eliminate poverty, king's responsibility towards the people, meeting social needs without expecting anything in return, and the desire to achieve something through sacrifices are also subjects discussed in the field of bioethics as "ethical values" or "values education" (Aydemir, 2017; Ekrem, 2020). In the head of deities of land and sky the reflections of the Turks attitudes towards nature and natural events that they have respected throughout history are evaluated. Ancient Turks believed elements in nature such as mountain, hills,

rocks, valleys, rivers, water sources, caves, trees, forests, lakes, seas, iron and swords had a spirit and were sacred. (Kafesoğlu, 2009, 302). Turks were very good at adapting natural events to their lives. By accepting the power of nature and the natural world with a realistic perspective, they managed to overcome it. This idea has also appeared in historical texts as a motif of threshold and migration. The Turks were very good at adapting natural events to their lives. By accepting the power of nature and the natural world with a realistic perspective, they managed to overcome it. This idea has also appeared in historical texts as a motif of threshold and migration.

ALIMLAMA ESTETİĞİNDE ETKİSEL VE TARİHSEL YAKLAŞIMLAR: ADELBERT VON CHAMISSO "PETER SCHLEMIHL'İN TUHAF HİKÂYESİ" ÖRNEĞİ

EFFECTIVE AND HISTORICAL APPROACHES IN RECEPTION AESTHETICS: THE EXAMPLE OF ADELBERT VON CHAMISSO "THE WONDERFUL HISTORY OF PETER SCHLEMIHL"

Miray ENEZ BAYAR

Dr. Öğr. Üyesi, Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Alman Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
mirayenez@mehmetakif.edu.tr

Öz

Alımlama estetiği, okur-tepki kuramının, bir edebi metinden anlam çıkarırken her bir okurun alımlamasını veya yorumlamasını vurgulayan bir çeşididir. Edebiyat çalışmalarında alımlama estetiği, 1960'ların sonunda Hans Robert Jauß'un çalışmalarına ortaya çıkmıştır ve en etkili çalışmalar 1970'lerde ve 1980'lerin başında Almanya ve ABD'de kendini göstermiştir. Jauß, felsefi hermeneutikten yola çıkarak, edebi eserlerin okurların edebiyat hakkındaki mevcut bilgi ve ön kabullerinden oluşan bir beklenti ufkuyla göre alımlandığını ve bu ufuklar değiştikçe eserlerin anlamlarının da değiştiğini savunmuştur. Bu çalışma, Adelbert von Chamisso'nun Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi adlı eserini etkisel ve tarihsel alımlama estetiği çerçevesinde incelemeyi amaçlamaktadır. Etkisel alımlama estetiği kapsamında, çalışmanın yazarı tarafından eserdeki boş ve belirsiz alanların okuyucuda beklenti ufku bağlamında belli bir etki yaratabileceği düşünülerek, özellikle Peter Schlemihl'in gölgesini kaybetme ve geri kazanmak için çabalama sürecinin okuyucu üzerinde oluşturabileceği anlam katmanları üzerine eserden alıntılar ile desteklenen yorumlarda bulunulmuştur. Bu kapsamda bu çalışma, eserin sembolik yapısını ve karakterlerin kendine özgü özelliklerini inceleyerek okuyucunun bu boşlukları kendi bakış açısıyla doldurabileceğini ve metne kişisel anlamlar katabileceğini göstermektedir. Eserin bu açık uçlu ve çok katmanlı yapısı, okuyucunun özdeşleşme ihtimalini artırarak bireysel yabancılaşma, kimlik ve toplumsal normlar üzerine düşünmesini sağlamaktadır. Tarihsel alımlama estetiği açısından ise, eserin yazıldığı 19. yüzyıldan günümüze kadar olan süreçte, edebiyat çevreleri ve eleştirmenler tarafından eserin nasıl yorumlandığı ele alınmıştır. Eserin 19. yüzyıldaki romantik hareketin etkisindeki yorumları, doğaüstü temalar ve bireyin içsel çatışmalarına odaklanırken, 20. yüzyıl ve sonrasında modernist ve varoluşçu perspektiflerle bireyin kimlik arayışı ve topluma yabancılaşması konularına odaklanan değerlendirmeler öne çıkmıştır. Bu tarihsel analiz, eserin değişen dönemlere göre farklı anlamlarla yorumlandığını, böylece geniş bir yorumlama çeşitliliği sunduğunu göstermektedir. Sonuç olarak, klasik bir eser olarak günümüze kadar ulaşan Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi adlı eser çok yönlü yapısı sayesinde farklı dönemlerde yeniden anlamlandırılmış olup geniş bir okuyucu kitlesine yönelik önemli bir anlam zenginliği taşımaktadır.

Abstract

Reception aesthetics is a variant of reader-response theory that emphasizes the reception or interpretation of each individual reader in making sense of a literary text. Reception aesthetics in literary studies emerged at the end of the 1960s with the work of Hans Robert Jauß, with the most influential work in Germany and the USA in the 1970s and early 1980s. Drawing on philosophical hermeneutics, Jauß argues that literary works are received according to a horizon of expectation consisting of readers' existing knowledge and presuppositions about literature, and as these horizons change, so do the meanings of the works. This study aims to analyse Adelbert von Chamisso's *The Wonderful History of Peter Schlemihl* within the framework of the aesthetics of effective and historical reception. Within the scope of the aesthetics of effective reception, the author of the study has made comments supported by quotations from the work on the layers of meaning that Peter Schlemihl's process of losing his shadow and striving to regain it can create on the reader, considering that the gaps and indeterminacies in the work can create a certain effect on the reader in the context of the horizon of expectation. By analysing the symbolic structure of the work and the unique characteristics of the characters, this study shows that the reader can fill these gaps from his/her own point of view and add personal meanings to the text. This open-ended and multi-layered structure of the work increases the possibility of identification and enables the reader to reflect on individual alienation, identity and social norms. In terms of historical reception aesthetics, how the work has been interpreted by literary circles and critics from the 19th century when the work was written to the present day is discussed. While the interpretations of the work under the influence of the romantic movement in the 19th century focused on supernatural themes and the inner conflicts of the individual, in the 20th century and later, modernist and existentialist perspectives and evaluations focusing on the individual's search for identity and alienation from society came to the fore. This historical analysis shows that the work has been interpreted with different meanings according to changing periods, thus offering a wide variety of interpretations. As a result, *The Wonderful History of Peter Schlemihl*, which has survived to the present day as a classic work, has been reinterpreted in different periods thanks to its multifaceted structure and carries an important richness of meaning for a wide range of readers.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 19 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 27 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 19 September 2024
Date accepted: 27 October 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Alımlama Estetiği; Etkisel Alımlama;
Tarihsel Alımlama; Adelbert Von
Chamisso; Peter Schlemihl'in Tuhaf
Hikâyesi

Keywords

Reception Aesthetics; Effective
Reception; Historical Reception;
Adelbert Von Chamisso; The
Wonderful History Of Peter Schlemihl

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.20

Giriş*

Adelbert von Chamisso'nun 1814 yılında yayınlanan *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* adlı eseri, 19. yüzyıl Alman edebiyatının büyüleyici bir örneği olarak, okurlarına derin sembolik temalarla dolu bir anlatı sunar. Hikâye, gölgesini şeytana satan Peter Schlemihl karakteri üzerinden, insanın içsel çatışmalarını, kimlik arayışını ve modern bireyin varoluşsal sorgulamalarını ele alır. Eserin tematik zenginliği ve sembolik yapısı, döneminin edebi sınırlarını aşarak farklı okuma deneyimlerine olanak tanımaktadır. Bu bağlamda, eserin anlamının sabit bir yapıda değil, okuyucuların geçmiş deneyimleri, beklentileri ve tarihsel bağlamlarına göre değişen dinamik bir süreçte oluştuğunu savunan alımlama estetiği yaklaşımı, *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* için özgün bir inceleme yöntemi sunmaktadır.

Alımlama estetiğinin iki temel bileşeni olan etkisel ve tarihsel biçimler, bu çalışmanın odak noktasıdır. Hans Robert Jauß'un öncülüğünde şekillenen tarihsel alımlama, eserin tarihsel sürece ait toplumsal ve kültürel koşulların belli okuyucular üzerinde yarattığı etkiyi incelerken, Wolfgang Iser'in geliştirdiği etkisel alımlama, eserin belli okuyucular üzerinde yarattığı bireysel tepkilere odaklanmaktadır. Bu çalışma, söz konusu eserin etkisel ve tarihsel bağlamlarda belli okuyucular üzerindeki etkisini, farklı alımlama süreçleri üzerinden inceleyerek eserin dinamik anlam yapısını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

ALIMLAMA ESTETİĞİ

Alımlama estetiği (Rezeptionsästhetik), 20. yüzyılın ikinci yarısında Hans Robert Jauß ve Wolfgang Iser gibi düşünürlerin önderliğinde Almanya'da ortaya çıkmıştır. Bu kuram, sanat eserlerinin veya edebi eserlerin, okuyucunun veya izleyicinin aktif katılımıyla anlam kazandığını savunur. Alımlama estetiğinin öne sürdüğü ana görüş, bir eserin anlamının sadece eserin kendisinde değil, okuyucunun algısında oluştuğudur. Bu perspektif, daha önceki biçimci ve yapısalcı kuramların esere ve yazarın niyetine odaklanmasını eleştirir.

Alımlama estetiğini bir kuram olarak kabul edenler arasında Hans Robert Jauß, Hans Georg Gadamer, Wolfgang Iser, Stanley Fish, Umberto Eco ve Roman Ingarden gibi önemli isimler yer alır. Bu kuramın kurucularından Jauß, okuyucunun tarihsel ve kültürel bağlamının, bir eseri anlamlandırmada merkezi bir rol oynadığını savunur. Jauß'a göre bir eser, her okuma sürecinde yeni bir anlama kavuşur ve bu

* Bu çalışmada yer alan tüm çeviriler, çalışmanın yazarına aittir.

da eseri zaman içinde dinamik bir yapıya dönüştürür. Jauß'un en önemli katkılarından biri olan "Erwartungshorizont" (beklenti ufku) kavramı, okuyucuların geçmiş bilgi ve deneyimlerinden yola çıkarak eseri yorumlamasını sağlar. Buradaki yol gösterici ilke, her edebi eser için, ortaya çıktığı tarihsel anda türün önceki anlayışından, daha önce bilinen eserlerin biçiminden ve konusundan, şiirsel ve pratik dil arasındaki karşıtlıktan kaynaklanan bir beklenti ufkunun yeniden inşa edilebileceği fikridir (Jauß, 1967, s. 32).

Jauß'un etkilendiği isimlerden biri olan ve yorumbilim (Hermeneutik) kuramının öncüleri arasında yer alan Gadamer, "anlama" (Verstehen) sürecinin okuyucunun geçmiş birikimleri ve deneyimleriyle gerçekleştiğini savunur. Ona göre, okuyucunun bir eseri anlaması, onun tarihsel bağlamı ve kendi ufku ile birleşerek yeni bir anlama yol açar. Gadamer, metnin anlamının yalnızca metinde değil, okuyucunun yorumlamasında ve metinle etkileşiminde şekillendiğini öne sürer. Gadamer'e göre asıl soru, beklenti ufku ile ilgili tanımların hermeneutik olguyu gerçekten yakalayıp yakalamadığıdır. Bu noktada Gadamer, "ufukların kaynaşması" (Horizontverschmelzung) kavramını ileri sürer. Bu kavramdan "*etwas, in das wir hineinwandern und das mit uns mitwandert*"¹ olarak bahsederek şu ifadeleri kullanır:

Dem Beweglichen verschieben sich die Horizonte. So ist auch der Vergangenheitshorizont, aus dem alles menschliche Leben lebt und der in der Weise der Überlieferung da ist, immer schon in Bewegung. Es ist nicht erst das historische Bewußtsein, das den umschließenden Horizont in Bewegung bringt. In ihm ist sich diese Bewegung nur ihrer selbst bewußt geworden² (Gadamer, 1975, s. 117).

Jauß ile beraber alımlama estetiği kuramının bir diğer kurucusu olan Iser, "örtük okur" (der implizite Leser) kavramını geliştirmiştir. Ona göre, bir eserin anlamı, metinde bulunan boşlukların okuyucu tarafından doldurulmasıyla tamamlanır (Iser, 1972). "Boş ve belirsiz alanlar" (Leer- und Unbestimmtheitsstellen) kavramı, okuyucunun metinle etkileşimini sağlayarak bireysel bir anlam yaratmasını sağlar. Iser, bu süreci "örtük okur"un, metni kendi bakış açısına göre yeniden yapılandığı bir süreç olarak görür (Iser, 1976).

¹ İçinde gezindiğimiz ve bizimle gezinen bir şey.

² Hareketli olan için ufuklar değişir. Dolayısıyla, tüm insan yaşamının içinden geçtiği ve gelenek biçiminde var olan geçmişin ufku her zaman hareket halindedir. Ufku harekete geçiren yalnızca tarihsel bilinç değildir. Tarihsel bilincin içinde bu hareket yalnızca kendisinin farkına varmıştır.

Anglo-Sakson dünyada alımlama estetiğinin öncülerinden sayılan Fish, eserin anlamının okuyucunun yorumu ile oluştuğunu savunur. Fish'in "yorumlayıcı topluluklar" (interpretive communities) teorisi, bireysel yorumların toplumsal ve kültürel normlar tarafından şekillendiğini öne sürer. Bu yaklaşım, anlamın nesnel değil, yoruma dayalı ve kolektif olduğunu gösterir (Fish, 1980).

İtalyan kuramcı Eco, her eserin "açık yapıt" (open work) olarak değerlendirilebileceğini savunur. Ona göre, metin her okuyucunun katılımıyla yeniden yazılır ve eserin farklı anlam katmanları okuyucu sayesinde ortaya çıkar. Eco, okuyucunun yaratıcı katılımının eseri zenginleştirerek çok yönlü bir anlam yapısına katkıda bulunduğunu belirtir (Eco, 1989). Bu yaklaşıma göre, bir metin, okuyucuların yorumlarıyla sürekli olarak yeni bir biçime kavuşur.

Husserl'in görüngübilim (fenomenoloji) alanında sunduğu yaklaşımlar, özellikle anlamın oluşum sürecine dair geliştirdiği düşünceler, alımlama estetiği kuramına temel teşkil eden birçok kavramın gelişmesinde etkili olmuştur. Husserl'in bu yaklaşımında, "yönelimsellik ve bilinç" (Intentionalität und Bewusstsein) kavramları öne çıkar. Bu kavramlar, bilincin her zaman bir şeye yönelik olduğunu, yani her algının bir nesneye veya içeriğe yöneldiğini ifade eder. Edebi metinlerle olan ilişkide bu durum, okuyucunun metni yalnızca pasif bir şekilde algılamadığını, aksine kendi birikim ve algıları doğrultusunda onu yorumlayarak anlamlandırdığını gösterir (Husserl, 2009). Bu yaklaşım, Hans Robert Jauss ve Wolfgang Iser gibi alımlama estetiği kuramcılarının okuyucunun katılımına dair görüşlerini destekleyen bir altyapı sağlar.

Ingarden, görüngübilimsel (fenomenolojik) estetik alanında önemli bir isim olarak, bir eserin anlamının yalnızca metnin kendisinde olmadığını, okuyucunun katılımıyla tamamlandığını savunur. Ingarden'a göre, bir metin "çok katmanlı" (mehrschichtig) bir yapıdadır ve okuyucu, bu katmanları "gün yüzüne çıkararak" (ans Licht bringend) anlamı oluşturur. Bu süreç, her okuma deneyiminde yeni bir anlamın doğmasına ve okuyucunun metinle etkileşime geçtikçe farklı bir "estetik deneyim" (ästhetisches Erlebnis) yaşamasına olanak tanır (Ingarden, 1960).

Aşağıdaki tabloda alımlama estetiğinin görüşlerini kabul eden ve savunan isimler sıralanmıştır:

Tablo 1. Alımlama Estetiği Kuramının Destekçileri

Alımlama Estetiği Kuramını Kabul Edenler	Gerekçeleri
Hans Robert Jauß	Anlamın, okuyucunun tarihsel ve kültürel bağlamıyla şekillendiğini savunur. “Beklenti ufku” kavramını geliştirerek okuyucunun eseri her okuduğunda yeni anlamlar ortaya çıkardığını belirtir.
Hans Georg Gadamer	Okuyucunun, eserin anlamını kendi ufku ile birleştirerek yeni bir yorum yarattığını savunur. “Anlama”, karşılıklı olarak örtüşen ve birbirini etkileyen “ufukların kaynaşması” süreci olarak gerçekleşir.
Stanley Fish	“Yorumlayıcı topluluklar” teorisiyle anlamın bireysel değil, toplumsal normlarca şekillendiğini belirtir.
Umberto Eco	Her eserin bir “açık yapıt” olduğunu savunur; her okuyucu eseri yeniden yazar ve böylece farklı anlam katmanları ortaya çıkar.
Wolfgang Iser	“Örtük okur” kavramıyla, metindeki boşlukları okuyucunun tamamladığını ve bireysel bir anlam yarattığını savunur.
Edmund Husserl	Anlamın nesnede değil, nesne ile bireyin bilinçli etkileşiminde, yani bireyin “yönelimselliği” ve “bilinci” arasında oluştuğunu savunur.
Roman Ingarden	Her eseri “çok katmanlı” olarak nitelendirir. Metin, ancak okuyucu tarafından “gün yüzüne çıkarılan” bu anlam katmanlarıyla tamamlanır.

Alımlama estetiği kuramına mesafeli duran ve bu kuramı eleştiren başka yaklaşımlar da vardır. Bu eleştiriler, genellikle alımlama estetiğinin okuyucu merkezli bakış açısının edebi eserlerin anlamını fazla öznel hale getirdiği yönündedir ve anlamın yalnızca okuyucu tarafından değil, eserin yapısı, toplumsal bağlam veya yazarın niyeti gibi diğer unsurlar tarafından da belirlendiğini öne sürer. Özellikle Anglo-Sakson dünyada etkili olan “Yeni Eleştiri Akımı” (New Criticism), eserin anlamını metnin kendi yapısında bulmaya çalışır. W.K. Wimsatt ve Monroe Beardsley gibi isimler, eserin “kasıtlı yanılgı” (intentional fallacy) ve “duygusal yanılgı” (affective fallacy) gibi kavramlar aracılığıyla, okuyucu ve yazar duygularının eserin nesnel anlamına zarar verebileceğini savunurlar ve anlamın okuyucu ve yazar tepkilerinden

öte, metinle sınırlı kalmasını savunarak alımlama estetiğinin temel görüşleriyle çelişirler (Wimsatt & Beardsley, 1954).

Roland Barthes ve Claude Lévi-Strauss gibi yapısalcılar, metnin anlamının okuyucu veya yazarın yorumundan bağımsız olduğunu savunurlar. Barthes, “Yazarın Ölümü” (La mort de l’auteur) adlı ünlü makalesinde, metnin anlamını belirlemede yazarın niyetini reddederken, okuyucunun yorumunu da sınırlı görür (Barthes, 1967). Lévi-Strauss, anlamın okuyucunun bireysel yorumuyla değil, eserin dilsel yapısı ve kültürel kodlarla belirlendiğini savunur. Ona göre, edebi eserler, toplumun bilinçdışı yapılarını ve kültürel düzenlerini yansıtır ve bu yapılar, bireysel okuma sürecinden bağımsızdır (Lévi-Strauss, 1963).

Georg Lukács ve Terry Eagleton gibi Marksist düşünürler, alımlama estetiğinin bireysel yoruma aşırı önem vererek toplumsal bağlamı ihmal ettiğini savunur. Lukács’a göre, edebi eserler toplumsal gerçekliği yansıtmalı ve sınıfsal yapıları ele almalıdır. Bu yüzden, alımlama estetiğinin bireyci yaklaşımı, eserin ideolojik ve tarihsel bağlamını göz ardı ettiği için eksik kalır (Lukács, 1964). Aynı bağlamda Eagleton’a göre, edebi eserler bireysel algılarla sınırlı olmayıp, toplumsal bağlam ve ideolojik yapılar doğrultusunda anlaşılmalıdır. Eagleton, eserin anlamını sadece okuyucu yorumlarına indirgemek yerine, ideolojik yapıların analizini önemser (Eagleton, 1976).

Michel Foucault, metinlerin anlamının toplumsal söylemler ve iktidar yapıları tarafından şekillendiğini savunur. Foucault’ya göre, edebi veya sanatsal anlam, bireysel okuyucu yorumlarından çok, tarihsel ve toplumsal güçler tarafından belirlenir. Alımlama estetiğinin okuyucu merkezli yaklaşımını dar bir bakış açısı olarak değerlendiren Foucault, bir eseri analiz etmenin temel yolunun toplumsal bağlam ve iktidar yapıları üzerinden olması gerektiğini savunur. Söylem analizi çerçevesinde, eserin anlamı bireysel bir yoruma değil, eserin ürettiği tarihsel dönemin sosyopolitik koşullarına dayanır (Foucault, 1972).

Aşağıdaki tabloda alımlama estetiğinin görüşlerini reddeden isimler sıralanmıştır.

Tablo 2. Alımlama Estetiği Kuramının Karşıtları

Alımlama Estetiği Kuramını Reddedenler	Gerekçeleri
Yeni Eleştiri Akımı (W.K. Wimsatt ve Monroe Beardsley)	Eserin anlamının nesnel olduğu ve okuyucu ve yazar duygularının eserin anlamını bozacağı görüşündedir. “Kasıtlı yanılgi” ve “duygusal yanılgi” kavramlarıyla metni kapalı bir sistem olarak değerlendirip okuyucu ve yazarın katkılarını devre dışı bırakır.
Yapısalcılar (Roland Barthes ve Claude Lévi-Strauss)	Metni bağımsız bir yapı olarak ele alırlar ve okuyucunun yorumunun gereksiz olduğunu savunurlar. Sadece dilin kuralları anlamı belirler.
Marksist Eleştirmenler (Georg Lukács ve Terry Eagleton)	Her eserin bireysel yorumdan ziyade sınıfsal ve ideolojik bağlamda anlaşılması gerektiğini öne sürerler. Alımlama estetiğinin toplumsal yapıyı göz ardı ettiğini düşünürler.
Michel Foucault	Söylemin, toplumsal güçler tarafından şekillendiğini öne sürer. Anlam analizinin okuyucuya değil, toplumsal ve tarihsel bağlama dayanması gerektiğini savunur.

Özetle alımlama estetiği, eseri statik bir yapı olarak görmek yerine okuyucunun katılımıyla dinamik bir yapı olarak ele alır. Bu kuram, okuyucunun geçmiş deneyimlerine, kültürel bağlamına ve bireysel beklentilerine dayanarak esere yeni anlamlar kattığını savunur. Ancak, bu yaklaşımı eleştirenler, metnin özerkliği veya ideolojik ve yapısal bağlamını göz ardı etmemek gerektiğini savunarak metnin nesnel özelliklerinin önemini vurgularlar. Alımlama estetiği, okuyucunun eserdeki rolünü daha özgür ve yaratıcı bir biçimde ele alırken, karşıt görüşler eserin yapısal veya toplumsal bağlamını öne çıkarır.

Alımlama estetiği, edebi metin ve okur arasındaki ilişkinin teorisi ve analizi için kullanılan kolektif bir terimdir. Bu araştırma alanı içinde, daha dar tanımlı iki yaklaşım (etkisel ve tarihsel) ayırt edilebilir: Etkisel alımlama estetiği, edebi metinlerin, okuyucuların bir metni nasıl aldığını ve anladığını kontrol eden örtük bir okuyucu rolüne ne ölçüde sahip olduğunu analiz eder. Bu yaklaşım, somut edebi metinlerin oluşumuna ve etki koşullarına odaklandığı için “etkisel”dir. Öte yandan tarihsel alımlama estetiği, bir edebi metnin zaman içinde belli okuyucular tarafından nasıl alımlandığını inceler. Bu açıdan “tarihsel” ya da diğer bir deyişle “edebi-tarihsel” odaklıdır (Köppe ve Winko, 2008, s. 85).

Alımlama Estetiği Kapsamında Etkisel Alımlama Yaklaşımı

Iser'in "Etki Teorisi" (Wirkungstheorie), edebi metinlerin alıcılarını, daha doğrusu etkileşimlerini analitik faaliyetin merkezine yerleştirerek ve metne en başından itibaren kazınmış ve dolayısıyla değişmez olan "gelenekçi" anlam fikrini reddederek edebiyat çalışmalarında iletişim odaklı bir paradigma değişimi başlatan Konstanz Okulu'nun düşüncesi çerçevesinde görülmelidir (Warning, 1975, s. 9). Iser'e göre etki, söylenen ile kastedilen arasındaki farktan ya da başka bir deyişle, gösterme ve gizleme diyalektiğinden doğar (Iser, 1994, s. 79). Iser, edebiyatı etkisi açısından görmenin, ona pratik bir anlam kazandırmak olduğunu savunarak alımla-etki-pratik bağlamına vurgu yapmaktadır (Iser, 1975b, s. 325). Eğer pratikte kurgusal metin, okuyucuda tetikleyebildiği etki ile var oluyorsa, o zaman anlamın, esere verilen ve eser aracılığıyla ortaya çıkan bir fikir olarak değil, deneyimlenen ve nihayetinde işlenen bir etkinin ürünü olarak anlaşılması çok daha muhtemel olacaktır (Iser, 1994, s. 41).

Iser, metinde okur için bir yönlendirme potansiyeline de sahip olan çeşitli özellikler arasında ayırım yapar (Iser, 1975b, s. 328). Ingarden'in (1960) görüşlerine dayanarak Iser, bu özellikler arasında, kurmaca dünyanın tamamlanmasını gerektiren "belirsiz alanlar" (Unbestimmtheitsstellen) ve metnin farklı düzeylerinde ortaya çıkan diğer çeşitli "boş alanlar" (Leerstellen) olduğunu vurgular. Boş alanlar, metnin doğasında var olan potansiyel bir etkiyi hayata geçirmek ve bu şekilde metnin anlamının oluşturulmasına katılmak için "davetiye" işlevi görür. Alımlama estetiğinde, metnin bu teşvik edici karakteri için "çağrışımsal yapı" (Appellstruktur) terimi kullanılmaktadır (Scholz, 1997, s. 111). Iser, boş alanlar ile ilgili daha detaylı olarak şu ifadeleri kullanmıştır:

Die Leerstellen machen den Text adaptierfähig und ermöglichen es dem Leser, die Fremderfahrung der Texte im Lesen zu einer privaten zu machen. Privatisierung von Fremderfahrung heißt, daß es die Textbeschaffenheit erlaubt, bisher Ungekanntes an die eigene 'Erfahrungsgeschichte' (S. J. Schmidt) anzuschließen. Dies geschieht durch das Generieren von Bedeutung im Leseakt. Zugleich entsteht für den Text in diesem Akt eine jeweils individuelle Situation³ (Iser, 1975a, s. 249).

³ Boş alanlar metni uyarlanabilir hale getirir ve okuyucunun metnin yabancı deneyimini özel bir deneyim haline getirmesini sağlar. Yabancı deneyimin özelleştirilmesi, metnin doğasının daha önce bilinmeyen bir şeyi kişinin kendi 'deneyim tarihine' (S. J. Schmidt) bağlamayı mümkün kıldığı

Yukarıdaki ifade ile Iser, boş alanların metni kişiselleştirilebilir hale getirdiğini ve her okuyucunun metni kendi özel deneyimine dönüştürmesine olanak tanıdığını vurgulamaktadır. Metnin kişiselleştirilmesi, metnin bilinmeyen unsurlarını okuyucunun kendi deneyim geçmişiyle ilişkilendirmesidir. Bu süreç, anlamın oluşturulmasıyla gerçekleşir ve metinle ilgili bireysel bir bağlam yaratır. Iser'e göre metin ancak onu alımlayan bir bilincin kurucu başarısı aracılığıyla verili hale gelir, böylece eser gerçek karakterini ancak okuma sürecinde bir süreç olarak ortaya koyabilir (Iser, 1994, s. 39).

Terminolojik açıdan yaklaşıldığında, "Okuma Eylemi" (Der Akt des Lesens) adlı kitabının ilk baskısında yazdığı önsözde Iser, etki teorisi ve alımlama teorisi kavramlarını birbirinden ayırır:

Deshalb stellt sich für eine Wirkungstheorie das Problem, wie ein bislang unformulierter Sachverhalt verarbeitet und gar verstanden werden kann. Rezeptionstheorie hat es dagegen immer mit historisch ausmachbaren Lesern zu tun, durch deren Reaktion etwas über Literatur in Erfahrung gebracht werden soll. Eine Wirkungstheorie ist im Text verankert – eine Rezeptionstheorie in den historischen Urteilen der Leser⁴ (Iser, 1976, s. 8).

Iser yine aynı önsözde, kendi teorisinin bir alımlama teorisi olarak değil, bir etki teorisi olarak anlaşılması gerektiğini açıkça belirtmiştir. Bununla birlikte, günümüz akademik kullanımında bu terimler sıklıkla birbirlerinin yerine kullanılmaktadır. Buna ek olarak, Iser'in özel olarak geliştirdiği bu teoriyi tanımlamak için "Etki Estetiği" (Wirkungsästhetik) terimi de yaygın olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada ise alımlama estetiği bir bütün olarak ele alınmış olup, etkisel ve tarihsel olarak incelenmiştir.

Alımlama Estetiği Kapsamında Tarihsel Alımlama Yaklaşımı

Hans Robert Jauß, edebiyat tarihçiliğinin ve akademik edebiyat yorumculuğunun temel dayanağı olan okur kavramının ihmal edildiğini öne sürmüştür. Bu ihmale bir çözüm olarak Jauß, Konstanz Üniversitesi'nde, "Edebiyat Biliminin Provokasyonu Olarak Edebiyat Tarihi" (Literaturgeschichte als Provokation

anlamına gelir. Bu, okuma eyleminde anlamın üretilmesi yoluyla gerçekleşir. Aynı zamanda, bu eylemde metin için bireysel bir durum yaratılır.

⁴ Dolayısıyla etki teorisi için sorun, daha önce formüle edilmemiş bir olgunun nasıl işlenebileceği ve hatta anlaşılabilirliği. Öte yandan alımlama teorisi, her zaman tarihsel olarak tanımlanabilir okurlarla ilgilidir ve bu okurların tepkileri aracılığıyla edebiyat hakkında bir şeyler öğrenilir. Bir etki teorisi metne, bir alımlama teorisi ise okurların tarihsel yargılarına bağlıdır.

der Literaturwissenschaft) adlı açılış dersinde, bir eserin anlamını ne yalnızca sosyal gerçekliğin yansımada bulan (Üretim Estetiği-Produktionsästhetik) ne de yalnızca metin yapılarından türetmek isteyen (Temsil Estetiği-Darstellungsästhetik) bir edebiyat bilimi projesinin ana hatlarını çizmiştir. Aksine, “estetik içerik” yalnızca okuma eyleminde, metin ve okur arasındaki diyalogvari bir iletişim sürecinde üretilir (Jauß, 1997, s. 736). Sonuç olarak, bir eserin doğru ya da yanlış anlaşılması gibi bir durum ya da nesnel ve ebedi bir anlam yoktur. Ancak aynı şekilde, yorumun yadsınması veya tamamen keyfi olduğu da varsayılmamalıdır. Bunun yerine Jauß, belli okurların tarihsel ve toplumsal olarak farklı ön kabullerinin ve deneyimlerinin, metnin [belli okurlara] bir yanıt verdiği soruların hermeneutik açıdan yeniden inşası lehine tartışmaktadır. (Jauß, 1967, s. 136) Bu yaklaşım, felsefi hermeneutik ile ve özellikle Gadamer tarafından geliştirilen “Etki Tarihi” (Wirkungsgeschichte) kavramı ile bağlantılıdır. Gadamer konuya ilişkin görüşlerini şu şekilde ifade etmektedir:

Wenn wir aus der für unsere hermeneutische Situation im ganzen bestimmenden historischen Distanz eine historische Erscheinung zu verstehen suchen, unterliegen wir immer bereits den Wirkungen der Wirkungsgeschichte. Sie bestimmt im voraus, was sich uns als fragwürdig und als Gegenstand der Erforschung zeigt, und wir vergessen gleichsam die Hälfte dessen, was wirklich ist, ja mehr noch: wir vergessen die ganze Wahrheit dieser Erscheinung, wenn wir die unmittelbare Erscheinung selber als die ganze Wahrheit nehmen⁵ (Gadamer, 1975, s. 113).

Yukarıdaki alıntıdan yola çıkıldığında, tarihsel bir olgunun anlaşılmasının hermeneutik süreç tarafından belirlendiğini ve bu sürecin içinde olduğumuz tarihsel mesafeden etkilendiğini söylemek mümkündür. Gadamer bu ifadesinde, bir olayı anlamaya çalıştığımızda, olayın kendisinden ziyade onun tarihî etkileriyle karşı karşıya kaldığımızı belirtmektedir. Bu durumda, olayı sorgulamamız ve araştırma konusu olarak ele almamız, bize olay hakkında önceden belirli bir bakış açısı sunarak gerçeği bir bütün olarak görmemizi engeller. Dolaysız bir olayı sadece kendi yüzeyinde ele alırsak, olayın gerçek doğasının büyük bir kısmını gözden kaçırabiliriz.

⁵ Tarihsel bir olguyu, hermeneutik durumumuzu bir bütün olarak belirleyen tarihsel mesafeden anlamaya çalıştığımızda, zaten her zaman etki tarihinin etkilerine maruz kalırız. Etki tarihi, kendisini bize sorgulanabilir ve araştırma nesnesi olarak gösteren şeyi önceden belirler ve böylece gerçek olanın yarısını, hatta daha fazlasını unutturuz: dolaysız olgunun kendisini tüm gerçek olarak alırsak, bu olgunun tüm gerçeğini unutturuz.

Gadamer'in alımlama kavramı kapsamında metin ve okur ilişkisine daha çok tarihsel yaklaşımının aksine Jauß, alımlamayı hem etkisel hem tarihsel yönleri ile değerlendirmiştir. Jauß'un, Gadamer'in alımlamayı öznenin bir etkinliği değil, özneliğin geçmiş ve şimdinin sürekli olarak dolayımlandığı bir gelenek sürecine yerleştirilmesi olarak tanımlamasına itirazını motive eden şey, tam da geleneğin otoritesi lehine özneliğin değersizleştirilmesidir (Gadamer, 1960, s. 295). Gadamer "Der Fokus der Subjektivität ist ein Zerrspiegel⁶" diyerek geleneğin, kendisine sadece pasif bir rol verilen bireye hükmettiğini savunur (Gadamer, 1960, s. 261). Jauß, bireyin gelenekle olan ilişkilerinde aktif ve üretken olmasını ister; öyle ki, geleneğin tümünü eleştirmeli veya en azından bir kısmını reddedilmelidir. Jauß, bireyin bu "üretken" işlevini, edebiyat tarihine yeni yaklaşımının temeli olarak ilan eder (Jauß, 1967, s. 189).

Mandelkow, Jauß'un sanat ve edebiyatın tarihsel olarak belirlenmiş sosyal ve toplumsal işlevine dair yaklaşımını, bir sanat eserinin dinamik potansiyel etkisinin bir sonucu olarak görür. Sabit bir konumun statikliği böylece yerini "okuyucu-izleyici" ve "eser-nesne" arasında verimli bir belirsizlik ilişkisi yaratan tarihsel ikircikliklerin çok boyutluluğunun dinamiğine bırakır (Mandelkow, 1970, s. 77). Van der Berg (1987, s. 34) bu belirsizliğin nedenini, önceki ve şimdiki beklenti ufku arasındaki hermeneutik fark olarak görür; çünkü Jauß tam da bu noktada, tarihsel nesnelcilik eleştirisini yazılarında benimsediği Gadamer'den ayrılır. Gadamer, soru-cevap modelinin etkisine mantıksal bir sonuç eklemiş ve geleneği geçmiş ile bugün arasındaki tarihsel aracılığın bir prototipi olarak tanımlamıştır (Gadamer, 1960, s. 274). Jauß ise, edebi hermeneutiği, metin ve şimdiki zaman arasındaki gerilim ilişkisini, yazar ve okur arasındaki diyalogun, soru ve cevabın, mevcut sorunun ve yeni çözümün ileri geri gidişindeki zaman boşluğu boyunca işlediği ve anlamı tekrar tekrar farklı bir şekilde -ve böylece daha zengin bir şekilde- somutlaştırdığı bir süreç olarak yorumlama görevi olarak anlar (Jauß, 1997, s. 18).

PETER SCHLEMIHL'İN TUHAF HİKÂYESİ

Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi, Adelbert von Chamisso'nun 1813 yılında kaleme aldığı ve 1814 yılında yayınlanan bir eseridir. Birinci şahıs anlatıcı Peter Schlemihl, hikâyesini Chamisso olarak hitap ettiği bir dinleyiciye anlatır. Bu eser toplamda on bir bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın bu kısmında hikâyeye ait on bir bölüm kısa olarak özetlenecektir.

⁶ Özneliğin odağı çarpıtıcı bir aynadır.

I. Hikâye, Peter adında genç bir adamın büyük bir liman kentine varmasıyla başlar. Orada zengin bir tüccar olan Bay John'a bir tavsiye mektubuyla gider. Bay John, büyük bir topluluğa mal varlığını gösterirken zengin olmayı överek şöyle der: *“Wer nicht Herr ist wenigstens einer Millions, warf er hinein, der ist, man verzeihe mir das Wort, ein Schuft⁷”* (von Chamisso, 2013, s. 8). Peter buna canlı bir şekilde bağırarak katılır. Bu toplulukta Peter, her türlü isteğe yanıt olarak cebinden inanılmaz şeyler çıkarabilen, zayıf, gri giyimli bir adamı fark eder. Bu gri adam cebinden İngiliz yakası, dürbün, Türk halısı, çadır vs. çıkarır. Bir süre sonra Peter'e özel olarak yaklaşır ve gölgesi karşılığında ona bir “talih kesesi” teklif eder. İçi altın dolu bu kese sanki hiç bitmeyecek gibi görünmektedir, bunun üzerine Peter gri adama kendi isteğiyle gölgesini verir, o da bunu ustalıklıca topar yapıp cebine yerleştirir ve sanki kendi kendine yavaşça gülercesine gölgeyi alıp götürür.

II. Peter'in gölgesizliği hemen fark edilir ve bu durum bir heyecan yaratır: Sokak çocukları onunla alay eder, kadınlar ona acır ve bu durumda Peter kaçmak zorunda kalır. Bol miktarda parasıyla daha iyi bir otele yerleşir ve orada saklanır. Bendel adında güvenilir bir hizmetkâr tutar ve onu gölgeyi sattığı gri adamı bulması için gönderir. Ancak Bendel, Peter'e gri adamın denizaşırı bir yolculuğa çıktığını ve tam bir yıl boyunca geri dönmeyeceğini bildirir.

III. Peter gölgesiz kaldığı için çok mutsuzdur. Sırrını açıkladığı sadık hizmetkârı Bendel artık ona gölgesi gibi eşlik etmekte ve her zaman kolay olmasa da ona gölgesini sağlamaktadır. Peter parasıyla etrafına bir sosyete toplamayı başarır, hatta güzel ve zengin bir kadın olan Fanny'yi bile kendine çeker, ancak bir dolunay gecesi Fanny onun gölgesizliğini fark edince bayılır ve Peter başka bir yere yerleşmek için kasabadan kaçır.

IV. Peter yeni yerine giderken bir karışıklığa kurban gider, kılık değiştirerek seyahat eden Prusya Kralı ile karıştırılır, kendisine onurlar bahşedilir ve bu sırada yeni aşkı Mina ile tanışır. Kont Peter olarak lüks partiler düzenler. Orman müfettişine, kızı Mina ile evlenmek istediğini söyler. Artık gölgesizliğine son vermek için sadece gri adamın vaat edilen dönüşünü beklemektedir.

V. Peter'in Raskal adındaki diğer hizmetkârı ona karşı komplolar kurar. Ondan defalarca altın çalarak kendini zenginleştirir. Raskal, Mina'nın kendisi ile evlenmesini isteyerek ve Peter'in gölgesizliğini Mina'nın babasına duyurarak Peter'e isyan eder. Mina'nın babası Peter'e gölgesini geri kazanması için üç günlük bir mühlet verir.

⁷ En az /bir milyonun efendisi olmayan kişi, bu kelimeyi kullandığım için beni bağışlayın, bir alçaktır.

Çaresiz kalan Peter kırlara çekilir ve orada gri adam ile karşılaşır. Gri adam Peter'e yeni bir anlaşma önerir: Gölgeye karşılık Peter'in ruhunu kendisine vermesini ister.

VI. Peter üç gün boyunca kırlarda dolaşarak ne yapacağını düşünür. Gri adam, Peter ile çirkin bir oyun oynar. Peter'e görünmezlik sağlayan bir "saklanma külahı" bahşeder ve onu orman müfettişinin evine doğru çeker. Böylelikle Peter, Mina'yı Raskal'a evlilik için vaat eden babasının, sevdiği kadını nasıl mutsuz bir yola sürüklediğine tanık olur. Gri adam son bir kez daha teklifini yapar: Gölgesine karşılık Peter'in ruhunu kendisine miras bırakacağı kanlı bir imza talep eder.

VII. Ani bir baygınlık Peter'i her şeye rağmen imza atma isteğinden kurtarır. Sonunda evine ulaşmayı başardığında, evini harap olmuş ve yağmalanmış bulur, sadece sadık hizmetkârı Bendel cesurca orada durmaktadır. Peter evini ve kasabayı terk eder, ancak sadık Bendel'i yeterince parayla geride bırakır.

VIII. Gri adam, kurbanı Peter ile yeniden karşılaşır. Ancak bu kez farklı bir taktik izler: Kendisini hizmet etmeye istekli gösterir, gölgesini Peter'e ödünç verir ve onun hizmetinde olur. Ancak bir gün Peter, gri adama kendisinde Bay John'un imzası olup olmadığını ve Bay John'un nerede olduğunu sorar. Gri adam cebinden Bay John'un ruhu alınmış vücudunu çıkarıp Peter'e gösterir. Bunun üzerine Peter, içi altın dolu talih kesesini uçuruma fırlatarak korkuyla oradan uzaklaşır.

IX. Peter kırsalda gölgesiz ve artık parasız bir şekilde, insanlardan mümkün olduğunca uzak durarak dolaşır. Bir köyde, cebinde kalan son parasıyla bir çift eski çizme satın alır ve şaşkınlıkla fark eder ki bunlar yedi ligli çizmelerdir⁸ (Siebenmeilenstiefel) ve bunlarla sadece birkaç adımda ülke ve kıta değiştirebilir.

X. O andan itibaren kıtaları dolaşır ve havayı ölçen, hayvanları gözlemleyen, ekvator dan kutuplara kadar bitkileri inceleyen özel bir bilim insanı olarak yeni bir yaşam biçimi bulur.

XI. Kuzey Denizi ile çöl arasında dolaşırken hayati tehlike arz eden bir soğuk algınlığına yakalanır ve kendini *Schlemihlium* adı verilen bir hastanede bulur. Burası, Bendel ile Mina tarafından kurulmuştur. Burada Peter, uzun sakalından dolayı Yahudi olarak bilinir. Kimliğini açıklamaz ve hastaneden iyileşmiş olarak ayrılır. O andan itibaren, kıtaların coğrafyası hakkındaki bilgisini geliştirir ve bu bilgilerle

⁸ Mitolojide yedi ligli çizmeler, giyen kişiye kısa sürede uzun mesafeleri kat etme yeteneği veren sihirli güçlere sahip çizmeler anlamına gelir.

ileride Berlin Üniversitesi'ne verilecek olan el yazmaları yazar. Son olarak, dinleyicisi Chamisso'yu da hikâyesinin bekçisi yapar.

ETKİSEL ALIMLAMA ESTETİĞİ KAPSAMINDA METİN YORUMLAMA ÖRNEĞİ

Alımlama estetiği yaklaşımına göre bir metnin önceden belirlenmiş, sabit bir anlamı yoktur. Her okuyucu, kendi bilgi birikimi ve bakış açısıyla metni özgün bir şekilde yorumlayabilir. Ancak bu yorumların, tamamen rastgele değil, metindeki belirli unsurlara dayanarak yapılması gerekir; yani okuyucu, metinde bulunduğu ipuçları ve dayanaklarla kendi anlamını oluşturur. Bu çalışmada da aynı yaklaşım benimsenmiştir. Alımlama estetiğinin sağladığı geniş çerçevede, metnin anlamı esneklikle yorumlanmış, ancak her bir çıkarım metindeki belirli ifadeler ve bölümlere dayandırılarak yorum yapılmıştır. Böylece bu çalışma, hem okurun özgür yorumlama hakkını vurgulamakta hem de bu yorumların metinle desteklenmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

Çok Perspektifli Biçimsel Yapılar ve Motifler

Walter'e göre alımlama estetiğine dayalı bir yorum, yorum çeşitliliğinin nedenlerini belirli metinsel özelliklerde konumlandırmayı amaçlayabilir. Bu özellikler arasında "anlatının çok perspektifli biçimsel yapısı" (mehrperspektivische Formstruktur der Erzählung) yer alır ki, bu da ilk olarak farklı karakterlerin her birinin olaylara farklı bir yorum getirmesi gerçeğine dayanır (Walter, 1984, s. 16). Metinden bir örnek ile açıklanacak olunursa: Peter gri adamın kurbanıdır; çünkü gri adam onun gölgesini alıp ortadan kaybolmuştur, Peter artık kendini değersiz, işe yaramaz hissetmektedir (Bu, Peter'in yorumudur). Diğer yandan Peter'in hizmetkârı Bendel, onu gölgesini kaybetmiş olsa dahi büyük bir hayranlık ile yüceltmektedir. Bendel'e göre Peter, her şeye rağmen iyi kalpli ve eli açıktır (Bu, Bendel'in yorumudur). Anlatıcı burada, Peter'in kendi gölgesini kaybedişini birinci şahıs anlatıcının, yani Peter'in ağzından "ayıp bir durum" ya da "ezici bir hatıra" olarak gösterse de aynı durum Bendel tarafından yüceltilip "hürmet" ve "itibar" kazandırılarak aktarılır. Bu çok perspektifli etki, anlatıcının değişen duruşuyla desteklenir: Bir yandan, olaylar hakkında güvenilir bilgi beklenebilecek bir anlatıcıyla karşı karşıya olduğumuzu düşündüren bir yazar-anlatıcı duruşu kullanılır. Ancak bu durum tam da olayların doruk noktalarında değişir: burada anlatıcının bakış açısı bir karakterin bakış açısıyla birleşiyor gibi görünür, fakat durumla ilgili hiçbir netlik elde edilemez.

Alımlama estetiğinin beklenti ufkuna yönelik metin stratejisinin bir unsuru olarak belli motiflerin farklı kullanımını örnek vermek mümkündür (Köppe ve Winko, 2008, s. 94). Örneğin, “gölge” motifi hikâyenin çeşitli noktalarında karşımıza çıkar, ancak bu motife yapılan göndermelerin rastgele olmadığı ve anlamlı olduğu açıkça belirtilmez ya da gösterilmez ve yorum okuyucuya bırakılır. Bu durum, beklenti ufkuna (Gadamer, 1960; Jauß, 1967) hizmet eder. Aşağıda, eserdeki farklı karakterlerin bu motife ilişkin ifadeleri yer almaktadır:

1. Gri adam:

Während der kurzen Zeit, wo ich das Glück genoß, mich in Ihrer Nähe zu befinden, hab' ich, mein Herr, einigemal - erlauben Sie, daß ich es Ihnen sage - wirklich mit unaussprechlicher Bewunderung den schönen, schönen Schatten betrachten können, den Sie in der Sonne, und gleichsam mit einer gewissen edlen Verachtung, ohne selbst darauf zu merken, von sich werfen, den herrlichen Schatten da zu Ihren Füßen. Verzeihen Sie mir die freilich kühne Zumutung. Sollten Sie sich wohl nicht abgeneigt finden, mir diesen Ihren Schatten zu überlassen?⁹ (von Chamisso, 2013, s. 11).

2. Sokak çocuğu:

Ordentliche Leute pflegten ihren Schatten mit sich zu nehmen, wenn sie in die Sonne gingen¹⁰ (von Chamisso, 2013, s. 13).

3. Profesör:

Aber [...] durch welche Ungeschicklichkeit, durch welche Nachlässigkeit konnte er denn seinen Schlagschatten verlieren?“ [...] “Der falsche Schlagschatten, den ich ihm malen könnte [...] würde doch nur ein solcher sein, den er bei der leisesten Bewegung wieder verlieren müßte - zumal wer an dem eignen angeborenen Schatten so wenig fest hing, als aus Ihrer Erzählung selbst sich abnehmen läßt¹¹ (von Chamisso, 2013, s. 17).

⁹ Size yakın olmanın mutluluğunu yaşadığım kısa süre boyunca, bayım, birkaç kez – bunu size söylememe izin verin – gerçekten de güneşte bıraktığınız güzel mi güzel gölgeye tarifsiz bir hayranlıkla bakabildim ve sanki orada ayaklarınızın dibindeki muhteşem gölgeye farkında bile olmadan asil bir kibirle bakabildim. Bu cüretkâr ithamım için beni bağışlayın. Gölgenizi bana vermek konusunda isteksiz olmanız gerekmez mi?

¹⁰ Doğru düzğün, namuslu insanlar güneşe çıktıklarında gölgelerini de yanlarına alırlardı.

¹¹ Ama [...] hangi beceriksizlikle, hangi dikkatsizlikle gölgesini kaybedebildi? [...] Onun için çizebileceğim sahte gölge [...] sadece en ufak bir harekette tekrar kaybetmek zorunda kalacağı bir gölge olurdu - özellikle de hikâyenizden de anlaşılacağı gibi kendi doğuştan gelen gölgesine çok az sadık olduğu için.

4. Bendel:

[...] was die Welt auch meine, ich kann und werde um Schattens willen meinen gütigen Herrn nicht verlassen¹² (von Chamisso, 2013, s. 18).

5. Raskal:

Von einem Schattenlosen nehme ich nichts an¹³ (von Chamisso, 2013, s. 27).

6. Peter:

[...] was man einmal verloren, könne man ein andermal wieder finden¹⁴ (von Chamisso, 2013, s. 28).

Yukarıdaki alıntılarda gölge motifine yönelik göndermelerin eserde yer alan farklı karakterler tarafından nasıl dile getirildiği gösterilmektedir. İlk alıntıdan başlanırsa, gri adam, Peter'den gölgesini talep ederken, Peter'in kendi gölgesinin farkında olmadığını altını çizmiştir. Burada gölgenin kıymetinin bilinmediği gerçeğinin vurgulanması beklenti ufku kapsamında görülebilir. İkinci alıntıda Peter'in gölgesinin olmadığını fark eden bir sokak çocuğu, gölgesiz bir insanın doğru dürüst bir insan olmadığı gerçeğini dile getirmiştir. Burada, gölgenin doğruluk ve dürüstlük kavramları ile eşdeğer olduğu öne sürülmüştür ve bu durum beklenti ufku dahilinde yorumlanabilir. Üçüncü alıntıda Peter, gölgesini bulamayınca kendisine gölge çizmesi için profesör bir ressama gider ve ondan kendisine yalancı bir gölge resmetmesini ister. Profesör ise gölgenin kaybedilişini becerisizlik ve ihmal olarak yorumlar ve ardından yalancı bir gölgenin, gerçek gölgenin yerini asla tutamayacağını dile getirir. Burada gölgenin kendine has oluşu ve yerinin başka hiçbir şey ile doldurulamaz oluşu beklenti ufku kapsamında değerlendirilebilir. Dördüncü alıntıda Peter, hizmetkârı Bendel'e gölgesinin olmadığını açıklar. Bendel ise gölgenin kendisi için bir elzemi ve ehemmiyeti olmadığını, iyi kalpli olmanın gölge sahibi olmaktan daha kıymetli olduğunu ifade eder. Burada gölgenin hayati bir öneminin olmadığı beklenti ufku olarak görülebilir. Beşinci alıntıda ise Peter'in kendisine ihanet eden diğer hizmetkârı Raskal, Peter'in gölgesiz oluşunu öğrenir ve bunun üzerine Peter, kendisine altın vermek ister. Fakat Raskal gölgesiz birinden hiçbir şey kabul etmeyeceğini söyler. Bir önceki alıntıda anlaşılan hizmetkâr Bendel'in aksine Raskal, gölgenin her şeyden önemli olduğunu düşünür. Burada gölgesiz olmanın

¹² Dünya ne derse desin, bir gölge uğruna iyi kalpli efendimden vazgeçemem ve vazgeçmeyeceğim.

¹³ Gölgesiz birinden hiçbir şey kabul edemem.

¹⁴ İnsan bir kez kaybettiğini, başka bir zaman tekrar bulabilir.

tekinsiz olabileceği ve gölgesiz birinden uzak durmak gerektiği beklenti ufkuna hizmet edebilir. Son alıntıda ise gölge motifi ile en çok etkileşimde olan karakter Peter'in, gölge hakkındaki bir sözü yer almaktadır. Peter, gölge kaybedilse bile, onun tekrar bulunabileceği inancındadır. Burada gölge motifinin süreklilik arz etmeyen, zaman içinde kaybolup yine ortaya çıkabilecek bir gerçek olduğu beklenti ufku olarak algılanabilir. Tüm bu alıntılarda gölge motifi farklı biçimlerde vurgulanır; fakat gölge motifinin sözlük anlamı dışında hangi kavrama hizmet ettiğine dair görüş, okuyucuya bırakılır.

Gölge motifinin haricinde, kitapta en çok karşımıza çıkan bir diğer motif “para” olarak görülebilir. Hatta gölge motifinden önce para motifinin geldiğini söylemek mümkündür; çünkü ölümcül değiş tokuşun asıl tetikleyicisi olan ve gölgenin kaybolmasına yol açan şey, Peter'in sınırsız para hırsı olarak görülebilir. Para motifini hikâyedeki olayların akışı içerisinde farklı yaklaşımlarla değerlendirmek mümkündür. Örneğin; beş parasız bir genç adam olarak Peter, toplumsal düzenin altındadır ve bu nedenle gri adamın ona gölgesi karşılığında verdiği para aracılığıyla üst sınıfa uyum sağlamaya çalışır. Paraya verilen yüksek değer, Peter'in gri adamı aramasını kolaylaştırmak için hizmetkârı Bendel'e para verdiği şu pasajda da görülebilir: “*Bendel, [...] dieses ebnet viele Wege und macht vieles leicht, was unmöglich schien*¹⁵” (von Chamisso, 2013, s. 15). Burada paranın her türlü sorunu çözebileceği ve zorlukların önünü açacağı gerçeğine dayanılarak, paranın güçlü yönü beklenti ufku kapsamında yorumlanabilir.

Hikâyede para ile ilişkilendirilen durum, direkt olarak “toplumla bağlantı” değil, daha ziyade zenginlerin “iyi” toplumuyla bağlantıdır. Bu “iyi” topluma ait olmak isteyen herkes çok paraya sahip olmalıdır; bu alanda para, prestij, sosyal çevre, benlik duygusu ve dolayısıyla kendini tatmin sağlar. Bu bağlamda Bay John ile karşılaşmasından beri Peter'in endişesi bu olarak görülebilir. Burada paranın toplumsal statü göstergesi olduğu gerçeği, beklenti ufkuna hizmet edebilir.

Hikâyede ormancının ailesi söz konusu olduğunda, özellikle baba, paranın değerine ve görünüşte suçsuz Raskal'ın hâlâ sahip olduğu toplumsal prestije takılıp kalmıştır; aslında Raskal'ın servetini sürekli Peter'den çalarak kazanmış olduğunu fark edemez. Burada paranın kaynağından ziyade yarattığı etkinin ve beklentiyi karşılamaının ön planda olması beklenti ufkuna dahil edilebilir. Bu noktada ayrıca Raskal'ın para ile olan ilişkisine değinmekte fayda vardır. Raskal zengin olmak için

¹⁵ Bendel, [...] bu birçok yolu açar ve imkânsız görünen birçok şeyi kolaylaştırır.

uzun bir süre boyunca Peter'den altın çalar; fakat Peter gibi o da saygı duyulan zengin bir adam olmak istese bile suçlu olarak ifşa edilmeyi asla istemez. Burada Peter'in para yüzünden birçok şeyini kaybettiği gerçeği rol oynuyor olabilir ve Raskal, para için gölgesini ve itibarını kaybetmek istemez.

Hikâyede para ile ilişkilendirilebilecek bir diğer durum, paranın elde edilmiş biçimidir. Peter parayı gölgesini satmak şartıyla elde edebilmiştir ve gölgesini kazanmak için paradan vazgeçmiştir. Gölgesini geri kazanabilmesinin şartı ise kanlı bir imza ile ruhunu gri adama teslim etmesidir. Peter ve gri adam, bu pazarlık için tekrar karşılaştıklarında Peter gri adama kendisinde Bay John'un imzası olup olmadığını sorar. Bunun üzerine gri adam, Bay John'un ruhunu çoktan ele geçirdiğini kanıtlayacak şekilde cebinden onun soluk bedenini çıkarır. Dolayısıyla zenginlerin ve özellikle de Bay John'un servetlerini "gayrimeşru" yollarla elde ettiklerini varsaymak olasılık dahilindedir. Bununla birlikte, para kazanmak Bay John ve Peter tarafından "gölgelerini satarak" gerçekleştirildiyse ve buna yönelik bir yaptırım uygulanmadıysa, bu durumun toplumda "meşru" görülebileceği gerçeği de beklenti ufku dahilinde değerlendirilebilir.

Hikâyenin sonunda Bendel, artık yollarını ayırmış olmalarına rağmen Peter'e sadık ve bağlı kalmaya devam eder. Bendel, efendisinin kendisine bıraktığı parayı *Schlemihlium*'a bağışlar, yani parayı topluma hizmet eden ve ahlaki açıdan onurlu bir amaç için kullanır. Burada paranın sadece zenginlik ve statü göstergesi olarak değil, toplum için faydalı olabilecek bir unsur olduğu gerçeği beklenti ufku dahilinde görülebilir.

Özetlenecek olunursa, Peter'in gölgesini ölçülemez bir servet karşılığında satması, paranın maddi gücünün hikâyede merkezi bir rol oynadığının göstergesidir. Bu bölümde beklenti ufkuna yönelik paylaşılan yorumlamalar dahilinde gölge ve para motiflerini farklı açılardan değerlendirmenin mümkün olduğu gösterilmiştir. Çalışmanın devamında, alımlama estetiğinde beklenti ufkuna yönelik metin stratejisinin bir unsuru olarak kullanılan gölge ve para motiflerinin dışında, eserde yer alan boş ve belirsiz alanlar, esere ait beklenti ufkunu somutlaştırmak ve zenginleştirmek amacı ile eserden alıntılar yapılarak değerlendirilecek ve yorumlanacaktır.

Boş ve Belirsiz Alanlar

Bu bölümde, hikâyeye ait bazı pasajlar, beklenti ufku kapsamında düşünülerek, çalışmanın yazarı tarafından değerlendirilecektir. Peter'in limana varmasıyla başlayan bu hikâyede, beklenti ufkuna istinaden hikâyenin ilk sayfalarında karşımıza boş alan olarak nitelendirebileceğimiz bir ifade çıkar. Peter, “[...] zog mich reinlich an in meine besten Kleider, steckte das Empfehlungsschreiben zu mir, und setzte mich alsbald auf den Weg zu dem Manne, der mir bei meinen bescheidenen Hoffnungen förderlich sein sollte¹⁶” (von Chamisso, 2013, s. 8) ifadesini kullanır. Burada hikâyenin yazarı, “mütevazı ümitler”in neler olduğuna ya da neleri kapsadığına dair görüşleri okuyucuya bırakmıştır. Peter'in cebindeki tavsiye mektubunda ne yazdığı da burada boş bir alan olarak kalır. Peter'in mütevazılık adına ifade ettiği bu cümlenin hemen ardından gölgesini bitmek tükenmek bilmeyen para karşılığı gri adama satması da aslında ümitlerinin mütevazı olup olmadığına dair bir çelişki oluşturmaktadır.

Başka bir pasajda gri adam hakkında aklında soru işaretleri olan Peter: “*Ich hatte gern Aufschluß über den Mann gehabt, und gefragt, wer er sei, nur wußt ich nicht, an wen ich mich richten sollte, denn ich fürchtete mich fast noch mehr vor den Herren Bedienten, als vor den bedienten Herren*¹⁷” (von Chamisso, 2013, s. 10) ifadesini kullanır. Burada hizmet edilen ve hizmet edenlerin kim oldukları ya da neyi temsil ettikleri açıkça belirtilmemiştir. Fakat bu kapsamda, bu boş alanı doldurmak amacıyla “efendi ve hizmetkâr ilişkisi” hikâyenin birkaç noktasında ele alınarak değerlendirilebilir.

Hikâyedeki toplumda zenginler, hizmetkârlar tarafından bakılan efendilerdir. Bu hikâyede gri adam da bir hizmetçi rolü oynar. Bay John ve muhtemelen diğer zenginler için de söylenebilir ki, efendi olarak görünen bu kişiler, gölgelerini/ruhlarını sattıkları için gerçekte sözde hizmetkârları olan gri adamın köleleridir.

Peter, hizmetkârı Raskal tarafından ihanete uğrar, ancak bunun sonucunda hizmetkârının kölesi haline gelmez, sadece Peter'in Mina ile evlenmesi engellenir. Bu süreçte “efendiler hizmetkârların kölesi haline gelir” tezi başka bir durumda kendini gösterir. Peter gölgesiz kaldığı için hizmetkârı Bendel'in yardımına ihtiyaç duyar ve

¹⁶ En iyi giysilerimi özenle giydim, tavsiye mektubunu cebime koydum ve mütevazı ümitlerim konusunda bana yardımcı olacak adamlarla buluşmak üzere hemen yola çıktım.

¹⁷ Adam hakkında biraz bilgi almak ve kim olduğunu sormak istedim ama kime hitap etmem gerektiğini bilmiyordum, çünkü hizmet edilen efendilerden daha çok hizmet edenlerden korkuyordum.

Bendel gölgesizliği gizlemek için belirli durumlarda efendisine yardım eder. Ancak Bendel bunu yaparken de Peter, hizmetkârının kölesi haline gelir. Bu durumlardan yola çıkılarak, “hizmet eden” ve “hizmet edilen” rollerinin hikâye boyunca sürekli değiştiğini söylemek mümkündür.

Farklı bir bakış açısına odaklanıldığında, Bay John’un verdiği davette gri adamın cebinden dürbün, Türk halısı ve çadır çıkarması durumu beklenti ufku kapsamında bir bütün olarak düşünüldüğünde, kendisine ait olabileceği bir yer, bir yuva arayan birinden bahsetmek mümkün olabilir. Yine bu nesnelere takiben cepten çıkarılan at ise göçebeliği temsilen, yerleşmenin/ait olma hissini aksine yerleşememenin/ait olamama hissini yarattığı etkiyi tasvir ediyor olabilir.

Birinci şahıs anlatıcı Peter, orman müfettişinin kızı Mina’ya âşık olduğunu anlattığı bu hikâyenin dördüncü bölümünde hikâye dinleyicisi Chamisso’ya seslenir: “*O mein guter Chamisso, ich will hoffen, Du habest noch nicht vergessen, was Liebe sei! Ich lasse Dir hier vieles zu ergänzen*¹⁸” (von Chamisso, 2013, s. 24). Bu sözün anlatıcı ve dinleyici ilişkisi kapsamında bir monolog oluşturarak tamamlanması gereken bir boş alan yarattığı açıkça görülmektedir.

Eserin dokuzuncu bölümünde ise Peter, altın dolu talih kesesini atıp gri adamdan uzaklaştığında bir ağacın gölgesinde uyurken gördüğü bir rüyadan bahseder (von Chamisso, 2013, s. 43). Bu rüyada birinci şahıs anlatıcı olarak dinleyicisi Chamisso’yu da gördüğünü ifade eder. Rüyasında ortalıkta parlak bir ışık olmasına rağmen herkesin gölgesiz olduğunu, tuhaf bir şekilde bunun hiç de fena görünmediğini ve bunun onu mutlu ettiğini dile getirir. Burada Peter’in altın dolu talih kesesinden vazgeçmesi, aslında maddi olandan, paradan vazgeçişidir. Uğruna gölgesini sattığı bu kesenin, hikâye boyunca Peter’e maddi doyum sağladığını söylemek de pek mümkün değildir; çünkü Peter’in manevi doyumdan uzak kaldığında maddi doyumun da farkına varamadığı görülmektedir. Bu pasajda bahsi geçen rüyaya dair beklenti ufku kapsamında başka bir yorum daha getirilebilir. Şöyle ki; Peter, rüyasında herkes gölgesiz olduğunda tuhaf bir şekilde rahat ve mutlu hissettiğini dile getirir. Burada Peter için, herkes eşit şartlarda ve aynı durumda olduğunda gölgesizliğin bir önemini kalmadığını söylemek mümkündür. Herkes eşit ve aynı olduğunda “gölgesizlik” bile “parlak ışığa” üstün gelmektedir.

¹⁸ Ey benim iyi kalpli Chamisso’m, umarım aşkın ne olduğunu henüz unutmamışsındır! Burada birçok şeyi senin tamamlamana bırakıyorum.

Hikâyenin en başında Peter, Bay John ile ilk karşılaşmasında Bay John, en az bir milyonu olmayanları küçümsediğinde Peter heyecanla bağırarak kendisini onaylar ve Bay John bunun üzerine: *“Bleiben Sie hier, lieber Freund, nachher hab ich vielleicht Zeit, Ihnen zu sagen, was ich hiezu denke¹⁹”* (von Chamisso, 2013, s. 8) der. Ama hikâye boyunca Bay John’un bu konu hakkında ne düşündüğü aktarılmaz. Bay John, konuya ilişkin kendi düşüncesini belirsiz bırakıp her ne kadar aktarmamış olsa bile burada okuyucu için yeni bir alan açılmıştır: Beklenti ufku kapsamında yaklaşıldığında, maddi zenginlik en yüksek değer ise, o zaman hedefe ulaşmış olanlar gerçekten değerli olan insanlardır, diğerleri daha az değerli ya da değersizdir. Maddi zenginlik en yüksek değer ise, diğer değerlerin de (örneğin; sosyal tanınırlık) elde edilen zenginlikten kaynaklandığını varsaymak mantıklıdır. Ayrıca burada, Peter’in Bay John ile karşılaşmasından önce hala “mütevazı ümitleri” olduğunu ve devamında Bay John’un paraya ilişkin sözüne heyecanla katılmasının “paranın otokrasisine” olan inancını değil, daha ziyade “milyoner olma arzusunu” gösterebileceği gerçeğini de gözden kaçırmamak gerekir. Dahası, Peter sadece zengin olmak değil, aynı zamanda Bay John gibi sosyal olarak da tanınmak istemektedir. Burada çok zengin olmanın ve sosyal açıdan tanınmanın hangi yollara gerçekleştiğine odaklanıldığında, milyoner Bay John’un ruhunu şeytana miras bıraktığı gerçeği bir yandan servetini gayrimeşru bir yolla elde ettiğini gösterirken, diğer yandan tüm zenginlerin servetlerini gayrimeşru bir yolla elde ettikleri genellemesi masalsı-fantastik terimlerle ifade edilir.

Hikâyedeki başka bir pasajda Peter’in gölgesini geri alabilmek adına gri adamı bulması için görevlendirdiği hizmetkârı Bendel, gri adamı bulmak için Bay John’un evine gittiğinde, Bay John da dahil oradaki herkes gri adamdan hiç haberleri yokmuş gibi davranıp gri adamın verdiği kıymetli eşyaların nereden ve kimden geldiğine dair hiçbir fikirleri olmadığını söylemişlerdir. Bu tuhaf durumun neden ve ne şekilde mümkün olduğu eserde belirtilmemiş, bu noktada bir belirsiz alan oluşturularak gri adamın varlığının ve yaptıklarının gerçek olup olmadığına inanmak da okuyucuya bırakılmıştır.

Birinci şahıs anlatıcı Peter, hikâyesini anlattığı Chamisso’ya bir pasajda şöyle seslenir: *“Aber wozu die ganz gemeine Geschichte Dir lang und breit wiederholen? - Du selber hast sie mir oft genug von andern Ehrenleuten erzählt²⁰ -”* (von Chamisso,

¹⁹ Burada kal sevgili dostum, daha sonra sana bu konuda ne düşündüğümü söyleyecek zamanım olabilir.

²⁰ Ama neden bu sıradan hikâyeyi size uzun uzun tekrarlayayım? Diğer saygıdeğer kişiler hakkında bunu bana yeterince sık anlattınız.

2013, s. 19). Burada hikâyenin dinleyicisi Chamisso'nun, birinci şahıs anlatıcı Peter'e hangi hikâyeleri anlattığına dair bir belirsiz alan bırakılmıştır.

Son olarak hikâyenin onbirinci bölümünde Peter, hastalığından dolayı bir yatakta yatarken etrafındaki insanların ondan "Numero Zwölf²¹" diye bahsettiklerini işitir (von Chamisso, 2013, s. 50). Hikâyenin toplam on bir bölümden oluştuğu göz önünde bulundurulduğunda, kendisine verilen bu sayının, hayatının bundan sonraki dönemini kapsayacak bir anlamı olabileceği düşünülebilir. Burada belirsiz alan olarak görülebilecek durum ise, Peter'in yattığı yatağın ayak tarafındaki duvarda, kendi isminin yazılı olduğunu tahmin ettiği siyah mermer bir levhanın üzerinde iki satır cümlelerin yazılı olmasıdır. Peter, bu cümleleri okuyamayacak kadar zayıf olduğunu dile getirir ve gözlerini kapatır. Yazar burada yine bir belirsiz alan yaratarak, Peter'in yatağının ayak ucundaki yazıyı okuyucu ile paylaşmayı, yorumu okuyucunun beklenti ufkuna bırakmıştır.

TARİHSEL ALIMLAMA ESTETİĞİ KAPSAMINDA METİN YORUMLAMA ÖRNEĞİ

Bu bölümde alımlama estetiği kapsamında tarihsel boyuta odaklanılarak incelenen eserle ilgili farklı yorumlar aktarılacaktır. Tepe ve Semlow, "Adelbert von Chamisso'nun *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* örneği üzerinden yorum çatışmaları" adlı incelemelerini üç ayrı bölüme ayırarak 1840-1899, 1900-1950 ve 1951-1980 yılları arasındaki farklı görüşlere dayanan kapsamlı üç çalışma ortaya koymuştur.

Tepe ve Semlow, "Adelbert von Chamisso'nun *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* örneği üzerinden yorum çatışmaları 1" adlı ilk çalışmalarını 2011 yılında yayınladıktan sonra, 2012 yılında revize edip tekrar yayınlamışlardır. Bu çalışmada, *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* (1814) adlı eserin yayınlanma tarihine en yakın dönemi kapsayan 1840-1899 yılları arasındaki yorumlamalara yer verilmiştir. Tepe ve Semlow (2012a, s. 8) belirtilen yıllar arasında ortaya çıkan bu yorumları, farklı kişilerin görüşlerini bir araya getirerek A, B ve C grupları altında toplamıştır. Buna göre A grubuna ait kişiler, hikâyenin Chamisso'nun kendi yaşam sorunlarıyla ilgili bir anlamı olduğunu varsayar. Bu durumda Peter Schlemihl, yazar için bir "gizli figür" olarak hizmet eder. B grubuna ait kişiler, hikâyenin gizli bir derin anlam içerdiğini varsayar ve bunun, yazarın sorunlarının bir ifadesi olarak anlaşılması gerektiğini iddia eder. Dolayısıyla Schlemihl, yazar için bir "gizli figür" olarak hizmet etmez. Son olarak C grubuna ait kişiler, hikâyenin gizli ve derin bir anlamı

²¹ On iki numara.

olmadığını, dolayısıyla A ve B grubu temsilcileri tarafından öne sürülenler gibi tüm alegorik yorumların yanlış yönlendirilmiş olarak kabul edilmesi gerektiğini varsayar. Bu noktada her gruba ait görüşe ilişkin bir yorumlama örneği paylaşmak faydalı olacaktır. Yazar ve hikâyenin başkarakteri arasında bir özdeşlik olduğunu varsayan A grubu kapsamında yer alan Biedermann'ın görüşü şu şekildedir:

So hat Chamisso sich selbst gezeichnet in seinem Schlemihl, dieser köstlichsten aller Fabeln, deren poetischer Reiz nur von Einem übertroffen wird, von ihrer tiefen Wahrheit nämlich; in jener denkwürdigen Stelle des zehnten Capitels, wo er Schlemihl sagen läßt: ‚Ich fiel in stummer Andacht auf meine Knie und vergoß Thränen des Dankes – denn klar stand plötzlich meine Zukunft vor meiner Seele. Durch frühe Schuld von der menschlichen Gesellschaft ausgeschlossen, ward ich zum Ersatz an die Natur, die ich stets geliebt, gewiesen [...].‘ Und hatte Chamisso wirklich eine solche Schuld zu büßen? Nicht eine besondere, wissentliche Schuld zwar, wohl aber jene allgemeine, die auf allen Menschen lastet, und auf den besten oft am Schwersten; die wir gewohnt sind Geschick, Fügung, Nothwendigkeit zu nennen, die aber der Einzelne doch als Schuld und Buße empfindet²² (Biedermann, 1840; akt. Tepe ve Semlow, 2012a, s. 9).

Yukarıdaki alıntıdan yola çıkılarak Biedermann'ın, Chamisso'nun Peter Schlemihl'de kendi yaşam sorunlarını bir peri masalı ya da fantastik bir öykü biçiminde ele aldığı görüşünü savunduğunu ve kendisini bu karakter üzerinden ifade ettiğini söylemek mümkündür.

Hikâyenin derin ve gizli bir anlamı olduğunu savunan; fakat bunun yazardan bağımsız olduğunu iddia eden B grubu kapsamında ise Barthel, farklı bir yaklaşım ortaya koyar. Barthel, Chamisso'ya metni şekillendiren ve belirli bir şekilde ilahi bir düzenle hesaplaşan dini bir inanç sistemi atfetmektedir:

Ob Chamisso aus Erfahrungen an sich oder an Anderen, aus nicht bestandenen oder auch mit Gottes Hülfe wohlbestandenen

²² Chamisso kendini, şiirsel cazibesi sadece bir şeyle, yani derin gerçekliğiyle aşılabilir, tüm masalların en mükemmeli Schlemihl'de; onuncu bölümde Schlemihl'e söylediği o unutulmaz pasajda karakterize ediyor: 'Sessiz bir bağlılıkla dizlerimin üzerine çöktüm ve şükran gözyaşları döktüm - çünkü geleceğim aniden ruhumun önünde netleşti. Erken suçluluk duygusu nedeniyle insan toplumundan dışlanmışım, onun yerine her zaman sevdiğim doğaya yöneldim [...]' Peki Chamisso'nun kefareti ödemesi gereken böyle bir suçu var mıydı gerçekten? Belirli, bilinçli bir suçluluk duygusu değil, tüm insanların ve çoğu zaman en iyilerin üzerinde ağır bir yük olan; kader, alınyazısı, zorunluluk demeye alışkın olduğumuz, ama bireyin yine de suçluluk ve kefaret olarak hissettiği o genel suçluluk duygusu.

Versuchungen solcher Art diesen Gedanken geschöpft habe, ob ihm derselbe klar bewußt gewesen, wer mag es entscheiden [...] Schlemihl verkauft seinen Schatten um des Goldes willen, muß aber auch bald erfahren, daß ihm der Mangel des so verachteten Schattens doch zum Verderben gereicht, die Entäußerung war sündlich, weil wider Gottes Ordnung. Das Gefühl, daß Schlemihl sündlich gehandelt, daß der graue Mann kein anderer gewesen, als der Versucher zum Bösen, verläugnet sich in Chamisso's Darstellung auf keiner Seite²³ (Barthel, 1879; akt. Tepe ve Semlow, 2012a, s. 23).

Barthel, ana karakter Schlemihl'in gölgesini şeytani bir figür olan gri adama satması üzerinden, insanın ahlaki ve manevi ikilemlerini vurgulayarak doğal ve sosyo-kültürel koşulları dini-doğaüstü terimlerle, göz ardı edilmemesi gereken ilahi bir düzen olarak düşünür. Bununla birlikte, bireyin içine yerleştirildiği bu yaşam koşullarının bir anlamda natüralist bir şekilde kavramsallaştırıldığı da düşünülebilir. Bu kapsamda Barthel'in analizi, eserin ahlaki bir alegori olarak okunabileceğini ima etmektedir: Maddi değerler uğruna manevi değerlerin göz ardı edilmesi, insanı bir tür ahlaki yıkıma götürmektedir.

1840-1899 yılları arasındaki yorumlama kapsamında C grubunda adı geçen isimler arasında Lindemann yer almaktadır. Lindemann'a göre, Peter Schlemihl'in hiçbir derin anlamı yoktur, sadece Chamisso'nun tesadüfen karşılaştığı ve daha sonra hayal ettiği bir motifle ortaya koyduğu sanatsal bir oyunu temsil eder; bu nedenle gölgenin tüm alegorik yorumları temelde yanlış yönlendirilmiştir. Lindemann bu konuda şöyle der:

Über die Bedeutung ihres Motivs, der Schattenlosigkeit, ist viel geschrieben worden, man hat sie auf die Vaterlandslosigkeit des Dichters bezogen, dann überhaupt auf die Sehnsucht nach der Heimat, die einen in der Fremde beschleicht, oder auf den Verlust der Ehre [...] Wenn sich Chamisso im 'Schlemihl' auch selber zeichnen wollte, so beruht die mysteriöse Geschichte nach seinen eigenen Mitteilungen doch nur auf einem Scherzworte seinem Freunde Fouqué

²³ Chamisso'nun bu düşüncüyü kendisinde ya da başkalarında yaşadığı deneyimlerden, üstesinden gelemediği ya da Tanrı'nın yardımıyla üstesinden geldiği bu tür ayartmalardan çıkarıp çıkarmadığına, bunun açıkça farkında olup olmadığına kim karar verebilir? [...] Schlemihl altın uğruna gölgesini satar, ancak çok geçmeden o çok hor görülen gölgenin eksikliğinin onun felaketi olduğunu öğrenmek zorunda kalır; elden çıkarma günahkârdır, çünkü Tanrı'nın emrine aykırıdır. Schlemihl'in günahkârca davrandığı, gri adamın kötülüğün baştan çıkarıcısından başkası olmadığı duygusu, Chamisso'nun tasvirinin hiçbir sayfasında yadsınmaz.

gegenüber und auf der Ausspinnung des phantastischen Einfalls ²⁴(Lindemann, 1866; akt. Tepe ve Semlow, 2012a, s. 21).

Yukarıdaki alıntıdan anlaşılacağı üzere, Lindemann'ın yaklaşımı, yorumlamaya yönelik alegorik olmayan bir yaklaşımdır. Hikâyede yer alan durumlar gerçek değildir, çünkü hiçbir gerçek, masalsı-fantastik bir biçimde ele alınmamaktadır. Bu nedenle metin, ne yazarın yaşam probleminin bir ifadesi olarak ne de başka bir problemin ifadesi olarak tasarlanmıştır.

Tepe ve Semlow (2012b), "Adelbert von Chamisso'nun *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* örneği üzerinden yorum çatışmaları 2" adlı çalışmasında ise bu hikâyenin tarihsel alımlama sürecine ilişkin 1900-1950 yılları arasını kapsayan görüşlere yer vermişlerdir. Alımlama estetiğinin tarihsel boyutuna ışık tutan bu çalışma, bir eserin yaklaşık 50 yıllık bir zaman içinde nasıl alınıp yorumlandığını açıkça ortaya koymaktadır. Bu çalışmadaki görüşler, 1840-1899 yıllarını kapsayan Schlemihl yorumlarına ilişkin sunulan değerlendirmelerin bilindiğini varsaymaktadır. Tarafsız bir analize dayandırıldığında şöyle bir tablo ortaya çıkmaktadır: 1900 ile 1950 yılları arasına ait görüşler, belirli bir yorumlama stratejisi izledikleri ölçüde, ek argümanlar ve bilgilerle büyük ölçüde önceki yaklaşımları ele almaktadır (Tepe ve Semlow, 2012b, s. 69). Tepe ve Semlow'a göre 1900-1950 yılları arasında yayınlanan Schlemihl yorumlarında, deneyimsel/bilimsel düşünce tarzını karakterize eden alternatifli düşünme ya hiç yer almaz ya da sınırlı ölçüde yer alır. Rakip yaklaşımları çürütmeye çalışmak bir yana, çoğu yorumda bu yaklaşımlardan hiç bahsedilmemektedir. Tepe ve Semlow'a göre bazı yorumcular, kendileriyle ilişkili epistemolojik sorunların farkına varmaksızın kendi yorumlayıcı fikirlerinin apaçık olduğunu düşünüyor gibi görünmektedir. Bu durum, başarılı olup olmadığını test etmek için kendi yorumlama stratejilerine zorluk çıkarabilecek metinsel unsurları özellikle araştırmadıkları gerçeğine karşılık gelmektedir (Tepe ve Semlow, 2012b, s. 70). Bu çalışmadaki yorumlar detaylandırılacak olunursa, bir önceki çalışmaya ait A grubu lehine taraf tutan Sydow'un şu görüşüne yer verilebilir:

Wir brauchten es nicht aus Chamissos eigenem Munde zu hören, daß er seinem Schlemihl im Leibe stecke. Es genügt ein Rückblick auf seine Lebensgeschichte, um deutlich die Motivfäden hervortreten zu

²⁴ Gölge motifinin önemi hakkında çok şey yazıldı, gölgenin eksikliği sadece; şairin bir anavatanının olmamasıyla, daha sonra genellikle yabancı bir ülkede insanın üzerine çöken vatan özlemiyle veya onur kaybıyla ilişkilendirildi [...]. Chamisso 'Schlemihl'de kendini anlatmak istemiş olsa bile, kendi ifadesine göre bu gizemli öykü yalnızca arkadaşı Fouqué'ye yaptığı bir şakaya ve fantastik bir fikrin ortaya atılmasına dayanmaktadır.

lassen, die sich jetzt wie von selbst zum Gewebe dieses Märchens zusammenschlangen²⁵ (Sydow, 1907, s. 90).

Sydow'a göre, önceki tüm yorum ve açıklama girişimleri Schlemihl sorununun etrafından dolaşmış, ancak temel noktalarını ele almamıştır. A grubuna ait görüşlerin metin bilimi açısından nasıl değerlendirilmesi gerektiği sorusundan bağımsız olarak, daha önceki birçok yorumcunun da yazar ve başkarakter arasındaki özdeşlik tezini desteklediği doğrudur. Dolayısıyla önceki tüm yorumlara karşı yenilik iddiası haksızdır (Sydow, 1907, s. 90).

Bir önceki çalışmada yer alan B grubundaki görüşler temel alındığında, bu bağlamdaki yorumların hikâyenin yazar ve başkarakter özdeşliğinden ziyade daha derin ve farklı anlamları olduğu gerçeği kendini göstermektedir. Bu kategoriye dahil edebileceğimiz bir başka görüş, Leschnitzer tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

All das spricht für die Vermutung, daß mit dem Schatten nicht das verlorene Vaterland gemeint, daß vielmehr die ganze Fabel vom Schatten als ein Symbol gedacht sei für die in der Klassengesellschaft entmenschlichende Wirkung des Geldes und einer nur auf den Geldbesitz gegründeten Geltung; erteilt doch Schlemihl seinem selbstironischen Autor am Ende der Erzählung den Rat: ‚Du aber, mein Freund, willst du unter den Menschen leben, so lerne verehren zuvörderst den Schatten, sodann das Geld.‘ Summa summarum: Der Schatten ist zum Ansehen da im Doppelsinn des Worts; er bedeutet die Geltung, die in der Geldwelt, bei Licht besehn, jedermann einzig gemäß der Ansehnlichkeit seines Bauchs, gemäß der Breite seines Lebensstandards besitzt²⁶ (Leschnitzer, 1935, s. 1138).

Yukarıdaki görüşten yola çıkılarak gölgenin, zenginlikten kaynaklanan sosyal prestiji temsil ettiğini söylemek mümkündür. Leschnitzer'e göre bu hikâye, yazarın yaşam sorunlarının bir ifadesi olarak tasarlanmamıştır. Gerçekte hikâye, marksist anlamda kapitalist bir toplum olarak anlaşılan çağdaş topluma özgü, özellikle yüksek

²⁵ Schlemihl'in bedeninde sıkışıp kaldığını, Chamisso'nun kendi ağzından duymamıza gerek yoktu. Hayat hikâyesine dönüp bakmak, şimdi sanki kendiliğinden bir araya gelerek bu peri masalının dokusunu oluşturan motiflerin ipliğini açıkça ortaya çıkarmaya yeter.

²⁶ Tüm hikâyenin, gölgenin, kayıp anavatana gönderme yapmadığı, aksine tüm gölge masalının, sınıflı toplumda paranın insanlıktan çıkarıcı etkisinin ve yalnızca paraya sahip olmaya dayalı bir prestijin sembolü olarak tasarlandığı varsayımını desteklemektedir; sonuçta Schlemihl, öykünün sonunda kendini küçümseyen yazarına şu öğüdü verir: 'Ama sen, dostum, eğer insanlar arasında yaşamak istiyorsan, önce gölgeye, sonra paraya tapmayı öğren'. Özetlemek gerekirse: gölge, saygı duyulmak için oradadır; gün ışığında görülen para dünyasında, herkesin yalnızca yaşam standardının genişliğine göre sahip olduğu prestiji ifade eder.

bir toplumsal tanınma düzeyine ulaşma sorunuyla ilgilidir. (Tepe ve Semlow, 2012b, s. 28).

C grubuna ait görüşlere dayanarak Croce, yorumlama sorununa değinerek düşüncelerini şu sözlerle dile getirmiştir:

Wo ist das Allegorische oder das Versteckte in dieser ganzen sinnfälligen, lebendigen und klaren Erzählung? Gewiß, der Schatten ist nicht bloß der physische Schatten, darum aber auch kein Begriff; dies ist so sicher, daß er als Begriff unbestimmbar bleibt, und auch Chamisso selber ihn niemals zu bestimmen vermochte; und hätte er selbst seine wahren Absichten erkannt, so wären sie eben Absichten und die Tatsache Tatsache gewesen, d. h. das Kunstwerk wäre das, was es ist, geblieben, das, was alle in seinem buchstäblichen oder besser einzigen Sinn verstehen und genießen²⁷ (Croce, 1925, s. 108).

Böylelikle Croce, Chamisso'nun metindeki gölgenin daha önce kavramsal olarak kendisinde mevcut olan belirli bir anlamını kasıtlı olarak gerçekleştirdiğini varsayan alegorik bir yoruma karşı çıkmaktadır. Ancak bu, gölgenin yazarın inanç sistemine bağlı olan ancak metne sezgisel bir şekilde giren belirli bir sembolik veya alegorik anlama sahip olma olasılığını dışlamaz. Metni karakterize eden yalnızca kavramsal biçimde ifade edilen açık niyetler değildir (Tepe ve Semlow, 2012b, s. 21-22).

Tepe ve Semlow (2014), "Adelbert von Chamisso'nun *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* örneği üzerinden yorum çatışmaları 3" adlı çalışmasında bu hikâyenin tarihsel alımlama sürecine ilişkin 1951-1980 yılları arasını kapsayan farklı düşünceleri detaylandırmışlardır. Bu çalışma, bir eserin yaklaşık 30 yıllık bir zaman içinde nasıl farklı alımlanıp yorumlandığını göstermektedir. Alımlama estetiğinin önemli bir yönü olarak bilinen okuyucunun rolüne atıfta bulunan Tymms'e göre, sebep ne olursa olsun, Schlemihl'in gölgesini şeytana satmasının tam olarak ne anlama geldiğine okuyucu kendisi karar vermek zorunda kalır (Tymms, 1955, s. 340). Bu yaklaşımdan yola çıkarak, sanatsal amacın, açık bir mesajı olmayan bir metin yazmak ve okuyucuları metne kendi inançlarıyla tutarlı bir anlam yüklemeye davet etmek olduğunu söylemek mümkündür; ancak yazar 'sembolizm maskesi' altında belirli bir mesajı iletmeyi de amaçlayabilir (Tepe ve Semlow, 2014, s. 32).

²⁷ Bütün bu anlamlı, canlı ve açık anlatının neresinde alegorik ya da gizli olan vardır? Kuşkusuz, gölge yalnızca fiziksel gölge değildir, ama bu nedenle bir kavram da değildir; bu o kadar kesindir ki, bir kavram olarak belirlenemez kalır ve Chamisso'nun kendisi onu hiçbir zaman tanımlayamamıştır ve eğer kendisi gerçek niyetlerinin farkına varmış olsaydı, bu niyetler gerçek olurdu ve gerçek, yani sanat eseri olduğu gibi kalırdı, herkesin gerçek ya da daha doğrusu tek anlamıyla anlayabileceği ve zevk alabileceği bir şey olurdu.

İçeriksel incelemelerin ve yorumların daha çok önem kazandığı 1951-1980 yılları arasında Neumarkt, psikolojik bir bakış açısını, özellikle de C.G. Jung'un derinlik psikolojisi teorisini takip ederek ve bu bağlamda en sık sorulan sorunun, yazarın Peter Schlemihl figürünü yaratırken niyetinin ne olabileceğine yönelik olduğunu ifade ederek gölge temasının arkasındaki niyetin önemini vurgulamaktadır (Neumarkt, 1967, s. 120). Neumarkt, hikâyenin başkarakterinin kişisel özelliklerine değinerek Schlemihl'in, hikâyenin başından kolayca anlaşılabilirliği gibi, içe dönük, utangaç, suskun ve insanlarla sohbet etmekte zorlanan biri olduğunu, fakat yine de insanların arasına karışmaya, servet ve statü edinmeye meyilli olduğunu ifade eder (Neumarkt, 1967, s. 121). Neumarkt, Schlemihl'e atfedilen "gölge" sorununun yazarın kendisine ait olduğunu varsayan A grubunun bir varyantını savunmaktadır. Chamisso'nun yazar ve bilim adamı arasındaki çatışmasını merkeze yerleştirir ve bu durumda metin, kendi kendini tedavi etme sürecinin bir ifadesi olarak yorumlanır (Tepe ve Semlow, 2014, s. 71).

Sonuç

Bu çalışmada alımlama estetiği, etkisel ve tarihsel biçimleri ile ele alınmıştır. Bu kapsamdaki teorik bilgilerin ışığında, Adelbert von Chamisso'ya ait olan *Peter Schlemihl'in Tuhaf Hikâyesi* adlı eser incelenmiştir. Etkisel alımlama estetiği bağlamında, hikâyeye ait çok perspektifli yapıda, karakterlere ait yorumlamaların, anlatıcı tarafından ucu açık bırakıldığı ve farklı biçimlerde anlaşılabilirliği görülmüştür. Hikâyeye ait belirgin motif olarak "gölge" ve "para" motiflerinin hikâye boyunca sıkça tekrar ettiğini söylemek mümkündür. Eserdeki en temel belirsizlik unsuru olan "gölge" motifi, okuyucuya bireyin kimlik arayışı, toplumdan dışlanma ve yabancılaşma gibi evrensel temalar üzerinde düşünme imkânı sunmaktadır. "Para motifi" ile paranın insan yaşamındaki yeri, kimlik ve ahlaki değerler üzerindeki etkisi sorgulanır ve maddi gücün manevi ve toplumsal değerleri ne derece erozyona uğratabileceği vurgulanır. Bu kapsamda bu çalışma, esere ait boşlukları ve belirsizlikleri bu motifler çerçevesinde ele alarak, okuyucunun kendisini Schlemihl'in deneyimleriyle özdeşleştirebilmesini ve eserin anlamını kişisel bakış açısıyla genişletebilmesini sağlayan bir analiz sunmuştur.

Tarihsel alımlama estetiği kapsamında incelenen esere ilişkin yorumlar, 1840-1899 yılları arasında yazar ve eserdeki başkarakter arasındaki bağlantıya ilişkin ve dini-teolojik bir bakış açısından daha belirgindir. 1900-1950 arası dönemde, marksist ve nasyonal sosyalist yorumlar kabataslak kendini göstermeye başlamıştır. Diğer yandan hikâyenin yazar ve başkarakter arasındaki özdeşlik haricinde de

yorumlanabileceği gerçeği bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1951-1980 arası dönemde, özellikle içerik açısından yaklaşımların çeşitliliği Schlemihl'in yorumunun altın çağını temsil etmektedir. Eleştirel bir bakış açısıyla, bu dönem pek çok durumda eleştirel metin yorumunun en parlak dönemidir. Bu yorumların da C.G. Jung'un derinlik psikolojisine yönelik bakış açısından ve marksizme yakın eleştirel bir sosyal teori bakış açısından gerçekleştiğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak bu çalışmadaki incelemeye dayanan dört temel unsur, özellikle "alımlama estetiği" kapsamında yer almaktadır. Bunlar:

- Metnin alımlama tarihindeki farklı yorumlar: Eserin tarih boyunca farklı şekillerde yorumlanması, alımlama estetiği kuramının öngörüsünü doğrulamakla kalmamış, aynı zamanda eserdeki bazı ana temaların ve sembollerin, her dönemde farklı toplumsal ve kültürel anlamlar kazandığını göstermiştir. Bu bağlamda, eserin yalnızca çeşitli açılardan yorumlanabilirliği değil, aynı zamanda değişen bağlamlarda yeni anlam katmanları ortaya koyması da dikkat çekicidir.

- Metnin temel oluşturan "açıklığı": İser'in görüşlerine dayanarak, eserin, okuma eyleminde anlam hipotezleri oluşturmaya davet eden "boş ve belirsiz alanlara" sahip olduğu söylenebilir.

- Metnin belirli bir anlatı stratejisine dayanması: Eserin yerleşik "açıklığı" ve çok perspektifli yapısı rastgele olmayan, önemli bir yapısal biçim olarak görülebilir.

- Metnin belirli motiflerinin hedef odaklı kullanımıyla belirsizlik yaratılması: Belirli motiflerin kullanılması alımlama estetiğinde amaçlanan bir etkinin hizmetindedir ve bu durum alımlama estetiğinin hermeneutik yöntemlere yakınlığını açıkça ortaya çıkarmaktadır.

Kaynakça

Barthes, R. (1967). *The Death of the Author*. Aspen. Erişim Tarihi: 05.11.2024, <https://www.ubu.com/aspen/aspen5and6/threeEssays.html#barthes>

Croce, B. (1925). Peter Schlemihl. In Benedetto Croce (Hg.), *Poesie und Nichtpoesie. Bemerkungen über die europäische Literatur des neunzehnten Jahrhunderts. Mit Genehmigung des Verfassers ins Deutsche übertragen von J. Schlosser*. (s. 105-110). Wien.

Eagleton, T. (1976). *Marxism and Literary Criticism*. London: Routledge.

Eco, U. (1989). *The Open Work*. Harvard University Press.

- Fish, S. (1980). *Is there a text in this class?: The authority of interpretive communities*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- Foucault, M. (1972). *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books.
- Gadamer, H. G. (1960). *Wahrheit und Methode. Grundzüge einer philosophischen Hermeneutik, Gesammelte Werke*. Tübingen: Mohr Siebeck.
- Gadamer, H. G. (1975). Wirkungsgeschichte und Applikation. Das Prinzip der Wirkungsgeschichte. In Rainer Warning (Hg.), *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis* (s. 113-125). München: Fink.
- Husserl, E. (2009). *Logische Untersuchungen. Mit einer Einführung und einem Namen- und Sachregister von Elisabeth Ströker*. Hamburg: Meiner.
- Ingarden, R. (1960). *Das literarische Kunstwerk. Eine Untersuchung aus dem Grenzgebiet der Ontologie, Logik und Literaturwissenschaft*. Tübingen: Niemeyer.
- Iser, W. (1972). *Der implizite Leser*. München: Fink.
- Iser, W. (1975a). Die Appellstruktur der Texte. Unbestimmtheit als Wirkungsbedingung literarischer Prosa. In Rainer Warning (Hg.), *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis* (s. 228-252). München: Fink.
- Iser, W. (1975b). Im Lichte der Kritik. In Rainer Warning (Hg.), *Rezeptionsästhetik. Theorie und Praxis* (S. 325-342). München: Fink.
- Iser, W. (1976). *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. 1. Aufl, München: Fink.
- Iser, W. (1994). *Der Akt des Lesens. Theorie ästhetischer Wirkung*. 4. Aufl, München: Fink.
- Jauß, H. R. (1967). *Literaturgeschichte als Provokation der Literaturwissenschaft*. Konstanz: Univ.-Verl.
- Jauß, H. R. (1997). *Ästhetische Erfahrung und literarische Hermeneutik*. Frankfurt a.M.: Suhrkamp.
- Köppe, T. ve Winko, S. (2008). *Neue Literaturtherioen. Eine Einführung*. Stuttgart: Metzler.
- Leschnitzer, F. (1935). Deutung und Bedeutung des Peter Schlemihl. Zu Chamissos 115. Todestag. *Die Weltbühne. Wochenschrift für Politik, Kunst, Wirtschaft*, 8, 1135-1140.

- Lévi-Strauss, C. (1963). *Structural Anthropology*. New York: Basic Books.
- Lukács, G. (1964). *History and Class Consciousness: Studies in Marxist Dialectics*. MIT Press.
- Neumarkt, P. (1967). Chamisso's Peter Schlemihl. A Literary Approach in Terms of Analytical Psychology. *Literature and Psychology*, 17, 120-127.
- Scholz, B. F. (1997). Appellstruktur. In Klaus Weimar u.a. (Hg.), *Reallexikon der deutschen Literaturwissenschaft*. (S. 111-113). Berlin/New York: De Gruyter.
- Sydow, M. (1907). Chamissos Leben und Werke. In Max Sydow (Hg.), *Chamissos Werke, 1. Teil: Gedichte I. Hg. und mit einem Lebensbild versehen von M. Sydow*. Berlin/Leipzig: Deutsches Verlagshaus Bong.
- Tepe, P. ve Semlow, T. (2012a). *Interpretationskonflikte am Beispiel von Adelbert von Chamissos Peter Schlemihls wundersame Geschichte 1. Interpretationen des 19. Jahrhunderts*. Erişim Tarihi: 19.09.2024, http://www.mythosmagazin.de/erklaerendehermeneutik/pt-ts_schlemihl1.pdf
- Tepe, P. ve Semlow, T. (2012b). *Interpretationskonflikte am Beispiel von Adelbert von Chamissos Peter Schlemihls wundersame Geschichte 2. Interpretationen 1900–1950*. Erişim Tarihi: 19.09.2024, http://www.mythosmagazin.de/erklaerendehermeneutik/pt-ts_schlemihl2.pdf
- Tepe, P. ve Semlow, T. (2014). *Interpretationskonflikte am Beispiel von Adelbert von Chamissos Peter Schlemihls wundersame Geschichte 3. Interpretationen 1951–1980*. Erişim Tarihi: 19.09.2024, http://www.mythosmagazin.de/erklaerendehermeneutik/pt-ts_schlemihl3.pdf
- Tymms, R. (1955). Middle and later phases of Romanticism: Fouqué, Chamisso, Eichendorff, Uhland, Kerner. In Ralp Tymms (Ed.), *German Romantic Literature* (p. 325–346). London: Routledge.
- Van der Berg, B. H. J. (1987). Literaturgeschichte als Provokation und die Theorie-Debatte der siebziger Jahre über die Rezeptionsästhetik. *Journal of literary criticism, comparative linguistics and literary studies* 8(2), 30-39.
- von Chamisso, A. (2013). *Peter Schlemihl's wundersame Geschichte*. Holzinger: Berlin.
- Walter, J. (1984). Das Unheimliche als Wirkungsfunktion. Eine rezeptionsästhetische Analyse von E. T.A. Hoffmanns Erzählung Der Sandmann. *Mitteilungen der E. T.A. Hoffmann Gesellschaft*, 30, 15-33.

Wimsatt, W. K. ve Beardsley, M. C. (1954). *The Verbal Icon: Studies in the Meaning of Poetry*. University of Kentucky Press.

Summary

Focusing on the theoretical framework of this study, it is necessary to mention Wolfgang Iser, one of the most important representatives of the Konstanz School, who pioneered the effective reception or, in other words, the theory of effectation within the scope of reception aesthetics, and Hans Robert Jauß, one of the representatives of the same school, who evaluated reception aesthetics with the history of effective approach. While Jauß, who is close to Gadamer's views, focuses his attention on the history of reception aesthetics, Iser, on the other hand, based on the findings of Husserl and Ingarden, is primarily interested in the question of how the reader appropriates the literary text and accordingly investigates the structures and processes that make this interaction possible and explicable. Iser emphasises that there are 'indeterminacies' that require the completion of the fictional world and various other 'gaps' that appear at different levels of the text. The gaps and the indeterminacies function as an invitation to realise a potential effect inherent in the text and thereby participate in the construction of its meaning. On the other hand, Jauß, who is of the opinion that the concept of the reader, which is the mainstay of literary historiography and academic literary interpretation, has been neglected, outlined a project of literary science that neither finds the meaning of a work only in the reflection of social reality (aesthetics of production) nor derives it only from textual structures (aesthetics of representation). In this context, Jauß provides an effective outline of an interpretive concept for the history of reception. Jauß argues that the potential meaning of a literary work only emerges through the history of reception. In addition, he tries to make the concept of the 'horizon of expectation' efficient for reception history research.

In this study, reception aesthetics is analysed in its effective and historical forms. The aim of the study is to show what the effective and historical aspects of reception aesthetics express and to reveal how a work can be analysed (effective) and how it is analysed (historical) in line with these approaches. While analysing texts within the scope of reception aesthetics, it is useful to state the following about the method and terminology: When it comes to text interpretation in the context of reception aesthetics, following Iser, it is possible to speak of a concept of work that combines phenomenological and semiological art theory with the existing structure of the text and its reception or perception by the reader. The structure of the text conceived in the mind requires concretisation, i.e. the experience of appropriation by its recipients, in order to emerge as an artefact; the artefact realises the tension between its own 'being' and our 'meaning', such that meaning is formed only through the combination of text and reception, so that the meaning of the work of art is no longer conceived as a timeless entity, but as a historically shaped totality. The term concretisation is used here to describe the 'ever-new' character that the work can take on in its entire structure under changing conditions of historical and social reception.

In the light of the theoretical information in this context, this study analyses Adelbert von Chamisso's *The Wonderful History of Peter Schlemihl*. In the context of effective approach from reception aesthetics, it has been observed that in the multi-perspective structure of the story, the interpretations of the characters can be left open-ended by the narrator and conveyed in different ways. It is possible to say that the motifs of shadow and money are repeated frequently throughout the story. The quotations, which can be described as gaps and indeterminacies, reveal that the work can be perceived differently by each reader in terms of effect.

In the context of historical approach from reception aesthetics, the interpretations of the story from the 19th century to the present day were shared. Accordingly, based on the interpretations between 1840-1899, it is possible to say that the connection between the author and the protagonist is at the forefront. In the years between 1900-1950, it is seen that the story can be interpreted apart from the relationship between the author and the protagonist, and Marxist and National Socialist interpretations have emerged. The years between 1951-1980 is a period in which psychological and critical textual interpretation is at the forefront, especially with the diversity of approaches in terms of content. In the interpretations shared closer to today's date, it is possible to mention the independence of the

relationship between the author and the protagonist, the motif of harbour in addition to the motifs of shadow and money, the first-person narrator's address to the narrator (Chamisso), and the fact that some characters in the story represent different concepts (such as good and evil or moral and immoral) as binary opposition.

In conclusion, the four main elements based on the analyses in this study are particularly within the scope of reception aesthetics. The first of these is the different interpretations in the reception history of the text. The fact that the work has been interpreted in different ways in the historical process is an expected situation in the background of the concept of reception aesthetics. The second one is the fundamental clarity of the text. Based on Iser's views, it can be said that the work has gaps and indeterminacies that invite the creation of meaning hypotheses in the act of reading. Thirdly, the text is based on a specific narrative strategy. The established openness and multi-perspective structure of the work can be seen as an important structural form that is not random. Finally, the fourth element is the creation of ambiguity through the targeted use of certain motifs of the text. The use of specific motifs is in the service of an intended effect in reception aesthetics, which clearly reveals the proximity of reception aesthetics to hermeneutic methods.

ÇOBAN BEYİ VERGİSİ

ÇOBAN BEYİ TAX

Ali KÖK

Dr. Öğr. Üyesi, Kafkas Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü,
alidikok2703@gmail.com

Öz

Hayvan ve hayvansal ürünler tarih boyunca insanların en önemli besin kaynağı, barınma, binek, geçim, nakliye, tarım, ticaret, ulaşım ve yük aracı, savaş vasıtası, deri ve tekstil sanayinin temel maddesi olagelmıştır. Söz konusu özelliklerinden ötürü devletler hayvancılığa önem vererek bu sektör üzerinde titizlikle durmuşlardır. Bunun için bir taraftan hayvan sahiplerinin haklarını koruyup kollarken diğer taraftan da üretimin gerçekleşmesi için uygun ortam ve güvenliği sağlamıştır. Üretim politikalarında başarılı olmak için bazen de hayvan varlığının devamı ve ıslahına dair yeni proje ve stratejiler denemişlerdir. Temelinde hayvan ve hayvansal ürünlerden en üst düzeyde yararlanmanın yattığı bu politikalardan kazandıkları deneyimlerle sağlam bir ekonomik sistem kurmayı amaçlamışlardır. Bunları yaparken de hayvanlar, hayvan sahipleri, bakkılları, ticaret ve kesimini yapanları vergiye tabi tutmuşlardır.

Bu çalışmada, Safevî, Afşar, Kaçar ve Osmanlı Devleti ile Azerbaycan Hanlıklarının iktisadi yapısı içerisinde yer alan vergi terimlerinden biri olan çoban beyi vergisi, onun tarihi dönemler içerisindeki yeri, bugüne kadar uzanan izlerinin tespit edilmesi bakımından art ve eş zamanlı süreçte, ilgili Türklük sahalalarıyla ilişkilendirilerek ele alınmış, dönem kaynaklarına dayalı olarak köken, içerik ve kullanım alanlarının doğru bir biçimde belirlenmesi noktasında filolojik incelenmesi yapılmıştır. Bunlar yapılırken öncelikle verginin tanımı, niçin ortaya çıktığı, çoban beyi vergisi köken bilgisi bakımından incelenmiş, ardından da Türk dili, iktisatı ve tarihi alanında tanıklandığı sahalalar, vergi mükelleflerinin kimlerden oluştuğu, kimler tarafından ne zaman ve nasıl tahsil edildiği üzerinde durulmuştur. Dönem kaynaklarına dayalı olarak tespit edilen bu verginin belirli bir korpus alanı içinde özellikle ilk kez geçtiği alan ile diğer Türklük alanları arasında mukayesesi yapılarak kullanım ve içerik farklılıkları aydınlatılmaya çalışılmıştır.

Abstract

Throughout history, animals and animal products have been the most important food source of people, shelter, horses, livelihoods, transportation, agriculture, trade, transportation and freight vehicles, means of war, and the basic material of the leather and textile industry. Due to these features, states have given importance to animal husbandry and have meticulously focused on this sector. For this purpose, on the one hand, it protects and protects the rights of animal owners, on the other hand, it provides a suitable environment and security for the realization of production. In order to be successful in production policies, they have sometimes tried new projects and strategies for the continuation and improvement of animal existence. They aimed to establish a sound economic system with the experience they gained from these policies, which are based on making the most of animals and animal products. In doing so, they taxed animals, animal owners, keepers, traders and slaughterers.

In this study, chupan bigi tax, which is one of the tax terms in the economic structure of the Safavid, Afshar, Qajar and Ottoman Empires and the Azerbaijani Khanates, has been discussed in relation to the relevant Turkish fields in the successive and simultaneous process in terms of determining its place in historical periods and its traces extending to the present day, and a philological examination has been made in order to accurately determine its origin, content and usage areas based on the sources of the period. While doing these, first of all, the definition of tax, why it emerged, the origin of the chupan bigi tax were examined in terms of origin information, and then the fields where it was witnessed in the field of Turkish language, economics and history, who the taxpayers consisted of, when and how it was collected by whom, where emphasized. This tax, which was determined based on the sources of the period, was tried to clarify the differences in use and content by making a comparison between the area where it was passed for the first time in a certain corpus area and other areas of Turkishness.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 1 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 21 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 1 October 2024
Date accepted: 21 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Göçebelik; ekonomi; hayvancılık;
vergi; çoban beyi

Keywords

Nomadism; economy; livestock; tax;
chupan bigi

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.21

Giriş

Devletler, farklı alanlarda yapacakları icraatlar ile görevlilerinin maaşları, hükümdar sarayı ve ordunun masraflarını karşılamak için gelirlere ihtiyaç duyarlar. Devletlerin ihtiyaçlarının temini için kaynak olarak gördüğü alanlardan biri de hâkim olduğu topraklar üzerinde yaşayan halkın sahip olduğu mallar ile ürettikleri ürünlerden aldıkları vergilerdir. Devletin kamu ile ilgili hizmet ve vazifelerini tam ve kesintisiz idame ettirebilmesi için reayadan aynı veya nakdî olarak topladığı bedeller anlamına gelen vergi için Türk Dil Kurumu'nun Güncel Türkçe Sözlüğü'nde "Kamu hizmetlerine harcanmak üzere hükümetin veya yerel yönetimlerin yasalara göre herkesten doğrudan doğruya veya bazı malların fiyatlarının üstüne koyarak dolaylı yoldan topladığı para" açıklaması yer alır. İlgili tanımdan amacın kamu yararı olduğu bir konuda vergi koyma hak ve yetkisi ile bu hakkın kullanım ve tahsilinin mutlak surette devletin elinde olduğu anlaşılmaktadır. Devletin kamu gücü vesilesi ile elde ettiği her türlü kamu gelirlerini kapsayan verginin Türk-İslâm devletleri tarihinde ne kadar önemli olduğunu anlamak için bütün devlet müesseselerinin onunla ilgili olduğunun bilinmesinde fayda vardır.

Türk-İslâm devletlerinin vergi sistemleri incelendiğinde bunların temelinin büyük oranda örf ve şeriata dayalı olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır (Kazıcı ve Şeker, 1981, s. 228)¹. Söz konusu durum bizlere Türk vergi sisteminin dinî, mali, siyasi, sosyal vb. unsurların etkisiyle şekillenmiş olduğunu göstermektedir. Zira tahsil edilen vergilerde miktar ve tür tayin ve tespit edilirken İslam hukuku ve örfi hukuka göre hareket edilmesi (Akdağ, 1999, s. 45) ile Türkçedeki vergi terimlerinin Arapça, Farsça, Moğolca ve Türkçe olması ilgili durumun bir tezahürüdür. Bünyesinde bu tezahürün yansımasının net bir şekilde görüldüğü vergi türlerinden biri de hayvancılıkla ilgili olanlardır.

Türk devletlerinde at, deve, inek, keçi, koyun, öküz, sığır gibi derisi, eti, kılı, sütü ve yünlerinden istifade edilen hayvanlar, onların bakıcılığı, kesimi, nakliyeciliği ve satımı ile ilgilenenler, otlatılmaları, yaylaya ya da kışlağa götürülmeleri, muhafaza edildikleri ağıl gibi alanlar vergiye tâbi tutulmuştur. Bahsedilen durum, hayvancılık etrafında zaman içerisinde zengin bir vergi terminolojisinin oluşmasına yol açmıştır. Eski Türk döneminden yeni Türk devletlerinin ortaya çıkmasına kadarki uzun tarihi dönemde Türk devletleri iktisadi sisteminde hayvancılıkla ilgili tespit edilen vergi

¹ Bazı tarihçiler Türk-İslâm devletleri tarafından alınan vergileri başta tekâlif-i şer'iyye ve tekâlif-i fevkalâde şeklinde önce ikiye, ardından da ikinci gruptaki vergileri tekâlif-i örfiyye, tekâlif-i şâkka ve imdâdiyye (Tabakoğlu, 2016, s. 322-325) bazıları ise şer'i, örfi, avârız ve hediyeler olmak üzere dört ana başlık altında toplamaktadır (Akdağ, 1959, s. 510-511).

terimlerinden bazıları şunlardır: *kara sanı* ‘hayvan sayısı’ (Özyetgin, 2004, s. 83; Usmanov, 1979, s. 237. Krş. şumâre-i kupaçur), *kara konagi* ‘hayvan ahır’ (Akdağ, 1995b, s. 215; Özyetgin, 2004, s. 83-84. Krş. ağıl resmi, çit resmi), *kupaçur~kupaçur* (Allsen, 1987, s. 150; Lessing, 1995, s. 363; Özyetgin, 2004, s. 86-91; Schurmann, 1956, s. 310; Spuler, 2011, s. 334-337; Tixonov, 1958, s. 55-58; TMEN-I 266)², *şumâre-i kupaçur* (Hinz, 1946, s. 776-777; Özyetgin, 2004, s. 90), *mevâşi* ‘cattle tax, sığır vergisi’ (Fragner, 2006, s. 538), ‘*aded-i aġnâm/ resm-i ġanem/ resm-i ma’ze/ koyun resmi* ‘her iki koyun veya keçiden bir dinar olarak tahsil edilen vergi’ (OKHT-VII, s. 40, s. 580), *merâ’i* ‘pasture-tax, dışarıdan gelip mirî ve dirlik topraklarında koyun ve diġer hayvanların otlatılmaları münasebetiyle sürü sahiplerinden sürü ya da koyun başına yılda bir defalığına alınan mera vergisi’ (Fragner, 2006, s. 538), *resm-i kışlak* ‘kışlak vergisi’ (Kazıcı, 1977, s. 78), *resm-i yaylak* ‘yayla vergisi’ (Çaġatay, 1947, s. 510), *şanu’l-merâ/ resm-i merâ’i/ resm-i otlaġ/ resm-i çerâġâh* ‘mera, otlaġ vergisi’ (Taşkın, 2007, s. 642), *resm-i yataġ/ ağıl resmi* ‘etrafı çevrili, üstü açık hayvan barınağı anlamına gelen ağıla sürülerini kışlatmak veya kuzulatmak için getiren hayvan sahiplerinden mart ayında alınan vergi’ (Barkan, 1941, s. 97), *çöpbaşı* ‘Nahçıvan ve Revan Hanlığı’nda hayvanlarını devlete ait arazilerde otlattıkları için hayvan sahiplerinin hazineye ödedikleri hususî vergi’ (Əliyev ve Əliyev, 2007, s. 43; Əliyev-Həsənov, 2007, s. 61; Nigar Qabil Qızı, 2017, s. 11), *dırnaqlıq* ‘Karabaġ Hanlığı’nda toprak sahiplerinin, topraklarında hayvanlarını otlatan hayvan sahiplerinden nakdî olarak aldıkları vergi’ (Nigar Qabil Qızı, 2017, s. 11), *tamġâ-yı aġnâm* ‘Akkoyunlu hükümdarı Hasan Bey Kanunu’na göre şehre gelen her iki baş koyuna alınan bir karaca akça olup bu da altı baş koyuna bir Osman akçası olarak kabul edilen vergi’ (Barkan, 1941, s. 99). Bunların yanı sıra arıcılık, balıkçılık, ipek böcekçiliġi gibi hayvancılık faaliyetleriyle uğraşanlar da devlete çeşitli adlar altında vergiler ödemekteydiler (Taşkın, 2013, s. 65).

Türk-İslâm devletlerinde hayvancılıkla ilgili pek çok vergi adına tesadüf edilmesi hayvanlardan alınan vergilerin Türk devlet ekonomisinde önemli yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Türk devlet teşkilatının askerî, ekonomik, hukuki, idari, kültürel, siyasi ve toplumsal kurumlarına ait bilgiler veren, hayvancılıkla ilgili bu vergi terminolojilerinin tarihi perspektifleri içinde art ve eş zamanlı olarak ele alınıp filolojik açıdan incelenmesi, muhteva ve kullanım alanlarının tespiti ve

² Petruşevskiy, Calayırılılar döneminden itibaren kupaçur vergisinin kaynaklarda yer almadığı bilgisini verir (1968, s. 530-531). Ancak tarafımızca hazırlanan doktora çalışmasında bu verginin Timürlüler ile Akkoyunlular döneminde de mevcut olduğu ortaya konulmuştur (Kök, 2022, s. 2178-2179).

değerlendirilmesi gerek Türk tarihi araştırmaları gerekse de dil araştırmaları yönünden büyük önem ve değer taşımaktadır. Yukarıdaki bahislerden hareketle Türk vergi sisteminde av, evcil veya yabancı hayvanlar ile bu hayvanlara sahip olan ya da bu işlerle uğraşan kimseler üzerinden alınan pek çok vergi adı bulunsa da bu çalışmada sadece Safevî, Afşarlı, Kaçarlar, Azerbaycan Hanlıkları ve Osmanlılara ait kaynaklarda karşılaşılan çoban beyi vergisi ele alınmıştır.

Amaç ve Yöntem

Bu çalışmada amaç, hakkında yapılan değerlendirmelerin bugüne kadar sınırlı kaldığı çoban beyi vergisi hakkında bilgi vermektir. Bu amaç doğrultusunda çalışma, verginin tanımı, Türk-İslâm devletlerindeki türleri ve hayvancılıkla ilgili vergiler hakkında bilgilerin verildiği *Giriş*, çalışmaya esas alınan verginin tanımı, içeriği, mükelleflerinin kimler olduğu, hesaplamasının nasıl yapıldığı, yapılan hesaplamanın değişiklik göstermesindeki etkenler, verginin etimolojisi, ilk kez ne zaman nerede tanıklandığı, tahsilinde görevli memurların kimler oldukları, bu vergiden kimlerin muaf tutuldukları ve tanıklandıkları sahalarda bilgilerin bulunduğu *İnceleme* ve çoban beyi vergisi ile ilgili tespit edilen bulguların yer aldığı *Sonuç* olmak üzere üç bölüme ayrılmıştır. Çalışmamızın *İnceleme* bölümündeki başlıklardan da anlaşılacağı üzere bu çalışmada çoban beyi vergisi, iktisadi teori çerçevesinde bir sistem olarak değil, sistemin önemli öğelerinden biri olan terim temelinde dilci bakış açısıyla ele alınmaya çalışılmıştır. Yine çalışmada bu verginin selef, muasır ve muahhar Türk devletlerindeki izleri, onlardaki kullanımı, muadil ve mukabil şekilleri var olan bilgiler dahilinde art ve eş zamanlı mukayese edilerek değerlendirilmiştir. İzlenen bu yöntemle terimin içerik ve kullanım alanı belirlenmeye çalışılmıştır. İncelenmeye esas alınan çoban beyi vergisi özellikle Yeni Çağ Türk devletlerine ait Türkçe ve Farsça belgelere dayalı olarak tespit edilmiştir. Bunun nedeni ilgili verginin genellikle Safevî, Afşar ve Osmanlı Devleti hükümdar buyruk belgelerinde geçmesidir. Bununla birlikte aynı coğrafyada kurulması, daha önceleri de bölgeye hâkim olan Safevî ve Afşarların devlet teşkilatı bünyesinde yer almış olmaları münasebetiyle ilgili vergiye Kaçarlar Devleti ve Azerbaycan Hanlıklarında da tesadüf edilmektedir.

Çoban beyi vergisinin Safevî, Afşar ve Osmanlı Devleti sahasında geçtiği yerler orijinal metinlerinden tercümeleriyle birlikte alıntılar yapılarak verilmiş ve konteksti içindeki kullanımı yorumlanmıştır. Orijinali ve/veya tıpkı basımlarının görüldüğü belgeler için Fekete (1977), Herrmann (1986), Kostikyan (2008), Kök (2022), Musavi (1965), Puturidze (1962) gibi araştırmacıların çalışmalarına başvurulmuştur. İnceleme konumuz olan çoban beyi teriminin geçtiği kaynaklardaki şekilleri,

çevirilerde aynen bırakılmıştır. Bu yüzden çalışmada ilgili verginin farklı yazımları tamamen geçtiği kaynakla ilgili bir durumdur.

1. İnceleme

İnceleme bölümünde Safevî, Afşar, Osmanlı, Kaçar Devleti ile Azerbaycan Hanlıklarının iktisadi kurumlarında tanıklanan çoban beyi vergisinin tanımı, muhtevası, mükelleflerin kimler olduğu, nasıl hesaplandığı, köken ve yapısı, çıkış zamanı, bu vergiden kimlerin muaf tutulup yani kimlere kolaylık gösterildiği, tanıklandığı sahalara tarihî ve filolojik yönlerden ele alınmıştır.

1.1. Çoban Beyi Vergisinin Tanımı ve Muhteviyatı

Hükümeti oluşturan görevli ve hizmetlilerin vazife harcamalarının reayaca ödendiği örfî vergiler içerisinde değerlendirebileceğimiz çoban beyi vergisi ile ilgili olarak Gündüz, Akkoyunluların hâkim olduğu topraklarda tatbik edilip onlardan sonra Osmanlı Devleti'ne intikal ettiği anlaşılan, Anadolu'nun doğusunda bulunan Bozulus, Karaulus, Şam Türkmenleri gibi göçebe Türk boylarından tahsil olunan bir vergi (2015, s. 70) açıklamasında bulunur. Altaylı, bu vergi hakkında Ortaçağ'da Azerbaycan ve bazı Yakın Doğu ülkelerinde pazarda kesim için satılan hayvanların sayısına göre alınan vergi (2018, s. 723) bilgisini verir. Altaylı'nın bu tanımından ilgili verginin Osmanlı Devleti'nde şehir ve köylerde satılmak için boğazlanan koyun başına, önceleri altışar karaca akçe, sığırdan ise on sekiz karaca akçe alınırken sonraları koyun ve sığır başına altışar akçe olarak belirlenen *tamğa-i aġnām* vergisine tekabül ettiği sonucu çıkmaktadır (OKHT-V, s. 473). Kostikyan, çoban beyi vergisi hakkında küçükbaş hayvan beslemek için hayvan sahiplerinden umumiyetle nakit olarak alınan bir vergi (2008, s. 197) demiştir. Papazyan, çoban beyinin XVII. yüzyılda koyunlar için hayvan başına 2,5-3,5 dinar oranında tahsil edilen bir vergi olduğu bilgisini verir (1972, s. 276). Martirosyan, Revan ile Gürcistan dolaylarında *kodav* olarak da adlandırılan bu verginin yaylak ve kışlak hayatı sürüp hayvancılıkla uğraşan göçebelerle ilgili bir mali ıstılah olup cizye vergisine nazaran daha hafif olduğunu ve küçükbaş hayvanlar üzerinden nakdî olarak tahsil edilen bir vergi olduğu bilgisini aktarır (1990, s. 236). DBAT'de bu verginin koyunların sayılarına göre toplandığı bilgisi kayıtlıdır (968). OKHT-V'te ise “*çobanbeġi ana derler ki her sürü üç yüz koyun ola, üç yüz koyundan bir koyun alınır. Üç yüzden nākıs olursa beş koyundan bir akçe alınır. Bağdad ulusundan ve kurâda olan reaya ulusundan.*” (167) açıklaması yer alır. Minorsky, çoban beyi vergisinin hayvanlarla ilgili bir vergi olduğunu ve Türk-Moğol devletleri döneminde hayvan sahiplerinden alınan *ķubķur* vergisine benzediğini dile getirir (TM 177). TMEN-III'te de (Kaçarlar arasında) *ķōpān*

bēgī olarak zikredilen bu verginin Moğol zamanlarının kupçur'una tekabül eden hayvan vergisi (Doerfer, 1967, s. 109) olduğu bilgisi bulunur. Nitekim kupçurda olduğu gibi, çoban beyi vergisinde de hayvan sahibi göçebeler otlaklarından yararlandıkları için toprak sahipleri veya devlete bu vergiyi ödemekteydiler.

Yukarıdaki tanımlardan hareketle çoban beyi vergisinin teşekkülünde mahallî geleneklerin büyük etkilerinin olduğu görülmektedir. Bununla birlikte devlet yazışma belgelerinde çoban beyi vergisinin hayvan sahiplerinden alınan *mevāşī* ve *merā'ī*den ayrı bir vergi olarak zikredilmesi bu verginin içerikte onlardan ayrıldığını ortaya koymaktadır. Bu konuda Azerbaycanlı tarihçi Süleyman Memmedov, Safevîler döneminde reayaya nispeten göçebelerin daha az vergi ödediklerini, göçebelerin devlet hazinesine ödedikleri esas vergi türününün *çōbān bigi* vergisi olduğu bilgisini verir. Bu araştırmacıya göre göçebeler hem şahın hem de mahallî idarecilerin askerî gücünün esasını teşkil etmekteydiler (1982, s. 48). S. M. Onullahi, Petruşevski'nin göçebelerden bu verginin hayvanlarını otlatmaları karşılığında alındığı iddialarını eleştirip Adam Olearius'a dayanarak çoban beyi vergisinin hayvan satılırken hayvan sahiplerinden alınan bir tür vergi olduğunu iddia eder. Otlak ve su kaynaklarının kullanımı karşılığında hayvan sahiplerinden alınan verginin adının ise otbaşı vergisi olduğunu ekler. Aynı tarihçi, söz konusu vergilerin köylerde uygulandığı bilgisini de paylaşmaktadır. Yine Sanson'a dayanarak satılmak için kesilen hayvanlardan hayvan başına 2 sel 6 denye alındığı bilgisini aktarır (1982, s. 176). Aydoğmuşoğlu ise bu verginin hayvancılıkla uğraşan kimselerden koyunlardan yedide bir oranında koyun yünü veya kuzu olarak alındığı bilgisini verir (2013, s. 4). Tarihçi Karadeniz, Fazlullah'ın kupçur olarak adlandırıp Ali Naki Nasiri'nin ise göçebe çadırlarında oturanlara tarh edilen ve hanelerden düzensiz olarak alınan vergiye çupan beygi adı verildiği bilgisini aktarmaktadır (2019, s. 59).

Ekonomilerinin esasını hayvancılığın teşkil ettiği Azerbaycan hanlıklarından Nahçıvan ile Revan Hanlığı'nda, hayvanların hanlığa ait topraklarda otlatılmaları münasebetiyle hayvan sahiplerinden alınan vergi' (Əliyev- Əliyev, 2007, s. 43; Əliyev-Həsənov, 2007, s. 61) olarak tanımlanmıştır. Zərinəzadə ise Safevî ve sonrası dönem ve saha Türk devletlerinin arşiv belgeleri ile dönemi kaynaklarında *çubānbeygī* ya da *çupānbeygi* olarak tanımlanan terimin çoban + payı anlamına geldiği, bu mali ıstılahtaki ikinci kelime olan *beygī*'nin ise muhtemelen vergi kelimesinin tahrif edilmiş bir şekli olabileceği tezini ileri sürdükten sonra Farsça *vücūh-ı çūpān biygi ki ez şomāre-i gūsfend bāzyāft mişevēd, vücūh-ı çūpān biygi ki ez şomāre-i aḡnām deryāft mişod* (1962, s. 286) açıklamasını yapar. Zərinəzadə'nin "beygī'nin

muhtemelen vergi kelimesinin tahrif edilmiş bir şekli olabileceği” iddiası ispatı ve kabulü oldukça zor olan bir tezdır. Çünkü onun bahsettiği beygi, Arapça emîr ile Farsça mîr kelimelerine karşılık gelen Türkçe bey kelimesinin Arap alfabesindeki okuma farklılığından ortaya çıkmış bir türüdür. Bu araştırmacının yaptığı açıklamaya dikkatle bakıldığında vergi anlamına gelen kelimenin *beygi* değil Arapça vüçüh kelimesi olduğu görülmektedir. Nitekim kendisinin Farsça olarak verdiği izahatlarda geçen *vüçüh*; Orta, Yeni ve Yakın Zaman Türk-İslâm devletlerine ait belgelerde *vüçuhu'l-‘ayn ve cihât*, *vüçuh-ı ‘alem-dârî* (Kök, 2022, s. 1092), *vüçuh-ı çobân bigi* (Kök, 2022, s. 1201), *vüçuh-ı aĥmâs ve zekevât* (Kök, 2022, s. 1230), *vüçuh-ı resmü’ş-şadâre* (Kök, 2022, s. 1238), *vüçuhât-ı ešnâf* (Kök, 2022, s. 1246), *vüçuh-ı râh-dârî* (Kök, 2022, s. 1248), *vüçuh-ı neft ü nemek* (Kök, 2022, s. 1442), *vüçuh-ı cizye* (Kök, 2022, s. 1605) şeklinde tanımlanıp vergi veya ücretin ne ve/veya kim için toplandığını belirten kelimelerden önce kullanılıp vergi ve ücrete karşılık gelen bir kelime olduğu görülmektedir (Merçil, 2021, s. 98).

Yukarıda *çobân bigi*’nin tanımı ve muhteviyatı ile ilgili verilen bilgi ve yapılan açıklamalardan bu verginin hayvanlardan alınan bir vergi türü olduğu konusunda araştırmacıların mutabık olmakla beraber bu hayvanların büyükbaş veya küçükbaş mı olduğu hususunda ise ihtilafa düştükleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Nitekim bu mali terimi tanımlayan Gündüz, Kostikyan, Martirosyan ve Papazyan; *çobân bigi*’nin küçükbaş hayvanlardan tahsil edildiğini ifade ederlerken Fragner ve Minorsky gibi araştırmacılar ise sığırlardan (TDK’nin Güncel Türkçe Sözlüğü’nde sığır kelimesi “geviş getirenlerden, boynuzlu büyükbaş evcil hayvanların genel adı” şeklinde izah edilmektedir) alındığı bilgisini vermektedir. Bize göre bu konudaki ihtilaf, çeviri meselesi ve/veya yaz aylarında çıkılıp kış aylarında hayvanlarını soğuktan korumak için kuytulara gidildiği yani aşağıya inildiği yaylak kışlak yerleşim türü ve bu hayvata benimseyenlerin uğraş alanı olan hayvanların türleriyle ilgilidir. Bizi bu kanıya varmaya iten en büyük etken, çoban beyi vergisinin tahsil edildiği boyların yaylak kışlak hayatı sürdürmeleri (Gündüz, 2015, s. 64) ile bu verginin arşiv belgelerinde boy adları ile bir arada zikredilmesidir. Yine bu verginin bir arada zikredildiği vergilerden biri olan *mevâşî*’nin de çoban beyi vergisi gibi, hem davar olarak adlandırılan koyun, keçi hem de mal olarak adlandırılan at, inek, öküz gibi hayvanlardan alındığı bilinmektedir. Konuyla ilgili benzer ikilemin devam ettiği bir diğer husus ise çoban beyi vergisinin tanımlandırılmasıdır. Zira yukarıdaki tanımlarda çoban beyinin bir otlak vergisi/ merâî, hayvan vergisi/ mevâşî, kesim için satılan hayvan vergisi/ tamğa ya da yün/ yapağı vergisi -Papazyan, Safevîler döneminde ordu mensuplarıyla devlet memurlarının üşümemeleri için ahaliden

toplanan kalın kumaş yani yün vergisinin *cavālūji* olduğu bilgisini verir (1956, 229)-olabileceğinin ifade edildiği görülmektedir. Konuyla ilgili meseleye çözüm getirilmesi için araştırmacılara en doğru bilgileri dönemin birinci elden kaynakları olan devlet yazışma belgeleri vermektedir.

İran Millî Müzesi'nde bulunan, İlhanlı hükümdarı Ebû Said'e ait H. 725/ M. 1325 tarihli iki dilli ve alfabeli yarlıkta *mevâşi*, *kubçur* vergisi ile ilgili olduğu için bu verginin altında zikredilmiştir (Herrmann-Doerfer, 1975, 318). Emir Timür Küregen'e ait H. 24 Muharrem 804/ M. 3 Eylül 1401 tarihli, Farsça yarlıkta *kubçur*, *mevâşi* ve *merâ'i* (Fekete, 1977, s. 71-75), Akkoyunlu Hasan Bey'e ait H. 12 Şaban 874/ M. 14 Şubat 1470 tarihli Farsça fermanda *kubçuriyye*, *mevâşi* ve *merâ'i* (T'abâtâi, 1352, s. 62-67), Safevî hükümdarı Şah Tahmasb'ın H. 972/M. 1564-5 tarihli vergi kitabesinde *züküt-ı gūsfend*, *mevâşi* (Hinz, 1949, s. 785), Safevî hükümdarı Şah Hüseyin'in H. Şevval 1106/ M. Mayıs-Haziran 1695 tarihli, Farsça fermanında *çobân bigi*, *mevâşi*, *merâ'i* (Puturidze, 1962, s. 52-54), Afşarlar hükümdarı İbrahim Şah'ın Zilhicce 1161/ Kasım 1748 tarihli, Farsça fermanında ise *çobân bigi*, *merâ'i* ve *mevâşi* (Kostikyan, 2008, s. 173) olmak üzere farklı vergilerin var olduğunu ortaya koymaktadır. Yukarıdaki hükümdar buyruk belgelerinden bilhassa Safevî ve Afşarlar dönemine ait olanlarda *çobân bigi*'nin hayvan sahiplerinden alınan *merâ'i* ve *mevâşi* ile Timürlü ve Akkoyunlu belgelerinde ise *kubçur*, *mevâşi* ve *merâ'i* vergileri ile yan yana zikredilmesi ilgili verginin tanımı ile ilgili olarak yapıp da aynı anlam veya içerikteki vergilerin mükelleflerden başka bir adla tahsil edilmesinin mantık dışı bir uygulama olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu durum bizi *çobân bigi* vergisinin bir arada zikredildiği diğer hayvan vergileri üzerinde tekrar düşünme ve konuşmaya sevk etmektedir.

Söz konusu vergilerden ilki olan *kubçur*'un İlhanlı yarlıklarında *kubçur* veya *şümâre-i kubçur* 'hayvan sayım vergisi', Çobanlı, Timürlü ve Akkoyunlu hükümdar buyruk belgelerinde ise genellikle *taphur* 'hizmet ve çalışma yükümlülüğü' vergisi ile birlikte kullanıldığı belirlenmiştir (Kök, 2022, s. 2178). Timürlü, Akkoyunlu, Safevî ve Devlet-i Nadiriyye dönemine ait belgelerde *merâ'i* 'mera vergisi' ile bir arada zikredilen (Kök, 2022, s. 1187) *mevâşi*'ye Hasan Bey Kanunlarında da tesadüf edilmektedir (Kök, 2022, s. 2188). Kaynaklar *mevâşi* vergisinin 1500 yılında İran'ın doğusunda *pây-i gāvâne* adı verilen ve 'sığır vergisi' anlamına gelen vergi ile aynı anlama geldiğini bildirmektedir. Safevîlerin ikinci hükümdarı Şah I. Tahmasb'ın, şeriatın reddettiği ticaret ve zanaat vergilerini yürürlükten kaldırdığını belirttiği fermanında *züküt-ı gūsfend ve mevâşi belde ve bölükât ve vilâyât ve dâru's-sulh ve*

sevku'd-davāb 'belde, bölükler ve vilayetlerin *gūsfend* "koyun" ve *mevāşī* "davar vergileri" zekatları, mezbaha ve koşum hayvanları pazarı vergileri' (Hinz, 1949, s. 784-790) adıyla, İslâm'ın şartlarından biri olan zekat ile birlikte yorumlanıp gizlense de daha sonra yani H. 972/ M. 1565'te dinen uygun olmadığı gerekçesiyle tamamen kaldırılmıştır: *esb ve gāv ve gūsfend ve ulağ* 'at, sığır, koyun ve oğlak' (Hinz, 1949, s. 791-793). Yukarıdaki bilgiler çoban beyinin sürü olarak beslenen ve muayyen bir miktarda sürüsü olan hayvan sahiplerinden kışlak, yaylak ve mera resmi gibi ve onlarla birlikte, hayvan başına alınan bir vergi olduğu sonucunu ortaya koymaktadır.

1.2. Çoban Beyi Vergisinin Hesaplanması ve Tahsili

Çoban beyi vergisinin miktarı hususuna gelince Safevîlerin Revan Beylerbeyi Keyhüsrev Han (1647-1652) tarafından imzalanan, Eylül 1647 tarihli fermada Üç Kilise Manastırı'na ait bağlar, değirmenlerden alınan *mālucihāt* ve küçükbaş hayvanlardan alınan *çōbān bigi* vergisinin bir yıllığına Katolikos Flippos'a inam olarak bağışlandığı bilgisi yer almaktadır. Bu fermada bağlardan alınan *mālucihāt* vergisinin miktarı 33.411 dinar, değirmenlerden alınan *mālucihāt* vergisinin miktarı 14.283 dinar, dokuz yüz elli büyükbaş hayvandan alınan *çōbān bigi* vergisinin miktarı ise 52.250 dinar olarak kaydedilmiştir. Bu fermandaki kayıtlardan Safevîler devrinde her hayvandan aşağı yukarı 5,5 dinar *çōbān bigi* vergisi tahsil edildiği anlaşılmaktadır (Şabiyev, 2011, s. 85) (yazar 5,5 ile 950'yi yanlış çarpımın sonucu 52.250 sayısına ulaşsa da bu kabul edilebilir bir miktar olmayıp vergi miktarının 5.225 dinar olması icab eder). Yine Safevîlerin Revan Beylerbeyi Keyhüsrev Han (1647-1652) tarafından imzalanan, 1649 tarihli fermada o yıllarda Revan Beylerbeyi arazilerindeki her taş değirmeni ile üzüm bağından 1.587 dinar alınırken koyun başına 2,35 dinar çobanbeyi vergisi tahsil edildiği öğrenilmektedir (Martirosyan, 1990, s. 236). Yukarıda çoban beyi vergisinin tanımı ile ilgili bilgi veren Papazyan da çoban beyinin XVII. yüzyılda koyunlar için hayvan başına 2,5-3,5 dinar oranında tahsil edilen bir vergi olduğunu bildirmişti (1972, s. 276). Bu bilgiler Safevîlerde büyük ve küçükbaş hayvanlardan tahsil edilen çoban beyi vergisi miktarının farklı olduğu neticesini tespit olanak sunmaktadır. Bununla birlikte yukarıdaki bilgiler, Safevîler döneminde büyükbaş hayvanlardan genellikle 5,5 dinar, küçükbaş hayvanlardan ise 2,35-3,5 dinar arasında bir meblağın çoban beyi vergisi olarak tahsil edildiğini ortaya koymaktadır.

Osmanlıların H. 932/ M. 1526 tarihli Çermik Sancağı ile ilgili bir kanun-nâmesinde âdet-i aġnâm veren reayadan çobanbeği vergisi alınmaması emredilirken (OKHT-V, s. 472-473) Osmanlıların H. 943/ M. 1537 tarihli Bağdad Eyaleti ile ilgili

bir kanun hükmünde koyun sahiplerinden üç yüz koyundan bir koyunun çobanbeği olarak alındığı, bu verginin tahsili ile görevlendirilen kimselerin her sürüden üç akçe daha talep ederek halka zulmettikleri bildirilmektedir (OKHT-V, s. 156). Osmanlılara ait H. 946/ M. 1540 tarihli Musul Sancağı ile ilgili bir kanun-nâmede ise reaya taifesinden iki koyuna bir akçenin ağnam resmi alınmak üzere kaydolunması; ancak çobanbeği vergisinin kaldırıldığı belirtilmektedir (OKHT-V, s. 217). Benzer hüküm Diyarbakır Eyaleti umumî kanun-nâmesi'nde de yer alırken burada farklı olarak çoban beyi vergisinin sadece göçebeler üzerinden alınması hükmü kayıtlıdır (OKHT-V, s. 447). Yine Diyarbakır Eyaleti ile ilgili umumî kanun-nâmelerinden biri olan H. 947/ M. 1540 tarihli Bozulus Kanun-nâmesi'nde Bozulus'un çobanbeği vergisinin önceleri Karaulus ile birlikte tahsil edilirken tahsil işlemleri esnasında ortaya çıkan güçlük, kargaşa ve meseleler nedeniyle bu iki ulusun muhasebesinin birbirinden ayrılarak ayrı ayrı alınmaya başlandığı, Bozulus'un Berriye Kışlağı'nda bulunduğu zamanlarda yüz koyunda on yedi akçenin çobanbeği, on yedi akçenin kışlak resmi, altı akçenin ise der-âmed adıyla eminlere ödenirken Osmanlı padişahı Kanunî Sultan Süleyman'ın Irakeyn Seferi'nde birleştirilerek yirmi akçenin kışlak resmi, yirmi akçenin de çobanbeği vergisi olarak yüz koyunda yirmi akçeye çıkarıldığı bildirilmektedir (OKHT-V, s. 459-460). Bununla birlikte Safevîlerin Doğu Anadolu hâkimiyetleri sürecinde Erzurum ve Pasin yaylalarına hayvanlarını çıkaran Bozulus tayfalarından çobanbeği hakkı adıyla 300 koyundan bir koyunu bu adla tahsil ettikleri görülmektedir (OKHT-V, s. 538). Araştırmacıların ve kaynakların aktardığı bu bilgiler, aynı uygulamanın bölgenin Osmanlıların eline geçmesinden sonra da sürdüğünü göstermektedir. Ancak yukarıda verilen bilgiler Osmanlı Devleti'nde önceleri bu verginin, sürü olarak hesaplanan hayvandan koyun olarak alınırken daha sonraları nakdî olarak her küçükbaş hayvandan 0,5 dinar alındığını ortaya koymaktadır.

Çoban beyi vergisinin kimler tarafından tahsil edildiği hususunda TM'de *çobān bigi*'nin tahsilinin Safevîler döneminde zabitanüvis adı verilen memurlar tarafından yapıldığı bilgisi yer almaktadır (Veliyeva, 2007, s. 348). Nitekim Safevî hükümdarı Şah Süleyman'ın H. Cemaziyelevvel 1094/ M. Nisan-Mayıs 1683 tarihli Farsça fermanındaki *zābit-ı vech-i çobān bigi-i Añlî Pāydār* 'Añlî Pāydār (karyesinin) çobān bigi ücretinin zābiti' ifadesi bu bilgiyi desteklemektedir (Puturidze, 1962, s. 32-33). Osmanlılarda ise bu vergi merkezî hükümet tarafından çobanbeği adı verilen biri tarafından yaylak ve kışlakta mirî adına tahsil edilerek Diyarbakır hazinesine teslim edilmekteydi (Gündüz, 2015, s. 70).

1.3. Çoban Beyi Vergisinin Etimolojisi ve Yapısı

Safevî, Afşarlı, Osmanlı gibi devletlerin ferman ve hükümlerinde hayvanlarla ilgili geçen çoban beyi vergisinin kökeni ve yapısı üzerinde durmakta fayda vardır. Terimi meydana getiren kelimelerden ilki, Farsçadan Türkçeye ödünçleme bir kelime olup ‘sürüleri güden ve otlatan kimse’ anlamına gelir. *Çōbān/ çōpān* < *şubān* kelimesindeki Farsça **-bān** ‘bakan, tutan’ son eki bu kelimenin türemiş bir kelime olduğu izlenimi vermektedir. Zira aynı dildeki ‘deveci, develeri götüren adam’ anlamına gelen *arvan* < *sarvan* < *sārvān* < *sārbān* < *sār* ‘deve’ + *bān* ‘bakan, tutan’ kelimesi ile bahçıvan anlamına gelip Farsça *bāğ* ‘bahçe’ ile **-bān** ‘bakan, koruyan, muhafaza eden’ anlamındaki son ekten meydana gelen *bāğbān* kelimeleri de aynı ek ve yöntemle yapılmış kelimelerdir (Tietze, 2016-II, s. 244; Tietze, 2016-I, s. 548).

Clauson, çoban kelimesinin ilk anlamının “küçük memur, köy yöneticisi” olduğunu ileri sürüp en erken IX. (?) yüzyılda Proto-Bulgarcada ortaya çıktığı, Macarcada ve Slav dillerinde zupan (jupan) şeklinde bir kelimenin var olduğu, anlamının “bir bölgenin yöneticisi” olduğu; ancak bu kelimenin Farsça çupan ‘çoban’ kelimesi ile ilişkili olmasının mümkün olmadığı ve Rusçada chaban şeklinde alıntı bir kelimenin var olduğu bilgilerini aktarır (1972, s. 397-398). DLT’de çupan ‘köy büyüğünün yardımcısı’ maddesinin yer alması Clauson’un işaret ettiği bu bilgiyi doğrulamaktadır (Ercilasun-Akkoyunlu, 2014, s. 629). Muîn ise Farsça sözlüklerde Pehlevicede *šūpān*’dan geldiği belirtilen kelimenin *čūpān* ve *šobān* biçimlerinde yazılıp *nigehbān-ı gelle-i gūsfend ü gāv* “sığır ve koyun sürüsü bakıcısı” olarak anlamlandırıldığı bilgisini aktarır (1371a, s. 1319; 1371b, s. 2013).

Kelimenin etimolojisi ile ilgili olarak Eren, İngilizce *cow* > *gov* > *gō’ya* kadar götürdüğü bir gelişme öne sürerek bu kelime ile Farsça **-bān** son ekinin birleşimi ile bu kelimenin teşekkül ettiği bilgisini verir (1999, s. 396-397). Osman Nedim Tuna’nın Sümerce şulpae-sipad fikrini savunan Gülensoy, çoban kelimesinin Türk lehçelerindeki karşılıklarını sıralayıp Sümerceden alınmış olma ihtimali üzerindeki belirsizliklerden bahsettikten sonra onun Türkçedeki çoban-çulpan kelimeleri ile ilişkili olabileceği üzerinde durur (2007, s. 246-249). Nişanyan, çoban kelimesinin Orta Farsça ve Pehlevicedeki fşu-pāna kelimesinden geldiğini, buradaki fşu kelimesinin ‘davar’, +pāna ‘koruyan, gözeten’ anlamlarının bulunduğu bilgisini aktarır (2009, s. 113). Nişanyan’ın bu izahı fonolojinin çıkış noktası aynı olup birbirine benzer seslerin birbirine gelişmesi kuralı konuyla ilgili daha makul bir delil olarak görülür. Benzer nitelikte olan xš ve fş ünsüz çiftlerinin ç’ye gelişimi doğal olduğunu belirten Doerfer’e göre ise **çōpān** < **şubān** kelimesindeki /ş/ → /ç/

değişimi Türk dilinin etkisiyle ortaya çıkmış olabilir (Doerfer, 1967, s. 108-110; Kök, 2023, s. 659).

Çoban kelimesi daha Türk Kağanlığı'nda 'bekçi, güdücü, koruyucu' anlamlarıyla bir unvan olarak tanıklanırken Tuna Bulgarları ve Macarlarda bir unvan, Peçeneklerde ise bir boy adı olarak geçmektedir (Donuk, 1988, s. 13). Türkçede çoban kavramını karşılamak için hayvan sürülerinin türlerine göre güdücülerini adlandıran *konçı/ koycu/ koyşu, udçı, uyçu, yulkıcı/ julkıcı* ve *sığırtmaç* gibi özgün biçimler vardır. Bununla birlikte Orta Türkçe dönemine ait bazı yazma eserlerde *qoymat* şeklinde yazılan ve 'koyuncu, koyun güden, çoban' anlamında bir kelime daha bulunmaktadır (Yüce, 2007, s. 181). XI. yüzyıl sonrası yazılı Türk dili yadigârlarında İslâmiyet'in de tesiriyle Türkçede varlığını hissettirip Türk dilinin umumiyetle İran'a yakın bölgelerinde yaygın olarak kullanılan çoban kelimesinin yine aynı dönem eserlerinden KE'de *çüpân* < Far. çoban (Ata II, 1997: 165), NF'de *çübân* (Ata, 1998, s. 105) şeklinde yazıldığı görülmektedir. Kelimenin Eski Osmanlı Türkçesi döneminde *çopan* < çoban (Tietze, 2016-II, s. 253) ve *çuban* < *çöpân* (Tietze, 2016-II, s. 266) şekillerine de tesadüf edilmektedir. Batı Türkçesinin Eski Osmanlı Türkçesi'nden önceki dönemi için kullanılan Eski Türkiye Türkçesi Dönemi'nde Arapça ve Farsça unsurlar ile çoban kelimesi hakkında Doğan Aksan şu değerlendirmelerde bulunmuştur:

Bu dönem dilinde başlangıçta daha küçük ölçüde olan; ancak zamanla özellikle kültürlü zümre edebiyatında günden güne artan Arapça ve Farsça etkisi kendisini belli etmekle birlikte kavramlar dünyasının zenginliği yine dikkat çekmekte, bu Türkçenin de bütün gücünü ortaya koyduğu, türetme yollarını ortaya koyma çabası içinde bulunduğu görülmektedir. Örneğin Türkçenin hemen her kesiminde Farsça kökenli çoban kullanılırken Eski Türkiye Türkçesinde 'güden' ve 'güdücü' sözcüklerine rastlanmaktadır. Bunun yanı sıra kimi kaynaklarda *davar* eri ve *yunt* oğlanı tamlamaları geçmektedir (2013, s. 54).

İşte XI. yüzyıldan itibaren çopan veya çupan şekli ile Türkçe kaleme alınmış eserlerde görülmeye başlanan çoban kelimesi, bugün çağdaş Türk yazı dillerinden Türkiye ve Azerbaycan Türkçesi'nde *çoban*, Türkmen Türkçesi'nde *çopan*, Başkurt, Kırgız ve Tatar Türkçesi'nde *çaban*, Kazak

Türkçesi'nde *şopan*, Uygur Türkçesi'nde *çopan*, Özbek Türkçesi'nde ise *çopân* (KTLS-I: 136-137) şekilleriyle kullanılmakta ve yaşamaktadır.

Terimi meydana getiren kelimelerden ikincisi olan *bey* kelimesi Türkçenin yazılı ilk belgelerinden itibaren Türk dilinin tarihi ve çağdaş lehçelerinde kesintisiz ve yaygın olarak kullanılagelen bir unvandır. Bu Türkçe kelimenin orijinalinin 'yüz kişinin başı' anlamındaki, Çince *po* kelimesi olduğu ileri sürülmektedir. Blochet ve Kotwicz gibi dilciler de Clauson gibi, kelimenin aslının Çince olduğunu ve Çince *pek* şeklinde geçtiğini ileri sürmektedirler. Bununla birlikte Türkçedeki *bey* unvanının Sasani hükümdarlarına verilen *baga* yani 'tanrı' kelimesinden alıntılanmış olabileceğini iddia eden dilciler de bulunmaktadır. Köprülü ise kökeni ne olursa olsun bu unvanın önce Türkler tarafından kullanılıp daha sonra kuvvetle muhtemel olarak Türkler aracılığıyla diğer Altay kavimlerinin dillerine girmiş alıntı bir kelime olabileceğini ileri sürer. Nitekim Altayistler bu unvan ile Moğolca *begi*, Jüçence *bögin* ve Mançuca *beyle* kelimeleri arasında kesin bir bağ bulunduğunu ifade etmektedirler (Köprülü, 1992, C. 6, s. 12). Türkçenin tarihî seyri içinde birtakım fonetik değişikliklerle Türk toplumunun sosyal yapısında yaşanan gelişmelere paralel olarak anlamında değişikliklerin görüldüğü bu kelime Clauson'un da belirttiği gibi orijinalinde 'bir boyun veya kabilenin başı, yardımcı başkan' anlamına gelip daha sonraları anlam genişlemesine uğrayarak 'koca, nüfuzlu kişi' gibi yeni anlamlar kazanmıştır (1972, s. 322-323). Kelime Türklerin komşu olduğu milletlerle kurduğu askerî, dinî, diplomatik, hukuki, idari, kültürel, mali ve ticari ilişkilerine bağlı olarak yüzyıllarca geniş bir coğrafyada kullanılarak günümüze kadar gelmiştir (Kök, 2023, s. 659-660).

Türk dilinin söz varlığında eskiden beri tanıklanan *çoban* ve *bey* kelimeleri birleştirme veya birleşik terim oluşturma (compounding) yöntemiyle bir araya gelerek (Sager, 1970, s. 72) *çobân bigi* şeklinde yeni bir iktisadi terimi meydana getirmiştir.

1.4. Çoban Beyi Vergisinin Ortaya Çıkış Tarihi

Çoban beyi vergisi, devlet yazışma belgelerinde ayrı ayrı yazılıp -şu ana kadar tespit edildiği kadarıyla- ilk defa Safevî şahlarının fermanlarında tanıklanmıştır. Adı geçen iktisadi terim, bu Türk devletinin ilk hükümdarı olan Şah İsmail'in muhtelif yerlerin Sıçan ve Domuz yılına ait vergilerin tahsili hususunda H. 18 Muharrem 923/M. 10 Şubat 1517 tarihinde ısdar

ettiği Farsça fermanında şu şekilde geçer: *vücūh-ı çōbān bigi-i mahāll-i zeyl* 'ekteki mahallerin çōbān bigi ücretleri' (asnad.org/). Bu verginin daha sonraları Safevilerde idari-askerî görevlilere tevcih edilen *mevācib* ve *hemesāle* gibi maaşların ödemeleriyle ilgili buyruk belgelerinde sıkça geçtiği görülmektedir. Kök'ün hazırlamış olduğu doktora tezinde Safevî dönemine ait maaş tevcihi ve tahsil buyruk belgelerinde söz konusu verginin *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i Şirvān* 'Şirvan'ın çōbān bigi ücret gelirlerinden' (1375), *vücūh-ı çōbān bigi-i tümen-i Naḥçwān* 'Naḥçivān tümeninin çōbān bigi ücretleri' (1427), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi ğāziyān-ı Kaçar* 'Kaçar gazilerinin çōbān bigi ücretleri gelirlerinden' (1445), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i Kāra Bāğ* 'Kāra Bāğ'ın çōbān bigi ücretleri gelirlerinden' (1492), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i Gence ve Kāra Bāğ* 'Kāra Bāğ ve Gence'nin çōbān bigi ücretleri gelirlerinden' (1492), *ez-bābet-i vücūh-ı çōbān bigi-i cemā'at-i Şemse'd-dīnlü* 'Şemseddīnlü halkının çōbān bigi ücreti gelirlerinden' (1528) şekillerinde tanıklandığı bilgisi yer alır. Buradaki ifadelerin, kendisine *hemesāle* veya *mevācib* tevcih edilenin masraflarının yani maaşlarının gelir kaynağı ve hangi mahale ait vergi gelirlerinden sağlandığına işaret eden kullanımlar olduğu anlaşılmaktadır. Zira dönem kaynakları Safevilerde ordu mensuplarının *hemesāle* ve *mevācib*lerinin ikta edilen bölgenin *çōbān bigi*, *tenbākū-fürüşī*, *rāh-dāri* gibi vergi gelirlerinden ödendiği bilinmektedir (Kök, 2022, s. 261). Bu maaşlar ile vergilerin hangi döneme ait olduklarının ise genellikle On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre adlandırıldığı tespit edilmektedir (Kök, 2022, s. 380). Bununla birlikte Safevî hükümdarı Şah Sultan Hüseyin'in, biraderi Çelebi Big'in yerine *ḥāsā-i şerife ğulāmları* arasına alınan Hātem oğlu Şāfiḥān Big'in *mevācibinin* ödemesinin nasıl ve nerelerden sağlanacağını buyurduğu Şaban 1125/ Ağustos-Eylül 1713 tarihli, Farsça fermanın bu verginin ilgili dönemde devlet tarafından muayyen bir bedel karşılığında müstecirlere icar verilebildiğini ortaya koymaktadır (Puturidze, s. 1962, s. 69-70). Bu durum, Safevî devlet maliyesinin yavaş yavaş aynı ve hizmet şeklindeki ödemelerinin nakdi vergilere dönüştüğünü yani merkezi idarenin mükelleflerden aynı ödeme yerine nakdi ödeme talep ettiğini gösterir: *müste'cir-i vücūh-ı çōbān bigi-i Naḥçwān* 'Naḥçivān'ın çōbān bigi ücretinin müsteciri' (Puturidze, 1962, s. 69-70). Nitekim Safevî şahı I. Abbas zamanında sadece Horasan eyaleti devlet hazinesine yılda yaklaşık 20.000 Irak Tümenini *çōbān bigi* vergisi olarak ödemiştir. Verilen bu bilgi söz konusu verginin burada nakit olarak

tahsil edilmekte olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte Chardin 17. yüzyılın sonlarında *çobân bigi* vergisinin koyunlar için aynı olarak ödenmesi gerekirken kuzulardan yedide bir ve yapağı ürünlerinin ise tamamından tahsil edildiğini bildirmektedir. Bu hesaplamada taylar sözde daha adil bir hesaplamayla tahmini değerlerinin üçte biri oranında nakit olarak değerlendirilmiştir. Böyle bir uygulamayla bu dönemde *çobân bigi* vergisinden elde edilen gelirin doğrudan yararlanıcısı her halükarda hükümdar olmaktadır (Fragner, 2006, s. 539).

1.5. Çoban Beyi Vergisinden Muafiyet

Türk devletlerinin tebasına uyguladığı vergi sistemi içinde vergi muafiyeti ve kolaylık gösterme ile ilgili çeşitli uygulamalar bulunmaktaydı. Bilhassa hükümdar ailesi, seyitler, ruhbanlar, askerî zümreler ile tüccarlar bunlar arasında yer almaktaydı (Özyetgin, 2004, s. 31-34). Çalışmamızla ilgili olarak Afşarlar Devleti hükümdarı İbrahim Şah'ın Kara Kilise'ye ait vakıf arazilerinin her türlü vergiden muaf olduğunu bildirmek için kilisenin rahibi Minas Halife'ye verdiği H. Muharrem 1161/ M. Ocak 1748 tarihli fermanında bu vergi adının geçmesi zikredilen verginin bu dönemde de var olduğu ile kimlerin ondan muaf tutulduğunun anlaşılması hususunda araştırmacılara yardımcı olmaktadır (Kostikyan, 2008, s. 311). Yine Üç Kilise mabedinin dinî lideri Aleksandır'ın arzı üzerine ısdar olunan H. 4 Ramazan 1168/ M. 14 Haziran 1755 tarihli hükümdeki *vech-i çobân bigi merâ'î ve mevâşî ez-ânhâ bâz-yâft neşüde* 'onlardan çoban beyi, merâî ve mevâşî (adı altında bu) vergiler alınmadı' ifadeleri Ermeni din adamlarının bu ve bunun gibi vergilerden muaf tutulduklarını ortaya koymaktadır. Bununla birlikte aşağıda verilen aynı hükümdeki sözlerin hem selef Türk devlet ve hükümdarları tarafından verilen belgelerin daha sonraları yeni Türk devleti ve onun hükümdarı tarafından tasdik ve tekit edilerek yürürlükte ve geçerlilikte olduğunu belirtmekte hem de Türk devletleri ile mali teşkilatlarının devamlılığına işaret etmektedir:

li-hazâ muğarrer fermüdüm ki der her bâb ez-ğarâr-ı erğâm-ı pâdişâhân-ı selef ve ahkâm-ı hükkâm ve erbâb-ı ihtiyâr-ı mâzî bâ ânhâ sülük-ı meslûk dâşte vücûhî ki çabl ezîn be-tahfif muğarrer bûde hâl nîz be-tahfif muğarrer dânenend ve ânçi ma'mûl nebûde ez-ânhâ bâz-yâft şûd hâl nîz mutâlebe-i ânârâ mevğûf kerde çizi ez-halife-i mezbûr ve 'amele ve hademe-i Üç Kilisa negirend ve be-hiç vech mine'l-vücûh

ez-hüküm-i muqarrerî 'udül nekerde ez-fermüde tahallüf neverzend ve der-'uhde şinâsend³ (Kostikyan, 2008, s. 342).

1.6. Çoban Beyi Vergisinin Tanıklandığı Sahalar

Çoban beyi vergisinin tanıklandığı bölgelere bakıldığında Osmanlı'ya bağlı Diyarbakır Beylerbeyliği'nin mukataa gelirleri arasında mukataa-i aşair-i çobaniyye-i Kara Ulus adıyla bir gelirin var olduğu belirtilmektedir (Başarır 2014: 260). Yine hayvan sürüleri var olan Bozulus, Dulkadirli, Karaulus ile Şam Türkmenlerinin devlete aded-i ağnam, aded-i resm-i kışlak, resm-i yaylak'ın yanı sıra çoban beyi/ resm-i çobaniyye/ aded-i çobaniyye adıyla bir vergi daha vermeleri (Barkan, 1943, s. 143-144; Başarır, 2014, s. 262) söz konusu verginin hem Osmanlı'daki varlığına hem de Osmanlı'nın egemen olduğu hangi bölgelerden tahsil edildiğine dair önemli bilgilerdir. Bunlara ilaveten Osmanlı tarihçileri XVI. yüzyılda Osmanlı'nın Erzurum eyaleti ile Pasin sancağında yaşayan Kızılbaş tayfa mensuplarının 100 baş koyuna bir baş koyunu yaylak resmi, üç yüz baş koyuna karşılık bir baş koyunu ise çoban beyi ya da çobaniyye resmi olarak devlete ödemekle mükellef olduklarını bildirmektedir (Başarır, 2014, s. 259). Osmanlılara ait 1540 tarihli bir kanun-nâmede sürü sahiplerinin, sürülerini çölde (berriyye) kışlattıkları zamanlarda onlardan kışlak resminin yanı sıra her yüz koyuna yirmi akçe tutarında bir meblağın çoban beyi rüsümü olarak talep edildiği bilgisi kayıtlıdır (Barkan, 1943, s. 140-144; Başarır, 2014, s. 262). Bunlara ilaveten Diyarbakır beylerbeyi ve defterdarı ile Eğin zabiti Mustafa ve Nusaybin zabiti Ali'ye yazılıp bugün BOA'da kayıtlı H. 12 Ramazan 1022/ M. 26 Ekim 1613 tarihli hükümlerde gelirlerinin direkt olarak hazineye aktarılan çoban beyi vergisinin tahsili, tahsilinden sonra nerenin hazinesine teslim edileceği, bu işler için vazifelendirilen çoban beyi adlı memura hiçbir zorluk çıkarmadan kolaylık gösterilmesine dair ifadeler bulunmaktadır (BOA MD no: 80, 152/ 391, 392; Şahin, 2018, s. 113).

Daha önce verilen bilgiler çoban beyi vergisine Safevîler, Afşarlar ve Kaçarların yanı sıra Osmanlı mali sisteminde de tesadüf edildiğini göstermektedir. Gündüz, bu duruma sebep olarak Akkoyunluları işaret etmektedir (2015, s. 70). Onu bu kanıya yönelten gerekçe ise söz konusu Türk boylarının daha önce Akkoyunlu Devleti'ne tâbi olmaları ve onların yaşadıkları coğrafyaların bu devletin idaresi altında bulunmasıdır.

³ bundan dolayı buyurduk ki selef padişahların yazıları ile mazinin insiyatif sahipleri ve hâkimlerinin hükümlerinden âdet olduğu üzere daha önce hafifletilmesi buyrulan vergilerin şimdi de hafifletilmesinin buyrulduğunu bilsinler. Böylece mutad olmadığı için onlardan talep edilmesin. Şimdi de adı zikredilen halife ve Üç Kilise çalışanları ile amelelerinden alınması kaldırılan bu talepleri tutmasınlar. Asla ve kat'a (kendilerine) buyrulan hükümden sapmasınlar, emredilene değiştirmesinler. Bu konuda yükümlülüklerini öğrensinler.

Ancak ne Akkoyunlu arşiv belgeleri ne de dönem kaynaklarında bu isimle bir vergiye tesadüf edilmemiştir. Yine Gündüz'ün, çoban beyi vergisinin sadece Anadolu'nun doğusunda bulunan Bozulus, Karaulus, Şam Türkmenleri gibi göçebe teşekküllerden tahsil edildiği iddiasının (2015, s. 70) yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Nitekim bu vergi, Osmanlının sadece Doğu Anadolu bölgesinde değil, Güneydoğu Anadolu başta olmak üzere Suriye ve Irak topraklarında da tanıklanmaktadır. Yine bu verginin tahsil edildiği boylar sadece Anadolu'nun doğusunda değil adları tek tek sayılan coğrafyalarda da yaşamaktaydılar. Büyük Selçuklu İmparatorluğundan itibaren Akkoyunlu, Safevî, Avşar, Kaçar, Osmanlı gibi Türk devletleri bu sahanın tamamı veya bir bölümüne hâkim olmuşlardır. Bu saha, aynı zamanda ortak veya komşu coğrafyalarda kurulan bu Türk devletlerinin hâkimiyet kurmak için birbirleri ile rekabete giriştikleri alandır. Yine bu Türk devletlerinden Safevîlerin Akkoyunluların mirasçısı, Afşarların Safevîlerin mirasçısı, Kaçarların da Safevîler döneminde Sad Çukuru, Karabağ ve Revan dolaylarında yaşayıp Safevîlerin uç beyi olarak görev yaptıkları bilinmektedir (TAAA-I, s. 86). Bu bilgiler, çoban beyi vergisinin tanıklandığı Türk devletlerinden bazılarının farklı dönemde varlık gösterse bile aslında aynı teşkilatın temsilcileri olduğunu göstermektedir. Her ne kadar bu verginin Osmanlılara Akkoyunlular kanalıyla geçmiş olduğu iddia edilse de mevcut bilgiler bu vergi adının ilk defa Safevî mali sisteminde geçtiğini ortaya koymaktadır. Farklı kültürlerin bir arada bulunduğu coğrafyada kurulan Safevîlerden, aynı gelenekten gelen Afşarlara ve Kaçarlara tevarüs ettiği, Osmanlı'ya ise Doğu ve Güneydoğu Anadolu ile Musul ve Şam'ın daha önceleri Safevî idaresinde olan bölgeler olması münasebetiyle Safevîler kanalıyla Osmanlılara geçmiş olma ihtimali şimdilik daha makul görünmektedir.

Sonuç

Sonuç olarak çoban beyi, dilimize Farsçadan girmiş olan çoban ile Türkçe bey kelimelerinin birleşmesinden teşekkül eden, iktisat ile ilgili birleşik bir terimdir. Söz konusu terim, Osmanlı arşiv belgelerinde *çobaniyye*, *âdet-i çobaniyye* veya *âdet-i çobanbeyi*; Safevî, Afşarlar, Kaçarlar ve Azerbaycan Hanlıklarında ise *çobân bigi* olarak geçtiği tespit edilmiştir.

Çoban beyi vergisinin mükelleflerinin, hayvancılıkla uğraşan ve il ya da ulus adıyla gruplandırılarak boy, oymak ve oba şeklinde teşkilatlanmış, yaylak ve kışlak hayat tarzını benimseyen göçebeler olduğu belirlenmiştir. Hayvan sahibi göçebelerin beslediği hayvanlar üzerinden belirli bir miktarda çoban beyi vergisi alınırken tahsilat döneminin yine hayvancılıkla uğraşan göçebelerden alınan resm-i kışlak ve resm-i

yaylak gibi vergilerle aynı zamana tesadüf ettiği sonucuna varılmıştır. Ayrıca ilgili verginin bu vergilerle bir arada zikredilmesi söz konusu vergilerin birlikte hesaplanmaya devam edildiğine işaret eden delillerdir.

Çoban beyi vergisinin miktarının Safevîlerde büyükbaş hayvanlardan 5,5 dinar, küçükbaş hayvanlardan ise 2,35-2,5 dinar; Osmanlı Devleti'nde ise önceleri her üç yüz koyuna bir iyi koyun, daha sonraları ise her yüz koyuna yirmi akçe ki bu da davar başına 0,5 dinar olduğu belirlenmiştir. Bununla birlikte, söz konusu miktarın zaman ve bölgeye göre değişiklik arz edebildiği tespit edilmiştir.

Hesaplama at, inek, keçi, koyun gibi hayvanların sayılarına göre bu verginin mükellefi olan her tayfa ismen zikredilmek suretiyle tayfanın adı ve ödemekle mükellef olduğu çoban beyi vergisinin tutarı şeklinde tespit edildikten sonra alındığı görülmektedir. Çoban beyi vergisinin hangi döneme ait olduğu; Osmanlılarda Hicri Takvim, Safevî, Afşar ve Kaçarlarda ise On İki Hayvanlı Türk Takvimine göre adlandırıldığı tespit edilmiştir.

Çoban beyi vergisi; dinî, ekonomik, mali ve sosyal nitelikler taşıyan vergi kurumunun nitelik ve amaçlarında devletin işlevlerindeki değişikliklerle eşzamanlı olarak dinamik bir biçimde yaşanan sürekli değişimler neticesinde ilk defa Safevî dönemi arşiv belgelerinde tanıklanmıştır. Bununla birlikte bu mali terim, daha önceleri Safevî hâkimiyetinde olan topraklar ile bu devlete tâbi bulunan buradaki tayfaların Osmanlıların idaresine geçmesiyle Osmanlı vergi sisteminde de görülmeye başlanmıştır. İncelenmeye esas alınan vergi türüne Safevî ve Osmanlıların yanı sıra Afşarlar, Kaçarlar ve Azerbaycan Hanlıkları mali teşkilat yapılarında da rastlanmıştır.

Çoban beyi vergisinin tahsilini Safevîlerde zabıtanüvis adı verilen vergi memurları yaparken Osmanlılarda bu görevi çobanbeği adı verilen kimseler yürütmüştür. Türk vergi sisteminin özelliklerinden biri olan muafiyet ve kolaylık gösterme, çoban beyi vergisinde de kendini göstermiş, bu nedenle bilhassa din adamları bu vergi kaleminden muaf tutulmuşlardır.

Kaynakça**Arşiv Belgeleri**

BOA MD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri no: 80, 152/391.

BOA MD: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Mühimme Defteri no: 80, 152/392.

Telif Eserler

Akdağ, M. (1959). *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Yapısı-I*. Ankara: Barış Yayınevi.

Aksan, D. (2013). *Türkçenin Gücü*. Ankara: Bilgi Yayınevi.

Allsen, T. T. (1987). *Mongol imperialism the policy of Grand Qan Mongke in China, Russia and Islamic Lands*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

Arcak, A. - İmsel, T. (1970). *Mer'a ve Yayla Davaları, Köy Orta Malları, İdari Sınır Anlaşmazlıkları*. Ankara: Güneş Matbaacılık.

Ata, A. (1997). *Kıyasü'l-Enbiyâ II Dizin*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Ata, A. (1998). *Nehcü'l-Ferâdis-Dizin-Sözlük*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

Aydoğmuşoğlu, C. (2013). Şah Abbas (1587-1629) Zamanında Safevi Devlet Teşkilâtı'nda Yapılan Düzenlemeler. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 204, 1-22.

Barkan, Ö. L. (1941). Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan Beye Ait Kanunlar. *Tarih Vesikaları*, S. 2, Ağustos 1941, C. I, 91-106.

Barkan, Ö. L. (1943). *XV ve XVI'ncı Asırlarda Osmanlı İmparatorluğunda Zirai Ekonominin Hukukî ve Malî Esasları*. İstanbul: Bürhaneddin Matbaası.

Başarır, Ö. (2014). XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Osmanlı Malî Uygulamaları Çerçevesinde Konargöçer Topluluklar. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 54(2), 251-284.

Clauson, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-Thirteenth-Century Turkish*. Oxford: Oxford University Press.

Çağatay, N. (1947). Osmanlı İmparatorluğu'nda Reâyâdan Alınan Vergi ve Resimler. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 5(5), 483-511.

DBAT. (2010). *İsgəndər Bəy Münşi Türkman Dünyanı Bəzəyən Abbasın Tarixi (Tarixə-abmarayə-Abbasi)*. (Şahin Fərzəliyev, Terc.). Bakı: Şərq-Qərb.

- Ələsgərova, Nigar Qabil qızı (2017). Qarabağ Hanlığında Xüququn Xüsusiyyətləri. *Qanun* 05(271), 10-14.
- Əliyev, F.-Əliyev, M. (2007). *Naxçıvan Xanlığı*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Əliyev, F.- Həsənov, U. (2007). *İrəvan Xanlığı*. Bakı: Şərq-Qərb.
- Eren, H. (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.
- Fragner, B. (2006). Social and Internal Economic Affairs. Peter Jackson and Laurence Lockhart (Ed.). *The Cambridge History of Iran Volume 6 The Timurid and Safavid Periods* içinde (s. 461-567). Cambridge: Cambridge University Press.
- Fekete, L. (1977). *Einführung in die Persische Paleographie: 101 Dokumente*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Gülensoy, T. (2007). *Köken Bilgisi Sözlüğü A-N*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gündüz, T. (2015). *Anadolu'da Türkmen Aşiretleri "Bozulus Türkmenleri 1540-1560"*. İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- Herrmann, G. (1986). Zwei Erlasse Shah Isma'îls I. *Archaeologische Mitteilungen aus Iran, Band 19*, 287-312.
- Herrmann, G. – Doerfer, G. (1975). Ein persisch-mongolischer Erlaß aus dem Jahr 725/ 1325. *Zeitschrift der deutschen Morgenländischen Gesellschaft*. 125(2), 317-346.
- Hinz, W. (1949). Ortaçağ Yakın Şarkına Aid Vergi Kitabeleri. *Türk Tarih Kurumu Belleten*, 13(52), 745-793.
- Karadeniz, Y. (2019). *Kaçarlar Döneminde İran (1795-1925) İdari, Askeri, Sosyal Yapı ve Toplumsal Hareketler*. İstanbul: Selenge Yayınları.
- Kazıcı, Z. (1977). *Osmanlılarda Vergi Sistemi*. İstanbul.
- Kazıcı, Z. ve Şeker, M. (1981). *İslâm-Türk Medeniyeti Tarihi*. İstanbul.
- Kostikyan, K. P. (2008). *Persian Documents of the Matenadaran-IV*. Yerevan.
- Kök, A. (2022). *Büyük Selçuklu Sonrası Anadolu, İran, Irak ve Kafkasya Sahası Türk Devletlerinde Devlet Yazışma Kültürü, Dili ve Üslubu, Belgeler ve Açıklamalı Dizinler*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Kök, A. (2023). Türk Devlet Yazışma Belgelerine Göre Bey Unvanı ve Türevleri. P. Küçüker ve İ. Uçar (Ed.). *XV. Dünya Dili Türkçe Sempozyumu 19-21 Ekim 2023 Bildiri Kitabı* içinde (s. 645-663). Ankara: Asos Yayınevi.
- Köprülü, M. F. (1992). *Bey. İslâm Ansiklopedisi*. (C. 6, s. 11-12). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- KTLS: (1991). *Karşılaştırmalı Türk Lehçeleri Sözlüğü-I*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kütükoğlu, M. S. (2020). *Osmanlı'nın Sosyo-Kültürel ve İktisâdî Yapısı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Lessing, F. D. (1995). *Mongolian-English Dictionary*. Bloomington: Indiana.
- Martirosyan, A. U. (1990). *Armyanckie Poseloniya na Territorii Irana v XI-XV vv.* Erevan: Ayastan.
- Memmedov, S. (1982). *Azərbaycan XV. – XVIII. Esrin I. Yarısında*. Bakı.
- Merçil, E. (2021). *Selçuklularda Vergiler*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- Muîn, M. (1371a). *Ferheng-i Farsî-I*. Tahran.
- Muîn, M. (1371b). *Ferheng-i Farsî-II*. Tahran.
- Musəvi, T. M. (1965). *Orta Əsr Azərbaycan Tarixinə Dair Fars Dilində Yazılmış Sənədlər*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Musevi, T. M. (1977). *Orta Əsr Azərbaycan Tarixinə Dair Farsdilli Sənədlər (XVI-XVIII Esrlər)*. Bakı: Elm Nəşriyyatı.
- Nişanyan, S. (2009). *Sözlerin Soy Ağacı, Çağdaş Türkçenin Etimolojik Sözlüğü*. İstanbul: Everest Yayınları.
- OKHT-V: Akgündüz, A. (1992). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-V. Kitap*. İstanbul: Fey Vakfı Yayınları.
- OKHT-VII: Akgündüz, A. (1994). *Osmanlı Kanunnâmeleri ve Hukukî Tahlilleri-VII. Kitap*. İstanbul: Osmanlı Araştırmaları Vakfı Yayınları.
- Onullahi, S. M. (1982). *XIII – XVII Esrlerde Tebriz Şehrinin Tarihi*. Bakı.
- Özyetgin, A. M. (2004). *Eski Türk Vergi Terimleri*. Ankara: Köksav.
- Papazyan, A. D. (1972). *Agraniye Otnoşeniya v Vostoçnoy Armenii v XVI-XVII Vekah. İzdatelstvo an Armayanskoy SSR* Erevan.

- Petrushevsky, I. P. (1968). The Socio-Economic Condition of Iran Under The İlkhans. *The Cambridge History of İran*. (C. V, s. 483-537). Cambridge: Cambridge University Press.
- Puturidze, V. S. (1962). *Persidskiye İstoriçeskie Dokumentı v Knigahranilişçah Gruzii-II*. Tbilisi.
- Sager, J. C. (1990). *A Practical Course in Terminology Processing*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Schurmann, H. F. (1956). Mongolian Tributary Practices of the Thirteenth Century. *Harvard Journal of Asiatic Studies*, 19(3-4), 304-389.
- Spuler, B. (2011). *İran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Steingass, F. J. (1963). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. London.
- Şabiyev, B. Ş. (2011). Fərmanlar Çuxur-Səəd Tarixi Üzrə Mənbə Kimi (XVII əsr). *Bakı Universitetinin Xəbərləri No: 3, Humanitar elmlər seriyası 2011, UOT 94(479. 24)*, 81-88.
- Şahin, İ. (2018). Göçebe Uygarlığında “Çoban” ve “Çobanlık”. H. Selvi, İ. Şirin, M. B. Çelik, A. Yeşildal ve R. Narin (Editörler). *Uluslararası Çoban Mustafa Paşa ve Kocaeli Tarihi-Kültürü Sempozyumu-IV Bildirileri-I* içinde (s. 107-115).
- TAAA-I. (2019). *Târih-i Âlem-ârâ-yi Abbâsî*. (Ali Genceli, Terc.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Taşkın, Ü. (2007). 1540 (H. 947) Tarihli Kanunnamelere Göre Musul, Amid ve Erzurum Sancaklarında Ziraî Gelirlerin Mukayeseli Tahlili. *Turkish Studies/Türkoloji Araştırmaları*. 2(2), 632-653.
- Taşkın, Ü. (2013). Rüsûm-ı Örfiye. *Tarih Okulu*, 14, 55-73.
- Tihonov, D. İ. (1958). *Nalogi i Nalogovie Termini v Uygurskom Gosudarstve (Tsentral'naya Aziya IX-XIV vv)*. Akademia Nauk SSSR, İnstitut Vostokovedeniya, Uçenie Zapiski İnstituta Vostokovedeniya, Tom XVI. Moskva, 52-77.
- TMEN. (1963-1975). *Doerfer, Gerhard, Türkische Und Mongolische Elemente im Neupersischen (TMEN) I-IV*. Wiesbaden.
- Togan, A. Z. V. (1931). Mogollar Devrinde Anadolu'nun İktisadî Vaziyeti. *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*. İstanbul: Evkaf Matbaası.

Veliyeva, Z. (2007). *Safevî Devlet Teşkilatı (Tezkiretü'l-Mülük'e göre)*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Yüce, N. (2007). Orta Türkçe'deki +MAT Eki. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 37(37), 181-190.

Zərinəzadə, H. H. (1962). *Fars Dilində Azərbaycan Sözləri (Səfəvilər Dövrü)*. Bakı: Azərbaycan SSR Elmlər Akademiyası Nəşriyyatı.

İnternet Kaynakları

https://asnad.org/media/facsimiles/sanad_000962-01.jpg

Summary

As a result, since animal husbandry constitutes an important aspect of the lives of nomadic societies such as Turks, Turkish language, literature, clothing, culture, finance, mythology, music, art, sports, sociology and management have come to the fore. In the vocabulary of both the historical and modern Turkish language, the authorities and professional groups in charge of raising the animals used by the ruler in communication with the birds of prey, such as falconer, birdman, birdman head/ birdman beyi/ mîr-i şikâr başı-gerî, parsçı, a unit of time measurement used to indicate time by dividing it into twelve-year periods, measurement terms such as horse, camel, donkey, mule and cattle load to indicate the amount of weight, In addition to the onguns, which are considered animal ancestors/mothers such as lions, hawks, falcons, eagles, tigers, falcons, which are associated with descent in Turkish myths, the species of animals have also led to the formation of taxes related to grazing, preservation, slaughter and trade. One of the financial terms related to animals in the Turkish language is the shepherd's lord tax, which is encountered in the financial system of the new Asian Turkish states and khanates. Çoban beyi is a compound term formed by the combination of the words çoban and Turkish bey, which entered our language from Persian. The financial term in question is also mentioned in Ottoman archival documents as çobaniyye, âdet-i çobaniyye or âdet-i çobanbeyi. In that case, this tax is a type of tax that is collected in a certain amount on the animals fed by the nomads who are engaged in animal husbandry and are grouped by the name of province or nation and organized in the form of tribes, tribes and obas. Sources state that the amount of these taxes is one good sheep for every three hundred sheep in the highland picture, and twenty coins for every hundred sheep in the winter sheep picture and the shepherd lord tax. However, the sources examined and the researches conducted have shown that the amount in question may vary according to time and region. It is recorded in the sources that the time of collection of the shepherd lord tax coincides with the period when the nomads go to the plateau, which is the seasonal mobility they are in, and go down to the winter, where they are located, in order to sustain their lives. However, it has been determined that the situation related to where the tax will be paid may cause problems from time to time and put the people in a difficult situation, which may lead to complaints and negativities such as nomads who live with livestock leaving the regions where they are located. Despite these negativities, the fact that the collection of the shepherd's tax coincides with the taxes such as official-i işlak and official-i yaylak levied from nomads engaged in animal husbandry indicates that the relevant tax continues to be calculated together with these taxes. However, the researchers state that the shepherd's lord tax was collected from the tribes on the animals they owned during the wintering season, along with the winter quarters. In the calculation, according to the number of animals such as horses, cows, goats and sheep, it is seen that each crew who is the taxpayer of this tax is mentioned by name, and the name of the crew and the amount of the shepherd tax that he is obliged to pay are determined. The fact that the taxes paid by nomadic groups and their amounts are mentioned together has led some historians to think that the tax of the shepherd lord corresponds to or is a continuation of the 'grazing fee' merâî, resm-i çerağâh, and according to some, the 'tax on animals' mevâşî, resm-i ağnâm, resm-i ğanem. However, based on the documents examined by us, it has been

determined that this tax is a new type of tax that is independent of the taxes in question. This tax; As a result of the continuous changes in the nature and objectives of the tax institution, which has religious, economic, financial and social characteristics, simultaneously with the changes in the functions of the state, it was witnessed for the first time in the archive documents of the Safavid period. However, this financial term began to be seen in the Ottoman tax system when the lands that were previously under the Safavid rule and the crews subject to this state came under the administration of the Ottomans. In addition to the Safavids and Ottomans, the type of tax used to be examined was also found in the financial system of the Afshars, Qajars and Azerbaijani Khanates. The fact that the shepherd lord tax is witnessed in the financial systems of the above-mentioned states is related to the fact that the relevant states and khanates are neighbors or heirs of each other. However, due to the fact that it was witnessed in the east and southeast of Anatolia, the nomads known as Bozus, Karaulus and Damascus Turkmens who were engaged in animal husbandry lived in the aforementioned area, and the majority of these nomads had previously lived under the Akkoyunlu administration, the idea that this tax may be a tax inherited from the Akkoyunlu is presented as a generally accepted determination. However, this tax exists not only in the regions expressed by those who claim this thesis, but also in Azerbaijan, Iraq, Iran and the Caucasus. Moreover, the Ottomans took the field from the Safavids, not from the Akkoyunlus. Again, if this tax is a tax belonging to the Akkoyunlu period, why is it not mentioned in the archival documents and period sources of this period? For these reasons, it makes more sense to argue that the shepherd bey was a tax that the modern and muakhar Front Asia was a tax that the Turkish states and khanates of the new time inherited from the Safavids and had them applied and developed. While the collection of the tax in question was carried out by tax officers called zabitanüvis in the Safavids, this task was carried out by people called shepherds in the Ottomans. Exemption, which is one of the features of the Turkish tax system, has also manifested itself in the shepherd bey tax, so some groups, especially the clergy, have been exempted from this tax item.

MARİNA TSVETAYEVA'NIN TİYATRO OYUNLARI

THEATER PLAYS OF MARINA TSVETAEVA

Lada AKSÜT

Öğr. Gör., Dr., Çankaya Üniversitesi, Yabancı Diller Bölümü,
Modern Diller Birimi, ladaaksut@cankaya.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 2 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 17 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 2 October 2024
Date accepted: 17 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Tsvetaeva; Rus Tiyatrosu; Tiyatro Oyunu; Rus Edebiyatı; Moskova

Keywords

Tsvetaeva; Russian Theater; Theater Play; Russian Literature; Moscow

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.22

Öz

Marina Tsvetaeva (1892-1941), Rus edebiyatının en parlak kadın şairlerinden biridir. Olağanüstü yeteneği, yetiştiği ortam ve aldığı eğitim, yaratıcılığına derin bir şekilde yansımıştır. Sovyet sistemine karşıt görüşleri nedeniyle eserleri, uzun süre hak ettiği değeri görememiştir. Son yıllarda artan ilgiye rağmen, Tsvetaeva'nın eserleri yeterince derinlemesine incelenmemiştir. Bu çalışmalar arasında özellikle tiyatro eserleri dikkat çekmektedir. Her ne kadar Tsvetaeva, tiyatroyu sevmeyen bir şair olarak bilinse de yaşamı incelendiğinde farklı dönemlerde tiyatro ile kesişen noktalarının olduğu görülür. Bu bağlamda, 1918-1919 yılları özellikle öne çıkar. Devrim sonrası Moskova'sında, kimsenin desteği olmadan iki küçük çocukla geçirdiği bu dönemde Tsvetaeva, tiyatrocularla tanışarak derin dostluklar kurar. Yeni ilişkilerin etkisiyle, şair tiyatro eserleri yazmak için yoğun bir çalışma sürecine girer. Bu süreç, Tsvetaeva'nın yokluk ve açlık koşullarından uzaklaşarak hayatta kalmasına yardımcı olur. Yaratıcılık açısından son derece verimli olan bu dönemin sonunda, diğer eserlerinin yanı sıra "Kupa Valesi", "Kar Fırtınası", "Macera", "Ateş Kuşu", "Fortuna" ve "Taştan Melek" adlı altı tiyatro oyunlarını kaleme alır. Geçmişte yaşanmış olayların kendi yorumu ya da tamamen hayal ürünü olarak şekillenen bu eserlerde, aşk, onur, ihanet, ölüm ve romantizm gibi temalar öne çıkar. Bu nedenle Tsvetaeva, bu oyunları daha sonra "Romantika" adı altında bir araya getirir. Oyunlar, Tsvetaeva'nın edebi mirasının ayrılmaz bir parçası olup kendine özgü özellikleriyle şairin ustalığının birer kanıtıdır. Çalışmamız, ülkemizde yeterince incelenmemiş bu eserleri, şairin yaşamı, tarihi olaylar ve anlatım biçimi ışığında incelemeyi amaçlamaktadır.

Abstract

Marina Tsvetaeva (1892-1941) is one of the most brilliant woman poets of Russian Literature. Her extraordinary talent, grown environment and education have been deeply reflected to her creativity. Because of her opposition to Soviet system, her works were not appreciated as deserved for long time. Despite the last years' increasing references, Tsvetaeva's works were not sufficiently deeply examined. Among these works theater plays are being particularly pointed out. Although Tsvetaeva was not known as a theater loving poet, examining her life intersection points with theater are being noticed. In this context 1918-1919 years are particularly important. In post-revolutionary Moscow, while she was living with two children without any contribution, she established some deep friendships with theater artists. By the effect of these friendships, she started to work intensely to create theater plays. This process was supported Tsvetaeva to survive by becoming distant from absences and starvation. At the end of this highly productive creativity period, besides her other works six theater plays were written by her: "Jack of Hearts", "Snowstorm", "Adventure", "Firebird", "Fortuna" and "Stone Angel". In these plays of self-interpreted past events or imaginations; subjects like love, honor, betrayal, death and romanticism were featured. Accordingly, Tsvetaeva collected these plays together in the name of "Romantica". Theater plays are an inseparable part of her literary heritage and each of them is one evidence of poet's mastership. This study intended to examine these insufficiently analyzed plays in our country in the light of poet's life, historical events, and writing style.

Giriş

Marina Tsvetayeva (1892-1941) XX. yüzyılın yetenekli Rus şairlerinden biri olarak kabul edilir. Şiirlerinin tarzı ve karakteriyle Rusya genelinde hatta dünyada nadir görülen yeteneklere sahip kadın şairlerden biri olması bu kabulü pekiştiren unsurlar arasındadır. Tsvetayeva yaşadığı Sovyet Rusya'sının zor şartlarında kendi doğrularına sadık kalarak hiçbir baskıya boyun eğmeden dik durması ve sahip olduğu trajik hayat hikâyesiyle tanınır. Yaşadığı dönemde hak ettiği ilgiyi göremeyen Tsvetayeva, zaman geçtikçe genel okuyucunun ve araştırmacıların gözünde daha çok değer kazanır. Rus ve Dünya edebiyatı çalışmalarında Tsvetayeva teması son yıllarda aktif bir şekilde ele alınmaya başlanmasına rağmen hem biyografisi hem de ortaya koyduğu eserler derinlemesine incelenmemiş konularla doludur. Bu konular arasında ise Tsvetayeva'nın tiyatroyla olan ilişkisi ve yazdığı eserler ön plana çıkmaktadır. 1918-1919 yıllarında "Kupa Valesi", "Kar Fırtınası", "Macera", "Ateş Kuşu", "Fortuna" ve "Taştan Melek" adlı altı tiyatro oyunu kaleme almıştır. Bir yıldan biraz daha uzun sürede yazılan bu eserler, Tsvetayeva'nın sanatsal değerinin somut kanıtlarını sunar. Derin içerikli sanatı, yaşadıklarıyla doğrudan bağlantılı olup birçok biyografik unsurlar barındırır. Bu nedenle, eserlerinin incelenmesinde yaşamını göz ardı etmek mümkün değildir. Bu çalışmada, şairin biyografisi, tarihsel unsurlar ve üslup açısından inceleme yapılmış olup oyunların üretim sürecine odaklanılarak eserleri analiz edilmiştir.

Tsvetayeva'nın Tiyatro Yazarlığına Giden Yol

Tsvetayeva'nın çeşitlilik bakımından zengin, çok boyutlu ve renkli yaratıcılığı onun yüksek kültürel seviyesinin bir yansımasıdır. Bu özelliğinin ortaya çıkmasında aile yapısının etkisi büyüktür. Entelektüel ve varlıklı ailesi, çocuklarının iyi eğitim almaları için çaba gösterir. Ailesinin etkisiyle Tsvetayeva'nın çocukluğu ve gençliği tarih, kültür ve sanatın hâkim olduğu bir ortamda geçer. Tsvetayeva'nın ebeveynlerinin her biri tutkulu oldukları konulara kızlarının da ilgisini çekerler. Moskova Üniversitesi profesörü ve günümüzde hâlâ Rusya'nın en önemli müzelerinden biri kabul edilen Moskova'daki Puşkin Güzel Sanatlar Müzesi'nin kurucusu olan babası İ. V. Tsvetayev (1847-1913) kızı Marina'da antik kültür ile mitoloji merakını uyandırır. Annesi çocuklarını bilgili ve düşünebilen birer insan olarak yetiştirmek için kendini onlara adar ve kızına müzik ve edebiyat sevgisi aşılıyarak kişiliğinin şekillenmesinde önemli rol oynar. Tsvetayeva erken yaşta birkaç dil öğrenir, çocukluğundan itibaren Rusya'da ve yurtdışında konserlere ve tiyatrolara gider, sanat dünyasındaki gelişmeleri takip eder. Ancak şair sanatı çok

sevmesine ve sanat dünyasını yakından tanınmasına rağmen birkaç kez tiyatrodan hoşlanmadığını açıkça ifade eder. Hatta 1914'te günlüğüne Tsvetayeva "tiyatroyu sevmiyorum" (Tsvetayeva, 2000, s. 71) yazar. 1921'de ise kaleme aldığı "Tiyatro Hakkında Bir Çift Söz"de (Dva slova o teatre) tiyatro hakkında oldukça sert bir yorumda bulunur:

Tiyatroya itibar etmem, tiyatroya ilgi duymam ve tiyatroyu önemsemem. Tiyatroyu hep (yani gözle görmek) sadece gördükleri ondan fazla da (ve hatta) dokunabildikleri şeye inanan fakir ruhlu (...) insanlara bir tür yardım olarak kabul ettim. Oysa şairin özü duyduğuna inanmaktır. (...) Tiyatroyu her zaman şiddet olarak algılamışımdır. Tiyatro bir kahraman, bir şair ve bir hayal aracılığıyla yalnızlığımı bozan şeydir – adeta aşk randevusundaki üçüncü kişi gibidir (Tsvetayeva, 1921).

Bu sözleri nedeniyle Tsvetayeva'nın tiyatroyu sevmeyeceği düşünülür. Ancak ne kadar çelişkili görünse de hakkında yaptığı bu denli sert yorumlara rağmen hayatının belli dönemlerinde tiyatroyla ilgilenmekle kalmaz aynı zamanda tiyatro eserleri-kaleme alacak kadar onunla yakından ilgilenir.

En yakın arkadaşı, sırdaşı, ölümünden sonra sanatsal mirasına sahip çıkıp koruyan ve hayatını annesini insanlara tanıtmaya adayın kızı Ariadna Efron (1912-1975), Tsvetayeva'nın tiyatroyla ilk ciddi buluşmasının gençlik yıllarında Paris'te gerçekleştiğini anlatır (Efron, 1989, s. 66). Napolyon Bonapart'a (1769-1821) taparcasına hayranlık duyan genç Tsvetayeva, dünya tarihine damgasını vurmuş bu önemli liderin ve oğlu II. Napolyon'un hayat hikâyelerine büyük ilgi duyar. 1908'de on altı yaşında olan Tsvetayeva, II. Napolyon'u konu alan Fransız şair ve oyun yazarı Edmond Rostand'ın (1868-1918) "Yavru Kartal" (L'Aiglon, 1900) adlı tiyatro oyununun Rusça çevirisini yapmaya çalışır. Fakat bitmesine yakın Rusça çevirisinin daha önce yapılmış olduğunu öğrenir. Tsvetayeva'nın yaptığı çeviri günümüze ulaşmamıştır (Korkina, 2012, s. 29). Tsvetayeva'nın Napolyon'a olan tutkusu "Yavru Kartal" oyununda II. Napolyon'u oynayan Fransız aktris Sarah Bernard'a (1844-1923) da hayranlık duymasına neden olur. Tsvetayeva 1909'da Paris'e giderek Sarah Bernard'ın oynadığı bu oyunu seyrederek. Bacağı ampute edildiği için protez kullanan ve 65 yaşına rağmen yirmili yaşındaki II. Napolyon'u oynayan bu aktrisin dik duruşu Tsvetayeva'yı derinden etkiler (Efron, 1989, s. 67).

1912'de Tsvetayeva, Sergey Efron'la (1893-1941) evlenir. İkisi balayına yurtdışına giderler. Paris'te buldukları sırada "Yavru Kartal" oyununu izlerler. Böylece Tsvetayeva Sarah Bernard'ı bir kez daha izleme fırsatını bulur (Korkina, 2012, s. 46-47). Tsvetayeva, eşi Sergey Efron'un aracılığıyla tiyatroyu ve tiyatro camiasını daha yakından tanır. Zira Sergey Efron'un ve ailesinin hayatında tiyatro önemli bir yere sahiptir. Sergey Efron'un ablası Lilya Efron (1885- 1976) hem aktris hem yönetmen iken diğer ablası Vera (1888- 1945) ve ağabeyi Pyotr (1883- 1914) da yönetmenlik yapmaktadırlar (Feyler, 1998, s. 94). Tiyatro eğitimi almış ve oyunculuğa oldukça yatkın olan Sergey Efron, sahnelenen oyunlarda rol alır. Sahnedeki performansı, izleyicilerin akıllarında yer edecek kadar iyidir. Eşi nedeniyle tiyatrocuların arasında ve tiyatro ortamlarında sıkça bulunan Tsvetayeva, sahnelenen oyunların sadık izleyicisi olur (Efron, 1989, s. 67).

Tsvetayeva'nın dönemin aydını olarak sürdürdüğü bu yaşam biçimi 1917 yılıyla birlikte farklı bir sürece evrilir. Bolşevik Devrimi, Rus halkında farklı tepkilere yol açar: bir kısım devrimi desteklerken, diğerleri reddeder. Birçok entelektüel gibi devrime karşı çıkan Sergey Efron, 1917'de Beyaz Ordu'ya katılır. Bu durum, Marina Tsvetayeva'nın Moskova'da kızları Ariadna ve İrina'yla tek başına kalmasına neden olur. Rusya'nın ve halkının yaşadığı bu karmaşık ve zor zamanlarda, Tsvetayeva yalnızca kendi geçimini sağlamakla kalmayıp aynı zamanda iki küçük çocuğunun bakımını ve sorumluluğunu da üstlenmek durumunda kalır. Ülkenin içine bulunduğu karmaşa ve belirsizlik, anne olarak sanatçıyı hem kendisini hem de çocuklarını güvence altına almaya mecbur bırakır. Tsvetayeva, eşinin yokluğunun yarattığı derin kaygı ve özlemin ötesinde pek çok zorlukla yüzleşir. Devlet yönetiminin değişikliğinin getirdiği karışıklık, artan ölümler ve giderek kötüleşen siyasi ve sosyal durumlar, ile yıl sonuna doğru iklim şartlarının ağırlaşması ve kıtlık döneminin başlaması süreci iyiden iyiye zorlaştırır. Devrimden önceki dönemlerde maddi açıdan refah içerisinde yaşamış olan sanatçı, bu zor günlerde ilk defa maddi sorunlarla yüzleşir. Ayrıca, ev işlerini yürütme veya günlük yaşamla ilgili herhangi bir beceriye de sahip değildir. Her ne kadar bu becerilere sahip olmasa da tüm bu zorluklarla başa çıkmak durumunda kalır. Devrim sonrası Moskova'da geçirdiği bu dönem, Tsvetayeva'nın hayatındaki en zorlu zamanlardan biri olmuştur. Buna rağmen, hayatta kalmanın dışında birçok değerli eserler de ortaya koymayı başarır. Bu süreçte, tiyatro dünyasındaki dostlukları ona büyük dayanak olur ve destek sağlar (Şveytser, 2002, s. 179).

Marina Tsvetayeva'nın tiyatro ile yakın ilişkisi, Pavel Antokolskiy (1896-1978) ile tanışması sayesinde gelişir. Dış görünüşü Puşkin'i andıran ve pek tanınmamasına rağmen yetenekli bir şair, genç bir aktör ve dramaturg olan Antokolskiy, Tsvetayeva'dan dört yaş gençtir. Yaş farkına karşın, aralarındaki bağ hızla güçlenir ve kısa sürede derin bir dostluğa dönüşür. Bu yakın dostluk, Tsvetayeva'nın tiyatroyla olan ilişkisini derinleştirerek sanatında önemli bir etki yaratır. O dönemde Antokolskiy, ünlü aktör ve yönetmen Ye. B. Vahtangov'un (1883- 1922) kurduğu Üçüncü Tiyatro Stüdyosu'nun¹ (Tretya studiya MHAT) bir üyesidir. Antokolskiy, Tsvetayeva'yı grubun diğer oyuncularıyla tanıştırmak için onu sanat çevrelerine yakınlaştırır. İkisi sık sık Tsvetayeva'nın evinde buluşarak saatlerce süren derin sohbetler ederler. Hayatı boyunca birçok ev değiştiren Tsvetayeva, o sıralarda Borisoglebskiy sokağındaki bir dairede yaşamaktadır. Duygusal bir bağ kurabileceği bir evde yaşamak isteyen şair 1914'ten itibaren sekiz yıl boyunca yaşadığı bu daireyi kendisi seçer. Yerleştiği ve sahibesiyle adeta bütünleşerek onun ruhunu yansıtan bu daire, sıradan evlerden farklıdır. Dik merdivenleri olan ve dar, birbirine açılan odalardan oluşan bu ev, sadece sanatçının değil onu ziyarete gelenlerin de dikkatini çekmeyi başarır. Ev, alışılmışın dışında olması nedeniyle Tsvetayeva'yı ziyaret eden çağdaşlarının anılarında da anlatılmaktadır (Günel, 2009, s. 41-45). Devrimin ardından Rusya'da şiddetli yoklukların yaşandığı o günlerde, evleri ısıtmak için odun bulmak bile büyük bir zorluktur. Ariadna Efron, Borisoglebskiy sokağındaki "bir buçuk katlı" olarak nitelendirdiği bu dairede, kışın alt kattaki en sıcak odada kaldıklarını, yazın ise çatı katındaki tek pencereli, uzun ve dar bir odaya geçtiklerini belirtir. Sergey Efron'un önceleri bu odayı kendisi için seçmesi, Tsvetayeva'nın bu odayı çok sevmesine neden olur. Odanın penceresi, komşu evin düz çatısına bakar (Efron, 1989, s. 71). Tavanı ise oldukça alçaktır. Belki de bu özelliklerinden dolayı, buranın sadık ziyaretçilerinden Antokolskiy, bu odayı bir yelkenlinin kamarasına benzetir (Günel, 2009, s. 44).

Antokolskiy, Tsvetayeva'yı başka tiyatrocularla da tanıştırır. Bu kişilerden biri Yuriy Zavadskiy'dir (1894- 1977). Uzun boylu, kumral saçlarının arasında bir tutam ak bulunan ve antik kahramanları andıran yüz hatlarıyla dikkat çeken Zavadskiy, son derece etkileyici bir dış görünüşe sahiptir (Şveytser, 2002, s.180). Antokolskiy ile Zavadskiy arasındaki derin dostluktan etkilenen Tsvetayeva, tanıştıkları gün "Erkek Kardeşler" (Bratya, 1918) şiirini kaleme alır. Tsvetayeva, Zavadskiy'den hoşlanır,

¹ 1913 yılında Moskova'da kurulan tiyatro stüdyosudur. İleriki yıllarda bu stüdyo Yevgeniy Vahtangov Tiyatrosu'na dönüşür.

ancak duyguları karşılıksız kalır. Zavadskiy'e ithafen "Komedyen" (Komedyant, 1918-1919) adlı şiir serisini yazar (Şveytser, 2002, s. 180). Duygusal bağ kurduğu bir diğer kişi, onun "Soneçka" diye hitap ettiği İkinci Tiyatro Stüdyo'sunun² (Vtoraya Studiya MHT) üyesi Sofya Gollidey'dir (1894- 1934). Gollidey, o dönemde Dostoyevskiy'in "Beyaz Geceler" (Beliye noçi, 1848) adlı öyküsünden uyarlanan tek kişilik oyunda Nastenka rolüyle adını duyurur (Şveytser, 2002, s. 191). Duygusal ve idealist bir kişiliğe sahip olan Gollidey, Tsvetayeva'ya derin bir sevgiyle bağlanır. İkili birbirlerinin hayatını güzelleştiren dostlar ve sırdaşlar haline gelir. Yıllar sonra kaleme aldığı "Soneçka Hakkında Bir Öykü" (Povest o Soneçke, 1938) adlı eserinde Tsvetayeva, Sofya Gollidey'i derin bir şefkat ve özlemle anar. "Soneçka Hakkındaki Öykü"de, Tsvetayeva'nın Gollidey için sıkça "küçük" sıfatını kullanması dikkat çeker. Aynı sığata, 1918-1919 yıllarında yazdığı "Soneçka'ya Şiirler" (Stihi k Soneçke) adlı şiir dizisinde de başvurduğu görülür. Hatta "Müge, Kar Beyazı Müge" (Landış, landış belosnejny, 1919) şiirinden esinlenilerek bestelenen ve son zamanlarda Rusya'da popüler hale gelen şarkı, sıkça kullanılan bu sözcükten dolayı "Küçüğüm" (Moya Malenkaya) adıyla bilinir. Gollidey'e bu sıfatın yakıştırılması, onun minyon yapısının yanı sıra yaşça küçük ve daha çocuksu bir kişiliğe sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Arkadaşlık kurduğu Gollidey ve diğer tiyatrocuların birkaç yaş büyük, evli, iki çocuk annesi ve tanınan bir şair olan Tsvetayeva, kendini onlardan çok daha olgun hisseder. Şair "Soneçka Hakkında Bir Öykü"de bu durumu şöyle aktarır:

Evet, evet, kendimden biraz daha küçük ya da yaşıt olanların hepsini, onların hepsini oğullarım gibi hissettim. Çünkü uzun zamandır evliydim, iki çocuğum vardı; ki şiir kitabım ve birçok şiir defterim vardı. Ayrıca, pek çok ülkeye gidip geri dönmüştüm! (...) Coşkulu gençliğime rağmen, ne zaman doğduğunu hatırlamayan bir kaya kadar yaşlıydım. Bana kendiliğinden, o kadar kolay ve bir o kadar da gereksiz bir şekilde verilmiş olan şeyi, yani isim yapmayı tek hayalleri haline getiren bunlar hem çocuk hem de oyuncu oldukları için iki kat çocuklardı (Tsvetayeva, 1994a, s. 355).

Aralarına katıldığı bu gençlerin hevesi, tutkusu ve sanat sevgisi Tsvetayeva'yı adeta büyüler. Onları evinde misafir eder; tiyatrocular sık sık çatı katındaki odada bir araya gelir; aşk, sanat, şiir, tiyatro ve benzeri konuları derinlemesine tartışırlar.

² Moskova'da 1916-1924 yılları arasında varlığını sürdüren tiyatro stüdyosudur.

Tsvetayeva ise provaların ve gösterimlerin sık sık ziyaretçisi olur. Bu kişilerle kurduğu bağlar ve gelişen derin arkadaşlıklar, onu tiyatro dünyasına çeken en önemli etkenler arasında yer alır.

Antokolskiy, anılarında Tsvetayeva'nın o dönemde tiyatroya olan yaklaşımını şu sözlerle özetler: “Kısacası, Marina Tsvetayeva, tüm sanatlar arasında en kaba ve en net olan tiyatro sanatının doğasına sempati duymuştur. İlk kez gördüğü ve yaşadığı tüm bu şeyler, o sıralarda Marina Tsvetayeva'yı fazlasıyla heyecanlandırıyordu” (Antokolskiy, 1973, s. 46).

Tiyatro dünyasıyla olan iletişimi, Tsvetayeva'nın yaratıcılığı üzerinde son derece olumlu bir etki yaratır. 1918-1919 yılları, Tsvetayeva'nın en verimli dönemlerinden biridir. Bu süreçte çok sayıda şiir yazan Tsvetayeva, eserlerine tiyatro türünü belirgin bir şekilde dâhil eder; çok yönlü sanatsal kişiliğine yeni bir alan kazandırarak oyunlar yazmaya başlar. Şairin o dönemde kaleme aldığı oyunlardan altı tanesi günümüze ulaşmıştır. Oyunları arka arkaya yazar. Birini bitirir bitirmez diğerine başlar. Tsvetayeva tiyatro eserleri yazmaya başlamasının nedenini not defterinde şu sözlerle açıklar: “Piyesler yazmaya başladım – bu, kaçınılmaz bir şey olarak gerçekleşti. Sesim şiiri aşmıştı, göğsümdeki hava flüt çalmak için fazla geliyordu” (Tsvetayeva, 1994a, s. 772). Tsvetayeva, “flüt çalma” ifadesiyle şiir yazmayı ima eder. Şairler geleneğinde, şiir yazmak ilham gerektiren bir süreç olarak görüldüğünden, flüt çalmakla şiir yazma arasında bir paralellik kurulmaktadır.

Oyun Yazarlığı ve Eserleri

Tsvetayeva'nın yazdığı oyunlarda masal ile gerçek, geçmiş ile bugün, aşk ile acı, kısa süren mutluluk ile hayal kırıklığı iç içe geçer. Devrim sonrası Moskova'nın dondurucu soğuşunda ve korkunç bir yokluk içinde yazdığı bu oyunlarda, Tsvetayeva'nın gençlik yıllarında okuduğu kitaplar, heyecan duyduğu olaylar, onu kendine çeken ve idealize ettiği kişiler ile ilgi duyduğu konular hayal dünyasının sahnesinde canlanarak rol alır. Belki de bu nedenle, daha sonra 1930'lu yıllarda bu oyunları yayımlamaya hazırlanırken, Tsvetayeva onları “Romantika” (Romantika) adı altında birleştirir.

“Kupa Valesi” (Çervonny Valet, 1918), Tsvetayeva'nın oyun yazarlığına attığı ilk adımdır. Oyundaki tüm karakterler iskambil kâğıtlarıdır. Kupa Kızı ve Kupa Papazı, Kral ve Kraliçe'yi simgeler. Diğer valeler ve papazlar ise diğer erkekleri temsil eder. Kupa Kralı savaşa giderken, eşi Kupa Kraliçesi'ne onu sabırla beklemesini söyler. Yokluğunda etrafa bakmamasını, şarkı söylememesini ve eğlencelere katılmamasını

ister. Bunun yerine, kırmızı iplikle ipek işlemler yapmasını ve kiliseye gidip dua etmesini rica eder. Son olarak, Kral, Kraliçe'yi hizmetkârı olan Kupa Valesi'ne emanet eder ve yola çıkar. Genç Kraliçe yalnız kaldığında, can sıkıntısını gidermek için iskambil falı açar ve falında yol, yasak bir ilişki, düşmanlık ve ölüm görür. Kral gittikten sonra, Kraliçe'nin sarayda yalnız kaldığını duyan erkekler, çeşitli tekliflerle saraya gelirler. Kraliçe, Karo Valesi'ni ve Karo Kralı'nı fazla havai, Sinek Kralı'nı ise sıkıcı bulur, ancak Maça Kralı'na ilk görüşte âşık olur. Bunu öğrenen Maça, Karo ve Sinek valeleri, Maça Kralı'nı öldürme planı yaparlar. Ancak, bu planı öğrenen Kupa Valesi, Kraliçe'ye haber verir. Kraliçe ve Maça Kralı kaçarak kurtulurlar. Kraliçeye âşık olduğu halde Kral'a sadık kalan Kupa Valesi, diğer valeler tarafından öldürülür ve böylece sevdiği kadını kendi hayatı pahasına kurtarır.

Bu oyun, iskambil kâğıtlarının insan gibi davrandığı tek edebi eser değildir. Rus edebiyatında daha önce, V. F. Odoyevskiy'in (1804-1869) "İvan Bogdanoviç'in Neden Müdürlerinin Bayramını Kutlayamadığı Üzerine Bir Masal" (Skazka o tom, po kakomu sluçayu kollejskomu sovetniku İvanu Bogdanoviçu Otnoşenyu ne udalos v Svetloye Voskresenye pozdravit svoih naçalnikov s prazdnikom, 1833) adlı öyküsünde bir kâğıt oyunu sırasında iskambil kâğıtlarının canlanarak insanların yerine geçtiği anlatılır. Bunun dışında İngiliz yazar Lewis Carroll'un kaleme aldığı "Alice Harikalar Diyarında" (Alice's Adventures in Wonderland, 1865) masalı ile Tsvetayeva'nın oyunu arasında kahramanlar bakımından doğrudan bir benzerlik vardır. Her iki eserde de Kupa Papazı ve Kupa Kızı, Kral ve Kraliçe rolünde, Kupa Valesi ise başka bir karakter olarak karşımıza çıkar. Tsvetayeva'nın, Odoyevskiy'in öyküsünü ve Lewis Carroll'un masalını okumuş olma ihtimali oldukça yüksektir. Pavel Antokolskiy'e göre, Tsvetayeva, ilk gençliğinden itibaren çok çeşitli kitaplar okumuş ve antik mitoloji, Eski Ahit rivayetleri, Shakespeare trajedileri, halk edebiyatı, klasik müzik gibi pek çok farklı alanda derin bir bilgi birikimi edinmiştir. Ayrıca, olağanüstü bir hafızaya sahip oluşu için eserleri çağrışımlarla doludur. Yazılarında, bir zamanlar okuduğu kitapların izleri, keskin gözlemleri, müzik bilgisi, mizah anlayışı ve farklı dönemleri ve stilleri ustalıkla bir araya getirme yeteneği açıkça görülür (Antokolskiy, 1973, s.58). Bu bağlamda, Tsvetayeva'nın bu oyun kurgusunda ünlü "Alice Harikalar Diyarında" masalından etkilenmiş olabileceği düşünülebilir. Bununla birlikte, oyun, Tsvetayeva'nın hayal gücünün izlerini de taşır. Kendisi, otobiyografik öyküsü "İblis"te (Çyort, 1935) yaklaşık yedi yaşındayken iskambil kartlarına ilgi duyduğunu anlatır. Ailede, "Siyah Peter" adlı çocuk oyununu oynama geleneği olduğu için Tsvetayeva, kartlarla küçük yaşlarından itibaren tanışır. Oyun yerine, "Bacaksız iki başlı, bacaksız tek kollu, zıt başlı ve zıt kollu, kendi kendine

ters ve kendi kendine yüz çevirmiş” (Tsvetayeva, 1994b, s. 39) diyerek kartların üzerinde resmedilen figürleri çocukluğunda ne şekilde algıladığını etkileyici bir dille aktarır ve onlara büyük bir merak duyduğunu itiraf eder. Aynı çalışmasında, aşağıdaki sözleriyle o zamanki duygularını ifade eder:

Bunlar, korkunç bir güce sahip ama pek de iyi kalpli olmayan, çocukları veya dedeleri olmayan, sadece masaüstünde ya da avuç içinin arkasında yaşayan, yaşadıkları zaman ise tam anlamıyla yaşayan, insanlardan farklı olarak gövdeleri bele kadar olan varlıklardan oluşma gerçek bir kabileydi (Tsvetayeva, 1994b, s. 39).

Oyunun dikkat çekici bir diğer detayı, bir iskambil kâğıdı olan Kraliçe'nin yine iskambil kâğıtlarıyla fal bakmasıdır. Bu özellik, oyunun fantastik evreninde iskambil kâğıtlarının sadece birer karakter değil, aynı zamanda kehanet aracı olarak da işlev gördüğünü vurgulayan etkileyici bir unsurdur. Kraliçe kartları açar ve kartların nasıl yerleştiğini inceleyerek geleceğini tahmin etmeye çalışır. Örneğin, dört tane altılı kart gelecekte bir yolculuğu işaret ederken, baş kısmındaki Kral ve alt kısmındaki Vale, bir eş ve bir sevgiliyi temsil eder. Dokuzlu Maça kartı tutkuya işaret ederken, Maça Ası ise ölümle ilgili bir kehanette bulunur. Bu motifin oyunda yer alması, Tsvetayeva'nın kâğıt falında kartların anlamlarını bildiğini gösterir. “İblis”te bunu destekleyen ifadeler bulunmaktadır. Öyküde, Tsvetayeva ev işlerinde beceriksiz olmasına rağmen, çok güzel bir şekilde kâğıt falı açan hizmetçi Mariya Krasnova'dan bahseder ve henüz çocuk yaşta iken ondan kartların tüm anlamlarını öğrendiğini belirtir (Tsvetayeva, 1994b, s. 39).

İhanet ve ölüm unsurları olmasa, oyun neredeyse bir çocuk tiyatrosunu andırır. Valelerin ellerindeki uçları iskambil kâğıtlarının sembollerini simgeleyen mızraklar, valelerin kısa, kralların ise uzun pelerinleri ve kâğıt serilerini temsil eden kahramanların abartılı kostümleri de daha çok masal kahramanlarının kostümlerine benzer. Okuyucuya ya da izleyiciye iskambil kartlarının yaşadığı dünyada olduklarını hissettirmek için şair, sık sık kartlara özgü renkleri, yani “kırmızı”, “siyah” ve “beyaz” sıfatlarını kullanır. Örneğin, günün aydınlığını vurgulamak için “beyaz” terimini kullanırken, her şeye kolayca inandığını belirtmek için Kupa Kraliçesi'ni “Kırmızı başlıklı kız” (krasnaya şapoçka) olarak tanımlar. Ayrıca, övgüye aşırı düşkün olanı anlatmak için “krasnobay” (atıp tutan) ve kötü bakış için “çyorniy vzglyad” (kara bakış) ifadelerine başvurur.

Oyun görsel bir zenginliğe sahipken konu açısından zayıftır. Kahramanların replikleri çocuk masallarındaki gibi kısa ve yüzeysel olup, Tsvetayeva'nın sanatına özgü derinlik ve felsefi bir içerik barındırmaz. "Kupa Valesi", edebiyat uzmanları tarafından Tsvetayeva'nın diğer oyunlarına kıyasla fazla başarılı bulunmamıştır. Bunun en büyük nedeni, oyunun kahramanlarının kişilikten yoksun ve tek boyutlu karakterler olmalarına bağlanır. Bu durumun, Tsvetayeva'nın "Kupa Valesi"ni yazarken daha sonra kaleme aldığı oyunlarındaki gibi belirli bir oyuncu kadrosunu göz önünde bulundurmamasından ve oyunun yazıldığı sırada kimlerin rol alacağına henüz netleşmemesinden kaynaklandığı da düşünülebilir. Ancak 1919'da genç şair Tsvetayeva, aktris Zvyagintseva ile arkadaşlık kurduğunda ona bu oyunda Kupa Kızı rolünü oynaması için teklifte bulunur (Saakyants, 2002, s. 162). Oyuna "Kupa Valesi" adını vermesi ise, sevdiği kadın uğruna hayatını feda eden valeyi önemsedığının göstergesidir. Hayat hikâyesi ve yaratıcılığında da anlaşılacağı üzere, şair fedakârlık ve kederi, aşkın temel unsurları olarak görmüştür.

Tsvetayeva, hemen 1918'de "Kar Fırtınası" (Metel, 1918) adlı bir başka oyun yazar. "Kupa Valesi"nden farklı olarak, burada başkarakterleri Zavadskiy ve okul yıllarından beri tanıdığı kız kardeşi Vera'ya göre esinlenerek oluşturur (Tsvetayeva, 1994a, s. 293). Oyun, 1829'dan 1830'a geçiş gecesini kapsayan bir zaman diliminde, Bohemya ormanlarındaki bir tavernada geçmektedir. İki perdelik bu oyunda mekân değişikliği ya da olaylar zinciri yoktur. Birinci perdede, kahramanlar gözler önüne serilir. Tavernada bir şömine yanmakta, büyük bir masada tüccar ve avcı oturmaktadır. Kenardaki koltukta yaşlı bir kadın dinlenirken, pencere kenarındaki yeşil pelerinli bir hanım dışarıdaki fırtınayı izlemektedir. Tavernanın sahibi ise misafirlere hizmet etmektedir.

Karakterlerinin toplumun farklı sosyal sınıflarını temsil ettiği, repliklerinden açıkça anlaşılır. Tüccarla avcının konuşmaları kabadır ve kadınlar, yemek, içki etrafında döner. Taverna sahibi, misafirlere yapay ve tatlı bir dille konuşur. Kâr amacıyla çeşitli ikramlar ve içecekler sunar ve bunları övgüyle tanıtarak teklif eder: "*Hava ne kadar da kötü, hem de Yılbaşı öncesi! Sevgili misafirlerime ne ikram etsem? Tavşan, geyik, ördek veya kaz eti mi yoksa Praga jambonu mu?*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 359) ya da "*Acaba sevgili misafirlere birer fincan Viyana kahvesi mi ikram etsem? Mis gibi kokuyor!*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 359). Yaşlı kadın, geçmiş, Tsvetayeva'nın ifade ettiği gibi "tüm XVIII. yüzyılı" temsil eder. Bu, sürekli olarak geçmiş övüp oyunun geçtiği dönemle kıyasladığı konuşmalarında açıkça görülür: "*Havanın bile/ Modası değişti!/ Ah, eski zamanlar!...*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 358), "*Güller kokmuyor,*

kürkler ısıtmıyor.../ Erkekler ise kaba/ Onların konuşmalarını anlamıyorum” (Tsvetayeva, 1994c, s. 359) ya da *“Yemek bile kaba oldu! Ah, eskiden öyle miydi/ Şatafat, hem de nasıl bir şatafat vardı – gece davetleri!/ Ya giysiler! Ya güller! İncilerin sesi!”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 359) gibi sözleri onun geçmişe özlemine yansır. Yeşil pelerinli hanımın sessizce oturup pencereye bakması, onun kederini ve nadir söylediği kısa ifadeler ise tavernadaki diğer insanlardan uzak olduğunu ve soylu bir tabakadan geldiğini gösterir. Hanım, oradaki insanlara mesafe koyarak sadece emir vermek amacıyla onlara bakmadan *“Uşak atları ahıra götürdü mü?”*, *“Ateşe odun at”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 361), *“Odun getirmenizi emretmişim”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 363) gibi kısa ve net ifadeler kullanarak konuşur.

Tsvetayeva'nın yaratıcılığının güçlü yönlerinden biri de eserlerinde farklı üslupları bir arada kullanma yeteneğidir. Rus edebiyatında şair G. R. Derjavin'le (1743-1816) başlayan bir gelenek olan yüksek ve düşük üslubun bir arada kullanılması, Tsvetayeva'nın eserlerine özgünlük kazandırır ve sanatının karakteristik özelliklerinden birini yansır (Şveytser, 2002, s. 182). O dönemin eserleri, şairin çeşitli sosyal sınıfları veya etnik grupları temsil eden kişilerin konuşma tarzlarını büyük ustalıkla yansıtması ile dikkat çeker. Bu durum, şairin o dönemdeki yaşam şartları nedeniyle halkı daha yakından gözlemleme fırsatı bulmasından kaynaklanmaktadır. Oyun yazarlığı, Tsvetayeva'ya farklı kültürel seviyelerden ve sosyal gruplardan gelen insanların konuşmalarını yansıtma konusunda daha geniş imkânlar sunar. Bu yeteneği, *“Kar Fırtınası”* gibi diğer oyunlarında da gözlemlemek mümkündür (Şveytser, 2002, s. 182).

İkinci perdede tüccar ve avcı uyumaya giderler. Tavernada ise yaşlı kadın, pencerenin kenarında oturan hanım ve masaları toplayan taverna sahibi kalır. Birden içeri, kar fırtınası ve rüzgârla birlikte *“Galiba buraya bütün fırtınayı getirdim”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 365) diyerek karla kaplanmış peleriniyle bir beyefendi girer. Birinin kar fırtınasıyla birlikte gelmesi, XIX. yüzyılda Rus edebiyatında özellikle A. S. Puşkin'in (1799-1837) sanatıyla yer bulan bir gelenektir. Puşkin'in *“Yüzbaşının Kızı”* (Kapitanskaya doçka, 1836) eserinden sonra, kar fırtınası Rus edebiyatında insan iradesi dışında kaderin değiştiğini simgeleyen ve sonraki hayatının gidişatını belirleyen bir olgu olarak yer almaya başlamıştır (Nagina, 2010, s. 14). Tsvetayeva'nın oyununda birinin fırtınayla birlikte tavernaya gelmesi, bu kişinin değişimlere yol açacağına dair bir işaret olarak değerlendirilebilir. Beyefendi, *“Beni kasırga getirdi, kasırga götürecektir”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 367) diyerek kendini *“Ay Prensi, Rotonda ve Gül Şövalyesi”* olarak tanıtır. Sohbet sırasında, hanımın adının Kontes Lanska

olduğunu ve evli olmasına rağmen eşini sevmediği için evini terk ettiğini öğrenir. Ay Prensi ve Kontes Lanska yeni yılı birlikte karşılar ve gece boyunca konuşurlar. Kontes, o gece gördüğü adamı daha önceden tanıyormuş hissine kapılır ve ona âşık olur. Gece yarısından sonra Kontes uykuya dalar, Ay Prensi ise “*Kadın yolcuya-uyku./ Erkek yolcuya - yol./ Hatırla.- Unut*” (Tsvetayeva, 1994c, s. 372) diyerek kapıdan çıkar ve geceye karışır. Ancak, Ay Prensi’ne âşık olan Kontes’in onu bir daha göremeyecek olsa da asla unutamayacağı ve bu nedenle hayatının eskisi gibi olmayacağı anlaşılır.

“Soneçka Hakkında Bir Öykü”de Tsvetayeva, tiyatro topluluğu üyelerine ve hocaları Vahtangov’a oyunu okuduktan sonra “Kar Fırtınası”nın büyük beğeni topladığını ve rollerin hemen paylaştırılmaya başlandığını aktarır. Ancak, bu oyun da diğerleri gibi o dönemde sahnelenmez (Şveytser, 2002, s. 184). “Kar Fırtınası”nın tamamlandığı 25 Eylül 1918’de yeni bir oyunun başlangıcı yapılmış olur. “Macera” (Priklyuçeniye) adlı bu oyun, İtalyan yazar, diplomat ve maceracı Giacomo Casanova’yı (1725-1798) konu alır. Bu oyunda, Tsvetayeva geçmişte yaşanmış gerçek olayları şiirsel bir dille aktarır. Oyunun yazımı sırasında Casanova’nın “Anılar”ının dördüncü cildinden yararlanır (Saakyants, 2002, s. 163).

Venedik’te alt sınıftan bir ailede doğan Casanova, üstün zekâsı ve yeteneği sayesinde on altı yaşında hukuk öğrenimi görmüş on yedi yaşında ise hukuk alanında doktorasını tamamlamıştır. Casanova önceleri ruhban sınıfına katılmayı düşünür, ancak aşk maceraları nedeniyle eğitimine devam edemez. Bununla birlikte Kardinal Acquaviva’nın hizmetine girer, ancak buradan ayrılarak askeri hizmete katılır. Casanova, dünyanın birçok ülkesini dolaşarak, zaman zaman kimlik değiştirerek pek çok maceraya atılır, karmaşık ilişkiler ve ticari bağlantılar kurar ve bozar. Venedik’e döndüğünde, dolandırıcılık, sapkınlık ve kaba üslubu nedeniyle hapsedilir. 1756’da olağanüstü yaratıcı ve cesur bir kaçış gerçekleştirir. 1785 yılında, macera dolu hayatını tamamlayan Casanova, 1798’de, 73 yaşında ölene dek son üç yılını bir kütüphaneci olarak Duchcov Şatosu’nda geçirir (Tsvetayeva, 1994c, s. 796).

Macera, entrika ve aşk dolu hayatını tüm ayrıntılarıyla “Anılar”ında anlatan Casanova, bu olağanüstü yaşam öyküsü ve eserin içindeki renkli ve çarpıcı olaylar sayesinde büyük bir ilgi çeker. Bu sebepten dolayı, genellikle aşk serüvenleriyle tanınan Casanova’nın portresi sanatta kalıcı bir yer edinir. Bu efsanevi tarihi kişiliği ele alan beş perdelik oyunda Tsvetayeva, Casanova’nın anılarında söz ettiği unutulmaz bir kadınla yaşadığı karşılaşmaya atıfta bulunarak XVIII. yüzyılda gerçekleşen olayları kronolojik sırayla anlatır. Birinci perdede Casanova yirmi üç

yaşında genç bir adam, beşinci perdede ise otuz altı yaşında olgun bir erkek olarak karşımıza çıkar. Dördüncü ve beşinci perdeler arasında tam olarak on üç yıl geçer. İlk dört perdede, Tsvetayeva, odalardaki eşyalardan ayrıntılara kadar anılarda anlatılanları olabildiğince gerçeğe yakın bir şekilde yansıtır. Ancak bazı durumlarda, Casanova'nın anlattıklarından saparak başkahramanlarına romantik özellikler eklemek için kendi motiflerini kullanır. Beşinci perdede ise, anılarla hiçbir ilgisi olmayan, tamamen kendi yaratıcılığına dayalı olaylar yer alır (Tsvetayeva, 1994c, s. 796).

Oyun, İtalyan şehri Cesena'daki bir otelde başlar. Yirmi üç yaşındaki Casanova, odasında uyumaktadır ve uykusunda çeşitli kadın isimleri sayıklar. Aniden odaya giren genç bir süvari uykusunu böler. Casanova uykulu bir şekilde odaya girenin kim olduğunu anlayamaz ve konuğun ya sevgililerinden birinin kocası ya bir hırsız ya da bir alacaklı olduğunu düşünür. Misafir kendini Henri-Henrietta olarak tanıttığında, Casanova süvari kıyafetinin altında güzel bir genç kadın olduğunu fark eder. Ona âşık olur. Oyunun devamında genç kadın, süvari kıyafetlerini zarif kadın giysileriyle değiştirerek adeta göz kamaştıran bir güzelliğe bürünür. Zarafeti, zekâsı, espri yeteneği ve müzikal kabiliyetiyle dikkat çeken bu kadın, Parma şehrindeki bir malikânede düzenlenen davette tüm misafirleri büyüleyici bir şekilde etkiler. Casanova ise onun aşkını kazanmak için büyük bir çaba gösterir. Birden içeriye bir elçi girer ve getirdiği mektubu gören Henrietta, Casanova'ya ayrılmaları gerektiğini söyler. Son görüşmeleri "Vesı" otelinde gerçekleşir. Sevgililer vedalaştıktan sonra Henrietta, yüzüğündeki elmasla pencerenin camına bir şeyler çizer ve pelerinini giyerek oradan ayrılır.

On üç yıl sonra, aynı otelin aynı odasına Casanova, "bin birinci kız arkadaşını" getirir. On yedi yaşında Mimi adındaki bu kız, çekici, yoksul, paraya ve dünyevi zevklere düşkündür. Casanova ise artık tecrübeli ve soğukkanlı bir erkektir. Tsvetayeva onu "keskin köşe ve kömür" sözleriyle tanımlar. Birden, ay ışığında Casanova camdaki "Henrietta'yı da unutursun" yazısını okur ve dehşet içinde geçmişte yaşadıklarını hatırlayıp kedere kapılır. Genç kız korkarak ağlamaya başlar. Ancak Casanova kısa sürede toparlanıp kızla eğlenmeye geri döner ve camda ne yazdığı sorusuna, "*Bir kerelik öylesine bir macera*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 498) cevabını verir.

"Macera" kurgusu ve yapısı bakımından önceki oyunlara göre daha karmaşıktır. Kahramanların replikleri, dış görünüşleri, karakterleri ve ruh halleri gibi özelliklerini ortaya koyar. Karakterlerin her birinin kendi sosyal sınıfına özgü bir dille konuştuğu

görülür. Örneğin, Henrietta karşımıza iyi eğitim almış, kendine hâkim ve güçlü bir karakter olarak çıkar. Maddi değerlere önem vermez. Konuşma sırasında Casanova onun sevgisini kazanmaya çalışırken ne parayı ne de değerli takıları kabul eder; sadece Casanova'nın tüm ruhunu ve "ölümcül atış" için bir Türk tabancası ister. Kazanova tarafından hediye edilen ve geri almayı reddettiği elmas yüzüğü, Henrietta pencere camına yazıyı kazıdıktan sonra aynı pencereden gece karanlığına fırlatır. Beşinci bölümde kendini Mimi adıyla tanıtan genç kız ise, Henrietta'nın aksine önce maddi çıkarlarını gözetir. Otel odasına girer girmez içerdeki mobilyaları süzdükten sonra, "Ah, karşımda bir kral/ olsa bile, aç olanın/ sevemeceğini söylerim! (...) Evet, evet, önce karnımı doyur,/ Sonra sarıl!" (Tsvetayeva, 1994c, s. 490) sözleriyle Casanova'dan ona yemek yedirmesini talep eder. Zengin bir hayat hayal eden bu kız, Casanova'nın "Ne isterdin?" sorusuna, "Bir ev, saat,/ Altın rengi kıyafetler giymiş bir uşak ve bol miktarda para," (Tsvetayeva, 1994c, s. 492) diyerek cevap verir. Bunları istemesinin nedenini ise, "Çiçek sulanmaya nasıl ihtiyaç duyuyorsa,/ Yaşamak için de paraya ihtiyaç vardır./ En azından sabahları/ kahveye krema değil, kremaya kahve eklemek içindir" (Tsvetayeva, 1994c, s.493) şeklinde açıklar. Böylece konuşmaları aracılığıyla Tsvetayeva, asil ve tutkulu Henrietta ile cahil ve maddi çıkar peşinde olan Mimi'yi karşı karşıya getirerek aralarındaki farkı vurgular. Tsvetayeva'nın son perdede eklediği Mimi karakterinin Sofya Gollidey için yazıldığı bilinir (Saakyants, 2002, s.166).

Tsvetayeva, eserine romantizm katmak ve Casanova'yla Henrietta'yı diğer karakterler ve ortamdan ayırıp öne çıkarmak amacıyla, onların konuşmalarına ve davranışlarına ihtişam ekler. Bu duruma örnek olarak, veda gecesi Casanova ile Henrietta arasındaki diyalog verilebilir: Henrietta, Casanova'nın hediye ettiği yüzüğü çıkardıktan sonra geri almasını ister, ancak Casanova buna cevaben, "Ne mektupları ne de yüzükleri geri alırım" (Tsvetayeva, 1994c, s. 487) der. Henrietta ise bu ifadeyi taklit ederek "Ne yeminleri ne de mektupları boşuna saklarım" (Tsvetayeva, 1994c, s. 487) şeklinde yanıt verir. İki sevgilinin birbirine bu şekilde cevap vermeleri, diyaloglarına hem heyecanı hem de etkileyiciliği arttıran bir özellik kazandırır.

Tsvetayeva, oyuna entegre ettiği semboller ve göndermelerle eserin derinliğini ve çok katmanlı anlamını artırır. Örneğin, "ay" sembolünü son derece sık kullanır ve "Ay buzu" olarak tanımladığı gizemli Henrietta'yı Ay ile özdeşleştirerek oyunun tamamında bu temayı sürdürür. Casanova, Henrietta'yı ilk kez gördüğünde, buldukları odada ay ışığından oluşan bir şerit belirir. Kim olduğunu soran Casanova'ya ise Henrietta, "Ay ışığı" (Tsvetayeva, 1994c, s. 462) şeklinde yanıtlar.

Daha sonra Henrietta'nın yer aldığı oyunun dört perdesinde, "ay" simgesi farklı durumlarda sürekli olarak Henrietta'ya eşlik edercesine görünür. Beşinci perdede ise, Casanova camdaki yazıyı okumadan önce gökyüzünde mavi renkli bir ay belirir.

Tsvetayeva'nın "Yağ Damlası" (Kaplya masla) olarak adlandırdığı oyunun birinci bölümünde, uyuyan Casanova'nın yüzünü görebilmek isteyen Henrietta, üzerine bir yağ lambası tutar. Lambadan düşen bir damla yağ, Casanova'nın uyanmasına sebep olur. Şairin kullandığı bu motif, aslında II. yüzyılda yaşamış Romalı antik dönem yazar, şair, gezgin ve filozofu Apuleius'un (MS 124-MS 170) on bir kitaptan oluşan "Metamorfozlar" ya da "Altın Eşek" adlı eserine bir göndermedir. Eserin beşinci cildinde anlatılan Eros ile Psyche hikayesinde aynı olay yer alır: Psyche, lambadan damlayan yağ damlasıyla Eros'u uykusundan uyandırır. Araştırmacı A. Saakyants, Tsvetayeva'nın bu motifi oyununda kullanmasının, Roma mitolojisinde ruhu ve nefesi temsil eden Psyche'ye bir gönderme yaparak, normalde pragmatik bir kişilik olan Casanova'ya ruh katma amacı taşıdığını öne sürer (Saakyants, 2002, s. 164). Henrietta uyuyan Casanova'ya bakarken "*Kaç tane Havva'nın yanındaki yılan gibi,/ Kaç tane Ariadne'nin önünde Theseus gibi duruyorum*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 460) der ve bu sözleriyle hem dinsel öğelere hem Yunan mitolojisine göndermede bulunarak Casanova'nın özelliklerini vurgular. Burada Tsvetayeva, Casanova'nın kadınları baştan çıkarmasını yılanın ilk kadın olarak yaratılan Havva'yı baştan çıkarmasına benzetir. "*Kaç tane Ariadne'nin önünde Theseus gibi duruyorum?*" ifadesiyle, sadakatsiz Casanova ile Yunan mitolojisine göre sevgilisi Ariadne'yi terk eden Theseus arasında bir paralellik kurar (Tsvetayeva, 1994c, s. 797).

Casanova, Mimi'ye zenginliği ne için istediğini sorduğunda, Mimi nasihat edercesine "*Bir hiçtim ama her şey olacağım*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 492) der. Eserin bu bölümünde, Tsvetayeva, 1918'de Sovyetler Birliği'nin milli marşı olarak kabul edilen Enternasyonalde geçen "*Hiç olanlar her şey olacaklar*" sözlere atıfta bulunur (Şveytser, 2002, s.183). Böylece, alt tabakadan gelen Mimi'yle Rusya'da Devrim'den sonra iktidara gelenler arasında bir ilişki kurar. Tsvetayeva'nın, Casanova'nın hayatından çıkan Henrietta'yı tarihi ve kültürel öğelerle, oyunun son perdesinde hayatına giren Mimi'yi ise yeni düzene ait değerlerle ilişkilendirmesi, Henrietta'nın Rusya'nın geçmişindeki soylu entelektüel tabakayı, Mimi'nin ise yeni düzeni temsil ettiğini ima etmeyi amaçladığı ileri sürülebilir.

Son buluşmalarında Henrietta ellerini Casanova'nın omuzlarına koyarak şöyle der:

Bir gün, eski anılarda/ Onları saçların tamamen ağarmış olarak yazacaksın/ Komik, unutulmuş, modası geçmiş, tuhaf/ Mor bir ceketin içinde/ Tanrının unuttuğu uzak yerlerdeki bir kalede/ Kurtların uluması, rüzgârların gürültüsü ve iki mum eşliğinde/ Tamamen yalnız ve tüm aşkların/ Bittikten sonra! Fakat gözlerini görüyorum Casanova!/ Her şeyi kömüre çeviren,/ Hayatımı da küle ve toza çeviren senin gözlerini görüyorum... (Tsvetayeva, 1994c, s. 488).

Bu konuşmayla Henrietta, Casanova'nın hayatının sonunda Duchcov Şatosu'nda kütüphaneci olarak çalıştığı ve anılarını kaleme aldığı yaşlılık dönemine dair bir kehanette bulunur.

Tsvetayeva, Casanova'nın yaşamının bu dönemine "Ateş Kuşu" (Feniks, 1919) adlı oyununda derinlemesine bir bakış sunar. Tsvetayeva'nın oyundaki Casanova'sının prototipi A. A. Stahoviç (1856-1919) olmuştur (Saakyants, 2002, s. 173).

Soylu bir aileden gelen gerçek bir aristokrat olan Stahoviç, parlak askeri kariyerini tiyatro sevgisi yüzünden terk etmiştir. Moskova Sanat Tiyatrosu'nun (MHT) ortağı, yöneticilerinden biri ve yetenekli bir oyuncu olan Stahoviç, asaleti ve insani özellikleriyle birçok sanatçının hayranlığını kazanmıştır. Köklü bir Rus toprak sahibi duruşu sergileyen Stahoviç, her şeye rağmen alıştığı yaşam tarzını sürdürmüş ve devrimden sonra bile evinde bir hizmetçi çalıştırmaya devam etmiştir. Yeni düzende kendini yalnız ve gereksiz hissettiği için, 1919 yılında hizmetçisinin parasını ve tüm borçlarını ödedikten sonra intihar etmiştir (Saakyants, 2002, s. 174).

Stahoviç'in ölüm haberi, Tsvetayeva üzerinde derin bir etki bırakır. Katıldığı cenazede, ortak bir tanıdığından duyduğu "*Kimse'nin ihtiyacı duymadığı bir ihtiyarım*" sözü, onun zihninde uzun süre yankılanır (Saakyants, 2002, s. 174). Bu etki en açık bir şekilde Tsvetayeva'nın not defterinde kendini beli eder. Stahoviç'in ölümünden sonra, Tsvetayeva'nın not defterinde birkaç ay boyunca ona dair notlar yer alır. Kimi zaman onunla ilgili düşüncelerini yazar, kimi zaman da sanki kendisiyle sohbet ediyormuş gibi ona ithafen yazılar kaleme alır. Stahoviç'in ölümü ve ölüm şekli, duygularını o kadar yoğun bir şekilde etkiler ki, bazen rüyalarında bile onunla konuştuğunu görür (Tsvetayeva, 2000, s. 394-395). Sokakta onu görüyormuş gibi hisseder: "*Ağarmış bir enseyi her gördüğümde kalbim sıkışır. (Stahoviç)*" (Tsvetayeva, 2000, s. 310).

Önceki çağın insanı olan ve değişmeyi reddeden Stahoviç, altmış iki yaşında kendi isteğiyle hayattan ayrıldığında Tsvetayeva'nın yaşlı Casanova'yı anmasına sebep olur. 1919'da Rusya'da yaşanan acı gerçekler, şairin hayal dünyasında XVIII. yüzyılın sonundaki olaylarla örtüşür. Böylece Tsvetayeva, Casanova'nın karakterine bir kez daha yönelerek yaşlılık yıllarını ele alır. Duchcov Şatosu'nun sahibi Kont Waldstein, hayatının son yıllarında sürekli bir evi olmayan Casanova'yı, oraya kütüphaneci olarak davet eder. Zamanının büyük bir kısmını seyahatlerde geçiren Kont Waldstein, şatosuna pek uğramaz. Bu nedenle Casanova orada çoğunlukla yalnızca çalışan personelle birlikte yaşar. O dönemde ara ara şatoya uğrayan Avusturyalı feldmareşal ve diplomat Charles-Joseph de Ligne (1735-1814) anılarında Casanova'nın yaşamının bu dönemine değinir (Tsvetayeva, 1994c, s. 799). Charles-Joseph de Ligne'nin aktardığına göre, Casanova, onu evine kabul eden Kont Waldstein'in büyük iyiliklerinin farkındadır ve minnettarlık duyar. Ancak bu yaşam tarzı muhtemelen onun gururunu incittiği için bir gün veda mektubu bırakarak şatoyu terk eder. Casanova'nın gittiğini duyan Kont Waldstein, gülerek geri döneceğini söyler. Gerçekten de kendine ne iş ne de uygun bir kalacak yer bulamayan Casanova, borca girer ve bir buçuk ay sonra şatoya geri döner. Kont Waldstein, onu sevinçle karşılar, sarılır ve tüm borçlarını öder (Saakyants, 2002, s.176). Bu olayları sanatına yansıtmaya karar veren Tsvetayeva, Charles-Joseph de Ligne'nin anılarında anlatılan yaşlı Casanova'yı "Ateş Kuşu" oyununda yeniden hayata döndürür. Tsvetayeva, oyununda demode kıyafetler içinde ve eski nezaket kurallarına uyararak tuhaf ve gülünç bir görünüm sergileyen Casanova'nın portresini çizerken, onun yaşlılığında bile asaletini ve onurlu duruşunu koruduğunu vurgulamayı amaçlar.

Oyun, Duchcov Şatosu'nda yaşananları ele alır. Birinci perdesi, mutfakta çalışan bulaşıkçı kadınların sohbetiyle başlar. Kadınlar, kaderlerinden ve sürekli başkalarını rahat ettirmek için yaptıkları işlerden yakınır. Zamanla diğer çalışanlar da sohbete katılır ve şatoda kalan Casanova hakkında konuşmaya başlarlar. Çoğu yaşlı Casanova'nın şatoda kalmasından ve ev sahibi Kont Waldstein'in ona karşı gösterdiği sevgiyle, her türlü kapisini hoş görmesinden şikayetçidir. Uşak Casanova'nın çok yediğini, bahçıvan işine karıştığını, aşçı yemeklerini beğenmediğini, orman bekçisi ise gürültü yüzünden kızdığını söyler. Hepsi onun modanın gerisinde kalmış olması ve fakirliğiyle alay ederler. En önemlisi düşmüş olduğu acınası duruma rağmen asil dik duruşundan ve geçimsizliğinden rahatsız olduklarını açıkça belli ederler. Casanova'nın artık kadınlara eskisi kadar çekici gelmediği konusu açıldığında, bulaşıkçı kadınlardan biri "Ben öyle demezdim canım. Gözleri bir çift hançer gibi" (Tsvetayeva, 1994c, s. 501) der. Hizmetli de "Yanlış

dedin. Kömür! Kocaman kömürler” (Tsvetayeva, 1994c, s. 502) şeklinde yanıt verir. Tsvetayeva'nın, oyununa Casanova'nın gözleriyle ilgili bu yorumları ekleyerek, etraftaki insanlara tuhaf görünen elbiseleri içindeki yaşlı bedeninin aslında aynı Casanova'yı yansıttığını ve dış görünüşü değişse de gençliğindeki gibi etkileyici biri olduğunu ima etmeyi amaçladığı sonucuna varılabilir. Geçmişte son derece parlak, etkileyici ve popüler biri olarak tanınan birinin yaşlandıkça insanların gözünde saygınlığını kaybetmesi gerçekten acı vericidir. Bu nedenle belki de Tsvetayeva, oyunun başında Casanova'yı Fransızca “*Ne oldum ben? Bir hiç. Neydim? Her şey.*” (Tsvetayeva, 1994c, s. 499) ifadeleriyle tanımlar. Burada Tsvetayeva'nın oyun yazdığı dönemde birçok kişinin dilinde olan Enternasyonalin “*Hiç olanlar her şey olacaklar*” sözlerine bir kez daha göndermede bulunduğunu görebiliriz.

Fakat bu insanların arasında Casanova'yı sevenler de vardır. Bu kişilerden biri, Casanova ile aynı kuşaktan olan yaşlı uşaktır:

Size arkadaşlar söyleyeyim/ Hayatım boyunca beylere hizmet ettim/
Bira fabrikasında çalışan bir usta değil/ Boşuna eleştirmeyin – iyi bir
bey ol Yetişirken mujik çizmeleri giymedi/ Şimdi parasının olmaması
da/ Utanç değil acıdır,/ Hatta çok hırsızın olduğu/ Ve soyluların bile
eğildiği bu ortamda şeref bile sayılır./ O, bir lokma ekme için deve
gibi kamburunu çıkartarak eğilmez,/ Tam tersi kendi ekmeğini
paylaşır./ O ve benim beyim gerçek soylular! Onların dışındakilerin
hepsi hikâye (Tsvetayeva, 1994c, s. 506).

Uşak Casanova'nın eski usul davranışlarını da beğenir. Yeni nesil soylular için ise “*Süslü yalakalar! Alçaklar!*” (Tsvetayeva, 1994c, s. 506) der. Eski neslin bir temsilcisi olan uşağın, Casanova ile ortak özelliği cesur ve onurlu olmasıdır. Hizmetlilerin başı kâhya ona “*Sen misin? Hayvan seni!*” (Tsvetayeva, 1994c, s. 507) diye bağırdığında, yaşlı uşak gururlu bir şekilde “*Beyefendi, bizim Paris'te ihtiyarlara 'sen' diye seslenmezler,*” (Tsvetayeva, 1994c, s. 507) diye cevap verir. Kâhyanın hapishaneyle korkutmalarına dik başlı uşak “*Tek bir beyim var/ Feldmareşal prens de Ligne*” (Tsvetayeva, 1994c, s. 507) der. Yaşlı uşak, kendisiyle saygısızca konuşan ve Casanova'yla alay eden genç uşakla tartışır. Ama şatoda herkes yaşlı uşak kadar onurlu değildir. Kâhya ve yirmi yaşındaki yeteneksiz saray şairi Viderol, Casanova'yı utanç verici bir duruma düşürmek için ona tuzak hazırlarlar. Özel eşyalarından çaldıkları gençlik resminin altına alaycı bir şiir ekleyip tuvaletin kapısına asarlar. Böylece Tsvetayeva, oyunda eski kuşağı temsil eden Casanova ve yaşlı uşağı, yeni nesli temsil eden diğer şato halkıyla karşı karşıya getirerek aralarındaki farkları görmemizi sağlar.

Oyunun ikinci perdesi, aynı şatonun zarif yemek salonunda geçer. Zengin bir şekilde döşenmiş bu salonda, “kadınların inci takuları ve Çek yapımı kristal kadehler, güneş batımı gibi parlar” (Tsvetayeva, 1994c, s. 511). Büyük masada, Polonya’dan, Fransa’dan, Viyana’dan ve diğer yerlerden gelen soylu kadın misafirler oturmaktadır. Kadınların ortasında ise Charles-Joseph de Ligne ve Kont Waldstein yer almaktalar. Charles-Joseph de Ligne, Kont Waldstein ve kadınlar arasında sosyetik bir sohbet sürmektedir. De Ligne, kadınlara zarif iltifatlarda bulunur. Aniden salonun kapısında siyah kadife yelek, altın işlemeli ceket, beyaz çoraplar ve taşlı tokalı kırmızı topuklu ayakkabılar giymiş bir ihtiyar belirir. İhtiyar, masadaki misafirlerin önünde üç kez eğilerek eski moda bir selam verir. Misafirler yaşlı Casanova’yı ve giydiği elbiseleri çirkin bulur ve bu konuda yüksek sesle fısıldaşırlar. Fakat daha dikkatli baktıklarında, gençliğindeki güzelliğin izlerini görmeye başlarlar. Özellikle gözleri, onların dikkatini çeker. On iki kişilik masada Casanova için yer bulunamayınca, de Ligne ve Casanova ayrı bir masaya otururlar. Casanova burada da gururlu ve asi tavrını sergiler. Viderol’e ait şiirini Casanova “Çocuk saçmalığı!/ Bu zirvalıktan/ Kulak zarı çatlar insanın” (Tsvetayeva, 1994c, s. 517) diyerek sert bir dille eleştirir. Salondaki ortam gerilir. Casanova, çocukluğunu ve gençliğini anlatmaya başlar. Sıkılan konuklar, tek tek salonu terk eder. Hayallere dalan Casanova, salonda yalnız kalır.

Oyunun üçüncü perdesi, Duchcov Şatosu’nun kütüphanesinde, 1799 yılının son saatinde yılbaşı gecesinde geçer. “Macera” oyununda, Henrietta’nın öngördüğü gibi tuhaf mor bir ceket ve kırmızı topuklu demode ayakkabılar giymiş olan yetmiş beş yaşındaki Casanova, eski mektupları okurken geçmişe dalar. Yanında açık bir valiz durur. Casanova, mektupları okuduktan sonra onları yok edip şatodan ayrılmaya hazırlanır. Charles-Joseph de Ligne’nin ısrarları bile onu kalmaya ikna edemez. Şatonun uşağı kalması için ısrar ettiğinde, Casanova ona “Hiç zincire vurulmuş bir kurt gördün mü?” (Tsvetayeva, 1994c, s. 550) diye sorarak yanıt verir. Birden karşısında pelerin ve erkek kıyafeti giymiş bir genç kız belirir. Casanova, uyuduğunu ve rüyasında bir zamanlar aynı şekilde erkek kıyafetiyle yanına gelen Henrietta’yı gördüğünü sanır. Genç kız, adının Francesca olduğunu belirterek Casanova’ya içten bir aşk itirafında bulunur. Casanova her şeyin hâlâ bir rüya olduğunu düşünerek, gençliğindeki gibi genç kızla sohbet ederken keyifli zaman geçirir. Casanova’ya derin bir aşkla bağlı olan Francesca, gözlerine hayranlığını “Gözleriniz! Yangın ve Karanlık!” (Tsvetayeva, 1994c, s. 547) sözleriyle ifade eder. Uzun ve keyifli sohbet sonrasında genç Francesca uyuyakalır. Yaşlılığından başka bir şey sunamayacak olan Casanova, parmağından bir yüzük çıkararak uyuyan

Francesca'nın parmağına nazikçe takar. Yılbaşı gecesi on ikide çalan son saat tınısıyla birlikte "Yeni asır kutlu olsun" (Tsvetayeva, 1994c, s. 573) diyerek şatodan ayrılır.

Oyunu yazmadan önce Tsvetayeva, titizlikle hazırlanarak o döneme ait birçok kaynaktan bilgi edinir. Oyunun ilk iki perdesi, Charles-Joseph de Ligne'nin anılarında yer alan Casanova'yla ilgili anlatımlardan esinlenerek kaleme alınmıştır. Üçüncü perdede Casanova'nın Francesca ile karşılaşması ise tamamen Tsvetayeva'nın hayal gücünün bir ürünüdür (Saakyants, 2002, s. 176-177). Casanova'yı rutin, sıkıcı bir hayata ve cehalete karşıt bir figür olarak konumlandırmak isteyen Tsvetayeva, onun karşısına Francesca'yı çıkarır. Francesca rolünü Tsvetayeva Sofya Gollidey için yazar (Saakyants, 2002, s. 175).

"Ateş Kuşu," edebiyatçılar tarafından Tsvetayeva'nın en başarılı oyunu olarak kabul edilmektedir (Saakyants, 2002, s.173). Tsvetayeva geçmişte yaşanan gerçek olayları büyük ustalıkla aktarmakta kalmaz, karakterler üzerinde büyük bir titizlikle çalışır. Her birine ayrı bir kişilik kazandırarak onlara adeta bir ruh üfler. Bu derinliği, diyaloglarının dilindeki özgünlükle, ustalıkla aktarır. Bu nedenle, kahramanların her biri kendine özgü bir konuşma tarzıyla tasvir edilir. Diğer karakterler arasında Casanova, özellikle dikkat çekici bir şekilde öne çıkar. "Ateş Kuşu"ndaki Casanova'nın konuşma tarzı konuştuğu kişiye ve o anki hissettiği duyguya göre değişiklik gösterir. Casanova ona düşmanca yaklaşan Viderol'le, yemek salonundaki kadınlarla ve Francesca'yla tamamen farklı dillerde iletişim kurar. Monologları bazen acı bir hüznün, bazen derin bir nostalji, bazen ironi ve bazen de anılarla yoğrulur (Şveytser, 2002, s. 184).

Tsvetayeva bu oyunu ilk kaleme aldığı anda "Casanova'nın Sonu" (Konets Kazanovi) adını verir. 1922'de Moskova'daki "Sozvezdiye" yayınevi, bu üç perdelik oyunun sadece üçüncü bölümünü yayımlar. Ancak 1924'te, oyunun tam metni Prag'daki "Volya Rossii" dergisinde "Ateş Kuşu" adıyla okuyucularla buluşur (Tsvetayeva, 1994c, s. 798). Tsvetayeva belki de oyunun adını değiştirerek okuyucunun dikkatini yaşlılık ve ölümden çok, Casanova'nın yaşamı boyunca bıraktığı etkileyici izlere ve parlak kişiliğine, uzun zaman sonra bile hafızalardan silinmeyerek Ateş kuşu gibi yeniden doğma temasına yönlendirmek istemiştir.

Aynı yıl Tsvetayeva, "Fortuna" (Fortuna, 1919) adlı oyununu kaleme alır. Bu eserde tarihi bir kişilik olan Dük de Biron olarak da bilinen Armand Louis de Gontaut, Lauzun Dükü'nün (1747-1793) yaşamına yenilikçi bir bakış açısı sunar. Oyununa eski Roma mitolojisinde şanslı simgeleyen tanrıçanın adını vererek, Lauzun

Dükü'nün hayatındaki şansın etkisini incelerken, aynı zamanda bu karakterin karmaşık doğasını keşfetmeyi amaçlar.

Ün yapmış, siyasi ve askeri figür olan Lauzun Dükü Fransız yüksek aristokrasisine ait bir ailede dünyaya gelmiştir. Yaşamının ilk yıllarını Fransa Kralı XVI. Louis'in gözdesi Madame de Pompadour'un etrafında ve onun himayesinde geçirmiştir. Birçok askeri zaferle tanınan bu kişi, Fransız Devrimi sırasında cumhuriyet ordularının başkomutanı unvanını taşıırken giyotinle idam edilerek hayatına son verilir. Kökeni, zenginliği, zekâsı ve çekici dış görünümü sayesinde kadınlar arasında oldukça ilgi gören biridir. Tsvetayeva Lauzun Dükü'nün biyografisindeki tarihi olayları arka planda tutarak, bu karaktere özgün bir yorum sunar. Tsvetayeva Lauzun Dükü karakteri aracılığıyla sarmalayıcı ve affedici kadın sevgisini ele almayı amaçlar (Tsvetayeva, 1994c, s. 791-792). Bu nedenle Tsvetayeva oyunu yazarken *"Aşkın kahramanı, kadınların kahramanı, zayıflığın cazibesi. Tüm kadınlar, hizmetçiden kraliçeye kadar, ona benzer bir aşk besler: hafif bir anne sevgisiyle harmanlanmış bir tutku"* ifadelerini not alır (Saakyants, 2002, s. 166).

Tsvetayeva dük karakterini Zavadskiy için yaratmış ve o dönemde ona duyduğu hayranlık, yazımında önemli bir ilham kaynağı olmuştur. Bu nedenle Lauzun Dükü'nde Zavadskiy'in bazı özelliklerini yansıtmıştır (Saakyants, 2002, s. 166).

Tsvetayeva oyun üzerinde çalışırken Lauzun Dük'ünün anılarından yararlanır. Anılarında, katıldığı sayısız savaş ve çatışmanın yanı sıra, hayatında önemli bir yere sahip birçok kadından da söz edilir (Biron, 1789). Ancak Tsvetayeva Lauzun Dükü'nün diplomatik ve askeri başarılarından çok, kadınlarla olan ilişkilerine ve aşk hayatındaki zaferlerine vurgu yapar. Dükün hayatına giren kadınlar aracılığıyla, onun yaşamının farklı evrelerini etkileyici bir şekilde gözler önüne serer. Bu nedenle, bazı gerçeklerden saparak dük karakterine şiirsellik katar ve kendi yorumunu sunar (Saakyants, 2002, s. 166). Oyunda anlatılan olaylar kronolojik bir sırayla verilmektedir. Her perdede, dükün hayatının çeşitli dönemlerinde farklı yaşlarda karşımıza çıkmasıyla, eser epizodik ve kesitli bir yapı oluşturur. Bu sayede, karakterin yaşamını doğumundan ölümüne kadar takip etme imkânı buluruz. (Boboyev, 2022, s. 23) Oyunda sunulan kronoloji genel olarak ne kadar doğru olsa da Tsvetayeva bazı olayları zaman içerisinde kaydırır veya sıralamalarını değiştirir.

Oyun beş perdeden oluşmaktadır. Her bir perdenin başında Tsvetayeva Lauzun Dükü'ne ait alıntılar sunarak bir epigraf ekler. İlk perdede, olaylar Paris'te Lauzun Dükü'nün ailesinin sarayında geçerken, karşımıza henüz yeni doğmuş bebek Lauzun Dükü çıkar. Çocuk odasında bebeğin başında bulunan dadı ve diğer hizmetlilerin

repliklerinden annesinin vefat ettiği anlaşılır. Beşiğin yanında, Madame de Pompadour kılığına bürünmüş Fortuna ortaya çıkar. Çocuğun yanında bolluk simgeleyen bir bereket boynuzuyla durarak, ona şu güzel sözlerle dualar eder: *“Merhaba çocuk!/ Saltanat sür çocuk!/ Dadın uyuyor, süt annen uyuyor/ Annen nefessiz yatıyor/ Ama Fortuna geldi-/ Yaşayacak ve tok olacaksın!/ Dikenli çalıkların arasından/ Korkmadan koş çıplak ayaklarla!/ Sen Fortuna’nın oğlusun/ Ve onun sevgilisisin”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 377).

Bu anlatılanlar gerçek olaylara dayanmaktadır. Lauzun Dükü doğduktan sadece üç gün sonra, annesi genç yaşta vefat eder. Babası, Madame de Pompadour’a yakın olduğundan, küçük Lauzun Dükü, Madame de Pompadour’un koruması altına alınır (Tsvetayeva, 1994c, s. 792). Fortuna, Madame de Pompadour’un temsil ettiği figürle sembolik anlam taşır. Tsvetayeva oyunun ilk perdesinde onu tanıtarak, dükün yaşamındaki önemli rol oynamış ilk kadını gözler önüne serer.

İkinci perdede, on yedi yaşındaki Lauzun Dükü’nün Madame d’Esparbès ile satranç oynarken ayrılık anı sergilenir. Dükü terk eden Madame d’Esparbès, ondan ayrılırken bir gülü nazikçe şampanyaya batırır ve vaftiz ritüelini taklit ederek gülün üzerindeki şampanyayı genç dükün üzerine serper. Bu sırada ona içten dileklerle sonraki hayatında şanslar diler.

Madame de Pompadour’un yakın arkadaşı ve kuzeni olan Madame d’Esparbès, genç Lauzun Dükü ile kısa bir ilişki yaşamıştır (Tsvetayeva, 1994c, s. 792). Bu sahnede Tsvetayeva, Lauzun Dükü’nün hayatındaki ikinci önemli kadını, ilk aşkı Madame d’Esparbès aracılığıyla onun hayatındaki bir sonraki önemli dönüm noktasına işaret eder. Sahne Lauzun Dükü’nün aşk hayatındaki bu ilk yenilginin ardından bir daha asla mağlup olmayacağını ve çevresindeki kadınlar üzerinde derin bir etki bırakacağını simgeler.

Üçüncü perde Lauzun Dükü’nün büyük aşkı Izabela Czartoryska’nın yatak odasında geçmektedir. Ölmek üzere olan Izabela yatakta uzanmaktadır. Odaya karla kaplı bir pelerin giymiş Lauzun Dükü aceleyle girer. Aralarında duygusal bir diyalog başlar. Izabela Lauzun Dükü’ne olan derin sevgisini dile getirerek ona içten bir şekilde *“Küçüğüm benim,/ Senin gibi büyük birine “küçüğüm” demenin/ Ne denli büyük bir acı ve lütf olduğunu bilemezsin”* (Tsvetayeva, 1994c, s. 390) der.

Izabela Czartoryska oyunda adı geçen ilk iki kadın gibi, Lauzun Dükü’nün yaşamında gerçek iz bırakan bir figürdür. Dük 1773 yılında tanıştığı Izabela’ya zamanla gerçek bir aşkla bağlanır ve onun peşinden ülkeden ülkeye seyahat eder.

Aralarında dramatik unsurlarla örülü bir aşk hikayesi filizlenir. Hatta dönemin tanıklarına göre, Izabela'nın 1774'te doğup henüz bebekken hayatını kaybeden çocuğu, Lauzun Dükü'nün oğludur (Tsvetayeva, 1994c, s. 792-793).

Oyunun dördüncü perdesinde Lauzun Dükü ile Fransa Kraliçesi Marie Antoinette arasındaki diyalog sahnelenir. Asil ve onurlu duruşuyla son derece etkileyici bir dış görünüşe sahip olan dük hem Marie Antoinette'i hem de hizmetinde bulunan genç kızı etkilemeyi başarır. Ancak perdenin sonunda, diğer kadınlarda olduğu gibi, Marie Antoinette'ten de ayrılır.

Oyunun beşinci sahnesi ölüm cezasının infazından hemen önce, bir hapisane hücrelerinde geçer. Tsvetayeva, bu sahnenin yapısını oluştururken gerçek olayları ustalıkla harmanlar. Günümüze ulaşan bilgilere göre Lauzun Dükü, son derece sakin bir tavırla, hatta hafif bir gülümsemeyle ölüm cezasını dinler. Huzur içinde kalır, her zamanki gibi iyi uyur ve iyi yemek yer. Yüzü, son ana kadar kayıtsız ve soğuk bir ifadeyle sabit kalır. Cellat içeri girdiğinde, ondan yemek için bir düzine istiridye ister (Biron, 1789). Tsvetayeva oyunun son sahnesinde Lauzun Dükü'ne âşık olan tamamen hayal ürünü bir karakter olan Rozanetta'yı kullanarak, Casanova'yla ilgili eserlerinde yaptığı gibi olayları zenginleştirir. Rozanetta karakteri Sofya Gollidey için kaleme alınmıştır (Şveytser, 2002, s. 192). İdamından sadece bir saat önce, son isteğini öğrenmek için hücreye giren Rozanetta, Lauzun Dükü'nü görünce ona âşık olur. Dük ondan istiridye, bakım için mum, ayna, tarak ve fular ister. Rozanetta isteklerini yerine getirir ve hayranlıkla, *"Gelin şöyle oynayalım: Ben anne olacağım,/ Siz de benim güzel kıvrık saçlı oğlum olacaksınız"* (Tsvetayeva, 1994c, s. 411) diyerek onu bir çeşit sevgi ve şefkatle idama hazırlamaya çalışır. Oyun hücreye celladın girmesiyle son bulur.

Temmuz 1919'da Tsvetayeva Sanat Sarayı'nda düzenlenen halka açık şiir okuma etkinliğine katılır. Şiir okuyanlar arasında genç Sovyetlerin ilk Eğitim Bakanı A.V. Lunaçarskiy de yer almaktadır. Tsvetayeva o etkinlikte "Fortuna"dan Lauzun Dükü'nün monoloğunu okur. Fransız Devrimi sırasında cehalet ve acımasızlığın kurbanı olarak sahneye çıkan asilzade, son sözlerinde eşitlik mücadelesine ve soylu köklerine olan sadakatini içten bir şekilde dile getirir. Tsvetayeva etkinlikte okumak için Lauzun Dükü'nün son sözlerini, Sovyet düzenine yönelik içerdiği göndermeler ve eleştiriler sebebiyle bilerek seçer. Tsvetayeva *"Özgürlük, Eşitlik ve Kardeşlik/ Olarak adlandırdığınız üçlü yalanın bedelini ödüyorsunuz!"* ve *"Ve ben, Lauzun, kar beyazı elimle/ Kalabalığın şerefine kadeh kaldırdım/ Ve ben, Lauzun, savunurdum hep/ Güneşin altında soylunun ve oduncunun eşit olduğunu!"* ifadelerini içeren monoloğu

cesurca Lunaçarskiy'in önünde seslendirir. Daha sonra Lenin'in önünde bu metni okuyamadığı için bir üzüntü duyar (Kudrova, 2002, s. 199).

Tsvetayeva, "Taştan Melek" (Kamenniy Angel, 1919) adlı oyununu, başrolünde Sofya Gollidey'in yer alacağı şekilde yazar. Masalsı bir yapıya sahip altı perdelik bu oyun zengin mitolojik ve dini unsurlar barındırır. Oyun XVI. yüzyılda Almanya'da geçer. Şehrin meydanında Aziz Antonios'un heykelinin bulunduğu bir kuyu yer alıyor. Kuyuya bir dul, zengin bir kız, bir hizmetçi, bir elma satıcısı ve bir rahibe gibi çeşitli yaş ve sosyal statüdeki kadınlar gelir. Her biri dua eder ve dilekte bulunur. Ardından kuyuya kendileri için değerli olan yüzük veya taç gibi eşyalarını atarlar. Sonra kuyuya on sekiz yaşındaki Aurora adında bir genç kız gelir. Aurora kanatlı bir melek görünümünde Aziz Antonius'a aşkını ilan eder ve onu öperek, "*İşte senin parmağına takıyorum/ Bir gözyaşı gibi bu gümüş yüzüğü,/ Yüzük karardığında/ Koş yardımuma*" (Tsvetayeva, 1994c, s. 421) diyerek meleğin parmağına bir yüzük takar.

Aurora'ya ilgi duyan Eros onu kendisine çekmeyi hedefler. Aurora'yı aldatma planı yeraltı dünyasının derinliklerinde annesi Venüs'ün de katkısıyla gelişir. Eros kendisini Taştan Melek olarak tanıtarak Aurora'yı aldatır ve onu Venüs'ün kalesine götürür. Venüs Aurora'yı bir iksirle sarhoş ederek hafızasını kaybetmesine neden olur. Taştan Melek gelir ve Aurora'yı kurtarmaya çalışır, ancak iksirin etkisi altında Aurora onu tanıyamaz. Aurora Eros'tan bir çocuk doğurur. Fakat bir süre sonra Eros Aurora'dan sıkılarak onu sokağa atar. Aurora kuyuya, Taştan Melek'in yanına gitmek üzere yola çıkar. Kuyunun yanında onu bekleyen Venüs çocuğuna bakabilmesi için Aurora'yı kendisini satmaya ikna etmeye çalışır. O anda beliren Meryem Ana Venüs'ü kovar ve Aurora ile oğlunu yanına, cennete alır.

Edebiyatçılara göre "Taştan Melek", Tsvetayeva'nın en güçlü eserleri arasında yer almaz. Ancak bu oyun Tsvetayeva'nın içsel gerçekliklerini derinlemesine yansıtan bir eser olarak önemlidir. Tsvetayeva burada göksel ve dünyevi aşkları karşılaştırır. Göksel aşkı Aurora'nın Taştan Melek'e olan sevgisiyle simgeler. Eski zamanlardaki güzelliğini yitirmiş dünyevi aşk, yaşlı ve çirkin bir cadı biçiminde beliren Venüs ile onun şımarık oğlu Eros aracılığıyla tasvir edilir (Saakyans, 2002, s.171). Tüm bu oyunlar Tsvetayeva'nın okumaları sırasında tiyatrocular arasında büyük bir ilgi uyandırır. Ancak bu altı oyundan hiçbiri Tsvetayeva hayattayken sahnelenmez. Bu durum yazarın derin bir hayal kırıklığı yaşamasına yol açar. Zamanla tiyatro ve tiyatro sanatçılarıyla olan bağı zayıflar ve kopma noktasına gelir. Tsvetayeva'nın hayatı yeni evrelere yönelirken, geride o döneme ait altı oyun kalır.

Sonuç

Tsvetayeva'nın tiyatroyla ilgili dile getirdiği olumsuz sözler onun tiyatroyu sevmediği izlenimini doğurmuştur. Ancak biyografisine baktığımızda bu düşüncenin gerçeklerle tam anlamıyla örtüşmediği anlaşılmaktadır. Şairin hayatının farklı evrelerini dikkatle incelediğimizde tiyatroyla olan bağlantılarını gözlemlemek mümkündür. Sanatçı tiyatroyla ilgilenmekle kalmayıp bazı dönemlerde oyun yazarlığı da yapmıştır. Bu bağlamda özellikle 1918-1919 yılları öne çıkmaktadır. Tiyatrocu çevresine katılması, sanatını besleyerek fırtınalı bir yaratıcılık süreci sonucunda altı tiyatro oyununun ortaya çıkmasına zemin hazırlar.

Son derece duygusal bir insan olan Tsvetayeva yeni arkadaşlarıyla derin bağlar kurarak onların rol alabileceği oyunlar kaleme alır. Bu bağlamda oyun karakterlerine arkadaşlarının özelliklerini yansıtır. Tsvetayeva'nın tiyatro ve oyuncularla kurduğu dostluk hayatının en zorlu dönemlerinden birini atlatmasına yardımcı olur. Uzak geçmişteki romantik dönemine ait olaylar ve kişilerin yaşadığı hayallerin somutlaştığı bu oyunlar Tsvetayeva'yı içine alarak acı gerçeklerden uzaklaşmasına olanak tanır. Abartılı sahne dekorasyonları, oyuncu kostümleri ve her oyunda yer alan pelerinler, güller ve yüzükler, bu oyunların romantizmini zirveye taşımada etkili araçlardır.

Bununla birlikte oyunlar derin felsefi anlamlar taşımaktadır. Tsvetayeva bu eserlerinde insanın tarih içindeki yeri ve önemi, ölüm, onur, aşk ve ihanet gibi değerleri derinlemesine irdeler. Tüm oyunlar kötü bir sona ulaşır çünkü Tsvetayeva için aşk her zaman mutluluktan çok, kendini feda etme ve acıyı ifade eder. Oyunlar kurgu açısından çok güçlü sayılmasa da şairin entelektüel birikiminin ve dil kullanma ustalığının belirgin göstergeleridir. Üstelik oyun türünün yapısı gereği diyalogların ön planda olması, Tsvetayeva'ya eserlerinde farklı sosyal statü, köken ve sınıfa sahip insanların konuşma biçimlerini yansıtmaya imkânı sunar. Ayrıca diyaloglar aracılığıyla karakterlerin sevinç, öfke, üzüntü ve coşku gibi ruh hallerinin farklı yüzlerini sergilemesine olanak tanır. Bu eserler çok sayıda sembol ve gönderme içermektedirler. Her bir oyun belirli bir konuya entegre olan mitolojik, dinsel ve tarihi unsurların harmanlandığı hem geçmişe ait hem de yazıldığı dönemde yeni kullanılmaya başlanmış unsurlarla zenginleşen bir yapı olarak öne çıkar. Tsvetayeva'nın büyük bir heyecan ve özveriyle kaleme aldığı bu oyunlar hayattayken sahneye buluşma fırsatı bulamaz. Tsvetayeva hayal kırıklığı ve değersizlik duygularına kapılır. Bu kırılganlıkla tiyatro sanatı hakkında olumsuz yorumlarda bulunur. Şairin tiyatro ve tiyatro camiasıyla yaşadığı yoğun duygularla dolu kısa dostluk, 1919 yılında sona erer. Ancak geride bıraktığı tiyatro eserleri, Tsvetayeva'nın

şair olarak büyüklüğünü ve yaratıcılığının daha az bilinen yönlerini gün yüzüne çıkararak, onun sanatsal mirasının önemli bir parçasını oluşturur.

Kaynakça

- Antokolskiy, P. (1973). *Sobraniye soçineniy v četiryoh tomah. Marina Tsvetayeva*. Moskva: İzdatelstvo “Hudojestvennaya literatura”.
- Biron, A. (1789). *Zapiski gertsoga Lozena*. (V. A. Magskoy, Pervod). http://az.lib.ru/b/biron_a_1/text_1858_zapiski_gertzoga_lozena.shtml.
- Boboyev, D. U. (2022). “Gertsog Lozen kak glavnyy geroy pyesi “Fortuna” i retseptsiya istoričeskoy liçnosti çerez prizmu tvorçeskogo osmisleniya. *International Conference on Developments in Education*. 23 Nov., 22-28. <https://econferencezone.org>
- Efron, A. S. (1989). *O Marine Tsvetayevoy. Vospominaniya doçeri*. Moskva: Sovetskiy pisatel.
- Feyler, L. (1998). *Marina Tsvetayeva*. Rostov-na-Donu: “Feniks”.
- Günel, E. Z. (2009). Marina Tsvetayeva’nın Evleri. O. Korbek (Ed.). *Ataol Behramoğlu Armağan Kitabı* içinde (s. 39-47). İstanbul: Heyamola Yayınları.
- Korkina, Ye. B. (2012). *Letopis jizni i tvorçestva M. İ. Tsvetayevoy. Çast I. 1892-1922*. Moskva: Dom-muzey Marini Tsvetayevoy.
- Kudrova, İ. (2002). *Put komet. Jizn Marini Tsvetayevoy*. Sankt-Peterburg: Vita Nova.
- Nagina, K. A. (2010). “Metel-strast” i “Metel-sudba” v russkoy literature XIX stoletiya. *Vestnik Udmurdskego universiteta. İstoriya i filologiya. istoriya i filologiya*, 4, 12-20.
- Saakyans, A. (2002). *Jizn Tsvetayevoy. Bessmertnaya ptitsa– Feniks*. Moskva: Tsentrpligraf.
- Şveytser, V. (2002). *Bit i bitiye Marini Tsvetayevoy*. Moskva: Molodaya gvardiya.
- Tsvetayeva, M. İ. (1921). *Dva slova o teatre*. https://rusilverage.blogspot.com/2014/10/blog-post_42.html.
- Tsvetayeva, M. İ. (1994a). *Sobraniye soçineniy v semi tomah. Tom 4. Povest o Soneçke*. Moskva: Ellis Lak.
- Tsvetayeva, M. İ. (1994b). *Sobraniye soçineniy v semi tomah. Tom 5. Çyort*. Moskva: Ellis Lak.

Tsvetaeva, M. Ī. (1994c). *Sobraniye soçineniy v semi tomah. Tom 3.* Moskva: Ellis Lak.

Tsvetaeva, M. Ī. (2000). *Neizdannoye. Zapisnyye knijki v dvuh tomah. Tom pervyy. 1913-1919.* Moskva: Ellis Lak

Summary

Marina Tsvetaeva (1892-1941) is known as one of the most talented Russian poets of the 20th century. Her works reflect the rare abilities of a female poet, both in Russian literature and worldwide. Tsvetaeva strictly depended on her artistic beliefs despite unbearable conditions of Soviet Russia and stuck to her principles. This stance, along with her tragic life story, has led to an increased interest in her work in later years. Especially during recent years more studies have been published on Tsvetaeva's works and biography.

However still many profound aspects of her literary works had remained unexplored. Her theater plays are among these lesser-explored studies. Tsvetaeva's relationship with theater could be found in the six plays which she wrote between 1918-1919: "Jack of Hearts" (1918), "The Snowstorm" (1918), "The Adventure" (1918), "The Firebird" (1919), "Fortuna" (1919), and "The Stone Angel" (1919). She later brought all of these plays together in her "Romantica" study. These works are significant evidence of Tsvetaeva's artistic value and contain deep content, closely tied to her life. In this context, examination of Tsvetaeva's life and works cannot be separated and cannot be thought apart from her life story. Her creativity was shaped by growing up in an intellectual family. Her father, Ivan Tsvetaev (1847-1913), founder of the Pushkin Museum of Fine Arts, instilled in her deep interest in ancient culture and mythology. Her mother, Maria Alexandrovna Tsvetaeva (1868-1906), played an important role in cultivating her children's love for music and literature, influencing their cultural development. During her childhood, Tsvetaeva participated in various artistic activities, and although she felt a pull towards theater, she occasionally expressed antipathy about theater. Despite her negative remarks about theater, a closer look at her biography reveals a connection to it that started in her youth and continued into her later life.

After the Bolshevik Revolution, Tsvetaeva was left alone as her husband joined the White Army, and she faced great difficulties raising two small children. The post-revolutionary conditions affected her deeply, both materially and spiritually. Living under these difficulties, she continued her struggle to survive and produced valuable works during this time. Tsvetaeva's bond with theater increased greatly by her relationship with Pavel Antokolsky (1896-1978). This connection introduced her to different artistic environment and increased her interest in theater. Antokolsky introduced her to other theater artists which brought her closer to the theater world. Theater had a positive influence on Tsvetaeva's creativity, and between 1918-1919, she experienced one of her most productive periods by incorporating the theater genre into her writing and further developing her skills. Most of her plays were dedicated to her theater friends, incorporating the characters often with the traits of those friends. They included Yuriy Zavadsky (1894-1977) and Sofya Gollidey (1894-1934) whom she shared strong emotional bonds. Although it seems that she wrote her plays quickly in succession, each work was the result of meticulous research and intense effort. This process included her deep thinking and creative exploration, as she mentally journeyed through the realms of the past and fairy tale world, providing her an escape from harsh realities. Tsvetaeva's works present a romanticism filled with extravagant stage settings and striking costumes. These exaggerated elements further enrich the emotional depth and imagination in her plays. By carrying profound philosophical meanings, the plays addressed themes such as a person's involvement in history, love, death, honor, and betrayal.

They also incorporate various dramatic elements, as well as mythological and historical symbols. The dialogues in her plays demonstrate her mastery and reflect many emotional states and speech patterns of characters from different social classes. All of her plays reflect her deep and striking perspective on love by frequently emphasizing themes of pain and sacrifice, and mostly ending in tragic conclusions. Unfortunately, Tsvetaeva's plays, which she wrote with great enthusiasm, never had the opportunity to be performed while she was

alive. This situation caused to feelings of disappointment and inadequacy and contributed to her negative evaluations about the theater. By 1919, her intense and emotional relationship with the theater came to an end. The works she left behind stand as important documents reflecting both the spirit of the time and the depths of Tsvetaeva's thinking and, leaving a legacy for future generations. These works form an important part of her artistic legacy and highlight Tsvetaeva's greatness as a poet and reveal fewer known aspects of her creativity. Our study will analyze her six theater plays written between 1918-1919 in terms of her writing style and writing process her life story and historical events.

HESS'TEN SÁRVÁR-ÚJSZIGET'E MACARİSTAN'DA MATBAANIN GELİŞİMİ

THE DEVELOPMENT OF PRINTING IN HUNGARY
FROM HESS TO SÁRVÁR-ÚJSZIGET

Yasemin ALTAYLI

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Hungaroloji Anabilim Dalı,
altayli@ankara.edu.tr

Öz

İtalya'da ortaya çıkan Rönesans ve Hümanizm Avrupa'daki pek çok ülkeden önce Macar Kralı I. Mátyás (1458-1490) döneminde Macaristan'da etkisini göstermiştir. Bunun bir sonucu olarak Buda'da András (Andreas) Hess tarafından Macaristan'daki ilk matbaa kurulmuş ve Macaristan'da basılan ilk kitap olan *Chronica Hungarorum* 1473 yılında bu matbaadan çıkmıştır. Macaristan'ın ikinci matbaası olan *Confessionale* de yine Kral Mátyás döneminde ortaya çıkmış ve kısa bir süre faaliyet gösterdikten sonra kapanmıştır. Her iki matbaa da sınırlı sayıda Latince eser basmıştır. Hess ve *Confessionale* matbaalarının kapanmasından sonra ise Macaristan'da uzunca bir dönem başka bir matbaa faaliyet göstermemiştir. Bu uzun soluklu ara, 16. yüzyılda Reformasyonun da etkisiyle tarihî Erdel bölgesinde kurulan Nagyszeben ve Brassó'daki Sakson matbaalarıyla son bulmuştur. Nagyszeben'de kurulan matbaa ile ilgili literatürde oldukça sınırlı sayıda bilgi yer almakla birlikte bu matbaanın da kısa bir süre faaliyet gösterdiği düşünülmektedir. János (Johannes) Honterus tarafından Brassó'da kurulan matbaa ise hem bastığı eser sayısı hem de matbaanın faaliyet gösterdiği zaman aralığı bakımından önceki matbaalardan farklılık göstermekte ve öne çıkmaktadır. Nagyszeben ve Brassó şehirlerinde kurulan bu iki matbaa da Hess ve *Confessionale* matbaalarında olduğu gibi Macarca eser basmamıştır. Macaristan'ın batısında Kont Tamás Nádasdy'nin desteği ile kurulan Sárvár-Újsziget Matbaası ise bu dört matbaadan farklı olarak Macar dilinin gelişimine de etki eden bir matbaa olmuştur. 1539 yılında Macar dilinin ilk gramer kitabı olan *Grammatica Hungarolatina* ve 1541 yılında Macaristan'da Macarca basılan ilk kitap olan *Újtestamentum* bu matbaadan çıkmıştır.

Bu çalışmada Macaristan'da matbaanın ortaya çıkışı ve erken gelişim seyri incelenmiştir. Bu erken evrede kurulan Hess, *Confessionale*, Nagyszeben, Brassó ve Sárvár-Újsziget matbaalarının kuruluş aşamaları ve faaliyetleri tarihsel ve kültürel arka planla birlikte sunulmuş, Macar kültür tarihindeki yerleri gösterilmiştir.

Abstract

Renaissance and Humanism, which emerged in Italy, showed their influence in Hungary during the reign of Hungarian King Mátyás I (1458-1490) before many countries in Europe. As a result of this, the first printing house in Hungary was established in Buda by András Hess, and the first book printed in Hungary, the *Chronica Hungarorum*, came out of this printing house in 1473. Hungary's second printing house, the *Confessionale*, also emerged during the reign of Mátyás and closed after a short period of operation. Both printing establishments printed a limited number of works in Latin. After the closure of Hess and *Confessionale*, no other printing company operated in Hungary for a long period of time. This long hiatus ended in the 16th century with the Saxon printing houses in Nagyszeben and Brassó, which were established in the historical Erdel region under the influence of the Reformation. Although there is very limited information in the literature about the printing house established in Nagyszeben, it is believed to have operated for a short period of time. The printing establishment founded by Johannes Honterus in Brassó, on the other hand, differs from the previous printing houses in terms of both the number of works printed and the time period in which the printing house operated. However, these two printing companies established in Nagyszeben and Brassó did not print works in Hungarian, as was the case with the Hess and *Confessionale* printing houses. Unlike these four printing houses, the Sárvár-Újsziget Printing House, established in western Hungary with the support of Count Tamás Nádasdy, was a printing house that also influenced the development of the Hungarian language. In 1539, the first grammar book of the Hungarian language, *Grammatica Hungarolatina*, and in 1541, the first book printed in Hungarian in Hungary, *Újtestamentum*, came out of this printing house.

This study analyses the emergence and early development of printing in Hungary. The establishment stages and activities of Hess, *Confessionale*, Nagyszeben, Brassó and Sárvár-Újsziget printing centres established in this early stage are presented together with the historical and cultural background, and their place in Hungarian cultural history is shown.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 4 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 8 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 4 October 2024
Date accepted: 8 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Macaristan; Matbaa; Hess;
Confessionale; Nagyszeben;
Honterus; Sárvár-Újsziget

Keywords

Hungary; Printing; Hess;
Confessionale; Nagyszeben;
Honterus; Sárvár-Újsziget

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.23

Giriş

Tarihsel süreçte bilginin geniş kitlelere aktarımı konusundaki en önemli mihenk taşlarından biri kâğıt ve matbaanın ortaya çıkışıdır. Orta Çağ Avrupası'nı Rönesans ve Hümanizm fikirleriyle dönüştürerek Reformasyonla birlikte Aydınlanma sürecine götüren tarihsel ve kültürel neden-sonuçlar silsilesinde matbaanın, daha doğru bir ifadeyle basım teknolojisinin ortaya çıkışı insanı bilgi aktarımı ve bilginin yayılması sürecinde yeni bir aşamaya dâhil etmiştir. İnsanın, tarih çizgisinde ilerleyişine paralel bir biçimde birbirine ekleyerek, yaşayıp deneyimleyerek edindiği bilgi birikimi bu basım teknolojisi ile eskiye göre maliyeti de düşürülerek, çok daha kısa bir zaman dilimi içerisinde genele yayılmıştır. "Öğrenme" yahut "bilme" işinin yahut buna yönelik faaliyetlerin belli bir kesim yerine genele yayılması ise uzun vadede herkesin malumu olduğu üzere Avrupa'da Aydınlanma Çağı'nın varlık bulmasının nedenlerinden biri olmuştur.

15. Yüzyıl ortalarında matbaanın Johannes Gutenberg tarafından icadından önce uzunca bir dönem Avrupa'da kitap çoğaltma işi genellikle dini kurumlarda, yüksek seviyede eğitim almış din adamları tarafından yapılmıştır. El yazmalarının çoğaltılması, kopyalanan eserin boyutuna göre yıllarca devam edebilen oldukça zahmetli ve külfetli bir iş olmuştur. Çoğaltma işini yapacak yetkin kişilerin azlığı, yazı işlerinde kullanılacak malzemenin kolay bulunamaması gibi meseleler de el yazmalarının çoğaltılmasını zorlaştıran başlıca etkenler arasında yer almıştır.

11-12. Yüzyılda İspanya ve İtalya (Sicilya) üzerinden Avrupa'ya giren kâğıt (Küçükcan, 2006, s. 158), 13. yüzyıl sonlarına doğru İtalya'da kâğıt üretim imalathanelerinin kurulmasının ardından 14. yüzyılda Avrupa'ya yayılmıştır (Jakó ve Radu, 1987, s. 45; Kocabaşoğlu, 1981, s. 108-109). Kâğıdın Avrupa'ya girişinden sonra üretiminin de burada yapılmaya başlamasıyla birlikte yazım işlerindeki hammadde temini daha olanaklı bir hale gelirken maliyeti de azaltılmıştır. Böylece bilginin genele yayılmasındaki önemli bir aşama tamamlanmış ve sıra, bir sonraki aşamaya, basım teknolojisine gelmiştir.

Esasen Avrupa'da Johannes Gutenberg'in icadından önce de basım işiyle uğraşılmış ancak bu, bugünkü anlamında yapılmamıştır. Basılacak metnin ahşap bir kalıba kazındığı ve bütün bir kalıp olarak baskının yapıldığı kalıp basmacılığı ustalar tarafından kullanılan bir yöntem olmuş ancak kalıp basım tekniği gerek zaman gerekse maddi açıdan önemli bir külfet oluşturmuştur (Arı, 2015, s. 139; Küçükcan, 2006, s. 159-160). 1300'lü yıllardan itibaren dayanıklı olması sebebiyle kalıpları genellikle şimşir ağacından olan kollu baskı makinalarıyla tek parça kalıplar

kullanılarak basım işlemi yapılabilmiş ancak bu tekniğin özellikle metinlerde yer alan küçük harflerin ve detaylı görselin basımı için yeterli gelmediği durumlarda bu çeşit metinler için gravür tekniği de kullanılabilmiştir (Arı, 2015, s. 139).

Başta zaman ve maliyet yükü olmak üzere basım işinde karşılaşılan teknik meselelerle ilgili pek çok konu, 15. yüzyılın ikinci yarısında Gutenberg'in basım tekniği ile çözüme ulaşmada önemli bir ivme yakalamıştır. Kalıp basım yerine kendi geliştirdiği hareketli kurşun alaşımli metal kalıp harflerin dizilmesiyle oluşturulan bu baskı teknolojisi (Mazlum, 2017, s. 229), kullanımının yaygınlaşması ile paralel bir biçimde salt bir teknik uygulama alanı olmaktan öteye geçerek büyük bir kültürel, tarihsel ve toplumsal dönüşümü de beraberinde getirmiştir.

Bu çalışmada kültür tarihinin en önemli konularından biri olan matbaanın Macaristan'da ortaya çıkışı ve erken dönem gelişim seyri ele alınmıştır. Macaristan'daki ilk matbaa olan Hess Matbaası ile bundan sonra kurulan Confessionale, Nagyszeben, Brassó ve Sárvár-Újsziget matbaalarının kuruluş aşamaları ve faaliyetlerinin incelenmesiyle 1471/72-1541 tarihlerini kapsayan dönemde Macaristan'da matbaanın oluşum ve erken gelişim sürecinin tarihsel ve kültürel arka planla birlikte gösterilmesi amaçlanmıştır. Araştırmanın zaman sınırı Macaristan'da ilk matbaanın kurulmasından Macaristan'daki ilk Macarca kitabın basılmasına kadar olan süreyi kapsamaktadır. Matbaanın ortaya çıkışı ve gelişim süreci içerisinde bunun Macar diline olan katkısı Macaristan'da 1539 sonrasında görülmeye başladığından, matbaanın Macarca basıma katkısı çalışmanın ana konusu olarak değil son sınırı olarak çalışmaya dâhil edilmiş, Hümanizm ve Reformasyonun, matbaanın ortaya çıkışı ve erken gelişim evresindeki rolü belirleyici olmuştur.

Macaristan'da Matbaanın Ortaya Çıkışı: Hess ve Confessionale Matbaaları

Orta Çağ Avrupası'ndaki skolastik düşünceye karşı İtalya'da ortaya çıkan Rönesans ve Hümanizm, insan aklı ve bilgisinin konumunu sorgulatırken, bu yöndeki fikirlerin Avrupa'da yayılmaya başladığı ilk duraklardan biri Macaristan olmuştur. Bu etkinin tarihsel varoluşunu Kral I. Mátyás'ın (1458-1490) döneminde gerçekleştirmesi ise, her ne kadar Avrupa'ya göre erken sayılsa da tesadüfi olmamıştır.

Kral Mátyás (Mátyás Hunyadi) çocukluk çağından itibaren Macaristan'da henüz ilk filizlerinin belirlediği Hümanist düşüncenin temsilcilerinin yer aldığı bir çevrede yetişmiştir. Yaşamının bu erken döneminde okuduğu kitaplarla Antik Roma ile

tanışmış¹, başta János Vitéz olmak üzere Albert Vetési, Janus Pannonius, Galeotto Marzio, Giovanni Gatti gibi isimlerden ve Macaristan'a gelen Hümanistlerden İtalya hakkında çok şey öğrenmiştir (Bitskey, 1996, s. 13). Ancak öyle görünüyor ki Hümanist fikirlerle tanışması konusundaki en önemli etki János Vitéz'e aittir.

Kral Mátyás'ın babası János Hunyadi zamanında da önemli görevler üstlenen János Vitéz, Mátyás Hunyadi'yi yetiştiren isim olmuştur (Jósika, 1990, s. 33). Vitéz'in, Macaristan'daki ilk Hümanist temsilcilerden olması Mátyás Hunyadi'nin de oldukça erken yaşta bu fikirlerle tanışmasını sağlamıştır. Vitéz'in Macaristan'da İtalya'dan çıkan bu yeni fikirlerin temellerini attığı ve bu yöndeki adımları desteklediğini de söyleyebiliriz. Dolayısıyla János Vitéz Macar siyasi geleneklerinde olduğu kadar, Hümanist fikirleri öğrenmede de Kral Mátyás'ı etkilemiştir (Barta, 1990, s. 10).

Hümanist fikirlerin Macaristan'da yayılmasındaki bir diğer etki ise başta Janus Pannonius olmak üzere İtalya'ya eğitim almak üzere giden Macar öğrencilerdir. Eğitimin bu yöndeki değişimin önemli araçlarından biri olarak görülmesinin de etkisiyle Avrupa'nın çeşitli yerlerinden İtalya'ya gelen öğrenciler aracılığıyla yeni düşünce biçimleri ve görüşler kendine önemli bir alan açmıştır. Bilhassa İtalya'da faaliyet gösteren Padua ve Bologna okulları, hocalara ve öğrencilere sağladıkları imkân ve imtiyazlar ve elbette eğitim sistemleri nedeniyle Avrupa'da o dönemde eğitim almayı düşünen gençler için öncelikli ve prestijli tercihlerden biri haline gelmiştir (Sarıkavak, 2002, s. 255-256). Macar gençlerinin de tercih ettiği Padua, Bologna, Ferrara ve Vicenza'daki okullar Hümanist fikirlerin Macar topraklarına taşınmasında ve yayılmasında önemli bir rol oynamışlardır (Doğan, 2013, s. 56; Horváth, 1935, s. 21; Sarıkavak, 2002, s. 255-256).

Her ne kadar başlangıçta ülke geneline yayılmasa, bir başka ifadeyle Buda Sarayı etrafında yer alan belli bir zümre etrafında oluşumunu gerçekleştirse de, bu yeni fikir ve bunun etrafında şekillenen kültürün oluşumunda payı olan bir başka isim ise Kraliçe Beatrix'tir. Macar kaynaklarında "Aragóniai Betraix (Aragonlu Beatrix)" yahut "Nápolyi Beatrix (Napolili Beatrix)" olarak karşımıza çıkan Kral Mátyás'ın 1476 yılında ikinci evliliğini yaptığı Kraliçe Beatrix, Napoli Kralı I. Ferdinand'ın kızı olup Kral Mátyás ile yaptığı evliliğiyle doğmuş olduğu topraklardan

¹ Jósika da eserinde Kral Mátyás'ın klasik Latin yazarları bildiğini, klasikler arasında Livius ve Curtius'u, Julius Cæsar, Vegetius ve Frontinus'un eserlerini sevdiğini kaydetmektedir (Jósika, 1990, s. 33-34).

Avrupa'ya yayılan Rönesans ve Hümanist düşünceleri ve bunların önemli temsilcilerini Macar sarayına taşımıştır.

Kral Mátyás döneminde özellikle Buda Sarayı etrafında etkisini arttıran bu yeni fikirlerin Macar kültür tarihinde önemli etkileri, somut yansımaları olmuştur. 1467 yılında Pozsony'da açılan *Universitas Istropolitana*² ile çok sayıda değerli el yazmasından oluşan ve artık neredeyse Kral Mátyás'ın adıyla özdeşleşen onun meşhur kütüphanesi *Bibliotheca Corviniana (Corvina)* bunların başlıcalarıdır. Bu yansımalarından biri de kuşkusuz Macaristan'da matbaanın ortaya çıkışıdır.

Macaristan'daki ilk matbaa Buda'da András (Andreas) Hess tarafından kurulmuştur. Buraya gelmeden önce Roma'da bulunan Lauer Matbaası'nda çalışan András Hess, o dönem Kral Mátyás'ın Roma elçisi olarak görev yapan László Kárai'nin³ daveti üzerine 1472, yahut kimilerine göre 1471 yılında Macaristan'a gelmiş (Farkas, 2012, s. 103) ve 1473 yılında *Chronica Hungarorum*'u basmıştır. Macaristan topraklarında basılan bu ilk kitap Macar literatüründe *Budai Krónika* olarak da adlandırılmaktadır. Macar yazım tarihinde el yazmaları biçiminde Latince olarak yazılan Orta Çağ Macar kroniklerine⁴ benzer şekilde Macarların ana tarihinin anlatıldığı eser iki ana bölümden oluşmaktadır. Kroniğin ilk bölümünde "Macarların kökeni, İskitya'dan çıkıp Pannónia'ya yerleşmeleri, farklı milletlere karşı verdikleri savaşlar, buradan çıkarak İskitya'ya geri dönüşleri" anlatılır (*Chronica Hungarorum* s. 4-13). İkinci bölüm ise daha geniş kapsamlı olup "Macarların Pannónia'ya ikinci gelişleri, bu ülkede bu tarihten itibaren hüküm süren krallarının yaşamları ve ölümleri" nakledilir ve anlatı Kral Mátyás'ın tahta çıkması ile son bulur (*Chronica Hungarorum* s. 14-91) 1473'te basılan bu ilk kitabın "dünyevi" konulu olması da ayrıca dikkat çekicidir. Macaristan'da basılan bu ilk kitap, Macar dili tarihi devirlerinden Eski Macarca Devri'nin genel karakterine uygun biçimde Latince'dir. *Chronica Hungarorum* aynı zamanda Macar dil tarihinde *basılı yazılı kaynaklar* şeklindeki sınıflandırmanın da başlangıç noktasını oluşturmaktadır.

Kroniğin teşekkür bölümünde Hess, önceden İtalya'da bulunduğunu, basım konusunda tecrübe kazandığını, Kárai'nin daveti üzerine Macar Krallığı'na geldiğini, her kişinin önce doğduğu toprakları seveceğinden hareketle Macarların bu eseri beğeneceklerini düşündüğünü belirterek çok büyük bir emek vererek hazırladığını

² Ayrıntılı bilgi için bkz. Klaniczay, T. (1990).

³ Ballagi'ye göre András Hess'i Venedik'ten Buda'ya çağırın isim Buda'da görev yapan Piskopos László Geréb'tir (Ballagi, 1878, s. 19).

⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öz, A. (2017).

söylediği eserini, kendisine verdiği destek nedeniyle müteşekkîr olduğu László Kárai'ye ithaf etmiştir (*Chronica Hungarorum*, s.3). *Chronica Hungarorum*'un kolofonunda eserin Hess tarafından Buda'da 1473 yılında basıldığı şu şekilde yer almaktadır: “*Finita Bude Anno dni M. CCCC.LXXXIII. in uigilia penthecostes: per Andrea Hefs*” (Ballagi, 1878, s. 20).

Macar literatüründe Hess tarafından kurulan matbaanın kuruluş fikrinin esasen kime ait olduğu ile ilgili tartışmalar mevcuttur. Gedeon Borsa ve Soltész Zoltánné'ye göre Macaristan'da matbaanın esas kurucusu János Vitéz'dir, yani Hess, matbaasını János Vitéz'in desteğiyle kurmuştur (Farkas, 2012, s. 103). Her ne kadar Hess, *Chronica Hungarorum*'un önsözünde matbaanın destekçisi olarak László Kárai'yi anmış olsa da nispeten yeni sayılabilecek bu görüşe göre esas dayanak noktalarından belki de en önemlisini tam da bu ithaf bölümü oluşturmaktadır. Zira Gedeon Borsa, Hess'in bastığı *Chronica Hungarorum*'un harf ölçüleri ile teşekkür bölümündeki harf ölçüleri arasındaki değişime işaret ederek aslında baskıda yer alan teşekkürün gerçekte János Vitéz'e yapıldığını, ancak 1471-1472 yılları arasında Macaristan'daki iç politik sebepler nedeniyle Hess'in ithafı değiştirmek zorunda kaldığını iddia etmektedir (Farkas, 2012, s. 103-104).

Matbaanın Macaristan'a geldiği ve faaliyetine başladığı tarih aralığı iddia edildiği gibi Macar siyaseti açısından hakikaten oldukça çalkantılı bir dönemdir. Bu süreçte uzun yıllar birbirlerinin yanında duran Kral Mátyás ile onun en önemli devlet adamlarından olan János Vitéz'in arası açılmış ve 1471 yılı ortalarında János Vitéz krala isyan etmiştir. Janus Pannonius'un da Vitéz'in yanında yer aldığı bu hareket neticesinde Janus Pannonius ülkeyi terk etmek zorunda kalmış, Vitéz ise Estergon'da ev hapsine alınmış, kısa bir süre sonra gerçekleşecek ölümüne kadar da buradan çıkamamıştır. Bu sebeple Gedeon'un iddiasına göre Hess bu politik koşulların bir sonucu olarak eserini Kral Mátyás'a isyan eden Vitéz'e ithaf edememiş, daha önceden yazdığı bölümü değiştirerek ithafı Kárai'ye yapmak zorunda kalmıştır; bu nedenle önceden yazılan teşekkür bölümü çıkarılmak zorunda kalmış ve *Chronica Hungarorum*'da yer alan bu teşekkür bölümü eserin ana metninden farklı ölçülerde esere eklenmiştir (Farkas, 2012, s. 104). Bu görüşe göre Macaristan'da kurulan Hess Matbaası'nın esas destekçisi, bir anlamda Macaristan'a matbaayı getiren kişi János Vitéz'dir (Farkas, 2012, s. 104). Gedeon'un bu görüşüne karşı çıkan József Fitz'e göre ise Gedeon'un János Vitéz'e matbaa konusunda yüklediği rol fazladır, zira Fitz'e göre Kral Mátyás'ın etrafında kitap basımı konusunda oldukça bilgili olan Galeotto, Ugoletto ve Frontius gibi bilgili isimler bulunmaktadır, dolayısıyla Macaristan'da

matbaanın esas destekçisi bizzat Kral Mátyás'ın kendisidir (Farkas, 2012, s. 105). Görüldüğü üzere literatürde Buda'da kurulan matbaayı kimin desteklediği konusunda farklı görüşler olsa da Macaristan'daki ilk matbaayı András Hess'in kurduğu ve burada basılan ilk eserin, bir başka ifadeyle Macaristan'da basılan ilk kitabın *Chronica Hungarorum* olduğu kaynaklarca kabul görmüştür.

Hess Matbaası'nda *Chronica Hungarorum*'dan sonra basılan ikinci eser *Magni Basilii de Legendis Poeticis* adıyla bilinmektedir (Kertész, 1941, s. 98). Bu kitap Basilius Magnus'un *De legendis poetis*'i ile Xenophon'un *Apologia Socratis* adlı eserlerinin Latince çevirilerinden oluşan iki kısımdan meydana gelmiştir (Borsa, 2013, s. 20; Tevan, 1984, s. 121). Hess bu eserinde kendi adını *Chronica Hungarorum*'da olduğu gibi tam olarak değil, *A.H* şeklinde kısaltarak kullanmış, *Bude* ifadesiyle de Buda'da basıldığını göstermiştir (Borsa, 2013, s. 20; Tevan, 1984, s. 121). Eserin kolofonunda bu bilgiler şu şekilde yer almaktadır: “*Sic fini s libelli Basilii est per A. H.*” (Ballagi, 1878, s. 20). Basılan bu ikinci eser Hess Matbaası'nın son yayını olmuş, matbaa bugünkü verilere göre bu basımın ardından faaliyetini sonlandırmıştır. Macaristan'daki ilk matbaa olan Hess Matbaası, çok kısa bir süre çalışmış ve bu süreçte *Chronica Hungarorum* ve *Magni Basilii de Legendis Poeticis* olmak üzere bugün için bilinen sadece iki eser yayımlamış olmakla birlikte Macar kültür tarihinde kendine çok kıymetli bir yer edinmiştir.

Macaristan'da faaliyet gösteren ikinci matbaa ise literatürde *Confessionale* adıyla bilinmektedir. 1477-1480 yılları arasında basım faaliyetlerinde bulunduğu görülen bu matbaa ile ilgili olarak oldukça kısıtlı veri bulunmaktadır. Kimin tarafından kurulduğu yahut başında kimin olduğu ile ilgili kesin bir veriye ulaşılamasa da literatürdeki *Confessionale* şeklindeki adını, 1477 yılında bu matbaada basılan Antonius Florentinus'un *Confessionale* adlı el kitabından almıştır. Macaristan'da kurulan bu en eski ikinci matbaanın Antonius Florentinus'un *Confessionale* adlı eseri, Laudivius'un *Vita beati Hieronymi*'si ve *Johannes (János) Han'ın 11 Mayıs 1480 Tarihli Veda Mektubu* olmak üzere üç eser bastığı düşünülmektedir ancak basılan bu üç eserde de basımın kimin tarafından nerede yapıldığı ile ilgili herhangi bir bilgi yer almamaktadır (Fülöp, s. 21).

Antonius Florentinus'un *Confessionale*'si, Laudivius'un *Vita beati Hieronymi*'si ve *Johannes Han'ın 11 Mayıs 1480 Tarihli Veda Mektubu* arasındaki baskı ve teknik özelliklerin aynı olduğunu ve Macaristan'daki bu ikinci en eski matbaanın varlığını tespit eden Soltész, bugün artık literatürde *Confessionale* adıyla anılan bu eski matbaanın 1476-1477 yılları arasında açılmış olması gerektiğini, bu matbaanın

bastığı üç yayını arasında en eskisinin *Confessionale* olduğunu, Laudivius'un *Vita beati Hieronymi*'sinin ise ikinci yayın olarak muhtemelen 1478-1479 yıllarında basıldığını bildirmektedir (Soltész, 1958, s. 146, 150). Daha önce de belirttiğimiz gibi bu üç baskıda da eserlerin basıldığı yer ve eseri basan kişi ya da kişilerin bilgilerinin yer almaması literatürde bu konudaki tartışmaların devam etmesine neden olmaktadır.

Matbaa Faaliyetlerinin Yeniden Başlaması

Kral Mátyás döneminde kurulan Hess ve *Confessionale* matbaaları çok kısa bir süre faaliyet göstermiş ve sınırlı sayıda eser basmıştır. Bu iki matbaanın kapanmasının ardından ise Macar topraklarında çok uzun bir dönem belirli bir merkezden basım yapan bir matbaa ortaya çıkmamıştır. Bu süreçte Macar topraklarında olmasa da yurtdışındaki bazı merkezlerde Macar basımcıları matbaa faaliyetlerine devam etmişlerdir. Bu bakımdan bu süreci, Macar basım tarihinin Macar toprakları dışında devam ettiği bir geçiş devri olarak da düşünebiliriz⁵.

Confessionale Matbaası'nın kapanmasından 16. yüzyılda tarihi Erdel bölgesinde ilk matbaanın ortaya çıkışına kadarki bu geçiş devri sırasında Macaristan'da büyük tarihsel ve kültürel dönüşümler yaşanmıştır. 1526 yılında gerçekleşen Mohaç muharebesiyle birlikte Macaristan Krallığı son bulmuş, Kral II. Lajos'un savaşta ölmesinin ardından Kanunî Sultan Süleyman'ın desteğiyle Macar tahtına çıkan János Szapolyai'ye karşı, V. Şarlken de kardeşi I. Ferdinand'ı desteklemiştir. Böylece bu dönemde Macaristan'da iki kral ortaya çıkmış, dolayısıyla Macar toprakları da fiilen ikiye bölünmüştür.

Yine bu süreçteki bir diğer büyük tarihsel ve kültürel etki ise hiç kuşkusuz Reformasyon hareketidir. Reformasyon, Avrupa etki alanında olduğu gibi

⁵ 15. yüzyılda Macaristan toprakları dışında faaliyet göstermiş olan ve Macaristan menşeli olduğu düşünülen çok eski matbaalar da bulunmakta idi. Bunlar arasında en bilinenleri şu şekilde sıralayabiliriz: *Petrus Ungarus*, *Thomas Septemcastrenis de civitate Hermannii*, *Andreas Corvus*, *Petrus de Bafra*, *Rafaynus Ungarus*, *Hugo Meram de Ungaria*, *Gabriel Brunch Hungarus* (Fülöp, 21-22). Ballagi 15. yüzyılda Macar toprakları dışında matbaa faaliyetleri ile meşgul olan isimleri ve faaliyet gösterdikleri merkezleri şu şekilde sıralamıştır: Tamás Szebeni (1472-1481'e kadar Mantova, sonrasında Modena), András Feketealmi Halló (1476-1486 Venedik), Bernát Erdélyi (1478 Padova), György Dalmatinus (1480-Venedik), Márton Feketealmi (1481 Venedik), Péter Magyar (1482 Lyon) (Ballagi, 1878, s. 22-23). Macar basım tarihinin Macar toprakları dışında devam ettirildiği bu geçiş sürecinde özellikle Viyana ve Krakov şehirleri Macar dili tarihi açısından önemli merkezler haline gelmiştir. Zira bu merkezlerde kısmen yahut tamamen Macarca kitaplar basıldığını da görmekteyiz. Nitekim bilindiği üzere Macarca ilk basılı kitap da 1533 yılında Krakov'da Hieronymus Vietor matbaasından çıkmıştır: Benedek Komjáti tarafından çevrilen *Epistolae Pauli lingua hungarica donate: Az szent Pál levelei magyar nyelven* (Tevan, 1984, s. 200).

Macaristan'da da matbaanın gelişim tarihi açısından benzer ve köklü bir değişimi beraberinde getirmiştir.

Reformasyonun etki alanını genişletmesiyle birlikte özellikle tarihî Erdel bölgesi 16. yüzyılda matbaanın gelişiminde oldukça önemli bir rol üstlenmiştir. Nitekim Hess ve Confessionale matbaalarının kapanmalarının ardından geçen uzun süreden sonra faaliyete geçen ilk matbaanın ortaya çıktığı yer tarihî Erdel bölgesi olmuştur. Reformasyon hareketinin ilk etkileri burada 1520 yılı dolaylarında Saksonlar arasında görülmeye başlamış ve 1524 yılında etkisini arttırmıştır (Novák). Nagyszeben ve Brassó ise o dönem bu bölgede Saksonların yoğun olarak yaşadığı şehirler arasında yer almıştır. Tarihî Erdel bölgesi aynı zamanda Ferdinand'ın egemen olduğu Krallık Macaristan'ı olarak da adlandırılan ve yoğun Katolik nüfuzunun görüldüğü bölgeye oranla Reformasyonun genişlemesi açısından çok daha büyük bir etki alanına sahip olmuştur, Nagyszeben ve Brassó'da bulunan Saksonların Alman reformistlerle sıkı bağlarının olması da matbaa faaliyetlerinin burada yoğunlaşmasını sağlamıştır (Fülöp, 53).

Kaynakların önemli bir bölümü buradaki ilk matbaanın 1529 yılında Nagyszeben'de kurulduğunu bildirmektedir (Aigner, 1883, s. 20; Ballagi, 1878, s. 31; Borsa, 1973, s. 252-254; Fülöp, s. 53; Kiss, 1991, s. 98-99; Kókay, s. 27; Monok, 2013, s. 153). Bu görüşün temelleri Johann Seivert'in (1735-1785), György (Georg) Soterius'un el yazması bibliyografya çalışması ile ilgili olarak verdiği bilgilere dayanmaktadır ve buna göre 1529 yılında Nagyszebenli Thomas Gemmarius, 1530 yılında ise Sebastian Pauscher, Nagyszeben'de birer kitap yayımlamışlardır (Jakó, 1965, s. 48). Soterius'a atfedilen bu bilgi ile ilgili olarak bazı tartışmalar da yapılmaktadır. Kértész ve Novák, 1723'te ölen Nagyszebenli rahip György Soterius'un 1529 yılında Nagyszeben'de Latince bir kitap basıldığına dair verdiği bilginin, bu kitaba hiçbir yerde rastlanamaması ve Nagyszeben Matbaası ile ilgili olarak başkaca bir verinin elde edilememesi nedeniyle tam anlamıyla güvenilir olmadığını, Soterius'un bu iddiasında yanılmış olabileceğini iddia etmektedirler (Kertész, 1941, s. 104; Novák). Monok, 16. yüzyıldaki ilk matbaanın Nagyszeben'de kurulduğunu bildirmekle birlikte daha farklı bilgiler de sunmuştur, buna göre matbaa kurma iznini 1525 yılında Venedik'ten Macaristan'a dönen Valentinus Corvinus almıştır (Monok, 2013, s. 153). Ayrıca Kókay, Nagyszeben Matbaası'nın burada iki sene faaliyet gösterdiğini kaydetmiştir (Kókay, s. 27).

Bu bölgede kurulan bir diğer matbaa ise Johannes Honterus (János Honter/Honterus) tarafından kurulan matbaadır. Aigner, Ballagi ve Kertész'e göre Honterus Matbaası 1534 yılında kurulmuştur (Aigner, 1883, s. 15; Ballagi, 1878, s. 31; Kertész, 1941, s. 110). Soltész ve Tevan'a göre ise bu tarih 1535'tir (Soltész, s. 15; Tevan, s. 1984, s. 200). Novák da Honterus Matbaası'nın Latince bir gramerle ilk yayını 1535'te yaptığını bildirmektedir (Novák). Fülöp, Kiss ve Monok ise matbaanın kurulduğu tarihi 1539 olarak göstermişlerdir (Fülöp, 53; Kiss, 1991, s. 98-99; Monok, 2013, s. 154). Kuruluş tarihi ile ilgili olarak farklı görüşlerin yer aldığı Honterus Matbaası 1594 yılına kadar faaliyetlerine devam etmiştir (Kiss, 1991, s. 99; Soltész, s. 15).

Reformasyon hareketinin önemli isimlerinden olan Honterus, Viyana ve Krakov'da eğitim aldıktan sonra bir müddet Basel'de bulunmuş ve daha sonra doğduğu şehir olan Brassó'ya geri dönmüştür (Novák; Soltész, s. 15). Honterus o dönem Hümanistlerin kitap basım merkezlerinden biri olan Basel'de bulunduğu sırada basım işiyle meşgul olmuş, ünlü Frobenius Matbaası'yla da bağlantı kurmuştur; 1533 yılında memleketi Brassó'ya dönerken matbaa için gerekli aletlerle birlikte basım işinden anlayan ustaları da beraberinde buraya getirmiştir (Fülöp, s. 53). Brassó'da kurulan bu matbaanın dışında 1546 yılında burada kurulan kâğıt imalathanesinin kurulmasında da etkili bir isimdir Honterus (Ballagi, 1878, s. 31-32; Soltész, s. 15) ve ölümüne kadar burada başta Latince olmak üzere çok sayıda eser basmıştır. Monok'a göre Honterus 1549 yılındaki ölümüne kadar 36 eser basmıştır (Monok, 2013, s. 154). Fülöp ise bu sayıyı 23 Latince, 9 Yunanca ve 5 Almanca olmak üzere 37 olarak nakletmekte ve ayrıca önemli bir Luther taraftarı olan Honterus aracılığıyla tarihî Erdel bölgesindeki Saksonlar arasında Reformasyon hareketinin çok hızlı bir biçimde yayıldığını bildirmektedir (Fülöp, s. 53).

Görüldüğü üzere gerek Nagyszeben gerekse Brassó şehirleri o dönem ağırlıklı olarak Saksonların yaşadığı bölgeler olduklarından burada kurulan matbaalar da Macarca yayın yapmamışlar, Latince, Yunanca ve Almanca eserler yayımlamışlardır (Ballagi, 1878, s. 32; Fülöp, s. 53; Tevan, 1984, s. 200). Kiss'e göre 1529-1530 yılları arasında Nagyszeben'deki matbaada 37, 1539-1594 yılları arasında Brassó'daki matbaa da ise 119 basım yapılmıştır (Kiss, 1991, s. 99).

Sárvár-Újsziget Matbaası: Macaristan'da Macarca Basılan İlk Kitap

16. yüzyılda Macaristan'da kurulan eski matbaalardan biri de Sárvár-Újsziget Matbaası'dır. Bu matbaa Macaristan'ın en büyük toprak sahiplerinden olan Kont Tamás Nádasdy tarafından kendi mülkü içerisinde, Macaristan'ın batısında yer alan

Vas Eyaleti'ne bağılı Sárvár-Újsziget'te kurulmuştur. O dönem Macaristan'ın Habsburg etkisinin daha yoğun hissedildiği Tunaötesi denilen bölgenin batı kısmında yer alan Sárvár-Újsziget Matbaası kurulduğu bölgenin kültürel ve coğrafi özellikleri bakımından da önceki matbaalardan daha farklı bir özellik göstermektedir. Sakson etkisindeki Nagyszeben ve Brassó matbaalarından farklı olarak bu matbaa Macarların idaresinde ve öncelikle Macarlara hitap eden bir matbaa olarak faaliyet göstermiştir.

Sárvár-Újsziget Matbaası'nın kurulduğu tarihle ilgili olarak farklı yaklaşımlar olmakla birlikte buranın 1536/1537 yılları arasında ünlü dilci ve bilim adamı János Sylvester'in Tamás Nádasdy'yi teşvikiyle kurulduğu düşünülmektedir (Soltész, s. 21; Ballagi, s. 1878, s. 34; Tevan, 1984, s. 201; Kertész, 1941, s. 108; Ecsedi ve Bánfi, 2016, s. 68). Ecsedi ve Bánfi bu matbaanın Sylvester'in *Újtestamentum (Yeni Ahit)* adlı Macarca Kutsal Metin çevirisini yayımlamak amacıyla kurulduğunu, bu sebeple bu matbaaya Sylvester Matbaası da denildiğini aktarmaktadır (Ecsedi ve Bánfi, 2016, s. 68). Matbaanın kurulmasında katkısı olan isimler arasında yine ünlü dilci ve bilim adamı ve aynı zamanda Reformasyon hareketinin Macaristan'daki en güçlü temsilcilerinden olan Mátyás Dévai Bíró da yer almıştır (Kertész, 1941, s. 108; Ecsedi ve Bánfi, 2016, s. 68).

1536 yılında Sárvár-Újsziget Matbaası'nın başına Viyana'dan Alman Johannes Strutius (yahut Strauss) getirilmiştir (Ecsedi ve Bánfi, 2016, s. 68; Fülöp, s. 54; Kerész, 1941, s. 109). Ancak Strutius'un beklentileri karşılayamaması üzerine 1540 yılından itibaren basım tekniğinde oldukça tecrübeli ve yetenekli bir isim olan Macar Benedek Abádi, Sárvár-Újsziget matbaasını yönetmeye başlamıştır (Fülöp, s. 54; Kertész, 1941, s. 108-109).

İlk eserini 1539 yılında basan Sárvár-Újsziget Matbaası 1541 yılına kadar faaliyet göstermiştir. Oldukça kısa sürede kapanan matbaanın bu süreçte başka yayınları olduğu düşünülmekle birlikte günümüze ulaşan iki yayını bulunmaktadır. Her iki yayın da János Sylvester'in çalışmasıdır. Matbaanın ilk yayını Sylvester'in *Grammatica Hungarolatina* adlı eseridir. 1539 yılında basılan bu eser Macar dilinin ilk gramer kitabı olma özelliğini taşımaktadır. Macar dilinin bu ilk gramer kitabı Macarcanın dilbilgisi kurallarını Latince ile karşılaştırarak Latince anlatmaktadır. Macar dil ve dilbilim tarihi açısından oldukça büyük bir önemi olan *Grammatica Hungarolatina*'nın basılmasıyla aynı zamanda Macar dilbilim tarihinin de ilk evresi başlamıştır. Sárvár-Újsziget matbaasının günümüze kalan ikinci yayını da 1541 tarihinde basılan *Újtestamentum* adlı eserdir. Bu eser *Yeni Ahit*'in Sylvester

tarafından Macarcaya yapılan tam çevirisidir ve aynı zamanda Macaristan'da basılan ilk Macarca kitaptır. *Újtestamentum* sanatsal özellikleri bakımından da son derece kıymetlidir. Bu eser 16. yüzyılda Macaristan'daki ilk ve aynı zamanda en zengin görsel malzemeye sahip basılı eser olma özelliğini taşımaktadır (Soltész, s. 27).

1539-1541 yılları arasında yayım yapan Sárvár-Újsziget Matbaası 1541 yılında *Újtestamentum*'un basılmasından sonra faaliyetlerini sonlandırmıştır. Sárvár-Újsziget Matbaasının en önde gelen iki ismi Abádi ve Sylvester ise 1541 yılında *Újtestamentum*'un basılmasından kısa bir süre sonra Sárvár'dan ayrılmışlardır. Abádi 1543 yılında meşhur Wittenberg Üniversitesi'ne kayıt yaptırmış, Sylvester ise 1544'te Viyana Üniversitesi'nde hocalık yapmaya başlamıştır (Ecsedi ve Bánfi, 2016, s. 70; Fülöp, s. 54).

Matbaanın faaliyetlerini sonlandırdığı yıl Macaristan'da büyük tarihsel hadiseler yaşanmıştır. János Szapolyai'nin 1540'taki ölümünün ardından Ferdinand'ın Buda'yı hedef alması üzerine Osmanlı Devleti 1541 yılında buraya bir sefer düzenlemiş ve bu seferin sonucunda Buda alınarak burada bir beylerbeyliği kurmuştur. Budin Beylerbeyliği'nin (1541-1686) kuruluşuyla Macaristan'daki 145 yıllık Türk hâkimiyet devri de başlamıştır. Böylece Macar toprakları Osmanlı Devleti'ne ait Budin Beylerbeyliği, Ferdinand'a ait Krallık Macaristan'ı ve Erdel Beyliği olmak üzere üçe bölünmüştür.

Sárvár-Újsziget Matbaası ile Macar basım tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. Bu tarihten itibaren artık matbaa faaliyetlerinde Macarca etkisinin olduğu bir gelişim seyri ortaya çıkacaktır. Macaristan'da Rönesans ve Hümanizmin fikir ve düşünceleriyle vücut bulan matbaa faaliyetleri, Reformasyon hareketiyle daha geniş bir sahaya yayılmış, Sárvár-Újsziget Matbaası ile de Macar dili üzerindeki etkisini göstermiştir. Bir zamanlar Macar toprakları dışında, özellikle Viyana ve Krakov'da kısmen ya da tamamen basılan Macarca kitaplar böylece Macar toprakları içinde Sárvár-Újsziget Matbaası ile karşılık bulmuş ve Macar dili ve kültür tarihi açısından matbaa faaliyetlerinin anadile etkisini arttıracığı yeni bir sürece girilmiştir.

Sonuç

Dil ve kültür çalışmalarının en önemli konularından biri olan matbaa, Macaristan'da 15. yüzyılda Kral Mátyás'ın hükümdarlık döneminde ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Buda'da kurulan Hess ve Confessionale matbaaları en eski matbaalardır. Bu iki matbaanın ardından uzunca bir aradan sonra 16. yüzyılda Nagyszeben ve Brassó

şehirlerinde ve bunların hemen ardından Sárvár-Újsziget'te matbaa faaliyetlerine başlanmıştır.

Görüldüğü üzere 1473-1541 tarihleri arasında Macaristan'da beş matbaa basım faaliyetlerinde bulunmuştur: Hess, Confessionale, Nagyszeben, Brassó (Honterus) ve Sárvár-Újsziget matbaaları. İncelediğimiz bu matbaaları döneme etki eden tarihsel ve kültürel akımlar temelinde sınıflandıracak olursak iki ana kategoriye ayırabiliriz:

Bunlardan ilki Rönesans kültürü ve Hümanist anlayışın bir yansıması olarak Kral Mátyás döneminde kurulan matbaalardır. Hess ve Confessionale adlarıyla karşımıza çıkan bu en eski matbaalar Latince bastıkları eserler itibariyle de Hümanist etkiyle uyum göstermektedirler. Dolayısıyla bu ilk kategorideki matbaaların Macaristan'da matbaanın ortaya çıkmasında İtalya'dan gelen Hümanist etkiyi gösterdiğini söylemek mümkündür. Bir başka ifadeyle Macaristan'da matbaanın ilk ortaya çıkışı Hümanizm etkisinin bir sonucudur diyebiliriz.

İkinci kategorideki matbaalar ise Reformasyon hareketi etkisinde ortaya çıkan matbaalardır. 16. Yüzyılda Nagyszeben ve Honterus matbaaları örneğinde gördüğümüz gibi bu matbaaların ortaya çıkmaları ve faaliyetleri Reformasyonun etki alanına paralel bir seyir göstermektedir. Dolayısıyla 16. yüzyıldaki bu matbaaların ortaya çıkmalarının da Reformasyon etkisinin bir sonucu olduğunu söyleyebiliriz. Ancak burada bu ikinci ana grubu da kendi içinde alt bir sınıflandırmaya yahut derecelendirmeye tabii tutabiliriz. Zira bilindiği üzere Reformasyon hareketinin anadil üzerinde oldukça büyük etkileri olmuştur. Bu yaklaşımdan hareketle Nagyszeben, Honter ve Sárvár-Újsziget matbaalarını Macarca üzerinden değerlendirecek olursak bu üç matbaa içinde Sárvár-Újsziget matbaasının Reformasyonun Macarcanın gelişimindeki etkisini gösteren tek matbaa olduğunu söylememiz gerekir. Diğer iki matbaanın bu yönde bir katkısı olmamıştır. Ancak Macarcadan bağımsız olarak Honterus matbaasının Latince dışında Almanca ve Yunanca eserler basması da Reformasyon-anadil kullanımı açısından ayrıca dikkat çekicidir. Sárvár-Újsziget matbaası dışında incelediğimiz bu matbaaların Macarca yayın yapmamaları sebebiyle Macar kültür tarihi açısından haiz oldukları önemle Macar dil tarihi açısından taşıdıkları değerin aynı olmadığı, bir başka ifade ile Macar diline katkı sunmadıkları görülmüştür.

Sonuç itibariyle 1473-1541 yılları arasında basım yapan bu eski matbaaları kuruluşlarından kapanışlarına kadar olan kronolojik sürece göre değerlendirecek olursak Macaristan'da matbaanın, ilk ortaya çıkışını yahut oluşumunu Rönesans kültürü ve Hümanist düşünce anlayışı içinde, 16. yüzyıldaki erken dönem gelişimini

ise Reformasyon hareketi etkisinde gerçekleştirdiğini görmekteyiz. Bu ise bize bu matbaaların kültürel ve düşünsel gelişmeler ile bağlantılı biçimde işlediğini, basılan yapıtların dönemin kültür hareketlerinin izlerini taşıyan veriler oluşturabileceklerini, aynı zamanda teknik ilerlemelerin düşünce akımlarının yaygınlaşmasına ve yerleşmesine olanak tanıdığını söyleme imkânı vermektedir.

Kaynakça

- Aigner, K. (1883). *A könyvnyomdászati történetének vázlatja, (I.Rész. Adatok jegyzéke. A nyomdászati általános és magyar nyomdászati története a 18. század végéig)*, Budapest: Wilckens és Waidl Könyvnyomdája.
- Arı, S. (2015). Hümanist Yazının Tarihsel Kimliği, *Anadolu Üniversitesi Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(2), 135-156.
- Ballagi, A. (1878). *A magyar nyomdászati történelmi fejlődése 1472-1877*, Budapest: Franklin Társulat Magyar Irod. Intézet és Könyvnyomda.
- Barta, G. (1990). Előszó, *Mátyás Király 1458-1490*, 7-16, Szerk.: Gábor Barta, Budapest: Akadémiai Kiadó. Erişim tarihi: 18.02.2024, https://real-eod.mtak.hu/16211/1/507_812.pdf
- Bitskey, I. (1996). *Eszmék, Művek, Hagyományok (Tanulmányok a magyar reneszánsz és barokk irodalomról)*, Szerk.: István Bitskey-András Görömbei, Debrecen: Csokonai Könyvtár, Kossuth Egyetemi Kiadó.
- Borsa, G. (2013). Andreas Hess. *A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület Füzetek* 6., Sorozat szerk.: István Monok, szerk.: Judit P. Vásárhelyi-Péter Perger, Kiadja: Az Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Irodalomtudományi Intézete és a MOKKA-R Egyesület. Erişim tarihi: 29.02.2024, <https://mek.oszk.hu/24600/24643/24643.pdf>
- Borsa, G. (1973). A XVI. századi magyarországi könyvnyomtatás részmerlege, *Magyar Könyvszemle*, 89(3-4), 249-269. Erişim tarihi: 25.09.2024, https://epa.oszk.hu/00000/00021/00288/pdf/MKSZ_EPA00021_1973_89_03-04_249-269.pdf
- Chronica Hungarorum 1473*. (1973). Horváth János Çev., Budapest: Magyar Helikon. Erişim tarihi: 29.02.2024, <https://oszkdk.oszk.hu/storage/00/00/18/34/dd/1/pdf/high.pdf>

- Doğan, İ. (2013). Macaristan'da Aydınlanmanın Dili ve İdeolojisi, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 53(1), 53-62.
- Ecsedii J. ve Bánfi, Sz. (2016). A Sárvár-újszigeti Sylvester nyomda (1536-1541), *Magyar Grafika*, 1, 68-70. Erişim tarihi: 29.09.2024, https://mgonline.hu/system/articles/1744/articles_1744_original.pdf?1517820404
- Farkas, G. F. (2012). A Budai Krónika, *Iskolakultúra*, 11, 103-112. Erişim tarihi: 29.02.2024, https://real.mtak.hu/56584/1/EPA00011_Iskolakultura_2012-11_103-112.pdf
- Fülöp, G. *A könyvkültúra, a könyvnyomtatás kézműipari időszakában (Gutenbergtől a francia forradalomig)*. Erişim tarihi: 15.09.2024, <https://mek.oszk.hu/01600/01625/01625.pdf>
- Horváth, J. (1935). *Az irodalmi műveltség megoszlása, magyar humanizmus*, Budapest: Magyar Szemle Társaság, Révai Irodalmi Intézet Nyomdája. Erişim tarihi: 03.03.2024, https://real-eod.mtak.hu/4048/1/16849_000868374.pdf
- Jakó, Zs. (1965). A szebeni nyomda XVI. századi történetéhez, *Magyar Könyvszemle*, 81(1), 48-56. Erişim tarihi: 25.09.2024, https://epa.oszk.hu/00000/00021/00258/pdf/MKSZ_EPA00021_1965_81_01_048-070.pdf
- Jakó, Zs. ve Radu, M. (1987). *A latin írás története*, Budapest: Európa, Erişim tarihi: 03.01. 2024, <http://real-eod.mtak.hu/1323/1/03226.pdf>
- Jósika, M. (1990). *Hunyadi Mátyás Király*, Budapest: Franklin Tarsulat,
- Kertész, Á. (1941). *A Nyomtatott betű története és útja Magyarországon*, Budapest: Magyar Nyomdászok Társasága. Erişim tarihi: 14.09.2024, https://mtda.hu/books/kertesz_arpad_a_nyomtatott_betu_tortenete.pdf
- Kiss, E. J. (1991). Reformáció és könyvkültúra a XVI.századi Magyarországon, *A Tiszáninneri Református Egyházkerület Tudományos Gyűjtemények Évkönyve 1989-1990*, Szer. Endre József Kiss, 86-102, Sárospatak, Erişim tarihi: 28.09.2024. https://real-eod.mtak.hu/17761/1/A_TRE_Tud_Gy%C3%BCjt_%C3%89vk%C3%B6nyve_1989_1990.pdf

- Klaniczay, T. (1990). Egyetem Magyarországon Mátyás korában, *Irodalomtörténeti Közlemények*, 94(5-6), 575-612, Erişim tarihi: 03.03.2024, https://real.mtak.hu/168888/1/3_cut_00361.pdf
- Kocabaşoğlu, U. (1981). Yazı Malzemelerinin ve Kâğıdın Evrimi, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Basın ve Yayın Yüksekokulu Yıllık 1979-1980*, 97-121, Ankara: SBF Basın ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.
- Kókay, Gy. *A könyvkereskedelem Magyarországon*. Erişim tarihi: 29.09.2024, <http://vmek.niif.hu/03200/03233/03233.pdf>
- Küçükcan, B. (2006). Dünden Bugüne Matbaanın Serüveni. (İ. Dağdelen, H. Türkmen, N. Ulu, Yay. Haz.), *Milli Kütüphanemizin İlk Yöneticisi Leman Şenalp'e Armağan* içinde (s. 158-172). Türk Kütüphaneciler Derneği İstanbul Şubesi.
- Mazlum, H. (2017). Modernizm Sürecinde Yeni Tipografi'nin Doğuşu ve Jan Tschichold, *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(1), Özel Sayı, 226-247.
- Monok, I. (2013), Város és könyvkultúra Magyarországon XV.század végén és a XVI. században. A könyvkiadási adatok tanulságai". *Pro Nonagesimo: Tanulmányok Schultheisz Emil professzor 90. Születésnapjára*, 145-158. Budapest: Semmelweis Kiadó. Erişim tarihi: 28.09.2024, https://publicatio.bibl.u-szeged.hu/13248/7/Monok_varos_konyvkultura_15_16sz_2013.pdf
- Novák, L., *A Nyomdászat története*. Erişim tarihi: 25.09.2024, https://www.magaryomdasz.hu/sites/default/files/upload/novak_laszlo_nyomdaszat.pdf
- Öz, A. (2017). Orta Çağ Macar Kroniklerinde Hun-Macar Akrabalığı, *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 57(2), 1474-1490, Ankara: Ankara Üniversitesi.
- Sarıkavak, K. (2002). Toledo, Bologna ve Padua Okullarının Düşünce Tarihindeki Yerleri. *Erdem*, 14(40), 243-268, Erişim tarihi: 03.03.2024, <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/683339>
- Soltész, Z. (1958). A második magyarországi ösnyomda nyomai, *Magyar Könyvszemle*, 5.folyam, LXXIV.évf. 1.sz., 144-157, Budapest: Akadémiai Kiadó, Erişim Tarihi: 15.09.2024, https://real-j.mtak.hu/2618/1/MagyarKonyvszemle_1958.pdf
- Soltész, Z., *A magyarországi könyvdíszítés a XVI. században*, Erişim tarihi: 29.09.2024, <https://mek.oszk.hu/07600/07698/07698.pdf>

Tevan, A. (1984). *A könyv évezredes útja*, Budapest: Gondolat Kiadó, Erişim Tarihi: 14.09.2024, <https://mek.oszk.hu/01600/01650/01650.pdf>

Summary

The printing, which is one of the most important topics in linguistics and cultural academic studies, was established in Hungary in the 15th century during the reign of King Mátyás. The Renaissance culture and humanist thought that spread from Italy to Europe had an impact on Hungary during the reign of King Mátyás I (Mátyás Hunyadi) (1458-1490). As a result of this influence, the first printing activities in Hungary also started during the reign of King Mátyás. In this period, the first printing house in Hungary was established by András (Andreas) Hess in Buda, the administrative centre of the country. Although the Hess András Printing House worked for a very short period of time and published only two known works, *Chronica Hungarorum* (*Budai Krónika*) and *Magni Basilii de Legendis Poeticis* (Basilius Magnus: *De legendis poetis* and Xenopho: *Apologia Socratis*), it has a very important place in Hungarian cultural history. The first publication of the Hess András Printing House, the first printing house established in Hungary, was the *Chronica Hungarorum*, in other words, the first printed book in Hungary came out of this printing house in 1473. The second printing house established immediately after this, also during the reign of King Mátyás, is the printing house known as Confessionale in Hungarian literature. It is not known by whom or by whom this printing house was founded, but it was named Confessionale in the literature after a publication it printed (Antonius Florentinus: *Confessionale*). This printing house, of which we have information about three publications according to today's data, also operated for a short period of time. The Hess and Confessionale printing presses printed a limited number of Latin works. After the closure of these two printing houses established in Hungary during the reign of King Mátyás, no other printing house operated in Hungary for a long period of time. From the closure of the Hess and Confessionale printing houses until the reappearance of printing in the historical Erdel region in the 16th century, the history of Hungarian printing continued outside the territory of Hungary, and the cities of Kraków and Vienna played an important role in this process.

The process from the closure of the Hess and Confessionale printing houses to the re-emergence of the printing press ended in the 16th century with the establishment of printing establishments in the cities of Nagyszében and Brassó, which were located in the historical Erdel region within the sphere of influence of the Reformation movement and were predominantly inhabited by Saxons.

Although we have very limited data on the printing press established in Nagyszében, it is thought to have operated for a very short period of time. The printing house founded in Brassó by Johannes (János) Honterus, one of the most important figures of the Reformation movement, stands out in terms of both the number of works printed and the time period in which the printing press operated (i.e. it operated for a longer period and printed more works than its predecessors). Founded in the 16th century in the cities of Nagyszében and Brassó (Honterus), these printing houses did not print works in Hungarian, as was the case with the Hess and Confessionale printing houses. Unlike these four printing houses, the Sárvár-Újsziget Printing House, established in western Hungary with the support of Count Tamás Nádasdy, was a printing house that also influenced the development of the Hungarian language. In 1539, the first grammar book of the Hungarian language, *Grammatica Hungarolatina*, and in 1541, the first book printed in Hungarian in Hungary, *Újtestamentum*, came out of this printing house.

In this study, the emergence of the printing press, one of the most important subjects of cultural history, in Hungary and its early development course are analysed. The time limit in the research covers the period from the establishment of the first printing house in Hungary to the printing of the first Hungarian book in Hungary. By showing the establishment stages and activities of the Hess Printing House, the first printing house in Hungary, and the Confessionale, Nagyszében, Brassó (Honterus Printing House) and Sárvár-Újsziget printing houses established after it, it is aimed to show the formation and early development process of the printing house in the period covering 1471/72-1541 together with the historical and cultural background.

THE REPRESENTATION OF BANLIEUES IN CONTEMPORARY FRENCH LITERATURE: A NEW FORM OF ENGAGED REALISM?

ÇAĞDAŞ FRANSIZ EDEBİYATINDA BANLİYÖLERİN TEMSİLİ:
YENİ "ANGAJE" BİR GERÇEKÇİLİK?

Gülseren ŞEN DAĞTEKİN

Arş. Gör., Galatasaray Üniversitesi, Karşılaştırmalı Dilbilim ve
Uygulamalı Yabancı Diller Bölümü, Fransız Dili ve Edebiyatı Ana Bilim
Dalı, gsdagtekin@gsu.edu.tr

Arzu Mehlika KUNT

Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Batı Dilleri ve Edebiyatları Bölümü,
Fransız Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı,
arzukunt@istanbul.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 23 Ekim 2024
Kabul edildiği tarih: 28 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 23 October 2024
Date accepted: 28 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Banliyö; Gerçekçilik; Anlatı
Çözümlemesi; Çağdaş Fransız
Edebiyatı

Keywords

Banlieues; Realism; Narrative
Analysis; Contemporary French
Literature

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.24

Abstract

This article aims to address the following questions: What form does the representation of the banlieues imaginary take in contemporary French literature, and what position does it occupy within the literary field? Can we speak of a new form of mimesis of reality? To explore these questions, three works have been selected from contemporary French literature that represent this imaginary, each written by a different author: Lydie Salvayre's *Les belles Âmes* (2000), Olivier Adam's *Les Lisières* (2012) and Mahir Guven's *Grand frère* (2017). This selection allows for a sufficiently diverse range of works and author profiles, offering relevant insights. The article will begin by analyzing the media portrayal of the banlieues in France and the collective imaginary constructed around this space. It will then analyze how contemporary novels, including those in our corpus, reconnect fictional narrative with social reality by attempting to "heal" from the antinarrativism of modernity. It will also address the concept of engaged realism present in the three novels, focusing on the question of legitimacy in writing about, for, and on behalf of the banlieues. A final section will be dedicated to the techniques of realism in the corpus, through an analysis of these narrative techniques in the three novels. The conclusion will summarize our research and present observations regarding the answer to the question of the presence of a new peri-urban realism in contemporary French literature.

Öz

Bu makale şu sorulara yanıt vermeyi amaçlamaktadır: Fransız çağdaş edebiyatında banliyölerin edebi temsili ne şekilde ele alınmakta ve edebi alanda nasıl bir konumda bulunmaktadır? Gerçekliğin yeni bir mimesisinden söz edebilir miyiz? Bu soruları cevaplamak için, bu edebi temsili gerçekleştiren üç farklı Fransız çağdaş yazarın üç romanı seçilmiştir: Lydie Salvayre'nin *Les belles Âmes* (2000), Olivier Adam'ın *Les Lisières* (2012) ve Mahir Guven'in *Grand frère* (2017). Bu seçkide eserlerin ve yazar profillerinin yeterince farklı olması çeşitli çıkarımların sunulmasını sağlayacaktır. Makale, Fransa'da banliyölerin medyadaki temsili ve bu mekân etrafında inşa edilen kolektif bilinç ile ilgili bir analiz ile başlayacaktır. Ardından, edebi tür olarak Fransız romanının, modernliğin "antinarrativizminden" "iyileşmeye" çalışarak nasıl sosyal gerçeklikle yeniden bağlantı kurduğunu, özellikle ele aldığımız eserlerdeki anlatı teknikleriyle inceleyecektir. Ayrıca, üç romanda var olan 'angaje realizm' kavramını, banliyöler hakkında yazma "meşruiyeti" üzerine odaklanarak ele alacaktır. Son bölümde, üç romanda yer alan bu gerçekçilik tekniklerinin bir çözümlemesini sunarak, eserlerde kullanılan gerçekçi anlatı yöntemlerine odaklanılacaktır. Sonuç kısmında ise, araştırmamız özetlenecektir ve çağdaş Fransız edebiyatında yeni bir banliyö realizminin varlığına dair verilen yanıtlar hakkında gözlemler sunulacaktır. Bu eserlerdeki banliyönün edebi temsili özellikle önemlidir çünkü bu bölgeler hakkında, bu bölgeleri yakından tanıyan kişiler tarafından ve banliyöyü yaftalayan, banliyö sakinleri hakkında olumsuz kolektif bilinci oluşturan medya ve siyasi söyleme karşı bir söylem üretilmesine olanak tanır.

Introduction

French banlieues,¹ the geographical areas surrounding major French cities, are often depicted in both media and literature through images and stereotypes associated with a particularly negative collective imaginary. National and international media coverage of the 2005 and 2023 riots has contributed to the shaping of this collective imaginary, in which the youth from the banlieues are frequently portrayed as "thugs" (in French, "racaille"), a term infamously used by former French President (at that time, in 2005, interior minister) Nicolas Sarkozy, who vowed to "clean them out with a power hose" ("nettoyer au karcher").

In contemporary literature, the banlieues also represent a social and geographical space that increasingly draws the attention of both writers and the public. However, the early works on these areas did not receive much recognition from literary critics or academia, primarily because they were classified within genres considered minor or 'paraliterary.' Over time, the number of such works has grown, and the registers and genres employed have diversified, yet they still struggle to achieve full legitimacy within the contemporary literary field.

This article aims to address the following questions: What form does the representation of the banlieues imaginary take in contemporary French literature, and what position does it occupy within the literary field? Can we speak of a new form of mimesis of reality? To explore these questions, three works have been selected from contemporary French literature that represent this imaginary, each written by a different author: Lydie Salvayre's *Les belles Âmes* (2000), Olivier Adam's *Les Lisières* (2012) and Mahir Guven's *Grand frère* (2017). This selection allows for a sufficiently diverse range of works and author profiles, offering relevant insights. The article will begin by analyzing the media portrayal of the banlieues in France and the collective imaginary constructed around this space. It will then analyze how contemporary novels, including those in our corpus, reconnect fictional narrative with social reality by attempting to "heal" from the antinarrativism of modernity. It will also address the concept of engaged realism present in the three novels, focusing on the question of legitimacy in writing about, for, and on behalf of the banlieues. A final section will be dedicated to the techniques of realism in the corpus, through an analysis of these narrative techniques in the three novels. The conclusion will summarize our research

¹ We will use this term instead of 'suburbs' in English, as the two refer to very different social realities.

and present observations regarding the answer to the question of the presence of a new peri-urban realism in contemporary French literature.

COLLECTIVE IMAGINARY AND MEDIA REPRESENTATION

In her book *Identités françaises: Banlieues, féminités et universalisme*, Mame-Fatou Niang argues that discourses on the banlieues are predominantly shaped by external representations produced by politicians or the media, rather than by the voices of the inhabitants of these areas themselves, which contributes to the formation of a collective imaginary that particularly emphasizes their violence:

The ease with which a parallel is drawn between a natural propensity for violence and the banlieue illustrates the notion of an expectation horizon, of projections, and of a mental construction of peripheral urban spaces. Today, it is evident that these spaces are more widely known through the discourse of the media and politicians than through the narratives of their own residents. These externally constructed discourses facilitate the creation, in the collective unconscious, of images that surpass and erase the reality of the periphery (Niang, 2019, p. 44).²

The 2005 and 2023 riots left a lasting mark on the collective imaginary, and their media coverage contributed to the entrenchment of certain representations. The 2005 riots followed the deaths of Zyed Benna and Bouna Traoré, two teenagers aged 17 and 15, who were electrocuted while trying to escape from the police in Clichy-sous-Bois. The fact that these youths chose to flee from the police at the risk of their own lives is seen by many as a sign of police violence towards young people in the banlieues, evidenced by the increased frequency of what are known as "police blunders" ("bavures policières"). These blunders stem from abusive identity checks and arrests based on "racial profiling" ("délits de faciès") of young people, often from visible minorities, and sometimes have tragic outcomes.

The riots dominated media coverage in France and were also reported internationally for three weeks, until they subsided following the declaration of a state of emergency by President Jacques Chirac on November 8, 2005. According to Dominique Wolton, sociologist and media expert, the riots were a wake-up call from

² The English translations of the sources cited originally written in French are provided by the authors of this article, except for the quotations from Mahir Guven's novel which was translated into English in 2019. The quotations from *Grand frère* will be taken from the English translation, *Older Brother*, by Tina Kover.

the youth directed at the French Republic, demanding that it fulfill its obligations towards them:

These young people from the banlieue, by shouting and burning their own cars, not those of the wealthy, reminded the Republic that, yes, they have duties towards it, but that the Republic also has duties towards them. The obligations to integrate have not succeeded for at least two generations; the French universalist model is broken (Wolton, 2006).

The relationship between the youth in the banlieue and the police in France is indeed extremely strained, as illustrated by the narrator of one of the works analyzed in this article. Azad, the protagonist of *Grand frère*, describes these tensions with a touch of irony, while emphasizing the deep resentment the youth harbor toward the police: “*Since I was a teenager I’d been engaging in a sort of dance with the cops titled ‘I Love You; Me Neither.’ The police were public enemy number one for us.*” (Güven, 2019, p.64) Azad later recounts how a "gratuitous" provocation by the police, in the form of an assault on one of the local youth, led to the young people in his neighborhood seeking "revenge":

So they ambushed him. I was at a tram stop that day. The cop car slowed down, a dented gray Peugeot 307. Pulled up alongside him and the front passenger-side window came down, and the cop took out a fire extinguisher and went to town on him with it. His whole head was covered in white powder and he was screaming, ‘My eyes, my eyes!’ That same night, vengeance came in the form of Molotov cocktails thrown at a Renault Scenic patrol car and the local station. The message: “Let us live” (p. 65).

Eighteen years after the 2005 riots, new unrest erupted following the death of Nahel Merzouk, a 17-year-old shot by a police officer in Nanterre during what the police described as a "failure to obey a police order." These events have reignited the specter of urban violence, which continues to shape the construction of the French collective imaginary on the Banlieues. This imaginary not only fuels the exclusion and stigmatization of banlieue residents but also exacerbates tensions between the police and the youth from these neighborhoods. Nahel was killed by a police officer who fired at him, claiming he felt in imminent danger and was "within his rights," according to police statements. However, videos filmed and shared on social media show that Nahel displayed no behavior that could be considered threatening to the officers, nor did it justify the use of a firearm.

In their article *Analyse comparée et socio-territoriale des émeutes de 2023 en France*, Marco Oberti and Maela Guillaume Le Gal, who compare the two riots, argue that these riots are primarily the result of an emotional shock following Nahel's death and must be understood in the broader context of the death of African-American George Floyd, killed by police officers during an arrest on May 25, 2020: "*The emotion runs deep, and the parallel with the death of G. Floyd in the United States just a few months prior is inevitable.*" The authors contend that "*it is the impunity of the police that is being denounced, as well as an act perceived as racist,*" since the officer shot Nahel "*without any apparent reason.*" (Oberti and Guillaume Le Gal, 2023, p.1)

This passage from the novel *Les Lisières*, published after the 2005 riots but before 2023, helps to illustrate how the sense of insecurity associated with banlieue youth, especially those belonging to visible minorities, is closely linked to the evening news broadcasts on the country's major national networks:

I closed the door, wondering what could possibly be worrying him, other than the presence of Blacks and Arabs. I remembered how tense my father had been the other day, near the Acacias housing project, when we passed the bus stop that served the train station. He began staring at the ground and hugging the walls, as if one of those guys was really going to come after him, just like that, for no reason, as if we were walking through a wild, uncivilized zone where violence was, if not omnipresent, at least one of many possibilities, as if that place really looked like what you see on TV after eleven o'clock at night, on M6 or TF1 (Adam, 2012, p. 436).

According to Christina Horvath, the banlieue is "*increasingly and consistently associated with poverty, immigration, unemployment, Islam, drugs, gang rapes, violence, riots, and even terrorism*" (Horvath, 2016, p. 48).

The association of banlieue youth with terrorism is linked to several events, but most significantly to the Charlie Hebdo and Bataclan attacks, which marked 2015 and represented a turning point. The collective imaginary was imbued with a new dimension—that of the potential terrorist. According to Azad, this shift also changed the role of the police, who became more focused on identifying terrorists among the youth, attempting to build relationships with some of them to turn them into informants:

Since Charlie and the thirteenth, we'd been having a whole new love affair with the police. Drugs, breaking and entering, car theft—none of that was a turn-on for the cops anymore. They're intelligence agents

now, and despite being dead-tired, they're loving it. Gives them a new reason to live. And, to do the job properly and nab the big guns, they need eyes and ears on the street, people straight out of the *bendo*, the projects (Güven, 2019, p. 44).

The representation of the banlieue in literature by authors who themselves come from the banlieue or are closely familiar with it from having lived there, and who seek to include this space in cultural representation and give a voice to its inhabitants, seems particularly important due to the role it can play in deconstructing this collective imaginary. This can serve as a reclamation of speech by and for those directly affected by these generalized and stereotyped discourses, allowing them, through a realist literary approach, to offer their own version of the reality of the banlieues.

RECONNECTING FICTION WITH SOCIAL REALITY

The Novels in the Corpus

The three novels in the corpus each represent, in different ways, an attempt to reconnect the fiction of the novel with social reality. Scholars had already observed the tendency towards a return to the reality in French literature starting in the 2000s, and these novels confirm the presence of a new literary realism that focuses on representing the French banlieues.

Lydie Salvayre's novel, *Les belles Âmes*, is a parodic narrative centered on a "reality tour": thirteen tourists (ironically called *beautiful souls*) embark on a journey organized by the tourism agency *Real Voyages* to explore European poverty in all its forms. The agency has planned several excursions to social housing projects and disadvantaged neighborhoods on the outskirts of major cities in France, Italy, and Germany. This polyphonic novel, with its disorienting stylistic characteristics, not only depicts the banlieue but also examines how both its residents and outsiders perceive this space.

Les Lisières can be considered a narrative of the self, given the numerous similarities between the author, Olivier Adam, and his narrator and literary double, Paul Steiner. The novel features a main character who is a writer, having grown up in the Parisian suburbs, and who did everything in his power to leave as quickly as possible, yet continues to evoke these spaces and their inhabitants in his novels.

Finally, *Grand frère*, which some critics classify as a "crime novel," presents two narrators, two Franco-Syrian brothers who grew up in the banlieue. The younger brother returns to prepare for a terrorist attack in Paris after spending a few years in Syria, where he initially went for humanitarian work. However, the novel proves to be far more complex than it appears, as a final twist reveals that the younger brother's testimony is actually the product of the imagination of the main narrator, the older brother, because the younger brother never actually returned. This novel stands out from the other two works in that it is written in the sociolect used by young people from the banlieues, as both narrators come from that background.

Telling Stories to Heal from Modern Antinarrativism

The realist approach in literature, challenged in the 19th century, faced a crisis of truth and a crisis of representation that led to the temporary distancing of realist projects from the literary canon. Formalist and structuralist theories, by rejecting the idea that literature could faithfully represent reality—due not only to the instability and elusiveness of the real—declared the autonomy of literature from its referent. The return of the real only began in the 1980s, as the decline of these theories marked the start of a new era, where a referential paradigm replaced the previously dominant aesthetic paradigm.

The works of the authors in this corpus proudly bear the scars inflicted on novelistic realism by the profound questioning of the possibility of the novel to represent reality. Indeed, while contemporary literature witnesses a return of the reality, this desire to reconnect with referential narrative is not free, according to Aron Kibedi Varga, from a "*deep unease regarding traditional plot*." The avant-gardes of the 20th century, having undermined writers' confidence in the notions of character and plot, have left their mark on contemporary authors, whose approach differs from that of their predecessors and is riddled with doubts. As Varga notes, "*One cannot become a storyteller at will; one does not quickly recover from the antinarrativism of modernity*" (Varga, 1990, p. 20).

Contemporary author François Bon, whose works, according to literary critics (notably Alexandre Gefen and Dominique Viart), are among the first to signal the return of realism, highlights in his novel *Daewoo* the difficulty faced by contemporary writers compared to those of previous eras, due to their doubts about their own legitimacy: "*In the past, poems were easier. A city discovered by a traveler from afar, the echo of the words exchanged by men there, the way a building anchors itself in the sky, and no one questioned the legitimacy of writing about it*" (Bon, 2004, p. 117).

In the works of the corpus, the authors, through their narrators, may be wary of the discredited techniques of realism, but they are confident in their legitimacy to write, particularly because their approach carries an engaged dimension: that of bringing into literary representation a segment of French society, namely the inhabitants of the banlieues.

THE ENGAGEMENT OF REALISM: TO GIVE A VOICE TO THE UNDERREPRESENTED

The Question Of Legitimacy

"Engaged realism" can be observed on three levels of discourse: within the novel itself, through the words of the narrators and characters; through the writers' comments in interviews and discussions about their works; and through reception, including the public, as well as journalistic and academic critiques. In *Les Belles âmes*, the narrator takes it upon herself to "speak on behalf" of one of her characters, Olympe, who lacks the words to express or even distinctly understand the confused emotions she feels.

But this revelation, Olympe feels it without being at all able to express it in a sentence. Olympe falls silent once more. And twists her hair into little knots. As she always does when the words refuse to leave her mouth. True misery has this peculiar quality, it can never be spoken by those who suffer from it. This complicates matters. To say the least, it makes them impossible. For no one can speak in place of another. Yet that is precisely what I allow myself to do. To speak on behalf of Olympe. Without a shadow of guilt. Worse still, with the presumptuous certainty of my legitimacy. With the firm conviction that, in doing so, I am obeying both Olympe and myself (Salvayvre, 2007, p. 57).

The legitimacy the narrator/author claims for herself, while aware that she is transgressing certain rules, lies in the fact that she herself was once someone unable to express herself and eventually overcame this obstacle:

I too was almost entirely unable to express myself in front of those I believed to be the bearers of knowledge, power, and culture. But through effort, through desire and hard work, I acquired the language, I acquired their language to make myself heard by them and, occasionally, to turn it against them (Salvayre, 2021, p. 203).

The author, who is also a child psychiatrist, encountered others during her professional practice—particularly adolescents—for whom using language to express their suffering was especially challenging, because they had to employ the "*language of the enemy*" (p. 203).

This difficulty in speaking up is something I often observed in the adolescents I worked with in Bagnolet. They all struggled greatly to express their emotions, their pain or joy, their feelings about things, and had an even harder time using 'the language of the enemy,' as Debord would say (p. 203).

The enemies whose language they adopt, according to Salvayre, are the "*bearers of knowledge, power, and culture,*" (p.203) but also, more broadly, those who dominate the rest of society. This term is far from insignificant and carries different meanings, particularly in the context of young people from the banlieues using the French language, which resonates with postcolonial undertones. As Kery James, a French rapper of Haitian origin, alludes to in his song *Banlieusard et fier de l'être* ("From the banlieue and Proud of It"), this complex relationship with the French language is evident: "*I wield the language of Molière, I master its letters. French because France colonized my ancestors.*" (James, 2008)

Beyond the literary representation of those who cannot exist through their own speech, Lydie Salvayre also aims to give a voice to those who are invisible in society, addressing them directly: "*There is also the desire I have already mentioned, to address the invisible, the silent, the nameless—even if they may never read me*" (Schwerdtner, 2020, p. 207) She wishes to speak for them and for the people, but not in their place:

For if literature, as Deleuze so aptly put it, could invent this missing people, address this missing people, speak with them as equals, that would be magnificent. At the same time, as Jacques Rancière reminds us, we must leave the people the freedom to invent their own text and refrain from speaking on their behalf. Speak for them, with them, but not in their place. Address them, receive their address, but never substitute ourselves for them (p. 208).

A similar approach can be found in Olivier Adam's work, as he seeks to give a voice to the "*silent majority*": "*I still believe that we must look at the silent majority, examine what they endure. Including them in a novel can be very revealing of the human condition*" (TF1Info, 2014). This project of including this marginalized majority

in fiction aims to draw conclusions about human nature and aligns with a Zola-like approach, particularly with the use of the term "examine" ("ausculter" in French).

Olivier Adam's narrator, Paul Steiner, shares his creator's ambitions and explicitly articulates his aim of representing the banlieues and their inhabitants: *"Everything in my books tried to pay tribute to the places and the community where I grew up, to those who shaped me, from whom I had distanced myself but who defined me, even through opposition.* (Adam, 2012, p.390) The author emphasizes in interviews his loyalty to his place of origin: *"I'm also the first to claim my loyalty to that place, to that community, by dedicating all my books to people who come from that world"* (Busnel, 2012).

Olivier Adam seeks to understand why the representation of these people in fiction struggles to find its place in literary production or is often tainted by "condescension" (Busnel, 2012). He believes that this issue is primarily due to the small number of writers who come from these backgrounds, and that even among this small group, some adopt attitudes toward the environment they "escaped" from that lead them to reproduce the discourse of the collective imaginary:

This way of doing things can be explained quite simply: most writers do not come from those places, so they don't know them. As for the few writers who do, they have built themselves by rejecting the life they consider banal, mediocre, conventional, which leads them to adopt a rather strong irony. This is not a criticism, but an observation (Busnel, 2012).

Paul, his character, while he has also left his original environment, does not reject it as strongly but finds himself in the delicate position of transfuge (classe defector): *"I always felt so bad, dragging along my old complexes as a working-class suburban kid that nothing could ever heal, forever carrying that feeling of belonging to another race, as Annie Ernaux so perfectly described"* (Adam, 2012, p. 453).

He provides an example of a journalist, also a *transfuge* who reproduces the condescending attitude of the dominant discourse toward the people from her original background when she critiques the way he portrayed one of his characters, finding her too intelligent to be "real":

There was, in particular, this woman who once wrote about one of my novels, claiming it wasn't believable because I had given my heroine—an unemployed cashier, married to a bus driver, living in Calais, and raised in a public housing project—'thoughts, a clarity of mind, and

an intelligence incompatible with her background.'... The funniest part was that this woman herself came from the banlieues and the middle class. In such matters, *transfuges* were sometimes the most zealous (p. 451).

The narrator's project, which is also that of the author, is essentially democratic and therefore "political"—a dimension of his fiction that Adam himself asserts: "*Writing books cannot simply be the result of wherever your steps lead you; you have to force the gaze. It is both a literary and political endeavor.*" The author takes it upon himself to bring into fiction those he calls the "*underrepresented.*" (TF1Info, 2014)

A similar perspective is found with Mahir Guven, who emphasizes in an interview that "*in the artistic space, part of the population doesn't exist.*" (Kamissoko, 2022) Like Adam, Guven believes that people like those he depicts in his novel, of working-class and immigrant origins, are not in control of the narrative produced about them, and his first novel, *Grand frère*, aims to address this issue:

I was also fed up with people talking about those from working-class and immigrant backgrounds in terms they didn't define themselves. I wanted to speak about the inner conflicts of a guy from the banlieue facing his own social mobility, especially when he confronts a world that isn't originally his (Saint-Louis, 2018).

The narrator of this novel, Azad, becomes the spokesperson for this approach when he argues that too many people, even those who, like academics, hold a position of scientific legitimacy, appropriate the discourse on the banlieue, while it is impossible to understand its dynamics without coming from it. He contends that their narrative lacks realism:

And when you're not in it, it's not so easy to really understand it. You can't just adjust the antenna or rotate the satellite dish to capture the ambience. You have to feel the vibe, all the way deep in your gut, to really understand the ins and outs of life here. Sometimes I hear debates about our hood on the radio, not between politicians or journalists but decent guys, like university professors. But even they just say useless stuff; it's like someone talking about the jungle—the lions and the underbrush—without having been there. Any brother from around here who heard them would immediately call bullshit. You don't become a banlieusard on the benches of a lecture hall (Guven, 2019, p. 39)

The author's approach is not solely sociological or political; it is also aesthetic, as he clearly states that his project is to portray the lives of the banlieue residents in their beauty, and not just through the sociological lens of hardship and misery:

I believe that all human beings are equal. When they come out of their mother's womb, they don't choose the context in which they're born. We owe them all the same respect. Yet, in the artistic space, part of the population doesn't exist. They are never paid tribute to, or if they are, it's with condescension. Their miseries are told. I wanted to make these characters beautiful. (...) I also try to rely on the real to tell the stories of people's lives and confront society with its excesses and injustices. That's all. I don't go much further than that (Kamissoko, 2022).

This approach is also found in the work of filmmaker Alice Diop, who creates films and documentaries about the banlieue, and in the writings of Pierre Bergounioux, whose works pay tribute to another aspect of society overlooked by the literary field: rural French provinces. Alice Diop reveals in her documentary *Nous* that her films and documentaries express a particular goal: "to leave a trace, to give an existence, to preserve the existence of small lives that would have otherwise disappeared if I hadn't filmed them" (Diop, 2020). Pierre Bergounioux beautifully and poetically highlights their shared approach:

We dare to claim the ambition of pulling from the shadows those who lived, existed, without ever finding a trace, a reflection of themselves or their days on the pages of books or in the images that flicker across a screen (Diop, 2020).

REALIST TECHNIQUES IN THE NOVELS

The "trial" of the realist approach in the 20th century led to a renewal of form among authors seeking to reconnect their prose with social reality. The distinctive nature of these new forms has been analyzed in the doctoral thesis from which this article is derived. Some of these analyses will be synthesized in this section.

The authors of the works in this corpus differ from their predecessors in terms of the scope of their subject matter: they do not claim to present society from a global or generalized perspective, but rather aim to shed light on a part of society that they know intimately or from which they themselves come.

Les Belles Âmes (The Beautiful Souls)

Les belles Âmes is the novel in the corpus with the most significant and transgressive narrative features. In this novel, the author entrusts the narration to a mischievous and ironic narrator who plays with the conventions of realist fiction and the reader's expectations. This polyphonic narrative gives voice to a range of characters but blurs the modes of enunciation, leaving the reader uncertain about the identity of the narrating instance that expresses or thinks the statements reported by the narrator.

The reader is thus forced into a playful ("ludique") yet sometimes laborious reading, as they often do not know who is thinking or speaking. This narrator, too involved in the story to be considered a "good" narrator in the conventional sense of realist fiction, has a unique relationship with her characters, openly admitting that she created them entirely: "*He is the only one on this earth, aside from me who invented him, to find him of any interest*" (Salvayre, 2000, p. 19). Frequently employing the technique of metalepsis, which Genette defines as "*the manipulation—at least figurative, but sometimes fictional—of the particular causal relationship that connects, in one direction or another, the author to their work, or more broadly, the producer of a representation to the representation itself*", (Genette, 2004, p. 8) she comments on the structure of her story, and judges the behavior of her characters.

She uses one of her functions as a narrator, the *communicative function*, to explicitly comment on one of her other functions, the *directing one*:

We will follow the evolution of her inner wanderings while trying to respect the narrative mode, namely: continuous progression of events, interspersed with twists and turns designed to keep the reader on the edge of their seat, and a final happy ending, followed by a long silence (p.119).

However, she ultimately does not keep her promises and ends the story in a way that neither corresponds to what she announced nor to the expectations of the reader, which she anticipates (and appears not to be overly concerned about):

This is not the way to end a novel, I can already hear the complaints. The bus has broken down in the middle of a highway rest stop. Mr. Boiffard stifles a yawn. His wife nags him. Julien Flauchet is slumped over. Lafeuillade, more dead than alive. And everyone else, completely lost. As for a happy ending, it's a bust! (p. 156).

She openly admits to being overwhelmed (and even “*bothered*”) by some of her characters' behaviors, as in this example where Vulpius, the bus driver, deviates from what she had planned for him and from the expectation of verisimilitude she claims to value:

In defiance of all verisimilitude, the driver Vulpius made his irrevocable decision in record time. And here I was, hoping for debates, perplexities, extraordinary twists, heart-pounding suspense, and a few dramatic turns to ensure that this novel would captivate its readers—now I find myself quite bothered (p. 119).

This metaleptic confession belongs, according to Gérard Genette, to a topos that has become widely used: that of a creator with diminished authority, whose characters are granted greater freedom, as Genette explains:

This mode, or sub-mode, which will now concern us, obviously corresponds better to our—let’s say, romantic, post-romantic, modern, postmodern—conception of creation, which readily grants it a certain liberty, and to its creatures, a capacity for autonomy that the classical ethos, more grounded or more timid, scarcely envisioned: this can be seen, for example, in the now commonplace topos of novel characters gradually escaping the authority of their creator, and more broadly of the work exerting influence back on the artist (Genette, 2024, p. 17).

These elements, which clearly transgress the realist codes based on the illusion of reality, lead the reader to abandon the “*willing suspension of disbelief*” required by the reading of a realist novel, and to adopt a different reading stance—what Genette calls “*a playful simulation of credulity*” (p. 16).

The use of these narrative techniques corresponds to what Genette describes as a “*metaleptic fiction*,” a narrative where the use of metalepsis is no longer anecdotal but reflects a general tendency that alters the reader's experience:

The reader, who is assigned an obviously impossible role, cannot grant it their belief: fiction, certainly, but fiction of a fantastic or marvelous type, which can hardly expect a full and complete suspension of disbelief, but only a playful simulation of credulity (p. 16).

Lydie Salvayre's work is neither fantastic nor marvelous, but it borders on the verisimilitude and is “offbeat”. It thus belongs to a tradition, as this type of narrator existed in the works of Diderot, Sterne and Scarron according to Genette (2004), yet it renews that tradition by employing it to represent life in the banlieue, through a

very specific use of irony and polyphony. The main goal of this polyphony is to reveal how the dominant discourse influences the way the characters express themselves, regardless of their social class. Indeed, the novel's characters—whether the bourgeois tourists, including a teacher, a journalist, a writer, and a business owner, or the three residents of the “cite”: Jason, the group's “vibe manager”; Olympe, his girlfriend and a garment presser; and Vulpius, the driver—are all subject to “*asphyxiation*,” and to “*conditioning*.” Their speech is, in fact, a “*language without speech*,” making them, according to Lydie Salvayre, beings who are “*spoken*” rather than “*speaking*”:

They are spoken through the voices of newspapers, the voice of public opinion, the voice of prejudice, the predatory voice of advertisements and 24-hour news that bombards them from morning to night, in short, the voice of the dominant discourse that flows from those perfect stupefiers that the media can be. They are especially spoken through the voice of economic discourse that pours over their brains in tons and poisons them. Even love is spoken through the words of economic discourse. And art. And culture too. Gone are lyricism and intimate eloquence! Gone is the singular voice! Gone is literature. We express ourselves through stereotypes. Or we shut up (Salvayre, 2021, p. 203).

Each character, indeed, reproduces the clichés and stereotypes of their social class, and, according to researcher Anne-Marie Paillet, the narrator does not take sides among these different opinions: “*By opposing these popular and bourgeois viewpoints, the author remains neutral: irony sends them back-to-back, merely highlighting the social divide*” (Paillet, 2013, p. 147).

The narrator employs all the different types of reported speech, as outlined in the scale proposed by linguist Dominique Maingueneau, who ranks them according to their degree of mimesis, from the most to the least mimetic: narrated speech, indirect speech, lexically contaminated indirect speech or with textual islands, free indirect speech, and direct speech (Maingueneau, 2020, p. 239). However, her preferred method is free indirect speech, which is particularly suited to her approach since, as Maingueneau notes, it is “*especially used for clichés, which are easily identifiable and spontaneously attributed to a voice other than that of the narrator*” (p. 225).

However, the most frequently used mode in the narration is free indirect speech, which, according to Maingueneau, is “*an original mode of enunciation, which crucially relies on polyphony*” and “*allows two inextricably intertwined 'voices' to be heard: that of the narrator and that of the character*” (p. 227). It also “*enables the subjectivity of*

the quoted speaker to be conveyed while integrating their words into the flow of the narration" (p. 231).

Polyphony, as well as the irony—based on feigned agreement and distance, according to Anne-Marie Paillet (Paillet, 2013, p.147) —can be fully felt in this passage where the narrator reports Olympe's response to the guide's question about the scars on her wrist. Several enunciators seem to blend in this passage: Olympe, the narrator, but also the 'commerce experts' mentioned in the passage. One can also note the mixture of registers, reflecting these different enunciators, with the use of a more formal register—"evade the question," "serious detriment," "disrupt the sales process"—and a more colloquial one—"stupid thing", "nice ass," "suppl".

And Olympe can't evade the question, though she's tempted to for a few seconds. Olympe made that stupid thing a year ago, when Jason cheated on her with Juliette, who is better than her in every way: she lives in a house and dresses in Morgan. Her scars caused her a serious detriment when she was looking for a job as a saleswoman. Scars don't look good—that's what Olympe has come to understand. They disrupt the normal flow of sales, according to commerce experts, who, on the other hand, say that a nice set of jewelry and good makeup can greatly enhance the process. A nice ass is obviously a suppl. bonus. Often irresistible, it must be acknowledged (Salvayre, 2000, p. 91).

The narrative transgressions of the realist pact, the improbable and comical situations, irony, and polyphony in Lydie Salvayre's *Les belles Âmes* propose a new form of realism, applied to the reality of the banlieue, with its engaged dimension evident in the discourse of both the narrator and the author.

Les Lisières (The Edges)

In *Les Lisières* by Olivier Adam, the narrator is a second self of the author, a "literary double". Because of the use of an extradiegetic-homodiegetic narrator the perspective employed is and should be internal focalization. In his previous novels, the author also used internal focalization even when his narrators were not his doubles, putting himself in the shoes of his characters, so to speak. In an interview, the author explained his preference for this narrative mode, stating that it is the best way to understand his characters and to be on the right level, what he calls "being the seismograph of the character's inner states":

And then there is the adventure of not being a mere observer looking at others, a 'he,' but of engaging in life, living lives other

than one's own. For me, it's also a way of being at the right height, not placing myself above. I need to be one with my character (Busnel, 2012).

The question of autobiography arises with this novel due to the similarities between the narrator and the author, but one cannot use this term for a novel that does not present the homonymy between author, narrator, and main character required to consider a work autobiographical. Moreover, the author argues that just because a book is autobiographical does not make it truer: "*For me, the injunction of a strict autobiographical pact is not the most reliable path to creating strong and truthful books.*" (Busnel, 2012)

Indeed, Olivier Adam's double resembles him a great deal: physically, the narrator's description corresponds to photographs of the author—"Breton features" and "*the build of a retired rugby player*" (Adam, 2012, p.200). Their lives share several common points: their profession (both are novelists and screenwriters), their family (married and fathers of a daughter and a son), their origins (from the southern banlieue of Paris), their passions (cultural, musical, literary, for Japan), and even the reception of their works in the literary field. There are also differences: Paul is the son of a worker, Olivier Adam is the son of a bank employee; Paul has only one brother (and a secret deceased twin), while Adam has two brothers; Paul's wife is a nurse and has left him, whereas Adam's wife is a writer and they are still together.

The tradition of the literary double is not new, and the author views its use as a tool he would not want to do without, as it allows him to combine the best of both worlds—lived experience and fiction—which do not necessarily exclude one another:

A book that is not based on experience, on lived emotions, seems to me to be pointless and disconnected. And a book that forgoes the fictional adventure, the way in which you can extend the narrative, universalize it, collectivize it, politicize it by twisting and exaggerating certain things and doing other things, such a book seems equally pointless and disconnected to me (Busnel, 2012).

The narrator's (and the author's) goal is also to create "*a truer portrait of ourselves than social life allows,*" through the filter of a fictional self (Adam, 2012, p. 254-255). Yet, in practice, Paul realizes that this approach does not work, as the books "*erased no misunderstandings, clarified no contours, and drew nothing clearer or more accurate*" (p. 254) neither for those close to the author nor for unknown readers. For the latter, too, the self does not reveal itself as the narrator might hope

because “they filled in the gaps, connected the pieces, and invested in the blanks” (p. 254). In fact, it is the reader’s primary role to invest in the text, a “lazy machine,” according to Umberto Eco, and a “fabric of blank spaces, interstices to be filled in, which the one who wrote it anticipated would be completed” (Eco, 1985, p. 66-67). Paul thus comes to understand what every writer, not just one using self-writing, realizes when faced with readers’ interpretations: every reader appropriates the text and draws conclusions or insights that suit them. The narrator’s conclusion regarding the fictionalization of the self is not positive: “in the end, no one ever truly knew who you were, and misunderstanding and incomprehension persisted at every level” (Adam, 2012, p. 255).

Why, then, persist on this path? According to the narrator and the author, this path serves several functions. The first is the desire to scrutinize one’s own existence, one’s own personality, to analyze oneself as an author would analyze a character, with some distance, to understand one’s motivations. A quote used by the publisher on the book’s cover reflects this desire: “The only thing that intrigued me was to understand the reasons for this distance” (p. 498). When placed in context, this quote refers to the narrator’s reflections following his mother’s death, as he tries to understand why he is not as devastated by the loss as he should be. He realizes that he often feels disconnected from the reality of his own life and that he feels less when he experiences something than when he encounters the same situation in fiction.

He also understands that this detachment stems from the growing distance between him and his family. While it may be too late to bridge this gap, he still wants to analyze it to understand it. This approach is similar to that of Annie Ernaux, whom Adam frequently cites as an inspiration, but while Ernaux employs an auto-socio-biographical approach in her works (notably *La Place*), Adam introduces a filter, not directly describing his own life. Moreover, certain events described by Adam, such as his divorce or his mother’s death, had not yet occurred in his life. It is as if he uses self-narration by projecting a character similar to himself, like a twin, into a simulation, putting him through certain trials and analyzing the results of this experiment. This approach makes sense because narrativizing the subject is what allows one to truly understand it, as noted by Aron Kibedi Varga, and Olivier Adam seems to apply this logic to his narrativized and fictional self:

One can only know the subject through narration; a character (real or fictional) never presents itself 'as it is,' but is constituted through the countless stories it experiences. The subject remains

unknowable as long as one tries to define it outside of time and discourse; however, it becomes known if one accepts seeing it gradually emerge through the succession of its narratives" (Varga, 1990, p. 16).

Another function we identify is the autobiographical temptation to retrospectively examine one's life, and when narrating it, to select certain events and assign them a significance they may not have had, creating correlations and causalities to justify or give meaning, in hindsight, to certain choices or behaviors. The narrator is aware of this and calls it "*rearranging things to fit*," ("*réarranger les choses à sa sauce*") for which he is an expert: "*I spent my life trying to make events coincide that had nothing to do with each other, hoping to find some hidden meaning, some logic, however obscure, even invented*" (Adam, 2012, p. 477).

However, the function that seems most important in terms of realism is that this narrative approach allows for a different kind of representation of reality, one that undergoes the refracting process of the narrator/author's consciousness. The novel is a monologue, but despite its form, it is dialogic and polyphonic because the narrator gives voice to many characters, most of the time preserving their exact words through the use of direct speech. These characters, inspired by real people, thus gain access to the novel and can express themselves, with the narrator acting as an intermediary or medium who transmits their discourse and refracts reality.

This can be described as 'subjective realism,' and what makes it innovative is maybe not its form but its engaged use, in the service of representing the underrepresented. While some may label such self narration approaches narcissistic, it is here, in fact, a sign of narrative modesty, as the author seems to adapt Protagoras' formula: "*the fictional self is the measure of all things.*" This assumed 'subjectivism' allows the author to attempt to understand human reality—his own and that of his characters—and thus to communicate his human and social discoveries.

Grand frère (Older brother)

Mahir Guven's novel presents characteristics that also indicates a new form of realism. As previously mentioned, this novel aims to portray a certain youth from the banlieue, but it does so through innovative techniques and adopts an engaged approach. Beyond narration, it is the use of a sociolect, called *Français Contemporain des Cités* (Contemporary Urban French) that contributes to what we call linguistic hyperrealism.

The novel requires a thoughtful reading—and narratological analysis—since it contains traps to challenge the reader's credulity. Upon first reading and before the epilogue, the novel presents a narrative entrusted to two narrators, two brothers who intervene on the same level, even though the main focus is on the one referenced in the title, the older brother. Both narrators begin their story at a certain point in their shared history, leading to a convergence in the present. However, this point of convergence is not final as expected as it is ultimately found in the epilogue, a crucial element of the novel's paratext, as it provides the true resolution, not only overturning the previous ending but also the entire content of the narrative.

The possibility of such a final twist is hinted at throughout the novel via clues that the narrator has scattered along the way, signaling to the reader that he is an unreliable narrator. These clues take the form of what the author calls "Easter eggs" in an interview, which serve a dual purpose. The author claims to have hidden around fifty Easter eggs in the novel, primarily as references to popular culture (Güven, 2019).

Easter eggs belong to the world of video games, where they represent hidden elements that allow players to unlock actions or aspects parallel to the main storyline. Mahir Güven adds a playful touch of freshness to the concept of intertextuality through this idea. Some of these Easter eggs are more or less obvious (depending, of course, on the reader's cultural background, although they do not necessarily require literary expertise) and do not serve a specific function, while others point toward certain elements of the novel's central mystery: Has the younger brother returned?

The older brother, who believes he saw him getting off a bus while he was at the bus station, is not sure until the younger brother shows up at his place in the middle of the night. Azad, a Uber driver, happens to be in the right place at the right time when he drops off a certain "H. Melville" at the station. It is from this Easter egg that the reader should start questioning, just as the narrator does, the veracity of this vision. But the narrator offers several reasons to doubt: he smokes too much weed, he likes to make up stories to pass the time... We also learn that he was diagnosed with schizophrenia by an army doctor after one of his "delusions" led to the loss of a soldier.

Moreover, the reader is distracted from their initial quest for truth when a second mystery arises: Has the younger brother returned to plan a terrorist attack in Paris? Just when the reader thinks they have untangled fact from fiction and discovered that Hakim only pretended to plan an attack in order to fake his death

and escape the police and his former jihadist comrades, the carefully constructed narrative collapses a few pages later. The epilogue reveals that the entire novel, starting from the supposed return of the brother, is actually the product of a meeting between Azad and a publisher who asks him to write a book in which his brother returns. Thus, Azad grants himself the happy ending that his brother's absence had denied him, while also leading the reader astray. The author, meanwhile, playfully introduces a *mise en abyme* of autofiction, as he portrays a narrator who claims to be writing autofiction and who presents himself as the author of the novel in a fictional epilogue.

The use of *Français Contemporain des Cités* (FCC) a term employed by sociolinguists to describe the sociolect spoken by young people in the banlieue, contributes to the novel's realistic function. But there are several risks inherent in using slang in a literary work, particularly this sociolect. The first risk is that the work might "age poorly," meaning it could lose its relevance over time, as FCC evolves rapidly and the terms used have a variable lifespan. The second risk is that readers unfamiliar with this sociolect might struggle to read and understand the novel, and it is with this risk in mind that the author added a glossary at the end of the book, containing nearly 150 words not found in standard dictionaries. Another risk is that the novel might "travel poorly," meaning that translating it could be too difficult due to the use of FCC, and even if it were translated, the work's "essence" might not be fully preserved.

A final risk, as Flaubert pointed out to Huysmans in a letter criticizing the excessive use of slang in *Les Sœurs Vatard*, is that it might "offend" the reader and "spoil [their] pleasure":

The core of your style, its very substance, is solid. But I find you too modest for not believing in it. Why reinforce it with energetic and often coarse expressions? When it is the author speaking, why do you speak like your characters? Note that by doing so, you weaken the idiom of your characters. It is no harm if I don't understand a phrase used by a Parisian thug. If you find this phrase typical and indispensable, I'll defer and blame my ignorance. But when the writer uses a heap of words that aren't found in any dictionary, I have the right to revolt against him. Because you offend me, you spoil my pleasure (Flaubert, 1879).

Flaubert understood the use of slang for characters but disapproved of its use by the narrator. However, the words he claims not to have found in dictionaries (*maboule*, *poivrots*, *bibines*, *godinette*, *du tape à l'œil*) now belong to the familiar

register of the French language, and this may be the fate that awaits FCC terms once they are “canonized” by their literary representation.

The author dares to take all these risks, and this allows him not only, as he intends, to honor the language of the people from the banlieue—“*The idea is also to pay tribute to the people. When you write in a language they use daily, you canonize that language, you ennoble it*” (Kamissoko, 2022)—but also to create this aspect of linguistic hyperrealism, for there is no doubt that if the narrators in this novel had existed, this is precisely how they would have spoken.

Conclusion

This article has attempted to answer the following questions: What form does the representation of the banlieues imaginary take in contemporary French literature, and what position does it occupy within the literary field? Can we speak of a new form of mimesis of reality?

The article has demonstrated that it is possible to speak of a new contemporary realism focused on the representation of the French banlieue. The authors of the novels in the corpus offer a new form of literary realism that does not replicate the techniques of traditional realism and reflects the questioning of the validity of a literary project representing society—a concern that marked the 20th century.

Several differences can be noted: firstly, the notions of verisimilitude and truth no longer intersect in the same way in these novels, each of which plays with this convention in its own manner. Lydie Salvayre, in her fable of the real, presents a narrator/author who seems to believe in the reality of the characters she created, while also playing with the reader's expectations of verisimilitude. Olivier Adam conceals the reality of his own life behind that of his double yet believes this is how it will be fully revealed in its truth. As for Mahir Guven, he writes a novel in which the reader must solve the riddles by picking up clues throughout the pages, only to be confronted with a surprising final twist, even if they had paid attention to the signals given by the narrator.

The suspension of disbelief is no longer required: these works demand a playful or distanced reading, as they challenge the conventions of the realist “rulebook.” According to Philippe Hamon, this rulebook notably included “*a very pedagogical intent to convey readable and coherent information, aiming to eliminate any obscurity*” (Hamon, 2015, p. 119). These novels do not have a didactic goal, but rather social and political aims, and they do not seek to simplify or offer coherence to their readers.

On the contrary, the reading experience they provide is different, requiring the reader to untangle certain confusions: the blurring of fiction and reality in Adam's work, of enunciation in Salvayre's, and of hidden truths behind the riddles in Guven's.

Furthermore, these novels, unlike those of their predecessors, do not claim to position themselves above their characters, and they embrace their subjectivity, which recalls the attitude that Erich Auerbach identified in modernist novelists such as Woolf, Proust, and Joyce. In his work *Mimesis: The Representation of Reality in Western Literature*, Auerbach noted that "this attitude differs entirely from that of authors who interpret the actions, situations, and characters of their personages with objective assurance, as was the general practice in earlier times" (Auerbach, 2003, p. 410). Indeed, the narrator adopts a hypersubjective stance in Mahir Guven's work, an ironic tone in Lydie Salvayre's, and acts as a "seismograph of the character's inner states" in Olivier Adam's work.

These elements constitute the new form of engaged realism implemented in these novels, which explicitly aim to represent a segment of society—the banlieue—and to give it a place in the literary field. However, the literary field has an ambivalent attitude toward this project: the readership has generally embraced it, judging by the sales of these novels (except *Les Belles Âmes*, which had more modest sales), and the works have been translated to varying extents (into fifteen languages for *Grand frère*, and several for Olivier Adam). These novels have been commented upon by critics, especially journalists (*Les Lisières* and *Grand frère* received significant media coverage, *Les Belles Âmes* less so). *Grand frère* and *Les Lisières* have therefore been commercial successes, which *Les Belles Âmes*—a more discreet work—has not matched. However, Lydie Salvayre's overall production, and this novel in particular, have attracted attention from literary and academic critics, with numerous quality articles and even books dedicated to them. This can be explained not by the individual success of these works, but by the authors' position within the field, which is linked to their legitimacy, as well as their age and seniority in the profession. Lydie Salvayre appears to be the most legitimate of the three, both in terms of accolade (literary prizes) and critical recognition.

The representation of the banlieue imaginary in these works is particularly significant because it allows for the production of a discourse about these areas from individuals who come from or know them well, offering a portrayal that seeks to counter the media and political discourse responsible for stigmatizing the banlieue and constructing a negative collective imaginary around its inhabitants. However,

this representation can only do so much, as literature no longer has the same standing in discourse production as its numerous rivals: television and cinema (long-established), as well as the media and social networks.

References

- Adam, O. (2012). *Les Lisières*. Paris: Flammarion.
- Auerbach, E. (2003). *Mimesis: The representation of reality in Western literature*. New Jersey: Princeton University Press.
- Bon, F. (2004). *Daewoo*. Paris: Fayard.
- Busnel, F. (2012). Olivier Adam: "On se ment beaucoup à soi-même". *L'Express*. Accessed: 21.09.2024, https://www.lexpress.fr/culture/livre/olivier-adam-on-se-ment-beaucoup-a-soi-meme_1153041.html
- Diop, A. (Director). (2022). *Nous* [Film].
- Eco, U. (1985). Lector in fabula: Le rôle du lecteur ou la coopération interprétative dans les textes narratifs. Paris: Grasset.
- Flaubert, G. (1879). Lettre à J. K. Huysmans. *Correspondance*. Accessed: 22.09.2024, <https://flaubert.univrouen.fr/correspondance/correspondance/7-mars-1879-de-gustave-flaubert-%C3%A0-joris-karl-huysmans/>
- Genette, G. (2004). *Métalepse. De la figure à la fiction* [e-book]. Paris: Seuil, Collection Poétique.
- Güven, M. (2017). *Grand frère*. Paris: Philippe Rey.
- Güven, M. (2019). *Older Brother* (T. Kover, Trans.). New-York, Europa Editions.
- Hamon, P. (2015). Un discours contraint. In *Littérature et Réalité*. Paris: Points Essais.
- Horvath, C. (2016). Écrire la banlieue dans les années 2000-2015. In B. Wallon (Ed.), *Banlieues vues d'ailleurs*. Paris: CNRS Éditions.
- James, K. (2008). Banlieusards et fiers de l'être. *À l'ombre du show business* [Album].
- Kamissoko, F. (2022). Lire et écrire, les mythologies de Mahir Güven. Hans et Sandor. Accessed: 22.09.2024, <https://www.hansetsandor.fr/2022/05/lire-et-ecrire-les-mythologies-de-mahir-guven/>
- Kibédi Varga, Á. (1990). Le récit postmoderne. *Littérature*, 77, Situation de la fiction, 3-22. Doi:10.3406/litt.1990.1506

- Maingueneau, D. (2020). *Manuel de linguistique pour les textes littéraires*, Paris: Armand Colin.
- Niang, M.-F. (2019). *Identités françaises: Banlieues, féminités et universalisme*. Boston: Brill.
- Oberti, M., & Guillaume Le Gal, M. (2023). *Analyse comparée et socio-territoriale des émeutes de 2023*. Accessed: 22.09.2024, <https://www.sciencespo.fr/com/news/article-analyse-emeutes-2023-marco-oberti-maela-guillaume-le-gall.pdf>
- Paillet, A.-M. (2013). Frontières du paradoxe argumentatif chez Anne Garreta et Lydie Salvayre. In M. D. Vivero Garcia (Ed.), *Frontières de l'humour* (pp. 147-168). Paris: L'Harmattan.
- Salvayre, L. (2001). *Les belles Âmes*. Paris: Seuil.
- Salvayre, L. (2021). Entre deux rives. In S. Bikialo (Ed.), *Lydie Salvayre* (pp. 199-208). Paris: Garnier. 199-208. Doi: 10.15122/isbn.978-2-406-10563-3.p.0199.
- Saint-Louis. (2018). Mahir Guven: "Je réclame aujourd'hui qu'on puisse choisir soi-même ce qui nous définit". Bondy Blog. Accessed: 22.09.2024, <https://www.bondyblog.fr/culture/mahir-guven-je-reclame-aujourd'hui-quon-puisse-choisir-soi-meme-ce-qui-nous-definit/>
- Schwerdtner, K. (2020). Lydie Salvayre: Écrire pour s'adresser, s'adresser pour écrire?. *Francosphères*, 9, 203-211. Doi:10.3828/franc.2020.17
- TF1Info. (2010). Olivier Adam: "Je n'ai aucun ami parmi les critiques littéraires". TF1Info. Accessed: 22.09.2024, <https://www.tf1info.fr/culture/olivier-adam-je-nai-aucun-ami-parmi-les-critiques-litteraires-1557552.html>
- Wolton, D. (2006). Les médias, qui auraient dû être des accélérateurs... ne l'ont pas été. *MédiaMorphoses*, 17, 70-75.

Summary

French banlieues, the geographical areas surrounding major French cities, are often depicted in both media and literature through images and stereotypes associated with a particularly negative collective imaginary. In contemporary literature, the banlieues also represent a social and geographical space that increasingly draws the attention of both writers and the public. This article aims to address the following questions: What form does the representation of the banlieues' imaginary take in contemporary French literature, and what position does it occupy within the literary field? Can we speak of a new form of mimesis of reality? To explore these questions, three works have been selected from contemporary French literature that represent this imaginary, each written by a different author: Lydie Salvayre's *Les belles Âmes* (2000), Olivier Adam's *Les Lisières* (2012), and Mahir Guven's *Grand frère* (2017). This selection offers a sufficiently diverse range of works and author profiles, providing relevant insights.

The article begins by analyzing the media portrayal of the banlieues in France and the collective imaginary constructed around this space. It then examines how contemporary novels, including those in our corpus, reconnect fictional narratives with social reality by attempting to "heal" from the antinarrativism of modernity. It also addresses the concept of engaged realism present in the three novels, focusing on the question of legitimacy in writing about, for, and on behalf of the banlieues. A final section is dedicated to the techniques of realism in the corpus, through an analysis of these narrative strategies in the three novels. The conclusion summarizes our research and presents observations regarding the presence of a new peri-urban realism in contemporary French literature.

National and international media coverage of the 2005 and 2023 riots has contributed to shaping a collective imaginary on Banlieues, in which the youth are frequently portrayed as "thugs" (in French, *racaille*), a term infamously used by former French President (then Interior Minister) Nicolas Sarkozy, who vowed to "clean them out with a power hose" ("nettoyer au karcher"). The representation of the banlieue in literature by authors who themselves come from these areas or are closely familiar with them from having lived there, and who seek to include this space in cultural representation while giving a voice to its inhabitants, is particularly important for its potential to deconstruct this negative collective imaginary.

The realist approach in literature, which was challenged in the 19th century, faced a crisis of truth and representation that led to the temporary distancing of realist projects from the literary canon. Formalist and structuralist theories, by rejecting the idea that literature could faithfully represent reality—not only due to the instability and elusiveness of the real—declared the autonomy of literature from its referent.

The three novels in the corpus each represent, in different ways, an attempt to reconnect the novel's fiction with social reality. Scholars had already observed a tendency towards a return to reality in French literature beginning in the 2000s, and these novels confirm the presence of a new engaged literary realism focused on representing the French banlieues. "Engaged realism" can be observed on three levels of discourse: within the novel itself, through the words of the narrators and characters; through the writers' comments in interviews and discussions about their works; and through their reception by the public and by journalistic and academic critiques. The authors of these works differ from their predecessors in terms of the scope of their subject matter: they do not claim to present society from a global or generalized perspective but rather aim to shed light on a part of society they know intimately, or from which they themselves come.

The narrative transgressions of the realist pact, improbable and comical situations, irony, and polyphony in Lydie Salvayre's *Les belles Âmes* propose a new form of realism applied to the reality of the banlieue, with an engaged dimension evident in the discourse of both the narrator and the author.

In Olivier Adam's *Les Lisières*, 'subjective realism' is innovative not so much in its form, but in its engaged use in the service of representing the underrepresented. While some may label such self-narrative approaches as narcissistic, here it is in fact a sign of narrative modesty, as the author seems to adapt Protagoras' formula: "the fictional self is the measure of all things." This assumed subjectivism allows the author to attempt to understand human reality—his own and that of his characters—and to communicate his human and social discoveries.

Mahir Guven's *Grand frère* also presents characteristics that suggest a new form of realism. This novel aims to portray a certain youth from the banlieue but does so through innovative techniques and adopts an engaged approach. Beyond narration, the use of a sociolect, called *Français Contemporain des Cités* (Contemporary Urban French), contributes to what we call linguistic hyperrealism.

This article demonstrates that it is possible to speak of a new contemporary realism focused on the representation of the French banlieue. The authors of the novels in the corpus offer a new form of literary realism that does not replicate traditional realist techniques but reflects the questioning of the validity of a literary project representing society—a concern that marked the 20th century. The representation of the banlieue imaginary in these works is particularly significant because it allows for the production of a discourse about these areas by individuals who come from or know them well, offering a portrayal that seeks to counter

the media and political discourse responsible for stigmatizing the banlieue and constructing a negative collective imaginary around its inhabitants.

UŞUR-ŞA-İŞTAR ARŞİVİNDEN KERVAN MASRAFLARINA İLİŞKİN BİR KÜLTEPE TABLETİ

A KÜLTEPE TABLET RELATING TO CARAVAN EXPENSES FROM THE UŞUR-ŞA-İŞTAR ARCHIVE

İrfan ALBAYRAK

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Bölümü,
Sumeroloji Ana Bilim Dalı, irfanalbayrak40@gmail.com

Öz

Bilindiği üzere Asur'dan hareket eden kervanların yükü genellikle çeşitli dokuma ürünleri ve Anadolu krallıklarında tunç yapımında çok ihtiyaç duyulan kalay madeniydi. Kervanlar Anadolu içlerindeki kârum ve wabartum'lara ulaşmak için karşılarına çıkan dağlar, tepeleri ve nehirleri aşmak zorundaydılar. Bin kilometreyi aşan bu zorlu yolculuk sırasında eşek kervanları farklı krallıkların topraklarından geçmek ve taşıdıkları ürünlerin türüne göre çeşitli adlar altında vergiler ödemekle yükümlüydüler. Eldeki mevcut bilgiler tüccar kervanlarının Anadolu'ya üç ayrı güzergâh kullanarak girdiklerini göstermektedir. Yolculuk esnasında, kalay ve tekstil ürünleriyle yüklü kervanların yol boyunca uğradıkları irili ufaklı kasaba ve şehirlerde, yol giderleri ve önceden düzenlenen vadeli alış-verişler ile mal teslimatına ilişkin çok sayıda tutanak düzenlenmiştir. Bu kayıtlar literatürde itinerer (güzergâh) metinleri olarak bilinir ve bunlar eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya'sının tarihi coğrafyası hakkında çok önemli içerikler vermektedir. Asur-Anadolu kentleri arasında ticaret yapan tüccarlardan geriye kalan metinler seyahat bölgelerinin topografyası hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. Çünkü kervan sorumluları ve tüccarlar, yol ve ticaret güvenliği açısından kendilerini tehdit eden herhangi bir olumsuzluk olmadığı sürece güzergâh üzerindeki kentler ve bölge topografyası hakkında belgelere ilave notlar düşmemişlerdir. Zaman zaman nehir ve dağ geçitlerinde yaşanan sıkıntılar, yolların siyasal ve bazı sosyal olaylar nedeniyle kapatılması, kaçakçılığın önlenmesine yönelik tedbirler gibi, tüccarlık faaliyetlerini doğrudan etkileyen süreçler olursa ancak yer, nehir ve dağ adları gibi coğrafi tanımlardan bahsetmişlerdir. Bu makalede ilk kez tanıtılan belge de gerek önceden neşredilmiş belgelerde az geçen yer adlarına sahip olması gerekse kervanın taşıdığı yükün çeşitliliği bakımında ilginç içerikler vermektedir. Kaniş-Kültepe'nin ünlü tüccarlarından Uşur-şa-İstar ailesine ait evde ele geçen bu tabletin, içeriğinde aile üyelerinin isimlerine rastlanmamakla birlikte, aile ile ticari ilişkileri olduğu bilinen Kurara şahıs adını içerdiği için Uşur-şa-İstar aile arşivine ait olduğu söylenebilir.

Abstract

As is well known, the caravans travelling from Assyria were usually loaded with various textile products and tin ore, which was much needed for the production of bronze in the Anatolian kingdoms. The caravans had to cross mountains, hills and rivers to reach the kârum and wabartum in the Anatolian interior. During this arduous journey of more than a thousand kilometres, donkey caravans had to pass through the territories of different kingdoms and pay taxes under various names depending on the type of goods they carried. The available information shows that merchant caravans entered Anatolia by three different routes. During the journey, caravans loaded with tin and textiles stopped in towns and cities along the way, and numerous records were kept of travelling expenses, pre-arranged credit purchases and delivery of goods. These records are known in the literature as itinerary texts, and they provide important insights into the historical geography of ancient Anatolia and Mesopotamia. The texts left behind by the merchants who traded between Assyria and Anatolia do not provide detailed information about the topography of the travelling regions. This is because caravan managers and merchants did not make additional notes about the cities on the route and the topography of the region, unless there was a threat to the safety of the road and trade. From time to time, if there were processes that directly affected the merchant activities such as difficulties at river and mountain passes, closure of roads due to political and social events, and measures to prevent smuggling, they only mentioned geographical descriptions such as place, river and mountain names. A tablet, which is treated for the first time in this article, provides interesting content both in terms of place names, which are rarely mentioned in previously published documents, and in terms of the diversity of the caravan's cargo. This tablet, which was found in the house of the Uşur-şa-İstar family, one of the famous merchants of Kaniş-Kültepe, does not contain the names of the family members, but it can be said that it belongs to the Uşur-şa-İstar family archive because it contains the name of Kurara, who is known to have commercial relations with the family.

Makale Bilgisi

Türü: Araştırma makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Kasım 2024
Kabul edildiği tarih: 9 Aralık 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Research article
Date submitted: 25 November 2024
Date accepted: 9 December 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Kültepe Tabletleri; Uşur-şa-İstar Arşivi; İtinerer Metinler; Kervan

Keywords

Kültepe Tablets; Uşur-şa-İstar's Archive; Itinerer Texts; Caravan

DOI

10.33171/dtcjournal.2024.64.2.25

Giriş

Anadolu'nun MÖ II. binyıl başlarında, Eski Asurlu tüccarlar sayesinde çivi yazısıyla tanıştığı bilinmektedir. Mezopotamya'nın yukarısında, yüksek Anadolu platosuna varmadan, Dicle Nehrinin batısına yaklaşık 90 km mesafede meskûn Asur şehri dönemin en önemli ticaret merkezlerinden birisiydi. Konumu ve idarecilerinin uyguladıkları serbest ticaret politikaları (Larsen, 1976, s. 71-75; Michel, 2009, s. 71-72; Erol, 2015, s. 426-427) nedeniyle bu şehir, hem çeşitli maden ve değerli taşların ithal ve ticareti hem de birçok tekstil ürününün üretim ve pazarlanmasında çağdaşı kentlere göre çok öne çıkan bir kent olmuştur. Asurlu tüccarlar hem ürettikleri hem de ithal ettikleri ticari ürünleri Asur ve çevresinden başlayarak Suriye ve Orta Anadolu içlerine kadar uzanan bir bölgede başarılı bir pazarlama ağı ile yaygınlaştırmışlardır. Eldeki yazılı kaynaklar bu ticari sürecin sivil bir girişim olarak başladığını ve gerektiği hallerde Asur saray çevresinin de doğrudan veya dolaylı olarak bu sürece müdahil olduklarını göstermektedir. Nitekim metinlerde geçen *šarrum* "kral", *waklum* "kral vekili", *DUMU ruba'im* "beyin (kralın) oğlu", *ina ālim^{ki}* Aššur "Asur şehrinde", *ina puhrim ina ālim^{ki}* "şehirdeki toplantıda" ... gibi, yönetici sıfatları ve kurumsal ifadeler, Asur saray idaresinin ticari işleyişe kayıtsız kalmadığının bir yansımasıdır. Diğer taraftan Asur Devletinin Anadolu krallıklarıyla ticari işleyişe yönelik antlaşmalar (Günbattı, 2005, s. 759-784) düzenlemiş olması onların politik ve yönetsel olarak bu ticaret ağını desteklediğinin bir başka kanıtıdır.

Asurlu tüccarların Anadolu'daki girişimlerinin Anadolu krallıklarınca da desteklendiği anlaşılmaktadır. Tüccarların kendi aralarındaki yazışmalar ve *kārum* dairesinin yerel otoritelerle olan ilişkileri, Anadolu krallıklarının bu ticaret sayesinde dönemin stratejik öneme sahip metali olan kalaya ulaştıklarını ortaya koymaktadır. Bunun yanında Anadolu saray ve çevrelerinin Mezopotamya'nın çok çeşit ve kalitede dokuma ürünlerini yine bu ticaret ağı üzerinden elde ettikleri gözlemlenmektedir. Nitekim yerel otoritelerin izinleriyle Asurlu tüccarlar Anadolu'da 30'a yakın ticari merkez kurmuşlardır. Kurulan bu *kārum* ve *wabartum* merkezleri gerek Anadolu içerisindeki gerekse Asur şehri ile olan mal sevkiyatını kara eşek (*imērum šallamum*) kervanlarıyla sağlamaktaydı ve ticari malların nakil süreci hem Asur hem de Anadolu tarafına güvenlik ve vergilendirme kapsamında çeşitli yükümlülükler getirmekteydi (Larsen, 1976, s. 201-218).

Asur'dan hareket eden kervanların yükü genellikle çeşitli dokuma ürünleri (Veenhof, 1972, s. 144 vd.) ve Anadolu krallıklarında tunç elde etmek için çok ihtiyaç duyulan kalay madeniydi. Kervanlar Anadolu içlerindeki *kārum* ve *wabartum*'lara

ulaşmak için, özellikle Anadolu topraklarına girildiğinde Eski Anadolu kentlerine ulaşmak için karşılıklarına çıkan dağları, tepeleri ve nehirleri aşmak zorundaydılar. Bin kilometreyi aşan bu zorlu yolculuk sırasında eşek kervanları farklı krallıkların topraklarından geçmek ve taşıdıkları ürünlerin türüne göre çeşitli adlar altında vergiler ödemekle yükümlüydüler (Bayram, 1993, s. 1-13). Eldeki mevcut bilgiler tüccar kervanlarının Anadolu'ya üç ayrı güzergâh kullanarak girdiklerini göstermektedir (Barjamovic, 2011, s. 76 vd; Michel, 2009, s. 72 (Harita)). Yolculuk esnasında, kalay ve tekstil ürünleriyle yüklü kervanların yol boyunca uğradıkları irili ufaklı kasaba ve şehirlerde, yol giderleri ve önceden düzenlenen vadeli alış-verişler ile mal teslimatına ilişkin çok sayıda tutanak düzenlenmiştir. Bu kayıtlar literatürde *itinerer* (güzergâh) metinleri olarak bilinir ve bunlar eskiçağ Anadolu ve Mezopotamya'sının tarihi coğrafyası hakkında çok önemli içerikler verir. Asur-Anadolu kentleri arasında ticaret yapan tüccarlardan geriye kalan metinler seyahat bölgelerinin topografyası hakkında ayrıntılı bilgi vermezler. Çünkü kervanlar ve tüccarlar, yol ve ticaret güvenliği açısından kendilerini tehdit eden herhangi bir olumsuzluk olmadığı sürece güzergâh üzerindeki kentler ve bölge topografyası hakkında belgelere ilave notlar düşmemişlerdir. Zaman zaman nehir ve dağ geçitlerinde yaşanan sıkıntılar, yolların siyasal ve bazı sosyal olaylar nedeniyle kapatılması, kaçakçılığın önlenmesine yönelik tedbirler gibi, tüccarlık faaliyetlerini doğrudan etkileyen süreçler olursa ancak yer, nehir ve dağ adları gibi coğrafi tanımlardan bahsetmişlerdir.

Burada işlenen Eski Asurca belge 1962 yılı Kültepe kazılarında açığa çıkarılmıştır. Tablet Kültepe kazılarında şimdiye kadar açığa çıkarılan en büyük arşiv olan Uşur-ša-İstar ailesinin arşivine aittir. Tablette kervanın çıkış noktası açık olarak kayıtlı olmasa da taşınan yükün türü ve hareket güzergâhı üstündeki yer adları, kervanın Asur şehrinden yola çıktığına şüphe bırakmamaktadır. Nitekim eğer bir kervanın yükü ağırlıklı olarak kalay ve kumaşlardan oluşuyorsa, çıkış noktasının Asur olduğu doğrudan tahmin edilebilir. Kt n/k 840 kazı envanter numaralı bu tablet öznel bir üslupla kaleme alınmıştır. Dolayısıyla cümle içindeki filler 1. tekil şahıs olarak çekimlendiği için kaydı tutan kimsenin adını kesin olarak belirlemek zordur. Ancak arşiv sahibinin Uşur-ša-İstar ve ailesi olduğu bilgisinden hareketle, bu metni düzenleyen de Uşur-ša-İstar veya onun adına iş takibi yapan bir aile yakını veya tüccar olduğu söylenebilir.

Belge, farklı cins ve miktarlarda bitkisel yağ, deriden yapılmış bazı nesnelere ve kalayın Burullum şehrinde; yine 4 kg'dan fazla kalayın Şirwun kentinde; 9 kg'a yakın kalayın ise depodan ödendiği; fiyatı konusunda Asur'da bir bilginin olmadığı ancak kervan (idaresinin) girişimi ile ederi tespit edilmiş, 40 kadar kalın (metal) çivinin; 1 *kusītum*-kumaşı ile iki ayrı *kaššum*-görevlisine ödenen iyi cins birer litre bitkisel yağın ve son olarak da harcamalardan sonra yaklaşık 39 kg kalayın Asīya ve Kurara adlı kimselere bırakıldığı kaydedildiği sağlam bir tutanaktır.

Kt. n/k 840

- Öy. 1 *i-na ša DUMU Kà-kà-im*
áš-ku-un 1 SĪLA re-èš-tám
 1 SĪLA Ī.GĪŠ DÜG.GA
 3 ší-nu-nu-a-tim
- 5 *ù šà-ḫe-er-tám*
 3 *ma-na* 13 GÍN AN.NA
mì-ma a-nim i-na
Bu-ra-lim áš-ku-un
 9 *ma-na* LÁ 7 GÍN AN.NA
- 10 *i-na Ší-ir-wu-un*
áš-qúl 15 2/3 ma-na = 3 1/3¹ GÍN
 AN.NA
i-na hu²-ur-ša-ni²
- Ak. *áš-qúl 3 1/3 ma-na [AN].=NA*
- 15 *gam-ru-um ša a-lim^{ki}*
- Ay. 40 *sa-am-ru-a-tím / ku-bu-ra-um*
um-ma a-na-ku-ma
ší-im-šu
i-na a-lim^{ki} ú-la i-dí
- 20 *ELLAT^{tum} 5 2/3 ma-na*
ší-im-šu ú-mu-ra-am
 1 *ma-na* 3 GÍN KÛ.BABBAR
mì-ma a-nim i-na
ša Ī-šu-<hi>im il₅-qé-ú (met. DUMU šu im)

- 25 1 TÚG *ku-sí-tám* 7 GÍN KÛ.BABBAR
i-na a-lim^{ki} / aš-ba-at
 1 SÌLA Ì.GİŞ DÛG.GA <ù>
šà-ḥe-er-tám 1 SÌLA Ì.GİŞ DÛG.GA
- Ük. <ù> *šà-ḥe-er-tám / a-na*
- 30 2^{ší-na} *kà-šé-en*
- Sk. 1 GÚ 10 *ma-na* AN.NA *a-šé-er*
gam-ri-a / a-na A-sí-a ù Ku-ra-ra e-zi-ib

Çeviri: ¹⁻⁸⁾Kakkaya'nın oğlunun (sorumluluğundaki kervana) koyduklarım: 1 litre birinci kalite, 1 litre iyi cins bitkisel yağ, 3 (deriden) *šinuntum*-nesnesi ve öteberi, 3 *mina* 12 *šeql* (~1.45 kg) kalay (olmak üzere) bütün bunları Burallum'da koydum. ⁹⁻¹¹⁾9 *mina*'dan 7 *šeql* eksik kalayı (~4.2 kg) Širwun'da tarttım. ¹¹⁻¹⁴⁾15 2/3 *mina* 3 1/3 *šeql* (~8.70 kg) kalayı depomuzdan tarttım. ¹⁴⁻¹⁵⁾3 1/3 *mina* (~1.66 kg) kalay şehrin gideridir. ¹⁶⁻¹⁹⁾40 kalın çivi (kazık için) ben şöyle (söyledim): “onun şehirdeki fiyatı belli değil”. ²⁰⁻²⁴⁾Kervan (idaresi) 5 2/3 *mina*'yı (~2.41 kg) benim için kontrol etti, (buna göre ederi) 1 *mina* 3 *šeql*'dir (~484 gr). Tüm bunları İšūhum²'unkinden aldılar. ²⁵⁻²⁶⁾1 *kusitum*-kumaşını şehirde 7 *šeql* gümüşe elde ettim. ²⁷⁻³²⁾~1 litre iyi cins bitkisel yağ ve öteberiyi, (yine) ~1 litre iyi cins yağ ve öteberiyi 2 *kaššum*-(görevlisi) için; 1 *biltum* 10 *mina* (~39 kg) kalayı harcamalarımın (ardından) Asiya ve Kurara'ya bıraktım.

Açıklamalar:

St. 1) DUMU *Kà-kà-im*: Aynı arşivden n/k 813:5'te *Kà-kà-a* DUMU *A-ba-nim* “Abānum'un oğlu Kakkaya” adlı bir şahıs geçmektedir. Kakkaya herhalde Asur'dan yola çıkan bir kervanın ve taşıdığı ticari yükün sorumluluğunu üstlenmiş kimsedir. Bu isim yine, çeşitli harcama kayıtlarının tutulduğu bir metin olan VS 26, 13:45-46'da kendisine, çıkış vergisi, elbise ve yiyecek masrafları için ödemelerin yapıldığı bir şahıs olarak geçmektedir.

St. 3) *ší-nu-nu-a-tim*: Eski Asurca belgelerde nadiren geçen bu kelime bildiğimiz kadarıyla ikinci defa burada kayıtlıdır. Sözlüklerin deri veya deriden bir nesne olarak adlandırdıkları bu kelime CCT I, 42a metninin 5 ve 11. satırlarında burada işlenen metin kontekstine benzer bir kullanımda, kervan masraflarını kayıt altına almak üzere *itinerer* bir metinde geçmektedir. Her iki metinde de *šahhertum* “küçük şeyler, öteberi” ifadesi ile birlikte geçen *šinunuātum* belki de *šahhertum* “küçük şeyler, öteberi” olarak çevirdiğimiz nesnelere içine konulduğu deriden bir torba olabilir.

St. 10) Ši-ir-wu-un: Tespitlerimize göre bu yer adı Kültepe metinlerinde ikinci defa burada geçmektedir. Daha önce BIN IV, 7:3'te *iš-tù Ši-ir-mu-in* şeklinde karşılaşılan bu eski yerleşim yeri Hahhum kentinden daha doğuda bir yer olarak değerlendirilmiştir. Burada işlediğimiz metinde de Burullum (Günbattı 2002: 86.) kentinden sonra sıralandığını görülmektedir. Kervanın yükünün kalay ve tekstil olması ve Asur'dan Anadolu istikametine doğru şehirlere uğrayarak hareket ettiği öngörüsüyle bu merkezi, Burullum ile Hahhum arasındaki istasyonlardan biri olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu konudaki ayrıntılı çalışma ve tartışmalar için bkz: Barjamoviç 2011: 92; Nashef 1991:108.

St. 14) i-na hu²-ur-ša-ni²: Metnin akışına uygunluk bakımından burada bir yer adı geçeceği beklentimiz dolayısıyla önce bu satırı *Na²-ur-ša-an/n²* şeklinde okumak istedik ancak, belgelerde daha önce geçmiş böyle bir yer adı tespit edemediğimizden ve *ina huršīānim* "depodan, rezervden" ifadesi Eski Asurca masraf belgelerinde sıkça geçtiği için şüpheli olsa da ***i-na hu²-ur-ša-ni²*** olarak değerlendirmeyi uygun buluyoruz.

St. 23-24) i-na ša Ī-šu-<hi>im: Bu satırlarda kayıtlı *i-na ša Ī/DUMU-šu-im* ifadesini esasen bir yer adı ile ilişkilendirmek istesek de burada yazılmış seslere uygun bir yer adı tespit edemediğimiz için bu kısmı şüpheli olarak *i-na ša Ī-šu-<hi>im* şeklinde tamamlamayı uygun buluyoruz. Bilindiği üzere, Kültepe metinleri içerisinde farklı arşivlerde sıkça geçen bir Īšūhum şahıs adı vardır.

St. 30) 2^{šī-na} kà-šé-en: *kaššum* (Günbattı 2002: 86.) kelimesinin -en ekiyle dual yazılışı olarak değerlendiriyoruz. Nitekim kelimenin başında hem rakamla hem de fonetik olarak iki sayısının kaydedildiği görülmektedir. Ayrıca st. 26-30 arasındaki ifadelerden iki *kaššum*-görevlisine aynı miktarlarda ayrı ayrı yapılan bir ödemeden (1 SĪLA Ī.GĪŠ DÜG.GA *šâ-ḫe-er-tám*) bahsedilmesi bu dual yazımın gerekçesi olmalıdır. 2 *kaššum*-görevlisinin metinde geçtiği bağlam (st.27-30) çerçevesinde, eğer özel bir sipariş değilse, tüccarların *kaššum*-görevlilerine nakdi ödemelerin dışında aynı ödemeler de yapabildiklerini göstermektedir.

Sonuç

Eski Asurca belgeler arasında kervan güzergâhları konusunda bilgi veren bir grup *itinerer* metin vardır. Eski Anadolu ve Yukarı Mezopotamya'nın tarihi coğrafyasının araştırılmasında bu belgeler son derece önemlidir. Burada ilk neşri yapılan ve Kültepe'de 1962 yılı kazılarında bulunmuş Kt n/k 840 kazı envanter numaralı belgeyi *itinerer* metin grubuna ilave edilecek yeni bir kervan masraf listesi olarak

değerlendiriyoruz. Kuvvetle muhtemel Uşur-ša-İstar ailesinin arşivine ait olan bu metin, içerdiği nâdir (*Şirwun*) ve az geçen (*Burullum*) yer adları ile sipariş ve ödeme çeşitliliği bakımından dikkat çekicidir. Asur'dan hareket eden bir kervanın önce Burallum'a oradan Şirwun'a geçtiği; yük olarak taşıdığı kalay ve kaliteli bitkisel yağların bir kısmını buralarda bıraktığı belirtilmektedir. Metinde dört ayrı yerde (St. 2,3,27, 28) iyi cins bitkisel yağların (İ.GİŞ DÜG.GA / *reštam*) ve yine uğranılan şehirlerde kimi görevlilere (st. 26-30) teslim edildiği belirtilmektedir. Yağ teslimatlarının bir ön talep mi veya standart ürün satışı üzerine mi gerçekleştiği belli değildir. İ.GİŞ *reštam* / *ṭābam* (birinci kalite / iyi cins) cinsi bitkisel yağlar, gündelik tüketim dışında herhalde cilt sağlığı ve koku elde etmek gibi özel amaçlı olarak da kullanılmış olmalıdır. Nitekim metnin 26-30. satırları arasında, miktar olarak az sayılabilecek birer litre yağın, bir tür idari veya kült görevlisi karşılığında geçen iki ayrı *kaššum*-memuruna bırakılması, bu yağların besin olarak kullanımının dışında işlevlere de sahip olduğunu düşündürmektedir.

Kaynakça

- Bayram, S. (1993). Kültepe Tabletlerinde Geçen Vergiler ve Özellikleri, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 36(1-3), 1-13.
- Erol, H. (2015). Eski Asur Şehir Devletinin Ticari Tekelleşme Politikası. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 34(58), 425-443
- Günbattı, C. (2005). Kültepe'de Bulunmuş İki Antlaşma Metni, *Bellekten*, LXIX(256), 759-784.
- Günbattı, C. (2002). Kültepe'den Kervan Güzergâhlarına Işık Tutan İki Yeni Metin. *ArAn*, 5(1), 71-91.
- Larsen, M. T. (1976). *The Old Assyrian City-State And Its Colonies*. Akademisk Forlag: Copenhagen.
- Michel, C. (2009). The Old Assyrian Trade in the light of Recent Kültepe Archives. *CSMS Journal*, 3, 71-82.
- Şahin, H. A. (2002). Eski Asur ve Anadolu'da Kaššum Görevlisi. *ArAn*, 5(1), 203-212.
- Veenhof, K. R. (1972). *Aspects of Old Assyrian Trade and Its Terminology*, E. J. Brill: Leiden.
- Veenhof-Eidem, K. R. (2008). *Mesopotamia: Old Assyrian Period* (OBO 160/5), Academic Press Fribourg Vandenhoeck & Ruprecht Gottingen.

Summary

The Assyrian Trading Colonies Period is the period in which Assyrian merchants settled in Anatolian cities and engaged in various commercial activities in the early 2nd millennium BC. During this period, the records recorded about the towns where trade caravans passing through on their way between Assyria and Anatolian cities, the goods traded and the purchases made are known as *itinerer* (route) texts in the literature. Among the Old Assyrian documents found, there are a group of *itinerer* texts. The information recorded in such texts is very valuable in terms of gaining information about the historical geography of Anatolia and Mesopotamia. Generally, detailed information such as the names of cities, towns, mountains, and rivers are not given frequently in such texts, but geographical descriptions are also recorded in unusual cases such as road closures, measures taken to prevent smuggling, and adverse events that hinder trade.

The text discussed in this article is an *itinerer* text that contains valuable information because it includes the place names that are rarely mentioned before and the variety of goods in the cargo carried by the caravan. This processed text must belong to the archive of the Uşur-ša-İstar family, one of the well-known merchants of Kültepe. In this document found in the Kültepe excavations in 1962, the starting point of the caravan is not clearly stated, but the cargo carried by the caravan, its route and the place names mentioned on this route indicate that the caravan left the Assyrian city. Because if the majority of the cargo carried by a caravan consists of tin and cloth, it is understood that the starting point of this caravan is Assyria. Since the verbs in this text processed in the article are recorded in the first person singular, it is not clear who wrote it, but since it is known that the owner of the archive is Uşur-ša-İstar and his family, the writer must be either Uşur-ša-İstar or one of his relatives who follows the works. In the text, the loads carried in the caravan include different types and quantities of vegetable oil, some objects made of leather, tin, thick metal nails and *kusitum*-cloth. In addition, the quantities and values of these goods, the names of the people who would receive them and some city names were recorded.

This document with the excavation inventory number Kt n/k 840, which is discussed in the article, has been evaluated as a new caravan expense list. The text is notable for its rare place names such as Şirwun and Burullum, the goods it contains, and the variety of orders and payments.

Kt. n/k 840 Fotoğraflar

TANZİMAT FERMANI'NIN İTALYA'DAKİ YANKILARI: “GAZZETTA PIEMONTESE” ÖRNEĞİ

REFLECTIONS OF THE TANZİMAT EDICT IN ITALY:
THE EXAMPLE OF “GAZZETTA PIEMONTESE”

Consuelo Emilj MALARA

Öğr. Gör., Ankara Üniversitesi, Yabancı Diller Yüksekokulu,
emily.malara46@gmail.com

Mehmet SEYİTDANLIOĞLU

Prof. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
Yakınçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, E-mail adresi,
mehmets@hacettepe.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 23 Nisan 2024
Kabul edildiği tarih: 27 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 23 April 2024
Date accepted: 27 July 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Gülhane Hatt-ı Hümayunu;
Tanzimat, Torino Devlet Arşivi;
İtalyanca

Keywords

Gülhane Hatt-ı Hümayunu;
Tanzimat, The State Archives of
Turin; Italian language

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.26

Öz

Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid (1839-1861) adına 3 Kasım 1839 tarihinde Gülhane Parkı'nda, Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından, yerli ve yabancı konuklar huzurunda ilan edilerek Osmanlı tebaası ve Avrupa kamuoyuna duyurulmuştur. Tanzimat Fermanı, yasal olarak bütün Osmanlı vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliğini teminat altına almış ve resmi olarak Tanzimat Dönemi'ni (1839-1876) başlatmıştır. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa'nın okuduğu Tanzimat Fermanı'nın Fransızca tercümesi, İstanbul'da görev yapan Avrupa devletlerinin diplomatik temsilciliklerine de iletilmiştir. Bu temsilciler arasında bulunan Sardinya Krallığı Maslahatgüzarı Marki Domenico Pareto ise Tanzimat Fermanı'nın bu Fransızca tercümesini Sardinya Dışişleri Bakanı Clemente Solaro della Margherita'ya göndermiştir. İlan edildikten kısa bir süre sonra Tanzimat Fermanı'nın İtalyancaya yapılan çevirisi de Sardinya Krallığı'nun popüler bir haber kaynağı olan Gazzetta Piemontese'nin 27 Kasım 1839 tarihli nüshasının ilk sayfasında yayımlanmıştır. Bu makale, Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya Tanzimat Fermanı'nın İtalyanca tercümesinin Torino Devlet Arşivi'nde bulunan belgeler aracılığıyla tam metnini sunmayı ve Sardinyalı diplomatların bu ferman hakkındaki görüşlerini anlamayı amaçlamaktadır. Ferman'ın İtalyanca olarak yayımlanması, Sardinya Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında pekiştirilmekte olan diplomatik ilişkilerin bir kanıtı olduğu gibi Tanzimat'ın erken döneminde iki devlet arasında örülecek ilişkilerin bir belirtisi olarak görülebilir. Nitekim bu diplomatik ilişkiler 1855 yılında Sardinya Krallığı'nın Kırım Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun yanında katılmasıyla askeri bir ittifak haline gelerek doruğa ulaşmıştır.

Abstract

The Gülhane Hatt-ı Hümayun or Tanzimat Edict was proclaimed in the name of the Sultan Abdülmecid (1839-1861) on 3 November 1839 in Gülhane Park by Mustafa Reşit Pasha, the Ottoman Minister of Foreign Affairs, in the presence of local and foreign guests and announced to the Ottoman subjects and the European public. The Tanzimat Edict legally guaranteed the security of life, property and honour of all Ottoman citizens and officially began the Tanzimat Period (1839-1876). The French translation of the Tanzimat Edict, read by the Minister of Foreign Affairs Mustafa Reşit Pasha, was also sent to the diplomatic missions of the European states in Istanbul. Among these representatives, the Chargé d'Affaires of the Kingdom of Sardinia, Marquis Domenico Pareto, sent this French translation of the Tanzimat Edict to the Sardinian Minister of Foreign Affairs, Clemente Solaro della Margherita. Shortly after its promulgation, an Italian translation of the Tanzimat Edict was published on the front page of the Gazzetta Piemontese, a popular news source in the Kingdom of Sardinia, on 27 November 1839. This article aims to present the full text of the Italian translation of the Gülhane Hatt-ı Hümayunu, or the Edict of Tanzimat, through documents in the Turin State Archive and to understand the views of Sardinian diplomats on this edict. The publication of the Edict in Italian can be seen as evidence of the consolidation of diplomatic relations between the Kingdom of Sardinia and the Ottoman Empire, as well as an indication of the relations that were to be forged between the two states in the early Tanzimat period. As a matter of fact, these diplomatic relations culminated in a military alliance in 1855 when the Kingdom of Sardinia joined the Crimean War on the side of the Ottoman Empire.

Giriş

1. Tanzimat Fermanı

Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya Tanzimat Fermanı, Sultan Abdülmecid (1839-1861) tarafından 3 Kasım 1839 tarihinde ilan edilmiştir. Gülhane Parkı'nda yerli ve yabancı konuklar huzurunda bizzat Osmanlı Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa tarafından okunarak ilan edilen bu ferman, Osmanlı tebaası ve Avrupa kamuoyuna duyurulmuştur (Akyıldız, 2011, s. 1). Ferman, resmi olarak Tanzimat Dönemi'ni (1839-1876) başlatmaktadır. Tanzimat Fermanı, yasal olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun tüm vatandaşlarının can, mal ve namus güvenliğini güvence altına almaktadır (Findley, 2019, s. 44). Tanzimat Fermanı, devlet yapısını reformlarla yenilemeyi, Osmanlı İmparatorluğu'nun bağımsızlığına zarar verme riski taşıyan dış tehditleri azaltmayı ve padişahın gücünü pekiştirmeyi amaçlıyordu. Fermandaki esas unsur, tüm vatandaşların eşitliğinin ve adaletin güvence altına alınmasıdır. Ayrıca ferman, devlet ve vatandaşlar için elzem olan güvenlik ve asayişin, kanunlara tam riayet edilmesi ile sağlanabileceğini ifade etmekteydi (Reinkowski, 2017; Yavuz, 1940; Brisku, 2017).

Yunan İsyanının çıkması, akabinde Yunanistan'ın bağımsızlığını kazanması, Rusya'nın Osmanlı İmparatorluğu üzerinde gittikçe artan baskıları ve bir Osmanlı eyaleti olan Mısır'da ortaya çıkan sorunlar, Osmanlı Devleti'nin egemenliğini ve otoritesini giderek zayıflatmıştır. Bu hususlar, 19. yüzyıl diplomasisinde Avrupa başkentleri tarafından 'Şark Meselesi' (Doğu Sorunu) olarak tanımlanmıştır. Bu durum, Osmanlı İmparatorluğu'nun kendi iç istikrarı kadar tüm Avrupa'nın istikrarı için de ciddi bir sorun teşkil etmekteydi. Böyle bir uluslararası kriz ortamında Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı ile Osmanlı İmparatorluğu'nun yapacağı reformları uygulama konusundaki kararlılığını göstermek istemekteydi. Temel amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun istikrarını sağlamak, mali koşullarını iyileştirmek ve imparatorluğun 'Avrupa Ahengi' sistemine (Concert of Europe) girmesini sağlamaktı. Bu durum elbette Avrupalı güçlerin Osmanlı İmparatorluğu'na olumlu bakmasına ve Mısır sorununu padişah lehine değerlendirmesine yol açacaktı.

Tanzimat Fermanı'nın amacı tebaanın temel haklarını garanti altına alarak koşullarını iyileştirmektir. Fermanın temel prensibi ise güvenliktir. Yani, yasalara saygı yoluyla can, mal ve namus güvenliğini garanti altına almayı amaç edinmiştir. Yasalara saygı, devlet içinde güvenliği garanti altına alacak ve hem sultanın hem de merkezi iktidarın gücünü ve otoritesini güçlendirecekti.

Güvenlik ihtiyacı, imparatorluğun içindeki ve dışındaki koşullardan kaynaklanıyordu. (İnalçık, H., M. Seyitdanlıoğlu, 2015, s. 13-16). Ferman'ın ilk paragrafı, Osmanlı Devleti'ndeki koşulların bozulmasına yol açan durumun yasalara uyulmamasından kaynaklandığını vurgulamaktadır. Sonuç olarak, ancak kanunların yeniden tesis edilmesi ve bunlara uyulmasıyla Osmanlı Devleti'ne barış ve güvenlik geri gelebilirdi. Tarihçi Brisku'nun da iddia ettiği gibi, Mustafa Reşit Paşa, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa ile uyumlu olabilmelerini sağlamak amacıyla Avrupa'nın dikkatini çekmek için Tanzimat Fermanı'nı kullanmıştır (Adrian Brisku, 2017, s. 61). Aslında, Avrupalı güçlere hem yerli hem de yabancı kökenli tebaalarının koşullarını iyileştirme ve reform yapma iradesini göstermek önemliydi. İyileştirilmiş koşullar genel ekonomik koşulların da iyileşmesine yol açacak ve ticaret için güvenlik sağlayacaktı

2. Tanzimat Fermanı İle İlgili İtalyan Dilinde Kaynakça

Osmanlı İmparatorluğu hakkındaki literatürün hacmi ve yayımlanan tüm eserlerin mümkün olan en kapsamlı şekilde incelenmesi ve İtalya'daki Türk tarihçiliğinin ayrıntılı bir şekilde tanımlanması oldukça zordur.

Osmanlı Tarihi profesörü ve akademisyen Maria Pia Pedani *Note di Storiografia sull'Impero Ottomano (Osmanlı İmparatorluğu Hakkındaki Tarih Yazımı Üzerine Notlar)* başlıklı makalesinde, 20. yüzyılın ilk yarısında hem Avrupa'da hem de İtalya'da Osmanlı İmparatorluğu ile ilgilenen çok az sayıda tarihçi olduğuna dikkat çekmiştir. Pedani'ye göre İtalya'da uzun yıllar boyunca sadece Doğu dilleri ile ilgilenen bilim insanları ve araştırmacılar Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ile ilgilenmişlerdir (Pedani, 2015, s. 448). Osmanlı tarihi çalışmalarına önemli katkılarda bulunan bu oryantalistler ve dil bilimciler arasında Ettore Rossi ve Alessio Bombaci gibi isimler öne çıkmaktadır.

Türkiye'de de tanınan İtalyan Türkolog Ettore Rossi (1894- 1955), İtalyan ve Avrupalı tarihçiler arasında en çok ilgi uyandıran tarafın siyasi tarih olduğunu ve bununla bağlantılı olarak da Osmanlı İmparatorluğu'nun Asya'dan Avrupa'ya yayılan büyük bir devlet olarak tarih sahnesine çıktığını belirtir. Coğrafi ve siyasi nedenlerden dolayı İtalya ile Anadolu Yarımadası arasında eski çağlardan beri ilişkiler bulunsa da İtalyan tarihçiler özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluşu, Osmanlı'nın gelenekleri, dini ve yaşam tarzıyla ilgilenmiştir. Dahası, 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar birçok kitapta Türklerin kökenleri ve Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ele alınmıştır. (Ettore Rossi, 1926, s. 443). Ayrıca, Ettore Rossi gibi

akademisyenler için Venedik kaynakları oldukça önemlidir ve bu kaynaklar birçok tarihinin Osmanlı İmparatorluğu'na ilgi duymasına neden olmuştur.

Avrupa'da ve özellikle İtalya'da Joseph Von Hammer-Purgstall ve Ranke gibi akademisyenler ise Osmanlı tarih yazımının oluşmasında çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu tarihçiler, hem Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi ile ilgilenmişler, hem de Osmanlılar üzerine eserler yazmışlardır. Ayrıca bu tarihçiler, Venedik arşivinde bulunan belgeleri önemli birer kaynak olarak görüp eserlerinde kullanmışlardır (Pedani, 2015, s. 450).

İtalya ve genel olarak Avrupa'daki Osmanlı Tarihi için Joseph Von Hammer-Purgstall, Ranke, Gubernatis ve Babinger'in çalışmaları kaynak oluşturabilecek önemli eserler olarak kabul edilmektedir. 1900'lerin ortalarından sonlarına doğru, Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihi üzerine yapılan çalışmalara ilgi artmış ve akademisyenler bu alanda giderek daha fazla uzmanlaşmışlardır. Bu akademisyenler arasında Salvatore Bono, Carla Coco, Giacomo E. Carretto, Lucetta Scaraffia, Paolo Preto, Giampiero Bellingeri, Vera Costantini, Michele Bernanrdini, Fabio L. Grassi, Nicola Melis, Franco Cardini gibi isimler öne çıkmaktadır.

Tanzimat Dönemi ile ilgilenen İtalyan yazarları arasında ise özellikle Cagliari Üniversitesi'nden Profesör Enrico de Leone'nin 1967 yılında yayımlanan *L'Impero Ottomano nel primo periodo delle riforme (TANZİMAT), secondo fonti italiane (İtalyan Kaynaklarına Göre Erken Tanzimat Döneminde Osmanlı İmparatorluğu)* başlıklı çalışması oldukça önemlidir. De Leone, bu çalışmasında Torino ve Roma Devlet Arşivlerinde bulunan İtalyan kaynaklarını dikkatli bir şekilde kullanarak Osmanlı İmparatorluğu ile Sardinya Krallığı arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin gelişmesinde siyasi ve diplomatik rol oynayan yabancı şahsiyetlerin önemini vurgulayarak 1808'den 1856'ya kadar yaşanan olayları analiz etmiştir. Enrico de Leone, Tanzimat Fermanı ile önemli reformların yapılmasının hedeflendiği izlenimini verdiğini ve bu fermanla Osmanlı yönetiminin devletin yenilenmesi gibi çetin sorunlarla başa çıkmaya istekli olduğunu gösterdiğini belirtmektedir. De Leone, ayrıca fermanın, imparatorluğun toprak bütünlüğünü destekleyenler için de etkili bir silah olduğunu savunmaktadır. De Leone'ye göre Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı'nın uygulamada karşılaşacağı zorlukların farkındaydı ve bu fermanın Avrupa başkentlerinde yaratacağı yankının bu zorlukları azaltacağı düşüncesindeydi (De Leone, 1967, s. 126-127).

Bu konuda görüş bildiren bir diğer yazar da Tanzimat Fermanı'nı uluslararası hukuk açısından değerlendiren hukuk tarihçisi Eliana Augusti'dir. Salento Üniversitesinde profesör olan Eliana Augusti, 2013 yılında *Questioni d'Oriente, Europa e Impero ottomano nel Diritto internazionale dell'Ottocento (Doğu Sorunları, 19. Yüzyıl Uluslararası Hukukunda Avrupa ve Osmanlı İmparatorluğu)* başlıklı çalışmasını yayımlamıştır. Bu çalışmasında uluslararası hukuk açısından Tanzimat Fermanı'nın etkisi, geçerliliği ve tatbik edilmesi konularında öne çıkan soruları cevaplamaya çalışmıştır.

3. Tanzimat Fermanı'nın Sardinya Krallığı'nda Yankıları¹

Osmanlı İmparatorluğu için hayati önem arz eden bir belge olarak kabul edilen Tanzimat Fermanı, kuşkusuz bu dönemde henüz birliğini sağlayamamış olan İtalyan devletlerince de yakından takip edilmekteydi. Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa, Tanzimat Fermanı'nın Fransızca tercümesini, bir mektup eşliğinde İstanbul'da görev yapan tüm Avrupa devletlerinin diplomatik temsilciliklerine de göndermiş bulunuyordu² (ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, 4 Kasım 1839). Sardinya Krallığı Maslahatgüzarı Marki Domenico Pareto tercümenin bir kopyasını da Sardinya Dışişleri Bakanı Clemente Solaro della Margherita'ya göndermişti (ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, 6 Kasım 1839).

İtalyan basınının fermana gösterdiği ilgiden ve Torino Devlet Arşivleri'nde halen muhafaza edilen yazışmalardan, gelecekte İtalyan birliğini tesis edecek olan Sardinya Krallığı diplomatlarının fermanın içeriğine verdikleri tepkileri ve bakış açılarını anlamak mümkündür. Tanzimat Fermanı'nın ilanından hemen üç gün sonra, 6 Kasım 1839'da İstanbul'da görev yapan Sardinya Maslahatgüzarı Marki Domenico Pareto'nun Sardinya Dışişleri Bakanı Clemente Solaro della Margherita'ya gönderdiği resmi yazıda, fermanın ilan edilmesinin olağanüstü ve büsbütün beklenmedik bir olay olarak değerlendirildiği görülmektedir. Fermanın ilan edilmesi için planlanan törenden bir gün önce alınan davetiye üzerine Sardinya diplomatları da Gülhane'deki bu törene katılmıştır. Pareto, fermanın içeriğini ancak ilan edildikten sonra

¹ Yazar bu konuyu başka bir makalesinde de ele almıştır. Bu yeni makale, Baruffi'nin yazıları gibi yayınlanmamış kaynakları kullanarak konu hakkında daha fazla bilgi vermeyi amaçlamaktadır ve ayrıca, Tanzimat Fermanı'nın metni bütünüyle İtalyanca olarak sunulmuştur. Bkz., Malara, C. E. (2024). *Gazzetta Piemontese* gözünden Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun yayınlanması ve Sardinya Krallığı kamoyununun Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'na bakışı, A.A. V.V. *Türk-İtalyan İlişkilerine genel bir bakış (1823- 2023)*. Ankara, İtalya Dostluk Derneği.

² ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, Cabinet du Ministère des Affaires Etrangères tarafından gönderildi Marquise Pareto Chargé d'Affaires de Sardaigne için 4 Kasım 1939 tarihli Rechid (Reşid) imzalı bir mektup bulunmaktadır.

öğrenebildiğini yazmıştır. Pareto, aynı yazıda fermanın büyük ölçüde Mustafa Reşit Paşa tarafından hazırlandığına da işaret etmektedir. Pareto'ya göre, bu ferman imparatorluğun yönetiminde önemli gelişmelerin habercisidir. Tanzimat Fermanı, imparatorluk imtiyazlarının Müslüman ve gayrimüslim halk arasında ayırım yapılmaksızın tüm vatandaşlara teşmil edilmesini öngörmektedir. Ayrıca, yazışmalarda Sardinya hükümetinin Osmanlı için, imparatorluğun yaşadığı zorlukları bu kadar olumlu bir şekilde kabul etmesinin oldukça dikkat çekici olduğu ifade edilmekte ve genel kaniya göre fermanın halk üzerinde iyi bir etki yaratacağını belirtilmektedir. Bunun yanı sıra, Pareto fermanında vaat edilen mali reformların daha ihtiyatlı bir şekilde hayata geçirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır. Dahası, bu fermanın sonuçlarını değerlendirebilmek ne şekilde uygulanacağını görmek gerektiği üzerinde de durmaktadır. Pareto'ya göre, fermanında hem yönetimde hem de ülkenin gelenek ve göreneklerinde önerilen değişiklikler o kadar önemli konularda olacaktır ki reformcular ciddi engellerle karşılaşacaklardır (ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, 6 Kasım 1839).

4 Aralık 1839 tarihli başka bir yazıda ise Marki Domenico Pareto, fermanın öngördüğü yeni kurumları hayata geçirmek konusunda Osmanlı hükümetinin kararlılığından şüphesi olmadığını altını çizmektedir. Bu reformlar arasında vergilerle ilgili olanlar en büyük zorluğu teşkil etmektedir. Pareto'ya göre, Tanzimat reformlarını uygulamak için geçmişe ve yüzyıllar öncesine dayanan ve suistimallerle halkın zararına yol açan bir yönetim anlayışının tamamen değiştirilmesi gerekmektedir. İmparatorluk maliyesinin yetersizliği neredeyse aşılması güç engeller ortaya çıkarmaktaydı. Pareto'ya göre, imparatorluk hazinesinin içinde bulunduğu yoksulluk nedeniyle tarım reformunu uygulamak bile zordu. Ayrıca Pareto, Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa ile diğer yöneticiler arasındaki mükemmel uyumun, tüm bu gelişmelerin yönetimde uygulanmasını nasıl kolaylaştırabileceğinin de altını çiziyordu (ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, 4 Aralık 1839).

Pek çok tarihçinin ve pek çok kaynağın vurguladığı üzere Mustafa Reşit Paşa, reform ihtiyacının gerekli olduğunu düşünenlerin başında geliyordu. Diğer taraftan ise saray içinde reform projesini destekleyecek bürokratlar, paşalar ve hanedan mensupları olmasaydı, Tanzimat Fermanı'nın ilan edilmesi mümkün olamazdı.

İlan edildikten kısa bir süre sonra Tanzimat Fermanı'nın İtalyanca çevirisi Sardinya Krallığı'nın en bilinen haber kaynaklarından biri olan ve krallığın başkenti Torino'da neşredilen *Gazzetta Piemontese*'nin 27 Kasım 1839 tarihli nüshasının ilk sayfasında yayımlanmıştır.

Tanzimat Fermanı'nın İtalyanca çevirisi analiz edildiğinde, tercümanın bu çeviriyi Fransızca metinden daha ziyade Türkçe (Osmanlıca) metinden yapmış olduğu düşünülmektedir³. Diğer bir ihtimal ise çeviriyi yapan kişinin hem Türkçe (Osmanlıca) metni ve hem de Fransızca metni aynı anda incelemiş olmasıdır. Ferman metninin Torino'daki devlet arşivlerinde Fransızca tercümesi haricinde başka bir tercümesi bulunmamaktadır ve muhtemelen Fransızcadan İtalyancaya başka bir tercüme daha yapılmamıştır. Bu dönemde, Sardinya Devleti'nin resmi dili hem İtalyanca hem de Fransızca idi.

Gazzetta Piemontese'nin Tanzimat Fermanı'na ilgisi devam etti ve sadece Ferman çevirisiyle sınırlı kalmadı. Daha sonraki sayılarda yabancı basının, örneğin Fransız basınının Ferman hakkında neler yazdığına dair haberlerin yer alması bunun en iyi göstergesidir (MALARA C. E., 2024, 222). Piedmontese Gazette'nin 16 Ocak 1840 tarihli nüshasının ilk sayfasında, Ferman'ın İzmir'de halka duyurulduğu ve okunduğu haberi yer alır. Haberde törenin 12 Aralık'ta gerçekleştiği ve 2.000'den fazla kişinin hazır bulunduğu belirtilmektedir. (Gazzetta Piemontese, 16 Ocak 1840, 1).

Fermanın İtalyanca yayımlanması, Sardinya Krallığı ile Osmanlı İmparatorluğu arasında güçlenmekte olan diplomatik ilişkilerin bir kanıtıdır. Osmanlı İmparatorluğu ile Sardinya Krallığı arasındaki iyi ilişkileri güçlendirme ihtiyacı hem ekonomik hem de diplomatik idi. İki ülke arasındaki ilk ticaret anlaşması 1823 yılında imzalanmıştı. Bu anlaşmanın imzalanmasından üç yıl sonra 1826'da Sardinya Diplomatik Temsilciliği de İstanbul'da faaliyetlerine başlamıştı. İlişkilerin kısa bir süre içinde bu şekilde gelişmiş olmasının, Sardinya Krallığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na karşı artan ilgisinin basına da yansımış olduğu sonucunu çıkarmak mümkündür. Ferman metninin *Gazzetta Piemontese*'de İtalyanca olarak yayımlanmasından ve konuyla ilgili sonraki makalelerden Sardinya Krallığı'nın reform programını desteklediği ve Osmanlı İmparatorluğu kurumlarının modernleştirilmesini istediği anlaşılmaktadır.

İtalyanların bu fermanı nasıl algıladıklarını daha iyi anlamak için dönemin yayınlarını da okumak gereklidir. Bunlar arasında Giuseppe Francesco Baruffi'nin 1847 yılında Milano'da Silvestri matbaası tarafından basılan '*Viaggio in Oriente*' (*Doğu'ya Yolculuk*) adlı kitabı da yer almaktadır. Torino Üniversitesinde geometri

³ Gazetede geçen "Il titolo nel testo turco è il seguente" (Türkçe metindeki unvan şu şekildedir) cümlesinden, İtalyanca metnin doğrudan Osmanlıca metnin tercümesi olduğu düşüncesini kuvvetlendirmektedir.

profesörü ve yazar olan Baruffi, Torino'dan İstanbul'a yolculuğuna 1841 yılında başladı (Baruffi G. F., 1847, s. 1). 1841'in Eylül ayında İzmir'e vardı ve oradan İstanbul'a geçti (Baruffi G. F., 1847, s. 130). İstanbul'a vardığında kendisine Sardinya Krallığı Elçiliği'nin baş tercümanı Romualdo Tecco eşlik etmiştir. Kitaptan, Romualdo Tecco aracılığıyla Baruffi'nin Hariciye Nazırı Mustafa Reşit Paşa ile de tanıştığı anlaşılmaktadır. Baruffi, Mustafa Reşit Paşa'yı Tanzimat Fermanı'nın yaratıcısı ve memleketin ihtiyaçları dahilinde hangi reformların yapılması gerektiğini en iyi bilen tek Müslüman olarak tanımlar (Baruffi G. F., 1847, s. 242-243). Mustafa Reşit Paşa'nın 1841'de Paris'e Osmanlı elçisi olarak atanması, Baruffi tarafından "reform karşıtı gerici kesimler tarafından istenen bir görevden alma" olarak nitelendirilmektedir. Baruffi, Mustafa Reşit Paşa'nın görevden alınmasının fermanın olumlu etkilerini bir şekilde ortadan kaldıracabileceğini savunmakta ve ayrıca Osmanlı yönetiminin aslında önceki sultan II. Mahmud'un istediğinden nasıl farklı bir yolda ilerlediğine de işaret etmektedir (Baruffi G. F., 1847, s. 243). Baruffi'nin yazılarının tarih yazımı açısından daha iyi anlaşılmasını sağlayacak seyahat belgelerine bugüne kadar ulaşılamamıştır.

Baruffi'nin kitabında ifade ettiği görüşleri Sardinya diplomatik çevreleri tarafından dile getirilen görüşlerle büyük ölçüde aynı doğrultudadır. Baruffi'nin Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat Fermanı'na bakışı oldukça olumludur ve fermanı umut verici olarak değerlendirmektedir. Baruffi, İstanbul uleması ile daha gerici elitler tarafından engellenen reform programlarının hayata geçirilebilmesi için Mustafa Reşit Paşa gibi isimlerin sarayda kalmasının gerekli olduğunu da vurgulamaktadır.

Sonuç ve Değerlendirme

Üzerindeki çalışmalarımın devam ettiği doktora tezimin de kapsamına giren Tanzimat Fermanı'nın, *Gazzetta Piemontese*'de yayımlanmasını ve Sardinya Krallığı kamuoyunun bu fermana bakışını inceleyen bu makale, Torino Devlet Arşivi'nde bulunan belgeler aracılığıyla Tanzimat Fermanı'nın İtalyanca tercümesinin tam metnini sunmayı ve Sardinyalı diplomatların bu ferman hakkındaki görüşlerini göstermeyi amaçlamıştır.

Arşiv belgelerinde yapılan analizler sonucunda, İstanbul'daki Sardinya Diplomatik Temsilciliği'nin, Osmanlı İmparatorluğu'nun sorunlarına karşı ne kadar duyarlı olduğu ve II. Mahmud saltanatından başlayıp Abdülmecid'in saltanat yıllarını da içine alan yeni reform dönemine ne kadar olumlu baktığı anlaşılmaktadır.

İmparatorluğun iç güvenliğini yeniden sağlamak için yasalara riayet ederek konumunu güçlendirme amacı ile Tanzimat Fermanı'nın çevirisinin *Gazzetta Piemontese*'nin baş sayfasında yer alması, Sardinya Krallığı'nın Osmanlı İmparatorluğu'na duyduğu ilgiyi göstermesi açısından önemlidir. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler, Cenova'nın Sardinya Krallığı topraklarına dâhil edildiği Viyana Kongresi'ne (1815) kadar uzanmaktadır. Bu liman şehri üzerinden Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticareti ile ilgilenmeye başlayan Sardinya Krallığı, kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli ticaret ortaklarından biri haline gelmiştir. Nitekim, 1823 yılında Sardinya Kralı Carlo Felice ile Osmanlı Sultanı II. Mahmud arasında, Doğu Akdeniz ve Karadeniz ticaretini kolaylaştıran ve Sardinya'nın kazançlarını artıran bir ticaret anlaşması imzalanmıştır (De Leone, 1967, s. 24).

Torino arşivindeki diplomatik belgelerin derinlemesine analizi, diplomatların başkentte ve Osmanlı vilayetlerinde olup biten her şeyle ilgilendiğini göstermektedir. Domenico Pareto tarafından kaleme alınan ve Dışişleri Bakanı Clement Solaro Margherita'ya gönderilen 18 Aralık 1839 tarihli bir rapor, Tanzimat Fermanı'na göre yeni Ahkam-ı Adliye Meclisi'nin nizamnamesinin tercümesini de içermektedir. Pareto değişiklikleri destekliyordu ve meclis üyelerine tanınan daha geniş ifade özgürlüğünün de büyük bir etkisi olacağından ayrıca emindi (ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, 18 Aralık 1839). Yeni reform programına yönelik olumlu bakış açısı ve Sardinya Krallığı'nın Osmanlı başkentine olan ilgisi, Sardinya Kralı'nın yeni ikinci sınıf sekreterler istihdam ederek Sardinya Elçiliği'ndeki çalışan sayısını artırma arzusunda da açıkça görülmektedir (ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, 24 Aralık 1839). Elçilik personelindeki bu artışın nedenleri atama yazışmalarında açık değildir, ancak bunun hem ağır iş yükü hem de uluslararası ihtiyaçlardan kaynaklandığını varsaymak mümkündür.

1840 yılından Kırım İttifakı'nın imzalandığı 1855 yılına kadar Osmanlı İmparatorluğu ile Sardinya Krallığı arasındaki ilişkiler istikrarlı bir şekilde devam etti. Sardinya Krallığı'nın çıkarları esas olarak ticariydi ve İstanbul'da bulunan Sardinya Elçiliği, iş arama, seyahat etme ve özellikle 1848'den sonra siyasi sığınma talebiyle İstanbul'a gelen İtalyanlarla da ilgileniyordu. 1848 Devrimleri kanlı bir şekilde bastırılmıştı ve birçok İtalyan isyancı Avusturya ya da Bourbon hapisanelerine düşmemek için yurt dışına sığınyordu. Sığınmacılara karşı yardımseverlik gösteren devletlerden biri de Osmanlı İmparatorluğu'ydu. İstanbul'da çoğunlukla Levanten tüccarlardan oluşan İtalyan cemaati artmaya başladı ve onlarla ilgilenen Sardinya Elçiliği oldu. Ayrıca, 1855 yılında Sardinya Krallığı'nın Kırım

İttifakı'na katılmasıyla kurulan askeri ittifak, ilişkileri doruğa ulaştırdı. Bu açıdan Kırım Savaşı hem Osmanlı ve hem de İtalyan tarihinde bir dönüm noktası olarak görülebilir. Diğer taraftan Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupalı yöneticiler ve diplomatlar nezdinde uluslararası himayeye muhtaç ve bu sayede de ticaret ilişkileri kurmaya ve hatta sömürülmeye müsait bir devlet olarak algılanmasına neden olmuştur. Bu savaştan sonra Osmanlı yöneticileri yeni reformlar yapmaktan geri kalmadı.

Bu gelişmeler dahilinde 1856 yılında Sultan Abdülmecid de "İslahat Hatt-ı Hümayunu" adlı yeni bir ferman ilan etti. Bu ferman ile Sultan Abdülmecid tüm vatandaşlarına eğitim, yönetim ve adalet konusunda eşitlik sözü verdi. Dahası Sultan Abdülmecid "eyalet meclisleri" ve "sancak meclisleri" kurulmasına da izin vererek vatandaşların yönetime katılmasının önünü açmış oldu.

Kaynakça

ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, Cabinet du Ministère des Affaires Etrangères a Marquise Pareto Chargé d'Affaires de Sardaigne, 4 Kasım 1939.

ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, *Marchese Domenico Pareto a Ministro degli Esteri Solaro della Margherita, Constantinople, 6 Kasım 1839.*

ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, *Marchese Domenico Pareto a Ministro degli Esteri Solaro della Margherita, Constantinople, 4 Aralık 1839.*

ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, *Marchese Domenico Pareto a Ministro degli Esteri Solaro della Margherita, Constantinople, 18 Aralık 1839.*

"Cose d'Oriente- Impero Ottomano; Traduzione dell Hattisheriffo letto nell'adunanza tenuta a Gul Hane il 2 di Novembre 1839". *Gazzetta Piemontese*, 27 novembre 1839 n.272, 1.

Akyıldız, A. (2011). *Tanzimat. İslam Ansiklopedisi* (C. 40. s. 1-10). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Augusti, E. (2013). *Questioni d'Oriente. Europa e Impero ottomano nel Diritto internazionale dell'Ottocento*. Roma: Edizioni scientifiche italiane.

Baruffi, G. F. (1847). *Viaggio in Oriente*. Milano: Tipografia Gio. Silvestri.

Brisku, A. (2017). *Political reform in the Ottoman and Russian Empires: a comparative approach*. London- New York: Bloomsbury.

- De Leone, E. (1967). *L'Impero ottomano nel primo periodo delle riforme (Tanzimat) secondo fonti italiane*. Milano: A. Giuffrè Editore.
- Findley, C. V. (2019). Tanzimat. R. Kasaba (Ed.). (Z. Bilgin. Çev.). *Türkiye Tarihi 1839-2010. Modern Dünyada Türkiye* (2. bs.) içinde (s. 37-69). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- İnalcık, H. (2015b). Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-ı Hümayûnu. H. İnalcık ve M. Seyitdanlıoğlu (Ed.). *Tanzimat. Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu* içinde (s. 89-110). Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- İnalcık, H., M. Seyitdanlıoğlu (Ed.) (2015). *Tanzimat. Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Pedani, M. P. (2015). Note di storiografia sull'impero ottomano. *Mediterranee ricerche storiche*, 34, 445-458.
- Malara, C. E. (2024). Gazzetta Piemontese Gözünden Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'nun Yayınlanması ve Sardiniya Krallığı Kamoyununun Gülhane Hatt-ı Hümayûnu'na Bakışı. A.A. V.V. *Türk-İtalyan İlişkilerine Genel Bir Bakış (1823- 2023)* içinde (s. 213- 227). Ankara: İtalya Dostluk Derneği.
- Rossi, E. (1926). Gli Studi Di Storia Ottomana In Europa Ed In Turchia Nell'ultimo Venticinquennio (1900-1925). *Oriente Moderno*, 8, 443-460.
- Reinkowski, M. (2017). *Düzenin şeyleri, Tanzimat'ın kelimeleri. 19. Yüzyıl Osmanlı Reform Politikasının karşılaştırmalı Bir Araştırması*. (Ç. C. Dikmen, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Summar

The Gülhane Hatt-ı Hümayun or Tanzimat Edict it's a legal act issued by Sultan Abdülmecid (1839-1861) and promoted by Mustafa Reşit Pasha, the Ottoman Minister of Foreign Affairs. The Tanzimat Edict guaranteed the security of life, property and honour of all subjects of the Ottoman Empire. The Edict was announced to the Ottoman and European public on 3 November 1839 in Gülhane Park read by Mustafa Reşit Pasha, the Ottoman Minister of Foreign Affairs, in the presence of local and foreign guests. Formally, with this Edict the Tanzimat period (1839-1876) officially began. A copy of the Tanzimat Edict was also sent by letter to the diplomatic missions of all European states in Istanbul, translated in French, in this way the Edict could be understood by all diplomats, even those who did not speak Turkish. On 6 November 1839, just three days after the proclamation of the Tanzimat Edict, Marquis Domenico Pareto, Chargé affairs of the Kingdom of Sardinia at that time, sent the French translation of the Tanzimat Edict to the Sardinian Minister of Foreign Affairs, Clemente Solaro della Margherita. Pareto considered the Edict as an extraordinary and completely unexpected event. Sometime after its promulgation, on 27 November 1839, an Italian translation of the Tanzimat Edict appeared on the front page of the *Gazzetta Piemontese*, a popular and reliable source of news in the Kingdom of Sardinia.

The aim of this article is to present the full text of the Italian translation of the *Gülhane Hatt-ı Hümayunu*, or Tanzimat Edict, through documents in the State Archives of Turin, and to understand the views of Sardinian diplomats on this edict. To facilitate the reading of the text in Italian, the equivalent of the words in disuse have been inserted in brackets. By reading the Italian translation published by *Gazzetta Piemontese* and with a careful comparison with the official French-language document, currently preserved in the State Archives of Turin, it is possible to deduce that the Italian translation was made from the Ottoman version or that the translator saw both texts.

The publication of the Edict in Italian testifies the strengthening of diplomatic relations between the Kingdom of Sardinia and the Ottoman Empire. The Diplomatic relations between the Ottoman Empire and Sardinia Kingdom date back to the Congress of Vienna in 1815, when the acquisition of Genoa by the Sardinians gave the Savoy not only territorial expansion but also the ports and commercial privileges of Genoa. This expansion led the Savoy to become interested in trade in the eastern Mediterranean and to see the Ottoman Empire as an important trading partner. In 1823 King Charles Felix signed a trade agreement with Sultan Mahmud II aimed at promoting trade in the Black Sea and the Aegean archipelago and increasing Sardinia's profits. Indeed, the publication of the Italian translation of the Edict on the front page of the *Gazzetta Piemontese* can be seen as sign of the relations that were eventually woven between the Kingdom of Sardinia and the Ottoman Empire in the early Tanzimat period. The diplomatic relations culminated in a military alliance in 1855 when the Kingdom of Sardinia joined the Crimean alliance.

EK 1.**Gülhane Hatt-I Hümayunu. İtalyanca Tercümesi Tam Metni**

*Impero Ottomano. Traduzione dell'Hattisceriffo letto nell'adunanza tenuta a Gul Hanè il 2 novembre 1839. *(Il titolo nel testo turco è il seguente «Hattisceriffo gransignorile con cui S. A., nella sua benignità, giustizia e pieno amore e sollecitudine del suo popolo, ordina ed introduce nuove istituzioni, le quali unicamente e solamente hanno per iscopo [scopo] di rafforzare la religione ed il governo, e rigenerare il paese e la nazione.»)*

Tutti sanno che nei primi tempi della monarchia ottomana i precetti gloriosi del Corano e le leggi dell'impero erano una regola sempre venerata. Conseguentemente, l'impero cresceva in forza e in grandezza ed i sudditi tutti, senza eccezione, avevano acquistato al più alto grado l'agiatezza e la prosperità. Ma da 150 anni in qua, una successione di accidenti e di cause diverse hanno fatto sì che si cessò dal conformarsi al sacro codice delle leggi ed ai regolamenti che ne derivano, e la forza e la prosperità vennero meno e si cangiarono in debolezza ed impoverimento: ogni impero, infatti, perde tutta la sua possa [forza] quando cessa dall'osservare le sue leggi. Quando manca la sicurezza in rispetto alle sostanze, tutti rimangono freddi alla voce del principe e della patria; niuno [nessuno] più non pensa alla pubblica fortuna, occupato qual è dalle proprie sue inquietudini. Se, all'incontro, il suddito tiene con securità [in sicurezza] i varii [varii] suoi averi, allora pieno d'ardore per le cose sue cui cerca di accrescere per ampliare i suoi godimenti, sente ogni giorno aumentarsi nel suo cuore l'amore pel [per il] principe e per la patria, la devozione verso il suo paese. Questi sentimenti si fanno in lui la sorgente delle più commendabili azioni.

In quanto all'imposizione regolare e determinata dalle tasse, essa è cosa evidentemente importantissima; imperocchè [per il fatto che] lo stato, dovendo provvedere alla difesa del territorio, ed essendo costretto ad altre molte e diverse spese, non può procurarsi il denaro necessario per gli eserciti e per le altre pubbliche aziende fuorché colle gravezze imposte sovra i sudditi.

Benché, grazie a Dio, i sudditi del nostro impero già sieno [siano] da qualche tempo liberati dal flagello dei monopolii [monopoli], riguardati [considerati] male a proposito come una sorgente di ricchezza, sussiste tuttavia un uso funesto, benché altro che disastrose essere non ne possano le conseguenze, e queste sono le concessioni venali, conosciute sotto il nome di iltizam. In questo sistema l'amministrazione civile e finanziaria di un paese è abbandonata all'arbitraria balia di un solo, il che è a dire, alla man di ferro talvolta dei più cupidi e dei più violenti; imperocchè [per il fatto che] se l'appaltatore non è dabbene [onesto] ed altro egli non baderà che all'utile suo proprio.

È adunque [dunque] necessario che d'ora innanzi chiunque vivesi [viva] nell'impero ottomano solo venga aggravato da un'imposta determinata ed in ragione della sua fortuna e delle sue difficoltà, e che fuor di ciò null'altro gli si possa addimandare [domandare]. Convieni ancora che le spese degli eserciti di terra e delle armate di mare sieno [siano] determinate e limitate da leggi speciali.

Benché, come dicemmo, la difesa del paese sia cosa importante e tutti gli abitanti sieno [siano] tenuti a fornire soldati a tale effetto, è divenuto oramai necessario il far leggi che determinino il contingente da somministrarsi dai varii [varii] luoghi, secondo il bisogno dei tempi, e per ridurre a 4 o 5 l'obbligo del militare. Perocchè [perché] egli si è far torto ad un tempo e portare un colpo mortale alla coltivazione dei campi il rapirne, senza riguardo alla popolazione varia, in un luogo più, in un luogo meno uomini di quello che può fornirne; similmente egli si è ridurre i soldati alla disperazione e contribuire allo spopolamento del paese il tenerli tutta la vita in servizio.

In conclusione, senza le diverse leggi di cui abbiamo scorto la necessità, non vi è per l'impero né forza, né ricchezza, né felicità, né tranquillità; esso, all'opposto, debbe [debba] tutto ciò da quelle ripromettersi.

Quindi è che d'ora in poi la causa di ogni inquisito sarà giudicata pubblicamente conformemente alla divina nostra legge, previa inchiesta ed esame, e finché non vi sia stato un giudizio regolare, niuno [nessuno] non potrà, segretamente o pubblicamente, far perire chicchessia per veleno, od altro genere di supplizio.

Non sarà tollerato a chicchessia di recar onta [recare un'offesa] all'onore di chicchessia.

Ognuno possederà le proprie sue di qualsivoglia specie, e ne disporrà colla [con la] massima libertà, senza che altri possa recarvi ostacolo; così, per esempio, gli eredi innocenti di un reo non saranno privati dei legali loro diritti ed i beni del colpevole non saranno confiscati.

Questi imperiali concessioni si estendono a tutti i nostri sudditi, di qualunque religione o setta, ed essi ne godranno senza eccezione. Una perfetta sicurezza [sicurezza] è adunque concessa da noi agli abitanti dell'impero, nella loro vita, onore, e sostanza, come lo vuole il testo della sacra nostra legge.

*Rispetto agli altri punti, siccome essi debbono essere regolari col concorso di opinioni illuminate, il consiglio nostro di giustizia (cresciuto di quanti membri sarà necessario) al quale si uniranno in questi giorni, che determineremo, i nostri ministri ed i notabili *(il testo turco dice: le grandi cariche) dell'impero, si adunerà per istabilire [stabilire] leggi regolamentari sovra questi punti della sicurezza [sicurezza] delle vite e delle sostanze, ed intorno allo stanziamento delle imposte. Ciascuno in queste consulte esporrà liberamente le sue idee e darà il suo avviso.*

Le leggi riguardanti il regolamento del servizio militare saranno dibattute nel consiglio militare che si adunerà al palazzo del seraskiere [Serasker].

Quando una legge sarà finita, per essere in perpetuo valevole ed esecutoria, dovrà essere presentata ed ornata dalla nostra sanzione che le scriveremo in testa, di nostra imperial mano.

Siccome queste istituzioni non hanno per iscopo [scopo] che di far rifiorire la religione, il governo, la nazione e l'impero, noi ci impegniamo di nulla fare in contrario. In pegno della nostra promessa, noi vogliamo, dopo di aver depresso il presente hattisceriffo [hatt-ı şerif] nella sala dove è serbato il manto del profeta, alla presenza di tutti gli ulemah [ulema] e grandi dell'impero farne giuramento pel nome di Dio, e farlo fare poscia da essi ulemah e grandi.

Dopo ciò, quegli tra gli ulemah o fra i grandi dell'impero, o qualunque altra persona, che violasse queste prescrizioni, sarà assoggettato, senza riguardo a grado, credito, od autorevolezza, alla pena corrispondente alla sua colpa, ben provata. Un Codice penale sarà a tal fine compilato.

Come tutti gli ufficiali dell'impero ricevono al giorno d'oggi uno stipendio conveniente, e deesi dar regola a quello di coloro, il cui officio non fosse ancora sufficientemente retribuito, si farà una legge rigorosa contro i traffichi del favore e delle cariche (richvet) [rüşvet], che sono riprovati dalla legge divina, e che è una delle principali cagioni del decadimento dell'impero.

I provvedimenti anzi divisati essendo un'alterazione ed una rinnovazione compiuta delle antiche usanze, questo imperiale rescritto sarà pubblicato a Costantinopoli, ed in tutti i luoghi dell'impero, e comunicato ufficialmente a tutti gli ambasciatori delle potenze amiche, residenti a Costantinopoli, affinché sieno [siano]

testimoni delle concessioni di queste istituzioni le quali, a Dio piacendo, dureranno in perpetuo.

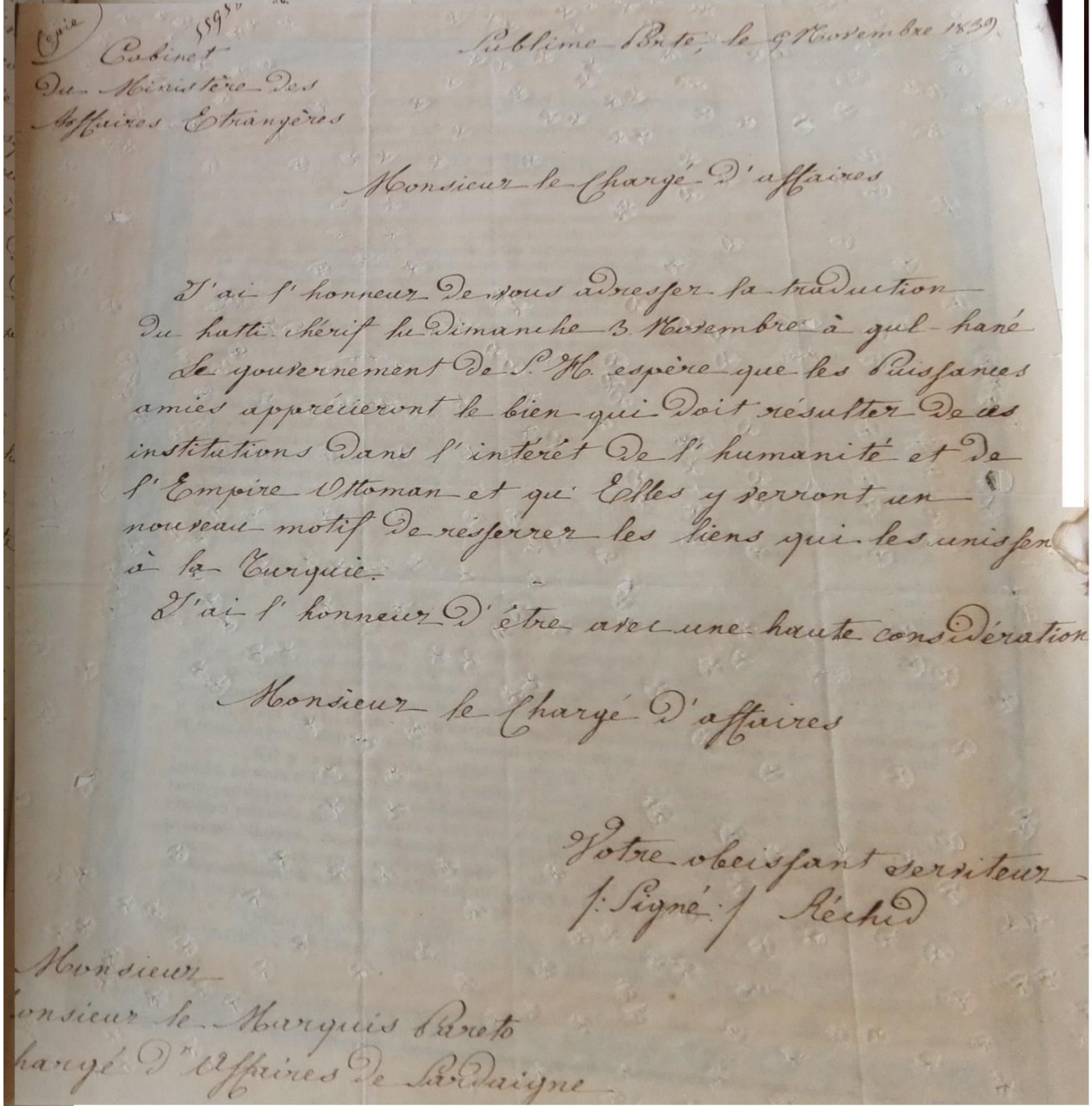
Sovra del ciel?, si degni l'Altissimo averci tutti nella santa e degna sua grazia, e quelli che faranno contro le provvisioni presenti sieno [siano] l'obbietto della maledizione divina, e privati per sempre da ogni sorta di felicità!⁴

(Gazzetta Piemontese, mercoledì 27 novembre 1839 n.272, s. 1-2)

⁴ Gazzetta Piemontese, mercoledì 27 novembre 1839 n.272, s. 1-2.

EK 2.

ASTO, Lettere Ministri-Legazione di Porta Ottomana, Cabinet du Ministère des Affaires Etrangères tarafından gönderildi Marquise Pareto Chargé d'Affaires de Sardaigne için 4 Kasım 1839 tarihli Rechid imzalı bir yazıdır.

EK 3. Gazzetta Piemontese, mercoledì 27 novembre 1839 n.272, p. 1-2.

GAZZETTA PIEMONTESE

Mercoledì 27 Novembre 1839 N. 272.

COSE D'ORIENTE

Le Soudan, 9 novembre. Due principi persiani uno dei quali dopo di aver regnato, Siro, alcuni mesi, fu detronizzato dalla sua madre e poi, come per miracolo, fuggì di Persia e ritornò alla corte di cui era esiliato, Zahir Sultan l'uno, e Bahadur Dowlah suo nipote l'altro, partono venerdì per l'Egitto, donde andranno alla Mecca. Il governo turco ha messo a loro disposizione il vascello il Fakih Soudani e loro diede 2,000 ducati per viaggio.

Francia, 31 ottobre. E' oggi quasi certo che la vertenza fra la Persia e l'Inghilterra toccherà al suo termine. La cosa non è in via di accomodamento: le disposizioni della pace si sono modificate, e sembra ora probabile ad accomodarsi alle domande, fatta da lei richiesta, della Gran Bretagna.

IMPERO OTTOMANO.

Tra i ministri del Ministero sotto nell'adunanza tenuta a Gul Hissar il 2 di novembre 1838. (*)

Tutti sanno che nei primi tempi della monarchia ottomana i protetti giurati del Corano e le leggi dell'impero erano una regola sempre osservata. Conosciamone, l'impero ottomano in forza e in grandezza ed i sudditi suoi, senza eccezione, avevano acquiescato al più alto grado l'agiatezza e la prosperità. Ma da 150 anni in qua, una manomissione di accidenti e di cose diverse hanno fatto sì che si cessò dal conformarsi al sacro codice delle leggi ed al regolamento che era dettato, e la forza e la prosperità vennero meno e si cominciarono in debolanza ad impoverire: ogni impero, infatti, perde tutta la sua forza quando cessa dall'osservare le sue leggi.

Quando manca la sicurezza in rispetto alle sostanze, tutti rimangono freddi alla voce del

(*) Il titolo nel testo turco è il seguente: «Intervista straordinaria con cui S. A. nella sua benignità, giustizia, e piena amore e sollecitudine per suo popolo, volse ad intendere e risolvere le quali anzichè e solennemente hanno per tempo di riformare la religione ed il governo, e ripulire il paese e la nazione. »

principio e della patria; meno più non pensa alla pubblica fortuna, occupato quasi è dalle proprie sue inquietudini. Se, all'incanto, il suddito trova una sicurezza i vari suoi averi, allora pieno d'animo per le cose sue continua di accostarsi per appagare i suoi godimenti, senza ogni giorno aumentare nel suo essere l'azione del principe e per la patria, la decadenza verso il suo paese. Questi sentimenti si fanno in lui le sorgenti della più commendabile azione.

In quanto all'imposizione regie e deterrimazione delle tasse, essa è cosa estremamente importante; imperocchè lo stato, dovendo provvedere alla difesa del territorio, ed essendo costretto ad altre molte e diverse spese, non può procurarsi il denaro necessario per gli eserciti e per le altre pubbliche aziende facendo altro gravoso imporre sopra i sudditi.

Seché, grazie a Dio, i sudditi del nostro impero già sono da qualche tempo liberati dal flagello dei moschieri, riguardati male a proposito come era sorgente di ricchezza, se non tuttavia un uso funesto, benché altro che dissuava essere non se possono le conseguenze, e questa sono le concezioni venute, conosciute sotto il nome di dicitura. In questi sistemi l'amministrazione civile e finanziaria di un paese è abbandonata all'arbitraria burla di un solo, il che è a dire, alla mano di ferre schiavitù del più cupido e del più avaro; imperocchè se il padrone non è diligente, ed altro egli non bada che all'utile suo proprio.

È dunque necessario che d'ora innanzi chiunque vanti nell'impero ottomano solo venga aggravo da un' imposta determinata ed in ragione della sua fortuna e delle sue facoltà, e che fare di ciò tutt'altro gli si possa attendere. Corresse ancora che le spese degli eserciti di terra e delle armate di mare sono determinate e fissate da leggi speciali.

Seché, come dicemmo, la difesa del paese è cosa importantissima e tutti gli abitanti sono tenuti a fornire soldati a tale effetto, è diventato ormai necessario il far leggi che determinino il contingente da somministrarsi dai vari luoghi, secondo il bisogno dei tempi, e per ridurre a 4

o 5 anni l'obbligo del militare. Perocchè egli si è far conto ad un tempo e portare un colpo mortale alla coltivazione dei campi e rapine, senza riguardo alla popolazione varia, in un luogo più, in un luogo meno uomini di quello che può fornire; similmente egli è ridurre i soldati alla disperazione e contribuire allo spopolamento del paese il tenerli tutta la vita in servizio.

In conclusione, senza le diverse leggi di cui abbiamo scorsa la necessità, non vi è per l'impero ottomano, né ricchezza, né felicità, né da quella rappresentata.

Quelli è che d'ora in poi la cosa di ogni impero sarà giudicata pubblicamente conformemente alla divina eterna legge, previa indicata ed esame, e facoltà non vi sia stato un giudizio regolare, né non potè, ragionamento o pubblicamente, far venire schiavitù per vedere, ed altro genere di supplizio.

Non sarà tollerato a chiunque di recar cosa all'onore di schiavitù.

Ognuno possederà le proprietà sue di qualunque specie, e ne disporrà colla massima libertà, senza che altri possa recarvi ostacolo; così, per esempio, gli eredi innocenti di un reo non saranno privati dei legittimi loro diritti ed i beni del colpevole non saranno confiscati.

Questi imperiali concetti si estendono a tutti i sudditi, di qualunque religione o setta, ed essi un governo senza eccezione. Una perfetta sicurezza è sempre concessa da noi agli abitanti dell'impero, nella loro vita, onore, e sostanze, come lo vuole il testo delle sacre scritture.

Rapporto agli altri paesi, ciascuno essi debbono essere regolati col concorso di opinioni illuminate, il consiglio sacro di giustizia (consiglio di questi ministri non necessario) al quale si ritirano in certi giorni, che determineranno, i nostri ministri ed i nobili (*) dell'impero, si addotti per stabilire leggi regolamentari sopra questi paesi della sicurezza della vita e delle sostanze, ed intorno allo stabilimento delle imposte.

(*) Il testo turco dice: le grandi cariche.

GIACONDO ALBERTOLLI

(Fol. Gazz. Piem. num. 269)

La Gazzetta Privilegiata di Milano del 25 riferisce il seguente articolo biografico dell'ingegnere concorsatore dell'arcata in Italia, il professore Giacinto Albertoli, tratta dall'egregio Delfino Sestini:

Giacinto Albertoli nacque in Bolzano il 24 di luglio 1782, e veduta dal padre l'indole che aveva per le belle arti, senza invano a Parma presso un professore di scultura in plastica: in

* Bolzano, piccola terra del Tirolo. Più di una sono gli Albertoli che hanno illustrato questo luogo: il cav. Giacinto, il prof. Luigi D. Luigi e Ferdinando, e Felice, Ved. Sestini, De Geroni, Sestini, Sestini, Sestini, Sestini, Sestini.

stato di anni, e s'acquistò tale opinione che gli furono assegnati ragguardevoli lavori. Nell'anno 1776 poi, dice egli stesso, l'Albertoli, in una autobiografia, venne chiamato alla corte granduca di Toscana per ornare a stucco le vestigia del Poggio Imperiale con disegni francesi mandati da Vienna. Giacinto corrispose alla chiamata con trasporto, sapendo che l'arcata fu sempre chiamata sede delle belle arti: e mescolò con suo fratello Geroni, con alcuni giovani allievi in aiuto.

Fu in quelle spese non senza l'aggiudimento del granduca Leopoldo d' Austria, sotto Giacinto di accendere le sue opinioni, nella fine dell'anno 1774, abbandonando le sue incariche al fratello Geroni, passò a Roma per fare degli studi sulle antiche opere d'architettura e d'ornamento. Con gli stessi sentimenti si recò a Napoli, dove venne incaricato dall'architetto B. Carlo Vaccelli di fare il modello del capitello corinzio della chiesa dell'Assunta di Napoli,

che con disegno di suo padre si stava allora fabbricando.

Usando il 1775, alcuni affari di famiglia determinarono Giacinto ad abbandonare Napoli recarsi a Bolzano. —

I lavori dell'Albertoli a Milano vennero associati alla serie di tutti i grandi edifici che vi si fecero nel decoro del secolo passato, e a quella del risorgimento della arte: egli seguì a sanzarne infatti quasi tutti i maggiori dopo il ritorno da Napoli. — In quel tempo si stava fabbricando in Milano il palazzo della pace, con disegno del celebre Giuseppe Piermarini da Fogliano. Questo architetto aveva gran bisogno di un uomo di spicchi, e che conoscesse il buon gusto degli ornamenti architettonici per salutarli nelle interne decorazioni, e per eseguire i suoi vasti concetti. La fama avendo già parlato a Piermarini in favore di Giacinto, egli lo invitò a Milano. Il giorno 23 marzo 1774,

RENK ADLARININ “ÇOKLUK” ANLAMI BAĞLAMINDA GÖK/GÖMGÖK ÖRNEĞİ

THE EXAMPLE OF GÖK/GÖMGÖK IN THE CONTEXT OF “MULTIPLICITY” MEANING OF COLOR NAMES

Ülkü ÇETİNKAYA KARAKOYUN

Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, cetinkayaulku@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 25 Ekim 2023
Kabul edildiği tarih: 6 Ocak 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 25 October 2023
Date accepted: 6 January 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Renk Sembolizmi; Çokluk Anlamı;
Gök; Gömgök; Gök Başlı; Çok Başlı;
Gök Demür; Gök Kanzil

Keywords

Color Symbolism; Multiplicity
Meaning; Gök; Gömgök; Gök Başlı;
Çok Başlı; Gök Demür; Gök Kanzil

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.27

Öz

Edebiyat, renk sembolizminin en etkin olduğu alanlardan biridir. Sözlüklerde mavi ve yeşil rengin adı olarak yer alan Türkçe gök sözcüğünün de diğer renk adları gibi edebî eserlerde sembolik işleviyle sıkça yer aldığını görmek mümkündür.

Ancak bu makalede bir renk adı olan Türkçe gök sözcüğü ve onun pekiştirme hecesiyle türetilerek oluşturulmuş gömgök biçiminin “mavi/yeşil”, “masmavi/yemyeşil” biçiminde ifade edilen renk anlamları dışında, diğer bazı renk adları gibi “çok, fazla, aşırı, son derece” anlamında kullanımlarının divan şiirindeki örnekleri değerlendirilmiştir.

Pek çok divan, mesnevi ve nazire mecmuası taranarak derlenen şiir örneklerine bakıldığında, gök ve gömgök sözcüklerinin farklı isimler önüne gelerek sıfat görevinde oldukları saptanmıştır. Buna göre, her bir sıfat tamlaması bir başlık olarak düzenlenmiştir. Bunlardan aynı anlama gelenler tek başlık altında ele alınmıştır.

Farklı isimler önüne gelerek sıfat görevi üstlenen ve dolayısıyla niteledikleri isimlerle birlikte sıfat tamlaması oluşturan gök ve gömgök sözcüklerinin yer aldığı örnekler 10 başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; 1. Gök kandil/ Gök kanzil/ Gök zurna/ Gök ser-hoş, 2. Gök düşmen, 3. Gök zügürd, 4. Gök başlı, 5. Gök demür/ Gök âhen/ Gömgök demür, 6. Gömgök delü/ divâne, 7. Gök/ Gömgök ter (der), 8. Gömgök su, 9. Gömgök âşık ve 10. Gömgök gâzi başlıklardır.

Gök/gömgök sözcüklerinin “çok, fazla, aşırı, son derece” anlamında kullanıldığı örneklerin pek çoğunda tevriye yoluyla renk anlamlarının da çağrıştırlarak çokanlamlılık yaratıldığı görülmektedir.

Renk adlarının çokluk anlamı çerçevesinde, gök/gömgök örneğine ilişkin farklı örnekler çıkabileceği gibi farklı kullanımların ortaya çıkmasının da mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

Abstract

Literature is one of the fields where color symbolism is most effective. It is evident that the Turkish word gök, which is used to refer to the colors blue and green in dictionaries, regularly occurs in literary works in a symbolic manner akin to other color names.

However, in this article, apart from expressing the names of the colors blue and green, examples of the use of the word gök and its reinforced form gömgök as an adjective in the sense of “much, too much, excessive” like some other color names have been evaluated in divan poetry.

Upon examining the poetry samples gathered from scanning numerous divans, masnavis, and nazire miscelannies, we found that the terms gök and gömgök were employed as adjectives that described nouns. Thus, the article arranges each adjective clause under a heading. Those with the same meaning are analyzed under a single heading.

Examples involving the words gök and gömgök, which act as adjectives before different nouns and thus form adjective phrases with the nouns they define, are discussed under ten headings. These are; 1. Gök kandil / Gök kanzil / Gök zurna/ Gök ser-hoş, 2. Gök düşmen, 3. Gök zügürd, 4. Gök başlı, 5. Gök demür / Gök âhen/ Gömgök demür, 6. Gömgök delü/ divâne, 7. Gök / Gömgök ter (der), 8. Gömgök su, 9. Gömgök âşık and 10. Gömgök gâzi.

Giriş

Renkler tarih boyunca insanın sosyal, kültürel, psikolojik ve sanatsal dünyasında önemli bir role sahip olmuştur. Bundan dolayıdır ki renk; fizik, kimya, felsefe, psikoloji, tarih, antropoloji, sanat ve edebiyat gibi pek çok alanın inceleme konusu olmuş ve her disiplin tarafından farklı açılardan ele alınmış bir kavramdır.

Hayatın hemen her alanında karşımıza çıkan renk kavramı, nesnelerin tanımlanmasında ve birbirinden ayırt edilmesinde; insanın bilinmeyeni bilinenle veya soyutu somutla anlatma refleksinin bir sonucu olarak sanatın, duygu ve düşüncelerin ifade aracı oluşuyla simgesel bir değer ve işleve sahiptir. Bir başka deyişle;

Varlığı duyularla algılanamayanı algılanabilir hâle getiren, tespiti mümkün kılan renk, insanoğlu tarafından doğadaki tüm çeşitlerin tanımlanabilmesi ve her türlü şeyin tarif edilebilmesi için kullanılmıştır. İçtekinin dışa vurulması amacıyla rengin ilk kullanımından bu yana kâinatın üzerine kurulduğu “ikilik” hâli; varlıkları birleştirme veya ayırma, varlıkların fark edilme veya gizlenme eylemleri; duygu, düşünce ve bilgilerin aktarım yolu, dünyanın her yerinde renklerle ifade edilmiştir. İnsan soyuna dair en orijinal, en aslı bozulmamış, en eski bilgileri renk unsurlarından çıkarmak mümkündür ve bu bilgiler, insanların renk seçimlerinin rastlantısal olmadığını göstermektedir (Uluşık, 2021, s. 489).

Renklerin çeşitli kültürlerde bir sembol olarak kullanılması *renk sembolizmi* ya da *renk simgeçiliği* kavramını doğurmuştur. Sembolleşme, renklerin insanın dış dünyası kadar iç dünyası ile de güçlü bir bağı olduğunun keşfedilmesi sonucu zaman içinde belli sembolik değerler kazanması ile gerçekleşen bir süreçtir. Bu değerler “bütün insanlığın benimsediği ve aynı anlamda algıladığı açılımlara sahip olsa da bazı kültürlerde ve geleneklerde tamamen farklı algılanmıştır.” (Yıldırım, 2006, s. 140). “Her rengin geniş bir anlam bileşimi olduğu” (Lings, 2003, s. 46; Yıldırım, 2006, s. 130) göz önünde bulundurulduğunda, renk sembolizmindeki çeşitliliğin bireysel, kültürel ve evrensel olmak üzere üç farklı temele dayandığını söylemek mümkündür. Sembolik çeşitliliğin kültürden kültüre ya da aynı kültür içinde bağlam ve zamana bağlı olarak değişiklikler gösterebileceğini de göz ardı etmemek gerekir. Zira,

İnsanlar bireysel olarak veya soylarıyla beraber, coğrafya ve iklimin fizikî ve psikolojik etkisiyle; ayrıca içinde bulunduğu iktisadî, siyasî, askerî, tarihî, dinî, sosyal vb. koşullarla renkleri kodlamıştır. Kültürlerde bu kodlardan bazıları evrensel değer taşıırken bazıları

sadece kodlandıkları kültürün değerlerini yansıtmaktadır. Beyazın olumlu manada saflık, temizlik sembolü olduğunu her kültür kabul eder ama Uzak Doğu kültüründe beyazın sembolü olduğu olumsuz kavram, matemdir ve bu örnek, kültürlerin renkler konusunda hem evrensel hem de kendilerine özel değerlerini açıklayabilmek bakımından önemlidir. Aynı zamanda aynı kültür içerisinde bir rengin hem olumlu hem olumsuz kavramları ifade etmek için de kullanıldığı gözlemlenmektedir. Örneğin Türklerde 'kök/gök' yani mavi ve tonları 'ölümsüz olan'ın ve onunla bağlantısı olan varlıkların tasvirlerinde olumlu anlamda kullanılırken bir 'ölü'nün arkasından bu tonlarda giyinmek -yine tanrısallık temelli olmakla birlikte- ölüm gerçeğinin acısını somutlaştırmak için olumsuzla vurgu yapmak amacıyla kullanılmıştır. Hem evrensel hem toplumsal hem de bireysel açıdan renklerin kodlanması konusunda çok fazla örnek vermek mümkündür (Uluşık, 2021, s. 490).

Edebiyat, renk sembolizminin en etkin olduğu alanlardan biridir. Nitekim pek çok şair ve yazarın kimi renkleri dil ve üslubunun ayırıcı bir özelliği olabilecek boyutta öne çıkararak kullandıkları görülür. Renkler bu kullanımlarda toplumsal ya da evrensel sembolik anlamlarının yanı sıra, şair ya da yazarın hayal dünyasındaki bireysel çağrışımların yansımaları olarak da karşımıza çıkar.

Teorik ve estetik temelleri itibariyle belirli bir geleneğin benimsendiği; dolayısıyla söyleyiş dışında bireysel üslubun çok öne çıkmadığı divan edebiyatında yazılmış eserlerde de renk sembolizmine ilişkin bir söz varlığı oluşmuştur.

Renk unsurunun şiir dilinde etkin bir anlatım aracı olan teşbihlerde önemli bir benzetme yönü (vech-i şebih) olduğu ve bu teşbihlerin yaygın kullanımının zamanla sözcüklerin yan anlamlar kazanmasına yol açtığı bir gerçektir. Örneğin divan şiirinde sevgili tipinin dudağı, kırmızı rengin en güçlü sembollerinden biri ve yarı değerli bir taş olan la'le benzetile benzetile la'l sözcüğü sözlüklerde mecazen "dudak" anlamı kazanmıştır.

Renkler kimi zaman da Şeyh Galib (öl. 1799)'in “sefid ü siyâh u sürh”¹ redifli iki gazelinde² olduğu gibi, şiirde anlam ve kavram birliğini sağlayan bir unsur olan redif olarak kullanılmış; şiirin bütününde söz konusu renklerin soyut ve somut pek çok çağrışımının ve sembolik niteliğinin yansımaları görmek mümkün olmuştur.

Öte yandan, renklerin insan zihninde yarattığı çağrışım zenginliği, renk sembolizminin yanı sıra, renk adı olan sözcüklerin temel anlamının ötesinde bambaşka anlamlar kazanarak anlam çerçevesinin genişlemesine yol açmıştır. Örneğin Türkçe “kara”, Farsça “siyâh-siyeh” sözcüğünün *ayıp, kusur; kötü, uğursuz, koyu, yoğun; şiddetli, güçlü; çok, fazla, aşırı vb.* anlamlarında kullanıldığına sözlü ve yazılı kültürde sıkça rastlanır. *Kara/ siyâh* sözcüklerinin “çok, fazla, aşırı” anlamı *gök* ve *kızıl* sözcüklerinin anlam çerçevesi içinde de görülür.

Bu makalede, bir renk adı olan ve *mavi, yeşil* anlamındaki Türkçe *gök* sözcüğü ve onun pekiştirme hecesiyle türetilerek oluşturulmuş *masmavi/ yemyeşil* anlamındaki *gömgök* biçiminin, (Ayverdi, 2020, s. 428; Olgun ve Draşan, 1984, s. 110) dışındaki sözlüklerde yer almayan, mecazen “çok, fazla, aşırı, abartılı” anlamında kullanımlarının divan şiirindeki örnekleri değerlendirilecektir.

Konuya ilişkin olarak derlenen kimi örnek beyitler anlam ve yapı olarak aynı niteliğe sahiptir. Bunlar arasında seçim yaparak bir kısmını çalışmanın dışında bırakmak yerine, nicelik açısından bir gösterge olması için, konu başlıkları altında yer verilmeyen örnekler, ilgili başlıklara eklenen dipnotlarda gösterilmiştir.

Pek çok divan, mesnevi, nazire mecmuası ve kaynak eser taranarak derlenen örnek şiir metinlerine bakıldığında *gök* ve *gömgök* sözcüklerinin farklı isimler önüne gelerek sıfat görevinde oldukları görülmektedir. Buna göre, her bir sıfat tamlaması bir başlık olarak düzenlenmiştir. Sıfat tamlamalarından aynı anlama gelenler aynı başlığa dâhil edilmiştir. Bunlar aşağıda şöyle değerlendirilmiştir:

¹ Bu şiirin renk simgeciliği açısından değerlendirilmesine ilişkin geniş bilgi için bkz. (Yıldırım, 2006).

² Şeyh Galib *Divânı*'nda bu iki gazelin matla beyitleri şöyledir:

Fecr oldı âşikâr sefid ü siyâh u sürh / Çerh oldı pür-nigâr sefid ü siyâh u sürh (Gürer, 1994, s. 362).

Açdı bir özge kâr sefid ü siyâh u sürh / Naçkâş-ı rüzgâr sefid ü siyâh u sürh (Gürer, 1994, s. 363).

1. GÖK KANDİL³ / GÖK KANZİL / GÖK ZURNA / GÖK SER-HOŞ

Bu başlıktaki *kandil*, *kanzil*⁴ ve *zurna* sözcükleri “sarhoş” anlamındadır. *Kandil* sözcüğünün “sarhoş (mest)” anlamına yalnızca (Olgun ve Drağsan, 1984, s. 175)’te rastlandı. Bunun dışındaki kaynaklarda *kandil* maddesi altında, *gökkandil* ibaresi mecazen “çok sarhoş, aşırı sarhoş” anlamında yer almıştır (Şemseddin Sami, 1992, s. 1085; Ayverdi, 2020, s. 427; Redhouse, 1992, s. 1477). *Kanzil* sözcüğü “geçkin, sarhoş” anlamıyla yalnızca (Dilçin, 1983, s. 125)’te geçmektedir. Nitekim Bâkî (öl. 1600) ve Nevâlîzâde Atâyî (öl. 1618)’ye ait şu iki beyitte *kanzil* sözcüğünün “sarhoş” anlamı açıkça görülmektedir:

Râh-ı miñnetde döküp kanlu yaşuñ eyle fiğân

Bâde-i Óaşk ile Óâlemde dilâ kanzil iseñ

Atâyî (Yüce, 2010, s. 65).

Şurâhî üstür-i ser-mestdür gerden-firâz olmuş

Lebün şevki ile cām-ı şarâb-ı nâb kanzıldür

Bâkî (Küçük, 1994, s.

155).

Ahmet Talat Onay da “*Halk arasında sarhoşluğun son derecesini ifade için ‘kandil, kanzil, gök kandil’ gibi tabirler kullanılır.*” demiştir (1993, s. 238).

Kandil, *kanzil*, *zurna* ve *ser-hoş* sözcüklerinin başında yer alan *gök* sözcüğü, “çok, aşırı” anlamıyla sıfat durumundadır. Aşağıdaki örnek beyitlerde de görüleceği üzere *gök kandil*, *gök kanzil*, *gök zurna* ve *gök ser-hoş* ibareleri “aşırı, kendini bilmez şekilde sarhoş” anlamındadır.

Böyle gök kandil iken defÓ-i ñumâr itmek için

Lâciverdi kadehîn hep tolu şağlar sünbül

Sünbülzâde Vehbî (Yenikale,

2017, s. 235).

Gördi zerrîn-kadeh nergis-i mest-i bâğı

Döndi gök kanzile gülşende ser-â-ser sünbül

Haşmet (Aksoyak, 2018, s. 83).

Lâle-i sürhi de kendü gibi gök zurna ider

Bir kadeh cürÓasını üstine serper sünbül

Sâbit (Karacan, 1991, s. 185).

³ *Ólzzetäsâ neşóenün buldur şuyın zühd eyleme*

Göksu’da gök kandil ol Pertev ko gitsün Óağl u hüş

Pertev (öl.1807-8) (Bektaş, 2017, s. 168).

Gice Kandılli’de gök kandil olup ol meh-rü

Mâh-tâb eyleyerek eyledi ‘azm-i Göksu

Esrâr Dede (öl.1796) (Horata, 2019, s. 327).

⁴ Kaynaklarda “sarhoş, çok sarhoş” anlamı verilen *kandil* ve *kanzil* sözcüklerinin etimolojisine ilişkin kimi tespitler başka bir çalışmaya konu edilmiş ve tarafımdan yayıma hazırlanmaktadır.

Yüri var meykede-i Őaşkda gök ser-hoş ol
Bengueş sersem ider âdemi zerç ü sâlûs Esrar Dede (Horata, 2019, s. 241).

2. GÖK DÜŞMEN

Lebib (öl. 1768-69)'in aşığıdaki beytinde *gök* sözcüğü *düşmen* sözcüğünü nitelemektedir. Buna göre *gök düşmen* ibaresi, "aşırı derecede düşmanlık duygusu içinde olan, düşmanlık eden" anlamındadır. Beyitte geçen Türkçe *kan yağı* ibaresi de aynı anlamda olup *gök düşmen* ibaresini hem açıklar hem de pekiştirir durumdadır. *Kan yağı* ibaresi *Yeni Tarama Sözlüğü*'nde her ne kadar "kan düşmanı" (Dilçin, 1983, s. 124) anlamında ise de buradaki *kan* sözcüğü tıpkı *gök* sözcüğü gibi yine çokluk bildirmektedir. Nitekim *kan tere batmak* (bkz. Bu makaledeki 7. başlık Gömgök/gök ter/der), *kanzil/kandil*, *kan mest*, *kan ser-hoş*, *kan hayran vb.*⁵ ibareleri bu anlamı açıklayan örneklerdir.

Esed dinmez ki ceng içre çıkar gâr-ı gülâfından
Gürüh-ı haşmına kan yağı gök düşmen bir ejderhâ Lebib (Kurtoğlu, 2017b, s. 177)

Necâtî (öl. 1509)'nin aşığıdaki beytinde geçen *kan yağı* ve *kızıl düşmen* ibareleri de aynı anlamdadır. Yukarıdaki beyitte geçen *gök düşmen* ibaresindeki *gök* sözcüğünün anlamsal işlevini *kızıl düşmen* ve *kan yağı* ibarelerinde, *kızıl* ve *kan* sözcükleri üstlenmiştir. Dolayısıyla *gök*, *kızıl* ve *kan* sözcükleri çokluk bildiren sıfatlardır.

Nev-bahâr eyyâmı geldi Şiş ü Őişret çağıdur
Tevbelerle gülkızıl düşmen süciķan yağıdur Necâtî (Tarlan, 1997, s. 259)

3. GÖK ZÜGÜRD

Kâtibzâde Sâkîb (öl. 1716/17), *gök* sözcüğünü "*parasız, meteliksiz kimse*" (Ayverdi, 2020, s. 1394) anlamındaki *zügürd* sözcüğünü niteleyen bir sıfat olarak kullanmıştır. Dolayısıyla *gök zügürd*, "hiç parası olmayan, zügürtlüğün son derecesinde olan, meteliksiz" anlamındadır.

Gök zügürd olduğum ider işŐâr
Zahm zahm-ı kebûd-ı şine-i zâr Sâkîb (Kırbyık, 2017, s. 126)

⁵ Bkz. 4. dipnot.

4. GÖK BAŞLU

Gök başlu deyimini *Derleme Sözlüğü*'nde "işe yaramaz, kötü" (1972, s. 2135) anlamındadır. Konuya ilişkin bilgi veren başka bir kaynağa rastlanamadı. Bu çalışma için yapılan derlemede *gök başlu*nun kullanımına Şeyhülislam Yahya (öl. 1517) ve Şeyhî (öl. 1635)'nin aşağıdaki beyitlerinde rastlandı ve *Derleme Sözlüğü*'nde verilen anlamın beyitlerin bağlamına uygun olduğu görüldü.

Bir dem mi vardur kim beni āzürde-ĥâtır eylemez
Baĥa sipihrün itdüğün gök başlu kâfir eylemez Yahyâ (Kavruk, 2001, s. 508)

Çarĥ-ı ezraĥ-fâma hem-reng olamaz āl-i Őabā
Şeyhiyā gök başlu kâfirdür yanumda ehl-i rızĥ Şeyhî (Nar, 2007, s. 105)

Her iki beyitte de *kâfir* sözcüğünü niteleyen *gök başlu* sıfatının *Frenk* için kullanımı bir Kerkük türküsünün şu sözlerinde görülüyor:

Zülfün kısa yüz örtmez
Hayalin serden gitmez
Mene ettiğın zulmü
Gök başlu Frenk etmez⁶

Kâfir/*Frenk* sözcüklerini niteleyen *gök başlu* ile *çok başlu* (*ziyâde-ser*) deyiminin anlamsal benzerliği ve *gök* sözcüğünün *çok* anlamı bu iki deyimden aynı olduğu düşüncesine yol açmaktadır. Zira, daha çok sevgilinin saçını niteleyen *çok başlu* deyiminin Revânî (öl. 1523) ve Muvakkitzâde Pertev (öl. 1807-8)'in aşağıdaki beyitlerinde *kâfircik* ve *zülfi kâfir* sözcüklerini nitelemesi, bu düşünceyi güçlendiren birer kanıt niteliğindedir:

Egîlüp güşına söyler gibi olur ĥaddin öper
Zülfi yârün nice çok başluca kâfircük olur Revânî
ŐAceb var mı diyen ĥamzeye ĥaddârlıĥ bilmez
Ya ol çok başlu zülfi kâfire Őayyârlıĥ bilmez Pertev (Çetinkaya, 2009, s. 233-234)

⁶ Bu türkü sözleri, makalenin hazırlandığı tarihte internetteki (Erişim tarihi: 11.10.2023) (<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1827>) adresinden alınmıştır. Ancak daha sonra bu sayfaya erişilememiştir. Söz konusu türkü sözleri için başka bir kaynak araştırması yapıldığında, türkünün farklı versiyonunu ile karşılaşılmış, alıntıladığımız biçimine ulaşılabilmiştir.

Tıpkı *gök kandil*, *gök zurna*, *gök ser-hoş* deyimlerinin aynı anlamda oldukları gibi, *gök başlu* ve *çok başlu (ziyâde-ser)* deyimlerinin de aynı anlamda olduğunu göstermesi bakımından *çok başlunun* anlamlarına değinmek yerinde olacaktır. Söz konusu anlamlar şunlardır:1.Hilekâr, aldaticı, yalancı, kurnaz. 2. Dolandırıcı, yankesici, hırsız, 3. Fitnekâr, 4. Vefasız, 5. Zalim, gaddar 6. Bir konuda uzman, usta, mahir 7. Kendisini olduğundan üstün gören ve üstesinden gelemeyeceği işlere kalkışarak beceremeyen kimse, 8. Ser-keş, asi, dik başlı, başına buyruk, itaatsiz, inatçı, 9. Mağrur, kibirli, kendini beğenmiş, büyüklük taslayan 10.Cesur, korkusuz, 11. Küstah, şımarık, saygısız, utanmaz (Çetinkaya, 2009, s. 241).

Ancak *gök başlu* deyiminin bilinen kullanımlarında *kâfiri* nitelemesi dolayısıyla, kâfirlerin kullandığı başlık rengi olarak değerlendirildiği, Recep Demir'in "Osmanlı Şiirinde Öteki ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi" adlı makalesinde "Gök Başlı Kâfir".başlığı altında (Kenanoğlu, 2007, s. 343,349)'dan aktarılan şu bilgilerde görülmektedir:

Kılık kıyafetle ilgili düzenlemelerin temel olarak Müslüman ve gayrimüslimlerin ayırt edilmesine yönelik olduğu ve harfiyen uygulamanın güçlüğü anlaşılmaktadır. Zira İmparatorlukta farklı dönem ve coğrafyalarda giyilmesi zorunlu kılınan renklerde de farklılıklar olduğu görülmektedir. Fatih döneminde kırmızı şapka giyebilecekleri söylenen Yahudilerin XVI. yüzyılda mavi şapka giymek zorunda olduğu, II. Murat'ın Makedonya'yı fethinden sonra yayımlanan fermanında ise Hıristiyanların mavi, Yahudilerin ise sarı başlık giymek zorunda olduğu belirlenmiştir. Belki de Hıristiyanların mavi giymesinden kaynaklanan bir sebeple gayrimüslimler için "gök başlı kâfir" imgesi de kullanılmıştır (2013, s. 439).

Osmanlı'da toplumsal yaşamda kılık kıyafet rengi, desen ve modelinin gayrimüslim-Müslim, yöneten-yönetilen, kadın ve erkek gibi ayrımlar dikkate alınarak belli kural ve uygulamalara tabi olduğunu belirten N. Sinan Turan (2005, s. 245), yoksul gayrimüslimlerin ise gök mavisi sarık saracakları bilgisini vermiştir. (2005, s. 247).

Bu bilgilere göre, diğer başlıklar altında değerlendirilen kullanımlarda da olduğu gibi, *gök başlu* deyimindeki *gök* ve *baş* sözcüklerinin "gök mavisi başlık" çağrışımı yapması inkâr edilemez. Ancak en başta değinilen değerlendirmeler sonucu bu deyim *Derleme Sözlüğü*'nde belirtilen "işe yaramaz, kötü" (1972, s. 2135) anlamına gelmekle birlikte *çok başlu (ziyâde-ser)* ile aynı deyim olduğunu söylemek mümkündür.

5. GÖK DEMÜR/ GÖK ÂHEN / GÖMGÖK DEMÜR

Sözlüklerde *gök demür/gök âhen* ve *gömgök demür* tamlamalarının anlamına ilişkin bir bilgiye rastlanmadı. Ancak çağdaş Türk lehçelerinden Türkmen Türkçesinde, tamlamalardan oluşmuş renk adları kategorisinde “*göy-demir*”; Türkiye Türkçesi ve ağızları ile Tatar Türkçesinde at donu olarak “*demir gök - timer kük*” renginin varlığından söz edilmiştir. (Küçük, 2013, s. 795-796).

Konuyla ilgili olarak *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin “Zırh” maddesinde şu bilgilere yer verilmiştir:

IV. Murad, Bağdat seferi hazırlıklarını yaparken sultanın otağının sağ yanında gözü pek ve dövüşken, tepeden tırnağa demir zırhlar içinde ve yayları ellerinde birkaç yüz okçu, sol yanında yine aynı durumda tüfenkçiler duruyordu. Bu sefere Rumeli beylerbeyi ‘gök demir’e bürünmüş, ak ve kızıl bayraklarla donatılmış alayı ile katılmıştı. Burada gök demir gök gibi parıldayan demir zırhlardı. Demire ‘gök’ sıfatının yakıştırılması, İslâm öncesi dönemlerden beri demirin Türk kültüründe kutsal sayılmasından kaynaklanmaktadır. Evliya Çelebi de zırhlı askerlerle ilgili olarak ‘gök demire bürünmüş’ ifadesini sıkça kullanmıştır. Melek Ahmed Paşa'nın alayının Van Kalesi'nden ayrılışında düzenlenen töreni tasvir ederken de sadece gözleri görünen heybetli muhafızların gök rengi demire bürünmüş, potluklu, derbendî toğulgalı, zırh külâhlı, serpenahlı ve kaz göğüslü demir (göğüs zırhı) zırh giydiklerini belirtmiştir. Atlarını ise ‘yancıklı, deniz hotaslı, sineleri demir kalkanlı, alınları demir harbeli, sağrıları kaplan ve pars postu küheylân atlar’ şeklinde anlatmıştı (Çoruhlu, 2013, s. 395).

Gök demür ibaresinin geçtiği bir başka kaynak ise *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*'nin “Murad I” maddesidir: “...*Şâhin'in yanında 1000 kadar er kalmış, gün ağardığında beklenmedik bir anda karşılarında “30.000 gök demirli kâfir” belirmiş*” (İnalcık, 2020, s. 161).

Bu bilgilere göre, *gök demir* ibaresindeki *gök* sözcüğü “mavi renk” anlamında kullanılmıştır. Demir ise “demirden yapılmış savaş elbisesi (zırh)” anlamındadır. Enverî⁷'nin aşağıdaki beytindeki “demür geyümlü” ifadesi ve Şem’î (öl. 1529-30)’nin “feleğin ve deryanın zırh giydiği”ni söylediği beyitler buna kanıt niteliğindedir:

Tiğün ey şeh bir demür geyümlü gömgök gâzîdür

⁷ (Öl. ? Söz konusu beytin *Mecma'un-Nezâ'ir*'de yer alması dolayısıyla Enverî 16. yüzyıl şairi olmalıdır.)

Yüz çevürmez niçe biñ küffârdan eyler şavaş Enverî (Köksal, 2017, s. 714)

Ğavs olup tır ile kırdı kemânun meh-i nev

Gök demür oldu felek geydi zırhlar deryâ Şem'î (Karavelioğlu, 2005, s.

376)

Gök demür ibaresinin yer aldığı aşağıdaki örneklerde de *gök* sözcüğünün *mavi* renk anlamında kullanılmış olduğu açıktır. Buna göre, kalıplaştığı görülen *gök demür* ibaresinin bu makalenin sınırları dışında kaldığını söylenebilir. Ancak bu konuda kaynaklarda ve özellikle sözlüklerde yeterli bilgi bulunmadığı için burada ele almakta sakınca görülmemiştir. Öte yandan *gök/gömgöke*, sözlüklerde *mavi/yeşil* anlamı verilmişse de buradaki *mavi*, laciverde yakın, morumsu koyu bir *mavi* renk tonunun da adıdır. Öyle ki divan şiirinde *sünbül* ve *menekşenin* rengi *gök/lâcivert* olarak ifade edilmiş ve *gök* sözcüğü “morarma ve morluk” karşılığı olarak da kullanılmıştır. Dolayısıyla *gök* ve *gömgök*, tıpkı *kara/siyah* gibi koyu renk niteliği taşıması nedeniyle “koyuluk, yoğunluk, çokluk” anlamı kazanmıştır. Yani bu renk adlarının çokluk anlamı kazanması renk anlamından bağımsız değildir. Bu nedenledir ki örnek beyitlerde *gök demür* (zırh) giymiş asker topluluğunun kuşbakışı veya uzaktan görüntüsünün, *mavi* renk yoğunluğuna işaret ettiği kadar demirden yapılmış silah, teçhizat ve giysi ile donanmış asker çokluğunu ve dolayısıyla demir çokluğunu çağrıştırmasının akla yatkın olduğunu belirtmek gerekir.

Şeyhülislam Yahyâ (öl. 1517), “Yüce hükümdarı ve ona eşlik eden zırhla (*gök demirle*) donanmış maiyetini ya da askerlerini görünce yeryüzünü gökyüzü sandığını” söylerken bu kalabalığın bulunduğu zeminin bütünüyle *gök* rengine büründüğünü anlatmaktadır. Ancak *gök* sözcüğünün tevriye yoluyla zeminin tamamen demirle kaplandığını çağrıştırdığını söylemek de mümkündür.

*Muğarreb kılların yanınca ol şâh-ı felek-ğadrün*⁸

Görince gök demür içre zemîni âsmân şandum Yahyâ (Kavruk, 2001, s.

493).

Aynı durum Nev'îzâde Atâyî (öl. 1635)'nin asker kalabalığını dalgalı denize ve asker saflarını dalgalara benzettiği şu beyitte de geçerlidir. Zira *gök* sözcüğü denizin hem *mavi* rengi hem de uçsuz bucaksızlığı dolayısıyla öncelikle renk, tevriyeli olarak da çokluk anlamıyla yer almıştır.

ØAsker ammâ ki çü baħr-i mevvâc

⁸ ğadrün (Hazırlayanın düzeltmesi: Hd.): ğadrin (Kavruk, 2001, s. 493).

Gök demüriçre şufûfi emvâc Atâyî (Yelten, 2017, s. 79).

Aşağıda Bâkî (öl. 1600)'nin "feleğin gök demirle kaplı olması"ndan; Sun'î (öl. 1534-35) ve Cafer Çelebi (öl. 1515)'nin "gök demire gark olmak"tan söz ettiği beyitlerde de feleğin (gökyüzünün) sonsuzluğu ve "gark olma"nın "batmak, boğulmak, bütünüyle kaplanmak" anlamına gelmesi dolayısıyla *gök/gömgök* sözcüğünün renk ve çokluk anlamıyla tevriyeli kullanımından söz edilebilir.

Şakın şakın ki ey kaşu yâ tîr-i âhdan

Ger gök demür olursa felekler deler geçer Bâkî (Küçük, 1994, s. 138).

Yine gökâhene ğarķ oldılar Aķkirmâni⁹

Pâdişâhum Kara Boğdan'a gibi açınuñ Sun'î (Yakar, 2018, s. 77).

Gömgökdemüre ğarķ oluban bağladı şaflar

Kim düşmenüñ ile ide peykârı benefşe Cafer Çelebi (Erünsal, 2018, s. 194).

6. GÖMGÖK DELÜ/DİVÂNE¹⁰

Gömgök sıfatı bu başlık altındaki örneklerde *delü*, *divâne* sözcükleri ile *delü divâne* ikilemesi önüne gelerek "deliliğin son derecesini" anlatmaktadır.

Gömgök delüdür Leyli saçuñ fikri ile kim

Mecnün gibi düşmiş yine tağlara benefşe Revânî (Avşar, 2017, s. 157).

Mesîhî (öl. 1512)'nin şu beytinde *gömgök* çokluk anlamıyla *delü* sözcüğünü nitelerken daha önce *kıpkızıl* örneğinde değinildiği üzere, yine bir renk adı olan *kızıl* da *divâne*yi nitelemektedir. Beyitte *gömgök* deli olan *süsen*, *kızıl* *divane* olan ise *güldür*. Burada *gömgök* ve *kızıl* sözcükleri deliliğin son derecesine işaret etmekle birlikte, leff ü neşr sanatıyla *süsenin* mavi, *gülün* kırmızı rengi de çağrıştırılmaktadır:

⁹ Aķkirmâni (Hd.): Aķkirmâni (Yakar, 2018, s. 77).

¹⁰ *Gömgök delü kılmasa anı hatt-ı ğubârüñ / Mecnün oluban düşmez idi dağā benefşe* Hayâlî (Tarlın, 1945, s. 363).

Şimdi ben bir âftâbuñ olmuşam dildâdesi / Āsmân gömgök delüsidür zemîñ üftâdesi Sun'î (Yakar, 2018, s. 119).

Yazar gömgök delüdür yâre Őarz-ı hâli tûmârın / Ziyâiğönçesin süsen ider her bâr ham-der-ham Ziyâi (Gürgendereli, 2017, s. 158).

Yüz karasıdır çü öykünmek nigârâ zülfüne / Öykünen gömgök delüdür aña sünbüller gibi Sürürî (Ünver, 2020, s. 311).

Sürürî'nüñ gözi yaşına öykünürse ne tañ / Çü bir köpüklü delü dirdünüz şehâ gömgök Sürürî (Ünver, 2020, s. 189).

Yalınız hürşid sanmañ yâre germiyyet satar / Şuda zencirin sürür gömgök anuñ divanesi Zihni (Gıynaş, 2017, s. 2780).

Süsen ü gül görelü sen serv-ı kaddi bâğda

Birisi gömgök delü biri kıızıl dîvânedür

Mesîhî (Mengi, 1995, s. 172).

Mostarlı Ziyâî (öl. 1584)'nin aşağıdaki beytinde de kıpkızıl ve gömgök, hem gül ve süsenin renk özelliğini çağrıştırmış hem de çokluk ifade etmektedir:

O servüñ zülfî zencîrin görelden bâğ-ı Öâlemde

Olupdur kıpkızıl dîvâne gül gömgök delü süsen

Ziyâî (Gürgendereli,

2017, s. 173).

Bursalı Rahmî (öl. 1567-68) *gömgökü delü divane* ikilemesine sıfat olarak kullanmıştır. Burada hem *gömgökün* pekiştirme hecesi içermesi, hem aynı anlamda iki kelimedenden oluşan ikilemenin kullanılması deliliğin çokluğunun derecesindeki abartıyı göstermesi bakımından dikkat çekicidir:

Şabâ zencîr urup gömgök delü dîvâne olmuşdur

Görince kef geçer¹¹ cânânı kendünden geçer deryâ

Rahmî (Erdoğan, 2017,

s. 66).

Vusûlî (öl.1592-94) de zaten divane olduğunu belirttiği menekşenin *gömgök delü* olduğundan kuşkulandığını belirtirken, delilik derecesini olabildiğince abartılı anlatmak istemiştir. Burada da menekşenin mavi renginin çağrışımı gözden kaçmamaktadır:

Ne yüz karasıyla hatuña öykünebildi

Gömgök delüdür var ise dîvâne benefşe

Vusûlî (Taş, 2010, s. 177).

Enverî *gömgökü* cinaslı kullanarak hem “masmavi/mosmor” hem de “son derece” anlamına yer vermiştir:

Riyâ sengiyle cismîn gömgök itdür dögmeden şüfî

Ĥaķıķatde dilâ gömgök delüdür eyle bil anı

Enverî (Köksal, 2017, s.

1738).

7. GÖK / GÖMGÖK TER (DER)

Bu başlık altındaki örneklerde *gök* ve *gömgök*, *ter (der)* sözcüğünü nitelemekte ve *kan ter içinde kalmak* deyimini ile eş anlamlı olarak “terden sıırıslıklam olma, çok terleme”yi anlatmaktadır.

¹¹ “Kendinden geçmek, kendini kaybetmek” anlamındaki *kef geçmek* deyiminin divan şiirindeki örnekleri ve kazandığı diğer anlamlar hakkında geniş bilgi için bkz. (Aslan, 2019, s. 154-172).

- İrişdi benefşe nitekim peyk-i mübeşşir*
Müstağrağ olup gök dere düşünda bacağı Zâtî (Kurtoğlu, 2017a, s. 200).
- Boyandı gök dere firûze dökdi derdinden*
Hirâs şaldı Nişâbür'a leşker-i nigeñ Şeyh Gâlib (Gürer, 1994, s. 475).
- Yine gömgök tere batmış çıkageldi çemene*
Nev-bahâr irdi diyü virdi haberler sünbül Bâkî (Küçük, 1994, s. 63).
- Sevindi rakş ile gömgök der oldı çarñ-ı kebüd*
Tuyalı nisbetini âsitân-ı cânâna Nevî (Tulum ve Tanyeri, 1977, s. 358)
- Gömgök dere müstağrağ olup geldi benefşe*
Düşünda¹² biter niteki bir peyk-i mübeşşir Zâtî (Kurtoğlu, 2017a, s. 156).
- Şeb-nemden utanup gice gömgök dere batdı*
Öykündüg' için bu hat-ı tannâza benefşe Sehî (Yekbaş, 2020, s. 295).

8. GÖMGÖK SU

Âhî (öl. 1517) *gömgökü* suya sıfat yaparak “sırılısıklam” anlamında kullanmıştır:

Dest-mâlin gözleri yaşıyla gömgök şu idüp
Ol bahâr-ı hüsne karşı ebr-i bârân ağlasun Âhî (Kaçalın, 2017, s. 2452).

9. GÖMGÖK ÂŞIK

Sürûrî (öl. 1562)'nin beytinde *gömgök*, “çok, çılgınca, (mec.) sırılısıklam” anlamıyla âşık sözcüğüne sıfat olmuştur. Şair *gömgök âşık* olduğunu belirtirken, kendisini bu bakımdan mor menekşeye benzetmiştir. Bu teşbihle *gömgök* sözcüğünün “mosmor” anlamı da çağrıştırılmıştır:

Boynunu burmuş benefşe gibi gömgök Őâşıqam
Ey yüzi gül çekme gel kılnç bıcağ süsen gibi Sürûrî (Ünver, 2020, s. 299).

¹² Düşünda (Hd.): Düşünde (Kurtoğlu, 2017a, s. 156).

10. GÖMGÖK GÂZÎ

Enverî, hükümdarın kılıcını zırh giymiş gaziye benzetirken, *gömgökü gazinin* sıfatı olarak kullanmıştır. Burada *gömgök gâzî* tamlaması “tam bir gazi, çok savaşçı, sürekli yılmadan savaşan” anlamındadır.

Tiğün ey şeh bir demür geyümlü gömgök gâzîdür

Yüz çevürmez niçe biñ küffârdan eyler şavaş Enverî (Köksal, 2017, s. 714).

Sonuç

Türkçe bir renk adı olan *gök* (mavi/yeşil) ve onun pekiştirme hecesiyle türetilerek oluşmuş *gömgök* (masmavi/yemyeşil) biçimi, Türkçenin söz varlığında renk anlamı dışında çokluk anlamıyla da yer almıştır.

Adı geçen renk adlarının, divan şiirinde bu bağlamda kullanımına ilişkin yapılan taramalar sonucu, farklı isimler önüne gelerek sıfat görevinde oldukları görülmüştür. Buna göre, tespit edilen örnekler 10 başlık altında ele alınmıştır. Bunlar; 1. Gök kandil/ Gök kanzil/ Gök zurna/ Gök ser-hoş, 2. Gök düşmen, 3. Gök zügürd, 4. Gök başlu, 5. Gök demür/Gök âhen/Gömgök demür, 6. Gömgök delü/ divâne, 7. Gök/Gömgök ter (der), 8. Gömgök su, 9. Gömgök âşık ve 10. Gömgök gâzî başlıklarıdır.

Bunlardan “Gök demür/Gök âhen/Gömgök demür” başlığı altındaki örneklerde *gök* ve *gömgök*, “mavi ve masmavi” anlamındadır. Bu örnek *gök/gömgök* sözcüklerinin çokluk anlamında kullanımını yansıtmamakla birlikte, kaynaklarda bu ibareye ilişkin yeterince bilgiye ulaşılamaması nedeniyle burada yer verilmiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki bu örneklerde *gök* ve *gömgök* öncelikli olarak renk anlamıyla kullanılmışlarsa da tevriye yoluyla çokluk anlamının da çağrıştırıldığı kanaatine varılmıştır.

Diğer bir örnek olan *gök başlu* deyimine ilişkin tespit edilen iki örnekte, bu deyim *kâfir* sözcüğünü nitelediği görülmüştür. *Derleme Sözlüğü* dışında bilgiye ulaşılamayan bu deyim, *çok başlu (ziyâde-ser)* deyimi ile yapı ve anlam bakımından aynı deyim olduğu sonucuna varılmıştır. Çünkü *gök kandil/ gök kanzil/ gök ser-hoş* deyimleri gibi, *gök* sözcüğünün “çok” anlamı ve her iki deyim kullanım ve anlam benzerlikleri *gök başlu* ve *çok başlu* deyimlerinin aynı deyimler olduğunun kanıtı niteliğindedir.

Makalenin kapsam ve sınırlılığı içinde, ele alınan kimi örneklerde tıpkı *gök/gömgök* gibi birer renk adı olan Türkçe *kızıl/kıpkızıl* sözcüklerinin de çokluk anlamıyla kullanıldıkları görülmüştür. Ancak *kızıl/ kıpkızıl*, söz konusu örnek metinlerde çokluk anlamıyla yalnızca Farsça *düşmen* ve *dîvâne* sözcüklerine sıfat olmuştur. Bu makalenin hazırlık ve araştırma sürecinde *kızıl/ kıpkızıl* sözcüklerinin bu anlamda başka kullanımlarının olup olmadığına yönelik yapılan sınırlı bir tarama sonucu, Türkçe *deli* ile Arapça *meftûn* ve *meçnûn* sözcüklerine de sıfat oldukları görülmüştür. Daha geniş kapsamlı taramalarda yeni örneklerle ulaşmanın mümkün olabileceğini belirtmek gerekir.

Aynı şekilde *gök kandil/ gök kanzil* deyimleri değerlendirilirken, buradaki *kandil* sözcüğünün, kaynaklarda belirtildiği gibi Arapçadaki *ķandîl* sözcüğü olmadığı anlaşılmıştır. Bu tespit, yayımlanmak üzere tarafımda hazırlanacak başka bir makaleye konu edilmiştir.

Gök/gömgök sözcüklerinin “çok, fazla, aşırı, son derece” anlamında kullanıldığı örneklerin pek çoğunda tevriye yoluyla renk anlamlarının da çağrıştırlarak çokanlamlılık yaratıldığı dikkati çekmiştir.

Değerlendirilen örneklerde dikkati çeken diğer bir husus da iki farklı unsuru aynı şekilde nitellemek üzere *gök demür* ve *zirh*; *gömgök delü* ve *kıpkızıl dîvâne*; *kızıl düşmen* ve *kan yağ* gibi eş anlamlı ibarelerin aynı mısra içinde kullanılmış olmasıdır. Bu kullanımlar, ifadede tekrara düşmeme amacı taşımakla birlikte, eş anlamlı olmaları itibarıyla birbirlerinin anlamını pekiştirme ve açıklamaları ve bu konudaki söz varlığının zenginliğini göstermeleri bakımından dikkat çekici bulunmuştur.

Renk adlarının *çokluk* anlamı çerçevesinde, *gök /gömgök* örneğine ilişkin farklı örnekler çıkabileceği gibi farklı kullanımların ortaya çıkmasının da mümkün olduğunu belirtmek gerekir.

Kaynakça

Akyüz, K., Beken, S., Yüksel, S.,Cunbur, M. (1958). *Fuzuli-Türkçe Divan*. Ankara: İş Bankası Yayınları.

Aslan, Ü. (2019). Kef Geçmek Deyimi Üzerine. *Vakıf İnsan Prof. Dr. Hikmet Özdemir Armağanı* içinde (s. 154-172). İstanbul: Kriter Yayınevi.

Ayverdi, İ. (2020). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük-Kubbealtı Lûgati*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat Yayıncılık.

Boztepe, H. N. (1338-40). *Nedim Dîvânı*, İstanbul: İkdâm Matbaası.

- Çetinkaya, Ü. (2009). Divan Şiirinde 'Çok Başlı (Ziyâde-ser)' Deyimi Üzerine. *Turkish Studies - Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 4(2), 226-245.
- Çoruhlu, T. (2013). Zırh. *İslâm Ansiklopedisi* (C. 44, s. 294-395). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Demir, R. (2013). Osmanlı Şiirinde Öteki ve Başkası Olarak Kâfir İmgesi. *Turkish Studies - Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 8(8), 431-445.
- Derleme Sözlüğü* (1972). Komisyon (Yay. Haz.). C. 4. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gürer, A. (1994). *Şeyh Gâlib Dîvânı (İnceleme- Metin)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İnalcık, H. (2020). Murad I. *İslâm Ansiklopedisi* (C.31, s. 156-164). Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Karacan, T. (1991). *Bosnalı Alaeddin Sabit-Divan*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi Yayınları.
- Karavelioğlu, M. A. (2005). *On Altıncı Yüzyıl Şairlerinden Prizrenli Şem'i'nin Dîvânı'nun Edisyon Kitiği ve İncelenmesi*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Kavruk, H. (2001). *Şeyhülislâm Yahyâ Dîvânı*. Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Kenanoğlu, M. M. (2007). *Osmanlı Millet Sistemi Mit ve Gerçek*. İstanbul: Klasik Yayınları.
- Küçük, S. (1994). *Bâkî Dîvânı (Tenkitli Basım)*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları
- Küçük, S. (2013). *Türkçenin Renklere Dayalı Söz Varlığı*. *Yeni Türkiye*, 9(55), 791-803.
- Lings, M. (2003). *Simge ve Kökenörnek*. (S. Sahra, Çev.). Ankara: Hece Yayınları.
- Mengi, M. (1995). *Mesîhî Dîvanı*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Nar, O. (2007). *Şeyhî Hayatı ve Dîvânının Tenkitli Metni*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya: Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Olgun, İ., Draşan C. (1984). *Farsça-Türkçe Türkçe-Farsça Sözlük*. Ankara: Elhan Kitabevi.
- Onay, A. T. (1993). *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Redhouse, S. J. W. (1992). *Turkish and English Lexicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- ŞEMSEDDİN SÂMÎ. (1992). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1997). *Necâtî Beg Dîvânı*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- Tarlan, A. N. (1945). *Hayâlî Bey Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Tulum, M. ve Tanyeri, M. A. (1977). *Nev'î-Dîvan (Tenkidli Basım)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Turan, N. S. (2005). 16. Yüzyıldan 19. Yüzyıl Sonuna Dek Osmanlı Devleti'nde Gayrı Müslimlerin Kılık Kıyafetlerine Dair Düzenlemeler. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(4), 239-267.
- Uluşık, Y. P. (2021). Hakas Türklerine Ait Kahramanlık Destanlarında Renk Sembolizmi I: Ak/Beyaz. *Turkish Studies Language and Literature*, 16(1), 485-513.
- Yıldırım, A. (2006). Renk Simgeciliği ve Şeyh Gâlib'in Üç Rengi. *Millî Folklor*, 18(72), 129-140.
- Yüce, S. (2010). *Atâyî (Nevâlîzâde) Dîvânı*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

İnternet Kaynakları

- Aksoyak, İ. H. *Haşmet Dîvânı*. Erişim Tarihi: 28.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57256,hasmet-divanipdf.pdf?0>
- Avşar, Z. (2017). *Revânî Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0>,
- Bektaş, E. (2017). *Muvakkit-zâde Muhammed Pertev Dîvânı*. Erişim Tarihi: 28.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55973,pertev-divanipdf.pdf?0>
- Erdoğan, M. (2017). *Bursalı Rahmî ve Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0>

- Erünsal, İ. E. (2018). *Tâci-zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı*. Erişim Tarihi: 28.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0>
- Gıynaş, K. A. (2017). *Pervane Bey Mecmuası*. Erişim Tarihi: 27.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55832,pervane-bey-mecmuasi-pdf.pdf?0>
- Gürgendereli, M. (2017). *Mostarlı Hasan Ziyâi Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56211,mostarli-hasan-ziyai-divanipdf.pdf?0>
- Kaçalin, M. S. (ty.). *Âhî- Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10590,ahidivanimustafakacalinpdf.pdf?0>
- Kırbyık, M. (2017). *Kâtib-zâde Sâkıb Dîvânı*. Erişim Tarihi: 28.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56426,katib-zade-sakib-divanipdf.pdf?0>
- Köksal, M. F. (2017). *Edirneli Nazmî- Mecma'u'n-Nezâ'ir (İnceleme-Metin)*. Erişim Tarihi: 27.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56057,mecmaun-nezair-edirneli-nazmi-pdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2017a). *Zâtî Dîvânı- Gazeller Dışındaki Şürler (İnceleme-Metin)*. Erişim Tarihi: 27.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0>
- Kurtoğlu, O. (2017b). *Diyarbakırlı Lebîb Dîvânı, (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)*. Erişim Tarihi: 28.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55756,lebib-divanipdf.pdf?0>
- Taş, H. (2010). *Vusûlî-Dîvân (İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin)*. Erişim Tarihi: 27.09.2023. <https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10660,vusuli-divanipdf.pdf?0>
- Ünver, N. (2020). *Gelibolulu Sürûrî Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951,gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0>
- Üst, S. (2018). *Edirneli Nazmî Dîvânı*. Erişim Tarihi: 03.10.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0>
- Yakar, H. İ. (2018). *Gelibolulu Sun'î Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257,gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0>
- Yekbaş, H. (2020). *Sehî Bey Dîvânı*. Erişim Tarihi: 27.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/76504,sehi-bey-divanipdf.pdf?0>
- Yelten, M. (2017). *Sohbetü'l-Ebkâr*. Erişim Tarihi: 28.09.2023.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55751,sohbetul-ebkarpdf.pdf?0>

Yenikale, A. (2017). *Sünbülzâde Vehbî Divânı*. Erişim Tarihi: 28.09.2023.

<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56212,sunbulzade-vehbi-divanipdf.pdf?0>

Summary

Owing to the multitude of associations that colors elicit in the human mind, words bearing color names have acquired connotations that extend far beyond initial meanings. For example, the Turkish word *kara* and the Persian-origin word *siyâh-siyeh* are frequently used in oral and written culture to mean shame, defect; bad, inauspicious, dark, intense; violent, strong; much, too much, excessive, etc. The meaning of “a lot, much, excessive” of the words *kara/siyah* is also seen within the semantic framework of the words *gök* and *kızıl*. It is possible to see that the Turkish word *gök*, which appears in dictionaries as the name of the colors blue and green, is frequently used in literary works with a symbolic meaning similar to that of other color names.

The purpose of this article is to assess the instances of the Turkish color name *gök* in divan poetry, as well as its variant *gömgök*, which is derived from its reinforcement syllable, in the sense of “a lot, much, excessively, extremely” in addition to the color meanings expressed in the form of “blue/green” and “deep blue/green”, similar to some other color names. With the exception of two, these meanings of these words were not found in dictionaries.

Several examples were gathered for this purpose by scanning numerous *divan*, *mesnevi*, *nazire* miscellany, and other sources containing sample poems on the topic. Through analysis of the collected samples of poetry, it is discovered that the terms *gök* and *gömgök* are employed as adjectives preceding different nouns. Accordingly, each adjective phrase is organized as a heading in the article. Those with the same meaning are covered under a single heading.

Some of the examples compiled on the subject have the same meaning and structure. Rather than selecting some of them and excluding others from the study, the examples not included under the subject headings are indicated in the footnotes appended to the relevant headings.

By the end of the study, it is demonstrated through specific instances that the Turkish color names *gök* (blue/green) and its form *gömgök* (deep blue/green), derived from its reinforcement syllable, have several meanings in Turkish vocabulary in addition to their color meaning.

Examples involving the words *gök* and *gömgök*, which act as adjectives before different nouns and thus form adjective phrases with the nouns they define, are discussed under ten headings. These are; 1. *Gök Kandil/ Gök Kanzil/ Gök Zurna/ Gök Serhoş*, 2. *Gök Düşmen*, 3. *Gök Zügürd*, 4. *Gök Başlu*, 5. *Gök Demür/ Gök Âhen/ Gömgök Demür*, 6. *Gömgök Delü/ Dîvâne*, 7. *Gök/ Gömgök Ter (Der)*, 8. *Gömgök Su*, 9. *Gömgök Âşık* and 10. *Gömgök Gâzî*.

The terms *gök* and *gömgök* denote “blue and deep blue” in the examples found under the heading “*Gök Demür/ Gök Âhen/ Gömgök Demür*”. This example is included here because there is insufficient information about this expression in the sources, even though it does not illustrate the use of the words *gök/ gömgök* in the sense of multiplicity. On the other hand, it is determined that the meaning of multiplicity is evoked through figurative language even though *gök/ gömgök* is primarily used in the sense of color in these examples.

In the two examples of the idiom *gök başlu*, it was observed that this idiom describes the word *kâfir* (infidel). It was concluded that there is a strong possibility that this idiom, for which no information could be found except for a dictionary, may have the same meaning and structure as the Turkish expression *çok başlu* (Persian-origin *ziyâde-ser*). The idioms *gök başlu* and *çok başlu* may actually be the same idioms because of the “many” meaning of the word *gök* and the similarities in usage and meaning of both idioms, just as the idioms *gök kandil/ gök kanzil/ gök serhoş* have the same meaning.

Within the scope and limitations of this article, it was noted that in some of the examples, the Turkish color words *kızıl/ kıpkızıl*, which are similar to *gök/ gömgök*, were also used in the sense of multitude. Nonetheless, *kızıl/ kıpkızıl* is exclusively employed as an adjective for the Persian-origin words *düşmen* and *dîvâne* in the sense of multitude in the

aforementioned texts. During the preparation and research process of this article, I conducted a limited search for other instances where the words *kızıl* and *kıpkızıl* are used in a similar context. I found that they are also used as adjectives to describe Turkish *deli* and Arabic-origin *meftûn* and *mecnûn*. Therefore, it should be noted that it may be possible to reach new examples in more comprehensive scans.

Similarly, while evaluating the idioms *gök kandil/ gök kanzil*, it was understood that the word *kandil* here is not the Arabic-origin word *ḳandil* as stated in the sources. Thus, an upcoming study to be published will present some conclusions about the etymology of *kandil* and *kanzil*, which are defined in the sources as meaning “drunk, very drunk”.

It is noteworthy that in many of the examples where the words *gök / gömgök* are used in the sense of “very, much, excessively, extremely”, polysemy is created by evoking the meaning of color through figurative language.

Another important aspect in the examples evaluated is the use of synonyms such as *gök demür* and *zirh*, *gömgök delü* and *kıpkızıl dîvâne*, *kızıl düşmen* and *kan yağı* in the same verse to describe two separate elements in the same way. Although these usages aim to avoid repetition in the expression, they are found remarkable in terms of reinforcing and explaining the meaning of each other due to their synonyms and showing the richness of the vocabulary on this subject.

It should be noted that within the framework of the “multitudinousness” meaning of color names, it is possible to find different examples of the *gök/gömgök* example, as well as different usages.

TOPLANMA ALANLARI OLARAK YEŞİL ALANLAR VE PARKLAR: ARAŞTIRMALARA DAYALI BİR BAKIŞ

GREEN AREAS AND PARKS AS ASSEMBLY AREAS:
A RESEARCH-BASED VIEW

Sibel ÖNAL

Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi,
Antropoloji Bölümü Fizik Antropoloji Anabilim Dalı,
sonal@ankara.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 24 Nisan 2024
Kabul edildiği tarih: 1 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 24 April 2024
Date accepted: 1 July 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Toplanma alanı; Afet; Deprem;
Parklar; Yeşil alan

Keywords

Assembly Area; Disaster;
Earthquake; Parks; Green Space

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.28

Öz

Deprem ve sellerde hem can hem de mal kaybı gerçekleşmektedir. Afetlerin ardından afetzedelerin barınma, hijyen gibi hayati ihtiyaçlarının karşılanmasında ilk durak toplanma alanlarıdır. Afetler ardından açık ve yeşil alanlar ile parklar toplanma alanı olarak kullanılmaktadır. İhtiyaçları karşılaması beklenen toplanma alanlarının planlanması nüfusun ve yapıları alanların yoğunluğu gibi parametreler göz önünde bulundurularak yapılmalıdır. Bazen depremlerden sonra binaların yıkılmasıyla hem toplanma alanı olarak belirlenmiş olan alanlar kullanılamaz hale gelmekte hem de ulaşım ağları zarar görebilmektedir. Bu nedenle toplanma alanlarının belirlenmesinde kolay erişilebilirlik, kapasite ve altyapı göz önünde bulundurulmalıdır.

Mevcut çalışma, temelde toplanma alanlarını konu edinmiş olan araştırmaların bulguları, sonuçları ve önerilerini ele almaktadır. Yapılan araştırmalar, kentlerdeki yeşil alanlar ve parkların afet sonrası toplanma alanı olarak yeterli olup olmadıklarını tartışırken bir yandan da betonlaşma yüzünden açık alanların azalmasına vurgu yapmaktadır. Araştırmaların sonuçları, toplanma alanlarının nüfusa oranla yetersizliğinin yanı sıra kimi kentlerin her mahallesinde mevcut olmadıklarını göstermektedir. Toplanma alanlarının yetersizlikleri ülke genelinde benzerdir. Araştırmaların ortak önerileri, toplanma alanlarının eksiklerin belirlenerek giderilmesi ve nüfusa oranla yetersiz olan alanların tespit edilerek yeni alanların oluşturulmasıdır. Araştırmalar, afet ardından akla gelen ilk şeylerden birisinin güvende hissetmek için açık alanlar ya da parkların tercih edildiğinin yanı sıra kentler ve kent sakinleri için destek sistemi olarak hizmet eden bu alanların yetersizlik durumunun afete hazır olmamakla eşdeğer olduğu vurgulamaktadır.

Abstract

Earthquakes and floods cause both loss of life and property. After disasters, assembly areas are the first destination for meeting the basic needs of disaster victims, such as shelter and hygiene. After disasters, open green areas and parks are used as assembly areas. Planning for assembly areas that are expected to meet the needs should be done by considering parameters such as the density of the population and build areas. Sometimes, when building collapse after earthquakes, areas designated as assembly areas become unusable and transportation networks may be damaged. Therefore, easy accessibility, capacity and infrastructure should be taken into consideration when determining assembly areas.

The current study presents the findings, results and suggestions of studies that primarily focus on assembly areas. Studies have discussed the sufficiency of green areas and parks in cities as post-disaster assembly areas, while also highlighting the decrease in open spaces due to concreting. The results of studies showed that assembly areas are insufficient compared to the population and are not available in every neighborhood in some cities. Common recommendations of the studies are to identify and eliminate deficiencies in assembly areas and to create new areas by identifying insufficient areas compared to population. While studies indicate that open spaces or parks are preferred to feel safe after a disaster, they emphasize that the inadequacy of these areas, which serve as a support system for cities and city-dwellers, is equivalent to not being prepared for a disaster.

Giriş

Munich Re reasürör şirketi¹, 2023 yılında meydana gelen doğal afetlerde 74 binden fazla insanın hayatını kaybettiği ve maddi kaybın 250 milyar dolar olduğunu açıklamıştır. 6 Şubat 2023'te gerçekleşen Türkiye ve Suriye'deki depremlerin ardından Kuzey Amerika ve Avrupa'da meydana gelen fırtınalar en yıkıcı insani felaketlerdir. Büyük kentlere ulaşmamış olsa da Kanada'daki birkaç hafta süren orman yangınlarında 18,5 milyon hektar orman yok olmuştur (URL, 1). Meteorolojik uyarılar sayesinde sellere karşı önlem alınması mümkün olsa da depremlerin ne zaman gerçekleşeceğine dair net bir ön bilgi söz konusu değildir. Bununla birlikte afetin yaratacağı yıkımı en aza indirebilmek için planlama hayati önem taşımaktadır (Yücel Caymaz ve Komar, 2021, s. 89). Kentler doğanın dışındaymış gibi düşünülse de kendi ekosistemine sahiptir ve sanıldığı kadar da doğadan uzak değildir. Betonlaşma, geçirimsiz yüzeyler gibi kentsel dokuların sıcak hava dalgaları ve kentsel ısı adası etkisi ile ilişkilidir, bu nedenle kentlerde park soğutma etkisi yaratması için daha fazla yeşil alana ihtiyaç vardır (WHO, 2022, s. vii). Ağaç dikimi, parkların ve açık alanların inşası veya var olanların iyileştirilmesi, seller için tutma havuzları, nehirlerin iyileştirilmesi, yeşil çatılar veya yağmur bahçeleri ve kentsel tarım gibi doğaya dayalı çözümlerle sadece su döngüsü ve su tedariginde değil aynı zamanda afet ardından kentsel dayanıklılığın artırılmasına katkıda bulunacaktır (WHO, 2022, s. 36). 11 Mart 2011'de Japonya'da gerçekleşen 9.0 büyüklüğündeki deprem ardından deniz seviyesi 9 metre yükselmiş ve bazı bölgelerde 40,5 metre dalga yüksekliğine ulaşan tsunamiye neden olmuştur. Deprem 24 bin kayıtlı ölüm ve yaklaşık 280 bin binanın yıkımına sebep olurken kent parklar ve yeşil kuşakların bir nevi savunma hattı olarak kullanılması önerilmiştir. Sadece binaların iyileştirilmesi değil aynı zamanda kentsel alanlardaki parkların ve yeşil alanların iyileştirilmesi de kritik bir öneme sahiptir (Masuda, 2014, s. 57).

Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü'nde afet "Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuçtur." şeklinde tanımlanmıştır (URL, 2). Kimi zaman seller kimi zaman ise depremlerle, ülkemizin gerçeği olan afetlerde toplanma alanları kentler için hayati önem taşımaktadır. Bir afetin ne zaman olacağı belli olmadığı gibi

¹ Dünyanın en büyük reasürör (sigorta yapan şirketlerin sigortalanması) şirketlerinden birisi olan Munich Re şirketi 160 ülkede hizmet vermektedir (URL 1).

nasıl şekilleneceğini de tahmin etmek kolay değildir. Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü'nde afet ve acil toplanma alanı tanımı mevcut değildir. Resmî Gazete 24.02.2022 tarihli ve 31760 sayılı Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği'nde afet ve acil durum toplanma alanı "*Afet ve acil durumlar sonrasında geçici barınma merkezleri hazır olana kadar geçecek süre içerisinde yaşanacak paniği önlemek ve sağlıklı bilgi alışverişini sağlamak amacıyla halkın tehlikeli bölgeden uzaklaşarak toplanabileceği güvenli alanlar*" (Resmî Gazete, 2022) olarak ifade edilmiştir. Afet bölgesinde yaşayanların ilk şoku atlatarak güvenli alana geçmeleri ve yetkilerin ilk yardım hizmetlerini afetzedelere ulaştırmaları için acil toplanma alanları belirlenmiştir. Afetlerde, geçici barınma alanı ve afet ve acil durum toplanma alanı olarak kullanılabilir mevcut pazaryeri, park, bahçe ve yeşil alanların altyapıları, belediyeler tarafından, kullanılabilir hale dönüştürülür (Resmî Gazete, 2022).

İstanbul Deprem Master Planı'nda açık alanlar "... [*açil erişim ve toplanma, havadan erişim, acil kurtarma malzemelerinin stoklanması ve dağıtımı, acil barınma amaçlı çadır ya da geçici konut alanı olarak önem kazanır*]" şeklinde vurgulanmıştır. Yerleşim yerlerine yakın ve yeterli alana sahip olan boş alanların yapılaşmaması gerektiği de belirtilmiştir (İBB, 2003, s. 752). Açık alanlar depremler ardından birkaç gün veya birkaç ay süreyle binlerce insanın yaşadığı geçici "ev" haline gelebilmektedir. Şiddeti yüksek depremler ardından açık alan ağı bir tür "ikinci şehir" gibi toplanma ve barınma, mal ve hizmetlerin dağıtımı, geçici yerleşim, depolama gibi çok sayıda karmaşık işlevi üstlenmektedir (Allan ve Bryant, 2010). Parklar ve yeşil alanların esnekliğinin altını çizen Ünkaracalar ve Aycı (2023, s. 347), 6 Şubat depremi ardından Hatay, Kahramanmaraş ve Gaziantep'teki parkların deprem parkı olarak analizini yapmışlardır. Gaziantep'teki Masal Park kent merkezindedir ve geniş bir alana sahiptir. Kent merkezinde olan parkın marketlere yakınlığı yiyecek teminini kolaylaştırmış ve afetzedelerin parka yaya veya arabayla gelmesini sağlamıştır. Depremde kamusal binaların yıkılması sonucunda afet yönetimi Hatay'daki Atatürk Parkı'nda sürdürülmüştür. Nehir kenarında olan park kentin her yerine yakındır, sağladığı avantajlar sayesinde barınma alanı olarak kullanılmıştır. Kahramanmaraş'taki Atatürk Parkı, seyyar duşlar, tuvaletler ve çok sayıda çadır ile birlikte kısa zamanda kalabalık bir afetzede grubuna barınak olması sağlamıştır. Ünkaralar ve Aycı'ya göre park çadır kent olarak tasarlanmamıştır ancak deprem ardından kent sakinlerinin temel ihtiyaçlarını karşılayabilecek altyapıya sahip olması parkın esnekliğini kanıtlamaktadır (s. 347). Güngör ve Dikgöz (2023), Konya Selçuklu ilçesindeki Sakura Parkı ile ilgili yaptıkları ankette kullanıcıların COVID-19'da olduğu gibi deprem ardından da kendilerini rahat ve güvende hissettiklerinden ve

yeşil alan ihtiyacını karşıladığı için açık ve yeşil alanları daha fazla kullandıklarını saptamışlardır. Toplanma alanı olarak uygun büyüklükte olan parkın hastanelere yakınlığı ve merkezi bir yerde oluşunun erişimi kolaylaştırdığı belirlenmiştir.

Mevcut çalışma, toplanma alanlarını konu edinmiş olan çalışmaları temel almaktadır. Çalışmalarda “afet sonrası acil toplanma alanı” (Çınar vd., 2018), “afet ve acil durum toplanma alanı” (Kurt Konakoğlu ve Çelik, 2021), “afet sonrası toplanma alanı” (Günaydın ve Şahin, 2023) ve “toplanma alanı” (Zengin Çelik vd., 2018) şeklinde farklı kullanımlar yer almaktadır. Bu nedenle metinde söz konusu alanlardan kısaca “toplanma alanı” olarak bahsedilecektir. Makalenin ilk bölümünde toplanma alanlarıyla ilgili çalışmaların bulguları verilmektedir. İkinci bölüm çalışmaların önerilerine odaklanmaktadır. Sonuç bölümünde ise çalışmaların sonuçları irdelenerek açık alanlar, yeşil alanlar ve parkların kentler için önemi üzerinde durulmaktadır.

Toplanma Alanlarının Yeterliliği Üzerine Literatüre Kısa Bir Bakış

Son on yıldır yürütülen çalışmalar genel itibariyle bir kentteki ya da bir ilçedeki toplanma alanlarının yeterliliğini değerlendirmektedir. Çalışmalar, genel itibariyle bir kentteki ya da bir ilçedeki toplanma alanlarının yeterliliğini değerlendirmektedir.

Çelik ve Erduran (2011), Kocaeli için deprem parkı olarak kullanılabilir parkları araştırmışlardır. Toplanma alanları olabilecek parkların sahile yakın olduklarını, kıyı şeridindeki parkların ise büyüklük açısından uygun olsalar da olası bir depremde en çok etkilenen yerler olacaklarını belirlemişlerdir. Mahalle parklarının büyüklükleri yetersizdir ve deprem parkına dönüştürülmeleri mümkün değildir. Gerdan ve Şen (2019), Kocaeli'nin İzmit ilçesinde toplanma alanlarının tamamında su altyapısının olduğunu, büyük bir kısmında elektrik (%80,30) ve WC (%63,64) olduğunu belirlemişlerdir. 6 mahalledeki 14 toplanma alanı metrekare açısından uygunken 17 mahallede 35 toplanma alanı ise kişi başına 2 m²'nin altında olduğunu tespit etmişlerdir. Gerdan ve Şen (2020), Kocaeli'nin Başiskele ilçesinde toplanma alanlarının kişi başına düşen alan açısından yeterli olduklarını ve neredeyse tümünün denize ve çoğunun yüksek binalara uzak konumda olduğunu belirlemişlerdir. 35 alandan 24'ü ana caddeye cephedir ve 32'sinde yaya yolu mevcuttur. Toplanma alanlarının 27'si su altyapısı ve 26'sı WC altyapısına sahiptir.

Maral vd. (2015), İzmir özelindeki acil yardım planında, toplanma ve çadır kent alanlarının mevcut şartlara göre belirlendiğini ve muhtemelen bu nedenle uluslararası standartlara uymadığını saptamışlardır. Belirlenmiş olan toplanma

alanlarından bazılarının imara açıldığı ve konutların veya alışveriş merkezleri inşasıyla dönüştürüldükleri tespit edilmiştir. Zengin Çelik vd. (2018), İzmir'in Bayraklı ilçesinde kimi bölgelerde açık ve yeşil alanların binalar arasında kaldığını, mevcut 15 toplanma alanının dağılımının dengeli olmadığını ve nüfusa kıyasla yetersiz olduklarını saptanmışlardır. Çınar vd. (2018), Karşıyaka ilçesinde toplanma alanları sayı ve büyüklük açısından yetersiz olduğu, bazı toplanma alanlarının ise bitki örtüsüne sahip olmadığı veya drenaj sorunları olduğu belirlemişlerdir. Sılaydın Aydın vd. (2020), İzmir'in 11 ilçesinde yürüttükleri çalışmada, potansiyel toplanma alanları olarak sosyal altyapı alanlarını değerlendirmiş ve benzer sonuçlara ulaşmışlardır. Turizm, sosyo-kültürel tesis gibi kullanım değişikliği sonucunda açık ve yeşil alanların toplanma alanı işlevini yitirdiği ve açık spor alanları ile meydanların bir kısmının mevcut kullanımlarını kaybettikleri saptanmıştır. Eğitim, sağlık gibi sosyal altyapı alanlarının imar planı açısından değişmediği ve bazı ilçelerde birden fazla kullanıma açılan veya yeşil alan olarak dönüştürülen alanlar mevcut olduğu tespit edilmiştir. Park, rekreasyon ve açık pazar yerlerinin büyük kısmının imar planlarındaki durumunun korunduğu ve afet durumunda toplanma alanı olarak kullanılabilceği belirlenmiştir.

Korgavuş ve Ersoy (2015, s. 406), İstanbul Kadıköy'de açık ve yeşil alanların homojen dağılmadığı ve olası bir deprem ardından bazı mahallelerde toplanma alanı olarak kullanılabilcek bir açık ve yeşil alan olmadığına dikkat çekmişlerdir. 2020 yılında aynı ilçede yapılmış olan bir diğer çalışmada nüfusun %57'sinin 73 toplanma alanından bir ya da birkaçının 500 m yakınında ikamet ettiği ve kalan nüfus için yeni toplanma alanları planlanması gerektiği belirlenmiştir. Nüfusun $\frac{3}{4}$ 'ünün (500 m içinde) alan açısından yetersiz olan toplanma alanlarına erişebildiği saptanmıştır. Bazı mahallelerde toplanma alanlarına ulaşmak için kullanılan yolların 7 m'den daha dar olması nedeniyle alternatif toplanma alanları ve erişim güzergahları belirlenmesi gerektiği vurgulanmıştır (Bektaş ve Sakarya, 2020, s. 765).

Şirin ve Ocak (2020), Gümüşhane'de yürüttükleri araştırmada toplanma alanlarının özellikle nüfus bakımından kriterlere uymadığını ve dört toplanma alanının akarsu kıyısında olduğunu tespit etmişlerdir.

Palazca (2020), Denizli'nin Pamukkale ve Merkezefendi ilçelerinden seçilen 64 mahalledeki toplanma alanlarını değerlendirmiştir. Toplanma alanlarının 13 mahallede olmadığı, 16 mahallede kapasite açısından yeterli olduğu ve 48 mahalledeki alanların ihtiyaca cevap verecek kadar büyük olmadıklarını belirlemiştir. Dört toplanma alanının ise açık ve yeşil alan fay hatlarıyla bağlantılı olduğu

saptanmıştır. Denizli’de yürütülmüş olan bir diğer çalışmada Partigöç (2023), Merkezefendi ilçesindeki toplanma alanlarının mevcut kapasitesini araştırmıştır. Çalışma sonucuna göre, yapıli alanlar diğer bölgelere nazaran daha azdır, merkezde ve güneyde nüfus daha yoğunluğu yüzünden daha yüksek kapasiteli toplanma alanlarına ihtiyaç duyulmaktadır. İlçenin 50 mahallesinden 15’inin toplanma alanı yoktur, mevcut olan toplanma alanları ise sadece 16 mahallede yeterlidir. Toplanma alanlarının kullanılabilirliğinin tartışmalı olduğuna vurgu yapan Partigöç bu alanların ne denli güvenli olduklarının da sorgulanması gerektiğini de eklemektedir.

Kurt Konakoğlu ve Çelik (2021), Amasya Merkez ilçesindeki parkların deprem parkı olabilirliğini değerlendirmişlerdir. Her mahallede bir çocuk parkı veya mahalle parkının olmadığını ve bazı mahallelerde birden fazla parkın olduğu tespit edilmiştir. 40 mahalleden sadece 8’inde belirlenen toplanma alanı vardır, 17 parktan yalnızca bir tanesi deprem parkı olabilecek özelliktedir. Parkın kamu kurumları, sağlık tesisleri, konut ve eğitim alanlarına yakın olması nedeniyle deprem öncesinde ve sonrasında deprem parkı olarak kullanılabilceği belirtilmiştir.

Aşıkutlu vd. (2021), Burdur kenti için acil toplanma alanlarının yer seçimini incelenmişlerdir. 56 toplanma alanından 5’inin yüzölçümü yetersizdir, 35 mahallenin 11’inde toplanma alanı yoktur ve var olanlar belirlenmiş olan kriterleri karşılamamaktadır. Bazı mahallelerde toplanma alanları yeterlidir ancak erişebilir mesafede olmadıkları belirtilmiştir. Araştırmada, kent merkezindeki toplanma alanlarının ayrıntılı bir değerlendirme yapılmaksızın belirlendiği sonucuna varılmıştır.

Bitek vd. (2022), Edirne kent merkezindeki 19 toplanma alanından 6’sının tahliye ve erişim açısından uygun olmadığını, 17 alanın ikincil tehlike barındırdığını ve konutlara yakın olduğunu, 3 alanın engelli ve yaşlı bireylerin erişimine uygun olmadığını ve 7 alanın büyüklüğünün uygun olmadığını saptamışlardır.

Saygılı ve Akpınar (2022), Aydın’ın Efeler ilçesinde yer alan toplanma alanlarının nüfusa göre yeterli oldukları ancak mahalle ölçeğinde kendine yetebilecek kapasitede toplanma alanı olmadığını saptamışlardır. Toplanma alanları nüfusa göre yeterliymiş gibi görünse de 10 mahallede kişi başına düşen alan yetersizdir ve bir mahallenin ise toplanma alanı yoktur. Yaşadıkları mahallede toplanma alanı yeterli olmayan afetzedelerin sorun yaşayacaklarına dikkat çekilmiştir.

Kalkan (2022), Uşak'ta toplanma alanı olarak belirlenmiş 43 parkın ulaşım, altyapı ve kapasite açısından uygunluğunu araştırmıştır. Çalışma sonucunda, su ve elektrik parklarda mevcut olsa da kanalizasyon bağlantısının çoğu parkta yeterli olmadığı, kişi başına düşen alan 8 mahallede yeterliyken 9 mahallede yetersiz olduğuna ulaşılmıştır. 32 park ana caddede iken 11 park ara sokaktadır, ara sokakta olan parklarda afet ardından yardım araçlarının sorun yaşayabileceği vurgulanmıştır. Bunun yanı sıra, toplanma alanı olarak belirlenen bazı parkların artık park niteliği taşımadığı ve üç ölçütü de karşılayan bir mahalle bulunmadığı saptanmıştır.

Meral vd. (2021), Bingöl'deki yeşil alanları nitelik, miktar ve konumu açısından depremde kullanılabilirliğini araştırmışlardır. Çalışma alanında yeşil alanların taşıma kapasitesinin yeterli olduğu ancak planlama yaşayanların %39,14'ü yeşil alanlara erişemeyeceği belirlenmiştir. Meral vd. (2023), Bingöl'deki açık yeşil alanların afete hazırlığını değerlendirmişlerdir. Yapılan anketle kullanıcıların görüşleri alınmış ve kullanıcılar, parklarda çeşme, tuvalet gibi altyapıların yeterli olmadığını, var olanların ise bakımsız olduğunu ve su, çay, ekmek gibi temel ihtiyaçların karşılanabileceği alışveriş alanlarının olmadığını belirtmişlerdir. Gerdan ve Şen (2019), rekreasyon amacıyla kullanılan açık ve yeşil alanların "sıradan bir gün" için yeterli olsalar da olası bir depremde güvenliğin sağlanması, acil ihtiyaçların giderilmesi ve erişilebilirlikleri açısından gözden geçirilmesi gerektiğine dikkat çekmişlerdir.

Günaydın ve Şahin (2023), Malatya'da kentsel çekirdek sınırlarında kalan 10 toplanma alanından sadece birisinin kapasite, erişilebilirlik ve anayol bağlantıları açısından yeterli olduğunu ve diğer alanların bu üç kriteri karşılamadığını, afet ardından toplanma alanına erişemeyen bölgelerin olduğunu saptamışlardır. Aydoğdu (2023), Malatya'da 13 ilçede belirlenmiş olan 75 toplanma alanının mevcut olduğunu ve sayıları belirlenirken nüfusun dikkate alınmadığını saptamıştır. Düşük nüfuslu bir ilçe yüksek nüfuslu olana göre daha fazla kişi başı alana sahiptir ve nüfusa oranla yeterli alana sahip olan ilçe sayısı ise sadece birdir. Çalışmada, kamu binaları ile bahçeleri, cami önleri, çocuk oyun alanları, kavşak noktaları gibi alanların toplanma alanı olarak belirlenmiş olması da eleştirilmiştir.

Güzel ve Yeşil (2023), Ordu kent merkezindeki toplanma alanlarının dışında kalan açık ve yeşil alanların potansiyelini değerlendirmişlerdir. En iyi senaryoda, kent merkezi sakinlerinin %32,5'ine yetecek olan geçici barınma birimi kurulacağını tahmin etmişlerdir. Kent merkezinde toplam 43 toplanma alanının mevcut olduğunu,

21 mahalleden sadece 4 tanesi kişi başına düşen 2 m² standardını karşıladığını ve toplanma alanlarının kent merkezi ölçeğinde geçici barınma için yetersiz olduğunu saptamışlardır.

Öcal ve Yıldız (2023), Hatay'ın Antakya ve Defne ilçelerindeki 48 mahallenin 18'inde toplanma alanı olduğu, 26'sında olmadığı ve 14'ünün ise akarsu kenarında olduğu tespit etmişlerdir. Toplanma alanlarının çoğunun ana yollara uzak ve nüfusa göre yetersiz olduğunu belirlemişlerdir. 6 Şubat depreminin ardından toplanma alanlarının en büyüğü olan Hatay Büyükşehir Fuar Alanı yetersiz kaldığı için çevresine 4 kat fazla çadırkent veya konteyner kent inşa edildiğini aktarmışlardır. Deprem ardından Antakya'daki toplanma alanlarının neredeyse hiç kullanılmadığını vurgulamışlardır.

Araştırmalar Ne(ler) Öneriyor?

Çınar vd. (2018), kentsel dönüşümün fırsata çevrilebileceğini, toplanma ve barınma alanlarının planlaması ve uygulanmasının zorunlu olması gerektiğine dikkat çekmişlerdir. Şirin ve Ocak (2020), akarsu yakını gibi hatalı yer seçimlerinden kaçınılması gerektiğini belirterek coğrafi bilgi sistemleri analizi ve saha çalışmasıyla 26 alternatif toplanma alanı belirlemişlerdir. Böylece hem alan sayısının hem de kişi başına düşen alanın artacağı vurgulanmıştır. Güzel ve Yeşil (2023), Ordu kent merkezinde bir "afet ya da deprem parkı" inşa edilebileceği ya da var olan bir parkın dönüştürülebileceğini belirtmişlerdir. Mevcuttaki toplanma alanlarına eklenebilecek açık ve yeşil alanlarla beraber 8 mahalle için kişi başına düşen alanın standarda uyacağını belirlemişlerdir. Aydoğdu (2023), toplanma alanlarında afet ardından gereksinim su, yiyecek, battaniye, çadır gibi ihtiyaçları içeren bir konteyner yer almasını önermiştir.

Aşıkutlu vd. (2021), bölgesel toplanma alanlarının önemli olduğu kadar mahallelerde yeterli büyüklüğe sahip, erişilebilir sahip toplanma alanları belirlenmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Araştırmacılar daha afet gerçekleşmemişken belirlenen toplanma alanlarının kent sakinlerine duyurulması ve sakinlerin bilinçlendirilmesinin önemini vurgulamışlardır. Ayrıca toplanma alanlarının standartlara uyması için gözden geçirilmesi ve standartlara uygun olmayan parkların eksiklerinin tespit edilerek giderilmesi önerilmiştir (Bitek vd., 2022; Gerdan ve Şen, 2019; Kalkan, 2022). Kalkan (2022), engelli bireylerin kolay kullanabilecekleri uygun eğimli yaya aksları yapılmasının altını çizmiştir. Parkların yakınında yüksek binaların bulunmasının sakıncalı olduğunu, yıkılmaları sonucunda toplanma alanlarının güvenliğini tehlikeye atabileceğini bu nedenle mecbur kalınmadıkça

toplanma alanlarının daha güvenli bölgelerde yapılmasının gerekliliği vurgulanmıştır. Uyar ve Özkan (2023), İstanbul'da açık ve yeşil alanların azalmasına bağlı olarak belirlenen toplanma alanlarının otopark, pazar yeri, mezarlıklar gibi yapısal açıdan uygun olmayan alanlar olduğuna dikkat çekmişlerdir.

Saygılı ve Akpınar (2022), toplanma alanlarının geniş alanlara yayılmaması için mahalle ölçeğinde değerlendirilmesi önerisini getirmişlerdir. Toplanma alanlarının artırılması veya nüfusun gerektiği gibi dağıtılmasının teşvik edilmesi önerilmiştir. "Nüfusun gerektiği gibi dağıtılması" önerisi cevap bulursa, ev sahibi olan ve olmayan mahalle sakinlerinin başka yerlere taşınmasıyla sorunun çözülmesi mümkün olacak mıdır? İnsanların alıştıkları mekânlardan, büyüdüğü mahallelerden (belki de rızaları olmaksızın) taşınması çözümün parçası olmalı mıdır tartışma konusudur. Meral vd. (2023), açık veya yeşil alanların planlanması ve uygulamasında mahalle bazında yetersiz alan, yoğun çarpık kentleşme gibi olumsuz durumlara dikkat çekmişlerdir. Kentlerde afet parkları tasarlanmasının gerekliliğine vurgu yaparken parklarda donatı, sosyal imkân ve altyapı açısından gerekli iyileştirmelerin yapılmasına ihtiyaç duyulduğundan bahsetmişlerdir. Araştırma sonucunda kullanıcılar mahallelerdeki parkların afet durumunda yetersiz kalacağını bu nedenle kentin dışında olan bölgelere daha büyük ölçekli yeşil alanlar ve parklar yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. Kullanıcıların bu önerisi akla bazı soruları getirmektedir. Bölge sakinlerinin afet sonrasında kent dışındaki alanlara ulaşması mümkün olacak mı? Kendi arabası olmayan sakinler bu alanlara nasıl erişebilecek? Bu noktada önemli olan sakinlerin kendi mahallelerinde ya da en yakın mahalledeki toplanma alanlarına erişilebilmesi ve alanın kapasitesinin yeterli olmasıdır. Afet ardından yaşanan şok ile yaşanan mahallede veya yakın bir mahalledeki alana gitmek erişim açısından kolay olmasının yanı sıra ilk akla gelen şey olacaktır.

Sonuç

Kentlerdeki parklar sadece rekreasyon amacıyla kullanılan, ekolojik, ekonomik, sosyal yararları olan kamusal alanlar değildir. Parklar, I. ve II. Dünya Savaşı'nda askeri eğitim, rehabilitasyon, hastane ve tarım için kullanılmış (Seifalian, 2016; McDonnell, 2015), Büyük Buhran sırasında çadır kent olarak evsiz kalan işçilerin "yuva"sı olmuş (Dooling, 2009, s. 622; Rosenzweig ve Blackmar, 1992, s. 440-442), II. Dünya Savaşı'nda kereste ihtiyacı, madencilik ve tarım faaliyetleri sonucunda "istismar" edilmiştir (McDonnell, 2007). Benzer bir şekilde İngiltere'de II. Dünya Savaşı sırasında parkların kapıları ve korkulukları savaşa katkıda bulunmak ve vandalizme karşı korunmak için kaldırılmıştır, kaldırılmayanlar da çalınmıştır

(Conway, 1996, s. 38). Parklar ve yeşil alanlar yalnızca işlevsel ve yararlı değil aynı zamanda afet sonrası toplanma alanları oluşturması açısından kentler için vazgeçilmezdir. Doğal afetlerde, kent sakinleri açık ve yeşil alanlara sığınma ihtiyacı hissetmektedir. Özellikle, deprem ardından gerçekleşen artçı sarsıntılar tedirginliğin devam etmesine ve can güvenliğinin korunmak istenmesine neden olmaktadır (Yücel Caymaz ve Komar, 2021, s. 89). Bu yüzden deprem anında kapalı mekânlarda olan bireyler, yaşadıkları mekân zarar görmese de dışarı çıkar ve olabildiğince açık havada kalmayı tercih ederler. Akla gelen ilk yer binalarının bahçesi veya en yakın kentsel açık ve yeşil alanlardır. 2010 yılındaki Şili depremi ardından afetzedeler gündüz evlerinde olsalar da geceleri parkta uyumuşlar ve su, kanalizasyon gibi temel hizmetlerin sağlanması nedeniyle parklar sığınak olarak tercih edilmiştir. Kolektif bellek de bu seçimde rol oynamıştır, kentin bazı önemli parklarının bir yerleşim geçmişinin olması toplulukların bu alanlara yönelmesinin sebebidir (Allan vd., 2013, s. 257).

Korgavuş ve Ersoy (2015, s 402), açık otoparklar ve spor alanlarının deprem ardından yardım malzemelerinin toplandığı, toplanma, geçici barınma gibi ihtiyaçların karşılandığı alanlar olduklarını belirtmişlerdir. León ve March (2014, s. 257) hem afetlerde hem de günlük hayatta parklar, meydanlar gibi açık alanların gerekliliğinin altını çizmişlerdir. Afetlerde (bahsi geçen çalışma özelinde tsunamide) gerekli düzenlemelerin yapılmasından sonra bu kamusal alanların toplanma alanı olarak kullanılabileceklerini belirtmişlerdir. Talcahuano kentinin 2010'da yaşadığı deprem ardından 17 hafta boyunca deniz seviyesinde anomaliler kaydedilmiştir, bu nedenle kentteki 12 açık alanın afet durumunda bir barınak işlevini sağlaması önerilmiştir (León ve March, 2014, s. 257). Allan ve diğerlerinin (2013), kentsel dayanıklılık bağlamında 2010 Şili depremi vaka çalışması bu gerekliliği destekleyen bir örnek olarak ele alınabilir. 27 Şubat 2010'da saat 03:34'te 8.8 şiddetindeki depremi izleyen dört tsunami dalgası ardından Concepción kentinin açık alanları afetzedelere barınak sağlamıştır. Meydanlar, sokaklar, parklar, atıl ve imara açılmamış alanlar ilkin güvenli alanlar olarak sonraki günlerde de yardım dağıtımı, acil yardım ve barınma gibi işlevleri destekleyen geçici yaşanabilir alanlar haline gelmiştir (Allan vd., 2013, s 250). Depremden etkilenen bazı kentlerde kamusal alanlar, özellikle de tatlı su kaynaklarına yakın ve ana iletişim yoluna bitişik olan parklar iyileşme için kilit alanlar olmuştur. Liman kentlerinde, hızlı büyüme ve kamusal alan yetersizliği söz konusu olduğundan imara açılmamış doğal alanlar geçici yerleşim için en hazır ve uygun toplanma alanları olarak kullanılmıştır. Bazı kentlerin banliyölerinde parklar, boş arsalar ve evlerin yakınındaki ortak alanlar

barınma ihtiyacını karşılamıştır (Allan vd., 2013, s. 254). Söz konusu çalışma direkt olarak belirlenmiş olan toplanma alanlarından bahsetmemektedir ancak depremden etkilenen kentlerde kent sakinlerinin ilk tercihlerinin parklar, imara açılmamış alanlar gibi kamusal açık ve yeşil alanlar olması doğal toplanma alanı olduklarının kanıtıdır.

Bingöl'de, 2021 ve 2023 yıllarında yapılan iki araştırma sonucunda yeşil alan ve parklarda olumlu bir değişim olmadığı, hatta parkların daha kötü hale geldiği belirlenmiştir (Meral vd., 2021; Meral vd., 2023). Çalışma sonucunda, kentsel yeşil alanlardaki peyzaj çalışmalarına harcama yapılmasının kimi zaman “boş harcamalar” olarak görülmesinin hatalı bir bakış olduğunun altı çizilmekte ve bu durumun 6 Şubat depreminde kayıplara neden olduğuna dikkat çekilmektedir (Meral vd., 2023, s. 70). Şahin vd. (2024, s. 127), 6 Şubat depreminin kentsel açık ve yeşil alanların toplanma alanları olarak kullanılmasının önemini açıkça gösterdiğini vurgulamışlardır. Depremden sonra konteyner ve çadırkentlerin kapladığı alan toplanma alanlarından 100 kat daha fazladır. Bu durumun mevcut toplanma alanlarının yetersizliğini ortaya koyduğuna dikkat çekilmektedir (Öcal ve Yıldız, 2023). Kent merkezindeki çok katlı binalar yıkılması ana ulaşım ağlarının çökmesine neden olmuş ve arama-kurtarma çalışmaları ile yardım koordinasyonu sekteye uğramıştır. Ana ulaşım ağlarına kurulan konteyner kentler, erişilebilir toplanma alanlarının önemini gözler önüne sermiştir. Çok katlı binalarla çevrili olan açık ve yeşil alanlar depremde yıkılan binalar yüzünden işlevini kaybetmiştir.

Çalışmaların sonuçları, kentlerde yeşil alanların yetersizliğinin toplanma alanlarından bağımsız düşünülmemeyeceğini çarpıcı biçimde göstermektedir. Farklı kentlerde yürütülmüş olan çalışmaların ortak noktası, toplanma alanlarının nüfusa oranla yetersiz olmasıdır. Bu nedenle toplanma alanlarının bir afet ardından ne derece yeterli ve erişilebilir olduklarının yeniden değerlendirilmesi gerekmektedir. Afet çalışmaları, afetlerin her gün bir yenisi gerçekleştiği/gerçekleşebileceği için güncelliğini korumaktadır. Belki doğal bir afetin gerçekleşmesi engellenemez ve/veya çok önceden öngörülemez ancak önlem almak her zaman mümkündür.

Kent sakinlerinin sağlıkları, yaşadıkları çevreyle ilişkili iken kentlerin dirençli olması yalnızca kent sakinlerini ilgilendiren bir konu değildir. Kentle ilgili her konu, aynı zamanda kentlerde yaşayan insan olmayan canlıları da ilgilendirmektedir. Bu yüzden de afetlere karşı alınacak her tedbirde insanmerkezci yaklaşmayarak diğer canlıları da düşünmeyi gerektirir. İnsanmerkezci her eylemin sonucu çevreyi de etkilemektedir. İnsanmerkezciğin bencilliği çevreyi, çevredeki diğer canlıların yaşam

alanlarını sınırlayacak/yok edecek şekilde gerçekleşen kentleşmenin yine ve yeniden düşünülmesi gerektiğini bariz bir şekilde ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, yapılan çalışmaların sonuçları ve önerileri yerel yönetimler veya diğer kurumlar için rehber olarak kullanılabilir. Çalışmalarda belirlenen eksiklikler dikkate alınarak nasıl giderileceği planlanarak uygulanmalıdır. Toplanma alanlarıyla ilgili çalışmalar her kentte yürütülmemiştir, bazen bir veya birkaç ilçe çalışma alanı olarak seçilmiştir. Özellikle kent sakinlerinin düşünceleri alınarak, geniş kapsamlı, farklı disiplinlerin iş birliği ile yürütülecek olan çalışmalar veya projelerin daha etkili olabileceği ve kent sakinlerini bilinçlendirmeye de yardımcı olabilecektir.

Kaynakça

- Allan, P. ve Bryant, M. (2010). The Critical Role of Open Space in Earthquake Recovery: A Case Study. *Proceedings of the 2010 NZSEE Conference*. 26-28 Mart 2010. New Zealand.
- Allan, P., Bryant, M., Wirsching, C., Garcia, D. ve Rodriguez, M.T. (2013). The Influence of Urban Morphology on the Resilience of Cities Following an Earthquake, *Journal of Urban Design*, 18(2), 242-262. <https://doi.org/10.1080/13574809.2013.772881>.
- Aşıkkutlu, H. S., Aşık, Y., Yücedağ, C. ve Kaya, L. G. (2021). Olası Deprem Durumunda Mahalle Ölçeğinde Burdur Kenti Acil Toplanma Alanlarının Yeterliliğinin Saptanması. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 442-456. <https://doi.org/10.30798/makuiibf.835883>.
- Aydoğdu, M. (2023). Malatya İlindeki Toplanma Alanlarının Yeterliliğinin Nüfus Parametresine Göre Değerlendirilmesi. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(3), 1186-1201. <https://doi.org/10.35341/afet.1288361>.
- Bektaş, Y. ve Sakarya, A. (2020). An Evaluation of an Integrated Disaster Management and an Emergency Assembly Area: The Case of Kadıköy, İstanbul. *ICONARP International Journal of Architecture and Planning*, 8(2), 745-770. <https://doi.org/10.15320/ICONARP.2020.135>.
- Bitek, D., Kuzgun, N. N., Uludağ, M. ve Kaya, M. A. (2022). Afet Toplanma Alanlarının AFAD Kriterlerine Göre Değerlendirilmesi. *6th International Symposium on Natural Hazards and Disaster Management (ISHAD2022)*. 21-23 Ekim 2022. Bursa.

- Conway, H. (1996). *Public Parks*, Shire Garden History No: 9. Buckinghamshire: Shire Publications.
- Çelik, A. ve Erduran, F. (2011). Determination of Earthquake Park Facilities in Kocaeli. *African Journal of Agricultural Research*, 6(24), 5558-5566. DOI: 10.5897/AJAR10.944.
- Çınar, A. K., Akgün, Y. ve Maral, H. (2018). Afet Sonrası Acil Toplanma ve Geçici Barınma Alanlarının Planlanmasındaki Faktörlerin İncelenmesi: İzmir-Karşıyaka Örneği. *Planlama*, 28(2), 179-200. DOI: 10.14744/planlama.2018.07088.
- Dooling, S. (2009). Ecological Gentrification: A Research Agenda Exploring Justice in The City. *International Journal of Urban and Regional Research*, 33(3), 621-639. DOI:10.1111/j.1468-2427.2009.00860.x.
- Gerdan, S. ve Alper, Ş. (2019). Afet ve Acil Durumlar İçin Belirlenmiş Toplanma Alanlarının Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi: İzmit Örneği. *İdealkent*, 10(28), 962-983. DOI:10.31198/idealkent.514077.
- Gerdan, S. ve Şen, A. (2020). Kocaeli / Başiskele İlçesi Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Yeterliliklerinin Değerlendirilmesi. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, 8(2), 489-500. <https://doi.org/10.21923/jesd.683679>.
- Günaydın, A. S. ve Şahin, İ. K. (2023). Afet Sonrası Toplanma Alanlarının Mevcut Durumunun İrdelenmesi: Malatya Kent Merkezi Örneği. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8 (2), 450-470. <https://doi.org/10.30785/mbud.1329217>.
- Güngör, S. ve Dikgöz, E. (2023). Evaluation of the Capacity and Sufficiency of Sakura Park in Selçuklu District of Konya Province as a Post-Disaster Assembly Area. *3rd International Congress of the Turkish Journal of Agriculture - Food Science and Technology (TURJAF2023)* içinde (s. 39-45). 13-16 Eylül 2023. Malatya. <http://www.turjaf.org/index.php/TURSTEP/article/view/38>.
- Güzel, M. ve Yeşil, M. (2023). Ordu Kent Merkezindeki Açık-Yeşil Alanların Olası Deprem Afeti Durumunda Geçici Barınma İçin Kullanım Olanakları. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 8(Special Issue), 165-182. <https://doi.org/10.30785/mbud.1332927>.
- İBB. (2003). *İstanbul İçin Deprem Master Planı*. İstanbul Büyükşehir Belediyesi Planlama ve İmar Dairesi Zemin ve Deprem İnceleme Müdürlüğü, İstanbul.

- Kalkan, M. (2022). Uşak Kentinde Belirlenen Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Yeterliklerinin Değerlendirilmesi. *Dirençlilik Dergisi*, 6(2), 2022, (269-285). DOI: 10.32569/resilience.1195076.
- Korgavuş, B. ve Ersoy, M. (2015). Kadıköy İlçesi Kentsel Açık ve Yeşil Alanlarının Olası İstanbul Depreminde Yeterliliğinin İrdelenmesi. *Uluslararası Burdur Deprem ve Çevre Sempozyumu (IBEES2015)*. 7-9 Mayıs 2015. Burdur.
- Kurt Konakoğlu, S.S. ve Çelik, K.T. (2021). Afet ve Acil Durum Toplanma Alanı Olarak Belirlenen Parkların Deprem Parkı Olabilirliklerinin Amasya Kenti Örneğinde Değerlendirilmesi. *International Social Sciences Studies Journal*, 7(81), 1740-1755. DOI : [10.26449/sss.3092](https://doi.org/10.26449/sss.3092).
- León, J. ve March, A. (2014). Urban Morphology as a Tool for Supporting Tsunami Rapid Resilience: A Case Study of Talcahuano, Chile. *Habitat International*, 43, 250-262. <http://dx.doi.org/10.1016/j.habitatint.2014.04.006>.
- Maral, H., Akgün, Y., Çınar, A. K. ve Karaveli, A. (2015). İzmir'deki Afet Sonrası Toplanma ve Acil Barınma Alanları Üzerine Bir Değerlendirme. 3. *Türkiye Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*. 14-16 Ekim 2015. İzmir.
- Masuda, N. (2014). Disaster Refuge and Relief Urban Park System in Japan. *Landscape Architecture Frontiers*, 2(4), 52-60.
- McDonnell, J. A. (2007). World War II: Defending Park Values and Resources. *The Public Historian*, 29(4), 15-33. <https://doi.org/10.1525/tph.2007.29.4.15>.
- McDonnell, J. A. (2015). "Far-Reaching Effects:" The United States Military and The National Parks During World War II. *The George Wright Forum*, 32(1), 89-110. <http://www.jstor.org/stable/43598404>.
- Meral, A., Kayalı, R., Kabay, Y. ve Avcı, Y. E. (2023). Bingöl Kenti Açık Yeşil Alanlarının Doğal Afetlere Hazırlık Durumları ve Leke Senaryoları. *Bozok Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 2(1), 58-72. <https://doi.org/10.59128/bojans.1312201>.
- Meral, A., Vural, H. Ve Doğan, S. (2021). What Our Cities Can Offer After Natural Disasters. *Online Journal of Art & Design*, 9(3), 250-259.
- Öcal, T. ve Yıldız, A. (2023). 06 Şubat 2023 Kahramanmaraş Depremleri Öncesi Toplanma Alanlarının Coğrafi Analizi: Antakya ve Çevresi. *Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 20(52), 132-157.

- Palazca, A. (2020). *Afet sonrası toplanma alanlarının analizi: Denizli örneği*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Partigöç, N. S. (2023). Afet Sonrası Toplanma Alanlarına Yönelik Kapasite Yeterliliğinin Değerlendirilmesi: Merkezefendi İlçesi (Denizli) Örneği. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(1), 128-147. <https://doi.org/10.35341/afet.1171055>.
- Resmî Gazete. (2022). Afet ve Acil Durum Müdahale Hizmetleri Yönetmeliği. Erişim tarihi: 14.03.2024
<https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/02/20220224-31.pdf>.
- Rosenzweig, R. ve Blackmar, E. (1992). *The Park and the People: A History of Central Park*. Cornell University Press.
- Saygılı, H. B. ve Akpınar, A. (2022). Aydın/Efeler Kentsel Yeşil Alanlarının Afet ve Acil Durum Toplanma Alanları Açısından Yeterliliğinin İncelenmesi. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 19(2), 305-311. <https://doi.org/10.25308/aduziraat.1177091>.
- Seifalian, S. (2016). The Role of London's Royal Parks During the First World War with Particular Reference to Regent's Park. *Garden History*, 44(1), 115-134. <http://www.jstor.org/stable/44987888>.
- Sılaydın Aydın, M. B., Partigöç, N. S., Zengin Çelik, H. ve Erdin, H. E. (2020). Potansiyel Toplanma Alanı Olabilecek Sosyal Altyapı Alanlarının İmar Planlarındaki Durumu: İzmir Kenti Örneği. *Resilience*, 4(2), 373-389. <https://doi.org/10.32569/resilience.77>.
- Şahin, Ş., Resne Okan, Y. ve Yıldız N. E. (2024). Assessing Accessible Open and Green Areas for Emergency Gathering and Temporary Shelter: The Case of Lefkoşa, NCRT. *Journal of Architectural Sciences and Applications*, 9 (Special Issue), 126-139. <https://doi.org/10.30785/mbud.1338532>.
- Şirin, M. ve Ocak, F. (2020). Gümüşhane Şehri'nde Afet ve Acil Durum Toplanma Alanlarının Coğrafi Bilgi Sistemleri Ortamında Değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 25(44), 85-106. <https://doi.org/10.17295/ataunidcd.790893>.

- URL 1. (2024). Record thunderstorm losses and deadly earthquakes: the natural disasters of 2023. Erişim tarihi: 14.03.2024
<https://www.munichre.com/en/company/media-relations/media-information-and-corporate-news/media-information/2024/natural-disaster-figures-2023.html>.
- URL 2. (2024). Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü. Erişim tarihi: 07.03.2024
<https://www.afad.gov.tr/aciklamali-afet-yonetimi-terimleri-sozlugu>.
- Uyar, H. E. ve Özkan, E. (2023). Deprem Sonrası İlk Durak: İstanbul'da Toplanma Alanlarına Dair Bir İnceleme. *Afet ve Risk Dergisi*, 6(1), 226-242.
<https://doi.org/10.35341/afet.1119551>.
- Ünkaracalar, S. S. ve Aycı, H. (2023). Open Urban Spaces for Flexible Urbanism: An Analysis of Parks in Gaziantep, Hatay, and Kahramanmaraş as Earthquake Parks. *Gazi University Journal of Science Part B: Art Humanities Design and Planning*, 11(2), 337-352.
- WHO. (2022). Urban Planning, Design and Management Approaches to Building Resilience – An Evidence Review: First Report on Protecting Environments and Health by Building Urban Resilience. Copenhagen: WHO Regional Office for Europe; 2022. Licence: CC BY-NC-SA 3.0 IGO.
- Yücel Caymaz, G. F. ve Komar, H. (2021). Analysis of Earthquake Park Design Criteria: Cases in Ataşehir and Topkapı Parks, İstanbul. *Architecture and Urban Planning*, 17(1), 88-102. <https://doi.org/10.2478/aup-2021-0009>.
- Zengin Çelik, H., Sılaydın, M. B., Partigöç, N. S. ve Erdin, H. E. (2018). Deprem Riskleri Bağlamında Toplanma alanlarının Güvenlik Kriterleri Temelinde Değerlendirilmesi: Bayraklı (İzmir) Örneği. *Natural Hazards and Disaster Management (ISHAD2018)*. 04-06 Mayıs 2018. Sakarya.

Summary

Disasters cause devastating consequences in every region of the world, at all times. Both worldwide and in our country, especially earthquakes and floods cause loss of life and property. News of an earthquake at distant corner of the world deeply affects even people who have never been to that country/city. Disasters, which we remember as a part of our lives even if they are not always on our minds, show the vulnerability of cities in particular. Dense construction causes a decrease in "empty" spaces in urban areas, making cities vulnerable. What is meant by empty spaces is not only idle areas but also public spaces such as squares, green areas and gardens of public institutions. These areas to meet different needs such as post-disaster assembly areas and sheltering areas. City-dwellers, who are afraid to enter their homes especially during aftershocks following earthquakes, feel safe in open and green spaces. It is a common point that all people go to open spaces and spend the night in parks after disasters in different parts of the world. The benefits of green areas and parks are greater

than supposed. It should not be neglected that trees and water contribute to public health with their cooling effect, trees' removal of pollutants, providing users with socialization and mental relaxation, as well as enabling physical activity. Apart from their countless benefits, open spaces, green areas and parks in cities are assembly areas both in terms of potential and collective memory. Studies showed that after disasters, public spaces are the areas that disaster victims use or have to use. After the Kahramanmaraş earthquake on 6th February 2023, tents could be set up and became new living spaces for earthquake victims, thanks to the parks in the city centres spread over large areas and easily accessible. This example truly proves that parks and green areas can have flexible use. The gardens of public institutions such as education and health were also designated, as assembly areas, but the alternative to the buildings damaged in the earthquake were parks.

Assembly areas should be accessible, with sufficient infrastructure and capacity. According to the elementary development plans, the areas determined as open or green areas have completely lost their function as they have transformed over time. With unplanned urbanization, the capacity of the parks between the buildings is not suitable for being an assembly area in case of disaster. Although the studies evaluating the assembly areas in our country seem sufficient when looking at the city or district in general, they refer to the insufficiency of assembly areas on a neighborhood basis. In some studies, it has been determined that the distribution of assembly areas is uneven and does not have enough capacity for the population. It is important that the assembly areas in the side streets are used according to the floor height of the buildings. Assembly areas between high-rise buildings may become unusable in a devastating earthquake. It is critical that all kinds of "disaster scenarios" are taken into account when planning. Considering that an earthquake, flood or other disaster may occur, it is essential to re-plan open and green areas and parks in cities, to identify insufficient assembly areas, and to implement the areas that are determined to be deficient or inadequate with the necessary arrangements. Assembly areas should not be on fault lines, should be close to evacuation routes, and should be large enough to meet the basic needs of disaster victims until temporary shelters are created. The fact that the results of studies conducted in different cities are similar showed that we live in a country that is not yet ready for disasters.

Research conducted in our country reveals the insufficiency of green spaces on cities or districts scale. This inadequacy is also reflected in the assembly areas. Studies suggested that inaccessible and insufficient gathering areas compared to the population should be reviewed and redetermined. Studies showed that the area per capita was not sufficient, and the assembly areas that were sufficient throughout the city or district were insufficient based on neighborhoods. It was pointed out that the parks should have water, electricity, WC infrastructures, and roads and equipment for disabled people. While the absence of disaster or earthquake parks was mentioned, the fact that the assembly areas were insufficient according to capacity or criteria emerges in almost every research. One of the most important recommendations is to take the necessary precautions before the disaster, not to heal the wounds after the disaster. While emphasized in the studies that our country is not very successful in disaster management, it is underlined that lessons should be learned after the earthquakes. The data obtained as a result of the studies can be used as a guide for local governments or other decision-makers, so that there is a deficiency in a city or neighborhood, how it can be corrected, and in line with the recommendations, it will help to avoid delays in responding to disasters. It is also important to carry out more comprehensive studies in more cities, to carry out these studies in cooperation with different disciplines, and to take the opinions of the people living wherever the research is carried out about the assembly areas. Earthquakes should not be expected to occur in order to raise awareness of city-dwellers who do not know where their assembly areas are and do not have an assembly area in their neighborhood. It should not be forgotten that we need green spaces as assembly areas until disasters occur where there are buildings that do not collapse, goods that are not damaged, and people who are not injured.

HARUKİ MURAKAMİ'NİN “ZEMBEREKKUŞU'NUN GÜNCESESİ” BAŞLIKLİ ROMANINDA BÜYÜLÜ GERÇEKÇİLİK KAPSAMINDA “KUYU” İMGESİ*

THE IMAGE OF “WELL” WITHIN THE SCOPE OF MAGICAL REALISM IN HARUKİ MURAKAMİ'S NOVEL TITLED “THE WIND-UP BIRD CHRONICLE”

Esma ALTIN

Arş. Gör. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi,
Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, Japon Dili ve Edebiyatı
Ana Bilim Dalı, esma.sancaklialtin@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 7 Mayıs 2024
Kabul edildiği tarih: 31 Temmuz 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 7 May 2024
Date accepted: 31 July 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Büyülü Gerçekçilik; Haruki Murakami; Kuyu İmgesi; Japon Edebiyatı

Keywords

Magical Realism; Haruki Murakami; Image of Well; Japanese Literature

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.29

Öz

Haruki Murakami, Rüzgârın Şarkısını Dinle başlıklı romanıyla edebiyat dünyasına giriş yaptığı andan itibaren Japonya'da ulusal çapta ilgi çekmeyi başarmış ve bu ilk romanı yayımlandığı 1979 yılında prestijli bir ödül olan “Gunzo Yeni Yazarlar Edebiyat Ödülü (群像新入文学賞-Gunzō Shinjin Bungaku Shō)”ne layık görülmüştür. Bu başarısı sonrasında da her yazdığı romanla birlikte popülerliği ivme kazanmıştır. Romanları pek çok dile çevrilerek uluslararası geniş bir okur kitlesine ulaşan Japon yazar Murakami'nin yazını üzerine dünyada çok sayıda çalışma yapılmaktadır. Fakat bu çalışmalar arasında yazarn eserlerinde büyümlü gerçekçilik üzerine çalışmalar ise yok denecek kadar azdır. Yazarn büyümlü gerçekçi romanları üzerine kapsamlı çalışmalar bulunmamakla birlikte daha çok yüzeysel kalmaktadır. Ülkemizde de Murakami'nin romanları üzerine çalışmalar yeni yeni gelişme göstermektedir. Bu çalışmada, çağdaş Japon edebiyatı yazarı Murakami'nin ciltler halinde yayınladığı ve 1996'da “読売文学賞-Yomiuri Bungaku Shō” prestijli edebiyat ödülü kazanan “Zemberekkusu'nun Güncesi” başlıklı romanı detaylı bir şekilde incelenmektedir. Yazarn bu romanı Wendy B. Faris'in büyümlü gerçekçi metinlere yönelik nitelikleri belirttiği büyümlü gerçekçilik kuramı bağlamında incelenmektedir. Ayrıca, kuyu imgesinin İkinci Dünya Savaşı yolunda ilerleyen Japonya'nın yakın tarihini sorgulamayı mümkün kılan bir metafor olarak irdelenmesi ve bu imgenin içerdiği derin anlamın tarihsel ve toplumsal çerçevede ortaya çıkarılması amaçlanmıştır.

Abstract

Haruki Murakami managed to attract national attention in Japan from the moment he made his literary debut with the novel *Hear the Wind Sing*, and this first novel was awarded the prestigious “Gunzo New Writers Literary Award (群像新入文学賞 - Gunzō Shinjin Bungaku Shō)” in 1979, when his first novel was published. Following this success, his popularity gained momentum with every novel he wrote. Many studies are being conducted around the world on the literature of Japanese author Haruki Murakami, whose novels have been translated into many languages and reached a wide international readership. Among these works, there are almost no studies on magical realism in the author's works. Although there are no comprehensive studies on the author's magical realist novels, they remain superficial. In our country, studies on Murakami's novels are just beginning to develop. In this study, the novel titled *The Wind-Up Bird Chronicle*, published in volumes by the contemporary Japanese literature writer Murakami and which won “読売文学賞 - the Yomiuri Bungaku Shō” prestigious literary award in 1996, is examined in detail. It is aimed to examine this novel by the author in the context of magical realism theory, where Wendy B. Faris states the qualities of magical realist texts, to examine the image of well as a metaphor that make s it possible to question the recent history of Japan, which is on the way to the Second World War, and to reveal the deep meaning it contains.

* Bu çalışma, Prof. Dr. Hüseyin Can Erkin'in danışmanlığında hazırlanan "Haruki Murakami'nin Romanlarında Büyümlü Gerçekçilik" başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

Giriş

1949 doğumlu çağdaş Japon edebiyat yazarı Haruki Murakami, yirmili yaşlarının sonunda roman yazmaya başlayarak edebiyat dünyasına giriş yapmış ve birbiri ardına yayınladığı eserleriyle art arda başarı kazanmıştır. Kyoto doğumlu Murakami, liman şehri olan Kobe’de büyümüştür. Kobe’nin yerli ve yabancı kültürün harmanlandığı bir yerleşim yeri olarak yazarın yazınını besleme olanağı sağladığını söylemek mümkündür. Bu sayede Murakami, yabancı dilden çeviri eser ve caz plakları gibi pek çok malzemeye lise yıllarından itibaren erişebilmiş ve bu malzemeleri ince dokunuşlarla romanlarına işlemiştir. Yerli okurun yanı sıra kırkın üzerinde dilde çevirisi yapılan romanlarıyla da uluslararası çapta geniş bir okur kitlesi kazanmış bir yazardır. Yazarın eserlerinde birtakım imgelerle Japonya’nın tarihini süzgeçten geçirerek ülke ideolojisine bağlı olarak mevcut kimliğe dair eleştiri getirdiği görülmektedir. Yurt dışında Haruki Murakami’nin eserleri üzerine çalışmalar ağırlıklı olarak Batı bakış açısı odaklı ilerlemektedir. Ülkemizde ise yazarın eserleri üzerine çalışmaların gelişme göstermesi henüz yenidir.

“*Nach-expressionismus, Magischer Realismus: Probleme der Neuesten Europaischer*” başlıklı çalışmayla Franz Roh’un büyülü gerçekçiliği ilk kez resim alanında literatüre kazandırdığı kabul edilmektedir. Roh, Avrupa’da dışavurumculuk sanatının bilindik halinden çok daha farklı bir eğilimle eserlerin gerçekçiliğe vurgusuna dikkat çekerek 20. yüzyılda yayınladığı bu çalışmada Almanya’da tanınmış on beş ressamın çalışmasını değerlendirmiştir. Adı geçen çalışmada dünyada hali hazırda mevcut olan nesnelere sürrealizmle ilişkilendirmiş, fakat bu akımdan farklı niteliklerine dikkat çekmiştir. Roh’un bu çalışması yayınlandığı yılın iki yıl sonrasında 1927’de İspanyolcaya çevrilerek¹ Latin Amerika edebiyat dünyasına tanıtılmıştır (Bowers, 2004, s. 8-12). Roh, dışavurumculuk sonrası başlığının altında büyülü gerçekçilik kelimesini kullanarak maddi dünyada mevcut nesnelere olduğu halinden çok daha farklı bir formda yeniden sunulmasına işaret etmektedir. Birinci Dünya Savaşı sonrası fiziksel tahribatın boyutları çarpıcı şekilde ortaya konularak deforme edilmiş şekilde savaşın psikolojik etkisini nesne üzerinde somutlaştırılmaktadır.

Büyülü gerçekçilik 1920’lerde Almanya, 1940’lı yıllarda Orta Amerika ve 1950’li yıllarda Latin Amerika olmak üzere üç önemli dönüm noktasıyla resim alanından edebiyat alanına doğru bir gelişim göstermiştir. Latin Amerika edebiyatında

¹ Bkz. Vela, F. (1927). *Realismo Magico. Post Expresionismo Problemas De La Pintura Europea Mas Reciente*. Madrid: *Revista de Occidente*.

durumlarını yaşayarak dünyanın geri kalanına yayılmıştır. Bu sebeple de büyülü gerçekçilik ilk gelişimini Avrupa sınırları içerisinde göstermesine rağmen Latin Amerika coğrafyasıyla daha çok ilişkilendirilmektedir.

Murakami romanlarında Japon toplumunun bugünkü haline ayna tutmakta, günümüzdeki bu durumun nedenini ve nereye varabileceğini de sezdirmektedir. 16. yüzyılda Asya harici kültürlerle etkileşim sonucu kendilerinden daha ileri teknolojiyle tanışmanın yanı sıra sosyo-kültürel yapısı bozulma tehdidiyle karşılaşan Japonya yaklaşık iki yüz yılı aşkın bir süre dış ilişkilerini minimum düzeyde tutarak tecrit politikası gütmüştür. 19. yüzyılda ABD'nin kapılarını açmaya zorlamasının ardından Meiji Restorasyonu²yla hızlı bir sanayileşme ve modernleşme sürecine girmiştir. Amerika ve Avrupalı ülkelerin sömürgeleştirme rekabetinde olduğunun farkında olan Japonya, 1929 Dünya Ekonomik Krizi'nden etkilenen büyük güçlerin zayıf düşmesini fırsat bularak Asya ülkelerinde nüfuzunu genişletmeyi amaçlamıştır. Bu sayede bu toprakları Batı emperyalizminden korumayı amaçladığını ileri sürerek Pan-Asyacılık ideolojisi oluşturmuştur (Belge, 2011, s. 416-419). Anti-emperyalist yaklaşımla başlayan bu ideoloji zamanla büyük güçlerle rekabet eden emperyalist tutuma dönüşmüştür. Japonya'da 20. yüzyıl devlet ideolojisiyle İkinci Dünya Savaşı'nın yenilgiyle sonuçlanması neticesinde militarist tutumun barışçıl tutuma dönüşerek toplumunun bu değişime beklenildiğinden daha kolay uyum sağladığı düşünülmektedir. Ancak bu duruma tepkilerini farklı bir şekilde pasif bir tutumla duygularını bastırmak şeklinde gerçekleştirdiği söylemek mümkündür. Dolayısıyla da Murakami'nin büyülü gerçekçi tarzda kaleme aldığı romanlarında Japon toplumunu betimlediği kendine has bir anlatım tarzı yakaladığı düşünülebilir. Yazarın edebiyat dünyasına giriş yaptığından itibaren ilgi görerek zamanla dünya çağında tanınarak istikrarlı bir şekilde başarı elde etmesinin Japonya'ya yönelik toplumsal ve tarihsel gerçeklikleri Japonesk bir anlatım tekniğiyle büyülü gerçekçi tarzda başarılı bir şekilde ele almasından ileri geldiğini söylemek mümkündür.

Bu çalışmada ele alacağımız *kuyu* imgesine ilişkin olarak *kuyunun* kelime anlamına bakacak olursak; orijinal dilinde yayınlanan romanda “#𐄂 (*ido*) olarak geçmektedir. Bu kelime Sigmund Freud'un teorisinde bireylerin düşünce ve davranışlarını şekillendiren iç mekanizma olarak bilinçdışının bir parçası şeklinde

² 19. yüzyılın son yarısında bakufu sistemini yıkıldıktan sonra Batı tarzında bir uluslararası sisteme uyumlu hale gelmek için modern devlet oluşumuna zemin hazırlayan toplumsal ve siyasi yapılanmalarda değişiklikleri kapsayan bir restorasyondur. Bkz. Nihon Shi Hirojiten, 1997, s. 2088.

tanımladığı id, Japoncada “イド (ido)”³ ile de aynı zamanda sestesh bir kelimedir. “# 𐄂 (ido)” ve “イド (ido)” yazılışı farklı ancak okunuşu aynı sestesh bir kelime olması bakımından Freud’un id tanımına da bir gönderme yapıldığı düşünülebilir (Tsuge, 1999, s. 58). Bu çalışmada, Murakami’nin romanlarından “Zemberekkuşu’nun Güncesi” romanında *kuyu* imgesi Faris’in büyülu gerçekçilik kuramı çerçevesinde çözümlenerek Japonya’nın sosyal ve tarihsel arka planı kapsamında irdelenecektir.

Yurt dışında Haruki Murakami’nin eserleri üzerine çalışmalar ağırlıklı olarak Batı bakış açısı odaklı şekilde ilerlemektedir. Murakami’nin romanlarının büyülu gerçekçi anlatım tarzında olduğu sıklıkla ifade edilmektedir. Fakat yazarın bu anlatım tarzını ele alan çalışmalar kapsamlı olmamakla birlikte yüzeysel kalmaktadır. Japon edebiyatı üzerine çalışmalar yapan Susan J. Napier, “Kimliğin Büyüsü: Modern Japon Kurgusunda Büyülü Gerçekçilik” konulu çalışmasında Japonya’nın Batı’yla olan etkileşimi ardından özellikle de İkinci Dünya Savaşı sonrasında Japonya’nın toplumsal kimlik arayışı noktasında büyülu gerçekçilik Sōseki Natsume, Kenzaburo Oe, Haruki Murakami gibi pek çok Japon yazarlarının Japon kurgusunu kendilerine özgü bir biçimde şekillendirdiklerini ifade etmiştir. Japon edebiyatı üzerine çalışmalar yürüten Matthew C. Strecher, “Murakami Haruki Kurgusunda Büyülü Gerçekçilik ve Kimlik Arayışı” konulu çalışmasında Japonya’da 1970’li yıllarda öğrenci hareketlerinin doruklara ulaştığı bir dönemde üniversite öğrencileri kuşağının kimlik krizi ve yitirdiği kimliği yeniden keşif için geçmişini onarma arzusuna vurgu yapmakta, romanlarında karakterlerinin dünyasının yaşadığımız dünya gibi gerçekçi ancak büyülu unsurlarla donatılmış olduğunu ve bu unsurların geçmiş deneyimlerini keşfetmesine vesile olduğunu ileri sürmektedir (Strecher, 1999, s. 296-297).

³ Freud’un teorisinde kişiliği “id”, “ben” ve “üst ben” şeklinde üç düzeyde incelemiştir. “İd” bunlar arasında en derin kısımda yer alan, bir kısmının kalıtım yoluyla aktarılan, bir kısmının ise bireyin zamanla edindiği bilinç düzeyine çıkamadığını ileri sürmüştür. Ayrıca “İd” psişik enerjinin depolandığı bir bölüm olarak da “ben” ve “üst ben” arasında sürekli çatışma halindedir. “Ben (ego)”, “id”in talepleri ile “üst ben”in vicdani muhakemeler ve iç gözlemler süzgecinden geçen emirlerine cevap vermesi ve gerçekliğin isteklerini karşılaması beklenir (Tögel, 2013, s. 74-75).

Ülkemizde ise yazarın eserleri üzerine çalışmaların gelişme göstermesi henüz yenidir. Murakami eserleri üzerine çalışmalar toplumsal bellek ve kimlik⁴, Oedipus kompleksi ve tekinsizlik⁵, kafkaesk imgeler⁶, batı sembolleri⁷, hiçlik duygusu⁸ ile modernizm, militarizm, emperyalizm ve kapitalizm⁹ gibi konular üzerinedir. Tarihsel ve sosyal arka planda ele alınan imgeler üzerine Aytemis Depçi'nin "Haruki Murakami'nin "Yaban Koyununun İzinde" Adlı Romanında Modernizm, Militarizm, Emperyalizm ve Kapitalizm Bağlamında Koyun İmgesi" başlıklı çalışması mevcuttur. Adı geçen çalışmada Batı'dan ithal edilen emperyalizm, militarizm, modernizm ve kapitalizm koyun imgesi üzerinden sembolleştirilerek sosyal ve tarihsel arka planda yaşanan ve yaşatılan olumsuz etkiler gözler önüne serilmektedir (Depçi, 2021, s. 143-163). Koyun'a konaklık eden üç karakter aslında Japonya'nın tarihinde üç farklı dönemdeki ülke ideolojisini temsil etmekte, ülkenin geçmişini irdeleyerek gelecekte muhtemel ahvalini düşündürerek bugünkü durumunu sorgulatmaktadır.

Bu çalışma, pek bilinmeyen Japanesk anlatım tarzında olan büyümlü gerçekçiliğinin ortaya konulması bakımından literatüre katkı sağlamaktadır. Ayrıca, büyümlü gerçekçi yazar olarak kabul edilen Murakami'nin yazınında kendi tarzını tam olarak oturttuğu bir romanı olarak "Zemberekkuşu'nun Güncesi"nin incelenmesi bakımından da önemli olduğunu söylemek mümkündür.

YÖNTEM

Büyümlü gerçekçi romanların niteliklerine yönelik teoriler arasında en kapsamlı teori geliştiren Wendy B. Faris'in büyümlü gerçekçilik tanımı tercih edilmiştir. Faris'in bu tanımında Tzevetan Todorov'un fantastik tanımıyla karşılaştırmakta ve Carl Gustav Jung'un kolektif bilinçdışına da işaret etmektedir. Faris'in bu tanımı kapsamında Haruki Murakami'nin romanlarından "Zemberekkuşu'nun Güncesi" başlıklı romanının büyümlü gerçekçi anlatım tarzı incelenmektedir.

⁴ Bkz. Sancaklı, E. (2015). *Haruki Murakami'nin Eserlerinde Toplumsal Bellek ve Kimlik*. (Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.

⁵ Depçi, A. (2022). Murakami'nin Sahilde Kafka ve Kumandanı Öldürmek Romanlarındaki Oedipus Kompleksi ve Tekinsizlik. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24(3), 823-838.

⁶ Depçi, A. (2020). Murakami'nin Haşlanmış Harikalar Diyarı ve Dünyanın Sonu Adlı Eserindeki Kafkaesk İmgeler. *Uluslararası Dil Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 133-144.

⁷ Depçi, A. (2019). Violation of Western Symbols in Murakami's Kafka on The Shore. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 76, 419-429.

⁸ Depçi, A. (2019). Murakami'nin Sınırın Güneyinde Güneşin Batısında Romanında Hiçlik Duygusu. *Journal of International Social Research*, 12(62), 79-87.

⁹ Depçi, A. (2021). Haruki Murakami'nin Yaban Koyununun İzinde Adlı Romanında Modernizm, Militarizm, Emperyalizm ve Kapitalizm Bağlamında Koyun İmgesi. *Humanitas - Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(17), 143-163.

Faris, büyüü gerçekçiliği tanımlarken farklı türde kültür ve o kültürün geleneklerinin sosyo-kültürel bakımdan yoğurularak harmanlandığı bir anlatım tekniği olduğunu ifade etmektedir. Büyüü gerçekçi anlatım tarzının çoğunlukla da postkolonyal bağlamda toplumun melez yapısından ileri geldiğine işaret etmektedir (Faris, 2004, s. 1). Multi-kültürlü bir yapıya sahip büyüü gerçekçilik, moderniteyle terk edilmiş anlatı geleneklerinin yeniden ortaya çıkıp kullanılmaya başlanmasında önemli bir rol oynadığını söylemek mümkündür. Bu anlatım tekniği sadece Latin Amerika ile sınırlandırılmadan küresel bağlamda postmodern bir zeminde açıklamaktadır (Arargüç, 2016, s. 93). Büyüü gerçekçilik bir anlatım tarzı olarak eserin yansıtıldığı toplumun birtakım örtük gerçekliklerine büyüü nitelikler yükleyerek o kültürün sosyo-ekonomik yapısında etkili olan unsurlarla birlikte onları metaforik bir biçimde sunmaktadır. 20. yüzyılda ilk olarak resim alanında ortaya atılan büyüü gerçekçilik edebiyat alanına kazandırıldıktan sonra Latin Amerika edebiyatı büyük ilgi çekmiştir. Faris, bu durumun Latin Amerika edebiyatında sömürgecilik sonrasında bu coğrafyada kimlik arayışıyla ilişkilendirerek o kültürde sonradan eklenen birtakım ithal unsurları başarılı bir şekilde ayıklayarak kültür-üstüleşmeyi sağlamasından ileri geldiğini açıkça ifade etmektedir. Batı'nın modernite algısının sorgulanması ve ülkeye bu modernite anlayışına geçişi mümkün kılınan ideolojilere de karşı bir politik bir yorum işlevi görmektedir (Faris, 1995, s. 164-165).

Faris büyüü gerçekçi metinlere yönelik temel özellikleri belirttiği tanımı "*Şehrazat'ın Çocukları: Büyüü Gerçekçilik ve Postmodern Kurgu*" başlıklı çalışmasında yer almaktadır. Faris'in tanımına göre; büyüü gerçekçi metinler fizik kurullarıyla açıklanamayan büyüü unsurlar içermelidir. Buradaki büyüü, aklın sebep-sonuç ilişkisini bozarak akli altüst etmekte ve bilindik gerçekliklere uymamaktadır. Roman kahramanlarının büyüü olaylara verdikleri tepkiler okuyuculara tanıdık gelerek onları rahatsız etmektedir. Büyüü unsurları siyaseti ironik şekilde eleştiri getirme olanağı sağlamaktadır. Olağan ve olağanüstü iki dünya birada yer almaktadır. Bu iki dünyanın kesiştiği her iki tarafı da yansıtan hayali bir noktada kurguyla gerçeklik arasındaki sınır bulanıklaşmaktadır. Olağan dünya varlığını sürdürürken, olağanüstü dünyada büyüü nesnelere ona ima yolu gönderme işlevi kazandırmaktadır. Büyüü gerçekçi metinlerde yaşadığımız dünyaya benzeyen kurgusal bir dünya olarak olağanüstü dünyanın varlığı betimlemelerle detaylandırılmaktadır. Bu detaylar büyüü doğası itibarıyla tarihsel olaylar mitolojik ve tarihsel olayların kombinasyonu şeklinde kendine özgü bir şekilde toplumsal bellek parçalarına da işaret ederek yeniden yaratılmaktadır. Okuyucunun büyüü

gerçekçi unsurları algılamada yaşadığı tereddüt Todorov'un "*fantastik formülü*¹⁰"yle kıyaslandığında romanda geçen olayların karakterin gözünden bunun bir halüsinasyon mu ya da romanda gerçekleşmekte olan bir mucize mi olduğuna dair kararsızlıktır. Büyülü gerçekçilik anlatım tarzında kaleme alınan romanlarda bilinen zaman ve mekân algısıyla kimliğe ilişkin düşüncelerin sorgulanmasını sağlaması söz konusudur. Yetişkin okuyucuların büyülü gerçekçiliği kınamaksızın kabullenmesi çocuksuluğa atıfta bulunmakta buradaki büyülü unsurlar kurulu sosyal düzene karşı anti-bürokratik bir eğilim göstermekte, Jung'un bakış açısıyla toplumsal anılara işaret etmektedir (Faris, 1995, s. 167-183).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Haruki Murakami tarafından kaleme alınan bu roman 1994-1995 yılları arasında ciltler halinde yayımlanmış ve Japonya'da 1995'te "読売文学賞-Yomiuri Bungaku Shō" olarak isimlendirilen prestijli edebiyat ödülüne layık görülmüştür. Bu romanın Türkçeye kazandırılması ise 2005 yılına tekabül etmektedir.

Murakami romanları anlaşılır dilde yazılması itibariyle her ne kadar okunması kolay görünse de olay örgüsü geniş ve derin anlamlar taşıması bakımından anlaşılması güç romanlardır. Bu romanın ana hikâyesi 1984-1985 yılları arasında geçmektedir. Yazarın çoğu romanında 'ben' olarak alışkın olduğumuz başat karakterlerin aksine bu romanda başkahraman Tōru Okada olarak karşımıza çıkmaktadır. Avukat olarak çalıştığı bürodaki işinden ayrılmıştır. Eşi Kumiko ise dergi editörüdür. Tōru tüm ev işlerini yürütmektedir. Fakat baştan çıkarıcı konuşmalar yaparak ismini vermek istemeyen gizemli telefonlardan sonra Noboru adlı kedilerinin kaybolmasıyla evlilikleri çatırdamaya başlar. Karısını kaybetme korkusuyla karşı karşıya kalan Tōru, kedilerini bulmak üzere sabahtan akşama kadar sokak sokak gezer. Bu sırada May Kasahara adında on altı yaşındaki tuhaf bir kızla tanışır. Tōru'nun evinin yakınındaki kuyuyla karşılaşması da kediyi arama vesilesiyle gerçekleşir. Roman, evi terk eden karısının ortadan kaybolmasında kayınbiraderinin etkisinin olduğunu öğrenen Tōru ile Noboru arasındaki çatışkı şeklinde ilerlemektedir. Romanda iç içe geçen ve birbiriyle bağlantılı hikayeler bulunmaktadır.

¹⁰ Tzvetan Todorov'un "*fantastik formülü*" edebiyat yazınında öykü kişisiyle beraber okur da olağandışı durumlar karşısında bunun duyulardan kaynaklanan bir yanılısamayla düş gücünün yarattığı bir durum olarak bilindik doğa yasalarından bir başkasını kabul etmeyen öznenin deneyimlediği doğaüstü olayın gerçek mi yoksa yanılısama mı arasında yaşadığı kararsızlıktır şeklinde tanımlanmaktadır (Todorov, 2012, s. 31).

Romanın ikinci hikâyesinde İkinci Dünya Savaşı'nda orduda istihbaratta görevli Teğmen Mamiya, Honda Bey ve Borris Skinner yer almaktadır. Teğmen Mamiya, düşmanlarının derilerini onları henüz ölmemişken yüzmekle isim yapmış Sovyet askeri Borris Skinner'ın yönettiği birlik tarafından yakalanır. Çölde bir kuyuya atılarak ölüme terk edilir. Mamiya kuyuda tam da ölmek üzereyken asker ve aynı zamanda kâhin olan Honda Bey sayesinde kurtulur. Ancak Borris'le tekrar karşılaşır. Ana hikâyedeki Mamiya ve Boris Skinner arasındaki çatışkı Tōru ve Noboru'yla benzer niteliktedir. Romanın üçüncü hikâyesinde ise Akasaka ailesi ve Kanō kardeşler vardır. Anne Muskat ve oğlu Tarçın iç dengesini kaybetmiş kadınları iyileştirmeye yönelik özel bir klinik işletmektedir. Ayrıca, Mançurya'da savaş esnasında hayvanat bahçesinde görevli veteriner asker olan Tarçın'ın babasıyla da ilişkilendirilmektedir. Kanō kardeşler ise Honda Bey'le benzer şekilde medyumluk yapmaktadır. Tōru'yla Kumiko evlenirlerken savaş zamanı Mançurya'da Japon ordusuna hizmet etmiş Honda Bey'e düzenli ziyarette bulunmaları Kumiko'nun ailesi tarafından şart koşulmuştur. Çünkü Kumiko'nun ailesi Honda Bey'in medyum olarak tavsiyelerini sorgulamaksızın kabul etmektedir. Honda Bey'e danışmaları sonrası evlilikleri kabul görmüştür. Çiftin evliliklerinin ilk yılında bu ziyaretleri esnasında Honda Bey, Tōru'nun içinde bulunduğu dünyayı şu şekilde tanımlamaktadır:

Hukuk denilen şey ihtiyaç gereği yeryüzü meselelerini idare etmektir. Yin'in Yin Yang'ın Yang olduğu bir dünya. Benim ben, onun o olduğu bir dünya. "Ben benim / O odur / Sonbahar günbatımı." Ancak sen oraya ait değilsin. Senin ait olduğun onun üstü ya da altında.

...Hangisi kötü, hangisi iyi ayrımı değil. Akıntının tersi yönünde gitmek değildir, yukarıya gitmek gerekiyorsa yukarıya, aşağıya inmek gerekiyorsa aşağı inmektir. Yukarı çıkmak gerektiğinde en yüksek kuleyi bulup onun tepesine çıkmaya çabalanmalıdır. Aşağıya inilmesi gerektiğinde en derin kuyuyu bulup onun dibine kadar inmek gerekir. Akıntı yoksa hiçbir şey yapmamak en iyisidir. Akıntıya karşı gidilirse her şey kurur. Her şey kurursa bu dünya karanlığa gömülür (Murakami, 2005, s. 64; Murakami, 1994a, s. 112-113).

Kâhin konumundaki Honda Bey, Tōru'nun avukatlık işinin ona uygun olmadığını ifade etmektedir. Ancak gerekçe olarak da başka bir dünyaya ait olduğunu söylemektedir. Honda, Tōru'nun hayatı durgun haldeyken bir anda hareketlenip sonrasında da *kuyuya* ineceği kehanetinde bulunarak gelecekte olacakların bir ön habercisi olarak konumlandırılmaktadır. Tōru, kedileri Noboru'yu bulmaya

çalışırken evinin yakınında susuz bir *kuyu* keşfeder. “*Bu dünya*” ve “*o dünya*” olmak üzere keskin bir dünya ayrımı romanda açıkça görülmektedir. Birbirinden ayrı ancak birbirine yakın iki dünya ayrımı ve bu mekanlar arasında belirgin bir çizgi çekilmeksizin aralarındaki sınırın bulanıklaşması söz konusudur. Bu bakımdan Faris’in *büyülü gerçekçiliğe* ilişkin tanımıyla paralellik göstermektedir (Faris, 1995, s. 172-173).

Honda Bey’in ölümünden sonra Tōru, Honda Bey’in İkinci Dünya Savaşı sırasındaki silah arkadaşı Teğmen Mamiya’yla bağlantıya geçer. Eşi Kumiko ortadan kaybolduktan sonra evinin yakınındaki boş bir evin bahçesindeki *kuyuya* ip yardımıyla iner ve evlenme sürecini süzgeçten geçirip sorguladığı sırada May Kasahara *kuyunun* kapağını kapatır ve Tōru *kuyuya* hapsolür. Böylelikle Tōru’nun ölmek üzereyken Kanō kardeşlerden Girit’ten yardım alması, ona Teğmen Mamiya’nın deneyimiyle benzer bir özellik kazandırmaktadır. Tōru’nun bu deneyimi, Mamiya’nın savaş döneminde *kuyuya* ölüme terk edildiği hikâyesinin bir bakıma modern versiyonu olduğu izlenimini vermektedir. Çünkü Tōru da May tarafından *kuyuda* ölüme terk edildiğinde Mamiya ile benzer bir deneyimi tecrübe etmektedir. Honda’nın Mamiya’yı İkinci Dünya Savaşı sırasında kurtarıldığı gibi aç ve susuz kalan Tōru da Girit’in yardımıyla *kuyudan* kurtarılmaktadır. *Kuyuda* uyuyakalan Tōru, garip bir rüya görür ve *kuyunun* duvarından başka bir dünyaya geçiş yapar. Fakat yanığında bir sıcaklık hissiyle uyanır. Evine geçtiğinde ise Kanō kardeşlerden Malta Tōru’yu aradığında onun herhangi bir fiziksel değişiklik hissedip hissetmediğini sorusu karşısında Tōru, kendini ayna karşısında incelemektedir:

Bu leke o garip rüya ve fantezinin bana yapıştırdığı bir damga olabilir.
Bunun sadece bir rüya olmadığı leke aracılığıyla aktarılıyordu.

Sıradan bir rüya değil bu deniyordu bana bu leke aracılığıyla. Bu gerçekten olmuş bir şey ve aynaya her baktığında sen bunu her daim anımsamak zorunda kalacaksın (Murakami, 2005, s. 335; Murakami, 1994b, s. 253).

Tōru’nun tuhaf *kuyu* deneyimi sonrasında yüzünde ortaya çıkan leke nedeniyle *kuyuda* rüyaya daldığında deneyimledikleriyle bu lekenin herhangi bir ilişkisinin olup olmadığı, bunların herhangi bir şeye işaret edip etmediği sorgulanmaktadır, fakat yüzünde beliren bu leke sıcaklığıyla Tōru’ya varlığını hissettirmektedir. Tōru’nun *kuyuda* deneyimlediği bu olaylar karakter için yanılısama mı yoksa mucize mi olduğu konusunda okuyucuları şüpheye düşürmektedir. Bu açıdan da Faris’in yönelik teorisiyle uygunluk gösterdiği söylenilebilir (Faris, 1995, s. 171-172). Ayrıca,

Töru'nun yüzünde beliren bu leke, İkinci Dünya Savaşı süresince hayvanların insanlardan daha zor öldürüldüğü şeklinde vahşet olaylarını deneyimleyen Muskat'ın Çin'de hayvanat bahçesinde görevli veteriner babasının da yüzündeki lekeyle de ilişkilendirilmektedir. Evine döndüğünde ise eşinden gelen bir mektupla terk edildiğini öğrenen Töru karısı hakkında bildiklerini sorgulamaya başladığında ondan ısrarla ismini bulup hitap etmesini talep eden tahrik edici telefonların aslında karısından geldiğini fark eder.

Honda ve Kanō kardeşler gibi Muskat Akasaka ve oğlu Tarçın, medyumluk yapmaktadır. Muskat, oğlunun yaşı henüz altıyken İkinci Dünya Savaşı sırasında Çin'de yaşanan vahşet olaylarını masal şeklinde anlatırken, Tarçın konuşmayı temelli terk etmiştir. Kayıplar yaşayan Töru bankta oturup *kuyusu* olan boş bir evi nasıl satın alacağını düşünürken Muskat'ın dikkatini çeker. Töru, Muskat'ın oğlu Tarçın'la yürüttükleri medyumluk işine dahil olması karşılığında yüksek maaş teklifi alır. Tarçın'ın bilgisayara aktardığı veriler, Muskat'ın anlattığı hikâyelerden oluşmaktadır.

Romanda 1984'le İkinci Dünya Savaşı yılları arasında bir zaman yolculuğu şeklinde geçişler söz konusudur. Töru, karısı ve kedisine kavuşma arzusuyla canla başla bir mücadele vermeye niyetli ve onlardan vazgeçmemektedir. Günümüz Tokyo'sunun kozmopolit ve dünyanın en kalabalık bir şehri olarak susuz ve boş bir kuyu barındırması inanması güç bir durumdur. Lakin bu durum yani Töru'nun boş ve susuz *kuyu* deneyimi, Batı kültürüyle karşılaşp kendi kültürünün harmanlandığı Japon toplumunun sorgulanmasına olanak sağlayan bir imgedir ve bu anlamda alegorik bir metafor olarak Töru'nun belleğinde keşif yapması üzerinden bir bakıma toplumun sorgulaması şeklinde düşünülebilir (Fisher, 2000, s. 168). Görünen gerçekliklerin altında gizlenen gerçekliklere yüzey çatlaklarından göz atma olanağı sunmaktadır (Numano, 1999, s. 18-19). Töru'nun sıradan hayatı karmaşaya dönüştükten sonra *kuyunun* karşısına çıkması ve alegorik bir metafor olarak görünenin altında gizli duran örtük toplumsal gerçekliklere işaret etmesi bakımından oldukça ilgi çekici olduğu söylenilebilir. Romanda ilk *kuyu* deneyimi Mamiya'nın savaş sırasında gizli görevinin Mançurya'dan Moğolistan'a kaydırıldıktan sonra yakalanması ardından düşmanlarının derileri canlı yüzmekle ün yapmış Borris Skinner'la karşılaşmasına tekabül etmektedir. Mamiya çölde susuz *kuyuya* atılarak ölümle burun buruna gelir. Töru'nun *kuyudaki* sahnesinin de Mamiya'yla özdeşleştiği noktalar şu şekilde gözler önüne serilmektedir:

Derin bir karanlık etrafımı sarmalamıştı. Ne kadar bakınırsam bakayım artık hiçbir şey göremiyordum.

....

Ama tüm bu çabalarım karşı, bedenim giderek yoğunluğunu ve ağırlığını, akıntının alıp götürdüğü kum gibi yavaş yavaş yitiriyordu. İçimde tıpkı sözsüz çekişmeli bir halat çekme oyuna benzer bir şey oluyordu ve bilincim azar azar bedenimi kendi alanına sürüklenmekte gibiydi. Bu karanlık, doğal dengemi büyük ölçüde bozuyordu. Beden denen şeyin nihai yerinin bilinci ele geçirmek için önceden hazırlanmış sadece geçici bir kabuktan ibaret olamaz mı ki diye bir anlık düşündüm.

...

Bedenimin ait olduğu gerçek dünyayı düşünelim. Bu sebeple buraya gelmişim. Hakikatler üzerine düşünmek için. Kanımca hakikatleri düşünmek için mümkün olduğunca hakikatten uzaklaşmak yerinde olur. Mesela derin bir kuyunun dibine benzer bir yere. “Aşağı inilmek istendiğinde olabilecek en derin kuyunun dibine inilmesi gerekir.” Demişti Honda Bey. Sırtımı duvara dayalı, küf kokan havayı ağır ağır ciğerlerime çektim (Murakami, 2005, s. 270-271; Murakami, 1994b, s. 135-137).

Kuyu imgesi 1984 ile İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi 1938 yılları arasında geçişlerle birbirine bağlanmaktadır. Tokyo, sıradan ve sakin bir dünya iken gizemli ve zamanlar arası bir yolculuk barındıran bir dünyaya dönüşmektedir. Numano, dışta yüzeysel gerçekliklere işaret eden dış tabaka ve asıl anlamını daha derinlerde barındıran iç tabaka olmak üzere bir yapı olarak *kuyu* imgesine dikkat çekmektedir ve bu gizli gerçekliği açığa çıkarma arzusunun yazarın bu romanına dek yayımladıkları arasında bir yenilik olduğunu ifade etmektedir. Törü'nün karısıyla ilişkisi doğrultusunda kendini sorgulaması dış tabaka, derin anlamı keşfetme arzusuyla toplumun sorgulanması iç tabaka olarak değerlendirilmektedir (Numano, 1999, s. 20-21). Jung'un *kollektif bilinçdışı*¹¹ savı doğrultusunda değerlendirildiğinde Törü, kendi hayatında deneyimlemediği ancak atalarının deneyimlediği savaş tecrübesini *kuyu* deneyimi ile derinden hissetmiştir. Törü, kayınbiraderinin siyasi içerikli haberlerine göz atarken geçmiş ve gelecek nesiller arasındaki bağlantıları sorgulamaktadır:

¹¹ Kollektif bilinçdışı, bireysel bilinçdışının daha derinlerinde yer alan bir bölümdür. Varlığı içgüsel davranışlarla bilincimizde ortaya çıkmaktadır. Carl Gustav Jung, ilk insandan günümüze dek tarihsel süreç içerisinde insan beyninin atalarımızın zihinsel etkinlikleri yoluyla insanlığın derin ve eski deneyimleriyle şekillenerek etkilendiğini ileri sürmektedir (Forham, 2012, s. 27).

Küpür dosyamı, çalışma masamın çekmecesine yerleştirdikten sonra, kollarımı başımın altında kavuşturup, pencereden giriş kapısına baktım. Az sonra Mercedes'ine geçiş vermek için açılacaktı. O da her zamanki gibi yanında bir "müşteri hanım" getirecekti. Beni bu "müşterilere" bağlayan, yüzümdeki lekeydi. Bu leke beni Tarçın'ın dedesine de bağlıyordu ve Tarçın'ın dedesi ile Teğmen Mamiya, onlar da Şincing kentine bağlıydılar. Teğmen Mamiya ile falcı Bay Honda'ya gelince, onlar da birbirine Mançu sınırında birlikte gönderildikleri özel görevle bağlıydılar. Kumiko ile beni Honda Bey'le tanıştıran Noboru Vataya'nın ailesiydi ki, o da amca aracılığıyla Mançurya'ya bağlıydı. Teğmen Mamiya ile ben birbirimize bir kuyunun dibinde kalmamızla bağlıydık. Teğmen Mamiya'nın kuyusu Moğolistan'daydı, benimkiyse bu konağın bahçesinde. Oysaki bu konak da bir zamanlar Çin'de ordulara komuta etmiş bir subayın mülküydü. Hepimiz de aynı daireye bağlıydık, merkezinde savaştan önceki Mançurya'nın Kıta Çini'nin ve 1939 Nomonhan Savaşı'nın bulunduğu bir daireye. Bununla birlikte Kumiko ile benim bu garip neden sonuç zincirine nasıl sürüklendiğimizi bir türlü anlayamıyordum: tüm bu tarihsel olaylar, ikimiz de doğmadan çok önce olup bitmişti (Murakami, 2005, s. 597-598).

Başkahraman Tōru, karısıyla olağan durumunu analiz ederken atalarının savaş deneyimini derinden hissetmesi bu durumun bireysel bakış açısından daha çok toplumsal bakış açısıyla ele alındığını açıkça göstermektedir. Dolayısıyla Jung'un toplumsal bakış açısı doğrultusunda nesiller arasında tarihsel olayların bellek aktarımı ve bilenen kimlik algısının sorgulanması açısından Faris'in büyümlü gerçekçilik teorisiyle büyük oranda paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür (Faris, 1995, s. 173-183).

Kedisini ararken karısını da yitirdiğini anlayan Tōru, *kuyuya* sıklıkla girmeye başlar. Olağan dünyasından farklı bir dünyaya geçmesi *kuyu* aracılığıyla mümkün kılınmaktadır. Eski düzene kavuşma ve karısıyla arasını düzeltme ümidiyle ne yapabileceğini tartmaya çabalayan Tōru, sokaklarda dolanırken Hokkaido'da bir gösteri sahnesinden tanıdık gelen birini takip ederken beysbol sopasıyla darp edilir. Aynı sopayla adama karşılık verir ve onu öldüresiye döver. Tōru elinde kalan sopayı da *kuyuya* bırakır. *Kuyu* ziyaretlerinin birinde rüyasında kayınbiraderinin yüzü lekeli bir adamın sopalı saldırısı neticesinde ağır bir darbe aldığını duyunca duvardan geçerek olağan dünyada uyanır. Tōru hayatındaki karmaşaya son vermeye çalışırken sopanın bir anda yok olduğunu fark eder. Sonraki *kuyu* ziyaretinde de yine

Murakami'nin romanlarında geçen 208 no'lu otel odası yer almaktadır ve bu odaya *kuyuya* bıraktığı sopayla girer. Romanın en başında hayatının karmaşaya sürüklenmesinin başlangıcı diyebileceğimiz gizemli telefonları eden kadın karşısında belirir. *Kuyu* aynı zamanda da Tōru'nun olağan hayatında yanıtını bulamadığı birtakım sorulara da ulaşmasını sağlar. Bir türlü yüz yüze konuşma fırsatı bulamadığı karısıyla konuşma fırsatı yakalar. Rüyasında otel odasına giriş yaptığı andan itibaren gizemli kadın Kumiko'ya dönüşür ve onunla yüzleşme fırsatı bulur. Karısını eve dönmeye ikna etmeye çabalar. Sonrasında da hiç beklemediği bir anda zifiri karanlıkta kimliği belirsiz bir kişi tarafından sopalı ve bıçaklı saldırıya uğrar. Bundan kendini kurtarmaya canla başla çalışırken Tōru rüyadan uyanır ve *kuyuya* döner. *Kuyu* bu sefer susuz değildir ve gerçekten darbe almıştır. Burada boğulmak üzereyken Tarçın tarafından kurtarılır. *Kuyu* adeta bir kapı gibi iki dünya arasında geçişi sağlamaktadır. Bu dünyaların birinde gerçekleşen bir eylem diğer dünyaya da etki etmektedir. Birbirine yakın fakat birtakım detaylarla da birinden farklı ancak birbirine etkisi tesir eden bu iki dünyada neyin ne kadar gerçek ne kadar kurgu, bunların birer halüsinasyon ya da mucize mi olduğu konusunda belirsizliğini koruyup iki dünya arası sınırı bulanıklaştırması itibariyle Faris'in büyümlü gerçekçilik teorisinde belirttiği bu tarz bir anlatım tekniğinde gereken özelliklerle uyduğu söylenilebilir (Faris, 1995, s. 169-173).

Murakami, romanlarında birtakım açığa kavuşmayan durumların sonuna dek belirsizliklerini koruduğu göze çarpmaktadır. Tōru'nun olağan dünyada yanıtını bulamadığı soruların cevaplarını ararken bunları bilinçaltında tamamlama eğilimi gösterdiği açıkça görülmektedir. Olağan dünyadaki gizemleri olağandışı dünyada bilinçaltı vasıtasıyla çözmüş gibi görünse de bu yanıtları tek hakikat olarak kabul etmek yanıltıcı olabilir. Yazar romanda bu belirsizlikleri olduğu haliyle bırakmayı tercih etmekle okurlarını olağan dünyayla yüzleştirme niyetinde olduğu düşünülebilir. Çünkü bu şekildeki belirsizlik hayatın içinde onun bir parçası olarak karşımıza çıkması muhtemel bir durumdur.

Sonuç

Murakami yazını dili bakımından okunması kolay fakat imgeler ve metaforlarla bezelen metni çözümlerken bunların sosyo-kültürel bağlamda nelere işaret ettiğinin anlaşılması noktasında oldukça güçtür. Metinlere yerleştirilen imgelerin Japonya'nın tarihsel arka planında geçmişi irdeleyerek politik bir yorum getiren birer metafor olduğunu söylemek mümkündür. Geçmiş devlet ideolojileri kapsamında Japonya'nın tarihini sorgularken bugünkü ahvaline ayna tutmakla birlikte bu gidişatının nereye

doğru gittiğini de sezdirmektedir. Murakami bunu imgeler ve metaforlarla bezenmiş Japonesk bir anlatım tarzıyla yapmaktadır. Wendy B. Faris'in teorisine göre büyülü gerçekçi anlatım tarzında yazılmış metinlere özgü niteliklere büyük oranda uygunluk gösterdiği açıkça görülmektedir. Haruki Murakami romanlarında büyülü gerçekçilik anlatım tarzı daha çok kendine has bir tarzda Japonya'nın tarihi olaylarında unutulmaya yüz tutmuş veyahut da bilindik ancak itiraf edilmesi tercih edilmeyen birtakım örtük gerçekliklere büyülü nitelikler yükleyerek sosyo-ekonomik yapısında etkili olan unsurlarla birlikte onları metaforik bir biçimde sunmaktadır.

Kuyu imgesi romanda bizim dünyamızla paralellik gösteren olağan dünya ile dünyamızdan farklı özellikte olağandışı dünya arasında geçişi sağlayan adeta bir geçiş kapısı görevinde olduğu gözlenmektedir. Dünyanın en kalabalık şehri kabul edilen günümüz Tokyo'sunun kozmopolit bir şehir olarak bahçesinde susuz bir kuyunun varlığının düşünülmemeyeceği aşıkardır. Fakat burada kuyu imgesi olay örgüsü içerisinde görünenin altında çok daha derin anlamlar taşımaktadır. Orijinal metninde “井戸 (ido)” olarak geçen bu kelimenin Freud'un id tanımına da karşılık gelen “イド (ido)” ile yazılışı farklı ancak okunuşu aynı sesteseş bir kelime olarak tercih edilmesinin sebebinden de anlaşılacağı üzere bu imgenin görünenin altında daha derin anlamlar taşıdığı söylenilebilir. Başat karakter Tōru, Murakami'nin diğer romanlarında da alışık olduğumuz şekilde monoton ve sıkıcı hale gelen hayatı bir kişi ya da nesneyi kaybettiği anda hayatı bir anda allak bullak olmaktadır. Romanın sonuna kadar onları arayıp bulmaya çabalarken hayatı monotonluktan maceralarla dolu sıradanlıktan çok uzak bir hal alır. Kuyu burada gerçek hayatta sorguladığı fakat cevabını bilmediği birtakım soruların yanıtını bulmasına vesile olmaktadır. Aslında bu yanıtları bilinçaltında yanıtladığını düşünürsek gerçek hayatta içten içe bildiği ancak kendine itiraf etmekten çekindiği gerçekler olduğunu da söylemek mümkündür. Tōru kaybettiği kedisini ardından da karısını araması ve ilişkisini düzeltme çabasıyla burada olağan ve olağandışı dünyalar arasında yaptığı fiziksel yolculuğun aslında Tōru'nun iç yolculuğudur. Üstelik bu yolculuğun başat karakterin hayatını sorgulamasının yanı sıra karakter üzerinden Japon toplumunda İkinci Dünya Savaşı'nın etkilerinin de irdelemesi bakımından kuyu imgesi aracılığıyla daha derin anlamlar taşıdığını söylemek mümkündür. Çünkü romanda ana hikâyede 1984 yılıyla İkinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesi 1938 yılları arasında kuyu deneyimlerinin aktarıldığı hikayeler birbirine bağlanmaktadır. Hikayelerde birbirinden bağımsız şekilde birebir aynı deneyimlerin yaşanması aralarındaki bağı kuvvetlendirmektedir. Savaşın etkilerini çarpıcı bir şekilde gözler önüne seren

sahneler, Japonya'yı savaşa iten nedenleri sorgulatarak bunların yaşanılanlara değip değmediğini düşündürerek yeniden süzgeçten geçirilmesine olanak sağlamaktadır. *Kuyu* imgesi üzerinden 1930'lu yıllar ve 1984 yılının bağlandığı hikayeler Japon toplumunun bugünkü halini gözler önüne sermekle birlikte bu durumunun nedenlerine inerek başat karakter üzerinden Japon toplumunu irdelemeyi mümkün kılan daha derin anlamlar taşıdığı düşünülebilir. Ayrıca, Japon toplumunun bugünkü durumuyla bunun nedenlerine inildiği gibi bu gidişatla gelecekte de onu nelerin bekleyebileceğini sezdirmektedir.

Sonuç olarak romanda Japonya'yı İkinci Dünya Savaşı'na iten motivasyonla birçok ülkeyi zarara uğratarak etkilemesinin yanı sıra aşırı milliyetçi duygularla bu savaş yolunda ilerleyen Japonya'nın kendi toplumununa da olumsuz etkileri görülmektedir. Ayrıca, başat karakter Tōru atalarının geçmişteki savaş deneyimini detaylarıyla birebir yaşamakta, etkisini derinden hissetmektedir. Atalarını savaşa iten nedenlerin karakter üzerinden sorgulandığı gözlemlenmektedir. Japon toplumunun geçmişi, bugünü ve yarınının irdelenmesi noktasında yozlaşma ve öz kimliğine yabancılaşma gibi aslında rahatsız edici birtakım örtük gerçeklikleri *kuyu* imgesiyle ona büyümlü nitelikler yükleyerek metaforlaştırılmaktadır. *Kuyu* imgesinin Japonya'nın İkinci Dünya Savaşı sürecine işaret eden tarihsel olaylarını hatırlatan ulusal bir alegori olduğunu söylemek mümkündür.

Kaynakça

- Arargüç, M. F. (2016). *Büyümlü Gerçekçilik ve Louis de Bernières'in Latin Amerika Üçlemesi*. İstanbul: Çizgi Kitapevi.
- Belge, M. (2011). *Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye*. İstanbul: İletişim Yayıncılık.
- Bowers, M. A. (2004). *Magic(al) Realism*. NY: Routledge.
- Depci, A. (2021). Haruki Murakami'nin "Yaban Koyununun İzinde" Adlı Romanında Modernizm, Militarizm, Emperyalizm ve Kapitalizm Bağlamında Koyun İmgesi. *Humanitas*. 29(17), 143-163.
- Faris, W. B. (2004). *Ordinary Enchantments: Magical Realism and Remystification of Narrative*. Nashville: Vanderbilt University Press.
- Faris, W. B. (1995). Scheherazade's Childeren: Magical Realism and Postmodern Fiction. *Magical Realism: Theory, History, Community* içinde (s. 167-183). Durham & London: Duke University Press.

- Fisher, S. (2000). An Allegory Of Return: Murakami Haruki's The Wind-Up Bird Chronicle. *Comparative Literature Studies*, 37(2), 155-170.
- Fordham, F. (2012). *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. (A. Yalçiner, Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- Murakami, H. (2005). *Zemberekkuşu'nun Güncesi*. (N. Önel, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.
- Murakami, H. (1994a). *Nejimakidori Kuronikuru*. Cilt 1. Tokyo: Shinchosha Yayınları.
- Murakami, H. (1994b). *Nejimakidori Kuronikuru*. Cilt 2. Tokyo: Shinchosha Yayınları.
- Nihon Shi Hirojiten* (1997). Tokyo: Yamakawa Shuppansha.
- Numano, M. (1999). Murakami Haruki no Ima ni Tachimukau: "Nejimakidori Kuronikuru" wo Yomitoku. *Murakami Haruki Sutadiizu 04: Nejimakidori Kuronikuru, Andāgurando*. Tokyo: Wakakusa Shobō.
- Napier, S. J. (1995). The Magic of Identity: Magic Realism in Modern Japanese Fiction. *Magical Realism: Theory, History, Community* içinde (s. 451-476). Durham&London: Duke University Press.
- Strecher, M.C. (1999). Magical Realism and the Search for Identity in the Fiction of Murakami Haruki. *The Journal of Japanese Studies*, 25(2), 263-298.
- Todorov, T. (2012). *Fantastik: Edebi Türe Yapısal Bir Yaklaşım*. (N. Öztokat, Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- Tögel, C. (2013). *Şipşak Freud*. (G. Gürtunca, Çev.). İstanbul: Doğan Kitap Yayınevi.

Summary

Haruki Murakami's "The Wind-Up Bird Chronicle" is a seminal work in contemporary Japanese literature, known for its exploration of existential themes within the framework of magical realism. This novel has captivated readers and scholars alike with its narrative structure, rich symbolism, and profound socio-historical commentary. In this extended academic summary, we undertake a comprehensive examination of Murakami's novel, delving into its thematic complexities, narrative techniques, socio-historical context and analysis within the broader literary landscape.

At the heart of "The Wind-Up Bird Chronicle" lies a profound exploration of existential themes, where the boundaries between reality and illusion are blurred, and the mundane intersects with the magical. Murakami's narrative technique, informed by magical realism, serves as a vehicle for probing the depths of human consciousness and confronting existential questions inherent in the human condition. Drawing upon Wendy B. Faris's seminal work on magical realism, we scrutinize the novel's seamless integration of fantastical elements into the fabric of everyday life. Murakami's adeptness at crafting a narrative universe where the extraordinary coexists with the banal invites readers to contemplate the mysteries of hidden reality in recent history of Japan.

Central to our thematic exploration is an analysis of symbolic imagery and allegorical resonance within the narrative. Murakami's evocative prose conjures a dreamscape replete with enigmatic symbols—a well, for instance—that function as metaphors for the protagonist's internal struggles and the collective traumas of Japanese society. By engaging with Japanese cultural mythology and contextualizing these symbols within the broader narrative framework, we unravel their significance and contribution to the thematic richness of the novel.

Moreover, our thematic inquiry extends to a socio-historical examination of "The Wind-Up Bird Chronicle" within the context of Japan's recent history. Situating the novel against the backdrop of the nation's prelude to the Second World War, we elucidate how Murakami's narrative serves as a poignant commentary on the enduring legacy of war and the complexities of Japanese identity. By contextualizing key events and characters within their historical milieu, we uncover the ways in which Murakami's work engages with broader discourses of memory, trauma, and national identity, thereby offering valuable insights into the socio-cultural landscape of post-war Japan.

Murakami's narrative technique in "The Wind-Up Bird Chronicle" is characterized by its deft navigation of the blurred boundaries between reality and illusion, mundane and magical. The novel unfolds through a labyrinthine structure, where multiple storylines intersect and diverge, creating a sense of ambiguity and mystery. Murakami's prose is imbued with a dreamlike quality, blurring the distinction between the conscious and the subconscious, the rational and the irrational.

One of the most striking aspects of Murakami's narrative technique is his use of first-person narration, which allows readers to immerse themselves in the protagonist's subjective experience. Through the protagonist's perspective, we are drawn into a world where reality is constantly shifting, and the line between fantasy and reality becomes increasingly blurred. Murakami's skillful manipulation of perspective and point of view enhances the novel's sense of ambiguity and invites readers to question the nature of truth and perception.

Furthermore, Murakami employs a nonlinear narrative structure, where events unfold out of chronological order, adding to the novel's sense of disorientation and mystery. This fractured narrative style mirrors the protagonist's fragmented psyche and serves to underscore the novel's exploration of memory, trauma, and identity.

A comparative analysis of Murakami's treatment of magical realism with that of other renowned authors offers valuable insights into the evolution of the genre and its diverse manifestations across different cultural contexts. By juxtaposing Murakami's work with that of authors such as Gabriel García Márquez or Salman Rushdie, we can delineate the unique contributions of Murakami to the genre and elucidate the ways in which his work both diverges from and converges with established literary traditions.

One notable point of comparison is Murakami's use of magical realism as a lens through which to explore existential themes and socio-political issues. While authors like García Márquez often use magical realism to highlight the richness and vibrancy of Latin American culture, Murakami employs the genre to delve into the complexities of Japanese society and the human psyche. This cultural specificity adds depth and nuance to Murakami's exploration of existential themes and distinguishes his work within the broader landscape of magical realism.

In conclusion, our extended academic exploration of Haruki Murakami's "The Wind-Up Bird Chronicle" has illuminated the novel's thematic complexities, narrative techniques, socio-historical context, and comparative dimensions. By synthesizing theoretical insights from magical realism scholarship with nuanced literary analysis and socio-historical inquiry, we have deepened our understanding of Murakami's literary craftsmanship and the enduring significance of his work within the global literary landscape. Murakami's novel continues to captivate readers and scholars alike with its enigmatic narrative and profound exploration of existential themes, inviting ongoing inquiry and interpretation.

ROMEYKANIN ETNODİLBİLİMSEL CANLILIK KURAMI ÇERÇEVESİNDE İNCELENMESİ

INVESTIGATION OF ROMEYKA WITHIN THE FRAMEWORK OF ETHNOLINGUISTIC VITALITY THEORY

Mehmet AKKUŞ

Doç. Dr., Artvin Çoruh Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, Yabancı Diller Eğitimi Bölümü, mehmetakkus@artvin.edu.tr

Öz

Bu çalışma, Türkiye sınırları içerisinde dil çeşitliliğinin göreceli olarak yüksek olduğu Doğu Karadeniz dil ekolojisi görünümü içerisinde konuşulmakta olan Platon'un kendi çağında konuştuğu dilin arkaik özelliklerini koruduğu düşünülen Romeykanın etnodilbilimsel canlılık durumu incelemeyi amaçlamaktadır. Etnodilbilimsel canlılık kuramı, konuşma topluluklarının dillerinin canlılığını koruma ve devam ettirme olasılığını değerlendirmenin bir yöntemi olarak geliştirilmiştir. Romeykanın dilsel canlılığını ilgili alanyazında ilk defa ortaya çıkartmayı amaçlayan bu çalışmanın temel araştırma sorusu şu şekilde belirlenmiştir: Romeykanın etnodilbilimsel canlılık kuramı çerçevesinde güncel görünümü nasıldır? Bu kapsamda Trabzon'un Tonya, Çaykara, Of, Köprübaşı ve Sürmene ilçelerinde gerçekleştirilen alan araştırmalarında farklı yaş, toplumsal konum ve meslek grubundan toplam 107 katılımcıya Türkçeye uyarlanmış olan Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketi uygulanmıştır. Yüz yüze ve odak grup görüşmeleri aracılığıyla nitel araştırma aşamasında ankete verilen yanıtlar derinlemesine irdelenerek bu görüşmelerden elde edilen veriler tematik analize tabi tutulmuştur. Nitel araştırmaya söz konusu ekolojiden katılımcılar (n=12) dâhil olmuştur. Elde edilen bulgular, kuşaklar arasındaki farkın (veya cinsiyet, meslek gibi diğer toplumsal değişkenler dikkate alındığında) Romeykanın etnodilbilimsel canlılığı bağlamında istatistiki olarak önemli olmadığını ancak Türkçe ve Romeykanın her birinin öznel canlılığı dikkate alındığında bu iki dilin canlılık algısının istatistiki olarak anlamlı olduğunu ortaya koymuştur. Yüz yüze ve odak grup görüşmeleri sonucunda elde edilmiş olan çalışma bulguları da nicel verileri desteklemektedir. Bu durum dahi Doğu Karadeniz'de farklı toplumdilbilimsel etkenlerin dillerin toplumsal kullanım alanlarının genişlemesine veya daralmasına neden olduğuna işaret etmektedir. Bu çalışma bu toplumdilbilimsel değişimin dinamik yapısına küresel örneklerle karşılaştırmalı bir lensle bakarak sui generis bir bağlamdan katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Abstract

This study aims to reveal the ethnolinguistic vitality status of Romeyka, a language spoken within the Eastern Black Sea language ecology where linguistic diversity is relatively high within the borders of Türkiye, and it is believed to preserve archaic features of the language spoken by Plato in his own time. Ethnolinguistic vitality theory has been developed as a method to assess the likelihood of language communities maintaining the vitality of their languages. The primary research question of this study, which aims to present for the first time in the relevant literature the linguistic vitality of Romeyka, is as follows: What is the current status of Romeyka within the framework of ethnolinguistic vitality theory? In this context, the Subjective Ethnolinguistic Vitality Questionnaire, adapted into Turkish, was administered to a total of 107 participants from different age groups, social positions, and occupational groups in the districts of Tonya, Çaykara, Of, Köprübaşı, and Sürmene in Trabzon through field research. The responses to the survey were thoroughly analyzed through face-to-face and focus group interviews during the qualitative research phase, and the data obtained from these interviews were subjected to thematic analysis. Participants (n=12) from the mentioned ecology were included in the qualitative research. The findings suggest that the difference between generations (or other social variables such as gender and occupation) is not statistically significant in the context of Romeyka's ethnolinguistic vitality. However, when the subjective vitality of Turkish and Romeyka is considered, the vitality perception of these two languages is statistically significant. The study findings obtained through face-to-face and focus group interviews also support the statistical data. This suggests that various sociolinguistic factors in the Eastern Black Sea region contribute to the expansion or contraction of the social domains of languages. By comparing the dynamic structure of this sociolinguistic change with global examples, this study contributes from a sui generis context with a comparative lens.

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Temmuz 2024
Kabul edildiği tarih: 21 Ağustos 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 10 July 2024
Date accepted: 21 August 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Etnodilbilimsel Canlılık; Romeyka;
Toplumdilbilim; Doğu Karadeniz

Keywords

Ethnolinguistic Vitality; Romeyka;
Sociolinguistics; Eastern Black Sea

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.30

* Bu makaleden elde edilen bulgular, TÜBİTAK 3501 Kariyer Geliştirme Programı kapsamında 221K226 numaralı proje desteğiyle gerçekleştirilmiş olan alan araştırmaları sayesinde üretilmiştir. Yürütücüsü olduğum bu proje için TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Giriş

Son yüzyılda, küreselleşmenin etkisiyle dünya üzerinde konuşulan birçok dilin hızla yok olma tehlikesi altına girdiği ve birçok durumda da yok olduğu gözlemlenmektedir (Moseley, 2010). Nevskaya ve Erdal'a göre (2016), dünyada konuşulmakta olan 6500 kadar dilin %70'i çeşitli sebeplerden dolayı bu yüzyılın sonunda yok olacak, bu dilleri konuşanlar kendi kültürlerini de yitirip, içerisinde yaşamakta oldukları daha geniş toplumlara karışacaklardır. İlgili alanyazında, dillerin varlığını ve sağlıklı gelişimini tehdit eden birçok toplumsal sebep sıralanmaktadır. Bu nedenler arasında küreselleşme, kitle iletişim araçlarının yaygınlaşması, farklı dilleri konuşan insanların büyük çaptaki göç hareketleri ve/ya birçok dilin konuşulduğu toplumlardaki ortak iletişim dili ihtiyacı başta gelmektedir (Nevskaya ve Erdal, 2016). Toplumsal amillerin yanında, dillerin ve dil değişkelerinin etnodilbilimsel canlılığını tehdit edebilecek bir diğer etken ise, "Çin Halk Cumhuriyeti'nin Hubei eyaletine bağlı Wuhan kentinden tüm dünyaya yayılarak bir karasalgın (pandemi) haline dönüşen ve etkeni bir tür koronavirüs (SARS-CoV-2) olan COVID-19 örneğinde tecrübe edildiği üzere biyolojik kökenli de olabilmektedir" (Akkuş, 2021: 158). Bu tehdidin boyutunu artıran etkenler arasında, söz konusu salgınların temel özelliklerinden birinin, belli yaşın üzerindeki bireyleri, daha genç olan bireylere oranla ölümcül bir şekilde etkileme olasılığıdır. Bu doğrultuda, yeni nesillere dil aktarımının kesilmesinin dilleri yok olma tehlikesine sürüklediği savı dikkate alındığında, tehlike altındaki dilleri konuşan yüksek oranda belli yaşın üzerindeki bireylerin, bu tür salgınlarda büyük risk altında olduğuna işaret edilebilir. Salgın sürecinde dil konuşuru olan yaşlı bireylerin ölüm riskinin artması ise dilin ölümünü doğrudan hızlandıran bir sürecin tetikleyicisi olabilmektedir.

Dilin; bireylerin oluşturduğu toplumsal ağ (İng. social network için bkz. Milroy ve Milroy, 1992) içerisinde toplumsal süreçlere bağlı olarak değişime açık ve yaşayan bir varlık olduğu ve dilin varlığının söz konusu dili anadili olarak öğrenip konuşanların varlığına bağlı olduğu alanyazında sıkça yinelenen bir olgudur. Bu manada dil ile dil konuşuru arasında sıkı bir bağ olduğu belirtilebilir. Bu bağlamda, bir dilin ölümünün sınırları nerede başlamaktadır? Dil tam anlamıyla ne zaman ölüm döşegine düşmektedir? Türkiye'de tehlike altındaki diller üzerine yapılan çalışmalarda, çoğunlukla örnek olarak, Çerkesçe bir dil değişkisi olan Ubihçanın son konuşuru Tefik Esenç'in 1992 yılında Balıkesir'de ölümüyle Ubihçanın da öldüğü varsayılmaktadır. Dilin bir iletişim aracı olduğu ve iletişim için biri ileti

sağlayan diğeri iletiyi çözümleyen en az iki bireye ihtiyaç duyulduğu için Ubihçanın toplumsal işlevini, Tefvik Esenç'in ölümünden çok önce yitirdiği düşünülebilir. Bu durum göz önüne alınırsa, Ubihça toplumsal olarak aslında fiziksel ölümünden daha önce ölmüş görünmektedir. Sadece aile dili (İng. family language) olarak dahi konuşulsa, konuşurlarının bir dilin kendi dil topluluğu için değerinin farkında olmalarının önemini ortaya koymaktadır. Kurumsal destek olmasa dahi aileler dili çocukları ile konuşurken kullandıkları sürece, dil genç nesillere aktarılmaktadır (Austin, 2016). Dil canlılığı için bu durum önem arz etmektedir.

Dil ölümü ile yok olma tehlikesi altındaki diller arasında doğal bir ilişki söz konusudur. Dilin yok olma süreci devam ettiği ve dilin ölümüne karşı önlemler alınmadığı takdirde dil ölümü kaçınılmazdır. Bilinen en eski Hint-Avrupa dillerinden Hititçe ve Hurrice'nin konuşulup bu dillere ait binlerce belgenin arkeolojik kazılarla gün yüzüne çıkartılmaya devam ettiği Anadolu bir yanında bulunan Kafkasya diğeri yanında bulunan Bereketli Hilal'le birlikte bir diller panteonu olarak tanımlansa yanlış olmaz. Bu bağlamda Türkiye coğrafyası dâhilinde tarihsel süreç içerisinde ilgili alanyazında Anadolu dilleri olarak sınıflandırılan ve Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde konuşulmuş olan Hititçe, Lidya, Karyaca, Luvice gibi Anadolu dilleri ölmüştür. Dilin kültürün taşıyıcısı olduğu yönündeki savlar dikkate alındığında ise, bu dillerin Anadolu coğrafyasında ölümü ile birlikte izlerini taşıdığı kültürleri de ölmüştür denebilir.

Bu bağlamda, her dil hem onu konuşan etnik grubun hem de bütün insanlığın en değerli manevi ortak mirası arasındadır. Bir halkın kültürünü içerir ve insanlığın ortak manevi mirasının emsalsiz bir parçasını temsil eder. Romeyka, Türkiye'nin Karadeniz Bölgesi'nde, özellikle Trabzon ilinin Tonya, Çaykara, Of ve Sürmene ilçelerindeki köylerde konuşulan bir Yunanca lehçesidir. Bu dil değişkesi, Karadeniz'de konuşulan antik Yunancanın doğrudan devamı olarak kabul edilmekte ve Yunan dilinin diğeri lehçelerinden oldukça farklı arkaik özellikler taşıdığı düşünülmektedir (Sitaridou, 2013). Romeykanın en dikkat çekici özelliklerinden biri, Yunancanın modern varyantlarında bulunmayan dilbilgisel ve fonetik unsurları korumasıdır. Örneğin, Eski Yunancanın belirli fiil formlarını ve ses değişimlerini içermesi, dilin tarihsel gelişimi açısından büyük bir öneme sahiptir. Bu durum, Romeykayı Yunan dil tarihine dair çalışmalar için benzersiz bir kaynak haline getirmektedir (Sitaridou, 2013).

Romeyka gibi sui generis bir dilin canlılığını saptamanın yolu ise toplumdilbilimsel yöntemlerden geçer. Bu yöntemlerden etnodilbilimsel canlılık kuramı (İng. ethnolinguistic vitality), Giles, Bourhis ve Taylor (1977) tarafından dil topluluklarının dillerinin canlılığını koruma ve devam ettirme olasılığını değerlendirmenin bir yöntemi olarak geliştirilmiştir.

ALANYAZIN: ETNODİLBİLİMSEL CANLILIK KURAMI

Dünyanın birçok bölgesinde çok dilli topluluklar arasında dil durumunu saptayabilmek üzere birçok etnodilbilimsel canlılık çalışmaları (İspanya’da Katalanca için bkz. Atkinson, 2000; Avustralya’da Yunanca için bkz. Giles, Rosenthal ve Young, 1985; Avustralya’da Türkçe için bkz. Yağmur, Bot ve Korzilius 1999; Hollanda’da Türkçe için bkz. Yağmur, 2009; Rusya’da Başkurtça için bkz. Yağmur ve Kroon, 2003) yapılmıştır. Bu kuram kapsamında bir dilin canlılığının üç etkene bağlı olduğu belirtilmektedir: (i) nüfus, (ii) dilin toplumsal statüsü ve (iii) kurumsal destek. Etnodilbilimsel canlılık kuramını oluşturan bu paradigma, sonraki çalışmalarca tartışılarak yeniden tanımlanmış ve daha da geliştirilmiştir. Buna rağmen, bir dilin canlılığını belirlediği düşünülen “nesnel” (objective) toplumdilbilimsel etkenler aynı kalmıştır. Bu “nesnel” (objective) etkenlerle birlikte, etnodilbilimsel canlılık çalışmaları yapan araştırmacılar, dil topluluklarının “öznel” (subjective) bilişsel ve duygusal algılarının araştırılmasının da bir dilin canlılığını araştırma bağlamında önemli olduğunu fark etmişlerdir. Bu nedenle, Bourhis, Giles ve Rosenthal (1981) öznel etnodilbilimsel canlılık kavramını ortaya atmışlardır. Smith, Ehala ve Giles (2018) öznel etnodilbilimsel canlılık kuramının, “nesnel canlılıktan daha fazla olmasa da en az onun kadar önemli olduğunu” vurgulamışlardır (s. 3). Bu kurama göre, bir miras dil konuşan dil topluluğunun dillerini, konuşulmakta olduğu dil ekolojisi içerisinde ne kadar yüksek görünür algılsa farklı toplumdilbilimsel bağlamlarda dillerini o kadar yoğun kullanma eğilimi gösterirler (Landry ve Bourhis, 1997). Böylece bu dil topluluğunun dil canlılığı da orantılı olarak yüksek olacaktır. Ancak dil topluluğuna mensup dil konuşurları, dillerinin toplumsal algısının toplum içerisinde düşük görünür olarak kabul ettiği takdirde dilin canlılığının da göreceli olarak düşük olduğu varsayılmaktadır. Ayrıca, yüksek düzeyde etnodilbilimsel canlılığa sahip gruplar, üyelerinin başka bir dile geçiş baskılarına etkin bir şekilde direnmeye daha yatkın olduklarından asimilasyona veya toplumsal olarak baskın olan dillere (İng. socially-dominant languages) geçişe karşı daha dirençli olabilirler (bkz. Giles, Bourhis ve Taylor, 1977; Bourhis, Giles ve Rosenthal, 1981; Giles ve Johnson, 1987).

Çalışmalar, etnodilbilimsel canlılığın toplumsal ve ekonomik koşullar, siyasi güç dinamikleri ve ayrımcılık veya baskıların tarihsel deneyimleri de dâhil olmak üzere çeşitli faktörlerden etkilenebileceğini göstermektedir (Giles ve Johnson, 1987; Bourhis ve Landry, 2012). Bu faktörler, bireylerin dil ve kültürlerine karşı sahip olduğu olumlu tutum ve motivasyon düzeylerini etkileyebilir ve bu ise dil kullanma isteklerine etki edebilir. Yüksek bir etnodilbilimsel canlılık seviyesinin sürdürülmesinin, bireylerin psikolojik iyilik hali ve aidiyet duyguları üzerinde olumlu etkileri olabilir. Ayrıca, araştırmalar, dil kimliği duygusuna sahip bireylerin daha yüksek özsaygı ve yaşam memnuniyetine sahip olabileceğini göstermektedir (Phinney 1990).

Grup canlılığına ilişkin objektif veriler, kültürlerarası araştırmalar için faydalı olsa da canlılığın öznel algılanışı da çok önemlidir. Dolayısıyla, Bourhis, Giles ve Rosenthal (1981), çok dilli ve çok kültürlü ortamlardaki gruplararası ilişkilerin dinamiklerini daha iyi anlayabilmek için hem nesnel hem öznel canlılık bilgilerini birleştiren öznel bir anket geliştirmişlerdir. Bourhis ve diğerleri (1981) tarafından geliştirilen bu öznel anket, bir dil grubundaki bireylerin gruplarının canlılığı hakkında en iyi bilgiyi sağlayacakları varsayımına dayanmaktadır. Anket, grupların dil ve kültürel kimlikleri, toplumda algılanan statü ile güç ve asimilasyon veya dışlanma tehdidi gibi konularla ilgili öğeleri içermektedir.

Bu kuramsal öncüllerle uyumlu olarak, etnodilbilimsel canlılık kavramı, çeşitli toplumdilbilimsel kavramı derinlemesine araştırmak için kullanılan kuramsal bir yapı olarak son yıllarda ilgi görmektedir. Bu kavramlar; toplumsal ağ (İng. social network) (Sachdev, Bourhis, D'Eye ve Phang, 1987; Yagmur, De Bot ve Korzilius, 1999; Ehala, 2010; Akkuş ve Sağın Şimşek, 2022), gruplar arası ilişkiler (Dubé-Simard, 1983; Bourhis, 1984; Bourhis ve Sachdev, 1984; Allard ve Landry, 1986; Sachdev vd., 1987), dilin korunması ve değişimi (Gibbons ve Ashcroft, 1995; Giles ve Johnson, 1987; Yagmur, de Bot ve Korzilius, 1999; Yagmur ve Akinci, 2003; Bourhis ve Landry, 2012), dil seçimi (McNamara, 1987; Akkuş ve Sağın Şimşek, 2022), subjektif sağlık üzerindeki etkisi (Dragojevic, Gasiorek ve Vincze 2017) ve iki dillilerin sağlığı (Bourhis, 2017) ve dilin canlandırılması (Yagmur ve Kroon, 2003, 2006) olarak sayılabilir. Ayrıca, birkaç çalışma, etnolingüistik canlılığın bir araştırma aracı olarak etkinliğini değerlendirmiştir (Giles, Rosenthal ve Young, 1985; Yagmur, 2011; Yagmur & Ehala, 2011; Bourhis, Sachdev, Ehala ve Giles, 2019). Bu araştırmaların sonuçları, etnodilbilimsel canlılık kavramının hem objektif hem de algılanan sosyal-psikolojik doğasına güçlü deneysel destek sağlamaktadır.

Yağmur (2011), özellikle Batı Avrupa ülkelerinde konuşulan Türk değişkeleri kullanan dil topluluklarının, dil teması durumlarında çeşitli iletişim stratejileri kullandığını vurgulayarak, etnodilbilimsel canlılık ve ilişkilendirilen araçların etnik azınlıklar arasında dil iletimi ve korunmasının karmaşıklığını tam anlamıyla yakalama konusundaki sınırlamalarını vurgulamaktadır. Bu noktanın, Rusça konuşanların Estonya'daki durumunu inceleyen Ehala ve Zabrodskaja (2011) tarafından da vurgulandığı belirtilmektedir. Mufwene'ye göre (2017), bu alanda bir dizi endişe verici güncel nokta bulunmaktadır: yalnızca yerli toplulukları etkileyen dil kaybına odaklanma, tarihsel düşüncelere duyarsızlık ve dil ekolojilerinin yapısını hesaba katmama gibi. Mufwene (2017), dilbilim ekolojisi bileşeninin özellikle canlılık ve olası dil kaybını analiz ederken önemli olduğunu savunmaktadır. Aynı araştırmacı, “belirli nüfus yapıları içindeki yerel etkileşimsel dinamiklerin önemini” vurgulamaktadır (Mufwene, 2017, s. 213). Dolayısıyla, etnodilbilimsel canlılık yaklaşımları ekolojik bakış açısına daha fazla vurgu yapıldığında dilbilime önemli ölçüde fayda sağlayacaktır. Bu çalışmada, ekolojik bakış açısına daha fazla odaklanmanın etnodilbilimsel canlılığın anlaşılmasına yönelik yaklaşımların etkinliğini önemli ölçüde artıracak savunulmaktadır; çünkü bu ayrıntılı çerçeve, belirli bir topluluk içinde dil ve kültürel unsurlar arasındaki dinamik etkileşimi kapsamlı bir şekilde anlamamızı sağlamaktadır.

Ayrıca, etnodilbilimsel canlılık kuramı, dilleri yeniden canlandırma alanında bir “rehber çerçeve” olarak hizmet etmektedir. Yağmur ve Kroon'un (2003, 2006) öncü çalışmaları, bu kuramın tehlikede olan dillerin canlandırılması için yol gösterici rolünü vurgulayarak topluluk tutumları ve algılarının canlandırma sürecindeki kilit rolünü aydınlatmıştır. Bourhis ve Sachdev'in (1984), Giles, Rosenthal ve Young'ın (1985) ve daha sonraki araştırmacıların Yağmur, 2011; Bourhis vd., 2019) değerlendirdiği gibi etnodilbilimsel canlılığın bir araştırma aracı olarak etkinliği, dilin sosyal-psikolojik inceliklerini ortaya çıkarmada önemini vurgulamaya devam etmektedir. Bu araştırmalardan elde edilen bulgular, çeşitli ortamlarda dil çeşitliliğini, sosyal uyumu ve dil topluluklarının canlılığını teşvik etmeye yönelik politikaları ve müdahaleleri şekillendirmede katkıda bulunmaktadır.

Etnodilbilimsel canlılık kuramı son zamanlarda çeşitli teorik çerçeveleri kapsayan birçok işlem modeli içinde önemli bir araç olarak dikkat çekmektedir. Örneğin, Bourhis vd. (2019) tarafından belirtildiği üzere, canlılık aynı zamanda öznel sağlığı şekillendirmede, ikinci dilde sağlık hizmeti etkileşimlerinde, medya uygulamalarını şekillendirmede ve dilin canlandırılmasıyla ilgili hükümet dil

planlama politikalarına katkıda bulunmada da etkisini göstermektedir (Dragojevic, Gasiorek ve Vincze, 2017; Bourhis, 2017; Reid, Giles ve Abrams, 2004; Bourhis ve Landry, 2012).

Doğu Karadeniz’de Dil Ekolojisi: Türkçe ve Yerel Dil Konuşurları Arasındaki Etkileşim

Doğu Karadeniz’de tarih boyunca Türkler ve yerel dilleri konuşan dil toplulukları arasında önemli kültürel ve dilsel etkileşimler gerçekleşmiştir. Bu etkileşim, güvenilir tarihi vesikalar ışığında XV. yüzyılda Trabzon ve doğusundaki Karadeniz topraklarını fetheden Osmanlı İmparatorluğunun sultanı II. Mehmed’in Karadeniz’in kuzey bölgelerini fethetmeye başladığı döneme kadar uzanmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu’nun 1461 yılında Trabzon başta olmak üzere bölgedeki fetihlerinden sonra bu bölge, Osmanlı İmparatorluğu’nun o coğrafyadaki ana dayanak noktalarından biri haline gelmiştir (İnalçık ve Quataert, 1994). Bu nedenle, bölgede farklı dilleri konuşan dil toplulukları, özellikle idari, dini, ticari ve askeri alanlarda Türk dili ile yoğun bir etkileşim içinde olmuştur.

Asırlar içerisinde, Türklerle bölge halkı arasındaki bu yakın temas, dil ve kültürel dinamikleri etkilemeye devam etmiştir. Romeyka konuşan nüfus, Osmanlı İmparatorluğu’nun kurumsal yapısına ve idari çerçeveye dâhil edilmişlerdir.

Türkçe ve yerel dilleri konuşan topluluklar arasındaki etkileşimde din de önemli bir rol oynamıştır. Bölge halkının bir kısmı, Osmanlı yönetiminin bölgede yerleşmesiyle İslamiyeti benimsemeye başlamış ve bu durum bölge halkının Türklerle kimlik anlamında yakınlaşmasını kolaylaştırmıştır.

Ticaret ağı da bölgede farklı dilleri konuşan topluluklar ile Türkçe konuşurları arasındaki etkileşimi teşvik etmiştir. Ticaretin dil etkileşimini arttırdığına Orta Asya’nın Doğu İrani kavmi Soğdca konuşuru Soğdlar örnek olarak gösterilebilir. Aynı durumu Asurcanın, Hint-Avrupa dil ailesinden Hititçeyi ve diğer Anadolu dillerini etkilemesi durumunda da tanımlamaktayız. Osmanlı İmparatorluğu’nun ticaret ağlarını genişletmesiyle Trabzon limanı Doğu Karadeniz bölgesinde önemli bir ticaret merkezi haline gelmiştir. Türkçe konuşuru tüccarlar ile bölgedeki yerel dilleri konuşan topluluklar arasındaki münasebet, kültürel etkileşim, dil teması ve ticaretle ilintili Türkçe kelime dağarcığının bölgede yayılmasına sebebiyet vermiştir.

Üst sınıfa hitap eden ve edebi-sentetik bir dil olan Osmanlı Türkçesinin aksine, Anadolu Yarımadası ve Rumeli, genellikle halk tarafından konuşulan “daha az değerli” konuşma Türkçesinin merkezi olmuştur (Virtanen, 2003, s. 9). Osmanlı

İmparatorluğu'nun imparatorluk mefkuresi çerçevesinde üniversal bir anlayışla tüm dilsel topluluğu barındırması sonucunda Anadolu ve çevresinde dil etkileşimi sürekli bir olgu haline gelmiştir.

Bu dil etkileşimi, Avdan (2010) tarafından Osmanlı İskân Politikası ile ilişkilendirilmiştir. Türk nüfusunu güçlendirmeyi amaçlayarak, Osmanlı İmparatorluğu, fethedilen topraklara Türkmen boy, oymak, oba ve aşiretlerini yerleştirme politikası geliştirmişti (İnalçık, 2009). Bu bağlamda, yerli halkın ve Türkmenlerin ticari, askeri ve yönetim yoluyla diğer etnik-dilsel topluluklarla bağlantı kurması kaçınılmaz hale gelmiştir. Bu karşılıklı bağlar, artan dil ve kültürel etkileşimi teşvik etmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu Meşrutiyet Döneminde Türkçeyi, 1876 Anayasasının (Kanuni Esasi) 18. maddesi gereğince resmi devlet dili olarak ilan etmiştir. Bu madde, devlet kurumlarında çalışmak isteyen Osmanlı vatandaşlarının devletin resmi dili olan Türkçeyi akıcı bir şekilde kullanabilmeleri gerektiğini vurgulamaktadır. 1876 Anayasasının 1908'de yeniden yürürlüğe konulmasıyla yeni dil kuralları ve yönergeler uygulanmıştır. Türkiye Cumhuriyetinin 1923'te ilanı ile birlikte bu miras devam ettirilmiş ve Türkçe ülkenin resmi dili olarak tüm ülke sahasında ortak resmi dil ilan edilmiştir.

YÖNTEM*

Giles, Bourhis ve Taylor'ın (1977) kuramına göre, etnodilbilimsel canlılık, bir dil topluluğunun konuştuğu dilin toplumsal konumu, dili konuşan dil topluluğunun nüfusu ve dile verilen kurumsal desteğe bağlıdır. Bu çalışma kapsamında araştırılması hedeflenen Romeyka bağlamında etnodilbilimsel canlılığın etkenlerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu kuramsal çerçevede çalışmanın dilbilimsel amacı Doğu Karadeniz'de konuşulmakta olan tehlike altındaki Romeyka konuşurlarının oluşturduğu dil topluluklarının toplumsal, kamusal, ekonomik, dil konumu ve toplumsal-tarihi durumları dikkate alınarak etnodilbilimsel canlılık durumunu ve bu durumlara yol açan etmenleri saptayarak incelemek olmuştur.

* Etik Beyan: Bu makalede yer alan anket ve mülakatlar için Artvin Çoruh Üniversitesi Etik Kurulu'ndan onay alınmıştır (Onay tarihi: 05.01.2022. Sayı: E-18457941-050.99-34749).

Araştırma Soruları

Çalışmanın genel ve özel araştırma soruları aşağıda listelenmiştir:

1. Doğu Karadeniz’de tehlike altındaki diller arasında sınıflandırılan Romeykanın etnodilbilimsel canlılık bağlamında ne durumdadır?

1.1. Romeyka konuşan katılımcıların kendi dil grubu görünüşleri ile ilgili algıları nedir?

1.2. Bu dili konuşan katılımcıların kendi dillerinin etnodilbilimsel canlılığına ilişkin algıları nelerdir?

2. Romeyka konuşan katılımcıların dil tercihleri nelerdir?

2.1. Romeyka konuşan katılımcıların dil tercihleri kuşaklararası bir farklılık göstermekte midir?

2.2. Katılımcıların dil tercihleri tehlike altındaki dillerin etnodilbilimsel canlılık durumunu nasıl etkilemektedir?

3. Romeyka konuşucularının dil kullanımları etnodilbilimsel canlılık durumunu etkilemekte midir?

3.1. Katılımcıların dil kullanımları kuşaklararası bir farklılık göstermekte midir?

Veri Toplama Araçları

Bu araştırma kapsamında üç ayrı veri toplama aracı kullanılması planlanmaktadır. Bu araçlar aşağıda listelenmiştir:

1) Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketi (Subjective Ethnolinguistic Vitality Questionnaire)

2) Derinlemesine odak-grup ve yüz yüze görüşme (Focus Group and One-on-One Oral Interview)

Katılımcılar

Bu makale kapsamında yürütülen çalışmalara katılan katılımcıların UNESCO’nun Tehlike Altındaki Dünya Dilleri Atlası’na göre (UNESCO 2011) tehlike altındaki diller arasında sınıflandırılan Romeykayı ana dili veya aile dili olarak kullanan bireyler arasından farklı yaş grubu, eğitim durumu, toplumsal statü ve cinsiyetten bireyler arasından seçilmiştir. Dil ekolojisini oluşturan bölge Romeykanın konuşulduğu Trabzon ilini kapsamaktadır. Katılımcıların ortak özelliği

tehlike altında olan bu dili toplumsal alanlardan birinde (aile dili vb.) kullanıyor olmaları ve/ya bu dillere düzenli olarak maruz kalmaları olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında yer alması amaçlanan katılımcıların, Doğu Karadeniz dil ekolojisi (İng. language ecology) içerisinde ana dilleri Romeyka olan farklı yaş grubu, eğitim durumu, toplumsal statü ve cinsiyetten oluşan bireyler arasından seçilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, çalışılması planlanan Romeyka için çalışmaya katılacak katılımcıların profillerinin belirlenebilmesi için dil kullanım tercihlerini inceleyen anketler içerisinde Dil Geçmişi Anketi kullanılması ilgili alanyazında sıklıkla başvurulan bir veri toplama yöntemi olarak görülmektedir (Yagmur, Bot ve Korzilius, 1999; Yagmur, 2009; Vincze ve Henning-Lindblom, 2016; Akkuş ve Sağın-Şimşek, 2022). Bu bağlamda, dil konuşurlarının demografik bilgileri (yaş, cinsiyet, doğum yeri, vb.), ebeveynlerinin anadillerini ve kendi bildikleri dillerin öğrenme sırası ve kullanım ortamlarını (okul, aile, arkadaş çevresi, internet (sosyal medya, TV, vb.) sorgulayan bir anket kullanılmıştır. Bu kapsamda Trabzon'un Tonya, Çaykara, Of, Köprübaşı ve Sürmene ilçelerinde gerçekleştirilen alan araştırmalarında farklı yaş, toplumsal konum ve meslek grubundan toplam 107 katılımcıya Türkçeye uyarlanmış olan Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketi uygulanmıştır. Yüz yüze ve odak grup görüşmeleri aracılığıyla nitel araştırma aşamasında ankete verilen yanıtlar derinlemesine irdelenerek bu görüşmelerden elde edilen veriler tematik analize tabi tutulmuştur. Nitel araştırmaya söz konusu ekolojiden katılımcılar (n=12) dâhil olmuştur.

Romeyka konuşuru bağlamında toplamda 107 Romeyka-Türkçe iki dilli bireyden veri toplanmıştır. Katılımcılar, Türkiye'nin Doğu Karadeniz sahilinde ve çevresinde yaşayan üç farklı nesil grubunu muhtevindir. 60 yaş üzerindeki katılımcılar (n=21) üst kuşak olarak kabul edilirken, 25 ila 59 yaş arasındakiler (n=66) orta kuşak içerisinde değerlendirilmiştir. Alt kuşak 15 ila 24 yaşları arasındaki katılımcıları kapsamıştır (n=20). Anket çalışmasına katılan katılımcıların 50'si (%46,72) erkek iken, kadın katılımcıların sayısı 57 (%53,28) olarak belirlenmiştir.

Çalışma kapsamında kullanılan veri toplama araçlarının uygunluğu bağlamında Etik Kurul İzni alınmıştır.

Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketi

Bu çalışmada kullanılmış olan temel veri toplama aracı katılımcıların tehlike altında olan dillerinin etnodilbilimsel canlılık durumunu değerlendirmek amacıyla Bourhis, Giles ve Rosenthal'dan (1981) uyarlanmış olan Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketidir. Bu anket, çalışmanın incelediği Romeykayla alakalı sorulardan oluşmakta olup katılımcıların dillerinin etnodilbilimsel canlılık seviyesini ölçmeyi amaçlamaktadır.

Etnodilbilimsel canlılık kuramı, Giles, Bourhis ve Taylor (1977) tarafından dil topluluklarının dillerinin canlılığını koruma ve devam ettirme olasılığını değerlendirmenin bir yöntemi olarak geliştirilmiştir. Dünyanın birçok bölgesinde çok dilli topluluklar arasında dil durumunu saptayabilmek üzere birçok etnodilbilimsel canlılık çalışmaları (İspanya'da Katalanca için bkz. Atkinson, 2000; Avustralya'da Yunanca için bkz. Giles, Rosenthal ve Young, 1985; Avustralya'da Türkçe için bkz. Yağmur, Bot ve Korzilius 1999; Hollanda'da Türkçe için bkz. Yağmur, 2009; Rusya'da Başkurtça için bkz. Yağmur ve Kroon, 2003) yapılmıştır. Bu kuram kapsamında bir dilin canlılığının üç etkene bağlı olduğu belirtilmektedir: (i) nüfus, (ii) dilin toplumsal statüsü ve (iii) kurumsal destek. Etnodilbilimsel canlılık kuramını oluşturan bu paradigma, sonraki çalışmalarca tartışılarak yeniden tanımlanmış ve daha da geliştirilmiştir. Buna rağmen, bir dilin canlılığını belirlediği düşünülen “nesnel” (objective) toplumdilbilimsel etkenler aynı kalmıştır. Bu “nesnel” (objective) etkenlerle birlikte, etnodilbilimsel canlılık çalışmaları yapan araştırmacılar, dil topluluklarının “öznel” (subjective) bilişsel ve duygusal algılarının araştırılmasının da bir dilin canlılığını araştırma bağlamında önemli olduğunu fark etmişlerdir. Bu nedenle, Bourhis, Giles ve Rosenthal (1981) öznel etnodilbilimsel canlılık kavramını ortaya atmışlardır. Smith, Ehala ve Giles (2018) öznel etnodilbilimsel canlılık kuramının, “nesnel canlılıktan daha fazla olmasa da en az onun kadar önemli olduğunu” vurgulamışlardır (s. 3). Bu kurama göre, bir miras dil konuşan dil topluluğunun dillerini, konuşulmakta olduğu dil ekolojisi içerisinde ne kadar yüksek görünür algılsa farklı toplumdilbilimsel bağlamlarda dillerini o kadar yoğun kullanma eğilimi gösterirler (Landry ve Bourhis, 1997). Böylece bu dil topluluğunun dil canlılığı da orantılı olarak yüksek olacaktır. Ancak dil topluluğuna mensup dil konuşurları, dillerinin toplumsal algısının toplum içerisinde düşük görünür olarak kabul ettiği takdirde dilin canlılığının da göreceli olarak düşük olduğu varsayılmaktadır. Bu çalışma Romeyka bağlamında yukarıda bahsedilen birçok dilde geçerliği ve güvenilirliği yüksek oranda kabul görmüş Öznel

Etnodilbilimsel Canlılık Anketinin kullanıldığı ilk toplumdilbilimsel çalışmalardan biri olacaktır.

Bu bağlamda, dil konuşurlarının öznel etnodilbilimsel görüşlerini ve ilgili verileri toplamak amacıyla Bourhis, Giles ve Rosenthal'ın (1981) İngilizce geliştirmiş oldukları Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketi her bir dil için Türkçeye çevrilmiştir. Bu çeviriler yapıldıktan sonra söz konusu çeviri anketler İngiliz Dili Eğitimi ve İngilizce Çeviribilim bölümü mezunu anadili Türkçe olan iki uzmanca incelenmiştir. Uzmanların görüşleri dikkate alınarak gözden geçirilmiş olan uyarlanmış taslak anket tekrar uzmanlarca kontrol edilmiştir.

Anketin pilot çalışmasını gerçekleştirmek amacıyla katılımcı profiline uyan ve Dil Geçmişi Anketinde tanışılmış olan katılımcıların yardımıyla ulaşılan 3 Romeyka konuşuruna taslak anket dağıtılmış ve anlamadıkları veya anlamakta zorlandıkları bölümleri işaretleyip bu noktaları açık bir biçimde belirtmeleri istenmiştir. Her bir dil için konuşurların belirttikleri noktalar dikkate alınmış ve gerekli düzeltmeler yapılmıştır. Düzeltmeler yapıldıktan sonra Romeyka için hazırlanmış olan Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketleri hem basılı hem çevrimiçi olarak hazırlanarak Trabzon'da ise Köprübaşı, Tonya, Of, Sürmene ve Çaykara ilçelerinde alan araştırmasında dil konuşurlarına duyurulmuştur.

Tüm ilçelerden katılımcı seçilmesinin temel sebebi dil görünürlüğüne temsilîyetin olabildiğince sağlanması düşüncesine dayanmaktadır.

Dil Geçmişi Anketi sonuçlarıyla uyumlu bir biçimde farklı toplumdilbilimsel etkenlerin dil konuşurlarının dillerine karşı tutum ve tavırlarını etkileyebildiğine işaret etmektedir. Bu sonuçlar söz konusu dillerin genel toplum içerisindeki prestiji ile ilintili olmakla birlikte bireylerin kendilerini konumlandıkları (İng. positioning “theory”) konumla da ilgili görünmektedir. Bireylerin eğitim, sosyal ve iş hayatında kendisine bir katkısı olmayan dili öğrenme-kullanma ve alt kuşaklara öğretme konusunda isteksiz kalması, Bourdieu'nün (1992) “dil sermayesi” (İng. linguistic capital) kavramının akla getirmektedir. Toplumda sembolik bir gücü olan dilin birey için sermaye haline gelmesi “dil pazarı”nda kültürel sermaye (İng. cultural capital) sağlamayanların kullanılmamasını ve ötelenmesini beraberinde getirmektedir. ÖECA bu bağlamda canlılığın boyutlarının toplumsal dinamiklerini ortaya çıkarması açısından nicel bir payanda görevi görmesi açısından projeye büyük katkı sunmuştur.

Derinlemesine Odak-Grup ve Yüz Yüze Sözlü Görüşme Gerçekleştirilmesi

Bu makale dâhilinde veri toplama aşamasının son safhasını ise anket çalışmalarının sağladığı nicel verinin nitel veri ile sağlamasını yapmak amacıyla derinlemesine odak-grup ve yüz yüze görüşmeler oluşturmuştur. Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketindeki verilerin gözden geçirilmesiyle bu verileri derinlemesine inceleyen sorular oluşturulmuş ve yarı-yapılandırılmış görüşme formatında soru kümeleri oluşturulmuştur. Görüşme soruları, sonrasında alanda uzman bir başka araştırmacı tarafından incelenmiş ve paydaş görüşleri alınarak gerekli düzenlemeler yapılmıştır. En son aşamada görüşme sorularının Türkçe dilbilgisi kurallarına uygunluğu Türk Dili ve Edebiyatı bölümü öğretim üyesi bir uzman tarafından incelenmiştir. Uzmanın görüş ve önerileri doğrultusunda gözden geçirilerek yeniden düzenlenmiş olan Görüşme Sorularının Romeyka konuşuru bir katılımcı ile pilot çalışması yapılmış ve katılımcılardan alınan geri-dönüt sonucu sorular tekrar revize edilmiştir.

Oluşturulmuş olan Görüşme Soruları için her iki anket çalışmasına katılmış olan katılımcılar arasından gönüllü olan katılımcılara uygun zaman ve yerde yüz yüze görüşme veya odak grup formatında gerçekleştirilmiş olan görüşmelerde sorular yöneltilmiştir.

BULGULAR

Romeyka Anket Verilerinden Elde Edilmiş Olan Nicel Bulgular

[Katılımcı yanıtları, minimum canlılığı işaretleyen 1 ile maksimum canlılığı belirten 7 arasında bir Likert-ölçekte derecelendirilmiştir.]

Tablo 1’de ilk değişken olan “algılanan dil durumu” olgusunun nicel bulguları sunulmuştur:

Tablo 1. Romeyka ve Türkçenin algılanan dil durumu

Anket Değişkenleri	<i>Romeyka Canlılığı</i>	<i>Türkçe Canlılığı</i>	<i>Ortalama Farkı</i>	<i>p</i>
Algılanan dil statüsü (ulusal, yerel)	4.44	6.53	2.09	.000
Algılanan dil statüsü (uluslararası)	2.66	4.60	1.94	.000

Tablo 1, öncelikle ulusal/yerel algılanan dil statüsünde Türkçenin Romeykaya kıyasla belirgin şekilde daha canlı olduğuna işaret etmektedir. Bu bağlamda ortalama fark 2.09 puan olarak hesaplanmıştır. Bu sonuç ise istatistiksel olarak

anlamlıdır ($p < .05$). Aynı şekilde, uluslararası düzeyde de Türkçenin Romeykaya göre daha canlı olduğu belirtilebilir. Bu kıyaslamada ortalama fark 1.94 puan olarak hesaplanmış ve bu da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Bu analiz – Lazca ve Hemşince analizleriyle paralel olarak - Türkçenin hem ulusal/yerel düzeyde hem de uluslararası düzeyde Romeykaya kıyasla daha fazla canlılık gösterdiğini ortaya koymaktadır. Bu durum, Türkçenin daha yaygın kullanıldığı, daha fazla kabul gördüğü ve daha geniş bir etki alanına sahip olduğu şeklinde yorumlanabilir.

Tablo 2 devlet hizmetlerindeki Romeyka-Türkçe kullanım sıklığı ve dilin konuşurlarının buldukları yerdeki politik gücü ile ilgili değişkenlere verdiği yanıtları göstermektedir.

Tablo 2. Romeyka ve Türkçenin devlet hizmetlerinde ve politik arenada kullanım oranı

Anket Değişkenleri	<i>Romeyka Canlılığı</i>	<i>Türkçe Canlılığı</i>	<i>Ortalama Farkı</i>	<i>p</i>
Devlet hizmetlerindeki Romeyka-Türkçe kullanım sıklığı	1.68	5.39	3.71	.000
Dilin konuşurlarının buldukları yerdeki politik gücü	2.07	4.67	2.60	.000

Tablo, devlet hizmetlerinde ve politik arenada Romeyka ve Türkçenin kullanım oranlarında istatistiksel olarak dikkate değer farklılık olduğuna işaret etmektedir. Özellikle, katılımcılar Romeyka ve Türkçenin devlet hizmetlerinde kullanım oranını değerlendirdiklerinde, Romeyka canlılığı ($M = 1.68$) Türk canlılığına ($M = 5.39$) kıyasla önemli ölçüde düşük algılanmaktadır. Bu durum ortalama fark (ortalama fark= 3.71) ile tanıklanmaktadır ($p < .05$). Benzer şekilde, Romeyka ve Türkçenin politik arenada kullanım oranının değerlendirilmesi farklı bir desene işaret etmektedir: Türkçenin canlılığı ($M = 4.67$) Romeyka canlılığını ($M = 2.07$) aşmakta, bu ise 2.60 olan bir ortalama farkı ortaya çıkarmaktadır ($p < .000$).

Tablo 3, çeşitli demografik ve kültürel faktörlerin Romeykanın algılanan canlılığı üzerindeki etkileriyle ilgili sonuçları sunmaktadır.

Table 3. Romeyka ve Türkçe konuşanların doğum oranları ve göç desenleri

Anket Değişkenleri	Romeyka Canlılığı	Türkçe Canlılığı	Ortalama Farkı	p
Dilin konuşulduğu şehirde doğum artış oranı	1.90	5.09	3.20	.000
Dilin konuşurlarının azınlık/çoğunluk durumu	3.01	5.46	2.45	.000
Dilin konuşulduğu bölgeye yapılan konuşur göçü	2.24	3.68	1.44	.000
Dilin konuşurlarının farklı dil konuşuru ile evlenme oranı	3.66	4.99	1.33	.000
Dil konuşurlarının şehirden göç oranı	2.52	4.06	1.54	.000

Bu tabloya göre, Türkçe konuşanların (M = 5.09) doğum artış oranının Romeyka konuşanlara (M = 1.90) kıyasla daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ortalama fark 3.20 puan olarak hesaplanmıştır ve bu istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Dilin konuşurlarının azınlık/çoğunluk durumu bağlamında ise, Türkçe konuşanların genellikle çoğunluk olduğu (M = 5.46), Romeyka konuşanların (M = 3.01) ise azınlık durumunda olduğu gözlemlenmiştir. Bu analiz sonucunda ortalama fark 2.45 puan olarak hesaplanmış ve bu da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .000$). Dilin konuşulduğu bölgeye yapılan konuşur göçü için ise Türkçe konuşanların (M = 3.68), Romeyka konuşanlara (M = 2.24) kıyasla dilin konuşulduğu bölgeye daha fazla göç ettiği tespit edilmiştir. Burada ortalama fark 1.44 puan olarak hesaplanmıştır ki bu fark da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .000$). Türkçe konuşanların, farklı dil konuşurları ile evlenme oranının (M = 4.99) Romeyka konuşanlara (M = 3.66) göre daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ortalama fark (1.33) istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Dil konuşurlarının şehirden göç oranına gelince Türkçe konuşanların (M = 4.06), Romeyka konuşanlara (M = 2.52) göre şehirden daha fazla göç ettiği tespit edilmiştir. Ortalama fark 1.54 puan olarak hesaplanmış ve bu da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$). Bu sonuçlar, dilin konuşulduğu toplum içindeki demografik ve göç eğilimlerinin Türkçe ve Romeyka konuşanlar arasında farklılık gösterdiğini ortaya koymaktadır.

Romeyka konuşan toplulukların Türkçe ve Romeykanın algılanan canlılığı üzerinde belirli değişkenlerin etkisiyle ilgili olarak, Tablo 42, dilin ekonomik ve ticari işlemlerde kullanımı, dilin iş yerlerinde ve iş ilişkilerinde kullanım miktarı ve dilin

konuşurlarının algılanan varlık ve zenginlik miktarı için ortalama farklılıkları ve ilgili p-değerlerini sunmaktadır.

Table 4. Romeyka ve Türkçenin iş(letme) ve servet edinme bağlamında etkisi

Anket Değişkenleri	Romeyka Canlılığı	Türkçe Canlılığı	Ortalama Farkı	p
Dilin ekonomik ve ticari işlemlerde kullanımı	1.77	5.80	4.03	.000
Dilin iş yerlerinde ve iş ilişkilerinde kullanım miktarı	1.96	5.43	3.47	.000
Dilin konuşurlarının algılanan varlık ve zenginlik miktarı	3.28	4.55	1.27	.000

Tablo 4, Romeyka ve Türkçenin işletme ve servet edinme bağlamındaki etkisini değerlendirmektedir. Bu tablo, üç farklı değişkenin - dilin ekonomik ve ticari işlemlerde kullanımı, dilin iş yerlerinde ve iş ilişkilerinde kullanım miktarı, dilin konuşurlarının algılanan varlık ve zenginlik miktarı - Romeyka ve Türkçe canlılıklarını karşılaştırarak sunmaktadır. İlk olarak, “dilin ekonomik ve ticari işlemlerde kullanımı” değişkeninde, Türkçe canlılığı (M = 5.80) Romeyka canlılığını (M = 1.77) önemli ölçüde aşmaktadır. Ortalama fark 4.03 ve p-değeri oldukça anlamlı ($p < .05$) düzeydedir. Bu durum ise, Türkçenin ekonomik ve ticari alandaki kullanımının Romeyka üzerindeki etkisinin oldukça güçlü olduğuna işaret etmektedir. İkinci olarak, “dilin iş yerlerinde ve iş ilişkilerinde kullanım miktarı” değişkeninde, yine Türkçe canlılığı (M = 5.43) Romeyka canlılığından (M = 1.96) belirgin şekilde yüksektir. Ortalama fark 3.47 ve p-değeri yine oldukça anlamlıdır ($p < .05$). Bu netice de Türkçenin iş yerlerinde ve iş ilişkilerindeki kullanımının Romeyka canlılığı üzerinde güçlü bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Son olarak, “dilin konuşurlarının algılanan varlık ve zenginlik miktarı” değişkeninde, Türkçe canlılığı (M = 4.55), Romeyka canlılığından (M = 3.28) yüksek olarak algılanmıştır. Lazca sonuçları aksine burada ortalama fark 1.27 ve p-değeri istatistiksel olarak anlamlı çıkmıştır ($p = 0.05$). Bu bulgu, Lazca konuşurlarının aksine, dil konuşurlarının algılanan varlık ve zenginlik miktarında Romeyka ve Türkçe arasında belirgin bir fark olduğunu göstermektedir.

Table 5’te, kitle iletişim araçlarında Romeyka ve Türkçe kullanım oranlarının ilgili diller bağlamında algılanan canlılığı üzerindeki etkisini inceleyen analiz sunulmuştur.

Table 5. İlgili dillerin kitle iletişim araçlarında kullanımı

Anket Değişkenleri	<i>Romeyka Canlılığı</i>	<i>Türkçe Canlılığı</i>	<i>Ortalama Farkı</i>	<i>p</i>
Dilin kitle iletişim araçlarında kullanımı	1.52	5.57	4.05	.000

Bu tabloda sunulmuş olan analiz, Romeyka ve Türkçenin kitle iletişim araçlarında kullanımının incelendiği bir anketi temel almaktadır. Sonuçlar, Romeykanın canlılığının ortalama olarak 1.52, Türkçenin canlılığının ise 5.57 olduğunu göstermektedir. Aralarındaki ortalama fark 4.05'tir ve istatistiksel olarak bu fark anlamlıdır ($p<.000$). Bu, kitle iletişim araçlarında Türkçenin daha fazla kullanılmasının, Romeykanın algılanan canlılığı üzerinde kullanım açısından bir etkisi olduğunu göstermektedir.

Grup ve kültürel aidiyetin canlılık üzerindeki etkisiyle ilgili olarak, Tablo 6, algılanan grup durumları açısından iki dil konuşur topluluğunun dilleri arasında istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğuna işaret etmektedir.

Table 6. Romeyka ve Türkçenin algılanan grup durumu ve kültürel aidiyet

Anket Değişkenleri	<i>Romeyka Canlılığı</i>	<i>Türkçe Canlılığı</i>	<i>Ortalama Farkı</i>	<i>p</i>
Dilin konuşulduğu şehirde konuşur topluluğunun saygınlığı	4.40	5.94	1.54	.000
Dil konuşurlarının tarih ve başarıları ile gurur duyma oranı	2.78	6.13	3.36	.001
Dilin kültürel etkinliklerde kullanılma oranı	2.24	6.03	3.79	.000

Tablo 6, Romeyka ve Türkçenin algılanan grup durumu ve kültürel aidiyet üzerindeki etkilerine dair verileri sunmaktadır. Buna göre, "dil konuşulduğu şehirde konuşur topluluğunun saygınlığı"na ilişkin olarak, Türkçe konuşan topluluğun ortalama saygınlık puanı (5.94), Romeyka konuşan topluluğun puanından (4.40) anlamlı bir şekilde daha yüksektir. Aralarındaki ortalama fark 1.54 puan olarak hesaplanmıştır ve bu fark istatistiksel olarak anlamlıdır ($p<.05$). Bu sonuç, Türkçenin ve iletişimde Türkçe konuşan topluluğun, dilin konuşulduğu şehirde daha fazla saygınlık gördüğünü göstermektedir. "Dil konuşurlarının tarih ve başarıları ile gurur duyma oranı" değişkeni açısından ise, Türkçe konuşan topluluğun ortalama gurur duyma puanı (6.13), Romeyka konuşan

topluluğunkinden (2.78) daha yüksektir. Aralarındaki ortalama fark 3.36 puan olarak hesaplanmıştır ve bu fark da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p = .001$). Bu bulgu da Türkçe ile bu dilin temsil ettiği tarih ve başarıların daha fazla gurur anlamına geldiğine işaret etmektedir. “Dilin kültürel etkinliklerinde kullanılma oranı” incelendiğinde, Türkçe konuşan topluluğun ortalama algılanan dillerinin kültürel olarak kullanım puanı (6.03), Romeyka konuşan topluluğun puanından (2.24) belirgin şekilde daha yüksektir. Aralarındaki ortalama fark 3.79 puan olarak hesaplanmıştır ve bu fark da istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < .05$).

Tablo 7, Romeyka ve Türkçe olmak üzere iki farklı dilin, algılanan grup gücü ve öngörülen gelecek gücü gibi ana anket değişkenlerinin karşılaştırmalı analizini sunarak, bunların etnodilbilimsel canlılığını aydınlatmaktadır.

Tablo 7. Romeyka ve Türkçenin algılanan grup gücü

Anket Değişkenleri	Romeyka Canlılığı	Türkçe Canlılığı	Ortalama Farkı	p
Dil konuşurlarının algılanan etkin ve güçlü olma oranı	2.73	5.88	3.15	.000
Dilin konuşurlarının gelecek yıllarda (20-30 yıl) sahip olacağı etkin olma seviyesi	1.84	5.70	3.86	.000

Bu tabloda, ilk değişken olan “dil konuşurlarının algılanan etkin ve güçlü olma oranı” bakıldığında, Romeyka için 2.73, Türkçe için ise 5.88 ortalama puanlar elde edilmiştir. Ortalama fark 3.15 ve p -değeri 0.000 olarak saptanmıştır. Bu sonuçlara göre, iki dil arasında algılanan etkinlik ve güç açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark vardır ($p < 0.05$). İkinci değişken olan “dil konuşurlarının gelecek yıllarda sahip olacağı etkin olma seviyesi”nde incelendiğinde bu değişken için de büyük bir fark görülmektedir. Romeyka için ortalama puan 1.84 iken, Türkçe için ortalama puan 5.70 olarak bulunmuştur. Ortalama farkı 3.86 ve p -değeri 0.000 (veya .000) olarak hesaplanmıştır. Bu sonuçlar, iki dil arasında gelecekteki etkinlik seviyeleri açısından anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir ($p < 0.05$).

Romeyka ve Türkçe kullanımının eğitim sistemi bağlamında canlılık üzerindeki etkileriyle ilgili sonuçlar Tablo 8’de sunulmuştur.

Tablo 8. İlgili dillerin eğitimde kullanımı

Anket Değişkenleri	Romeyka Canlılığı	Türkçe Canlılığı	Ortalama Farkı	<i>p</i>
Dilin okullarda kullanımı/öğretimi	1.85	6.39	4.54	.000

Tablodaki veriler ışığında, okullarda ve eğitim bağlamında kullanım oranı Romeyka için ortalama 1.85 iken, Türkçe için bu değer 6.39 olarak bulunmuştur. Bu, iki dil arasında eğitimdeki kullanım açısından büyük bir fark olduğunu göstermektedir. Ortalama farkı 4.54 olarak hesaplanmıştır. Bu da, iki dil arasında eğitimdeki kullanım açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğunu göstermektedir ($p < 0.05$). Sonuç olarak, bu analiz Türkçenin Romeykaya göre çok daha yaygın bir şekilde eğitimde kullanıldığına işaret etmektedir.

Romeyka ve Türkçenin ibadet dili olarak kullanımının dilin algılanan canlılığı üzerindeki etkileriyle ilgili sonuçlar Tablo 47’de sunulmuştur.

Table 9. İlgili dillerin ibadet dili olarak kullanımı

Anket Değişkenleri	Romeyka Canlılığı	Türkçe Canlılığı	Ortalama Farkı	<i>p</i>
Dilin ibadethane ve ibadetlerde kullanılma oranı	2.29	6.30	4.09	.000

Bu tabloda, ilgili iki dil arasındaki ibadet dil olarak kullanım farklılıklarını değerlendirmek için “dilinin ibadethane ve ibadetlerde kullanılma oranı” adlı bir anket değişkeni kullanılmıştır. Tabloya göre, Romeykanın ibadet dili olarak kullanımının ortalama puanı 2.29 iken, Türkçe için bu değer 6.30 olarak tespit edilmiştir. Bu, iki dil arasında ibadetlerde kullanım açısından bir fark olduğunu göstermektedir. Ortalama fark 4.09 hesaplanmıştır. Bu da, iki dil arasında ibadet dil olarak kullanım açısından istatistiksel olarak anlamlı bir fark bulunduğunu göstermektedir ($p < 0.05$). Bu analiz sonucu Türkçenin Romeykaya oranla daha yaygın bir şekilde ibadetlerde kullanıldığı algısının yaygın olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 10, Türkçe ve Romeyka konuşurları arasındaki iletişim oranını özellikle inceleyerek, Türkçe ve Romeyka konuşan topluluklar arasındaki etkileşim ve sosyal dinamiklerin derecesini inceleyen değişkenin sonuçlarını ortaya koymaktadır.

Table 10. Türkçe ve Romeyka konuşurları arasındaki etkileşim oranı

Anket Değişkenleri	Romeyka Canlılığı	Türkçe Canlılığı	Ortalama Farkı	p
Türkçe ve Romeyka konuşurları arasındaki etkileşim oranı	2.54	5.41	2.87	.000

Tabloda sunulmuş olan veriler, 2.87 gibi önemli bir ortalama farkı ve 0.000 *p*-değeri göstermektedir, bu da son derece önemli bir fark olduğuna işaret etmektedir. Bu sonuçlar, iki toplum arasındaki etkileşim veya temas seviyesinde önemli bir farklılığı vurgulamaktadır.

Romeyka Görüşme Verilerinden Elde Edilmiş Olan Nitel Bulgular

Görüşme verilerinin analizi, Romeyka konuşan bireylerin yerel koşullar içindeki mevcut durumlarını anlamayı ve miras dillerinin etnodilbilimsel canlılığını nasıl yansıttıklarını araştırmayı hedeflemektedir. Bu çalışma, ana bir temayı belirlemiştir ve bu bölümde bu tema, alıntılarla birlikte sunulmaktadır.

Değişen etnodilbilimsel toplumsal ağ sisteminin miras dilin kullanım oranına etkisi

Aşağıdaki alıntı Romeyka konuşuru bir katılımcının Romeykeyle duygusal bağıyla ilgili değerli bilgiler sunmaktadır. Alıntı katılımcının duygu durumlarında Romeykanın yerine odaklanmaktadır.

Alıntı 1 [Romeyka (7), Görüşmeci]

- Görüşmeci:** Biraz çocukluğundan, büyüdüğün ortamdan bahseder misin?
- Ne zamandan beri çalışıyorsun? Çocukluğun nasıldı?
- Romeyka (7):** Tarlada tapanda çalışırdık. Köyümüz merkeze uzaktı, mal güderdik.
- Görüşmeci:** Çocukluğunda hangi dilleri öğrendin?
- Romeyka (7):** Önce Romeyka öğrendim. Büyüdükçe, okula gittikçe, liseye gittikçe Türkçe öğredim. Konuşmam iyice Türkçe oldu.
- Görüşmeci:** Türkçeyi kaç yaşında öğrendin?
- Romeyka (7):** Yedi yaşlarımdaydım. Evet. Çocukluğumdan beri Türkçe öğreniyorum. Çocukken daha çok Romeyka konuşurdum etrafımla; artık tek Türk. Hatta yaşlıları saymazsak hiç Romeyka konuşmuyorum. Ayda yılda bir artık. Çoluk çocuk da Türkçe bildiği ve konuştuğu için artık Türkçeden başka dil konuşmuyorum. Türkçe artık bizlerin dili oldu.

Bu alıntı, bir Romeyka konuşmacısının dil deneyimleri ve dil değişimi üzerine bilgiler içermektedir. Konuşmacı, çocukluğunda Romeyka ve Türkçe olmak üzere iki dil öğrenmiştir. Gözlemlerine göre, çocukluk döneminde daha çok Romeyka konuşurken, zamanla Türkçe konuşma sıklığı artmıştır. Bu değişim, dilin kullanım sıklığındaki evrimsel süreci yansıtmaktadır. Konuşmacı, artık neredeyse hiç Romeyka kullanmadığını ve Türkçe'nin kendilerinin ana dili haline geldiğini belirtmektedir. Bu durum, dil değişimi ve dil kaybı gibi fenomenleri incelemek ve anlamak için bir örnek sunmaktadır.

Sonuç

Bu çalışma, Bronham vd. (2022) tarafından tanımlanan dil ekolojisiyle ilgili çerçeveye uygun olarak Doğu Karadeniz'de konuşulan Romeykanın Türkiye'deki etnodilbilimsel canlılığını inceleyerek UNESCO tarafından 2022-2032 yılları arasının Uluslararası Yerel Diller Onyılı (International Decade of Indigenous Languages) ilan edildiği bir dönemde bu dillerin toplumdilbilimsel durumunu bilimsel olarak incelemeyi amaçlamıştır. Giles vd. (1977) tarafından tanımlanan etnodilbilimsel canlılık kuramı, toplumsal olarak azınlık grubu oluşturan dil topluluklarının konuştuğu dillerin durumunu ve bu dilleri konuşan toplulukların dillerine karşı öznel algılarını değerlendirmeyi amaçlayan dilbilimsel bir kuramdır.

Nicel veriler, Romeyka konuşanların kendi miras dillerine ve sosyal olarak baskın dile, yani Türkçeye yönelik canlılık algıları arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılıkları ortaya koymaktadır. Bu bulgular, Romeyka ve Türkçe arasındaki dil tercihlerinin ve algılanan dilsel güç ilişkilerinin derinliklerine işaret etmektedir. Bu olgu elde edilen verilerin nicel bulgularının çok düşük p -değerleri ($p < .05$) ile belirgin bir şekilde desteklenmektedir. Dillerin kullanımına dair bu konuşur algıları, Doğu Karadeniz'de konuşulmakta olan tehlike altındaki Romeyka dili ve Türkçe arasındaki kullanım farklarının toplumsal katmanların her birinde (devlet hizmetleri, okullar, medya ve dini ibadetler gibi) karşımıza çıkmaktadır.

Dil durumu kavramı çerçevesinde "yerel" ve "uluslararası" dil durumu bağlamlarında elde edilen nicel bulgularda araştırma konusu olan Romeyka için yapılan analizde, Türkçenin hem ulusal/yerel düzeyde hem de uluslararası düzeyde, Romeyka'ya kıyasla daha fazla canlılık gösterdiği bulunmuştur ($p < .05$). Bu bulgu, araştırmanın odaklandığı Romeykada dil durumunun algılanan canlılık üzerindeki etkisini göstermektedir. "Yerel" ve "uluslararası" dil durumu bağlamlarında yapılan analizler, Türkçenin öznel canlılığına kıyasla Romeykada daha düşük bir algılanan canlılık düzeyine işaret etmektedir.

Devlet hizmetlerinde ve politik alanda, farklı dillerin kullanım oranlarının istatistiksel olarak belirgin bir şekilde farklılık gösterdiği gözlemlenmektedir. Bu bulgular, farklı dillerin algılanan kullanımının devlet hizmetlerinde ve siyasi güçteki oranların bireylerin canlılık algılarını şekillendirmedeki etkili rolünü vurgulamaktadır. İran'da Halaçça için Akkuş ve Ahmadi'nin (baskıda) yaptığı çalışma, toplumsal olarak baskın diller söz konusu olduğunda bu bulgularla uyumlu sonuçlar sunmaktadır. Akkuş ve Ahmadi'nin (baskıda) araştırması, Halaççanın devlet hizmetlerinde ve politik arenada Farsçaya oranla daha az kullanıldığını ortaya koymuştur. Bu durum, dilin siyasi ve toplumsal yaşamdaki rolünün benzer şekilde algılandığına işaret edebilir. Böylece, dilin siyaset ve kamu hizmetleri üzerindeki etkisiyle ilgili olarak yapılan araştırmalar, bölgesel ve ulusal düzeyde diller arasındaki eşitsizlikleri ve algılanan kullanım oranlarının toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini anlamamıza yardımcı olmaktadır.

Öznel Etnodilbilimsel Canlılık Anketi kapsamında Romeyka konuşan topluluklar arasındaki demografik özellikler ve göç desenleri incelendiğinde ise çeşitli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Türkçe konuşan toplulukların genellikle daha yüksek doğum oranlarına sahip olduğu ve göç eğilimlerinin daha fazla olduğu tespit edilmiştir. Özellikle, dilin konuşulduğu şehirde doğum artış oranlarının Türkçe konuşanlarda daha yüksek olduğu görülmüştür. Ancak, bu diller arasında azınlık/çoğunluk durumu ve evlilik oranları gibi bazı değişkenlerde farklılıklar gözlemlenmiştir. Bu sonuçlar, farklı dillerin konuşulduğu topluluklar arasında demografik farklılıkların ve göç desenlerinin olduğunu göstermektedir. Dilin toplumsal dinamikleri ve etkileşimleri üzerine daha derinlemesine çalışmaların yapılması gerekmektedir.

Tabloda gözlemlenen farklılıklar, dilin toplumsal ve demografik yapı üzerindeki etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olabilir. Romeyka için ise, Türkçe konuşan toplulukların genellikle daha yüksek doğum oranlarına ve göç eğilimlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bulgular, dilin toplumsal yapı üzerindeki etkilerini anlamak için önemli bir adımdır. Başkurdistan'da Başkurtça üzerine Yagmur ve Kroon (2003) tarafından yapılan etnodilbilimsel canlılık üzerine çalışma, dilin toplumsal ve demografik yapı üzerindeki etkilerini değerlendirmek için önemli bulgular ortaya koymuştur. Bu çalışmadaki bulgularla da uyumlu veriler sunan söz konusu çalışma, Başkurtça konuşan toplulukların doğum oranları, göç desenleri ve dilin toplumsal rolü üzerinde derinlemesine bir analiz sunarak, dilin toplum içindeki önemini vurgulamaktadır. Elde edilen bulgular, dilin sadece iletişim aracı

olmanın ötesinde, toplumun demografik yapısı üzerinde belirgin bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

Romeykanın işletmelerde ve mali işlerde kullanımı bağlamında, Türkçenin ekonomik ve ticari kullanımı ($M = 5.80$) ve iş yerlerindeki tercih edilme düzeyi ($M = 5.43$), Romeykaya göre (sırasıyla $M = 1.77$ ve $M = 1.96$) oldukça yüksektir (her iki değişken için de $p < .05$). Dilin konuşanlarının algılanan varlık ve zenginlik düzeyi açısından yapılan karşılaştırmada (Türkçe için $M = 4.55$, Romeyka için $M = 3.28$), anlamlı bir fark bulunmaktadır ($p = 0.05$). Bu sonuçlar, Türkçenin ekonomik ve ticari alandaki baskın konumunu, iş yerlerindeki tercih edilme oranını ve genel olarak algılanan varlık ve zenginlik düzeyini diğer dillerle karşılaştırdığımızda göstermektedir. Bu sonuçlar, Türkçenin diğer dillere kıyasla ekonomik ve ticari alandaki üstünlüğünü ve iş yerlerindeki tercih edilme oranını açıkça göstermektedir. Romeyka ile karşılaştırıldığında, Türkçenin ekonomik ve ticari kullanımı ile iş yerlerindeki tercih edilme düzeyi oldukça belirgin bir şekilde daha yüksektir. Ancak, dilin konuşanlarının algılanan varlık ve zenginlik düzeyi açısından yapılan karşılaştırmalarda anlamlı farklar bulunmamaktadır. Bu sonuçlar, Türkçenin işletme ve servet edinme bağlamındaki güçlü konumunu desteklemektedir.

Kitle iletişim araçlarında dillerin kullanım oranlarının algılanışı bağlamında nicel sonuçlar Türkçenin diğer dillere kıyasla belirgin bir şekilde daha fazla kullanıldığına işaret etmektedir. Ortalama olarak, Türkçenin canlılık puanı diğer dillere göre belirgin şekilde daha yüksektir. Bu, Türkçenin kitle iletişim araçlarında daha yaygın olarak tercih edilmesinin, Romeykanın algılanan canlılığı üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Sonuçlar, Romeykanın canlılığının ortalama olarak 1.52, Türkçenin canlılığının ise 5.57 olduğunu göstermektedir. Aralarındaki ortalama fark 4.05'tir ve istatistiksel olarak bu fark anlamlıdır ($p < .000$). Bu istatistiksel olarak anlamlı fark ($p < .05$) Türkçenin Romeykanın algılanan canlılığı üzerindeki etkisini göstermektedir. Bu bulgular aynı zamanda, dilin toplumsal ve kültürel etkileşimdeki rolünü anlamamıza da yardımcı olmaktadır. Kitle iletişim araçlarında Türkçenin daha baskın bir şekilde kullanılması, dilin günlük hayattaki yaygınlığını ve erişilebilirliğini artırabilir. Bu durum, dilin kullanımının sadece iletişimde değil, aynı zamanda kültürel ifade ve anlam inşasında da belirleyici olduğunu göstermektedir. Öte yandan, Romeykanın daha az kullanılması, dilin algılanan canlılığını olumsuz yönde etkileyebilir ve dilin toplum içindeki yerini zayıflatabilir. Bu nedenle, dil politikalarının ve iletişim stratejilerinin

belirlenmesinde bu tür verilerin dikkate alınması önemlidir. Dilin toplumsal yaşamdaki konumu ve gücü, dil politikalarının şekillenmesinde ve dilin sürdürülebilirliğinin sağlanmasında kritik bir rol oynamaktadır.

Dil algısı ve kültürel kimlik üzerindeki etkileri değerlendiren veriler bağlamında, dilin konuşulduğu şehirde topluluğun saygınlığına ilişkin olarak, Türkçe konuşan topluluğun ortalama saygınlık puanı Romeyka konuşan topluluğunkinden anlamlı şekilde daha yüksek çıkmıştır ($p < .05$). Türkçe'nin daha fazla saygı görmesi, dilin konuşulduğu yerdeki sosyal statüsünü yansıtmaktadır. Bu sonuçlar, Türkçenin algılanan prestijini ve sosyal etkisini diğer dillere kıyasla göstermektedir. Bu veriler, dilin toplum içindeki konumunun ve kültürel etkisinin değerlendirilmesinde önemli ipuçları sunuyor. Ayrıca, Türkçenin kültürel etkinliklerde daha yaygın olarak kullanıldığı algısı da dikkat çekici bir bulgudur. Bu durum, Türkçenin toplumda daha yaygın ve etkili bir şekilde kullanıldığını ve Romeykanın ise daha az etkili olduğunu işaret etmektedir.

Diller arasında algılanan grup gücü ve gelecekteki etkinlik seviyeleri açısından önemli farklılıklar görülmektedir. Romeyka için, Türkçe ile karşılaştırıldığında hem algılanan etkinlik ve güç hem de gelecekteki etkinlik seviyeleri açısından anlamlı farklar görülmektedir ($p < 0.05$). Bu sonuçlar, Türkçenin Romeykadan daha güçlü olduğunu ve gelecekteki etkinliğinin daha yüksek olacağını göstermektedir.

Eğitimde dillerin kullanımını incelendiğinde, Romeyka için eğitimde kullanım oranı ortalama 1.85 iken Türkçe için bu değer ortalama 6.39 olarak bulunmuştur. Aralarındaki ortalama fark 4.54'tür ve istatistiksel olarak anlamlıdır ($p < 0.05$). Bu verilere dayanarak, Türkçenin Romeykaya mukayeseyele eğitimde daha yaygın bir şekilde kullanıldığı açıkça görülmektedir. Bu durum, Türkçenin eğitim sisteminde ve akademik ortamlarda daha baskın bir konuma sahip olduğunu işaret etmektedir.

Dillerin litürjik (ibadet) dil olarak kullanımını bağlamında, Türkçe, Romeykaya kıyasla ibadetlerde daha yaygın bir şekilde kullanılmaktadır. Romeyka için ortalama puan 2.29 iken, Türkçe için 6.30'dur. Bu sonuçlar, Türkçenin dini ibadetlerde daha baskın olduğunu ve diğer dillere göre daha yaygın bir şekilde kullanıldığını göstermektedir. Bu durum, dilin toplumun dini ve kültürel hayatında oynadığı belirleyici rolü vurgulamaktadır. Bu durum Süryanice ve İbranice gibi ibadet dili olarak kullanılan diller dışında ilgili alanyazında sıklıkla karşılaşılan bir durumdur. Bu verilere benzer veriler Halaçça dil topluluğunun İran'da Farsçayı

ibadet dili olarak kullandığının belgelendiği Akkuş ve Ahmadi'nin (baskıda) çalışmalarında da vurgulanmıştır.

Türkçe ve Romeyka konuşan topluluklar arasında etkileşim oranı bakımından önemli bir farklılık vardır. Ortalama fark 2.87 ve *p*-değeri 0.000'dir, bu da son derece anlamlı bir fark olduğunu göstermektedir. Bu sonuçlar, etkileşim veya temas seviyesinde önemli bir farklılık olduğunu vurgulamaktadır.

Romeyka konuşan farklı kuşaklar arasındaki araştırmalar, dilin ve kültürün algılanışı ve kullanımında çeşitli farklılıklar olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, dil ve kültürün kuşaklar arasında nasıl değiştiğini ve algılandığını bilimsel bir zeminde göstermektedir.

Çalışmanın nicel ve nitel verileri harmanlayan karma yöntem yaklaşımı, dillerin canlılığının daha kapsamlı bir şekilde anlaşılması amacıyla uyumlu bir süreç yürütülmesini sağlamıştır. Görüşme verilerinden çıkan bazı olgular ankette ortaya çıkan bulguları desteklerken, bazı önemli temalar yalnızca görüşmede ortaya çıkmış ve ilgili dilleri konuşan topluluktaki dil dinamiklerine ilişkin daha geniş bağlamın anlaşılmasını sağlamıştır. Özellikle görüşmeler, ilgili dili konuşanlar arasında dilin devamlılığı ve etnodilbilimsel canlılık algısıyla ilgili kritik yönleri ortaya koymuştur. Bu olgu, toplumun sosyal, eğitimsel ve idari etkileşimlerde Romeyka konuşurlarının dillerinin canlılığını ve önemini nasıl algıladıklarını kendi özel bağlamlarında tespit etmiştir. Anlatılar, kültürel hafızanın bir parçası olarak dili koruma taahhüdünü vurgulamanın yanında potansiyel dil kaybını önlemek için harekete geçmenin aciliyetini vurgulamaktadır. Bu durum, etnodilbilimsel canlılığın çok önemli bir yönünü teşkil etmektedir; çünkü güçlü bir etnik ve dilsel kimlik duygusuna sahip bireylerin daha yüksek düzeyde özsaygı ve yaşam doyumuna sahip olma olasılıklarının daha yüksek olduğu saptanmıştır (Phinney 1990). Bulgular aynı zamanda toplumsal olarak baskın dil olan Türkçenin hakim olduğu toplumsal normlarda gezinmenin karmaşık dinamiklerini de vurgulamaktadır. Anlatılar, ilgili dilleri konuşanların belirli bağlamlarda dillerini tercih ederken resmi veya kurumsal ortamlarda Türkçeye geçiş yaptığı dilsel ortama pragmatik bir adaptasyon sürecini betimlemektedir. Türkçenin bu edimbilimsel ve bağlam odaklı kullanımı, tehlike altındaki bu dillerin eğitim kurumları ve resmi işlemlerdeki durumunu göstermesi açısından önemlidir. Bu durum, Giles vd. (1977) tarafından ana hatlarıyla belirtildiği gibi etnodilbilimsel canlılığın boyutlarından biri olan kurumsal destek faktörlerinin etkisini yansıtmaktadır. Tartışma, aile ilişkilerinin dil seçimleri üzerindeki etkisini vurgulayarak sosyal ağ dinamiklerini de

genişletmektedir. Aile içinde dil seçiminin akrabalarla yakınlık derecesine göre değişmesi, demografik faktörlerin dil tercihleri üzerindeki etkisini ortaya koymaktadır. Bu bulguların Akkuş ve Sağın Şimşek'in (2022) bulgularıyla uyumlu olduğu belirtilebilir. Bu çalışmaya katkıda bulunan bireylerin belirli yerelliklerindeki mevcut anı yakalayan nitel veriler, Mufwene'nin (2017) ekolojik perspektife yaptığı vurguyla örtüşmektedir. Toplumsal ağ oluşturma dinamikleri, bütün olarak etnodilbilimsel canlılığa yönelik yaklaşımlarda ekolojik perspektife daha fazla vurgu yapılması ihtiyacını vurgulamaktadır. Belirli nüfus yapılarındaki yerel etkileşim dinamiklerini de içeren dil ekolojisi, dilin korunmasına yönelik zorlukların ve fırsatların anlaşılmasında çok önemlidir.

Kaynakça

- Akkuş, M. (2021). COVID-19 Pandemisi (Karasalgın) ve Tehlike Altındaki Türk Lehçeleri: Küresel Karasalgın, Dilkırımı (linguicide) Tetikler mi?. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, 11(18), 158-174.
- Akkuş, M. ve Ahmadi, S. (baskıda). 'Charming yet challenging': Ethnolinguistic vitality of Khalaj. *Turkic Languages*.
- Akkuş, M. ve Sağın Şimşek, Ç. (2022). The zone of ethnolinguistic social networking (ZonES) in Khalaj Turkic: A model for language endangerment. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 33(2), 221-245.
- Allard, R. ve Landry, R. (1986). Subjective ethnolinguistic vitality viewed as a belief system. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 7, 1-12.
- Atkinson, D. (2000). Minoritisation, identity and ethnolinguistic vitality in Catalonia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 21(3), 185-197.
- Austin, P. K. (2016). Language documentation 20 years on. L. Filipović ve M. Pütz (Editörler). *Endangered Languages and Languages in Danger* içinde (s. 147-170). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing.
- Avdan, N. (2010). *Effects of Turkish Policies on Minority Languages: The Lazuri Context*. Unpublished paper submitted at Linköping University in 2010 Spring.
- Bourdieu, P. (1992). *Language and Symbolic Power*. Polity Press.
- Bourhis, R. Y., Giles, H. ve Rosenthal, D. (1981). Notes on the construction of a 'subjective vitality questionnaire' for ethnolinguistic groups. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 2(2), 145-155.

- Bourhis, R. Y., Sachdev, I., Ehala, M. ve Giles, H. (2019). Assessing 40 years of group vitality research and future directions. *Journal of Language and Social Psychology, 38*(4), 409-422.
- Dragojevic, M., Gasiorek, J. ve Vincze, L. (2018). Vitality, language use, and life satisfaction: A study of bilingual Hungarian adolescents living in Romania. *Journal of Language and Social Psychology, 37*(4), 431-450.
- Dubé-Simard, L. (1983). Genesis of social categorisation, threat to identity and perception of social injustice: Their role in intergroup communication. *Journal of Language and Social Psychology, 2*(2-3-4), 183-205.
- Ehala, M. ve Zabrodskaia, A. (2011). The impact of inter-ethnic discordance on subjective vitality perceptions. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 32*(2), 121-136.
- Gibbons, J. ve Ashcroft, L. (1995). Multiculturalism and language shift: A subjective vitality questionnaire study of Sydney Italians. *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 16*(4), 281-99.
- Giles, H., Bourhis, R. Y. ve Taylor, D. (1977). Towards a theory of language in ethnic group relations. H. Giles (Ed.). *Language, Ethnicity and Intergroup Relations* içinde (s. 307-348). Academic Press.
- Giles, H., Rosenthal, D. ve Young, L. (1985). Perceived ethnolinguistic vitality: the Anglo ~~Journal of Multilingual & Multicultural Development~~ *Journal of Multilingual and Multicultural Development, 6*(3-4), 253-269.
- İnalcık, H. (2009). *Devlet-i Aliyye-Osmanlı Devleti Üzerine Araştırmalar I*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- İnalcık, H. ve Quataert, D. (1994). *An economic and social history of the Ottoman Empire, 1300-1914*. Cambridge University Press.
- Landry, R. ve Bourhis, R. Y. (1997). Linguistic landscape and ethnolinguistic vitality. *Journal of Language and Social Psychology, 16*(1), 23-49.
- McNamara, T.F. (1987). Language and social identity: Israelis abroad. *Journal of Language and Social Psychology, 6*(3-4), 215-28.
- Milroy, L. ve Milroy, J. (1992). Social network and social class: Toward an integrated sociolinguistic model. *Language in Society, 1*-26.

- Moseley, C. *Atlas of the World's Languages in Danger*. 3rd ed. Paris: UNESCO Publishing. <http://www.unesco.org/culture/en/endangeredlanguages/atlas>
Erişim tarihi: 20 Şubat 2020.
- Mufwene, S. S. (2017). Language vitality: The weak theoretical underpinnings of what can be an exciting research area. *Language*, 93(4), 202-223.
- Nevskaya, İ. ve Erdal, M. (2016). "Giriş". Eker, S. ve Çevik Şavk, Ü. (Yay. haz.). *Tehlikedeki Türk Dilleri I* içinde (s. xvi). Ankara/Astana: Uluslararası Türk Akademisi ve Hoca Ahmet Yesevi Uluslararası Türk-Kazak Üniversitesi.
- Phinney, J. S. 1990. Ethnic identity in adolescents and adults: Review of research. *Psychological Bulletin*, 108(3), 499-514.
- Sachdev, I., Bourhis, R. Y., Phang, S. ve D'Eye, J. (1987). Language attitudes and vitality perceptions: Intergenerational effects among Chinese Canadian communities. *Journal of Language and Social Psychology*, 6(3-4), 287-307.
- Salminen, T. (2007). Endangered languages in Europe. Brezinger, M. (Yay. haz.). *Language Diversity Endangered* içinde (s. 205-232). Berlin/New York: Mouton de Gruyter.
- Simonian, H. H. (2007). *The Hemshin: History, society and identity in the Highlands of Northeast Turkey*. London and New York: Routledge.
- Smith, B. K., Ehala, M. ve Giles, H. (2018). Vitality Theory. Nussbaum, J. F. (Yay. haz.). *Oxford Research Encyclopedia of Communication* içinde (s. 122-130). Oxford: Oxford University Press.
- Sitaridou, I. (2013). Greek-speaking enclaves in Pontus today: The documentation and revitalization of Romeyka. Jones, M. R. ve Ogilve, S. (Yay. haz.). *Keeping Languages Alive. Language Endangerment: Documentation, Pedagogy and Revitalization* içinde (s. 98-114). Cambridge: Cambridge University Press.
- UNESCO. (2012). *Language vitality and endangerment. International expert meeting on UNESCO programme safeguarding of endangered languages*. Paris: UNESCO.
- Vincze, L. ve Henning-Lindblom, A. (2016). Swedish, Finnish and bilingual? Multiple ethnolinguistic identities in relation to ethnolinguistic vitality in Finland. *International Journal of Bilingualism*, 20(4), 488-498.

- Virtanen, Ö. E. (2003). Recent Changes in Turkey's Language Legislation. *Mercator Working Papers*. Barcelona: Escarre International Centre for Ethnic Minorities and Nations.
- Yağmur, K. (2009). Language use and ethnolinguistic vitality of Turkish compared with the Dutch in the Netherlands. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 30(3), 219-233.
- Yagmur, K. ve Akinci, M.-A. (2003). Language use, choice, maintenance, and ethnolinguistic vitality of Turkish speakers in France: intergenerational differences. *International Journal of the Sociology of Language*, 164, 107-128. <https://doi.org/10.1515/ijsl.2003.050>
- Yağmur, K., Bot, K. D. ve Korzilius, H. (1999). Language attrition, language shift and ethnolinguistic vitality of Turkish in Australia. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 20(1), 51-69.
- Yagmur, K. ve Ehala, M. (2011). Tradition and innovation in the ethnolinguistic vitality theory. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 32(2), 101-110.
- Yagmur, K. ve Kroon, S. (2006). Objective and subjective data on Altai and Kazakh ethnolinguistic vitality in the Russian Federation Republic of Altai. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 27(3), 241-58.
- Yağmur, K. ve Kroon, S. (2003). Ethnolinguistic vitality perceptions and language revitalisation in Bashkortostan. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 24(4), 319-336.
- Yin, R. K. (2014). *Case Study Research: Design and Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Summary

The linguistic landscape of Turkey's Eastern Black Sea region is characterized by significant diversity, with Romeyka standing out as a language believed to preserve archaic features from antiquity. This study endeavors to assess the ethnolinguistic vitality of Romeyka within its unique language ecology, employing the framework of ethnolinguistic vitality theory to understand its current status and prospects for continuity.

Romeyka, traditionally spoken in several districts including Tonya, Çaykara, Of, Köprübaşı, and Sürmene in Trabzon province, holds a distinct position due to its historical roots and linguistic isolation. The language has been theorized to retain linguistic traits from ancient times, providing a fascinating case study for exploring language vitality in a rapidly changing sociolinguistic environment.

This study aims to delve into the ethnolinguistic vitality of Romeyka using the framework provided by ethnolinguistic vitality theory. This theory, developed to assess the strength and prospects of minority languages within their respective sociocultural

environments, provides a structured approach to understanding how languages like Romeyka persist, evolve, or face decline in contemporary society. By applying this theoretical framework, the study seeks to uncover not only the current sociolinguistic status of Romeyka but also the factors that contribute to its resilience or vulnerability within the dynamic sociolinguistic landscape of the Eastern Black Sea region.

Moreover, the geographical distribution of Romeyka speakers across various districts of Trabzon province offers a diverse sample for this research. The communities of Tonya, Çaykara, Of, Köprübaşı, and Sürmene each bring their own socio-cultural contexts and linguistic practices to the study, enriching the understanding of how Romeyka functions within different local settings. This geographic diversity allows for a nuanced exploration of Romeyka's vitality across different community structures, shedding light on whether and how the language adapts to contemporary social, economic, and educational pressures.

To address the research question regarding the current ethnolinguistic vitality of Romeyka, a mixed-methods approach was adopted. The study involved 107 participants from diverse demographics, including various age groups, social strata, and occupational backgrounds. The Subjective Ethnolinguistic Vitality Survey, adapted into Turkish for accessibility, served as the primary quantitative tool. This survey was administered through face-to-face interviews conducted across the target districts.

In addition to quantitative data collection, qualitative insights were gathered through focus group discussions and in-depth interviews. These qualitative methods aimed to delve into the nuanced perceptions and attitudes towards Romeyka among its speakers. A thematic analysis of the qualitative data enriched the findings by uncovering themes related to language use, identity, and community dynamics.

The study's findings revealed intriguing insights into the ethnolinguistic vitality of Romeyka. Statistical analysis indicated that demographic variables such as age, gender, and occupation did not significantly influence perceptions of Romeyka's vitality when considered in isolation. However, when compared to perceptions of the Turkish language, a statistically significant difference in vitality perception emerged. This suggests that while Romeyka may not vary significantly across demographic groups, its comparative vitality against Turkish is a meaningful indicator of its societal position.

Qualitative data from focus groups and interviews reinforced these quantitative findings. Participants expressed a strong attachment to Romeyka, viewing it as a marker of local identity and cultural heritage. The language was valued for its historical continuity and role in familial and community interactions. Discussions also highlighted challenges, including intergenerational language transmission and the impact of broader sociolinguistic trends on Romeyka's domain of use.

The study contributes significantly to both theoretical and applied aspects of ethnolinguistic vitality research. By applying ethnolinguistic vitality theory to a specific linguistic context in the Eastern Black Sea region, the study underscores the complex interplay between language, culture, and community dynamics. It provides empirical evidence supporting the resilience of Romeyka within its linguistic ecology while acknowledging the external pressures that influence its vitality.

Furthermore, the comparative lens adopted in the study enriches global discourse on language sustainability and sociolinguistic change. By contextualizing Romeyka's vitality alongside international examples, the study highlights the region's unique sociolinguistic landscape and the adaptive strategies employed by communities to maintain linguistic diversity.

In conclusion, this study illuminates the ethnolinguistic vitality of Romeyka in the Eastern Black Sea region of Turkey, offering a nuanced understanding of its current status and future prospects. Through a comprehensive analysis integrating quantitative surveys and qualitative insights, the study reveals the multifaceted dimensions of Romeyka's vitality, from individual perceptions to broader community dynamics. By emphasizing the local context and global implications, the study underscores the importance of preserving linguistic diversity amidst evolving sociolinguistic landscapes.

This research not only enhances our understanding of Romeyka but also provides a valuable framework for future studies on language vitality and cultural resilience in diverse linguistic contexts worldwide.

ÖLÜM VE SAHNE İLETİŞİMSİZLİĞİ ÜZERİNE FELSEFİ BİR ÜÇLEME: AMÉDÉE, BİZİM ŞEHİR, ESKİ BİR MASAL

A PHILOSOPHICAL TRILOGY ON THE NON-COMMUNICATION OF DEATH AND STAGE: AMÉDÉE, OUR TOWN, AN OLD YARN

Burcu CANAR

Dr. Öğr. Üyesi, Hacettepe Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
İletişim Bilimleri Bölümü, canar@hacettepe.edu.tr

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 10 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 1 Kasım 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 10 September 2024
Date accepted: 1 November 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Sahne; Ölüm; İletişimsizlik; Okuma Oyunu; Yazı; Deleuze; Badiou; Aristoteles

Keywords

Stage; Death; Non-Communication; Closet Drama; Writing; Deleuze; Badiou, Aristoteles

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.31

Öz

Bu çalışma, Eugène Ionesco'nun Amédée ya da Nasıl Başından Atarsın Onu, Thornton Wilder'in Bizim Şehir ve José Joaquín Gamboa'nın Eski Bir Masal adlı oyunları çerçevesinde sahne ve ölüm iletişimsizliğini inceleyecektir. Her üç oyun, ölüm temasını kendilerine özgü bir biçimde ele alırken bu oyunlardaki "seyirlik ölüm" hem tiyatroya özgü ölüm düşüncesi üzerine söz söyleme imkânı bakımından hem de sahnenin ölüme yakınlığını ifade etmenin birer aracı olmaları nedeniyle bu incelemeye konu olmuştur. Tiyatro metinleri yazı yüzeyinde 'sahnelenmeye hazır' oluşlarıyla üzerinde düşünülme değeridir. Böylesi bir yazıyı aynı zamanda henüz sahnede mevcut olmayan performans olarak da tanımlayabiliriz. Sahne ve yazı arasındaki fark, tiyatro metni tiyatronun kendisini imlediğinde pek dikkati çekmez. Bununla birlikte tiyatro metni daha çok oynamak için süregelen bir hazırlıktır. Tiyatro metinleri, kendilerine özgü yazı biçimleri olarak yalnızca tiyatro çalışmaları açısından değil; felsefe, özellikle de yazıyı farklı bir düşünme biçimi olarak kavrayan iletişim felsefesi alanındaki çalışmalar açısından oldukça verimli kaynaklardır. Bu çalışmanın amacı, incelenen oyunları, sahnelenmedikleri yerde (yazıda) açığa çıkarmaktır. Bir tiyatro metni henüz sahnelenmemiş olanı neredeyse sahnenin üzerinde oynanmış gibi gösterir. Bu yönüyle yazıdaki tiyatro, onun karşısında ne oyuncu ne de seyirci olan okurun karşılaşılabileceği en sessiz metindir. Başka hiçbir metin, okumayı bu kadar boşa çıkaramaz. Sahneye gelince, ismi var kendisi yokken alabildiğine ölüme benzer. Bu benzerliğin ancak iletişim kurmayan bir düşüncede açığa çıkabildiğini göstermekse yalnızca yazıya düşer.

Abstract

This study analyses uncommunicative stage and death in the frame of Eugène Ionesco's Amédée or How to Get Rid of It, Thornton Wilder's Our Town and José Joaquín Gamboa's An Old Yarn. Although they are all about death in their own ways, "spectacular deaths" are subject to this study in terms of both giving the opportunity to talk about the death for theatre and being the medium of mentioning the death's closeness to the stage. Scripts of theatre plays are thought-provoking since they are "ready to be staged" on the surface of writing. We could also define such writing as a performance which is not yet on the stage. The difference of stage and writing will not attract much attention when the play script implies theatre itself. On the other hand, play script is more like an ongoing preparation to act. As a peculiar style of writing, play scripts are rather productive sources not only for theatre studies but also for philosophy, specifically studies on philosophy of communication which takes writing as a different way of thinking. The aim of this study is to reveal these plays on the nonstaged space of theatre (writing). From that aspect, written theatre is the most silent text for the reader which is neither an actor nor an audience. Not another text could riddle the reading as the stage play. The stage resembles to death while it is titular. What the writing displays is that this resemblance could only be revealed by a noncommunicative thought.

Giriş

Eugène Ionesco'nun *Amédée*'si, Thornton Wilder'ın *Bizim Şehir*'i ve José Joaquín Gamboa'nın *Eski Bir Masal*'ı birer tiyatro oyunu olmalarının ötesinde ölüm üzerine ilginç fikirlerle doludur. Bu oyunların ölümü ilginç bir hale getirdiklerini söylemenin ölüm üzerine sayısız eser varken fazla iddialı olduğu düşünülebilir. Üstelik her biri farklı dönemlerin ürünü olan bu oyunlar birbirleriyle oyun yazarı olmalarının dışında hiçbir ortak noktaları bulunmayan Ionesco'yu, Wilder'ı ve Gamboa'yı ölümü benzer bir yaklaşımla sahneye taşıdıkları için de bir araya getirmemiştir. Öyleyse, ilk yanıtlanması gereken, yazarlar, eserler ve sahnelenen ölümler birbirine benzemediği halde bu birliktelik niye, sorusudur.

Üç oyunun bu incelemede bir araya gelmesinin nedeni onların 'Ölüm ve Sahne İletişimsizliği' dediğimiz bir düşünceye kendilerine özgü bir biçimde yol açmalarıdır. *Amédée*, *Bizim Şehir*, ve *Eski Bir Masal* ölümü canlandırırken iletişimsizliğe yaslanırlar. 'Ölümü canlandırmak'; ifade olarak yalnızca tiyatrodaki kulağa garip gelmeyecektir. İletişimsizlik de bu inceleme boyunca 'iletişim kur(a)mamak'tan birkaç adım öteye gidecektir.

Tiyatro metni, yazıyı *sahne yerine* gösterdiğinde o metin; oyuncu, rejisör vb. olmaksızın okunabilir. Üstelik okur, yazı üzerinde bir seyirci de değildir. Başka bir deyişle, okurun yorumu sahne olmayan bir sahneye açılırken o; ne dramatik tiyatrodaki olduğu gibi oyuna tanık olan bir seyircidir ne de epik tiyatro örneklerinde gördüğümüz gibi oyuna etkin bir biçimde katılabilir. Okur, *seyirci olmadığına göre* metni inceleyebilir. Metin, okurun karşısında bir sahne değildir ama "sahneymiş gibi" olandır. Burada oyuna benzemeyen bir oyun söz konusudur. Oyun, bu defa, iletişimsizdir ve bir yönüyle sahnesizdir. Metni her an sahnelenmeye hazır ya da sahnedeymiş gibi *zihinde canlandırmamak* üzere okumanın, en başta, okuma edimine aykırılığı göze çarpacaktır. Tiyatro metinlerinin okunması, okumaya *benzemediğinde* ölüm ve sahne iletişimsizliğinin varlığından söz etmek mümkün olacaktır.

'Ölüm ve Sahne İletişimsizliği'nden söz ettiğimizde ne ölüm bilemediğimiz kadarıyla ölümdür ne de sahne bildiğimiz anlamda bir sahnedir. İki kavramı biraraya getiren 've' bağlacı, okuru her ikisini de birlikte düşünmeye zorlar. Ama iki kavramı yanyana getiren aralarındaki benzerlik ya da farklılıktan çok bağlacın devamındaki sözcük, iletişimsizliktir. Benzersiz bir benzerlikte iletişimsizliğin ne olduğuna açıklık getirmek için öncelikle ölümden başlayarak ölüm ve sahnenin benzerliğine değineceğiz. Bu benzerlik elbette kastedilmeyen bir benzerlik olacağı için "zorlama"

olacak. Ama bu zorlamayı, 'askıda bırakma' (*delay*) adı verilen ve "bekletme, bir durumun çözümünü bile bile uzatma, geciktirme. Seyircinin ilgisini uyanık tutmak için geriye atma" (Taner, And ve Nutku, 1966, s. 7) anlamına gelen bir tiyatro terimiyle karşıladığımızı belirterek okumaya başlayalım:

Ölüm, sahne değildir ama yine de ona benzeyebilir. Ölüm, söz gelimi bir ölüyle açıkça kendini belli etmediği sürece bir yerde *mevcut değildir*. Mezarlık, mekân düzleminde ölümün varlığının en somut göstergesi olarak düşünülse bile bu yerde ölüm değil; ölümlerle birlikte *ölümden sonrası* vardır. Tiyatro sahnesi de oyuncuların varlığıyla belirli bir yerin sahne haline gelişidir. Oyuncu yoksa o yerde sahne de *mevcut değildir*. Buradaki ayrımı biraz daha belirginleştirirsek; herhangi bir yer, tiyatro sahnesi olarak kurulsada dahi oyuncu olmaksızın, "sahne değil" demektir. Genellikle bir mekân (yer) gibi düşünülse de sahnenin illa bir yer (mekân) olması gerekmediğinin en güzel örneğini Peter Brook'un *Boş Alan*'ında (1990) bulmak mümkündür. Brook'a göre "herhangi boş bir alanı alıp işte bir sahnedir diyebilirim. Bir adam bu boş alanın ortasından yürür geçer, biri de onu gözleriyle izler, işte bir tiyatro ediminin oluşması için gereken şey bu kadardır" (s. 7).

Tiyatro ediminin oluşumunda sahneyi var eden, oyuncu ve onu seyreden kişidir. Oyuncu ve seyirci etkileşimi; bir sahneyi sahne haline getirir. Bu yazı gereği, söz konusu etkileşimle ilgili konuşmayacağımızı belirterek sahnenin ve ölümün yersiz benzerliğinin yalnızca bir mekâna ait olmamalarından kaynaklandığını vurgulayalım. İlginç olan nokta, ölüm bir mekân değildir ama sahnenin, tanımının da gösterdiği gibi, "tiyatro yapısının ana bölümü; izleyici yeri ile birlikte tek bir tiyatro mekânını oluşturan oyun yeri" (Çalışlar, 1993, s. 160) olarak, mekân kavramının dışında tutulması bir hayli güçtür. Yine de Brook'daki "mekânı (sahneyi) mekân (sahne) haline getiren oyuncudur", vurgusu ölüm ve sahneyi yersiz bir benzerlikte bir araya getirmeyi kolaylaştırır.

Sahne, ölüm değildir; yine de ona benzeyebilir. Yaşamı 'gerçek' saydığımızda tiyatro sahnesinde ve ölümden gerçek olmayan bir şeyler vardır. Gerçekçi Tiyatro sahnelense bile ortada *gerçek(ten) olmayan* bir oyun söz konusudur. Ölüm gerçekleştiğinde ise, bu bir hastalıkla birlikte gelen ve beklenen bir ölüm değilse, insana önce gerçek değilmiş gibi gelmesi düşündürücüdür. İnanamama, kabullenememe, yas tutma, tüm o iyileşme ya da iyileşememe süreçleri, geride kalanların gözünde ölümü gerçek kılma, onu yaşamın kaçınılmaz bir parçası sayma

üzerinedir*. Ölümü yaşamın tersi olarak düşünmek, ölüme dair bilginin sınırlılığından kaynaklanır. Yaşama dair ne düşünülüyorsa düşünülün ölüm, yaşamın tersi olmaktan çok onun dışındadır. Yaşarken ölümü düşünmek; yaşamın anlamsız olduğu düşünülmediği sürece zordur.

Felsefenin asıl ilgisinin ölüm olduğunu söyleyen eski bir geleneğin varlığından söz eden Jeff Malpas ve Robert C. Solomon, Heidegger başta olmak üzere az sayıda felsefeciyi hariç tutarsak ölüm konusunun yine de çağdaş felsefe tartışmalarında pek geçmediğini ileri sürerler (2017, s. 15). Ölümden söz etmenin aslında yaşamdan söz etmek anlamına geleceğini de unutmamak gerekir: “*Ölüm ve felsefe arasındaki bağlantı, aslında felsefi projenin doğa ile ve insani olanın anlamı ile ilgilendiğinin kabul edilmesiyle kurulan bir bağlantıdır*” (Malpas ve Solomon, 2017, s. 20). Ölüm, ifadeyi bu şekilde kurmak doğruysa, doğası gereği bilinemeyendir. ‘Ölümün kıyasına gelme’ ile ya da korkunun bir tezahürü olarak söylenen günlük dildeki ‘ölüp ölüp dirilme’ ifadesi ile bir deneyim olarak ‘ölümün neye benzediğini’ aktarmak mümkün olsa da bu, asla *ölümün kendisi* olmayacaktır.

Ölüm ve sahneyi böylesine ‘zorlama’ bir benzerlikte birararaya getirdikten sonra iletişim sözlüklerinde (Bkz. Danesi, 2000; Givens ve White, 2021; Mutlu, 2016; Watson ve Hill, 2012) bile bir kavram olarak yer almayan iletişimsizliğe geçebiliriz. Sözlüğe bakılırsa iletişimsizlik, iletişimin konusu değildir. İngilizcede *noncommunication* sözcüğü Türkçeye ‘iletimsizlik’ olarak çevrilse de yabancı sözlüklerdeki anlamı daha çok ‘iletim eksikliği’ni karşılamaktadır (Bkz. *Cambridge Dictionary*, 2024). Aynı sözlükte hem non-communicative hem de *uncommunicative* sıfat halinde “insanlarla konuşmaya ve onlara bilgi vermeye istekli olmamak” (*Cambridge Dictionary*, 2024) anlamına gelirken, bir başka İngilizce-Türkçe sözlükte non-communicative diye bir sözcük bulunmazken *uncommunicative* “ketum, ağzı sıkı, az konuşan” olarak tanımlanmaktadır (Redhouse, 2017). O halde iletişimsizlik, sözlük ve sözcük düzeyinde iletişim yokluğundan çok bir iletişim eksikliğine (*a lack of communication*) göndermede bulunmaktadır. Eksiklik; ifade olarak, tamamlanabilir, iletişim sorunları da bu çerçevede giderilebilir olarak düşünülebilir. Yanlış anlama (*miscommunication*) bile yeri geldiğinde düzeltilebilir ve böylece iletişimsizlik bile bir iletişime dönüşebilir. Özetle, tüm olumsuzlukları, eksiklikleri,

* Ölümü bu makalede ‘yas tutma’, ‘kayıp’, ‘acı’, ‘keder’ vb. kavramlarla psikanaliz çerçevesinde ele almasak da ölüme dair *bilgiyi* felsefeden sonra belki de en çok psikanaliz aracılığıyla edindiğimiz için Ian Craib’in ölüm ve yas hakkında çağdaş düşünüş şekillerini sosyolojik ve psikanalitik bir çerçevede ele alan, “yaşamı ancak, karanlık tarafı da, yani ölümü ve hayal kırıklığını da kabul eder ve yaşama dahil edebilirsek daha iyi hale getirebiliriz” (s.10) vurgusuyla dikkat çeken *Hayal Kırıklığı* (2006) başlıklı çalışmasına ayrıca bakılabilir.

yanlış anlamaları giderdikten ve tüm olumsuz ekleri sildikten sonra tanımlı olana (iletişime) geçebiliriz. İletişimsizliği doğru tanımlayabilmek için birden fazla sözlüğe bakarken sözlüklerin “iletişimsizliği”, tanım düzeyinde “bir eksiklik” olarak göstermeleri; iletişimsizliğin varlığını, yokluğuyla bir tutmakla sonuçlanır. Sözlüğe bakılırsa, iletişimsizlik ne var ne de yok bir haldedir.

Ölüm ve Sahne İletişimsizliği ya da kısaca italik haldeki *İletişimsizlik*, sözlük tanımlarının aksine, bir iletişim eksikliği değildir. *İletişimsizlik*, incelenen oyunlara özgü bir ölüm ve sahne kavrayışına göndermede bulunmaktadır. Bu makalede üç perde halinde inceleyeceğimiz *iletişimsizliğin* birinci perdesi öncelikle çalışmanın yöntemi olan “okuma oyunu”nun bir tiyatro terimi olan okuma oyunundan farkını gösterecektir. İkinci perde, ölümlerle birlikte üçlemeye özgü iletişimsizliğe odaklanacaktır. Üçüncü perde ise *Amédée*’nin alternatif sonuna benzemeyen bir biçimde oyunların birbirlerine karıştırılmasıyla çalışmanın sonuç kısmını oluşturacaktır.

BİRİNCİ PERDE: OKUMA OYUNU

Bizim Şehir, *Eski Bir Masal* ve *Amédée* oyunlarını sanki sahnelenmeye elverişli değilermiş gibi birer ‘okuma oyunu’na çevirerek incelemek, ölüm ve sahne iletişimsizliğinin birinci perdesidir. Haldun Taner, Metin And ve Özdemir Nutku’nun birlikte hazırladıkları *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*’nde; okuma oyunu (*closet drama*), “yazarınca oynanmak için değil, okunmak için yazılmış oyun” anlamına gelir. Sözlükteki tanımı, “*konusu teknik güçlüklerle kurulu, çok kişili, çok dekor isteyen, oynanmaya elverişli olmayan oyun*” (1966, s. 73) olarak detaylandırılmıştır. İncelenen üç oyunun, sahnelenebilir olmaları nedeniyle okuma oyunu çerçevesinde incelenmeleri mümkün olmasa da ölüm ve sahne iletişimsizliğinde bu oyunların biraradalığını ifade eden üçlemeyi bir okuma oyunu olarak düşünmek mümkündür.

Ölüm ve Sahne İletişimsizliği, *Amédée*’de bitimsiz bir konuşma akışı, *Eski Bir Masal*’da sessizlik, *Bizim Şehir*’de ise sözün eşlik ettiği bir sözsüz oyun (pantomim) olarak kendini gösterir. *Amédée*’nin hem oyunun sonunda (üçüncü perdede) hem de alternatif sonda* birdenbire uçmaya başlaması, sahnede gittikçe büyüyen ceset vb. zorluklar, incelenen oyunlar arasında sadece Ionesco’nun oyununa ait “teknik güçlükler” gibi görünse de üçlemenin okuma oyununun güçlükleri, sahneleme

* Eugène Ionesco, *Amédée*’nin sonunu “sahneleme sorunlarını dikkate alan ve sahneye konulması daha kolay olan” bir sonla değiştirerek (1991, s. 133- 156) oyunun bildiğimiz anlamda bir okuma oyunu olmasının önüne geçse de “alternatif son” a rağmen *Amédée* bu inceleme açısından *okumanın bir oyunudur*.

zorluklarına işaret etmez. Her üç oyun sahnede hiç seyredilmediği ve yalnızca metin olarak okunduğu için yazının sahneleme güçlüğünden değil, sahneleme yokluğundan söz edilebilen bir yer olduğunu unutmamak gerekir.

İletişimsizlik, okuma oyununda iletişim kurmanın ilk akla gelen hali olarak bilinen konuşmadan yola çıkar. Konuşmanın nasıl bir 'iletişimsizlik' haline geldiğinin en güzel örneğini Ionesco'nun oyununda buluruz. Oyun yazarı Amédée ve karısı Madeleine birbirlerine karşı durmadan konuşur ama ne Amédée ne de Madeleine birbirleriyle konuşur. Madeleine, kocasını anlamaz; çünkü onu çok iyi anladığını sanır. Amédée de karısını anlamaz; çünkü onunla uzaktan yakından bir ilgisi yoktur. Bu birbirinden alabildiğine uzak çift, yine de oyun boyunca birbirlerine karşı konuşmaya devam ederler. Tiyatro oyunu açısından konuşmayı; konuşan kişiler (oyuncular), konuşmanın konusu (tiyatro metni) ve konuşmanın muhatabı (seyirciler) olarak düşündüğümüzde iletişimin en temel "gönderici-ileti-alıcı" kavramsallaştırmasından hareket ediyoruz demektir. İletişim kavrayışı, günümüzde bu basit tanımdan ibaret olmasa da buradaki iletişimsizlik, iletişim tanımını mümkün olduğunca basitleştirmeye elverişlidir.

Ölüm ve Sahne İletişimsizliği, sahneleme yokluğunda herhangi bir gizem barındırmaz; çünkü bir tiyatro oyunundaki tüm konuşmalar sahnede neyi görmemiz gerektiğini gösterir. Sözler, hem karakteri hem de olay örgüsünü başka türlü düşünemeyecek bir şekilde anlatmalıdır. Oyunu bir sahneleme haline getiren ve yazılı olanın (tekstin) dışında olma hali olarak adlandırılabilir belirsizlik; oyunda değil, oyuncudadır. Oyunda ne yazılmışsa, oyuncu, söyleyiş biçimiyle metni bambaşka bir hale getirebilir, yeri geldiğinde sözlerin tüm anlamını değiştirebilir üstelik bunu oyun yazarının tek bir cümlesini bile değiştirmeden yapabilir. Oyuncunun yokluğunda okur, metinle nasıl başbaşa kalır? Örnek verecek olursak; Madeleine "[hiddetlenerek] Mantarlarım dikkat et!..." (Ionesco, 1991, s. 69) dediğinde, onun mantarlarına dikkat edilmesini istediğini anlarız. Madeleine bunu kime söylemiştir? Kocasına. Nasıl söylemiştir? Ionesco'nun parantez içindeki açıklamasını okuyacak olursak 'hiddetlenerek'. Böylesine bir okumanın basitliği, evin (sahnenin) ortasında olmayacak bir yerde bitiveren bir mantarı büyüyen ceset kadar garip değilmiş gibi gösterir. Okur, bu tür çıkarımları konuşmanın muhatabı olmaksızın yapabilir. Okuma farklılığını sunacak olan, oyuncu ya da sahneleme değil; olsa olsa başka bir okurdur. Ama unutmamak gerekir ki, bu okuma oyununda başka bir okur değil, sadece 'sahnede oynanmayan oyun' vardır. Yorum, ne oyuncunun ne

rejisörün ne de seyircinindir. Böyle bir okuma ortamında oyuncular yerine oyun metninde yazdığı gibi ‘oyun kişileri’nden söz etmek gerekir.

Amédée'nin bir türlü tamamlayamadığı oyununu da iletişimsizliğe dahil etmek mümkündür. Oyun sahnede hep yazılma aşamasında ama yazılmamış bir halde, onu yazmaya çalışan bir yazarla, Amédée'nin sıkıntısıyla kendini gösterir. Yazamamayı Beckettvari bir sorun haline getirmesek de olur; çünkü Amédée zaten büyük bir sorunla, gittikçe büyüyen bir ölüyle ne yapacağını bilmez bir haldeyken kimse Amédée'den oyununun tamamlanmasını bekleyemez, Madeleine hariç. Madeleine “her zaman haklı çıkmayı” kocasının onu hiç yanıltmamasına borçludur. Amédée kendini oldukça hasta hissettiğini söylediğinde bu hastalık, Madeleine'in sözlerini ödünç alırsak; olsa olsa “*yazmaktan vazgeçmek için herhangi bir bahane...*” (1966, s. 24) olabilir. Belki de gerçekten öyledir, kim bilir? Biz bilemesek de Madeleine bilir; çünkü o, kocasını “çözmüştür” bir kere, oyunun yazılmaması; tıpkı cesedin büyümesi kadar göz önündedir. Sonsuz bir yazma hazırlığıyla yazamamak; Amédée'nin yazar olarak tarifidir.

Madeleine'in ‘sürekli iletişim halindeki’ telefon santrali de Madeleine ve Amédée'nin birbirleriyle iletişim kuramayışının bir başka göstergesidir. Vızıltı, cızırtı, çağrı iletme ve böylelikle sürekli birilerini birilerine bağlamaya çalışan, hep meşgul Madeleine'in santrali, tüm gürültüsüyle iletişim kurmamak için vardır. Santralde ne olup bittiğine her daim yabancı olan Amédée ile Madeleine'in hep hatları birbirine bağladığı anda bıraktığı konuşması birer eviçi konuşmama örneğidir. İletişim kurulumu ama neyin uğruna? İletişim kurmaya yarayan santral, bağlantı kurulduktan sonrasını hiç sunmaz. Madeleine ve Amédée için iletişim, evin dışında, sinyalin ardındadır, iletişimin oyunla bir ilgisi yoktur.

Amédée, yılların eskitemediği anlaşmazlıklarının acısını birbirinden çıkaran yaşlı bir çifti anlatıyor diye fazlasıyla alışılmış bir hikâye olarak adlandırılabilirdi, evde gittikçe büyüyen ve kim olduğu belirsiz bir ceset olmasaydı... Bu cesedi, karıkocanın hayatlarına dair bir metafor, aralarındaki iletişimsizliğin bir göstergesi olarak düşünebilirdik, cesedin varlığıyla ilgili başka türlü düşüncelerimiz olmasaydı... Ionesco'nun oyunu için ölüm, sahneden farklı olarak, iletişimsizlikte kendini göstermez. Başka bir anlatımla, okuma oyununun birinci perdesinde cesetten eser yoktur.

Şimdi ikinci oyuna geçelim: Thornton Wilder'in *Bizim Şehir*'i 1901-1913 yılları arasında on iki yıllık bir zaman diliminde Massachusetts eyaletine bağlı *Grover Corners*'daki* gündelik hayatı anlatmakla birlikte oyun hiç de sahnelenemeyecek kadar çok dekor isteyen ve çok karakter barındıran bir oyun değildir. Oyunun anlatıcısı diyebileceğimiz Rejisör, *Bizim Şehir*'deki günlük hayatı ve geçen zamanı büyük bir tutumluluk içinde neredeyse dekorsuz bir sahnede oyuncuların jestlerinin arasında olayların akışının anlatımına dayanarak seyircilere aktarır ve böylelikle sahneyi *sözle* kurar. Wilder'in sahne geçişlerinde parantez içinde yer verdiği açıklamalarını okuduğumuzda Rejisör'ün "bütüncül" anlatımını tamamlayarak "hayali" aksesuarlara veya sahnedeki eşyalara gerçeklik kazandıranın; oyuncuların jest ve mimikleri olduğunu anlarız. Örneğin, Doktor Gibbs "bir muhayyel cerrahî aletler çantasını yere bırakır, şapkasını çıkarır ve bir mendille yorgunluğu sezilen yüzünü siler. Miss Gibbs mutfağa girmiştir. Yakmak için ocağa odun koyma ve ateşleme jestlerini yapar" (1944, s. 11-12; 1941, s. 752). Sahneyi rejisörün anlattıklarıyla (sahnede gördüklerimizle ve görmediklerimizle) ve anlatmadıklarıyla (yalnızca sahnede gördüklerimizle) birlikte takip ederiz. Söz, dekoru tamamlar (örn: Gibbs ve Webb'lerin diyalogların geçtiği yerlerle sınırlı evleri) bazen de kurar (örn: Hasır sandalyelerin mezarlığı temsil etmesi). Thornton Wilder'in bu oyunu, *jestler sayesinde* bir sahneleme kolaylığına sahiptir. Ancak bu metnin okunmasıyla sınırlandırdığımız okuma oyunu, sahneleme kolaylığından çok sözsüz oyuna, pantomime dayanır.

Hareketin yazıdaki hali olarak düşüneceğimiz pantomim, *Bizim Şehir*'in nasıl sahneleneceğine ilişkin ayrıntılarla doludur. Oyunun çevirmeni Tarık Levendoğlu'nun önsözde belirttiği gibi, *Bizim Şehir* komedisindeki rejisör tipi yazarın kendisidir. Hatta yazar, bu oyunun ilk temsillerinde rejisör rolünü oynamakla bunu bizzat ispat etmiştir. Levendoğlu, rejisör rolünün özelliklerini anlatırken okuyucunun Wilder'in yazarlığı konusunda da fikir sahibi olacağını vurgular: "Eserin bütün yükü hemen hemen onun üzerindedir. O mevzuu açar, o düşünür, o söyler. Böylelikle piyesi

* Bu makalede Thornton Wilder'in dilimize *Bizim Şehir* olarak çevrilen *Our Town* başlıklı oyununun Tarık Levendoğlu tarafından tercüme edilen 1944 basımından yararlanacağız. Ancak bu basımda, oyundaki bazı karakterlerin adları orijinal metinden farklılık göstermektedir. Örnek vermek gerekirse sütçü, "Howie Newsome"ın adı Levendoğlu'nun çevirisinde "Onofrio Newsom" olarak yazılmıştır. Türkçe çeviride Emily Webb; Emilia Webb; George Gibbs'in küçük kız kardeşi Rebecca Gibbs; Kristina Gibbs olarak yazılmıştır. Ayrıca tüm kişi adları eski tarihli çevirilerde karşılaşıcağımız gibi yabancı ismin telaffuz edilmesine göre yazılmıştır. Örneğin, George Gibbs'in adı Türkçe metinde "Jorj Gibbs" olarak geçer. Kişi adlarını bu makalede oyunun orijinal dilinde, İngilizce metinde yazıldığı gibi aktarırken oyundan yapılacak diğer tüm alıntılarda öncelikle Levendoğlu'nun çevirisindeki (1944) sayfa numarasına sonra da ilgili sahnenin İngilizce basımındaki (1941) sayfa numarasına atıfta bulunacağız.- y.n.

okurken veya seyredirken muharriri hemen hemen bizzat görüp yakından tanımış kadar olacaksınız” (1944, s. 7). Özetle, oyundaki rejisör tipi, Thornton Wilder, yazar olarak, sahnede olsa seyrin nasıl olacağını bize gösterir. Rejisörün anlatısı ya da oyuna ilişkin açıklamalar, okuyucu açısından başka türlü bir yoruma yer bırakmaz. Örnek vermek gerekirse, Rejisör, ikinci perdenin başında, perdeleri adlandırarak, oyunun nasıl bir oyun olduğunu bize şu şekilde tanıtır: “*Komedimizin birinci perdesinin adı gündelik hayattı. Bu ikinci perdeninki de aşk ve izdivaç... Bir de üçüncü perdemiz var. Onun da neden bahsedeceğini kestirmek pek zor olmayacak sizin için...*” (1944, s. 44; 1941, s. 768). Üçüncü perde, ölülerin alabildiğine canlı bir şekilde koltuklarında oturduğu perdedir ve yazarın bu perdenin ismini seyircilerden gizlemesi; ilk iki perdedeki olay örgüsü düşünüldüğünde pek de şaşırtıcı değildir. *Bizim Şehir*’i Thornton Wilder’den farklı düşünmek için rejisörü sahneden indirmek gerekir. Ancak okuma oyununda oyuncular olmadığı için rejisörü sahneden indirmek diye bir şey elbette söz konusu değildir. Sahne üstünde jestin gücüyle kendini gösteren aksesuarlar ve dekor, hayal gücünün sadeliğinde fazla söze yer bırakmaz. Hatırlatmak gerekirse, bu okuma oyununda esas olarak ‘sahneleme’ olmadığı için pantomim, tanımının aksine, sözsüz oyun (pantomim) yokluğuna dayanır. Tanıma karşı gelen bir pantomimi metin üzerinde ayırt etmek için ona pantomim yerine *pantomim yazısı* diyeceğiz.

Sözlük tanımına bakacak olursak, “her şeyi öykünen” anlamına gelen pantomim, “*düşünceleri, duyguları sözsüz olarak çoğu kez koro ya da müzik eşliğinde, dansla ya da hareketle ve yüz anlatımı ile yansıtmayı erek edinen oyun türü*” (Taner, And ve Nutku, 1966, s. 83) olarak bilinir. *Bizim Şehir*, sözün eşlik ettiği bir pantomim yazısı olarak işaretlendiğinde ise oyuncudan ve oyuncunun jestlerinden yoksundur. Ölüm ve Sahne İletişimsizliği, oyunun konusunu Grover Corners’daki gündelik hayatın içinden aktarırken en çok oyunda görünen ne varsa ona hep görünmeyenin eşlik ettiği Wilder’in anlatımına yaslanır: “*Hah, Doktor Gibbs göründü. Ana caddeden bu yana geliyor. Doğuran kadının yanındaydı bu gece. İşte karısı, sabah kahvaltısını hazırlamaya mutfağa giriyor. Doktor Gibbs 1930’da öldü. Onun ismini yeni hastaneye verdiler. Karısı ondan evvel öldü. Çok seneler oluyor*” (1944, s. 11 / 1941, s. 752). Biz, Doktor Gibbs ile karısını metinde (sahnede) görür görmez onlara oyun ilerledikçe neler olacağını biliriz. Birinci perdede Grover Corners’te gündelik hayat, rejisörün gelecekte verdiği haberlerden sonra gazete dağıtıcısından alınan haberlerle, Gibbs’lerin sütçüyle ve komşularıyla konuşmalarıyla akıp gider.

Gibbslerin çocukları George (Türkçe çeviride Jorj) ve Rebecca (Türkçe çeviride Kristina) ile Gibbslerin komşuları Bizim Şehir’de haftada iki defa yayınlanan gazetenin sahibi Mr. Webb ile Miss Webb’in çocukları Emily (Türkçe çeviride Emilia) ve Wally Webb (Türkçe çeviride Billi) arasında olup bitenler oyunun ikinci perdesinde göreceğimiz gibi Emily ile George’un evliliklerine bir nevi hazırlık niteliindedir. Wilder hep bir gelecek zaman tasviri ile gündelik hayatın anlatımını tüm detaylarıyla anlatadursun iletişimsizlikteki pantomim, rejisörün oyunu kişilere bıraktığı anlarda bile sahnedeki varlığıyla anlam kazanır. Rejisör, oyuna her an müdahale etmeye hazır, yeri geldiğinde “sahnenin ortasına ilerleyerek” aslında sahneyi bir an olsun terk etmeyen, “*Yeter yeter bu kadar. Teşekkür ederim, çok teşekkür ederim*” diyerek Miss Gibbs ile Miss Webb’in konuşmalarını kesen bir oyun kişisidir. (1944, s. 21; 1941, s. 757). Pantomim yazısı, rejisörün; oyunun ne içinde ne dışında olan konuşmasıdır. Bu konuşma diğer tüm konuşmaları -sahne yok diye- görünmeyen konuşmalar haline getirir. İlginç olan nokta, oyundaki kişiler, en azından ilk perdede, rejisörün müdahalesine göre oyunda tutum değişikliklerine giderken rejisör sanki orada değilmiş gibi davranırlar. Rejisör konuşur ama onunla konuşulmaz. Ölüm ve sahne iletişimsizliğinde pantomim, ölümlerden, yani üçüncü perdeden önce oyun kişileri açısından yaşayan bir ölüye -Rejisöre- *öykünür*.

Eski Bir Masal ise “Yoksul Bir Meksika evi”nde yani tek bir mekânda geçen kısa bir oyundur. Aniceto Ortiz’in *Ölüsü*’nü de sayarsak dokuz kişi ölümü, “*basit eşyalar. Rengârenk resimler. Boğa güreşi resimleri. Boğa güreşçisi Gaona’nın kocaman bir fotoğrafı. Cenaze çelenkleri. Yapma çiçekler*” (1966, s. 79) arasında bir cenaze töreninde karşılar. Okuma oyununun *Eski Bir Masal*’ında sessizlik; can çıksa da huy çıkmayan insanlarla çevrili cenaze törenidir ki bu tören “olması gerektiği kadar” sessiz olmamasıyla dikkate değerdir. ‘Ölüyü beklemek’ söz konusu olduğunda herkes alışılmış cenaze ritüelini yerine getiriyor görünürken kişilerin gerçekte nasıl insanlar oldukları ölüden sakınmadıkları anlarda açığa çıkar. Konuşmalarda ölünün olduğu yerde uygunsuz olacak bir şeyden söz ediliyorsa, Rogelio’nun sevgilisi Pipirina’ya dediği gibi “*canım, ölmüşse ölmüş! Elden ne gelir ki? Biz buraya birbirimizi görmeye geldik*” (Gamboa, 1966, s. 80).

Ölümü beklemede ritüele uygun ne varsa onu yerine getiren ölü Ortiz’den başkası değildir. Elinden geldiğince sessiz durur tahta sedirin üstünde. İki sevgili, Pipirina ve Rogelio herkesin yemek odasına geçmesini fırsat bilerek Ortiz’in bulunduğu yerde “uzun uzun öpüşürlerken” ne Ortiz’in doğrulup onlara bakışını ne de kalkıp gidişini fark ederler. Sessizlik, oyunun sonrasında karşılığını bulana kadar

Don Aniceto Ortiz'in ayaklanıp gidişinde saklıdır ya da Ortiz'in gidişine saklanır. Sessizliğin olmadığı bir yerde sessizlikten varmış gibi söz etmek; iletişimsizliğin, *Eski Bir Masal* için anlamıdır.

İKİNCİ PERDE: ÖLÜLER

Kim olduğu bilinmeyen ölü adam gittikçe büyüyerek evi (sahneyi) kuşattığında yer darlığını cesedin varlığından daha önemli bir sorun haline getirmiş görünen Madeleine bu büyüyen derdi, "başlarından atmak için" kocasını ikna etmeye uğraşadursun yazamadığı oyunu yazmamaya ısrarla devam eden Amédée, yer darlığına bir çözüm bulursa böyle bir yaşama karısına nazaran daha çok alışmış bir vaziyettedir. Amédée'nin yerinden kıpırdamayışı, Madeleine'i çıldırtmakla kalmaz metni belli bir süre -birinci ve ikinci perde boyunca- kocaman gövdenin evden nasıl çıkarılacağına tartışmasına çevirir.

Amédée ve mutsuzluğunu yapılacak işlerin olmadık yükleri ardına gizleyen Madeleine sayesinde ölü "tırnakları kesilecek", "ışık saçan gözkapakları kapatılacak" (1991, s. 25) günlük bir uğraşı haline gelir. Ölü Adam, on beş yıldır, yani Amédée'nin ilk ilhamının üzerinden geçen zaman dilimi kadar Madeleine ve Amédée'nin yanındadır. Karıkoca onun gittikçe büyüyen halini hem birbirlerinden gizlemede başarısız oldukları bir hayranlıkla seyrederek hem de birbirlerini sanki ortada bir hayranlık yokmuş gibi onun yanında fazla vakit geçirmekle suçlarlar. Amédée ve Madeleine'in "yaşanmaya değmez" (1991, s. 28) hayatlarında evin olmadık yerlerinde bitiveren ve hızla çoğalan mantarlarla birlikte gün geçtikçe büyüyen kimliği belirsiz ceset, evde gerçekten yaşayan tek canlıdır. Konuşmayan ceset, tüm konuşmalara bir şekilde konu olmaktan çok karıkoca arasında konuşulan tek konudur. Madeleine ve Amédée konuştuğunda ölü adamı büyütür ve bu konuşmalar süresince, her ikisi de ölüye yer açmak için bir köşeye yığmak zorunda kaldıkları ev eşyaları arasında ortadan kaybolmuş bir hale gelirler (Bkz. 1991, s. 53). Amédée bu kayboluşu üçüncü perdede birdenbire gökyüzüne doğru havalanarak bir adım öteye, deyim yerindeyse fantastik bir boyuta taşır.

Ölü adam, ister Amédée'nin emin olamadığı kadarıyla "öldürdükleri genç Romeo" (1991, s. 65), ister "komşunun bir zamanlar onlara bakması için bıraktığı bir bebek" (1991, s. 66) isterse de Madeleine'in inandığı gibi, "*karısının aşığı sandığı için kıskançlık nedeniyle Amédée tarafından öldürülen*" (1991, s. 62) biri olsun adamın kim olduğundan çok ölü olduğu halde gittikçe büyümesi ilginçtir ve onun varlığı en az Lewis Carroll'ın *Alice Harikalar Diyarında* (2004) adlı eserinde Alice'in başına gelenler kadar gariptir. Alice'in ne kadar zor olursa olsun karşılaştığı sorunları

çözmesi çok fazla vaktini almaz. Amédée'nin ise on beş yıldır çözemediği sorunu vakit darlığından çok yer darlığı nedeniyle çözülmek zorunda kalır. Alice, boyunun yetmediği bir masanın üzerindeki anahtara erişmek için üzerinde "BENİ YE" yazan bir kek yediğinde boyu bir anda uzarken (Carroll, 2004, s. 26) cesedin boyunu neyin uzattığını bilemeyen Amédée'nin yaşadıkları ancak Alice'in yaşadıklarıyla boy ölçüleşebilir. Alice demişken Lewis Carroll'ın yapıtlarını *Anlamın Mantığına* (2015) çeviren Gilles Deleuze'ü anımsamak gerekir.

Amédée'nin de Alice kadar olmasa da anlam ve anlamsızlık içinde yol alan bir hikayesi var. Deleuze'e göre *"hiçbir şeyi anlamdan geçirmeden, her şeyi anlamsızın içinde oynatmak Carroll'ın işidir, çünkü anlamsızın çeşitliliği, bütün evrenin, görkemlerinin olduğu kadar dehşetlerinin de farkına varılması için yeterlidir: derinlik, yüzey, hacim ya da sarılı yüzey"* (2013, s. 33). Deleuze açısından Carroll'ı özel kılan, anlam ve anlamsızlığın bir "kaos-kozmos" olarak kendini göstermesinin yanı sıra anlamın "varolmayan bir olma, üstelik anlamsızlıkla çok özel ilişkiler içinde" olmasıdır: *"Lewis Carroll'ın ayrıcalıklı konumu anlamın paradokslarının ilk büyük dökümünü, ilk büyük sahnelenişini ortaya koymasından kaynaklanır; onları bazen bir araya getirerek, bazen yenileyerek, bazen icat ederek, bazen hazırlayarak"* (2015, s. 15).

Deleuze'ün Carroll'ı okuduğu gibi Amédée'yi anlamlandıracak değiliz ama Carroll'un yapıtını "olaylar, saf olaylar" (2015, s. 17) olarak nitelendiren Deleuze'den esinle, Ionesco ve Carroll arasında benzerliğe pek benzemeyen bir benzerliğe dikkat çekebiliriz. Daha da ilginç olan nokta, benzersizliği, Ionesco'nun Saçma Tiyatrosu'nun (Absurd Theatre) temsilcilerinden biri olması ve bu tiyatro anlayışının *"insanın varoluşunu ve yaşamını mantıkdışı, saçma ve anlamsız olarak ortaya koymaya, insanlar arasında iletişimin olanaksızlığını göstermeye çalışan (...) eylem ve çatışmaya bağlı olmayan bir oyun yapısı [kuran] paradoksal, mantığa aykırı bir diyalog düzenini oyun dili haline [getirmesiyle]"* (Çalışlar, 1993, s. 159) bir ilgisinin olmamasıdır.

Madeleine ve Amédée'den yana bakarsak ve Ionesco'nun yazarlığını literatürden hareketle absürtlük örneği olarak nitelendirirsek anlamsızlığı ve mantıksızlığı bir varoluş sorunu haline getiririz. Halbuki ölüm ve sahne iletişimsizliği bu yönde bir iletişimsizlik örneği sunmaz. Anlamsızlığı sıradan (olağan) değil, sıradışı bir hale getirdiğimizde cesedi yerinden oynatabiliriz. Deleuze de "Carroll'a evet, Camus'ye hayır" derken saçma felsefesinde anlamsızlığın anlama karşıt ve onunla yalın bir ilişki içinde olduğunu öyle ki saçmanın her zaman bir anlam eksikliğiyle, bir yoksunlukla,

yeterince anlam olmayışıyla (2015, s. 91) tanımlandığını belirtir. Tıpkı iletişimsizliğin, sözlüklerde yeterince iletişim kurulamamasıyla tanımlandığı gibi. Anlamsızlığı saçmadan iletişimsizliği de iletişimden kurtarmak ölüm ve sahne iletişimsizliğidir.

Madeleine “bitişik odadan gelen müthiş bir çatırtı” ile sarsılırken Amédée’nin “*bu yalnızca o, Madeleine, korkma!*” (1991, s. 43) deyişini anımsayalım. Ionesco’ya özgü anlamsızlık Madeleine ve Amédée arasındadır. Ölü adam ise bu anlamsızlıktan kendini kurtarırcasına büyümeye, her an uyanmaya hazır bir uykudaymış gibi alana yayılmaya devam eder. Amédée’nin sözlerine bakılırsa “neredeyse nefes aldığı [düşünülebilir]”, “etkileyici bir yüzü” olan ve “neredeyse bizi duyabildiğini [düşüneceğimiz]” (1991, s. 35) biri. Madeleine kocasına cevaben “*peki, onun hakkında kötü bir şey söylemiyoruz!*” (1991, s. 35) dediğinde onun bir şekilde tüm konuşmaları dinlediği varsayımından hareket etmemiz gerektiğini anlarız. Her ikisi de ona bir şey yaptıklarına emin gibiler yoksa ne diye onun kendilerini affetmelerini istesinler ki? Geçen zamana rağmen onu “en iyi odaya, evlendikleri günkü yatak odalarına” yerleştirdiklerine göre (1991, s. 35) ellerinden geleni yapmış gibiler. Cesetten ses çıkmadığı için kendilerinden emin olmasalar da her şeyi bir sonuca bağlamak isteyen Madeleine duruma şu şekilde açıklık getirir: “*Bizi affetmiş olsaydı, büyümesi durmuş olurdu. Hâlâ büyüdüğüne göre hâlâ düşmanlık hissediyor olmalı. Hâlâ bize karşı kin besliyor. Ölüler aşırı derecede kincidir. Yaşayanlar çok çabuk unutulurlar*” (1991, s. 32)

Büyüyen ölünün göz kapakları kapatılmadığı için yattığı oda ışık saçar. Madeleine’in “*ışık gözlerinden geliyor. Yine kapakları kapatmayı unutmuşsun*” (1991, s. 25) sözlerine karşılık olarak Amédée “*Gözleri yaşlanmamış. Hâlâ aynı güzellikte. Büyük yeşil gözler. Fenerler gibi parlıyor. Onları gidip kapatsam iyi olur*” (1991, s. 26) yanıtını verir. Madeleine, yan odadan gelen ölü adamın odaya sığamama sesleri olan çatırtıları duyduğu için kocasının aksine cesedin güzelliğiyle uğraşacak durumda değildir. “*Onun güzelliği olmadan da yapabiliirdik, çok fazla yer kaplıyor [...] Onu duydun mu?*” Amédée: “*Büyüyor. Tamamen doğal. Dal budak salıyor*”. Madeleine: “*Onu ne sanıyorsun, bir ağaç mı? Sadece kendi evindeymiş gibi hareket ediyor! Baksana yakında her yeri kaplayacak!*” (1991, s. 26). Bu diyalogdan da anlaşılacağı gibi olağandışı bu duruma mantık aramanın ya da karıkocanın birbirlerine söyledikleri sözlerin bir tutarlığının olmasının hiç bir anlamı yoktur.

Madeleine ve Amédée, ceset bulunduğu odadan dışarı taşmaya başladığında onun nereden geldiğini, neden öldüğünü ve en önemlisi de onu komşulara göstermeden nasıl dışarı çıkaracaklarını konuşmak zorunda kalırlar. Amédée, “dehşete düşmüş ve ümitsizce” hızla büyüyen cesedin karşısında yapılacak hiçbir

şeyin olmadığını söyledikten sonra Madeleine'i de şaşırtacak biçimde "Bir geometrik dizi oldu" der. (1991, s. 48). Amédée'nin geometrik diziden kastettiği "ölülerin düzelmez hastalığı"dır. (1991, s. 48). Açıklık getirilmeye çalışılan "geometrik dizi" Amédée'ye rağmen yine de anlaşılmasız olduğu için buradan Carroll'ın dizilerine geçiş yapabiliriz. Deleuze'e göre "Lewis Carroll, edebiyatta dizisel bir yöntemi keşfeden, kuran kişidir. Onun yapıtında diziler geliştirmenin birçok yöntemini buluruz" (2015, s. 61). Deleuze'ün Carroll için belirlediği sözcükleri ve dizileri Amédée için yazılmış kabul edersek büyüyen cesedi, bir "olay" başka bir deyişle "anlamın ta kendisi" (2015, s. 39) olarak kabul edebiliriz. Deleuze anlamın "ifade-edilen" olduğunu söylediğinde (2015, s. 38) üçüncü perdenin başında ölü adamı çeke çeke evden çıkarmayı başaran Amédée'nin Torco Meydanı'na (sahnenin ortasına) gelinceye kadar cesedi bütünüyle bir türlü göremediğimizin altını çizmeliyiz. Kocaman ayaklar ya da tüm bir beden aslında yalnızca sahnededir. Okuma oyunda ise cesedin tek görüldüğü ve böylece görülemediği yer, sadece dildir ve "olay, özü gereği dile aittir (...) Carroll'da olup biten her şey dilde olup bitmekte ve dilden geçmektedir" (Deleuze, 2015, s. 39-40). Geometrik diziyi "keşfeden" Amédée hiçbir şey yapmamak için çok çabalayıp cesedi seyrettiği anlardan birinde "birdenbire umutlandım. Merak ettim eğer... yok olmuş olabileceğini düşündüm..." (1991, s. 23) diyerek her şeyin kendi kendine yoluna gireceğini düşünse de anlam/büyüyen ceset öyle kolay kolay yok olmaz:

Anlamın var-olduğu bile söylenemez: o ne şeylerdedir, ne zihinde, ne fiziksel varoluşa sahiptir ne zihinsel varoluşa. Anlamın faydalı olduğunu ve sağladığı fayda için onu kabul etmek gerektiğini söyleyebilir miyiz en azından? Bu bile söylenemez, çünkü anlam etkisiz, nüfuz-edilemez ve yalıtık bir parlaklıkla donanmıştır (Deleuze, 2015, s. 37).

Madeleine her ne kadar yazarın dediğine göre kontrolünü kaybederek "Ama bize ne olacak! Aman Tanrım, bize ne olacak! Bunun olacağını söylemiştim sana... Bundan emindim..." (1991, s. 48) dese de başlarına gelen her şeyin sorumlusu aslında Amédée'nin hiçbir şey yapmamasıdır. Amédée'nin eylemsizliği ya da bir türlü harekete geçemeyişi, gidip cesedi katlamaya ya da yuvarlamaya kadar türlü önerilerle sona erecekmiş gibi görünse de tüm bu adımlar, Madeleine'e göre ya çoktan yapılmıştır ya da cesedin büyümesini durduramayacağı için faydasızdır. Amédée'nin büyüyen ceset karşısında bir ceset kadar kıpırtısız oluşunu Madeleine'in üzüntüsünün aslında dayanılmayacak bir problem olmadığı, "herkesin problemlerinin" (1991, s. 49) olduğunu hatta bazı insanların onlardan daha kötü durumda olduğu savıyla destekler. Amédée, Madeleine'in karşısında anlamsızca

konuşadursun cesedi evden çıkarmadan önce Madeleine'in "Hâlâ geometrik dizi varsa, apartman dairesi onu bu geceye kadar tutar mı?" (1991, s. 72) sorusundan hareketle "şu an için, anlamsızlığı kendi anlamını söyleyen bir sözcük gibi ele [alalım]" (Deleuze, 2015, s. 88).

Alice'in maceraları, "her şeyin canlı olmasının ne kadar kafa karıştırıcı olduğunu bilemezsin" (Carroll, 2004, s. 100) dediğinde değil, tavşan deliğinden aşağı düştükten sonra kendini her yanında kilitli kapıları olan alçak tavanlı bir koridorda bulmasıyla (Carroll, 2004, s. 21) gerçek anlamda başlar. Amédée'de ise karıkocanın hangi odaya açıldığı önemsiz sağda bir kapıyla cesedin bulunduğu odaya açılan soldaki kapının arasında kalarak deyim yerindeyse, 'kilitli kapılarla kuşatıldığı' evi (sahnesi), yaşayan hiçbir şeyin aslında yaşamadığı bununla birlikte salonun ortasında mantarların bitiverdiği bir yer olarak en az Alice'in maceraları kadar "kafa karıştırıcıdır". Evin dışındaki sesleri dinleyerek bu cansızlığa son verecek olursak "bu evde çok garip şeyler oluyor..." diyen kapıcının sesine adamın birinin dediği gibi "[Cesedi bilmem ama-y.n.]Evet, antika tipler" (1991, s. 58).

Amédée'de evin içindeyken evin dışından gelen seslere hak vermek zor bir iş; ama gerekli. Peki sürpriz bir biçimde çıkagelen postacının getirdiği Bay Amédée Buccinioni'ye yazılmış mektubu "Ben Paris'teki tek Amédée Buccinioni değilim! Paris'teki insanların neredeyse yarısında o ad var" diyerek geri çevirmeye çalışan Amédée'ye ne demeli? Postacının "yine de numara yirmi dokuz Generals Road'dan M. Amédée Buccinioni olduğunuzu anlıyorum..." (1991, s. 40) diye ısrar etmesi üzerine Amédée'nin "birden fazla numara yirmi dokuz, Generals Road var (...) bunlardan pek çok var" diyerek mektubu almaya direnmesi devamındaysa son çare olarak, postacıyı mektup üzerindeki "A harfinin yuvarlak yazıldığını kendi adının [ise] Latin harfi ile başladığı" (s. 41) gibi son derece anlamsız olduğunu anlayabilmek için üzerinde biraz düşünülmesi gereken bir cümleyle savuşturması, olacak iş mi? Amédée'ye bakılırsa, sorunun cevabı evettir. Böylece ne mi olur? Mektup yerine ulaşır ulaşmaz anlarımız ki ölümlere mektup gelmez.

Ölüm ve sahne iletişimsizliğinde okuma sırası, *Bizim Şehir*'in ölümlerine geldiğinde ise Thornton Wilder, üçüncü perdenin başında karakterler olarak dile gelen ölümlerin nasıl canlandırılacağını ve mezarlığın durumunu bizlere şu şekilde tasvir eder:

(...) yüzleri halka karşı birbirinden biraz aralıklı mezarlıktaki mezarları temsil edecek olan on iki kadar bildiğimiz hasır sandalyeler (...) Antraktın sonuna doğru aktörler girerler. Ve yerlerine otururlar. Ön

sırada ortaya doğru boş bir sandalye görülür [Yeni bir ölüye her zaman yer vardır-y.n]. Onun yanında Miss Gibbs. Sonra Stimson. İkinci sıradakiler arasında Miss Soames'i, üçüncü sıradakiler arasında da Joe [Billi/ Wally] Webb'i görüyoruz. Ölüler heykeli andıran bir sessizlikle değil, rahat ve sakin bir tevekkülle otururlar. Yüzlerinde gadre uğramış isyankâr bir mâna değil sabrın ifadesi vardır. Rejisör her zamanki yerinde salonun bütün ışıklarının sönmesini bekler. (1944, s. 74; 1941, s. 782).

Rejisör ölülerin sakinliğini okuma oyununda mevcut olmayan seyircilere “Benim kadar siz de bilirsiniz ki ölüler biz dirilerle pek ilgilenmezler. Onlar burada, zamanla, hayatta iken alıştıkları bütün şeylerden, sevdikleri insanlardan, tattıkları zevklerden, çektikleri acılardan sıyrılırlar, onları yavaş yavaş toprağa bırakırlar” (1944, s. 76; 1941, s. 784) sözleriyle açıklar. Metinde “ölülerle diriler”in birlikteliğini okumak; Rejisör’ün cümleleriyle ifade edecek olursak, “hafıza yok olduktan sonra sizin benlik dediğiniz şeyin de [uçup gidişini] (1944, s. 77; 1941, s. 784) okumanız anlamına gelir. Ölüler, böylece hafızaya yer bırakmayacak bir biçimde, Miss Gibbs’in gelini, George’un karısı, bebeğini doğururken ölen Emily (Emila) Gibbs’in cenazesine yaşayanlarla birlikte tanıklık eder.

Emily’nin sahneye gelişi “birdenbire” olur. “Şemsiyeli adamların arasından rüzgar gibi çıkar. Beyazlar giyinmiş ve saçları omuzlarına dökülmüş, başına beyaz bir kurdele bağlamıştır. Yavaş yavaş ve şaşkın adımlarla ilerler. Ölülere hayretle bakar. Ve sonra hemen hemen orta yerde durur. Yüzünde halsiz bir tebessüm vardır” (1944, s. 81-82; 1941, s. 786). Wilder, ölü olmanın nasıl bir his olduğunu “yeni gelen bir ölü”nün heyecanı aracılığıyla bize anlatır. Emily her ne kadar yaşayanların hüznüne anlam veremese de “geri dönmeyi” ister. Yaşama geri dönmek isteyen bir ölü ile yaşam ve ölüm arasındaki fark belirginleşir. Böyle bir isteğin elbette birtakım sonuçları olacaktır. İşin ilginç, geri dönmeyi, Miss Gibbs’in ifadesiyle, Bizim Şehir’de “elbette mümkün” (1944, s. 85; 1941, s. 788) olmasıdır. Ama yaşam, öldüğü andan sonrasında yaşama devam etmek gibi değil de Emily’nin ifade ettiği gibi, “o eski günleri tekrar yaşamak” (1944, s. 85; 1941, s. 788) anlamıyla bir nevi hatıra anlamına gelir.

Birinci ve ikinci perdede oyuna ara ara müdahale eden ve akışı kontrol eden bir gözlemci gibi görünen Rejisör, üçüncü perdede, ölülerin arasında, onlara doğrudan hitap ederek, konuşmalara katılan ‘bir bilen’ konumundadır. Geçmişe dönme konusunda Rejisör, Emily’e bazılarının bunu denediğini ama mezarlığa dönmelerinin çok çabuk olduğunu söyler. Miss Gibbs ve Miss Soames de Emily’e bunu yapmamasını söylerken onu “umduğunu bulamayacağı” konusunda uyarırlar. Emily,

tüm bu uyarılara itiraz eder: *“Ama ben öyle kederli günlerden birini yaşamak istemem ki. Mesut günlerimden birini seçerim. Evet, ilk defa George’u [Jorj’u] sevdiğimi anladığım günü seçmek istiyorum. Neden üzücü olsun bu. (Hepsi susarlar, Emily’nin suali kendiliğinden Rejisöre çevrilmiş olur)”* (1944, s. 85; 1941, s. 788). Bu soru üzerine Rejisör, bunun Emily için neden üzücü bir şey olacağını şu sözlerle açıklar: *“Sadece yaşamış olmayacaksın ama; yaşamının ne demek olduğunu da göreceksin [...] Ve yaşarken, oradakilerin, aşağıdakilerin hiçbir zaman bilemeyecekleri şeyleri göreceksin. İstikbali göreceksin. Sonradan neler olacağını bileceksin”* (1944, s. 85; 1941, s. 788).

Hangi güne geri döneleceği konusundaki tartışmadan ve Miss Gibbs’in ona özel bir günü değil de herhangi bir günü seçmesini ki onun da “kafi derecede” önemli bir gün olacağını söylemesinin ardından Emily, on iki yaşına girdiği günü seçmeye karar verir. Geçmişe döndürme gücünün Emily’e “günün hangi saatini tercih edersin?” sorusunu yönelttiği için Rejisör’de olduğunu anlarız. Emily haykırarak tüm geçmiş sözlerinde canlandırır: *“A işte büyük cadde. Şu da Mister Morgan’ın dükkanı. Yenileşmeden evvel... O tarafta çardaklar...”* (1944, s. 87; 1941, s. 789). Emily, heyecanla sahnede görünmeyen bir geçmiş gösterirken Rejisör de seyircilere *“Ha... Doksan dokuz senesindeyiz [1899]. On dört sene geride”* (1944, s. 87; 1941, s. 789) açıklamasında bulunur.

Emily için o günü ileride ne olacağını bile bile tekrar yaşamak -tıpkı ölülerin dediği gibi- çok zor olur. Geçmişe dönmek; ona sadece hayatın çok hızlı geçip gittiğini ve insanların, yaşamının ne demek olduğunu bilmediklerini, anlamadıklarını gösterir. Emily, *“gözleri yaşarmış Rejisöre bakarken birden aklına gelerek -Yaşarken hayatı anlayan, onun güzelliğini bilerek seven oldu mu hiç? Her dakikasını kaçırmadan bilerek yaşayan, zevk alan var mı?”* diye sorar. (1944, s. 93; 1941, s. 792). Rejisör de Emily’e belki azizlerin ve şairlerin, aslında pek az kimsenin [yaşamı] anlayabildiği cevabını verir. Emily’nin tüm bu yolculuktan sonra *“işte bunu öğrendim”* dediği tek şey, insanların gözlerini kapalı yaşadıkları olur (1944, s. 93; 1941, s. 792).

Wilder’ın oyunu, ölülerin yaşamın değerini bildikleri ve onu uzaktan izleyip hallerine üzülmek yerine yaşamı yaşamda bıraktıkları bir anda sona erer. Emily, yaşayanların yaşamı iyi anlayamadıklarını fark etmesi ve Miss Gibbs’in de *“evet kızım, pek anlayamıyorlar”* deyişi üzerine Rejisör *“bir eliyle yavaş yavaş sağdan sola doğru sahneyi örten siyah bir perdeyi çekerken uzaklardan gayet hafif gelen bir saatin vuruşları işitilir”* (1944, s. 95; 1941, s. 793). Grover Corners’te herkesin uyuduğu bir saatte birazdan yeni bir günün başlayacağını söyleyen ve seyircilerine iyi geceler

dileyerek onlara gidip dinlenmelerini salık veren Rejisörün son konuşmasının ardından da perde kapanır (1941, s. 96; 1941, s. 793).

Bizim Şehir, oyunun anlatıcısı rolünden yer yer çıkararak bir oyun kişisine dönüşen Rejisör ile ölümlerin Grover Corners'taki gündelik hayatın bir parçası sayılan, yaşamak diyemeyeceğimiz ama yaşamın dışında da pek sayılamayacak halleri ile döneminin en dikkat çekici oyunlarından biridir. Howard Sherman'ın *Another Day's Begun: Thornton Wilder's Our Town in the 21st Century* (2021) başlıklı çalışması *Bizim Şehir*'in neden ve nasıl günümüze hitap ettiğini eseri sahneleyenlerin gözünden anlatır. Sherman'ın çalışmasını inceleyen Bud Kliment (2022) de 1938'deki ilk sahnelenişinden bu yana oyunun artan ününün ve popülerliğinin bir sonucu olarak eserin birçok defa radyoya, televizyona ve filme uyarlandığını belirtir. Sherman'ın eseri, 2002-2019 tarihleri arasında *Bizim Şehir*'in on üç çağdaş prodüksiyonun yaratıcı ekibiyle yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Oyuncuların karakterlere nasıl yaklaştıklarını, rejisörlerin de eseri nasıl okumuş olduklarını aktardıkları bu çalışmanın özünün, Kliment'in deyişiyle, "sözlü tarih" olduğunu söylemek mümkündür (s. 154).

Wilder'in eserinin her ne kadar 'sahnelenme tarzı' ya da şimdiye kadarki 'uyarlamalar'ı bu okuma oyunun dışında kalsa da Sherman'ın çalışmasından yola çıkarak *Bizim Şehir*'in her daim 'güncel bir klasik' olarak ölmediğinin altını çizelim*. Bu eseri, sahneleyenlerin gözünden değil de ölüm ve sahne iletişimsizliğinin bir örneği olarak düşündüğümüzde *Bizim Şehir*, Alain Badiou'nun (2010) tiyatro tezlerinin dışında bir örnek olarak okunabilir.

Alain Badiou, tiyatrodan ne anlamamız gerektiği konusunda nettir; tiyatronun "bir düzenleme, bir aranjman" olduğunu ileri sürer. Badiou'nun tiyatroyu "tek varlığı temsil olan, son kertede uyumsuz maddi ve fikri bileşenlerden oluşan bir düzenleme" (2010, s. 87) haline getirmesi, Badiou'nun düşüncesini, bu okuma oyununda kullanmayı ilk bakışta engelliyor gibi görünebilir. Ancak okuma oyunun Badiou'ya aykırılığı *Bizim Şehir*'in bir temsil olarak değerlendirilmemesinden kaynaklanır. Peki bu aykırılık neden *Amédée* ya da *Eski Bir Masal* değil de Wilder'in eseri üzerinde gösterilir? *Bizim Şehir*, sahnelenme serüvenine baktığımızda, bir tiyatro olarak tam

* *Bizim Şehir*'in Türkiye'de ilk defa 1945-1946 sezonunda Tatbikat Sahnesi'nde gerçekleştirilen temsilinde, sütçü Onofrio Newsom'ı oynayan ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nın ilk mezunlarından biri olan büyükbabam Salih Canar'ı sevgiyle ve saygıyla anıyorum. Büyükbabam, sütçü Onofrio'yu nasıl canlandırmıştı? Hayali atı Bessi'ye nasıl seslenmişti? Üçüncü Perde dile /yazıya gelse, sadece bir an için, Emily'nin deyişiyle, "geriye dönülebilir mi?" Thornton Wilder (Yazar/Rejisör) bu soruya bu defa nasıl bir yanıt verir bilinmez; ama bu makaleye konu olan oyunların arasında sahnelendiği anı en çok görmeyi istediğim oyun, hayali jestlerin ve mimiklerin eşliğinde oyuncularıyla birlikte her daim yaşayacak olan *Bizim Şehir*'dir.

da Badiou'nun istediği gibi "karmaşık hayatı okunaklı" kılacak, "tipik bir çarpılma (*frappe*) neticesinde kazanılan ideal sadeliğin sanatı" (2010, s. 87-88) olarak görülmeye elverişli bir oyundur. "[...] bu arada sadeliğin elde edilmesinin basit bir iş olduğu sanılmasın [...] tiyatrodaki karmakarışık yaşamı ayırmak ve sadeleştirmek, en çeşitli ve en zor sanat yöntemlerini gerektirir" (Badiou, 2010, s. 88). Tiyatro, Badiou'ya göre, kendine özgü tiyatro-fikirler üretir ve "bir tiyatro-fikir, her şeyden önce bir ışık huzmesidir" ve "fikir, temsilde ve temsil vasıtasıyla boy gösterir. İndirgenemez bir biçimde teatraldır ve 'sahneye' gelmeden önce var olduğu söylenemez" (2010, s. 87).

Tiyatroyu bir "düşünce olayı" şeklinde betimleyen Badiou, tiyatro-fikirler etrafında tiyatroyu tiyatro haline getiren "bir metin, bir yer, bedenler, sesler, kostümler, ışıklar, bir izleyici kitlesi" vb. bileşenlerden söz ederken bu bileşenlerden hiçbirinin metnin bile tek başına ele alındığında birtakım tiyatro fikirler üretmeyeceğini (Badiou, 2010, s. 87) vurgular. Okuma oyununda elimizde metinden başka hiçbir şey yok, öyleyse burada tiyatro-fikir de yoktur diyebilir miyiz? Badiou'ya bakılırsa "metindeki ya da şiirdeki tiyatro-fikir, tamamlanmamış halde bulunur [...] tiyatro-fikir ancak temsilin (kısa süreli) zamanında boy gösterir [...] yaygın biçimde anlaşılmanın aksine, tiyatronun bileşenlerini yöneten sahneye koyma işinin [...] bir yorum olmadığını anlamak gerek. Teatral edim, tiyatro-fikir'in tekil bir tamamlanmasıdır" (Badiou, 2010, s. 88).

Sahnelemeyi çoğu zaman rastlantıların düşünülüp tasarlanarak ayıklanmasından ibaret sayan ve bir tiyatro temsilinin rastlantıyı asla yok edemeyeceğini (s. 89) öne süren Badiou (2010), izleyicinin tiyatro-fikirler karşısında çarpılmaya geldiğinin altını çizer. İzleyiciler, "tiyatrodan kültür edinmiş olarak değil, dalgın, yorgun (düşünmek yorar) hayallere dalmış halde çıkar" (Badiou, 2010, s. 92). Ölüm ve sahne iletişimsizliğinin Badiou'nun düşüncesine aykırılığı temsilin yerine rastlantıya yer bırakmadan metni koymasıyla anlam kazanır. Ölümü, Grover Corners'deki gündelik hayatın bir parçası, gün geceye varmadan önceki bir an, perdenin kapanışını hazırlayan bir gün sonu haline getiren *Bizim Şehir* okunduğunda yalnızca ölümün nihayete erdiren varlığına yaslanır. "Ölüm düşüncesi [hâlâ] paradoksaldır [...] ölümün kendisini anlamlı görebiliriz, çünkü yaşama değer vermemize katkıda bulunur" (Higgins, 2017, s. 103) Emily'nin bir anlığına yaşama geri dönmesi, bu düşüncüyü izlediğimizde, yaşamın değerini yaşarken asla bilemeyeceğimizi ve ölümün aslında bize yaşamın değerini anlamımıza yardımcı olduğunu düşünmemize vesile olur. *Bizim Şehir*'deki Badioucu olmayan 'tiyatro-fikir', hasır sandalyelerle (mezarlıkla), cenaze töreniyle ve emektar mezarıcı Stoddard'ın

ölenlerin nasıl öldüğünü aktaran sözleriyle bize hâlâ yaşamın gösterilmesidir. Bizim Şehir’de ölümden sonra bile elimizdeki tek şey yaşamdır. Sözsüz oyun, sahnelenmeyen ve sandalyede oturan bir ölümdür. Emily ve diğerleriyle gördüğümüz şey ölüm değil; ölümün yokluğuna *öykü*nen yaşamdır.

Bu bölümde son olarak, *Eski Bir Masal*’daki Don Aniceto Ortiz’in Ölüsü’ne bir göz atalım. Gamboa da tıpkı Wilder gibi ölüm söz konusu olduğunda ölen kişide kimi tutum değişikliklerine gider. Eskiden kavgacı bir adam olan Aniceto Ortiz, öldükten sonra daha sakin bir insan olur, kendisini huzursuz eden sevgililerin vurdumduymazlığı karşısında tek yaptığı iki eline iki mum alarak ve seyircilere dönerek “Böyle de ölü beklendiğini hiç görmedim. Gidip avluya yatayım bari” sözlerini söylemek olur. Ortiz’in sözlerinden sonra Gamboa şu açıklamayla oyunu sonlandırır: “*Hayalet gibi kayarak avluya çıkar [ve elbette] sevgililer hiçbir şeyin farkında değillerdir*” (1966, s. 85).

Meksikalı yazar Gamboa’nın kısa oyununu okuduktan sonra “*Meksika’da Ölümler Günü manzaralarında başroldeki iskeletlerin yaşamın tadını çıkarırken görülmelerine*” (Higgins, 2017, s. 84) şaşırılmamak gerekir. “*Meksika kültürü ölümün aile bağlarıyla ilgili hiçbir şeyi değiştirmede şiddetle ısrarlıdır ve ölü bireylere hâlâ ailenin gerçekten birer parçası olarak bakar*” (Higgins, 2017, s. 96). Cenaze evindeki konuşmalar, ölümü kabullenememe konuşmalarından daha çok ‘tören bitse de gitsek’ havasındadır. Ortiz’in “yaşlı dul” karısı Dona Engracia’nın “hüngür hüngür ağlayıp arada tren düdüğüne benzeyen” çığlıklarının bir an önce sona ermesi dileği, Engracia’nın kocasının “canını çıkardığı”ndan “zavallı adamın artık kafasını dinleyeceği”nden söz edilmesi, yaşlı dul Engracia ile genç dul Clotilde’in tekrar evlenmek üzerine konuşmaları, herkes acıktığı için Engracia’yı “*Kocanız şimdi daha rahat bir hayata kavuştu*”, “*aç kalman doğru değil*” sözleriyle ikna etmeye çalışmaları Engracia’nın da “*sizin hatırnız için*” diyerek (1966, s. 80-83) ikna olmasıyla hep birlikte yemek odasına geçilmesi... Oyun bu akışla neredeyse bitecekken ve olmayan seyirciler Ortiz’le birlikte unutulmuşken ölünün bulunduğu yer, aşıkların gizli buluşmasına sahne olduğunda, yani cenaze töreninde olmaması gereken ne varsa o tamamlandığında oyun sona erer.

Cenaze törenindeki konuşmalara baktığımızda üzgün görünen Jacinto’nun aslında üzgün olmadığını çünkü Ortiz’in işini dairede kendisine vereceklerini, ölen hakkında “*sırada benden önce hep o geliyordu. Ama yine de severdim onu*” şeklindeki ikircikli deyişi dikkat çekicidir. Don Ortiz’in “yüksek tansiyon nedeniyle damar çatlaması”ndan öldüğünü Periquito’nun Engracia’ya sorusuyla öğreniriz. Ortiz’in

nelere sinirlendiğinin dökümü ise onun “tam bir Meksikalı” oluşunu doğrular niteliktedir: Dominoda karşısındaki hile yaptı diye “köpürmüştür”, “karaciğeri” vardır, “*taptığı*” bir adam olan Boğa güreşçisi Gaona’nın ölümünden sonra yatağa düşmüştür ve *Esperanza Iris’in başına gelenleri duyunca da ansızın gidivermiştir çünkü o kadına da tapmıştır*” (1966, s. 81).

“Yabancı içkileri ağzına koymayan”, bir keresinde hindiye konulan Meksika sosunu beğenmedi diye bir İngiliz’i hemen oracıkta “koyun keser gibi” doğramasına ramak kalan bir “vatansever” (1966, s. 82) olan Don Ortiz’in ölümünde eksik olan tek şey, bir söylevdir. Ortiz’in kalkıp gidişini fark etmeyen aşıkların ölü adamı görmesinin tek yolu bir konuşmadır. Ortiz, Aristoteles’in *Retorik* adlı eserini okumuş mudur, bilinmez ama şu cümleyle aşıkların karşısına dikilseydi nasıl olurdu? “*Anaksandrides’in meşhur dizesi de öyledir: Ölümünü hak ettirecek bir şey yapmadan ölmeyi hak etmek...*” (aktaran Aristoteles, 2019, s. 202). Referans gösteriyoruz diye değil; ama Ortiz, dizeyi söylemek yerine bu dizenin kimin olduğunu söyleyerek söze başlayacağı için sözü yazıldığı gibi aktardık. Bu cümlenin neden bu kadar etkili olacağını Aristoteles şöyle açıklar:

Dize bir cümle içinde anlam bütünlüğü sağlayacak şekilde “ölümü hak etmek” ifadesini iki kez kullanıyor. Kullanılan ifade tarzı bütün örneklerde aynıdır, ama ifadenin başarısı ne kadar kısa olduğu ve ne kadar karşıt düşünce içerdiğiyle bağlantılıdır, çünkü karşıtlar kullanarak daha iyi, kısa ifadelerle de daha çabuk öğreniriz [...] [Bir ifadenin canlı olması için] “ölümü hak etmeden ölmeyi hak etmek” örneğinde olduğu gibi iki şartın birlikte gerçekleşmesi gerekir. Bir konuşma bu özellikleri taşıyan ne kadar çok ifadeye sahipse o kadar *canlı görünür* [vurgu bana aittir-y.n.] (2019, s. 202).

Aristoteles’ten öğrendiğimiz Anaksandrides’in bu kısa ama etkili dizesini Ortiz’in bir yankısına dönüştürmek; Gamboa’nın mizahına ölümün ağırlığını düşürmeden, fark edilmeyişi; şaşkınlıkla dolu bir sessizlikle değiştirmek demektir. Ortiz, bir ölü gibi olmayı istemekle çok fazla bir şey istemiş sayılmaz, aşıkları bir parça korkuturuz ama bu kadarcık korku da kimseyi şuracıkta öldürmez hem Periquito’nun dediği gibi: “*hepimiz [bir gün] öleceğiz*” (1966, s. 83). Ya da Clotilde’in söylediği gibi “*zavallılık, artık aramızda değil*” (s. 83). Ortiz’in söylemediği sözlerle: “Siz öyle sanın!”. Okuma oyunu, Gamboa’nın merakta bırakan sonunu çok da değiştirmeden Ortiz’in son cümlesine yenilerini eklemeye elverişlidir. Ölüler, oyunda tam olarak öyle yazmadığı için, Ortiz’den çok söylemediği sözlerdedir.

ÜÇÜNCÜ PERDE: SONUÇ

Okuma Oyununun üçüncü perdesi üçlemeyi birbirine karıştıracak bir dizi hamleyi içerir. Ölüm ve sahne iletişimsizliğinde ölümün tezahürleri, *Amédée*'de ölü adamın uykusu, *Amédée*'nin uçması ve sonra ortadan kaybolmasıyla kendini gösterir. *Bizim Şehir*, ölüleri yaşayanlarla birlikte gösterirken, *Eski Bir Masal* ölümü olmayacak bir yerde cenaze töreninde 'unutan' insanları anlatır.

Her üç oyun da tüm benzersizliklerinin yanı sıra belli anlarda birbirine benzer. Oyunları bu nedenle birbirine karıştırmak mümkündür. Bu karışım, bir karmaşaya yol açmaksızın ölüm ve sahne iletişimsizliğinde oyunları birbirlerinin içine yerleştirir. Oscar Wilde'ın "*hayal gücü olmayanların son sığınağı tutarlılıktır*" (2023, s. 10) sözünden hareketle okuma oyununu hayal gücünü ketleyen değil, onu harekete geçiren bir edim olarak düşünürsek bu birleştirmenin "tutarlı" görüneceğini söylemek elbette zordur. Yine de tutarlılık yerine ölüm ve sahne iletişimsizliği başka sözcükler üzerinde pekala *yaşayabilir*.

Metinleri iç içe okumamıza imkan veren üçlemede 'görmezden gelme'nin ayrıcalıklı bir yeri vardır. *Amédée*, sürükleye sürükleye onun bir parçası haline gelen cesedini, güç bela Turco meydanına kadar taşıdığından bardan yaka paça dışarı atılan ve bardaki sevgilisi Mado'yu görmek için tekrar içeri girmeye çalışırken yeri göğü inleyen Amerikalı bir Asker'in dikkatini zor da olsa çekmeyi başarır. Cesedin varlığını (ağırlığını) bir süreliğine de olsa ortadan kaldıran, *Amédée*'nin hevesli bir biçimde yanlış anlamalara sebebiyet verecek Fransız yazar ile Amerikalı asker arasındaki dil farklılığıdır. Asker cesedi fark ettiğinde "Kim o? Bir arkadaş mı?" sorusunu *Amédée* "*Ah! Büyük bir şanssızlıktır, hayatın trajedisidir... gardırobumuzdaki iskelet... Sen anlamazdın!*" (1991, s. 115) diye yanıtlar. "Gardıroptaki iskelet", ortaya dökülmesi istenmeyen bir sır anlamında kullanılan bir deyimdir ve tam da *Amédée*'nin söylediği gibi asker onun söylediklerinden hiçbir şey anlamaz.

Barın sahibi, Mado ve İkinci Asker sahneye girdiğinde başka bir deyişle meydan, *Amédée* için cesedi ne çekip nehre kadar götürecektir ne de bulunduğu yerde bir şekilde meraklı gözlerden saklayamayacak kadar kalabalıklaştığında iki polisin de olay yerine gelmesiyle Ionesco'nun yazdığı gibi "*birdenbire şaşırtıcı bir şey olur [...] Amédée polislerin erişiminden dışarı, yukarı [uçar]. Sancak üzerinde ölü adamın kafasının çekildiği kocaman bir eşarp gibidir, uzun sakal tarafından tanınabilir, vs.*" (1991, s. 123).

Bütün bu karmaşanın ortasında çıkagelen Madeleine “*Haydi canım, Amédée, hiç ciddi olamaz mısın? Dünyadan yukarı çıkmış olabilirsin, ama benim gözümde yukarı çıkmıyorsun!*” (1991, s. 130) dediğinde Amédée için gerçekten uçup gitmenin mümkün olan tek kurtuluş yolu olduğunu anlarız. Madeleine, *Eski Bir Masal*’da Ortiz’in karısı gibi (krş. Gamboa, 1966, s. 80) “*Tümüyle yalnız olacağım şimdi. Tekrar evlenmek istemiyorum!*” (Ionesco, 1991, s. 131) diye dert yanarken Amédée’nin yokluğunu “*yazın için kötü bir gün!*” diye niteleyen Barın sahibi, Mado’nun tüm erkekleri bir çırpıda aynı kefeye koyan “hiç kimse vazgeçilmez değildir!” tesellisiyle birlikte herkes bara geri döndüğünde pencereden olan biteni seyretmekte olan bir adam da karısı Julie’ye “*Ve şimdi, biz gidip yatabiliriz. Yarın erken kalkmamız gerekiyor...*” (1991, s. 132) diyerek bugün sanki her zamanki günlerden biriymiş ve sanki Rejisör, Grover Corners’te (Bizim Şehir’de) günü noktlayan konuşmasını bu defa pencereden yineliyor gibidir.

Amédée’nin alternatif sonunda ise Mado ve Asker, *Eski Bir Masal*’ın genç aşıkları Pipirina ve Rogelio gibi öylesine birbirleriyle meşguldür ki Amédée’yi dürbünle izleyen ve kocası sanki yanibaşındaymış gibi ona cesedin nasıl taşınması gerektiğine dair talimatlar vermekle meşgul olan Madeleine’i görmezler. Aslında bu fark etmeyişlerini görmemek değil de ‘görmezden gelme’ olarak nitelendirmemiz gerekir; çünkü ne Ortiz’in ne de Madeleine’in görülmemesi mümkündür. Alternatif sonda da Amédée ve polisler arasındaki kovalamacayı ve bu kovalamacanın ortasında kalan Madeleine’in serzenişlerini okuruz. Amédée yok olduğunda Madeleine’in tek söylediği “oyununu bile bitirmedin!” (1991, s. 154) olur. Barın sahibi yerine bu defa ikinci polis Amédée’nin yazar olduğunu öğrendiğinde bunun “*yazın için kötü bir gün!*” (1991, s. 155) olduğunu ileri sürer. Julie ve kocası aynı sözlerle kepenkleri kapatıp “şovun bittiğini” tekrarlarlarken Birinci Polis, üçüncü perdeden farklı olarak, seyircilere doğru dönerek “*Kimildayın oradakiler, lütfen; bayanlar ve baylar, çabuk olun oradakiler, kimildayın, lütfen...*” diyerek (1991, s. 156) seyircileri oyundan atmaya koyulur.

Üçlemede Wilder’in yazarlığının Rejisör ile oyun kişilerinden biri haline gelmesi, Ionesco’nun yazarlığının ise cesedi oyun boyunca “başından atmakla” uğraştığı için on beş yıldır yazmaya çalıştığı piyesini bir türlü tamamlayamayan Amédée sayesinde tamamen oyunun dışında bırakılması ve Gamboa’nın kısacık oyunda kendine ‘ölü ya da diri olarak’ herhangi bir yer bulamaması gibi farklılıklardan da söz edebiliriz elbette. Ama günün sonunda -ki bu ifadenin her üç oyunda da perdeyi sonlandıran bir işlevinin olduğunu söylemek mümkündür- üçlemenin her biri ölümü ve onunla sürüklenen yaşamı çok sıradan bir şekilde ele alıyor görünse de işin aslının pek öyle

olmadığını okuma oyunundan çıkarabiliriz. Ortiz'in söylenmeyen sözleri, metindeki Emily'nin bir türlü anlayamadığı *ölüm* ve Amédée'nin sahnelemesi zor ama dile kolay uçuşu iletişimsizliği çeşitlendirmeye yarar. Ölüm, üçlemede ölümler sayesinde nefes alır, büyür ve dertlenir. Sahne, metin var diye, yok bilinir. Ölüm ve sahne iletişimsizliğinin sonunda okuma oyunu, tüm *öykünmelerin* karşısına örtüsüz/perdesiz bir halde çıkar. Üçlemeyi 'perdesiz' bir hale getirmek; bu oyunlarda her ne yazıldıysa onu, yazılmayan halleriyle okumaktan geçer. Yazılmayan, nefes aldirmaksızın okunduğunda ise bu metin ya da üçleme, tıpkı Ionesco'nun, Wilder'ın ve Gamboa'nın *yazmadıkları* gibi ölümlerden geçilmez.

Kaynakça

- Aristoteles (2019). *Retorik*. (A. Çokona, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Badiou, A. (2010). Tiyatro Üzerine Tezler. *Başka Bir Estetik: Sanatlar İçin Küçük Bir Kılavuz* (A. U. Kılıç, Çev.) içinde (s. 87- 92). İstanbul: Metis Yayınları.
- Brook, P. (1990). *Boş Alan*. (Ü. İnce, Çev.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Cambridge Dictionary*. Non-communication/non-communicative/uncommunicative. Erişim Tarihi: 17.08.2024, <https://dictionary.cambridge.org/>
- Carroll, L. (2004). *Alice Harikalar Diyarında*. (O. Çakmakçı, Çev.). İstanbul: Bordo-Siyah.
- Craib, I. (2006). *Hayal Kırıklığı*. (A. Onocak, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.
- Çalışlar, A. (1993). *Tiyatro Kavramları Sözlüğü*. İstanbul: Mitos Boyut.
- Danesi, M. (2000). *Encyclopedic Dictionary of Semiotics, Media, and Communications*. Toronto: University of Toronto Press.
- Deleuze, G. (2015). *Anlamın Mantığı*. (H. Yücefer, Çev.). İstanbul: Norgunk.
- Deleuze, G. (2013). Lewis Carroll. *Kritik ve Klinik* (İ. Uysal, Çev.) içinde (s. 32-33). İstanbul: Norgunk.
- Gamboa, J. J. (1966). Eski Bir Masal. *On Kısa Oyun* (Ü. Tamer, Çev.) içinde (s. 77-86). Ankara: Bilgi.
- Givens, D. B. ve White, J. (2021). *The Routledge Dictionary of Nonverbal Communication*. London and New York: Routledge.
- Higgins, K. (2017). Ölüm ve İskelet. Malpas, J. ve Solomon, R. C. (Ed.). *Ölüm ve Felsefe* (N. Küçük, Çev.) içinde (s. 84-103). İstanbul: İthaki.

- Ionesco, E. (1991). *Amédée ya da Nasıl Başından Atarsın Onu*. (G. Mirza, Çev.). İstanbul: Düzlem.
- Kliment, B. (2022) Another Day's Begun: Thornton Wilder's *Our Town* in the 21st Century. [Book Review]. *The Oral History Review*, 49:1, 154-155. Doi: 10.1080/00940798.2022.2026157
- Malpas, J. ve Solomon, R. C. (Ed.) (2017). *Ölüm ve Felsefe*. (N. Küçük, Çev.). İstanbul: İthaki.
- Mutlu, E. (2016). *İletişim Sözlüğü*. Ankara: Ütopya.
- Redhouse Büyük El Sözlüğü İngilizce-Türkçe / Türkçe-İngilizce* (2017). Uncommunicative. İstanbul: Sev.
- Sherman, H. (2021). *Another Day's Begun: Thornton Wilder's Our Town in the 21st Century*. Great Britain: Bloomsbury.
- Taner, H., And, M. ve Nutku, Ö. (1966). *Tiyatro Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Watson, J. and Hill A. (2012). *Dictionary of Media and Communication Studies* (8. bs.). UK: Bloomsbury Academic.
- Wilde, O. (2023). *Yalnız Sıkıcı İnsanlar Kahvaltıda Parıldar (Aforizma)* (12. bs.). (Ö. Alkan K., Çev.). İstanbul: Can.
- Wilder, T. (1944). *Bizim Şehir*. (T. Levendoğlu, Çev.). Ankara: Ankara Güzel Sanatlar Matbaası.
- Wilder, T. (1941). *Our Town*. Cerf, B. A ve Cartmell, V. A (Ed.). *Sixteen Famous American Plays* içinde (p. 747-793). New York: The Modern Library.

Summary

Although theatre play reflects its playwright in the first place, this is not the only way of reading the text. Scripts of theatre plays are thought-provoking since they are "ready to be staged" on the surface of writing. We could also define such writing as a performance which is not yet on the stage. The difference of stage and writing will not attract much attention when the play script implies theatre itself. On the other hand, play script is more like an ongoing preparation to act. As a peculiar style of writing, play scripts are rather productive sources not only for theatre studies but also for philosophy, specifically studies on philosophy of communication which takes writing as a different way of thinking.

This study analyses uncommunicative connection of stage and death in the frame of Eugène Ionesco's *Amédée or How to Get Rid of It*, Thornton Wilder's *Our Town* and José Joaquín Gamboa's *An Old Yarn*. Although they are all about death in their own ways, "spectacular deaths" are subject to this study in terms of both giving the opportunity to talk about the death for theatre and being the medium of mentioning the death's closeness to the stage. The aim of this study is to reveal these plays on the nonstaged space of theatre (writing). From that aspect, written theatre is the most silent text for the reader which is neither an

actor nor an audience. Not another text could riddle the reading as the stage play. The stage resembles to death while it is titular. What the writing displays is that this resemblance could only be revealed by a noncommunicative thought. When reading of play scripts do not resemble to the act of reading, it is possible to speak of the presence of the non-communication of death and stage.

To show the difference of non-communication of death and stage we divided the writing into three acts as if the text (this study) is a theatre. When play script indicates writing instead of a stage, that text could be read without being an actor, theatre director and so on. The first act displays the methodology of this study which is called as "closet drama". Unlike its definition as a theatre term, closet drama is a method of reading these plays differently. The resemblance between death and stage is rather "a strained resemblance" which provokes the playfulness of reading these theatre plays. In the second act, the reading of closet drama focuses on the dead characters who are unidentified man in *Amédée*, Emily and other dead people in the third act of *Our Town* and the dead body of Don Aniceto Ortiz in *An Old Yarn*.

In *Amédée*, unknown man never talks throughout the play, but he is growing day by day. Amédée and his wife Madeleine could not know what to do with that growing dead body and the only logical thing to do is "to get rid of it". Ionesco wrote two endings; the first one is the original third act and the other can be called as the "alternative ending". When we follow Ionesco's lines, it can be said that Amédée is the man who becomes a man to get rid of. On the other hand, this study's closet drama (reading) does not based on such metaphorical attributions. The references to Lewis Carroll and Gilles Deleuze become our sources to consider this play with a different sense of reading.

In Thornton Wilder's *Our Town*, Emily and the other dead people in the cemetery seems to show us the value of living. When we are alive, we cannot recognize the meaning of life. Dead people could realize what they lost. However, non-communication of stage and death does not read the text as Wilder does. Indifference with Alain Badiou's understandings on theatre becomes essential to non-communication of death and stage.

Last but not least, when closet drama of this study makes use of Aristotle's *Rhetoric* to read *An Old Yarn*, philosophical trilogy of non-communication of stage and death comes to an end. The third act is written as a conclusion to this study in which Ionesco's, Wilder's and Gamboa's plays are intermingling with each other in the context of the non-communication of death and stage. If the reading changes what one knows of these plays, why the endings would be different?

ÇANKIRI ÇORAKYERLER FOSİL LOKALİTESİNİN COĞRAFI ÖZELLİKLERİ: FIRSATLAR VE RİSKLER

GEOGRAPHICAL CHARACTERISTICS OF ÇANKIRI ÇORAKYERLER
FOSSIL LOCALITY: OPPORTUNITIES AND RISKS

Nazan KARAKAŞ ÖZÜR

Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Coğrafya Bölümü,
Bölgesel Coğrafya Ana Bilim Dalı, nazanozur@karatekin.edu.tr

Gülşah GÜLER

Dr., Bağımsız Araştırmacı, glshglr@gmail.com

Anıl Levent TUNCAY

Arş. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Coğrafya Bölümü,
Coğrafi Bilgi Sistemleri Ana Bilim Dalı,
anilleventtuncay@karatekin.edu.tr

Ayla SEVİM EROL

Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi,
Antropoloji Bölümü, Paleoantropoloji Ana Bilim Dalı,
aylasevimerol@gmail.com

Makale Bilgisi

Türü: İnceleme makalesi
Gönderildiği tarih: 17 Eylül 2024
Kabul edildiği tarih: 21 Ekim 2024
Yayınlanma tarihi: 25 Aralık 2024

Article Info

Type: Review article
Date submitted: 17 September 2024
Date accepted: 21 October 2024
Date published: 25 December 2024

Anahtar Sözcükler

Çorakyerler; Coğrafya; Paleontoloji;
Çankırı

Keywords

Çorakyerler; Geography;
Paleontology; Çankırı

DOI

10.33171/dtcfjournal.2024.64.2.32

Öz

Bu çalışmada coğrafi analiz ya da başka bir ifadeyle monografi yöntemi kullanılarak Çankırı ili merkez ilçe sınırları içinde kalan Çorakyerler fosil lokalitesi incelenmiştir. Çalışmada Harita Genel Müdürlüğü'nün (HGM) 2023 ve 1990 yılına ait hava fotoğrafları, uydu görüntüleri ve Google Earth verileri kullanılmıştır. MTA Jeolojisi Haritası, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri, Çankırı Valiliği Kadastro Müdürlüğü Verileri, Çankırı Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü Verileri, MTA Saha Raporları, Ulaştırma Bakanlığı Raporları ve ilgili literatür ana veri kaynaklarıdır. Araştırma bulguları coğrafi sistematığe dikkat edilerek sunulmuştur. Çorakyerler fosil lokalitesi, jeolojik yapı, konum, ulaşım ve erişim imkânları gibi konularda kendine has özellikler göstermektedir. 1997'den beri aktif kazı alanı olan Çorakyerler'de şimdiye kadar 4320 buluntu gün yüzüne çıkarılmıştır. Bu buluntular arasında evrim sürecini aydınlatacak omurgalı/memeli fosilleri yer almaktadır. Şimdiye kadar, ulusal-uluslararası birçok uzman kazılara destek vermiş, uluslararası dergilerde akademik yayınlar yapılmıştır. İncelemede belirlenen fırsatlar, jeolojik ve jeomorfolojik yapı, güncel iklim şartları, bulunduğu konum, şehre yakınlık ve devlet tarafından desteklenen bütçe şeklinde sıralanabilir. Temel tehditler, bütçe kesintisi veya destek verilmemesi, yerleşme alanlarının ve yolların kuşatıcı ya da ortadan kaldırmaya dönük durumları olarak sıralanabilir. Kazı alanının tanıtımının yapılması, yerel idarenin bu alan ile ilgili politika geliştirerek yatırım yapması gereklidir. Yine bu kapsamda Karatekin Üniversitesi'nde bir enstitü kurulabilir, okullarda etkinlikler planlanabilir.

Abstract

In this study, Çorakyerler fossil locality within the borders of the central district of Çankırı province was examined using geographical analysis or, in other words, monography method. In the study, aerial photographs, satellite images and Google Earth data of the General Directorate of Mapping (HGM) for 2023 and 1990 were used. MTA Geological Map, Turkish Statistical Institute (TurkStat) data, Çankırı Governorship Cadastral Directorate Data, Çankırı Municipality Directorate of Public Works Data, MTA Field Reports, Ministry of Transportation Reports and related literature are the main data sources. Research findings are presented by paying attention to geographical systematics. Çorakyerler has unique characteristics in terms of fossil locality, geological structure, location, transportation and access opportunities. Çorakyerler has been an active excavation site since 1997 and 4320 finds have been unearthed so far. It has vertebrate/mammal fossils that will illuminate the evolutionary process. So far, many national-international experts have supported the excavations and academic publications have been made in international journals. The opportunities identified in the study can be listed as geological and geomorphological structure, current climatic conditions, location, proximity to the city and the budget supported by the state. The main threats can be listed as budget cuts or lack of support, encircling or eliminating settlements and roads. It is necessary to promote the excavation area and for the local administration to develop policies and make investments in this area. In this context, an institute can be established at Karatekin University and activities can be planned in schools.

Giriş

Çeşitlenen insan faaliyetleri bilimlerin konu alanlarının da çeşitlenmesine ve alt birimlere ayrılmasına neden olmaktadır. Böylelikle paleontoloji, coğrafya, jeoloji, istatistik, antropoloji ya da tarih gibi bilimlerin sınırları daha geçirgen olmaya başlamıştır. Coğrafya, insan ve yeryüzü arasındaki ilişkileri inceleyen bir bilim alanı olarak sadece yeryüzünün şekillenmesini değil bu esnada kendi faaliyetlerindeki değişimleri de konu edinmektedir (Dahlman ve Renwich 2015; Getis ve Getis, 2018). Paleontoloji, yerkabuğunda korunmuş olan her boyuttaki bitki ve hayvan fosillerinin analizini içeren jeolojik geçmişteki yaşamı incelemektedir. Bu canlıların, biyolojik olarak şekilleri, yapıları, evrimsel kalıpları, sadece birbirleriyle değil modern canlı türleriyle taksonomik ilişkileri, coğrafi dağılımları ve buldukları çevre ile karşılıklı ilişkileri açılarından incelenmesi söz konusudur (Britannica, 2024). İki bilimin tanımlarından da anlaşılacağı üzere ortak inceleme alanları bulunmaktadır.

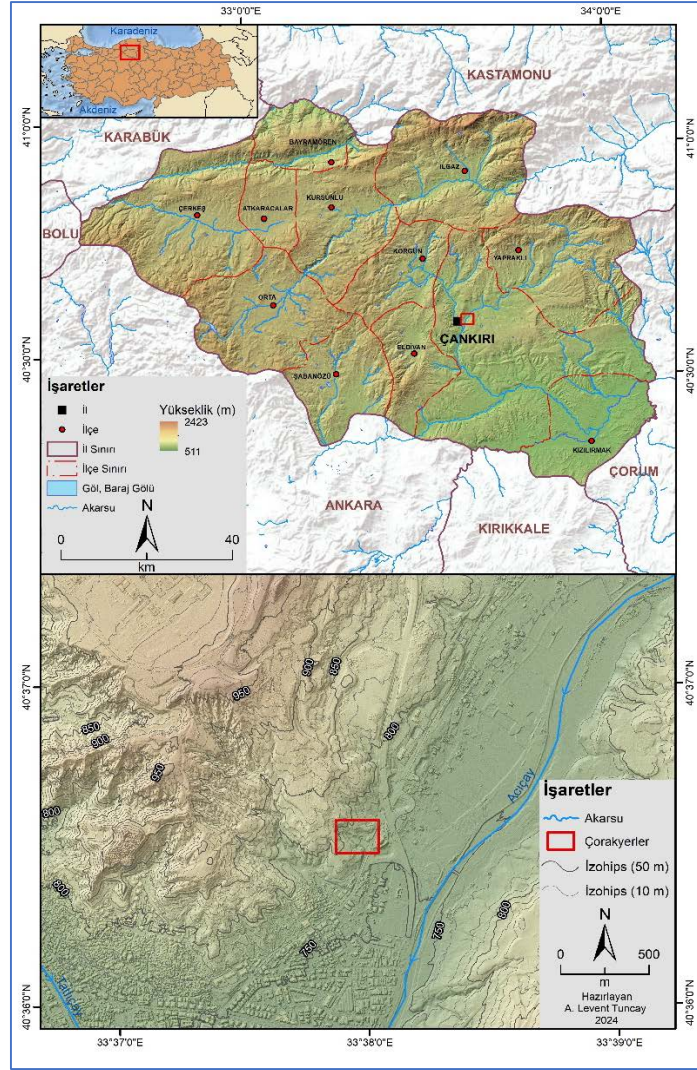
Coğrafya, yeryüzündeki herhangi bir olgu ya da olayı açıklarken mekân ve zamanı kullanmaktadır. Farklı durumlarda coğrafyanın zaman ölçeği Büyük Patlama'dan günümüze kadar gelebilmektedir. Öte yandan paleontolojinin çalışma konuları hem mekân hem de zaman olarak coğrafya ile kesişmektedir. Coğrafya literatüründe, güncel duruma ışık tutmak ve geçmişte açıklanamayan bir süreci tanımlamak için sayıları az da olsa çeşitli tarzda paleontoloji ortaklı araştırmalar gerçekleştirilmiştir (Erol, 1956; Kahraman, 2000; Koç, Dalfes ve Avcı, 2022; Ören, 2020; Şenkul ve Doğan, 2018; Şenkul ve Kalıpçı, 2019; Şenkul, Bozkurt ve Ünlü, 2022; Topuz vd., 2023).

Bu çalışmada bir fosil lokalitesinin tüm coğrafi özellikleri analiz edilmiştir. Araştırmanın yapılacağı yer Çankırı ili merkez ilçe sınırları içinde kalan Çorakyerler fosil lokalitesidir. Belirlenen bu alan ve yakın çevresi monografi yöntemi ile analiz edilmiştir. Monografide bir konu derinlemesine ve ayrıntılı şekilde çalışılmaktadır (Baloğlu, 2006, s. 68). Bu yöntem coğrafyada sıklıkla kullanılmaktadır. Özellikle betimsel çalışmalarda etkili bir yöntem olarak önerilmektedir. Yönteme göre coğrafya içinde yer alan bütün konuların sistematik sıraya göre belirlenen bir plan dâhilinde seçilen bölgede incelenmesi yapılmaktadır (Büyüköztürk, 2014, s. 25; Özçağlar, 2014, s. 130). Bir başka ifade ile monografik çalışmalar, bir alanda belirli bir olay ya da olgunun tüm diğer coğrafik şartlar altında nasıl şekillendiğini açıklamaya çalışmaktadır. Böylelikle çalışmada alanının nasıl bir yer olduğu, bunun fırsatlar ve riskler açısından anlamı tüm boyutları ile ortaya konulmuştur.

Araştırma alanı konuya göre; 1. Çankırı-Çorum Havzası, 2. Çankırı il alanı ve 3. Kazı alanı çevresi olarak üç ölçekte haritalanmış ve incelenmiştir. Böylelikle coğrafi özelliklerin bütünlük içinde ve ilişkisel olarak daha iyi yansıtılması sağlanmıştır. Çalışmada kullanılan DEM ve ortomozaik görüntüler, Harita Genel Müdürlüğü'nün (HGM) 2023 yılına ait hava fotoğrafları ve dış yöneltme parametreleri kullanılarak, sayısal fotogrametri yöntemiyle Agisoft Metashape yazılımında üretilmiştir. 1990 yılına ait hava fotoğrafı HGM'den alınmış ve uydu görüntüleri Google Earth kullanılarak elde edilmiştir. 1/500 000 ölçekli MTA Jeoloji Haritası, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) verileri, Çankırı Valiliği Kadastro Müdürlüğü, Çankırı Belediyesi Fen İşleri Müdürlüğü Haritası, MTA Saha Raporu, Ulaştırma Bakanlığı Raporları ve ilgili literatür diğer veri kaynaklarıdır. Araştırma bulguları coğrafi sistematığe dikkat edilerek sunulmuştur.

1. ÇORAKYERLER FOSİL LOKALİTESİ KONUMU VE ÖZELLİKLERİ

Çankırı ili, kuzeydoğusunda Kastamonu, kuzeybatısında Karabük, doğusunda Çorum, güneyinde Ankara ve Kırıkkale, batısında ise Bolu illeri ile sınırdadır. Şehir, il alanının güney doğusunda, Ankara'yı Karadeniz sahiline bağlayan en kısa yolun üzerindedir. Bu özelliği ile Orta Anadolu- Batı Karadeniz sahil kuşağı bağlantısı için tarih boyunca kullanılan bir yol üstü şehri olmuştur. Çalışmaya konu olan Çorakyerler Fosil Lokalitesi, şehrin doğusunda Acı Çay vadisinin batı yamacındaki eğimli yüzey üzerinde bulunmakta olup Fatih Mahallesi sınırları içinde konumlanmıştır. Kazı alanı yakın çevresinde, 3 ayrı güzergaha giden yollar kesişmektedir. Bunlar, Yapraklı İlçe merkezi, Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluyazı kampüsü ve yapılmakta olan çevre yollarıdır (Çankırı Valiliği, 2018; Gökmen, 2007; İller Bankası, 2011). Söz konusu alan aktif kazı alanı olup, dış kısmı yaklaşık 100x100 metrelik bir çerçeve ile sınırlandırılabilir (Harita 1).

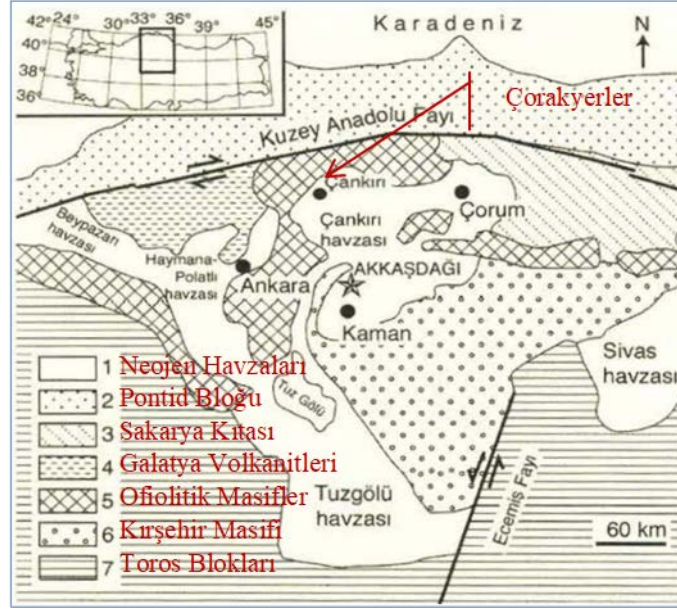

Harita 1. Çorakyerler ve Çevresi Lokasyon Haritası (Kaynak: Anıl Levent Tunçay)

Jeolojik devirlerde yaşamış canlıların, doğal nedenlerle korunarak taşlaşmış halde bulunan her tür kalıntı ve izlerini inceleyen paleontoloji, antropoloji, jeoloji ve coğrafya ile yakından ilişkilidir. Paleontolojinin temel inceleme alanları genel olarak omurgalılar, omurgasızlar ve iz fosilleridir. Fosiller, tarih boyunca insanların ilgisini çekmiş olsa da ilk bilimsel paleontoloji çalışmaları 19. yüzyılda William Smith (1769-1839) ve Georges Cuvier (1767-1832) tarafından başlatılmıştır (Oldroyd, 2004; Britannica, 2014). Bu tarihten itibaren, dünyanın farklı bölgelerinde fosil çalışmaları yürütülmüş ve hem jeolojik formasyonlar hem de canlıların evrimsel süreçlerini açıklamada önemli bir birikim sağlanmıştır. Türkiye’de fosil ve antropoloji araştırmaları Osmanlı dönemine kadar uzanmakla birlikte (Kahya, 2023), antropoloji biliminin resmi temellerinin 1925 yılında Türk Antropoloji Enstitüsü’nün kurulmasıyla atıldığı söylenebilir (Sevim Erol, Gültekin ve Sugiyama, 2023). O dönemde Türkiye Antropoloji Tetkikat Merkezi olarak adlandırılan bu enstitü,

Atatürk'ün talimatıyla İstanbul Darülfünunu Tıp Fakültesi bünyesinde faaliyete geçmiştir. Daha sonra, Tıp Fakültesi'nden Fen Fakültesi'ne taşınmış ve Şevket Aziz Kansu, Türkiye'nin ilk antropoloji profesörü olarak atanmıştır. 1935 yılı itibariyle Ankara'da Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi'nin kuruluşuyla birlikte, Antropoloji Kürsüsü personeli ve tüm donanımıyla Ankara'ya taşınmış ve o zamandan bu yana Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi bünyesinde kesintisiz olarak eğitim faaliyetlerini sürdürmüştür (Demirel, 2011). Zamanla, araştırmacıların sayısının artmasıyla birlikte, antropoloji biliminin temelini oluşturan insan iskeleti çalışmaları dışında paleontoloji ve prehistorya alanlarında da kayda değer çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Özellikle 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren paleontolojik araştırmaların ağırlıklı olarak Ankara çevresinde yoğunlaştığı gözlemlenmektedir. Bu durum, büyük ölçüde Ankara şehir merkezi ve çevresindeki imar faaliyetleri sırasında ortaya çıkarılan fosillerden kaynaklanmaktadır (Demirel, 2011 s. 131). Sonrasında Anadolu'da keşfedilmeye başlanan fosil yataklarıyla birlikte, Türkiye'deki paleontoloji çalışmaları ivme kazanmıştır. Anadolu, hem jeolojik geçmişi hem de coğrafi konumu bakımından büyük öneme sahiptir. Tarih boyunca Avrupa, Asya ve Afrika kıtaları arasında bir kavşak noktası olması nedeniyle, özellikle memeli hayvanların göç yolları üzerinde yer almış ve böylelikle topraklarında birçok endemik faunanın evrilmesine olanak sağlayarak önemli bir bölge haline gelmiştir (Kaya ve Saraç, 2007).

Anadolu'da yapılan araştırmalar sonrası, 400 civarında fosil yatağı tespit edilmiş özellikle Çankırı-Çorum-Kaman arasında kalan ve Çankırı-Çorum Havzası olarak adlandırılan alanda yoğunluk belirlenmiştir (Karadenizli, 2004, s. 44; Saraç, 2003, s. 4; Şen, 2001, s. 20) Bu alan yani Anadolu için Bernor (1983), alt paratethiyen (Sub-Paratethyan) paleobiyotik faunal bölgesi; de Bonis vd., (1992) Greko-İran-Afgan paleobiyotik faunal bölgesi olarak isimlendirme yapmıştır. Anadolu'nun konumu ve coğrafi özellikleri, Paleosen dönemi sonrası canlıların evrimi için doğal bir köprü oluşturmuştur (Yavuz ve Sevim Erol, 2017, s. 49). Hem köprü olması hem de Anadolu Yarımadası'nın jeolojik, jeomorfolojik ve paleoklimatolojik çeşitliliği gün geçtikçe lokalite sayısının artma ihtimalini canlı tutmaktadır. Araştırmalara göre, sadece Çankırı ili sınırları içinde 11 fosil lokalitesi belirlenmiş, bunlarının 8'i Geç Miyosen'e tarihlendirilmiştir (Saraç, 2003, s. 216). Çankırı-Çorum havzası genelinde bu rakam artmakta olup, ildeki Kılçak, Şemsettin, Tüney, Çandır, Çorakyerler, Karaçay, Delibayırırtı, Akkaşdağı, Akkaştepe, Yarmatepe, Süleymanlı ve Kavurca gibi fosil lokaliteleri örneklendirilebilir (Sevim Erol, 2023, s. OZ69). Bu yerler içinde Çorakyerler olarak adlandırılan fosil alanı, Çankırı havzasının kuzeybatı köşesinde yer almaktadır (Harita 1).

Harita 2. Çankırı-Çorum Havzası ve Çorakyerler (Kaynak: Şen, 2001'den alınarak düzenlendi).

Orta Anadolu, genel olarak Miyosen dönemine ait birçok fosil lokalitesini bünyesinde barındırmaktadır. Bu fosil lokaliteleri içinde Çankırı-Çorum Havzası olarak bilinen bölge, Orta Anadolu'nun en büyük fosil alanlarından biridir. Bu bölgedeki çeşitli formasyonların içinde yaygın şekilde memeli fosilleri yer almaktadır. Örneğin Çankırı-Çorum bölgesinde Gözükızılı (Çorum) köyünde bulunan ilk dev gergedan (*Baluchitherium*) fosili bunlardan sadece biridir. Ayrıca, Kızılırmak ilçesi yakınlarında, Kızılırmak formasyonunda, Süleymanlı köyü yakınlarında Bayındır formasyonunda, Hançili (Kırıkkale) köyü yakınlarında Hançili formasyonunda ve Kumartaş (Altıntaş/Kırıkkale) köyü yakınlarında Kumartaş formasyonu içinde de fosil lokaliteleri bulunmuştur (MTA, 2023, s. 2).

Türkiye'de omurgalı paleontolojisine yönelik fosil kayıtları Neojen döneme tarihlendirilmektedir. Bu dönemde Anadolu yarımadası ve çevresinin oluşumunda önemli gelişmeler yaşanmış, tektonik faaliyetlerin yanı sıra, volkanik faaliyetler, aşınma, taşıma, biriktirme ile şekillenmeler olmuş aynı zamanda iklim değişimleri ile deniz ve göl seviyelerinde oynamalar gerçekleşmiştir. Söz konusu olaylar, Erken Miyosen'den itibaren gerçekleşirken, canlı türleri arasında çeşitlenen memeliler, kara köprüleri ile Anadolu'ya göç etmişlerdir (Taş ve Erkman, 2020, s. 96). Bu gelişmeler ve göçler bazı canlı türlerinin yok olmasına bazılarının evrimleşmesine yol açmıştır. Yaşamlarına devam edebilenler (Proboscidea, Carnivora, Bovidae, Equidae, Giraffidae, Rhinocerotidae gibi) Anadolu'da Pikermiyen Kronofaunası olarak adlandırılmıştır (Akçay, 2014, s. 36; Kaya vd., 2016, s. 343). Sonuçta, Anadolu Yarımadası, Avrupa, Asya ve Afrika olmak üzere üç kıtadaki paleomemeli türlerinin

bir arada evrimleştiği bir yer haline gelmiştir (Yavuz ve Sevim Erol, 2017). Anadolu'nun köprü özelliği daha sonraki zamanlarda da devam etmiş, Anadolu'daki ilk yerleşim alanlarında ve Kalkolitik'teki insan faaliyetlerini etkilemiştir (Lazaridis, 2022, s. 939).

Fosil lokaliteleri bitkiden polene, omurgalılardan kabuklulara kadar çok çeşitli tür ve özellikte canlılara ev sahipliği yapabilmektedir. Bu çalışmada incelenen fosil lokalitesi memeli ve omurgalılara odaklandığından, bu tür fosillerin özellikleri kısaca açıklanmalıdır. Memelilerin fosilleşen kısımları kemikler, dişler, boynuz (keratinden oluşan kısım hariç), pençe (keratinden oluşan tırnağı kısım hariç) ve dışkı pelletleridir (koprolit). Bir memelinin iskeletinde 200'den fazla kemik bulunur ve diş sayısı 44'e kadar çıkabilir. Memeli fosilleri, buzullar içerisinde, göl, bataklık, akarsu ve kıyı ortamları çökellerinde, karstik çatlak dolgularında, traverten ve jipslerde, gayzeritlere ilişkin çökellerde, volkanik tüf ve küllerde bulunabilmektedir (Kaya vd., 2016, s. E1071710-2; Yavuz, 2019, s. 1). Fosiller, bu ortamlarda genellikle çamurtaşı, kiltası, kumtaşı, linyit, seyrek olarak da kireçtaşı ve evaporitlerde çökelmektedir. Anadolu'nun jeolojik ve paleontolojik açıdan evriminin açıklanmasında yaklaşık 34-23 milyon yıldan başlayarak tarihlenen zengin memeli fosil yatakları önemli rol oynamaktadır (Kaya vd., 2016, s. E1071710-2; Kaymakçı vd., 2001, s. 31; MTA, 2019, s. 2). Bu yataklardan biri de Çankırı şehir merkezinde yer alan Çorakyerler fosil lokalitesidir.

Çorakyerler lokalitesinin keşfi, 1969-1970 yıllarında kömür yatakları araştırma projesi kapsamında MTA ve Alman Linyit araştırmacıları projesine dayanmaktadır (Sickenberg, 1975). O dönemde yapılan kazılardan ele geçirilen fosillere ise yapılan tüm araştırmalara rağmen ulaşılamamıştır (Sevim Erol, 2023, s. OZ68). Yaklaşık 20 yıl sonra, 1997'de Türkiye Omurgalı Fosil Lokalitesi Projesi ile Ankara Üniversitesi ve Çankırı Müzesi ortaklığında bu alanda kazılar başlamıştır. Önce, bölgedeki inşaat faaliyetleri nedeniyle oluşan tahripleri önleme ve kurtarma kazıları yapılmıştır. 2001 yılında, Bakanlar Kurulu Kararı ile sistemli kazıya dönüştürülmüştür. Günümüzde ise bu statü Cumhurbaşkanlığı Kararnameli Kazı olarak isimlendirilmektedir. Kazı çalışmaları kısa süre içinde önemli sayıda buluntu ile sonuçlanmıştır. Dünya'da az sayıda olan veya kendine has özellikler barındırdığı tespit edilen türler ve bir hominoid (hominid) türü keşfedilmiştir.

Kazılar yaklaşık 36X24 metrelik bir alanda sert bir kazı sedimanında gerçekleştirilmektedir. Çorakyerler'de şimdiye kadar 4320 buluntu gün yüzüne çıkarılmıştır. Bunlar 40'ın üzerinde türe tekabül etmektedir (Sevim Erol, 2023, s.

OZ67-OZ77; Sevim Erol, Yavuz ve Tarhan 2021, s. 75-86). Bulgular üzerinde yapılan incelemelerle lokalite, Geç Valesiyen-Erken Turoliyen arası yani yaklaşık 9 milyon yıl eskiye (MN10-11) tarihlendirilmiştir (Kaya vd., 2016, s. E1071710-3; Sevim Erol 2023). En fazla Artiodactyla (çift toynaklılar) ve Perissodactyla (Tek toynaklılar) Takımı, sonra sıra ile Carnivora (Etçiller), Proboscidea (Hortumlular), Rodentia (Kemirgenler) ve Primat Takımlarına dair buluntular çıkarılmıştır (Tablo 1). Yeni bulunan fosiller, Çin'den Balkanlar'a kadar uzanan memeli yayılım alanları arasında bir bağ olup olmadığının belirlenmesi bakımından dünya bilim çevrelerinin ilgisini çekmiştir (Güleç vd., 2007; Kaya vd., 2016; Kostopoulos vd., 2020; Pehlevan, 2006; Tarhan vd, 2018; Tarhan, 2016).

Günümüzde çağdaşları arasında önemli bir referans lokalitesi olarak kabul edilen Çorakyerler, bilim dünyasında da dikkate değer bir yer edinmiştir. Faunadan elde edilen fosil buluntularının detaylı sistematik çalışmaları ise hâlâ devam etmektedir. Devam eden çalışmaların yanı sıra Çorakyerler'de yeni tanımlanan iki cins ve iki tür yer almaktadır. Yeni cinslere *Anadoluvius turkae* (Sevim Erol vd., 2023) ve *Gangraia anatolica* (Kostopoulos vd., 2021, s. 16) yeni türlere ise *Qurliqnoria chorakensis* (Kostopoulos vd., 2021; Sevim Erol, 2023) ve *Hystrix kayae* (Halaçlar vd., 2024, s. 560) isimleri verilmiştir. Bunlar Çorakyerler mevkiinde ortaya çıkarılan en önemli buluntulardandır.

Tablo 1. Çorakyerler Fauna Listesi (Sevim Erol, 2023, s. OZ74'den alındı).

Çorakyerler lokalitesi faunası		
<u>ARTIODACTYLA</u>	<u>PERISSODACTYLA</u>	<u>CARNIVORA</u>
Suidae <i>Hippopotamodon major</i>	Rhinocerotidae <i>Aecorhinus</i> sp. <i>Chilotherium kowalevskii</i> <i>Ceratotherium neumayri</i> <i>Dibolus</i> sp.	Mustelidae <i>Sivaoonyx</i> <i>Plesiogulo</i> <i>Paratacides maraghana</i>
Cervidae <i>Cervavitus</i> sp.	Equidae <i>Hipparion</i> sp. I <i>Hipparion</i> sp. II <i>Hipparion</i> sp. III	Ursidae <i>Indarctos atticus</i>
Giraffidae <i>Palaeotragus</i> cf. <i>quadricornis</i> <i>Palaeotragus rosenii</i> <i>Samotherium boissieri</i> <i>Boblinia attica</i>	Chalicotheriidae <i>Ancylotherium pentelicum</i>	Mephitidae <i>Promphitis</i> sp.
Bovidae <i>Trogoptax gaudryi?</i> <i>Prostephanos</i> sp. <i>Gazella</i> sp. <i>Oioceros rothi</i> <i>Protoryx</i> sp. <i>Plesiadax inundatus</i> <i>Qurliqnoria chorakensis</i> <i>Criotherium argaloides</i> <i>Hezhenia?</i> cf. <i>inundata</i> <i>Miotragocerus (Pikermicrus)</i> sp. <i>Mojioreas</i> cf. <i>woodwardi</i> <i>Gangraia anatolica</i>	Proboscidea Gomphotheriidae <i>Coelophodon pentelici</i> Amebelodontidae <i>Konobelodon</i>	Hyaenidae <i>Adracuta eximia</i> <i>Chasmaporthetes</i> sp. <i>Ictitherium</i> sp.
		Felidae <i>Macbairodus aphanistus</i>
		<u>PRIMATES</u> <i>Anadoluvius turkae</i>
		<u>RODENTIA</u> Hystriidae <i>Hystrix kayae</i>

Tüm buluntular içinde primat takımına dair olanlar, lokalitenin değerini daha fazla artırmıştır. Çorakyerler, Anadolu'da Miyosen Devrine tarihlendirilen Çandır (Ankara/Kalecik), Paşalar (Bursa/Mustafakemalpaşa) ve Sinap (Ankara/Kazan) alanları ile Türkiye'de hominin bulunan 4 yerden biri olmuştur. Primat takımı içerisinde yer alan Hominidea ailesine mensup dişi, erkek ve çocuk, dört farklı bireyin dişi, çene ve yüz parçalarını oluşturan fosiller dikkat çekicidir. Bu homininler, ilkin *Ouranopithecus turkae* olarak adlandırılmış, Doğu Akdeniz'den gelen homininlerin son örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bu yeni cinsin adı daha sonra *Anadoluvius turkae* olarak yeniden isimlendirilmiştir. *Anadoluvius turkae* hominin evriminin tarihini değiştiren ve homininlerin Afrika'dan ortaya çıktığı hipotezine aykırı bir hipotez ortaya koyan çok önemli bir buluntudur. Bu yeni bulgu, homininlerin Anadolu ve Akdeniz bölgesinde çeşitlendikten sonra Afrika'ya göç ettiğinin kanıtı niteliğindedir. *Anadoluvius turkae*'nin yanı sıra Çorakyerler kazısında ortaya çıkan diğer önemli buluntular da benzer lokalitelere referans teşkil etmektedir (Sevim Erol vd., 2023). Çorakyerler kazıları hâlen devam etmekte olup, her yıl yeni türlerin buluntuları ortaya çıkarılmaktadır (Sevim Erol, 2023).

Kısaca özetlenen bu bilgilerden anlaşıldığı kadarıyla kazı alanı, jeolojik, jeomorfolojik, paleoklimatolojik, biyocoğrafik, nüfus, yerleşme ve ekonomik faaliyetler konusunda geçmiş, bugün ve gelecek ile ilgili veri sağlama potansiyeli taşımaktadır. Bir arazi kullanım biçimi olarak, coğrafi analizinin yapılması ve paleontolojik araştırmalara coğrafya penceresinden bakılmasının sağlayabileceği avantajlar araştırmanın en önemli gerekçelerini oluşturmuştur.

1. LOKALİTEYİ ŞEKİLLENDİREN FİZİKİ COĞRAFYA ÖZELLİKLERİ

Araştırma alanı jeolojik olarak Çankırı-Çorum Havzası'na tabidir. Bu havza, Tethis kuşağı içinde olup kıtasal hareketlerin etkisi ve Alp orojenezi ile şekillenmiştir (Ketin, 1983, s. 2). Daha önce Tethis denizinin yer aldığı alan, Mezozoikten itibaren kara yüzeyine dönüşmeye başlamış, Tersiyerdeki şiddetli yükselme ve kıvrılma hareketleri ile kara yüzeyi genişlemiştir. Oligosen devrinde, kara, sığ deniz ve göl ortamları ortaya çıkmaya başlamıştır. Neojen'deki, Miyosen ve Pliyosen devirlerinde iç kesimlerdeki çukur alanlara yerleşen göllere ek olarak, yarı tropikal- tropikal iklim şartlarının hüküm sürmesi nedeniyle flora ve fauna çeşitlenmiş, gür ormanlar ve zengin bataklık ekosistemleri oluşmuştur.

1.1. Jeolojik ve Jeomorfolojik Özellikler

Miyosen'de Anadolu, tektonik hareketlerin etkisinde kaldığı için volkanizma, orojenez, faylanma, çökme ve yükselmeler olmuştur. Tektonik kökenli havza ve oluklar meydana gelmiş, buralara yerleşen sularla iç bölgelerdeki göller oluşmuştur. Göl ortamlarında çevredeki yüksek kesimlerden gelen malzemeler birikmiş, böylelikle Anadolu'nun Neojen sediman (tortul) arazileri oluşmuştur. Ankara-Çankırı-Sivas arasında kalan kapalı havzada, tuz, jips ve diğer halojen grupları ile alkali maddeler bakımından zengin çökeller meydana gelmiştir (Varol vd., 2002, s. 197). Anadolu Tektonik Birliği içinde yer alan Çankırı-Çorum havzası olarak isimlendirilen alan, kuzey batısında ofiyolitli melanj, güneyden Kırşehir masifi ile sınırlandırılmıştır. Havza, yaklaşık 11.000 km²'lik bir alan kaplamaktadır (Gürsoy vd., 2019, s. 49). Çankırı-Çorum havzası, Üst Kretase sonunda Kırşehir kıtası ile Sakarya kıtasının çarpışması sonucu bu iki kıta arasındaki suture zonu üzerinde oluşmuş bir çarpışma sonrası havzadır. Havzada kuzeybatı güneydoğu yönünde yoğunlaşan faylanmalar olduğu belirlenmiştir (Karadenizli vd., 2004, s. 182; Kaymakçı vd., 2003, s. 343; Kaymakçı, 2010, s. 83). Faylanmalardan anlaşıldığı kadarıyla havza, kuzeye doğru sürüklenmekte ve tektonik hareketler devam etmektedir.

Çankırı-Çorum havzası, kalın tortul depolanması ve tuz içeriği nedeniyle öncelikli olarak petrol arama amacıyla jeolojik, stratigrafik, sedimantolojik ve tektonik olarak 1940'lardan bu yana incelenmektedir (Ataol, 2020, s. 4; Atalay, 1994, s. 9; Gürsoy vd., 2019, s. 50). Havzanın temelinde ofiyolitlerin baskın olduğu bir seri bulunmaktadır. Bu seri üzerine Üst Kretase'den Orta Eosen'in sonuna kadar denizel çökelim, Üst Eosen-Pliyosen aralığında ise karasal formasyonların depolandığı büyük gölsel ortamlar oluşmuştur. Havza üzerine Kızılırmak ve kolları yerleşerek plato ve vadiler meydana getirmiştir. Sakarya, Kırşehir ve İzmir-Ankara-Yozgat suture kuşağının temel oluşturduğu havzanın stratigrafik birimleri ve zaman aralıkları üzerinde tam bir görüş birliği yoktur (Karadenizli, 2004, s. 15; Kaymakçı, 2003; Seyitoğlu vd., 2004). Havza kenarlarında çeşitli depolar oluşurken, orta bölümlerde kil, mil ve kireçtaşıdan oluşan malzemeler birikmiştir. Bunların yanı sıra kapalı havzalarda sıcak iklim şartlarında yer yer tuz ve jipsler, oksidasyonun olduğu alanlarda kırmızımsı kahverengi depolar oluşmuştur (Akçay, 2014; Erol, 1956; Karadenizli, 2004; Kaymakçı, 2000; Kaymakçı, 2010; MTA, 2016; Yakut, 2005). Havzanın konumu, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri için ilgili haritalar incelenebilir (Harita 2, 3 ve 4).

Anadolu'daki genel linyit ve Güneydoğu Anadolu'daki petrol yatakları Neojen devrinde özellikle de Miyosen dönemindeki gelişmelerle ortaya çıkmıştır (Atalay, 1994, s. 14; Yakut, 2005, s. 13). Anadolu'da Turoliyen sonunda yaşanan Akdeniz'in tamamen kurumasıyla karakterize edilen Messiniyen Tuzluluk Krizi sonucu kuraklık artışı yaşanmış, devam eden sıcaklık düşmesi jeolojik, jeomorfolojik ve ekolojik değişimlere yol açmıştır. Önce sıcaklığın yüksek olması arid (kurak) iklime, canlı popülasyonunda katastrofik bir azalmaya neden olmuştur (Gürsoy vd., 2019). Çok geniş ölçekte, Yunanistan-İran arasında kalan bölgede, açık ve kuru iklim şartları ortaya çıkınca, memeli taksonları etkilenmiştir. Bu şartlara adaptasyon süreci 5 milyon yıl kadar devam etmiştir. Miyosen boyunca çeşitli nedenlerle yaşanan deniz ilerleme ve gerilemeleri kara köprülerinin açılıp kapanmasına neden olmuş, bu durum da ekolojik özellikleri etkilemiştir. Örneğin, Geç Miyosen'in sonlarında yüksek evaporasyon sonrası Akdeniz'in su seviyesi 200 m düşmüştür. Böyle bir seviye oynaması sadece kıyıyı etkilememiş, Anadolu'nun iç kesimlerinde tüm jeomorfolojik süreçler açısından büyük değişimlere neden olmuştur. Bu koşullar altında, Anadolu'da yaşayan ve evrimleşen canlılar arasında hominidlerin de bulunduğu belirlenmiştir. Erken Vallesiyen'deki çeşitlilik artışına karşın, 9.6 milyon yıl önce Geç Vallesiyen memeli faunasında ani azalma başlamıştır. Azalmaya, Geç Vallesiyen krizi denmiş, kriz sonrası Anadolu'daki Miyosen fosil alanları oluşmuş ve bunlar Geç Miyosen ve Pliyosen başına doğru yaşlandırılmıştır (Gürsoy vd., 2019, s. 50; Kahraman, 2000, s. 175; Kaya vd., 2016, s. 343; Yakut, 2005, s. 95; Yılmaz, 2005, s. 147). Söz konusu olaylar, havzanın güncel fosil lokalitelerini, jeolojik ve jeomorfolojik özellikleri açıklamaktadır.

Çankırı-Çorum havzasının batı kanadında yer alan Çorakyerler, Acı Çayın açtığı vadinin Tatlı Çay ile birleştiği noktaya yakın yerde, vadi morfolojisine uygun şekilde yerleşmiştir. Ortalama 751-775 metre arasında, hafif eğimli ve vadi tabanına doğru düzleşen batı yamaçta yer almaktadır. Daha geniş çevrede, 1000 metre civarındaki, Kızılırmak ve kollarının derince yardığı Neojen yaşlı alçak platolar tarafından çevrelenmiştir (Gökmen, 2007; Türkan, 2020). Bölgede genel olarak yataylığı bozulmamış neojen tabakalarını şekillendiren etken güç akarsular, sürekli süreksiz yan dereler ve kurak-yarı kurak iklim şartlarının getirdiği şekillendirici güçlerdir. Mevsim yağışlarının sıklıkla damlacık, parmak ve yüzey erozyonu meydana getirdiği, kimi zaman derin yarıklar ortaya çıktığı da görülmektedir. Bölgede dolomit, jips ve tuzlu formasyonlar karstlaşmanın oluşmasını sağlamıştır.

Ataol (2002, s. 4)'da bu bölgedeki formasyonların en eskisi 100-66 milyon yıl arası ile tarihlenen Kavak Formasyonu olarak belirtilmiştir. Formasyon genelde bazalt ve andezit türünde volkanit, çakıl taşı ve kum taşı tabakalarından oluşmaktadır. Geri kalan formasyonlardaki tüm kayalar daha gevşek malzemeli sediman karakterdedir. Bölgede karasallaşma sonrası havza içerisinde ilk çökelen tabakalar günümüzden 34 ile 12 milyon yıl önce İncik Formasyonu'nu oluşturmuştur. Formasyonda çoğunlukla çakıl taşları, kum taşı ve çamur taşı içeren tabakalar bulunmaktadır. Orta Miyosen'de 16 ile 12 milyon yıl önce, Hançili Formasyonu, killi kireç taşı, marn, kum taşı ve kil taşı içeriği ile şekillenmiştir. Daha sonra gelen formasyon ise Çankırı'da jips içeren iki jeolojik formasyondan ilki olan Bayındır Formasyonu olup Geç Miyosen 'e tarihlendirilmiştir (Karadenizli vd., 2004, 182). Bu formasyon, jips ile birlikte çamur taşı ve kil taşı da içermektedir. Formasyonun içinde ayrıca Tuğlu Formasyonu olarak ayrı bir birim tanımlanmıştır (Kaymakçı, 2010, s. 80). İncik ve Hançili Formasyonlarının üzerini Bayındır örterken formasyon içerisindeki jipsler su alıp şişerek kıvrımlı bir yapı kazanmıştır. Formasyon, Çankırı şehrinin bir kısmının üzerinde kurulduğu, Çorakyerler'in de bulunduğu doğu ve kuzeydoğu kanadında yaygınlık göstermektedir (Ataol, 2020, s. 7; Karadenizli, 2004, s. 187). Bölge, en üstte pliyosen yaşlı Bozkır ve Pliyo-kuvaterner yaşlı Değim Formasyonları ile son şeklini almıştır (Gürsoy vd., 2019, s. 50; Karadenizli vd., 2004, s. 17-32; Kaymakçı, 2010, s. 81). Yukarıda açıklandığı üzere genel olarak Anadolu'nun etkilendiği Messinyen tuzluluk krizi ve Vallesiyen krizi Çorakyerlerin bulunduğu formasyonların şekillenmesinde rol oynamıştır.

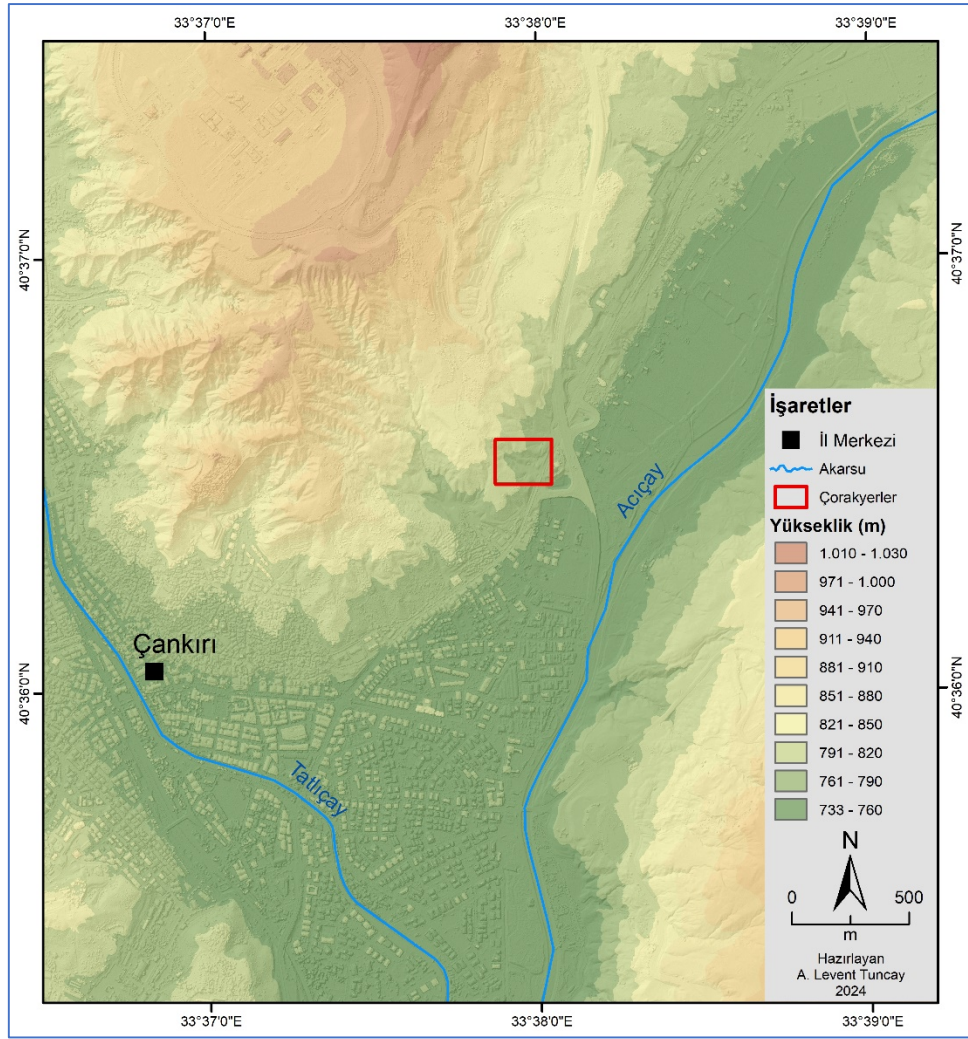
Bölge jeolojisi farklı dönemlerdeki sedimanların üst üste gelmesiyle oluşan aynı zamanda tektonik hareketlerden etkilenen kozmopolit bir yapıdadır. Bu durum daha önceki olayların izlerini silmekte ya da değiştirmekte, havza ortası birimler hakkında değerlendirmeler güçleşmektedir (Tüysüz ve Dellaloğlu, 1994, s. 74). Örneğin Tuğlu Formasyonu genel olarak Bayındır Formasyonu ile birlikte haritalanıyorken, kendine has özellikleri nedeniyle ilk kez Kaymakçı (2000) tarafından ayrı bir birim olarak tanımlanmıştır. Formasyon yoğun biçimde deforme olmuş sarımsı evaporit ve kırıntılar ile karakterize olmuştur. Tabanda kırmızımsı pembe nodüllü kireçtaşlarıyla başlayıp yukarı kesimlerde siltaşı, marn alterasyonu ve 6 metre kalınlığında pembemsi, beyazımsı kireç ara katkıları ile devam etmektedir. Bahsedilen bu seviye, omurgalı fosillerin daha yoğun bulunduğu bir seviyedir. Bu tabakada yukarı doğru bordo-kahverengi kum taşı, çamurtaşı ve siltaşları bulunmaktadır (Karadenizli, 2004, s. 27; Kaymakçı, 2000, s. 99-100; Şahin, 2005, s. 7; Yavuz, 2019, s. 1 6). Çorakyerler kazısı Tuğlu Formasyonu içinde gerçekleştirilmekte olup son yapılan

çalışmalara göre MN 11/12 (7-8 milyon yıl) olarak tarihlendirilmiştir (Kaya vd., 2016, s. 343; Sevim Erol ve Yiğit, 2010, s. 202-225;). Formasyonun, “Çankırı Havzası'nın kuzeybatı kenarındaki sıg, geçici göllerle karışan büyük bir alüvyal yelpaze-sel yatağının uzak kısmını temsil eden geniş bir çamur düzlüğü kompleksinin çökellerinden” meydana gelmiş olduğu düşünülmektedir (Güleç vd., 2007, s. 153; Karadenizli vd., 2003, s. 50). Çorakyerlerin bulunduğu bölge jeoloji haritalarında genel olarak Alt-Orta-Üst Miyosen olarak gösterilmektedir (Harita 4).

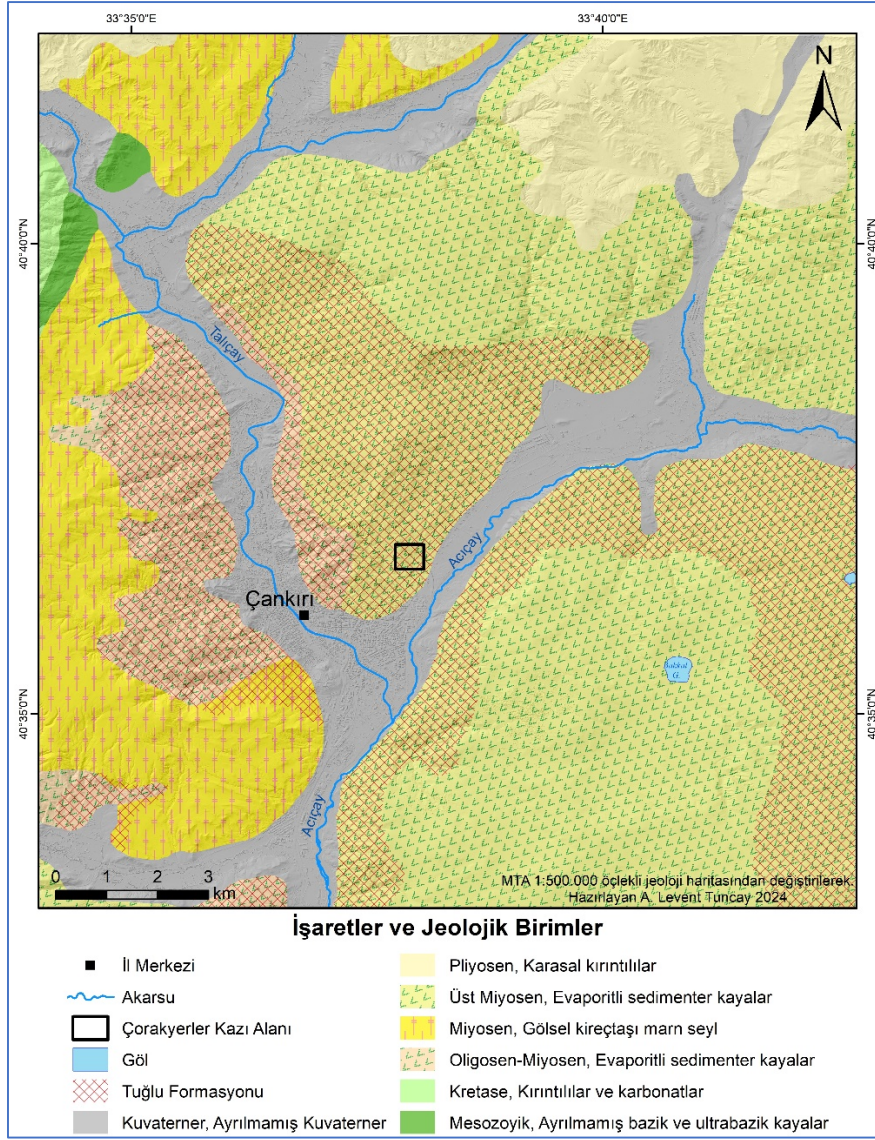
Çorakyerler, Acı Çay vadisinin Tatlı Çay ile birleşmeden önce daralma gösterdiği bir kesitte yer almaktadır. Vadi enine kesitinde bu daralmaya neden olacak aşınma zorluğu oluşturan bir formasyon değişikliği görünmemektedir (Harita 3). Ancak vadi yamaçlarının oluşması esnasında ya da daha sonra gerçekleşen kaymaların vadi asimetrisini bozmuş olma ihtimali vardır. Yamaçta kurak yarı-kurak bölge topografyasına has kırgıbayırları (badlands), yan derelerin açtığı vadiler ve daha üst kesimlerde aşınım düzlükleri dikkat çekmektedir. Daha yüksek kesimlerden gelen kolüvyal ve alüvyal oluşumlar vadi yamaçlarında birikinti yelpazesi oluşturmuştur. Kolay ufalanan, aynı zamanda litolojik özellikleri nedeniyle çözünen formasyonların şekillenmede etkisi büyüktür. Eğim şartları çok fazla olmadığından vadi tabanı alüvyal malzeme ile kaplanmıştır. Çamur akmaları dışında karstik erime çökmeleriyle oluşan şekiller de bölgede bulunmaktadır. Yamaç dengesinin sıklıkla şehirselleşme, yol ve bina yapımı nedeniyle bozulduğu, kimi zaman istinat duvarları ile kimi yerde de hafriyatla kütle hareketlerine müdahale edildiği de görülmektedir. Böyle durumlarda Tuğlu Formasyonu'nun kesiti görünür olmaktadır (Fotograf 1; Harita 3, Harita 4).

Fotograf 1. TOKİ Konutları İnşaat Alanı, (Kuzey batı yönüne doğru, 20.08.2024) Tuğlu Formasyonu (Kaynak: Nazan Karakaş Özür-2024).

Harita 3. Çorakyerler ve Çevresi Fiziki Haritası (Kaynak: HGM hava fotoğraflarından üretilmiştir).

Harita 4. Çorakyerler ve Çevresi Jeoloji Haritası (MTA 1:500.000 ölçekli jeoloji haritasından değiştirilerek, Tuğlu Formasyonu Güleç vd., 2007'den yaklaşık olarak eklenmiştir).

1.2. Klimatolojik, Hidrografik, Biyocoğrafik ve Pedolojik Özellikler

Çorakyerler fosil lokalitesi kurak ve yarı kurak iklim özellikleri göstermektedir. Bölge iklimini, genel küresel basınç merkezleri ve hava hareketleri dışında kuzeyinde uzanan Kuzey Anadolu Dağ Kuşağı önemli ölçüde etkilemektedir. Buna göre nemlilik ve yağış oranı azalmış karasal şartlar oluşmuştur. Bu şartların alandaki morfolojik birimlere göre değişim gösterdiği örneğin, kış aylarında şehrin kurulu olduğu vadiler boyunca sıcaklık terselmesi yaşandığı, don olaylarının görüldüğü bilinmektedir. Aynı vadiler dağ vadi meltemlerinin oluşmasında da etkili olmuştur. İl alanı içinde, özellikle yüksek kesimlerde daha nemli ve yağışlı bölgeler ile daha kurak alanlar iç içedir (Duman,2020, s. 22).

Bölgenin paleoklimatik koşullarının Miyosen’de daha nemli şartlara sahip olduğu daha önce belirtilmişti. Tropikal şartlar beraberinde ona uygun flora ve faunayı da getirmiştir. Fosil kayıtlarından elde edilen bilgiler hem ilgili zaman dilimine dair iklim koşullarını hem de daha sonraki değişimleri gösterebilmektedir (Bibi ve Güleç, 2010, s. 501). Çorakyerler’de bulunan “Miyosen oklu kirpisi” Erken ve Orta Miyosen’deki nemli ve ormanlı ortam şartlarını doğrulamaktadır (Halaçlar vd., 2024, s. 560). Ancak Geç Miyosen ile başlayan Messinyen ve Vallesiyen krizleri bölge ikliminin soğumaya ve kurak yarı kurak olmaya başladığını, yani aşağı yukarı bugünkü formuna eriştiğini göstermektedir (Meijers vd., 2016, s. 917; Yılmaz, 2005, s. 147). Bu açıklanan Paleoklimatik özellikler sayesinde, güncel tabakaların, fosillerin ve klimatolojik döngülerin açıklanması mümkündür.

Çorakyerler kazı alanında söz konusu kurak yarı kurak koşullar altında kazılar gerçekleştirilmektedir. Yaz aylarında sıcaklık ortalamalarının çok yükselmesi ve kuru hava şartlarının kayaçlarda kuruma, çatlama ve sertleşmeye neden olacağı, buna bağlı zorluklar ortaya çıkacağı bilinmektedir. Öte yandan yaz aylarında açık ve güneşli seyreden günler, kazıların yürütülmesine yağışlı günlere oranla daha olumlu katkı vermektedir. Kışın yaşanan soğuk hava koşulları, don olayı ve kar yağışı nedeniyle kazı gerçekleştirilememektedir. Tuğlu Formasyonu içindeki killer yağışlı günlerde ağırlaşarak kazı çalışmalarını olumsuz yönde etkilemektedir.

Bölgedeki su kaynaklarını akarsular, göller ve yeraltı suları olarak incelemek mümkündür. Çankırı ve çevresinin kurak ve yarı kurak iklimi, atmosferik koşullarla beslenen hidrografik kaynakları da etkilemiştir. Yağışların fazlalaştığı yüksek kesimlerden kaynağını alan akarsu ve yeraltı kaynakları ile başka havzalardan gelen akarsular temel hidrografik kaynaklardır. İklimin kontrolü altındaki akarsuların debileri, ilkbahar ve sonbahar aylarında artarken kış ve yaz aylarında azalma göstermektedir. Akarsu debileri kışın yağın kar ve ilkbahar yağışları ile taşkınlara neden olacak şekilde değişim gösterebilmektedir.

Bölge su kaynakları bakımından görece kurak olarak adlandırılmıştır. Yaz ayındaki sıcaklık artışı, kuraklık ve su ihtiyacı ile birleşince yeraltı ve yerüstü sularının debi ve rejimleri bu durumdan etkilenmektedir (Kale, 2021, s. 46). İlin en önemli akarsuyu, Sivas Kızılbaş’dan kaynaklanarak Kayseri’ye doğru yönelen ve bir yay çizip Çankırı topraklarından geçerek Karadeniz’e dökülen Kızılırmak nehridir. Kızılırmak’ın kolu olan Devrez Çayı ildeki ikinci önemli akarsudur. Aynı havzada bulunan Acı Çay ve Tatlı Çay, Çankırı şehir merkezinde birleşerek güneye doğru akarlar. Bu akarsular, güneyde Kızılıрмаğa karışan Terme Çayı’nın kollarıdır (İLÇDR,

2022, s. 15; Kale, 2021, s. 48). Akarsularla ilgili çok yıllık analizlerde, taşkın olaylarının büyük çapta gerçekleştiği periyotlar belirlenmiştir. Buna göre vadi yamacında ve tabana yakın bir seviyede bulunan kazı alanının bu taşkınlardan etkilenme ihtimali bulunmaktadır (Duman ve İrcan, 2022). Özellikle son yıllarda görülen ani hava durumu değişiklikleri ve yağış şartları, şehir içinde kısa süreli sellere yol açarak, ilerde oluşabilecek büyük olayları haber vermektedir.

Genellikle yüzeyden sızan suların çeşitli şekillerde depolanmasıyla oluşan yeraltı suları, tıpkı yer yüzeyinde olduğu gibi yer altında tabakalar arasında durgun kalabilir, akışa geçebilir, geçtiği tabakaları eriterek ya da çözerek bünyesine katabilir. Tüm bu faaliyetler yer altında boşluklar oluşmasına ve çökmelere neden olmaktadır. Bazı suyla doymuş tabakalar, eğimli yüzeylerde kütle hareketleri oluşturabilmektedir. Bu durum jeolojik açıdan fosil alanları özelinde değerlendirildiğinde, kayma, çökme veya su alarak bozulma gibi risklerle karşılaşılmasını mümkün kılmaktadır. Bölgedeki yeraltı suyu depoları genellikle alüvyon tabakalar arasında, Tatlı Çay, Acı Çay ve Eldivan Çayı boyunca uzanan vadi tabanlarındadır. Kalınlığı 10-35 metre kadar olan killi kumlu ve çakıllı alüvyon formasyonu yeraltı suyunu depolama bakımından zengindir. Bölgenin yüksek kesimlerindeki volkaniklerden de küçük çaplı yeraltı su kaynakları oluşmaktadır. Özellikle ofiyolitler ve Oligo-Miyosen yaşlı kırmızı renkli formasyonlar yeterli yeraltı suyu bulundurmamaktadır. Çorakyerler ve çevresinde yazın kuruyan yan dereler ve Acı Çay ana yerüstü su kaynaklarıdır. Bu lokalitedeki jeolojik tabakaları bulunduğu yeraltı suyu bakımından zengin değildir. Yakınlardaki Acı Çay vadi tabanının yeraltı suyu potansiyeli vardır (İLÇDR, 2022, s. 15-19; Kale, 2021, s. 49).

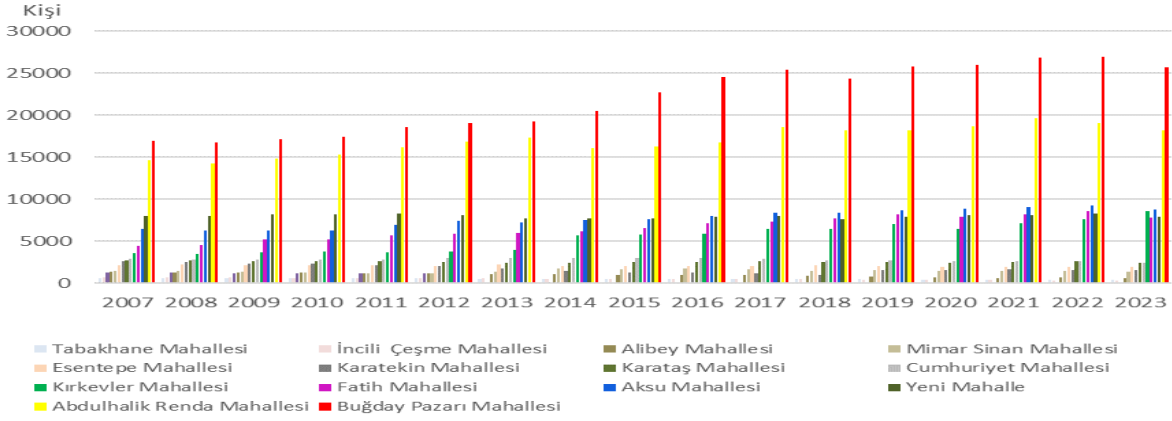
Genel olarak Çankırı ilinin güncel bitki örtüsü çeşitlilik göstermektedir. İl alanında farklı iklim ve toprak yapısının olması bunda etkili olmuştur (İLÇDR, 2022, s. 49). Buradan anlaşıldığı kadarıyla geçiş zonu üzerinde bulunan il alanı hem nemli yağışlı Karadeniz iklimi hem de sıcak kurak karasal iklime uyum sağlayacak flora ve faunaya ev sahipliği yapmaktadır. Ayrıca jipsli ve tuzlu bölgelere has endemik türler bulunmaktadır (Şahin ve Ataol, 2018). İl alanındaki flora ve faunanın zenginliği nedeniyle Milli Park ve koruma alanları ilan edilen yerler bulunmaktadır. Ilgaz Dağı, 1976'da milli park olarak ilan edilmişken, Kadınçayırı Tabiat Parkı ve Ilgaz-Yıldıztepe, Hazım Dağlı Tabiat Parkı, Kenbağ Tabiat Parkı ve tabiat anıtları bulunmaktadır. Çankırı'da iki adet doğal sit alanı bulunmaktadır. Bunlardan ilki Çorakyerler Fosil Lokalitesi'dir. İkincisi Orta İlçesi'nde Gelincik Kayası Peri Bacaları olarak geçmektedir (İLÇDR, 2022).

Bir kazı alanının flora ve fauna ile ilişkisi burada yapılan kazı faaliyetleri üzerinden değerlendirilebilir. Örneğin ormanlık bir alanda, bir yandan tabakalara ulaşmak güçleşir, diğer yandan daha fazla bitki zarar görür. Çorakyerler çevresinde yıllık yağış miktarı ortama 400 mm civarında olduğundan daha ziyade bozkır bitkileri olup bunlara tuzlu ve jipsli arazilerde bulunan türler de eklenebilir (Ataol, 2006; Ataol, 2020, s. 78; İLÇDR, 2022, s. 49; Şahin ve Ataol, 2018; Vural ve Şahin, 2013). Bu durum kazı faaliyetleri sırasında bitki örtüsünün olumsuz etkilerini azaltmaktadır. Ancak bölgede endemik ve relik türlerin bulunma olasılığı olduğundan, çalışmaların buna göre yürütülmesi gereklidir.

Çankırı il sınırları içindeki toprak çeşitliliğini etkileyen unsurlar litolojik yapı, jeoloji, iklim ve bitki örtüsüdür. Bölgede oluşan toprak gruplarına bakıldığında, kahverengi toprakların yaygınlığı dikkat çekmektedir. Bu topraklar zonal özellikte olup yıllık yağış miktarının 400 mm olduğu yerlerde oluşurlar. Toprakların üst kısımları grimsi kahverengi olup, erozyon nedeni ile toprak katlarında yüksek miktarda kalsiyum birikmektedir. Daha ziyade kısa ya da orta boylu otlar ve çalılardan oluşan step ve antropojen step alanlarında görülmektedir. Aynı zamanda tuzlu jipsli arazide oluşan halomorfik topraklar ve karstik oluşumların tabanlarındaki hidromorfik topraklar da böyle şekillenmiştir. Akarsu vadilerinin tabanlarında tarım için verimli alüvyal topraklara ve vadileri çevreleyen eğim kırıklıklarının olduğu yerlerde kolüvyal topraklara rastlamak mümkündür (Ataol, 2020, s. 74-75; İLÇDR, 2022, s. 111).

Toprak türleri, özellikle üzerinde yetişen bitki örtüsü ve tarımsal faaliyetler bakımından önemlidir. Genel olarak yaygın olan kahverengi toprakların humus tabakasının zayıflığı nedeniyle tarımsal değeri düşüktür. Bu toprakların yayıldığı alanlar arazi kullanım haritasında step/bozkır alanı olarak görülmektedir (Harita 5). Verimli tarım topraklarının bulunduğu alanların kullanımı birçok açıdan zorluklar içermektedir. Örneğin Adapazarı ovası, Çukurova gibi hem sanayi hem tarımın birbiriyle kritik bir mücadele verdiği yerlerde iki faaliyet de birbirini geriletme hatta yok etme çabasıdadır. Kazı alanının bulunduğu yerdeki toprağın niteliği bu açıdan değerlendirilmiştir. Verimli tarım alanında kazı olması ekonomik olarak itirazlara neden olabilir. Buna karşın, kullanılmayan çorak ya da kıraç bir arazi sadece kazı amaçlı bir kullanım için daha uygundur. Çorakyerler'de tuzlu-jipsli formasyonlar nedeniyle kazı alanı yakın çevresindeki bazı yerlerin ekonomik olarak kullanılmadığı görülmüştür (Harita 5).

Artan, şeklinde üç eğilim tespit edilmiştir (Karakaş Özür, 2020, s. 186). Genel olarak şehrin nüfusu yavaş tempoda gelişirken, bazı mahallelerin nüfus gelişimi oldukça hızlıdır. Nüfusu hızlı artan mahalleler, Acı ve Tatlı Çay vadileri boyunca uzanmaktadır. Buğdaypazarı, Abdülhalik Renda, Yeni, Aksu ve Fatih şehrin en hızlı büyüyen mahalleleridir. Çankırı şehri mahallelerinin nüfus gelişim durumları grafikten incelenebilir (Tablo 2; Grafik 1).

Grafik 1. Çankırı Şehri Mahallelere Göre Nüfus Gelişimi (2007-2023, TÜİK verileri kullanıldı)

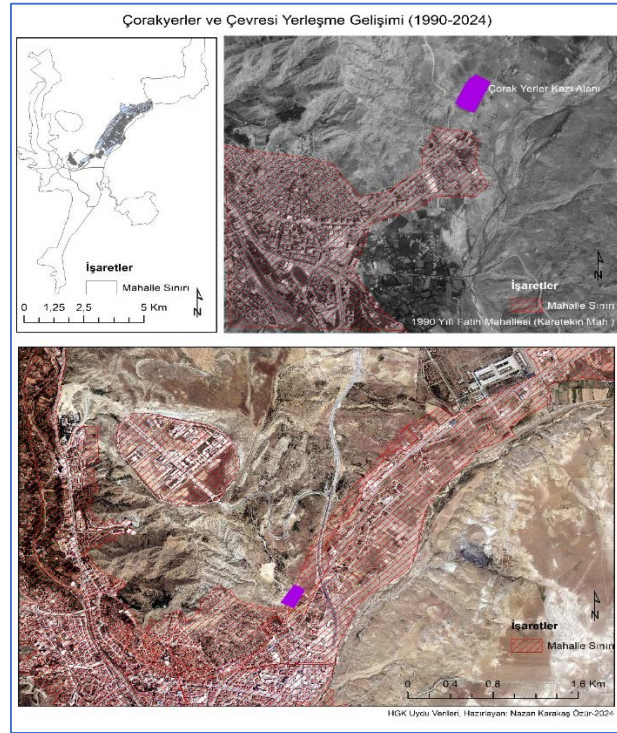
Tablo 2. Çankırı Şehri Mahallelere Göre Nüfus Gelişimi (2007-2023, TÜİK verileri kullanıldı)

MAHALLE	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022	2023
Tabakhane	632	616	630	623	599	604	523	513	512	489	514	504	461	444	423	413	399
İncili Çeşme	726	682	660	600	580	618	586	544	537	506	480	466	420	398	357	352	317
Alibey	1381	1284	1235	1223	1172	1148	1053	1069	977	959	934	837	756	722	640	658	556
MimarSinan	1434	1440	1340	1239	1175	1129	1330	1708	1643	1715	1682	1507	1549	1479	1426	1493	1396
Esentepe	2124	2219	2107	2088	2100	2078	2233	2064	2001	2028	2034	2090	2023	1988	1972	1943	1939
Karatekin	2648	2545	2364	2354	2165	2035	1757	1438	1312	1241	1182	1026	1510	1548	1618	1591	1522
Karataş	2757	2685	2607	2572	2566	2544	2447	2441	2563	2557	2589	2495	2511	2444	2509	2591	2422
Cumhuriyet	2873	2830	2824	2825	2852	2962	3021	3040	2976	3038	2938	2743	2750	2637	2661	2646	2432
Kırkevler	3575	3523	3688	3726	3702	3723	3927	5668	5785	5848	6436	6462	7037	6463	7123	7618	8597
Fatih	4449	4575	5191	5204	5697	5907	6007	6203	6510	7158	7335	7741	8149	7881	8222	8535	7828
Aksu	6488	6296	6304	6299	6926	7377	7219	7503	7590	8031	8362	8362	8694	8838	9016	9209	8794
Yeni	7980	7987	8157	8160	8240	8128	7742	7694	7687	7918	7994	7567	7862	8096	8123	8279	7868
A.HalikRenda	14627	14202	14855	15269	16140	16857	17318	16073	16296	16699	18532	18189	18234	18664	19665	19087	18233
Buğday Pazarı	16902	16704	17125	17449	18559	19082	19279	20532	22702	24553	25357	24342	25792	25987	26809	26968	25715

Çankırı şehri mahalleleri arasında nüfusun miktarı ve artışı ciddi bir dengesizlik göstermektedir. Bu nedenle bazı mahalleler daha hızlı nüfuslanmakta bazıları ise ya yerinde saymakta ya da gerilemektedir. Yerleşmenin morfolojisine bakıldığından iki eksen boyunca uzanan Y harfine benzer bir şekil ile karşılaşılmaktadır. Bu eksenlerden biri Tatlı Çay vadisindeki Kırkevler ve Aksu mahalleleri, diğerinde ise Fatih mahallesi bulunur. Her iki eksenin birleştiği yerde Buğdaypazarı ve Abdülhalik Renda mahalleleri konumlanmıştır. Adı geçen beş mahalle nüfusları en çok artan ve yerleşim alanı en hızlı yayılan mahallelerdir. Aksu ve Kırkevler mahalleleri Ankara'dan Karadeniz sahiline inen en kısa şehirlerarası yol üzerindedir. Bu durum

söz konusu mahalleleri tercih edilir kılmıştır. A. Halik Renda ve Buğdaypazarı ise aynı şekilde şehir merkezi ile Ankara yolu aksında uzanmaktadır.

Çankırı'nın hızlı gelişen mahalleleri içinde Fatih Mahallesi'nin devamında sadece Yapraklı ilçesi bulunduğu bir nevi çıkmaz sokak durumundadır. Bu nedenle önceleri diğer mahalleler kadar tercih görmemiş ve gelişmemiştir (Grafik 1; Tablo 2). Ancak son yıllardaki bazı gelişmeler Fatih Mahallesi'nin nüfus artışını hızlandırmıştır. 2014'te Karatekin Üniversitesi Uluyazı Kampüsüne taşınması, 2016 yılında Çankırı TOB Fen Lisesi'nin taşınması, 2017'de özel okul açılması, bunlara bağlı olarak Karatekin Üniversitesi ile diğer okulların öğrencileri için hem devlet hem de özel sektör yurtlarının yapılması ve çevre yolu ile üniversite yolunun buradan geçmesi mahallenin nüfus durumunu etkilemiştir. Zaman içinde mahalle sınırlarındaki genişleme ve çeşitli konut alanlarının açılması bu genişlemeyi göstermektedir. 1990 yılına ait hava fotoğrafı görüntüsü ile güncel durum karşılaştırılınca, son 30 yılda önemli bir gelişim kat edildiği belirlenmiştir (Harita 6).

Harita 6. Fatih Mahallesi Yerleşim Alanlarının Gelişimi ve Çorakyerler Lokalitaesi (1990-2024). (Kaynak: HGM hava fotoğrafı, Google Earth Pro uydu görüntüsü, Çankırı Belediyesi İmar Haritası).

Bir mekânda herhangi bir insan eyleminin gerçekleşmesi, o mekânda yerleşme faaliyetinin de başlaması anlamına gelmektedir. Yerleşme faaliyeti denilince ilk akla konut gelse de bu faaliyetin çeşitlendiği bilinmektedir. Örneğin, Antarktika kıtasında araştırma amaçlı binlerce kişinin yaşadığı istasyonlar bulunmaktadır. Yüksek

dağların zirvelerine yakın yerlerde madenlerde çalışanların yerleşmeleri, deniz ve okyanuslardaki petrol çıkarılan sahalarda kurulan petrol platformları da birer yerleşim alanıdır. Bu bağlamda kazı alanları geçici ya da kalıcı tarzda yerleşmeler olarak tanımlanabilmekte, yerleşme, nüfus ve ekonomik faaliyet coğrafyası bakımından incelenmektedir. Çorakyerler, Çankırı şehrinin Fatih Mahallesi sınırlarındadır. Lokalite Harita Genel Müdürlüğü (HGM) tarafından üretilen 1/25.000 topoğrafya haritasında Çorakyerler olarak geçtiği için kazı alanı da buna göre isimlendirilmiştir. Bir konteyner ve tuvaletten oluşan iki tesise sahiptir. Burada yıldan yıla değişen kişi sayısı ile ortalama bir ay boyunca, sadece gündüzleri konaklama sağlanmaktadır. Bölgede bu amaçla kullanılan tek yerleşim alanı Çorakyerler'dir. Kazı alanına komşu konut, iş ve diğer kullanım alanları bulunmaktadır. Alan, kazı çalışması dışında başka bir kullanıma sahip değildir.

Fotoğraf 2. Çorakyerler Kazı Yerleşmesi (Kaynak: Ayla Sevim Erol, 2024, Çorakyerler kazı arşivi).

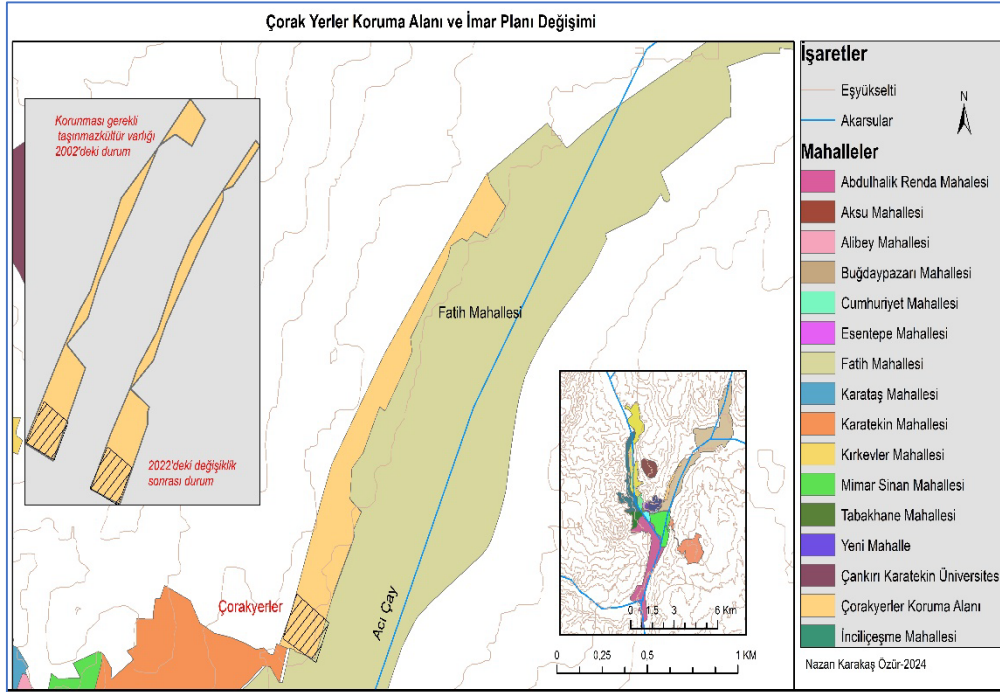
Lokaliteyi çevreleyen mahallenin gelişimi hızlandıkça çeşitli etkileşimler ortaya çıkmıştır. Örneğin, 1996'da kazı alanını ikiye ayıran yolun doğusunda yer alan yere, yurt binası yapılması bu müdahalelerin en önemlisi olmuştur. Binanın temeli kazılırken birçok fosil çıkmış ve fosiller iş makineleri ile tahrip edilmiştir. Bu kayıptan sonra, Ankara Üniversitesi ve İl Müze Müdürlüğü ortaklığı ile kurtarma kazıları başlatılmıştır. Alan, 2002 yılında Birinci Dereceden Doğal Sit alanı ilan edilerek koruma altına alınmıştır. Koruma altına alanın bölge, şehirselleşme ile çatışması devam etmektedir. 2023 yılının son aylarında TOKİ bu bölgede 712 konutluk bir proje başlatmıştır. Bu proje nedeniyle, koruma altına alınmış bölgenin bir kısmı TOKİ'ye

tahsis edilmiştir (Harita 7). TOKİ inşaatı, Tuğlu Formasyonu uzantısı ve karayolu paralelinde, yol boyunca potansiyel fosil alanları üzerinde yapılmaktadır.

Buluntuların yoğunlaştığı ve fosil potansiyeli çok yüksek sahalarda başka amaçlar için ayrılması çok temel bir tartışmayı da beraberinde getirmektedir. Bu tartışma, kazı alanı-tarla, kazı alanı-fabrika, kazı alanı-yol gibi farklı kullanım alanlarının çıkar çatışması şeklinde ifade edilebilir. Çankırı'daki durum kazı alanı-konut ikileminde konut lehine dönmüş görünmektedir (Fotograf 2; Harita 7).

Fotoğraf 3. Çankırı Yapraklı Yolu TOKİ İnşaat Alanı (Sol), TOKİ İnşaat Hafriyatı (Sağ) (Kuzeye doğru, 20.08.2024) (Kaynak: Nazan Karakaş Özür-2024)

Harita 7. Çorakyerler İmar Değişimi (Kaynak: Çankırı Belediyesi, Çankırı İl Kadastro Müdürlüğü, HGM Dem Verisi)

2.2. Ekonomik Faaliyetler ve Ulaşım Özellikleri

İnsanın mekândaki en önemli etkinliği yerleşme ve ekonomik faaliyetlerdir. Çankırı şehir ve yakın çevresinde gerçekleştirilen ekonomik faaliyetler tarım, hayvancılık, sanayi ve hizmet sektörlerine dair alanlara dağılmıştır. Şehrin plato düzlükleri kuru tarım faaliyetlerine sahne olurken, vadilerin tabanlarındaki alüvyon ovalarda sulu tarım gerçekleşmektedir. Küçük ve orta ölçekli üretim faaliyetleri il içine, bölgesel ve az sayıda ihraca yönelik gerçekleşmektedir. Hizmet sektörü daha çok devlete bağlı kuruluşların faaliyetlerinden oluşmakta olup şehirdeki en yaygın ekonomik faaliyet alanıdır (Gökmen, 2020, s. 174). İl alanının önemli bir kısmı %32' lik bir oranla tarımsal faaliyetlere ayrılmıştır. Orman alanları %26' lık dilim ile ikinci sırayı alırken %23 ile tarım dışı kullanım alanlar ve yerleşim alanları gelmektedir. İl tarım alanlarının önemli bir kısmı su kaynaklarının yetersizliği ve kurak-yarı kurak iklim nedeniyle kuru tarıma ayrılmıştır. Çayır ve meralar %19'luk bir yer kaplamaktadır. Özellikle ekilmeyen sahalarda jipsli ve tuzlu toprakların bulunması tarımsal kullanımı sınırlayan önemli bir faktör olmuştur.

Sanayinin sektörel dağılımında %22,34 ile gıda ürünleri ilk sırada gelmektedir. İkinci olarak %10,15 ile diğer madencilik ve taş ocakçılığı, üçüncü sırada %9,64 ile metalik olmayan mineral ürünler sektörlerinin yer aldığı görülmektedir (Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 2019, s. 2). İl genelinde gerçekleşen çeşitli ekonomik faaliyet alanları arasında önemli bir yerüstü zenginlik kaynağı olan orman işletmeleri yer almaktadır. Özellikle ilin kuzey kesimdeki Kuzey Anadolu dağ kuşağından verimli orman işletmeciliği yapılmaktadır (İLÇDR, 2022, s. 91). İlin önemli madenleri bentonit, diatomit, manyezit, mermer, perlit, kil, tuz, talk, dolomit ve çimento hammaddeleridir. Bu madenler içinde tuz önemli yere sahiptir ve özel sektör tarafından işletilen iki tuz madeni faaliyettedir. Bu madenler rezerv, üretim ve kaya tuzu niteliği bakımından ülke çapında önem taşımaktadır. İl metalik madenler bakımından zengin değildir. İlde jeotermal kaynaklar Çavundur, Atkaracalar, Köşehamam ve Karakoçuş'ta olmak üzere 4 ayrı sahada faaliyet gösteren işletmeler tarafından kullanıma sunulmuştur (MTA, t.y. s. 1).

Yapılan araştırmalar sonucunda, Çankırı ilinin ekonomik potansiyel bakımından çok ileri düzeyde olmadığı, geçim kaynağı olarak idari pozisyonundan kaynaklanan hizmet sektörünün yoğunlaştığı belirlenmiştir. Tarım ve hayvancılık çoğu yerde geçimlik ve dar alanlı gerçekleşmekte, sanayi, turizm ve ulaşım büyük bir gelir getirmemektedir. Sanayi bakımından orta düzeyde faaliyetler yürütülmekte

ancak kalkınma destekleri ve Ankara'ya yakınlık nedeniyle potansiyel taşımaktadır. Ekonomik durumun bu kırılgan yapısı il dışına göçlere neden olmaktadır.

İlin genel durumu çerçevesinde belirlenen ekonomik özellikler, Çorakyerler özelinde de değerlendirilmiştir. Kazı faaliyetlerinin ekonomik değeri, üzerinde durulması gereken bir konudur. Çorakyerlerin bir arazi kullanım türü olarak ekonomik değeri nedir sorusunu cevaplamak oldukça güçtür. 2018'de İrlanda'da, "Kazı: Arkeolojinin toplum ve ekonomi açısından değeri" temasıyla yapılan bir konferansta konu çeşitli boyutlarıyla tartışılmıştır. Buradan anlaşıldığı kadarıyla, ekonomik değer belirlemenin güçlüğü ve kültürel miras konusu öne çıkmıştır (The Heritage Council, 2018). Modern Dünya'da kazı faaliyeti madencilik açısından bakıldığında yüksek gelir anlamına gelmektedir. Ama arkeolojik ve paleontolojik kazılarla bir alanın koruma altına alınması, beraberinde ekonomik, sosyal ve kültürel birçok çelişkiyi de getirmektedir. Bu durumda o alanın kazanç getirici bir değeri var mıdır yoksa tam tersi ekonomik değer boşa mı harcanmaktadır tartışması sürüp gitmektedir.

Brodie'de (2010) ekonomik değer ve kültürel değer aynı şekilde ölçülüp ölçülemeyeceğini tartışılmıştır. Buna göre kazının ekonomik değeri, devletlerin ve kamunun ödeme istekliliği ile bağlantılı bulunmuştur. Başka bilimsel çalışmaların, örneğin fizik, kimya, biyoloji araştırmalarının finansmanında, bu alanların mühendislik ve teknoloji üretme becerileri ödeme istekliliğini artırmaktadır. Buna karşın, paleontolojik ve arkeolojik kazıların ekonomisi, kültürel miras, değerler ve etik ile ilgili olarak ortaya çıkmakta, çoğu zaman doğrudan toplum bireylerinin gündelik hayatına yansımamaktadır. Buluntuların ekonomik değeri -eğer talan edilip el altından satılmıyorsa- genellikle ölçülememektedir. Devletlerin kültürel mülkiyet hukuku ile bir değerlendirme yapmaları ve finansman önceliği sağlamaları sorununu çözebilecektir. Mesele son yılların gündemdeki *sosyal sermaye kavramı* açısından ele alındığında, eğitim, turizm, medya gibi alanlar kullanılarak toplum bilincinin artırılması, ilgili düzenlemelerin gerçekleşmesine destek olacaktır (Brodie, 2010, s. 263-267). Çorakyerler kazı alanının temel gereksinimlerinin güçlkle karşılandığı ve verilen bütçelerin tanıtım için yeterli olmadığı düşünülürse, ekonomik artı değer ortaya çıkmasının kısa vadedeki güçlüğü anlaşılacaktır. Bu alanın, ihtiyaçlarını karşılamak ve ekonomik değer üretir hale gelebilmek için sonuçları ve getirisi uzun vadede ortaya çıkacak büyük bir yatırım fonuna ihtiyaç vardır.

Ekonomik değeri doğrudan etkileyen bir diğer konu ulaşım faaliyetleridir. Yerleşme, üretim ve hizmet gibi alanların tümü ulaşım ile birbirine bağlanmaktadır. Coğrafi analiz çalışmaları için bölgenin ulaşım özelliklerinin ortaya konulması bu nedenle önem taşımaktadır. Çankırı ili ve özellikle il merkezi olan Çankırı şehrinin ulaşım özellikleri, karayolu, havayolu, demiryolu ve deniz yolu varlığı bakımından incelenmiştir. Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde bulunan Çankırı ili, ülkenin tüm şehirleri ile doğrudan bağlantılı olan başkent Ankara ile komşudur. Bu komşuluk ülke içi ve dışına doğrudan veya kolay erişim imkânı vermektedir. İl ulaşımının büyük bölümü karayolu aracılığıyla sağlanmaktadır. İl topraklarındaki en önemli transit yol kuzey kesimden geçen İstanbul-Samsun ve Doğu Karadeniz kıyı kuşağını bağlayan E-80 yoludur. İl arazisini doğu-batı yönünde kesen bu yol, Türkiye'nin en önemli karayolu ve taşımacılık hatlarından biridir. Ankara'yı Karadeniz kıyısına İnebolu ve Sinop'a bağlayan kuzey güney doğrultulu ikinci yol D 765 şehir merkezinden geçmektedir. Bu yol sayesinde hem Karadeniz kıyı kesimi hem de Orta Anadolu şehirleri ile bağlantı kurulabilmektedir.

Çankırı'da demiryolu 1931'de faaliyete geçmiştir. Bu yol, Ankara Zonguldak arası yük ve yolcu taşımacılığı yapmak üzere inşa edilmiş olup, Çankırı, güzergahta bir istasyon konumundadır. Böylelikle Batı Karadeniz ve Ankara arası yük ve yolcu için karayolu dışında bir alternatife sahiptir. Demiryolu hattı bir süre önce yolcu ulaşımına kapatılmış, yük taşımacılığı ise belirli zamanlarla sınırlandırılmıştır. Ancak Çankırı Tuz Ekspresi Mayıs 2024 itibariyle Ankara-Çankırı arasında gününbirlik olarak faaliyete geçirilmiştir (Çankırı Valiliği, 2024). Bir diğer turistik tren projesi Karaelmas Ekspresi olup o da Nisan 2024 tarihi itibariyle hizmete başlamıştır (TC Devlet Demir Yolları, 2024). Her iki tur da Çankırı'daki tarihi ve doğal güzellikleri göstermeyi hedeflemektedir. Böylelikle, demiryolu üzerinden Türkiye'nin ikinci büyük nüfusuna sahip komşu il Ankara ile Çankırı arasında etkileşim artırılmıştır.

Çankırı'nın Esenboğa hava alanına karayolu ile 113 kilometre mesafededir. Bu mesafe karayolu ile yaklaşık 1,5 saatte alınabilmektedir. Kastamonu'da bulunan diğer havaalanına uzaklık 103 km olup ulaşım yaklaşık 1 saat 18 dakikada gerçekleşmektedir. Böylelikle Çankırı biri güneyde diğeri kuzeyde iki farklı havayolu ulaşım seçeneğine sahiptir. Çankırı şehrinin havayoluyla ülke içi ve ülke dışı bağlantı imkânı, hava limanı bulunmayan pek çok şehre göre daha kolaydır. Çankırı'nın en yakın liman olan İnebolu sahiline mesafesi 191 kilometre olup, 2 saat 41 dakikada sürmektedir (Harita 8).

Kazı alanının doğu sınırından Çankırı-Yapraklı bağlantısını oluşturan, Karatekin Üniversitesi Uluyazı kampüsüne giden yol ile kuzey sınırından henüz tamamlanmamış olan çevre yolu geçmektedir. Çankırı'nın diğer yerlerle bağlantısını sağlayan D 765 yolu, hem transit geçiş hem de şehir içi yolu olarak kullanılmakta ve Çorakyerler'e yürüyüş mesafesinde bulunmaktadır. Yapım aşamasındaki çevre yolu, şehrin doğu çeperindeki Tatlı Çay vadisinin doğu yakasından, Çorakyerler fosil lokalitesinin de bulunduğu koruma alanını ortadan keserek ve ÇAKÜ kampüs yolu ile birleşerek şehri kuzeyden çevrelemektedir. Daha sonra süt fabrikası mevkiinden şehrin kuzey çıkışı ile birleşmektedir. Buna göre çevre yolunun fosil lokalitesinin yakından geçiyor olmasının hem olumlu hem de olumsuz sonuçları doğabilecektir. Sonuçların olumlu mu yoksa olumsuz mu yöne doğru gideceği ise politika yapıcılar ve yerel yönetimin tutumuna bağlıdır. Genellikle çevre yolu beraberinde yapılaşmayı getirmekte ve yol boyunca imara açılan araziler, hızla konut ve iş sahalarına dönüşmektedir. Çankırı çevre yolunun güzergâhında da kısa sürede bu durumun oluşması beklenmektedir. Özellikle çevre yolu aksındaki mahalle nüfuslarının yıldan yıla artıyor olması bu gelişmeyi destekleyecek bir faktördür. Bu durumda Çorakyerler alanı gittikçe daralan bir yerleşme ilerlemesi çemberi içine girmiş görünmektedir (Harita 8).

alanının modern ve şehirselleştirilmiş koşullarda aydınlatma ve kullanım için elektrik tesisatının yapılması gereklidir (Fotoğraf 4).

Fotoğraf 4. Çorak Yerler Kazı Yerleşmesi Üst Yapı (Kaynak: Ayla Sevim Erol, 2024, Çorakyerler kazı arşivi).

Çorakyerler'in konumu diğer ihtiyaçlara erişim ve ulaşım konusunda önemli avantajlara sahiptir. Telefon, internet, hastane ve itfaiye gibi acil durum ihtiyaçlarından gıda ve giyime kadar tüm gereksinimlere erişim kolaylığı bulunmaktadır. Kazı alanlarında bu tür ve benzer gereksinimlere kolay erişim, araştırmacıların kazıya yoğunlaşarak çalışmalarını hızlı yürütmelerini sağlayacaktır. Dünyada benzer kazı alanlarının çok azının şehir içinde olması, genellikle dağlık alanlarda bulunmaları, vahşi yaşam ile yüz yüze kalma, fazla yükseklik, fazla eğim, ulaşım güçlüğü ve günlük ihtiyaçlara erişim problemleri gibi zorluklar yaşanmasına neden olmaktadır. Örneğin, buluntular bakımından Çorakyerler ile benzer özellikte olan Yunanistan Nikiti kazı alanı şehir dışında olup daha güç koşullar barındırmaktadır (Koufos, 2016). Buraya kadar coğrafi özelliklere göre kazı alanı ve çevresinin çeşitli özellikleri ortaya konulmuştur. İlerleyen bölümde değerlendirme, sonuç ve öneriler birlikte verilmiştir.

3. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Çankırı Çorakyerler fosil lokalitesinin coğrafi analizinin yapıldığı bu çalışmada, çeşitli ölçeklerde ve farklı açılardan bir inceleme gerçekleştirilmiştir. Buna göre, Çorakyerler fosil lokalitesi, jeolojik yapı, konum, ulaşım ve erişim imkânları gibi konularda kendine has özellikler göstermektedir. Çankırı-Çorum jeolojik havzasında yer alan diğer lokalitelere göre buluntu bakımından özgün bir yapıdadır. Sadece Türkiye değil, Dünya'da önemli görülen ve evrim sürecini aydınlatacak omurgalı/memeli fosillerine sahiptir. Alandaki kazılar, düzenli ve sistematik şekilde 1997'den 2024'e kadar devam ettirilmiştir. Yerli ve yabancı birçok uzman, kazılara destek vermiş, ulusal-uluslararası çapta ve üst düzey dergilerde akademik yayınlara

konu olmuş, aynı zamanda Türkiye’de lisans düzeyinde temsil edilmeyen Paleontoloji alanında araştırmacıların yetişmesine imkân sağlamıştır. Çorakyerler uzmanları, tuz mağarası ve Çankırı müzesinin hem düzenlenmesi hem de paleontoloji seksiyonun açılmasına katkı sağlamıştır.

Çorakyerler kazı alanı yataylığı fazla bozulmamış, hafif kıvrımlı, faylanmalarla oluşan seviye oynamaları dışında kesintiye uğramamış, alt üst formasyonların genel çerçevede tanımlanabildiği jeolojik özelliklere sahiptir. Buna karşın, yapılan analizde, kazı alanının jeolojik çalışmalarının henüz tamamlanmadığı görülmüştür. Özellikle büyük ölçekli olarak Tuğlu Formasyonu’nun haritalanması gerekmektedir. Bu tanımlama hem fosil kazılarının planlamasını yönlendirecek hem de Neojen dönemi ile ilgili bilgilere katkı sağlayacaktır. Anadolu’nun benzersiz jeolojik özellikleri, paleolojik flora ve faunayı, göçleri, paleomorfolojik oluşumları, paleoklimatolojik olayları küresel ölçekte açıklayacak potansiyele sahiptir. Konuyla ilgili literatürde MTA ve diğer araştırmacılar arasında bazı görüş uyuşmazlıkları bulunduğundan, üzerinde mutabakata varılamayan pek çok jeolojik konunun aydınlatılmasında Neojen fosilleri kilit rol oynamaktadır. Çorakyerler’deki kazıların ulaşacağı yeni bulgular bu sorulara bazı cevaplar oluşturabilecektir.

Kazı alanı jeomorfolojik olarak vadi yamacındadır. Bu morfolojik birim, eğimli bir alanda çalışma yapmayı gerektirir dolayısıyla hafriyat için iş makinası ve zaman zaman istinat duvarı gibi yardımcı unsurlara ihtiyaç duyulabilir. Vadi yamacı aynı zamanda formasyonların mostraları için ideal bir ortam sağlar, fazla zahmete girmeden ulaşılan kesitlerden uzanış hakkında çıkarım yapılabilir. Araştırma sırasında alanda yapılan gözlemler ile gerek Bayındır Formasyonu gerekse Bozkır Formasyonu vadi yamacının her iki tarafında da açık şekilde ayırt edilebilmiştir. Böylelikle hangi formasyon içinde fosil aranacaksa ona göre kazı planı oluşturulabilmektedir. Düz alanlarda, plato ya da ova tabanlarında yapılacak kazılara göre vadi yamaçlarının kazılmasının daha avantajlı olduğu görülmüştür. Öte yandan yamaçtaki faaliyetler, yamaç dengesini bozabilir, kolay dağılabilen gevşek malzemeli neojen sedimanlarını harekete geçirebilir ve kazı alanında heyelan ya da kütle hareketleri riski doğabilir.

İklim her türlü insan faaliyetini etkilemekte ve şekillendirmektedir. Buna göre çöllerdeki aşırı gündüz sıcaklıkları, ekvatorial bölgelerdeki yağışlar, tundra alanlarındaki donmuş topraklar kazı faaliyetlerini önemli ölçüde aksatmaktadır. Dünyanın bu farklı iklim bölgeleri ile kıyaslandığında Çorakyerler kazı alanı ılıman kuşak içinde dört mevsimin ve kurak yarı-kurak iklim şartlarının görüldüğü bir

alandadır. Bu özellikleri ile özellikle yılın kurak geçen yaz ayları kazının yürütülmesi için uygun hava koşullarına sahiptir. Yağışın görüldüğü ilkbahar ve sonbahar ile don olayları ve kar yağışlarının olduğu kış aylarında kazı faaliyeti gerçekleştirilememektedir. Kazıdan elde edilen buluntularla bu alanın geçmiş dönemlerdeki iklim koşulları hakkında bilgi edinilebilir. Çorakyerler kazılarındaki buluntulardan anlaşıldığına göre bölge yaklaşık (23 milyon yıl önce) Alt Miyosen'de tropik bir iklime sahip iken Pliyosen başında (5 milyon yıl öncesi) kurak ve yarı-kurak bir özelliğe evrilmiştir. Bu bulgular bölge iklimi ile ilgili döngüsel desenlerin ortaya konulmasında önemlidir.

Yerleşme alanı olarak Çorakyerler incelendiğinde, basit baraka şeklinde konut tipine sahip olduğu, altyapı ve üst yapı imkânlarının şehrin içinde bir yer olmasına rağmen, şehrsel özelliklere uygun olmadığı belirlenmiştir. Kazı alanındaki bazı ihtiyaçların giderilmesi için alt ve üst yapı tesislerinin iyileştirilmesi gereklidir. Öncelikli olarak kısa süreli de olsa orada yaşayan araştırmacılar olmak üzere, diğer araştırmacılar ve ziyaretçilerin ihtiyaçlarını giderecek yapılara ihtiyaç vardır. Kazı alanı ulaşımın ve erişimin zor olduğu bir lokasyonda değil, şehrin içinde olduğundan, bu alanın daha görünür olması ve yerel halk tarafından tanınması için ziyarete açık alanlar organize edilebilir.

Çorak yerlerin ekonomik değerinin belirlenmesi karmaşık bir iştir. Mevcut ekonomik durum dönem/yıl bazında projelendirilmek suretiyle alınan devlet desteği şeklindedir. Bu durumda merkezi yönetimin sunduğu kültürel mülkiyet, koruma alanı ve finansman önceliği haklarından yararlanmaktadır. Bu bütçe sadece temel ihtiyaçların giderilmesini sağlamaktadır. Kazı alanının tanıtılması ve imkânların iyileştirilmesi için başka kaynaklar oluşturulmalıdır. Bunun için yerel ekonomik dinamikler ve kalkınma planları devreye alınabilir. 12. kalkınma planında öncelikli geliştirilmesi gerekli alanlardan biri de turizm olmuştur. Aynı planda, kırsal kalkınma, bölgesel gelişme ve sürdürülebilirlik konularına da yer verilmektedir (TC Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2024, s. 109, 216, 219). Böylelikle yerel yönetim bütçelerinde de kazı alanları için pay ayrılması zorunluluğu, kalkınma planı hedefleriyle de uyacak şekilde sağlanmalıdır. Özel yatırımların desteği veya bağışlar için önce, kazı alanının ekonomik ve kültürel fayda ürettiğinin ortaya konulması gereklidir. Bunun için tanıtım, medya ve eğitim faaliyetlerinin yerelden ülke geneline doğru gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Şehirdeki okullardan başlayarak tanıtım faaliyetlerine önem verilmelidir. Yöneticiler ve öğretmenlerin bilgilendirilmesi öncelikli olmalıdır. Aynı zamanda sosyal medya araçlarının etkili

kullanılması gereklidir. Çorakyerler'in Instagram sosyal medya hesabı bulunmaktadır, ancak takipçi sayısının artırılması için daha organize olmuş geniş çaplı bir organizasyona ihtiyaç duyulmaktadır.

Kazı alanlarının lokaliteleri çok çeşitli yerlerde olabilmektedir. Kazı alanındaki araştırmacıların şehre bu kadar yakın olması, zaten zor ve zahmetli olan kazı çalışmaları için önemli bir avantajdır. Şehrin ekonomik faaliyet olarak çok büyük zenginliklere sahip olmadığı düşünülürse, bu fosil alanının yerelden küresel ölçeğe kadar tanıtımı turizme canlılık katacaktır. Ulaşım imkânlarının kara, hava ve demiryolları şeklindeki çeşitliliği dünyaca ünlü bu alana dünyanın her yerinden erişimi sağlamaktadır. Yakın zamanda açılan turistik ekspreslerin uğrak noktalarından biri de Çankırı müzesi olup, bu müzede Çorakyerler'in tanıtımı iyi yapılmalıdır. Çankırı'nın tuz ekspresi ile gerçekleştirdiği turizm geliştirme faaliyetine Çorakyerler'in de eklenmesi tanıtım sağlayabilir. Çorakyerler uzmanları tarafından, tur rehberleri için bilgilendirme projesi hazırlanabilir.

Araştırma çalışmalarının sürdürülebilir olması kadar turizm faaliyetlerinin de sürdürülebilir olması için kazıların devam etmesi gereklidir. Alanının ÇAKÜ kampüs arazisi içine alınması ve böylelikle kesintisiz korunmasının sağlanması gereklidir. Üniversite bünyesinde Çorakyerler Araştırma Enstitüsü kurulmalıdır. Müze ve etkinlik binaları, tanıtım ve araştırma için ayrı ayrı iyi planlanmış yapılar inşa edilmelidir. Konuyu sadece müze girişi biletlemesi olarak değil, şehri ziyarete gelen turist miktarının artması ve yerel ekonominin canlanması açısından da düşünmek gerekir. Çorakyerler'e dair buluntuların bazılarının ticari ürüne dönüştürülmesi yolunda ilk adımlar atılmıştır. Çankırı Belediyesi tarafından Çorakyerler'den çıkan bir Karnivor buluntusu, Tuzi adıyla maskot haline getirilmiştir. Buna benzer başka girişimler de vakit kaybetmeden başlatılmalıdır.

Çevre yolu kazı alanı için tehdit ya da fırsat olabilir. Fatih Mahallesi'nin genişlemesi ve gelişmesi doğru adımlar atılırsa kazı alanını tehdit etmek yerine, burayı tanıyan bilen insan sayısının ve dolayısıyla toplum desteğinin artmasına neden olabilir. Özellikle üniversite öğrencilerine Çorakyerler'in tanıtılması için geleneksel hale gelecek etkinlikler planlanmalıdır. Çorakyerler kazı alanına gelen meraklılar, araştırmacılar ve ziyaretçilerin gelişleri kayıt altına alınıp anketler uygulanmalı ve tanıtım için sorumluluk üstlenmeleri teklif edilmelidir. Ziyarete gelenlere verilmek üzere rozet ya da çıkartmalar hazırlanabilir.

Kaynakça

- Akçay, A. G. (2014). *Batı ve Orta Anadolu Geç Miyosen Sırtlanları (Hyaenidae Mammalia)*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Denizli: Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.
- Atalay, İ. (1994). *Türkiye Coğrafyası*. İzmir: Ege Üniversitesi Basımevi.
- Ataol, M. (2020). Çankırı Şehri ve Yakın Çevresine Ait Jeoloji ve Jeomorfoloji. M. M. Kale ve O. Türkan (Ed.). *Çankırı Şehir Coğrafyası* içinde (s. 4-17). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Baloğlu, B. (2006). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*. İstanbul: Der Yayınları.
- Bernor, R. L. (1983). Geochronology and Zoogeographic Relationships of Miocene Hominoidea. R. L. Ciochon and R. S. Corruccini (Eds.). *New Interpretations of Ape and Human Ancestry* içinde (s. 21-64). New York: Plenum Press.
- Bibi, F. ve Güleç, E. S. (2010). Bovidae (Mammalia: Artiodactyla) from the Late Miocene of Sivas Turkey. *Journal of Vertebrate Paleontology*, 28(2), 501-519.
- Britannica, T. Editors of Encyclopaedia (2024, July 8). Paleontology. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/science/paleontology>
- Brodie, N. (2010). Archaeological Looting and Economic Justice. P. M. Messenger ve G. S. Smith (Ed.). *Cultural Heritage Management: A Global Perspective* içinde (s. 261-277). Gainesville: University Press of Florida.
- Büyüköztürk, Ş., Kılıç-Çakmak, E., Akgün, Ö. E., Karadeniz, Ş. ve Demirel, F. (2014). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: PegemA Yayıncılık.
- Çankırı Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği İl Müdürlüğü. (2022). *Çankırı İl Çevre Durum Raporu*. Çankırı.
- Çankırı Valiliği. (2018). *2023'e Doğru Çankırı Paneli*. Erişim adresi: www.cankiri.gov.tr
- Çankırı Valiliği. (15.04.2024). *Haberler*. <http://www.cankiri.gov.tr/90-yil-sonra-yeniden-turistik-tuz-ekspresi>.
- Dahlman C. T. ve Renwich, W. (2015). *Introduction to Geography*. USA: Pearson Education Limited.
- David, O. (2004). *İnsan Düşüncesinde Yerküre*. (Ü. Tansel, Çev.). Ankara: TÜBİTAK Yayınları.

- De Bonis, L., Brunet, M., Heintz, E., and Sen, S. (1992). La Province Greco-İrano-Afghane et La Répartition des Faunes Mammaliennes au Miocène Supérieur. *Paleontologia Evolució*, 24(25), 103-112.
- Demirel, F. A. (2011). Türkiye Antropolojisinin Tarihçesi ve Gelişimi Üzerine. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(4), 128-134.
- Doğan, M. ve Senkul, C. (2022). Yayla Gölü (Buldan-Denizli) ve Çevresinin Güncel Polen Dağılımının Tuzak, Yosun ve Yüzey Sediman Örnekleri İle İncelenmesi. *Coğrafya Dergisi*, 45, 125-144. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2022-1102758>
- Doğanay, H. (2012). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Aktif Yayınları.
- Duman, N. ve İrcan, M. R. (2022). Coğrafi Bilgi Sistemleri Tabanlı Çankırı Merkez İlçesinin Taşkın Duyarlılık Analizi. *Jeomorfolojik Araştırmalar Dergisi*, 9, 50-66. <https://doi.org/10.46453/jader.1165963>
- Duman, N. (2020). Çankırı Şehri İklim Özellikleri. M. M. Kale ve O. Türkan (Yay. haz.). *Çankırı Şehir Coğrafyası içinde* (s. 4-17). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Erol, O. (1956). Elma Dağının Küçükoyzgat-Karacahasan Memeli Hayvan Fosil Yatakları Hakkında Yeni Notlar. *Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 12(1-2), 311-325.
- Geraads, D. (2013). Large Mammals from the Late Miocene of Çorakyerler Çankırı Turkey. *Paleozoology*, 65(3), 381-390.
- Getis, A., Bjelland, M. and Getis, V. (2018). *Introduction to Geography*. USA: McGraw Hill.
- Google Earth Pro 7.3 (2024). 11/3/2024 Tarihli Uydu Görüntüsü. © CNES / Airbus.
- Gökmen, B. (2020). Çankırı Şehrinin Kuruluş ve Gelişmesi. M. M. Kale ve O. Türkan (Yay.haz.). *Çankırı Şehir Coğrafyası içinde* (s. 4-17). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Gökmen, B. (2007). *Çankırı İli Coğrafyası*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Gökmen, B. (2021). Çankırı Şehrinin Eski Mahalleleri. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 12(1), 258-279.
- Güleç, E. S., Sevim Erol, A., Pehlevan, C. ve Kaya, F. (2007). A New Great Ape from the Late Miocene of Turkey. *Anthropological Science*, 115, 153-158.

- Gürsoy, M., Demircan, H., Aydın, A., Görmüş, M. ve Tunoğlu, C. (2019). Çankırı-Çorum Havzası Eosen-Oligosenstratigrafisi ve Paleocoğrafyası. *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 28, 49-53.
- Halaçlar, K., Sevim Erol. A., Köroğlu, T., Rummy, P., Deng, T. ve Mayda, S. (2024). A New Late Miocene Hystrix (Hystriidae, Rodentia) from Turkey. *Integrative Zoology*, 19, 548-563.
- Harita Genel Müdürlüğü. (2023). 1/80000 Ölçekli Stereoskopik Sayısal Hava Fotoğrafları.
- Harita Genel Müdürlüğü. (1990). 1/40000 Ölçekli Analog Hava Fotoğrafı.
- İller Bankası. (2011). *Çankırı (Merkez) 1/5000 Ölçekli İlave Revizyon Nazım İmar Planı ve 1/1000 Ölçekli İlave Revizyon Uygulama İmar Planı Kesin İzah Raporu*. Çankırı.
- Kahraman, N. (2000). Elmacık (Burdur) Omurgalı Fosil Yatağı ve Çevresinin Jeomorfolojik Özellikleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 35, 173-179.
- Kahya, Ö. (2023). Türkiye Omurgalı Paleontoloji Çalışmaları Tarihçesi. *Antropoloji*, 45, 54-63. <https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1276102>
- Kale, M. M. (2021). Çankırı İlinde Kütle Hareketlerine Duyarlı Alanların Belirlenmesi. M. M. Kale ve O. Türkan (Yay. haz.). *Çankırı Coğrafya Araştırmaları içinde* (s. 1-37). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Karadenizli, L. (Yürütücü). (2004). *Oligomiocene Mammalian Biostratigraphy and Depositional Evolution of the Western and Southern Parts of the Çankırı-Çorum Basin*. TÜBİTAK ve MTA Proje Raporu. Proje No: 101Y108. Ankara: MTA
- Karadenizli, L., Seyitoğlu, G., Saraç, G., Kazancı, N., Şen, Ş., Hakyemez, Y. ve Savaşçı, D. (2003). Çankırı-Çorum Havzası Batı Kenarının Erken-Orta Miyosen Paleocoğrafik Evrimi. *MTA Dergisi*, 126, 69-86.
- Kaya, F., Kaymakçı, N., Bibi, F., Eronen, J. T., Pehlevan, C., Erkman, A. C., Langereis, C. G. ve Fortelius, M. (2016). Magnetostratigraphy and Paleoecology of the Hominid-Bearing Locality Corakyerler Tuğlu Formation (Çankırı Basın, Central Anatolia). *Journal of Vertebrate Paleontology*, 36(2), 1-12. DOI: 10.1080/02724634.2015.1071710.

- Kaya, T. ve Saraç, G. (2007). Jeolojik Miras Açısından Türkiye Paleomemeli Faunası. İ. Akkuş ve Ö. Dumanlılar (Yay. haz.). 60. *Türkiye Jeoloji Kurultayı Bildirileri* içinde (s. 1-3), Ankara: TMMOB Jeoloji Mühendisleri Odası. https://tjk.jmo.org.tr/bildiriler_detay.php?lg=en&kod=22&bilkod=352
- Kaymakçı, N. (2000). *Tectono-Stratigraphical Evolotion of the Çankırı Basin (Central Anatolia, Turkey)*. (Unpublished Phd thesis). Universiteit Utrecht Institute. Utrecht, Netherlands: Universiteit Utrecht.
- Kaymakci, N., Duermeijer, C., Langereis, C., White, S. ve Van Dijk, P. M. (2003). Palaeomagnetic evolution of the Çankırı Basin (Central Anatolia, Turkey): implications for oroclinal bending due to indentation. *Geological Magazine*, 140(3), 343-355. doi:10.1017/S001675680300757X
- Kaymakçı, N., Özmutlu, Ş., Van Dijk, P. M. and Özçelik, Y. (2010). Surface and Subsurface Characteristics of the Çankırı Basin (Central Anatolia, Turkey): Integration of Remote Sensing, Seismic Interpretation and Gravity. *Turkish Journal of Earth Sciences*, 19, 79-100. doi:10.3906/yer-0807-3
- Ketin, İ. (1983). *Türkiye Jeolojisine Genel Bir Bakış*. İstanbul: İstanbul Teknik Üniversitesi Yayını
- Koc, D. E., Dalfes, H. N. ve Avcı, M. (2022). Anadolu'da Konifer Ağaçlarının Yayılış Alanlarındaki Değişimler. *Coğrafya Dergisi*, 44, 81-95. <https://doi.org/10.26650/JGEOG2022-974433>
- Kostopoulos, D. S., Sevim Erol, A. ve Mayda, S. (2023). Late Miocene 'Ovibovın' Bovids (Mammalia, Bovidae) From Çorakyerler Turkey. *Journal of Vertebrate Paleontology*, 43(1), 1-16. DOI: 10.1080/02724634.2023.2232850
- Kostopoulos, D. S., Sevim Erol, A., Yener, Y. A. ve Mayda, S. (2021). A New Late Miocene Bovid (Mammalia: Artiodactyla: Bovidae) from Çorakyerler (Turkey). *Fossil Record*, 24, 9-18.
- Kostopoulos, D. S., Sevim Erol, A., Mayda, S., Yavuz, A.Y. ve Tarhan, E. (2020). Qurlıqnorıa (Bovidae, Mammalia) from the Upper Miocene of Corakyerler (Central Anatolia, Turkey) and Its Biogeographic Implications. *Science Direct*, 29, 629-635.
- Koufos, G. (2016). History Stratigraphy and Fossiliferous Sites. *Geobios*, 49, 3-10.
- Köy İşleri Bakanlığı Toprak-Su Genel Müdürlüğü. (1972). *Çankırı İli Toprak Kaynağı Envanter Raporu*. Ankara: Toprak Etüdüleri ve Haritalama Dairesi Başkanlığı.

- Lazaridis, İ., Alparslan-Roodenberg, S., et. all. (2022). The Genetic History of the Southern Arc: A Bridge Between West Asia And Europe. *Science*, 377(939), 1-13.
- Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA). (2023). *Çankırı-Çorum Havzası Oligosen Neojen Stratigrafisi Arazi Gezisi Raporu*.
<https://www.mta.gov.tr/v3.0/birimler/cankiri-corum-arazi-gezisi>
- Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA). (2019). *Çankırı-Çorum Havzası Oligosen-Neojen Stratigrafisi Arazi Gezisi Raporu*. <http://mta.gov.tr>
- Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA). (t.y.). *Çankırı İli Maden ve Enerji Kaynakları*. Ankara: MTA Genel Müdürlüğü. https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/bilgi-merkezi/maden_potansiyel_2010/Cankiri_Madenler.pdf
- Maden Tetkik Arama Enstitüsü (MTA). (2002). *1/500 000 Ölçekli Jeoloji Haritası Sinop Paftası*.<https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/hizmetler/doc/SINOP.pdf>
- Meijers, M. J. M., Strauss, B. E., Ozkaptan, M., Feinberg, J. M., Mulch, A., Whitney, D. L. ve Kaymakçı, N. (2016). Age and Paleoenvironmental Reconstruction of Partially Remagnetized Lacustrine Sedimentary Rocks (Oligocene Aktoprak basin, central Anatolia, Turkey), *Geochem. Geophys*, 17, 914-939. doi:10.1002/2015GC006209.
- Öndoğan, E. Ö. (2007). *Çorak Yerler Faunasının Tafonimisi*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Ören, A. (2020). Fosil Polen Analizlerinde Kullanılan Antropojenik Göstergelerin Değerlendirilmesi ve Arazi Kullanım Şekilleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 75, 163-172. DOI: 10.17211/tcd.716914
- Özçağlar, A. (2014). *Coğrafyaya Giriş*. Ankara: Ümit Ofset Matbaası.
- Özür, N. (2020). Çankırı Şehir Nüfusu. M. M. Kale ve O. Türkan (Yay. Haz.). *Çankırı Şehir Coğrafyası* içinde (s. 4-17). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Pehlevan, C. (2006). *Çorak Yerler (Çankırı) Rhinocerotidae (Mammalia) Buluntularının Değerlendirilmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Resmi Gazete (RG) (22 Nisan Perşembe 2021). *Doğal Sit Alanı ve Kesin Korunacak Hassas Alan Tescil ve İlanı*. Sayı 31462. Karar sayısı 3883. <https://www.resmigazete.gov.tr/>

- Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2019). *Çankırı İl Sanayi Durum Raporu*.
https://www.sanayi.gov.tr/assets/pdf/planprogram/18_CANKIRI_ISDR_2019.pdf
- Saraç, G. (2003). *Türkiye Omurgalı Fosil Yatakları Derleme Rapor*. Ankara: MTA Jeoloji Etütleri Dairesi.
- Senkul, C. ve Kalipci, E. (2019). Güneybatı Anadolu'dan Yeni Bir Paleoeolojik Değerlendirme: Karataş Gölü ve Çevresinin Geç Holosen Paleovejetasyon Değişimleri ve İklim ile İlişkileri. *Coğrafya Dergisi*, 38, 35-47.
<https://doi.org/10.26650/JGEOG2019-0006>
- Sevim Erol, A. (2023). Cumhuriyetin 100. Yılında İnsanlık Tarihine Damgasını Vuran Çorakyerler Omurgalı Fosil Kazısı. *Antropoloji*, 46, OZ67-OZ77.
<https://doi.org/10.33613/antropolojidergisi.1379987>
- Sevim-Erol, A., Begun, D. R., Yavuz A. Y., Tarhan E., Sözer, Ç. S., Mayda, Serdar., van den Hoek Ostende, L. W., Martin, R. M. G., ve Alççek, M. C. (2023). A new ape from Türkiye and the radiation of late Miocene hominines. *Communications Biology*, 6(1), 842.
- Sevim Erol, A., Gültekin, T. ve Sugiyama, C., (2023). Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesinde Antropolojinin Tarihsel Gelişimi. L. Kayapınar, M. Küçük, R. Bayar, T. B. Güler, D. K. Düşünceli ve M. Öksüz (Yay. Haz.). *Cumhuriyetin 100. Yılına Armağan, Kuruluşundan Günümüze Ata Yadigarı Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi* içinde (s. 37-70). Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınları.
- Sevim Erol, A., Yavuz, A. Y. ve Tarhan, E. (2021). Çorakyerler Omurgalı Fosil Lokalitesi. *MTA Doğal Kaynaklar ve Ekonomi Bülteni*, 31, 75-86.
- Sevim Erol, A. ve Yiğit, A. (2010). *2008 Yılı Çorak Yerler Kazısı. Kültür ve Turizm Bakanlığı 31. Kazı Sonuçları Toplantısı (205-225)*. Ankara: İsmail Aygöl Ofset Matbaacılık.
- Seyitoğlu, G., Kazancı, N., Karadenizli, L., Şen, Ş., Varol, B. ve Saraç, G. (May 2004). Neogene Tectono-Sedimentary Development of the Western Margin of the Çankiri Basin, Central Turkey: Reply to the Comment of Kaymakçı 2003. *Terra Nova*, 16(3), 163-165. DOI: 10.1111/j.1365-3121.2004.00548.x

- Sickenberg, O., Becker-Platen, J.D., Benda, L., Berg, D., Engesser, B., Gaziry, W., Heissig, K., Staesche, U., Steffens, P. and Tobien, H. (1975). Die Gliederung des höheren Jungtertiars und Altquartars in der Türkei nach Vertebraten und ihre Bedeutung für die Internationale Neogen-Stratigraphie. *Geologisches Jahrbuch, B (15)*, 1-167.
- Şahin, B. ve Ataoğlu, M. (2018). *Çankırı'ya Has Bazı Endemik Bitki Türlerinin Floristik, Ekolojik, Morfolojik, Etnobotanik, Coğrafik Özellikleri İle Ekonomik ve Tıbbi Kullanım Potansiyellerinin Araştırılması*. Çankırı Karatekin Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projesi, Proje No: YY28015B11, Çankırı.
- Şahin, S. (2005). *Geç Miyosen Çorak Yerler (Çankırı Anadolu) Proboscidea Faunası*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Şen, Ş. (2001). Orta Anadolu'da Bir Memeli Cenneti Akkaşdağı. *Mavi Gezegen*, 4, 20-24. https://www.jmo.org.tr/resimler/ekler/256f45537fa8d28_ek.pdf
- Şenkul, Ç., Bozkurt, Y. ve Ünlü, Y. (2022). Fosil Polen ve Jeokimyasal (μ -xrf) Analizler Işığında Yelten Sazlığı (Antalya-Korkuteli-Türkiye) ve Çevresinin Son 2.100 Yıllık Paleovejetasyon ve Paleoklimi. *Türk Coğrafya Dergisi*, 81, 141-156. <https://doi.org/10.17211/tcd.1158654>
- Şenkul, Ç. ve Doğan, M. (2018). Fosil ve Güncel Polen Analizleri Işığında Mucur Obruk Gölü çevresinin Paloevejetasyon Değişimleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 70, 19-28. DOI:19.17211/tcd.342955.
- Tarhan, E., Mayda, S., Yavuz, A.Y. ve Sevim Erol, A. (2018). Zürih Üniversitesi Paleontoloji Müzesi'nde Bulunan Çorakyerler Suidae Materyallerinin Revizyonu. *MASROP E-Dergi*, 12(2) 58-69.
- Tarhan, E. (2016). *Çorak Yerler Lokalitesi Suidlerinin Morfolojik ve Paleoekolojik Analizi*. (Ed Yüksek Lisans Tezi). Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Taş, A. ve Erkman, A. C. (2020). Anadolu Miyosen Dönem Bovidlerinin Paleobiyocoğrafyası ve Paleoekolojisinin Değerlendirmesi. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6(1), 87-102.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2024). *12. Kalkınma Planı (2024-2028)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/12/On-ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_11122023.pdf

- TC Devlet Demir Yolları (2024). *Duyurular*.
https://www.tcddtasimacilik.gov.tr/tr/haber_listesi/detay/442
- The Heritage Council. (2018). *Dig: The Value of Archaeology for Society and the Economy Conference*. November 6th-7th. Kilekny and Dublin, Ireland.
<https://www.heritagecouncil.ie/news/events/dig-the-value-of-archaeology-for-society-and-the-economy>
- Topuz, M., Kılıç, N. K., Dağdeviren, R. Y. ve Karabulut, M. (2023). The Vegetation History of Lake Gâvur and Surrounding Areas During the Last 4400 Years BP (Kahramanmaraş, Türkiye). *Türk Coğrafya Dergisi*, 84, 97-103.
<https://doi.org/10.17211/tcd.1338193>
- TÜİK. (2024). *Adrese Dayalı Nüfus Kayıt İstatistikleri*. Merkezi Dağıtım Sistemi Uygulaması (MEDAS). <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>
- Türkan, O. (2020). Çankırı Şehri Sınırları ve Yönetmelik Coğrafya Bağlamında Mahallelerin Yeniden Değerlendirilmesi. M. M. Kale ve O. Türkan (Ed.). *Çankırı Şehir Coğrafyası* içinde (s. 4-17). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Türkiye Stratigrafi Komitesi. (1986). *Stratigrafi Sınıflama ve Adlama Kuralları*. Ankara: MTA Genel Müdürlüğü.
https://www.mta.gov.tr/v3.0/sayfalar/birimler/belgeler/Stratigrafi_adlama_kurallari.pdf
- Tüysüz, O. ve Dellaloğlu, A. A. (1994). Orta Anadolu'da Çankırı Havzası ve Çevresinin Erken Tersiyer'deki Paleocoğrafik Evrimi. *Türkiye 10. Petrol Kongresi ve Sergisi Bildiriler Kitabı* içinde (s. 57-76). Ankara: Türkiye Petrol Jeologları Derneği.
- Varol, B., Araz, H., Karadenizli, L., Kazancı, N., Seyitoğlu, G. ve Sen, S. (2002). Sedimentology of the Miocene Evaporitic Succession in the North of Cankiri-Corum Basin, Central Anatolia, Turkey. *Carbonates and Evaporites*, 17(2), 197-209.
- Yakut, H. (2005). *Anadolu Miyosen Dönemi Suidleri: Hominoid buluntusu veren lokaliteler*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, A. Y. (2019). *Çorak Yerler Hyenalarının Sistemik Paleontoloji ile İncelenmesi*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Yavuz, A. Y. ve Sevim Erol, A. (2017). Miyosen Dönem Anadolu Fosil Lokaliteleri. *MASROP E-Dergi*, 11(17), 48-54.
- Yavuz, A. Y., Tarhan, E., Mayda, S. ve Sevim Erol, A. (2018). Çorakyerler Lokalitesi Hystricidae Buluntuları. *MASROP E-Dergi*, 12(2), 70-75.
- Yılmaz, D. (2005). *Anadolu'nun Geç Miyosen Zürafaları (Mammalia-Giraffidae)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Summary

Geography and paleontology, as two interrelated sciences, approach space from their own perspectives. In this study, the Çorakyerler fossil locality within the borders of the central district of Çankırı province was examined using geographical analysis or, in other words, monography method. The geographical characteristics of this location and its potential opportunities or threats for an excavation site are discussed. Due to its location, Çankırı province has been a crossroads city used throughout history for the Central Anatolia-Western Black Sea coastal belt connection. Çorakyerler Fossil Locality, which is the subject of the study, is located on the sloping surface on the western slope of the Acı Çay valley to the east of the city and is located within the borders of Fatih Neighborhood. It is on the edge of the road connecting Çankırı city to Yapraklı District center and Çankırı Karatekin University Uluyazı campus. This road intersects with the ring road at the same location. The area in question is an active excavation area, and its exterior can be bounded by a frame of approximately 100x100 meters. The part where the excavations are concentrated is an area of 36x24 meters. The DEM and orthomosaic images used in the study were obtained from aerial photographs and satellite images of the General Directorate of Mapping (HGM) for 2023 and 1990 using Google Earth. MTA Geology Map 1/25 000, Turkish Statistical Institute (TurkStat) data, Çankırı Governorship Cadastral Directorate, Çankırı Municipality Directorate of Public Works Map, MTA Field Report, Ministry of Transportation Reports and related literature are other data sources.

According to the researches, 11 fossil localities have been identified within the borders of Çankırı province. Çorakyerler is located in the northwest corner of the Çankırı Basin. The discovery of Çorakyerler locality was realized in 1969-1970 and excavations started in 1997 with the Turkey Vertebrate Fossil Locality Project in partnership with Ankara University and the Çankırı Museum. In 2001, it was transformed into a systematic excavation with the Decree of the Council of Ministers. So far, 4.320 finds have been unearthed at Çorakyerler. These correspond to more than 40 species. Two new genera and two new species have been identified at Çorakyerler. The new genera are named *Anadoluivius turkae* and *Gangraia anatolica*, while the new species are *Qurlignoria chorakensis* and *Hystrix kayae*.

1. Geographical features shaping the locality

The research area is geologically part of the Çankırı-Çorum Basin. This basin is within the Tethys belt and was shaped by continental movements and Alpine orogenesis. Çorakyerler is located in Çankırı city settlement, close to the point where the valley opened by the Acı Stream meets the Tatlı Stream, on the west slope, which is slightly sloping and flattening towards the valley floor, at an average elevation of 751-775 meters. Within the Bayındır Formation in the region, the Tuğlu Formation has also identified and fossil deposits were also found here. The excavation area is located on the valley slope. In this part of the valley, there is a narrowing and disruption of asymmetry compared to the upper slope. The region is characterized as relatively arid in terms of water resources. The features of the wastelands, flora and fauna do not adversely affect the excavation activities.

The excavation site has two facilities, a container and a toilet. An average of 15-20 people are accommodated here during the daytime for a month. The site is located within the Fatih Neighborhood, which has a rapidly growing population and an ever-expanding residential area. The economic value of Çorakyerler as a land use type was analyzed. The economic value

of artifacts cannot usually be measured. In terms of social capital, states can solve the problem by making a valuation with cultural property law and prioritizing financing. Considering that the basic needs of the excavation site are hardly met and the budgets given are not sufficient for promotion, a formula is needed to meet their needs and become an economic value generator. Another issue that directly affects economic value is transportation activities. Çankırı has transit highways, proximity to the capital, two airports within 1 hour and a touristic railway line. The eastern border of the excavation area is crossed by the road leading to the Karatekin University Uluyazı campus, which forms the Çankırı-Yapraklı connection, and the ring road, which has not yet been completed, passes through the northern border. The fact that the ring road passes close to the fossil locality may have both positive and negative consequences.

It was observed that there are no facilities such as vehicle and walking paths, sidewalks, vehicle parking, lighting at the entrance, resting and meeting areas for the excavation team, waiting or gathering areas for visitors to the site. Electricity, lighting and wastewater installations are among these deficiencies. The excavation site has no lighting and electricity connection. However it is within the city, access to all other vital needs is easy.

2. Evaluation and Conclusion

Çorakyerler has unique characteristics in terms of fossil locality, geological structure, location, transportation and access opportunities. It has vertebrate/mammal fossils that are considered important not only in Turkey but also in the world and that will illuminate the evolutionary process. Excavations at the site were carried out regularly and systematically from 1996 to 2024. Many local and foreign experts have supported the excavations, it has been the subject of academic publications in international and high-level journals, and at the same time, it has been the application field of researchers who will be trained in the field of Paleontology, which is not represented at the undergraduate level in Turkey. It contributed to both the organization of the Salt Cave and Çankırı Museum and the opening of the paleontology section.

The excavation area is geomorphologically situated on the valley slope. The valley slope also provides an ideal environment for the outcrops of the formations, and inferences can be made about the extensions from the sections reached without much effort. On the other hand, activities on the slope may disturb the slope stability, mobilize the easily dispersible loose material Neogene sediments and pose a risk of landslides or mass movements in the excavation area. The climate, flora and fauna of the Çorakyerler excavation area do not have a challenging impact. Some of the basic needs of the settlement have not been met. First of all, infrastructure and superstructure deficiencies for researchers and visitors should be addressed. The current economy of the wastelands is in the form of state support. This budget only provides for basic needs.

In short, the Çorakyerler excavation site has some geographical opportunities. These include the geological and geomorphological structure, current climatic conditions, its location and proximity to the city, and the fact that it has a state-supported budget. The main threats in the area can be listed as budget cuts or lack of support due to lack of publicity, encircling or eliminating settlements and roads. Since slope excavations are carried out, there is also a risk of flooding due to mass movements and proximity to the valley. The ring road may be a threat or an opportunity for the excavation area. The expansion and development of Fatih Neighborhood can be both a threat and an opportunity. The excavation site should be promoted and the local administration should develop policies and make investments in this area. In this context, an institute can be established at Karatekin University and traditional activities can be planned in schools.